ANUL IX. 2003

altera 20/21

INTEGRAREA EUROPEANĂ ŞI STATUTUL MINORITĂŢILOR

Gabriel Toggenburg
• O ORIENTARE ASPRĂ ÎNTR-O RELAŢIE DELICATĂ: STRĂDUINŢELE U E PENTRU MINORITĂŢI (-LE SALE)

George Schöpflin
• LEGEA STATUTULUI MAGHIARILOR: CONTEXTUL POLITIC, CULTURAL ŞI SOCIOLOGIC

János Kis
• LEGEA STATUTULUI SAU UNGARIA LA RĂSPÎNTIE

Constantin Iordachi
• REDEFINIREA GRANIŢELOR NAŢIUNII ÎN EUROPA POST-COMUNISTĂ

Mihnea Berindei
• PROBLEMA TRANSILVANĂ ÎN POLITICA UNGARĂ A LUI SOLIMAN I

Edwin Bakker
• EXODUL ROMILOR O PROBLEMĂ CU ADEVĂRAT PAN-EUROPEANĂ

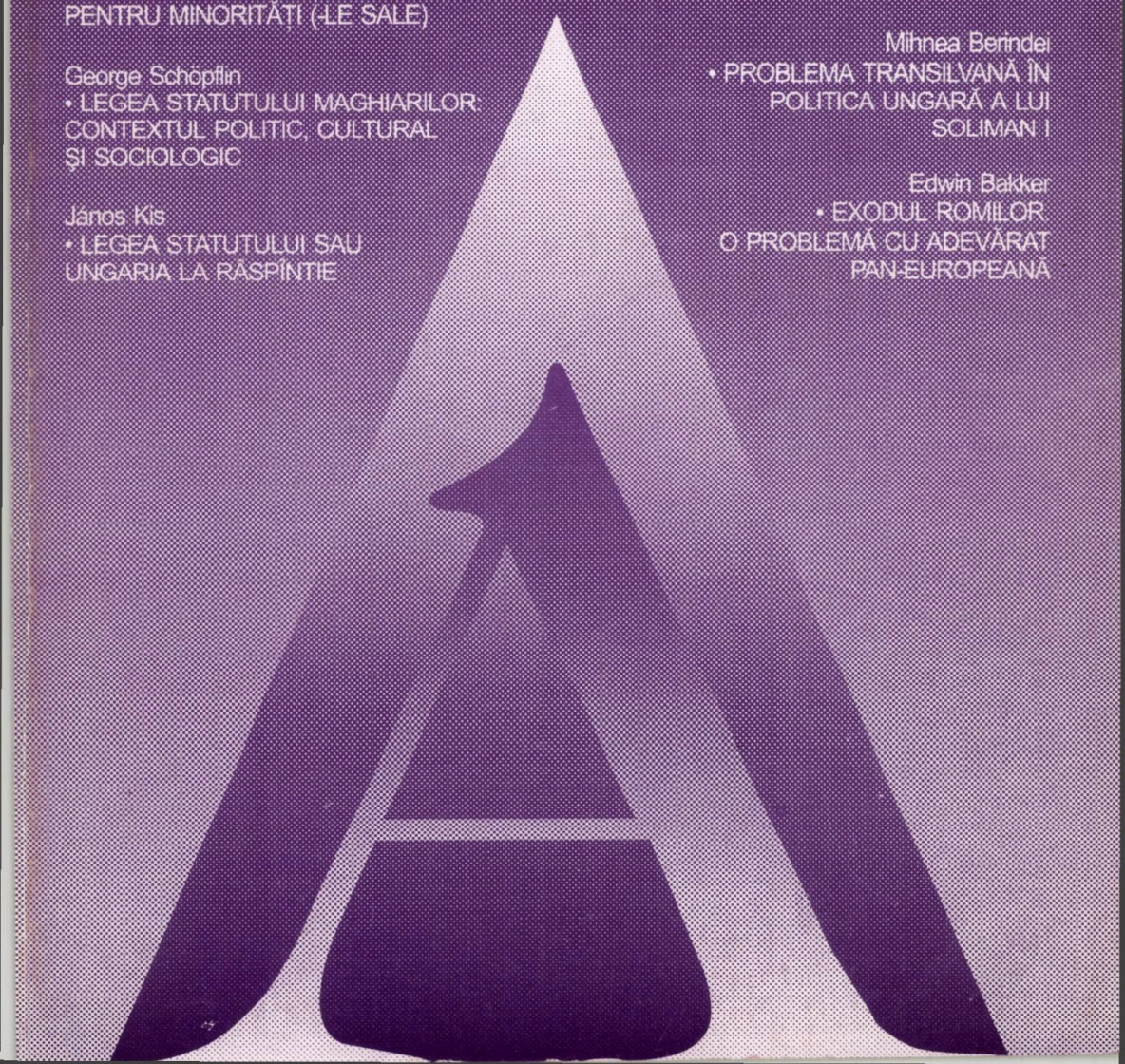

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino
Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar tehnic de redacție:

Judit-Andrea Kacsó

---

altera *este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate şi integrarea europeană.*

Abonamente

în România: 400.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere (cheltuieli poştale incluse)
Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureş
158270 (Lei); 1913576 (Euro)

Adresa redacției:

altera
Liga PRO EUROPA
4300 Tîrgu-Mureş, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154
Tel/fax: 40-(0)265-250182, 40-(0)265-250183
E-mail: office@proeuropa.ro
www.proeuropa.ro

ANUL IX. 2003

altera 20-21

Cuprins

Editorial 3

INTEGRAREA EUROPEANĂ ŞI STATUTUL MINORITĂŢILOR

Gabriel Toggenburg
O orientare aspră într-o relaţie delicată:
străduinţele Uniunii Europene pentru minorităţi(-le sale) 5

George Schöpflin
Legea statutului maghiarilor: contextul politic, cultural şi sociologic 38

Zoltán Kántor
Legea statutului: o politică naţională
sau o nouă abordare a protecţiei minorităţilor 47

Constantin Iordachi
Redefinirea graniţelor naţiunii în Europa postcomunistă:
o comparaţie între legea statutului maghiarilor şi politica României
privind acordarea cetăţeniei duble în Republica Moldova 69

Károly Gruber
Măsuri pozitive cu caracter naţional pentru ocrotirea identităţii
minorităţilor de dincolo de frontiere în Europa 87

János Kis
Legea statutului sau Ungaria la răspîntie 101

Elek Szokoly
Dincolo de legea statutului 125

DOCUMENT

Legea privind maghiarii din ţările vecine 139
Raport despre tratamentul preferenţial al minorităţilor naţionale
de către statul înrudit (Raportul Comisiei de la Veneţia) 152

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Mihnea Berindei
Problema transilvană în politica ungară a lui Soliman I 176
Adrian Majuru
Evreii khazari 182

ANALIZĂ

Emőd Veress
Reconstituirea dreptului de proprietate al comunităților minoritare 193

STUDIU DE CAZ

Edwin Bakker
Exodul romilor. O problemă cu adevărat pan-europeană 227

DIALOG

Identitatea transilvană – o „națiune de voință”? 236

RESTITUTIO

Olivier Gillet
Antimasonismul românesc după 1989.
Originile și dezvoltarea actuală 263

FEȚELE EUROPEI

Ioan Codruț Lucinescu
Evreii în Principatele Române în secolul 19 282

RECENZII

Miklós Bakk
Gabriel Andreescu: Ruleta 290
Laura Ardelean
Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad:
Fals tratat de conviețuire 294

English Summary 296

Editorial

Iminența extinderii spre est a Uniunii Europene, un pas istoric bogat în consecințe, pune problema, rămasă deschisă pînă în momentul de față, a armonizării legislației privind protecția minorităților.

De-a lungul anilor, **altera** a semnalat diferența între abordarea chestiunii minărităților în statele membre UE, pe de o parte, și statele candidate, pe de altă parte. Rădăcinile istorice ale acestor deosebiri sînt cunoscute, nu vom întîrzia asupra lor. De la bun început, vom insista asupra faptului că – rarele excepții nefiind totuși regula –, statele membre ale UE au manifestat o sensibilitate constantă pentru soluționarea revendicărilor minoritare, atît ca instrument al reconcilierii istorice, cît și ca datorie morală, legiferată în principiul non-discriminării. Cu toate acestea, protecția minorităților nu a devenit parte a *acquis*-ului comunitar și nu ocupă decît un loc incidental în dezbaterile din Convenția Europeană, viitoarea constituție comună. Explicația poate fi găsită în faptul că statele membre UE, legate prin comunitate de valori, constituie totuși, fiecare, un caz particular. Această particularitate s-a văzut, de-a lungul deceniilor, mai bine servită prin realizarea de acorduri bilaterale de protecție a minorităților, decît prin impunerea unui model unic, ale cărui riscuri nivelatoare ar fi condus, foarte probabil, la defavorizarea acelor comunități care, prin aranjamente constituționale sau interguvernamentale, obținuseră gradul de protecție dorit.

Dimpotrivă, în cazul statelor candidate provenind – cu excepția Maltei și Ciprului – din dezintegrarea blocului comunist, impunerea de standarde politice unitare a prevalat, realitate ce reiese din analiza criteriilor de la Copenhaga, pe care fiecare stat candidat trebuie să le respecte întocmai ca *precondiție* a aderării. Nu mai puțin, Consiliul Europei și OSCE, dar chiar și NATO, s-au raliat acestei poziții inflexibile adoptate de Comisia Europeană, cu nuanțele instituționale de rigoare. Tratatele bilaterale, încheiate între statele candidate, sau cu terți, nu au fost acceptate ca suficiente pentru a garanta o protecție adecvată și eficientă a comunităților minoritare. Explicația acestui tratament, adesea resimțit ca împovărător de statele candidate, se află în faptul că incidentele interetnice din România, dar mai cu seamă atrocitățile comise în timpul războaielor de dezintegrare a Iugoslaviei au relevat urgența stabilizării relațiilor interetnice și interconfesionale din statele post-comuniste, nu numai ca o condiție a satisfacerii unor standarde morale și juridice, dar și ca un instrument de pacificare, securizare și stabilizare a respectivului spațiu.

altera publică în acest număr dublu o substanțială selecție de articole care caută să pronosticheze modul în care integrarea europeană va influența standardele de protecție a minorităților din Uniunea Europeană. Optimiștii speră ca alăturarea normelor în vigoare în statele candidate din Europa Centrală și de Est, impuse de altfel, după cum arătam, de Uniunea Europeană, va conduce la pătrunderea treptată a acestora în *corpus*-ul *acquis*-ului și la elaborarea, în cele din urmă, a unei legislații comune în domeniu. Scepticii insistă asupra diferențelor deja existente, și comun acceptate, între standardele funcționînd în cele cincisprezece state membre și nu întrevăd cum poziții diametral opuse, ca bunăoară acelea a Franței și Greciei, ar putea fi sacrificate prin adoptarea la nivel comunitar a tratamentelor aplicate minorităților în, să zicem, Finlanda sau Italia/Tirolul de Sud, rezoluțiile adoptate de-a lungul timpului, în acest domeniu, de Parlamentul European, fiind lipsite de obligativitate.

Contextul istoric și politic au jucat, însă, în întreaga istorie a unificării europene, un rol determinant. Acest context implică astăzi luarea în considerare a imperativului consolidării coeziunii interne a spațiului comun european și limitării drastice a focarelor de contestație sau, mai grav, a rivalităților interne, chiar dacă acestea ar opune state cu majorități semnificative unor comunități minoritare mai putin influente. Europa nu se va putea consolida în lipsa alinierii tuturor comunităților, indiferent de dimensiune, sub același drapel. Pe de altă parte, lupta împotriva terorismului internațional, de fapt pentru primatul valorilor civilizației euro-atlantice, dacă nu chiar pentru supraviețuirea acestora, aduce cu sine și accente stînjenitoare pentru o Europă cu semnificative comunități de minorități „noi".

Studiile publicate în **altera** de față avînd ca obiect analiza statutului pe care, state membre UE, dar și candidate, îl acodă minorităților lor transfrontaliere, vin să completeze un peisaj și așa complicat. Pentru mulți, aceste legi ale statutului contravin sau, în cel mai bun caz, vor contraveni, legislației și spiritului civic, deci non-etnic, al spațiului comun european. Pentru alții, ele sînt instrumente acceptabile, mai mult, pași vizionari, în edificare unei Europe sensibile la diversitate. Cînd centrul politic al acestei uniuni liber consimțite, fără precedent în istorie prin dimensiune, forță economică și umană, dar și diversitate, va fi la Bruxelles, capitalelor naționale, ce au consimțit la limitarea suveranității lor, le va reveni o misiune crucială tocmai în păstorirea și dezvoltarea identității naționale. Din capitale politice, ele vor deveni tot mai mult capitale culturale, ale limbii și tradițiilor diferitelor națiuni europene. În plus, redobîndirea de către regiuni a unor prerogative care le-au fost curmate de statele naționale, va conduce la deplasarea centrelor de administrare, de la centru spre periferii.

În 2004, Uniunea Europeană se va dilata de la cincisprezece la douăzeci și cinci de state. În 2007, alte cel puțin două state, între care România, vor accede, sperăm, la spațiul comun european. Dezbaterea privind unificarea statutelor minorităților este, iată, abia la început. Cu atît mai mult, **altera**, fără pretenția pionieratului, își face o datorie de onoare din a semnala implicațiile și dimensiunile ei, într-o tentativă de a atrage cît mai mulți experți spre acest dialog de care poate depinde, în ultimă instanță, durabilitatea proiectului de unificare europeană.

Integrarea europeană și statutul minorităților

O orientare aspră într-o relație delicată: străduințele Uniunii Europene pentru minorități(-le sale)

Gabriel Toggenburg

I. Introducere: constituie protecția minorităților o problemă în procesul integrării europene?

Organizațiile internaționale ca OSCE, ONU și în special Consiliul Europei au dezvoltat activități intense referitoare la chestiunea minorităților. Dimpotrivă, Uniunea Europeană (UE) pare să se fi angajat mult mai puțin în acest domeniu.[1] Există mai multe cauze interdependente pentru această situație, majoritatea fiind rezultatul faptului că procesul de integrare a fost inițial un proiect economic (chiar dacă el a avut întotdeauna aspecte politice).[2] Din această cauză, nu s-a resimțit nevoia de a transfera competențe Comunității Europene pentru a putea interveni în chestiunile politice sau culturale prin armonizarea comportamentului public al statelor membre față de minoritățile lor etnice sau lingvistice.

Lăsînd deoparte această explicație (istorică), este greu să se găsească un numitor comun în chestiunea protecției minorităților în cadrul UE. Faptul că CE nu este o organizație internațională în sensul clasic, ci una supranațională, are ca urmare faptul că în cadrul integrării europene este mult mai dificil să se găsească o cale de ieșire prin soluții de compromis care se află undeva între instrumentele politice și cele cvasi-juridice.[3] Spre deosebire de organizațiile internaționale tradiționale, și lăsînd deoparte cerința ca fiecare act normativ al CE să fie fundamentat pe un articol concret al Tratatului CE (datorită așa-zisului principiu al puterilor enumerate), legislația CE definește și ea formele și efectele juridice ale legilor ce pot fi adoptate pe baza unei prevederi introduse în cele din urmă în legislația primară.[4] Lucrurile pot părea încă și mai dificile pentru statele membre dacă luăm în considerare că Curtea Europeană de Justiție, care funcționează ca o sală de mașini a procesului de integrare, poate acorda unei prevederi care a întrunit

acordul statelor membre un sens sau o putere la care acestea nu s-au aşteptat. De aceea, se poate spune că, într-un conglomerat supranaţional care dispune încă de deschiderea unei „ţinte mişcătoare",[5] un angajament iniţial faţă de chestiunile minorităţilor pare să fie, politic vorbind, mult mai dificil decît într-un context internaţional tradiţional.

De fapt, situaţia problemelor minorităţilor este întrucîtva în curs de echilibrare: înainte de Tratatul de la Amsterdam (semnat la 2 octombrie 1997 şi intrat în vigoare la 1 mai 1999) nu existase nici măcar o prevedere inclusă într-un tratat care să se refere la protecţia minorităţilor (în afara unor indicaţii din Tratatele de aderare ale Marii Britanii şi Austriei, Suediei, Finlandei, Norvegiei).[6] Toate acestea în ciuda faptului că, odată cu realizarea Pieţei unice (1993) şi crearea Uniunii Europene (Tratatul de la Maastricht, 1992), începutul ultimului deceniu reprezintă o deeconomizare a integrării europene. Totuşi, în ciuda acestei evoluţii, persistă o lipsă evidentă de competenţe, adică a unui mandat încredinţat Uniunii de Înaltele Părţi Contractante ale Tratatului cu privire la minorităţile etnice sau lingvistice.

Urmărind interacţiunea dintre procesul de integrare europeană şi protecţia minorităţilor, ar fi posibilă o împărţire între comportamentul activ al organismelor CE faţă de minorităţi pe de o parte (să numim aceasta „abordarea pozitivă"), şi relaţia dintre legislaţia CE şi măsurile de nivel naţional de protecţie a minorităţilor (să numim aceasta „abordarea negativă"). Articolul de faţă încearcă să analizeze exclusiv evoluţia activităţilor din domeniul minorităţilor din CE şi din jurul CE. Aşadar, nu vom face speculaţii pe marginea abordării negative a acestui subiect, adică pe marginea întrebării dacă într-un fel sau altul principiile şi legislaţia CE existente stînjenesc legislaţiile interne în protejarea minorităţilor. Pentru o examinare a acestei chestiuni poate fi utilă evaluarea recentelor hotărîri ale Curţii Europene de Justiţie în cazurile Bickel/Franz (25. 11. 1998)[7] şi Angonese (06. 06. 2000)[8]. În acest caz Curtea a vizat prevederile regionale menite să protejeze minoritatea germană din Provincia Autonomă Bozen/Bolzano (Tirolul de Sud din nordul Italiei) împotriva legilor Comunităţii. Mai mult, în acest context, este esenţial să se examineze atitudinea Dreptului Comunitar referitor la restricţiile lingvistice şi să se analizeze conceptul de cetăţenie UE (mai cu seamă în ce priveşte aşa-zişii cetăţeni ai unor terţe ţări care sînt în mod predominant membri ai aşa-numitelor minorităţi noi)[9]. Însă, după cum am spus mai devreme, spaţiul nu ne permite acest gen de reflecţii în studiul de faţă.

După cum am menţionat deja, activităţile CE referitoare al minorităţi sînt destul de puţine. Măsurile luate pînă la această dată se pot împărţi în patru categorii: (a) măsuri cu caracter predominant politic, elaborate de Parlamentul European şi caracterizate printr-o abordare normativă; (b) măsuri asumate de Comisia Europeană, Consiliul (şi Parlamentul) European, caracterizate printr-o abordare funcţională, adică financiară; (c) măsuri luate în cadrul afacerilor externe ale CE/

UE, care diferă de primele două categorii prin aceea că ele nu țintesc la sfera internă a UE (fapt care nu înseamnă totuși că ele nu ar putea avea și implicații interne); și (d) măsuri de tipul programelor și politicilor care nu au ca țintă minoritățile (pe care nu le abordăm în acest studiu), dar care sînt totuși relevante în chestiunile minorităților. Acestea includ zone ca politicile de drepturile omului, politicile antirasiste, politicile referitoare la azil, politicile referitoare la refugiați, atitudinea față de cetățenii unor terțe state, rolul regiunilor în UE, etc.

2. Rezoluțiile Parlamentului European referitoare la minorități

În privința importanței acordate problemelor minorităților, Parlamentul European poate fi identificat drept organismul care a arătat cel mai acut interes față de aceste probleme. De fapt, Parlamentul susține că „atașează o mare importanță participării minorităților etnice, rasiale și culturale la procesele de decizie atît politică cît și socială" și că, în sine, Parlamentul trebuie să „reprezinte diversitatea culturală a Europei".[10] Pînă în momentul de față au fost inițiate în cadrul Parlamentului European mai multe moțiuni pentru rezoluții ce tratează situația minorităților, deși abia cîteva din ele au reușit să fie luate în considerare pentru dezbatere ulterioară. Nu trebuie uitat că rezoluțiile prezentate în continuare nu au caracter de obligativitate (datorită acestui fapt a fost posibil să se legifereze fără să se facă referință la o bază specifică de competențe), lipsindu-le de aceea un efect practic real.

2.1. Rezoluția din 1981

Rezoluția din 1981 a Parlamentului European cu privire la o Cartă comunitară a limbilor și culturilor regionale și la o Cartă a drepturilor minorităților etnice[11] solicită autorităților naționale, regionale și locale să permită și să promoveze includerea limbilor și culturilor regionale în programa școlară oficială de la nivelul învățămîntului preșcolar pînă la cel al învățămîntului superior; să permită și să asigure accesul corespunzător al acestora la televiziunile și radiourile locale; și să se asigure că indivizii își pot folosi propria limbă în domeniul vieții publice și al relațiilor sociale în contactele lor cu organele oficiale precum și în cadrul Curților (par.1). În continuare Rezoluția recomandă ca fondurile regionale să asigure sprijinirea proiectelor menite să susțină culturile populare și regionale și proiectele economice regionale (par.4 și 6). În fine, Parlamentul face apel la Comisie să revadă întreaga legislație și toate practicile comunitare care discriminează limbile minoritare (par.5).

2.2. Rezoluția din 1983

În 1983 Parlamentul a adoptat o „Rezoluție cu privire la măsurile în favoarea minorităților culturale și lingvistice".[12] Luîndu-se în considerare că în jur de treizeci de milioane de cetățeni UE au drept limbă maternă o limbă regională sau o limbă puțin vorbită, Parlamentul a subliniat importanța rezoluției din 1981 menționate

mai sus şi a făcut din nou apel la Comisie să îşi continue şi să îşi intensifice eforturile în această direcţie; i s-a cerut Comisiei să raporteze Parlamentului măsurile practice luate sau pe cale de a fi luate în viitor. Mai mult, Rezoluţia făcea apel la Consiliu să se asigure că principiile formulate sînt respectate în practică.

2.3. Rezoluţia din 1987

O nouă „Rezoluţie cu privire la limbile şi culturile regionale şi etnice din Comunitatea Europeană" (aşa-numita rezoluţie Kujpers) a fost adoptată de Parlament în 1987.[13] După ce îşi exprima regretul faţă de absenţa oricărui progres în această chestiune, în această Rezoluţie Parlamentul a elaborat diferite recomandări Statelor Membre în domeniul educaţiei, mass media, infrastructurii culturale, vieţii sociale şi economice precum şi în domeniul administraţiei şi jurisdicţiei de stat. În ce priveşte domeniul din urmă, Parlamentul recomanda în special:

– asigurarea „unei baze legale directe pentru folosirea limbilor minoritare şi regionale, în prima instanţă a autorităţilor locale din zonele în care există un grup minoritar";

– revizuirea „prevederilor şi practicilor naţionale care discriminează limbile minoritare";

– cerinţa „serviciilor descentralizate dar şi a celor ale guvernării centralizate de a folosi limbile naţionale, regionale şi minoritare în zonele respective" (par.6).

Parlamentul mai recomanda oficial recunoaşterea toponimelor şi numelor exprimate într-o limbă regională sau minoritară precum şi acceptarea toponimelor şi indicaţiilor pe listele electorale. Mai mult, măsurile trebuiau să includă:

– „asigurarea folosirii limbilor minoritare şi regionale în cadrul serviciilor poştale...ce asigură informarea consumatorului şi furnizarea de mărfuri;

– etichetarea în limbile minoritare şi regionale, asigurarea folosirii limbilor regionale în indicatoarele de circulaţie şi alte indicatoare publice precum şi în denumirile străzilor" (par.9).

În continuare, Parlamentul sublinia necesitatea sprijinului economic şi evidenţia propria hotărîre de a se asigura că cel puţin 1.000.000 de euro vor fi alocaţi din bugetul pe 1988 în favoarea limbilor minoritare. El mai declara că i se va acorda Intergrupului pentru limbile puţin folosite un statut deplin ca intergrup oficial al Parlamentului European.[14]

Evoluţiile ulterioare au avut ca rezultat un raport care înfiinţa în 1988 o Cartă a drepturilor grupurilor etnice. Parlamentul nu a luat nici o decizie pe baza acestui aşa-numit „raport Stauffenberg",[15] întrucît mandatul său se afla la sfîrşit. După alegeri, Comisia Juridică a Parlamentului şi-a reluat lucrul asupra unei versiuni revizuite a raportului Stauffenberg, iar succesorul contelui Stauffenberg, Siegbert Alber, a prezentat în 1993 aşa-numitul „raport Alber". Acest raport încorpora mare parte a cuprinsului proiectului Uniunii Federale a Naţionalităţilor Europene

(UFNE).[16] Întrucît Parlamentul dorea să observe ce turnură aveau să ia evoluțiile din cadrul Consiliului Europei (în privința Cartei limbilor minoritare și regionale)[17], el nu a ajuns la o decizie asupra acestui raport revizuit.

2.4. Rezoluția din 1994

Ca și continuare, Parlamentul a adoptat în 1994 o „Rezoluție cu privire la minoritățile lingvistice din Comunitatea Europeană" pe baza așa-numitului „raport Killilea",[18] care făcea din nou trimitere la rezoluțiile Arfe și evidenția faptul că statele membre ar trebui să recunoască minoritățile lingvistice și să creeze condițiile de bază pentru păstrarea și dezvoltarea acestor limbi. Actele legislative ar trebui „cel puțin să acopere folosirea și încurajarea acestor limbi și culturi în sfera educației, justiției și administrației publice, a mass media, a toponimelor și al altor sectoare ale vieții publice și culturale" (par.4).

În plus, Parlamentul făcea apel la guvernele și parlamentele naționale să semneze și ratifice Carta limbilor regionale a Consiliului Europei și recomanda sprijinirea financiară pe mai departe a comisiilor naționale ale „Biroului European pentru limbile puțin folosite" (PELPF). El făcea apel și la Comisia Europeană să ia în considerare limbile puțin folosite și culturile respective în elaborarea diferitelor secțiuni ale politicilor comunitare. Parlamentul dorea ca Comisia și Consiliul Europei să „se asigure de faptul că sînt alocate resurse bugetare adecvate pentru programele Comunității în favoarea limbilor puțin folosite...și să propună un program de acțiune multianual în acest domeniu" (par.11(b)).

Fondul European de Dezvoltare Regională ar trebui să aloce sume în asemenea scopuri, iar programele CE de reconstrucție socială și economică ar trebui să ia în considerare vorbitorii limbilor puțin folosite din țările central și est-europene. În fine, Parlamentul European specifica faptul că toate aceste recomandări ar trebui aplicate și pentru minoritățile autohtone negrupate teritorial (menționînd explicit romii și sinti) care nu periclitează ca atare integritatea teritorială sau ordinea publică a statelor membre.

2.5. Abordarea generalizantă a Parlamentului Europei

În documentele referitoare la politicile de drepturile omului, cooperare transfrontalieră, revizuire a tratatelor sau rasism, în mod obișnuit Parlamentul menționează conștiința minoritară ca pe un obiectiv important. Același lucru este valabil pentru rezoluțiile Parlamentului Europei în care se comentează situația politică a anumitor țări.

În „Rezoluția cu privire la drepturile omului în lume din 1997 și 1998 și politicile de drepturile omului ale Uniunii Europene", Parlamentul „remarcă faptul că mare parte din cele mai violente conflicte din întreaga lume care au avut loc în ultimii ani au implicat probleme legate de minorități... Va elabora o definiție... a drepturilor

minorităților pentru a imprima o mai mare forță politicilor sale... susține necesitatea întăririi eforturilor internaționale de a se pune capăt discriminării pe scară largă a minorităților etnice, lingvistice, naționale sau religioase și de a contribui la soluționarea conflictelor interetnice... Susține necesitatea unei mai mari recunoașteri și protecții a drepturilor colective, mai cu seamă ale drepturilor populațiilor autohtone... Susține necesitatea consolidării mecanismelor internaționale de monitorizare a drepturilor minorităților... Subliniază importanța sprijinului UE pentru un tratament just al minorităților din țările Europei Centrale și de Est, într-un respect strict al drepturilor și libertăților fundamentale și al principiilor egalității și cetățeniei, fără subminarea identităților lor, mai cu seamă în țările candidate".[19]

În acest context, Parlamentul folosește un concept larg de minoritate întrucît el susține în „Rezoluția cu privire la respectarea drepturilor omului în Uniunea Europeană" (1997) că nu se pune problema integrării în Uniunea Europeană pentru statele „care nu respectă drepturile fundamentale ale omului și face apel la Comisie și Consiliu să acorde o importanță specială drepturilor minorităților (etnice, lingvistice, religioase, homosexuale etc.) în timpul negocierilor de extindere"[20].

Un alt exemplu de abordare generalizatoare îl constituie „Rezoluția cu privire la rasism, xenofobie și antisemitism și la măsuri suplimentare de combatere a discriminării rasiale" în care Parlamentul declară că combaterea discriminării imigranților și minorităților religioase este „parte integrantă a oricărei politici comprehensive împotriva rasismului și xenofobiei". Într-adevăr, Parlamentul susține aici foarte clar că acordă o mare importanță „participării minorităților etnice, rasiale și culturale în procesele de luare a deciziilor atît politice cît și sociale".[21] În „Rezoluția cu privire la rolul serviciilor publice de televiziune într-o societate multi-media", Parlamentul face apel la posturile publice de televiziune și radio „să ofere oportunități egale reale pentru îmbunătățirea reprezentării femeilor și minorităților etnice în organigrama tuturor televiziunilor".[22] Iar în „Rezoluția cu privire la condițiile precare din închisorile din Uniunea Europeană", Parlamentul face trimitere specială la „anumite grupuri care necesită tratament specific: femeile, imigranții, homosexualii și membrii minorităților etnice și religioase".[23]

În rezoluțiile cu privire la anumite țări, Parlamentul subliniază importanța accesului egal al tuturor secțiunilor societății la educație și pregătire („Rezoluția cu privire la situația politică din America de Sud"),[24] a drepturilor egale pentru minoritățile religioase („Rezoluția cu privire la încălcarea drepturilor omului și drepturilor politice în Republica Islamică Iran")[25] și declară că singura cale către recunoașterea de către comunitatea internațională și către o soluționare a profundei crize interne o reprezintă un dialog politic constructiv între autorități (din Birmania) și reprezentanții minorităților etnice („Rezoluția cu privire la Birmania",1999)[26].

2.6. Rezoluțiile cu privire la anumite minorități

La urmă, dar nu mai puțin importante, trebuie menționate rezoluțiile Parlamentului European care se referă la o minoritate anume. În vreme ce „Rezoluția cu privire la situația drepturilor omului și ale minorităților băștinașe din Argentina" (care protestează împotriva împărțirii pământurilor)[27], „Rezoluția cu privire la drepturile politice ale minorităților din Albania" sau „Rezoluția cu privire la protecția drepturilor minorităților și drepturilor omului în România" (aceasta din urmă fiind foarte detaliată și având ca țintă eliminarea unor prevederi specifice de nivel național care restrîng folosirea limbilor minoritare în școală)[28] au un caracter pur extern, în schimb „Rezoluția cu privire la discriminarea romilor" se referă (și) la o situație din interiorul UE. În cadrul ei, Parlamentul recunoaște cultura specifică a romilor, anunță un raport special ca pe o „chestiune de urgență" și face apel la Comisie să își sporească eforturile de sprijinire a populațiilor rome „de a se integra în societățile în care trăiesc și de a contribui la culturile respective".[29]

3. Alte măsuri ale CE de sprijinire a minorităților și limbilor minoritare

Al doilea grup de măsuri luate în cadrul UE cuprinde măsurile adoptate de sau în colaborare cu alte organe ale CE. Din cauza lipsei competenței normative în domeniul protecției minorităților, nu a fost posibil să se creeze acte normative cu caracter de obligativitate precum directivele sau reglementările. De aceea, abordarea a fost mai mult una generalizatoare. Aceasta înseamnă că măsurile sînt de natură tehnică (de exemplu, asigură un buget care sprijină instituțiile și/sau activitățile în folosul minorităților) și de aceea se poate schița doar o idee despre ceea ce s-a făcut în acest context.

3.1. Sprijinirea financiară a protecției minorităților

Apelurile făcute de Parlament în prima Rezoluție Arfe nu au întîrziat să producă rezultate. În 1982 a fost înființată o organizație non-profit, Biroul European pentru Limbile Puțin Folosite (BELPF). Această organizație consideră că reprezintă 50 de milioane de cetățeni UE care vorbesc peste treizeci de limbi autohtone diferite. Ea dorește să promoveze și să apere aceste limbi minoritare sau regionale precum și drepturile lingvistice ale celor care le vorbesc. Biroul este independent, membrii săi sînt asociații voluntare și instituții oficiale active în promovarea limbilor minoritare din întreaga UE. Asociațiile membrilor sînt organizate în 13 Comisii ale Statelor Membre (Portugalia și Grecia nu sînt incluse). BELPF este finanțat în principal de Comisia Europeană.

În 1982 Parlamentul European a înființat linia bugetară B3-1006 care asigură fondurile pentru măsurile financiare în sprijinul limbilor minoritare sau regionale puțin folosite. Această poziție a fost reînnoită anual,[30] iar suma a fost crescută constant de la 100.000 de ECU în 1983 pînă la 4 milioane de ECU în 1995-1996.[31]

„Sprijinul Comisiei Europene pentru măsurile menite să promoveze şi salvgardeze limbile minoritare sau regionale" pe 1999 se ridică la 2.250.000 ECU (OJ 1999 No. C 125, pp.14-18). Acest sprijin va fi folosit pentru cofinanţarea (cu pînă la 50%) a proiectelor menite să îmbunătăţească calitatea învăţării şi predării în limbile minoritare şi/sau regionale precum şi să pregătească viitoarea diseminare a informaţiei, experienţei şi expertizei în domeniul limbilor minoritare/regionale. Limbile care pot beneficia de acest buget sînt limbile autohtone vorbite în mod tradiţional de către o parte a populaţiei dintr-un stat membru UE. Dialectele, limbile imigranţilor sau limbile create artificial sînt excluse. Se aşteaptă ca bugetul pe 1999 să cofinanţeze 75-90 de proiecte.[32] În Comunicatul citat, Comisia pare să se confrunte cu posibile rezerve cu privire la competenţele sau implicaţiile politice atunci cînd declară că „Luînd în considerare propriile puteri ale statelor membre şi principiul subsidiarităţii, este exclusă orice activitate cu impact politic sau legislativ" (vezi sfîrşitul paginii 14 a OJ citate).

S-au adus critici[33] faptului că nu există un program multianual de acţiune care să asigure un sprijin financiar pe termen lung. În momentul de faţă, Comisia examinează fezabilitatea propunerii unui astfel de program.[34] Pentru o astfel de poziţie bugetară Comisia va trebui să găsească o bază legală corespunzătoare.[35] Un ultim exemplu în ce priveşte interesul Comisiei faţă de problemele minorităţilor îl constituie apelul de a se realiza un „studiu despre minorităţile lingvistice din Uniunea Europeană — analiză strategică a opţiunilor de acţiune ale Comunităţii".[36]

3.2. Diferite studii despre problemele minorităţilor, cofinanţate de CE

În urma Rezoluţiei Kujpers a Parlamentului, Comisia Europeană şi BELPF au iniţiat înfiinţarea programului MERCATOR.[37] Reţeaua MERCATOR este compusă din patru institute de cercetare[38] care tratează probleme generale (studii interdisciplinare, seminarii despre statutul minorităţilor etno-lingvistice), de natură educaţională (studii despre bilingvism şi învăţămîntul bilingv), referitoare la mass media şi limbile minoritare (înfiinţarea unei baze de date şi a unui ghid media MERCATOR) şi legislative (culegere generală de surse legale referitoare la limbi). Pînă în 1994 reţeaua a fost coordonată de către BELPF, iar de atunci de către Comisia Europeană.

În plus, au fost publicate o serie de studii de către CE: în 1984 Comisia a publicat un studiu despre situaţia limbilor puţin folosite din Comunitatea Europeană,[39] în 1990 un studiu despre situaţia minorităţilor lingvistice din Grecia, Spania şi Portugalia,[40] iar în 1992 Comisia (DG XXII) a publicat un nou studiu despre limbile minoritare, punînd în lumină valoarea crescîndă a diversităţii pentru dezvoltarea economică şi integrarea europeană. A fost înfiinţată o reţea de cercetători de la importante institute de cercetare,[41] care a fost însărcinată să elaboreze un proiect menit să asigure un studiu temeinic din punct de vedere metodologic care să permită o înţelegere comparativă a situaţiei prezente a diferitelor grupuri lingvistice.[42] Acest

proiect — cunoscut sub numele de EUROMOSAIC — a dus în 1996 la publicarea unui raport EUROMOSAIC cu privire la „Producerea şi reproducerea grupurilor lingvistice minoritare din Uniunea Europeană".[43]

Mai cu seamă extinderea Uniunii Europene către est a impulsionat o depăşire a dimensiunii lingvistice a minorităților din Europa, conferind chestiunii minorităților o dimensiune politică (şi juridică) clară. Această nouă abordare pare totuşi a fi limitată la minoritățile din Europa Centrală şi de Est. Comisia Europeană a cofinanțat (în cadrul programului PHARE) un program comun intitulat „Minoritățile din țările Europei Centrale" împreună cu Consiliul Europei, care cuprindea seminarii[44] cu tema „minoritățile şi mass media", „minoritățile şi învățământul", „minoritățile şi procesele de luare a deciziilor".[45]

3.3. Dimensiunea culturală a UE — cale de acces pentru măsurile în favoarea minorităților

Tratatul de la Maastricht a imprimat procesului de integrare europeană o dimensiune trans-economică clară prin înființarea unei Uniuni politice. În contextul drepturilor minorităților, de un interes special este Titlul IX – Cultura (articolul 128 TCE)[46], întrucît el subliniază clar dimensiunea culturală a integrării europene şi în acelaşi timp recunoaşte indirect că nici un stat membru nu este omogen din punct de vedere cultural[47]: CE i se cere să contribuie la înflorirea „culturilor din Statele Membre şi în acelaşi timp să le respecte diversitatea națională şi regională[48]".[49] Importanța diversității a fost reafirmată de curînd prin introducerea unui nou articol 22 în Proiectul de Cartă a Drepturilor Fundamentale a UE, în care se afirmă că „Uniunea respectă diversitatea lingvistică, religioasă şi culturală".[50]

Abordarea culturală a Comunității este proiectată să fie una multi-politică: ea va „lua aspectele culturale în considerare în acțiunile întreprinse în respectul altor prevederi ale Tratatului..." (Articolul 151 para.4 TCE, fostul Articol 128 para.4 TCE). Acest tip de „clauză de evaluare a impactului cultural" face din cultură un aspect ce trebuie respectat de Comunitate *semper et ubique* conferind astfel un rol major acestei prevederi referitoare la competență. Este interesant de remarcat că această clauză a fost apoi precizată funcțional deoarece la Amsterdam s-a adăugat „...în special pentru respectarea şi promovarea culturilor sale".

Mai mult, trebuie atrasă atenția asupra schimbărilor introduse în prevederile referitoare la subvenții care permit, într-o anumită măsură, asistența financiară a culturilor, afirmîndu-se că „ajutorul în promovarea culturii şi conservarea moştenirii, în cazurile în care acest ajutor nu afectează condițiile comerciale şi competiția din cadrul Comunității într-o măsură care să contravină interesului comun" poate fi considerat compatibil cu piața internă.[51] Cultura şi alte noi competențe ale Comunității precum educația[52] au deschis calea unor noi posibilități

legislative, ba mai mult, le-au dat o bază solidă întrucît trebuie afirmat că măsurile de natură culturală fuseseră deja luate într-o vreme în care procesul integrării se limita oficial la dimensiunea economică.[53]

Un exemplu izbitor al faptului că încă din perioada pre-Maastricht fuseseră asigurate anumite măsuri de natură culturală şi, în cazul de faţă, de protecţie a minorităţilor, îl reprezintă Directiva Consiliului din nici mai mult nici mai puţin 1977 care se referă la educaţia copiilor muncitorilor migranţi (cetăţeni UE) în limba lor maternă precum şi includerea în programă a studiului locurilor lor de origine.[54] Singura bază legală pentru această directivă fusese Articolul 49 al Tratatului CE.[55] Acest act pare *prima facie* să fie doar de departe legat de libera circulaţie a muncitorilor. Mai mult, el sugerează că Articolele 48 şi 49 din TCE nu numai că obligă statele membre să elimine formele existente de discriminare care periclitează mobilitatea muncitorilor, ci pare să funcţioneze şi ca bază pentru adoptarea unor acţiuni afirmative în folosul muncitorilor migranţi pentru a le spori mobilitatea. Directiva pare să exprime viziunea că libera circulaţie a muncitorilor nu trebuie să ameninţe identitatea culturală a persoanelor respective (cu toate că, pe de altă parte, diversitatea lingvistică din cadrul Comunităţii nu poate împiedica această liberă circulaţie).[56]

În domeniul culturii, diferite programe (unele din ele existente deja înainte de Maastricht) asigură sprijin financiar şi pentru situaţiile relevante pentru minorităţi cum ar fi, de pildă, traducerea şi diseminarea operelor literaturii contemporane în limbile puţin folosite,[57] conservarea culturii regionale,[58] promovarea ei[59] sau cercetarea limbilor minoritare.

Acest context legal în schimbare precum şi declaraţiile politice ca aceasta de mai jos, făcută de preşedintele Prodi, „...nu trebuie să uităm niciodată că întreaga Europă înseamnă diversitate. De aceea trebuie să respectăm şi să culegem roadele diversităţii. Integrarea europeană a însemnat dintotdeauna diferite popoare cu diferite culturi...Diversitatea este una din cele mai mari comori ale Europei..."[60] arată că diversitatea este din ce în ce mai mult percepută ca un lucru ce trebuie protejat şi pe care trebuie să se întemeieze Europa. Angajamentul politic faţă de conceptul de diversitate culturală şi corelaţia sa cu protecţia minorităţilor reies şi din următoarea declaraţie a Consiliului: „Europa, caracterizată de solidaritate şi de un bogat amestec cultural, este întemeiată pe respectul pentru diversitate şi pe toleranţă. Toate statele membre...duc o luptă continuă pentru a construi şi menţine o Europă bazată pe...diversitatea culturilor şi limbilor sale, o Europă în care...sînt protejate drepturile minorităţilor".[61]

3.4. Cîteva cuvinte despre dimensiunea regională atît a UE cît şi a problemelor minorităţilor

În ce priveşte dimensiunea regională a procesului integrării, care a fost amplificată în Tratatul de la Maastricht şi care este adesea considerată a fi de

importanță majoră pentru minorități[62], nu trebuie să fim prea optimiști. Înființarea Comisiei regiunilor și autorităților locale (CR) arată un angajament specific față de rolul în continuă creștere al regiunilor în Europa.[63] Însă CR deține un statut pur consultativ. Ea este compusă din reprezentanți atît regionali cît și locali, care sînt numiți de Consiliu la recomandarea guvernelor naționale și trebuie consultată de Consiliu și Comisie doar într-o arie restrînsă de politici (cele referitoare la educație, cultură, coeziune economică și socială). Totuși, trebuie spus că puteri legislative și administrative substanțiale ale regiunilor din Europa (garantate printr-o introducere efectivă a intereselor regionale în procesele legislative de nivel european) precum și lărgirea principiului subsidiarității operată la Maastricht (care pînă în momentul de față reglementează doar relația dintre nivelul național și cel comunitar – vezi articolul 5 al TCE), înflorirea culturilor regionale (prin diferite programe financiare ale CE) și economii regionale puternice (printr-o politică regională efectivă a CE)[64], toate favorizează tendențios (!) minoritățile. Realizarea triunghiului Autonomiei, Bunăstării și Protecției Culturii (condițiile ABPC) într-o regiune dată poate duce la situația în care protecția legală a minorităților să își piardă din urgență. Acest fapt este însă valabil mai cu seamă pentru acele minorități care constituie o majoritate într-o regiune geografică ce coincide cu regiunea administrativă care are avantaje de pe urma instituțiilor și politicilor comunitare menționate mai sus.[65] Oricum, nu există nici o îndoială că cooperarea trans-regională favorizează minoritățile care trăiesc în zonele de graniță. De fapt, Parlamentul declară în „Rezoluția cu privire la cooperarea transfrontalieră și interregională" că „cooperarea dintre regiunile de graniță poate îmbunătăți oportunitățile pentru multe minorități lingvistice europene de a-și păstra și dezvolta cultura, contribuind la construirea structurilor care sprijină minoritatea".[66]

3.5. Aspectele economice

Politicienii UE au înțeles că excluderea socială, problemele ce decurg din ea și discriminarea produc costuri economice întrucît acești factori conduc la șomaj, acces precar la serviciile publice și private și la irosirea talentelor. Pe de altă parte, cercetările arată că practicile inclusive adoptate de companii alimentează productivitatea.[67] În realitate, minoritățile par să fie tot mai mult percepute ca un potențial economic. Un comisar declara că „imigranții și minoritățile etnice joacă un rol important în dezvoltarea economică a Europei. Europa are nevoie de pricepere, talent, inovație și diversitate. Imigranții și grupurile etnice minoritare contribuie la asigurarea acestor calități cruciale".[68]

Oricum, voința de a integra minoritățile în economiile europene nu se limitează la simple declarații politice. Comunicatul Comisiei cu privire la Fondurile Structurale subliniază că „trebuie acordată o atenție specială nevoilor... minorităților etnice... și elaborării de politici active și preventive corespunzătoare de promovare a integrării

lor pe piața muncii".[69] Mai mult, se fac eforturi de „creștere a conștientizării și capacității" unor grupuri minoritare concrete de a se bucura de oportunitățile oferite de societatea informațională. Și programul multianual de promovare a diversității lingvistice a Comunității în societatea informațională (MLIS) are ca țintă (printre altele) promovarea unei Europe multilingve și finanțează parțial RILEM (Rețeaua de Informații pentru Limbile Europene Minoritare).[70]

Un alt exemplu în domeniul economic îl poate reprezenta inițiativa Rețelei de Afaceri a Minorităților Etnice (RAME)[71] care este cofinanțată de Comisie și care este proiectată la bază pentru a spori contribuția afacerilor minorităților etnice (AME) la economiile locale și naționale și pentru a identifica și transfera cele mai bune practici în dezvoltarea și extinderea întreprinderilor minorităților etnice în cadrul statelor membre UE.

4. Protecția minorităților în relațiile externe ale Comunității Europene

4.1. Protecția minorităților este pe cale să devină o parte a cutumelor externe ale UE

Impulsul folosirii comerțului exterior al CE pentru promovarea drepturilor omului în terțe state a apărut aproape imediat după intrarea în vigoare a LOME I, cînd Parlamentul European a cerut Consiliului — după uciderea cîtorva sute de mii de persoane în Uganda — să suspende fluxul de bani către această țară. LOME IV cuprindea prima clauză propriu-zisă de drepturile omului într-un acord încheiat de CE cu terțe state. De atunci au fost elaborate diferite tipuri de clauze referitoare la drepturile omului, diferite în conținut precum și în aplicare. În acest sens, în perioada de după mai 1995, acordurile au inclus trimiteri fie la Declarația Universală a Drepturilor Omului, fie în cazul în care statul partener era un stat membru OSCE, la principiile OSCE.

Tratamentul minorității kurde a fost, inter alia, motivul pentru care Parlamentul European a pus sub semnul întrebării candidatura Turciei la integrarea în Uniunea Europeană. Un angajament încă și mai izbitor față de minorități a fost luat după dezmembrarea fostei Iugoslavii. Cele douăsprezece state membre de atunci au convocat o conferință internațională de pace la Haga unde au înființat așa-numita Comisie Badinter căreia i-a fost încredințată responsabilitatea formulării unor opinii avizate în chestiunile legale generate de disoluția RSFI.[72] Ca urmare a unei astfel de opinii a Comisiei, statele membre CE au ajuns la o poziție comună în problema recunoașterii suveranității: la 16 decembrie 1991, miniștrii de Externe au făcut publice, în cadrul Cooperării Politice Europene, o Declarație cu privire la criteriile de recunoaștere a noilor state din Europa de Est și din Uniunea Sovietică și Declarația cu privire la Iugoslavia. Această recunoaștere a fost condiționată printre alte lucruri de „garanții pentru grupurile și minoritățile etnice și naționale în respectul angajementelor asumate în cadrul CSCE".[73]

Prin aceasta, CE a introdus[74] protecția minorităților ca pe un element nou în spectrul condițiilor de recunoaștere a suveranității.[75]

CE/UE a fost criticată deoarece importanța dată chestiunii minorităților în relațiile externe reprezintă un fel de standard dublu întrucît Comunitatea continuă să ignore, cel puțin oficial, chestiunea protecției minorităților înăuntrul propriilor sale granițe.[76] Interesul față de minorități pare să fie „în principal un articol de export, iar nu unul pentru consumul intern".[77]

În realitate, protecția minorităților se poate găsi în rezoluțiile adoptate de către Adunarea Comună a Convenției încheiate între Statele Africane, din Caraibe și Pacific și Comunitate, în acordurile de parteneriat și cooperare, în reglementările Consiliului cu privire la asistența acordată și cu cooperarea cu țările în curs de dezvoltare din Asia și America Latină. În plus, protecția minorităților constituie un element general al raporturilor asupra statelor terțe. „Îndrumarul pentru raporturile comune pentru țările terțe" afirmă că „situația minorităților" reprezintă un punct ce trebuie detaliat. Aceste raporturi trebuie să conțină „informații concrete despre persecuția pe motive de rasă, religie, naționalitate, apartenență la un anumit grup social sau de opinie politică".[78]

4.2. Pactul de Stabilitate în Europa

Era deja martie 1992 cînd Balladur, primul ministru francez de la acea dată, propunea un fel de pact de stabilitate care să garanteze buna vecinătate și prin aceasta securitatea în Europa Centrală și de Est.[79] Inițiativa franceză a fost preluată în luna decembrie a aceluiași an de către Consiliul Comunității care a hotărît să convoace o conferință. Scopul acestei inițiative era să îmbunătățească relațiile de vecinătate prin evitarea problemei granițelor și prin instituționalizarea drepturilor minorităților, cu perspectiva aderării la Uniunea Europeană ca stimulent.[80] „Pactul de Stabilitate" a fost adoptat la Conferința din Paris din 20-21 martie 1995 de către reprezentanții[81] a 52 de state membre ale OSCE. El este compus dintr-o simplă declarație și o listă de 130 de acorduri bilaterale, aproape toate dintre ele încheiate deja îndainte de semnarea Pactului.[82] Rolul Uniunii a fost acela de inițiator,[83] moderator [84] și în cele din urmă acela de sponsor pentru statele central- și est-europene, [85] însă el nu a avut nici un fel de impact direct asupra legislației UE și a Comunităților. După ce Pactul a fost semnat, OSCE i-a revenit responsabilitatea implementării sale.

Pactul a arătat că problemele minorităților sînt de importanță crucială pentru politica europeană și că în opinia Consiliului European „acțiunea în acest domeniu era oportună și necesară".[86] Consiliul European a văzut în Pact, în ciuda caracterului său geografic deschis, un mijloc prin care să exercite o oarecare influență în sfera politică asupra țărilor candidate.[87]

4.3. Drepturile minorităților ca și criteriu de aderare

La întrunirea ținută la Copenhaga în iunie 1993, Consiliul European a hotărît „ca țările asociate din Europa Centrală și de Est care doresc aceasta vor deveni membre ale Uniunii Europene" și a stabilit criteriile pe care acestea trebuie să le îndeplinească înainte de aderare. Aceste condiții reprezintă un element important în Strategia de Aderare a Uniunii și constituie baza primelor Opinii ale Comisiei cu privire la țările candidate, a Parteneriatului de Aderare precum și a rapoartelor regulate ale Comisiei cu privire la progresele înregistrate de țările candidate în vederea integrării în UE. Ultimele evoluții arată că criteriile de protecția minorităților devin și ele un element crucial al noilor politici ale UE cu privire la Europa de Sud-Est.[88]

Unul din criteriile de la Copenhaga (pe lîngă democrație, stat de drept și drepturile omului) este acela ca țările candidate să demonstreze „respectul față de, și protecția minorităților".[89] Cînd în iulie 1997, Comisia și-a prezentat opiniile[90] referitoare la întrebarea dacă și în ce măsură statele candidate îndeplineau condițiile pentru a fi admise la negocierile de aderare, ea a luat în discuție situația minorităților respective în detaliu, folosind o definiție largă atît pentru grupurile minoritare, cît și pentru protecția minorităților.[91] În noiembrie 1998 Comisia a publicat primul său raport regulat în care analiza dacă, în lumina criteriilor de la Copenhaga, reformele anunțate sau indicate fuseseră implementate într-adevăr începînd cu iulie 1997. Un așa-numit „studiu compozit" conține o sinteză a raportului, precum și recomandări pentru viitor.

În secțiunea referitoare la minorități, Comisia salută evoluțiile din Letonia și își exprimă regretul față de situația din Estonia. Comisia insistă asupra discriminării romilor în Ungaria, Slovacia, Bulgaria și Republica Cehă. Situația minorității maghiare din România este văzută într-o lumină pozitivă, însă este exprimată îngrijorarea pentru maghiarii din Slovacia. Comisia încheie afirmînd că „în ansamblu, problema minorităților continuă să genereze îngrijorare din perspectiva extinderii".[92] La 13 octombrie 1999, Comisia a făcut publică a doua rundă, iar la 8 noiembrie 2000 cea de a treia rundă a rapoartelor sale regulate cu privire la fiecare țară candidată.[93]

În fine, Parteneriatele de Aderare (PA) adoptate în 1998 indicau anumite priorități pe termen scurt și mediu printre care se numărau probleme referitoare la minorități pentru fiecare stat candidat. Slovaciei i se cerea să adopte legislație cu privire la folosirea limbilor minoritare, iar Letonia și Estonia trebuiau să faciliteze condițiile de obținere a cetățeniei. Pe termen mediu li se recomanda Republicii Cehe, Ungariei, Bulgariei și României să îmbunătățească integrarea populației rome.[94] Noile PA-uri au fost adoptate la 13 octombrie 1999.[95] În afară de instrumentele menționate mai sus, pot fi folosite alte mecanisme și foruri ale procesului de extindere precum „relația structurată" pentru a se exercita o presiune subtilă asupra țărilor candidate pentru ca ele să îndeplinească criteriile definite la Copenhaga.[96]

Potrivit acestor preliminarii, se poate trage concluzia că criteriile de la Copenhaga s-au dovedit a fi un fel de „principiu structural" al procesului de extindere. Tratatul de la Amsterdam a transpus toate criteriile de la Copenhaga — în afară de acela referitor la protecția minorităților — în lege primară. Prin aceasta, Tratatul a conferit criteriilor o calitate legală clară și le-a definit ca fiind principii fondatoare ale UE, care sînt comune tuturor statelor membre (dimensiunea internă, Articolul 6 (1) TCE) și care trebuie respectate de orice stat care candidează la aderare (dimensiunea externă, Articolul 49 TCE).[97] Faptul că clauza referitoare la minorități a fost ținută deoparte pare să indice că includerea sa — prin care ea ar fi căpătat un caracter de obligativitate clar și o dimensiune internă — nu a fost dorită. De aceea este necesar să examinăm explicitatea și natura unui criteriu de la Copenhaga care nu a fost ridicat la rangul de lege primară.

A fost într-adevăr prima dată cînd Comunitatea a stabilit criteriile de aderare a noi state membre prin adoptarea concluziilor prezidenției. În general, condițiile regulate de aderare se găsesc în Legislația primară (Articolul 49, fost Articol O al TUE). În plus, și aquis-ul comunitar este considerat a fi o condiție de aderare întrucît noile state membre trebuie să i se alinieze. Motivul formulării de condiții de aderare „suplimentare" la Copenhaga a fost probabil acela de a conferi obligațiilor interne la origine (aquis-ului) o direcție externă mai vizibilă (întrucît ele sînt direcționate către statele candidate) fără să limiteze organele comunității și statele membre prea mult în libertatea lor de a reglementa aderarea la Uniune: criteriile de la Copenhaga nu au caracter de obligativitate, ele sînt de natură pur politică fiind adoptate în concluziile Consiliului European. Totuși, într-un sens indirect ele pot fi percepute ca avînd un caracter de obligativitate în măsura în care ele reflectă legislația deja existentă.[98] De aceea, trebuie într-adevăr ridicată întrebarea dacă „respectul față de și protecția minorităților" constituie sau nu parte a aquis-ului. Dacă nu se identifică nici un standard juridic comunitar, standardul aplicat în cursul extinderii către est trebuie să fie de natură (mai mult sau mai puțin) politică.[99]

5. Se stabilește *nolens volens* protecția minorităților drept principiu legislativ comun intern?

Chiar dacă diferite exemple arată că există expresii puternice ale CE de respect pentru minorități în interiorul sistemului comunitar, măsurile luate se limitează încă la rezoluții fără caracter de obligativitate și la sprijin financiar pentru măsuri și proiecte concrete. Și în relațiile lor externe, Comunitatea Europeană, Uniunea (într-adevăr prevederile CSFP implică o aluzie programatică indirectă la protecția minorităților)[100] și statele membre individuale (de pildă, în cadrul Consiliului Europei) arată un interes substanțial față de problema protecției minorităților. Întrucît în relațiile internaționale nu există obligativitatea reciprocității oficiale care să împiedice statele să formuleze reguli de comportament pentru alte state fără să fie pregătite să respecte asemenea

reguli ele însesi, aceste activități (având un caracter în principal politic) nu au un impact direct asupra sistemului juridic intern al UE.

Toate acestea nu înseamnă că dreptul CE nu dezvoltă un „principiu (nescris) comun legislației statelor membre" ca „principii generale ale legislației comunitare".[101] Dimpotrivă, referindu-se la tratatele internaționale de protecția drepturilor omului, Curtea Europeană de Justiție nu a exclus niciodată posibilitatea ca drepturile minorităților să fie declarate principii generale ale legislației comunitare.[102] În cazul Bickel/Franz, Curtea a afirmat că „desigur, protecția unei astfel de minorități poate constitui un scop legitim" în acțiunea statului.[103] Mai mult, Curtea a părut să ia în considerare posibilitatea acceptării protecției minorităților ca bază de justificare a unei încălcări a principiului nediscriminării pe motivul naționalității (care este, pînă la urmă, una din „vacile sfinte" ale legislației comunitare). În orice caz, trebuie pus în evidență că aceste observații juridice sunt foarte departe de un angajament clar de protecție a minortăților ca principiu general ale legislației CE. În plus, nu trebuie uitat că, din punct de vedere juridic, protecția minorităților nu este definită clar și nu este reglementată în aceeași măsură de către toate statele membre.[104] Acest fapt ar putea constitui un argument împotriva stabilirii unui drept cutumiar CE/UE,[105] însă nu este în mod necesar un argument obligatoriu împotriva stabilirii protecției minorităților ca principiu general al legislației CE: competența exclusivă a Curții de a stabili principiile generale ale legislației comunitare în procesul comparării legislațiilor naționale nu presupune ca principiile pe baza cărora Curtea definește principiile comunitare să existe în toate statele membre UE.[106] Pînă în momentul de față Curtea nu a stabilit un astfel de principiu referitor la protecția minorităților.[107]

În ciuda activităților și angajamentelor individuale, se poate concluziona că protecția minorităților nu este încă parte a aquis-ului, chiar dacă evoluția actuală tinde în această direcție. Ca urmare, UE nu este obligată legal să stabilească protecția minorităților ca și criteriu de aderare, iar protecția minorităților (despre care s-a considerat întotdeauna că nu este complet acoperită de concepte precum democrația, statul de drept, protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale) nu constituie o condiție legală pentru aderarea sau apartenența la Uniune. Rolul conferit criteriului protecției minorităților va depinde în principal de constelația politică care va predomina în faza respectivă a extinderii către est. Totuși, în termeni politici pare aproape de domeniul imposibilului ca pe viitor CE să facă pași esențiali înapoi deoarece ea a acordat deja o atenție semnificativă noii sale abordări a minorităților.

6. Noi perspective

6.1. Noul Articol 13 al TCE de la Amsterdam: limite și perspective

Conferința Interguvernamentală care a lucrat la ultima revizuire a Tratatelor a fost supusă unei presiuni subtile de a introduce o bază mai fermă pentru drepturile

sociale din cadrul UE. Presiunea venită din partea Parlamentului European era şi ea direcționată în sensul acordării unei atenții speciale minorităților.[108] Alți proponenți au fost Comisiile Consultative UE independente, diferite ONG-uri,[109] Confederația Sindicatelor Europene şi Comisia Social-Economică. Rezultatul tuturor aceste contribuții politice îl constituie Articolul 13 al TCE al cărui cîmp de acțiune nu este încă uşor de înțeles. El sună precum urmează: „Fără prejudicierea altor prevederi ale prezentului Tratat şi în limitele puterilor conferite Comunității de către el, Consiliul, dînd curs în mod unanim unei propuneri a Comisiei şi după consultarea Parlamentului European, poate lua măsuri corespunzătoare de combatere a discriminării bazate pe sex, origine etnică sau rasială, religie sau credință, handicap, vîrstă sau orientare sexuală."

Pe lîngă discriminarea bazată pe naționalitate, interzisă deja de mai vechea clauză din Articolul 12 al TCE, Tratatul de la Amsterdam a introdus în noul Articol 13 al TCE o prevedere pentru combaterea discriminării pe baza a opt motive enumerate în continuare. Principala diferență dintre Articolul 12 şi 13 ale TCE este aceea că acesta din urmă nu are efect direct întrucît, în lipsa unor instrumente CE adiționale bazate pe Articolul 13 al TCE, spiritul acestui articol ar rămîne fără nici un rezultat practic.

Alte diferențe între Articolele 12 şi 13 sînt mai puțin evidente, însă totuşi de natură să creeze confuzie. Mai cu seamă formularea din prima parte a articolului 13 a dat naştere unei oarecari nesiguranțe întrucît Articolul 12 al TCE[110] foloseşte, în ciuda unui conținut similar, o formulare diferită.[111] În ce priveşte domeniul de aplicare, Articolul 13 al TCE foloseşte formula: „în limita puterilor conferite Comunității de el", în vreme ce Articolul 12 al TCE formula: „în limita domeniului de aplicare a prezentului Tratat". Diferența între aceste două formulări sugerează că domeniul de aplicare al acestor două prevederi trebuie să fie diferit. Totuşi, analizînd aceste două sintagme, pare dificil de stabilit unde ar trebui să se afle diferența deoarece limitele puterilor (competențelor) fiecărui organ în parte sînt definite de Tratatul însuşi.[112] Pe de altă parte, jurisdicția Articolului 12 al TCE este foarte vastă în gradul în care interesează aplicabilitatea acestui articol. Chiar şi situații ce nu sunt imediat legate de legislația comunitară au fost considerate ca „intrînd sub incidența legislației comunitare".[113] Se pare că doar acele chestiuni care nu au legătură cu faptele reglementate de legislația comunitară şi ale căror efecte se limitează la afacerile interne de stat rămîn în afara domeniului de aplicare a Articolului 12 al TCE. O astfel de interpretare conduce la un cîmp de acțiune care depăşeşte în mod clar „limitele puterilor conferite" fiecărui organ. Într-adevăr, Curtea a făcut deja distincția dintre cele două concepte de „competențe" şi „cîmp de acțiune" sugerînd că acesta din urmă este mai larg. Aşadar s-ar putea conchide că domeniul de aplicare a Articolului 13 al TCE nu este la fel de larg ca cel al Articolului 12 al TCE. Măsurile incluse în Articolul 13 ar trebui să fie expresia unei competențe care este explicit (chiar dacă doar în parte) delegată către CE. [114]

Limitarea domeniilor în care Comunitatea deține competențe este crucială pentru întrebarea dacă legislația bazată pe Articolul 13 al TCE se poate referi şi la persoanele care nu sînt cetățeni UE. Datorită faptului că în practică persoanele provenite din afara UE sînt principalele victime ale discriminării etnice, acest subiect are un impact politic major. În general, Comunitatea nu este percepută ca avînd competențe de guvernare a cetățenilor statelor terțe; de asemeni, persoanele provenite din afara UE nu au drepturi în virtutea legislației comunitare şi sînt reduse la o „minoritate comunitară" neglijată.[115] Pe de altă parte, există prevederi despre care s-a considerat că se aplică cetățenilor statelor terțe (de pildă, Articolul 141 al TCE şi legislația secundară derivată din acesta), după cum există argumente pledînd în favoarea unei astfel de competențe comunitare cum ar fi, de exemplu, piața internă, dacă ea este înțeleasă ca implicînd o astfel de putere.[116] Totuşi, faptul că Consiliul nu a inserat o referință explicită la cetățenii statelor terțe în Articolul 13 aşa cum o făcuse în alte cîteva articole (de pildă, în Articolul 137(3) al TCE) ar putea fi interpretat ca o lipsă de voință politică de a întemeia legislația referitoare la cetățenii statelor terțe pe Articolul 13 al TCE. Concluziile Preşedinției de la Tampere (Consiliul European, 15 şi 16 octombrie 1999) arată, dimpotrivă, că există în momentul de față o voință puternică de a „spori nediscriminarea în viața economică, socială şi culturală" în tratamentul cetățenilor țărilor terțe, de a le acorda acestora din urmă „drepturi şi obligații comparabile cu cele ale cetățenilor UE" şi de a le apropia statutul legal de cel al cetățenilor statelor membre.[117] Oricum, primul act legislativ adoptat pe baza Articolului 13 al TCE (aşa-numita Directivă cu privire la rasă, vezi mai jos) se referă explicit la cetățenii statelor terțe.

În ciuda cîmpului de aplicare nu atît de larg al Articolului 13 al TCE şi a absenței unui efect direct, posibilitățile atît din conținutul cît şi din natura măsurilor oferite de Articolul 13 al TEC nu trebuie subestimate întrucît ele par să le depăşească pe cele oferite de Articolul 12 al TCE. Articolul 13 al TCE afirmă că „...Consiliul ...poate întreprinde acțiuni adecvate pentru a combate discriminarea". Cuvîntul „a combate" are un înțeles mai larg în comparație cu cel de „a interzice" incorporat în Articolul 12 al TCE şi prin aceasta permite o mulțime de acțiuni direcționate împotriva discriminării (precum programele de acțiuni pentru conştientizarea opiniei publice, dar poate şi unele cu bătaie lungă precum măsurile preemptive). Prezumția că Articolul 13 al TCE ar putea constitui baza legală pentru măsuri de discriminare pozitivă[118] a minorităților etnice (precum şi a altor grupuri care sînt supuse discriminării pe baza motivelor menționate în Articolul 13 al TCE) pare să depăşească cadrul articolului.[119] Acesta din urmă pur şi simplu doreşte să combată discriminarea (evident, fără să creeze discriminare pozitivă) şi nu îşi propune ca scop eliminarea diferențelor *de facto*. Dacă Înaltele Părți Contractante ar fi avut altă viziune, ele ar fi putut folosi formulări similare celor pe care le folosiseră în contextul discriminării între sexe.[120]

Termenul „acțiune" din Articolul 13 al TCE este mai larg decît termenul „reglementări" din Articolul 12 al TCE, deoarece acțiunile pot include toate instrumentele legale (și cele neobligatorii) enumerate sub Articolul 254 al TCE deopotrivă cu instrumente *sui generis* pe care CE le folosește în mod regulat. Desigur, faptul că acțiunile trebuie să fie „adecvate" poate limita considerabil atît conținutul cît și forma lor. Un alt obstacol va fi cerința unanimității în Consiliu, care ar putea fi dificil de realizat într-un domeniu care nu este lipsit de controverse. O propunere actuală a Comisiei are ca obiectiv amendarea Articolului 13 al TCE în timpul IGC actual astfel încît măsurile de luptă împotriva discriminării pot fi hotărîte de o majoritate calificată.[121] O posibilă limitare ar putea deriva din rolul pur consultativ conferit Parlamentului European care este cunoscut pentru combaterea discriminării.

6.2. Pachetul legislativ al Comisiei bazat pe Articolul 13

Importanța viitoare a Articolul 13 al TCE a fost anunțată de timpuriu de Comisie întrucît Padraig Flynn, la vremea respectivă Comisar pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale, preconiza un pachet legislativ antidiscriminare bazat pe Articolul 13 al TCE.[122] La 30 noiembrie 1999, doamna Anna Diamantopoulou, noul Comisar pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale, a prezentat Parlamentului European propunerea definitivă a Comisiei. După adoptarea propunerii de către Comisie, doamna Diamantopoulou a vorbit despre o „piatră de hotar în construcția unei Europe sociale". Pachetul legislativ al Comisiei are ca obiectiv crearea unui nivel comun de protecție împotriva discriminării în întreaga UE, care să se concentreze pe zonele-cheie în care are loc discriminarea.

Pachetul propus este format dintr-o „Directivă a Consiliului cu privire la înființarea unui cadru general pentru tratament egal în ocuparea forței de muncă", o „Directivă a Consiliului pentru implementarea principiului tratamentului egal al persoanelor, indiferent de originea lor etnică sau rasială" și o „Decizie a Consiliului de înființare a unui program de acțiune comunitară de combatere a discriminării 2001-2006". În vreme ce Directiva Cadru (sau Directiva ocupării forței de muncă, cum este numită de Comisie) se referă la toate motivele de discriminare enumerate în Articolul 13 al TCE (lăsînd deoparte doar discriminarea între sexe), Directiva cu privire la rasă se concentrează asupra discriminării bazate pe diferențele etnice sau rasiale. Acest fapt se poate explica prin aceea că Comisiei i s-a părut posibil din punct de vedere politic să meargă mai departe în ce privește discriminarea rasială decît în ce privește alte motive de discriminare.[123]

Independent de posibilul rezultat legislativ al inițiativei Comisiei, impactul Articolului 13 al TCE ar trebui văzut și din perspectiva politicilor legislative. După cum am arătat în capitolele anterioare, CE asigură includerea de măsuri în favoarea minorităților lingvistice sau etnice prin instrumente cum ar fi, de pildă,

programele de acțiune. Această abordare s-ar putea intensifica în viitorul apropiat întrucît acum există o referință specifică în tratat. Dată fiind această nouă referință relevantă în legislația primară, chiar și deja menționata posibilă stabilire a unui „principiu general de protecție a minorităților" în jurisdicția Curții Europene de Justiție pare să devină mai probabilă.[124]

6.3. Directiva cu privire la rasă (iunie 2000)

Nu este aici locul potrivit pentru a descrie întregul „pachet" al Comisiei, însă trebuie făcute cîteva remarci pe marginea așa-numitei Directive cu privire la rasă întrucît Consiliul a adoptat-o deja (într-o formă amendată) la sfîrșitul lui iunie 2000.[125] Directiva cu privire la rasă aplică un concept vast de discriminare întrucît include aici nu numai discriminările directe și indirecte, ci și „hărțuirea". Hărțuirea este socotită discriminare în cazul „unui comportament nedorit legat de originea etnică sau rasială cu scopul sau efectul încălcării demnității unei persoane și creării unui mediu ofensator, umilitor, degradant, ostil sau intimidant" (vezi Articolul 2 para.3). De asemeni, cîmpul de aplicare a Directivei s-a dovedit și el foarte larg. În primul rînd, Directiva se aplică „tuturor persoanelor", așadar și persoanelor juridice și cetățenilor statelor terțe (directiva subliniază că aceasta se întîmplă fără prejudicierea prevederilor naționale referitoare la intrarea și rezidența pe teritoriul statelor membre a cetățenilor statelor terțe și a persoanelor fără cetățenie — vezi Articolul 3). În al doilea rînd, Directiva depășește cu mult simpla sferă a ocupării forței de muncă (contrar Directivei Cadru propuse), incluzînd și accesul la toate tipurile și nivelele de îndrumare și pregătire profesională, protecție socială (inclusiv securitate socială și asistență medicală), educație și, chiar mai mult, „accesul la, și furnizarea de bunuri și servicii disponibile publicului, inclusiv locuințele" (vezi Articolul 3 para.1). Acest lucru este foarte important deoarece deciziile de acordare a împrumuturilor bancare, accesul la diferite tipuri de servicii, bursele ș.a.m.d. reprezintă zone în care marginalizarea indivizilor din cadrul minorităților etnice se întîmplă adeseori. În al treilea rînd, directiva se referă nu numai la legile, reglementările și practicile administrative naționale, ci și la orice prevedere conținută în contracte colective sau individuale, acorduri, regulamente interioare ale întreprinderilor sau ale asociațiilor non-profit (vezi Articolul 14).

Posibilele excepții de la această interzicere cuprinzătoare a discriminării rasiale și etnice se reduc la „cerințele ocupaționale reale și hotărîtoare" care sînt necesare din cauza naturii speciale a unei activități profesionale anume. Comisia declară în Memorandul Explicativ că această „calificare profesională reală trebuie interpretată strict" și că asemenea cazuri trebuie să fie „cu totul excepționale".[126] Directiva susține că principiul tratamentului egal „nu trebuie să împiedice nici un stat membru să păstreze sau adopte măsuri specifice pentru a preveni sau compensa dezavantajele legate de originea etnică sau rasială" (vezi Articolul 5). Așadar,

Directiva însăşi nu poate fi folosită ca argument împotriva acțiunilor pozitive la nivel național. Dimpotrivă, Directiva este percepută ca un set de „cerințe minime" (vezi Articolul 6). Pentru a asigura o aplicare eficientă a obiectivelor Directivei, Articolul 7 obligă statele membre să se asigure că procedurile judiciare, administrative şi de conciliere sînt disponibile tuturor persoanelor care se consideră victime ale discriminării rasiale sau etnice, chiar şi după ce relația în care se presupune că a avut loc discriminarea a încetat. Şi entitățile juridice precum asociațiile, care au un interes legitim în asigurarea implementării Directivei, se pot implica în oricare din aceste proceduri. Mai mult, Directiva prevede mutarea pe umerii pîrîtului a obligației de a aduce dovezi (în procedurile în care revine reclamantului — iar nu Curții — să investigheze faptele cazului). Statele membre au obligația de a desemna un organ sau mai multe „pentru promovarea tratamentului egal al tuturor persoanelor fără discriminare pe motiv de origine rasială sau etnică" (vezi Articolul 13). Competența acestor autorități trebuie să includă cel puțin: asigurarea de asistență independentă victimelor discriminării pentru a-şi putea soluționa plîngerile, conducerea de cercetări independente, publicarea de rapoarte independente şi elaborarea de recomandări.

Directiva cu privire la rasă este deja în vigoare şi trebuie respectată pînă în 19 iulie 2003. Statele membre trebuie să comunice Comisiei pînă la 19 iulie 2005, şi la fiecare cinci ani după aceea, toată informația de care are nevoie Comisia pentru a elabora un raport pentru Parlamentul şi Consiliul European referitor la aplicarea Directivei cu privire la rasă (raportul poate conține şi propuneri de revizuire a Directivei).

6.4. Un final deschis

Pe baza dovezilor prezentate pot încheia afirmînd că problema protecției minorităților în interiorul sistemului UE este caracterizată de contradicții, dar şi de un considerabil potențial de dezvoltare. Ultimii douăzeci de ani arată în mod clar că interesul organismelor CE față de acest subiect înregistrează o creştere considerabilă. Dacă în perioada pre-Maastricht a dominat interesul documentat al Parlamentului European față de moştenirea lingvistică a minorităților, perspectiva nouă a extinderii UE către est a adus pe scenă dimensiunea politică a protecției minorităților. Maastricht a dat naştere conceptului de diversitate culturală deschizînd prin aceasta noi tărîmuri pentru subiectele referitoare la minorități în interiorul UE. Totuşi, protecția minorităților *stricto sensu* se reduce la sfera externă a UE. Numai evoluțiile post-Amsterdam sînt cele care par să încurajeze „interiorizarea" subiectelor legate de minorități. Articolul 13 al TCE este important nu numai pentru că a hotărît interzicerea formelor esențiale de discriminare a minorităților, ci şi pentru că a oferit o nouă bază de competență legală pentru folosință politică imediată. Desigur, s-a susținut că aceasta din urmă s-a datorat crizei austriece, dar această criză este în sine (oficial)[127] şi o expresie a crescîndei

„interiorizări" a protecției minorităților în sistemul UE. Pe de altă parte, o continuare a oficializării acestui proces de interiorizare pare să fie sortită eșecului. Aceasta este impresia pe care ne-o putem face luînd în considerare eșecul eforturilor făcute pentru introducerea unui paragraf cu privire la minorități în Carta drepturilor fundamentale.[128]

Totuși, o vedere de ansamblu înclină spre concluzia că sînt tot mai multe argumentele în favoarea recunoașterii în întreaga Uniune a unui principiu legislativ comun în domeniul minorităților. Pe lîngă întrebarea în ce sens evoluează legea, pare important de subliniat că problema minorităților este în principal una despre voința politică de a folosi bazele și posibilitățile juridice care sînt deja la dispoziție în momentul de față. În acest context pare potrivit să atragem atenția cititorului asupra unui „pachet" de propuneri ce a fost prezentat Comisiei în urmă cu doi ani.[129] El se concentrează asupra unei serii de măsuri bazate pe puterile existente ale UE și pe principiile din domeniul drepturilor omului, nediscriminării și drepturilor minorităților, diversității culturale europene precum și pe coeziunea socială și economică realizată prin mijloacele cooperării interculturale. În ce măsură politicile UE vor prelua aceste propuneri sau altele similare depinde de jocul forțelor politice. Totuși, sub suprafața politicilor cotidiene, legea își croiește drum încet dar sigur — timpul ne va arăta rezultatul acestui proces.❑

Note

1. De importanță specială pentru acest subiect sînt: Bruno de Witte, *Politics versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities*, document de lucru al EUI, RSC No 2000/4; Adam Biscoe, The European Union and Minority Nations, in Peter Cumper și Steven Wheatley (editori), *Minority Rights in the 'New' Europe* (1999); M. A. Martín Estébanez, The protection of national or ethnic, religious and linguistic minorities, in N.A. Neuwahl și A. Rosas (editori), The European Union and Human Rights, 1995; Bruno de Witte, The European Community and its Minorities, in C. Brölmann et al. (editori), *Peoples and Minorities in International Law* (1993), pp. 167-185; Bruno de Witte, Surviving in Babel? Language Rights and European Integration, in Yoram Dinstein și Mala Tabory (editori), *The Protection of Minorities and Human Rights* (1992), pp. 277-300. Remarci pe marginea chestiunii minorităților în UE/CE se pot găsi și în Holger Kremser, Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs zur Niederlassungsfreiheit und die Bedeutung für nationale Minderheiten, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek, *Fortschritte im Beitrittsprozess der StaatenOstmittel-, Ost- und Südosteuropas zur Europäischen Union*, 1999, p. 51; Iván Gyurcsík, Basic Treaties, Minority Issues and the Enlargement of the European Union, Regio 1999; Franz Pan, *Der Minderheitenschutz im Neuen Europa und seine historische Entwicklung* (1998); Dietrich Murswiek, Der europäische Standart des Volksgruppen- und Minderheitenschutzes im Rahmen des Stabilitätspaktes von Paris. Voraussetzung für die Aufnahme ostmitteleuropäischer Staaten in die Europäische Union?, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek (editori), *Der Beitritt der Staaten Ostmitteleuropas zur Europäischen Union und die Rechte der deutschen Volksgruppen und Minderheiten sowie der Vertriebenen* (1997), p. 145; Stefan Grigolli, *Sprachliche Minderheiten in Italien, insbesondere Südtirol, und in Europa* (1997), p. 60; Christian Scherer-Leydecker, *Minderheiten und sonstige ethnische Gruppen* (1997), p. 167; Rudolf Streinz, Minderheiten-und Volksgruppenrechte in der Europäischen Union, in D. Blumenwitz și G. Gornig, *Der Schutz von Minderheiten- und*

Volksgruppenrechten durch die Europäische Union (1996), p. 11; Florence Benoit-Rohmer, *La question minoritaire en Europe: vers un systeme cohérent de protection des minorités nationales* (1996); Andrew Geddes, Immigrant and Ethnic Minorities and the EU's `Democratic Deficit`, *Journal of Common Market* 33 (June 1995), No. 2, p. 197; Eckhard Klein, Überlegungen zum Schutz von Minderheiten und Volksgruppen im Rahmen der Europäischen Union, in *Festschrift für R. Bernhardt* (1995), p. 1211; Lucien Jacoby, *Die Tätigkeit der Europäischen Gemeinschaft für die Sprach- und Kulturminderheiten 1983-1989* (1991). Alți autori sunt citați în continuare.

2. Opțiunea pentru integrare economică iar nu politică și culturală a fost cel mai probabil de natură atît strategică (a părut mai realist din punct de vedere politic să se creeze treptat o uniune politică prin interdependențe economice) cît și concretă (a existat teama de a nu se crea un fel de super-stat-națiune). Vezi De Witte, The impact... 1991, p.165.

3. Acest lucru se întîmplă în activitatea organizațiilor internaționale tradiționale. Vezi Hans-Joachim Heintze, Rechtliche oder politische Absicherung von Minderheitenrechten, în H.-J. Heintze (ed.), *Moderner Minderheitenschutz* (1998).

4. „Legislația primară" cuprinde diferitele tratate, principiile generale ale dreptului comunitar și ale celui cutumiar. „Legislația secundară" cuprinde reglementările, directivele, deciziile, normele de procedură, programele și așa mai departe.

5. Walther Hallstein, președintele primei „Înalte Autorități" a ECSC (la vremea respectivă echivalentul Comisiei EEC), a fost acela care a asemănat procesul de integrare unui ciclist care trebuie să pedaleze ca să nu cadă.

6. Vezi dintre diferitele declarații răspunsul Comisarului Van den Broek referitor la întrebarea scrisă E-2773/93 în care declară că „statutul minorităților și regiunilor autonome ca atare nu se numără printre competențele Comunității". Acest lucru l-a exprimat și Delor în răspunsul său la întrebarea scrisă No. 3264/92 (vezi OJ 1993 No C 280, p. 28). Trebuie remarcat că, în mod surprinzător (și într-adevăr incorect), Comisia a declarat în raportul său (cel puțin în versiunea germană a acestuia) cu privire la „limbile puțin folosite din Uniunea Europeană" că drepturile minorităților „erau incluse", alături de diversitatea culturală și subsidiaritate în Tratatul de la Maastricht (reprezentînd „diferite fațete ale aceleiași pietre") (KOM (94) 602, 15.12.94).

7. Sentința în acest caz C-274/96 a fost dată la 24 noiembrie 1998 (vezi adresa http://www.curia.eu.int/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en). Pentru comentarii vezi: Gabriel Toggenburg, Der EuGH und der Minderheitenschutz, in *European Law Reporter*, Heft 1, 1999, p.11; Arthur Frei și Wolfgang Bauer, Ein Beitrag zum Urteil des Europäischen Gerichtshofes vom 24.November 1998 in der Rechtssache RS C-274/96, Bickel und Franz, in *Informator*, Jänner 1999, S. 106; Meinhard Novak, EuGH: Gleichbehandlung bei der Gerichtssprache, in *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, Heft 3/1999, p. 82; Bruno de Witte, Free movement of Persons and Language Legislation of the Member States of the EU, in *Academia*, no. 18, 1999, p. 1; Gabriel Toggenburg, Der Europäische Gerichtshof - unverhoffter Anwalt der Minderheiten Europas?, in *Academia*, no. 18, 1999, p. 7.; Andrea Gattini, La non discriminazione di cittadini comunitari nell'uso della lingua nel processo penale: il caso Bickel, in *Rivista di diritto internazionale*, vol. CXXXII, 1999, p. 106; Rudolf Streinz, Gleichbehandlung bei der Gerichtssprache, in *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, Heft 10 (1999) 5, pp. 490 și 491; Elisabetta Palici di Suni Prat, L'uso della lingua materna tra tutela delle minoranze e parita di trattamento nel diritto comunitario, in *Diritto comparato ed Europeo*, 1999-I, p. 171; Barry Doherty, Bickel-Extending the Boundaries of European Citizenship?, *Irish Journal of European Law*, Vol. 8, 1999, numbers 1 and 2, pp. 70-83; Miele Bulterman, Case C-274/96, Criminal proceedings against Horst Otto Bickel and Ulrich Franz, in *Common Market Law Review* 36, 1999, p. 1325; Peter Hilpold, Unionsbürgerschaft und Sprachenrechte in der EU - Das Vorabentscheidungsverfahren Bickel und Franz, *Juristische Blätter*, Heft 2, February 2000, pp. 93-101.

8. Hotărîrea judecătorească în acest caz C-281/98 a fost dată la 6 iunie 2000 (vezi adresa http://www.curia.eu.int/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en). Pentru comentarii vezi: Gabriel Toggenburg, Horizontale Drittwirkung der Personenfreizügigkeit vor dem Hintergrund der Südtiroler Automomie, in *European Law Reporter*, 7/8, 2000, pp. 242-247 şi, mai relevant aici, Francesco Palermo, Diritto comunitario e tutela delle minoranze: alla ricerca di un punto di equilibrio, in *Diritto Pubblico Comparato ed Europeo*, 2000-III (în curs de apariţie).

9. Pentru caracterul exclusivist al conceptului de cetăţenie EU vezi de exemplu Jacqueline Bhaba, Belonging in Europe: citizenship and postnational rights, in *International Social Science Journal* 1999, pp. 11-23.

10. Vezi rezoluţia cu privire la „rasism, xenofobie şi anti-semitism şi la măsuri suplimentare de combatere a discriminării rasiale (OJ 1999 no. C 98, p. 488).

11. Adoptată de Parlament la 16 octombrie 1981 pe baza aşa-numitului „raport Arfé" pregătit de raportorul italian, Gaetano Arfé (OJ 1981 No. C 287, p. 106).

12. Proiect pregătit de Gaetano Arfé şi adoptat de Parlamentul European la 11 februarie 1983 (OJ 1983 No. C 68, p. 103).

13. Proiect pregătit de raportorul Willy Kujpers şi adoptat de Parlamentul European la 30 octombrie 1987 (OJ 1987 No. C 318, p. 160).

14. Intergrupul, compus din membri ai Parlamentului European şi reprezentînd diferite minorităţi, a fost înfiinţat în 1980 şi însărcinat să disemineze conştiinţa problemelor minorităţilor în toate partidele politice. Începînd cu 1983 el s-a reunit regulat. Vezi interviul luat fostului său preşedinte, Joan Vallvé, in *Academia* 18 (1999), p. 35 (vezi adresa http://www.eurac.edu/Academia/index.asp). Preşedintele actual este Eluned Morgan.

15. PE 156.208.

16. PE 204.838. Proiectul şi o colecţie detaliată a tuturor surselor ale proiectul Alber pot fi găsite în Christoph Pan, *Collection of Sources* (1994).

17. Vezi pentru această Convenţie: http://conventions.coe.int/treaty/EN/cadreprincipal.htm

18. Vezi OJ 1994 No. C 61, p. 110.

19. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 270 (para. 20-26)

20. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 279 (para. 10).

21. Vezi OJ 1999 No. C 98, p. 488 (argumentaţie, punctul N)

22. Vezi OJ 1996 No. C 320, p. 180 (para. 27).

23. Vezi OJ 1996 No. C 32, p. 102 (para. 4).

24. Vezi OJ 1989 No. C 47, p. 28 (para. 10).

25. Vezi OJ, 1996 No. C 96, p. 295 (argumentaţie, punctul G and para. 4).

26. Vezi OJ 1999 No. C 219, p. 405 (para. 6).

27. Vezi OJ 1997 No. C 115, p. 171.

28. Vezi OJ 1995 No. C 249, p. 157.

29. Vezi OJ 1995 No. C 249, p. 156.

30. Linia bugetară este, spre deosebire de un program multianual, o adăugire care este rezervată anual de către Parlamentul European pentru o chestiune specifică.

31. Doar în 1997 bugetul a redus fondurile: au fost alocate doar 3. 675 milione de ECU (vezi OJ 1997 No. C 178, p. 4).

32. În 1995 şi 1996 au fost cofinanţate peste 150 de proiecte în domeniu. O descriere a proiectelor poate fi găsită în: Carys Wynne şi Zoe Bray, *Compendium of projects promoting autochthonous minority languages in the European Union financed by the European Commission*, 1995 şi 1996.

33. Vezi, de exemplu, *Contact Bulletin* (Spring 1997) p. 6.

34. Comunicatul Comisiei în OJ 1999 No. C 125, p. 14.

35. Linia bugetară nu era înzestrată cu o bază legală suficientă. Orice cheltuială comunitară presupune o bază dual㠖 un titlu în buget (care *per se* presupune o competență a Comunității în domeniul respectiv) și, ca regulă generală, adoptarea anterioară a unui act legislativ de nivelul legislației secundare care să autorizeze cheltuiala în cauză. Singura excepție la cerința din urmă privește finanțarea unor acțiuni nesemnificative, de felul proiectelor pilot sau al acțiunilor pregătitoare. În acest caz, baza legală se află în puterea de inițiativă a Comisiei (vezi Art. 211 EC). În orice alt caz, Comisia ar încălca Dreptul Comunitar (principiul puterilor enumerate, Art. 7(1) EC). În realitate, Linia Bugetară pe 1998 a fost suspendată în mai 1998 datorită unei a ECJ (Hotărîrea din 12 mai 1998 în Cazul C-106/96) care sublinia situația legală menționată și faptul că proiectele vizau acțiuni pe termen scurt, cu durata maximă de un an, care nu sînt coordonate *inter se* și care implică mult mai puține cheltuieli decît programul multianual, însă aceasta nu înseamnă în mod automat că ele sînt măsuri „nesemnificative". Comisia trebuie de aceea să demonstreze clar că măsura planificată nu este semnificativă.

36. Vezi OJ C 266 of 16.09.00, p. 15 sau adresa
http://europa.eu.int/comm/education/mercator/langmin.html

37. Numit după faimosul cartograf din secolul al șaisprezecelea care în hărțile sale a folosit limbile regionale respective. Jens Woelk, Das Mercator-Netzwerk ist geknüpft, în *Progrom*, (August/September 1995) p. 36.

38. Universitatea din Paris X-Nanterre; Fryske Akademy din Ljouwert/Leeuwarden, Friesland, http://www.fa.knaw.nl/mercator; University Wales at Aberystwyth,
http://www.aber.ac.uk/~merwww; CIEMEN în Barcelona,
http://www.troc.es/ciemen/mercator/index-gb.htm.

39. *Linguistic Minorities in the EC-countries* (rezumat publicat de Biroul pentru Publicații Oficiale ale Comunităților Europene în 1990).

40. *Linguistic Minorities in the EEC: Spain, Portugal, Greece*, Rezumat al raportului întocmit de Miquel Siguan, Biroul pentru Publicațiile Oficiale (1990). Vezi de asemeni Documentul de lucru al Parlamentului cu privire la „Limbile puțin folosite în Austria, Finlanda și Suedia", *Education and Culture Series* W-5, PE 167.009 (majoritatea documentelor de lucru ale Directoratului General pentru Cercetare al Parlamentului pot fi găsite pe website-ul Parlamentului).

41. Institut de Sociolinguistica Catalana (Barcelona), Centre de recherche sur le plurilinguisme (Brussels) și Research Centre Wales (Bangor).

42. Normand Labrie, Peter H. Nelde și Peter J. Weber, Projet d'etude sur les langues moins répandues dans l'UE, in *Europa Etnica* 2(1994).

43. Publicat de Biroul pentru Publicații Oficiale ale Comunităților Europene, ISBN 92-827-5512-6.

44. Rezultatele seminarului ținut la Brno (Slovacia) în 1-2 decembrie 1997 au fost publicate de Consiliul Europei în 1998 sub titlul *"Participation of national minorities in decision-making processes"*.

45. Alte proiecte finanțate au fost întrunirile regulate ale reprezentanților Birourilor Guvernamentale pentru Minoritățile Naționale (Proiectul MIN I) sau diverse vizite de studiu ale reprezentanților Birourilor pentru Minorități Naționale la instituții similare din alte țări (Proiectul MIN II). Vezi Raportul final al Consiliului Europei către Comisia Europeană cu privire la implementarea Programului Comun cu Consiliul Europei intitulat *"Minorities in Central European Countries"* (aprilie 1998).

46. S-a susținut că un stimulent pentru includerea competenței în domeniul culturii în Tratat (fiind prima schimbare a tratatelor „constituționale" de după războiul rece) a fost teama de o „balcanizare" a Europei de Vest (vezi Adam Biscoe, loc. cit., p. 93).

47. Pentru referinţe şi o vedere generală asupra relaţiei dintre integrarea economică şi diversitatea culturală vezi, de exemplu, Bruno de Witte, The Cultural Dimension of Community Law, in *Collected Courses of the Academy of European Law*, 1995, Vol 4, Book 1, pp. 229-299.

48. Termenul de diversitate „regională" se referă la culturile create şi dezvoltate de grupurile locale, de minorităţile etnice sau lingvistice, având o importanţă regională, însă nu face trimitere la o eventuală legătură cu o unitate administrativă sub-naţională.

49. Art. 151 para. 1 EC, (sau înainte de Amsterdam, Art. 128 para. 1 TCE).

50. Vezi Doc CHARTE 4487/2/00 (la adresa http://db.consilium.eu.int/df/default.asp?lang=en). Potrivit notelor explicative ale prezidiului (vezi Doc CHARTER 4473/00, 11 octombrie 2000), Art 22 se bazează (pe lîngă Articolul 151(1) şi (4) al Tratatului CE) „pe Articolul 6 al Tratatului Uniunii Europene", fapt care sugerează că cei care au întocmit proiectul Cartei par să identifice diversitatea ca pe un principiu quasi-constituţional al Uniunii Europene. În ciuda importanţei evidente a acestui concept, sensul său a rămas vag (una dintre întrebările care se pun este dacă diversitatea trebuie înţeleasă în dimensiunea sa protectoare sau în cea interactivă).

51. Art. 87(2d) CE, fostul Art. 92(3) TCE).

52. Vezi Artt. 149 şi 150 (fostele Artt. 126 şi 127) CE.

53. Bruno de Witte, The scope of Community Powers in Education and Culture in the Light of Subsequent Practice, în R. Bieber şi G. Ress, *The Dynamics of EC-law* (1987), p. 261.

54. Directiva 77/486 din iulie 1977, OJ 1977 No. L 199, p. 32. În două rapoarte ulterioare, Comisia a declarat că Statele Membre nu transpuneau (adecvat) directivele. (Vezi raportul pe 1988 din COM (88) 787 Final). Directiva a fost încorporată în Acordul cu privire la Zona Economică Europeană (Anexa V a Tratatului - OJ 1994 No. L001, p. 325). Interesul Comunităţii în domeniul educaţiei copiilor care trăiesc în condiţii speciale şi-a găsit mai tîrziu expresia în rezoluţia Consiliului de Miniştri întrunit la 22 mai 1989 cu privire la prevederile şcolare pentru copii celor ce călătoresc în interes profesional (vezi OJ 1989 No. C 153, p. 1), abordînd în principal copii a aproximativ 200.000 de barcagii, acrobaţi şi circari, sau Rezoluţia Consiliului de Miniştri ai Educaţiei întrunit la 22 mai 1989 cu privire la prevederile şcolare pentru copiii de ţigani şi călători (vezi OJ 1989 No. C 153, p. 3). Programul Comunităţii COMENIUS (vezi OJ 1995 No. L 87) finanţează măsurile prevăzute în Directiva 77/486. Vezi Léonce Bekemans şi Yera Ortiz de Urbina, The teaching of immigrants in the European Union, PE 167.225, *Document de lucru al Parlamentului European, Seria Cultură şi Educaţie*.

55. În prezent Art. 40 al CE (care reglementează mobilitatea muncitorilor). Tratatul de la Maastricht a introdus o bază legală pentru astfel de măsuri inserînd capitolul „Educaţie, pregătire profesională şi tineret" in Art. 126 (în prezent 149) şi 127 (în prezent 150) al TCE.

56. Vezi De Witte, The scope of ..., p. 267.

57. Programul comunitar ARIANE (OJ 1997 No. L 291 şi OJ 1999 No. L 57).

58. Aceasta poate fi finanţată prin programul RAPHAEL (vezi OJ 1997 No. L 305).

59. Aceasta poate fi finanţată prin programul KALEIDOSCOPE (vezi OJ 1996 No. L 99 şi OJ 1999 No. L 57). Ariane, Raphael şi Kaleidoscope vor fi grupate împreună în noul program CULTURE 2000 (vezi Propunerea Comisiei COM (98) 266 finală). Aceste trei programe au fost administrate de DG X al Comisiei (Audio-vizual, Informaţii, Communicare şi Cultură).

60. Cuvîntare la inaugurarea EMCR din Viena, 7 aprilie 2000.

61. Vezi „Declaraţia Consiliului şi reprezentanţilor Guvernelor Statelor Membre...cu privire la respectarea diversităţii şi combaterea rasismului şi xenofobiei", OJ 1998 No. C 001, p. 1. Pe de altă parte, diversitatea nu este întotdeauna menită să includă culturile minoritare. Acest lucru se poate vedea, de exemplu, în discuţia referitoare la includerea limbilor minoritare în „Anul European al Limbilor" (Vezi de exemplu http://www.eurolang.net/news.asp?id=181).

62. Cu privire la relațiile dintre autonomie/regiune și drepturile minorităților vezi Javid Rehman, The Concept of Autonomy and Minority Rights in Europe, in P. Cumper și S. Wheatley, *Minority Rights in the 'New' Europe* (1999), p. 217; Daniel Thürer, Region und Minderheitenschutz - Aufbauelemente einer europäischen Architektur?, în U. Beyerlin, M. Bothe, R. Hofmann și E.-U. Petersmann, *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung*, Festschrift für R. Bernhardt (1995) p. 1337; Stefan Oeter, Volksgruppen- und Minderheitenschutz durch Autonomieregelungen, in D. Blumenwitz, G.H. Gornig și D. Murswiek, op. cit., pp. 163.

63. CoR (vezi Art. 263-265 ale CE, fostul Art. 198a-c al TCE) a fost inserat în Tratatul de la Maastricht în principal ca urmare a cererilor făcute de landurile germane, de regiunile/ comunitățile belgiene și spaniole, de Adunarea Regiunilor și de Conferința pentru o Europă a Regiunilor întrucît ea trebuia să ofere o compensare de putere: Unele arii de competență transferate prin Tratatul de la Maastricht Comunității (cultură, educație) au fost, în unele state membre, dominate (într-un fel sau altul) de regiunile respective. În pofida faptului că Tratatul de la Maastricht a deschis și mai mult Consiliul Uniunii Europene membrilor guvernărilor regionale (atîta vreme cît acestea sînt „autorizate preia parte din guvernarea statelor membre" (vezi Art. 203 al CE, fostul Art. 146 al TCE), această compensare nu pare să fie satisfăcătoare din pricina motivelor menționate mai sus.

64. În 1995 Fondul European de Dezvoltare Regională (FEDR) a inclus și o dimensiune culturală. Totuși, indicatorii pentru identificarea problematicilor sînt de natură economică. Pentru observații critice referitoare la efectul de protejare a minorităților al politicilor regionale ale Comnității vezi: Biscoe, op.cit., 1999, p. 92.

65. Compară Bruno de Witte care afirmă că „regiunile pot... corespunde sau nu unui teritoriu definit etnic sau lingvistic, iar zonele minoritare pot sau nu avea autonomie regională, iar această opțiune este lăsată în totalitate la latitudinea prevederilor constituționale interne ale statelor membre" (De Witte, Politics versus...., p. 16).

66. Vezi OJ 1997 No. C 167, p. 245.

67. Vezi cuvîntarea Comisarului Diamantopoulou de la conferința "Immigration, Discrimination and the Far-Right Public Policy Breakfast", Bruxelles, 20 iunie 2000.

68. Vezi cuvîntarea lui Padraig Flynn (Comisar European pentru ocuparea forței de muncă și afaceri sociale în timpul președintelui Santer) ținută la 7 iulie 1998 (vezi Rapid file SPEECH/ 98/154).

69. Vezi partea a II-a, punctul B al Comunicatului citat (OJ 1999 No. C 267, pp. 2-21). Același lucru este afirmat în Anexa Îndrumarului referitor la ocuparea forței de muncă pe 1999 (vezi OJ 1999 No. C 69, pp. 2-8).

70. Vezi Rezoluția Consiliului cu privire la ocuparea forței de muncă și dimensiunea socială a societății informaționale (OJ 2000 No. C 008, pp. 1-3). Vezi de asemeni website-urile http://www.bangor.ac.uk/cyc/melin/index1.htm și http://158.169.50.95:10080/mlis/.

71. Pentru informații suplimentare vezi: http://www.embnet.com.

72. A. Pellet, The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples, in *European Journal of International Law*, 3 (1992), p. 178.

73. EC Bulletin 1991/12, p.119. Textul complet se găsește în C. Warbrick, Current Developments: *Public International Law, International and Comparative Law Quarterly* volume 41 (1992), p. 473.

74. Rădăcineile istorice ale acestei evoluții pot fi văzute în Art. 34 al Tratatului de la Berlin din 1878, care a stabilit libertatea grupurilor religioase drept o quasi-condiție pentru recunoașterea Bulgariei, Muntenegrului, României și Serbiei. Vezi Peter Hilpold, Anerkennung der Neustaaten auf dem Balkan, in *Archiv des Völkerrechts*, 31. Band, 4. Heft, p.401.

75. Practica acestei condiții preliminare nu a fost una constantă întrucît, de exemplu, Croația a fost recunoscută în 1992, deși Comisia de Arbitraj își exprimase rezervele față de legislația ei cu privire la protecția minorităților, iar, pe de altă parte, Macedoniei i s-a refuzat recunoașterea datorită Greciei, în ciuda faptului că respecta toate criteriile (De Witte, Ethnic Minorities ..., p. 173). Pentru cazul special din punct de vedere politic al Macedoniei (anumite prevederi ale Îndrumarului pentru recunoaștere au fost introduse doar la o cerere a Greciei), vezi Peter Hilpold, Völkerrechtsprobleme um Makedonien, in *Recht in Ost und West* 4 (1998), p. 119, în: Dieter Blumenwitz, Gilbert H. Gornig și Dietrich Murswiek (editori), *Fortschritte im Beitrittsprozess der Staaten Ostmittel-, Ost- und Südosteuropas zur Europäischen Union*, 1999.

76. Trebuie evidențiat, totuși, că ignorarea problemei protecției minorităților și în statele central- și est-europene ar fi mult mai dăunătoare. Pe lîngă aceasta, impunerea de datorii statelor candidate, care nu sînt îndeplinite de toate statele membre, constituie o practică frecventă. Un „dublu standard" poate fi găsit și în EMU sau în sistemul Schengen, întrucît și în aceste contexte statele candidate nu au posibilitatea de a ieși din joc (în contrast cu unele state membre care au cîștigat asemenea opțiuni de ieșire din joc).

77. De Witte, Politics versus..., p. 3. În această privință amintesc de Hans van den Broek, care nu a putut da un răspuns real întrebării scrise E-0963/98 care punea problema dacă Comisia este atît de interesată și în respectarea limbilor minoritare în statele membre pe cît este, de exemplu, în situația minorităților din Slovacia, și prin ce fel de eforturi are de gînd să asigure respectul pentru limbile bască, occitană, corsicană, bretonă și alte limbi minoritare. Van den Broek s-a referit pur și simplu la linia bugetară B3-1006 (vezi OJ 1998 No. C 310, p. 150).

78. Adoptat de Consiliu la 20 iunie 1994, vezi OJ 1996 No. C 274, pp. 52-54.

79. Pentru impactul sfîrșitului conflictului Est-Vest asupra chestiunii minorităților vezi Liebich Andre, Ethnic Minorities and Long-Term Implications of EU Enlargement, document de lucru al EUI, RSCE No 1998/49 (include și informații statistice utile).

80. Concluziile Președenției adoptate la Bruxelles pe 11 decembrie 1993 afirmau că existau trei motive pentru această inițiativă: (a) o necesitate urgentă de a consolida stabilitatea în Europa; (b) contribuția Uniunii la eforturile țărilor care se pregăteau pentru aderare; și (c) implementarea politicii de securitate și externe comune (Pactul de Stabilitate: Rezumat de raport, Anexa I, para.6; vezi Rapid file DOC/93/11). Concluziile Președinției de la Copenhaga din 21-22 iunie 1993 afirmă în para. 8 că „inițiativa este menită să asigure în practică aplicarea principiilor asupra cărora au căzut de acord țările europene cu privire la respectarea granițelor și drepturilor minorităților" (vezi Rapid file DOC/93/3).

81. S-a atras atenția asupra faptului că una din slăbiciunile Pactului era aceea că grupurile minoritare interesate nu au fost invitate nici la negocierile Pactului, nici la discuțiile bilaterale dintre guverne (Kinga Gál, Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?, Document de lucru al ECMI No. 4 (1999), p. 5).

82. Excepția splendidă care a conferit Pactului de Stabilitate o mare importanță politică a fost tratatul dintre Ungaria și Slovacia semnat în martie 1995
(http://www.htmh.hu/dokumentumok/asz-sk-e.htm).

83. Instrumentul „acțiunii comune" a CSFP a fost folosit pentru convocarea conferinței inaugurale.

84. Uniunea a dorit să „încurajeze părțile să stabilească acorduri de bună vecinătate...și să își asume eforturi de îmbunătățire, *de jure* și *de facto*, a situației minorităților naționale...[să] încurajeze înțelegerile de cooperare regională..." (Concluziile președenției de la Bruxelles din 10-11 decembrie 1993, Anexa I, para. 5 - rolul Uniunii, vezi Rapid file DOC/93/11).

85. Fonduri de la programele pentru Democrație PHARE și TACIS. Vezi Biscoe, op. cit., 1999, p. 98 și De Witte, Politics versus..., nota de subsol 13. Vezi de asemeni Reglementarea No.

2760/98 din 18 decembrie 1998 (OJ 1998 No. L 345, p. 49) care asigură fonduri pentru cooperarea transfrontalieră precum „schimburile culturale" și „dezvoltarea sau înființarea de facilități și resurse pentru îmbunătățirea fluxului de informații și comunicații dintre regiunile de graniță, cuprinzînd sprijinirea radioului, televiziunii, presei scrise și a altor tipuri de mass media transfrontaliere".

86. Concluziile Președinției de la Copenhaga, 21-22 iunie 1993, para. 8 (vezi Rapid file DOC/93/3).

87. Pactul are un „caracter deschis și evolutiv din punct de vedere geografic, cu posibilitatea de a se concentra inițial asupra acelor țări din Europa Centrală și de Est care au perspectiva de a deveni membre ale Uniunii Europene și vis-à-vis de care Uniunea are oportunități mai mari de a-și exercita influența mai eficient . . . Obiectivul . . . [este] de a facilita apropierea între acele state și Uniune și cooperarea lor cu aceasta ajutîndu-le să îndeplinească condițiile enumerate de Consiliul European la Copenhaga" (Concluziile Președinției de la Bruxelles, 10-11 decembrie 1993, Anexa I, para. 2(2)).

88. Comisia este pe cale să lanseze un nou proces de Stabilizare și Asociere (Pact de Stabilitate). Acordurile de Stabilizare și Asociere (ASA), pentru care Bosnia și Herțegovina, Croația, Republica Federală Iugoslavia, FYROM și Albania ar fi eligibile, urmează să fie o nouă categorie în acest proces. Condițiile pentru începerea negocierilor asupra acestor ASA-uri sînt cele stabilite de Concluziile Consiliului pentru Afaceri Generale din 29 aprilie 1997. În Comunicatul său despre procesul de Stabilizare și Asociere pentru Europa de Sud-Est, Comisia a anunțat că va pregăti rapoarte regulate asupra evoluțiilor din țările în cauză (COM (1999) 235 final din 26 mai 1999). Documentul de lucru al Personalului Comisiei din 17 mai 1999 (SEC (99) 714) examinează fiecare țară dacă respectă sau nu condițiile trasate în Concluziile Consiliului din 29 aprilie 1999. Unul din criterii este „Respectul pentru și protecția minorităților" (Vezi pentru documente http://www.stabilitypact.org/).

89. Concluziile Președinției Consiliul European de la Copenhaga, 21-22 iunie 1993, para. 7(A iii). Pentru o perspectivă critică asupra folosirii acestor criterii: Dieter Blumenwitz, Die minderheitenschutzrechtlichen Anforderungen der EU hinsichtlich des Beitritts der ost- und ostmitteleuropäischen Staaten, in D. Blumenwitz, G.H.G. Gornig, D. Murswiek, *Fortschritte...*, 1999, p. 25.

90. Publicate ca Suplimente la *Bulletin of the European Union*, 1997.

91. După cum subliniază Bruno de Witte, Comisia și-a menținut această abordare în cazul Letoniei și al Estoniei și nu a făcut nici o diferență între cetățeni și ne-cetățeni (De Witte, Politics versus ..., p. 6).

92. Vezi pentru rapoartele regulate: http://europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm.

93. Vezi sub punctul B.1.2 (Drepturile omului și protecția minorităților) noile perspective ale Comisiei asupra situațiilor minorităților respective în statele candidate. Pentru rapoartele regulate vezi http://europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm. Vezi de asemeni punctul III. 1. al studiului de Strategie generală.

94. Potrivit para. 14 al Concluziilor Președinției de la Luxemburg din 12-13 decembrie 1997, Parteneriatul de Aderare constituie „trăsătura cheie a strategiei de preaderare intensificată" (pentru o mai bună înțelegere a acestuia din urmă vezi concluziile citate; pentru strategia de aderare vezi Anexa IV a Concluziilor Președinției de la Essen din 9-10 decembrie 1994). În realitate „Parteneriatele" nu sînt un instrument bilateral (cum ar lăsa să se înțeleagă numele lor), ci simple comunicate ale Comisiei (vezi OJ 1998 No. C 202, pp.1-97. Sistemul Parteneriatului de Aderare poate fi descris ca o construcție pe trei nivele, avînd ca bază o reglementare generală (reglementarea no. 622/98, vezi OJ 1998 No. L 85) care afirmă că Consiliul hotărăște pentru ficare țară principiile, prioritățile, obiectivele și condițiile parteneriatului. Aceste declarații sînt respectate apoi în comunicatele Comisiei. Hotărîrile Consiliului pot fi găsite în OJ 1998 No. L121, pp.16.

95. Vezi OJ 1999 No. L 335 din 28.12.1999 sau:
http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/index.htm.

96. Pentru conceptul de „relaţie structurată" vezi Anexa II a Concluziilor Preşedinţiei de la Copenhaga din 21-22.06.1993, iar mai detaliat în Anexa IV a Concluziilor Preşedinţiei de la Essen din 9-10.12.1994. Din punct de vedere juridic, cele mai puternice instrumente sînt Acordurile de Asociere deoarece ele sînt tratate bilaterale reale bazate pe Art. 300 al CE (fostul Art. 228 al TCE). Cazul Slovaciei arată că Consiliile de Asociere îşi pot asuma un rol şi în problemele minorităţilor: În aprilie 1998 miniştrii UE din CA au reiterat cererea de adoptare în regim de urgenţă a unei noi legi cu privire la folosirea limbilor minoritare (vezi Agence Europe, 29.04.1998, p.7).

97. Art. 49 al UE: „Orice stat european care respectă principiile prezentate în Art. 6 (1) îşi poate depune candidatura pentru a deveni membru al Uniunii. . .". Art. 6 (1) al UE: „Uniunea este fondată pe principiile libertăţii, democraţiei, respectului pentru drepturile omului şi libertăţile fundamentale, şi statul de drept, principii care sînt comune tuturor Statelor Membre".

98. Un stat membru care ar încălca criteriile de la Copenhaga ar încălca Comunitatea existentă şi legislaţia UE, însă aderarea în sine a unui asemenea stat, vorbind din punct de vedere strict juridic, s-ar putea să nu constituie o astfel de încălcare. Aceia care consideră criteriile de la Copenhaga ca avînd caracter legal de obligativitate ce trebuie îndeplinite înainte de aderare pentru a se evita o extindere nelegitimă, se vor confrunta cu interesanta întrebare dacă şi în ce măsură aplicarea acestor criterii este posibilă în justiţie . Vezi Thomas Bruha şi Oliver Vogt, Rechtliche Grundfragen der EU-Erweiterung, în: Verfassung und Recht in Übersee (VRÜ) 30 (1997), p. 477, mai ales la p. 490. În termeni practici nu este aproape nici o diferenţă între aceste două perspective.

99. Vezi, de exemplu, Boris Cilevics, A view of a Parliamentarian on the Role of Minority Issues in the Process Towards European Integration, lista de corespondenţă BalkanHR
(http://www.egroups.com/message/balkanhr/559?source=1).

100. Art. 11 al EU defineşte drept unul din obiectivele CFSP acela de a „menţine pacea şi de a consolida securitatea internaţională, în acord cu principiile Cartei Naţiunilor Unite precum şi cu principiile Actului Final de la Helsinki şi obiectivele Cartei de la Paris".

101. Vezi Art. 6 (2) al UE (fostul Art. F (2) al TUE) şi 288 (2) EC (fostul Art. 215 (2) al TCE).

102. Vezi, de exemplu, Cazul C-4/73 [1974] ECR 0491; vezi, de asemeni, Barbara Brandtner şi Allan Rosas, Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice, *European Journal of European Law*, 9 (1998).

103. Cazul C-274/96, para. 29. Vezi Toggenburg, *Der EuGH* ..., 1999, p. 11.

104. Acest lucru poate fi ilustrat prin condiţia limitativă a guvernului francez faţă de Art. 27 al Convenţiei internaţionale cu privire la drepturile civile şi politice din 1966, specificare în care se afirmă că naţiunea franceză este una şi indivizibilă şi că nu este de aceea loc pentru existenţa minorităţilor în sensul dat de Art. 27. Această chestiune a reapărut în 1999 în timpul discuţiilor purtate pe marginea întrebării dacă să se ratifice sau nu Carta Consiliului Europei cu privire la limbile minoritare şi regionale. Poziţia sensibilă a Greciei cu privire la probleme referitoare la minorităţi este binecunoscută. Întrebarea scrisă No. 1416/97 a domnului Kaklamanis înaintată Comisiei cu privire la fondurile Comisiei destinate ECMI (OJ 1998 No. C 21, p. 53) poate servi ca o expresie pitorească a acestei viziuni sceptice.

105. Dreptul cutumiar poate fi dezvoltat ca legislaţie primară (*consuetudo et opinio iuris sive necessitatis* a statelor membre) sau ca legislaţie secundară (în acest caz legea se poate dezvolta independent de habitusul statului membru, de exemplu prin acţiuni ale organismelor CE. Acest drept cutumiar trebuie să respecte principiul puterilor enumerate şi nu este de aceea de mare ajutor în contextul nostru).

106. Cel puțin așa stau lucrurile dacă luăm în considerare competența Curții menționată în Art. 220 al CE (fostul Art. 164 al TCE). Această perspectivă corespunde mai mult în opinia noastră caracterului supranațional al Comunității. O perspectivă opusă pare adecvată dacă se consideră Art. 288 para. 2 EC (fostul Art. 215 para. 2) CTE drept bază de competență. Vezi, de asemeni, Niamh Nic Shuibhne, The impact of European Law on Linguistic Diversity, in: *Irish Journal of European Law*, 1996, pp. 62-80, la p. 76.

107. Cf. Asupra acestui punct Josef Azizi (judecător la ECFI din Luxemburg), interviu în *ACADEMIA* 26 (2000, în curs de apariție) (http://www.eurac.edu/Academia/index.asp).

108. Parlamentul a avut doi reprezentanți în Grupul de Reflecție, Elmar Brok și Elisabeth Guigon, care au insistat asupra introducerii chestiunii minorităților în Tratat (vezi raportul Dury/ Maij Weggen din 13.03.1996-PE 197.401, mai cu seamă punctul 4.13): „Multiplicitatea Europei trebuie reglementată acordîndu-se atenție protecției deosebite a minorităților naționale conlocuitoare în mod tradițional prin crearea de standarde legale comunitare în cadrul drepturilor omului, democrației și statului de drept" (moțiune pentru rezoluția Bourlanges/Martin din 26.04.1995 (pentru rezoluție vezi OJ 1995 No. C 151, p. 56)). În fine, o moțiune pentru o rezoluție elaborată de De Giovanni a încercat, fără succes, să introducă în Art. 13 al CE procedura votului majoritar (02.06.1997, vezi PE 222.685).

109. Cel mai activ ONG a fost Starting Line Group care a primit sprijinul a aproape 300 de organizații. REIR (Rețeaua Europeană Împotriva Rasismului) dispune de un studiu despre Tratatul de la Amsterdam "Guarding standards shaping the agenda".

110. Art. 12(1) al CTE: „În cîmpul de aplicare al prezentului Tratat și fără prejudicierea nici unei prevederi speciale cuprins în acesta, este interzisă orice discriminare pe motiv de naționalitate".

111. Vezi despre toate aceste întrebări care apar Mark Bell, The New Art. 13 EC Treaty: A Sound Basis for European Anti-Discrimination Law?, *Maastricht Journal*, Vol. 6, No. 1, (1999) p. 5 precum și Lisa Waddington, Testing the Limits of the EC Treaty Article on Non-Discrimination, *Industrial Law Journal*, Vol. 28 (June 1999) No. 2, p. 133.

112. Aceasta se poate vedea în Art. 7 al TCE care afirmă că „fiecare instituție trebuie să acționeze în cadrul limitelor puterilor ce i-au fost conferite de prezentul Tratat" (principiul puterilor enumerate).

113. Vezi, de exemplu, cazul C-274/96 (Bickel/Franz), para. 14, 15, sau cazul C-186/87 (Cowan).

114. Aceasta nu înseamnă că Art. 13 va deveni operativ doar în acele domenii în care Comunitatea are competențe *expressis verbis*. Potrivit lui Mark Bell, logica care interzice discriminarea națională, de exemplu, în accesul la locuințe (o zonă în care CE nu are nici o competență expresă), poate fi extinsă pentru a justifica Comunitatea să stabilească reguli comune împotriva altor forme de discriminare în accesul la locuințe: Discriminarea minorităților etnice în accesul la locuințe poate submina grav putința lor de a migra într-un alt stat membru în condițiile de „libertate și demnitate" pe care Reglementarea 1612/68 caută să le mențină (Bell, 1999, p. 18).

115. Se poate aminti aici protestul statelor membre cînd Rezoluția Consiliului din 1990 cu privire la lupta împotriva rasismului și a xenofobiei (OJ 1990 no C 157, p. 1) a fost inițial planificată să protejeze toate persoanele de pe teritoriul Comunității fie că erau sau nu cetățeni ai unui stat membru.

116. De Witte și referințele citate, The European Community ..., 1993, p. 183.

117. Vezi titlul „tratamentul just al cetățenilor terțelor țări" sub punctul A.A „O politică comună a UE cu privire la azil și migrație" din Concluziile Președenției. Din această perspectivă mai trebuie observat procesul legislativ legat de propunerea pentru o Directivă a Consiliului care să extindă libertatea de a asigura servicii transfrontaliere pentru cetățenii terțelor țări stabiliți pe teritoriul Comunității (OJ 1999/C 67/10) COM(1999) 3 final1999/0013(CNS).

118. Un exemplu îl reprezintă cotele de ocupare a locurilor de muncă în cadrul cărora un număr anume de poziţii sunt rezervate minorităţilor etnice. Astfel de măsuri au fost aplicate în SUA, dar nu sînt familiare tradiţiei europene (o excepţie ar putea fi legea olandeză cu privire la participarea egală a străinilor pe piaţa muncii). Vezi Mark Bell, European Union Anti-Discrimination Policy: From equal opportunities between women and men to combat racism, document de lucru al Parlamentului, Public Liberty Series, LIBE 102 EN.

119. În trecut, ONG-urile şi Parlamentul au căutat să introducă prevederi referitoare la discriminarea pozitivă în documente. În acest sens, în rezoluţia sa cu privire la funcţionarea TUE luînd în considerare 1996 IGC, Parlamentul postulează că ar trebui asigurată mai multă substanţă conceptului de cetăţenie UE prin „păstrarea diversităţii Europei prin garanţii speciale pentru minorităţile naţionale în ce priveşte drepturile omului, democraţia şi statul de drept" (vezi OJ 1995 No. C 151, p. 56)

120. Potrivit Art. 141 al CE „[...] principiul tratamentului egal nu trebuie să împiedice [...] adoptarea de măsuri care să asigure avantaje specifice pentru a facilita celor subreprezentaţi [...] compensarea dezavantajelor [...]".

121. *Agence Europe*, 10 februarie, 2000, p. 6

122. Cuvîntare ţinută la o Conferinţă europeană antidiscriminare: „Antidiscriminarea: calea înainte", Viena, 4 decembrie 1998.

123. Explicit în acest sens a fost Kirsty Hughes înlocuindu-l pe Comisarul responsabil într-o cuvîntare pentru conferinţa „Minorităţile etnice din Europa – regîndind şi restructurînd strategiile antidiscriminare", Birmingham, 17-19 februarie 2000.

124. Vezi în acest context Waddington, op. Cit, care citează Cazul C-249/96 (Grant v. South-West Trains) în care Curtea a afirmat în para. 44 şi 45 că principiile generale ale legislaţiei comunitare „nu pot avea efectul extinderii cîmpului de aplicare a prevederilor Tratatului dincolo de competenţele Comunităţii". Cu acest raţionament Curtea nu s-a simţit capabilă să urmeze Comisia de Drepturile Omului în aplicarea şi pentru homosexuali a dreptului de a nu fi supus discriminării între sexe.

125. Directiva Consiliului 2000/43/EC din 29 iunie 2000 pentru implementarea principiului tratamentului egal al persoanelor indiferent de originea lor etnică sau rasială, vezi OJ No. L 180, 19.07.2000, pp. 22-26. Pentru dezvoltarea acestei directive vezi şi opiniile respective ale Comisiei Regiunilor (12 aprilie), ale Parlamentului (18 mai), ale Comisiei Social-Economice (25 mai) şi propunerea amendată a Comisiei (COM(2000) 328 final, 31 mai 2000).

126. Ca exemplu Comisia menţionează cazul unui spectacol dramatic pentru care se cere o anume origine rasială sau etnică din motive de autenticitate.

127. Aş putea aminti aici că cei trei „înţelepţi" care au trebuit să analizeze situaţia din Austria, şi-au îndeplinit această sarcină pe baza unui mandat încredinţat de paisprezece state membre ale Uniunii. Acest mandat afirma că raportul care urma să fie întocmit trebuia să acopere (pe lîngă natura politică a FPÖ) „angajamentul Guvernului austriac faţă de valorile europene, mai cu seană în ce priveşte drepturile minorităţilor, ale refugiaţilor şi imigranţilor". Raportul se poate găsi la adresa http://www.virtual-institute.de/de/Bericht-EU/index.cfm

128. Au fost prezentate peste o duzină de propuneri; cea mai detaliată a fost înaintată de către Institutul internaţional pentru dreptul la naţionalitate şi regionalitate (mai 2000 de D. Blumenwitz şi M. Pallek). Vezi http://db.consilium.eu.int/df/default.asp?lang=en.

129. European Academy Bozen, Package for Europe - Measures for Human Rights, Minority Protection, Cultural Diversity and Economic and Social Cohesion, 1998. Această propunere a fost elaborată de o echipă de experţi de la European Academy Bozen (http://www.eurac.edu/fb2). Pentru o introducere vezi http://www.eurac.edu/publications/package.asp.

Traducere de Doina Baci

*

Gabriel TOGGENBURG *(n. 1970), jurist, cercetător la European Academy of Bolzano/ Bozen, departamentul Minorități și Autonomii, responsabil pentru integrarea europeană și legislația comunitară europeană, doctorand la European University Institute Florence. Autor a numeroaselor articole și studii apărute în cele mai presitigoase publicații de specialitate, dintre care: Horizontale Drittwirkung der Personenfreizügigleit vor dem Hintergrund der Südtiroler-Autonomie (2000); Diritto comunitario e tutela delle minoranze in provincia di Bolzano. Due aspetti inconciliabili di un (unico) sistema? (2001); Sprache versus Markt: ist die EFTA vielfalts- ider einfallslos? (2002); The Race Directive: A New Dimension in the Fight against Ethnic Discrimination in Europe (2002).*

A rough orientation through a delicate relationship: the European Union's endeavours for its minorities, versiune on-line publicat în *European Integration online Papers* (vol. 4, 2000) și preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului maghiarilor: contextul politic, cultural şi sociologic

GEORGE SCHÖPFLIN

Universalism şi particularism

Lumea în care trăim poate fi interpretată într-o mulţime de feluri, fără ca vreunul din ele să fie privilegiat. Totuşi, toate metodele de interpretare îşi au propriul bagaj intelectual, poate şi ideologic, fiind vital de aceea ca, în măsura în care se poate, să ne detaşăm de subiectul dezbătut. O abordare metodologică crucială în acest context este cea a înţelegerii proceselor sociale ca rezultat al tensiunilor dintre două polarităţi opuse, care există într-o potenţare reciprocă, fiecare asigurîndu-i celeilalte continuitatea existenţei. Războiul rece a fost un astfel de proces. Occidentul, ca susţinător al democraţiei liberale, a putut să-şi legitimeze mult mai uşor poziţia cîtă vreme putea pune în contrast democraţia cu practicile nedemocratice ale marxism-leninismului.

Pentru perioada de după războiul rece, o astfel de polaritate centrală o constituie problema rolului identităţii în politică. Trebuie ataşată culturii şi purtătorilor de cultură putere politică şi, dacă da, cîtă? În esenţă, polaritatea se organizează între cei ce revendică maximum de importanţă pentru universalism (negînd cultura) şi cei care susţin că particularismul deţine un rol egal sau chiar mai mare decît afirmaţiile universale. Această polaritate universalism/particularism nu este nouă. Ea are antecedente în pretenţiile universaliste ale romano-catolicismului medieval şi, ceea ce este mai important pentru zilele noastre, în moştenirea raţionalismului iluminist, care descalifică practicile locale ca fiind obscurantiste.[1]

Particularismul care şi-a atras neîndoios cea mai multă atenţie şi dezaprobare este etnicitatea şi dimensiunea etnică a naţiunii. Majoritatea universaliştilor acceptă, poate fără tragere de inimă, realitatea naţiunilor şi naţionalităţii, însă insistă că în cadrul democraţiei cele mai multe naţiuni sunt similare şi că statul — de preferat statul civic, iar nu statul naţiune — nu ar trebui să aibă decît o legătură minimă cu etnicitatea sau chiar deloc. Orice încercare de a aduce

argumente în favoarea etnicității, susțin ei, subminează normele civice și este incompatibilă cu cetățenia și societatea civilă.

Pe de altă parte, în termeni reali — „real" însemnînd în cazul de față categoriile sociologice care recunosc că anumite procese sunt imune la deconstrucție sau, atunci cînd sunt deconstruite, continuă să fie reproduse — etnicitatea are un rol mai subtil și mai complex în cadrul democrației. Cele mai adînci straturi de la temelia consimțămîntului de a fi guvernat sunt codificate cultural, iar această codificare se articulează sub forma normelor etnice.[2] În acest sens, cetățenia franceză are o coloratură franceză, normele olandeze infuzează cetățenia olandeză și așa mai departe. Dacă nimic altceva, limba va fi aceea care va purta întotdeauna anumite mesaje și amintiri care îi includ pe unii și îi exclud pe alții;[3] nu există nici o limbă neutră și nici un stat nu poate fi guvernat fără o limbă, fiecare stat avînd de aceea un anumit set de norme non-civice tacite, determinate de limbă. Complexul mitico-simbolic folosit de fiecare comunitate pentru a se susține deține un rol similar. Pe scurt, etnicitatea continuă astfel să existe și, în mod logic, întrebarea ar fi de ce, iar pe de altă parte, cum este posibilă combinarea cetățeniei cu etnicitatea? Răspunsul la prima întrebare este că etnicitatea joacă un rol-cheie în susținerea coerenței, în asigurarea consimțămîntului și a comunicării, în vreme ce, în ce privește cetățenia, nu etnicitatea este problema, ci lipsa sau precaritatea normelor civice, procedurale și instituționale, mai cu seamă a unei sfere publice impersonale, care creează condițiile pentru etnicizarea statului.

Perioada imediat următoare anului 1945 a fost foarte nefavorabilă particularismului considerîndu-se că acesta era asociat cu naționalismul, nazismul și războiul, acestea trei din urmă interconectate într-un lanț logic al cauzalității. De aceea, anumite proiecte au fost declarate universale — democrația, unitatea Europei, creșterea economică, statul solidarității sociale statul providențial, statul bunăstării sociale, anticolonialismul. În realitate, toate acestea erau particularisme ce reflectau normele culturale dominante ale iluminismului englez și francez, dar și necesitățile politice contingente ale timpului. Uniunea Europeană mai cu seamă a fost întemeiată pe modelele bine definite ale gîndirii și categoriilor franceze.

De fapt, acest universalism era cultura modernizatorilor de succes din Europa, iar reușita lui după devastările făcute de război i-a garantat continuitatea hegemoniei. În același timp, războiul rece dintre Vest și Est, mai bine zis dintre „Vest" și „Est", a interiorizat conflictul narativ a două discursuri moderniste ca normă universală; aceasta a avut drept rezultat camuflarea altora sau discreditarea lor ca marginale și trecătoare. Aceasta a fost și soarta renașterii etnice din anii '60, tendința a fost aceea de a o anula etichetînd-o drept o mișcare de protest ce putea fi soluționată prin concesii economice.[4] În ansamblu, particularismele au fost declarate drept inamicii progresului, paseiste sau reacționare. Vreme de patru decenii acest universalism a avut statut hegemonic. Din această perspectivă, ideile herderiene, potrivit cărora toate comunitățile sînt creatoare de valori, au fost

marginalizate şi, chiar şi după renaşterea etnică din anii '60, ethosul dominant era de nezdruncinat. Aceasta era autointitulata cultură universală pe a cărei cale a apucat Occidentul în anii de după războiul rece.

La un nivel mai profund, ordinea politică europeană şi modernitatea au necesitat dintotdeauna un mare grad de coeziune culturală, succesul statului modern fiind întemeiat pe ea, pe continua creere de consimţământ care era codificat cultural. Această codificare culturală poate fi descrisă ca etnicitate. Este cît se poate de limpede din dovezile compilate de Bauman[5] că una din consecinţele nedorite ale condensării puterii culturale de către stat a fost aceea a condensării puterii etnice. Această putere etnică condensată a devenit temelia identităţilor etnice, moment din care statul a dezvoltat un interes în sprijinirea lor într-o relaţie de reciprocitate.

Astfel, analizată la un nivel mai profund, ordinea statală a Europei moderne se dovedeşte a fi civică şi etnică în acelaşi timp. Normele etnice ale democraţiei şi cetăţeniei capătă o coloratură etnică şi se bazează într-o oarecare măsură pe coeziunea asigurată de etnicitate. În realitate, în absenţa consensului generat de normele etnice, este dificil de închipuit acceptarea activităţilor invazive ale statului modern, a constantei legiferări şi reodonări operate de acesta în străduinţa sa permanentă de a îi face pe oameni „lizibili"[6]. Pe de altă parte, aceste elemente etnice sunt camuflate şi socotite inutile şi irelevante tocmai din cauza pretenţiei la universalism făcute necesară de războiul rece şi antecedentele sale. Democraţia era înţeleasă ca fiind în dependenţă de universalism şi, odată făcută această presupunere, era logic să se declare un război intelectual împotriva particularismului. Această hegemonie antiparticularistă a fost impusă cu mai mult sau mai puţin succes asupra diferitelor societăţi din Europa occidentală. Trebuie remarcat că acest proces nu a exclus tensiunea dintre diferitele combinaţii etnico-civice, cea mai mare manifestîndu-se între lumea franceză şi cea anglo-saxonă. În acest sens, se pot identifica cel puţin înţelesurile codificate diferit din punct de vedere cultural ale „intereselor", lucru pe care de Gaulle l-a recunoscut.

În ansamblu, reuşita modernizării occidentale a asigurat acest model de gîndire, a stabilit un mod de gîndire particular — un stil de gîndire — ca fiind universal.[7] Marxism-leninismul, care ar trebui văzut ca un produs diform al gîndirii iluministe, a căutat să impună o variantă de universalism, cu stilul de gîndire aferent, încă şi mai strictă. În vreme ce în Europa Occidentală legătura dintre universalism şi particularism a fost gonită în subterane, în lumea comunistă ea a fost oficial declarată ilegală (internaţionalismul socialist), iar stilul de gîndire al Uniunii Sovietice, modelat de originile sale ruse, a fost pus în aplicare ca şi comunism universal. Această moştenire particulară a stalinismului nu a fost depăşită niciodată şi a contribuit la perceperea comunismului în afara graniţelor Rusiei ca pe ceva străin, lucru pe care ruşii l-au găsit întotdeauna greu de înţeles.

Totuşi, evenimentele din 1989 au început să dezvăluie trăsătura reflexivă, relativă a universalismului European[8] şi să demonstreze că el era de fapt foarte european. Acest lucru nu este în nici un caz condamnabil în sine; îndoielnică este doar pretenţia la universalitate. Însă pe măsură ce constrîngerile politice severe ale războiului rece au început să dispară, strategiile discursive susţinute de acesta au devenit din ce în ce mai vizibile.

De atunci, Europa trăieşte o luptă complexă ce poate fi interpretată cel mai adecvat ca o competiţie a discursurilor universaliste şi a politicilor bazate pe ele (normativitatea drepturilor omului, acquis-ul comunitar, multiculturalitatea, drepturile minorităţilor) cu discursurile particulariste (diversitate, localism, forme particulare de cunoaştere). Aceasta a dat naştere unui echilibru precar, care este ameninţat în plus de globalizare. Globalizarea trebuie înţeleasă ca o mulţime de procese multietajate (bani, finanţe, informaţii, tehnologie, timp liber) ce tind să stabilească un singur criteriu de evaluare, în esenţă cel al profitului rezultat din toate activităţile şi să facă totul lizibil din prisma acestui criteriu. Acest fapt depreciază în mod necesar toate normele locale ca fiind marginale sau simple inconveniente.

După cum am arătat, fiecare stat din Europa deţine o bază etnică într-o oarecare măsură (vizibilă doar în statele recunoscut multietnice), care presupune solidaritate, discursuri, complexe mitico-simbolice etnice, şi care este contrabalansată de norme şi reguli civice (progres, reglementare, stat de drept, transparenţă, răspundere). Ambele laturi sunt necesare, însă în prezent accentul se pune cu precădere asupra cetăţeniei şi normelor civice. Într-adevăr, globalizarea are o consecinţă neaşteptată: ea erodează atît pretenţiile universaliste ale marilor culturi, cît şi tăgăduirea propriilor lor etnicităţi de care se folosesc. Franţa, cu rezistenţa sa repetată faţă de globalizare, constituie exemplul cel mai elocvent; strategiile discursive ale Partidului Conservator din Marea Britanie, care a devenit pentru toate întrebuinţările practice partidul naţionalismului englez, nu sunt atît de diferite în căutarea identităţii prin autodefinirea prin contrast cu „Europa".

În Europa Centrală şi de Sud-Est, după căderea comunismului, statele postcomuniste au adoptat sisteme democratice, însă au avut la dispoziţie resurse civice inadecvate dată fiind devastarea operată de comunism, ceea ce a avut ca rezultat faptul că au apelat la normele lor etnice în mod mai deschis decît ar fi dorit Occidentul. Întreaga problemă a luat amploare odată cu tragedia din Iugoslavia.[9] Deşi dezintegrarea şi războiul ce i-a urmat în Iugoslavia au avut alte cîteva cauze în afara naţionalismului etnic, s-au găsit mulţi în Occident care au căutat explicaţii simple, chiar dacă reducţioniste, şi au atribuit simplist vina, nu în ultimul rînd pentru că a atribui spiritul distructiv naţionalismului se înscria în modelele cognitive transmise după 1945. Teama de contagiune, teama că democraţiile occidentale aveau să fie şi ele subminate se poate să fi fost exagerată, însă ansamblul a contribuit la alimentarea stingherelii Occidentului cu privire la

ce sunt etnicitatea şi naţionalismul. Toate acestea însemnau că liderii şi opinia publică occidentale trebuiau să-şi însuşească alte feluri de cunoaştere, noi moduri de înţelegere a propriilor lor discursuri precum şi ale altora, iar însuşirea de noi forme de cunoaştere este arareori lipsită de ocolişuri.

Ceea ce avem astăzi aşadar este un fenomen ciudat, hibrid, contradictoriu. Din punct de vedere practic, este imposibil să fii european fără să ai o identitate etnică. Problema Chamisso diagnosticată de Gellner în sensul că un om fără umbră este într-un fel incomplet şi că se poate echivala umbra cu naţionalitatea etnică continuă să existe.[10] Dacă Gellner dorea ca „umbra" să se refere la înţelesul ei jungian rămîne sub semnul întrebării, dat fiind scepticismul său exprimat deschis faţă de psihanaliză,[11] însă asta nu trebuie să ne împiedice să recurgem la această metaforă. Amintirile, simbolurile, înţelesurile, hotarele care ne împrejmuiesc şi ne umplu viţile sunt pretutindeni. Totuşi, atît de nestrămutată este hotărîrea noastră de a fi universali încît Europa Occidentală îşi tăgăduieşte identităţile etnice. S-ar putea să fim în aceeaşi măsură copiii lui Herder pe cît suntem ai lui Kant, însă respingem în parte această genealogie.

Este ca şi cum am avea o rudă compromiţătoare de care depinde într-un fel sau altul întreaga familie, însă pe care preferăm să o ţinem ascunsă şi pe care o recunoaştem doar în sînul familiei. Cînd ne întîlnim cu străini, ne prefacem că n-avem nimic de-a face cu o treabă aşa de dubioasă ca etnicitatea. Numai cînd vine vorba de Europa Centrală şi de Sud-Est este văzută etnicitatea peste tot. Într-adevăr, în imaginarul popular, jurnalistic şi politic aceste regiuni se caracterizează în mod chintesenţial ca fiind etnice şi numai etnice. Europa Centrală şi Balcanii sunt topoi unde pîndesc diavolii şi unde ura etnică aşteaptă cel mai neînsemnat pretext pentru a exploda în conflagraţie.

Aceste două ipoteze — nici un fel de etnicitate la noi, numai etnicitate la ei — sunt desigur legate, constituind o polaritate cu o finalitate proprie. Tăgăduirea propriei etnicităţi de către Europa Occidentală şi atribuirea ei regiunilor sale estice reconstituie metafora rudei compromiţătoare plasînd etnicitatea în afara noastră şi dincolo de noi. Acest mecanism permite Europei Ooccidentale să impună tot soiul de condiţionări asupra lumii postcomuniste, multe din ele destul de umilitoare, şi totodată să îi nege Europei Centrale şi de Sud-Est un cuvînt de spus în construirea viitorului Europei, asigurînd astfel reproducerea unei atitudini semicoloniale, semiimperiale de superioritate morală, culturală şi politică.

Desigur, toate acestea nu sunt lipsite de consecinţe nedorite. În mod crucial, presupunerea Occidentului că ar fi superior l-a făcut să negocieze cu Europa pe criteriul ori-aşa-cum-vă-spunem-ori-deloc. Ordinea de după 1989 a Europei, mai cu seamă Uniunea Europeană, a fost construită aproape în întregime din materiale fabricate în Occident. Însă această excludere a „Estului" neglijează o serie de dimensiuni vitale ale democraţiei.

Democrația și teoria democrației presupun ca cei afectați de putere să se poată exprima, ca cei care dețin puterea să practice o autolimitare, ca să existe o recunoaștere reciprocă într-o relație de reciprocitate, precum și înțelegerea faptului că obligațiile, dacă nu sunt dublate de reprezentare, constituie rețeta tulburărilor. De fapt, trebuie ridicate aici o serie îngrijorătoare de probleme. Occidentul a negociat extinderea UE într-o manieră pur unilaterală, n-a existat nici o dezbatere a principiilor, ci numai a detaliilor. Aceasta constituie aproape o impunere unilaterală a normelor și, fără o dezbatere normativă care să fi permis statelor candidate să-și însușească normele Occidentului, a contribuit fără să vrea la exportarea deficitului democratic al Uniunii Europene către Europa Centrală. Mai mult, UE se poate să fi contribuit fără să-și dea seama la conservarea condițiilor liminale ale postcomunismului, stare de lucruri în care diferitele discursuri — etnic, civic,etatist, socialist, populist și așa mai departe — conviețuiesc fără să se influențeze unele pe altele prea mult. Obișnuința dezbaterii democratice pe care Occidentul tot încurajează „Estul" să o adopte a fost eludată cînd a fost vorba de luarea deciziilor vitale pentru viitorul Europei.

Rezultatul negocierilor pentru extinderea UE a fost de aceea unul destul de paradoxal. Occidentul și-a formulat condițiile sub forma criteriilor de la Copenhaga care insistau asupra condițiilor democratice pe care țările candidate trebuiau să le întrunească, însă s-a dovedit incapabil sau lipsit de voința de a se comporta potrivit acelorași condiții democratice. În același timp, și acesta este un rezultat al paradoxului, Occidentul — sau poate anumite secțiuni ale Occidentului — fierbe de indignare cînd unii central-europeni încearcă să-și reglementeze în mod deschis problemele etnice, cum a fost cazul Ungariei și a Legii statutului sau Legii facilităților (numită inițial *státustörvény*, legea este numită în prezent *kedvezménytörvény*). Este ca și cum ruda compromițătoare ar urma să fie primită dintr-odată în salon, pentru o scurtă perioadă oricum, și să îi sperie pe burghezii respectabili care își recunosc propriile umbre în ea.

Pentru că acesta a fost fără îndoială un discurs central în receptarea legii. Cu toate că ungurii au demonstrat că unsprezece din cei cincisprezece membrii actuali ai Uniunii Europene au o legislație care acceptă fără urmă de îndoială etnicitatea ca parte a bazei cetățeniei — nu ca întreg — acesta e o chestiune pe care majoritatea preferă să o camufleze sau să o tăgăduiască. În mod crucial, multe state prevăd reglementări pentru beneficierea de avantaje, inclusiv cetățenia, pentru cei înrudiți etnic care sunt cetățeni ai altui stat. Dacă ar fi să recurgem la anecdotic, cînd Comisia de la Veneția a Consiliului Europei își elabora raportul asupra acestei chestiuni, Marea Britanie și Republica Irlanda nu au reușit să prezinte nici o dovadă a propriilor lor practici cu toate că este un fapt arhicunoscut că oricine care s-a născut pe insula irlandeză sau are un părinte sau un bunic născut aici, inclusiv în Irlanda de Nord, poate cere cetățenia irlandeză.

Toate acestea înseamnă că legislația referitoare la cetățenie a fiecărei țări europene conține atît elemente etnice cît și non-etnice. Nici nu poate fi altfel căci altfel descendența nu ar mai avea nici un rol în transmiterea statutului civic. Aceasta nu numai ar sfida toate implicațiile privitoare la calitatea de părinte, faptul că copiii moștenesc avantajele civice ale părinților lor (ca să nu mai pomenim de moștenirea primită de la ruda compromițătoare), dar ar conduce la haos dat fiind numărul crescînd al celor ai căror părinți lucrează în străinătate la data nașterii lor. Practicarea exclusivă a *ius soli* ar da naștere unor absurdități de felul, să zicem, al unui copil ai cărui părinți danezi se întîmplă să lucreze în Italia în momentul nașterii lui, iar copilul ar urma să primească doar cetățenia italiană. Așadar, practica europeană a fost dintotdeauna un amestec de norme civice și etnice (de descendență). Și în mod limpede valabilitatea acestui lucru depășește cu mult statutul cetățeniei, el extinzîndu-se asupra unei game large de relații care există în prezent între statul bunăstării sociale modern și individ. Ceea ce au făcut ungurii prin legislația lor este că au recunoscut această presupunere și că au oferit tuturor descendenților comunității etnice ungare care erau ei înșiși cetățeni unguri sau care aveau înaintași care fuseseră, accesul la anumite facilități ale statului bunăstării sociale. Însă, aducînd la lumină această legătură, ei au încălcat un tabu, au dezvăluit tăgăduirea și au demonstrat că avem toți o rudă compromițătoare.

Legea statutului maghiarilor

Acesta este contextul în care ar trebui văzută Legea statutului din Ungaria. De fapt, așa cum am arătat, Europa are un spectru de politici și legislația aferentă care susțin baza etnică a statului, însă tendința este de a camufla acest fapt în hotărîrea neclintită de a fi considerați civici.[12] Aceasta contribuie la explicarea contradicțiilor din cadrul reacției la Legea statutului — acceptare dublată de împotrivire.

În termeni mai largi, se poate spune despre Legea statutului că are două dimensiuni. Una dintre acestea este obiectivul reglementării relațiilor Ungariei cu comunitățile ungare din statele învecinate, problemă ce nu a fost creată de Ungaria, ci de puterile învingătoare de după 1918. Realitatea crudă este că însăși existența statului ungar generează tensiuni între Ungaria și minoritățile care trăiesc în statele învecinate, dată fiind intimitatea culturii lor comune.[13] Aceste apropieri există între toate statele înrudite și minoritățile respective din vecinătatea lor, chiar și atunci cînd ele sunt camuflate complet, cum ar fi de pildă între francofonii elvețieni sau belgieni și Franța. În virtutea faptului că vorbesc aceeași limbă, ei au mai multe lucruri care îi unesc decît care îi despart, iar aceasta înseamnă în mod necesar definirea relațiilor cu Franța. Același lucru este valabil aproape în totalitate în ce privește Ungaria și vorbitorii de maghiară. Legea statutului ținteşte la realizarea acestui obiectiv. În ultimă instanță, este imposibil să decuplăm cultura de puterea politică, iar puterea politică este, la un nivel oarecare, învestită în mod necesar în stat.

În al doilea rînd, contextul mai larg al legii îl constituie impulsul istoric de a stabili un nou discurs pentru națiunea ungară în dimensiunea ei culturală ca și comunitate modernă. Pierderea imperiului în 1918 a reprezentat o catastrofă pentru modelul ungar al modernității și, de atunci, Ungaria se luptă să găsească un nou discurs care ar restabili modelul în noul context. Într-adevăr, acest model este esențial pentru reîntoarcerea Ungariei în Europa și pentru integrarea Ungariei în Uniunea Europeană. Se dorește de aceea ca Legea statutului să reflecte cerințele democrației, ale mediului european și necesitățile statului ungar.

Totuși, lucrurile nu sunt niciodată atît de simple pe cît par la prima vedere și, dacă, *prima facie*, s-ar fi putut aștepta o aprobare generală a străduinței Ungariei de a-și face relațiile cu ungurii din statele învecinate explicite și lizibile, reacția a fost alta. În general, după cum am văzut, majoritatea statelor europene au legislație echivalentă de reglementare a relațiilor cu coetnicii lor, însă dată fiind punerea în umbră a dimensiunii etnice schițată mai devreme, aceasta este în mare parte camuflată. Ceea ce a făcut Legea statutului a fost să facă transparentă această stare de lucruri, iar aceasta a cauzat un grad de stînjeneală. În orice caz, era inevitabil ca universaliștii convinși să atace această lege, ceea ce au și făcut, incapabili să vadă baza etnică a propriilor lor presupuneri.

Ungaria, fiind un stat mic, nu poartă o semnificație deosebită pentru Europa. Ea are doar o voce limitată, iar putința de a se face auzită nu se compară nici pe departe cu cea a Franței, de pildă. De aceea este de așteptat ca — chiar în timp ce legea este supusă atacului în anumite cercuri — legea să fie camuflată și într-o perioadă relativ scurtă de timp să fie acceptată ca un element standard al ordinii europene întocmai cum și altundeva etnicitatea și baza etnică a statului sunt camuflate.

În ultimă instanță, fiecare stat elaborează reglementări pentru protecția atît a drepturilor individului cît și pentru reproducerea colectivității — contextul cultural în cadrul căruia individul își exercită acele drepturi. Normele colective constituie un aspect vital al puterii de decizie a omului, capacitatea de a acționa tocmai pentru că aceste norme fac ca individul să nu fie eviscerat cultural, ci funcționează într-un context în care acțiunea este înțeleasă.[14] Oferind opțiuni pentru reproducerea culturală a tuturor ungurilor, Legea statutului constituie o contribuție semnificativă la o astfel de strategie și poate să își ocupe locul în rîndul altor încercări, de aceeași natură, de reglementare a etnicității în interiorul unui cadru civic și statal. În realitate, prin separarea cetățeniei de identitatea etnică și construirea unei definiții clare a cetățeanului statului ungar și a cetățenilor altor țări care sunt etnici maghiari, Legea statutului maghiarilor lărgește și îmbogățește conceptul de cetățenie. Se poate foarte bine ca criticii legii să nu-și înțeleagă propriile presupuneri elementare, implicite, care sunt ele însele codificate etnic și, de aceea, să creadă sincer că articulează supoziții universaliste. Analiza noastră se străduiește să facă vizibile aceste motive ascunse și să deschidă astfel dezbaterea.❑

Note:

1. Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters,* Cambridge, Polity, 1987; Israel, Jonathan I., Radical Enlightment: *Philosophy and the Making of Modernity* 1650-1750, Oxford, Oxford University Press, 2001;
2. Schopflin, George, *Nations, Identity, Power: the New Politics of Europe*, London, Hurst, 2000;
3. Lotman, Yuri M., *Universe of the Mind: a Semiotic Theory of Culture*, London, I.B.Tauris, 2001;
4. Rothschild, Joseph, *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, New York, Columbia University Press, 1981;
5. Bauman, op.cit.
6. Scott, James C., *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven, Yale University Press, 1998;
7. Douglas, Mary, *How Institutions Think*, Syracuse NY: Syracuse University Press, 1986;
8. Beck, Ulrich, Anthony Giddens şi Scott Lash, *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the modern Social Order*, Cambridge, Polity, 1994;
9. Judah, Tim, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, London, Yale University Press, 1997; Sekelj, Laslo, *Yugoslavia: the Process of Disintegration*, New York, Columbia University Press, 1993;
10. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983;
11. Gellner, Ernest, *The Psychoanalytical Movement: Or the Cunning of Unreason*, London, Paladin, 1985;
12. Pentru amănunte vezi Károly Gruber, *Pozitív, nemzeti alapú intézkedések a kisebbségek és a határon túli nemzetpolgárok identitásának megőrzése*, în Altera nr. 20-21;
13. Herzfeld, Michael, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*, London, Routledge, 1997;
14. Douglas, Mary şi Steven Ney, *Missing Persons: A Critique of Personhood in the Social Sciences*, Berkley, University of California Press, 1998.

Traducere de Doina Baci

*

***George SCHÖPFLIN** este director al Centrului pentru studiul naţionalismului la Şcoala de Studii Est-Europene şi Slave a Universităţii din Londra. Autor al volumelor **Politics in Eastern Europe 1945-1992** (Oxford: Blackwell, 1993) şi **Nations, Identity, Power** (London: Hurst, 1998) precum şi al altor numeroase lucrări printre care articole despre etnicitate şi naţiune. Coeditor şi colaborator la volumul **Myths and Nationhood** (London: C. Hurst, 1997). Principala sa arie de interes o constituie relaţia dintre etnicitate, naţiunea şi putere politică, cu precădere în spaţiul ţărilor postcomuniste.*

George Schöpflin, The Hungarian Status Law: political, cultural and sociological context, preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului: politică națională sau o nouă abordare a protecției minorităților?

Zoltán Kántor

La 19 iunie 2001 Parlamentul ungar a adoptat legea privind maghiarii din țările învecinate. Astfel, pentru prima oară după 1918 s-a creat un cadru politic care tratează situația instituțiilor de dincolo de frontiere şi cea a maghiarilor care trăiesc în țările învecinate concomitent. Pe marginea legii s-au ivit o serie de probleme extrem de interesante atît din perspectivă teoretică cît şi din cea a politicilor față de minorități, inedite chiar în contextul internațional al protecției minorităților.

Disputele din jurul legii statutului se desfăşoară în perspectiva următoarelor probleme-cheie: 1. concepția; 2. ipotezele privind efectele previzibile ale legii; 3. cercul persoanelor care cad sub incidența legii; 4. problema autorității de atestare; 5.consecințele posibile şi ecoul internațional.

În cele ce urmează voi încerca o incursiune în cele mai importante dintre aceste probleme, încercînd să formulez, pe baza lor, altele derivate.

Problema

Analiza metodologică a problemei legii statutului este recomandabil să fie efectuată în cadrul politicii naționale. Fie că recunoaşte, fie că nu, fiecare stat desfăşoară o politică națională. Statul național al secolului 20, care încearcă să întrețină aparențele neutralității etnoculturale, în practică susține interesele – imaginate sau reale – ale unei etnii/naționalități. Efectele globalizării, ale modernizării pun sub semnul întrebării suveranitatea statului, dar numai pentru anumite domenii, fiind resimțite în cea mai mică măsură în domeniul care ne preocupă aici – politica națională.[1] E suficient să amintim legea veche/nouă a cetățeniei germane sau politica de sprijin cultural acordat de statul francez. Politica națională are două aspecte ale căror analize trebuie să fie separate din punct de vedere metodologic. Primul vizează propriul stat național şi îl putem numi politică de fortificare națională (naționalism), în timp ce cel de al doilea este orientat spre

cei care trăiesc dincolo de frontierele statale, ceea ce poate fi definit ca naţionalism al ţării-mamă (prin naţionalism înţelegîmd pur şi simplu politica bazată pe principiul naţional).[2] Studiul de faţă se va ocupa de acest ultim aspect, luînd în considerare că legea statutului nu este unicat: în zona noastră şi Slovacia, şi Croaţia, şi România aplică un tratament privilegiat conaţionalilor săi.

Începînd din 1918 toate guvernele maghiare au fost nevoite să se confrunte, într-un fel sau altul, cu situaţia că frontierele naţiunii maghiare şi cea a statului ungar nu coincid, ceea ce a devenit o problemă centrală a politicii externe ungare. În momentul de faţă principiul susţinerii conaţionalilor de dincolo de frontiere nu constituie un subiect de dispută, diferenţe există doar în privinţa concepţiilor.

Situaţia actuală poate fi rezumată astfel: Ungaria acordă sprijin politic, moral şi material – prin intermediul fundaţiilor create în acest scop, a fondurilor ministeriale şi de investiţie – organizaţiilor şi instituţiilor maghiare de dincolo de f rontiere. Aceste ajutoare nu pot compensa dezavantajele şi lipsa de perspectivă izvorîte din situaţia economică a ţărilor învecinate.[3] Din această cauză multă lume alege calea emigrării sau cea a muncii (oficiale sau la negru) în Ungaria. Dreptul la muncă sau de stabilire în Ungaria au fost reglementate prin legi care nu făceau distincţie în funcţie de apartenenţa naţională a solicitantului. În cazul stabilirii în Ungaria cei cu ascendenţi de cetăţenie ungară se bucură de un tratament preferenţial, dar nu există nici o prevedere care să facă vreo deosebire pe bază etnică sau naţională între cetăţenii străini. Persoanele aparţinînd comunităţii etno-culturale maghiare, datorită cunoştinţelor de limbă şi a relaţiilor personale pot obţine mai uşor un loc de muncă şi autorizaţiile necesare, respectiv probabilitatea existenţei unor ascendenţi de cetăţenie maghiară în cazul lor este mai mare.[4] Prevederile juridice şi facilităţile privitoare la maghiarii de peste hotare fuseseră stabilite prin cca.150 de reglementări[5], legea actuală, care este o lege cadru, încearcînd să le armonizeze. Iar dincolo de aceasta, legea este totodată şi expresia unei noi intenţii de politică naţională. Facilităţile deja existente sînt stipulate pe de o parte prin norme juridice formale, pe de altă parte ele sînt informale, adjudecarea lor fiind la latitudinea instituţiilor corespunzătoare. În prezent cercul beneficiarilor facilităţilor nu este definit, iar pe bază de drept subiectiv nu se acordă nimic. Cei care acordă facilităţile presupun că acestea sînt destinate maghiarilor de peste hotare, dar nu este precizat nicăieri care sînt persoanele care intră în această categorie.

Pregătirea proiectului şi adoptarea legii

Chestiunea maghiarilor de peste hotare a constituit o problemă care cerea o rezolvare pentru toate guvernele maghiare, atît în privinţa raporturilor faţă de ei, cît şi în privinţa măsurilor concrete. Au existat numeroase tentative – cel puţin la nivel teoretic – de a soluţiona relaţia dintre Ungaria şi maghiarii de dincolo de frontiere: la sfîrşitul anilor '90 ea a fost pusă în discuţie cu prilejul disputelor din

jurul ideii dublei cetățenii,[6] reluată cu ocazia campaniei electorale a FIDESZ. Ideea a devenit cunoscută sub denumirea de legea statutului, devenită ulterior lege a facilităților. În cele din urmă, denumirea finală, oficială devenise „Legea privind maghiarii din statele învecinate".

În faza de pregătire, la elaborarea legii au participat – în cadrul Consfătuirii Maghiare Permanente (CMP)[7] – alături de reprezentanții guvernului și a partidelor de opoziție, și reprezentanții partidelor și organizațiilor maghiare de dincolo de frontiere, adică reprezentanții (tuturor) formațiunilor politice ale maghiarilor din Bazinul Carpatic. La cea de a doua întîlnire a CMP din 12 noiembrie 1999, participanții au cerut guvernului Republicii Ungare să studieze posibilitățile reglementării statutului maghiarilor de dincolo de frontiere pe teritoriul Unagariei. Prima variantă a fost elaborată de CMP, diferitele comisii de specialitate și guvern în iulie 2000, iar după consultări succesive – cu ocazia ședinței din decembrie 2000 a CMP – proiectul a fost definitivat în martie 2001. Această variantă a fost înaintată de către guvern în aprilie 2001 parlamentului. CMP – după ce a luat la cunoștință cu satisfacție de adoptarea legii de către parlament – s-a întrunit la 26 octombrie 2001 pentru a stabilii criteriile de acordare a legitimațiilor în spiritul recomandărilor Comisiei de la Veneția (asupra cărora vom reveni).[8]

Rolul Consfătuirii Maghiare Permanente (CMP)

În februarie 1999, cu ocazia conferinței întitulate *Ungaria și maghiarii de dincolo de frontiere* a luat ființă Consfătuirea Maghiară Permanentă (CMP).

„În vederea asigurării continuității relațiilor dintre maghiarii din Ungaria și a celor care trăiesc dincolo de frontiere, participanții au decis permanentizarea prezentei conferințe sub denumirea de Consfătuirea Maghiară Permanentă. Aceasta va funcționa ca for politic consultativ. Consfătuirea Maghiară Permanentă este formată din reprezentanții organizațiilor maghiare de dincolo de frontiere care dispun de reprezentare parlamentară sau regională, ai partidelor parlamentare din Ungaria, ai guvernului ungar, precum și ai maghiarilor din diaspora occidentală, de fiecare dată asigurîndu-se participarea tuturor comunităților maghiare din regiune. Consfătuirea Maghiară Permanentă se întrunește cel puțin odată pe an la invitația primului ministru al Republicii Ungare. Ordinea de zi va fi stabilită de Consfătuire."[9]

Potrivit paragrafului citat, va fi asigurată reprezentarea tuturor organizațiilor și partidelor maghiare din Ungaria și de dincolo de frontiere. Aceste partide sau organizații, au intrat în țările lor în forurile legislative ale statului sau regiunii respective în urma unor alegeri. Întru-cît aceste organizații au fost alese în primul rînd de către maghiari, CMP poate fi considerată un for ce întrunește într-un singur organism formațiunile politice maghiare alese de maghiarii care trăiesc în diferite țări. Zsolt Németh, secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe, a scos în evidență instituționalizarea relațiilor politice, instituție care s-a adresat statului

ungar în calitate de organism legitim în scopul elaborării legii: „constituirea Consfătuirii Maghiare Permanente a instituționalizat relațiile politice între Ungaria și comunitățile maghiare de dincolo de frontiere. În urma deciziei acestei comunități politice instituționalizate afost elaborat un proiect de lege care înlesnește în primul rînd reclădirea relațiilor personale."[10]

Iar semnificația simbolică a acesteia a fost explicată astfel: „În acest sens, maghiarimea astăzi nu mai este doar o națiune culturală, ci o comunitate care posedă un corp politic. Consfătuirea Maghiară Permanentă reprezintă pe plan politic întruchiparea națiunii maghiare de 15 milioane. Nu numai formațiunile politice aparțin acestui corp politic, integrarea politică nu înseamnă doar integrarea elitei politice, ci datorită legii statutului toate acestea devin realități cotidiene și pentru omul de rînd."[11]

Ca for al maghiarilor de pretutindeni, CMP a cerut în mod simbolic guvernului ungar să găsească o soluție pentru maghiarii de dincolo de frontiere pentru situția de după aderarea Ungariei la UE: „Participanții la conferință solicită totodată guvernului ungar, ca în vederea sprijinirii lucrărilor conferinței să înființeze prin includerea Consfătuirii Maghiare Permanente comisii formate din experți ai maghiarilor de dincolo de frontiere și din Ungaria, care să-și desfășoare activitatea îndeosebi în domeniul problemelor legate de educație, de relațiile economice și sociale, de colaborarea în domeniul juridic și al administrației locale, de cultură, precum și cele legate de aderarea la Uniunea Europeană (cu privire specială asupra consecințelor Tratatului de la Schengen).[12]

La următoarea întrunire a CMP, această solicitare a fost formulată deja în mod explicit: „3. Complexitatea relațiilor dintre diferitele părți ale națiunii maghiare care trăiesc în diferite țări ridică problema necesității reglementării juridice din Ungaria. Participanții, ținînd cont de doleanțele maghiarilor de dincolo de frontiere, cer Guvernului Ungariei ca, în vederea afirmării avantajelor izvorîte din cooperarea dintre Ungaria și maghiarii de dincolo de frontiere, consolidînd conștiința apartenenței la aceeași națiune, în consens cu năzuința comună de integrare a Ungariei și a țărilor învecinate, să examineze posibilitatea creării cadrului juridic a maghiarilor de dincolo de frontiere în Ungaria. Scopul primordial al acesteia trebuie să fie întărirea șanselor și posibilităților rămînerii pe pămîntul natal."[13]

Cu ocazia ședinței din decembrie 2000 a CMP, participanții au adresat mulțumiri guvernului ungar pentru munca depusă în elaborarea legii statutului: „Își exprimă aprecierea adresată președinților, secretarilor, precum și membrilor comisiilor de specialitate pentru ajutorul acordat CMP, în cadrul căruia a fost elaborată concepția legii privitoare la maghiarii care trăiesc în statele învecinate, în spiritul Declarației finale a ședinței din noiembrie 1999. Se constată – alături de rezervele exprimate de Uniunea Liber-Democrată – că proiectul de lege elaborat pe baza concepției de mai sus corespunde în elementele sale principale principiilor și năzuințelor acesteia, și

serveşte în mod adecvat întărirea şanselor şi posibilităţilor de a rămîne pe pămîntul natal. Guvernul ungar este rugat să definitiveze proiectul ţinîndu-se cont de propunerile făcute în cadrul întrunirii CMP şi să-l înainteze parlamentului."[14]

CMP este un organism care exprimă unitatea politică a naţiunii maghiare. În acest sens, simpla sa existenţă, caracterul său simbolic sînt mult mai importante decît greutatea sa politică propriu-zisă. Obiectivul primordial al creării CMP era ca formaţiunile politice cu reprezentare parlamentară – deci legitime – să participe împreună la elaborarea legii statutului. Astfel s-a realizat acea cerinţă formală ca organizaţiile maghiarilor din Bazinul Carpatic să poată lua decizii comune despre problemele naţiunii – etnoculturale – maghiare. CMP legitimează acele decizii pe care le ia statul ungar privind minorităţile sale de dincolo de frontiere. CMP posedă astfel în mod formal un rol-cheie în definirea naţiunii maghiare în sens etnocultural. Este motivul pentru care am insistat asupra rolului acestui organism.

Concepţia legii

Înainte de naşterea concepţiei legii statutului, în centrul dezbaterii se afla chestiunea dublei cetăţenii. Întru-cît adoptarea acesteia din urmă se lovise de diferite obstacole juridice şi politice, legea statutului promitea să fie o soluţie intermediară acceptabilă pentru toată lumea. Deşi denumirea de lege a statutului s-a păstrat, iniţiativa se transformase într-un proiect ce oferea facilităţi, ca versiunea finală care a ajuns pe masa parlamentului să primească numele de lege despre maghiarii care trăiesc în ţările învecinate. După prima versiune a legii statutului, Uniunea Mondială a Maghiarilor a elaborat proiectul de lege despre cetăţenia externă, rolul central revenindu-i paşaportului ungar care urma să fie acordat maghiarilor de peste hotare ca răspuns la problema-Schengen.

Legea oferise o relaţie juridică potenţială maghiarilor de dincolo de frontiere. După cum subliniase şi Borbély Zsolt Attila, aceasta constituie o reprezentare juridică a unităţii naţiunii maghiare: „Legea statutului nu este altceva decît expresia în limbajul regelementărilor juridice – independent de intenţii şi tendinţe politice – a legăturilor existente şi în prezent."[15]

Faţă de membrii naţiunii majoritare, maghiarii care trăiesc în ţările vecine – fie că se recunoaşte, fie că nu – se află într-o situaţie inferioară. Chiar dacă din punct de vedere juridic statele nu fac deosebire între cetăţeni, în practică acest lucru funcţionează altfel. În acest sens sprijinul acordat de ţara-mamă, respectiv legea statutului, pot fi considerate ca modalităţi de compensare. Nu ar fi nevoie de lege a statutului şi de ajutoare provenite de la statul maghiar dacă ar fi adevărată afirmaţia conform căreia statele respective s-ar raporta – chiar dacă nu în mod pozitiv, dar sub aspect etnocultural cel puţin – în mod neutru faţă de minorităţile naţionale. În formularea lui Szabó Tibor: „Scopul mărturisit al legii este – spre deosebire de tendinţele ultimelor 50 de ani, cînd foarte mulţi maghiari de peste

hotare simțiseră că nu prea merită să fi maghiar, să înveți ungurește și să-ți asumi identitatea maghiară – să contribuie la schimbarea acestei mentalități, ca cineva chiar în sensul interesului să considere că merită să înveți limba maghiară, să dai bacalaureatul în limba maghiară, să mergi la facultate îm limba maghiară."[16]

Intenția clară a legii este exprimată în preambulul care spune că parlamentul ungar a elaborat această lege în scopul „apartenenței la națiunea maghiară unitară a maghiarilor din țările învecinate, a realizării lor pe pământul lor natal, respectiv a asigurării conștiinței identității lor naționale."

Presupuneri referitoare la efectul legii

După 1990 s-a accelerat emigrarea maghiarilor de peste hotare spre Ungaria, ceea ce a produs serioase îngrijorări atît în Ungaria cît și în cercurile maghiarilor de dincolo de frontiere. Inițiatorii legii au plecat de la ipoteza că, din punctul de vedere a politicii naționale maghiare, cel mai avantajos ar fi dacă maghiarii de dincolo de frontiere ar rămînă pe pămîntul lor natal, ceea ce a fost formulat și în declarațiile oficiale: „îi îndemnăm pe maghiarii de dincolo de frontiere să încerce să obțină drepturi similare cu cetățenii ungari nu prin mutarea lor în Ungaria, ci recurgînd la beneficiile acestei legi să profite de fructele dezvoltării Ungariei în folosul comunității și pămîntului lor natal."[17]

Trebuie să adăugăm că și în Ungaria populația arată o îndelungată tendință de scădere – asemenea trendului european –, astfel că și în Ungaria este o tot mai mare nevoie de mînă de lucru calificată. Din acest punct de vedere nu putem ocoli problema, că Ungaria – paralel cu „ținerea pe loc" a maghiarilor din țările vecine – ar putea să-și completeze lipsa mîinii de lucru cu specialiștii maghiari de dincolo de frontiere, soluția cea mai ieftină și cel mai ușor de integrat. Dilema aceasta fusese formulată de Varga Attila: „Cea mai dilematică chestiune din punct de vedere politic este că în timp ce, tendința naturală, (presupusa) dorință a conducerii politice maghiare din totdeauna este ca tendințele demografice negative să fie corectate cu ajutorul maghiarilor de dincolo de frontiere, există o așteptare, intenție sau poate chiar interes de aceeași proporție din partea lor ca societățile maghiare de peste hotare să rămînă niște comunități purtătoare a unor valori culturale, a unei spiritualități specifice, a unor tradiții și chiar interese economice puternice."[18]

În momentul de față nu poate fi evaluat dacă legea va contribui la emigrare sau la rămînerea acasă.[19] În discursul politic din Ungaria ambele argumentări sînt prezente. Proiectul dorește să servească păstrarea comunităților maghiare de dincolo de frontiere, a conștiinței identității lor, prin stimularea rămînerii pe pămîntul natal. Deși nu constituie subiectul analizei noastre, și proiectul referitor la cetățenia externă urmărea țeluri similare.

Autorii legii presupuseră că dacă maghiarii de dincolo de frontiere vor putea să călătorească fără opreliști în Ungaria, respectiv dacă acolo vor beneficia de

diferite avantaje, numărul celor care vor dori să-şi părăsească pămîntul natal va fi mai mic. Cei care se opun sau acceptă doar parţial proiectul de lege sînt de altă părere. După Tabajdi Csaba, „ne putem imagina că proiectul propus va deveni legea ademenirii".[20] Acelaşi lucru este susţinut şi de Szent-Iványi István: ideea materializată de către guvernare „va stimula în cele din urmă nu rămînerea acasă, ci emigrarea."[21] Această dilemă politică a fost formulată de Varga Attila astfel: „În concluzie s-ar putea spune că, politica de imigrare în Ungaria ar trebui să acţioneze simultan în două direcţii, ceea ce s-ar putea exprima printr-o strategie paralelă pe de o parte şi printr-o strategie diferenţiată pe de alta, în condiţiile realizării unui echilibru foarte precaut. Prin strategie paralelă înţelegînd pregătirea treptată la cerinţele sistemului normativ al UE, iar prin strategie diferenţiată tratamentul preferenţial al solicitanţilor la imigrare în limite care să nu producă efecte puternice de absorbţie, chiar dacă privit din direcţia pămîntului lor natal motive de respingere, de părăsire a ţării ar exista din belşug."[22]

Rămîne de văzut dacă legea statutului va avea pur şi simplu un efect asupra emigrării. Posibilităţile superioare de cîştig, precum şi perspectivele unor locuri de muncă mai bune au o putere de atracţie asupra maghiarilor de dincolo de hotare. În plus, multă lume se teme că după aderarea Ungariei la UE, va fi mult mai greu să călătoreşti, să lucrezi sau să te stabileşti în Ungaria.

Pe lîngă politica anterioară de sprijinire a organizaţiilor, a instituţiilor, legea statutului instituie o relaţie juridică nouă între statul ungar şi individul maghiar de dincolo de frontiere. Acest aspect poate fi catalogat drept o cotitură în politica externă, care porneşte de la constatarea că politica înţelegerilor bilaterale, care poate fi numită şi politica tratatelor de bază, nu a dus la rezultatele scontate. Această cotitură este observată şi de deputatul Bauer Tamás care a susţinut politica tratatelor de bază: „Prin ce se deosebeşte această politică de politica tratatelor de bază? Prin aceea în primul rînd că, în locul dezvoltării sistemului instituţiilor cultural-lingvistice ale minorităţilor şi simultan a integrării acestora, instiuie o relaţie de drept public între maghiarii minoritari şi statul maghiar, şi în cadrul acestuia sprijinul este acordat în locul instituţiilor comunităţii maghiare de peste hotare, unor persoane şi familii."[23]

Diferenţa dintre cele două concepţii este clară: prima pune accentul pe convingerea că situaţia minorităţilor naţionale poate şi trebuie să fie rezolvată în cadrul statului respectiv, cealaltă este sceptică în această privinţă, şi scoate în evidenţă rolul ajutorului acordat de ţara-mamă. Dacă am face abstracţie de elementul politic, am putea spune chiar că de fapt are loc o dezbatere teoretică despre modalitatea mai eficientă de a spijini minorităţile naţionale de peste de hotare.

Opiniile sînt împărţite şi în privinţa relaţiei dintre societatea majoritară şi minoritară, respectiv între indivizii aparţinînd minorităţii şi majorităţii. Din unghiul de vedere al politicii naţionale, Borbély Zsolt Attila subliniase că „legea raţionează

nu la nivelul indivizilor, ci la nivel macro, şi în scopul amplificării efectului disimilator previzibil al legii doreşte să definească vag cercul beneficiarilor acesteia." Accentul cade nu asupra relaţiei dintre statul ungar şi indivizii maghiari de peste hotare, ci asupra schimbărilor sociale: „Este de presupus că legea statutului va avea un efect disimilator, că o parte a celor rupţi de colectivitatea maghiară sentimental-cultural-solidară datorită politicii asimilaţioniste a naţiunilor majoritare ale statelor învecinate Ungariei va găsi calea revenirii în sînul comunităţii."[24]

Şi Duray Miklós face referire la efectul disimilator al legii cînd vorbeşte de sprijinul acordat şcolarizării. O întrebare legitimă este: cum poate beneficia de ajutotul pentru şcolarizare familia care trăieşte în diasporă şi nu are posibilitatea să-şi dea copiii la şcoală maghiară? „Legea poate avea şi un asemenea efect, încît cel care obţine legitimaţia de maghiar şi doreşte să profite de nişte posibilităţi de care datorită situaţiei sale altfel nu ar putea beneficia, ar putea eventual să caute nişte forme de viaţă datorită cărora să poată profita de pe urma posibilităţilor oferite de lege."[25]

Prin afirmaţia anterioară, Borbély Zsolt Attila a întărit opinia autorului prezentului studiu conform căreia legea are şi un efect compensator prin faptul că tot ceea ce statele vecine omit să le ofere maghiarilor minoritari, legea statutului încearcă oarecum să compenseze. Totodată încearcă să reclădească valoarea apartenenţei la minoritate şi la naţiunea maghiară în acelaşi timp. Duray este de aceeaşi părere cînd se referă la politica de construcţie naţională a statelor învecinate în detrimentul maghiarilor: „În fiecare stat învecinat, o bună parte a membrilor naţiunii majoritare, inclusiv în calitate de comunitate, au obţinut mai multe bunuri în detrimentul contribuabililor maghiari sau pur şi simplu în contul maghiarilor prin faptul că maghiarii au fost excluşi în mod organizat din viaţa publică, din viaţa economică, de la putere şi din orice. Aceste lucruri se petrec de optzeci de ani. Legea statutului ar crea pentru prima oară posibilitatea ca aceste mase de maghiari de circa trei milioane de dezmoşteniţi, transformaţi în străini fără a avea vreo vină, să obţină nişte compensaţii minimale. Făcînd bilanţul posibilităţilor oferite de lege, efectele vor fi mai de grabă psihologice."[26]

Bodó Barna a atras atenţia asupra unui alt efect posibil al legii, de natură simbolică: „Putem fi siguri că, datorită efectului legii statutului, conaţionalii minoritari de peste hotare vor accepta mai greu statutul de aservire socială în viitor, vor deveni mai activi în modelarea vieţii lor propri decît oricînd pînă acum în starea lor de minoritari. Aceasta devine o problemă politică internă în orice stat în care oamenii s-au obişnuit că minoritarului i se poate porunci."[27]

Legea va influenţa probabil şi deciziile migraţionale, deşi alţi factori – cum ar fi cei economici – influenţează mai puternic aceste decizii. Legea statutului oferă facilităţi numai pînă la integrarea Ungariei în UE, în anumite domenii şi după aceea, dar problema într-adevăr gravă – cea a călătoriilor fără vize în Ungaria

– rămîne nerezolvată. În mod logic nu toată lumea va putea să beneficieze de facilităţi. Cu sau fără legea statutului, aderarea Ungariei la tratatul de la Schengen îi va pune pe maghiarii de peste hotare într-o situaţie nouă, ceea ce s-ar putea dovedi un factor de influenţă mai puternică decît legea statutului.

Intarea în vigoare şi aplicarea legii va putea da răspunsul la întrebarea dacă concepţia şi realizarea acesteia au fost sau nu realiste, şi în ce măsură au fost capabili legiuitorii să înţeleagă procesele care se desfăşoară în statele învecinate.

Persoanele care intră sub autoritatea legii. „Cine este maghiar?"

Există diferite concepţii despre viitorul naţiunii şi a statului naţional, chestiunea fiind deosebit de actuală pentru formaţiunile politice ale Europei Centrale şi de Est odată cu apropierea aderării la Uniunea Europeană.

În cadrul dezbaterii din jurul legii statutului un loc important a fost ocupat de întrebarea „cine e maghiar?" Una dintre cele mai îngrijorătoare probleme ridicate de participanţii la dezbatere a fost aceea a definirii persoanelor care intră sub incidenţa legii. Pentru evitarea acesteia autorii legii au utilizat formula: *cine este subiectul de drept*, respectiv, au vorbit despre valabilitate personală a legii. „Sensul exclusiv şi scopul declarat al reglementării este ca să creeze astfel de facilităţi pentru maghiarii minoritari care să-i deosebească de ceilalţi cetăţeni străini care vin în contact cu ţara noastră. Deci, cînd sînt definiţi subiecţii de drept, în mod inevitabil va trebui să fie umplută de conţinut noţiunea de membru al naţiunii maghiare care trăieşte în statul vecin."[28] Din punct de vedere teoretic aceasta este problema-cheie a proiectului de lege. Din punct de vedere teoretic şi nu juridic, pentru că dreptul nu este un instrument adecvat pentru stabilirea apartenenţei naţionale. Varga Attila a formulat acest lucru astfel: „Dreptul în general, respectiv reglementările juridice nu sînt adecvate pentru definirea apartenenţei naţionale a cuiva. Dreptul nu poate stabili decît cetăţenia maghiară, persoanele asupra cărora acţionează autoritatea statului ungar. Ceea ce nu exclude posibilitatea ca legiuitorul maghiar să definească drepturi, facilităţi sau chiar şi obligaţii pentru cetăţenii altor state, în special cînd aceştia se găsesc pe teritoriul Ungariei."[29] Tóth Judit este de aceeaşi părere: „apartenenţa la naţiunea maghiară nu poate fi definită în esenţă, ci cel mult formal (de exemplu pe baza limbii materne, sau – pe baza alegerii libere a identităţii –, persoana în cauză poate da declaraţie referitoare la naţionalitatea sa)".[30]

Procesul stabilirii persoanelor care intră sub incidenţa legii a fost însoţit de polemica dintre criteriile obiective şi cele subiective. Principiul – subiectiv – al alegerii libere a identităţii s-a lovit de criteriile – obiective – cum ar fi cunoştiinţele de limbă sau apartenenţa la instituţii maghiare (biserică, partide, organizaţii). Disputa din jurul statutului juridic al maghiarilor de peste hotare s-a desfăşurat – pe plan teoretic – în esenţă în jurul definiţiei conceptului de naţiune. În ciuda faptului că proiectul de lege a facilităţilor nu tratează întrebarea „cine este maghiar",

în esență întrebarea care se pune este că dintre cei care trăiesc dincolo de frontiere, cine aparține de națiunea maghiară? Proiectul încearcă să definească cercul celor care intră sub incidența legii ca să nu fie vizați decît cei de naționalitate etnoculturală maghiară.[31]

Întru-cît proiectul îi vizează numai pe maghiarii care trăiesc în statele învecinate, făcîndu-se referire la faptul că aceştia au ajuns sub autoritatea altor state ca urmare a tratatelor de pace care au urmat primului război mondial, concepția proiectului nu poate fi considerată ca bazîndu-se exclusiv pe o definiție etnoculturală a națiunii. Este corectă observația lui Tóth Judit că „politica a trasat hotare adînci între maghiarii din străinătate: i-a scos în evidență pe cei din Bazinul Carpatic față de cei stabiliți pe alte meleaguri ale lumii."[32] În schimb, cuplînd principiul etno-cultural cu cel teritorial, legea statutului se bazează pe un fel de definiție *etno-teritorială* a națiunii. Din punct de vedere teoretic proiectul ar fi fost coerent dacă s-ar fi referit la toți maghiarii din lume.[33] După toate acestea, corespunzător parțial experiențelor de pînă acum, codificîndu-le însă, putem vorbi despre trei feluri de maghiari: maghiarii din Ungaria, maghiarii care trăiesc în statele învecinate Ungariei şi emigrația maghiară din Occident.

Definițiile națiunii pot fi împărțite în două categorii. Prima abordare consideră că națiunea este un produs al epocii moderne care în urma unor schimbări sociale a apărut în legătură cu statul. Cealaltă abordare subliniază nucleul etnic al națiunii care existase cu mult înainte de apariția națiunilor moderne. Aceste abordări puneau accentul în primul rînd pe limbă şi cultură, respectiv pe simboluri etnice. Punctele de referință, premisele definițiilor amintite sînt diferite, şi, de la caz la caz, se exclud reciproc. Analizînd însă mai temeinic situația putem observa că diferitele grupări politice utilizează varianta convenabilă în funcție de ideologia şi interesele lor politice.[34]

Din punct de vedere teoretic problema a fost pusă cel mai pertinent de Bauer Tamás.[35] După opinia domniei sale, maghiarii din România sînt membrii comunității politice româneşti datorită faptului că sînt cetățeni români şi iau parte la viața politică românească. Datorită acestei situații pot fi considerați drept membri ai națiunii politice româneşti? Pentru lămurirea acestei chestiuni trebuie să clarificăm mai întîi conceptele de națiune culturală şi națiune politică: primul defineşte națiunea din punct de vedere etno-cultural şi pune accentul pe limba şi cultura comune, cel de al doilea consideră ca aparținînd aceleiaşi națiuni pe toți locuitorii aceluiaşi stat. Subiectul este națiunea iar politică este atributul. În cazul națiunii culturale (sau etnoculturale) atributul este culturală, iar subiectul este tot națiunea. Accentul cade pe conceptul de națiune. Problema se pune la fel ca în cazul naționalismului civic, respectiv etnic.[36] În sensul folosit de Bauer Tamás conceptele de națiune politică maghiară şi cel de cetățenii maghiari se suprapun. Pe linia acestui raționament maghiarii din România, Slovacia etc. sînt membri națiunii politice române, slovace etc. În măsura în care punem semnul egalității

între naţiunea politică şi cetăţenie, aşa şi este. În acest caz însă este inutil să mai folosim conceptul de naţiune politică. Privit din unghiul de vedere al Ungariei poate nu este ilegitimă folosirea acestui concept, dat fiind faptul că minorităţile din Ungaria au făcut parte din procesul de formare şi construcţie naţională a naţiunii moderne din secolul 19, iar despre cei de astăzi se poate spune că posedă o dublă identitate naţională (şi pe cea maghiară). În cazul minorităţilor maghiare din statele învecinate Ungariei lucrurile stau altfel. Minorităţile maghiare de astăzi nu au luat parte la formarea naţiunilor învecinate, iar procesele de construcţie naţională de după 1918 fuseseră îndreptate parţial împotriva minorităţilor.[37] Nu se poate vorbi deci despre identităţi duble, exceptînd poate căsătoriile mixte.

Prin faptul că maghiarii din România participă în mod direct sau prin intermediul organizaţiilor lor la viaţa politică românească, sau că partide ale minorităţilor îşi asumă roluri guvernamentale în România, Slovacia sau Iugoslavia, că minorităţile respective sînt cetăţeni ai statelor respective şi astfel fac parte din comunitatea politică a ţării nu înseamnă că aparţin şi naţiunii politice (!) a statului respectiv. Naţiunea în sens politic şi naţiunea în sens cultural se referă în primul rînd la formarea diferitelor naţiuni, respectiv la politici care exprimă organizarea unui stat pe principiul naţional. Nu sînt în nici un caz afirmaţii care să ateste fapte. Acest lucru se manifestă în practică, de exemplu în cazul României, că aceasta aplică o politică bazată pe principiul naţiunii politice faţă de minorităţile care trăiesc în ţară, şi o politică bazată pe principiul naţiunii culturale faţă de românii din afara hotarelor sale – în special în Republica Moldova. Ungaria a desfăşurat o politică bazată pe principiul naţiunii politice între 1867 şi 1918 pe teritoriul Regatului Ungar, continuînd-o şi după 1918 pe teritoriul Ungariei, asociind-o cu o politică bazată pe principiul naţiunii culturale faţă de maghiarii din ţările învecinate. Cu aceste exemple vroiam doar să ilustrez în ce măsură depinde de situaţia dată utilizarea necritică a unei definiţii.

După Bauer Tamás, reprezentant al Uniunii Liber Democrate (SZDSZ) care a respins cel mai categoric legea statutului, mesajul legii poate fi formulat astfel: „Patria voastră propriu-zisă este statul maghiar şi nu cel al cărui cetăţeni sînteţi. (...) statul ungar v-ar da după dragul inimii sale ceea ce aşteptaţi în zadar de la statul sub autoritatea căruia aţi căzut datorită Trianonului (...) nu nădăjduiţi să vă integraţi politic în comunitatea politică a statului al cărui cetăţeni sînteţi (...), speraţi pe mai departe în ceva ce nu se va realiza niciodată".[38] După opinia lui Bauer legea este dăunătoare mai ales pentru că pornise deja un proces la capătul căruia maghiarii minoritari vor putea considera statul în care trăiesc drept patria lor. Acest proces va fi întrerupt prin legea statutului care va opune minoritatea maghiară populaţiei majoritare, permanentizînd astfel statutul de apatrizi al maghiarilor din statele învecinate.

Nu doresc să intru în polemică cu afirmaţiile concrete ale lui Bauer, dar pot să menţionez că viziunii sale i se poate opune o alta, la fel de relativă şi discutabilă.

În concepția autorului problema minorităților merge spre rezolvare, odată cu „spiritualizarea" frontierelor va fi indiferentă naționalitatea cuiva. În opinia sa problema va exista doar atîta timp cît Ungaria şi celelate state învecinate nu se vor integra în UE. Nu-i împărtăşesc optimismul deoarece după opinia mea – recunosc, la fel de discutabilă –, afirmația de mai sus nu este susținută nici de logica statului național, nici de cea a construcției naționale a minorităților. Deşi poate fi imaginat în mod ipotetic că rolul determinant al pricipiului național va lua sfîrşit, deocamdată însă nu există semne care să confirme această tendință, iar competiția națională – după părerea mea – va rămîne determinantă pe mai departe. Opunînd aşteptările morale proceselor sociologice, îndrăznesc să susțin că sentimentul apatrid nu va înceta să existe, iar confruntarea dintre populația majoritară şi cea minoritară va continua într-o formă oarecare.

Modul de abordare al lui Tamás Gáspár Miklós este înrudit cu cel al lui Bauer Tamás. În formularea acestuia: „Legea – în opoziție cu spiritul constituției – redefineşte conceptul de „națiune" într-un mod etnicist, urmînd indicațiile lipsite de bon ton ale extremei drepte. În acest concept al națiunii sînt cuprinse persoanele fizice în funcție de originea lor de sînge şi a apartenenței lor culturale, indiferent de cetățenie. Pentru minoritățile naționale/etnice din Ungaria asta înseamnă că demnitatea cetățenească şi egala pretenție la justiție a fost încălcată de identitatea etno-culturală, iar comunitatea politică (națiunea cetățenilor) se desparte de comunitatea etno-culturală. Acest demers confiscă pe de o parte — deocamdată în mod simbolic — cuceririle seculare ale emancipării cetățeneşti, pe de altă parte îmbracă percepția „maghiarimii" cu sensuri exclusiviste de natură etno-culturală."[39]

Tamás Gáspár Miklós face două observații importante. Prima se referă la redefinirea etnicistă a națiunii, cea de a doua la retrogradarea minorităților din Ungaria la un statut de rangul doi. Să le luăm pe rînd. Are perfectă dreptate cînd afirmă că legea implică redifinirea națiunii. Nu este însă sigur că acest lucru este în contradicție cu spiritul constituției ungare. *Modul etnicist al definirii*, respectiv *sensul exclusivist, etnocultural* din textul lui Tamás reflecă o viziune care opune în mod radical concepția națiunii politice şi cea a națiunii culturale.[40] Tamás pleacă de la tipologiile clasice occidentale şi orientale[41], respectiv civice şi etnice[42]. În cadrul acestor tipologii națiunea culturală, națiunea etnică, respectiv națiunea orientală sînt legate de originea de sînge, legea statutului însă nu leagă cercul beneficiarilor de originea lor de sînge. Legea nu conține nici un cuvînt referitor la vreun drept de a obține legitimația de maghiar pe baza originii maghiare a părinților, a ascendenților. La fel cum nici constituția Ungariei, cu spiritul căreia Tamás susține că ar fi în opoziție legea ststutului, nu defineşte cetățenia pe baze etnice, de origine. Ungaria – spre deosebire de alte state învecinate – nu se autodefineşte ca stat național, în schimb – prin recunoaşterea drepturilor minorităților – sugerează că din punct de vedere etnocultural nu este omogen. În sensul acesteia sînt asigurate drepturile minorităților care trăiesc în Ungaria. În baza mult citatului

paragraf 6.3 din Constituție legiuitorul subliniase că statul ungar acordă un tratament privilegiat maghiarilor de dincolo de frontiere. Constituția nu precizează în ce constă responsabilitatea specifică față de maghiarii de dincolo de frontiere, dar relația specială sugerează o concepție etnoculturală asupra națiunii. În concluzie: legea statutului nu este în contradicție cu spiritul constituției maghiare și legea statutului nu se bazează pe o concepție etnicistă clasică.

Cea de a doua problemă este mai gravă, și este ciudat că nu i s-a acordat pînă acum atenția cuvenită. În ciuda faptului că legea statutului se referă exclusiv la maghiarii de dincolo de frontiere și nu privește sub nici o formă minoritățile din Ungaria, prin redefinirea conceptului de națiune, în mod indirect are un efect și asupra lor. Conform paragrafului 68, aliniatul 1 al Constituției Ungariei: „Minoritățile naționale și etnice care trăiesc în Rebublica Ungară sînt parte a puterii poporului, fiind factori constitutivi de stat." Legea statutului acordă facilități și sprijin numai maghiarilor de peste hotare.[43] Deci, din punct de vedere juridic, legea statutului nu se află în nici o relație cu minoritățile din Ungaria, dar se ridică două probleme teoretice. Pe de o parte, definiția etnoculturală întărește concepția despre națiune conform căreia Ungaria este în primul rînd statul celor aparținînd comunității etnoculturale maghiare. Întru-cît, dacă cei care trăiesc în Ungaria sînt factori constitutivi de stat, legea statutului putea fi formulată și astfel ca și cei care aparțin de grupul etnocultural al minorităților din Ungaria, dar trăiesc în afara hotarelor sale, să beneficieze de facilitățile acordate prin legea statutului.

Textul lui Bakk Miklós poate fi interpretat și ca răspuns la afirmațiile lui Tamás Gáspár Miklós. În interpretarea sa „originalitatea legii statutului constă în faptul că în timp ce, în mod declarativ, formulează niște obiective de politică națională și de protecția minorităților, în realitate trasează acel drum pe care începe deconstrucția statului teritorial – a paradigmei vestfalice – din regiunea noastră. Originalitatea legii statututlui constă – în acest context – în faptul că se pregătește de integrarea europeană nu prin „desăvîrșirea" omogenității din interiorul teritoriului său ci prin organizarea spațiilor cultural-simbolice extrateritoriale."[44] Bakk Miklós pune accentul pe caracterul novativ al concepției și se sprijină pe o ipoteză – cu care autorul prezentului articol nu este de acord – conform căreia este pe cale să se contureze un nou tip de politică al cărui element esențial îl constituie slăbirea statului național. Ca urmare, locul politicii depășite a statului național va fi luat de o epocă post-național-statală la care legea statutului se potrivește perfect. Dar, cu „organizarea spațiilor cultural-simbolice extrateritoriale" Bakk Miklós nu poate evita concepția etnoculturală a națiunii. Acest lucru este subliniat și de următoarea observație: „La minoritățile de peste hotare nu s-a putut forma conceptul de națiune civică în sens occidental, deoarece statele respective îi trataseră pe locuitorii de limbă și cultură maghiară ca cetățeni de rangul doi. Pentru ei apartenența la națiune nu putea însemna decît apartenența la națiunea culturală maghiară și – ca depozitară a acesteia – (apartenența imaginară la) Ungaria."[45]

În concuzia acestei părți putem constata că se află față în față politici bazate pe două concepții opuse despre națiune. Cînd privesc harta regiunii, unii văd în primul rînd state, alții națiuni. Tensiunea dintre ele este insolubilă, literatura de specialitate negăsind deocamdată un răspuns adecvat.[46] Pornind de la ipoteze axiomatice nu se poate purta o discuție rațională despre această chestiune, respectiv pozițiile ideologice nu pot fi „susținute" cu argumente profesionale.

În prezentul studiu nu doresc să dezvolt temele legate de această problematică, doresc să le semnalez doar. Primul subiect este legat de problema soțului intrat sub incidența legii. Soțul de altă naționalitate al persoanei care posedă legitimație de maghiar poate obține în calitate de subiect de drept – dacă solicită – „legitimația de aparținător". Astfel legea nu-i exclude pe soții de altă naționalitate de la facilități, în același timp nu-i obligă să se declare – în contul facilităților oferite – maghiari. Cealaltă problemă este cea care îi privește pe germanii, evreii, țiganii etc. de dincolo de frontiere care se consideră (și) maghiari. În principiu aceștia pot solicita fără nici o problemă, și pot să obțină „legitimația de maghiar", întrebarea este însă cum vor privi aceste cereri funcționarii autorităților de recomandare, în special în cazul țiganilor.

Comisia de la Veneția a recomandat definirea cît mai exactă a criteriilor pe baza cărora poate fi stabilită apartenența la o minoritate. Aceasta preferă, după cum s-a văzut, criteriile obiective. În spiritul acesteia participanții la conferința din 15-16 octombrie 2001 a CMP au stabilit cercul celor care pot cădea sub incidența legii, și anume: cel care se consideră maghiar, cunoaște limba maghiară și satisface una dintre următoarele criterii: 1. este membru înregistrat al unei organizații maghiare; 2. în evidențele unei biserici este trecut ca maghiar; 3. statul de cetățenie l-a înregistrat ca maghiar.

Problema autorității de recomandare

Conform legii, competențele privind acordarea drepturilor aparțin nu statului ungar, ci birourilor organizațiilor maghiare de peste hotare care urmează să fie înființate. Practic aceste organe vor decide cine aparține de naționalitatea respectivă, adică cine este maghiar. Conform prevederilor legii, aceste organe ale maghiarilor de peste hotare ar aduna solicitările, pe care le-ar transmite mai departe statului ungar, care la rîndul său ar elibera documentul doveditor. Aprecierea va cuprinde în mod inevitabil și elemente subiective, așa cum am văzut și în cazul definirii naționalității, problema este însă insolubilă din punct de vedere teoretic, așa că nu rămîne decît să ne punem speranța în lipsa de părtinire a oficiilor și a persoanelor care le deservesc. „Cui nu i se acordă legitimația, nu este recunoscut drept maghiar" observă în mod just Öllős László din Slovacia, atrăgînd atenția asupra eventualelor capcane.[48]

Statul ungar nu face decît să elibereze legitimația. S-ar putea crea situații paradoxale (ceea ce ar implica importante probleme de tehnică juridică) din faptul că statul ungar nu poate avea instituții publice pe teritoriul altui stat.[49] Din această cauză organele delegate de

organizațiile de peste hotare nu pot da decît recomandări referitoare la naționalitatea solicitantului, decizia aparținînd autorității statului ungar. Definiția etno-teritorială a națiunii, respectiv stabilirea în două trepte a identității maghiare pot fi astfel interpretate și ca o nouă fază a instituționalizării națiunii maghiare transfrontaliere.

Înființarea organismelor de recomandare constituie reglementarea cea mai disputată a legii statutului. Partidul Socialist Ungar se opune integral acesteia: „PSU nu este de acord cu crearea unor noi organe, așa-zise de recomandare. Recomandările pot fi efectuate de asociațiile, partidele, organizațiile civice semnificative și bisericile care posedă o greutate politică reală. În locul înființării unor noi organisme, PSU propune ca legea să cuprindă recomandări concrete de la țară la țară în privința organismelor reprezentative și legitime."[50]

După părerea lor, rolul organelor de recomandare poate fi îndeplinit și de organizațiile actuale. Alții, în schimb, pun sub semnul întrebării existența unor organizații legitime și reprezentative care să fie capabile să ducă la bun sfîrșit o asemenea sarcină: „În legătură cu prevederea conform căreia să poată fi acceptată ca autoritate de recomandare o organizație «care să fie capabilă să reprezinte totalitatea maghiarilor dintr-o țară dată», constatăm că o astfel de organizație nu există. Nici măcar o organizație umbrelă atît de cuprinzătoare ca UDMR nu poate fi considerată ca atare."[51]

Iar alții atrag atenția asupra faptului că organizațiile de recomandare – fie ele organizații existente sau pe cale de a se înființa – vor dispune de o anumită putere, și există pericolul ca să nu efectueze cu suficientă legitimitate internă sarcinile ce le revin, respectiv să ia decizii potrivite. „Întrebarea fundamentală este dacă proiectul țintește îmbogățirea sistemului instituțional al maghiarilor de peste hotare, urmărește facilitarea afirmării unor idei și inițiative noi, sau spațiul va fi stăpînit de cîteva organizații investite cu epitetul demonstrativ al reprezentării întregii minorități maghiare."[52] Oricum, nu trebuie ignorat faptul că, banii alocați de guvernul ungar pentru funcționarea organizațiilor de recomandare va aduce în poziție de putere pe cei care au sarcina de a controla aceste organizații.

Conform recomandării Comisiei de la Veneția, aplicarea regelementărilor de tipul legii statutului trebuia făcută cu ajutorul consulatelor. Comisia nu consideră acceptabilă procedura ca organizațiile minorităților, dincolo de acordarea unor informații, să participe la procesul de confirmare a drepturilor. Această decizie a înlesnit practic sarcina statului ungar. După cîte știu, implicarea consulatelor nu a figurat nici în cele mai îndrăznețe versiuni, în primul rînd datorită conflictelor diplomatice posibile. Așa însă, reprezentanța diplomatică a statului ungar va putea transmite mai departe solicitările.

Consecințele posibile. Alte probleme

Au existat numeroase îngrijorări în legătură cu legea statutului, respectiv cu efectele posibile ale acesteia. Sursele posibile ale acestor probleme: poziția populației majoritare, conformitatea cu reglementările UE, aspectele materiale

ale legii, subiectivitatea celor care eliberează legitimațiile, favorizarea emigrării, înăsprirea reglementărilor privind regimul străinilor, probleme ce ar urma să fie reglementate ulterior prin alte legi, tensiunile provocate în politica internă, respectiv între organizațiile de dincolo de frontiere. În opinia mea, s-ar putea formula două probleme serioase privind legea statutului care se cer rezolvate. Prima se referă la faptul că proiectul se concentrează în primul rînd asupra facilităților acordate pe teritoriul Ungariei şi nu asupra fortificării organizațiilor, instituțiilor de peste hotare. Este adevărat că legea nu afectează sistemul actual de sprijinire a maghiarilor de dincolo de frontiere, dar se poate presupune că o altă repartizare a resurselor ar sprijini mai bine rămînerea pe pămîntul natal. Cea de a doua se referă la faptul că nu există un răspuns la situația de după aderarea Ungariei la UE, ceea ce a constituit inițial puctul de plecare cel mai important al legii statutului.

Alături de aspectele legate de interpretarea politicii naționale, pe care le consider cele mai relevante din punct de vedere teoretic, ar trebui anintite şi cele care interpretează legea statutului şi ca o chestiune de politică internă. Caracterul şi măsura sprijinului acordat de statul ungar maghiarilor, respectiv organizațiilor maghiare de peste hotare, constituie un vechi subiect de dispută. Astfel a devenit nu numai o chestiune de politică externă, ci şi un a internă. După opinia lui Tóth Judit, ținta propriu-zisă a politicii de sprijinire a maghiarilor de dincolo de frontiere a fost întotdeauna alegătorul din Ungaria, respectiv fiecare partid sau coaliție şi-a exprimat poziția în această chestiune în funcție de propriile valori sau în funcție de susținerea publică – reală sau imaginată – de care se bucura.[53] Întrebarea rămîne dacă prin afişarea cauzei maghiarilor de peste hotare pe stindardul electoral se pot cîştiga voturi, respectiv prin negarea acesteia, se pot pierde voturi. Tamás Pál se pronunță în mod asemănător: „Legea statutului este importantă în alt sens, şi nu este întîmplătoare vehementa polemică iscată în jurul ei. Confruntările sînt legate de fapt nu de chestiunea minorității, ci de imaginea proprie a elitei politice din Ungaria, de viziunea lor despre viitor. Legea statutului este un test al majorității. La jocul politic participă desigur fiecare grupare a elitei din Ungaria. Inițiativa aparține fără îndoială conservatorilor.

Partidele parlamentare – cu excepția liber-democraților – au preferat un joc fără riscuri. Opinia publică a fost considerată – atît din partea guvernamentală cît şi din cea de opoziție – mai națională şi mai tradiționalistă decît a rezultat din sondaje."[54]

Legea statutului poate fi interpretată şi în sensul că, în locul diferitelor construcții naționale ale minorității maghiare şi a construcției naționale maghiare din Ungaria – care arată tendințe divergente –, legea optează pentru o construcție națională unitară. Acest lucru a fost chemat să simbolizeze CMP, ca organism politic formal, şi legea statutului ca „lege a reunificării naționale". Fireşte, rezultatul final al schimbărilor sociale, a construcției naționale şi sociale minoritare sau a politicii construcției naționale centrate pe Ungaria, va fi decis de viitor. Nu poate fi ascuns faptul că în această relație comunitățile nu participă cu aceeaşi greutate.

Este evident că, partea ungară, datorită sprijinului statului, joacă un rol mai important. Comunitatea maghiarilor va fi unitară sau se va diviza în mai multe fragmente naționale sau care va fi rolul jucat de legea statutului asupra proceselor desfășurate în cadrul diferitelor state? – sînt întrebări deschise. Științele sociale nu pot răspunde la aceste întrebări, dar ele vor fi problemele-cheie ale cercetărilor viitoare.

Nu doresc să mă ocup în detaliu de opiniile guvernelor diferitelor state învecinate și de ecourile internaționale ale legii, dar ele nu pot fi evitate în totalitate. Pe scurt aș dori să observ că țările vecine au abordat o atitudine de condamnare a legii statutului, ceea ce arată că, în chestiunile legate de vecinătate și de minorități, politica acestor state, în ciuda aparanțelor, nu s-a schimbat în esență. Rezervele au fost exprimate în primul rînd de România și, parțial, de Slovacia. În cazul României putem vorbi chiar de o ostilitate evidentă. Explicația s-ar putea găsi în faptul că statele care desfășoară o politică de construcție sau fortificare națională și posedă minorități, adoptă o atitudine pozitivă doar în mod secundar față de revendicările minorităților sau ale țărilor-mamă, respectiv față de politica de sprijinire ale acestora.

Disputele diplomatice dintre Ungaria și România au ajuns în final în fața organelor Uniunii Europene, respectiv a Comisiei de la Veneția. Partea română a solicitat opinia acesteia despre legea statutului (în primul rînd privitor la discriminarea pozitivă și efectele extrateritoriale, dar și la aspectele sociale ale legii)[55], la care, drept răspuns, partea ungară a înaintat o petiție prin care solicita poziția Comisiei de la Veneția referitoare la legislații similare, respectiv la principiul sprijinirii conaționalilor de peste hotare.[56] Comisia de la Veneția și-a dat publicității recomandarea[57] la 19 octombrie 2001, care a fost interpretată atît de partea română, cît și de cea maghiară drept o victorie.

Odată cu propunerile Comisiei de la Veneția polemica nu s-a încheiat. România a contestat facilitățile de lucru acordate pe baza legitimației de maghiar, precum și dreptul soțului nemaghiar la „legitimația de aparținător". Astfel, în conformitate cu acordul româno-maghiar din 22 decembrie 2001[58], orice cetățean român are dreptul la muncă în Ungaria în condiții similare, respectiv aparținătorii nemaghiari ai maghiarilor din România nu pot obține „legitimația de aparținător".

După intrarea în vigoare a legii statutului, în țările învecinate iau ființă birourile care colectează cererile și începe eliberarea legitimațiilor de maghiar. Cîteva sute de mii de maghiari de dincolo de frontiere au profitat de această posibilitate. Complicațiile politice însă nu au luat sfîrșit. În conformitate cu acordul româno-maghiar, după șase luni legea statutului trebuie rediscutată. Între timp, în aprilie 2002 guvernul care a creat legea pierde alegerile, iar noul guvern va fi alcătuit de Partidul Socialist Ungar și Uniunea Liber Democrată. La ultima sa întrunire, cînd îndeplinea doar funcția de cabinet interimar, guvernul Orbán a înaintat proiectul de modificare a legii dar nu a reușit să-l treacă prin parlament.

Şi Parlamentul European pusese în discuţie legea statutului împuternicindu-l pe Erik Jürgens, deputat socialist olandez, să întocmească un raport. Iniţial mandatul lui Jürgens se referea la o analiză a legilor europene similare, acesta însă s-a ocupat exclusiv cu legea maghiară a statutului. În primul său raport[59], pornind de la concepţia politică a statului naţiune, în opoziţie cu spiritul propunerilor Comisiei de la Veneţia, autorul considerase drept îngrijorătoare concepţia naţiunii transfrontaliere. Aşa cum am mai semnalat, aceasta este o concepţie unilaterală din punct de vedere profesional care ignoră modul de formare a statelor şi a naţiunilor europene, precum şi diferitele concepţii, adesea contrare, despre naţiune. Raportul reproşează – în mod justificat – că propunerile Comisiei de la Veneţia au fost luate în considerare doar în cadrul instrucţiunilor de aplicare, fără ca legea să fie modificată pe baza acestora.[60] Totodată raportul se încheie cu propunerea ca Ungaria să suspende legea. Deputaţii maghiari în Parlamentul European au înaintat propunerile de modificare ale legii, iar Comisia Juridică şi de Drepturile Omului cerea raportorului să viziteze ţările vizate pentru a putea analiza mai temeinic atît legea, cît şi modul de aplicare a acesteia. Erik Jürgens îşi modifică de mai multe ori raportul care va fi în final adoptat de comisia juridică şi de drepturile omului, precum şi de comisia politică a Adunării Generale a Parlamentului European, în martie 2003. Raportul adoptat în comisii nu mai conţine propunerea privind suspendarea legii, ci doar cea a modificării ei. În acelaşi timp conţine o interesantă distincţie dintre *Hungarians* (maghiarii din Ungaria, cetăţenii maghiari) şi *Magyars* (maghiarii de dincolo de frontiere).[61] Raportul se bazează în continuare pe concepţia naţiunii politice.

În noiembrie 2002, primul-ministru slovac, Dzurinda declară la Budapesta că Slovacia nu poate accepta nicicum legea statutului. Iar în ianuarie 2003, comisarul pentru integrare, Günther Verheugen, într-o scrisoare adresată primului ministru ungar, semnalează că prezenţa conceptului de naţiune în textul legii este problematică. Nu este lipsit de semnificaţie nici faptul că un volum apărut în primăvara lui 2002 sub semnătura lui Adrian Năstase cuprindea de fapt obiecţiile româneşti la adresa legii maghiare a statutului.

Obiecţiile statelor vecine, Comisia de la Veneţia, Parlamentul European, scrisoarea comisarului pentru lărgire au conferit o dimensiune internaţională legii statutului. Pe lîngă dezbaterile din Ungaria şi din ţările învecinate[62] problema privind minorităţile de dincolo de frontiere sau cea a drepturilor persoanelor aparţinînd acestora a devenit o problemă internaţională.[63]

În prezent guvernul ungar lucrează la modificarea legii statutului şi după toate probabilităţile în cursul anului 2003 aceste modificări vor fi finalizate.

Problemele teoretice ridicate în prezentul studiu vor apărea cu toate probabilităţile şi în practică, şi nu este exclus să apară şi alte complicaţii.

Într-o problemă atît de complexă ca legea statutului nu poţi să pătrunzi în toate detaliile. Un studiu pivot reflectă totodată priorităţile autorului. Am pus accentul în

primul rînd asupra problemelor teoretice şi nu am atins toate aspectele politice. Aceste probleme încerc să le pun în final, combinîndu-le totodată cu cele teoretice.

1. Problema centrală o constituie obiectivul propriu-zis al legii. După cum am subliniat, ceea ce mi se pare a fi cel mai important este instituţionalizarea pe bază naţională, ceea ce ştiinţa politică numeşte unificare naţională fără modificarea frontierelor. Din disputele din jurul legii statutului reiese doar parţial concepţia referitoare la societăţile minoritare. Trebuie pusă întrebarea: ce vrea şi ce poate să facă politica maghiară pe termen lung cu minorităţile maghiare şi cît de adecvată este legea statutului pentru realizarea scopurilor.

2. Relaţia dintre Ungaria şi vecinii săi nu este lipsită de nori, iar această situaţie se datorează tocmai existenţei minorităţilor naţionale maghiare. Legea statutului a adus la suprafaţă din nou aceste contradicţii care apar în toate situaţiile relevante din punctul de vedere al politicii naţionale. Întru-cît în zona noastră – atît din partea majorităţilor cît şi a minorităţilor – sîntem martorii unor procese de construcţie naţională, nu văd nici o soluţie fundamentală pentru tratarea problemei. Probelema se pune astfel: Ungaria fie că renunţă la susţinerea minorităţilor sale de peste hotare, fie că acceptă conflictele permanente.

3. Societăţile minoritare şi formaţiunile lor politice trăiesc în statele naţionale respective, în acelaşi timp se consideră ca făcînd parte din naţiunea maghiară. Încearcă să se integreze – ca societate autonomă – simultan în statele naţionale respective astfel ca totodată să fie legaţi, atît cultural cît şi politic, de ţara-mamă. Poate fi soluţionată această tensiune? Şi dacă nu – după cum se prezintă lucrurile – atunci care sînt răspunsurile? Aş putea pune întrebarea: ce fel de „lege a statutului" îşi imaginează elitele minoritare?

4. Din punct de vedere al protecţiei minorităţilor problema esenţială este dacă Comisia de la Veneţia acceptă legitimitatea principiului conform căruia o ţară-mamă să-şi sprijine minorităţile şi nu consideră că legea statutului ar avea efecte discriminatorii sau extrateritoriale. În baza poziţiei exprimate de Comisia de la Veneţia ne putem imagina că în domeniul protecţiei minorităţilor a fost deschis un nou capitol, chiar dacă raportul de ţară din 13 noiembrie 2001 prezintă legea statutului mai de grabă în culori negative. Nu putem uita că documentele referitoare la definirea minorităţilor naţionale nu pomenesc nicăieri de ţara-mamă.

5. Aplicarea legii statutului va restructura probabil societăţile minoritare, relaţiile de putere şi organizaţiile minoritare. O parte a energiilor organizaţiilor minoritare vor fi cheltuite pentru culegerea informaţiilor, şi nu va fi indiferent cine va poseda acele informaţii. Exagerînd puţin, am putea spune că procesul respectiv va echivala cu un recensămînt pe baza căruia, după toate probabilităţile, va fi realizată cea mai completă bază de date despre maghiarii de dincolo de frontiere. Pornind de la această bază, s-ar putea organiza şi alegeri interne, ca să nu mai vorbim despre posibilităţile elaborării oricărei strategii politice, dar şi pentru cercetarea ştiinţifică ar constitui o valoare inestimabilă.

Din multitudinea problemelor ridicate, acestea sînt cele pe care le consider – alături de definirea subiecților de drept – ca fiind cele mai importante. Am evitat în mod intenționat analizarea anumitor probleme de politică actuală, considerînd că procesul nu s-a încheiat, iar interpretarea acestora este posibilă numai după trecerea timpului.❑

Note:

1. Mann, Michael: Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying., *Daedalus*, 122/1993; Has Globalisation Ended the Rise and Rise of the Nation-state? *Review of International Political Economy*, 3/1997.

2. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the Nation Question in the New Europe,* Cambridge University Press, 1996.

3. Nu avem suficient spațiu în cadrul acestui studiu să analizăm diferențele dintre diferitele state învecinate Ungariei, dar este evident că dreptul la muncă sau de stabilire în Ungaria este mult mai important pentru un maghiar din Ucraina Subcarpatică decît pentru unul din Slovacia.

4. Legea nu face distincție între un maghiar din Ardeal și un român din Ardeal în măsura în care posedă ascendenți de cetățenie maghiară. În principiu, ambii pot obține în condiții similare dreptul de stabilire, respectiv ulterior cetățenia.

5. Tóth Judit: A diaszpóra a jogszabályok tükrében, *Regio*, 3-4/1999

6. Vezi polemica din paginile revistei *Magyar Kisebbség* din nr. 1/1999 și 2-3/1999.

7. Consfătuirea Maghiară Permanentă a luat ființă în martie 1999.

8. Declarația finală a Consfătuirii Maghiare Permanente, Budapesta, 26 octombrie 2001.

9. Declarația conferinței *„ Magyarország és a határon túli magyarság – 1999"*, Budapesta, 20 februarie 1999, punctul 8.

10. Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzeteket megosztó határokat, *Magyar Nemzet,* 5 ianuarie 2001.

11. Discursul lui Németh Zsolt în Parlementul Ungariei cu ocazie deschiderii dezbaterii generale asupra proiectului de lege privind maghiarii din țările vecine la 19 aprilie 2001.

12. Declarația conferinței *„ Magyarország és a határon túli magyarság – 1999"*, Budapesta, 20 februarie 1999.

13. Declarația finală a celei de a doua sesiuni a Consfătuirii Maghiare Permanente, Budapesta, 12 noiembrie 1999.

14. Declarația finală a celei de a treia sesiuni a Consfătuirii Maghiare Permanente, Budapesta, 14 decembrie 2000, paragraful 8.

15. Borbély Zsolt Attila: A statátustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. (Legea statutului ca instrument al (re)integrării maghiare). *Provincia*, 5/2001.

16. Szabó Tibor: Szülőföldön magyar közösségben élni. *Családi Kör,* 12 iulie 2001.

17. Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzeteket megosztó határokat, *Magyar Nemzet,* 5 ianuarie 2001.

18. Varga Attila: Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó,* 16-17-18 mai 2001.

19. Deși au avut loc mai multe anchete, după opinia mea aceste probleme nu pot fi cercetate prin metoda chestionarelor.

20. *Népszabadság*, 10 aprilie 2001.

21. *Népszabadság,* 10 aprilie 2001.

22. Varga Attila: Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó,* 16-17-18 mai 2001.

23. Bauer Tamás: Magyar állam – magyar kisebbségek. Népszabadság, 20 aprilie 2001.

24. Borbély Zsolt Attila: A statátustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. (Legea statutului ca instrument al (re)integrării maghiare), *Provincia*, 5/2001.

25. Duray Miklós în interviul publicat în numărul din iulie-august al revistei *Beszélő*.

26. Duray Miklós: Sosemvolt törvényünk lesz. *Beszélő* 5/2001.

27. Bodó Barna: Státustól státusig. *Krónika*, 16 iunie 2001.

28. Neumann Ottó: Magyarságot igazoló hivatal. *Magyar Hírlap*, 11 iulie 2000.

29. Varga Attila: A jogállástól a kedvezményekig, *Fundamentum*, 3/2000.

30. Tóth Judit: Státusmagyarság, *Mozgó Világ*, 4/2001.

31. Proiectul de lege asigură facilităţi similare şi membrilor de familie nemaghiare a persoanei care posedă legitimaţia de maghiar, fără ai obliga să se declare maghiari.

32. Tóth Judit: *Op.cit.* 13.

33. Lipsa acestuia poate fi explicată în primul rînd prin cauze economice. La asta s-a adăugat desigur şi faptul că statele membre UE au atras atenţia Ungariei asupra discriminării dintre cetăţeni ai UE. Prin asta se explică parţial şi faptul că Austria a fost scoasă din varianta finală.

34. Nu pot să afirm că elitele politice teoretic ar trebui să aibă vederi coerente şi să acţioneze în conformitate cu acestea, dar din punctul de vedere al ştiinţelor sociale, nu putem ocoli această ipoteză.

35. Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. *Népszabadság*, 10 ianuarie 2001. Nu urmăresc să polemizez cu autorul, doresc doar să analizez problemele ridicate de domnia sa.

36. Kántor Zoltán: Polgári nacionalizmus? (Naţionalism civic?) *Provincia*, 7/2000.

37. Această deosebire a fost remarcată de Molnár Gusztáv. (K.Z.)

38. Bauer Tamás, id.

39. Tamás Gáspár Miklós: A magyar külpolitika csődje. *Népszabadság*, 30 iunie 2001.

40. Meinecke, Friedrich: *Cosmopolitanism and the Nation State.* 1970, Princeton University Press. 9-22.

41. Kohn, Hans: Western and Eastern Nationalism. In Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (coord.): *Nationalism*. Oxford University Press, 1994, 162-165.

42. Plamenatz, John: Two Types of Nationalism. In Kamenka, Eugen (coord.): *Nationalism: the Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold, 1973, 23-36.

43. Reglementările referitoare la minorităţile naţionale din Ungaria au fost consfinţite în Legea nr.LXXVII. din 1993, despre drepturile minorităţilor naţionale şi etnice.

44. Bakk Miklós: Két nemzetkoncepció európai versenye zajlik. *Magyar Nemzet*, 7 iulie 2001.

45. Bíró Béla: Itt-hon vagy ott-hon? *Népszabadság*, 6 ianuarie 2001.

46. Nairn, Tom: *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, London, 1997.

47. Declaraţia finală a celei de a patra sesiuni a Consfătuirii Maghiare Permanente, Budapesta, 26 octombrie 2001.

48. Öllős László: Hova tartozhatunk? *Fundamentum*, 3/2000, 101.

49. Excluzînd fireşte ambasadele şi consulatele, dar oricum nu ar fi fost recomandabil nici practic, nici politic ca aceste instituţii să fie investite cu astfel de atribuţii. Comisia de la Veneţia la 19 octombrie 2001 a recomandat tocmai acest lucru, ca să fie folosite consulatele în astfel de scopuri.

50. Opinia separată a Partidului Socialist Ungar în legătură cu declaraţia finală a sesiunii din 13-14 decembrie 2000 a Consfătuirii Maghiare Permanente.

51. Bucur Ildikó: A státustörvény margójára. *Szabadság*, 2001.

52. Öllős László: Szomszédmagyarok. *HVG*, 26 mai 2001.

53. Tóth Judit: Státusmagyarság, *Mozgó Világ*, 4/2001.

54. Tamás Pál: Státuscsont. *Magyar Hírlap*, 15 august 2001.

55. The Official Position of the Romanian Government on the Law on Hungarians Living in Neighbouring Countries.

56. Paper Containing the Position of the Hungarian Government in Relation to the Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries.

57. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on the Preferential Treatment of National Minorities by Their Kin-state.

58. Acordul dintre Guvernul Republicii Ungaria şi Guvernul României din 22 decembrie 2001.

59. Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian Status Law of 19 June 2001 (Draft report), Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights,11 June 2002.

60. După toate probabilităţile, campania electorală deosebit de tensionată a stat la baza nemodificării legii.

61. Ceea ce sună cam la fel ca şi cum germanii din Germania ar fi *Germans*, iar germanii din Belgia de exemplu, *Deutschs*. Vezi documentul: Preferential treatment of national minorities by their kin-state: the case of the Hungarian law of 19 June 2001 on Hungarians living in neighbouring countries ("Magyars"), Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, adopted on 3 March 2003.

62. Vezi articolele, studiile cele mai relevante din Kántor Zoltán (red.): *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Budapesta, Teleki László Alapítvány, 2002.

63. *The protection of national minorities by theri kin-state.* Strassbourg, Council of Europe Publishing, 2002.

Traducere de Elek Szokoly

*

***Zoltán KÁNTOR** (n. 1968), sociolog, politolog, colaborator al Institutului Teleki László din Budapesta şi profesor invitat la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj şi Universitatea de Vest din Timişoara. În 1996 a obţinut masteratul la Facultatea de Ştiinţe Politice al Central European University cu lucrarea: National Minorities, Consociationalism and Democracy: the Case of Hungarians in Romania. A publicat lucrările: Kisebbségi nemzetépítés; A romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség (2000); Az RMDSZ a romániai kormányban 1996-2000 împreună cu Bárdi Nándor (2000), Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996-2000), coordonator (2001), A magyar nemzetpolitika és a státustörvény (2001), Nationalizing Minorities and Homeland Politics (20001).*

Zoltán Kántor, A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése?, articol publicat în *Magyar Kisebbség 1/2002* şi preluat cu permisiunea autorului.

Redefinirea graniţelor naţiunii în Europa post-comunistă: o comparaţie între legea statutului maghiarilor şi politica României privind acordarea cetăţeniei duble în Republica Moldova

Constantin Iordachi

Adoptarea Legii cu privire la ungurii din ţările învecinate (cunoscută îndeobşte sub numele de „Legea statutului") de către Parlamentul Ungariei la 19 iunie 2001 a generat un adevărat război diplomatic între România şi Ungaria. Vreme de mai multe săptămîni relaţiile diplomatice dintre cele două ţări au intrat într-un impas, periclitând reconcilierea politică realizată cu atâta dificultate în 1996 precum şi parteneriatul strategic stabilit între cele două ţări în ultimii ani.[1] În România, legea maghiară a fost văzută ca o agresiune făţişă împotriva legislaţiei sale interne. Politicienii şi analiştii politici români au susţinut că legea depăşeşte actualul standard european referitor la drepturile minorităţilor, încalcă principiile universal acceptate ale suveranităţii naţionale şi are un efect negativ asupra relaţiilor dintre etnicii români şi minoritatea maghiară pe de o parte, şi asupra relaţiilor dintre România şi Ungaria, pe de altă parte. În Ungaria, legea a fost omagiată ca încă un pas spre instituţionalizarea naţiunii etno-culturale maghiare în Bazinul Carpatic şi ca o posibilă soluţie pentru ca „ţara mamă" să îşi poată împărtăşi bunăstarea materială cu maghiarii din ţările vecine şi să le poată oferi acestora asistenţă culturală.

În ce măsură prevederile legii statutului sînt noi şi lipsite de precedent? Dacă — analizînd legea — numeroşi analişti i-au subliniat caracterul unic şi inovator, studiul de faţă susţine că Legea statutului poate să fie privită de fapt ca parte a unei renaşteri mai generale a politicilor etno-naţionale ale statelor postcomuniste din Europa Centrală şi de Est. În 1989, prăbuşirea sistemului comunist şi a

hegemoniei Uniunii Sovietice — percepute de mulți intelectuali ca victoria identității naționale asupra marxismului, „cel mai frumos ceas al naționalismului est-european" sau „primăvara națiunilor"[2] — a creat o oportunitate fără precedent pentru o reorganizare radicală a politicilor naționale și minoritare în Europa Centrală și de Est.[3] Desigur, politicile post-comuniste de integrare culturală, economică și politică între țările-mamă și minoritățile naționale externe au fost foarte eterogene, variind în funcție de contextul geopolitic și demografic. Se poate identifica un spectru larg de opțiuni politice disponibile, mergînd de la politici culturale pînă la acordarea de drepturi de naturalizare privilegiată și de la tratament socio-economic preferențial pînă la cea mai cuprinzătoare și inovatoare formă de protecție a minorităților naționale externe: dreptul la dubla cetățenie a unor populații compacte locuind în țările vecine. În ciuda diferențelor majore dintre ele, toate aceste politici reprezintă încercări de reconstituire a „comunităților naționale imaginate" în contextul reorganizării teritoriale și socio-politice a spațiului central și est-european de după 1989.

Pentru a integra Legea statutului într-un context analitic mai larg, studiul de față se concentrează asupra renașterii unor definițiilor contrastante date cetățeniei în România, Ungaria și Republica Moldova, precum și asupra tensiunilor diplomatice generate de problema dublei cetățenii sau a apartenenței naționale simbolice. Studiul își ia ca punct de referință România, o țară care, în litigiul referitor la cetățenie face legătura între Europa Centrală (reprezentată de Ungaria) și fostul spațiu sovietic (reprezentat de Moldova). În analiza prevederilor Legii statutului, studiul recurge astfel la o dublă perspectivă comparativă: în primul rînd, el subiniază contrastul dintre această lege și legislația României referitoare la dubla cetățenie; în al doilea rînd, el integrează legea în conflictul ideologic dintre România și Ungaria. În final, studiul trage concluzii mai generale cu privire la evoluția politicilor naționale și a regimului de protecție a minorităților în Europa Centrală și de Est în perioada post-comunistă.

Legislația românească cu privire la cetățenie: moștenire și inovații postdecembriste

De la înființarea statului național român în cea de a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea, legislația românească a emulat sistemul legislativ „național-statal" francez, bazat pe principiul *ius sanguinis* în acordarea cetățeniei și o politică de naturalizare selectivă bazată pe principiul *ius soli*.[4] Statul român a promovat în același timp o politică națională activă, acordînd etnicilor români din țările învecinate condiții privilegiate de acces la cetățenie, dispensîndu-i de stadiul de naturalizare cerut străinilor în general. Totuși, în spiritul definiției clasice a cetățeniei, legislația românească interzicea cetățenia dubla. Pentru a deveni cetățeni români, etnicii români care imigrau din străinătate trebuiau să renunțe la cetățenia lor anterioară.

Aceste trăsături ale legislației românești referitoare la cetățenie au fost păstrate și în timpul perioadei comuniste. Legea cu privire la cetățenia română din 1971 reconfirma principiul *ius sanguinis* ca temelie a unei comunități naționale omogene.[5] De asemenea, ea interzicea dubla cetățenie. Pentru a elimina cazurile de dublă cetățenie generate de schimbările teritoriale de după cel de al doilea război mondial și pentru a rezolva controversele juridice ce au rezultat din acestea, România a semnat convenții internaționale cu Ungaria (1949), URSS (1957) și Bulgaria (1959).

După 1989, democratizarea sistemului politic a avut un impact puternic și asupra legislației românești privitoare la cetățenie, contribuind la redefinirea criteriilor de apartenență la comunitatea națională românească. Legea cu privire la cetățenia română din martie 1991 stipulează că cetățenia română poate fi dobîndită pe următoarele căi: a) prin naşterea de către un părinte român; b) prin adoptarea de către un cetățean român; c) prin repatriere; și d) prin naturalizare. În ceea ce privește repatrierea, articolele 8 și 37 stipulează că persoanele care și-au pierdut cetățenia română, ca și descendenții acestora, își pot redobîndi cetățenia română la cerere, *chiar dacă au o altă cetățenie și nu-și stabilesc domiciliul în România*. Legea introduce astfel două inovații majore în legislația românească privitoare la cetățenie: în primul rînd, ea permite cetățenilor români să dețină dublă cetățenie, iar în al doilea rînd, ea depășește standardul general acceptat cu privire la repatriere, permițînd indivizilor care își redobîndesc cetățenia să își păstreze nu numai cetățenia lor anterioară, ci și *domiciliul în străinătate*.

Potrivit principalilor ei autori, motivațiile aflate la baza acestei prevederi foarte liberale sînt democratice, legea fiind menită să permită foștilor cetățeni români să-și redobîndească la cerere drepturile pierdute. Principalii beneficiari ai legii sînt locuitorii fostei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești, ai Bucovinei de Nord și ai Basarabiei de Sud. Întrucît în urma ocupației sovietice din 1940, locuitorii Bucovinei și ai Basarabiei au fost deposedați de drepturile lor la cetățenia română, legea din 1991 este menită să le permită recuperarea acestor drepturi.

Legea a fost însă animată și de motivații naționaliste, fiind adoptată sub impactul dezmembrării din 1991 a URSS-ului și a proclamării independenței fostei Republici Socialiste Sovietice a Moldovei. România a fost prima țară care a recunoscut noul stat, inaugurînd o politică de parteneriat ce tindea spre integrarea politică treptată a celor două țări. Elitele politice românești nu aveau o strategie clară pentru realizarea acestui obiectiv. Totuși, relațiile diplomatice dintre cele două țări păreau modelate de strategia celor „două state românești" formulată de Frontul Popular Moldovean în 1989.[6] Potrivit acestui scenariu, cîștigarea independenței de stat a Moldovei reprezenta primul și cel mai important pas către realizarea unui proces negociat și treptat de unificare politică cu România. Într-adevăr, în perioada imediat următoare independenței Moldovei, părea evident faptul că factorii de decizie din cele două țări își asumaseră tacit idealul integrării politice,

dar recunoşteau în acelaşi timp necesitatea de a face doar „paşi mărunţi" şi treptaţi către unire. În acest scop, România a acceptat călătoria fără viză şi fără paşaport a cetăţenilor moldoveni pe teritoriul românesc, a creat programe educaţionale speciale pentru studenţii moldoveni şi a iniţiat o reţea densă de consultări interministeriale între cele două ţări. Privită în acest context, legea din 1991 sugerează că autorii săi au avut în vedere dubla cetăţenie ca o strategie de unificare a etnicilor români într-o singură comunitate politică, dincolo de frontierele de stat despărţitoare, şi ca pe un pas pregătitor care ar putea conduce în viitor la o posibilă reunificare statală dintre România şi Moldova. Prevederile legii au avut însă consecinţe interne şi internaţionale neprevăzute, afectînd relaţiile României cu ţările învecinate. Această problemă este abordată în secţiunile următoare.

Moldova: cetăţenii multiple într-o regiune de frontieră

Legea cetăţeniei române din 1991 era incompatibilă din mai multe puncte de vedere cu legislaţia Republicii Moldova. Legea cetăţeniei moldovene, adoptată şi ea tot în 1991, se număra la vremea aceea printre cele mai liberale din rîndul legilor similare adoptate de statele succesoare ale URSS, conferind drepturi cetăţeneşti depline tuturor rezidenţilor permanenţi ai republicii.[7] Potrivit recensămîntului sovietic din 1989, Moldova avea 4.335.360 de locuitori care aparţineau mai multor grupuri etnice: români (64,5% din totalul populaţiei), ucrainieni (13%), ruşi (11%), turci găgăuzi (2%).[8] Toţi aceştia au devenit cetăţeni moldoveni indiferent de etnia sau locul naşterii lor.

Legea cetăţeniei moldovene diferea de Legea cetăţeniei române sub un aspect important: în vreme ce legea românească permite dubla cetăţenie fără nici o condiţionare, articolul 18 al Constituţiei Moldovei susţinea că cetăţenii Republicii Moldova pot fi cetăţeni şi ai altui stat numai în cazurile unor acorduri internaţionale la care Moldova este parte (Capitolul 1, Titlul II). Întrucît nu a fost semnată o astfel de convenţie cu România, deţinătorii dublei cetăţenii române şi moldovene încălcau legislaţia internă a Moldovei. Ca urmare, interacţiunea dintre politicile referitoare la cetăţenie ale României şi Moldovei au avut consecinţe cu bătaie lungă asupra relaţiilor interstatale dintre cele două state. În primul rînd, adoptarea Legii cetăţeniei române a fost urmată de cereri masive de dobîndire a cetăţeniei române. Potrivit estimărilor neoficiale, după 1991, guvernul României a acordat cetăţenia română unui număr de 300.000 de cetăţeni moldoveni aparţinînd unor grupuri etnice diferite.[9] Aceste persoane au cîştigat automat acces la drepturi sociale şi politice depline în România, cu excepţia drepturilor şi obligaţiilor care sînt temporar suspendate pentru cetăţenii care locuiesc în străinătate, cum ar fi obligativitatea impozitării şi serviciul militar.

Valul acesta semificativ de noi cetăţeni din Moldova ridica imperios problema impactului lor socio-politic şi electoral în România.[10] Accesul facil la cetăţenia

română a unor persoane care în majoritate nu au trăit sau chiar nu au călătorit niciodată în România, au cunoştinţe minime privind legile ţării şi viaţa sa politică, şi işi îndeplinesc datoriile cetăţeneşti într-o altă ţară, au contribuit într-o anumită măsură la o devalorizare a statutului de cetăţean român. El nu a impulsionat însă campania pentru uniunea politică a celor două ţări. În viaţa politică românească, dezbaterile privind viitorul Moldovei au rămas mai degrabă marginale. În general, ele au fost monopolizate de partidele naţionaliste precum Partidul România Mare care a canalizat mare parte a influxului de personalităţi moldovene şi s-a folosit de „chestiunea moldovenească" pentru interese politice trecătoare. La nivel diplomatic, relaţiile României cu Moldova au căzut în „dilema relaţiilor române-române," oscilînd între „pragmatism" şi „sentimentalism".[11] Mai vechea formulă a celor „două state româneşti" formulată de Frontul Popular a fost pierdută pe drum, metamorfozîndu-se treptat în versiunea mai blîndă a celor „două ţări surori" într-o primă fază, şi apoi într-una mai neutră a celor două „state învecinate."

În viaţa politică moldoveană, a devenit în scurt timp evident că dubla cetăţenie mai degrabă submina decît întărea cauza „unirii" între România şi Moldova. În realitate, dubla cetăţenie oferă inteligheţiei şi politicienilor moldoveni ceea ce Albert Hirshman numeşte „opţiunea ieşirii" (*exit option*) pentru depăşirea crizei economice acute din republică.[12] În loc să activeze ca agenţi ai „românităţii" în republică, numeroşi intelectuali şi politicieni moldoveni unionişti au preferat să emigreze în România. La nivelul cetăţeanului obişnuit, moldovenii au solicitat cetăţenia română stimulaţi de interese materiale. Spre deosebire de paşaportul moldovenesc, paşaportul românesc le permitea călătoria fără viză în Europa Centrală. Este relevant faptul că majoritatea cererilor pentru cetăţenia română au fost depuse începînd cu 1998, după ce România a fost invitată la negocierile pentru integrarea în Uniunea Europeană. În plus, odată cu acceptarea cetăţeniei române, moldovenilor li se elibera şi un certificat de „repatriere" care le permitea transferarea fără taxe peste graniţă a averilor lor. Certificatul de repatriere a devenit în consecinţă o marfă asiduu vînată pe piaţa moldovenească: anunţurile de mică publicitate din ziare locale ca *Makler* le ofereau la preţuri variind între 1.000 şi 2000 de dolari bucata.[13] Cererile pentru cetăţenia română au atins un nivel record în ianuarie 2001, cînd cetăţenilor români li s-a ridicat obligativitatea vizelor pentru călătoria în spaţiul Schengen. Confruntat cu un număr foarte mare de cereri, la 15 ianuarie 2002 guvernul României a hotărît să întrerupă procedura privilegiată şi rapidă a naturalizării foştilor cetăţeni din străinătate.

Politica României de acordarea facilă a dublei cetăţenii a avut un impact puternic şi asupra vieţii politice din Moldova. Iniţial, datorită legii liberale adoptată în 1991, lupta naţională din Moldova nu s-a concentrat asupra legislaţiei referitoare la cetăţenie, aşa cum s-a întîmplat în cazul altor republici succesoare ale fostei URSS, ci asupra definirii naţiunii şi a identităţii naţionale, asupra limbii oficiale

ce urma să fie adoptată şi asupra relaţiilor statale ale Moldovei cu România şi cu Rusia. După proclamarea independenţei, viaţa politică din republică a fost caracterizată prin dezbateri aprinse asupra identităţii naţionale moldovene. Principalul conflict a avut loc între partizanii „moldovenismului", o teorie fabricată în timpul regimului sovietic care susţine că românii şi moldovenii sînt două popoare distincte,[14] şi că româna şi „moldovenească" sînt două limbi diferite; şi cei care afirmă că moldovenii sînt de fapt etnici români, şi că împart cu aceştia aceeaşi limbă, aceeaşi origine, precum şi o istorie comună. Opţiunile de politică externă ale celor două tabere au fost şi ele radical diferite: în vreme ce „moldoveniştii" pledau pentru o politică de strînsă colaborare şi integrare cu Rusia, ceilalţi cereau uniunea statală a României şi Moldovei. Conflictul dintre cele două părţi a fost şi mai mult agravat de mişcarea pentru autonomie administrativă a populaţiei găgăuze din partea de sud a republicii, şi de tendinţele separatiste manifestate de rusofili şi de elitele antireformiste din Transnistria. În 1992, în urma adoptării alfabetului latin şi a ofensivei politice a unioniştilor, Transnistria şi-a declarat secesiunea faţă de Moldova. În 1993, profitînd de sprijinul militar şi diplomatic tacit al Rusiei, elitele locale transnistrene conduse de Igor Smirnov au opus rezistenţă încercărilor militare ale autorităţilor centrale ale Moldovei de a-şi recîştiga controlul asupra regiunii. Ele au refuzat să aplice legislaţia adoptată de Parlamentul Moldovei şi au construit o infrastructură de stat clientelară considerată în unanimitate de analiştii politici drept un relicvă de tip stalinist.[15]

Efectul destabilizator al legii cetăţeniei române asupra suveranităţii de stat a Moldovei a fost încă şi mai mult agravat de interacţiunea cu politicile etnice şi de cetăţenie ale Rusiei.[16] Astfel, beneficiind de facilităţile oferite de legislaţia rusă foştilor cetăţeni sovietici, aproximativ 60.000 de moldoveni au dobîndit şi cetăţenia rusă, pe lîngă cea moldovenească. Acest fenomen a fost mai intens mai cu seamă la sfîrşitul anului 2000, termenul limită stabilit de Legea cetăţeniei ruse pentru foştii cetăţeni sovietici de a obţine cetăţenia printr-o procedură simplificată. Deţinătorii cetăţeniei ruse sunt concentraţi mai ales în regiunea separatistă Transnistria numeroşi analişti susţinînd că întreaga conducere politică — inclusiv liderul local Igor Smirnov în persoană — a dobîndit cetăţenie rusă. În plus, Transnistria a început să-şi creeze propria cetăţenie: pe 24 mai 2001, ea a introdus paşapoarte proprii care au înlocuit vechile paşapoarte sovietice.[17] Acest proces a fost facilitat de faptul că după 1991 nu toţi locuitorii provinciei şi-au confirmat cetăţenia moldoveană prin ştampilarea paşapoartelor lor sovietice şi înregistrarea lor pe această cale de către autorităţile centrale moldoveneşti. Potrivit statisticilor oficiale, în anul 2000 numărul cetăţenilor moldoveni înregistraţi oficial în Transnistria se ridica la doar 180.000 dintr-o populaţie totală de circa 742.000 de persoane.[18]

Moldova etalează astfel imaginea unei republici divizate de dezbateri radicale cu privire la identitatea sa naţională, orientarea politică şi afilierea cetăţenească.

În anul 2000 erau în jur de 500.000 de cetățeni moldoveni cu dublă cetățenie, adică aproximativ un sfert din totalul de 4,32 de milioane de locuitori.[19] Dintre aceştia, 300.000 de cetățeni moldoveni dețineu paşapoarte româneşti, urmați fiind de cei cu dublă cetățenie rusă, ucraineană, israeliană şi bulgară. Ambasadele României, Rusiei şi ale Ucrainei la Chişinău sînt „asediate" zilnic de 100-150 persoane care solicită cetățenia respectivă.[20] Dubla cetățenie a contribuit şi la o emigrare pe scară largă din provincie. Potrivit lui Valeriu Pasat, directorul Serviciului Informațiilor şi Securității Moldovei, în perioada 1990-1999 au emigrat oficial peste 80.000 de cetățeni moldoveni.[21] Majoritatea au avut ca destinație România, 11.240 Israelul şi 2.300 Statele Unite şi Canada. În plus, peste 600.000 de cetățeni moldoveni trăiesc şi lucrează în momemtul de față în afara țării.[22]

Această situație de suprapunere a cetățeniilor a produs o îngrijorare reală în rîndul factorilor politici moldoveni care se temeau că România folosea dubla cetățenie ca pe o strategie menită să îi crească controlul asupra Moldovei. În februarie 2000, preşedintele Moldovei Petru Lucinschi a fost nevoit să recunoască faptul că „din ce în ce mai mulți" cetățeni moldoveni solicită cetățenia română şi a cerut în consecință ministerelor de interne şi de externe să „studieze din ce cauză un număr crescînd de cetățeni moldoveni solicită naționalitatea română",[23] şi să elaboreze măsuri de stopare a proliferării dublei cetățenii. Eforturile moldovene au fost însă zădărnicite de partea română. La 6 martie 2000, guvernul român a luat măsuri suplimentare menite să accelereze procedura „repatrierii", care dura în medie trei luni şi jumătate.[24] Decizia a fost criticată de ministrul moldovean al afacerilor externe, Iurie Vition, care a acuzat România că încurajează încălcarea legislației interne a republicii de către cetățenii moldoveni.[25]

A devenit astfel imperios ca cele două țări să negocieze o soluție bilaterală pentru problema dublei cetățenii. În acest scop, preşedinția Moldovei a elaborat un proiect de acord care stipula drepturile şi obligațiile specifice ale deținătorilor dublei cetățenii în probleme cheie precum impozitarea, serviciul militar, dreptul de a cumpăra bunuri imobiliare, şi a exprimat intenția Moldovei de a semna tratate care să reglementeze problema dublei cetățenii cu România, Rusia şi Israelul.[26] În urma convorbirilor bilaterale de la Bucureşti din 28 martie 2000, ministrul de externe al României Petre Roman şi omologul său moldovean, Nicolae Tăbăcaru, au căzut de acord să negocieze un acord bilateral cu privire la dubla cetățenie.[27] Acceptul moldovenilor era condiționat de furnizarea de către Bucureşti către Chişinău a datelor referitoare la persoanele deținătoare de dublă cetățenie pentru a se ajunge la o mai mare transparență între cele două țări şi pentru eliminarea oricărei „suspiciuni". Deoarece partea română a refuzat această cerere, realizarea acordului bilateral a intrat din nou în impas.

În acelaşi timp, preşedintele Lucinschi lansa o campanie politică pentru amendarea legislației referitoare la cetățenie a Moldovei, justificată de aderarea

Moldovei în 1999 la Convenția Europeană a Naționalității (1997) care recomanda statelor semnatare o atitudine mai permisivă față de cazurile de dublă cetățenie.[28] Amendarea legii cetățeniei a ocazionat ample dezbateri politice, strîns legate de dilemele politice interne și externe ale Moldovei. Votată de Parlamentul moldovean la 25 mai 2000, noua lege înăspreşte condițiile de obținere a cetățeniei moldovene, cerîndu-le petenților să fi locuit zece ani în republică înainte de a fi naturalizați și să își demonstreze cunoștințele în domeniul limbii, istoriei și legislației Moldovei. În spiritul Convenției Europene cu privire la Naționalitate, noua lege acceptă dubla cetățenie pentru persoanele din căsătoriile mixte și pentru copiii adoptați dintr-o țară străină sau născuți în cadrul căsătoriilor mixte. În același timp, ea stipulează obligația Ministerului Afacerilor Externe de a identifica deținătorii de dublă cetățenie și de a le cere denaturalizarea.[29] Adoptată în ajunul alegerilor politice generale din România și Moldova, noua lege a cetățeniei a creat panică în rîndul deținătorilor de dublă cetățenie și a slăbit rezistența politică a opoziției. A devenit evident că, în ajunul alegerilor naționale in Moldova ce erau programate pentru februarie 2001, președintele Lucinschi se folosea de legea cetățeniei ca de o unealtă politică împotriva opoziției politice pro-române.

În februarie 2001, forțele politice pro-române din provincie au suferit o înfrîngere electorală zdrobitoare în fața Partidului Comunist. De atunci, președintele Moldovei Vladimir Voronin a lansat un program agresiv de politici culturale menite să marginalizeze forțele politice pan-române, politici care au adus relațiile diplomatice dintre România și Moldova într-un impas total. Incapabile să construiască o identitate națională stabilă, elitele politice moldovene au apelat din nou la varianta sovietică a identității naționale, aceea a moldovenismului. Printre statele succesoare ale fostei URSS, Moldova reprezintă astfel un caz particular: la vremea proclamării independenței, cetățenia nu a constituit o zonă de confruntare politică. În zece ani, proliferarea dublei cetățenii a plasat legislația referitoare la cetățenie în centrul luptelor politice din republică transformînd-o într-un cîmp de bătălie pentru conflictele cu privire la identitatea națională moldovenească și la strategia de dezvoltare ce urmează să fie adoptată de republică.

Dubla cetățenie și relațiile româno-ungare

Prevederea referitoare la dubla cetățenie a Legii cetățeniei române din 1991 a avut un impact puternic și asupra statutului etnicilor maghiari din Transilvania. Pentru a înțelege această relație, este necesară o scurtă trecere în revistă a conflictului ideologic româno-ungar privind definiții conflictuale date națiunii. Controversa a început în perioada de după 1918, cînd separația juridică dintre cetățeniile celor două țări impusă de incorporarea Transilvaniei în România a generat un lung proces internațional cu privire la statutul proprietății funciare a etnicilor maghiari din Transilvania care au optat pentru cetățenia maghiară.[30] Acest proces a fost continuat, și chiar s-a amplificat

în perioada comunistă, cînd interesul crescînd pentru minoritățile maghiare din străinătate dezvoltat în Ungaria începînd cu anii '70, a intrat în conflict cu politicile naționalizatoare duse de regimul comunist din România. Apogeul acestei controverse a avut loc la sfîrșitul anilor '80, cînd dezbaterile politice și juridice româno-ungare cu privire la statutul minorității maghiare din România au dominat agenda a numeroase reuniuni internaționale precum cele ale CSCE. În timpul acestor dezbateri, partea română a promovat o definiție etatistă a națiunii, văzută ca o unitate politică teritorială. Deoarece conștiința etnică era definită ca un fenomen cultural și nu unul politic, maghiarii din Transilvania au fost definiți drept o „minoritate etnică" care împărtășea doar o cultură comună cu cei din Ungaria. Liderul regimului comunist din România, Nicolae Ceaușescu, nu recunoștea minoritățile etnice ca aparținînd altor națiuni: deoarece, în opinia lui, o națiune este creată prin secole de „convietuire", maghiarii, germanii, sîrbii și alte grupuri erau cu toții parte a națiunii române.[31]

La rîndul său, partea ungară a apelat la o definiție etnicistă a națiunii, aceasta caracterizîndu-se printr-o cultură și descendență comune.[32] Văzută din această perspectivă, conștiința națională nu este numai un fenomen cultural, ci și unul politic, manifestat printr-o identificare simbolică cu un guvern comun. De aceea, etnicii maghiari din România ar trebui priviți ca o „minoritate națională," și nu doar o „minoritate etnică." În 1985, Mátyás Szűrös, figura cea mai importantă a diplomației ungare de la sfîrșitul anilor '80, a exprimat această perspectivă susținînd că „maghiarii care trăiesc în afara granițelor noastre, dar mai cu seamă cei din interiorul Bazinului Carpatic, constituie o parte a națiunii ungare. Ei au tot dreptul să aștepte ca Ungaria să se simtă responsabilă pentru destinul lor și să vorbească în numele lor atunci cînd ei fac obiectul discriminării."[33]

Legătura dintre Ungaria și minoritatea maghiară din România a rămas o problemă delicată pentru politicienii și opinia publică românească și după 1989. Controversa a intrat într-o nouă etapă în 1990, cînd obligația statului ungar de a proteja interesele etnicilor maghiari din străinătate a fost inclusă într-un amendament la articolul 6 al Constituției după cum urmează: *„Republica Ungară poartă un sentiment de responsabilitate pentru soarta maghiarilor care trăiesc în afara granițelor sale și promovează cultivarea relațiilor lor cu Ungaria."* În plus, diplomația ungară a încercat să legitimeze relevanța juridică internațională a acestui principiu, subliniind importanța legăturilor minorităților naționale cu „țara-mamă" și susținînd că problema minorităților nu este una de ordin exclusiv intern deoarece ea cuprinde și aspecte legate de drepturile omului și de relații interstatale. Această poziție a condus escaladarea dezbaterilor diplomatice româno-ungare.

Controversa a dobîndit noi conotații interne odată cu crearea în decembrie 1989 a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR) ca principal reprezentant politic al intereselor etnicilor maghiari. Pe de o parte, UDMR privește etnicii maghiari din România ca parte integrală a națiunii maghiare și îi definește ca pe o „co-națiune"

sau ca pe o „națiune constituentă a statului" în România. Pe de altă parte, la nivel internațional, UDMR cere să fie considerată drept reprezentantul oficial al comunității maghiare din România și să fie parte a fiecărui acord bilateral dintre România și Ungaria referitor la statutul minorității maghiare. Această solicitare a fost considerată legitimă de către partea ungară. Pentru a asigura un cadru instituționalizat de consultare politică permanentă cu reprezentanții minorităților naționale maghiare din țările învecinate, guvernul maghiar a înființat o comisie specială de monitorizare denumită Secretariatul pentru Maghiarii de peste graniță din cadrul Biroului Primului Ministru reorganizată în 1992 ca Oficiul guvernamental pentru minoritățile maghiare de peste graniță funcționînd sub supravegherea ministrului afacerilor externe.[34] Mai mult, în timpul procesului de negociere dintre România și Ungaria pentru încheierea tratatului bilateral de prietenie (1994-1996), guvernul ungar a susținut dreptul UDMR de a fi consultat asupra acordului la care se ajunsese:

– Guvernul ungar nu poate reprezenta oficial cetățenii altor țări care aparțin minorității naționale maghiare, dar consideră că este o cerință esențială ca reprezentanții minorităților interesate să își poată prezenta punctul de vedere în timpul procesului (de negociere româno-ungară, n.aut.) și asupra înțelegerilor la care s-a ajuns.[35]

– Partea română a respins această cerință, susținînd că UDMR este un partid politic în vreme ce chestiunile dintre Ungaria și România ar trebui soluționate prin negocieri între cele două guverne:

– Tratatul bilateral este un tratat între România și Ungaria și privește relațiile dintre aceste două țări. Persoanele aparținînd minorității maghiare sînt cetățeni români și relația lor cu statul român este soluționată în același mod ca relația tuturor celorlalți cetățeni cu statul român. Drepturile minorității maghiare din România nu sînt garantate de tratatul româno-ungar, ci de Constituția României, de legile țării și de acordurile internaționale semnate de România.[36]

În cele din urmă, după negocieri asidue, pe 16 septembrie 1996 România și Ungaria au semnat „Tratatul de bună vecinătate, cooperare și înțelegere". Tratatul include prevederea ca ambele țări să se sprijine reciproc în eforturile lor de integrare în NATO și UE „pe o bază nediscriminatorie".[37] În plus, cele două țări au înființat un mecanism de dialog și consultări permanente, inspirat de modelul franco-german de reconciliere politică.[38] Desigur, acordul nu însemnă că pe viitor sunt excluse conflictele, ci că este mult mai probabil ca ele să ia forma controverselor juridice și să fie soluționate printr-un proces de negociere politică.

Dubla cetățenie: o soluție pentru regimul vizelor?

În ciuda reconcilierii diplomatice româno-ungare, statutul etnicilor maghiari din România a continuat să genereze dezbateri politice aprinse între cele două țări. Începînd cu 1997, aceste dezbateri s-au concentrat asupra chestiunii dublei cetățenii, fiind alimentate de perspectiva introducerii vizelor de călătorie obligatorii

între România și Ungaria și de perspectivele mai bune ale Ungariei de a se integra în Uniunea Europeană.

Începutul controversei asupra dublei cetățenii a fost marcat de cererea făcută de ministrul afacerilor externe al Austriei în aprilie 1997 către autoritățile cehe și ungare de a introduce obligativitatea vizelor pentru turiștii români. Deoarece perspectiva introducerii obligativității vizelor de călătorie pentru cetățenii români ar fi stînjenit inevitabil chestiunea vitală a contactelor libere și intense între Ungaria și etnicii maghiari din România, propunerea a stîrnit reacția viguroasă a minorității maghiare, care a cerut garanții concrete că relațiile sale cu „țara-mamă" nu aveau să fie perturbate. În acest context, pe 27 august 1997, Ádám Katona președintele „Inițiativei maghiare din Transilvania" a cerut conducerii UDMR să introducă între obiectivele sale acordarea cetățeniei maghiare cetățenilor români de origine etnică maghiară ca și modalitate de asigurare a libertății lor de circulație.[39] Diplomația ungară a reacționat foarte precaut la această propunere. Atît Ferenc Szőcs, ambasadorul Ungariei în România, cît și ministrul afacerilor externe al Ungariei, László Kovács, au recunoscut complicațiile socio-politice și juridice deosebite ale chestiunii și au negat că guvernul ungar ar fi pregătit un proiect de lege cu privire la acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România. Într-adevăr, în chip asemănător Legii cetățeniei române, Legea cetățeniei ungare din 1993 acordă dreptul de naturalizare privilegiată în Ungaria cetățenilor străini *de origine etnică maghiară* care au fost sau au cel puțin o rudă în linie ascendentă care să fi fost cetățean maghiar (vezi Secțiunea 4, articolul 3). Totuși, dreptul la repatriere este acordat individual, nu colectiv. Mai mult, spre deosebire de România, el este acordat în funcție de mai multe precondiții precum domiciliul în Ungaria pentru cel puțin un an și dovada mijloacelor de trai. De aceea, Ferenc Szőcs recunoștea că în Ungaria erau în momentul respectiv mai multe mii de oameni cu dublă cetățenie (română și maghiară), dar sublinia că acest fapt a fost posibil din cauză că persoanele respective trăiau pe teritoriul ungar.[40]

Poziția prudentă adoptată de diplomația ungară era o recunoaștere a complicațiilor juridice și socio-politice ale chestiunii. Acordarea dublei cetățenii maghiarilor din România urma să depășească cu mult garantarea dreptului lor legitim de a călători liber în Ungaria pentru a-și păstra legăturile culturale cu națiunea ungară. Ea urma să le confere implicit toate drepturile politice și civice depline la care cetățenii ungari sînt îndreptățiți prin legile țării, inclusiv dreptul de a se stabili în Ungaria pentru o perioadă nelimitată de timp, de a achiziționa proprietăți mobiliare și imobiliare precum și de a lucra și de a beneficia de un nivel standard de educație, asistență medicală și securitate socială. Impactul acestei imigrații de perspectivă în Ungaria ar fi copleșitor. Ungaria are una din cele mai mari densități ale populației din Europa Centrală și de Est și un potențial economic relativ limitat. I-ar fi de aceea extrem de dificil să absoarbă peste noapte valuri mari de potențiali noi cetățeni. O asemenea decizie ar fi totodată în

contradicție cu politica tradițională a Ungariei privind emigrația. Experiența istorică arată că, spre deosebire de alte minorități istorice din Europa Centrală și de Est (precum germanii și evreii), emigrarea nu a fost socotită niciodată o opțiune dezirabilă pentru minoritatea ungară. Este totodată important de remarcat că însuși programul UDMR definește Transilvania ca patria istorică a comunității maghiare din România și dezaprobă explicit emigrația. Ca urmare, președintele UDMR, Béla Markó, a refuzat și el să aprobe oficial propunerea de acordarea a dublei cetățenii etnicilor maghiari din România.

Odată cu schimbarea politică din mai 1998, au fost totuși multe semnale că noul guvern ungar condus de Viktor Orbán ar putea reconsidera chestiunea acordării cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. În timpul primei sale vizite oficiale în România din iulie 1998, Prim-Ministrul Orbán spunea că diplomația ungară caută soluții alternative acordării cetățeniei ungare etnicilor maghiari din România. Totuși, Orbán nu a respins direct posibilitatea dublei cetățenii, ci a promis fără echivoc că „dacă (UDMR) i-o va cere, Ungaria va acorda dubla cetățenie".[41] Acest angajament lipsit de echivoc i-a încurajat pe propunătorii dublei cetățenii din cadrul UDMR. Sub presiunea lor, președintele Béla Markó, care înainte nu se pronunțase în favoarea propunerii, și-a nuanțat poziția declarînd că *„UDMR nici nu se opune, dar nici nu propune o astfel de măsură. Încă analizează. Totuși, soluția optimă ar fi lipsa cerinței vizelor."*[42]

Declarația primului ministru Orbán a declanșat reacția promptă a autorităților române. Un consilier al președintelui României, Emil Constantinescu, a descris acordarea dublei cetățenii etnicilor maghiari din România ca pe o „soluție disperată", care ar „crea două categorii de cetățeni într-o singură țară" și, în consecință, ar „deteriora relația dintre minoritate și majoritate în România".[43] Partidele de opoziție din România au fost și ele prompte în respingerea soluției dublei cetățenii pentru etnicii maghiari din România. Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) a considerat propunerea ca fiind menită să „submineze autoritatea statului român în raport cu cetățenii săi și să compromită conceptul de stat național" și a avertizat că cetățenii români care „își doresc o altă cetățenie, și-o vor pierde pe cea română". Mai mult, PDSR a respins orice soluție alternativă de compromis menită să garanteze libera circulație a etnicilor maghiari din România atrăgînd atenția că însăși ideea tratamentului special al vizelor al Ungariei față de maghiarii din România ar provoca „grave tensiuni naționale". Solicitarea dublei cetățenii a stîrnit astfel reacții aprinse din partea politicienilor români și maghiari, generînd o nouă controversă diplomatică și amenințînd să pericliteze reconcilierea politică dintre cele două țări.

Legea statutului: o formă „voalată" de dublă cetățenie?

Adoptarea legii statului în iunie 2001 poate fi astfel privită ca apogeul controversei româno-maghiare cu privire la statutul juridic al etnicilor maghiari

din România, generînd încă o criză diplomatică majoră în relațiile interstatale din regiune. La primă vedere, legea este o continuare a politicii naționale a Ungariei. Potrivit articolului 6 al Constituției Ungariei, scopul său declarat este acela de a asigura *„relații speciale ale maghiarilor care trăiesc în țările învecinate cu națiunea maghiară în întregul său, promovarea și păstrarea identității lor naționale și a bunăstării lor în țara lor natală"*.

Legea statutului a introdus totuși mai multe inovații în politicile naționale ale Ungariei. În primul rînd, prevederile sale se aplică „persoanelor de naționalitate maghiară care nu sînt cetățeni ungari și care locuiesc în Croația, Republica Federală Iugoslavia, România, Republica Slovenia, Republica Slovacia sau Ucraina," și care „și-au pierdut cetățenia ungară din alte motive decît propria declarație de renunțare", precum și persoanelor căsătorite cu etnicii maghiari din străinătate și „copiilor lor minori crescuți împreună chiar dacă aceste persoane nu sînt de naționalitate maghiară". Cuprinderea legii combină astfel un principiu etnic (persoane de naționalitate maghiară) cu un principiu „statal" (foști cetățeni maghiari care și-au pierdut involuntar cetățenia) și cu un principiu teritorial (are în vedere doar etnicii maghiari din țările învecinate și nu diaspora maghiară din întreaga lume). Această combinație de elemente teritoriale și statale, precum și referința istorică la pierderea involuntară a cetățeniei, a constituit pretextul unor acuzații de iredentism. Adversarii legii din țările vechine au acuzat factorii politici maghiar că încearcă să reconstruiască simbolic Ungaria Mare. În plus, aplicabilitatea teritorială a legii statutului a fost și ea contestată. Potrivit legii, beneficiarii facilităților acordate de Ungaria se vor bucura de ele „pe teritoriul Republicii Ungare precum și în locul lor de rezidență permanentă din țările lor natale." Acest caracter extrateritorial al legii venea în contradicție cu conceptele dominante de suveranitate statală și teritorială ce caracterizează legislațiile naționale ale țărilor învecinate. Un alt aspect controversat îl constituie introducerea unei cărți de identitate cu fotografie numită „Document de identificare maghiară" care certifică faptul că „deținătorul său este de naționalitate maghiară". Această legitimație funcționează ca o carte de identitate personală oficială: ea trebuie reînnoită periodic și poate fi retrasă în cazul în care deținătorul său comite infracțiuni sau își schimbă relația cu statul ungar. În privința asistenței acordate etnicilor maghiari din străinătate, beneficiarul legii primește „anumite preferențialități și anumite tipuri de asistență" care intră în următoarele mari categorii: educație și cultură, știință, securitate socială și asistență medicală, facilități de transport și lucru.

În evaluarea legii statutului, un comunicat al guvernului României îl caracteriza drept un „substitut al dublei cetățenii" a etnicilor maghiari din România.[44] Principalele plîngeri prezentate au fost caracterul discriminatoriu al legii, care diferențiază între cetățenii români pe bază etnică, trăsătură contrară atît spiritului cît și standardelor legislative cu privire la drepturile minorităților stabilite de

Consiliul Europei, de Convenția europeană a drepturilor omului și de Tratatul bilateral dintre România și Ungaria. La ceasta s-a adăugat aplicabilitatea sa extrateritorială care încălca potențial conceptul de suveranitate statală acceptat în România. Ca răspuns, guvernul român și-a exprimat hotărîrea de a bloca aplicarea legii pe teritoriul țării prin restrîngerea legislației referitoare la dubla cetățenie și prin introducerea obligativității unei taxe speciale pentru beneficiarii de subvenții materiale din străinătate.

Poate legea statutului fi într-adevăr privită ca o lege privitoare la dubla cetățenie? Desigur, după cum am arătat, legea izvorăşte direct din dezbaterile asupra acordării dublei cetățenii etnicilor maghiari din România. Mai mult, prevederile sale depăşesc standardul european acceptat cu privire la drepturile minorităților prin instituționalizarea etnicității, prin acordarea etnicilor maghiari a unui statut preferențial în relația lor cu statul ungar și prin acordarea posibilității ca ei să împărtăşească bunăstarea materială și viața culturală a țării-mamă. Însă legea nu acordă drepturi politice și sociale depline etnicilor maghiari din țările învecinate. În plus, drepturile economice acordate etnicilor maghiari sînt minime, ele constînd doar din permise sezoniere de lucru, reduceri limitate la călătorii și accesul la facilitățile culturale și educaționale. Forme mai substanțiale de asistență socială — cum ar fi asistența medicală — sînt acordate doar rezidenților temporari și sînt condiționate. În afara acestor drepturi socio-economice, legea nu conferă etnicilor maghiari nici un fel de drept politic care aparține cetățeniei ungare, cum ar fi dreptul de a vota în alegerile naționale sau locale, de a deține pămînt, sau de a fi eligibili pentru funcții în aparatul de stat al țării. În anumite privințe, legea statutului pare să fie croită mai mult potrivit nevoilor economice ale metropolei decît în funcție de cele ale etnicilor maghiari din țările învecinate, oferind beneficiarilor săi o formă simbolică de apartenență, însă negîndu-le o afiliere cetățenească colectivă.

Concluzii

Studiul de față susține că această controversă dintre România și Ungaria cu privire la adoptarea și implementarea Legii statutului este o continuare, în condții diferite, a continuei dezbateri ideologice dintre România și Ungaria cu privire la definiții contrastante ale națiunii. Ca atare, dezbaterile politice cu privire la Legea statutului au activat toate componentele principale ale relației româno-maghiare, și anume „statul naționalizator", „patria națională externă" și „minoritatea națională".[45] Studiul sugerează de asemenea că Legea statutului ar trebui analizată ca parte a unui proces mai larg de renaştere a politicilor cetățeneşti și naționale inclusive din Europa Centrală și de Est. Motivațiile aflate în spatele proliferării politicilor naționale în Europa Centrală și de Est postcomunistă sînt diverse, între ele numărîndu-se dorința de a instituționaliza politic legăturile culturale cu minoritățile din afara granițelor naționale, de a acorda libertatea de călătorie între țările-mamă și minoritățile naționale, de a descuraja imigrarea în masă sau de

absorbi forța de lucru calificată din străinătate. Pentru a exemplifica paleta largă a opțiunilor politice aflate la îndemîna statelor naționale din Europa Centrală și de Est, studiul se concentrează asupra interacțiunii dintre politicile referitoare la cetățenie și apartenența națională simbolică din România, Moldova și Ungaria. Studiul pune în lumină similitudinile și diferențele dintre politicile naționale promovate de România și Ungaria.

Cît de departe poate fi dusă comparația dintre Legea statutului maghiarilor și politicile României referitoare la dubla cetățenie? La o primă vedere, cele două legi aparțin unor categorii legislative diferite. Prevederile Legii cetățeniei române se referă la dreptul la repatriere al foștilor cetățeni, în vreme ce Legea statutului maghiarilor reglementează drepturile și privilegiile acordate de statul ungar etnicilor maghiari din străinătate. Totuși, ambele legi depășesc cadrul categoriilor lor specifice în moduri semnificative. În primul rînd, spre deosebire de legile clasice ale repatrierii, Legea cetățeniei române nu a cerut foștilor cetățeni reîntoarcerea în țară. Prevederile legii fac astfel ca termenul „repatriere" să fie golit de sens, și ar putea fi privite mai degrabă ca o lege a restituirii cetățeniei. La rîndul său, Legea statutului maghiarilor depășește cadrul unei legi de protecție a minorităților. Ea nu numai că formulează politici culturale sau o formă pur simbolică de apartenență națională, ci acordă etnicilor maghiari din străinătate accesul pe piața muncii și anumite facilități de bunăstare care sînt în mod normal restrînse pentru cetățenii statului. În această privință, cele două legi prezintă o serie de similarități. În primul rînd, ambele folosesc o perspectivă „etatistă" alegîndu-și ca țintă *foștii cetățeni* care și-au pierdut cetățenia ca urmare a schimbării granițelor. Totuși, în vreme ce Legea cetățeniei române acordă dreptul de recîștigare a cetățeniei tuturor foștilor cetățeni, indiferent de etnia lor, Legea statutului maghiarilor combină principiul etatist cu unul etnic, acordînd un statut privilegiat doar etnicilor maghiari din străinătate (și familiilor lor). În al doilea rînd, ambele legi fac aluzie la pierderea „involuntară" a cetățeniei de către populația înrudită din străinătate, sugerînd astfel ilegalitatea schimbării granițelor și dînd ocazia acuzațiilor de iredentism. Această acuzație este reîntărită de faptul că Legea statutului se aplică numai maghiarilor din țările învecinate care au trăit sub administrația ungară. La rîndul său, deși — spre deosebire de legea maghiară — legea română nu restrînge explicit aplicarea sa la anumite teritorii, prevederile sale îi au în vedere în principal pe locuitorii Basarabiei și Bucovinei, foste provincii ale României Mari interbelice. Mai mult, prevederile ambelor legi au fost percepute ca venind în contradicție cu legislația internă a României, respectiv a Moldovei, fiind de aceea văzute ca o provocare la adresa *status-quo*-ului politic din regiune.

Cele două legi prezintă diferențe substanțiale în ce privește tipul de drepturi legale și privilegiile pe care le acordă. În urma dezbaterilor politice intense, liderii politici ungari au respins soluția acordării dublei cetățenii etnicilor maghiari care

trăiesc în străinătate, optînd în schimb pentru o formă mai simbolică de apartenenţă naţională. În contrast, prevederile extrem de permisive ale Legii cetăţeniei române au avut ca rezultat o "renaturalizare" masivă a cetăţenilor moldoveni şi le-a conferit drepturi cetăţeneşti depline. Mai mult, dezbaterile asupra dublei cetăţenii au pus în lumină o contradicţie majoră în luările de poziţie ale factorilor de decizie din România: ei au refuzat cu hotărîre soluţia dublei cetăţenii pentru etnicii maghiari, însă au promovat-o în cazul cetăţenilor moldoveni. Această atitudine este generată de faptul că România a acţionat simultan într-un dublu rol politic ca şi „stat naţionalizator" în relaţia sa cu etnicii maghiari din România şi ca „patrie naţională externă" în relaţia sa cu cetăţenii moldoveni.❑

Note

1. Pentru o analiză cuprinzătoare a principalelor etape, a conţinutului şi a contextului internaţional în care s-a derulat procesul reconcilierii politice dintre România şi Ungaria din perspectiva teoriilor recente ale studiilor de securitate, vezi Constatntin Iordachi, "The Romanian-Hungarian Reconciliation Process, 1994-2001: from Conflict to Cooperation" în *PolSci. Romanian journal of Political Science*, I (Decembrie 2001) 3-4, pp. 88-134. Articolul acordă o atenţie specială conflictului ideologic dintre cele două ţări, folosind Legea statutului ca un studiu de caz relevant.

2. Vezi Misha Glenny, *The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy* (New York: Penguin, 1990), p. 294; şi Zbigniew Brzezinski, "Post communist nationalism," Foreign Affairs 68 (Winter 1989/90) 5, pp. 2-3.

3. Aceasta nu înseamnă că sistemul comunist a reuşit să înăbuşească total conflictele etnonaţionale. De fapt, se poate identifica un val crescînd de naţionalism la sfîrşitul anilor '80, conflictul diplomatic româno-ungar din perioadă aceea fiind un exemplu relevant. Raymond Pearson şi George Schöpflin au identificat mai mulţi stimuli care au dus la avîntul naţionalist din 1989: „fluxul demografic," „revoluţia media," „falimentul autorităţii supra-naţionale," şi „ameninţarea la adresa mediului înconjurător." Vezi Raymond Pearson, "The Making of '89: Nationalism and the Dissolution of Communist Eastern Europe," *Nations and Nationalism* (July 1994), pp. 69-70; and George Schöpflin, "Nationalism in Eastern Europe," *Nations and Nationalism* (September 1994), pp. 38-40.

4. Pentru analize ale legislaţiei româneşti referitoare la cetăţenie, vezi Iordachi, „Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. Történeti áttekintés" *Regio* (Budapest) (December 2000) 3, pp. 27-61; şi Iordachi, "The Unyielding Boundaries of Citizenship: The Emancipation of 'Non-Citizens' in Romania, 1866-1918," *European Review of History*, 8 (August 2001) 2, pp. 156-187.

5. Iordachi, „Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában," p. 52.

6. Vezi Cf. Gheorghe Cojocaru, *Colapsul URSS şi dilema relaţiilor româno-române*. Bucureşti: Omega, 2001. Cartea oferă o documentare utilă a dilemelor fondatoare ale relaţiilor bilaterale dintre România şi Moldova din perioada 1989-1992.

7. Pentru o analiză a cetăţeniei în fostul spaţiu sovietic, vezi Rogers W. Brubaker, "Citzenship Struggles in Soviet Successor States," *International Migration Review* XXVI (Summer 1992) 2, pp. 275-276.

8. Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture* (Stanford: Hoover Institution Press, 2000), pp. xxvii-xxviii.

9. Estimare a fostului prim ministru moldovean Mircea Druc, *Evenimentul Zilei*, mai 20, 2000.

10. „Unde se duce votul basarabenilor" *Evenimentul Zilei*, mai 28, 2000.

11. Cel mai hotărît susținător al politicilor pragmatice față de Moldova a fost ministrul afacerilor externe al României Adrian Severin (1996-1998), care a relansat negocierile pentru semnarea unui tratat bilateral care trena de la proclamarea independenței Moldovei. În contrast, succesorul său, Petre Roman (1998-2000), vorbea deschis despre „dorința de unire" dintre Moldova și România.

12. Despre strategiile politice de „ieșire," „voce" și „loialitate," vezi Albert Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty (*Cambridge: Harvard University Press, 1970).

13. Infotag, February 14, 2000.

14. Angela Sirbu, "Protesting "Moldovanism" A proposal by the communist government to revise history sparks protests in Moldova," *OMRI Analytical Briefs*.

15. Vezi King, "The Transnistiran Conundrum," in *The Moldovans*, pp. 178-208. Vezi, de asemeni, Cf. Michael Bruchis, The Republic of Moldavia: From the Collapse of the Soviet Empire to the Restoration of the Russian Empire (Boulder: *East European Monographs*, 1996).

16. Cu privire la politicile referitoare la cetățenie de după 1991 ale Rusiei, vezi Lowell Barrington, "The domestic and international consequences of citizenship in the Soviet successor states" *Europe-Asia Studies*, 47 (July 1995), 5, pp. 731-764;

17. *Infotag*, "Transnistria Introduces Own Passports," May 24, 2001.

18. *Basa Press*, „Doar 24 la sută din locuitorii Transnistriei vor putea participa la alegerile de la 25 februarie" 6 februarie 2001.

19. Această proporție capătă și mai multă semnificație dacă din populația Moldovei se scad locuitorii Transnistriei care nu și-au confirmat cetățenia moldoveană și al căror număr estimat se ridică la 560.000 de persoane.

20. *Infotag*, 14 februarie 2000

21. Valeriu Pasat, "Exodus" în *Nezavissimaya Moldova*.

22. Valeriu Pasat, "Exodus" în *Nezavissimaya Moldova*. Ca urmare, totalul populației Moldovei a scăzut de la 4,33 milioane în 1989 la 4,32 milioane în 1997. Vezi King, *The Moldovans*, pp. xxvii-xxviii.

23. Purtătorii de cuvînt ai președintelui Anatol Golea, citați în Infotag, "President Orders Ministers to Study Why Molovans Rush for Romanian Citizenship," February 7, 2000.

24. *Infotag*, 6 martie 2000.

25. *Infotag*, "Romania Indirectly Stimulates Legislation Violation by Moldovans," 7 martie 2000.

26. *Basa Press*, „Președenția a elaborat un proiect de acord cu privire la dubla cetățenie," 13 martie 2000.

27. *Basa Press*, „Bucureștiul va oferi Chișinaului date despre cetățenii moldoveni care dețin și cetățenia română," 28 martie 2000.

28. *Basa Press*, „Chișinăul a recunoscut dreptul la dubla cetățenie în anumite cazuri", 14 octombrie 1999.

29. *Basa Press*, „O comisie parlamentară recomandă președenției să renunțe la un articol din proiectul legii cetățeniei," 22 martie 2000.

30. Opțiunea lor pentru cetățenia ungară se baza pe prevederile articolului 10 al Tratatului de la Trianon, care dădea posibilitatea minorităților etnice de a-și alege cetățenia între statele succesoare ale fostei Austro-Ungarii.

31. Nicolae Ceaușescu la 23 februarie 1987, în *Arhivele Radio Europa Liberă* (Budapesta), Romanian SR/3, Radio Free Europe Background Report, 22 aprilie 1987, p. 12.

32. Cu privire la distincţia dintre definiţiile etatistă şi etnicistă a naţiunii, vezi Anthony Smith, *Theories of Nationalism* (London: Duckworth, 1971), p. 176.

33. *Arhivele Radio Europa Liberă* (Budapesta), Romanian SR/3, Radio Free Europe Background Report, 22 aprilie 1985, p. 3.

34. Vezi Decretul guvernului No. 90/1992, "On the Government Office for Hungarian Minorities Abroad"

35. *Concluding Document of the Inaugural Conference for a Pact on Stability in Europe*, Interpretative Statement, punct 1.5.

36. Traian Chebeleu, purtătorul de cuvînt al preşedintelui României, *Evenimentul Zilei*, 27 mai 1997.

37. *România şi minorităţile. Colecţie de documente* (Târgu Mureş: Pro Europa, 1997), p. 162.

38. Iordachi, *"The Romanian-Hungarian Reconciliation Process."*

39. *Evenimentul Zilei*, august 27, 1997.

40. *Evenimentul Zilei*, septembrie 17, 1998.

41. *Evenimentul Zilei*, iulie 21, 1998.

42. *Evenimentul Zilei*, iulie 27, 1998.

43. *Evenimentul Zilei*, iulie 27, 1998.

44. Cabinetul consilierului de stat pe probleme de politică externă a Guvernului României, „În contradicţie cu normele internaţionale de drept" în 22 Plus, XII, 5-11 iunie 2001, 130, p. 6.

45. Utilizez aici concepte formulate de Rogers Brubaker în *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge University Press, Cambridge: 1996).

Traducere de Doina Baci

*

Constantin IORDACHI *este licenţiat în istorie al Facultăţii de Istorie, Universitatea Bucureşti şi absolvent al Institutului de Studii Internaţionale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. In prezent, el şi-a definitivat studiile doctorale la Central European University din Budapesta. Iordachi a fost cercetător invitat la Universitatea Pittsburgh, la Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington DC, Collegium Budapest, şi la Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. El este autor al lucrării Citizenship, Nation- and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913. Carl Back Papers in Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2002; şi co-editor al Nationalism and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies (Budapest: Regio Books; Iaşi: Polirom, 2001). Iordachi a publicat numeroase articole în reviste de specialitate, cu precădere în limbile română, maghiară şi engleză. Începînd din 2002, el este Local Faculty Fellow al Civic Education Project, Romania.*

Constantin Iordachi, *Redefining the Boundaries of the Nation: A Comparison between Hungary's "Status Law" and Romania's Policy on Dual Citizenship in the Republic of Moldova* publicat cu permisiunea autorului.

Măsuri pozitive cu caracter național pentru ocrotirea identității minorităților de dincolo de frontiere în Europa

KÁROLY GRUBER

Una dintre cele mai importante probleme de teorie politică şi de drept internațional ridicate cu ocazia discuțiilor diplomatice din jurul Legii despre maghiarii din țările învecinate a fost dacă ajutoarele şi facilitățile oferite de această lege pot fi sau nu calificate drept discriminatorii. În cele ce urmează vom încerca să trecem în revistă legislația Uniunii Europene şi a Consiliului Europei referitoare la această problemă, cîteva reglementări naționale ale unor state membre ale UE şi practica juridică în acest domeniu a statelor învecinate.

Reglementări UE şi CE referitoare la sprijinul acordat minorităților naționale

Marea majoritate a reglementărilor care se ocupă de minoritățile naționale aparține Consiliului Europei, cele ale Uniunii Europene fiind reduse la număr; odată cu lărgirea însă această situație se poate schimba semnificativ.

Convenția-cadru a Consiliului Europei şi Carta Limbilor Minoritare şi Regionale ale CE declară că sprijinul acordat minorităților nu poate fi considerat discriminare. Cu ocazia verificării îndeplinirii condițiilor de aderare a țărilor candidate, aplicarea prevederilor convențiilor Consiliului Europei sînt considerate drept criterii de aderare: aici UE se sprijină pe documentele CE.

În conformitate cu art.4, al.2 al Convenției-cadru a CE:

„Părțile se angajează să adopte, dacă este cazul, măsuri adecvate pentru a promova, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice şi culturale, egalitatea deplină şi efectivă între persoanele aparținînd unei minorități naționale şi cele aparținînd majorității. Ele vor ține seama în mod corespunzător, în această privință, de condițiile specifice în care se află persoanele aparținînd minorităților naționale."

Iar art. 4, al. 3 al Convenției-cadru spune: „Măsurile adoptate în conformitate cu paragraful 2 nu vor fi considerate acte de discriminare."

Același principiu este subliniat și de Carta Limbilor Regionale și Minoritare a CE:

„Adoptarea de măsuri speciale în favoarea limbilor regionale sau minoritare, destinate să promoveze egalitatea între vorbitorii acestor limbi și restul populației, sau urmărind să țină seama de situațiile lor specifice, nu este considerată ca un act de discriminare față de vorbitorii limbilor mai răspîndite."

Principiul general conform căruia sprijinul acordat minorităților nu poate fi considerat discriminare, nu se limitează doar la relația internă dintre statul dat și minoritățile sale, nu exclude deci sprijinul (chiar și extern) îndreptat către înfăptuirea egalității reale în drepturi a minorităților. Acest lucru, deductibil din spiritul documentelor și practica judiciară europeană (politica de finanțare a statelor membre, respectiv a Comisiei UE), se poate referi și la sprijinul acordat de o țară-mamă minorităților de dincolo de frontiere în cazul în care oferă sprijin sub forma finanțării unor proiecte pentru mai mulți ani în scopul înlesnirii păstrării și dezvoltării identității grupurilor minoritare. De exemplu: înființarea și dezvoltarea programelor de radio bilingve în Austria, editarea unor manuale de istorie și geografie în limba catalană în Franța, programe pentru romi în Ungaria, România, Cehia.

Acest lucru este susținut și de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a CE, semnată și ratificată de marea majoritate a statelor membre UE și a țărilor învecinate Ungariei. În conformitate cu Convenția-cadru, ocrotirea minorităților naționale nu poate fi o chestiune exclusiv internă a statului dat (cap.I., art.1):

„Protecția minorităților naționale și a drepturilor și libertăților persoanelor aparținînd acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniu de cooperare internațională."

Printre principiile fundamentale ale Uniunii Europene vom întîlni și cel al necesității păstrării diversității etnice și naționale. Acest principiu este susținut de numeroase documente ale Uniunii Europene. Articolul 22 al Cartei Europene a Drepturilor Fundamentale a UE declară respectarea diversității lingvistice și culturale: „Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică."

La inițiativa Parlamentului European, care a adoptat numeroase hotărîri în acest domeniu, Uniunea Europeană a luat măsuri pentru ocrotirea și susținerea limbilor regionale și minoritare din Europa: *Resolution on linguistic and cultural minorities in the European Community (A3–0042/94).*

Directiva 2000/43/EC din 29 iunie 2000 referitoare la aplicarea principiului tratamentului egal al persoanelor independent de originea lor rasială sau etnică cuprinde și prevederile fundamentale privind interzicerea discriminării.

Articolul 2 al directivei reglementează noțiunea de discriminare negativă. Conform acesteia, discriminarea directă sau indirectă bazată pe originea rasială sau etnică constituie o încălcare a principiului tratamentului egal. Avem de-a face

cu discriminare directă atunci cînd o persoană – într-o situație comparabilă (*in a comparable situation*) – este supus unui tratament inferior față de alte persoane în baza originii sale rasiale sau etnice.

Conținutul articolului 5, cu subtitlul *„positiv action"*, este însă demn de reținut. Conform acestuia: pentru a putea asigura în practică o egalitate deplină, principiul tratamentului egal nu împiedică nici un stat membru să adopte sau să susțină măsuri speciale care să prevină sau să elimine (*prevent or compensate*) dezavantajele legate de originea etnică sau rasială.

În concluzie se poate afirma că sprijinul acordat minorităților etnice și naționale în baza documentelor CE și UE nu poate fi calificat drept dicriminare.

Reglementările unor state membre UE

Datorită relațiilor speciale dintre statele membre UE (Spania, Portugalia, Irlanda, Germania, Italia, Grecia, Austria) în problemele privind legăturile istorice și culturale cu minoritățile de dincolo de frontiere, problemele de mai sus sînt reglementate mai ales prin legislația privitoare la cetățenie și politica vizelor. În conformitate cu Tratatul de la Maastricht, poate deveni cetățean UE – beneficiind astfel de drepturile prevăzute în Tratat – persoana care este cetățean al unui stat membru UE. Nu există deci prevederi legate de cetățenia națională, stabilirea cetățeniei naționale rămînînd în competența statelor naționale.

Germania

În conformitate cu art.1, al. 1, a legii fundamentale germane, o persoană poate fi considerată ca fiind de naționalitate germană dacă posedă cetățenia germană, respectiv dacă este refugiat sau alungat de naționalitate germană, sau dacă este soț, respectiv descendent al acestuia, stabilit în interiorul hotarelor din 31 decembrie 1937 a imperiului german, dacă nu este prevăzut altfel.

În sensul celor de mai sus trebuie să facem distincție între un german și o persoană cu „statut de german" (german din exterior). Este considerată de naționalitate germană persoana care posedă cetățenia germană. Iar persoană cu „statut de german" (german din exterior) este cel care nu posedă cetățenia germană dar este de naționalitate germană și îndeplinește condițiile stabilite de lege. Aceste condiții se sprijină pe următoarele baze juridice:

– Bundesvertriebenengesetz („legea exilului")

– Legea cetățeniei

Legea exilului (BVG) reglementează situația persoanelor de naționalitate germană care trăiesc în alte state și doresc să se stabilească în Germania. Această lege stabilește cine poate fi considerat un așa-numit „Spätaussiedler" (persoană cu drept de stabilire) care în conformitate cu art. 116 din Constituția germană poate fi considerată persoană cu „statut de german" (german din exterior). În baza

acestuia, cetățenia germană, respectiv dreptul de a se stabili în Germania, poate fi obținută în calitate de „Spätaussiedler", de către persoana de naționalitate germană (BVG § 6).

Potrivit § 6 (1), este de naționalitate germană acea persoană care în țara sa natală s-a declarat în mod constant ca aparținînd de poporul german, ca fiind de naționalitate germană, iar această declarație este confirmată de anumite caracteristici cum ar fi originea, limba, educația sau cultura.

În conformitate cu § 6 (2), poate fi considerată ca fiind de naționalitate germană persoana născută după 31 decembrie 1923 de părinți de cetățenie sau naționalitate germană, aceştia sau alte rude ale lor satisfac condițiile de mai sus şi s-a declarat fără întrerupere că aparține poporului german, respectiv că poate dovedi (prin examen de limbă) fără drept de tăgadă apartenența sa națională, ori poate fi considerat de naționalitate germană datorită dreptului pământului natal.

Acordarea utorizației de imigrare depinde şi de faptul dacă solicitantul de naționalitate germană a trăit pînă în momentul rezolvării cererii depuse fără întrerupere pe teritoriul pământului său natal [BVG § 4 (1)]. Ceea ce înseamnă că, dacă solicitantul cetățeniei germane s-a aflat deja pe teritoriul Germaniei, dar atunci nu a solicitat sau nu a obținut cetățenia germană, nu mai are dreptul să solicite aceasta, adică îşi pierde statutul de „german din exterior".

Solicitanții cu excepția celor din Estonia, Letonia şi Lituania mai trebuie să demonstreze că a fost supus discriminărilor pe baza apartenenței naționale pînă la 31 decembrie 1992, sau după această dată, respectiv dacă suferă de pe urma acestor discriminări anterioare. Cei veniți din spațiul ex-sovietic nu trebuie să demonstreze acest lucru pentru că legiuitorul pleacă de la presupunerea existenței acestor discriminări pînă în ziua de astăzi.

§ 5 al BVG enumeră taxativ acele cazuri în care cetățenia germană, respectiv stabilirea în Germania, nu poate fi acordată:

– dacă cineva a sprijinit în mod semnificativ dictatura național-socialistă sau alte dictaturi în țara sa natală

– dacă cineva a comis acte împotriva umanității sau a statului de drept

– dacă cineva şi-a folosit funcția pentru interese propri sau în dauna altora

– cel care se pregăteşte să-şi părăsească țara natală pentru că a comis o infracțiune

– cel care a ocupat în țara sa natală funcții importante în susținerea regimului comunist.

Obținerea statutului de „Spätaussiedler" este limitată şi de „Kriegsfolgenbereinigungsgesetz" (Legea care reglementează efectele ulterioare ale războiului): legea spune că cei născuți după 1 ianuarie 1993 nu au dreptul să solicite obținerea acestui statut, ceea ce înseamnă că mai de vreme sau mai tîrziu statutul încetează.

Procedura

Cererea pentru cetățenia germană, respectiv pentru stabilirea în Germania se depune la ambasada sau consulatul general german din țara natală a solicitantului care va fi transmisă mai departe la Bundesverwaltungsamst (Oficiul federal al administrației publice) din Köln pentru rezolvare. Soluționarea unei cereri poate dura mai mulți ani. Reprezentanțelor diplomatice le revine astfel doar rolul de intermediar. Durata îndelungată a soluționărilor se datorează numărului şi astăzi ridicat al cererilor. În măsura în care examenul de limbă este luat cu notă maximă, soluționarea cererii este accelerată.

Solicitantul este obligat să dea examen de limbă prin intermediul căruia, în conformitate cu § 6 (2) din BVG îşi dovedeşte şi aparteneța națională. Examenul de limbă se desfăşoară în țara natală a solicitantului. Întru-cît în cazul unui examen de limbă nereuşit solicitantul nu poate spera la o soluție pozitivă, s-a căutat evitarea situației în care solicitantul să fie retrimis în patrie. Pentru reuşita examenului însă este suficient ca persoana respectivă să poată susține o conversație simplă în limba germană. Or, pentru aceasta este suficient să vorbească dialectul german (de ex. cel din Rusia) din țara sa natală. Examenul de limbă nu poate fi repetat, dar se poate cere dispensă pentru vîrstnici.

În cazul soluționării pozitive a cererii, solicitantul împreună cu aparținătorii pot călători în Germania cu paşaport eliberat în țara de origine cu viză germană. Particularitatea acestuia este că solicitantul şi aparținătorii vor putea obține automat cetățenia germană prin eliberarea „Vertribenenausweis" (legitimației de refugiat) în conformitate cu legea cetățeniei valabilă de la 1 august 1999, care se eliberează în Germania. Solicitantul şi aparținătorii călătoresc deci în Germania cu statut de german, dar nu şi ca cetățeni germani. Solicitantul va deveni „german cu statut" odată cu soluționarea pozitivă a cererii sale, iar aparținătorii vor deveni odată cu intrarea în Germania.

Aparținătorii solicitantului

a) Soții

Soțul (soția) de altă naționalitate trebuie să trăiască cel puțin trei ani de la părăsirea țării natale în căsnicie cu soțul îndreptățit la obținerea cetățeniei germane. Soții, precum şi copiii acestora, devin automat „germani cu statut" din momentul sosirii pe teritoriu german. Soții de altă naționalitate, respectiv cei care nu corespund condițiilor de limbă sau celor prevăzute în legătură cu asumarea apartenenței naționale germane pot călătorii şi se stabili în Germania numai dacă au obținut dreptul de stabilire înainte de plecarea solicitantului şi a persoanei în cauză din țara de origine. Motivul acestei măsuri este că autoritățile germane doresc să ştie din timp numărul persoanelor doritoare să se stabilească în Germania.

b) Descendenții şi alți aparținători

Descendenții solicitantului, soții acestora, copiii minori, respectivi copiii descendenților solicitantului au dreptul la obținerea vizei și intrarea pe teritoriu german odată cu solicitantul. Condiția este identică cu cea cerută soților, și anume să posede autorizație de stabilire în Germania.

Întreținerea în Germania

Reglementările referitoare la întreținerea și cazarea „noilor" cetățeni germani sînt cuprinse, pe de o parte în BVG, pe de altă parte în „Spätaussiedler Wohnungszuweisungsgesetz" (Legea privitoare la repartizarea locuințelor pentru repatriați), în continuare (SWG). § 8 din BVG prevede că landurile sînt obligate să primească într-o proporție determinată, despre care decide Bundesverwaltungsamt, germani repatriați. Dacă „Spätaussiedler"-ul nu are loc de muncă (ceea ce e de presupus), § 2 din SWG prevede ca autoritatea corespunzătoare să-i repartizeze o locuință. La repartiție se ține cont de relațiile de rudenie, adică se caută ca „Spätaussiedler"-ul să obțină o locuință în apropierea rudelor stabilite mai devreme în Germania, fără însă ca solicitantul să poată avea pretenția la aceasta. Administrația publică locală le asigură acestora ajutor material în cadrul sistemului de asistență socială. Dacă solicitantul sau una dintre rude are nevoie de perfecționarea cunoștințelor de limbă germană, va fi înscris la aceste cursuri, respectiv va fi trimis la cursuri de recalificare dacă nu i se poate asigura loc de muncă în profesia inițială.

Spania

Spania, în esență, urmează prevederile de la Schengen. Față de cetățenii din America Latină însă, din motive culturale și istorice, autoritățile spaniole aplică discriminarea pozitivă. Pentru un sejur de mai puțin de 90 de zile nu este necesară viza Schengen sau sînt acordate vize preferențiale. Și în cazul acordării autorizațiilor de lucru cetățenii din America Latină sînt tratați în mod preferențial, iar în cazul acordării cetățeniei, în loc de perioada de 10 ani prevăzută de lege, li se poate acorda și după doar doi ani cetățenia spaniolă.

Portugalia

Portugalia întreține relații speciale cu Brazilia și cu fostele sale colonii (Mozambic, Macao etc.) Pentru desfășurarea fără cusur a relațiilor culturale Portugalia și Brazilia au încheiat în 1960 o convenție privind scutirea de vize de călătorie. În baza acestei convenții cetățenii brazilieni în esență pot rămîne un timp nelimitat pe teritoriul Portugaliei.

Portugalia a aderat încă la 25 iunie 1991, ca membru al Comunității Economice Europene, la Tratatul de la Schengen. În acestă perioadă nu a existat încă o reglementare unitară la nivelul Uniunii asupra politicii de vize, fiecare stat bazîndu-

se pe propriile reglementări naționale. Totodată fiecare stat membru al Comunității (și al spațiului Schengen) acordase cetățenilor brazilieni dreptul de călătorie fără viză pe o perioadă de 90 de zile. În scopul menținerii dreptului cetățenilor brazilieni de a călători în spațiul Schengen fără viză, statul portughez a acceptat în momentul aderării la Tratatul de la Schengen condiția de a reprimi orice cetățean brazilian care, încălcînd convențiile bilaterale privind regimul vizelor între statele spațiului Schengen și Brazilia, depășește termenul de ședere de trei luni. În timpul tratativelor Portugalia, prin acceptarea obligației de readmisie a cetățenilor brazilieni, a facilitat ca în momentul închegării politicii de vize ale Comunității în 1995, celelalte state membre ale Uniunii Europene să nu insiste asupra includerii Braziliei pe lista comună a statelor cu obligativitate de vize în conformitate cu ordonanța 2317/95 a CE (deși se pusese problema obligativității vizelor pentru Brazilia datorită riscurilor de imigrație a cetățenilor care depășesc cele 90 de zile scutite de vize).

Ministrul portughez de externe reglementează prin ordonanța 6162/1999 condițiile sprijinirii comunităților portugheze care trăiesc în străinătate. Candidații pot depune aplicații la Ministerul de Externe portughez în următoarele domenii:

– integrarea socială, școlară și culturală a tinerilor de origine portugheză,

– participarea mai intensă a portughezilor din străinătate la viața socială și politică a țărilor acceptante,

– răspîndirea culturii portugheze cu ajutorul mijloacelor înalte și/sau cele corespunzătoare interesului local,

– întărirea solidarității în cadrul unei comunități date, respectiv susținerea celor în vîrstă și aflați în nevoie,

– aprofundarea studierii problemelor legate de emigrația și comunitățile portugheze.

Irlanda

În conformitate cu art.2 al Constituției țării: „....națiunea irlandeză întreține relații speciale cu acele persoane de origine irlandeză care trăiesc în străinătate, care împărtășesc cultura și identitatea irlandeză."

În sensul celor de mai sus, obținerea cetățeniei irlandeze este posibilă pe trei căi: prin naturalizare, prin căsătorie și prin descendență.

În cazul naturalizării și a descendenței, persoanele de origine și naționalitate irlandeză pot obține cetățenia, față de alte persoane, în mod preferențial: prin decizia specială a Ministerului de Externe, în cazul solicitanților de origine irlandeză se face abstracție de condițiile prevăzute de legea naturalizării.

Legea irlandeză a cetățeniei este poate cea mai liberală din cadrul UE. Dacă solicitantul cetățeniei irlandeze poate demonstra că măcar unul dintre bunici este de origine irlandeză – deci s-a născut în Irlanda –, atunci i se cuvine automat pașaportul irlandez. Din punct de vedere al regimului străinilor Irlanda are reglementări comune

cu Marea Britanie. În baza convenției britanico-irlandeze din „vinerea mare" 1999, cele două state recunosc reciproc instituția dublei cetățenii. Locuitorii Irlandei de Nord pot alege între cetățenia britanică, cetățenia irlandeză sau dubla cetățenie. În urma convenției din „vinerea mare" Irlanda și-a modoficat constituția și legea cetățeniei. Legea anterioară a cetățeniei declara în mod automat cetățean irlandez orice persoană născută pe teritoriul insulei irlandeze. Dincolo de aceasta, persoana născută pe teritoriul insulei irlandeze – inclusiv în Irlanda de Nord – poate obține cetățenia irlandeză și ca subiect de drept, dacă solicită acest lucru.

Grecia

În baza împuternicirii legii 1975/12.04.1991 referitoare la „ Călătoria, șederea, dreptul la muncă și expulzarea străinilor" a fost emisă ordonanța 4000/3/10 despre procedurile privind obținerea dreptului la muncă și ședere pentru cetățenii albanezi de origine greacă.

a) Ordonanța prevede posibilitatea eliberării unei „legitimații speciale" pentru cetățenii albanezi de origine greacă. Soții și membrii de familie, indiferent de apartenența lor națională, pot obține de asemenea aceste legitimații, dacă demonstrează legăturile de rudenie cu solicitantul.

Pentru obținerea legitimației speciale solicitantul trebuie să dețină un act valabil de călătorie care să dovedească cetățenia și o viză specială eliberată de consulatul Greciei. Această viză poate fi obținută pe baza unui document eliberat de Federația Grecilor din Epirul de Nord din Albania care să dovedească originia sa greacă. (Adică: o adeverință eliberată de o organizație civică națională care funcționează într-un stat străin!)

b) Legitimația specială acordă purtătorului său:

– dreptul de ședere permanentă în Grecia

– dreptul la muncă în Grecia.

c) De la intrarea în vigoare a ordonanței au fost eliberate cca. 130 000 de legitimații pentru cetățenii albanezi de origine greacă.

Reglementări similare în țările din zona învecinată Ungariei

Mai multe țări din Europa Centrală și de Est au elaborat sau sînt pe cale să elaboreze legile lor proprii privind fragmentele lor de națiune de dincolo de hotare. În cele ce urmează vom analiza legile similare românești, slovace, slovene, bulgare, deja adoptate, și o lege – cea poloneză – pe cale de a fi adoptată.

Slovacia

Din punctul de vedere al conținutului și a faptului că este vorba de o lege în vigoare, legea *despre slovacii de dincolo de frontiere* este cea mai importantă din punctul de vedere a legii maghiare a statutului. Legea 70/1997, adoptată încă de

guvernul Meciar, reglementează statutul, drepturile şi obligaţiile slovacilor de dincolo de frontiere pe teritoriul Republicii Slovacia. Nu conține însă reglementări privind facilități cu efecte în afara granițelor Republicii Slovacia pentru slovacii din exterior.

În conformitate cu § 2., *se consideră slovac din exterior persoana care obține în baza prezentei legi statutul respectiv:* adică acea persoană care nu este cetățean slovac, este de naționalitate sau origine etnică slovacă şi *posedă conştiința identității culturale şi lingvistice slovace.*

Legea oferă o paletă largă de posibilități pentru atestarea originii slovace: prin documente adecvate (certificat de naştere, extras din registrul de botez, document doveditor al domiciliului permanent, document de cetățenie), în lipsa acestora, pe baza declarației scrise a organizației etnice care funcționează în localitatea de domiciliu, sau în lipsa acesteia, pe baza declarației scrise a doi compatrioți slovaci domiciliați în acelaş stat. Conştiința identității culturale şi lingvistice slovace poate fi dovedită prin rezultatele activității solicitantului, prin declarația scrisă a organizației etnice din localitatea de domiciliu, respectiv prin declarația scrisă a doi slovaci care trăiesc în acelaşi stat cu solicitantul. Practic deci, ambele condiții necesare atestării statutului de slovac pot fi dovedite de doi slovaci din exterior care trăiesc în acelaşi stat cu solicitantul. Facilitățile ce decurg din prevederile legii se aplică şi copiilor sub 15 ani ai solicitantului.

Statutul de slovac din exterior poate fi solicitat la Ministerul de Externe a Republicii Slovacia sau la ambasadele sau consulatele acesteia. Ministerul de Externe rezolvă cererea, în cadrul unei proceduri oficiale ale administrației de stat, în termen de 60 de zile şi, în cazul unei soluții pozitive, eliberează paşaportul de slovac din exterior solicitantului. Deşi legea prevede eliberarea unui *paşaport* de slovac din exterior, pe documnetele eliberate figurează termenul de *legitimație*.

Legea transferă în competența Ministerului Culturii acordarea facilităților culturale ale instituțiilor de stat sau private, respectiv coordonarea activității acestora. În afară de aceasta, prin intermediul sistemului informativ de stat întocmeşte documentație despre slovacii de dincolo de frontiere şi despre activitățile care îi privesc în Slovacia.

Legea nu conține prevederi în privința finanțării activității şi nu prevede înființarea unei instituții separate pentru punerea în practică a atribuțiunilor legate de slovacii din exterior. În acelaşi timp, legea oferă largi drepturi: slovacul din exterior poate solicita admiterea în orice şcoală pe teritoriul Slovaciei, poate fi angajat fără nici o autorizație specială, beneficiază de facilități de intrare şi călătorie în Slovacia, poate cere transferarea pensiei şi are dreptul să achiziționeze imobile pe teritoriul Slovaciei.

Dispozițiile finale ale legii enumeră reglementările abrogate sau modificate. După informațiile noastre adoptarea legi nu a fost urmărit cu deosebit interes de

slovacii de dincolo de frontiere. Numărul celor care au solicitat „paşaportul de slovac din exterior"nu a depăşit două mii, iar din Ungaria au sosit mai puţin de o sută de cereri. Guvernul Dzurinda a luat măsuri pentru reorganizarea sistemului instituţional legat de problema slovacilor de dincolo de frontiere.

România

Legea românească 150/1998 („privind acordarea de sprijin comunităţilor româneşti de pretutindeni") îşi propune obiective mult mai modeste. Nu instituie „legitimaţie de membru al naţiunii" şi nu reglementează statutul românilor din afara graniţelor în ţara-mamă. Cu toate acestea poate avea semnificaţie din punctul de vedere al legii statutului maghiar întru-cît, această lege, spre deosebire de celelalte două, acordă facilităţi nu numai pe propriul teritoriu ci şi pe cel al altor state. Conform art.1 „pentru asigurarea finanţării acţiunilor de sprijinire a comunităţilor româneşti aflate pe teritoriul altor state se constituie Fondul la dispoziţia primului-ministru."

Legea caută să sprijine cauza românilor de dincolo de frontiere din surse bugetare prin crearea de fundaţii şi instituţii tematice. În acest scop a fost creat un organism separat, Centrul „Eudoxiu Humuzachi" subordonat Ministerului Educaţiei Naţionale. În conformitate cu art.9 studenţii şi cursanţii centrului pot fi bursieri ai statului român şi pot beneficia de cazare gratuită în căminele studenţeşti, pe durata studiilor în România. Guvernul poate acorda totodată şi alte ajutoare pe care le consideră necesare.

Fondurile băneşti necesare aplicării legii prevăzute din bugetul de stat – 5 miliarde de lei în 1998 – arată însă şi limitele iniţiativei.

Mai tîrziu în legislativul românesc a fost elaborat un proiect de lege despre crearea unui organism similar cu MÁÉRT [Consfătuirea Permanentă Maghiară], Consiliul Românilor de peste Hotare, neadoptat însă pînă în ziua de astăzi.[1]

Slovenia

a) Situaţia minorităţii slovenilor autohtoni din ţările învecinate este reglementată printr-o hotărîre parlamentară din 1996 (Monitorul Oficial al Sloveniei 35/96). Prin această hotărîre se acordă sprijin pe teritoriul statelor vecine ale căror cetăţeni sînt minorităţile slovene autohtone respective. Astfel:

– se asigură resurse permanente pentru funcţiunile de bază ale instituţiilor lor ştiinţifice,

– este sprijinită activitatea lor editorială,

– este sprijinită asigurarea cărţilor, revistelor, înregistrărilor audio în limba slovenă pe teritoriile în care trăiesc aceştia.

b) Finanţarea ajutoarelor are loc din bugetul de stat.

c) Reglementarea nu prevede legitimaţii speciale pentru cei interesaţi.

Bulgaria

a) Efectul legii 30/2000 (anexa 14) privind bulgarii care trăiesc în afara hotarelor Republicii Bulgaria se extinde asupra tuturor statelor unde trăiesc bulgari.

Legea are valabilitate individuală asupra persoanelor care:

– au cel puțin un ascendent bulgar,

– posedă o conștiință bulgară și

– trăiește pe teritoriul altui stat.

Originea bulgară poate fi dovedită:

– prin organele oficiale bulgare sau ale altui stat.

– prin organizații bulgare legitime care funcționează în străinătate,

– prin intermediul Bisericii Pravoslave Bulgare.

b) Conform legii statul bulgar sprijină dezvoltarea „bulgarilor care trăiesc în străinătate". (Terminologia legii evită expresiile de „minoritate" sau „etnie".) Oferă sprijin organizațiilor care activează în scopul ocrotirii culturii și limbii bulgare, precum și a tradițiilor religioase bulgare. În domeniul învățământului oferă manuale și material didactic pentru beneficiarii din străinătate, iar în domeniul culturii, materiale editate despre viața și cultura Bulgariei. Sursa financiară a sprijinului acordat este bugetul Republicii Bulgaria.

c) Persoanele care cad sub incidența legii beneficiază pe teritoriul Bulgariei de următoarele facilități:

– autorizație de lucru prin procedură de urgență,

– participare la așa-zisa privatizare prin cupoane,

– efectuarea de investiții,

– restituirea bunurilor confiscate anterior,

– participarea la învățământul de bază, mediu și superior în limite definite anual de guvern.

d) Legea nu prevede introducerea unei legitimații separate pentru bulgarii de dincolo de frontiere.

Polonia

Proiectul de lege destinat reglementării situației polonezilor de dincolo de frontiere nu a depășit deocamdată faza comisiilor din Seim. Se pare că, mai mult sau mai puțin, atît marile partide de dreapta cît și cele de stînga, sînt de acord cu conținutul proiectului de lege; din lipsă de timp, legea nu va putea fi votată înainte de alegerile parlamentare din toamnă.[2] Ținînd cont de acest aspect, ni se pare justificată analiza detaliată a legii.

Preambulul proiectului de lege face referire expresă la faptul că mulți polonezi de dincolo de frontiere nu și-au schimbat locul de domiciliu ci, din motive istorice, peste capetele acestor comunități poloneze au fost modificate frontierele și suveranitățile de stat, ca urmare este considerată drept legitimă adoptarea unei astfel de legi.

Proiectul de lege stabileşte statutul persoanelor care posedă *legitimaţie de polonez* pe perioada în care se află pe teritoriul Republicii Polonia şi reglementează relaţia statului polonez cu cetăţenii săi de odinioară. Proiectul nu prevede facilităţi sau sprijin în afara graniţelor Poloniei.

Pot obţine legitimaţie de polonez acele persoane de naţionalitate sau origine poloneză care au domiciliul permanent în afara graniţelor Republicii Polonia şi:

– au fost deposedaţi de cetăţenia poloneză după cel de-al doilea război mondial sau

– au emigrat de pe teritoriul Republicii Polonia din motive de persecuţii politice, naţionale, religioase sau din motive economice sau

– nu au fost niciodată cetăţeni polonezi, dar pot dovedi adeziunea faţă de naţiunea poloneză.

Conform § 9. *solicitanţii pot dovedi prin orice mijloace naţionalitatea sau originea poloneză* (mai ales prin certificat de naştere, de botez, certificate şcolare, acte care dovedesc cetăţenia poloneză din trecut, documente doveditoare a serviciului militar în unităţi poloneze sau cele care dovedesc condamnarea la închisoare sau deportare datorită originii poloneze).

Proiectul acordă limite largi şi dovedirii legăturilor cu naţiunea poloneză care pot fi dovedite prin calitatea de membru într-o organizaţie poloneză, dar şi prin comportamentul, limba şi păstrarea obicieiurilor poloneze în familie etc.

§ 11. al proiectului extinde însă cercul subiecţilor de drept – asemenea legii slovace – întru-cît cunoaşterea limbii poloneze şi asumarea identităţii poloneze este suficient în sine, fără alte documente doveditoare pentru statutul de subiect de drept.

Prevederile legii se aplică şi copiilor sub 18 ani ale posesorului de legitimaţie.

Cercul facilităţilor şi drepturilor este şi mai larg decît cel al legii slovace, deoarece pe lîngă acordarea vizei individuale pe bază de naţionalitate poloneză, asigură şedere nelimitată în Polonia pentru polonezii din afara ţării. În domeniul drepturilor sociale şi de educaţie, subiecţii de drept ar beneficia de drepturi similare cu cetăţenii polonezi, inclusiv în privinţa asistenţei medicale nelimitate.

Procedura oficială a eliberării legitimaţiilor ar fi derulată de Ministerul de Externe al Republicii Polonia prin intermediul reţelei sale consulare. Organul competent pentru întocmirea şi eliberarea legitimaţiilor este consulul Republicii Polonia aflat în misiune în ţara de domiciliu permanent al solicitantului. Legitimaţia este planificată să aibă valoare de legitimaţie personală oficială. În cazul respingerii cererii se poate face recurs la Ministerul de Externe.

Proiectul nu-şi propune să înfiinţeze o instituţie specială şi nu dispune despre modul de finanţare a transpunerii legii în practică. Conform argumentaţiei, proiectul nu presupune cheltuieli suplimentare pentru bugetul de stat.

Însumînd

Problema fragmentelor naționale de dincolo de frontiere din zona noastră nu este de importanță deosebită numai pentru Ungaria. Desigur, din cauze demografice și istorice, dimensiunea problemei diferă de la o țară la alta. Conștienți de aceste aspecte, merită să facem o analiză a reglementările în domeniu ale țărilor din zonă.

Putem conclude în final că, deși reglementările de acest tip ale țărilor din zonă se deosebesc de proiectul maghiar, ele conțin totuși suficiente elemente și principii de drept similare ca să constituie baze de referință legitime pentru o comparație.

Concluzii finale

Pentru Ungaria, ca țară-mamă, constiuie o realitate politică fundamentală faptul că dincolo de frontierele sale trăiesc în număr semnificativ maghiari. Aceste comunități maghiare de dincolo de hotare doresc să păstreze legăturile cu țara-mamă și așteaptă într-o formă sau alta sprijin pentru păstrarea identității. Ungaria va trebui să găsească o soluție demnă de secolul 21 care să fie în deplin acord cu spiritul Uniunii Europene.

În genul legislativ analizat, Legea despre Maghiarii din Tările Învecinate nu este nicidecum nouă, nici în Europa Centrală, nici în Europa Occidentală. Principiile de bază ale legii – alegerea liberă a identității, ocrotirea culturii și identității minorităților naționale – sînt în deplin acord cu textele juridice adecvate ale UE, respectiv CE. În cadrul dezbaterilor referitoare la viitorul UE nu poate fi evitată chestiunea diversității naționale și culturale. Europa viitoare trebuie să fie o Europă a comunităților, or și în acest context este importantă legea statutului deoarece contribuie la păstrarea diversității naționale și culturale ale continentului.❑

Note:

1. Înființarea *Consiliului Interministerial pentru Sprijinirea Comunităților Românești de Pretutindeni* a fost decisă încă prin Legea 150/1998. Printr-o Hotărîre a Guvernului României Nr. 875/2001 a fost înființat *Comitetul interministerial pentru sprijinirea românilor de pretutindeni* ca organism consultativ, al cărui obiectiv principal este elaborarea și implementarea strategiilor și programelor de sprijinire a românilor de pretutindeni. Președinția Comitetului este asigurat de primul-ministru și este compus din ministrul informațiilor publice, ministrul administrației publice, ministrul afacerilor externe, ministrul finanțelor publice, ministrul culturii și cultelor, ministrul educației și cercetării, șeful Oficiului pentru gestionarea relațiilor cu Republica Moldova din cadrul Secretariatului General al Guvernului, directorul Direcției Radio România Internațional, președintele Fundației Culturale Române, directorul Direcției TV România Internațional, directorul general al Centrului „Eudoxiu Humuzachi". În procesul de sprijinire a românilor de pretutindeni, un rol deosebit le revine instituțiilor ministeriale specializate cum ar fi Departamentul pentru Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului Informațiilor Publice sau Serviciul Românii de pretutindeni din cadrul Ministerului Educației și Cercetării. (N.red.)

Traducere de Elek Szokoly

Károly GRUBER, *fost asistent în cadrul Departamentului de Studii Politice şi Sociale al Colegiului Berzsenyi din Szombathely, Ungaria, a urmat un stagiu de specializare la Contemporary European Studies at Sussex European Institute, Brighton, actualmente diplomat al misiunii Republicii Ungare din Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord. Are ca arii de interes politica postmodernă, globalizarea şi regionalismul, tranziţia în ţările central şi est-europene, colaborînd şi editînd numeroase volume, dintre care amintim aici From the Beginning of Reason until the End of History, Politics of Postmodernity, în volumul editat de A. H. Price,Security and Identity in Europe (1998), Európába megy-e a megye? A magyar önkormányzati rendszer az Európai Unió kontextusában, Magyar Kisebbség (1999/1).*

Károly Gruber, Pozitív, nemzeti alapú intézkedések a kisebbségek és határon túli nemzetpolgárok identitásának megőrzésére Európában, publicat în Pro Minoritate 2001/toamna şi preluat cu permisiunea autorului.

Legea statutului sau Ungaria la răspîntie

János Kis

Legea statutului este odrasla alintată a Fidesz-ului. Dacă există ceva ce a fost făcut cu convingere de Orbán şi tovarăşii săi, aceasta era. Ironia soartei este că, de la accederea lor la guvernare, pentru nimic altceva nu au plătit un preţ atît de mare ca pentru creaţia lor favorită. Dacă pierd alegerile*, printre cauzele înfrîngerii, un loc privilegiat va ocupa haosul internaţional în care a fost implicată Ungaria datorită legii statutului.

Orbán şi ai săi sperau, după toate probabilităţile, că Occidentul va rămîne indiferent, iar mîrîiala vecinilor poate fi ignorată. Calculul a fost greşit. Uniunea Europeană, chiar dacă cu oarecare întîrzirere, s-a pronunţat categoric pentru consultarea guvernelor ţărilor învecinate, iar dacă nu a fost făcută la timp, trebuia făcută barem ulterior.[1] Guvernul a fost silit astfel să accepte consultări şi compromisuri. Ca să-şi ascundă umilitoarea înfrîngere lăsaseră legea intactă: au fost revăzute doar instrucţiunile de aplicare.[2] Doar că într-un stat de drept nu poate fi modificată o lege printr-o decizie guvernamentală. Încălcarea dreptului internaţional a fost supralicitată astfel prin încălcarea constituţiei. Situaţia actuală este de nesusţinut. Legea statutului trebuie inevitabil modificată.[3]

Grupul Orbán a dorit să rezolve problema — ca şi cele disputate în general — printr-o demonstraţie de forţă. În politica internă acest lucru este posibil — pînă în clipa schimbării lor de către electorat — dacă sînt decişi să macine contraponderea constituţională a surplusului lor de putere. În politica externă însă nu există surplus de putere în spatele politicii maghiare de forţă. Eşecul fusese programat.

---

* Articolul a fost scris înainte de alegerile parlamentare din 2002. Coaliţia FIDESZ – MDF a pierdut într-adevăr alegerile. Rămîne de demonstrat dacă cauza principală a acestei înfrîngeri a fost într-adevăr legea statutului. (N.red.)

Dacă doreau o lege a statutului, ar fi trebuit să trateze cu vecinii şi încă înainte de demararea iniţiativei. Dar să privim lucrurile în clar: legea care s-ar fi născut în urma tratatelor bilaterale nu ar fi fost identică cu cea de faţă.

Politica de forţă nu este doar fenomenul colateral al acestei legi. Opinia că relaţia juridică dintre statul maghiar şi cetăţenii de limbă maghiară din ţările vecine este o chestiune internă, face parte din esenţa ei. Dacă este aşa, atunci desigur, nu ai de ce să mai întrebi vecinii. Atunci întrebarea este doar dacă guvernul maghiar este destul de puternic ca să replice vecinilor nemulţumiţi: „Ungaria nu poate fi şantajată cu incitarea sentimentelor naţionaliste, cu ieşiri antimaghiare."[4] Dacă însă nu este aşa, atunci nu ajungea să fi procedat altfel cu legea statutului, ci ar fi trebuit să facă cu totul altă lege.

Voi încerca o incursiune în această chestiune. Mai întîi voi căuta să interpretez instituţia de drept, adică statutul facilităţilor (pe scurt: statutul) creat de lege. Apoi voi analiza scopurile iniţierii statutului, respectiv, dacă ele se justifică sau nu. Apoi, în ipoteza că scopurile se justifică, dacă statutul este un instrument eficace sau nu pentru realizarea lor. După aceasta voi aborda problema decisivă: chiar dacă statutul ar fi un instrument adecvat, poate fi acceptată folosirea sa, nu încalcă oare interese care trebuie respectate de statul maghiar (de orice stat)? De aici nu mai este decît un pas pînă la tragerea unor concluzii practice. Dar acest pas nu poate fi făcut decît dacă putem conveni asupra criteriilor în lumina cărora să efectuăm evaluarea rezultatelor analizei.

Deocamdată lipseşte consensul necesar din gîndirea politică maghiară. Se confruntă două mari tradiţii. Unul se trage din liberalism, celălalt din naţionalism. Voi încerca să le fac o caracterizare şi să arăt care este situaţia astăzi în Ungaria. Voi încerca să demonstrez că legea statutului a fost o eroare şi din punct de vedere naţionalist.

Cel de al treilea statut

Legea statutului stabileşte cercul facilităţilor atribuite beneficiarilor (în majoritatea cazurilor) în calitate de subiecţi de drept. Respectiv, stabileşte cercul acelora care pot solicita aceste facilităţi în calitate de subiecţi de drept. Grupul ţintă este format din minorităţile maghiare din cele şase ţări învecinate.[5] Maghiarii care trăiesc în minoritate au dreptul a priori la facilităţi, deşi pentru a putea beneficia de acest drept, trebuie să solicite „legitimaţia de maghiar".[6]

Solicitantul intră în posesia legitimaţiei pe baza unei convenţii personale cu statul maghiar. El însuşi îşi asumă statutul prin înaintarea petiţiei. Statul însă — şi acest aspect este deosebit de important — nu deliberează de la caz la caz dacă acordă sau nu statutul. Autoritatea în cauză nu poate cumpăni: dacă cineva poate demonstra în mod convingător că este cetăţean al unuia dintre statele enumerate de lege, trăieşte pe pămîntul său natal şi este maghiar, atunci pe numele său autoritatea este obligată să elibereze documentul doveditor al statutului.

Statul maghiar s-a obligat printr-un act unic față de fiecare maghiar care trăiește într-unul din cele șase state învecinate să elibereze „legitimația de maghiar". Astfel, pe lîngă statutul oferit de legitimație a creat un statut și mai fundamental: acela al posesorilor de „legitimație de maghiar" ca subiecți de drept. Ei înșiși decid dacă vor s-o ceară sau nu, dar dacă o cer, trebuie s-o primească. S-a creat astfel un nou subiect de drept constituțional.

Consituția Republicii Ungare recunoaște două feluri de subiecți de drept. O parte din drepturile enumerate îi privesc pe cetățenii maghiari (la ei se referă constituția cînd vorbește de dreptul de a se reîntoarce acasă din străinătate, că pot vota odată cu majoratul în alegerile locale și parlamentare, că pot participa la treburile publice și pot avea demnități publice ș.a.m.d.). Subiecții de drept ale celorlalte drepturi constituționale sînt „toți", „toate persoanele", „toți oamenii" (de exemplu, fiecare persoană are din naștere dreptul la viață, la demnitate umană, la libertate și la securitatea persoanei). Cel de al doilea statut se extinde, în afară de cetățenii maghiari, și asupra totalității cetățenilor străini sau fără cetățenie, în ipoteza căderii sub autoritatea juridică a statului maghiar.

De la schimbarea de regim fiecare guvern maghiar a depus eforturi însemnate pentru sprijinirea minorităților de dincolo de frontiere. Dincolo de inițiativele politice pe plan internațional și de tratatele bilaterale cu statele vecine, precum și de gesturi simbolice nu lipsite de importanță, această străduință s-a întruchipat în sprijinul statului prin intermediul fundațiilor publice acordat presei, editării de carte, culturii și învățămîntului maghiar de dincolo de frontiere. Adresanții acestor ajutoare erau în marea lor majoritate nu indivizii ci instituții culturale, de învățămînt, edituri. Și oricine ar fi fost adresantul, nu se putea considera a propri îndreptățit. Trebuiau depuse aplicații, cererile fiind aprobate sau respinse în baza unei deliberări independente. Întru-cît această practică nu cunoștea persoane îndreptățite din oficiu, nu a fost necesar să se decidă asupra identității subiecților de drept. Formele tradiționale de susținere de dinainte de — dar continuîndu-și existența și după — apariția legii statutului nu a făcut necesară definirea clasei specifice a celor îndreptățiți la facilități de către donatorii acestora, care nu era nici totalitatea cetățenilor ungari, dar nici „toți oamenii".

Legea statutului a dus la o întorsătură. Beneficiarii nu devin cetățeni maghiari, sprijinul solicitat nu servește pentru integrarea lor în Ungaria. Legea le oferă sprijin să se realizeze în calitate de cetățeni ai altui stat pe teritoriul unui altui stat. Cu toate acestea îi scoate deasupra totalității cetățenilor nemaghiari dintr-una din țările învecinate Ungariei. Posesorul „legitimației de maghiar", dincolo de tratamentul cuvenit oricărui străin care calcă pe teritoriu ungar este îndriduit la obținerea diferitelor facilități; de unele din acestea pot beneficia și fără să calce pe teritoriu ungar. Printre avantajele oferite unele nu se cuvin nici măcar cetățenilor unguri.

Legea instituie astfel o a treia categorie pe lîngă cetățenii ungari și „toți oamenii". Acest lucru ridică de îndată întrebarea dacă această situație poate fi susținută fără modificarea constituției.

La prima vedere s-ar zice că: da. Constituția definește subiecții drepturilor fundamentale — subiecții acelor drepturi deci, pe care legiuitorul nu le poate da sau retrage după bunul său plac, care aparține tuturor — parțial față de oricare stat sub jurisdicția căruia cade (drepturile omului), parțial față de statul al cărui cetățean este (drepturi cetățenești). Legea statutului însă nu se referă la drepturi fundamentale ci la drepturi stabilite de o anumită legislație, conform liberei sale judecăți.

Există analogii comode: astfel și legea face referire la practica conform căreia statele acceptă prin tratate bilaterale să ofere asistență medicală de urgență cetățenilor celuilalt stat ca și cum ar fi vorba de proprii cetățeni. Și beneficiarii acestor tratate ies din cercul general al „tuturor oamenilor", fără să devină cetățenii statului acceptant. Cu toate acestea nu credem că cercul beneficiarilor ar trebui să fie stabilit de constituție.

Numai că, prin tratate bilaterale, statele nu urmăresc sprijinirea cetățenilor celuilalt stat ci doresc să asigure propriilor cetățeni asistența medicală de urgență cînd aceștia se află în străinătate. Îndreptățirea străinilor la astfel de facilități nu este decît un instrument pentru servirea eficientă a intereselor propriilor cetățeni. Logica legii statului este diferită. Asemenea constituției care asigură protecția subiecților drepturilor fundamentale, legea statutului oferă un tratament privilegiat subiectului său pentru el însuși. Nu pentru că aceasta ar fi bine — în mod indirect — pentru cetățenii ungari, ci pentru că e bine pentru el însuși. Facilitățile sînt menite să servească interesele lui. Baza dreptului o constituie binele și fericirea sa.

Legea declară că, în afară de proprii cetățeni, și membrii unei altei grupări umane, și anume, locuitorii de limbă maghiară a țărilor învecinate dispun de drepturi privilegiate față de statul ungar. Drepturile se referă în general la sprijinul acordat de către stat. În ceea ce privește natura sprijinului concret, decizia aparține legiuitorului. Dar legiuitorul nu poate alege varianta neînsoțirii cu nici o facilitate a „legitimației de maghiar"; după cum nici să refuze sprijinul destinat maghiarilor de dincolo de frontiere unei părți a maghiarilor din Ardeal – să zicem –, deși sînt cetățeni români, trăiesc pe pămîntul lor natal și sînt maghiari.

Această construcție pare doar la prima vedere neobișnuită. Dreptul constituțional ungar cunoaște mai multe cazuri similare. În conformitate cu interpretarea Curții Constituționale și dreptul „la sănătatea fizică și sufletească de cel mai înalt nivel posibil" și dreptul „la securitate socială" sînt similare ca structură. Din aceste drepturi statului îi revin obligații, datorită cărora nu se poate prevala de la sarcina creării și administrării unor instituții de sănătate publică, de pensii sau de ajutor de șomaj. Natura instituțiilor și nivelul sprijinului acordat

beneficiarilor depind deja de judecata statului. Legiuitorul poate să aleagă dintre soluțiile instituționale oferite şi poate să decidă ce fel de cheltuieli de sănătate sau sociale poate suporta bugetul. Dar cînd crează drepturi, îşi îndeplineşte obligațiile ce decurg din drepturile de subiecți ai cetățenilor. Iar după instituirea acestor drepturi, toți cetățenii pot să le revendice în calitate de subiecți de drept.[7]

Logica legii statutului nu se deosebeşte cu nimic de acesta.

Putem conchide: legea se bazează pe acea presupunere tacită că, din punctul de vedere al statului ungar, maghiarii din țările învecinate reprezintă un al treilea statut constituțional. Din spatele presupunerii lipseşte însă dispoziția constituțională.

Dar – ar putea invoca cineva –, Constituția proclamă că „Republica Ungară se consideră răspunzătoare pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de frontierele sale, şi contribuie la păstrarea relațiilor acestora cu Ungaria"! Nu este suficient aceasta pentru fundamentarea constituțională a statutului maghiarilor din străinătate? Nu, nu este suficient. Prevederea defineşte un obiectiv constituțional. Nu spune nimic despre modul în care statul trebuie să-şi realizeze obiectivul. Dacă statul ungar rămîne la modelul tradițional de sprijinire a minorităților, şi atunci îndeplineşte obligația susținerii maghiarilor de dincolo de frontiere. Din obligația de mai sus decurge că statul trebuie să facă ceva pentru maghiarii din afara frontierelor, nu decurge însă că şi cetățenii de limbă maghiară din țările învecinate ar avea dreptul ca subiecți de drept, să fie sprijiniți de statul maghiar. Acest drept a fost recunoscut de către lege, iar acest drept – dacă majoritatea parlamentului va considera – ar trebui să fie recunoscut de constituție.

Dar acesta este aspectul, am putea spune, mai lesne de rezolvat. Modificarea constituției este de competența parlamentului ungar şi poate fi rezolvat în cadrul suveranității parlamentare. Adevărata dificultate constă în faptul că legea acordă statut constituțional în cadrul autorității de drept ungar unor persoane care sînt fără excepție cetățeni ai altor state şi trăiesc pe teritoriul altor state acum şi în viitor. Prin crearea celui de-al treilea statut, statul maghiar îşi extinde autoritatea asupra unor persoane care se află simultan sub autoritatea altui stat.

Dacă aşa este, aproape că am putea trece la concluzii. Propun totuşi să nu sărim. Vom avea o viziune mai clară dacă analizăm mai întîi obiectivele legii, instituția juridică chemată s-o deservească, şi să încercăm să evaluăm avantajele şi dezavantajele previzibile.

Obiectivele legii

În preambulul legii statutului se afirmă că obiectivul este „apartenența maghiarilor care trăiesc în statele învecinate la națiunea maghiară unitară, afirmarea lor pe pămîntul natal, precum şi asigurarea conştiinței identității lor naționale".

Merită să observăm că obiectivele se susțin reciproc. Dacă maghiarii din statele vecine se vor putea afirma pe pămîntul lor natal, va descreşte ritmul emigrării lor în

Ungaria (sau într-o țară terță). Dacă se va întări conștiința identității naționale, va scădea elanul asimilării către majoritate. Cele două efecte împreună vor duce la încetinirea retragerii populației de limbă maghiară a regiunii printre hotarele statului maghiar actual. Iar dacă această populație nu se va diviza în atîtea comunități maghiare cîte țări îi cuprind astăzi, ci comunitățile locale își păstrează solidaritatea, atunci „națiunea unitară maghiară" se păstrează, în mare, aproximativ în limitele aceleiași patrii geografice în care a locuit înainte de divizarea statului istoric maghiar.

Corelația este valabilă și invers. Dacă maghiarii din țările învecinate sînt legați nu numai de comunitățile lor locale, ci și de națiunea maghiară mai largă, de o națiune a cărui cea mai numeroasă comunitate posedă un stat propriu, atunci își păstrează mai ușor conștiința identitară. Dacă membrii comunităților maghiare locale își păstrează conștiința identitatară, și datorită acestui fapt scade asimilarea spre exterior, atunci comunitățile nu vor scădea sub pragul critic, ar putea fi capabili să-și reproducă și să-și întrețină propria intelectualitate și elitele profesionale. Iar dacă posedă o intelectualitate și o elită profesională proprie, atunci pot asigura un mediu cultural bogat membrilor săi, respectiv cresc șansele afirmării maghiarilor din țările învecinate pe pămîntul lor natal.

Nu este indiferent însă, care va fi rațiunea finală a acestui pachet de scopuri. Putem pleca de la presupunerea că țelul final îl constituie afirmarea maghiarilor minoritari – oameni în carne și oase –, să devină deci cetățeni egali ai statului în care trăiesc și să aibă șanse egale cu majoritarii la o viață împlinită. Dar se poate pleca și de la ipoteza că țelul final este păstrarea și înflorirea „națiunii maghiare unitare". Dacă țelul final este legat de binele națiunii ca întreg, ne aflăm pe un tărîm de gîndire colectivistă. Dacă țelul final este formulat în binele indivizilor care doresc să trăiască ca maghiari, operăm într-o concepție centrată pe individ.[8] Concepția centrată pe individ a fost adusă în gîndirea politică modernă de către liberalism. Astăzi însă nu mai este împărtășită numai de liberali. Dar adversarii liberalismului se rătăcesc ușor pe meleaguri colectiviste. Ceea ce este adevărat și despre gîndirea naționalistă. În continuare voi identifica, într-un mod oarecum simplificator, gîndirea centrată pe individ cu abordarea liberală, cea colectivistă cu abordarea naționalistă.

Atunci cînd ne punem întrebarea, dacă scopurile urmărite de lege sînt sau nu legitime, justificabile, trebuie să avem în vedere această distincție. Deoarece, dacă scopurile sînt definite în baza intereselor *indivizilor* de limbă maghiară care trăiesc în țările vecine, justificarea lor este posibilă. Dacă însă, formularea obiectivelor se va baza pe înflorirea *colectivității* naționale, justificarea este irealizabilă.

Obiectivele politice trebuie justificate nu pentru cei care oricum sînt de acord cu ele.

Discursul legitimativ trebuie să se adreseze celor ale căror interese pot fi lezate prin realizarea acestor obiective: în cazul nostru cetățeanului contribuabil ungar, care suportă costurile facilităților oferite, cetățenilor majoritari ai țărilor

învecinate şi statului lor, de la care legiuitorul se aşteaptă să accepte relaţia dintre maghiarii minoritari şi statul ungar, respectiv facilităţile care provin din aceasta, însfîrşit comunităţii statelor democratice europene, a cărei interes este ca principiile şi regulile dreptului internaţional să fie respectate pe întregul continent.

Să începem cu cetăţenii ungari. Ce spune argumentarea naţionalistă acelui contribuabil maghiar care nu se identifică cu întreaga naţiune care i-ar cuprinde şi pe cei de dincolo de frontiere? Îi spune că: dacă eşti maghiar, eşti dator să-ţi asumi sacrificii pentru naţiunea maghiară unitară. Dar asta sună ca şi cum ai zice: Ungaria este o ţară creştină, eşti dator să-ţi asumi sacrificii pentru creştinătatea autohtonă. Ambele pretenţii încalcă principiul neutralităţii concepţiei despre lume a statului. Celui, care îşi mărgineşte loialitatea la comunitatea cetăţenilor maghiari, nu pot fi impuse obligaţii legale în baza ideii că există o naţiune maghiară mai largă, şi s-ar cădea să se identifice cu aceea. Avem dreptul la alegerea liberă a identităţii: ceea ce nu constă numai din faptul că ne declarăm sau nu maghiari, ci şi din acela că, în calitate de maghiari, ne ataşăm comunităţii cetăţenilor maghiari sau la cea a naţiunii ce transgresează frontierele.

Argumentarea liberală îi zice contribuabilului maghiar: s-ar putea ca legăturile tale să nu depăşească frontierele statului ungar. Dar ia te rog în seamă că frontierele nu au fost trasate pe baza alegerii locuitorilor regiunii noastre. Nu aceia au ajuns dincoace de frontieră care au ales Ungaria, şi nu aceia au căzut dincolo care au ales România, Cehoslovacia etc. Şi tu eşti maghiar, şi ei sînt maghiari, dar tu ai avut noroc, ei nu. Ei plătesc preţul fărîmiţării Ungariei de odinioară — şi în locul tău. Dacă aşa este, atunci statul maghiar – statul tău – nu este responsabil numai pentru tine; poartă o răspundere şi pentru ei. Este dator să depună eforturi pentru ca a fi maghiar de dincolo de frontiere să nu fie un handicap, ca maghiarul minoritar să poată avea o viaţă plină la fel ca tine. Şi în numele tău – în numele comunităţii cetăţenilor maghiari – poartă această răspundere. Această observaţie este compatibilă cu principiul neutralităţii concepţiei despre lume.

Cetăţenilor majoritari din statele învecinate argumentaţia naţionalistă le spune: naţiunea maghiară era una şi indivizibilă înainte de divizarea statului ungar. Are dreptul să-şi păstreze unitatea şi peste frontierele statale. Noi am acceptat frontierele, tu trebuie însă să accepţi ca statul maghiar să atribuie drepturi maghiarilor din ţara ta în scopul păstrării naţiunii. Această logică nu poate fi acceptată nici măcar de acel român sau slovac care nu numai că nu ar este naţionalist antimaghiar, dar îi recunoaşte pe maghiarii care trăiesc în patria sa drept cetăţeni egali cu el însuşi. De ce ar avea dreptul întreaga naţiune maghiară la supravieţuirea transfrontalieră? – s-ar putea întreba. Dacă maghiarii care constituie împreună cu mine un singur stat îşi limitează legăturile la comunitatea maghiară de aici (după cum francezii din Elveţia sau Belgia nu se identifică cu „naţiunea franceză unitară"), ce fel de drept îi revine „naţiunii maghiare unitare" ca să înfiinţeze instituţii care să funcţioneze pe teritoriul statului meu numai pentru a-şi extinde aria

loialității sale? Demonstrează-mi că aceasta ar servi binele concetățenilor mei de limbă maghiară.

Gîndirea liberală argumentează tocmai cu interesele cetățenilor maghiari din statele învecinate. Le spune cetățenilor aparținînd majorității: maghiarii care trăiesc aici sînt cetățenii aceluiași stat ca și voi, le revin deci aceleași drepturi. Le revine dreptul ca să nu sufere discriminări în patria vostră comună numai pentru că sînt maghiari. Or, statutul de minoritar constituie un handicap; prin eliminarea discriminărilor fățișe nu se șterge automat acest dezavantaj; ca minoritarii care trăiesc împreună cu voi să beneficieze de șanse egale fără ca pentru aceasta să fie obligați să-și abandoneze legăturile speciale cu minoritatea, starea defavorizată din pornire trebuie compensată. Voi înșivă trebuie să acceptați niște sacrificii pentru aceasta, nu puteți să vă opuneți ca și statul maghiar să-și asume partea care-i revine.

În cele din urmă, și comunitatea statelor democratice poate fi abordat doar de argumentația liberală, și nu de cea naționalistă. Dreptul internațional recunoaște minoritățile naționale, etnice; recunoaște că statutul de minoritar conține a priori dezavantaje care nu pot fi compensate în toate cazurile prin sistemul drepturilor individuale – într-un cuvînt, recunoaște că ocrotirea minorităților necesită și instrumentariul drepturilor colective. Dar prin aceasta colectivul minoritar nu devine subiect de drept asemenea indivizilor. Drepturile individului trebuie ocrotite pentru că sînt importante pentru el însuși, pentru ca omul să-și poată conduce viața în mod liber, în demnitate și în egalitate cu ceilalți. Colectivitățile însă trebuie înzestrate cu drepturi nu pentru ele însele, ci – dacă este justificat –, pentru ca membrii lor, oameni din carne și oase, să-și poată trăi viața în libertate, demnitate și egalitate cu ceilalți. Comunitatea statelor democratice nu recunoaște drepturi colective dincolo de aceasta; nu acceptă argumentări care apelează la interesele colectivităților naționale în sine.

Evaluarea obiectivelor

Dintre cele trei variante, cea de a doua poate fi interpretată cel mai ușor. Maghiarii rămași în afara granițelor Ungariei trăiesc starea minoritarilor; indivizii minoritari au dreptul la șanse egale de afirmare cu concetățenii majoritari; pentru aceasta dezavantajele a priorice trebuie compensate; în această misiune și țara-mamă poate să-și asume o responsabilitate în limitele respectării suveranității statului în care trăiește minoritatea în cauză. Acest scop poate fi denumit obiectiv *compensatoriu*.

Varianta a treia, cea a „asigurării conștiinței identității naționale", de asemenea poate fi relativ ușor interpretată. Faptul că cineva este de limbă maternă și cultură maghiară, nu înseamnă neapărat că se identifică ca maghiar. Identificarea însăși nu este ceva lipsit de nuanțe, ori da, ori ba, poate avea grade diferite. Or, statutul de minoritate polarizează mulțimea celor de aceeași limbă și cultură. Unora le

provoacă o nevoie identitară deosebit de puternică, îndîrjită; cu cît este mai mare presiunea asupra minorității, cu atît este mai aprigă. Altora le provoacă o stare de incertitudine. Ei sînt mult mai uşor asimilabili de populația majoritară, sau cel puțin depun mult mai puține eforturi împotriva asimilării copiilor lor. Această divizare amenință partea mai conştientă a minorității pentru că slăbirea continuă a acestui labil cerc exterior demoralizează comunitatea rămasă şi deteriorează condițiile demografice ale existenței minoritare plenare. Poate veni vremea cînd minoritatea scade sub pragul critic, ori în această situație nu va mai putea avea universitate chiar dacă nu este împiedicat de statul majoritar, nu va putea avea proprii avocați, medici, economişti chiar dacă membrii săi nu mai sînt victimele discriminărilor, nu va mai putea susține teatre proprii chiar dacă va dispune de resurse financiare. Alegerea dintre păstrarea identității minoritare şi asimilarea la majoritate constituie dreptul fundamental al indivizilor şi familiilor; amestecul în această chestiune nu ar fi admisibil chiar dacă ar exista mijloace. Dar prin mijloace libere de constrîngere poate fi stimulată fortificarea conştiinței minoritare frînînd scăderea drastică a populației minoritare, îmbunătățind astfel şansele celor care aleg păstrarea identității. Acest obiectiv ar putea fi numit *al ocrotirii identității.*

Nuca cea mai dură o constituie interpretarea primei variante a obiectivelor formulate în preambul (legea doreşte să asigure „apartenența maghiarilor din statele învecinate la națiunea maghiară unitară"). Conform vocabularului Fidesz, aceasta înseamnă politică națională. Scopul *politicii naționale* însă, poate avea sensuri diferite după cum interpretăm sintagma „națiune maghiară unitară".

Într-una din interpretări, sintagma „națiune maghiară unitară" face referire la o comunitate lingvistică şi culturală. Defineşte totalitatea celora care-şi asumă limba maghiară ca limbă proprie, cultura maghiară ca şi cultură proprie, istoria maghiară ca istorie proprie, şi care pe această bază se identifică pe sine şi pe ceilalți ca maghiari. În această interpretare unitatea națiunii maghiare înseamnă că purtătorii limbii şi culturii maghiare, dispersați geografic şi politic (maghiarii din România, Slovacia etc.), se consideră ca făcînd parte din totalitatea maghiarilor din regiune. Altfel spus, deşi iau naştere în mod inevitabil comunități maghiare locale – deci, să zicem că maghiarii din România constituie o comunitate distinctă în cadrul populației maghiare a zonei mai extinse –, acestea nu înlocuiesc comunitatea de ansamblu, ci doar diversifică relația față de aceasta. Cine se consideră maghiar din Ardeal se identifică totuşi cu întreaga maghiarime din zonă. Obiectivul formulat în prima alternativă, interpretat astfel, înseamnă ca legea să frîneze asimilarea exterioară şi să fortifice loialitățile orientate spre întreaga populație maghiară – unitară din punct de vedere lingvistic şi cultural. Acest obiectiv poate fi numit: obiectivul *păstrării națiunii culturale.*

Într-o altă citire, „națiunea maghiară unitară" însemnă nu numai o formațiune culturală, ci şi una politică. Într-o astfel de înterpretare unitatea națiunii maghiare

nu mai este doar de natură lingvistică şi culturală. Chiar dacă această populaţie se simte oarecum unită „sufleteşte", acest motiv nu este suficient pentru a constitui o naţiune unitară, „naţiunea maghiară unitară" devine o realitate doar dacă unitatea devine şi politică. Problema o constituie, în această citire, divizarea politică a naţiunii maghiare. Şi nu numai indirect, prin dezavantajele statutului de minoritar, ci şi direct, întru-cît naţiunea şi statul său sînt, chipurile, inseparabile.

Interpretarea politică a sintagmei „naţiunii maghiare unitare" presupune o relaţie de drept public între maghiarii din regiune şi statul teritorial ungar. Această relaţie nu este creată de către lege prin extinderea autorităţii teritoriale a statului ungar. Relaţiile de drept public sînt create cu persoane, independent de faptul că autoritatea statului ungar se extinde asupra lor sau nu. Şi prin aceasta, maghiarii din zonă ajung în relaţie de drept public şi între ei. Legea supune aceleiaşi categorii juridice pe maghiarul din Slovacia, România, Ucraina, Iugoslavia, Croaţia şi Slovenia: toţi posedă dreptul să ceară şi să obţină statul de maghiar de dincolo de frontiere. Ceea ce îi leagă – şi acesta este cel de-al doilea specific al citirii sintagmei „naţiunii maghiare unitare" dezbătute aici – este relaţia juridică faţă de statul ungar. Naţiunea culturală nu are centru; membrii ei care trăiesc în diferite ţări nu se conectează neapărat prin Budapesta. Centrul naţiunii de drept public este Budapesta, focusul său este statul ungar. Obiectivul creării unei astfel de structuri de drept public l-aş numi obiectivul creării *unităţii naţionale politice.*

Nu reiese în mod univoc nici din textul legii, nici din dezbaterile din jurul său, care dintre lecturi corespunde intenţiilor legiuitorului. Cînd primul ministru român i-a cerut lui Orbán Viktor să şteargă din preambul printre altele sintagma „naţiunii maghiare unitare", răspunsul a fost că este inutil, întru-cît „legea se bazează pe concepţia culturală a « naţiunii », maghiarii care trăiesc în statele învecinate se consideră aparţinători ai limbii şi culturii maghiare, fără ca aceasta să însemne o relaţie politică cu ţara mamă."[9] Cînd însă acelaşi Orbán Viktor interpretase legea pentru publicul autohton, formulase în cu totul alt spirit: „De optzeci de ani aşteptăm să poată fi creată şi o legătură juridică între părţile dezmembrate ale naţiunii maghiare. Să fie creată din nou o legătură dincolo de cele sufleteşti."[10]

Obiectivul ocrotirii naţiunii culturale poate fi tradus în limbajul intereselor individuale; poate fi interpretat şi ca instrumentul care serveşte binele indivizilor minoritari. Dacă locul identităţii naţionale maghiare ar fi preluat de mai multe identităţi minoritare maghiare, atunci probabil că fiecare minoritate separat ar rezista mai greu la presiunea asimilatorie, ceea ce ar îngreuna situaţia acelora care ar dori să trăiască ca maghiari în patria lor proprie. Am omis pînă acum un alt tip de interes individual. Pentru mulţi este important în sine ca comunitatea cu care se identifică să nu se mărginească la minoritatea maghiară locală, ci să cuprindă întreaga populaţie de limbă şi cultură maghiară. Faţă de obiectivele urmărite pînă acum acest lucru ar putea oglindi şi interesele unor oameni care nu sînt minoritari

– adică a unor cetăţeni ai statului ungar. Şi ei pot să dorească ca naţiunea culturală maghiară să se extindă la întreaga populaţie de limbă maghiară a regiunii, să se identifice deci cu o comunitate care se extinde în toate direcţiile peste frontierele statului ungar.

După opinia mea, dorinţa identificării cu „naţiunea maghiară unitară" este o dorinţă de apreciat; cel care aşteaptă de la statul ungar să-l sprijine în realizarea acestui deziderat, nu doreşte un lucru imposibil sau inacceptabil. Dar există o diferenţă semnificativă între interesul său şi interesul persoanei care datorită statutului său de minoritar se află într-o situaţie defavorizată. Pentru cel care ar dori să vadă o naţiune unică în comunităţile de limbă maghiară derivate din naţiunea unitară de odinioară, constituie o traumă să vadă că naţiunea sa se fărîmiţează şi se restrînge. Dacă statul său depune eforturi ca toţi cei cu care el doreşte să se identifice să formeze într-adevăr o naţiune, îi serveşte *binele*. Dar nu poate fi susţinut că i-ar apăra *dreptul*. Nu există un drept conform căruia toţi cei ai căror strămoşi au format o naţiune culturală cu strămoşii noştri să dorească să formeze o naţiune culturală cu noi şi astăzi (după cum nici adepţii tîrzii ai ideii naţiunii germane mari nu au dreptul să-i includă pe austriecii de astăzi în „naţiunea germană unitară".) Interesele lipite de drepturi oferă o legitimare puternică scopurilor legate de ele: ele cedează doar în faţa unor interese contrarii, de asemenea puternice. Interesele nelegate de drepturi oferă o legitimare firavă; trebuie să se încline chiar şi în faţa unor interese opuse relativ slabe.

Atît despre legimarea obiectivului ocrotirii naţiunii culturale. Poate fi justificat în mod asemănător şi ţelul unificării politice a naţiunii? Indiscutabil că, dacă fiecare maghiar este legat de statul ungar prin fire juridice şi politice, atunci păstrarea conştiinţei de maghiar pentru fiecare este mai uşoară. Crearea legăturilor politice şi juridice presupune însă altceva decît ocrotirea naţiunii culturale. În scopul dăinuirii naţiunii culturale se poate acţiona şi fără a se pune sub semnul întrebării suveranitatea statelor învecinate într-un fel sau altul. Despre programul unificării politice nu se poate afirma acest lucru.

Statul ungar nu poate crea relaţii de drept public cu cetăţeni ai altor state care trăiesc pe teritoriul acestora fără acordul prealabil al statului respectiv. Dacă totuşi o face, atunci procedează astfel nu pentru că era necesar pentru ajutorarea oamenilor respectivi, ci era necesar pentru modificarea propriei poziţii. Ei pot fi ajutaţi – ba tocmai atunci pot fi ajutaţi –, dacă se obţine acordul statelor învecinate pentru crearea instituţiei juridice care le afectează suveranitatea.

Scrisesem mai de vreme că multă lume ar dori să aparţină corpului naţiunii culturale maghiare, şi că aceasta este o dorinţă ce poate fi apreciată. Probabil există mulţi care ar prefera să aparţină naţiunii maghiare unificate politic. Dorinţa lor să nu fie legitimă? Ba da, cu condiţia ca „reunificarea naţională politică" să aibă loc cu acordul statelor învecinate. Dacă dorim însă ca statul maghiar să

efectueze „reunificarea națională politică" ca o problemă internă, răspunsul este: această dorință nu numai că oferă o legitimare *slabă* legii statutului, ca o dorință a apartenenței la națiunea culturală unitară – această dorință nu oferă *nici o* legitimare. Este pur și simplu de nesusținut.

În definitiv, nu există stat în vecinătatea noastră care să accepte în mod voluntar „reunificarea politică a națiunii maghiare"! Morala nu este însă că succesul poate fi obținut doar în fața faptului împlinit. Morala este că nu ar fi fost voie să se pună pe ordinea de zi obiectivul reunificării politice a națiunii.

Înainte să trecem la argumentarea acestei afirmații însă, să încercăm să analizăm dacă pentru obținerea celorlalte obiective crearea statutului este sau nu un instrument legitim.

Instrumentul: avantaje și dezavantaje

Dacă obiectivele unei instituții sînt legitime atunci legitimitatea propriu-zisă a instituției depinde de eficiența cu care servește aceste obiective, și dacă nu lezează în acest timp alte interese pe care statul ar fi obligat să le respecte. Să vedem deci, dacă soluția statutului asociat cu „legitimația de maghiar"este sau nu un instrument eficient. Există speranța unor avantaje prin instituirea statutului și trebuie să ne așteptăm la efecte secundare negative? Încep cu avantajele.

Statul – indiferent că este statul maghiar sau statul minorității respective – îi poate sprijini pe maghiarii minoritari în două feluri. Una dintre posibilități constă în alocarea ajutoarelor unor organizații non-guvernamentale, persoane juridice, care fie că distribuie mai departe sumele respective, fie că le utilizează direct. Cealaltă posibilitate este ca ajutoarele să le parvină beneficiarilor, persoane în carne și oase (eventual familii) fără intermedierea organizațiilor. Calea indirectă este inevitabilă: există nevoi ale minorităților care nu pot fi satisfăcute decît în condiții organizate – realizarea acestora nici nu poate fi imaginată prin ajutoare acordate indivizilor. Astfel, la finanțarea școlilor minoritare, instituțiilor de învățămînt superior, bibliotecilor, teatrelor se poate contribui doar parțial prin sprijinirea elevilor, cititorilor, spectatorilor. Cu toate acestea, poate exista și necesitatea unor ajutoare ale căror destinatari sînt indivizii sau familiile. În aceste situații, intercalarea organizațiilor ar putea avea repercusiuni negative. Pe de o parte există foarete mulți oameni la care pur și simplu nu se poate ajunge prin organizațiile intercalate. Pe de altă parte, chiar dacă reușesc să-i ajungă, intermediarii își pot folosi poziția să aleagă după bunul lor plac printre solicitanți; pot avantaja propria clientelă. Acestea sînt dezavantaje serioase și binecunoscute; ele pot fi eliminate dacă statul oferă ajutorul respectiv în mod direct individului care îl poate solicita în calitate de subiect de drept.

Raționamentele de pînă acum sînt valabile atît pentru ajutoarele compensatoare ca și cele care țintesc păstrarea identității. Există încă un argument care se referă

în mod expres la cea din urmă. Cel care îşi pierde siguranţa identitară – ba chiar şi cel care nu – are nevoie de o fortificare simbolică. Iar statutul nu este doar un instrument tehnic juridic în scopul aplicării facilităţilor, ci totodată un gest simbolic. Cine obţine „legitimaţia de maghiar", îşi fortifică într-un fel ataşamentul naţional. Într-o situaţie ideală – în care recurg mulţi la această legitimaţie dintre cei labili din punct de vedere identitar –, legea poate contribui în mod substanţial la fortificarea identităţii maghiare.

Atît deocamdată despre posibilele avantaje. Să vedem acum dezavantajele.

Ele toate se ramifică din aceeaşi tulpină. Statul îşi leagă subiectul de comunitatea culturală maghiară nu la modul general, ci la statul maghiar, nu cu fire „spirituale" ci cu legături juridice. După cum scrie Németh Zsolt, secretar de stat la externe: „legitimaţia de maghiar" este „un document public, a cărui completare înseamnă că statul ungar îşi asumă o relaţie comună cu maghiarul de dincolo de frontiere. Personal cu el. La fel de personal ca şi cu proprii cetăţeni."[11] Acest lucru trezeşte în mod inevitabil îngrijorare în cetăţenii majoritari şi conducătorii acelor state asupra cetăţenilor cărora se extinde efectul legii. Iar îngrijorările, suspiciunile şi îndoielile ameninţă cu numeroase efecte secundare nedorite.

Se amplifică neîncrederea faţă de minoritate pe scenele vieţii cotidiene. Antimaghiarismul politic primeşte o nouă infuzie. Organizaţiile maghiare vor fi nevoite să treacă în defensivă, spaţiul lor de manevră restrîngîndu-se.

Se deteriorează şi posibilităţile de acţiune ale statului maghiar. Guvernele maghiare din totdeauna pot contribui la afirmarea minorităţilor de dincolo de frontiere nu numai prin gesturi simbolice şi ajutoare materiale. Îndrăznesc să afirm că nici măcar nu acestea sînt instrumentele cele mai importante. Cheia rezolvării situaţiei minorităţii se află în mîna statului pe teritoriul căruia minoritatea trăieşte. Însăşi majoritatea sacrificiilor inevitabile trebuie suportate de statul respectiv –, respectiv de cetăţenii săi. Statul maghiar poate ajuta în primul rînd prin convingerea statelor învecinate să respecte drepturile minorităţilor, să contribuie la respingerea retoricii naţionaliste, să trateze organizaţiile minoritare ca partenere. Aceste ţeluri pot fi atinse în două feluri. În mod direct, printr-o iniţiativă de parteneriat cu vecinii; încheiînd tratate bilaterale prin intermediul cărora se obligă la respectarea drepturilor minorităţii. Iar indirect, prin faptul că ţine trează cauza protecţiei minorităţilor în cadrul forumurilor internaţionale, contribuie la dezvoltarea principiilor de drept referitoare la aceasta, şi insistă să fie monitorizată respectarea acestor principii de comunitatea statelor democratice – în primul rînd europene – mai ales în acele ţări unde trăiesc (şi) maghiari.

În primul deceniu al republicii democratice, guvernele maghiare au avut rezultate frumoase în ambele domenii, chiar dacă nici pe departe nu au reuşit să obţină ceea ce minorităţile aveau nevoie. Legea statutului a reuşit să strice poziţiile

statului maghiar pe ambele planuri. A provocat dezaprobarea Uniunii Europene. A perturbat relaţiile cu acele state vecine – România şi Slovacia – în care trăiesc cei mai mulţi maghiari. Guvernul maghiar a fost nevoit să treacă în defensivă, să recurgă la explicaţii, la concesii ulterioare. Printre altele şi la unele care depăşesc simpla retragere a unor articole. Declaraţia comună Orbán-Năstase spune de exemplu, că Republica Ungară va putea acorda ajutoare organizaţiilor maghiare din România numai după anunţarea prealabilă şi aprobarea autorităţilor române.[12] O astfel de limitare este fără precedent după 1989. Pe de altă parte, a slăbit poziţia statului maghiar faţă de instituţiile europene. Între 1990 şi 2001 am fost mereu iniţiatori în domeniul politicii minoritare iar vecinii noştri se aflau sub presiune, ei fiind nevoiţi să dea explicaţii şi să cedeze. Acum guvernul nostru trebuie să dea explicaţii şi să facă concesii.

Avantajele sperate din partea legii trebuie comparate cu aceste dezavantaje. Foloasele aşteptate din partea facilităţilor create de „legitimaţia de maghiar" nu par a fi deosebit de importante. O parte a facilităţilor – cele legate de dreptul la muncă şi la asistenţă medicală – nu contribuie la păstrarea limbii materne şi culturii maghiare, nici la ocrotirea relaţiilor cu Ungaria, şi nici nu sînt semnificative. Dacă le punem de-o parte, rămîn gratuitatea folosirii bibliotecilor, reduceri la intrarea în muzee, facilităţi de călătorie în Ungaria, ceva sprijin financiar familiilor ai căror copii frecventează şcolile maghiare pe pămîntul lor natal. Un bilanţ destul de modest. Un avantaj mai semnificativ l-ar constitui efectul stimulativ al conştiinţei identitare prin simpla posesie a legitimaţiei – cu condiţia să fie solicitată de mulţi dintre cei cu identitate oscilantă. Dar în atmosfera înveninată care s-a creat, tocmai acest lucru devine improbabil. Într-o atmosferă de suspiciune şi ostilitate solicitantul legitimaţiei poate avea sentimentul că îşi asumă un risc – şi după toate probabilităţile tocmai aceia se vor abţine de la solicitarea legitimaţiei care ar avea cea mai mare nevoie de ea pentru fortificarea identităţii. Se poate întîmpla ca „legitimaţia de maghiar" să nu diminueze, ci dimpotrivă să accentueze şi să scoată în evidenţă în mod simbolic divizarea comunităţii minoritare: vor poseda legitimaţie cei care îşi asumă cu îndîrjire identitatea de maghiar, ceilalţi preferînd să evite identificarea deschisă cu comunitatea maghiarilor.

Balanţa nu poate fi numită nicidecum pozitivă. Şi nu am cercetat încă de mai aproape chestiunea, dacă legiuitorul a comis doar o eroare tactică, a fost doar lipsit de tact prin indiferenţa faţă de sensibilităţile vecinilor, sau a lezat interese care se află sub protecţia dreptului internaţional.

Conform poziţiei oficiale a guvernului Orbán, interesele statelor vecine nu au fost lezate. Legea, susţin dînşii, nu are efecte extrateritoriale. Statul maghiar acordă pe teritoriul propriu facilităţi maghiarilor care trăiesc în ţările vecine; aceasta este o chestiune internă maghiară, nu priveşte alte state.[13]

Sînt nevoit să afirm că acest lucru nu este adevărat.

Legea şi suveranitatea statelor vecine

Posesorul „legitimaţiei de maghiar" poate beneficia de o parte a facilităţilor oferite de legea statutului la locul de domiciliu.[14] Iar mai departe, referitor la modul de obţinere a legitimaţiei, legea spune că guvernul Republicii Ungare recunoaşte calitatea de organizaţie de recomandare uneia dintre organizaţiile care activează în ţara respectivă ca „reprezentantă a comunităţii naţionale maghiare".[15] Organizaţia de recomandare din perspectiva propriului stat este o formaţiune de drept privat, din perspectiva statului maghiar însă este autoritate.

Dar să presupunem că Parlamentul Ungar anulează facilităţile de care să se beneficieze pe pămîntul natal, iar procedura eliberării legitimaţiilor va fi de la primul pas de competenţa autorităţilor din Ungaria. Nici atunci nu poate fi afirmat cu bună credinţă că legea nu aduce atingere autorităţii statelor învecinate. Din totalitatea cetăţenilor legea defineşte un cerc – a celor de naţionalitate maghiară şi aparţinătorii lor –, care numai datorită acestei definiri obţin dreptul de statut în Ungaria, iar dacă această înregistrare a avut loc, beneficiază de diferite facilităţi. Autorităţile ungare sînt împuternicite să culeagă şi să stocheze informaţii despre locuitorii unei ţări vecine, respectiv despre cei care solicită luarea în evidenţa statutului. Dispune eliberarea unei legitimaţii cu funcţie de document de identitate, atribuite unei anumite părţi a locuitorilor ţării vecine. Aceste măsuri ar necesita acordul statului respectiv, chiar dacă ar fi adevărat că procedura s-ar desfăşura de la un capăt la altul pe teritoriul statului ungar.[16]

Dar ce reiese din aceasta? Unul dintre răspunsurile posibile este că nici un stat nu poate să dispună în cauze care aparţin autorităţii altui stat. O astfel de măsură este considerată încălcare a suveranităţii, fiind interzisă de dreptul internaţional. Legea statutului a încercat un lucru din capul locului inacceptabil.

Conform răspunsului alternativ nici un stat nu poate dispune în mod *unilateral* în cazuri care aparţin autorităţii altui stat. Dar orice stat poate împuternici orice alt stat, ca să dispună în chestiuni aparţinînd propriei autorităţi. Suveranitatea unui stat nu poate fi încălcată de *alt* stat.[17] Dar orice stat îşi poate limita *propria* suveranitate, fie în favoarea comunităţii mai largi ai statelor, fie a unei instituţii supranaţionale, fie a unui alt stat. Pentru primul tip de autolimitare, un exemplu bun este integrarea în Uniunea Europeană. Pentru cel de al doilea este recunoaşterea autorităţii Tribunalului Internaţional de sub egida Adunării Generale ONU. Cel de al treilea este exemplificat prin convenţia care împarte controlul asupra ordinii interne a Irlandei de Nord între autoritatea Marii Britanii şi Republicii Irlanda.

Ar fi greu de contestat că răspunsul, conform căruia suveranitatea nu poate fi limitată în nici un fel, nici măcar cu acordul voluntar al statului suveran, este eronat. Drepturile suverane ale statelor cuprind şi dreptul limitării voluntare a suveranităţii. Una dintre particularităţile cele mai spectaculoase ale istoriei post-belice este că statele acoperă lumea cu o reţea tot mai întinsă şi mai deasă de

instituții și comunități supranaționale, create prin autolimitare voluntară. Deși acordul poate fi în principiu retras, tendința este practic ireversibilă. Și cu cît ne asociem la mai multe organizații internaționale cu vecinii noștri, cu atît cresc șansele să ne limităm reciproc suveranitatea și în relațiile bilaterale.

Deci, pe de o parte, suveranitatea poate fi limitată, pe de altă parte ea nu poate fi limitată din afară printr-o decizie unilaterală. Statutul juridic al minorității maghiare din țările vecine nu poate fi modificat de Parlamentul de la Budapesta – exceptînd situația în care legea respectivă este în acord cu prevederea unui tratat bilateral sau este adopatată în conformitate cu împuternicirea prealabilă a unei înțelegeri bilaterale.

Primăvara trecută, cu mult înainte de izbucnirea polemicilor maghiaro-române și maghiaro-slovace, cu mult înaintea raportului critic de țară al UE, scrisesem că dacă legea statutului s-ar naște pe baza unui acord prealabil al statelor învecinate, asta i-ar liniști pe vecinii noștri. Ar reconfirma mesajul tratatelor de bază prin care Ungaria, fără gînduri dosnice, acceptă status quo-ul. Dacă însă – ceea ce atunci devenise deja evident – legea se va naște printr-un act unilateral, fără consultarea statelor învecinate, gestul îi va provoca. Mesajul va fi: orice s-ar afla în tratatele de bază, Ungaria nu s-a consolat cu pierderea teritoriilor de odinioară. Prima variantă este acceptată de dreptul internațional, cea de a doua este interzisă. Cu toate acestea a fost aleasă varianta interzisă. Este motivul pentru care Ungaria, pentru prima oară după 1990, se află într-o serioasă criză de politică externă.[18]

Statul ungar se află în fața unei răspîntii. Dacă va continua drumul deschis de legea statutului, se va izola complet în cadrul regiunii și riscă integrarea noastră în Uniunea Europeană. Dacă nu dorește acest lucru, trebuie să se reîntoarcă pe drumul trasat de tratatele de bază.

Pentru liberalii maghiari aceasta este o evidență. Nu ar fi inacceptabil nici pentru socialiști, deși au votat legea statutului, dar au atacat vehement acordul Orbán-Năstase – în timp ce s-au alăturat susținătorilor legii.[19] Eu susțin însă mai mult decît atît. După opinia mea înșiși naționaliștii cît de cît raționali trebuie să ajungă la aceeași concluzie. Acest lucru nu cred că se va întîmpla înainte de alegeri, ba nici chiar după alegeri nu imediat. Este nevoie de timp ca dreapta naționalistă să poată prelucra experiența amară a legii statutului. Nu e sigur că va reuși. Dar ar avea toate motivele s-o facă.

Colaborare sau izolare

Politica externă maghiară de după 1989 are două axiome solide. Cine se opune oricăreia din ele, se autoelimină din categoria factorilor politici capabili de guvernare. Prima sună astfel: după prăbușirea sistemului mondial sovietic Ungaria nu are altă alternativă decît să se alăture comunității statelor democratice. Am fost admiși în Consiliul Europei, am intrat și în NATO, trebuie să facem totul ca – în

condiții cît se poate de avantajoase – să ne integrăm în Uniunea Europeană. Cea de a doua axiomă derivă din prima. Noii noştri aliați nici nu vor să audă de modificarea frontierelor Ungariei. Înainte de izbucnirea războaielor din Iugoslavia dreapta ungară putea să se amăgească o vreme cu iluzia că disoluția unora dintre statele învecinate ar putea constitui un punct de plecare pentru un nou tratat de pace. După 1992 nu mai poate crede nimeni aşa ceva. Orice guvern ungar trebuie să pornească de la principiul că frontierele date sînt indiscutabile.

Dacă situația internațională nu se modifică în mod substanțial – fie prin apariția unui nou centru de putere capabil să echilibreze influența democrațiilor occidentale, fie prin închiderea porților uniunii în fața Ungariei –, Ungaria nu poate avea un guvern care să pledeze pentru revizuirea frontierelor.

Din punct de vedere liberal, aceste evoluții sînt favorabile. Liberalii nu cred că o nouă modificare a frontierelor fixate acum opt decenii ar duce la o soluție liniştitoare. Imediat după 1920 speculațiile despre trasarea unor hotare mai juste puteau avea încă sens. Această şansă a fost distrusă de faptul că motorul revizuirii frontierelor devenise Germania nazistă; că Ungaria a recăpătat din mîinile lui Hitler acele părți ale teritoriilor pierdute care puteau fi revendicate; şi că datorită acestui fapt Ungaria a devenit aliata lui Hitler în războiul ce a urmat. Conform poziției liberale astăzi, la optzeci de ani după stabilirea frontierelor, putem spera la o soluție echitabilă în chestiunea maghiară numai pe baza recunoaşterii sincere şi serioase a status quo-ului. Din asta nu reiese doar faptul că renunțăm la realipirea teritoriilor pierdute. Nici măcar faptul că recunoaştem autoritatea suverană a statelor vecine asupra acestor teritorii. Ci reiese că, pe maghiarii care trăiesc acolo îi considerăm nu numai maghiari – legați astfel de noi –, ci, de exemplu, şi cetățeni ai României – aparținînd în această calitate şi totalității cetățenilor de acolo. Şi dacă aşa este, atunci situația maghiarilor căzuți sub autoritatea statelor învecinate poate fi îmbunătățită în mod durabil şi just într-un singur fel: devenind membri cu drepturi egale ai comunității cetățenilor patriei lor.

Ceea ce înseamnă totodată, că dacă doresc, pot deveni membri cu drepturi egale ai comunității constitutive de stat în calitate de maghiari. Întru-cît o minoritate nu poate fi într-o poziție de start egală cu o majoritate fără să beneficieze de o serie de facilități instituționale şi materiale, pentru ca minoritatea maghiară să fie acceptată de majoritate în calitatea lor de concetățeni maghiari, trebuie să accepte şi sistemul facilităților şi instituțiile corespunzătoare. Pentru acceptarea calității de concetățean nu poate constitui un obstacol faptul că minoritatea respectivă aparține totodată unei națiuni culturale mai largi sau că are legături speciale şi cu o altă țară.

Toate acestea nu stabilesc decît condițiile în care cetățenii maghiari ai statelor învecinate să poată deveni într-adevăr concetățeni ai indivizilor majoritari, scopul propriu-zis – includerea maghiarilor în comunitatea cetățenilor – nu este anulat. Or pentru aceasta, atît coerența internă a comunităților minoritare maghiare, cît şi

legăturile lor transfrontaliere trebuie ocrotite în aşa fel încît să înlesnească, nu să împiedice celălalt obiectiv de perspectivă: ca maghiarii minoritari să descopere în ţara în care trăiesc o patrie, iar în membri majoritari, nişte concetăţeni.

Aşa arată rezolvarea chestiunii maghiare în concepţie liberală. Cheia rezolvării în această concepţie se află în apropierea de majoritate şi clădirea tenace a încrederii.

Sînt de acord, că nu este uşor să te identifici din punct de vedere sentimental cu această poziţie. Problemele de astăzi ale maghiarilor minoritari sînt înrădăcinate în dictate de pace nedrepte. În perioada interbelică, în toate statele învecinate, minoritatea maghiară era considerată element marginalizabil şi era discriminată în aproape toate domeniile vieţii. În anii comunismului a fost victima unei politici de asimilare sistematică. Odată cu prăbuşirea sistemului mondial sovietic s-au deschis posibilităţi deosebite în faţa autoorganizării, pe de o parte partidele maghiarilor au devenit factori politici, în unele locuri devenind parteneri în coaliţii de guvernare, pe de altă parte, în vacumul ideologic creat prin dispariţia comunismului, peste tot a pătruns naţionalismul militant al cărui ţintă naturală era etnia maghiară. Nu este de mirare că politica de apropiere este greu de interiorizat pentru multă lume. Ei livrează publicul natural al gîndirii naţionaliste maghiare.

În proiectul naţionalist minoritatea se organizează într-un corp distinct în cadrul statului; nu se asociază cu organizaţiile majorităţii şi mai ales nu se reprezintă în nici o guvernare; ofenselor le răspunde prin strîngerea rîndurilor; nu îşi caută patria politică acolo unde trăieşte, ci visează să-şi regăsească o patrie maghiară virtuală. În loc de colaborare, optează pentru izolare, închidere în comunitatea maghiară minoritară şi reintegrarea comunităţii minoritare, structurate spre interior, în naţiunea istorică maghiară – acesta este viziunea în care raţionează cei care resping politica apropierii.

Închiderea şi izolarea reproduc tensiunile dintre majoritate şi minoritate. Dar cel care consideră reclădirea încrederii lipsită de orice speranţă, obţinerea drepturilor bazată pe colaborare imposibilă, nu acceptă că ostilitatea interetnică ar trebui să fie neapărat un lucru rău. Porneşte de la ideea că succesul poate fi obţinut numai prin luptă; statul majoritar nu cedează decît în situţie de forţă. Ori pentru aceasta trebuie să accepţi confruntarea şi sacrificiile ce o însoţesc.

La nivelul politicii guvernamentale oficiale, politicii liberale îi corespunde procesul demarat prin tratatele de bază; iar politicii naţionaliste, legea statutului decisă printr-un act unilateral.

Numai că legea statutului a căzut înainte de a intra în vigoare.

Eşecul său demonstrează în mod spectaculos că: politica izolării şi închiderii în sine e de nesusţinut – şi nu numai pe termen lung: chiar şi pe termen foarte scurt. Guvernul Orbán şi-a ignorat în mod demonstrativ vecinii cu care, în cele din urmă, a fost nevoit totuşi să dialogheze. Cu preţul unor concesii pripite s-ar putea să poată cumpăra aprobarea pentru păstrarea formală a legii statutului.

Profitînd de aparența astfel creată s-ar putea să încerce să convingă opinia publică maghiară că Uniunea Europeană aprobă legea, doar naționaliștii români și slovaci i se opun. Adepții legii, din țară și de peste hotare, ar putea să-și facă iluzia că deși a trebuit să accepte concesii ici-colo, victoria finală aparține totuși guvernului: esențial este că statutul există, facilitățile legate de acesta putînd fi ulterior remediate.[20] Ceea ce este o gravă eroare. Guvernul poate eventual să arunce vălul uitării peste umilitoarea înfrîngere de politică externă, dar nu va putea uita el însuși că, începînd cu înțelegerea Orbán-Năstase, are mîinile legate. Încă odată nu va putea încerca crearea unor reguli despre care vecinii să poată susține în mod justificat că au valabilitate extrateritorială. Îndată ce va încerca să facă vreo mișcare, guvernul român și slovac vor protesta vehement, și nici Uniunea Europeană nu va întîrzia să ia poziție.

Experimentul închiderii și izolării este de nesusținut și la nivelul vieții cotidiene a minorității. În zadar se va închide în sine, viața și-o va duce nu în patria maghiară virtuală ci pe pămîntul său natal, printre vecinii majoritari. Pe ei trebuie să-i convingă despre dreptul la existență a organizațiilor și instituțiilor sale. Pe ei trebuie să-i convingă să accepte folosirea tăbliței și a oficiilor bilingve. Bănuții lor, proveniți din taxe și impozite, trebuie obținuți pentru funcționarea școlilor, facultăților, catedrelor, eventual universităților maghiare. În atmosfera ostilităților continue se golesc pînă și concesiile obținute pe hîrtie. Va crește presiunea asimilatorie asupra membrilor minorității. Într-o astfel de situație – în ciuda oricăror eforturi – va continua în mod inevitabil separarea „sîmburelui tare" de „ învelișul din ce în ce mai moale"; partea conștientă a minorității i se va adresa din ce în ce mai mult sie însuși, iar la periferie se va accelera asimilarea. Dacă credem serios că frontierele nu se vor modifica, atunci politica închiderii este irațională și din punct de vedere naționalist.

Politica jalonată de legea statutului nu poate fi continuată. Ceea ce rămîne de pe urma sa este jocul iluziilor dintre guvern și puținii solicitanți ai „legitimației de maghiar" – o minoritate din cadrul minorității maghiare – , demonstrația ritualică a unei coeziuni iluzorice. Între timp relația dintre majoritate și minoritate se va desfășura pe cu totul alte scene, unde ceromonialul statutelor nu pătrund. Nu numai statul ungar se află în fața unei răspîntii, ci și naționalismul maghiar.

Dacă statul ungar va încerca să continue aventura legii statutului, va trebui să se confrunte cu obiectivul integrării europene. În contextul politic mondial de astăzi acest lucru nu poate fi făcut fără compromiterea și marginalizarea dreptei naționaliste. Dacă naționaliștii, astăzi capabili încă de a influența centrul politic nu acceptă marginalizarea, atunci ei înșiși va trebui să tragă concluziile acestui faliment.

Cînd dreapta naționalistă a ajuns la putere, mai întîi în 1990, apoi în 1998, a reluat pe de o parte numeroase tradiții nepopulare: cultul epocii-Horthy, recuzita prăfuită a neobarocului maghiar, și ceea ce e mai grav, nu s-a delimitat nici senti-

mental, nici politic de naționalismul extremist, iredentist și antisemit. Aventura legii statutului nu a fost întîmplătoare în acest context. Dar pe de altă parte, drepta a și învățat cîte ceva din 1989 încoace. A învățat că lumea statelor democratice nu tolerează evocarea deschisă a revizuirii frontierelor, în schimb poate fi mobilizată cu succes în scopul ocrotirii drepturilor minorităților. A învățat că este preferabil să fie prezentată cauza maghiarilor de dincolo de frontiere în termenii drepturilor individuale și colective. A pornit pe o cale, la capătul căreia se află politica apropierii și a colaborării vecinilor. Liberalii procedează corect dacă constată și apreciază acest progres, chiar dacă între timp – doar acesta le este rolul – dau în vileag poticnirile și regresele.[21]

Legea statutului este cea mai gravă în șirul regreselor. Ar fi însă greșit să se presupună că scopul guvernului Orbán era să provoace Uniunea Europeană. Dacă era gata să se confrunte cu Uniunea, ar fi putut legifera și statutul cetățeniei maghiare transfrontaliere; știm că Uniunea Mondială a Maghiarilor a cerut acest lucru. Guvernul însă a respins această inițiativă și a înlocuit-o cu „legitimația de maghiar", considerată mai „slabă". A făcut-o cu convingerea că astfel a găsit soluția care să satisfacă atît propriile sale așteptări cît și prevederile dreptului internațional.

A presimțit corect că viitorul aparține instituțiilor juridice care limitează și intersectează suveranitatea națională. A greșit însă profund atunci cînd a crezut, că în noua ordine mondială instituirea unui statut care transgresează autoritatea de drept a statelor vecine poate fi o chestiune internă maghiară.

Va fi capabil să-și corecteze eroarea? Deocamdată își continuă drumul cu încăpățînare spre izolare. Cînd scriu aceste rînduri, Ungaria a rămas singură și printre cei patru de la Visegrad. Drepta guvernamentală, datorită aventurii legii statutului, este împinsă către poziția incompatibilă cu guvernarea a extremei drepte. Interesul comunității cetățenilor maghiari, precum și interesul comunității maghiare în general, nu este ca drepta să se autoexcludă pentru multă vreme de la posibilitatea guvernării. Interesul național maghiar este ca guvernele să se alterneze, iar statul să urmărească cu fermitate de la o guvernare la alta politica tratatelor de bază.

Ce-i de făcut?

Cele mai importante sarcini, după toate acestea, pot fi formulate pe scurt. Legea statutului trebuie prelucrată fundamental. Conform concepției juridice a Uniunii Europene orice deosebire pe bază etnică este discriminatorie și interzisă, exceptînd cazul în care contribuie la ocrotirea limbii și culturii grupului respectiv, și la păstrarea legăturilor sale cu țara-mamă. Trebuie eliminate deci acele prevederi ale legii care nu se supun acestor scopuri. Dacă se produce acest lucru, acele prevederi ale înțelegerii Orbán-Năstase care extinseseră facilitățile de muncă și sănătate la toți cetățenii români, și care produseseră atîtea polemici inutile, își pierd sensul.

Îndată ce drepturile la facilităţi acordate maghiarilor din ţările învecinate, ar fi limitate doar la cele la care ar fi interesaţi în calitate de maghiari – nu de muncitori, nu de bolnavi –, dispare de-ndată întrebarea referitoare la nevoia demonstrării identităţii solicitantului. Această chestiune este atît de penibilă din cauza că orice sistem de criterii ar fi formulat de lege pentru verificarea identităţii de maghiar, intră în conflict în mod inevitabil cu principiul alegerii libere a identităţii.[22] Dacă însă posesia „legitimaţiei de maghiar" nu dă dreptul decît la facilităţi pentru obţinerea cărora nu pot fi interesaţi decît cei care doresc practicarea limbii maghiare, învăţămîntul în limba maghiară şi însuşirea culturii maghiare, atunci verificarea identităţii naţionale a solicitantului este lipsită de sens. În felul acesta am mai scăpa de două dificultăţi. Ar deveni inutilă şi „legitimaţia de aparţinător" faţă de care guvernul român a avut serioase obiecţii. Şi şi-ar pierde utilitatea şi aşa zisele organizaţii de recomandare, care trebuiau, de asemenea, să fie date uitării de dispoziţiile de aplicare ale legii. Nu trebuie identificate decît datele personale ale solicitantului şi ale solicitării, ceea ce poate fi făcut de orice notar public, cunoscător al limbii maghiare.

Trebuie risipită şi ambiguitatea formulării din preambul. Ori va fi eliminată referirea la „naţiunea maghiară unitară", ori va fi înlocuită cu varianta „naţiune culturală maghiară".

Preambulul textului în vigoare aminteşte în mod expres că iniţiatorul proiectului este Conferinţa Maghiară Permanentă. Este cu atît mai strident faptul că guvernele acelor state, sub ale căror autoritate suverană cade chestiunea prevăzută de lege, nu figurează printre factorii participanţi la prepararea proiectului. Legea trebuie să declare că textul modificat este înaintat spre aprobarea Parlamentului cu acordul prealabil al guvernelor implicate.

Pentru a încheia criza, trebuie începute discuţii ample despre tratatele de bază încheiate cu statele vecine – înainte de toate cu România şi Slovacia. Trebuie reconfirmat acordul cu spiritul tratatelor, adăugîndu-se pe cît posibil o anexă la tratatul iniţial, care să reafirme principiile de colaborare, păstrînd totul din tratatul iniţial, adăugîndu-se în schimb ceea ce mai supravieţuieşte confruntărilor din legea statutului.

Ce mai poate urma? Analiza detaliilor ar depăşi cadrul acestui text. Aş recomanda însă spre judecare un aspect tactic general. Scriind mai de mult despre drepturile colective ale minorităţilor, am propus deja această idee. În 1996 am consacrat un studiu amplu tezei conform căreia acceptarea drepturilor colective nu contrazic principiile centrate pe individualism ale liberalismului. Indivizii care trăiesc într-o situaţie minoritară, argumentam atunci, au interese care merită în mod îndreptăţit să fie ocrotite de stat, dar drepturile menite să le apere, nu întotdeauna pot fi destinate individului. Am propus deci ca liberalii să includă în tezaurul lor ideatic principiul drepturilor colective ale minorităţilor. Am adăugat însă, că ameliorarea situaţiei minorităţilor nu poate fi începută cu drepturile

colective, deoarece recunoaşterea acestora se loveşte peste tot de rezistenţa majorităţii. Este recomandabil să se înceapă cu acele drepturi pe care majoritatea – sau cel puţin partea care este receptivă faţă de idealul libertăţii şi egalităţii – le poate accepta cu relativă uşurinţă, iar acestea sînt drepturile clasice individuale. Numai după ce aceste drepturi au pregătit suficient terenul, merită să fie aduse în discuţie drepturile colective.[23]

O raţiune tactică similară pledează pentru abordarea unei cronologii inverse în sprijinirea maghiarilor minoritari de către statul maghiar. Este mai uşor de acceptat pentru vecinii noştri să le acordăm organizaţiilor şi instituţiilor minoritare un sprijin – care nu poate fi însă solicitat ca drept –, decît ca cetăţenii de limbă maghiară să devină individual subiecţii de drept ai ajutoarelor statului ungar. Guvernele maghiare din totdeauna pot face încă foarte mult pentru maghiarii minoritari înainte ca să devină actuală necesitatea sprijinirii lor ca subiecţi de drept.[24] Trebuie să se consolideze încrederea, trebuie să se dezvolte colaborarea între Ungaria şi vecinii săi, înainte de a ne gîndi serios la dezvoltarea legii statutului.

Problema legii statutului nu este numai faptul că a fost creat printr-un act unilateral; dacă guvernul Orbán ar fi iniţiat tratate bilaterale pentru crearea statutului maghiarilor de dincolo de frontiere, iniţiativa ar fi venit tot prea de vreme. Dacă Parlamentul a adoptat legea, creînd prin acest act o situaţie juridică, retragerea ei nu ar fi o soluţie raţională. Dar trebuie să ştim că, după ce am adaptat-o la exigenţele dreptului european şi la interesele legitime ale statelor învecinate, nu va putea fi reluată multă, multă vreme.❑

Note:

1. Vezi, Commission of the European Communities: *„2001 Regular Report on Hungary'Progress Towards Accessioan"*. Brussel, 13.11.2001. SEC (2001) 174

2. Tamás Bauer a arătat în mai multe articole excelente cît de mare a fost preţul plătit de Ungaria din cauza amînării modificărilor legii din considerente de prestigiu. Vezi, „Az Orbán-Nastase-pactum", *Magyar Hírlap*, 4 ian. 2002; precum şi „A státustörvény: kisebbségvédelem helyett nemzetpolitika", *Magyar Kisebbség*, nr.1(23) 2002, acest ultim studiu m-a ajutat substanţial în definitivarea poziţiei mele.

3. Despre caracterul absurd şi fals al situaţiei juridice, vezi Nagy Boldizsár: „A szándék-buborék", *Élet és irodalom*, 25 ian. 2002.

4. La conferinţa de presă din 17 febr. 2002 a secretarului de stat politic al Ministerului de Externe, Németh Zsolt.

5. Cetăţenii de limbă maghiară din toate statele învecinate cu excepţia Austriei. Maghiarii cetăţeni austrieci au trebuit să fie exceptaţi de la facilităţi datorită reglementărilor Uniunii Europene: legea prevedea facilităţi care nu puteau fi acordate în cadrul uniunii pe baza deosebirilor etnice.

6. Legea prevede şi eliberarea „legitimaţiei de aparţinător maghiar" pentru aparţinătorii posesorilor „legitimaţiei de maghiar" care nu sînt de naţionalitate maghiară. În conformitate cu declaraţia comună Orbán-Năstase această prevedere nu va fi aplicat în cazul României, ceea ce îi pune viitorul sub semnul întrebării şi în privinţa celorlalte ţări.

7. Vezi sentinţele Curţii Constituţionale nr. 31/1990, 26/1993, 43/1995, 44/1995, 56/1995.

8. Individualismul nu este similar nici cu părerea că individul trebuie să se ocupe numai de binele său (egoism), nici cu acela după care indivizii trăiesc bine numai dacă nu aparţin vre-unei comunităţi (atomism). Individualismul este negarea colectivismului: teza sa este: în sine nu este bună decît fericirea individului; înflorirea comunităţilor este un lucru valoros numai dacă prin aceasta membrii săi duc o viaţă mai bună ca indivizi.

9. „Bukaresben egyelőre nem kommentálják Orbán Viktor válaszlevelét" (La Bucureşti deocamdată nu este comentat răspunsul lui Orbán Viktor), *Magyar Hírlap*, 30 nov.2001.

10. Radio Kossuth, *Cronica Dimineţii*, 9 ian. 2002.

11. Németh Zsolt, „Bontsuk le a nemzetet megosztó korlátokat" (Să demontăm barierele care divizează naţiunea), *Magyar Nemzet*, 4 ian.2001.

12. Vezi Declaraţia comună dintre Guvernul Republicii Ungare şi Guvernul României, punctul 10, 22 dec. 2001.

13. „Sub aspect juridic... este exclusiv chestiunea internă a Ungariei, cui ce fel de facilităţi oferă pe teritoriul Ungariei." Răspunsul secretarului de stat, Németh Zsolt, la interpelarea din şedinţa din 19 febr. 2002 a Parlamentului.

14. Vezi subcapitolul „Facilităţile ce pot fi acordate pe pămîntul natal".

15. Vezi subcapitolele „Legitimaţia de maghiar" şi „Legitimaţia aparţinătorului de maghiar".

16. Vezi Raportul Comisiei de la Veneţia: *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State, adopted by the European Commission for Democracy Through Law at its 48th Plenary Meeting*. Veneţia 19-20 oct. 2001. Raportul declară în mod univoc că acordarea unor drepturi membrilor minorităţii ca indivizi, precum şi eliberarea legitimaţiei, ar fi necesitat acordul prealabil al statelor respective. Nu vorbeşte de culegerea de informaţii, acţiune invocată de Adrian Năstase în scrisoarea adresată lui Orbán Viktor la 23 nov. 2001.

17. Exceptînd situaţiile extreme în care statul încalcă în mod brutal şi în proporţie de masă drepturile omului, recurge la exterminări sau purificare etnică sau ameninţă securitatea altor state, însfîrşit, cînd se prăbuşeşte, respectiv devine incapabil să ocrotească viaţa şi securitatea cetăţenilor săi. Dreptul internaţional pretinde şi în aceste cazuri ca intervenţia să aibă loc în baza împuternicirii Consiliului de Securitate al ONU.

18. Vezi Kis János: Liberalizmus Magyarországon II. (Liberalism în Ungaria II.) *Élet és Irodalom*, 23 martie, 2001. Această observaţie o consider integral valabilă. Ţin să constat însă că în articolul respectiv am formulat şi opinii pe care astăzi le consider eronate sau inexacte. Scriam de exemplu, că legea nu crează statut, ceea ce nu este aşa. Nu am fost destul de riguros în formulare în privinţa scopului creării statutului; am omis să subliniez în mod special că instituirea statutului, crearea legăturii juridice dintre statul ungar şi maghiarii de dincolo de frontiere nu poate fi un scop în sine, ci doar mijloc pentru atingerea unor scopuri altfel irealizabile.

19. Partidul Socialist Ungar şi-a concentrat tirul asupra acelui punct al declaraţiei conform căruia nu numai maghiarii din România pot fi angajaţi pentru munci sezoniere pentru trei luni în Ungaria, ci această facilitate poate fi extinsă la orice cetăţean român, independent de naţionalitate. Totodată a declarat că nu are probleme cu legea în sine. Această poziţie este însă greu de susţinut. Motivul pentru care Orbán a cedat în problema muncii în Ungaria a fost aprecierea Comisiei de la Veneţia (Comisia pentru Democraţie prin Drept a Consiliului Europei) conform căreia orice deosebire pe baze etnice – astfel şi în domeniul muncii – care nu este legat direct de protecţia limbii, culturii şi legăturilor cu ţara mamă, este considerată discriminare, ceea ce fusese subliniat şi în raportul de ţară a Uniunii Europene. Nu pot fi simultan respinse concesiile făcute guvernului român, a susţine legea statutului şi aproba poziţia UE: dacă PSU nu îşi schimbă atitudinea, va intra în conflict cu Uniunea Europeană. Vezi Bauer Tamás: „Kelletlen kérdés az MSZP-hez" (O întrebare incomodă către PSU), *Magyar Hírlap*, 17 ian. 2002.

20. Vezi Orbán Krisztián: „Aki mer, az nyer" (Cine îndrăzneşte, cîştigă), *Magyar Nemzet*, 26 dec.2001; Tihanyi Örs: „Medgyessy és a szülőföld" (Medgyessy şi pămîntul natal), *Magyar Nemzet*, 14 ian. 2002; Csekő Árpád: „Státustörvény, az alapkő" (Legea statutului, piatra de temelie), *Magyar Hírlap*, 7 febr. 2002.

21. Am revăzut dezvoltarea naţionalismului politic maghiar din eseul meu întitulat „Nation-Building and Beyond", apărut în volumul redactat de Will Kymlicka şi Magda Opalski *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford University Press, 2002. Textul a a fost scris în 2000 şi problema statutului nu este abordată încă.

22. Vezi Öllős László: „Hova tartozunk?" *Fundamantum*, 2000, nr.3.

23. Kis János: „Túl a nemzetállamon" I-II (Dincolo de statul naţional, Altera, nr. 5/1996) Beszélő, martie-aprilie 1996. Varianta evoluată a studiului a apărut în volumul *Az állam semlegessége* (Neutralitatea statului), Budapesta, ed. Atlantisz, 1997.

24. Tamás Gáspár Miklós scrie, şi are dreptate, că ceea ce guvernul ungar ar trebui în primul rînd să dea, nu e necesar (de cele mai multe ori nici nu este posibil) să fie oferit indivizilor. Vezi articolul „A magyar külpolitika csődje" (Falimentul politicii externe ungare), *Népszabadság*, 30 iun. 2001.

Traducere de Elek Szokoly

*

***János KIS** (n. 1943), filosof. Cercetător al Academiei de Ştiinţă din Ungaria între 1967-1973, an în care a fost concediat din motive politice. În 1981, împreună cu prietenii lui, a fondat revista samisdat „Beszélő", care a devenit centrul politic al opoziţiei democratice. Pînă în 1989 este redactorul şef al revistei. Fondator şi primul preşedinte al Uniunii Democraţilor Liberi. Din 1992 predă filosofie la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. A publicat numeroase articole şi studii, este autorul volumelor Vannak-e emberi jogaink? (Avem oare drepturi ale omului?, 1986), Az abortuszról (Despre avort, 1992), Az állam semlegessége (Neutralitatea statului), sub tipar.*

János Kis, Státustörvény. Magyarország válaszúton, publicat în *Beszélő* (nr. 3 din martie 2002), preluat cu permisiunea revistei.

Dincolo de legea statutului

Elek Szokoly

Textul de față nu a fost preocupat de aspectele juridice aplicative ale legii statutului (sau a facilităților). Mulți au analizat-o cu mai multă competență probabil decît aș putea s-o fac eu. Mesajul și sensul profund al proiectului („diavolul") nu se află de astă dată, cred eu, în detaliile sale tehnice. Chiar dacă pragmatismul politic — în definitiv este vorba de o inițiativă politică — nu pune mare preț pe clarificări teoretice, ignorarea lor duce în cele din urmă la situații capcană de genul celor în care se zbate astăzi legea statutului. Și nu doar din pricina relelor intenții ale liderilor statelor „succesoare". Nu este de mirare deci, că unul dintre părinții spirituali ai inițiativei, fostul secretar de stat de la externe și actualul președinte al comisiei de politică externă din parlamentul ungar, Németh Zsolt, afirmă dezinvolt că „ este indiferent prin ce fel de definiție este formulată la *înalt nivel ideatic*" problema în cauză, „faptele rămîn fapte". Ceea ce este adevărat, în general faptele sînt chemate să stea la baza definițiilor, neclaritatea conceptuală însă duce în mod direct la starea care caracterizează astăzi aplicabilitatea inițiativei legislative în cauză.

Mă tem că textul de față nu se va bucura de mare popularitate în cercurile „naționale" și, mai ales, în cele ale comunităților minoritare maghiare. Însăși datorită faptului că mi-am însușit într-o bună măsură — nu puteam face altfel — critica liberală a proiectului. Iar a critica o inițiativă care, pentru mulți maghiari care trăiesc soarta vitregă a minoritarului este mană cerească, elixir sau firul de pai, nu este o sarcină prea populară.

Deși, cum bine știm, polemicile sînt stimulate de opiniile contrare, nu neg că mai de grabă analizele lui Kis János și Bauer Tamás m-au inspirat, cu toate că în bună măsură le împărtășesc vederile. Noroc, că nu toate. Multă vreme am avut impresia că problema statutului este o temă neinteresantă, uzată, arhi-dezbătută în Ungaria ca și în țările învecinate, că de mult nu mai este vorba despre minoritățile de dincolo de frontiere, ci mai de grabă interesele minore ale statelor naționale și ale partidelor politice stau în centrul confruntărilor. Nici altfel nu mă atrăgea în

mod deosebit să schimb blazonul multicultural al Ardealului cu coroana Sfîntului Ştefan, chiar dacă strămoşii mei fuseseră în mod demonstrabil „maghiari", îndărăt pînă la regele ctitor al statului. Maghiaritatea, ca şi credinţa (sau necredinţa), este o chestiune privată asupra căreia nici o instituţie bisericească sau laică nu este chemată să se pronunţe.

Importanţa şi actualitatea chestiunii este demonstrată, cred eu, nu numai de faptul că polemicile, după cum se vede, nu mai contenesc, dar şi de atenţia internaţională acordată de reprezentanţii instituţiilor europene, independent dacă sentinţele lor sînt pro sau contra. Se pare că legea statutului a reuşit să reimplanteze problematica etno-culturală (chiar dacă ea avut un efect invers) în capul funcţionarilor europeni. Şi asta înseamnă deja ceva. Însăşi faptul că un înalt funcţionar OSCE a denumit legea statutului „un precedent periculos" dovedeşte, că instituţiile internaţionale au devenit atente la această problematică. Ce-i drept, dacă observaţia lor, din punctul de vedere al *status quo*-ului statelor naţionale pare să fie corectă, din cel al unei Europe viitoare unite, în ciuda tuturor limitelor şi defectelor sale, este un „precedent provocator, care numai pentru un *status quo* pietrificat poate să devină „periculos". Iniţiativa are valoare de precedent, chiar dacă aproape toate statele învecinate au adoptat măsuri similare de protecţie a minorităţilor proprii, indiferent dacă sînt formulate în termeni juridici asemănători sau nu. (În mod evident, cei mai prudenţi au evitat adoptarea unor reglementări spectaculoase.) Are valoare de precedent însăşi confruntarea dintre diferitele filozofii naţionale, provocate la nivelul instituţiilor internaţionale de legea statutului. Continuarea reflecţiei asupra lor este inevitabilă.

După cum reiese din rîndurile de mai sus, vorbesc despre legea *statutului* şi nu despre legea *facilităţilor,* deşi este vorba de acelaşi text, pare însă indiscutabil că proiectul pornise ca lege a statutului şi a devenit în final lege a preferenţialităţii, oarecum independent de intenţia legiuitorului. Sinceritatea aceluiaşi Németh Zsolt care afirmă că instituţionalizarea statutului „este cel mai important merit şi cîştig politic al proiectului" chiar dacă „ nu se va putea obţine nimic cu legitimaţia respectivă", dezvăluie de fapt esenţa. Caracterul atractiv al avantajelor (în definitiv, a oricărui avantaj) va mări fireşte numărul solicitanţilor (cine ar refuza dacă i se dă ceva?) dar, în opinia mea, „avantajul" determinant — după cum confirmă şi Németh Zsolt — provine din calitatea de paşaport al legitimaţiei de maghiar. Cu accent identic pe „paşaport" şi pe „maghiar". Ceea ce nu a ocolit suspiciunile mereu vigilente ale liderilor statelor succesoare, nici atenţia prudentă a birocraţilor europeni.

*

Redefinirea (etnică) a naţiunii de către legea statutului este un fapt. Este un fapt chiar dacă redefinirea este indirectă, întru-cît efectele sale datorate redefinirii sînt similare cu a unei redefiniri directe.

Şi trebuie să cădem la învoială că legea statutului are caracter discriminativ. Este discriminativ spre exterior, întru-cît face distincţie între „maghiar" şi „nemaghiar", că doar acesta a fost scopul proiectului, şi este discriminativ spre interior, pentru că, datorită acestei redefiniri indirecte a conceptului de naţiune, face deosebire între proprii cetăţeni maghiari.

Dar să nu disperăm. Toate măsurile şi reglementările menite să protejeze minorităţile de dincolo de frontiere din Europa sînt discriminative. Chiar şi acelea care sînt trecute cu vederea, acceptate sau sprijinite de instituţiile internaţionale. Toate convenţiile internaţionale în vigoare sînt discriminative, odată ce sprijină exclusiv conaţionalii culturali ai naţiunii de stat, dominante, întru menţinerea identităţii acestora. Toate politicile de susţinere, şi reglementările care izvorăsc din acestea, au caracter discriminativ, în definitiv acesta este scopul lor declarat, ca din punct de vedere etno-cultural să trateze în mod preferenţial conaţionalii de dincolo de frontiere.

Oricum am lua-o însă, în ciuda obiectivelor declarate, natura lor discriminativă (cu toate justificările cointeresate) este o injustiţie, pentru că din preferinţele faţă de unii decurg în mod inevitabil dezavantaje — directe sau indirecte — altora. În cazul unei zone cu populaţie mixtă, acest lucru este evident şi inevitabil. Nimeni nu va putea cuantifica vreodată dacă avantajele oferite unei minorităţi compensează sau nu dezavantajele provenite din statutul lor de minoritar, sau dimpotrivă, le asigură avantaje faţă de populaţia majoritară. Poate că sprijinul obţinut rămîne mult sub nivelul asigurării supravieţuirii identitare a minorităţii respective, cu toate acestea, măsurile de protecţie vor fi sursa nesfîrşită a contradicţiilor şi tensiunilor în zonele multietnice. Ceea ce duce în mod inevitabil la escaladarea competiţiei măsurilor de protecţie: statele naţionale vor crea legi de *protecţia rasei şi a limbii* pentru protejarea naţiunii etno-culturale majoritare, şi legi ale *statututelor* şi de protecţie pentru ocrotirea minorităţilor etno-culturale de dincolo de frontiere. Toate acestea, din punctul de vedere al politologiei liberale, nu înseamnă decît punerea zilnică sub semnul întrebării a egalităţii cetăţeneşti. În cadrul logicii sistemului statului naţional este o situaţie fără ieşire.

Există deci discriminare acceptată, legalizată, şi discriminare neacceptată. Dar independent de aceasta, orice politică de protecţie a minorităţilor care trăiesc pe teritoriul altui stat, este de natură discriminativă. Şi dacă sprijinul etno-cultural orientat spre afară poate fi justificat oarecum în cadrul ideologiei statului naţional, mai de grabă cu argumente morale decît logice, discriminarea propriilor cetăţeni în cadrul logicii păstrării identităţii etno-culturale a naţiunii de stat dincolo de frontiere, este mai greu de acceptat. Or, legea statutului, prin codificarea etnică a definiţiei naţiunii, în mod indirect asta face. Deşi se referă la maghiarii din afara graniţelor, îi tratează în mod discriminativ pe proprii cetăţeni. Acest lucru poate fi explicat oarecum prin filozofia dublei definiri a naţiunii care străbate întreaga istorie modernă a regiunii. Această duplicitate nu ocoleşte atenţia lui Kántor Zoltán

atunci cînd în studiul său pivot îl citează pe Szűcs Jenő privitor la dupla raportare a elitei maghiare în timpul Monarhiei Habsburgice — ca națiune culturală față de austrieci și ca națiune politică față de minoritățile care trăiau pe teritoriul Regatului Ungar —, la fel de valabil și în cazul statului român — care aplică o politică bazată pe principiul națiunii politice față de minoritățile de pe teritoriul României, și o politică bazată pe principiul națiunii culturale față de românii de dincolo de frontiere. În privința situației duplicitare create de legea statutului, în contextul statului maghiar actual, analizele nu mai insistă. Or, legea îi tratează în mod indiscutabil pe cetățenii maghiari în contextul principiului națiunii politice, iar pe maghiarii de peste hotare în contextul principiului națiunii culturale, ceea ce nu este altceva decît cazul tipic al mixării lui *jus sanguinus* cu *jus soli*.

Astfel dacă subiectul de drept al legii este maghiarul etnic (în sens etno-cultural desigur), adică dacă legea face deosebire între maghiarul și ne-maghiarul de dincolo de frontiere, dincoace de frontieră, în interior deci, diferența dintre naționalitate și cetățenie dispare, în „țara-mamă" toată lumea este maghiară, atîta timp cît ne-maghiarul etnic, în calitatea sa de contribuabil, este dator să contribue în aceeași măsură la sprijinirea etnicului maghiar de peste hotare ca și concetățeanul său etnic maghiar. În timp ce, un etnic german, slovac sau român din Ungaria, de exemplu, nu poate contribui la sprijinirea părinților, fraților sau verilor săi din Ardeal, Slovacia sau Transcarpatia, căci ei nu sînt „maghiari", vecinul său etnicul maghiar poate contribui la sprijinirea acelorași rude, deși ambii sînt cetățeni contribuabili egali ai aceluiași stat maghiar. Astfel spiritul dublei măsuri funcționează impecabil și în practica legii statutului. În timp ce legislatorul era ocupat cu întrebarea „cine e maghiar?" dincolo de frontiere, a uitat să clarifice cine e maghiar în Ungaria. Este ceea ce Tamás Gáspár Miklós sesizează ca redefinire a conceptului de națiune de către legea statutului: „Pentru minoritățile naționale/etnice din Ungaria asta înseamnă că demnitatea cetățenească și pretenția egală la justiție a fost călcată de identitatea etno-culturală, iar comunitatea politică (națiunea cetățenilor) se desparte de comunitatea etno-culturală. Acest demers confiscă pe de o parte — deocamdată în mod simbolic — cuceririle seculare ale emancipării cetățenești, pe de altă parte îmbracă percepția „maghiarimii" cu sensuri exclusiviste de natură etno-culturală." Fina capacitate analitică a lui Tamás Gáspar Miklós sesizează esențialul, în același timp pare să se blocheze în fața analizei reale a conținutului contradicției dintre „cuceririle emancipării cetățenești" și „sensurile etnoculturale". Nu putem decît să constatăm și aici prezența limitelor tradiționale ale gîndirii liberale în privința relației dintre drepturile individuale și drepturile colective. Ceea ce nu influențează de fel caracterul discriminativ al inițiativei legislative discutate.

Complexitatea chestiunii este accentuată doar de specificitatea istorică a minorităților diferitelor state naționale, de realitatea istorică pe care a trăit-o comunitatea în cauză în epoca formării și construcției naționale. Dacă utilizarea noțiunii de națiune politică în raport cu minoritățile sale ar putea fi legitimă în

cazul Ungariei, întru-cît (spre deosebire de minoritățile maghiare din statele naționale învecinate) aceştia fiind părtaşi la formarea şi construcția națională a națiunii (politice) maghiare moderne din secolul 19. (Molnár Gusztáv), posedă astfel o dublă identitate — şi pe cea maghiară — (asemenea probabil cu grecii sau armenii din Principatele Române), este cu atît mai stridentă această deosebire dintre „maghiar" şi „ne-maghiar" în consecințele interne ale legii statutului care ia în considerare exclusiv doar pe „maghiarul" din afara granițelor ungare. Pe cînd în baza aceleiaşi rațiuni, germanul sau românul din Transilvania, a fost în aceeaşi măsură părtaş la formarea națiunii (politice) maghiare moderne dinainte de 1918 ca şi maghiarul maghiar. Iată un alt paradox al filozofiei statului național.

(În acelaşi context, ne putem întreba dacă, de exemplu, identitatea „românilor" din Basarabia sau Bucovina poate fi identificată cu identitatea națională românească, atîta timp cît niciuna dintre aceste provincii nu făcuseră parte din statul național român în epoca construcției naționale moderne. Tot aşa de dilematică pare a fi în acest context identitatea „germană" a alsacienilor sau identitatea „maghiară" a ceangăilor, deşi originea lor etno-culturală este neîndoielnică.)

Nici Comisia de la Veneția nu este ferită de optica statului național atunci cînd abordează o chestiune a priori condamnată la eşec, şi anume întrebarea: „cine este maghiar?". Dacă *statutul* nu ar fi însoțit de *avantaje*, ar fi probabil mai uşoară deliberarea asupra acestei întrebări, statul maghiar permițîndu-şi să împartă cu mult mai multă dare de mînă *statutul* gratuit față de *avantajele* costînd multe milioane de forinți. Astfel ar fi putut să trateze cu mai puțină rigurozitate preocedeul identificării naționale, toți „maghiarii" şi „ne-maghiarii" care aparținuseră în epoca construcției naționale de Ungaria (şi firește, urmaşii acestora) ar fi putut să solicite statutul maghiar, umflînd astfel într-adevăr la mai multe milioane numărul „maghiarilor" de peste hotare (motivul spaimei lui Adrian Năstase că se vor găsi în Ardeal şase milioane de maghiari). Posibilitățile practice limitate ale facilităților ia obligat la moderație pe legiuitorii maghiari.

Firește, se poate pune întrebarea, dacă în lipsa avantajelor oferite de lege în ce măsură ar fi optat maghiarii şi ne-maghiarii pentru *statut*. Dacă ne aducem aminte, acest aspect al dezbaterii fusese atît de fierbinte pe vremea cînd România avea nevoie de vize pentru statele Schengen, iar *statutul* ne făcea să sperăm că va servi drept paşaport în lumea liberă. Odată cu ştergerea obligativității vizelor, chestiunea a fost ştearsă de pe ordinea de zi ale scandalelor politice şi de presă. Dacă cumva se lasă din nou cortina (inoxidabilă) de fier, probabil că se va revalorifica rolul protecționist al legitimației de maghiar dar, totodată, odată cu intrarea în uniunea Europeană, Ungaria va fi obligată să renunțe tocmai la acest privilegiu. Capcana este inevitabilă?

*

Comparația legii statutului cu instituția dublei cetățenii — care în mod surprinzător este o practică curentă în multe țări învecinate, printre care și în România — este o încercare de a clarifica chestiunea din alt unghi de vedere. Este evident că dubla cetățenie reprezintă un statut juridic mai *hard* decît legea statutului maghiarilor. Cu toate acestea nu a ajuns în conflict cu „sistemul normelor europene" și nu a tulburat sensibilitatea sistemului nervos al vecinilor. Analiza lui Constantin Iordachi ar putea să arunce o rază de lumină asupra motivului acestui tratament preferențial. „În primul rînd — zice Iordachi —, ambele legi adoptă un mod de abordare centrată pe stat, deoarece sînt vizați foștii cetățeni care și-au pierdut cetățenia datorită modificărilor de frontieră. În același timp, dacă legea românească acordă tuturor foștilor săi cetățeni dreptul restabilirii cetățeniei, indiferent de naționalitate, legea maghiară combină concepția etatistă cu cea etnică, întru-cît numai celor de naționalitate maghiară (respectiv membrilor lor de familie) li se asigură statutul preferențial." Deși statutul juridic al dublei cetățenii este mai *hard* față de legea statutului și de fapt urmărește același scop ca și aceasta, evită în mod inteligent acuzația discriminării etnice acceptînd în schimb riscul unei invazii a etnicilor ne-români. (Recenta suspendare a procedurii de către autoritățile române pare să confirme tocmai acest lucru.) *Rien n'est parfait.*

Ne putem pune întrebarea, desigur, în ce proporție au solicitat ne-românii din Republica Moldova și din Bucovina de Nord cetățenia românească, respectiv în ce proporție au fost respinse astfel de cereri (ceea ce de asemenea poate fi presupus) de către autoritățile românești. Ne putem întreba deci, dacă și modul de aplicare a acestei reglementări este la fel de liberal ca și litera sa. Această întrebare poate fi pusă însă și în cazul acordării legitimației de maghiar, în definitiv acesta era menirea instituțiilor de recomandare: să constituie un filtru pentru acordarea facilităților. Ambele cazuri însă reflectă dilemele statelor sărace sau cu mijloace modeste.

Din punctul de vedere al ideologiei națiunii politice soluția hibridă, acceptată mai mult sau mai puțin tacit pe plan internațional, ca un cetățean al unui stat național să aibă relații preferențiale cu națiunea culturală a altui stat național chiar dacă nu posedă dublă cetățenie, mergînd eventual pînă la „dubla conexiune instituțională" (Bíró Béla), în contextul statului național este un nonsens logic, struțo-cămila compromisurilor internaționale, de fapt recunoașterea acelei filozofii a națiunii culturale pe care din punctul de vedere al națiunii politice era menită s-o nege. Aș merge mai departe. Acel sistem de sprijin cultural care poate fi oferit de instituțiile unui stat cetățenilor altui stat, indiferent dacă se produce pe cale individuală sau instituțională, încalcă în aceeași măsură principiul teritorialității, respectiv al suveranității. Convențiile internaționale subliniază firește necesitatea acordului statului în cauză, dar faptul că un stat acceptă extrateritorialitatea nu devine din punct de vedere juridic intrateritorialitate. Nu înseamnă decît că statul respectiv închide ochii în fața unei inconsecvențe și incoerențe juridice atîta timp cît îi cere

interesul. Trebuie să ne bucurăm, firește, că există astfel de soluții de compromis și instituțiile internaționale le acceptă, ceea ce nu schimbă însă caracterul juridic incoerent al soluțiilor. Dreptul, în măsura în care este într-adevăr o știință, trebuie să găsească în perspectivă soluții non-contradictorii.

Legea statutului este o continuare hibridă a unei filozofii politice europene inevitabil întrerupte de primul război mondial și definitiv blocate de cel de al doilea, care, dincolo de politicile imperiale, în locul Europei națiunilor s-a împotmolit în Europa statelor naționale. Ea cuprinde atît erorile și păcatele ideologiilor statelor naționale din ultimele două secole, dar și proiecția *in nuce* a unei componente de loc neglijabile a Europei viitoare, cu posibilitatea eliminării limitelor teoretice impuse de *realpolitik*-ul războiului rece care încătușase perspectivele reale ale proiectărilor naționale.

Acest dualism între națiunea politică și cea etno-culturală este permanent prezent în spiritul legii statutului ca obol plătit concepției statului național. Tocmai în aceasta constă eroarea sa principală, faptul că pornește de la aceeași concepție a statului național ca și criticii și adversarii săi, fiind incapabil să se ridice deasupra spațiului de joc a intereselor imediate, sacrificînd propriu-zis valențele de perspectivă a inițiativei. Deși, îi cuprinde și pe aceștia.

*

Dacă polemicile au adus la suprafață în mod accentuat limitele și contradicțiile legii statutului, o virtute indiscutabilă a rămas discret în umbră. Această virtute nu constă în facilitățile oferite, după cum nu constă nici în caracterul material al legitimației de maghiar. Iar discreția care a învăluit-o se datorează probabil încălcării filozofiei politice tradițional acceptate a *status quo*-ului.

Sînt convins deci, că *statutul* cuprinde și o valență teoretică de perspectivă, insuficient analizată, privitor la viitorul Europei unite, organic legată de mult pomenita „spiritulizare a frontierelor" (Nicolae Titulescu) sau de „patria în înalturi" (Illyés Gyula), care ar fi capabil să proiecteze cu mai multă îndrăzneală imaginea de viitor a Continentului fără frontiere, în care liniile de forță s-ar așeza altfel decît în filozofiile politice tradiționale asigurînd un loc mai onorabil „comunităților imaginate" (Benedict Anderson).

E greu să nu observi că politica secolului XX. a statului național a dus aproape în mod direct la seria de purificări etnice (de diferite „nuanțe") ca urmare logică a tendințelor către „state naționale pure", filozofie politică aflată în contradicție flagrantă cu filozofia construcției europene de astăzi.

Status quo-ul atît de scump tuturor, sancționat și sanctificat de la acordurile de la Paris pînă la cele de la Helsinki, și chiar și după, nu a însemnat doar „pacea rece" pentru Europa, dar și înghețarea situației date, oricît de nedreaptă și inechitabilă ar fi fost pentru unii (mai mici, îndeosebi). Acest neo-conservatorism

politic, care a corespuns atît de bine regulilor de joc ale politicii mondiale bipolare, se pare că a putut fi urnit din starea sa de echilibru de către revoluțiile de la sfîrșitul secolului XX. Din păcate, punerea sub semnul întrebării a acestei „stabilități" a fost în general stigmatizat de opinia politică internațională drept iredentism, blocînd astfel posibilitățile dezvoltării oricărei gîndiri alternative în acest domeniu.

Limitele organice ale liberalismului clasic nu pot fi evitate se pare nici măcar de un gînditor liberal — Kis János —, de o coerență și obiectivitate remarcabile, care cade în capcana ideologie statului național tocmai atunci cînd își dezvăluie concepțiile legate de *status quo,* cînd își clădește filozofia politică pe acordurile de pace dictate de învingătorii marilor războaie ale veacului trecut, cuprinzînd și creaturile monstruoase ale lumii bipolare, avînd la bază tocmai „teoria stabilității" procreată în spiritul „luptei pentru pace". Stabilitate în bine și în rău, în dreptate și nedreptate, în echitate sau inechitate, dar să nu perturbe stabilitatea, fireşte prioritară față de confruntare, în care însă și interesele „celor mari"erau mereu prioritare. A nu se crede că pentru „mărunte " echități iluzorice aș fi dispus să sacrific principiul stabilității și să risc „pacea lumii". (Mi-aș deconseia eventualii parteneri de polemică să recurgă la astfel de argumentări ieftine.) Dar ar fi inutil să se iluzioneze cineva, oricît de liberal ar gîndi, că *un status* quo născut din forța împrejurărilor, poate să se transforme în timp într-un *status quo* voluntar acceptat. Așa că, creaturile național-statale ale secolului XX, independent de spiritul de *realpolitik* al subiecților victimizați, va trebui să iasă din istorie ca atare, chiar dacă au reușit să-și îndeplinească idealul — statul național etnic omogen — prin diferitele „variante" ale purificărilor etnice. Ceea ce adepții liberalismului „real" (independent de apartenența de partid) sînt incapabili să înțeleagă este că, o minoritate națională culturală care trăiește pe teritoriul unui alt stat național nu poate deveni, fără o profundă spălare a creierului, adeptul și supusul sincer al statului național dominant doar pentru că într-un moment accidental al istoriei frontierele au fost mutate peste capetele lor. Atîta nu ajunge. Dat fiind faptul că, orice stat național este un stat reprezentînd dominația absolută a unei națiuni culturale date, cu alte cuvinte, națiunea politică a oricărui stat se află sub dominația unei națiuni culturale.

După cum și liberalul Bauer Tamás, meditînd din adîncul capcanei aceluiaș sistem, greșește profund cînd susține (sau își imaginează) că „a pornit un proces, în finalul căruia minoritarii maghiari vor considera statul în care trăiesc drept patria lor". Probabil așa interpretează Bauer prezența reprezentanților minorității maghiare în viața politică, ba chiar la guvernarea acestor state naționale. (În România cel puțin a existat pentru scurt timp această șansă – după mai bine de șaptezeci de ani de la crearea României mari, în primele zile după revoluția din decembrie 89 –, șansă ratată sau, mai bine zis, respinsă de elita politică românească, respingere pecetluită pentru mult timp prin adoptarea Constituției din 1991 și prin

stabilirea zilei naționale la 1 decembrie.) Dar perspectiva lui Bauer asupra rolurilor politice asumate de partidele maghiare din România și Slovacia este superficială, generalizatoare și simplificatoare, chiar dacă privită din exterior pare corectă. Pune față în față pe de o parte *integrarea*, pe altă parte *confruntarea*, fără să precizeze, integrare *în ce* și confruntare *cu cine*. Pentru Bauer partenerul sau adversarul este în fiecare caz un stat majoritar abstract, indiferent că acesta este tocmai de stînga sau de dreapta, liberal sau conservator, democratic sau nu. Or, minoritățile trăiesc în state naționale foarte concrete în care nu te poți integra, și cu care nu te poți confrunta la modul abstract.

Eroarea fundamentală sălășluiește din nou în ideologia statului național care mixează în mod nepermis conceptul de *patrie* cu cel de *regiune* („țară") și de *stat* (național). (Întîmplător nici maghiarul din Ardeal nu va deveni propriu-zis „maghiar din România" — sau doamne ferește „român", cum l-ar identifica mulți maghiari din Ungaria în spiritul aceluiași principiu al statului național —, nici maghiarul din Voivodina nu va deveni maghiar din Serbia sau maghiarul din Transcarpatia maghiar din Ucraina. Aceste nuanțe nu lipsite de semnificație, se pare că îi scapă lui Bauer Tamás.) După cum și relația statelor occidentale cu „politica națională" este analizată superficial de către Bauer cînd susține că pentru aceștia noțiunea este pur și simplu neinterpretabilă. Da, poate că e neinterpretabilă. Dar un analist curios nu se poate cantona într-o astfel de poziție fără să-l intereseze cauzele acesteia. Eventual că, spre exemplu, aceste state „neutre" față de „politica națională" ascund cu predilecție în spatele conceptului de „națiune politică" o politică de purificare etno-culturală desăvîrșită anterior, care culminează prin *status quo*-ul principiului „o limbă-o națiune".

Toate acestea nu contrazic însă afirmația lui Bauer Tamás că legea statutului îi va contrapune pe maghiarii din *regiunile* (nu din statele!) învecinate cu populația majoritară de-acolo. Din păcate, acest pericol este real. Și tocmai în aceasta constă lipsa de înțelegere și de tact al celor din „țările-mamă" față de situația reală a minoritarilor de dincolo de frontiere. Indiferent despre ce țară și ce minoritate ar fi vorba. Dar nu în asta constă „sentimentul apatrid al maghiarilor din statele vecine", ci în menținerea și aplicarea statutului și spiritului statului național. Concepția statului național exclude din capul locului posibilitatea tratării echitabile a alterității întru-cît prin definiție introduce în diviziunea cantitativă majoritate-minoritate o diviziune calitativă. Astfel, majoritatea soluțiilor care au fost produse de către instituțiile lumii postbelice în curs de democratizare (ONU, CE, UE etc.) au fost paliative pompieristice menite să evite cu maximă precauție schimbarea *status quo*-ului. Iar acesta era menit, în fond și în esență, să mențină și să ocrotească situația dată a sistemului statelor naționale. Nu trebuie să ne mirăm deci, dacă cel de-al doilea război mondial este în strînsă corelație cu păcile inechitabile de după primul, conflictele naționale de după 89, inclusiv cele din fosta Iugoslavie, sînt în

strînsă legătură cu acordurile de pace de după cel de al doilea război mondial şi cu compromisurile perioadei războiului rece.

Cu atît mai surprinzătoare mi se pare argumentarea lui Kis János, căci tocmai el a fost acel gînditor liberal care a fost capabil să depăşească limitele tradiţionale ale liberalismului clasic prin recunoaşterea legitimităţii drepturilor colective ale minorităţilor şi critica profundă a sistemului statelor naţionale. (*Dincolo de statul naţional*)

*

Indiscutabil, legea statutului nu este în acord cu normele internaţionale. Cred că şi legislatorul a fost în clar cu aceasta, chiar din momentul iniţierii proiectului dar spera să s-o facă să treacă forţînd cadrele existente. Armonizarea legislativă este posibilă pe trei căi. Sau se adaptează la normele internaţionale renunţînd la scopul său iniţial şi golindu-se de conţinut (ceea ce se produce sub ochii noştri), sau normele internaţionale „se adaptează" la filozofia legii statutului, lărgindu-şi oarecum cadrul (ceea ce Comisia de la Veneţia parţial a făcut deja, dar în realitate instituţiile europene nu-şi arată dispoziţia în acest sens), sau „furtuna" provocată în jurul legii va reuşi să oblige opinia internaţională să pună în dezbatere concepte care să ţină cont de realităţile europene ale mileniului trei. Ultima variantă s-ar putea să pară prea optimistă. Adepţii proiectului, cu oarece aroganţă, ar putea spune că e cu atît mai rău pentru normele internaţionale dacă nu sînt în acord cu legea statutului. Dar ştim bine, că realităţile politice ale Europei de astăzi nu sînt acestea, cu toate că ne-am putea întreba dacă normele internaţionale sînt oare în acord cu realităţile naţionale europene? Răspunsul ar putea fi dezarmant. Şi atunci e atît mai rău pentru realităţi?

Situaţiile conflictuale din Balcani şi Europa de Est ne sugerează că realităţile pot fi ignorate doar pentru scurtă vreme, iar planurile desenate în capitale îndepărtate nu se potrivesc întotdeauna cu realităţile de pe teren...

Cred că e timpul să ne dăm seama că sistemul de protecţie a minorităţilor aplicat după cel de al doilea război mondial a fost mai de grabă un paleativ menit să liniştească conştiinţa puterilor decizionale şi care a dus în cele din urmă, dacă ar fi să facem un calcul, la lichidarea lentă a existenţei minoritare în toată Europa. Nu este de mirare deci, că sfîrşitul de mileniu a adus din nou la suprafaţă toate acele contradicţii şi probleme nerezolvate pe care sistemul bipolar al războiului rece le anesteziase multă vreme. Ce-i drept, adesea în situaţii limită, în care rămînea doar problema, minoritatea dispăruse. Şi în timp ce sîntem din ce în ce mai sensibili la dispariţia speciilor de plante şi animale, în privinţa dispariţiei comunităţilor etnice, lingvistice, culturale apelăm la *stabilitate* şi *status quo*. Din această cauză consider legitimă şi necesară forţarea limitelor sistemelor normative prin iniţiative de tipul legii statutului. Este regretabil însă, că datorită unui punct de pornire politico-folozofic eronat, a unui moment istoric inadecvat şi a unei formulări

juridice hibride proiectului i-a fost dat să moară în fașă. Ceea ce pune în pericol însuși viitorul filozofiei național-culturale conținute în lege.

*

Deci, perspectiva limitării progresive a suveranității naționale în procesul de integrare euro-atlantică ar trebui să ne îndemne să găsim noi forme — dacă nu chiar un nou sistem — ale relațiilor internaționale pentru vremurile în care sistemul tradițional al suveranității naționale ar deveni inutil. Semnele acestei nevoi apar destul de marcant în situațiile de criză (de exemplu, în cazul bombardării Iugoslaviei de către NATO sau a războiului din Irak), cînd legitimarea intervenției, adică a încălcării suveranității naționale — în ciuda tuturor scamatoriilor procedurale — a fost destul de îndoielnică. Chiar dacă, din punct de vedere moral, aceste măsuri — fiind vorba de cazuri limită — pot fi justificate.

Cum va arăta acest sistem juridic internațional căruia i-au început deja durerile facerii, și care va reduce într-o măsură considerabilă sistemul juridic bazat pe principiul suveranității naționale, este greu de prevăzut, deși constituția europeană în pregătire reflectă tocmai această concepție, iar polemica dintre Joschka Fischer și Chevènement se desfășoară tocmai pe marginea acestei tendințe. Conservatorismul clădit pe tradițiile statului național reprezentat de Chevčnement este greu de armonizat cu federalismul vizionar degajat al lui Fischer într-o Europă constituită din uniunea unor state „naționale" în care, datorită unei descentralizări pronunțate ar rămîne doar competențe simbolice în atribuția acestora. Dacă autoritatea centrală a statului național își va delega majoritatea competențelor către regiuni, iar restul va fi transferat către instituțiile europene federative, ce fel de atribuții și competențe reale ar mai rămîne în posesia statelor naționale? Ce altceva ar rămîne decît organizarea, coordonarea și sprijinirea *culturii naționale a națiunii culturale?* Toate celelalte putînd fi delegate în sus sau în jos. Iar cultura națională a națiunii culturale nu poate fi legată de politica izolaționistă a frontierelor de stat și nu poate fi făcută dependentă de voința și capriciile națiunilor majoritare ale statelor naționale. Nu pot decît să-mi exprim acordul cu Bakk Miklós atunci cînd afirmă că „originalitatea legii statutului constă în faptul că, în timp ce declarativ formulează obiective de politică națională și de protecția minorităților, în realitate trasează calea pe care începe deconstrucția statului teritorial — a paradigmei vestfalice — în zona noastră. Originalitatea legii statutului — în acest context — este că pregătește integrarea europeană nu prin « înfăptuirea » omogenității în interiorul teritoriului, ci prin organizarea spațiilor cultural-simbolice din afara teritoriului." De asemenea, sîntem la unison atunci cînd afirmă că locul politicii depășite a statului național va fi preluat de o epocă nouă, post-național-statală. În rest însă, aș avea îndoieli în legătură cu afirmația că *legea* statutului s-ar cadra cu epoca amintită, chiar dacă *concepția* legii statutului se cadrează cu aceasta.

Va trebui deci să acceptăm ideea că e bine să părăsim cadrul unui sistem ideologic depăşit de istorie, în ciuda tiparelor seculare pietrificate ale mentalităţii naţional-statale, şi să încercăm să creăm, pe căi într-adevăr democratice, acea formă politică federativă care bate în mod necesar la poarta Europei mileniului trei. Legea statutului, deşi lansează un astfel de semnal către făcătorii de politică europeni, nu pare să sesizeze filonul de aur ascuns între rîndurile sale. Furnalul statului naţional nu este adecvat pentru extragerea acestuia.

*

Conceptul de *„nemzetpolgár"*, *„nation-citizen"*, *„cetăţean al naţiunii"*. Pentru urechea occidentală sună probabil a pleonasm. Pentru un est-european poate fi o combinaţie plină de sensuri. Poate fi criticată, ignorarea sa ar fi însă neinspirată. În cadrul sistemului instituţional al Europei unite am putea lesne să ne-o imaginăm ca identitate terţiară, alături de cetăţenia *europeană* şi cea *regională*. Nu are nimic de-a face cu cetăţenia tradiţională a „statului naţional". Este „cetăţenia" naţiunii culturale, care trebuie să fie *în cetate*, independent de teritorialitate.

În măsura în care identitatea lingvistică, culturală va mai avea un rol de jucat — or, prognozele arată că va avea încă foarte multă vreme — şi conceptul (şi statutul) „cetăţeniei naţionale" va trebui să-şi găsească locul în sistemul juridic al Europei federale. Din punct de vedere juridic va putea conta probabil pe un statut mai *soft* decît celelalte două surate, dar dacă locul lăsat gol de „statele naţionale" hibride va fi ocupat de „regiuni" — hibride şi ele din punct de vedere naţional, dar coerente sub aspectul auto-organizării economico-sociale —, şi acest nivel (naţional-cultural) al realităţii sociale va trebui să fie asigurat de o entitate juridică. Realitatea socială o va secreta. Căci dacă, statul naţional îşi pierde legitimitatea în mod meritat, naţiunea (culturală) va rămîne o realitate care va trebui să aibă locul ce i se cuvine în sistemul juridic continental. Pentru moment trăim tocmai criza acestei stări nefireşti de tranziţie, care se manifestă mult mai violent şi mai spectaculos în Est, dar care nu va ocoli nici Vestul, oricît s-ar iluziona că a depăşit această fază a istoriei. Cele două orientări fundamentale (uniunea slabă a statelor naţionale sau sistem federativ) care se află în centrul dezbaterilor Uniunii Europene astăzi, constituie anticamera punerii pe ordinea de zi a acestei probleme.

Fireşte, ideea de „cetăţean al naţiunii" nu are nici o legătură cu noţiunile de „germene de stat" şi „germene de cetăţean", pe care le invocă Bauer Tamás în legătură cu politica naţională a Fidesz-ului şi care poartă aceleaşi caracteristici ale statului naţional. Din păcate, ideologia fostului partid de guvernămînt nu ţinteşte perspectiva îndepărtată a Uniunii Europene prin filozofia legii statutului ci mai de grabă rămîne captivă nostalgiilor confuze ale statului naţional.

Ironia situaţiei este — după cum am subliniat mai de vreme — că atît critica liberală cît şi politica naţională a Fidesz-ului se sprijină pe acelaş sistem normativ internaţional clădit pe principiul statului naţional. Pe trecut deci, în loc de viitor.

Pe de o parte avem de-a face cu pseudo-toleranța cumpătată a „realpolitik"-ului, pe de alta cu un cult timid al politicii nostalgice. Nici una dintre poziții nu a reușit să treacă peste *status quo*-ul care reprezintă fără tăgadă trecutul, ca orice sistem juridic creat de mîna omului. Inițiatorii legii statutului au fost mai atenți la aspectele morale ale probemei naționale decît criticii, în realizarea efectivă a proiectului însă au fost grăbiți și nechibzuiți, respectiv, nu au fost capabili să se detașeze definitiv de umbra rănilor de la Trianon.

*

Marele absent din această dezbatere, în ciuda aparențelor, este *regiunea.* Deși este vorba de maghiarii din Ardeal, Voivodina, Burgenland, Transcarpatia etc., povestea "sună nu despre faptul că cineva este de dincolo de frontiere — după cum subliniase Németh Zsolt —, ci despre faptul că e maghiar". Acest lucru nu este surprinzător dacă luăm în considerație că statul maghiar nu este capabil să gîndească în altă formulă de filozofie politică despre națiune decît în cea a statului național, odată ce tocmai statul național maghiar modern de după Compromisul din 1867 a fost acela care a lichidat după model francez autonomiile regionale, Ungaria de astăzi neavînd regiuni propriu-zise, iar procesul de regionalizare care se desfășoară sub presiune europeană, nu se deosebește în esență de pseudo-regionalizarea din Bulgaria sau România. Maghiarii de dincolo de frontiere însă, în marea lor majoritate trăiesc în regiuni istorice specifice bine conturate, chiar dacă tratatele de pace i-au forțat între granițele altor state naționale. Ardealul, Voivodina, Transcarpatia, Țara de sus, Burgenland nu sînt numai părți ale României, Serbiei, Ucrainei, Slovaciei sau Austriei, ci înainte de a fi fost, au fost „țări" cu trăsături specifice bine definite în cadrul statului ungar sau austro-ungar, independent de statutul lor juridic oficial. Aceste note specifice s-au adîncit și s-au accentuat doar în ultimii 80 de ani față de statul ungar, și deși s-au estompat oarecum față de specificul statelor succesoare în urma politicilor nivelatoare ale acestora, în filoanele sale profunde nu a putut dispărea ceea ce a fost determinant în decursul veacurilor anterioare.

Principiul politic al „dublei legături", specific relațiilor statelor naționale (către națiunea politică din punct de vedere juridic și către națiunea culturală din punct de vedere spiritual) care nu poate fi armonizat nicicum cu *status quo*-ul, sperăm să se dizolve în timp într-o „triplă legătură" cvazi politică — continentală, regională și național-culturală — în care statele naționale nu vor mai avea nici un rol sau vor păstra exclusiv doar un rol simbolic. În privința rolului național-cultural nu încape îndoială că, în pofida integrării europene și a specificului regional, instituția chemată să construiască, să modeleze și să acrediteze limba maghiară va rămîne în continuare Academia Ungară de la Budapesta, după cum cea a limbii române va rămîne Academia Română de la București, independent de faptul că „maghiarul cultural" își va exersa limba maternă la Budapesta, Cluj, Kosice sau Subotica, sau „românul cultural" va trăi

la Bucureşti, Cernăuţi, Chişinău sau Vîrşeţ. Ideea deosebit de fertilă a „federaţiei culturale" pe care ne-o propune şi Bakk Miklós, conţine o specificitate complexă demnă de atenţie, conform căreia aceasta „s-ar putea baza pe funcţionarea unor astfel de centre regionale care în cadrul culturii maghiare (sau române, sau slovace, Sz.E.) ar fi în acelaşi timp punctele de sprijin ale unei elite regionale şi scena legăturilor organice cu celelalte culturi naţionale regionale."

*

Cu regret trebuie să constatăm că această concepţie a legii statutului e proastă aşa cum e, în ciuda faptului că legea însăşi conţine o mulţime de elemente pozitive. După cum reiese din nesfîrşitele polemici, în mediul ostil în care încearcă să se impună, cîrpeala nu o poate salva. Din această capcană nici guvernarea Orbán, nici guvernarea Medgyessy nu are cum ieşi cu faţa curată, în zadar se bucură de sprijinul reprezentanţilor legitimi ai maghiarilor de peste hotare. Limitele sistemului juridic european se opresc deocamdată aici. Ne place, nu ne place, trebuie să le luăm în considerare. Zicala engleză „too little, too late" poate fi parafrazat în „too much, too soon". Ceea ce nu înseamnă, ca luînd în considerare tendinţele politice de după cel de-al doilea război mondial, să nu fim optimişti în privinţa posibilităţii de afirmare a valorii de precedent a legii statutului, cînd îi va veni sorocul. Acest edificiu însă nu va putea fi construit pe ruinele filozofiei statului naţional. Această misiune va trebui să revină altei „legi a statutului". ❑

*

Elek SZOKOLY *(n. 1939) publicist, absolvent al Facultăţii de Filosofie a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj. După 1990 este redactor şi editorialist la Gazeta de Mureş, director al Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa şi al editurii cu acelaşi nume, apoi director executiv al Ligii Pro Europa. A publicat numeroase articole, eseuri şi studii în limba maghiară şi română, în diferite publicaţii din ţară, precum şi în volumele colective Revenirea în Europa (coord. Adrian Marino) şi Problema transilvană (coord. Gabriel Andreescu şi Molnár Gusztáv). Membru fondator al Ligii Pro Europa şi membru al Asociaţiei Ziariştilor Maghiari din România, al Asociaţiei Ziariştilor Români şi al Comitetului Helsinki Român.*

Document

Legea privind maghiarii din țările vecine

Parlamentul Republicii Ungare

Parlamentul

– în vederea exercitării răspunderii față de maghiarii care trăiesc în afara granițelor țării, răspundere prevăzută în alin. (3) al art. 6 al Constituției Republicii Ungare, pentru promovarea cultivării relațiilor multilaterale ale acestor persoane cu Ungaria,

– luînd în considerare eforturile de integrare europeană ale Republicii Ungare, precum și principiile de bază ale organizațiilor internaționale și în special ale Uniunii Europene privind respectarea drepturilor omului și apărarea drepturilor minorităților,

– avînd în vedere reglementările general acceptate ale dreptului internațional și obligațiile de drept internațional asumate de Republica Ungară,

– avînd în vedere dezvoltarea relațiilor bilaterale și multilaterale de bună vecinătate în cadrul spațiului central-european, a cooperării regionale, cu scopul întăririi rolului stabilizator jucat de Republica Ungară,

– în vederea asigurării apartenenței la națiunea maghiară unitară, a prosperării pe meleagurile lor natale, respectiv a păstrării identității naționale a maghiarilor din statele învecinate,

– la inițiativa și pe baza propunerilor Consiliului Permanent Maghiar, în calitatea sa de organizație consultativă urmărind păstrarea și întărirea identității naționale a comunităților maghiare din țările vecine,

- fără a aduce atingere facilităților și subvențiilor asigurate prin reglementări legale persoanelor de naționalitate maghiară care trăiesc în alte regiuni ale lumii în afara granițelor,

adoptă următoarea lege:

Capitolul I. Dispoziții generale

Valabilitatea legii

Articolul 1

(1) Valabilitatea legii se întinde asupra acelor persoane de naționalitate maghiară și fără cetățenie ungară cu domiciliul în Republica Croația, Republica Federativă Iugoslavia, România, Republica Slovenia, Republica Slovacă sau Ucraina, care

a) nu şi-a pierdut cetăţenia ungară prin renunţarea voluntară la aceasta şi

b) nu deţine drept de şedere permanentă în Ungaria.

(2) Valabilitatea acestei legi se extinde şi asupra soţului/soţiei cu acelaşi domiciliu a(l) persoanei definite în aliniatul (1) şi asupra copilului minor crescut împreună de aceştia în gospodăria comună, chiar dacă aceştia nu sînt de naţionalitate maghiară.

(3) Valabilitatea acestei legi se extinde, de asemenea, asupra colaborării cu organizaţiile definite în articolele 13, 17, 18, respectiv 25, respectiv sprijinirii acestora.

Articolul 2

(1) Persoana aflată sub incidenţa prezentei legi, în condiţiile prevăzute de lege, va beneficia de anumite facilităţi şi subvenţii pe teritoriul Republicii Ungare, respectiv la domiciliul stabil din ţările învecinate, pe baza legitimaţiei definite în articolul 19.

(2) Prevederile prezentei legi trebuie aplicate fără a încălca obligaţiile asumate de Republica Ungară în acorduri internaţionale.

(3) Facilităţile, respectiv subvenţiile care pot fi solicitate, prevăzute în prezenta lege nu aduc atingere facilităţilor şi subvenţiilor disponibile, asigurate şi în prezent prin reglementări legale, persoanelor de naţionalitate maghiară care nu posedă cetăţenie maghiară şi care trăiesc în orice altă regiune a lumii.

Articolul 3

Republica Ungară,

a) în vederea asigurării menţinerii permanente a relaţiilor,

b) în vederea asigurării posibilităţii de a beneficia de facilităţile şi subvenţiile prevăzute în prezenta lege,

c) în vederea menţinerii neîngrădite a relaţiilor culturale, economice şi familiale,

d) în vederea asigurării liberei circulaţii a persoanelor şi ideilor,

asigură persoanelor aflate sub incidenţa legii tratamentul cel mai favorabil în situaţia dată în privinţa accesului pe teritoriul ţării şi a şederii acolo, luînd în considerare obligaţiile de drept internaţional asumate.

Capitolul II. Facilităţile şi subvenţiile de care pot beneficia persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi

Educaţie, cultură, ştiinţă

Articolul 4

(1) în domeniul culturii, persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi au drepturi egale cu cetăţenii ungari pe teritoriul Ungariei. În mod corespunzător, Republica Ungară le va asigura în special

a) posibilitatea de a folosi instituţiile de cultură generală şi de a beneficia de serviciile acestor instituţii,

b) accesul la valorile culturale pentru public şi cercetare,

c) accesul la valorile cu caracter de monument istoric şi la documentele referitoare la acestea,

d) posibilitatea studierii în scop ştiinţific a materialelor de arhivă care

conţin date personale protejate, cu condiţia ca statul de care aparţine persoana maghiară din afara graniţelor să fie parte a tratatelor internaţionale privind protecţia datelor personale.

(2) Persoana aflată sub incidenţa acestei legi este îndreptăţită să beneficieze de serviciile oricărei biblioteci publice de stat şi beneficiază gratuit de următoarele servicii de bază:

a) frecventarea bibliotecii,

b) folosirea la faţa locului a colecţiilor parţiale desemnate de bibliotecă,

c) folosirea instrumentelor de evidenţă a fondurilor,

d) informaţii privind serviciile bibliotecii şi ale sistemului de biblioteci,

e) în cazul înscrierii, împrumutarea documentelor tipărite din bibliotecă, în condiţiile prevăzute în regulamentul de utilizare a bibliotecii.

(3) Facilităţile suplimentare de care beneficiază persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi privind utilizarea serviciilor instituţiilor de stat muzeale şi de cultură generală sînt cuprinse într-un act normativ special.

Articolul 5

Oamenii de ştiinţă maghiari aflaţi sub incidenţa legii pot deveni membri exteriori sau membri plini ai Academiei Maghiare.

Distincţii, burse

Articolul 6

(1) Republica Ungară asigură posibilitatea ca persoanele aflate sub incidenţa legii să beneficieze de distincţiile statale ale Republicii Ungare sau de titlurile de onoare şi diplomele înfiinţate de ministere, ca recunoaştere a activităţii lor proeminente, exemplare în serviciul naţiunii maghiare, al sporirii valorilor maghiare şi universale.

(2) La stabilirea condiţiilor pentru acordarea burselor de stat trebuie asigurată posibilitatea acordării acestor burse persoanelor aflate sub incidenţa prezentei legi.

Protecţie socială şi servicii sanitare

Articolul 7

(1) Persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi care lucrează pe teritoriul Republicii Ungare în cadrul unor relaţii juridice privind desfăşurarea unor activităţi lucrative pe baza prevederilor articolului 15 – în măsura în care acordurile internaţionale nu prevăd altfel – au obligaţia de a plăti contribuţie de asigurare de sănătate şi de pensie. Prin plata contribuţiilor, angajatul devine îndreptăţit să beneficieze de servicii sanitare şi de pensie identice cu cele de care beneficiază asiguraţii cu cetăţenie ungară. Sfera acestor îndreptăţiri este cuprinsă într-un act normativ special.

(2) Persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi care nu au obligaţia de plată a contribuţiei la asigurarea de sănătate şi de pensie conform aliniatului (1) poate solicita de la organizaţia de utilitate publică înfiinţată în acest sens (articolul 25), prin concurs, în prealabil, rambursarea cheltuielilor legate de serviciile medicale de care pot beneficia contra cost pe teritoriul Ungariei.

(3) în cazurile care necesită îngrijire edicală imediată pe teritoriul Ungariei, persoanele aflate sub incidența prezentei legi beneficiază de această îngrijire în condițiile prevăzute de acordurile bilaterale de asigurare socială (politică socială).

Facilități de călătorie

Articolul 8

(1) Persoanele aflate sub incidența legii beneficiază pe teritoriul Ungariei de reduceri la călătoriile pe mijloacele de transport comun local și interurban intern pe bază de grafic – în cazul călătoriei cu trenul, la clasa a 2-a.

(2) Au dreptul la un număr nelimitat de călătorii gratuite

a) copiii care nu au împlinit vîrsta de 6 ani,

b) persoanele care au împlinit vîrsta de 65 de ani.

(3) au dreptul la o reducere de 90% la călătoriile interurbane interne pe mijloacele de transport în comun

a) persoanele definite în aliniatul (1), de patru ori pe an,

b) în cazul călătoriei în grup, grupurile compuse din cel puțin 10 persoane de vîrstă sub 18 ani aflate sub incidența legii și doi adulți însoțitori, o dată pe an.

(4) Reglementările detaliate privind reducerile de preț la călătorii sînt cuprinse într-un act normativ special.

Învățămînt

Articolul 9

(1) Persoanele aflate sub incidența prezentei legi sînt îndreptățite – conform prevederilor referitoare la cetățenii ungari din legea LXXX din 1993, în condițiile acestui articol – să beneficieze în instituțiile de învățămînt ale Republicii Ungare de

a) pregătire de bază de nivel universitar sau de școală superioară,

b) pregătire de bază complementară,

c) pregătire parțială,

d) pregătire de doctorat (PhD) și de masterat (DLA),

e) perfecționare generală, respectiv specializată,

f) pregătire profesională de nivel superior în sistem școlar acreditat.

(2) Studenții cursurilor de zi ale formelor de învățămînt finanțate de stat definite în alin. (1) au dreptul la normativ de student, la alocațiile bănești și în natură conform prevederilor privind studenții, respectiv la rambursarea diferențială a contribuțiilor sanitare, conform prevederilor legii LXXX din 1993. Sfera subvențiilor suplimentare va fi definită într-un act normativ special de către ministrul învățămîntului.

(3) în cadrul instruirii finanțate de stat, un număr de persoane aflate sub incidența legii – determinat anual de ministrul învățămîntului – își vor putea desfășura studiile în instituțiile de învățămînt superior ale Republicii Ungare.

(4) Studenții care participă la pregătire în instituții nefinanțate de stat pot solicita prin concurs de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop rambursarea parțială sau totală a cheltuielilor legate de ședera în Republica Ungară și de studii.

Facilităţi pentru elevi şi studenţi

Articolul 10

(1) Persoanele aflate sub incidenţa prezentei legi care sînt elevi în statele vecine, încadraţi în învăţămîntul cu predare în limba maghiară sau studenţi în orice instituţie de studii superioare, beneficiază de toate facilităţile pe care carnetul de elev/student îl conferă cetăţenilor ungari conform reglementărilor legale relevante.

(2) îndreptăţirea pentru obţinerea facilităţilor prevăzute în alin. (1) este dovedită prin anexa cu acest rol al legitimaţiei (art.19). Regulile detaliate privind obţinerea facilităţilor sînt prevăzute de un act normativ special.

Perfecţionarea profesională a pedagogilor maghiari de peste hotare

Articolul 11

(1) Pedagogii maghiari aflaţi sub incidenţa prezentei legi care predau în limba maghiară într-un stat învecinat (în continuare: pedagogi maghiari de peste hotare) au dreptul să participe - în limita efectivului anual stabilit de ministrul învăţămîntului – la perfecţionare profesională regulată şi să beneficieze de facilităţile definite în aliniatul (2).

(2) Persoanele definite în aliniatul (1) sînt îndreptăţite să solicite de la instituţia maghiară de învăţămînt care asigură perfecţionarea, pentru perioada participării la cursul de perfecţionare,

a) rambursarea cheltuielilor de cazare,

b) rambursarea cheltuielilor de transport, precum şi

c) contribuţie la cheltuielile de înscriere.

(3) Regulile detaliate privind perfecţionarea pedagogilor maghiari de peste hotare sînt cuprinse într-un act normativ special.

Articolul 12

(1) Pedagogii maghiari de peste hotare şi cadrele didactice universitare din instituţiile de învăţămînt superior din statele vecine care cad sub incidenţa prezentei legi beneficiază de facilităţi speciale.

(2) Facilităţile de care pot beneficia pedagogii maghiari de peste hotare sînt identice cu cele asigurate prin acte normative pedagogilor cu cetăţenie maghiară care posedă legitimaţie de pedagog.

(3) îndreptăţirea pentru obţinerea facilităţilor prevăzute în alin. (1) este dovedită prin anexa cu acest rol al „Legitimaţiei de maghiar". Regulile detaliate privind obţinerea facilităţilor sînt prevăzute de un act normativ special.

Instruire detaşată peste hotare

Articolul 13

(1) Republica Ungară sprijină păstrarea şi cultivarea limbii materne, a culturii şi identităţii naţionale a maghiarilor din ţările vecine, de asemenea, prin detaşarea, organizarea şi funcţionarea în statele vecine a unor secţii ale instituţiilor de învăţămînt superior maghiare acreditate. Resursele financiare disponibile realizării în acest scop vor fi alocate printr-un fond spe-

cial la bugetul Republicii Ungare. Decizia privind utilizarea fondurilor disponibile va fi luată de ministrul învățământului pe baza prevederilor unui act normativ special.

(2) Republica Ungară sprijină înființarea, funcționarea, dezvoltarea în statele vecine a unor instituții de învățământ superior (secții, facultăți) cu predare în limba maghiară acreditate în țara respectivă. Resursele financiare necesare realizării acestora pot fi solicitate prin concurs de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop.

Subvenții pentru învățământul în țara natală

Articolul 14

(1) Poate beneficia de subvenție de educație-învățământ un părinte aflat sub incidența prezentei legi care are cel puțin doi copii minori în întreținere în gospodăria proprie, pentru fiecare copil care:

a) este înscrisă într-o instituție de educație sau învățământ corespunzătoare vîrstei în care beneficiază de educație sau învățământ în limba maghiară și

b) instituția de învățământ amintită în pct. a) se află pe teritoriul statului vecin în care își are domiciliul stabil părintele.

(2) Poate beneficia de subvenție pentru manuale și rechizite școlare (în continuare: subvenție pentru rechizite școlare) părintele aflat sub incidența prezentei legi care asigură educația în limba maghiară a copilului minor crescut în gospodăria proprie, la o instituție de învățământ aflată pe teritoriul statului vecin în care își are domiciliul stabil.

(3) Subvenția pentru educație-învățământ, respectiv subvenția pentru rechizite școlare pot fi solicitate de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop. La evaluarea cererii, organizația de utilitate publică va solicita luarea de poziție, formată cu acordul ministrului învățământului din Ungaria, a organizației de recomandare (art. 20) din țara respectivă privind asigurarea educației, respectiv învățământului în limba maghiară în instituția de educație sau învățământ specificată.

(4) Persoana aflată sub incidența prezentei legi poate solicita subvenție pentru studiile efectuate în instituții de învățământ superior din țara vecină dată, pe bază de concurs, de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop.

Încadrare în muncă

Articolul 15

Persoanele aflate sub incidența prezentei legi pot fi încadrate în muncă pe teritoriul Republicii Ungare pe bază de autorizație. În cursul procesului de autorizare, vor fi aplicate regulile generale privind încadrarea în muncă a cetățenilor străini, cu modificarea că autorizația poate fi acordată fără studierea situației de pe piața forței de muncă, pe o perioadă totală de cel mult trei luni pe an calendaristic. Prin acte normative speciale se poate institui posibilitatea acordării autorizațiilor în acest fel pe termen mai lung.

Articolul 16

(1) Persoanele implicate pot solicita de la organizația de utilitate publică înființată în acest scop, pe bază de concurs, rambursarea cheltuielilor legate de dovedirea îndeplinirii condițiilor legale pentru angajare, în special dovedirea prealabilă a studiilor, a calificării și a aptitudinii medicale necesare.

(2) Regulile detaliate privind procedura de autorizare, respectiv evidența autorizațiilor sînt cuprinse într-un act normativ special.

Sarcinile organelor de informare de utilitate publică

Articolul 17

(1) Organele de informare de utilitate publică din Ungaria vor asigura în mod sistematic colectarea și difuzarea informațiilor privind maghiarii de peste hotare și de transmiterea informațiilor privind Ungaria și maghiarime către maghiarii de peste hotare.

Aceste informații servesc la

a) transmiterea valorilor spirituale și culturale maghiare și universale,

b) formarea unei imagini obiective despre Ungaria și despre maghiarime,

c) conservarea identității, a limbii materne și a culturii comunităților naționale maghiare care constituie minoritate în țara lor.

(2) Republica Ungară asigură realizarea și difuzarea unei emisiuni de televiziune de utilitate publică prin înființarea și asigurarea funcționării organizației de utilitate publică constituite în acest scop. Resursele financiare necesare în acest scop vor fi asigurate din bugetul central.

Sprijinirea organizațiilor din țările vecine

Articolul 18

(1) Republica Ungară sprijină organizațiile din țările vecine care sprijină obiectivele comunităților naționale maghiare din statele vecine.

(2) În vederea obținerii subvențiilor, pot depune cereri de finanțare la organizația de utilitate publică înființată în acest scop organizațiile cu scop lucrativ definite în aliniatul (1) ale căror scop este în special

a) păstrarea, sprijinirea, cercetarea tradițiilor naționale maghiare,

b) conservarea și cultivarea limbii, literaturii, culturii, artei populare maghiare,

c) sprijinirea învățămîntului superior maghiar din țările vecine prin facilitatea primirii cadrelor didactice din Ungaria ca profesori invitați,

d) restaurarea și conservarea monumentelor istorice din cadrul patrimoniului cultural maghiar,

e) îmbunătățirea puterii de reținere a populației a localităților defavorizate din teritoriile locuite de comunitatea națională maghiară de peste hotare, dezvoltarea agroturismului,

f) crearea și dezvoltarea condițiilor infrastructurale a menținerii relațiilor cu Republica Ungară,

g) alte activități care promovează obiectivele prevăzute în aliniatul (1).

Capitolul III. Regula de procedură pentru acordarea facilităților și subvențiilor

„Legitimația de maghiar" și „Legitimația de rudă de maghiar"

Articolul 19

(1) Facilitățile și subvențiile prevăzute în prezenta lege pot fi obținute pe baza „Legitimației de maghiar", respectiv a „Legitimației de rudă de maghiar" care pot fi acordate la cerere persoanelor de naționalitate maghiară sau de altă naționalitate, în condițiile stabilite în art. 20.

(2) Poate solicita de la organul administrativ central desemnat în acest scop de Guvernul Republicii Ungare (în continuare: autoritatea de examinare)

a) eliberarea „Legitimației de maghiar" cu fotografie, persoana de naționalitate maghiară aflată sub incidența prezentei legi,

b) eliberarea „Legitimației de rudă de maghiar" cu fotografie, soțul/soția, respectiv copilul minor crescut în gospodăria comună care nu este de naționalitate maghiară, în cazul în care satisface condițiile prevăzute în pct. a)-b) alin. (1) art. 1 și organizația de recomandare specificată în art. 20 a eliberat recomandarea, respectiv autoritatea maghiară competentă nu a emis împotriva lui interdicție de intrare și ședere pe teritoriul Ungariei, respectiv nu a dispus expulzarea lui din cauzele prevăzute în legea specială relevantă, respectiv nu există proceduri penale în curs împotriva lui pe teritoriul Ungariei.

(3) Pe lîngă cele cuprinse în alin. (2), pentru eliberarea „Legitimației de rudă de maghiar" există și condiția ca membrul de familie de naționalitate maghiară care îndreptățește ruda să solicite eliberarea legitimației să dețină deja „Legitimația de maghiar" sau să fie îndreptățit să primească legitimația. În cazul retragerii „Legitimației de maghiar" va trebui retras și „Legitimația de rudă de maghiar".

Articolul 20

(1) Autoritatea de examinare eliberează „Legitimația de maghiar" dacă solicitantul deține o recomandare eliberată de o organizație care reprezintă în statul respectiv comunitatea națională maghiară din statul vecin, acceptată de Guvernul Republicii Ungare ca organizație de recomandare, respectiv

a) certifică naționalitatea maghiară a solicitantului pe baza declarației date de acesta (în cazul minorilor, de reprezentantul legal al acestora),

b) certifică autenticitatea semnăturii acestuia, respectiv

c) conține:

ca) cererea, fotografia și adresa solicitantului;

cb) datele personale ce urmează a fi înscrise în legitimație (art. 21);

cc) numele organizației de recomandare, ștampila oficială a acesteia, semnătura reprezentantului organizației;

cd) locul și data eliberării recomandării.

(2) Recomandarea eliberată pentru solicitarea „Legitimației de rudă de maghiar" va conține, în locul celor specificate în pct. a) alin. (1), certificarea relației de membru de familie existentă

cu persoana de naţionalitate maghiară aflată sub incidenţa prezentei legi.

(3) Guvernul Republicii Ungare acceptă ca organizaţie de recomandare acea organizaţie care reprezintă comunitatea naţională maghiară dintr-un stat în statul respectiv, care este capabilă

a) să reprezinte în statul respectiv întreaga comunitate naţională maghiară care trăieşte într-un anumit stat,

b) să asigure condiţiile organizatorice şi de personal ale preluării şi examinării cererilor de recomandare.

Articolul 21

(1) Valabilitatea legitimaţiei

a) pentru minori: până la data la care împlinesc 18 ani;

b) pentru persoanele cu vîrsta cuprinsă între 18-60 de ani: 5 ani;

c) pentru persoanele în vîrstă de peste 60 de ani: nelimitată.

(2) în cazul expirării valabilităţii legitimaţiei, la cerere, se va relua procedura prevăzută în articolele 19-20.

(3) Autoritatea de examinare retrage legitimaţia dacă

a) organizaţia de recomandare a retras recomandarea pe motiv că posesorul legitimaţiei a furnizat date nereale la solicitarea recomandării;

b) posesorul legitimaţiei a obţinut drept de imigrare sau de şedere permanentă pe teritoriul Ungariei;

c) posesorul legitimaţiei a obţinut cetăţenia ungară;

d) posesorul legitimaţiei a fost recunoscut ca refugiat sau azilant de către autoritatea responsabilă de refugiaţi;

e) posesorul legitimaţiei a fost expulzat de pe teritoriul Republicii Ungare, s-a dispus interdicţie de intrare şi de şedere împotriva lui;

f) s-au iniţiat măsuri penale împotriva posesorului pe teritoriul Ungariei, respectiv

g) legitimaţia a fost folosit abuziv sau a fost falsificat;

h) a încetat relaţia de rudenie care îndreptăţea folosirea legitimaţiei de rudă;

i) posesorul legitimaţiei solicită acest lucru.

(4) Decizia finală de retragere a legitimaţiei va fi comunicată şi organizaţiei de recomandare.

(5) Legitimaţia conţine următoarele date ale îndreptăţitului:

a) numele şi prenumele (în cazul femeilor, şi numele şi prenumele anterioare căsătoriei), în forma utilizată în mod oficial (cu grafie latină) în ţara de origine; în cazul persoanelor de naţionalitate maghiară, şi în limba maghiară;

b) denumirea oficială din ţara de origine şi cea maghiară a locului naşterii;

c) data naşterii, sexul;

d) numele mamei în forma utilizată în mod oficial (cu grafie latină) în ţara de origine; în cazul persoanelor de naţionalitate maghiară, şi în limba maghiară;

e) fotografia, cetăţenia, apatrizia;

f) semnătura proprie, respectiv

g) data eliberării şi valabilitatea legitimaţiei, precum şi numărul documentului.

(6) Menţiunile şi adeverinţele prevăzute pentru solicitarea facilităţilor şi subvenţiilor sînt incluse în anexa legitimaţiei.

(7) în scopul asigurării autenticității legitimației, respectiv verificării acordării facilităților, autoritatea de examinare (în aplicarea acestor prevederi: organul de gestionare a datelor) va conduce o evidență privind datele din legitimații și identificatorul anexei la legitimație, domiciliul din străinătate al posesorului legitimației, relația de rudenie care îndreptățește la deținerea legitimației, respectiv numărul și valabilitatea permisului de ședere, precum și privind datele prevăzute în alin. (3). Organul de gestionare a datelor poate gestiona datele cuprinse în evidență pînă la retragerea sau expirarea valabilității legitimației. Din evidență pot fi transmise date Biroului Național de Statistică pentru scopuri statistice, respectiv organului care acordă facilități sau subvenție și organului de evidență a facilităților și subvențiilor, în vederea combaterii abuzurilor, precum și judecătoriei care acționează într-un caz penal, organelor de combatere a crimei și serviciilor de siguranță națională, respectiv autorității de evidență a străinilor.

(8) Autoritatea de examinare va putea solicita date în vederea examinării cererii, respectiv pentru cercetarea cauzelor de retragere, de la următoarele organe:

a) de la evidența centrală privind străinii, cu privire la existența unor proceduri de evidență a străinilor, a unui ordin de expulzare, a unei interdicții de intrare și ședere, respectiv datele permisului de ședere pe teritoriul Ungariei;

b) de la organul competent pentru acordarea cetățeniei, privind obținerea cetățeniei ungare;

c) de la evidența centrală a refugiaților privind recunoașterea statutului de refugiat sau azilant;

d) de la cazierul judiciar, privind procedurile penale în curs.

Articolul 22

(1) Procedurile autorității de examinare sînt reglementate de legea IV din anul 1957 privind procedurile generale ale administrației de stat. Cheltuielile procedurilor administrative vor fi suportate de stat.

(2) Solicitantul poate înainta recurs la instanțele judecătorești împotriva hotărîrii definitive luate în urma plîngerii împotriva deciziei de primă instanță a autorității de examinare privind emiterea, respectiv retragerea legitimației. Instanța judecătorească poate modifica decizia administrativă, conform procedurilor descrise în codul de procedură civilă.

(3) Regulile detaliate de procedură ale autorității de examinare, respectiv regulile de evidență a legitimațiilor eliberate, precum și privind conținutul de date al legitimației sînt cuprinse

într-un act normativ special.

Utilizarea facilităților pe teritoriul Republicii Ungare

Articolul 23

(1) Persoana maghiară de peste hotare, în timpul șederii legale pe teritoriul Ungariei, poate beneficia de drept de facilitățile prevăzute în art. 4, art. 7 alin. (1), art. 8, art. 10, art. 11 alin. (2) și art. 12, în condițiile prezentate în articolele respective, prin prezentarea legitimației sale (art. 19).

(2) Fondurile necesare pentru acordarea facilităților de către organizațiile și instituțiile de stat care acordă facilitățile enumerate în aliniatul (1), respectiv organizațiile cu scop lucrativ care acordă reduceri de tarife la călătorii vor fi asigurate din bugetul central.

Procedura de solicitare a subvențiilor ce se pot acorda în Republica Ungară

Articolul 24

(1) Guvernul înființează o organizație (organizații) de utilitate publică pentru examinarea cererilor și acordarea subvențiilor pe care le pot solicita persoanele (organizațiile) aflate sub incidența prezentei legi.

(2) Obiectivele activității organizației de utilitate publică, sfera cererilor de finanțare care vor fi examinate de aceasta și organul de conducere abilitat să ia decizii vor fi cuprinse în actul de înființare al organizației, cu respectarea legii CLVI din 1997 privind organizațiile de utilitate publică.

(3) Cererile de finanțare pentru subvențiile ce pot fi solicitate în temeiul prezentei legi, pe bază de concursuri anunțate public, vor fi depuse la organizația de utilitate publică competentă din punct de vedere al obiectului cererii.

(4) La cerere trebuie anexate datele și documentele solicitate de organizația de utilitate publică în anunțul concursului.

(5) În caz de decizie favorabilă, solicitantul și organizația de utilitate publică vor încheia un contract civil care va conține condițiile și suma finanțării, cu specificarea scopurilor în care va putea fi utilizată finanțarea și regulamentul de justificare a cheltuielilor.

(6) Fondurile necesare pentru desfășurarea activității organizației (organizațiilor) de utilitate publică vor fi asigurate din bugetul central în diviziune anuală, sub forma unui fond special.

Procedura de solicitare a subvențiilor disponibile în statele vecine

Articolul 25

(1) Cererile pentru subvențiile prevăzute în prezenta lege pot fi depuse de către persoanele (organizațiile) aflate sub incidența legii la organizația nonprofit înființată în mod legal în acest scop în țara vecină în care își au domiciliul/sediul (în continuare: organizație de utilitate publică din străinătate).

(2) Contractul civil încheiat între organizația de utilitate publică înființată în Ungaria în scopul examinării cererilor de finanțare și acordării finanțărilor și organizația de utilitate publică din străinătate conține datele necesare pentru examinarea cererii, date ce vor fi confirmate prin acte, declarații, documentații de proiect etc.

(3) Organizația de utilitate publică din Ungaria va examina cererile pe baza datelor prevăzute în contractul civil definit în aliniatul (2) și pe baza opiniei organizației de utilitate publică din străinătate.

(4) Finanțările obținute vor fi acordate solicitanților de către organizația de utilitate publică maghiară pe baza unui contract civil. Acest contract

va conține condițiile și suma finanțării, cu specificarea scopurilor în care va putea fi utilizată finanțarea și regulamentul de justificare a cheltuielilor.

Articolul 26

(1) În scopul coordonării întregului sistem de subvenționare, se va crea o evidență centrală privind cererile de finanțare și deciziile privind acestea ale organizațiilor de utilitate publică constituite în scopul examinării cererilor de finanțare.

(2) Organul de administrație centrală care va ține evidența va fi desemnată de Guvern.

(3) Organul de evidență va gestiona următoarele date:

a) Numele, domiciliul stabil (sediul), numărul de legitimație al solicitantului sprijinului,

b) Tipul sprijinului solicitat,

c) Suma subvenției acordate.

(4) Datele prevăzute în alin. (3) vor putea fi gestionate de organul de evidență pe o perioadă de 10 ani de la acordarea subvenției.

(5) Vor putea prelua date din evidență organizațiile de utilitate publică înființată în Ungaria și în țările vecine, respectiv organele administrației centrale ungare implicate în vederea asigurării fondurilor necesare finanțării.

Capitolul IV. Dispoziții finale

Articolul 27

(1) Prezenta lege intră în vigoare la 1 ianuarie 2002.

(2) Din momentul aderării Republicii Ungare la Uniunea Europeană, prevederile prezentei legi vor fi aplicate în concordanță cu prevederile contractului de aderare și cu legislația Uniunii Europene.

Articolul 28

(1) Guvernul este mandatat să reglementeze prin ordonanțe următoarele:

a) prevederile privind desemnarea, respectiv determinarea competențelor organului de administrație publică abilitat să emită, să retragă și să țină evidența legitimațiilor, respectiv a organului căruia acesta îi este subordonat;

b) regulile detaliate privind reducerile de tarif la transportul în comun al persoanelor aflate sub incidența prezentei legi;

c) regulile detaliate privind acordarea facilităților pentru elevi și studenți acordate persoanelor specificate în alin. (1) al art. 10 din prezenta lege.

(2) Guvernul se va îngriji de înființarea organizațiilor de utilitate publică ungare care vor examina cererile de finanțare și vor acorda subvențiile disponibile în temeiul prezentei legi, respectiv de coordonarea activității organizațiilor de utilitate publică deja existente cu același scop, de modificarea corespunzătoare a actelor constitutive ale acestora, respectiv de regruparea finanțărilor în acest cadru.

Articolul 29

(1) Ministrul de interne și ministrul de externe vor stabili printr-o ordonanță comună regulile detaliate privind

emiterea, retragerea, evidența legitimației, respectiv cerințele de conținut și de formă ale acestuia.

(2) Ministrul economiei

a) va stabili într-o ordonanță, împreună cu ministrul de externe, regulile de evidență și de procedură privind autorizarea încadrării în muncă a maghiarilor de peste hotare, respectiv organizația de administrație de stat responsabilă de îndeplinirea acestor sarcini,

b) este mandatat să reglementeze condițiile acordării autorizațiilor de încadrare în muncă pe termen mai lung decît cel stabilit în articolul 16 al prezentei legi, referitor la persoanele aflate sub incidența acestei legi. În problemele care afectează și sportivii profesioniști, reglementarea se va elabora de comun acord cu ministrul tineretului și sportului.

(3) Ministrul de externe este mandatat ca în cazuri care merită considerație specială în cursul procedurii de examinare de către autoritatea specificată în articolul 19, respectiv în cazul în care derularea procedurii descrise în art. 20 alin. (1) este împiedicată, în scopul fluentizării prelucrării cazurilor, să înlocuiască cu o declarație proprie recomandarea prevăzută în articolul 20 al prezentei legi.

(4) Ministrul patrimoniului cultural național va determina printr-o ordonanță regulile detaliate privind facilitățile cuvenite maghiarilor din țările vecine în cazul în care apelează la serviciile bibliotecilor publice, a instituțiilor muzeale și de cultură finanțate de stat.

(5) Ministrul învățămîntului – cu acordul ministrului de externe – va stabili printr-o ordonanță regulile detaliate privind perfecționarea pedagogilor maghiari de peste hotare, respectiv facilitățile prevăzute în art. 9, 11 și 12, art. 13 alin. (1) și art. 14 ale prezentei legi, inclusiv cuantumul subvențiilor individuale referitoare la aceste facilități. ❑

Legea privind maghiarii din țările vecine adoptată de Parlamentul Ungariei la 19 iunie 2001.

Raport despre tratamentul preferențial al minorităților naționale de către statul înrudit

Comisia Europeană pentru Democrație prin drept (Comisia de la Veneția)

Introducere

La 21 iunie 2001, primul ministru al României, dl. A. Năstase, a cerut Comisiei de la Veneția să examineze compatibilitatea Legii maghiarilor care trăiesc în țările vecine, adoptată de către Parlamentul Ungar la 19 iunie 2001, cu standardele europene şi cu normele şi principiile dreptului internațional public contemporan.

La 2 iulie 2001, ministrul afacerilor externe al Ungariei, dl. J. Martonyi, a cerut Comisiei de la Veneția să elaboreze un studiu comparativ al tendințelor recente în legislațiile europene cu privire la tratamentul preferențial al persoanelor care aparțin minorităților naționale care trăiesc în afara hotarelor țării lor de cetățenie.

La reuniunea sa plenară din 6-7 iulie 2001, Comisia de la Veneția a decis să întreprindă un studiu bazat pe legislația şi practica unor state membre ale Consiliului Europei, despre tratamentul preferențial al unui stat privitor la minoritățile înrudite care trăiesc în străinătate. Țelul acestui studiu a fost să stabilească dacă un astfel de tratament poate fi considerat compatibil cu standardele Consiliului Europei şi cu principiile dreptului internațional.

Prin urmare, un grup de lucru a fost format, fiind compus din dnii. Franz Matscher, François Luchaire, Giorgio Malinverni şi Pieter Van Dijk. O întrunire a avut loc la Paris în data de 18 septembrie 2001. Raportorii s-au întîlnit cu reprezentanții Guvernului României, respectiv Ungariei, în vederea obținerii unor clarificări în urma informațiilor pe care ambele părți le-au depus, la cererea Comisiei, în luna august.

Raportul de față a fost pregătit pe baza comentariilor dnilor. Matscher, Luchaire, Malinverni şi Van Dijk; el a fost discutat în cadrul Subcomisiei pentru

Protecția Minorităților la 18 octombrie 2001, fiind pe urmă adoptat de către Comisie la cea de-a 48-lea reuniune plenară care a avut loc la Veneția în zilele de 19-20 octombrie 2001.

A. Antecedente istorice[1]

Grija „statelor înrudite" pentru soarta persoanelor aparținînd comunităților lor naționale[2] (denumite în cele ce urmează „minorități înrudite") care sînt cetățenii altor țări („state de cetățenie"), avînd reședința în străinătate, nu este un fenomen nou în dreptul internațional.

Pe lîngă cîteva principii generale ale dreptului internațional uzual, tratatele internaționale în vigoare încredințează statelor de cetățenie sarcina de a asigura tuturor persoanelor aflate în jurisdicția lor să se bucure de drepturile fundamentale ale omului, inclusiv drepturile minoritare, și atribuie comunității internaționale în general rolul de supraveghere a obligațiilor statelor de cetățenie[3]. Statele înrudite, cu toate acestea, și-au arătat dorința de a interveni în mod mai semnificativ și direct, adică în paralel cu forurile prevăzute în cadrul cooperării internaționale din acest domeniu[4], în favoarea minorităților înrudite cu ele.

Principalul mijloc de care statele înrudite dispun în această privință este negocierea tratatelor multilaterale sau bilaterale, avînd ca obiectiv protecția minorității înrudite, cu statele de cetățenie aflate în cauză.

O abordare bilaterală a protecției minorităților s-a încercat pentru prima oară în urma prăbușirii imperiilor Rusiei, Austro-Ungariei și Imperiului Otoman după primul război mondial, sub egida Ligii Națiunilor[5]. Ea a fost adoptată din nou după cel de-al doilea război mondial. Experiența Tirolului de Sud este interesantă în mod deosebit. În urma tratatului de pace de la Saint-Germain-en-Laye (1919), Tirolul de Sud a fost anexat Italiei împotriva voinței populației locale (cîteva mii de italieni și 280.000 de sud-tirolezi – ultimii obținînd cetățenia italiană). Nici un fel de protecție n-a fost acordată acestei minorități în timpul perioadei fasciste. În 1945, sud-tirolezii și-au revendicat dreptul la autodeterminare. Ca o măsură compensatorie, Aliații au îndemnat Italia și Austria să găsească o soluție printr-un tratat bilateral, care a fost încheiat în data de 4 septembrie 1946 (Tratatul Gruber-de Gasperi, anexat ulterior Tratatului de pace între Puterile Aliate și Italia din 10 februarie 1947). Drept urmare, regiunii i-a fost acordată o autonomie limitată. După Tratatul de la Viena din 15 mai 1955 care a restabilit complet independența Austriei, aceasta a urmărit o mai bună îndeplinire a Tratatului, cerînd continuarea negocierilor bilaterale, pe care Italia, între 1958 și 1961, le-a refuzat. În 1959, Austria a dus acest caz în fața Adunării Generale a Națiunilor Unite care, prin două rezoluții, din 1960, respectiv 1961, a îndemnat Italia și Austria să angajeze negocieri, ratificînd astfel în mod implicit dreptul Austriei de a purta grijă sud-tirolezilor pe baza Tratatului de la Paris. Conflictul s-a

intensificat prin atacuri teroriste. În 1969 a fost încheiat „tratatul pachet" („*pacchetto*") în favoarea minorității sud-tiroleze. În vara anului 1992, guvernul austriac a publicat o declarație cu privire la faptul că guvernul italian a aplicat, în sfîrșit, pachetul. În 1996, Austria și Italia au înștiințat Națiunile Unite despre găsirea unei soluții reciproc satisfăcătoare. În ziua de azi, Austria continuă să supravegheze punerea în aplicare a „pachetului", iar Italia, în lumina bunelor relații care există acum între cele două țări, nu contestă dreptul Austriei la această supraveghere.

În anii 1990, după terminarea războiului rece și după prăbușirea comunismului, chestiunea protecției minorităților a devenit o problemă proeminentă, în timp ce dorința țărilor din Europa Centrală și de Est de a juca un rol decisiv în protecția minorităților înrudite a devenit și mai aparentă[6].

Prevederi referitoare la grija pe care statul înrudit o poartă pentru minoritățile înrudite din străinătate, susținînd legăturile cu acestea, sînt într-adevăr incluse în mai multe constituții noi, elaborate în acești ani[4].

De exemplu, articolul 6 din Constituția Ungariei (revizuită în 1989) prevede:

„Republica Ungară se simte responsabilă pentru soarta maghiarilor care trăiesc dincolo de hotarele ei și va promova și sprijini legăturile acestora cu Ungaria".

Articolul 7 al Constituției României (1991) spune:

„Statul susține întărirea legăturilor cu românii care trăiesc în afara granițelor și acționează în vederea prezervării, dezvoltării și expresiei identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, respectînd legislația statului ai cărui cetățeni sînt."

Articolul 5 al Constituției slovene (1991) prevede, printre altele, că:

„Slovenia își va menține grija pentru minoritățile naționale slovene autohtone din țările vecine și va susține contactele acestora cu patria mamă. (...) Slovenii care nu dispun de cetățenie slovenă pot beneficia de drepturi și privilegii speciale în Slovenia. Natura și măsura acestor drepturi și privilegii vor fi reglementate prin lege".

Articolul 49 din Constituția „Fostei Republici Iugoslave Macedonia" (1991) stipulează:

„Republica se îngrijește de statutul și drepturile persoanelor aparținînd poporului macedonean din țările vecine (...), acordă asistență dezvoltării lor culturale și promovează legăturile cu aceștia."

Articolul 10 al Constituției croate (1991) prevede:

„Pentru părțile națiunii croate din alte țări se garantează grija specială și protecția Republicii Croate."

Articolul 12 din Constituția Ucrainei (1996) de asemenea prevede că:

„Ucraina se îngrijește de satisfacerea necesităților naționale, culturale și lingvistice ale ucrainenilor care au reședința în afara granițelor statului."

Articolul 6 al Constituției polone din 1997 prevede:

„Republica Polonă va asigura asistență polonezilor care trăiesc în

străinătate în vederea menținerii legăturilor lor cu tradițiile culturale naționale."

Articolul 7a din Constituția Slovaciei (amendată în 2001) prevede: „Republica Slovacă va susține conștiința națională și identitatea culturală a slovacilor care trăiesc peste granițe și instituțiile acestora, în vederea îndeplinirii acestor obiective, precum și relațiile lor cu patria mamă."

În aceeași perioadă, abordarea prin tratate a protecției minorităților a reapărut, cu o anvergură și mai importantă. Germania, în vederea securizării granițelor sale și pentru a acorda protecție minorităților înrudite, care după al doilea război mondial au fost supuse stăpînirii statelor din Europa Centrală și de Est, a încheiat tratate de cooperare prietenească și de parteneriat, îndeosebi cu Polonia, Bulgaria, Ungaria și România[7]. Ungaria a încheiat tratate similare cu trei dintre țările vecine: Ucraina, Croația și Slovenia[8].

Potențialul tratatelor bilaterale în privința reducerii tensiunilor între statele înrudite și statele de cetățenie s-a arătat semnificativă, astfel încît aceste tratate pot determina îndatoriri specifice privind probleme sensibile, în timp ce înțelegerile multilaterale pot doar să prevadă o abordare indirectă a acestor probleme[9]. Mai mult, tratatele țin cont de caracteristicile specifice și necesitățile fiecărei minorități naționale ca și contextul istoric, politic și social particular care trebuie luat în considerare nemijlocit.

Astfel, Uniunea Europeană a considerat tratatele bilaterale un mijloc atractiv pentru garantarea stabilității în Europa Centrală și de Est. În 1993, ea a sancționat și a lansat o inițiativă franceză („inițiativa Balladur") cu privire la încheierea unui Pact de Stabilitate în Europa în 1995. Acesta a avut ca obiectiv realizarea „stabilității prin promovarea relațiilor de bună vecinătate, inclusiv chestiunile referitoare la frontiere și minorități, și a cooperării regionale și consolidării instituțiilor democratice prin acorduri de cooperare ce vor fi stabilite în diverse domenii care pot contribui la atingerea acestui obiectiv"[10]. Pactul, semnat de 52 state și adoptat în 1995, s-a referit la Bulgaria, Republica Cehă, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovacia și Ungaria, toate aceste țări manifestîndu-și interesul pentru aderarea la Uniunea Europeană. Aceste state au fost chemate „să-și intensifice relațiile de bună vecinătate sub toate aspectele, inclusiv cele legate de drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale"; s-a considerat că această intensificare trebuie să impună aplicarea efectivă a principiilor egalității suverane, respectul drepturilor inerente suveranității, abținerea de la amenințarea cu forță sau de la utilizarea forței, inviolabilitatea frontierelor, rezolvarea pașnică a disputelor, neamestecul în treburile interne, respectul drepturilor omului, incluzînd drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, și libertăților fundamentale, incluzînd libertatea gîndirii, conștiinței, religiei sau credinței, drepturile egale și autodeterminarea popoarelor, coope-

rarea între state şi satisfacerea cu bună credinţă a obligaţiilor impuse de dreptul internaţional[11].

În jur de o sută de înţelegeri noi sau existente – referitoare, printre altele, la protecţia minorităţilor – au fost incluse în acest Pact.

Statele participante ale Pactului s-au obligat, în Declaraţia Finală, la supunere faţă de principiile OSCE. În caz de probleme legate de respectarea înţelegerilor, statele se vor bizui pe instituţiile şi procedurile existente ale OSCE în vederea prevenirii conflictelor şi pentru rezolvarea paşnică a disputelor. Acestea includ posibilitatea de a consulta Înaltul Comisar pentru Minorităţile Naţionale (articolul 15 al Declaraţiei Finale), respectiv de a supune disputele legate de interpretarea sau executarea tratatelor Curţii Internaţionale de Conciliere şi Arbitraj (articolul 15 al Declaraţiei Finale).

Sub auspiciile Pactului, alte două tratate bilaterale de cooperare au fost semnate de către Ungaria şi Slovacia (1995), respectiv Ungaria şi România (1996)[12].

B. Abordarea bilaterală a protecţiei minorităţilor

Stabilitatea şi pacea, după cum se ştie, nu pot fi realizate fără o protecţie satisfăcătoare a minorităţilor. Astfel, toate tratatele bilaterale de relaţii de prietenie în cauză conţin prevederi referitoare la (respectivele[13]) minorităţi[14]. În contextul acestor înţelegeri bilaterale, statele înrudite încearcă să asigure o protecţie de nivel ridicat minorităţilor lor, în timp ce statele de cetăţenie urmăresc realizarea unui tratament egal şi integrarea minorităţilor care trăiesc între graniţele lor, apărîndu-şi prin aceasta integritatea teritorială.

În anumite cazuri, tratatele de prietenie se referă la instrumente bilaterale preexistente, privitoare în special la minorităţi (de exemplu, tratatul de cooperare între Ungaria şi Slovenia decurge din Convenţia asupra prevederii drepturilor speciale pentru minoritatea slovenă din Republica Ungară şi pentru minoritatea maghiară din Republica Slovenă din 6 noiembrie 1992, iar Tratatul de bază a relaţiilor de bună vecinătate şi cooperare între Ungaria şi Ucraina urmează Declaraţia despre principiile de cooperare între Republica Ungară şi Republica Sovietică Socialistă Ucraineană pentru garantarea drepturilor minorităţilor naţionale din 31 mai 1991.)

În alte cazuri, un instrument specific referitor la minorităţi urmează în timp tratatul bilateral; Tratatul de relaţii prieteneşti şi cooperare între Ungaria şi Croaţia, de exemplu, a fost completat ulterior prin Convenţia despre protecţia minorităţii maghiare din Republica Croată şi a minorităţii croate din Republica Ungară (5 aprilie 1995). În mod similar, Declaraţia principiilor călăuzitoare ale cooperării între Republica Ungară şi Federaţia Rusă privitoare la garantarea drepturilor minorităţilor naţionale din 11 noiembrie 1992 urmează şi se referă la Tratatul de relaţii prieteneşti şi cooperare între Republica Ungară şi Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă din 6 decembrie 1991.

Aceste tratate şi convenţii conţin de obicei obligaţii reciproce de a respecta normele şi principiile internaţionale privind minorităţile naţionale. Ele includ prevederi legislative flexibile cum ar fi Recomandarea nr. 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (din 1993) şi Documentul CSCE de la Copenhaga (1990), acordîndu-le prin aceasta un efect obligatoriu în relaţiile lor reciproce.

O analiză comparativă detaliată a conţinuturilor acestor tratate depăşeşte cu mult obiectivul prezentului document. Este suficient pentru scopul nostru să subliniem că ele prevăd anumite drepturi esenţiale „clasice" (dreptul la identitate; drepturi lingvistice; drepturi culturale; drepturi educaţionale; drepturi referitoare la utilizarea mass-media; libertatea expresiei şi asocierii; libertatea religiei; dreptul de a participa la procesele de luare a deciziilor). Cîteodată, în cazuri mai rare, sînt incluse şi alte drepturi, cum ar fi dreptul la contacte transfrontaliere şi prezervarea patrimoniului arhitectural. Unele tratate acordă drepturi colective sau anumite forme ale autonomiei. Pe lîngă acestea, altele pun accentul pe îndatoririle persoanelor aparţinînd minorităţilor faţă de statele lor de cetăţenie.

Aceste tratate sînt, mai mult sau mai puţin, tratate cadru: ele necesită să fie puse în aplicare prin acte legislative specifice sau prin acorduri interguvernamentale în domenii specifice.

Îndeplinirea tratatelor implică două aspecte distincte: pe de o parte, părţile trebuie să respecte obligaţiile asumate reciproc; pe de altă parte, ele trebuie să desfăşoare convorbiri bilaterale în legătură cu problemele care fac obiectul tratatelor, avînd în vedere şi asumarea unor obligaţii noi sau diferite. Totodată, îndeplinirea efectivă şi corectă a tratatelor în general nu este supus nici unui control legal: într-adevăr, nici unul dintre aceste tratate nu creează un mecanism de control jurisdicţional sau legal[15]. Executarea lor cade mai degrabă în sarcina comisiilor mixte interguvernamentale (în mod normal, reprezentanţii minorităţilor fac parte din fiecare delegaţie guvernamentală, ei însă nu au putere de veto). Aceste comisii trebuie să se reunească la intervale regulate, sau de cîte ori se consideră necesar, şi sînt în mod normal împuternicite să facă recomandări guvernelor lor respective cu privire la executarea sau chiar modificarea tratatelor.

Nu există sancţiuni explicite pentru absenţa de cooperare a uneia dintre părţi în executarea tratatului.

În măsura în care majoritatea acestor tratate au fost incluse în Pactul de Stabilitate, oricare dintre state se poate adresa Curţii Internaţionale de Conciliere şi Arbitraj, în căutarea soluţionării unei dispute sau interpretării unei prevederi a tratatului bilateral în cauză. Cu toate acestea, în realitate, acest lucru nu s-a întîmplat niciodată. În plus, Înaltul Comisar OSCE pentru Minorităţi Naţionale poate fi solicitat pentru asistenţă, în virtutea articolului 15 al Declaraţiei Finale a Pactului de Stabilitate, ceea ce nu s-a întîmplat.

În afară de aceasta, întrucît tratatele în cauză cuprind prevederi ale Convenției-cadru, îndeplinirea lor cade, fie și doar indirect, în domeniul de competență al Comitetului Consultativ în cauză și al Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei; într-adevăr, statele au depus în rapoartele lor, deși numai în mod indirect, informații detaliate despre aceste cazuri.

În ceea ce privește soluțiile autohtone, posibilitatea teoretică, în acele țări ale căror sistem constituțional permite aplicarea directă a regulilor tratatelor în legislația autohtonă, de a înainta în fața unei curți autohtone cazul nerespectării unui tratat autoexecutoriu nu a fost utilizată pînă acum (și nu pare foarte probabilă, datorită îndeosebi cunoașterii deficiente a acestei posibilități de către avocați).

De aici rezultă că, potrivit stării de azi a lucrurilor, dacă una dintre părți refuză să participe la convorbirile bilaterale cu privire la executarea unui tratat, numai presiunea politică a celeilalte părți sau a comunității internaționale poate să o convingă să facă acest lucru.

Totuși, acest refuz ar încălca nu numai obligația specifică, asumată prin tratat, de a duce negocieri privitoare la măsurile de punere în aplicare a tratatului în cauză (o încălcare, prin urmare, a principiului *pacta sunt servanda*), dar și principiul general al dreptului internațional potrivit căruia „în relațiile lor reciproce, statele trebuie să acționeze în concordanță cu principiile și regulile legăturilor prietenești de vecinătate care trebuie să ghideze acțiunea lor la nivel internațional, în special în contextul local și regional"[16].

C. Legislația internă referitoare la protecția minorităților înrudite: analiză[17]

În completare la înțelegerile bilaterale și la legile și regulile autohtone prin care acestea sînt puse în aplicare, un număr de state din Europa au aprobat acte legislative sau regulamente specifice, acordînd avantaje speciale, prin urmare un tratament preferențial, persoanelor care aparțin minorităților înrudite cu ele[18].

Următoarele legi merită să fie citate în acest context:

- Legea egalității sud-tirolezilor cu cetățenii Austriei în anumite domenii administrative, 25 ianuarie 1979 (Austria) (în cele ce urmează: „Legea Austriacă" sau LA)[19]
- Legea despre slovacii expatriați precum și schimbarea și completarea unor legi – nr. 70 din 14 februarie 1997 (Slovacia) (în cele ce urmează: „Legea Slovacă" sau LS)
- Legea referitoare la sprijinul acordat comunităților românești din întreaga lume, 15 iulie 1998 (România) (în cele ce urmează: „Legea Română" sau LR)
- Legea federală despre politica de stat a Federației Ruse cu privire la compatrioții de peste hotare, martie 1999 (Federația Rusă) (în cele ce urmează: „Legea Rusă" sau LRu)
- Legea despre bulgarii care trăiesc în afara Republicii Bulgaria, 11 aprilie 2000 (Bulgaria) (în cele ce urmează: „Legea Bulgară" sau LB)

• Legea despre măsurile de favorizare a minorității italiene din Slovenia și Croația, 21 martie 2001, nr. 73 (care lărgește valabilitatea articolului 14 § 2 al Prevederilor pentru dezvoltarea activităților economice și cooperării internaționale a Regiunii Friuli-Venezia Giulia, a provinciei Belluno și a zonelor învecinate, 9 ianuarie 1991, nr. 19) (Italia) (în cele ce urmează: „Legea Italiană" sau LI)

• Legea despre maghiarii care trăiesc în țările vecine, 19 iunie 2001 (care va intra în vigoare la 1 ianuarie 2002) (Ungaria) (în cele ce urmează: „Legea Maghiară" sau LM)

De asemenea, sînt demne de remarcat cele ce urmează:

• Rezoluția Parlamentului Sloven despre statutul și situația minorităților slovene care trăiesc în țările vecine și îndatoririle statului sloven și ale altor organe în această privință, din 27 iunie 1996.

• Decizia Ministerială Comună nr. 4000/3/10/e a Miniștrilor de Interne, de Apărare, de Afaceri externe, Muncii și Ordinii publice din 15-29 aprilie 1998 despre Condițiile, durata și procedura de eliberare a legitimațiilor de identitate speciale pentru cetățenii albanezi de origine greacă (Grecia) (în cele ce urmează: „Decizia Ministerială Greacă" sau DMG)

***Sfera de aplicare* ratione personae**

Legea Română și Legea Italiană se limitează la referirea la „comunitățile" sau „minoritățile" care trăiesc în afara teritoriilor lor respective. Celelalte legi examinate, dimpotrivă, precizează în detaliu criteriile cărora o persoană trebuie să corespundă pentru a intra în sfera lor de aplicare. Aceste criterii sînt următoarele:

Cetățenia străină

Acest criteriu decurge din raționamentul [*ratio*] foarte asemănător al acestor legi și, din această cauză, le este comună tuturor (cu excepția parțială a Legii Ruse). Criteriul nu este precizat întotdeauna în mod explicit (vezi Legile Română și Italiană menționate mai sus; Legea Bulgară nu-l specifică în articolul 2, o face însă în capitolul al doilea). Legea Maghiară precizează că cetățenia ungară trebuie să fie pierdută din alte motive decît cel al renunțării voluntare.

Originea națională specifică

În timp ce Legile Italiană și Română nu precizează în mod explicit nici un criteriu pentru stabilirea originii naționale, celelalte legi fac acest lucru, mai mult sau mai puțin detaliat.

În Legea Slovacă, „originea etnică" slovacă derivă dintr-un „strămoș direct pînă la a treia generație" (articolul 2 § 3 al LS). Pentru Legea Bulgară este necesar a avea cel puțin un ascendent de origine bulgară (articolul 2 al LB). În Legea Maghiară, este de „naționalitate" maghiară persoana care se declară ca atare (articolul 1 al LM). Pentru ruși, compatrioți sînt „cei care împărtășesc aceeași limbă, religie, cultură, aceleași tradiții și obieciuri, precum și descendenții lor direcți" (articolul 1 al LRu).

Ca dovadă a originii naționale, Legea Slovacă cere un „document susținător" care poate consta din: certificatul de naștere, certificatul de botez, o declarație a oficiului stării civile, o „dovadă a naționalității" sau permisul de ședere permanentă; în lipsa acestora, se cere o dovadă scrisă din partea unei organizații a slovacilor din străinătate sau mărturia a cel puțin doi conaționali slovaci expatriați (articolul 2 § 4 al LS). Legea Bulgară cere un document eliberat de o autoritate străină sau de o asociație a bulgarilor de peste hotare, sau de Biserica Ortodoxă Bulgară; în lipsa acestora, originea bulgară poate fi dovedită prin mijloace justițiare (articolul 3 al LB). Legea Rusă cere, pe lîngă „libera alegere" a persoanei, „documente susținătoare" ale cetățeniei sovietice sau ruse anterioare sau a reședinței anterioare pe teritoriul Rusiei, URSS, RSFSR sau al Federației Ruse, sau al descinderii directe din imigranți (articolul 4 al LRu).

Dovedirea originii maghiare este mai complexă; deși formularea articolului 1 § 1 a Legii Maghiare pare să sugereze că este suficientă simpla declarație a solicitantului, reiese[20] că organizațiile reprezentative ale comunității naționale maghiare din țările vecine vor trebui să cerceteze originea națională a solicitantului înaintea eliberării – sau refuzului – recomandării în cauză. Cu toate acestea, legea nu specifică ce fel de criterii se vor aplica de către aceste organizații.

Reședința în afara granițelor

Legile Bulgară și Rusă solicită ca persoana în cauză să aibă reședința pe teritoriul unei țări străine (articolul 2, respectiv 1), asemenea Legii Române (articolul 1). Legea Maghiară prescrie că numai cei care au reședința în una dintre țările învecinate (cu excepția Austriei) au dreptul la avantajele în cauză (articolul 1 § 1 al LM). Legea Italiană se limitează la minoritățile italiene din Croația și Slovenia[21].

Lipsa permisului de ședere permanentă în statul înrudit

Această cerință este cuprinsă în Legea Maghiară (articolul 1 § 1). De fapt, obținerea unui permis de ședere permanentă în Ungaria constituie baza retragerii „Certificatului de Naționalitate Maghiară" (articolul 21 § 3 (b) al LM). Față de aceasta, Legea Slovacă îi încurajează pe expatriați să solicite reședința permanentă în Slovacia (articolul 5 § 3 al LS). Legitimația de identitate specială greacă echivalează cu un permis de ședere de trei ani (articolul 3 al DMG).

Conștiința lingvistică

Potrivit Legii Slovace, „expatriatul" trebuie să posede cel puțin o cunoaștere pasivă a limbii slovace, care trebuie atestată prin rezultatele activităților proprii, sau prin dovada unei organizații slovace din țara de reședință sau prin mărturia a cel puțin doi conaționali din străinătate (articolul 2 §§ 6, 7 al LS).

Conștiința culturală

Legea Slovacă cere o cunoaștere de bază a culturii slovace, care trebuie să fie dovedită prin aceleași metode ca și conștiința lingvistică (vezi mai sus). Legea Bulgară pretinde „conștiința națională bulgară" (articolul 2 al LB).

Soți și copii minori

Potrivit Legii Maghiare, soții și copiii minori care trăiesc în gospodărie comună sînt îndreptățiți la avantajele stipulate în Lege (articolul 1 § 2 al LM). Decizia Ministerială Greacă extinde avantajele albanezilor de origine greacă la soții și descendenții acestora, care pot dovedi rudenia prin documente oficiale (articolul 1 § 2 DMG). Avantajele Legii Slovace sînt extinse asupra copiilor expatriatului, avînd vîrsta de cel mult 15 ani, care sînt menționați în Legitimația de Expatriat (articolul 4 § 1 al LS)

Documentul doveditor al dreptului la avantajele acordate prin lege

Legile Maghiară, Slovacă și Rusă subordonează dreptul la avantaje specifice deținerii unui document special. La fel procedează și Decizia Ministerială Greacă.

Natura acestui document nu întotdeauna este identică.

Potrivit regulamentului grec, acesta este (și este denumit) o legitimație de identitate (cuprinzînd fotografia și amprentele posesorului său), eliberată pe o perioadă de trei ani (care poate fi prelungită); funcționează și ca permis de ședere și permis de lucru (vezi declarația/circulara corespunzătoare a Ministerului Grec al Ordinii Publice).

„Legitimația de Expatriat" slovac, care se eliberează pe o perioadă de timp nedefinită, conține datele personale ale posesorului, precum și adresa lui permanentă (datele copiilor minori pot fi și ele incluse, la cererea persoanei în cauză, în măsura în care acest lucru este compatibil cu tratatele internaționale în vigoare). Această legitimație nu echivalează cu legitimația de identitate și este valabilă numai cînd este folosită împreună cu un document de identitate valabil (articolul 4 § 2 al LS) eliberat de către statul de cetățenie. Cu toate acestea, deținătorul legitimației poate să intre pe teritoriul slovac fără invitație scrisă, viză sau permis de ședere.

„Certificatul de Naționalitate Maghiară" – care se eliberează pe o perioadă de cinci ani sau pînă la împlinirea vîrstei de 18 ani, respectiv pentru o perioadă nedefinită dacă posesorul a depășit vîrsta de 60 ani – conține fotografia posesorului și toate datele personale ale acestuia (articolul 21 § 5 al LM).

Legea Rusă stipulează că apartenența la categoria de „compatriot" poate fi dovedită – ca și prin pașaportul rus pentru cetățenii ruși sau cei care dețin o dublă naționalitate – printr-un certificat eliberat de reprezentanțele diplomatice sau consulare ale Federației Ruse sau de către autoritățile competente ruse (articolul 3 al LRu). Acest certificat, care nu este însoțit de fotografia posesorului, nu echivalează cu o legitimație de identitate.

În ceea ce privește procedura de eliberare a documentelor în cauză, ele

sînt eliberate de autoritățile statului înrudit: un „organ central de administrație publică" desemnat de Guvernul Ungariei (articolul 19 § 2 al LM); Ministerul Afacerilor Externe slovac (articolul 3 § 1 al LS); „autoritățile competente" sau misiunile diplomatice și consulatele ruseşti din străinătate (articolul 3 al LRu); departamentul de poliție responsabil pentru străini (articolul 1 al DMG).

Consulatele sau ambasadele statelor înrudite pe teritoriul țărilor de cetățenie pot avea un rol în această procedură. Potrivit articolului 1 al Legii Slovace, misiunile sau serviciile consulare slovace pot primi cereri pentru Legitimația de Expatriat, pe care le transmit Ministerului Afacerilor Externe pentru decizie. Misiunile diplomatice sau consulatele ruse pot elibera certificatul de atestare a originii ruse (articolul 3 al LRu). Autoritățile consulare greci nu joacă și nu pot avea nici un rol, dat fiind că legitimația de identitate specială greacă poate fi eliberat numai acelora care se află pe teritoriu grec (articolul 1 § 1 al DMG).

Legea Maghiară nu atribuie nici un rol consulatelor sau misiunilor diplomatice ale Ungariei, însă prevede un rol esențial în această procedură pentru organizațiile maghiarilor de peste granițe. Certificatul de Naționalitate Maghiară este eliberat, de fapt, de către autoritățile ungare în cazul în care solicitantul a fost „recomandat" de una dintre aceste organizații, care trebuie să verifice declarația făcută de solicitant asupra apartenenței sale la minoritatea maghiară, să ateste autenticitatea semnăturii sale și să furnizeze, printre altele, fotografia solicitantului și datele personale ale acestuia (articolul 20 § 1 al LM). În absența unei astfel de recomandări, certificatul nu poate fi eliberat[22]; nici un fel de remediu nu este admis împotriva refuzului unei organizații de a elibera recomandarea. Am menționat mai sus că criteriile, de care organizațiile trebuie să țină seama, sînt neclare.

Un rol cu totul diferit este atribuit organizațiilor asemănătoare de către Legea Slovacă. Conform articolului 2 § 5 al LS, ele pot atesta apartenența unei persoane la minoritatea slovacă în cazurile în care aceasta nu poate furniza documentele formale enumerate în articolul 2 § 4 din LS. Trebuie reținut în acest context că Legea Slovacă prevede un criteriu clar pentru evaluarea originii naționale. În mod similar, Legea Bulgară (articolul 3 al LB) prevede posibilitatea de a dovedi originea bulgară prin declarația unei asociații a bulgarilor din străinătate; legea specifică, totuși, ceea ce trebuie să fie dovedit, adică de a avea cel puțin un ascendent bulgar.

Natura avantajelor

Avantaje referitoare la învățămînt și cultură

Aceste avantaje constă de obicei în: bursele pentru studenți în vederea urmării studiilor în statul înrudit; reducerea taxelor sau scutirea de taxele de utilizare a instituțiilor culturale și

educaționale (cum sînt muzeele, bibliotecile şi arhivele); sprijinul acordat instituțiilor de învățămînt de limbă maternă din statele de cetățenie; pregătirea cadrelor didactice în limba maternă în statele de cetățenie (articolul 6 § 1 al SL; articolul 17 al LRu; articolele 9 şi 10 ale LB; articolul 7 al LB; articolele 4 şi 9-14 ale LM), recunoaşterea reciprocă a diplomelor universitare (vezi numeroasele înțelegeri între Austria şi Italia); accesul la cariera universitară (articolele 2 şi 4 § 2 ale LA).

Articolul 10 § 1 al Legii Maghiare prevede în continuare acordarea de burse pentru studenții aparținînd minorității înrudite care urmează studii de orice natură în instituțiile de învățămînt superior – indiferent de limbă sau curriculum – din statul de cetățenie.

Articolul 18 al Legii Maghiare precizează bazele asistenței de către Ungaria a organizațiilor care funcționează peste hotare şi promovează cunoaşterea şi păstrarea limbii, literaturii şi tradițiilor culturale maghiare.

Asigurări sociale şi de sănătate

Potrivit articolului 7 al Legii Maghiare, angajații care dețin Certificatul de Naționalitate Maghiară pot contribui la asigurările de sănătate şi la sistemul de pensii. Ei au de asemenea dreptul la îngrijiri medicale nemijlocite în Ungaria pe baza tratatelor de asigurări sociale bilaterale. Articolul 2 al Legii Române se referă la posibilitatea membrilor comunităților româneşti de a primi ajutor individual în cazuri medicale speciale. Expatriații slovaci pot cere scutirea de la plata asigurării sociale în străinătate dacă îndeplinesc condițiile necesare pentru a-şi primi drepturile pe teritoriul slovac (articolul 6 § 1 (d)).

Avantaje în domeniul transporturilor

Acestea constă în tarife speciale pentru cei care călătoresc spre sau pe teritoriul statului înrudit (vezi articolul 8 al LM; vezi de asemenea articolul 6 § 3 al LS care prevede tarife speciale pentru expatriații pensionari, invalizi sau vîrstnici).

Permise de lucru

Potrivit Legii Slovace, posesorii Legitimației de Expatriat Slovac, care vor să se angajeze, nu trebuie să solicite permisul de lucru sau reşedința permanentă în Slovacia (articolul 6 (b) din LS). Conform Legii Maghiare, permisele de lucru pot fi acordate în mod excepțional conaționalilor din străinătate pe o durată de trei luni, fără evaluarea prealabilă a necesităților pieții forței de muncă (articolul 15 al LM). Mai mult, conaționalii din străinătate pot solicita rambursarea costurilor care se impun pentru îndeplinirea condițiilor legale necesare angajării (articolul 16 al LM).

Scutirea de vize

Potrivit Legii Slovace, posesorii Legitimației de Expatriat care doresc să intre pe teritoriul Slovaciei nu au nevoie de nici un fel de viză sau invitație, în măsura în care acest lucru este posibil în virtutea tratatelor internaționale în vigoare (articolul 5 § 1 al LS). Conform articolului 5 al Legii Austriece, sud-

tirolezii definiți ca atare prin această lege nu au nevoie de viză în vederea şederii în Austria.

Scutirea de permise de şedere şi rambursarea costurilor / scutirea de costurile şederii

Expatriaților slovaci li se permite şederea pe timp îndelungat pe teritoriul slovac în virtutea Legitimațiilor de Expatriat (articolul 5 § 2 al LS). Legitimația de identitate specială greacă echivalează cu un permis de şedere pe durata valabilității sale (pînă la trei ani, cu posibilitate de prelungire) (articolele 1 şi 3 ale DMG).

Bulgarii au dreptul la un regim special de tarificație referitor la şederea sau stabilirea lor pe teritoriul bulgar (articolul 6 § 2 al LB). Legea Română prevede posibilitatea studenților care doresc să urmeze studii în România de a beneficia de cazare gratuită în căminele studențeşti pe durata şederii lor (alte forme de sprijin putînd fi acordate de către Guvern) (articolul 9 al LR).

Dobîndirea proprietății

Conform articolului 6 § 2 din Legea Slovacă, expatriații au dreptul de a deține şi de a dobîndi proprietate imobiliară. Potrivit Legii Bulgare, conaționalii din străinătate pot participa la privatizare, pot să-şi redobîndească proprietatea, pot moşteni proprietate imobiliară (articolul 8 al LB).

Dobîndirea cetățeniei

În conformitate cu Legea Rusă (articolul 11 al LRu), „compatrioților" li se poate acorda cetățenia rusă imediat, în urma unei simple cereri. Potrivit Legii Slovace, „expatriații" pot solicita cetățenia slovacă din motive personale deosebite (articolul 6 § 1 c) din LS).

***Sfera de aplicare* ratione loci**

Avantajele sînt acordate în mod normal conaționalilor din străinătate atunci cînd aceştia se află pe teritoriul statului înrudit.

Conform Legii Maghiare, anumite avantaje sînt valabile în statul de cetățenie (vezi articolul 10 al LM despre avantajele acordate studenților din instituțiile de învățămînt public cu limba de predare maghiară din țările vecine sau din „orice altă instituție de învățămînt superior"; articolul 12 al LM despre avantajele acordate cadrelor didactice care trăiesc în afara granițelor; articolul 13 al LM: „Învățămîntul de peste hotare în cadrul facultăților afiliate"; articolul 14 al LM despre „Asistența educațională valabilă în țara de cetățenie"; articolul 18 din LM despre asistența acordată organizațiilor care activează în afara granițelor).

D. Evaluarea compatibilității protecției minorităților de către statele înrudite prin legislația autohtonă cu standardele europene şi cu normele şi principiile dreptului internațional[23]

Importanța absolută a unei protecții adecvate şi efective a minorităților naționale ca un aspect special al apărării drepturilor omului şi libertăților fundamentale, precum şi în vederea promovării stabilității, securității democratice

şi păcii în Europa, a fost subliniată şi accentuată în repetate rînduri. Aplicarea completă a tratatelor internaționale în materie – *in primis* a Convenției-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale, precum şi cea a Cartei pentru Limbi Regionale sau Minoritare şi, chiar dacă mai puțin explicit, a Convenției Europene a Drepturilor Omului – a devenit o prioritate pentru toate statele membre ale Consiliului Europei.

Pe acest fundal, apariția formelor noi şi originale ale protecției minorităților, în special din partea statelor înrudite, constituie o tendință pozitivă în măsura în care ele pot contribui la realizarea acestui obiectiv.

Practica stipulării tratatelor bilaterale privitoare la cooperarea prietenească sau la protecția minorităților face deja obiectul încurajării şi asistenței, precum şi al unui control minuțios al comunității internaționale.

Tendința mai recentă a statelor înrudite de a crea legi sau regulamente autohtone care acordă drepturi speciale minorităților înrudite nu au beneficiat, pînă nu demult, de o atenție specială, şi au trezit doar în mică măsură, sau chiar deloc, interesul comunității internaționale. Pînă acum nu s-a solicitat şi nici nu s-a întreprins nici un fel de supraveghere sau coordonare a legilor şi regulamentelor în domeniu. Totuşi, campania în jurul adoptării de către Ungaria a Legii despre maghiarii care trăiesc în țările vecine demonstrează necesitatea presantă a ridicării problemei compatibilității acestor legi şi regulamente cu dreptul internațional şi cu standardele europene cu privire la protecția minorităților.

Comisia este de părere că posibilitatea statelor de a adopta măsuri unilaterale cu privire la minoritățile înrudite, indiferent dacă acestea trăiesc în țări vecine sau în alte țări, este condiționată de respectarea următoarelor principii: a) suveranitatea teritorială a statelor; b) *pacta sunt servanda*; c) relații prietenești între state, şi d) respectul drepturilor omului şi al libertăților fundamentale, în special interzicerea discriminării.

a. Principiul suveranității teritoriale ale statelor

Statele se bucură de suveranitate, şi prin aceasta de jurisdicție exclusivă pe teritoriul național[24]. Acest fapt implică, în principiu, jurisdicția asupra tuturor persoanelor, proprietăților şi activităților de pe teritoriul lor şi de pe apele interne, de pe marea teritorială şi din spațiul aerian deasupra teritoriului național. Nici un alt stat sau organizație internațională nu poate exercita jurisdicție pe teritoriul unui stat fără consimțămîntul acestuia. Dreptul internațional public conferă, totuşi, puteri specifice statelor, cu referire la legile privind ambasadele, navele sau cetățenii lor de peste hotare.

Actele legislative şi administrative (precum şi cele judiciare) sînt emanații ale acestei jurisdicții suverane: prin urmare, destinatarii lor naturali sînt locuitorii statului respectiv, iar spațiul natural de aplicare este teritoriul național.

O primă întrebare se iveşte din acest context: simpla adoptare a unei legi cu efecte extrateritoriale poate fi considerată, *per se*, ca un amestec în treburile interne ale altei (altor) ţări interesate şi, prin aceasta, o încălcare a principiului suveranităţii teritoriale a statelor?

În vederea găsirii unui răspuns exhaustiv, este necesar să facem o distincţie, cu privire la semnificaţia „extrateritorialităţii", între efectele legislaţiei unui stat asupra cetăţenilor străini, de pe teritoriul acelui stat sau de peste hotare, şi exercitarea puterii unui stat în afara graniţelor acestuia.

i. Efectele legislaţiei unui stat asupra cetăţenilor străini

Simplul fapt că destinatarii unui act legislativ sînt cetăţeni străini, nu constituie, după părerea Comisiei, o încălcare a suveranităţii teritoriale. Într-adevăr, există numeroase exemple pentru acte legislative care consideră cetăţenia străină, nu a unui stat special, ci în general (de exemplu în dreptul internaţional privat, cu privire la jurisdicţia penală a statului etc.), ca „punct de legătură". Toate aceste acte sînt în conformitate cu principiile generale ale dreptului internaţional.

Statul poate elibera în mod legitim legi sau regulamente privitoare la cetăţeni străini fără a cere în prealabil consimţămîntul statelor, ale căror cetăţeni sînt persoanele în cauză, atîta timp cît aceste legi sau regulamente îşi exercită efectele doar între graniţele statului. De exemplu, un stat poate decide în mod unilateral să acorde un anumit număr de burse acelor studenţi străini meritorii care doresc să urmeze studii în universităţile acestui stat.

În cazul în care legea caută în mod explicit să-şi desfăşoare efectele asupra cetăţenilor străini într-o ţară străină, legitimitatea ei nu este atît de evidentă. De fapt, este de neconceput ca statul de cetăţenie al persoanelor în cauză să nu aibă un cuvînt de spus în problema respectivă.

În unele domenii, cum ar fi învăţămîntul sau cultura, au fost dezvoltate şi continuate de către numeroase state anumite practici care urmăresc obiective culturale evidente[25]. În general se acceptă, de exemplu, cel puţin între state care au legături prieteneşti, ca ele să acorde burse studenţilor străini aparţinînd minorităţilor înrudite pentru studiile lor în limba maternă în instituţii de învăţămînt de peste hotare. Aceste instituţii, pe de altă parte, sînt deseori finanţate de statele înrudite. De asemenea, este un lucru obişnuit ca statele să promoveze studiul limbii şi culturii lor şi prin mijloace stimulative acordate studenţilor străini, independent de originea lor naţională.

În aceste domenii, dacă există o cutumă internaţională, consimţămîntul statului de cetăţenie poate fi prezumat, iar statele înrudite pot lua măsuri administrative sau legislative unilaterale[26]. În continuare, atunci cînd un stat înrudit ia măsuri unilaterale cu privire la tratamentul preferenţial al minorităţilor înrudite dintr-un stat de cetăţenie anume, acesta din urmă poate prezuma consimţămîntul statului înrudit în cauză

față de măsuri similare privitoare la cetățenii săi.

În schimb, în acele domenii care nu sînt acoperite prin tratate sau cutume internaționale, consimțămîntul statelor de cetățenie afectate de măsurile statelor înrudite trebuie să fie explicit. Astfel, ca să citățm un exemplu, dacă un stat a decis în mod unilateral să acorde burse studenților străini aparținînd minorităților înrudite, indiferent de legătura dintre studiile lor și statul înrudit însuși, această decizie trebuie considerată ca amestec în treburile interne ale statului de cetățenie în cauză (în politica sa educațională, de exemplu).

ii. Exercitarea puterii statale în afara frontierelor naționale

În absența unei reguli care să permită contrariul – ori o cutumă internațională[27], ori o convenție – un stat nu-și poate exercita puterea, sub nici o formă, pe teritoriul altor state[28].

Acordarea de către un stat a unor funcții administrative, cvazi-oficiale unor asociații neguvernamentale înregistrate în alte țări constituie o formă indirectă a puterii de stat: prin urmare, acest lucru este nepermis, cu excepția unui acord explicit.

Acordarea acestor funcții pare deosebit de problematică atunci cînd ele nu sînt nici permise, nici reglementate de către legile statului de cetățenie. În aceste circumstanțe, de fapt, asociațiile care exercită aceste funcții nu sînt supuse nici unui control legal efectiv: autoritățile statului de cetățenie sînt competente, însă ele pot să nu recunoască fundamentul acestor legi, din motivul amintit mai sus, deoarece aceste legi nu sînt prevăzute în sistemul lor legal; statul înrudit, în ciuda faptului că a prevăzut fundamentul necesar elaborării legilor în cauză, nu are competență jurisdicțională asupra lor, dat fiind că asociațiile sînt înregistrate și funcționează în afara granițelor sale. Acest lucru se aplică cu atît mai mult în cazul în care condițiile și limitele exercițiului acestei puteri nu sînt enunțate în mod clar în legea inițială.

Dacă un stat înrudit pretinde un certificat *in situ* de orice natură, după părerea Comisiei „agenții" naturali trebuie să fie autoritățile consulare: aceștia fiind autorizați de către statul de cetățenie, așa cum se cuvine, în conformitate cu dreptul internațional[29], să execute acte oficiale pe teritoriul său. Se înțelege că aceste acte oficiale trebuie să aibă o natură obișnuită, iar consulatele să nu fie investite cu sarcini care depășesc pe acelea care sînt în general practicate și admise.

În această privință, referindu-se la necesitatea exprimată de mai multe dintre legile examinate de a obține o dovadă a originii naționale a străinilor care doresc să aibă acces la avantajele prevăzute pentru minoritățile înrudite, Comisia consideră că este de preferat (chiar dacă acest lucru nu este cerut de către dreptul internațional) ca legislația în materie să precizeze criteriile exacte care trebuie aplicate în cursul evaluării originii naționale. Această indicație vrea de fapt să prevină investirea consulatelor cu putere discreționară care – dispensată

fiind de orice revizuire judiciară substanțială, nu numai formală – riscă să devină arbitrară. În această privință, Comisia dorește să se refere, mutatis mutandis, la Convenția-cadru, care, conservînd cu sfințenie principiul alegerii libere a persoanei în privința apartenenței sale la o minoritate, nu împiedică statele să ceară îndeplinirea unor criterii în cazul acordării privilegiilor persoanelor care aparțin acelei minorități. Cu alte cuvinte, alegerea personală a persoanei este un element necesar, dar nu și suficient pentru a avea dreptul la privilegii specifice.

Considerațiuni similare se referă și la asociațiile minorităților înrudite de peste hotare. În viziunea Comisiei, rolul acestor asociații nu poate fi exclus, dacă ele sînt solicitate de către statele înrudite numai ca să furnizeze informații despre fapte precise, determinate în mod legal, în absența altor documente sau materiale susținătoare sau dacă sînt însărcinate numai cu eliberarea unei recomandări informale, fără caracter obligatoriu, destinate autorităților consulare ale statului înrudit. De exemplu, ele pot elibera o declarație despre circumstanțele în care bunicul unei persoane a fost cetățeanul statului înrudit, în cazul în care nici un document formal nu stă la dispoziție.

b. Principiul pacta sunt servanda

Tratatele trebuie să fie respectate și executate cu bună credință[30]. Atunci cînd un stat participă la tratate bilaterale privitoare, sau conținînd prevederi referitoare la protecția minorităților[31], el trebuie să îndeplinească cum se cuvine toate obligațiile cuprinse în aceste tratate, inclusiv obligația de a desfășura convorbiri bilaterale în vederea evaluării stadiului de aplicare a tratatului, precum și în vederea îndrumării unor eventuale extinderi sau modificări ale drepturilor acordate minorităților respective.

În cazul în care anumite dificultăți în desfășurarea acestor convorbiri bilaterale duc la forme de intervenție alternative, unilaterale în domeniile prevăzute în tratat, acest lucru contravine obligației de a pune în aplicare tratatul cu bună credință, cel puțin în afară de cazul în care toate procedurile existente de soluționare a disputei (inclusiv cererea de intervenție adresată Înaltului Comisar OSCE pentru Minoritățile Naționale și Curții Internaționale de Conciliere și Arbitraj) au fost utilizate cu bună credință[32] și s-au dovedit zadarnice.

Prin urmare, legile sau regulamentele referitoare la tratamentul preferențial al minorităților înrudite nu trebuie să atingă domenii prevăzute în mod demonstrabil în tratatele bilaterale existente, exceptînd bineînțeles cazul în care statul de cetățenie interesat a fost consultat și a fost de acord cu acest pas, sau dacă l-a acceptat în mod implicit – dar neambiguu –, neridicînd obiecții.

Considerațiuni similare sînt valabile în cazul în care un anumit domeniu nu este acoperit prin reguli specifice sau printr-un tratat existent.

c. Principiul relațiilor prietenești de vecinătate

Cadrul tratatelor bilaterale care leagă statele Europei Centrale și de Est

își are sursa în principiul bunei vecinătăți, pe care îl păstrează ca scop principal al acestor tratate.

Obligația statelor de a conlucra în vederea realizării relațiilor prietenești între state derivă de asemenea dintr-un principiu mai general; articolul 2 al Convenției-cadru promovează principiile bunei vecinătăți, ale relațiilor prietenești și ale cooperării între state. Relațiile interstatale prietenești sînt astăzi, într-adevăr, unanim considerate ca o condiție prealabilă a păcii și stabilității în Europa.

Statele trebuie deci să se abțină de adoptarea măsurilor unilaterale care riscă să compromită climatul de cooperare cu alte state.

Legislația aflată sub examinare atinge domenii sensibile, din motivele analizate mai sus. Un aspect specific dintre aceste domenii ridică probleme care merită să fie examinate îndeaproape: elaborarea de către statul înrudit a unui document care dovedește că posesorul său aparține minorității înrudite, și în special modalitățile de eliberare a documentului în cauză.

Acest document, în diferitele forme ale sale (vezi mai sus), a fost justificat de către statele care l-au introdus ca un mijloc de simplificare a treptelor administrative pe care persoana trebuie să le parcurgă în vederea obținerii accesului la avantajele prevăzute în legea în cauză.

În măsura în care acest document permite un acces mai ușor la aceste avantaje, Comisia este de părere că el se poate dovedi util. Cu toate acestea, observă că în numeroase țări acest document are caracteristicile unui act de identitate, deoarece conține fotografia posesorului său și toate datele personale ale acestuia. Actul face referire la originea națională a posesorului său. Este foarte probabil că posesorii acestor documente îi vor utiliza ca legitimații de identitate, cel puțin pe teritoriul statului înrudit.

Sub această formă, acest document creează, în consecință, o legătură politică între aceștia străini și statul lor înrudit. Se înțelege că această legătură este un motiv de îngrijorare pentru statele de cetățenie care, după părerea Comisiei, ar trebui să fie consultate înainte de adoptarea oricărei măsuri prin care se creează documentele în cauză.

În vederea utilizării sale exclusive ca un mijloc de simplificare a demersului administrativ, Comisia consideră că documentul trebuie să fie o simplă dovadă a dreptului la serviciile prevăzute de către o lege specifică sau un regulament specific. El nu poate avea ca scop stabilirea unei legături politice între posesorul său și statul înrudit și nu se poate substitui unui document de identitate eliberat de autoritățile statului de cetățenie.

d. Respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale. Interzicerea discriminării.

Statele sînt obligate să respecte tratatele internaționale privitoare la drepturile omului la care participă. În consecință ele trebuie să respecte întotdeauna, în exercițiului puterii lor, drepturile omului și libertățile funda-

mentale. Printre acestea, interzicerea discriminării, prevăzută printre altele în Carta Națiunilor Unite, în Declarația Universală a Drepturilor Omului[33], în Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice[34] și în Convenția Cadru[35].

În special statele care participă la Convenția Europeană a Drepturilor Omului (în cele ce urmează, „Convenția" sau CEDO) trebuie să asigure accesul fără discriminare la drepturile înscrise cu sfințenie în aceasta, a oricărei persoane care se află sub jurisdicția lor[36]. Statele sînt considerate responsabile, potrivit articolului 1 al Convenției, și pentru legile lor cu efecte extrateritoriale: toate persoanele afectate de acestea, fie că sînt străine sau nu, pot cădea sub jurisdicția statului în cauză.

Legile și regulamentele care fac obiectul prezentului studiu au ca scop acordarea unui tratament preferențial unor persoane, adică unor cetățeni străini avînd o origine națională specifică. Astfel ele creează o diferență de tratament (între aceste persoane și cetățenii statului înrudit; între acestea și ceilalți cetățeni ai statului de cetățenie; între acestea și străinii care aparțin altor minorități), ceea ce poate constitui o discriminare – bazată pe motive etnice, în esență – și pot contraveni principiului nediscriminării subliniat mai sus.

Discriminarea trebuie invocată în legătură cu unul dintre drepturile garantate prin Convenție. Nu toate avantajele acordate de către legile luate în considerare se referă, cel puțin la prima vedere, la drepturi garantate. Unele prevederi ale CEDO pot fi pertinente: în primul rînd articolul 2 al Primului Protocol; probabil și articolul 8 al Convenției și articolul 1 al Primului Protocol. Jurisprudența stabilită la Strasbourg[37] arată că tratamentul diferit al persoanelor în situații similare[38] nu este întotdeauna interzis: acesta nu este un caz în care diferența de tratament poate fi justificată în mod obiectiv și rezonabil, ținînd cont de marja de apreciere aplicabilă. Existența unei justificări trebuie evaluată în relație cu obiectivele urmărite (care trebuie să fie legitime) și efectele determinate de măsura în cauză, avînd în vedere principiile generale care prevalează în societățile democratice (trebuie să fie o relație rezonabilă între obiectivul legitim urmărit și mijloacele folosite în vederea obținerii acestuia).

Articolul 14 interzice discriminarea persoanelor pe baza statutului lor personal; el conține o listă neterminată cu exemple de origini ale discriminării, care au fost interzise, incluzînd limba, religia și originea națională. Cu privire la baza diferenței de tratament a legilor și regulamentelor în cauză, opinia Comisiei este că circumstanța acordării unei părți a populației a unui tratament mai puțin favorabil pe baza neapartenenței lor la un grup etnic specific nu este, în sine, discriminatoriu, nici contrar principiilor dreptului internațional[39]. Într-adevăr, direcționarea pe bază etnică este un lucru obișnuit, de exemplu în legile cetățeniei[40]. Acceptabilitatea acestui criteriu depinde, bineînțeles, de obiectivul urmărit.

În această privință, Comisia consideră că, din punctul de vedere al naturii avantajelor acordate de legislația în cauză, se impune o distincție între cele referitoare la învățămînt și cultură, și celelalte avantaje.

În ceea ce privește primele dintre aceste avantaje, tratamentul diferențiat pe care îl promovează poate fi justificat prin obiectivul legitim de întreținere a legăturilor culturale ale populației în cauză cu populația statului înrudit. Cu toate acestea, pentru a fi acceptabile, prioritățile acordate trebuie să fie autentic legate de cultura statului, și proporționale. În viziunea Comisiei, de exemplu, justificarea acordării avantajelor în învățămînt pe baza criteriului pur etnic, independent de natura studiilor urmate de persoana în cauză, nu ar fi evidentă.

În domeniile diferite de cele ale învățămîntului și culturii, Comisia consideră că tratamentul preferențial poate fi acordat doar în cazuri excepționale și atunci cînd s-a dovedit că acesta urmărește obiectivul autentic de menținere a legăturilor cu statele înrudite și că este proporțional cu acest obiectiv (de exemplu, cînd prioritatea se referă la accesul la avantaje care sînt oricum valabile pentru alți cetățeni străini, avînd o origine națională alta decît cea a statului înrudit).

E. Concluzii

Responsabilitatea protecției minorităților aparține în primul rînd statelor de cetățenie. Comisia ia notă de faptul că statele înrudite joacă și ele un rol în apărarea și păstrarea minorităților înrudite, în dorința de a asigura ca legăturile lingvistice și culturale dintre ele să rămînă solide. Europa s-a dezvoltat ca o unitate culturală bazată pe o diversitate de limbi și tradiții culturale legate între ele; diversitatea culturală constituie o bogăție, iar acceptarea acestei diversități este o condiție prealabilă a păcii și stabilității în Europa.

Comisia consideră, cu toate acestea, că trebuie să se acorde prioritate respectului pentru cadrul existent al protecției minorităților. În acest domeniu, tratatele multilaterale și bilaterale au fost stipulate sub umbrela inițiativelor europene. Eficiența abordării prin tratate poate fi subminată dacă aceste tratate nu sînt interpretate și aplicate cu bună credință, în lumina principiului relațiilor de bună vecinătate între state.

Adoptarea de către state a unor măsuri unilaterale care acordă avantaje persoanelor aparținînd minorităților înrudite, al căror trecut, în opinia Comisiei, nu este destul de îndelungat pentru a fi devenit o cutumă internațională, este legitimă numai dacă se respectă principiile suveranității teritoriale a statelor, *pacta sunt servanda*, al relațiilor prietenești între state și respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale, în special interzicerea discriminării.

Respectul acestor principii presupune ca unele aspecte ale măsurilor în cauză să fie respectate, în special:

- Statul poate adopta legi referitoare la cetățeni străini în măsura în care aceste legi își exercită efectul în interiorul frontierelor sale.

• În cazul în care aceste legi au ca obiectiv desfăşurarea efectelor lor asupra cetăţenilor străini în afara graniţelor, în domenii care nu sînt acoperite de către tratate sau cutume internaţionale care să permită statului înrudit să prezume consimţămîntul statului de cetăţenie în cauză, acest consimţămînt trebuie solicitat înainte de aplicarea oricărei măsuri.

• Nici o funcţie cvazi-oficială nu poate fi atribuită de către un stat unor asociaţii neguvernamentale înregistrate într-un alt stat. Orice formă de atestare *in situ* trebuie obţinută prin autorităţile consulare, în limita atribuţiilor obişnuite ale acestora. Legile sau regulamentele în cauză trebuie să precizeze, pe cît posibil, criteriile exacte ale sferei de aplicare. Asociaţiile pot furniza informaţii privitoare la aceste criterii în absenţa documentelor formale susţinătoare.

• Măsurile unilaterale legate de tratamentul preferenţial al minorităţilor înrudite nu trebuie să atingă domenii care sînt prevăzute în mod demonstrabil în tratate bilaterale fără consimţămîntul expres sau acordul implicit, dar neambiguu, al statului de cetăţenie. În cazul disputelor privind executarea sau interpretarea tratatelor bilaterale, se va recurge la utilizarea tuturor procedurilor de rezolvare existente ale acestora, cu bună credinţă, măsuri unilaterale putînd fi aplicate de către statul înrudit dacă şi după ce aceste proceduri s-au dovedit zadarnice.

• Documentul administrativ eliberat de statul înrudit poate certifica numai dreptul posesorului său la avantajele prevăzute de legile şi regulamentele în vigoare.

• Tratamentul preferenţial poate fi acordat persoanelor aparţinînd minorităţilor înrudite în domeniile educaţiei şi culturii, în măsura în care urmăreşte obiectivul legitim al întreţinerii legăturilor culturale şi este proporţional cu acest obiectiv.

• Tratamentul preferenţial nu poate fi acordat în alte domenii decît cele ale educaţiei şi culturii, în afara unor cazuri excepţionale şi dacă se dovedeşte că urmăreşte un obiectiv legitim şi este proporţional cu acesta.❑

Note:

1. Pentru o referinţă completă, vezi: J. Marko, E. Lantschner şi R. Medda, *Protection of National Minorities through Bilateral Agreements in South-Eastern Europe*, 2001.

2. În actele legislative care vor fi examinate în cele ce urmează, termenul „naţionalitate" se regăseşte cîteodată cu înţelesul de „cetăţenie". Cu toate acestea, pentru scopurile acestui studiu, „naţionalitate" înseamnă legătura legală între persoană şi stat şi nu indică originea etnică a persoanei (vezi articolul 2 al Convenţiei Europene despre Naţionalitate).

3. Vezi articolul 1 al Convenţiei-cadru pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale (în cele ce urmează: „Convenţia-cadru").

4. Există proceduri variate pentru protecţia minorităţilor în Europa. *In primis*, mecanismul prevăzut în Convenţia Europeană a Drepturilor Omului (aplicaţii atît individuale cît şi interstatale). Pe urmă, monitorizarea Convenţiei-cadru de către Comitetul de Miniştri al Consiliului Europei şi de Comitetul Consultativ pe baza rapoartelor statelor în cauză. Trebuie să reamintim şi activitatea Înaltului Comisar OSCE pentru Minorităţile Naţionale şi Grupul de Lucru al Naţiunilor Unite pentru Minorităţi.

5. Rezolvarea disputei asupra Insulelor Åland în 1920 a fost un succes, în timp ce

principalele probleme minoritare, avînd originea în tratatele de pace, au rămas nerezolvate.

6. Prezentul raport se ocupă în primul rînd de protecția minorităților în contextul Europei Centrale și de Est în ultimul deceniu. Într-adevăr, există numeroase alte exemple (protecția minorităților slovenă și croată în Austria în virtutea articolului 7 al Tratatului de Stat al Austriei din 1955) care pot fi relevante pentru concluziile raportului.

7. Tratat despre relațiile de bună vecinătate și cooperare prietenească între Republica Federală Germania și Republica Polonă (17 iunie 1991); Tratat despre relațiile prietenești și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și Bulgaria (9 octombrie 1991); Tratat privitor la cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și Ungaria (6 februarie 1992); Tratat privitor la cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa între Republica Federală Germania și România (21 aprilie 1992).

8. Tratat de bază despre relațiile de bună vecinătate și cooperare între Republica Ungară și Ucraina (6 decembrie 1991); Tratat de prietenie și cooperare între Republica Ungară și Slovenia (1 decembrie 1992); Tratat despre relațiile prietenești și cooperarea între Republica Ungară și Croația (16 decembrie 1992).

9. Semnarea tratatelor bilaterale referitoare la protecția minorităților „în vederea promovării toleranței, prosperității, stabilității și păcii" (vezi Raportul Explicativ al Convenției Cadru) este prevăzută în articolul 18 § 1 al Convenției Cadru, potrivit căruia statele „se vor strădui să încheie, acolo unde este necesar, înțelegeri bilaterale și multilaterale cu alte state, îndeosebi cu statele vecine, în vederea asigurării protecției persoanelor care aparțin minorităților naționale în cauză". Același lucru este încurajat și de Pactul de Stabilitate în Europa de Sud-Est (1999). Națiunile Unite promovează de asemenea stipularea tratatelor bilaterale și multilaterale: vezi rezoluția Comisiei pentru Drepturile Omului din 22 februarie 1995, UN Doc. E/CN.4/1995 L. 32.

10. Vezi „Documentul Final a conferinței inaugurale pentru un Pact de Stabilitate în Europa" în 94/367/CFSP: Decizia Consiliului din 14 iunie 1994 despre continuarea acțiunii comune adoptată de Consiliu în baza articolului J.3 al Tratatului despre Uniunea Europeană la conferința inaugurală despre Pactul de Stabilitate.

11. Vezi Declarația Finală a Pactului de Stabilitate, §§ 6 și 7.

12. Tratat de bună vecinătate și cooperare prietenească între Republica Ungară și Slovacia (19 martie 1995); Tratat de înțelegere, cooperare și relații de bună vecinătate între Republica Ungară și România (16 septembrie 1996).

13. Atunci cînd ambele părți sînt în același timp țări de cetățenie și țări înrudite, tratatul respectiv conține obligații reciproce; în restul cazurilor, tratatul cuprinde doar obligații ale statului de cetățenie (ca exemplu pentru cel din urmă, vezi Tratatul Germano-Polon de relații de bună vecinătate și cooperare prietenească din 1991).

14. Există practica generală pentru state de a semna înțelegeri bilaterale cu privire la cooperarea culturală, în care unele prevederi sînt dedicate în mod special pregătirii și altor tipuri de asistență acordate cadrelor didactice participante la educarea minorităților naționale. Aceste înțelegeri sînt în mod normal aplicate și completate prin înțelegeri interministeriale.

15. A se vedea totuși Acordul între Austria și Italia din 17 iulie 1971 (încheiat în concordanță cu „calendarul operațional" – „*calendario operativo*" din 1969) care supune disputele relative la aplicarea înțelegerii Gruber-de Gasperi din 1947 mecanismului prevăzut în Convenția Europeană din 29 aprilie 1957 despre Soluționarea pașnică a disputelor.

16. Vezi Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept, Drept și politică externă, Colecția „Știința și tehnica democrației", Nr. 24, p.14. Vezi articolul 2 al Convenției-cadru.

17. Această analiză se bazează pe materialul care a fost depus la Secretariatul Comisiei.

18. În unele cazuri, anumite avantaje legate de domenii care nu sînt prevăzute în mod direct de către înțelegerile bilaterale, de exemplu în legătură cu sănătatea sau alte

chestiuni, sînt reglementate prin înţelegeri informale (de drept privat) între organele regionale ale statului înrudit şi ale statului de cetăţenie. Beneficiarii unui astfel de tratament preferenţial nu sînt în mod necesar membrii minorităţii, ci orice persoană rezidentă în regiunea în care minoritatea trăieşte (vezi, de exemplu, relaţiile între Tirol şi Tirolul de Sud).

19. Această lege a fost amendată în 1997. Astăzi, sud-tirolezii pot urma universităţi din Austria dacă au studiat în licee de limbă germană, şi nu în cazul în care aparţin minorităţilor lingvistice germană sau ladină.

20. Formularea articolului 20 al Legii nu clarifică rolul organizaţiilor recomandatoare; Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei a precizat, totuşi, în prezentările făcute la 14 septembrie 2001 (CDL (2001) 93) că aceste organizaţii vor fi încredinţate cu sarcina de a verifica dacă există criteriile obiective necesare apartenenţei la minoritatea maghiară.

21. În această privinţă, este demn de reţinut că prevederile Constituţiilor Sloveniei şi Macedoniei privitoare la dorinţa acelor ţări care se îngrijesc de soarta minorităţilor înrudite, se referă la minorităţile naţionale „din ţările vecine" (vezi mai sus, articolele 5 şi 49 ale Constituţiilor Slovenă, respectiv Macedoneană).

22. Cu toate acestea, în conformitate cu articolul 29 § 2(3) al Legii Maghiare, Ministerul Afacerilor Externe poate înlocui cu o declaraţie proprie recomandările organizaţiilor „în cazuri care cer un tratament excepţional pe baza echităţii" şi „în cazurile în care procedurile ... sînt împiedicate în asigurarea desfăşurării liniştite a procedurilor administrative".

23. În urma rezoluţiei Parlamentului European din 5 septembrie 2001 (Rezoluţie despre solicitarea Ungariei de aderare la Uniunea Europeană şi stadiul negocierilor (COM(2000) 705–C5-0605/2000-1997/2175 (COS)), o evaluare a Comisiei Europene a compatibilităţii legislaţiei cu privire la reglementările speciale şi privilegiile acordate persoanelor aparţinînd minorităţilor naţionale de către statele înrudite cu legislaţia comunitară [*acquis communautaire*] precum şi cu spiritul de bună vecinătate şi cooperare între statele membre ale UE se află în desfăşurare. Din acest motiv, ea nu face obiectul prezentului studiu.

24. Acest principiu al dreptului internaţional a fost codificat în special prin articolul 21 al Convenţiei Cadru.

25. Vezi articolul 2 § 2 al Convenţiei Culturale care spune: „Fiecare dintre Părţile Contractante se va strădui, în măsura posibilităţilor, (...) să promoveze studiul limbii sau limbilor, istoriei şi civilizaţiei sale pe teritoriul celeilalte Părţi Contractante şi să faciliteze cetăţenilor celorlalte Părţi să urmeze studii pe teritoriul său".

Convenţia Culturală a fost ratificată, printre altele, de Bulgaria la 2 septembrie 1991; de Grecia la 10 ianuarie 1962; de Ungaria la 16 noiembrie 1989; de Italia la 15 mai 1957; de România la 19 decembrie 1991; de Rusia la 21 februarie 1991; de Slovacia la 10 mai 1990 şi de Slovenia la 2 iulie 1992.

26. Cu toate acestea, aceste măsuri sînt deseori adoptate în cadrul înţelegerilor interguvernamentale.

27. Vezi, de exemplu, convenţiile consulare obişnuite.

28. În această privinţă, jurisdicţia extrateritorială în chestiuni civile, chiar şi cea legată de cetăţenii străini rezidenţi în ţara lor de cetăţenie sau în alte ţări, exercitată de Statele Unite, este în mare măsură controversată.

29. Vezi, de exemplu, articolul 5 al Convenţiei de la Viena din 1963 despre relaţiile consulare.

30. Vezi articolul 26 al Convenţiei de la Viena despre Legea Tratatelor, din 1969.

31. Trebuie subliniat că adoptarea regulamentelor de tratament preferenţial nu este în mod necesar condiţionată de existenţa unui tratat bilateral între statele interesate. Cu toate acestea, dacă un asemenea tratat există, măsurile în cauză şi procedura de aplicare a lor trebuie să fie conforme acestui tratat.

32. Vezi articolul 31 al Convenţiei de la Viena, potrivit căruia „Un tratat trebuie interpretat cu bună credinţă, în conformitate cu înţelesul obişnuit care trebuie acordat

termenilor tratatului în contextul lor, şi în lumina intenţiilor şi scopului acestuia."

33. Articolul 7 al Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului spune: „Toţi oamenii sînt egali în faţa legii şi au dreptul fără nici o discriminare la protecţia egală a legii. Toţi oamenii au dreptul la protecţia egală împotriva discriminării ca violare a acestei Declaraţii şi împotriva oricărei incitări la asemenea discriminare."

34. Articolul 26 al AIDCP spune: „Toate persoanele sînt egale în faţa legii şi au dreptul fără nici o discriminare la protecţia egală a legii. În această privinţă, legea trebuie să interzică orice discriminare şi să garanteze tuturor persoanelor protecţia egală şi efectivă împotriva discriminării din orice motiv, cum ar fi rasa, culoarea, sexul, limba, religia, opinia politică sau de altă natură, originea naţională sau socială, proprietatea, naşterea sau alte condiţii."

35. Articolul 4 al Convenţiei-cadru prevede: „(1) Părţile se angajează să garanteze persoanelor aparţinînd minorităţilor naţionale dreptul la egalitate în faţa legii şi la protecţia egală a acesteia. În această privinţă, orice discriminare bazată pe apartenenţa la o minoritate naţională trebuie interzisă. (2) Părţile se angajează să adopte, acolo unde este necesar, măsuri adecvate în vederea promovării, în toate domeniile vieţii economice, sociale, politice şi culturale, egalităţii depline şi efective între persoanele aparţinînd unei minorităţi naţionale şi cele aparţinînd majorităţii. În această privinţă, ele trebuie să ţină cont aşa cum se cuvine de condiţiile specifice ale persoanelor care aparţin minorităţilor naţionale. (3) Măsurile adoptate în concordanţă cu paragraful 2 nu pot fi considerate ca un act discriminatoriu."

36. Vezi articolul 1 şi articolul 14 al CEDO. Cel din urmă articol spune: „Stăpînirea drepturilor şi libertăţilor expuse în Convenţie trebuie asigurat fără discriminare pe orice bază, cum ar fi sexul, rasa, culoarea, limba, religia, opinia politică sau de altă natură, originea naţională sau socială, asocierea cu o minoritate naţională, proprietatea, naşterea sau alte condiţii". Dacă articolul 14 interzice discriminarea doar în privinţa drepturilor şi libertăţilor precizate în alte părţi ale Convenţiei, un Protocol suplimentar, al douăsprezecelea, conţinînd o clauză generală împotriva discriminării, a fost întocmit şi deschis pentru semnătură la 4 noiembrie 2000.

37. Vezi precedentul privitor la semnificaţia „discriminării" în accepţiunea articolului 14 al Convenţiei: Curtea Europeană a Drepturilor Omului, decizia lingvistică belgiană din 9 februarie 1967, Seria A nr. 6.

38. Reclamaţia unei discriminări este semnificativă numai atunci cînd reclamantul vrea să compare situaţia sa cu cea a celor care se află într-o situaţie identică, asemănătoare sau „în mod relevant similară".

39. Vezi în special paragraful 3 al articolului 4 din Convenţia Cadru.

40. Vezi articolul 116 al Grundgesetzului German, care prevede: „În afară de cazurile contrare prevăzute prin Statut, un german, în sensul prezentei Constituţii, este o persoană care posedă cetăţenia germană sau care a fost admisă pe teritoriul Imperiului German între frontierele acestuia din 31 decembrie 1937 ca refugiat sau expulsat de origine etnică germană, sau ca soţ sau descendent al unei asemenea persoane. (2) Foştii cetăţeni germani care, între 30 ianuarie 1933 şi 8 mai 1945 au fost privaţi de cetăţenia lor din motive politice, rasiale sau religioase, precum şi descendenţii acestora, pot redobîndi cetăţenia germană în urma unei cereri. Ei sînt consideraţi ca nefiind privaţi de cetăţenia lor germană în cazul în care şi-au stabilit reşedinţa în Germania după 8 mai 1945 şi nu au exprimat o intenţie contrară."

Adoptat de Comisia de la Veneţia în cadrul celei de-a 48-a Reuniuni Plenare, Veneţia, 19-20 octombrie 2001

Problema transilvană în politica ungară a lui Soliman I

Mihnea Berindei

De-a lungul întregii sale domnii, de la prima campanie din 1521, pînă la cea din urmă, cea de la Szigetvár din 1566, în timpul căreia a căzut pradă morții, Soliman s-a străduit constant să impună supremația otomană asupra Europei Centrale, să-și dispute hegemonia, inclusiv pe acest front, cu Carol Quintul, care a urcat pe tronul imperial la 1519. Pentru atingerea acestui țel precis, încă de la venirea lui pe tron, sultanul hotărîse să supună, într-un fel sau altul, Regatul Ungariei. Acordul dinastic încheiat între Iagelonii Ungariei și Habsburgi făcea să planeze amenințarea că aceștia din urmă vor pune mîna pe regat. Efortul otoman a fost considerabil: opt din cele treisprezece campanii majore duse de sultan avură ca teatru de operații, integral sau parțial, teritoriul Ungariei. Rezultatele se vădiră la înălțimea strădaniilor: în timpul domniei lui Soliman, pentru un secol și jumătate, harta Europei este remodelată în favoarea Porții. În acest context se înscrie și vasalizarea Transilvaniei, subiectul prezentei expuneri. Ne vom apleca îndeosebi asupra etapelor și modalităților acestei vasalizări.

O întrebare preliminară se impune de îndată: ce înțelegeau, la acea epocă, otomanii prin termenul de Transilvania? Care era entitatea teritorială desemnată cu acest nume? Voievodatul Transilvaniei, provincie a Regatului Ungar, se bucura de o structură autonomă. Regiunea, delimitată la sud și est de frontiera naturală a Carpaților, era alcătuită din șapte comitate, districtele secuiești și săsești și „ținuturile românești". Ori, începînd cu 1541, după întemeierea provinciei otomane a Budei – *beglerbegilik de Budun* –, otomanii folosiră numele Transilvaniei (Țara Ardealului, mai precis *Erdel villayeti*), pentru a desemna o regiune mult mai vastă, corespunzînd părții de răsărit a Regatului Ungariei. Documentele otomane din 1544-1545, pe care le-am editat și studiat recent împreună cu Gilles Veinstein, ilustrează cu claritate această realitate nouă[1] . Într-adevăr, această „Țară a Ardealului" cuprindea la început, în afara voievodatului, ansamblul teritoriilor

situate la est de Tisa: Partium-ul (*Partes Regni Hungariae)*, din documentele ungureşti ale vremii. Mai precis, era vorba de Banatul de Temesvár (Timişoara), de comitatele situate între Tisa şi Voievodatul Transilvaniei: Csanád (Cenad), Arad, Zaránd (Zarand), Békés, Külső Szolnok (Solnocul exterior), Bihar (Bihor), Kraszna, Szabolcs şi de comitatele din nord-est: Szatmár (Sătmar), Közép Szolnok (Solnocul de Mijloc), Máramaros (Maramureş), Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén..... Această „ Țară a Ardealului" va suferi în cursul domniei lui Soliman mai multe amputări teritoriale în folosul Habsburgilor (comitatele din nord) sau al Otomanilor (sudul Partium-ului şi îndeosebi Banatul)[2]. Astfel, dacă la 1541 Ardealul depăşea sensibil limitele voievodatului – ca de altfel şi pe cele ale provinciei moderne –, după 1556 configurația sa geografică corespunde sensibil celei a acesteia din urmă. Numai că, această nouă entitate teritorială corespunde şi unei noi entități politice. Abordăm, iată, tema principală a expunerii de față: etapele şi modalitățile de vasalizarea a Transilvaniei. Limitări obiective nu ne permit decît o abordare schematică. Iată cele trei etape ce se degajă:

I.

Etapa întîi acoperă perioada 1526-1541. Unii istorici români – şi nu dintre cei mai neînsemnați, bunăoară C.C. Giurescu – consideră că de la 1526 Transilvania s-ar fi despărțit în fapt de Ungaria, devenind principat automon, tributar Imperiului Otoman, asemenea Moldovei şi Valahiei[3]. Or, analiza faptelor, aşa cum apar ele în documentele disponibile, infirmă această opinie. Constatarea care se impune este că pentru această epocă este imposibil de separat istoria Transilvaniei de cea a Ungariei: în viziunea otomană, soarta acestora este legată. După victoria de la Mohács şi ocuparea temporară a Budei, capitala, sultanul nu ocupă decît două comitate de la sud de Dunăre: Szerém (Srem) şi Valkó (Vukovar). Cu toate acestea, de la această dată, el se consideră – şi se proclamă în nenumărate rînduri –, ca singur stăpîn al destinelor acestei țări cucerite de oştile Islamului. Pe teren, Ioan de Zápolya (Zápolya János, n.t.), voievodul Transilvaniei, ales rege al Ungariei de Dieta de la Székesfehérvár la 11 noiembrie 1526, îşi vede tronul contestat de Ferdinand de Habsburg, proclamat la rîndul său rege la 17 decembrie 1526 de Dieta de la Pozsony (Bratislava). Învins de acesta din urmă, Ioan de Zápolya se adresează Porții (ambasada lui Laski, decembrie 1527 - februarie 1528). Soliman decide să-l susțină şi să-l recunoască rege al Ungariei, „regele János" (cu acest titlu primea în 1529 – e drept, din mîinile unui simplu ofițer al Porții – coroana regilor unguri capturată în 1526). Cele două campanii imperiale din 1529 şi 1532 nu s-au soldat cu victorii decisive asupra Habsburgilor. Totuşi, ele consolidară poziția lui Ioan de Zápolya care, începînd cu 1533, îşi va impune autoritatea asupra celei mai mari părți a regatului de dinainte de Mohács. Pentru Sultan, „regele János" nu este decît un protejat, („fiul său", dacă nu chiar „servitorul" său), iar

Ungaria, o țară vasală, chiar dacă Laski obținuse scutirea de plata tributului. Această vasalizare nu fu nicidecum fictivă: ea acționă cel puțin în plan spiritual. La moartea lui Ioan de Zápolya, sfetnicii săi trimit o solie la Istanbul pentru a obține – de astă-dată în schimbul plății birului –, recunoașterea lui Ioan Sigismund, fruct al căsătoriei cu Izabella, fiica regelui Poloniei. Sultanul concede, într-o primă etapă, cererii lor, dar situația din Ungaria, unde irump oștile lui Ferdinand de Habsburg, îl obligă să revină asupra deciziei sale.

II.

Astfel se deschide ce-a de-a doua etapă, care ține de la 1541 la 1550. În 1541, în fața incapacității partizanilor lui Ioan Sigismund și ai reginei Izabella de a-și asuma apărarea regatului, sultanul procedează la transformarea centrului Ungariei în provincie otomană. Cu toate acestea, nu abandonează de tot ideea creării unui stat ungar tributar: Ungaria orientală, controlată efectiv de sfetnicii defunctului rege Ioan de Zápolya, György Martinuzzi, guvernator și trezorier, și Petro Petrovics, comite de Timișoara. La Buda, în prezența lui Ioan Sigismund și a reginei Izabella, un copil și o văduvă lipsiți de putere reală, Soliman ezită în fața hotărîrilor de luat. La început, în septembrie 1541, nu îi va acorda „fiului regelui" decît posesia a ceea ce considera a fi patrimoniul tatălui său, respectiv voievodatul Transilvaniei. În consecință, Ioan Sigismund primea un stindard de investitură pentru „*sancak*-ul Transilvaniei". Răspunderea reală a acestui teritoriu îi revenea lui György Martinuzzi care, în afara altor dregătorii, era și tutorele tînărului prinț. Guvernatorul avea să obțină mai apoi pentru Ioan Sigismund, probabil la sfîrșitul lui 1541, ansamblul regiunilor de la est de Tisa. Este „Țara Ardealului" de care vorbeam. Dar, în septembrie 1541, la Buda, Soliman lua o altă decizie încărcată de consecințe: acorda un al doilea stindard de investitură lui Petro Petrovics, care-și redobîndea titlul de comite de Temesvár (Timișoara). Și teritoriul său avea să fie desemnat ca formînd un *sancak*. Asistăm astfel la aplicarea unui mecanism inedit, întemeiat pe cunoașterea realităților locale, ce avea să funcționeze corect timp de un deceniu. Documentele otomane dintre 1544-1545 arată cum sultanul face practic abstracție de prințul și regina în numele cărora este guvernat acest stat încă hibrid, pentru a nu se adresa decît adevăraților stăpîni ai „Țării Ardealului", György Martinuzzi și Petro Petrovics. Funcțiile acestora din urmă față de Poartă sînt în general complementare. Cel dintîi este principalul responsabil de bunul mers al afacerilor țării, garantul colectării și trimiteri către Poartă a tributului de 10.000 piese de aur și a proviziilor comandate pentru campaniile imperiale. Tot lui îi revine sarcina de a transmite cu regularitate informații privindu-i pe Habsburgi sau pe vecinii săi moldavi și valahi – și de a furniza, dacă se va fi ivit cazul, inclusiv trupe –, ca și, de o manieră generală, obligația de a se conforma întru totul, în politica externă, intereselor Porții. Se aștepta de la el, ca de la oricare alt

prinţ tributar sultanului (chiar dacă nu deţinea funcţia decît prin procură) să fie un servitor „fidel şi loial" ce execută întocmai ordinele primite, cu supunere şi devotament. Aceleaşi îndatoriri şi calităţi îi sînt cerute şi lui Petro Petrovics. El nu este dator cu plata unui tribut, căci Poarta considera ţinuturile de care era responsabil ca facînd parte tot din „Ţara Ardealului". Este evident faptul că sultanul este la curent cu rivalităţile interne din această parte răsăriteană a regatului ungar şi socoate să tragă folosul cuvenit: vede în Petro Petrovics un eventual înlocuitor al lui György Martinuzzi. Evenimentele îl vor confirma.

III.

Ajungem astfel la ce-a de-a treia perioadă, dintre 1550 şi 1566. Într-adevăr, György Martinuzzi se apropiase tot mai mult de Habsburgi, cu care întreţinuse, de altfel, contacte neîntrerupte. În 1550, voi s-o convingă pe Izabella să cedeze coroana şi ţara lui Ferdinand de Habsburg în schimbul unei despăgubiri teritoriale şi a unei îndemnizaţii destinate lui Ioan Sigismund şi ei înseşi. Sultanul, pus la curent de regină şi de Petro Petrovics, reacţionă rapid: acordă, de astă dată explicit, coroana Ungariei fiului regelui Ioan, condiţia fiind ca guvernarea efectivă să fie asigurată de Petro Petrovics, iar György Martinuzzi să fie îndepărtat de la putere. În primăvara lui 1551, doi *çavuş* îi aduseră Izabellei coroana Ungariei, pentru ca Ioan Sigismund, în ciuda vîrstei fragede, să fie înscăunat efectiv, aşa cum fusese şi tatăl lui, Ioan de Zápolya[4], la vremea sa. Însă, regatul care-i fu acordat lui Ioan Sigismund nu era decît partea orientală a vechiului Regat Ungar, această nouă „Ţară a Ardealului". De la această dată şi pînă la moartea sa, în 1571, documentele otomane îl vor prezenta în mod constant pe Ioan Sigismund – numit cu obstinaţie *Iştefan* –, ca rege al Transilvaniei. (*Erdel Kirali Iştefan Kiral*)[5].

Cu toate acestea, ca şi în 1540-1541, situaţia din teren îl obligă pe Soliman să revadă parte din planurile sale. În 1551, intervenţia trupelor habsburgice în Transilvania îi constrînsese pe regină şi pe tînărul rege să se refugieze în Polonia, unde li se alătură şi Petro Petrovics. Cele două expediţii otomane care au loc, prima în 1551, sub conducerea lui Mehmet Sokollu, *beglerbeg* de Rumeli, şi a doua în 1552, sub conducerea vizirului Kara Ahmed Paşa, se soldară cu ocuparea Banatului. „*Sancak-ul*" lui Petro Petrovics fu mărit şi transformat în *beglerbegilik* otoman. Acesta va rămîne în posesia sultanilor pînă la 1716. Cît despre Habsburgi, ei nu vor reuşi să se menţină în Transilvania. Sultanul, reţinut pe frontul iranian, refuză orice aranjament propus de Ferdinand. În 1554 Petrovics se întorcea în sudul Transilvaniei. La 1555 Dieta îi chemă pe Izabella şi Ioan Sigismund să revină în ţara pe care o cîrmuiau, ceea ce se va întîmpla în anul următor. Voinţa sultanului fu astfel împlinită.

Ostilităţile cu Habsburgii continuară pînă în 1562, ca să fie mai apoi reluate în 1565; ele provocară în 1566 expediţia de la Szigetvár, ultima dintre campaniile

lui Soliman. Pacea nu fu restabilită decît la 1568 după moartea marelui sultan. Cu toate acestea, se poate afirma că începînd cu 1556, situaţia „Ţării Ardealului" deveni stabilă. Vasalizarea întreprinsă de Soliman va asigura fără îndoială dominaţia otomană, cel puţin nominală, pînă la Pacea de la Carlovitz din 1699. Dar, în acelaşi timp, ea va permite dezvoltarea autonomă a acestei ţări, regat al Transilvaniei pînă la 1571, apoi, de la această dată, principat, avînd cultura şi tradiţiile sale specifice.❑

Transilvania – 1541-1544

1. Solnocul de Mijloc
2. Crasna
3. Solnocul exterior
4. Ugocsa

frontierele actuale

limitele cuceririi otomane în 1544

Forma actuală a denumirilor geografice din afara frontierelor Ungariei:

Arad – Arad
Bártfa – Bardejov
Becse – Bečej
Belsö-Szolnok – Solnocul interior
Beszterce – Bistriţa
Bihar – Bihor
Brassó – Braşov
Csanád – Cenad
Eperjes – Přesov
Gyulafehérvár – Alba Iulia
Hunyadvár – Hunedoara
Kolozsvár – Cluj
Kassa –Košice
Közép-Szolnok – Solnocul de Mijloc
Kraszna – Crasna
Máramaros –Maramureş
Maros – Mureş
Marosvásárhely – Tîrgu-Mureş
Szatmár – Satu Mare
Szeben – Sibiu
Temesvár –Timişoara
Várad – Oradea
Zaránd – Zarand

Note:

1. M.Berindei, G.Veinstein, *L'Empire Ottoman et les pays roumains, 1544-1545, étude et documents* ; Paris, 1987, p.18-46 (studiu); p.145-338 (documente); p. 339 sq. (bibliografie): Cititorul va găsi în această lucrare majoritatea referinţelor documentare şi bibliografice pe care le-am utilizat pentru prezenta expunere.

2. În ceea ce priveşte cuceririle otomane dintre 1551-1552, a se vedea C. Feneşan „Un aspect méconnu de la fondation de l'eyalet de Timişoara: l'instauration des autorités ottomanes à Timişoara en 1552" în *Revue des Etudes Sud-Européennes*, Bucureşti, XXVII, 1-2, 1989, p.73-79.

3. C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român,* Bucureşti, 1967, p 89. Asupra opiniei predominante în istoriografia română cu privire la constituirea Principatului Transilvaniei de la 1541, şi incoerenţele ei, cf. M.Berindei, G.Veinstein, *op.cit.*, p.44.

4. Ibid, p.38-39. Faptul era cunoscut la Viena în luna martie: „Imperator Turcarum misit ad reginam Isabellam duos Chiausos, per quos jubet urgentissime filium Joannem coronari, spe magnificarum rerum Hungaris promissa, quicunque in eam consenserint, tamquam perfidiarum illius non esset adhuc satis", *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki.* N .Densusianu ed., Bucureşti, 1894, II, 4, p.528, doc. CCCXXVIII.

5. Cunoaştem o singură excepţie, o scrisoare din 1567 a lui Soliman către Ferdinand de Habsburg, în care Ioan Sigismund este prezentat ca fiind regele Ţării Ardealului şi al Ungariei (*vilayet-i Erdel ve Macar Kirali Iştefan Kiral*); A.C. Schaemllinger, *Die Schreiben Suleimans des Prächtigen an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II aus dem Haus-Hof-und Staatsarchiv zu Wien*, Viena, 1983, doc.27, p.76. Să notăm totuşi că inclusiv în această titulatură, rolul dintîi revine Transilvaniei.

Traducere de Smaranda Enache

*

***Mihnea BERINDEI** (n. 1948), istoric. Absolvent al Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti şi a Şcolii de Înalte Studii în Ştiinţe Sociale din Paris. Actualmente istoric şi cercetător la acelaşi institut. A publicat numeroase studii individuale sau colective bazate pe documente de arhivă despre istoria Imperiului Otoman şi a regiunilor pontice sau danubiene în secolele XV-XVII. Confondator al Comitetului pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, fost vicepreşedinte şi purtător de cuvînt al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, cofondator al programului Villages Roumains, fost vicepreşedinte al Asociaţiei Est Libertés. Coautor al unei lucrări despre Imperiul Otoman şi Ţările Române în secolul al XVI-lea.*

Articolul a apărut în *Soliman le Magnifique et son temps*, Actes du Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 martie 1990, ed. Gilles Veinstein, La Documentation Française, Paris, 1992, p. 505-510, şi a fost publicat cu acordul autorului.

Evreii khazari

Adrian Majuru

Motto: „Se ştie că atunci când e să dispară un popor,
întîi dispare înalta societate şi o dată cu ea şi literatura."

Milorad Pavici, Dicţionarul khazar

Istoriografia de dată recentă este deosebit de numeroasă, variată ca tematici abordate şi bogată în subiecte de mare dificultate istorică privind istoria khazarilor.[1] Demersul meu acoperă un segment restrîns, atît spaţial cît şi temporal. Teritoriul locuit de români deşi s-a aflat în vecinătatea Imperiului medieval Khazar[2], este destul de rar abordat în lucrările de specialitate şi de aceea este dificil de argumentat o teorie sau alta[3]; rămîne desigur arealul vast şi dinamic al etnografiei care se hrăneşte cu numeroase elemente de civilizaţie, conservate foarte bine în eşafodajul său cultural.[4]

Am construit studiul de faţă pe două elemente principale: istorică şi etnografică, elemente prin care încerc să prezint eventuale influenţe de civilizaţie ale evreilor khazari, primite de români la începutul evului mediu. Elementul istoric va fi grefat pe influenţa maghiară în Transilvania în veacurile IX-XI iar elementul etnografic, pe cercetările de teren realizate în ultimele două decenii ale veacului XIX în Oltenia de filologul Lazăr Şăineanu.*

Nu voi insista asupra elementelor constitutive de istorie khazară, ele fiind în cuprinsul a sutelor de cărţi care au apărut cel puţin de la 1900 încoace.[5] Statul khazar s-a constituit la nord de munţii Caucaz, între Marea Caspică şi Marea Neagră, începînd cu veacurile VI-VII. În veacurile VIII şi IX, acesta s-a extins spre nord, est şi vest, cucerind noi teritorii. Spre nord influenţa lor a atins regiunea Vladimirului şi a Moskovei, spre vest linia Nistrului iar spre est, munţii Ural şi lacul Aral, unde

*În acest număr al revistei publicăm prima parte a studiului, cea istorică, dedicată prezenţei khazarilor în Transilvania (n. red.).

locuiau turcii oghuzi. La sud de Caucaz, influența khazară a fost oprită cu greu de califatele arabe care stăpîneau Armenia şi platoul Iranului. Cea mai importantă cucerire a imperiului khazar a rămas peninsula Crimeea, unde vor supraviețui comunități khazare pînă în perioada modernă. Acest imperiu controla spațiul carpatic, cîmpia panonică şi linia Dunării mijlocii şi de jos.[6] Această situație a durat pînă către secolele X-XI, cînd imperiul khazar cunoaşte un recul teritorial, pe fondul invaziilor neamului rhus, originar din Scandinavia. Cu acest prilej, sînt pierdute teritoriile aflate la nord de Marea Neagră. Invazia mongolă din veacurile XII-XIII va distruge statul khazar care supraviețuia între Marea Caspică şi Marea Neagră.[7]

Elementul istoric fundamental al khazarilor a fost trecerea la religia iudaică în veacul al VIII-lea; iudaismul fiind singura religie care desființează etnia[8] pe cînd celelalte religii le acceptă ca atare. De aici şi extraordinara coeziune internațională a sionismului. Dar, cea mai mare parte a poporului khazar (khazarii negri sau kara-khazarii) „au fost, desigur, tot timpul turci, tribali, analfabeți, păgîni şi călăreți nomazi (o excelentă sursă de soldați pentru o armată de călăreți). Clasa înaltă, khazarii albi sau Aq-Khazarii, nobili (taidsi), nucleul de ridicare şi formare a statului khazar, au fost purtători şi mediatori ai culturii elenistice. Ei au fost cultivați, au avut puternice relații cu lumea elenistică şi erau bine organizați. Erau de asemenea evrei, în înțelesul de urmaşi israeliți cu relații, cunoştințe şi tradiții iudaice!"[9]

Oficial, un khazar putea fi atît de origine turcă cît şi de altă origine etnică precum: grec, slav, rhus, arab, „goth", maghiar, „roman" (posibil de origine romanică n.a.); statul khazar era aşadar pluri-lingv şi pluri-confesional.[10] Khazaria era o țară „cosmopolită, deschisă influențelor culturale şi religioase de tot felul; era o țară surprinzător de modernă în raport cu vecinii ei."[11]

Începînd cu secolul al IX-lea şi îndeosebi în veacurile X şi XI, numeroase comunități khazare emigrează şi se stabilesc în Polonia, Rhutenia, Ungaria, România şi în Balcani, formînd aşezări durabile; migrare petrecută pe fondul retragerii teritoriale a statului khazar în spațiul de origine, dintre mările Caspică şi Neagră.[12]

Evreii khazari şi Transilvania. O dispută istoriografică

Penetrarea unor mici comunități khazare în Transilvania prin vastul proces de transmigare prin Europa Centrală şi de Sud-Est a populației din fostul imperiu al Khazariei, este amintită într-o serie de lucrări.[13] Punctul de plecare al acestui studiu a fost de fapt, o expresie preluată de Arthut Koestler dintr-o lucrare precedentă: „O legendă românească ne vorbeşte de o invazie – în această țară – a unor evrei înarmați la o dată necunoscută."[14] Precedenta lucrare este de fapt o impresionantă operă în patru volume, publicată în 1957 la New York, *A Şocial and Religious History of the Jews*, semnată Baron S.W.. Cum această carte îmi este inaccesibilă în România, nu a rămas pentru identificarea acestei legende, decît puținele repere istorice şi etnografice publicate în limba română.

O posibilă interpretare a acestei invazii a unei armate evreeşti în evul mediu timpuriu, armată a evreilor khazari indubitabil, ar fi putut fi ancorată în spaţiul vestic al Transilvaniei unde, au penetrat cîndva în secolul al X-lea, tribul cabarilor de origine khazară. Acest controversat şi delicat subiect al istoriografiei româneşti contemporane, formează conţinutul primei părţi al studiului de faţă.

Numeroşi istorici sînt de părere că în 896, maghiarii „au fost conduşi în Panonia de un trib khazar dizident, cunoscut sub numele de kabari care s-au aşezat împreună cu ungurii în noua lor vatră. Khazarii-cabari erau bine cunoscuţi ca aurari şi argintari iscusiţi; maghiarii (iniţial mai primitivi) au deprins aceste meşteşuguri abia în noua lor ţară."[15] În cadrul imperiului Khazar, maghiarii erau folosiţi ca „perceptori" iar în cursul veacurilor de existenţă comună cu khazarii, maghiarii „primiseră – metaforic, dar poate chiar şi ad litteram o transfuzie de sînge din partea khazarilor" iar asta „i-a afectat în mai multe feluri", cel puţin în privinţa limbii.[16]

Faptul că maghiarii au fost conduşi în Panonia de un trib de khazari, aceasta se datorează „cunoaşterii drumului pe care aceştia îl mai parcurseseră anterior, cu ocazia primei lor intrări în Pannonia alături de huni, drum prin care se ţinea legătura între Pannonia şi centrul lor politic din nordul Caucazului."[17]

Árpád, primul conducător al maghiarilor a fost investit în funcţie, „după datinile şi obiceiurile khazarilor, prin ridicarea pe scuturile luptătorilor."[18] Árpád era fiul lui Almus sau Almutzes, „turc-cabar de origine, conducător al celor trei triburi de turci-cabari şi şapte de unguri în drumul lor din Atelkuz spre Pannonia; el a fost ucis în Erdeuelu (Ardeal, n.a.)."[19] Aşadar, ungurii „au fost supuşi de cabari, care făceau parte din neamul mai mare al chazarilor de origine turcică. Sub conducerea celor trei triburi de cabari cărora le erau supuşi şi care aveau ca şef pe cabarul Almutzes, ungurii au fost dirijaţi spre Pannonia."[20]

Numele conducătorului lor era Kanda (în maghiară Kende) şi acesta este titlul regelui lor mai mare, deşi rangul care îi conduce cu adevărat este Jula (în maghiară Gyula). Şi magharii fac tot ce le porunceşte acest Jula al lor."[21] Astfel Almutzes a fost Gyula iar conducătorul principal a fost Leved. Almutzes a predat puterea fiului sau Árpád.

Din această strînsă comuniune cabaro-maghiară, a rezultat o caracteristică interesantă a tînărului stat maghiar; în cadrul său, astfel că, „cel puţin pînă la 950 se vorbeau atît maghiara cît şi khazara." Astfel Bury, J.B. (*A History of the Eastern Roman Empire*, London, 1912) scria: „rezultatul acestei limbi duble îl constituie caracterul amestecat al maghiarei moderne, care a furnizat argumente false, dar atrăgătoare pentru cele două opinii opuse referitoare la afinităţile etnice ale maghiarilor." Toynbee, A (*Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, New York and Toronto, 1973) afirma: „ungurii au fost bilingvi la începuturile statului lor, după cum dovedesc cele 200 şi mai bine de împrumuturi din vechiul dialect ciuvaş al limbii turce pe care-l vorbeau khazarii."[22]

Istoricul maghiar Erik Molnár în opera sa consacrată etnogenezei ungurilor, a atribuit o mare importanță influenței khazare care ar fi durat timp de 200 de ani, opinie argumentată înaintea sa și de Gyula Moravcsin. Potrivit lor, triburile cabare „au jucat un rol important în compoziția etnică a ungurilor."[23]

Pe măsură ce statul maghiar se consolida, „cîmpia Alföld a fost ocupată de neamul nomad al kabarilor, adevărați turci, crescători de vite, călăreți și luptători"; această „semințe a kabarilor îi prăda pe slavii și rușii din stepă."[24]

Așezarea cabarilor în Alföld, corespunde de fapt cu un spațiu mai vast, al cărui nucleu ar fi fost Tisa mijlocie. De aici, spațiul locuit sau controlat de chazari s-ar fi întins pînă la Munții Apuseni, cu Dunărea la sud și rîul Someș la nord.[25] În centrul acestui spațiu se află vechiul areal al Bihorului. Dealtfel, acest toponim este de origine khazară iar derivatele sale sunt: Bihor, Biheros, Bihar, Virhor.[26]

István Erdély, afirma că „triburile cabarilor s-au așezat în nordul Ungariei, la poalele Carpaților, pe cursul superior al Tisei".[27] Este interesant, căci Victor Neumann descrie o particularitate a diasporei iudaice moderne în Maramureș: păstoritul evreiesc. Stînile oierilor evrei erau „o realitate economică imposibil de neglijat", atît în Maramureș cît și în Bucovina, „pînă la începutul veacului XX".[28] Este posibil, ca una dintre principalele trăsături de civilizație cabară, creșterea animalelor să fi devenit preponderentă cu trecerea timpului, în detrimentul caracterului militar. Autorul totuși afirmă că aceste comunități evreiești rurale sînt colonii migrate din Galiția poloneză în perioada modernă dar, marea majoritate a evreimii galițiene este de origine khazară. Apoi, autorul menționează același areal al Tisei mijlocii unde au locuit evrei și „unde se formaseră deja primele voievodate medievale".[29]

Alături de toponimul Bihar se află un omonim considerat a fi și el de origine khazară. Este vorba de Menumorut. Derivatele sale sunt: Menumarot, Menu Marot. El este fiul unui anume Morut sau Marot, și el de origine khazară.[30]

O altă ocupație a evreilor khazari era legată de transportul sării pe Mureș, comunități care dispuneau de mijloace și depozite în Transilvania; situație care va rezista dincolo de secolul al XI-lea. Pe de altă parte, khazarii „practicau o religie necunoscută, venerau sarea, își ciopleau templele în saline ori în munți de sare".[31] Se știe că singurele zone cu zăcăminte de sare din cadrul Khazariei, cu excepția Caucazului, se aflau în munții Carpați.

În afară de asta, în prezent, sînt două situri arheologice, aflate în vecinătatea spațiului descris mai sus și atribuite evreilor khazari. Unul se află „în partea de sud a Ungariei"[32] iar celălalt în Voivodina-Banatul sîrbesc, la Celarevo. Celarevo este un sit arheologic datat pentru veacurile VII-IX, „în apropierea Dunării, în Jugoslavia, adăpostind o necropolă medievală. Nu s-a găsit însă și așezarea care a hrănit cimitirul. Nu se știe cu certitudine cine erau cei înhumați la Celarevo, cert este însă că s-au observat unele paricularități cu ale avarilor, influența perșilor asupra unor obiecte găsite în morminte,menorele (reprezentarea unor sfeșnice

ritualice iudaice cu şapte braţe) şi alte simboluri ori laconice însemnări în ebraică. Siturile arheologice de la Cherson, din Crimeea, adăpostesc de asemenea plăcuţe de acelaşi tip de menore de la Celarevo. Aceasta i-a determinat pe specialişti să tragă concluzia că în împrejurările Novi Sadului (unde se află şi Celarevo) există vestigii arheologice care se diferenţiază de vestigiile avare, ceea ce poate sugera prezenţa unui alt substrat, aşadar a unui popor strămutat în cîmpia Panonică înaintea venirii ungurilor. (Fapt subliniat şi de Paul Lazăr Tonciulescu n.a.). În acest sens ar exista mărturii scrise. Un scrib anonim al regelui Béla, Abdul Hamid de Andaluzia şi Kinam socotesc că acest ţinut dunărean a fost locuit de popoare de origine turcă (ismailiţi) care socoteau a fi urmaşii triburilor migratoare din Cherson. Faptul în sine ar putea dovedi că necropola de la Celarevo aparţine, în parte, khazarilor iudaizaţi. Doctorul Isajlo Suk, arheolog şi arabist, originar din această zonă, aflat printre primii la săpăturile arheologice de la Celarevo, avea să facă o însemnare găsită după moartea sa. Această însemnare nu privea doar situl Celarevo, fiind mai degrabă o reflecţie personală. Textul sună astfel: „Pe cei îngropaţi la Celarevo, ungurii îi voiau unguri sau avari, evreii îi voiau evrei, musulmanii îi voiau mongoli, dar nimeni nu-i voia khazari. Cînd de fapt ei asta erau... Cimitirul e plin de cioburile ulcelelor cu menore încrustate. Şi cum la evrei o ulcică spartă înseamnă un om decăzut, un om pierdut, tot aşa şi acest cimitir este al celor decăzuţi şi pierduţi, aşa cum au fost khazarii pe aceste meleaguri în acele vremuri."[33]

La Sînnicolaul Mare, localitate din judeţul Timiş, s-a descoperit în 1799 un tezaur datat din secolul al X-lea. Pe unul din principalele vase ale tezaurului, apare „figura prinţului victorios care tîrîie de păr un prizonier" iar „scenele mitologice de pe spatele vasului de aur conţin afinităţi cu Sarkelul khazar."[34]

Un al toponim de rezonanţă khazară este Semender, reşedinţa de vară a kaghanului khazar de pe malul mării Caspice; ori, pe malul sudic al Dunării, în aval de Belgrad, se află vechea cetate medievală a Semendriei.

Aceste descoperiri demonstrează o prezenţă khazară în spaţiul delimitat de Dunăre, Someş, Munţii Apuseni şi Tisa. Deşi personajul reprezentat pe vasul de aur al tezaurului amintit „tîrîie de păr un prizonier", se pare că „nici la geograful Bavarez şi nici la Anonymus nu se consemnează conflicte sau războaie între chazari şi populaţia daco-română autohtonă. Este cert că relaţiile dintre cele două popoare au fost paşnice, căci altfel cronicarii timpului ar fi consemnat ceva dacă ar fi existat conflicte, aşa cum au făcut în situaţii asemănătoare."[35] Dacă este să dăm curs reprezentărilor mitologice româneşti, lucrurile stau tocmai invers.

Pe de altă parte, prezenţa khazară în regatul arpadian atît prin numele unor regi cu nume iudaice precum Aba Sámuel „care, pentru propriul său respect, se numea Oba. Oba se referă la Aba Sámuel, căsătorit cu sora regelui Ştefan cel Sfînt. El vine la conducerea regatului ungar între 1041-1044. Numele său confirmă că era turc-chazar, deoarece în ebraică *aba* înseamnă *tată*."[36] Apoi, regele Andrei

(1046-1060) a avut un fiu pe nume Salamon (1063-1074), în timpul căruia „Biharvár a fost practic a doua capitală a Ungariei"[37], deci centrul teritoriului dintre Tisa, Mureş şi Apuseni locuit de triburile cabare.

Mai mult, în secolul al X-lea, conducătorul ungar Taksony „a poftit un al doilea val de emigranţi khazari să se instaleze pe domeniile lui"[38], fapt semnalat şi de Anonymus.[39] Două secole mai tîrziu de la invitaţia conducătorului Taksony (947-970), Ioan Cinnamus, „cronicarul bizantin vorbeşte de trupe care păstrau legea mozaică, dar luptau în cadrul armatei maghiare din Dalmaţia în anul 1154 . (...) nu încape îndoială că majoritatea evreimii moderne îşi are originea în valurile migratoare de kabari-khazari, care joacă un rol de amploare în istoria timpurie a Ungariei. Nu numai că ţara era la început bilingvă dar şi guvernarea ei se baza pe dualismul monarhic (regim acceptat de unguri şi în modernitate. Cu 1867 prin dualismul austro-ungar, împăratul Austriei (Kende) era şi Gyula al Ungariei, adică rege. Probabil că nobilimea maghiară de atunci au văzut în acest nou regim şi o revenire la tradiţie), adică o variantă a sistemului khazar: regele de Jula sau Gyula (foarte popular şi astăzi ca nume de botez unguresc). Sistemul a durat pînă la sfîrşitul secolului X cînd Sf. Ştefan a îmbrăcat credinţa romano-catolică şi l-a învins pe un Gyula răzvrătit (care stăpînea voievodatul Transilvaniei n.a.) – după cum ne putem şi aştepta un khazar, «trufaş în credinţa lui, care nu vroia în ruptul capului să se creştineze». Acest episod a pus capăt dualismului monarhiei, dar nu şi influenţei comunităţii khazaro-evreieşti în Ungaria."[40]

O ipoteză amintită de István Erdély şi susţinută de Moor E., este legată de o presupusă originie cabară a secuilor de astăzi, care ar fi venit în regiunea Bihor la invitaţia ducelui Taksony în cursul veacului al X-lea.[41] Paul Lendvai presupune că „în bazinul carpatic secuii au imigrat iniţial ca un trib bulgaro-turanic împreună cu kabarii sau înaintea maghiarilor, şi că deja luptele de dinaintea descălecatului ei ar fi stat de partea ungurilor. Oricum ar fi, sigur este că secuii au mai folosit la începutul epocii moderne o variantă a scrierii turceşti."[42]

O altă versiune afirmă că secuii „ar putea fi identificaţi cu un popor turc care a migrat în bazinul carpatic în preajma lui 670" însă „evidenţa arheologică nu a fost verificată lingvistic". La mijlocul secolului al X-lea erau „încă bilingvi, vorbeau ambele limbi materne: limba turcă şi limba ungară finno-ugrică. Numele lor în general a derivat din numele tribului turco-bulgar *Eskil*, dealtfel, acest lucru este foarte disputat." Constantin Porfyrogenetul afirma că secuii „descind dintr-un trib numit al cabarilor". Oricum, originea secuilor „ar putea fi turcică", păstrîndu-şi organizarea turcică tribală pînă în vremurile moderne.[43]

În 1990, istoricul Kevin Alan Brook a vizitat ţinutul secuiesc din Transilvania într-o expediţie privind evreii ardeleni. În acest spaţiu, Alan Brook a primit confirmarea că evreii transilvăneni, sînt potrivit tradiţiei, de origine turcică. Dar „aceasta nedovedind că au fost khazari. Ei ar puteau fi tătari, cumani sau oghuzi.

Dar, cel mult ei ar fi putut fi khazari, precum khazarii convertiți la principiul iudaismului în număr mai mare decît oricare al grup turcic."[44]

În consecință, atît problema originii etnice a secuilor cît și chestiunea evreimii ardelene rămîne deschisă. În ceea ce privește legenda românească amintită de Koestler legată de o invazie evreiască, poate fi localizată undeva în Transilvania de vest. Deși Lazăr Tonciulescu afirmă că sursele documentare contemporane epocii nu amintesc conflicte între khazari și autohtoni, același autor discută pe larg scrisoarea regelui khazar Iosif adresată rabinului Chasdai/Hasdai din Cordoba în anul 960. Acolo regele khazar afirmă că Dumnezeu i-ar fi spus: „Fii tare și puternic, pune-te în fruntea vitejilor tăi și pleacă în țara Rudlas și în țara Ardial (Ardeal – după părerea lui Tonciulescu), căci eu am băgat frică și teamă de tine în inimile acelor locuitori și ți-îi voi preda pe mîna ta."[45] Și apoi avem și tezaurul de la Sînnicolaul Mare cu cavalerul khazar trăgînd de păr un prizonier. Reperele arheologice și istorice îi arată prezenți pe culoarul Tisei și mai la est de aceasta, între Someș, Munții Apuseni și Dunăre. Reperele etnografice și mitologice au păstrat prezența evreilor khazari, într-o regiune apropiată Banatului și Transilvaniei și legată de acestea prin schimburile comerciale și pendulările pastorale.❑

Note:

1. Din vasta bibliografie pentru acest subiect amintesc selectiv: Artamonov, M.I., *Khazar History* , Leningrad, 1962; Bartha, A., *A IX-X Szazadi Magyar Tarsadalomn* (Hungarian Society in the 9th –10th Centuries), Budapest, 1968; Dunlop, D.M., *The History of the Jewish Khazars*, Princeton, 1954; Frazer, Sir James, *The Killing of the Khazar Kings*, Folklore, XXVIII, 1917;Graetz, H.H., *History of the Jews*, Philadelphia, 1891-1898; Kokovtsov, P., *The Hebrew-Khazar Correspondence in the Tenth Century*, Leningrad, 1932; Kutschera, Hugo Freiherr von, *Die Chasaren*, Wien, 1910; Landau, *The Present Position of the Khazar Problem*", Zion, Jerusalem, 1942; Poliak, A.N., *The Khazar Conversion to Judaism*, Zion, Jerusalem, 1941 și *Khazaria – The History of a Jewish Kingdom in Europe*, Mossad Bialik, Tel Aviv, 1951; Roth, C., *The World History of the Jewish People*, vol.II: *The Dark Ages*, London, 1966; Shapiro, H., *The Jewish People: A Biological History*", UNESCO, Paris, 1953; Vetulani, A., *The Jews in Medievael Poland*, Jewish J. of Sociology, December, 1962; Zajackowski, *The Khazar Culture and its Heirs*, Breslau, 1946 și *The Problem of the Language of the Khazars*, Proc.Breslau Soc. Of Sciences, 1946; Zborowski, M., and Herzog, E., *Life Is With People – The Jewish Little-Town of Eastern Europe*, New York, 1982.

2. În cursul secolului X, Imperiul Khazar a atins ca frontieră vestică linia fluviului Nistru.

3. Din cele cîteva lucrări apărute în limba română care abordează în subsidiar chestiunea khazară amintesc: Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus, Geneza ideilor moderne în Europa centrală și de sud-est*, Editura All, 1997, București; V.Spinei, P.Diaconu și I.Ferenczi, *Migratori la cumpăna dintre milenii: ungurii, pecenegii, uzii și cumanii* apud *Istoria Românilor*, vol.III, Editura Enciclopedică, București, 2001. Mult mai documentată este lucrarea : Paul Lazăr Tonciulescu, *Ardealul pămînt și cuvînt românesc*, Editura Miracol, 2001, București. Între lucrările de ficțiune amintesc aici pe Milorad Pavici, *Dicționarul khazar, roman-lexic în 100 000 de cuvinte, exemplar feminin*, Editura Nemira, 1998, București. Milorad Pavici a publicat și exemplarul masculin al Dicționarului khazar, dar acesta nu a fost tradus în limba română.

4. Între cele mai importante lucrări ale filologului Lazăr Şăineanu, amintesc selectiv: *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, 1885; *Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german*, Bucureşti, 1889; *Istoria filologiei române. Studii critice*, Bucureşti, 1892; *Basmele române în comparaţiune cu legendele antice clasice şi în legătură cu basmele popoarelor învecinate şi ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, Bucureşti, 1895; *Studii folclorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, Bucureşti, 1896; *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, Bucureşti, 1900.

5. Lucrarea care a impulsionat cercetarea evreilor khazari a fost aceea scrisă de Arthur Koestler, *Al XIII-lea trib. Imperiul khazarilor şi moştenirea sa*. Pentru versiunea în limba română (singura), vezi exemplarul publicat la Editura Nagard, Roma, 1987.

6 ."In the early Middle Ages a powerful state, inhabited by the Khazars, existed on the coast of the Black Sea." (Raymond Leslie Buell, *Polland: Key to Europe*, New York, N.Y.:A.A.Knopf, 1939, p.288) „The immigration (originally transmigration) of fews to Poland started in the middle of the IX century. (...) Chazars was situated in the vicinity of Kiev and extended to the Dniestr(Nistru n.a.), it ceased to exist in 1969." (Michal M.Borwicz, *A Thousand years of Jewish Life in Poland*, Paris, 1955, p.18)

7. vezi *Khazaria (586-1083 A.D.)*, essay bassed on Dennis A.Leventhal's article, *Suggested Modifications to an MW Army List: The Khazars*, Saga, no.73, February 2000, pp.31-35

8. „(...) kaghanul se îndreptă spre trimisul evreilor întrebîndu-l ce avea de zis despre religia sa. Rabinul Isaac Sangari îi răspunse că, de fapt, khazarii nici nu trebuiau să treacă la o nouă credinţă. Să se ţină de cea veche. Cum toţi păreau miraţi de gîndirea lui, rabinul le explică: Voi nu sunteţi khazari. Sunteţi nişte evrei care vă întoarceţi acolo unde vă e locul: către adevăratul Dumnezeu al strămbunilor voştri." (Milorad Pavici, op.cit., pp. 228-229) Răspunsul teologului grec de la universitatea din Constantinopol, a fost următorul: „Noi grecii, dîndu-vă crucea, n-o să vă luăm şi cuvîntul ca zălog, aşa cum ar face-o sarazinii ori evreii. Nici n-o să vă cerem ca o dată cu crucea să vă însuşiţi şi limba noastră greacă. Dimpotrivă, ţineţi-vă sănătoşi limba voastră khazară. Dar aveţi grijă, dacă veţi trece la legea iudaică ori la cea mahomedană, n-o să mai fie tot aşa. Căci o dată cu credinţa lor o să trebuiască să le însuşiţi şi limba." (idem, p. 130)

9. vezi site-ul *The Khazar Heritage*, cap. *The Jewish Kingdom of Khazaria*. Despre teritoriul imperiului khazar, aflăm: "The geographical expansion did not decrease until the khazar empire covered an area from Hungary-Austria in the west to the Aral sea in the east, Kiev-Upper in the North and the Black and Caspian seas and Caucasus in south. They installed counts (the so called Jewish princes) in Hungary-Austria, they taxated Goths in Crimeea and Greek-Byzantine towns and laudlords at the northern shores of the Black sea, they taxated Rhus merchands and raiders and all other trading through their territory."

10. "A khazar official could be of Turk, Slav, Greek, Rhus, Arab, Goth, Roman and Magyar ethnical origin, as well as a confessional Christian, Jew, Muslim or maybe just pagan. They then just had to be multilingual and capable of communicating with all these nationalities." (ibidem)

11. Arthur Koestler, op.cit., pp.45-47. „(...) În capitala khazară, după datină, sînt şapte judecători. Dintre aceştia doi sînt pentru musulmani, doi pentru khazari – care judecă după Tora, doi pentru creştini – care judecă după Evanghelie şi unul pentru saqualiti, neamul rhus şi alţi păgîni, care judecă după legea păgînească. În oraşul lui (al kaganului, n.a.), sînt mulţi musulmani, negustori şi meşteşugari care au venit în ţara asta datorită dreptăţii şi adăpostului de primejdii pe care le asigură." (ibidem, p. 52) Khazaria era singurul refugiu, singura „formă de îndurare manifestată în istorie faţă de cei care au luat calea surghiunului, sau au fost împinşi pe ea". Khazaria devenise un adevărat „cămin naţional" pentru toţi bejenarii din Bizanţ, din califatul arab sau de aiurea, imagine pe care a avut-o şi continuă să o aibe S.U.A, astăzi.

12. "After 900, in an attempt to escape Russia and keep their sovereignity, small detachments of Khazars with their families, especially from the splinted and distrupted army, fled westward to Crimeea, Roumania and Hungary. A northern group, penetrating Russia, went out of reach tu Prussia/Lithuania." (*The Khazar Heritage, The Jewish Kingdom of Khazaria*, p.1)

13. "The Khazar kings, nobility and many tribesmen converted to Judaism and the khazars became a sedentary nation. Together with their Judaic compatriots they advanced civilization throughout Russia and Transylvania. (...) The art thereafter spread with the advancing khazar Judaic influence up the Volga, Don, Danube, Dniester and Dniepr rivers into Transylvania and Silesia." (Samuel Kurinsky, *The Jews and the Khazars*) Victor Neumann aminteşte despre „prezenţa mai mult sau mai puţin întîmplătoare a unor evrei în regiunea dintre Mureş şi Dunăre, acolo unde se formaseră deja primele voievodate medievale. Informaţiile ne parvin din însemnările lui Eustathies, Gerhardus de Sagredo, Benjamin de Tudela şi Petahija din Ratisbona. Documentele amintesc pentru secolele medievalităţii timpurii relaţiile evreilor cu maghiarii, românii, bulgarii, respectiv, cu ruşii, sîrbii, grecii." (Victor Neumann, op.cit., p. 82)

14. "A Rumanian legend tells of an invasion – the date unknown – of armed Jews into that country." (Arthur Koestler, op.cit., p. 176 quoted by Baron, S.W., *A Social and Religious History of the Jews*, vol.IV, New York, 1957, p. 77).

15. Ibidem, p. 50. „Maghiarii fuseseră aliaţii khazarilor şi aparent, vasalii lor, de bună voie, încă dela ivirea Imperiului Khazar. Maghiarii, la origine nu erau înrudiţi cu naţiunile slave şi turcice din stepe, în mijlocul cărora au venit să trăiască; aşadar o curiozitate etnică şi asta au rămas pînă în zilele noastre. La o dată necunoscută din primele secole ale erei creştine, acest trib nomad a fost alungat de pe arealul său iniţial din Urali şi a migrat spre sud prin stepe, într-un tîrziu stabilindu-se în regiunea dintre rîurile Don şi Kuban. Astfel au ajuns vecini cu khazarii încă dinainte ca aceştia din urmă să devină importanţi. O vreme au făcut parte dintr-o federaţie de populaţii seminomade, onogurii (cele zece săgeţi sau zece triburi); se crede că numele de ungar sau ungur reprezintă o versiune slavă a cuvîntului respectiv, în timp ce maghiar este numele pe care şi l-au dat ei înşişi din vremuri străvechi şi l-au păstrat pînă astăzi." (ibidem, p. 98)

16. Mai mult, „khazarii le-au dat un rege care a întemeiat prima dinastie maghiară; în al doilea rînd, mai multe triburi khazare s-au unit cu maghiarii şi le-au transformat fundamental caracterul etnic." (ibidem, p. 99 şi 101) „În timpul cît au suportat dominaţia chaganatului chazar, ungurii au fost nevoiţi să se conformeze îndatoririlor militare şi de altă natură impuse de acesta. Durata exactă a perioadei cît s-au aflat în subordinea chazarilor nu este cunoscută." (V.Spinei, P.Diaconu şi I.Ferenczi, op.cit., p. 252)

17. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., pp. 304-305 „(...) ungurii au aparţinut vreme mai îndelungată imperiului khazar turanic dintre Volga mijlocie şi cursul inferior al Dunării. (...)Tradiţia maghiară mai tîrzie a trecut însă sub tăcere atît relaţiile strînse cu khazarii, a căror pătură conducătoare s-a convertit în secolul al VIII-lea la iudaism, cît şi motivele reale ale migraţiei, care a condus triburile împreună cu aliaţii lor de origine khazară sau turanică pînă în coastele Carpaţilor." (Paul Lendvai, *Ungurii*, Humanitas, Bucureşti, 2001, pp. 21-22)

18. Constantin Porfyrogenetul, 950, apud Arthur Koestler, op.cit., p.100.

19. István Erdély, *Teza de candidat în ştiinţe*, Budapesta, 1959.

20. *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungurilor*, traducere: Paul Lazăr Tonciulescu, Editura Miracol, Bucureşti, 1996, p. 16. „Álmos a murit în timpul călătoriei şi, pe nesimţite, a dispărut din istorie." (Paul Lendvai, op.cit., p. 23).

21. Gardezi cit. Arthur Koestler, op.cit., p. 102. „Există motive care îndeamnă să credem că primii Jula ai Ungariei erau kabari." Vezi şi Gergely András, *Istoria Ungariei*, Odorheiu Secuiesc, 1993.

22. Bury şi Toynbee cit. Ibidem, p. 101. Iată şi o referire recentă: "Magyars and Khazars learned each others languages, such that the khazar language was spoken in Hungary until at least the middle of the tenth century." (Kevin Alan Brook, The Jews oh Khazaria, 1999, p. 208 – referring to the fact that Khazars living in Hungary taught their language to their Hungarian neighbours.); Marczali N., în *Histoire de la nation hongroise*, Budapest, afirmă că ungurii vorbeau o limbă mixtă.

23. István Erdély, *Les Relations Hungaro-Khazares*, Studia Et Acta Orientalia, IV, Bucarest, 1962, pp.40-41 şi 42-43

24. Arthur Koestler, op.cit., p. 105 „Kabarii care erau mai vrednici la război şi mai vîrtoşi, au ajuns tribul conducător şi au adus gazdelor lor o infuzie de spirit de aventură care avea să-i prefacă foarte curînd într-un flagel al Europei. (...) Ei i-au învăţat pe maghiari acele tactici cu totul deosebite şi caracteristice, folosite din vremuri străvechi de toate neamurile turcice, şi de nimeni altcineva. (...) khazarii au jucat un rol important în înfiinţarea statului ungar." (Macartney, C.A., *The Magyars in the Ninth Century*, 1930, Cambridge, quoted in idem)

25. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit, p. 302 „(...) Această zonă corespunde Tisei mijlocii, fiind identică cu cea descrisă de Geograful Bavarez ca fiind locuită de chazari la sfîrşitul secolului al IX-lea (866-890), deci înainte de intrarea ungurilor migratori în Pannonia. De aici putem trage concluzia că poporul chazar, sub forma mai multor triburi exista pe Tisa mijlocie, deci între Dunăre şi Munţii Apuseni încă de la mijlocul secolului al IX-lea, formînd ramura cea mai occidentală a întinsului imperiu chazar." (ibidem, pp. 302-303)

26. *Armenian version of the life of Saint Stephen of Sugdaia*, cited in Gero, p. 22

27. István Erdély, op.cit., p. 46

28. Victor Neumann, op.cit., p. 103

29. Ibidem, p. 82

30. Anonymus, cited in Douglas Dunlop's article *The Khazars* in *The Dark Ages: Jews in Christian Europe, 711-1096*, 1966, p. 348

31. Milorad Pavici, op.cit., p. 237. Vezi şi pp. 240-241: Sare şi vis

32. "(...) In southern Hungary, archaeologists discovered a khazar ring engraved with Hebrew letters. These Khazars joined the pre-existing Jews of Hungary and formed communities in the main cities, including Buda." (Eli Valley, *The Great Jewish Cities of Central and Eastern Europe*, Northvale, New York: Jason Aronson, 1999, p. 377)

33. Milorad Pavici, op.cit., pp. 59-60. „(...) Zac în morminte de familie risipite pe malul Dunării, iar în fiecare mormînt capul e orientat spre Ierusalim. Zac în morminte duble, dimpreună cu caii, doar că stau cu ochii închişi şi întorşi spre o altă lume decît aceea a dobitoacelor; zac sub femeile lor care stau ghemuite pe pîntece, încît ei nu le mai văd faţa ci sînii. Uneori sînt îngropaţi în picioare şi arată îngrozitor de bătrîni, cu o figură descompusă cu atîta scrutare a cerului, avînd cu ei cîte o plăcuţă de teracotă încrustată cu numele lui Yehuda ori cu cuvîntul *shahor* – negru. La colţurile mormintelor ard focuri, la picioare ţin hrana, la cingătoare pumnalele. Lîngă ei zace şi cîte un animal, mereu altul, de la mormînt la mormînt: aici o oaie, un bou sau o capră, acolo o găină, un porc sau un cerb, iar în mormintele de copii sînt depuse ouă. Alteori lîngă ei dai de uneltele lor, securi sau tot soiuri de cleşti de aurar. Ochii, urechile şi gurile le sînt astupate cu căpăcele din cioburi de teracotă încrustate cu sfeşnice evreieşti cu şapte braţe, teracota fiind de provenienţă romană datînd din secolul al III-lea sau al IV-lea. (...) Aceste căpăcele cu încrustaţii pentru ochi, gură şi urechi îi apărau de demoni şi *şedini*, ca nu cumva să li se furişeze în morminte, doar că cioburile erau risipite în tot cimitirul (...)." (Ibidem, pp. 109-110)

34. Arthur Koestler, op.cit., p. 49

35. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., p.303

36. Cronica..., p.63

37. *History of Transylvania*, General Editor Béla Köpeczi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, pp. 142

38. Arthur Koestler, op.cit., p. 146

39. „(...) din ţara Bular au venit oarecari stăpîni foarte nobili cu o mulţime mare de ismaeliţi al căror nume fuseseră Billa şi Bocsun. Cărora, ducele Toscun le-a dăruit pămînturi în diferite locuri ale ungurilor şi pe deasupra le-a cedat pe veci o fortăreaţă care se numeşte Pest." Cronica..., p. 109

40. Arthur Koestler, op.cit., pp. 146-147. Astfel, de pildă în veacul al XIII-lea, custodele veniturilor Curţii Regale sub Andrei II (1205-1235) „era şambelanul conte Teka, un evreu de origine khazară, mare moşier, un geniu al finanţelor şi diplomaţiei". Apoi, pînă către 1222, "evreii erau fie şefi de tarapane, perceptori(ceea ce fuseseră şi ungurii la rîndul lor în Khazaria n.a.) sau controlori ai monopolului regal asupra sării" (idem) lucru confirmat şi de Victor Neumann op.cit., p. 82. O altă sursă afirmă că „(...) the last khazars who fled into Hungary in 1200-1300, where they received by their former vassals, the Magyar kings." (Monroe Rosenthal and Isaac Mozeson, *Wars of the Jews: A Military History from Biblical to Modern Times*, New York, N.Y.:Hippocrene Books, 1990, p. 224

41. Moor, E., *L'etablissement des Hongrois de la conquète arpadienne et l'origine des sicules*, Szeged, 1944 vezi şi Györffy Gy., *Du clan hongrois jusqu'au comitat, de la tribu jusqu'au pays*, II Századok, 1958

42. Paul Lendvai, op.cit., p. 31. Despre scrierea veche a secuilor, vezi articolul: Dr. Hosszú Gábor, *The Bug Symbols in the Sekler-Hungarian Rune Writing.*

43. *The Formation of the Szekely Settlements*, in History of Transylvania..., pp.178-179. „(...) regiunea Bihar a fost complet ocupată de aşezări ungureşti în cursul secolului X, ceea ce explică de ce secuii s-au maghiarizat în veacul al XI-lea şi vorbesc numai maghiara în timp ce s-au mişcat prin Transilvania, păstrîndu-şi totdeodată şi alfabetul lor runic." (idem)

44. "(...) A relative of a Transilvanian Jew who has been in touch with we once told him *We are not Semites – we are white Turks from far to the East, and our homes were destroyed by the Russians.* These are the Jews of the town Sfîntul Gheorghe in what is now Romania. Though their community had intermingled with some Hungarians and Romaninans, they remained a cohesive community with knowledge of its Turkic origins for centuries. In the 1999 a genealogical expedition hired by my Transylvanian Jewish acquitance found confirmation of the tradition that these Jews are Turkic. That does not prove that they were khazars. They could have been Tatars or Kipchakes (Cumans) or Oghuzes. But most likely they were khazars, as the khazars converted to standard Judaism in larger numbers than any other Turkic group." (Kevin Alan Brook, *Are Russian Jews Descended from the khazars? A Reassessment Based upon the Latest Historical, Archeological, Linguistic and Genetic Evidence.*

45. Paul Lazăr Tonciulescu, op.cit., p. 189

*

***Adrian MAJURU**, doctorand, este licenţiat al Facultăţii de Istorie din Bucureşti, MA din 1998 cu lucrarea* Regele Carol al II-lea: mitul omului politic vs. miturile României „veşnice". *A publicat studii şi articole în revistele* 22, Magazin istoric *şi* A Hét. *În prezent este istoric la Muzeul Municipiului Bucureşti.*

Analiză

Reconstituirea dreptului de proprietate al comunităților minoritare

EMŐD VERESS

„Proprietatea este dreptul ce-l are cineva de a se bucura *și a dispune de un lucru în mod exclusiv și absolut, însă în limitele determinate de lege."*
Art. 480, Codul civil român

1. Premisele reprivatizării

Regimul comunist, clădit pe ideologia marxist-leninistă conform căreia eliminarea tuturor formelor de exploatare poate fi realizată doar prin abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, a făcut din principiul etatizării o valoare absolută. Astfel, prin diferite procedee specifice sistemelor totalitariste (ca naționalizarea, cooperativizarea etc.) proprietatea privată a fost abolită sau sever limitată.

După schimbările din decembrie 1989 era de așteptat să apară, prin democratizarea regimului politic, un proces invers — reprivatizarea — ca premisă a statului de drept, a pieței libere și concurențiale. Acest proces al perioadei postdecembriste, în general, poate fi caracterizat prin următoarele:

a) caracterul limitat și treptat al soluțiilor, prin punerea sub semnul întrebării a principiului restitutio in integrum, *și soluții conjuncturale;*

b) întîrzierea adoptării actelor normative reparatorii în raport cu majoritatea țărilor foste socialiste.[1] Se poate realiza un întreg inventar al promisiunilor politice, chiar cuprinse în textul unor acte normative, neonorate sau nejustificat de întîrziate.[2]

c) probleme de aplicare a actelor normative în materie;

d) contestarea ideii de reprivatizare („lipsa de respect față de proprietatea privată manifestată în timpul regimului comunist, ca și propaganda ideologică efectuată în acel timp nu puteau să nu lase și urme adînci în mentalitatea unei mari părți a populației, îndeosebi a celei care nu are proprietăți de recuperat și care își vede uneori propriile interese, mai mult sau mai puțin legitime, amenințate prin retrocedările solicitate de proprietari"[3]);

e) datorită tergiversărilor şi ezitărilor, complexitatea problemei reprivatizării a crescut continuu. Aplicarea primelor legi de reprivatizare limitată (Legea nr. 18/1991 sau Legea nr. 112/1995), precum şi abuzurile în aplicarea acestor legi au făcut imposibilă punerea în practică în mod normal şi deplin a legislaţiei ulterioare de reprivatizare.

2. Tipuri de proprietate în Constituţia din 1991

Constituţia adoptată prin referendum la 8 decembrie 1991 recunoaşte două forme ale dreptului de proprietate: proprietatea privată şi proprietatea publică. Aşa cum s-a subliniat, „proprietatea privată este regula, iar proprietatea publică excepţia".

2.1. Proprietatea privată

Art. 41 din Constituţia din 1991, avînd titlul „Protecţia proprietăţii private", cuprins în capitolul referitor la drepturile şi libertăţile fundamentale, prevede:

„(1) Dreptul de proprietate, precum şi creanţele asupra statului, sînt garantate. Conţinutul şi limitele acestor drepturi se stabilesc prin lege.

(2) Proprietatea privată este ocrotită în mod egal de lege, indiferent de titular. Cetăţenii străini şi apatrizii nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor.

(3) Nimeni nu poate fi expropriat decît pentru o cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii, cu dreaptă şi prealabilă despăgubire.[4]

(4) Pentru lucrări de interes general, autoritatea publică poate folosi subsolul oricărei proprietăţi imobiliare, cu obligaţia de a despăgubi proprietarul pentru daunele aduse solului, plantaţiilor sau construcţiilor, precum şi pentru alte daune imputabile autorităţii.

(5) Despăgubirile prevăzute în alineatele (3) şi (4) se stabilesc de comun acord cu proprietarul sau, în caz de divergenţă, prin justiţie.

(6) Dreptul de proprietate obligă la respectarea sarcinilor privind protecţia mediului şi asigurarea bunei vecinătăţi, precum şi la respectarea celorlalte sarcini care, potrivit legii sau obiceiului, revin proprietarului.

(7) Averea dobîndită licit nu poate fi confiscată. Caracterul licit al dobîndirii se prezumă.

(8) Bunurile destinate, folosite sau rezultate din infracţiuni ori contravenţii pot fi confiscate numai în condiţiile legii."

La rîndul său, art. 135, avînd titlul „Proprietatea", cuprins în titlul referitor la economie şi finanţele publice, dispune:

„(1) Statul ocroteşte proprietatea.

(2) Proprietatea este publică sau privată.

(3) Proprietatea publică aparţine statului sau unităţilor administrativ-teritoriale.

(4) Bogăţiile de orice natură ale subsolului, căile de comunicaţie, spaţiul aerian, apele cu potenţial energetic valorificabil şi acelea ce pot fi folosite în interes public,

plajele, marea teritorială, resursele naturale ale zonei economice şi a platoului continental, precum şi alte bunuri stabilite prin lege, fac obiectul exclusiv al proprietăţii publice.

(5) Bunurile proprietate publică sînt inalienabile. În condiţiile legii, ele pot fi date în administrare regiilor autonome ori instituţiilor publice sau pot fi concesionate ori închiriate.

(6) Proprietate privată este, în condiţiile legii, inviolabilă."

Alineatul (6) din art. 135 nu a figurat în proiectul iniţial al legii fundamentale, fapt care caracterizează atitudinea generală faţă de proprietatea privată a celor care au elaborat textul proiectului.

S-ar putea reproşa textului constituţional că a omis principiul reprivatizării, ca modalitate de desfiinţare a abuzurilor regimului comunist. Consacrarea acestui principiu la nivel constituţional ar fi influenţat atît evoluţia legislaţiei în privinţa retrocedărilor, cît şi practica instanţelor. Însă în condiţiile ideologice post-comuniste acest principiu nu a fost considerat ca o valoare constituţională.

Pe baza prevederilor constituţionale, dreptul de proprietate privată a fost definit ca „dreptul de proprietate privată aparţinînd persoanelor fizice şi persoanelor juridice de tip particular, dreptul de proprietate al societăţilor comerciale cu capital integral sau majoritar de stat şi dreptul de proprietate privată al statului, unităţilor administrativ-teritoriale şi al persoanelor juridice înfiinţate de autorităţile centrale ale statului sau de autorităţile locale, cum sînt regiile autonome."[5] În privinţa domeniului privat al statului, în perioada interbelică s-a concluzionat că „statul le stăpîneşte ca orice proprietar particular, adică de care se foloseşte, care îi produc venituri şi pe care de obicei le poate înstrăina. Aceste bunuri nu sînt afectate uzului public. Ele nu se deosebesc de bunurile particularilor decît prin aceea că proprietarul lor este statul, judeţul sau comuna în loc de a fi o persoană particulară."[6] Din punct de vedere economic prezintă importanţă proporţia capitalului de stat în economie.

2.2. Proprietatea publică

Din articolul citat mai sus rezultă caracterul constituţional al dreptului de proprietate publică. Acest drept diferă esenţial faţă de dreptul de proprietate socialistă.

Din prevederile constituţionale reiese faptul că titular al dreptului de proprietate publică poate fi exclusiv statul sau unităţile administrativ-teritoriale (comunele, oraşele şi judeţele).

Regulile detaliate se găsesc în Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică şi regimul juridic al acesteia.[7] Potrivit art. 1 din Lege, dreptul de proprietate publică *„aparţine statului sau unităţilor administrativ-teritoriale, asupra bunurilor care, potrivit legii sau prin natura lor, sînt de uz sau de interes public."* Statul apare ca titular în cazul domeniului public de interes naţional, iar unităţile administrativ-teritoriale, în cazul domeniului public de interes local.

Caracteristicile cele mai importante ale dreptului de proprietate publică[8] sînt (art. 11 din Legea nr. 213/1998):

a) inalienabilitate – adică aceste bunuri nu pot fi înstrăinate în nici un mod, fiind scoase din circuitul civil. Valorificarea lor este posibilă prin darea în administrare sau folosinţă, concesionare, închiriere.[9]

b) insesizabilitate – adică nu pot fi urmărite de creditorii statului sau unităţilor administrativ-teritoriale sau al persoanelor care le posedă cu orice titlu, şi nu pot servi ca garanţie pentru creanţe.

c) imprescriptibilitate – atît sub aspect extinctiv (acţiunea în revendicare nu se prescrie) cît şi achizitiv (dreptul respectiv nu poate fi dobîndit prin uzucapiune).

În schimb, bunurile proprietate privată sînt alienabile, sesizabile, imprescriptibile extinctiv, dar prescriptibile achizitiv (adică acţiunea în revendicare poate fi paralizată prin invocarea uzucapiunii).

Legea nr. 213/1998 privind proprietatea publică şi regimul juridic al acesteia este însă importantă şi din punctul de vedere al reprivatizării, fiindcă a reluat la nivelul unei legi şi a extins posibilitatea de a se adresa instanţelor judecătoreşti pentru restituirea imobilelor preluate fără titlu, adică fără respectarea legislaţiei în vigoare la data preluării.

Astfel, art. 6 alin. (2) prevede că „bunurile preluate de stat fără un titlu valabil, inclusiv cele obţinute prin vicierea consimţămîntului, pot fi revendicate de foştii proprietari sau succesorii acestora, dacă nu fac obiectul unor legi speciale de reparaţie."

În privinţa domeniului public al statului, art. 6 alin. (1) din Legea nr. 213/1998 stabileşte că fac parte din domeniul public „bunurile dobîndite de stat în perioada de 6 martie 1945-22 decembrie 1989, dacă au intrat în proprietatea statului, în temeiul unui titlu valabil..." *Prin titlu valabil se înţelege că manifestarea de voinţă de preluare a respectat Constituţia, tratatele internaţionale la care România era parte şi a legilor în vigoare la data preluării lor de către stat.*[10] *Conform alin. (3) din articolul citat, instanţele judecătoreşti sînt competente să stabilească valabilitatea titlului.*

Condiţiile de valabilitate se raportează la:

- respectarea Constituţiei în vigoare la data preluării (Constituţiile din 1948, 1952, 1965);
- respectarea tratatelor internaţionale la care România era parte;
- respectarea legilor în vigoare.

Dacă nu au fost respectate aceste prevederi, se poate adresa instanţelor judecătoreşti pentru a aprecia valabilitatea titlului. Dacă titlul nu este valabil, se poate obţine retrocedarea. „Legea îndrituieşte instanţele de judecată să cerceteze doar dacă legile de preluare de către stat, în perioada analizată, au fost respectate, în sensul aplicării lor corecte, şi nu raţiunea pentru care astfel de legi au fost edictate, aspect care intră deja în sfera politicului, fiind străin controlului judecătoresc."[11]

Un aspect diferit reprezintă cazul imobilelor trecute în proprietatea statului prin vicierea consimțământului. Vicierea consimțământului este sancționată printr-o acțiune de anulare, care este prescriptibilă în termenul general de prescripție extinctivă de 3 ani. Însă, în acest caz special, acțiunea de anulare devine acțiune în nulitate absolută, cu caracter imprescriptibil, prin efectul Legii nr. 213/1998, care se referă la „revendicare". Sîntem în prezența unui caz de nulitate absolută pentru vicii de consimțământ, alături de cele reglementate de Codul civil (error in corpore și error in negotio).[12] Există și părerea conform căreia legiuitorul a operat o repunere în termenul general de prescripție,[13] asemănător situațiilor prevăzute de art. 13 alin. (2) din Legea nr. 18/1991 republicată și art. 5 alin. (5) din Legea nr. 112/1995. În aceste cazuri repunerea în termen este expres prevăzută; în cazul nostru acest lucru nu este prevăzut; în schimb legea însăși se referă la revendicare („pot fi revendicate"), care implică imprescriptibilitatea unei acțiuni cu acest scop.

3. Reprivatizarea în România postcomunistă

Reprivatizarea, în funcție de obiectul său concret, poate fi clasificată în:

a) reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor cu destinație agricolă, forestieră sau de altă natură. Actele normative care reglementează acest aspect: Decretul-lege nr. 42/1990, Legea nr. 18/1991, Legea 169/1997, Ordonanța de urgență nr. 198/1999, Legea nr. 1/2000, Legea nr. 268/2001 privind privatizarea societăților comerciale ce dețin în administrare terenuri proprietate publică sau privată a statului cu destinație agricolă și înființarea Agenției Domeniilor Statului etc.

b) restituirea în natură sau prin echivalent a unor imobile (clădiri și terenuri) preluate abuziv. Actele normative care reglementează acest aspect: Legea nr. 112/1995, Legea nr. 10/2001 etc.

c) reprivatizarea unor bunuri mobile preluate în mod abuziv (de exemplu: metale prețioase). Actele normative care reglementează acest aspect: Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, Ordonanța de urgență nr. 190/2000 privind regimul metalelor prețioase etc.

3.1. Atitudinea U.D.M.R. față de reprivatizare

Primul program al U.D.M.R., adoptat la Oradea în aprilie 1990 (la primul Congres al Uniunii) comportă aspectele specifice acelor vremuri. Astfel, potrivit programului, economia României nu poate fi făcută funcțională fără schimbarea relațiilor de proprietate. *„Este necesară realizarea unei economii de piață în care proprietatea de stat, cea cooperatistă, cea colectivă și cea privată există paralel, în mod egal și cooperează. Proporția dintre formele de proprietate să fie decisă de concurența liberă."* Proprietatea de stat trebuie limitată în funcție de necesități raționale. Se poate observa încă o abordare mai puțin radicală în privința limitării proprietății de stat, fapt ușor explicabil prin condițiile politice, ideologice existente în aprilie 1990. Totuși, în acest program se acordă o atenție sporită reprivatizării.

Programele adoptate la Tîrgu Mureş (mai 1991 – Congresul al II-lea) şi la Braşov (ianuarie 1993 – Congresul al III-lea) au dezvoltat ideile U.D.M.R. despre proprietatea privată şi reprivatizare exprimate în primul program.

La Congresul al IV-lea (martie 1995, Cluj) s-a adoptat un nou program, care conţine un punct de vedere mult mai bine conturat, definitivat. (Programele ulterioare dezvoltă şi readaptează doar ideile formulate atunci). Elementele principale referitoare la reprivatizare pot fi rezumate astfel:

- necesitatea înfăptuirii economiei moderne de piaţă, bazată pe proprietatea privată;
- diminuarea treptată, pînă la nivelul minim, a rolului asumat de stat (la nivel central şi local) în economie;
- o reglementare a raporturilor de proprietate incluzînd reprivatizarea bunurilor, respectiv, după caz, despăgubirea şi/sau recompensarea;
- în arhive: accesul cercetătorilor şi al altor persoane interesate la întregul fond arhivistic român, retrocedarea către proprietarii de drept a materialelor confiscate, în special a registrelor de stare civilă şi a proceselor verbale parohiale întocmite în limba maghiară;
- retrocedarea către proprietarii de drept a averilor bisericeşti, mobile sau imobile (terenuri agricole, clădiri, păduri, fundaţii, biblioteci, arhive, obiecte de cult etc.);
- ca principiu de bază al politicii U.D.M.R. în privinţa locuinţelor a fost restabilirea siguranţei dreptului de proprietate. Oricine are dreptul la condiţii existenţiale minime, la o locuinţă proprie, pe cît posibil, proprietate personală. Chiriaşii locuinţelor proprietate de stat să fie cointeresaţi în cumpărarea acestora. S-a considerat necesară reprivatizarea caselor familiale naţionalizate. Chiriile datorate de cei cu venituri mici să fie subvenţionate. Statul să asigure credite avantajoase, pe termen lung, pentru tineri şi pentru cei aflaţi la începutul carierei, în vederea cumpărării sau construirii de locuinţe.

Aceste idei sînt reluate şi în Programul adoptat de cel de-al V-lea Congres al U.D.M.R. (octombrie 1997, Tîrgu-Mureş), cu mici actualizări, cu luarea în seamă a schimbărilor sociale.

Programul în vigoare a fost adoptat în mai 1999, la Congresul al VI-lea (Miercurea Ciuc). În acest program este reafirmată concepţia Uniunii privind proprietatea privată, statuînd că *„edificarea economiei de piaţă care se bazează pe proprietatea privată, modernizarea structurii economice şi descentralizarea acesteia"* se înscriu între principiile şi scopurile fundamentale ai Uniunii.

Un capitol distinct din program se ocupă cu „reconfigurarea" formelor de proprietate: privatizarea („rapidă" – dat fiind lentoarea şi fluctuaţiile acestui proces economico-juridic), respectiv reîmproprietărirea (cu ideea de bază a restituirii integrale în natură). Merită citată cel puţin această parte care consacră principiul restitutio in integrum: „sprijinim şi promovăm reîmproprietărirea pe baza restituirii integrale în natură în cazul magazinelor, atelierelor, morilor, hotelurilor,

locuinţelor, instituţiilor de învăţămînt şi sociale, farmaciilor, imobilelor aparţinînd bisericilor, societăţilor ştiinţifice şi culturale, asociaţiilor, fundaţiilor etc.; în situaţiile în care acest lucru nu este posibil, considerăm necesară despăgubirea integrală a foştilor proprietari; restituirea integrală a averii cooperativelor în proprietatea acestora sau a organizaţiilor cooperatiste desfiinţate şi naţionalizate". *Un alt aspect principal se referă la reconstituirea dreptului de proprietate asupra averilor bisericeşti naţionalizate, care se regăseşte şi ea în program.*

3.2. Acte de reprivatizare

1§. Decretul-lege nr. 42/1990 privind unele măsuri pentru stimularea ţărănimii

În ianuarie 1990 a fost adoptat decretul-lege nr. 42/1990.[14] *Art. 8 din acest decret-lege a dispus că* „terenul aferent casei de locuit şi anexelor gospodăreşti, precum şi curtea şi grădina din jurul acestora, în zonele cooperativizate, constituie proprietatea particulară a deţinătorilor; acestea pot fi înstrăinate şi lăsate moştenire." *Alineatul (2) din articolul citat mai dispune că terenul prevăzut la alin. (1), împreună cu lotul atribuit în folosinţă membrului cooperator*[15]*, nu poate depăşi suprafaţa de 6.000 metri pătraţi pentru deţinătorul casei de locuit.*

De ce a însemnat o astfel de regulă o noutate? Art. 5 din Statutul Cooperativei Agricole de Producţie[16] a limitat proprietatea personală a ţăranilor cooperatori la casa de locuit şi construcţiile gospodăreşti anexe, şi terenul pe care se află acestea şi curtea, a căror suprafaţă totală nu putea depăşi 250 mp. Dacă acest teren depăşea această suprafaţă, era considerat atribuit în folosinţă.[17] Prin decretul-lege însă, dreptul de proprietate privată a ţăranilor cooperatori s-a extins: el cuprindea şi terenul ocupat de casă şi anexe, chiar dacă acestea au depăşit 250 mp, şi grădina din jurul acestuia, limita fiind stabilită la 6000 mp.

Terenurile respective au trecut de drept (ope legis) în proprietatea privată a ţăranilor cooperatori, nefiind necesar un titlu translativ de proprietate din partea cooperativei sau al altor autorităţi[18], astfel realizîndu-se prima reprivatizare postdecembristă. Efectele în acest sens ale decretului-lege nr. 42/1990 au fost reiterate prin Legea nr. 18/1991. Legea nr. 18/1991 cere şi eliberarea titlului de proprietate ca dovadă a dreptului de proprietate.

2§. Legea nr. 18/1991 a fondului funciar

De la 1989 încoace, reglementarea regimului juridic al terenurilor agricole şi forestiere s-a făcut prin mai multe acte normative. Trebuie însă subliniat că „prevederile acestora n-au fost aduse la îndeplinire nici pînă în prezent, astfel încît operaţiunile juridice, inclusiv litigiile privind reconstituirea dreptului de proprietate asupra acestor terenuri sînt încă în curs de finalizare sau desfăşurare."[19] *În momentul actual, sînt pe rolul instanţelor mai mult de 1 milion de procese.*[20]

Legea nr. 18/1991 a reglementat două căi de trecere în proprietate privată a terenurilor avînd destinație agricolă sau forestieră: reconstituirea *dreptului de proprietate și* constituirea *dreptului de proprietate. Constituirea dreptului de proprietate constă în împroprietărirea unor categorii de persoane, în condițiile legii, cu terenuri care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole sau în proprietatea privată a statului, și nu prezintă interes din punctul de vedere al reprivatizării. De fapt, este vorba de o reformă agrară.*

Reconstituirea dreptului de proprietate semnifică reîmproprietărirea foștilor proprietari sau a moștenitorilor acestora cu terenurile care le-au aparținut, terenuri care se aflau în patrimoniul fostelor cooperative agricole sau în proprietatea privată a statului.[21] Adică reconstituirea dreptului de proprietate este o formă a reprivatizării.

Trebuie făcută distincție și între situațiile în care obiectul reconstituirii sau constituirii dreptului de proprietate este un teren care a aparținut fostelor cooperative agricole sau statului (proprietate privată).

1. Reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole.

S-au restituit terenuri care au intrat în patrimoniul fostelor cooperative agricole de producție, indiferent prin ce titlu, prin cooperativizare sau orice altă cale. Au avut dreptul să solicite reconstituirea dreptului de proprietate:

- membrii cooperatori care au adus pămînt în cooperativă sau aceia cărora li s-au preluat, în orice mod, terenuri de către aceasta, indiferent dacă au muncit sau nu în cooperativă, au părăsit cooperativa și chiar dacă nu locuiesc în localitatea respectivă
- persoanele care nu au fost membri cooperatori dar ale căror terenuri au trecut, cu titlu sau fără titlu, în patrimoniul cooperativei
- proprietarii particulari a căror terenuri au fost comasate, în măsura în care nu au preluat în schimb alte terenuri
- cetățenii români aparținînd minorității germane, precum și persoanele care au fost deportate sau strămutate, deposedate de terenuri prin acte normative intervenite după anul 1944, dacă terenurile respective se aflau în patrimoniul fostei cooperative agricole
- moștenitorii tuturor persoanelor din categoriile arătate mai sus, potrivit vocației lor succesorale sau testamentare stabilită de legea civilă.

Este importantă limita reconstituirii dreptului de proprietate: maxim 10 ha de familie (prin familie înțelegîndu-se soții și copii necăsătoriți, dacă se gospodăresc împreună cu părinții).[22]

O situație specială au avut cultele recunoscute de lege. La cererea lor, li s-au atribuit, la cerere, parohiilor din mediul rural pînă la 5 ha teren în echivalent arabil, iar mănăstirilor pînă la 10 ha teren, dacă și în măsura în care au posedat în trecut terenuri cu destinație agricolă, preluate de cooperative. O condiție a acestei

reconstituiri era ca parohiile şi mănăstirile vizate să nu fi avut la data înaintării cererii terenuri agricole, sau să aibă terenuri cu o suprafaţă mai restrînsă.

2. Constituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor care s-au aflat în patrimoniul fostelor cooperative agricole.

Spre deosebire de reconstituire, aici ne aflăm în prezenţa unui act translativ de proprietate cu titlu gratuit în favoarea următoarelor categorii de persoane:

- membri cooperatori activi care nu au adus terenuri în cooperativă ori au adus o suprafaţă de teren mai mică de 0,5 ha

- persoanele fizice care nu au avut calitatea de cooperatori dar au lucrat în cooperativa agricolă sau într-o asociaţie intercooperatistă, în orice mod, în ultimii trei ani înaintea intrării în vigoare a legii nr. 18/1991, dacă sînt stabilite sau urmează să se stabilească în localitatea respectivă şi nu au avut terenuri în proprietate

- persoanele care au fost deportate şi nu au avut terenuri în proprietate

- persoanele care şi-au pierdut total sau parţial capacitatea de muncă, moştenitorii celor care au decedat ca urmare a participării la lupta pentru victoria Revoluţiei din decembrie 1989 şi alte persoane participante la Revoluţie stabilite de legislaţia specială pot primi în proprietate, la cerere, terenuri în suprafaţă de pînă la 10.000 mp, în echivalent arabil.

În general, în privinţa Legii nr. 18/1991, în forma sa iniţială, se poate reţine faptul că a limitat nejustificat atît sfera beneficiarilor, cît şi întinderea terenurilor restituite. Astfel, s-a subliniat că „limitele reconstituirii dreptului de proprietate au fost foarte mici în raport cu suprafeţele de teren preluate sau trecute în proprietatea fostelor cooperative agricole de producţie sau a statului".[23] *Iar unul dintre factorii politici de limitare a reconstituirii dreptului de proprietate a fost „pericolul maghiar", în cazul reprivatizării pămînturilor din Transilvania.*

3§. Legea nr. 169/1997 pentru modificarea şi completarea Legii fondului funciar nr. 18/1991[24]

Art. 10 alin. (5) din Legea 18/1991 prevedea că stabilirea dreptului de proprietate se va încheia în termen de cel mult 90 de zile de la data intrării în vigoare a legii. Acest termen s-a dovedit a fi utopic.

În anul 1997 a fost adoptată Legea nr. 169 cu scopuri multiple: dinamizarea retrocedărilor şi eliminarea limitelor mult prea restrictive prevăzute în Legea nr. 18.

Legea nr. 169/1997 a adus modificări pozitive în privinţa următoarelor aspecte:

- s-a lărgit sfera persoanelor fizice, dar în principal juridice care au putut astfel beneficia de reconstituirea dreptului de proprietate de care au fost private de regimul dictatorial;

- *s-au stabilit alte limite maxime în privinţa reconstituirii dreptului de proprietate. Persoanele fizice pot beneficia de max. 50 de ha teren agricol pe familie, iar pentru terenuri forestiere, de max. 30 ha. Aceasta este limita maximă şi în cazul instituţiilor de învăţămînt. Fostele composesorate, moşneni, răzeşi,*

terenurile cu destinație forestieră, aflate în proprietate comună în devălmășie „se restituie în limitele suprafețelor prevăzute în actele de proprietate care le atestă această calitate" *(art. 46).*

Unitățile de cult au putut formula cereri pentru redobîndirea următoarelor suprafețe agricole: 10 ha în cazul parohiilor și al filiilor oricăror unități de cult, recunoscute de lege, din mediul rural sau urban; 50 ha pentru schituri, mănăstiri și protoierii; 100 ha pentru centrele eparhiale; 200 ha pentru centrul patriarhal (această ultimă prevedere va fi eliminată prin Legea nr. 1/2000).

4§. Legea nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și a celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale Legii nr. 169/1997[25]

Legea nr. 1/2000 era menită să aducă un impuls nou procesului de retrocedare și să pună în aplicare prevederile Legilor 18 și 169.

Acest act normativ s-a referit la cererile de retrocedare formulate în conformitate cu prevederile Legilor nr. 18/1991 și 169/1997, prevăzîndu-se că dreptul de proprietate se stabilește în condițiile prevăzute de Legea nr. 1/2000. Desigur, drepturile anterior stabilite (prin adeverințe de proprietate, punere în posesie sau titlu de proprietate) au rămas valabile fără nici o altă confirmare. În acest sens, Legea nr. 1/2000 este în primul rînd o lege procedurală: aduce elemente noi în privința procedurii retrocedării, fiindcă procedurile anterior stabilite nu s-au dovedit eficiente pentru realizarea restituirii. În plus, așa cum s-a reținut, Legea nr. 10 constituie etapa a doua în procesul de reprivatizare, fiindcă după stabilirea suprafețelor de teren disponibile și a celor solicitate este posibilă, pe baza balanței fondului funciar, stabilirea suprafețelor efectiv restituibile.[26]

Art. 2. din lege stabilește o regulă cu valoare de principiu: reconstituirea dreptului de proprietate se face pe vechile amplasamente, dacă acestea sînt libere. În privința terenurilor cu destinație forestieră, acest principiu este preluat de art. 24. Există probleme legate de practica aplicării acestui principiu.

În general, situația aplicării legilor 18, 167 și 1 arată existența unor priorități, explicabile doar din prisma unei voințe politice de a tergiversa retrocedările în Transilvania.

În clasamentul după procentul suprafeței pentru care proprietarii au fost puși în posesie pînă la 31 decembrie 2001, cinci județe se află cu un procent de peste 90%: Olt, Bacău, București, Tulcea, Galați. Între ultimele zece județe, cu procente sub 60%, se află opt județe din Transilvania și Banat: Mureș, Harghita, Hunedoara, Covasna, Bistrița Năsăud, Brașov, Maramureș și Caraș Severin. La fel, în clasamentul după procentul suprafeței pentru care s-au emis titluri de proprietate pînă la 31 decembrie 2001, între primele șase județe (cu procente peste 80%) se află județele București, Galați, Olt, Tulcea, Brăila, Suceava, iar între ultimele 16 (cu procente sub

60%) sînt 12 judeţe din Transilvania şi Banat (Arad, Covasna, Cluj, Alba, Hunedoara, Maramureş, Sibiu, Mureş, Caraş Severin, Braşov, Bistriţa Năsăud, Harghita. În clasamentul după suprafaţa pentru care s-au emis titluri de proprietate pînă la 31 decembrie 2001, între primele cinci judeţe (cu suprafeţe peste 30.000 ha) se află Dolj, Timiş, Teleorman, Constanţa, Olt, iar între ultimele 11 (sub 10.000 ha) sînt opt judeţe ardelene şi bănăţene: Alba, Maramureş, Hunedoara, Caraş Severin, Harghita, Covasna, Bistriţa Năsăud, Braşov.

5§. Legislaţia privind circulaţia juridică a terenurilor

Prin circulaţia juridică a terenurilor înţelegem constituirea, modificarea, transferul şi stingerea dreptului de proprietatea sau altor drepturi reale principale sau accesorii. Aceste aspecte interesează problematica reprivatizării, în mod special exerciţiul liber al dreptului de proprietate.

Iniţial, în legislaţia postdecembristă, circulaţia juridică a terenurilor era stabilită de Legea nr. 18/1991 a fondului funciar, depăşind limitările stabilite în perioada dictaturii comuniste.

Legea nr. 54/1998 privind circulaţia juridică a terenurilor[27] a adus reglementări noi în acest domeniu. Cîteva idei ale legii trebuie reţinute:

- pentru înstrăinarea terenurilor situate în extravilan şi în intravilan pot fi înstrăinate şi dobîndite prin acte juridice între vii, încheiate în formă autentică;
- în cazul dobîndirii prin acte juridice între vii, proprietatea funciară a dobînditorului nu poate depăşi 200 ha teren agricol în echivalent arabil, de familie, iar sancţiunea este reducţiunea. Legea nr. 18/1991 limitase această suprafaţă la 100 ha;
- reiterînd regula constituţională, Legea nr. 54 dispune că cetăţenii străini, apatrizii şi persoanele juridice străine nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor. Însă legiuitorul a rezolvat definitiv o problemă mult controversată: persoanele fizice care au cetăţenie română şi domiciliul în străinătate pot dobîndi în România, prin acte juridice între vii şi prin moştenire, terenuri de orice fel;
- Legea nr. 54 reglementează un drept de preemţiune şi o procedură de valorificare a acestui drept în favoarea coproprietarilor, vecinilor ori arendaşilor. Faţă de reglementarea din Legea 18/1991, statul nu mai beneficiază de acest drept, iar ordinea de prioritate a dispărut;
- sînt interzise înstrăinările, sub orice formă, ale terenurilor cu privire la titlul cărora există litigii la instanţele judecătoreşti, pe tot timpul soluţionării acestor litigii.

Circulaţia juridică a terenurilor cu destinaţie forestieră este stabilită prin acte normative speciale: Ordonanţa de urgenţă nr. 226/2000 aprobată, modificată şi completată.

6§. Legea nr. 112/1995 pentru reglementarea situaţiei juridice a unor imobile cu destinaţia de locuinţe trecute în proprietatea statului

Legea nr. 112/1995, a fost caracterizată ca „o nouă naţionalizare". Prin parţialitatea soluţiilor date şi favorizarea chiriaşilor caselor naţionalizate în

defavoarea foştilor proprietari, legea s-a dovedit o soluţie nefericită. Cuprinsul său normativ are un caracter hibrid: se regăsesc idei limitate de reprivatizare alături de soluţii menite să păstreze proprietatea socialistă.

Caracterul restrictiv al Legii nr. 112/1995 rezultă în primul rînd din:

a) sfera beneficiarilor legii;

b) sfera de aplicare a legii;

c) caracterul excepţional al restituirilor în natură;

d) posibilitatea de cumpărare a apartamentelor de către chiriaşi.

Beneficiarii legii sînt foştii proprietari persoane fizice şi moştenitorii foştilor proprietari, fiind excluse de la început persoanele juridice.[28] Legea dispune fără echivoc că de prevederile ei beneficiază numai cetăţenii români.[29] Probleme deosebite au fost ridicate de această prevedere. Astfel, în practica mai multor instanţe s-au respins cererile înaintate de moştenitorii proprietarului care nu a avut cetăţenia română la data decesului, statuînd că aceşti moştenitori nu pot beneficia de măsurile reparatorii prevăzute de Legea nr. 112/1995 chiar dacă ei sînt cetăţeni români sau au declanşat procedura legală în vederea obţinerii cetăţeniei române.

Alte instanţe, dimpotrivă, au admis asemenea plîngeri, considerînd că aplicarea dispoziţiilor reparatorii ale Legii nr. 112/1995 nu este condiţionată de calitatea de cetăţean român a fostului proprietar, ci de calitatea de cetăţean român a celui care formulează cererea prevăzută la art. 14 din această lege. Această din urmă soluţie este cea legală,[30] în primul caz instanţele au interpretat şi au aplicat greşit legea. Astfel, s-a reţinut că, din prevederile Legii nr. 112/1995, coroborate cu reglementările cuprinse în art. 2 din normele metodologice de aplicare a acestei legi[31], trebuie să aibă cetăţenia română sau să facă dovada declanşării procedurii legale pentru obţinerea cetăţeniei române numai moştenitorii fostului proprietar şi fostul proprietar în viaţă, care solicită în nume propriu restituirea imobilului. Din nici o prevedere a Legii nr. 112/1995 şi nici din normele metodologice de aplicare a acestei legi nu reiese însă că, în cazul revendicării imobilelor de către moştenitori, fostul proprietar ar fi trebuit să aibă cetăţenia română la data decesului. De altfel, dacă posibilitatea revendicării imobilului preluat abuziv de stat ar fi condiţionată şi de apartenenţa proprietarului, la data survenirii decesului, la cetăţenia română, s-ar contraveni principiului ocrotirii proprietăţii private în mod egal de către lege, înscris în art. 41 alin. (2) din Constituţie. Împrejurarea că la data decesului fostului proprietar, aparent, nu mai avea un drept propriu asupra imobilului nu îi poate împiedica pe moştenitori să îl revendice după ce au făcut dovada calităţii lor, deoarece ei sînt îndreptăţiţi să beneficieze de măsurile reparatorii în temeiul legii.[32]

În privinţa sferei de aplicare a Legii, trebuie reţinut că s-a aplicat în mod exclusiv pentru *imobilele cu destinaţia de locuinţe*, care au fost trecute ca atare, cu titlu[33] în proprietatea statului sau a altor persoane juridice, după 6 martie 1945, şi care se aflau în posesia statului sau a altor persoane juridice la data de 22 decembrie 1989 (art. 1 din Legea nr. 112/1995).

Foştii proprietari au putut beneficia de restituirea în natură sau despăgubiri.

În privinţa restituirii în natură, condiţiile sînt, după cum se observă, foarte restrictive. În primul rînd, s-a cerut a fi îndeplinite următoarele condiţii alternative:[34]

a) foştii proprietari (sau moştenitorii acestora) trebuie să locuiască în apartamentul vizat, în calitate de chiriaşi, sau;

b) apartamentul trebuie să fie liber.

Astfel au fost exceptate de la restituire în natură toate apartamentele ocupate de chiriaşi, alţii decît beneficiarii legii. Condiţiile cerute pentru restituirea în natură erau extrem de rare.

În cazul apartamentelor trecute în proprietatea statului pentru care s-au primit despăgubiri, dacă sînt ocupate de foşti proprietari sau sînt libere, ele se restituie în natură. Redobîndirea dreptului de proprietate în acest caz este condiţionată de restituirea sumei primite ca despăgubire, actualizată.[35] Efectul restituirii în natură este redobîndirea dreptului de proprietate asupra apartamentului trecut în proprietatea statului.

Dacă restituirea în natură nu era legal posibilă, sau persoana îndreptăţită, în pofida faptului că erau îndeplinite condiţiile restituirii în natură, a optat pentru despăgubiri, s-au putut acorda despăgubiri băneşti plafonate.

Art. 9 (sever criticat de adepţii reîmproprietăririi) prevede că, în cazul apartamentelor ce nu s-au restituit în natură foştilor proprietari sau moştenitorilor acestora, chiriaşii titulari de contract au putut opta pentru cumpărarea acestor apartamente cu plata integrală sau în rate a preţului.[36]

Procedura de restituire era una administrativă.

7§. Importanţa distincţiei dintre imobilele preluate cu titlu sau fără titlu

Distincţia preluărilor făcute cu titlu, respectiv fără titlu, la care ne-am referit mai sus, are incontestabile consecinţe practice.

Din caracterul dictatorial al regimului rezultă că preluarea imobilelor chiar cu titlu, respectîndu-se sistemul normativ comunist, constituie un abuz. Astfel de fapte nu s-ar fi produs în cadrul unui regim democratic. De aceea legiuitorul a considerat abuzive şi preluările de imobile realizate cu titlu, adică cu respectarea şi pe baza actelor normative valabile din acea perioadă. În doctrină s-a considerat că „caracterul abuziv al respectivei legislaţii este dat de absenţa oricăror despăgubiri sau a unor despăgubiri echitabile..."[37] *După părerea noastră, problema are un caracter mult mai complex. Chiar preluările masive cu despăgubiri, justificate teoretic prin teoria socialistă a proprietăţii statului, ca proprietate a întregului popor, ar fi trebuit considerate abuzuri, căci şi în aceste cazuri este vorba de învingerea consimţămîntul proprietarilor, încălcînd astfel caracterul inviolabil al dreptului de proprietate.*

În privinţa imobilelor preluate fără titlu, după abolirea regimului comunist, practica judiciară s-a exprimat contradictoriu. Într-o primă fază unele instanţe au admis acţiuni de revendicare a acestor imobile.

Preşedintele României, Ion Iliescu, la data de 20 mai 1994, la Satu-Mare a făcut o declaraţie publică contestată: *„Legea* (caselor naţionalizate – n.n.) *se află în dezbaterea Parlamentului. De aceea, cea care a fost emisă şi promulgată, privind protecţia chiriaşilor pe următorii cinci ani de zile, are în vedere ca rezolvarea pe fond să se facă pe baze legale. Şi este la Parlament în dezbatere. Parlamentul nu s-a grăbit tocmai pentru că au apărut foarte multe situaţii diverse şi, în această perioadă, comisiile parlamentare, împreună cu organele de specialitate de la guvern, s-au consultat cu reprezentanţii proprietarilor, ai chiriaşilor, căutînd să elucideze toate aceste situaţii diferite. O să iasă legea; se vor crea fundamentele legale pentru rezolvarea pe fond a problemei. De aceea, spuneam*: n-avea voie, în această perioadă, instanţa juridică să se pronunţe pînă ce, pe fond, pe bază legală, nu se stabileşte cadrul de reglementare *(subl. n.). Deocamdată e valabilă legea existentă pînă la apariţia unei legi noi. De aceea, eu sînt de acord cu dumneavoastră, aveţi dreptate: este un abuz care se săvîrşeşte faţă de dumneavoastră. Şi asta ar merita – administraţia locală, unităţile de specialitate trebuie să-şi îndeplinească funcţia pe care o au: de apărători ai interesului public. Deci, administraţia locală şi unităţile specializate – ICRAL-ul. Am auzit, şi-n Bucureşti, se deschid procese, iar ICRAL-ul, care este reprezentantul interesului public, nu se prezintă la proces. Şi aici, fără îndoială că apar abuzuri şi mercenariate. Sînt plătiţi. Ei ca persoane, funcţionari din aceste instituţii, care nu mai merg să apere interesul chiriaşilor şi interesul public. Şi, atunci, instanţa judiciară n-are decît o parte care pledează „pentru" şi cedează. N-ar trebui să cedeze. Pentru că n-are acoperire legală.* Toate hotărîrile adoptate de judecători sînt în afara legii *(subl. n.), n-au acoperire legală pentru a repune în proprietate cîtă vreme o lege nu stabileşte în ce context, cum se repune în proprietate un fost proprietar naţionalizat sau aflat într-o altă situaţie legală. Asta e problema de fond. Şi trebuie să aibă răbdare să vină legea şi doar pe baza legii să poată acţiona cu acoperirea corespunzătoare, atît instanţa judecătorească, cît şi administraţia locală.* Administraţia nu trebuie să aplice o hotărîre judecătorească care nu are acoperire legală *(subl. n.) şi n-are voie să evacueze cetăţeanul din casă. Au venit la noi în audienţă oameni care, tot aşa, abuziv, cu o rapiditate extraordinară, au fost evacuaţi; altminteri nu se mişcă – nici administraţie locală, nici judecătorie, să se pronunţe în cazuri diverse; aici, cu o rapiditate extraordinară, într-o zi, au obţinut hotărîre judecătorească, a doua zi administraţia a şi venit şi l-a dat pe om afară din casă, a treia zi cel care de fapt interesat a intrat cu buldozerul, a demolat casa ca să construiască. Nu dau nume, este vorba de un demnitar, parlamentar, care se ţine de afaceri locative şi care a obţinut sprijinul judecătorului şi sprijinul ICRAL-ului, al tuturor, ca să elibereze terenul şi să construiască, să facă afaceri. Asta este sursa de care vorbea dînsul a abuzului şi corupţiei. Şi trebuie să unim forţele oamenilor cinstiţi, şi din administraţie şi din puterea judecătorească, să apărăm legea, să apărăm interesul public şi al cetăţeanului."*

Acest discurs a determinat o încercare de suspendare din funcţie a Preşedintelui României.[38]

Important este efectul acestui discurs: schimbarea practicii judiciare. Instanţele, pînă atunci, în unele cazuri, au retrocedat imobile preluate în mod abuziv de către regimul comunist. Procurorul General a promovat recursuri în anulare împotriva hotărîrilor definitive şi irevocabile de retrocedare, iar Curtea Supremă de Justiţie a anulat aceste hotărîri.

Curtea Supremă de Justiţie („din motive extrajudiciare"[39]) a adoptat Hotărîrea nr. 1/1995 a secţiilor unite, prin care s-a decis *că „instanţele judecătoreşti nu au atribuţia de a cenzura şi a dispune restituirea imobilelor naţionalizate prin Decretul nr. 92/1950 şi listele anexe la acest decret"*. În concepţia Curţii Supreme de Justiţie, restituirea se poate efectua doar „prin efectul unor legi speciale". În privinţa acestei hotărîri, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (C.E.D.O.) a stabilit că excluderea competenţei instanţelor judecătoreşti în privinţa soluţionării revendicărilor iniţiate de foştii proprietari contravine dreptului de acces la justiţie garantat de art. 6 alin. (1) din Convenţie.[40] Adăugăm noi că hotărîrea respectivă era şi neconstituţională, din aceleaşi considerente.

Ulterior, Curtea Supremă de Justiţie şi-a schimbat punctul de vedere (după trecerea unui timp de doi ani de la alegerile generale din 1996), adoptînd Hotărîrea nr. 1/1998 a secţiilor unite, prin care a statuat că *„instanţele judecătoreşti sînt competente să judece, în condiţiile legii, litigiile referitoare la încălcarea dreptului de proprietate şi a celorlalte drepturi reale, intervenite în perioada 1944-1989."*

Prima consacrare legislativă a dreptului de a se adresa instanţei în cazul litigiilor privitoare la imobilele preluate fără titlu s-a făcut prin Legea nr. 213/1998. Art. 6 alin. (2) prevedea *că „bunurile preluate de stat fără titlu valabil, inclusiv cele obţinute prin vicierea consimţămîntului, pot fi revendicate de foştii proprietari sau de succesorii acestora, dacă nu fac obiectul unei legi speciale de reparaţie."* Potrivit alin (3) din art. citat, instanţele sînt competente să stabilească valabilitatea titlului.

Legea nr. 10/2001 tranşează în mod definitiv problema (a se vedea partea referitoare la această lege).

Legea nr. 112/1995, în forma sa iniţială, s-a referit şi la imobilele preluate fără titlu, însă Curtea Constituţională a considerat că precizarea fără titlu este neconstituţională (Decizia nr. 73/1995).

Normele metodologice de aplicare a Legii nr. 112/1995[41] definesc imobilele cu destinaţia de locuinţe trecute ca atare în proprietatea statului cu titlu ca *„imobile care au fost preluate ca locuinţe în proprietatea statului în baza unei prevederi legale în vigoare la data respectivă, cum ar fi Decretul nr. 92/1950, Decretul nr. 142/1952, Decretul nr. 111/1951, Decretul nr. 218/1960, Decretul nr. 712/1966, Legea nr. 4/1973, Decretul nr. 223/1974, precum şi alte asemenea acte normative, inclusiv hotărîri ale fostului Consiliu de Miniştri sau ale Guvernului"* (art. 1 alin. (3)). Iar referitor la bunurile imobile preluate fără titlu, normele stabilesc că

„locuinţele care au fost preluate de stat în fapt, în condiţiile inexistenţei unei reglementări legale care să reprezinte temeiul juridic al constituirii dreptului de proprietate al statului, sînt considerate ca fiind trecute, fără titlu, în proprietatea statului şi nu intră sub incidenţa Legii nr. 112/1995."

După modificare, art. 1 din norme a fost formulat astfel (reproducem textul deoarece cuprinde elemente noi, importante):

„(1) Beneficiază de măsurile reparatorii prevăzute de Legea nr. 112/1995 numai foştii proprietari, persoane fizice, ai imobilelor cu destinaţia de locuinţe, trecute ca atare în proprietatea statului sau a altor persoane juridice, după 6 martie 1945, cu titlu, şi care se aflau în posesia statului sau a altor persoane juridice la data de 22 decembrie 1989, precum şi moştenitorilor acestora, în condiţiile legii.

(2) Imobilele cu destinaţia de locuinţe trecute în proprietatea statului, cu titlu, sînt acele imobile care erau folosite ca locuinţe şi care au fost preluate în proprietatea statului cu respectarea legilor şi decretelor în vigoare la data respectivă, cum sînt Decretul nr. 92/1950, Decretul nr. 111/1951, Decretul nr. 142/1952, Legea nr. 4/1973 şi Decretul nr. 223/1974.

(3) Prin imobil trecut în proprietatea statului potrivit Decretului nr. 92/1950 se înţelege imobilul naţionalizat cu respectarea prevederilor art. I pct. 1-5 şi ale art. II din decret, precum şi cu respectarea identităţii dintre persoana menţionată ca proprietar în listele-anexă la decret şi adevăratul proprietar al imobilului la data naţionalizării.

(4) Locuinţele care au fost preluate de stat cu nerespectarea prevederilor legale în vigoare la data respectivă, sau care au intrat în posesia acestuia în condiţiile inexistenţei unei reglementări legale care să reprezinte temeiul juridic al constituirii dreptului de proprietate al statului sînt considerate ca fiind trecute fără titlu în posesia acestuia şi nu intră sub incidenţa Legii nr. 112/1995.

(5) Imobilele care nu intră sub incidenţa Legii nr. 112/1995 şi pentru care nu există titlu valabil constituit în favoarea statului pot face obiectul cererilor de restituire sau de acordare a despăgubirilor, formulate de persoanele îndreptăţite pe cale judecătorească, potrivit dreptului comun.

(6) În cazul în care pe rolul instanţelor judecătoreşti se află cereri referitoare la imobilele prevăzute la alin. (5), procedurile administrative reglementate de Legea nr. 112/1995, de restituire în natură, de acordare de despăgubiri sau de vînzare de către chiriaşi, se suspendă de drept pînă la soluţionarea definitivă şi irevocabilă a cererilor respective."[42]

Pentru a lămuri problema, de exemplu, sîntem în prezenţa unei preluări cu titlu valabil, dacă sînt respectate prevederile Decretului nr. 92/1950, care în art. I., prevede:

„1) Pentru întărirea şi dezvoltarea sectorului socialist în economia R.P.R.;

2) Pentru asigurarea unei bune gospodăriri a fondului de locuinţe supuse degradării din cauza sabotajului marei burghezii şi a exploatatorilor care deţin un mare număr de imobile;

3) Pentru a lua din mîna exploatatorilor un important mijloc de exploatare;

4) Se naţionalizează imobilele prevăzute în listele anexe, înregistrate la Cancelaria Consiliului de Miniştri sub Nr. 543 din 14 Aprilie 1950, care fac parte integrantă din prezentul decret şi la a căror alcătuire s-a ţinut seama de următoarele criterii:

1. Imobilele clădite care aparţin foştilor industriaşi, foştilor moşieri, foştilor bancheri, foştilor mari comercianţi şi celorlalte elemente ale marii burghezii;

2. Imobilele clădite care sînt deţinute de exploatatorii de locuinţe;

3. Hotelurile cu întreg inventarul lor;

4. Imobilele în construcţie, clădite în scop de exploatare, care au fost abandonate de proprietarii lor, precum şi materialele de construcţie aferente oriunde s-ar afla depozitate;

5. Imobilele avariate sau distruse pe urma cutremurului sau a războiului, clădite în scop de exploatare şi ai căror proprietari nu s-au îngrijit de repararea sau de reconstrucţia lor."

Dacă preluarea a fost făcută respectînd aceste prevederi – desigur şi ele abuzive – preluarea a fost făcută cu titlu; dacă aceste prevederi au fost încălcate, preluarea nu are la bază un titlu valabil.

8§. Legea nr. 10/2001

Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989[43] *este în plin proces de aplicare, şi, aşa cum s-a reţinut,* „se vor ridica probleme juridice numeroase şi diverse legate de interpretarea şi aplicarea acestei legi."[44] *Prin această lege s-a făcut încă un pas (întîrziat)*[45] *de a se recupera pe cît posibil prejudiciile cauzate de regimul totalitar de stînga.*

Legea, în primul său articol, stabileşte: „Imobilele preluate în mod abuziv de stat, de organizaţiile cooperatiste sau de orice alte persoane juridice în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989, precum şi cele preluate de stat în baza Legii nr. 139/1940 asupra rechiziţiilor şi nerestituite se restituie, de regulă în natură, în condiţiile prezentei legi."[46] *De aici rezultă obiectul de reglementare al acestei legi: restituirea în natură a imobilelor preluate în mod abuziv, sau, în subsidiar, măsuri reparatorii prin echivalent în cazurile în care restituirea în natură nu este (material sau legal) posibilă.*

Legea nr. 10/2001 prezintă deosebiri esenţiale faţă de Legea nr. 112/1995, primul act normativ care a reglementat o restituire în domeniul construcţiilor şi a terenurilor aferente.[47] Astfel, pot fi reţinute:

a) noua lege are o sferă de cuprindere mult mai largă: terenuri cu sau fără construcţii, imobile cu destinaţia de locuinţă sau avînd altă destinaţie.

b) în mod unanim, s-a susţinut că, spre deosebire de Legea nr. 112/1995, în Legea nr. 10/2001 „problema restituirii imobilelor preluate în mod abuziv este

reglementată în mod integral"[48]; *după părerea noastră, nici Legea nr. 10/2001 nu rezolvă complet problema regimului juridic al imobilelor preluate în mod abuziv de către statul comunist, excluzînd imobilele preluate de la cultele religioase*[49]

c) sfera persoanelor îndreptățite la măsuri reparatorii este mult mai largă decît categoriile de persoane prevăzute în Legea nr. 112/1995; sfera beneficiarilor nu mai este limitată la cetățenii români; se pot bucura de beneficiile legii şi cetățenii străini sau apatrizii, mai mult, apar ca beneficiare şi persoanele juridice.

Această lege soluționează nu numai problemele create de deproprietăriri, dar şi cele create de Legea nr. 112/1995, în modul următor:

- Dacă imobilul nu a fost vîndut, potrivit Legii nr. 112/1995, pînă la intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001 (14 februarie 2001), atunci persoana îndreptățită poate solicita (numai) restituirea în natură, indiferent dacă îl deține sau nu în calitate de chiriaş, sau dacă a primit ori nu despăgubiri în condițiile Legii nr. 112/1995 (conform art. 19 alin. (1) din Legea nr. 10/2001). Ca o condiție a restituirii în natură, legea prevede obligația returnării sumei reprezentînd despăgubirea primită, actualizată cu indicele inflației. Pe data intrării în vigoare a Legii nr. 10/2001, înstrăinările către chiriaşi a locuințelor trecute în proprietatea statului, conform Legii nr. 112/1995 a fost oprită ex lege *pînă la data expirării termenului de depunere a notificărilor privind cererea de restituire în natură. Actele încheiate cu nerespectarea acestei interdicții implicite, dar de ordine publică, sînt lovite de nulitate absolută. Motivele care au condus la faptul că imobilul nu a fost cumpărat de către chiriaşi sînt următoarele: a). chiriaşii nu au optat pentru cumpărarea locuinței; b). contractul de vînzare-cumpărare încă nu a fost încheiat pînă la data intrării în vigoare a Legii nr. 10/ 2001, în pofida faptului că chiriaşii au dorit să cumpere imobilul; c). imobilul face parte din una dintre categoriile exceptate de la vînzare, prevăzute în art. 10 din Legea nr. 112/1995. A fost evidențiat de unii autori, că* „stadiul aplicării Legii nr. 112/1995 privit în raport cu data întrării în vigoare a legii de față relevă existența unui relativ redus cîmp de potențială aplicare a dispoziției de la art. 19 alin. (1). Avem în vedere faptul că, în majoritatea cazurilor, imobilele cu destinația de locuințe preluate ca atare după 6 martie 1945 au fost vîndute chiriaşilor, în condițiile art. 9 din Legea nr. 112/1995."[50]

- Dacă imobilul (cu destinația de locuință) a fost vîndut chiriaşilor, cu respectarea prevederilor Legii nr. 112/1995, pînă la data intrării în vigoare a Legii nr. 10/2001, restituirea în natură nu mai este posibilă (art. 18 lit. c) din Legea nr. 10/2001). Persoana îndreptățită poate beneficia de despăgubiri şi măsuri reparatorii prin echivalent, în condițiile stabilite de Legea nr. 112/1995 şi Legea nr. 10/2001. Dacă persoanele îndreptățite au primit despăgubiri, ele au dreptul la diferența dintre valoarea încasată, actualizată cu indicele inflației şi valoarea corespunzătoare a imobilului[51], care se acoperă prin acordarea de titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul

de privatizare sau prin acţiuni la societăţile comerciale tranzacţionate pe piaţa de capital, în funcţie de opţiunea persoanei fizice sau juridice îndreptăţite. Dacă persoanei îndreptăţite i s-a stabilit despăgubirea potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995 şi nu a încasat-o, valoarea astfel stabilită i se va acorda în despăgubiri băneşti, iar diferenţa pînă la valoarea corespunzătoare a imobilului se va acoperi prin acordarea de titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul de privatizare sau prin acţiuni la societăţile comerciale tranzacţionate pe piaţa de capital, în funcţie de opţiunea acesteia. În cazul în care valoarea despăgubirii nu a fost încă stabilită potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995, calculul şi plata măsurilor reparatorii se vor stabili ţinînd cont de prevederile ambelor legi (despăgubiri băneşti conform Legii nr. 112/1995 şi alte măsuri reparatorii prin echivalent, pînă la valoarea corespunzătoare a imobilului, conform Legi nr. 10/2001).

- Legea nr. 112/1995 a prevăzut o interdicţie de înstrăinare pe timp de 10 ani în privinţa imobilelor cumpărate de către chiriaşi, sancţionată cu nulitatea absolută a actului de înstrăinare. Totuşi, în acest caz, conform art. 44 din Legea nr. 10/2001, chiriaşii cărora, în temeiul art. 9 alin. (1)-(4) din Legea nr. 112/1995, li s-au vîndut, cu respectarea prevederilor acestei legi, aparatamentele în care locuiau au drepul să le înstrăineze sub orice formă înainte de împlinirea termenului de 10 ani de la data cumpărării numai persoanei îndreptăţite, fost proprietar al acelei locuinţe. Preţul vînzării nu poate fi mai mare decît valoarea acualizată a preţului plătit de către chiriaş la cumpărarea locuinţei în baza Legii nr. 112/1995, cu excepţia situaţiilor cînd părţile convin altfel.

- Persoanele îndreptăţite care nu au formulat cereri potrivit prevederilor Legii nr. 112/1995, precum şi cele ale căror cereri au fost respinse ori nu au fost soluţionate pînă la data intrării în vigoare a prezentei legi au avut dreptul de a formula o cerere în temeiul Legii nr. 10/2001.

O altă situaţie specială reprezintă cea a contractelor de înstrăinare, încheiate bazîndu-se pe prevederile Legii nr. 12/1995, dar lovite de nulitate absolută.

Potrivit art. 46 alin. (4), actele juridice de înstrăinare avînd ca obiect imobile preluate cu titlu valabil, sînt lovite de nulitate absoltă dacă au fost încheiate cu încălcarea dispoziţiilor imperative ale legilor în vigoare la data înstrăinării.

În consecinţă, se poate obţine restituirea în natură în cazul imobilelor înstrăinate, cînd contractul este lovit de nulitate absolută. În schimb, aşa cum am mai subliniat, alin. (1) din articolul 46 prevede că actele juridice de înstrăinare, inclusiv cele făcute în cadrul procesului de privatizare, avînd ca obiect imobile care cad sub incidenţa Legii nr. 10/2001, sînt valabile dacă au fost încheiate cu respectarea legilor în vigoare la data înstrăinării (textul citat are în vedere imobilele preluate cu titlu valabil),[52] deci restituirea în natură în aceste cazuri fiind imposibilă.

Alin. (5) din articolul citat[53]*, prevede că, prin derogare de la dreptul comun, indiferent de cauza de nulitate, dreptul de acţiune se prescrie în termen de 13*

luni de la intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001. Această prevedere, după părerea mea, este neconstituțională, raportat la prevederile art. 1 alin. (3) și ale art. 41 din Legea fundamentală. În plus, după părerea mea, nu se poate susține înfrîngerea regulii imprescriptibilității nulității absolute prin necesitatea protejării securității circuitului civil. În doctrină, de altfel, s-a reținut că această prevedere „demonstrează intenția legiuitorului nu atît de a repara nedreptățile comise în contra celor deposedați abuziv, cît de a acoperi cît mai urgent neregularitățile comise cu ocazia înstrăinărilor făcute de stat în favoarea celor care ocupau aceste imobile cu titlu de chiriași, lucru care, trebuie spus, constituie o nouă nedreptate."[54]

9§. Măsuri de protecție a chiriașilor în procesul de reprivatizare

Prin actele normative care reglementează regimul juridic al imobilelor preluate în mod abuziv, s-a procedat la diferite măsuri de protecție a chiriașilor, în principal la prelungirea contractelor de închiriere sau stabilirea cuantumului chiriei.

Prorogarea legală a contractului constă în prelungirea forțată a existenței sale după împlinirea termenului extinctiv stipulat de părți.[55] Adică prin intervenția legiuitorului, durata contractului este prelungit, chiar împotriva voinței închiriatorului. De aceea, consider că prorogarea legală a contractelor este o instituție de drept public. De regulă, legiuitorul nu intervine pentru modificarea unui contract, manifestînd respect față de contractul încheiat.[56] Astfel de măsuri au caracter excepțional. Prin prorogare, contractul de închiriere nu este cel de drept comun, dat fiind că prin imixtiunea dreptului public el dobîndește caractere distincte: nici durata contractului, nici chiria nu sînt stipulate de părți, ci determinate de legiuitor.

Prorogarea legală a contractelor de închiriere era o practică cotidiană atît în timpul regimului comunist[57], cît și după schimbarea regimului politic.[58] După adoptarea Constituției din 1991, s-a pus în general problema constituționalității prorogării legale a contractelor de închiriere. Curtea Constituțională s-a pronunțat prin mai multe decizii în favoarea posibilității prorogării.[59] Astfel, s-a reținut că legiuitorul *„este îndreptățit, stabilind conținutul și limitele dreptului de proprietate, să țină seama nu numai de interesele proprietarilor, ci și de cele ale chiriașilor, cărora trebuie să le asigure dreptul la locuință, realizînd astfel un echilibru între aceste comandamente constituționale."* Din perspectiva drepturilor fundamentale, problema se prezintă ca o corelare între dreptul de proprietate și dreptul la un nivel de trai decent al chiriașilor. Prorogarea legală a contractelor de închiriere a constituit una dintre problemele deosebit de complexe ale întregului proces de reprivatizare, o conciliere între interesele opuse ale foștilor prorpietari și ale chiriașilor din imobilele preluate în mod abuziv fiind greu (dacă nu imposibil) de realizat. Problema are conotații nu numai juridice, dar și sociale și politice.

Legea nr. 10/2001 conține mai multe măsuri care privesc contractele de închiriere, care trebuie raportate la prevederile Ordonanței de urgență nr. 40/1999 privind

protecția chiriașilor și stabilirea chiriei pentru spațiile cu destinația de locuințe (modificată prin Legea nr. 241/2001). Aceste prevederi se aplică în cazul restituirii în natură, cînd legea reglementează soarta contractelor de închiriere încheiate, de regulă cu persoana juridică deținătoare (ex. ICRAL).

Dintre problemele care se ridică analizez numai durata contractului de închiriere (durata prorogării) și instituția încetării unor contracte de închiriere.[60]

În privința prorogării contractelor de închiriere, Legea nr. 10/2001 se referă la mai multe ipoteze. Trebuie remarcat de la început că nu sîntem în prezența cazurilor clasice de prorogare.

1. Art. 15 alin. (1) din Legea nr. 10/2001 prevede că *„contractele de închiriere prevăzute la art. 6 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 40/1999 se vor încheia pentru o perioadă de cinci ani. În cazul în care chiriașului i se pune la dispoziție o altă locuință corespunzătoare, acesta este obligat să elibereze de îndată locuința ocupată."*

Art. 6 din OUG nr. 40/1999, modificată prin Legea nr. 241/2001, prevede: *„În cazul contractelor de vînzare-cumpărare încheiate cu încălcarea prevederilor Legii nr. 112/1995 pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinația de locuințe, trecute în proprietatea statului, și desființate prin hotărîre judecătorească, proprietarul recunoscut de justiție va încheia cu persoanele care au cumpărat locuința în baza Legii nr. 112/1995 și care o ocupă efectiv, la cererea acestora un contract de închiriere pentru o perioadă de cinci ani."*

Din analiza celor două texte lege, reies următoarele condiții:

- Locuința să fie vîndută chiriașului, pe baza prevederilor Legii nr. 112/1995.
- În fapt, însă nu au fost întrunite condițiile cerute de lege pentru încheierea valabilă a contractului de vînzare-cumpărare (de exemplu, imobilul vîndut a fost preluat fără titlu).
- S-a obținut o hotărîre judecătorească definitivă și irevocabilă prin care s-a desființat contractul de vînzare-cumpărare.

Rolul acestor dispoziții a fost reținut în doctrină. *„Desființarea contractelor de vînzare-cumpărare a readus imobilul în patrimoniul vînzătorului, dar nu a putut face să renască și contractul de închiriere. De aceea, foștii chiriași aflați în această situație nu au un titlu locativ și ar putea fi evacuați ca atare de persoanele îndreptățite cărora imobilul le-a fost restituit în natură. Ca o măsură de protecție a acestora legea a instituit în sarcina proprietarului imobilului restituit obligația încheierii unui contract de închiriere, dar numai la cererea foștilor cumpărători și condiționat de împrejurarea ca aceștia să locuiască în imobilul respectiv."*[61]

În consecință, nu sîntem în prezența unei prorogări propriu zise, în ciuda faptului că efectele sînt identice, ci a unui contract forțat.[62] Prorogarea presupune un contract existent, a cărui durată se prelungește prin intervenția legiuitorului. Aici acest contract nu există, iar legea impune obligația de a încheia un contract nou.

Trebuie remarcat că teza ultimă din alineatul citat prevede un schimb obligatoriu de locuințe *(„în cazul în care chiriașului i se pune la dispoziție o altă locuință corespunzătoare, acesta este obligat să elibereze de îndată locuința ocupată").*

2. Art. 15 alin. (2) stabilește că *„neîncheierea noului contract de închiriere în cazul prevăzut la art. 9 și 10 din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 40/1999, cauzată de neînțelegerea asupra cuantumului chiriei cerute de proprietar sau de pretenția acestuia de restrîngere a suprafeței locative pentru persoanele prevăzute la art. 32 alin. (1) din aceeași ordonanță, atrage prelungirea de drept a contractului de închiriere pînă la încheierea noului contract."*

Persoana îndreptățită care a redobîndit un imobil ocupat de chiriași, are obligația de a încheia cu aceștia un nou contract de închiriere (procedura încheierii acestui contract fiind reglementată prin art. 9-10 din OUG 40/1999).[63] După părerea mea, nici în acest caz nu sîntem în prezența unei prorogări propriu-zise, ci a unei inovații subiective prin schimbare de creditor, care își are izvorul nu în voința părților, ci în actul de restituire și se impune în temeiul legii.

3. Art. 13 alin. (2) din Legea nr. 10/2001 prevede că *„contractele de închiriere pentru imobilele restituite în natură, ocupate de misiuni diplomatice, oficiile consulare, reprezentanțele organizațiilor internaționale interguvernamentale acreditate în România și de personalul străin al acestora, se prelungesc de drept pentru o durată de 5 ani, cu renegocierea celorlalte clauze ale contractului."* Și acest caz de prorogare are caractere specifice: în primul rînd, prin persoanele care au calitatea de chiriaș, și prin intervenția mai limitată a legiuitorului, care dispune o prorogare, dar asigură posibilitatea renegocierii celorlalte clauze contractuale.

Art. 45 alin. (1) din Legea nr. 10/2001 dispune: *„Persoanele cărora li s-a restituit în natură un imobil cu destinația de locuință și care dețin cu chirie în aceeași localitate o locuință din fondul locativ de stat sînt obligate să pună la dispoziția primăriei această locuință la data mutării efective în imobilul restituit."*

Scopul acestei dispoziții este *„de a asigura o ocupare cît mai eficientă a disponibilului locativ existent și de a evita dezechilibrele sociale ce pot apărea în urma aplicării necesarelor măsuri reparatorii"*[64],

Încetarea contractului de închiriere își găsește aplicabilitatea în următoarele condiții:

- persoanei în cauză i s-a restituit în natură un imobil, cu destinația de locuință (restituire în sens de punere în posesie);
- persoana în cauză are un contract de închiriere asupra unei locuințe din fondul locativ de stat;
- locuința restituită și cea deținută în calitate de chiriaș se află în aceeași localitate. *Per a contrario*, dacă imobilul restituit nu se află în aceeași localitate cu imobilul deținut în calitate de chiriaș, aceasta din urmă nu trebuie pusă la dispoziția primăriei.

Contractul de închiriere, în prezența acestor condiții, încetează la data mutării efective în imobilul restituit. S-a susținut că *„chiriașul nu poate amîna această*

dată în mod nerezonabil", şi în cazul în care *„mutarea efectivă este amînată în mod nejustificat, se poate obţine evacuarea chiriaşului din locuinţa aparţinînd fondului locativ de stat."*[65] Temeiul juridic al evacuării constituie abuzul de drept[66], iar procedura este strict judiciară.

După părerea mea, pot fi reţinute multe cauze de amînare a părăsirii imobilului aparţinînd fondului locativ de stat, spre exemplu starea imobilului restituit care necesită reparaţii, continuarea sau prelungirea contractului de închiriere asupra locuinţei restituite în natură etc.

Art. 45 alin. (1) al Legii nr. 10/2001 dispune că imobilele astfel eliberate se constituie într-un fond locativ special, destinat chiriaşilor din imobilele restituite foştilor proprietari.

10§. Scurte consideraţii privind reprivatizarea bunurilor mobile

Principalele controverse – atît politice, cît şi juridice – au fost şi sînt legate de bunurile imobile. Nu pot fi trecute însă cu vederea nici bunurile mobile, cel puţin două categorii dintre acestea: bunurile culturale şi metalele preţioase, preluate în mod abuziv de la proprietarii lor.

Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului naţional cultural mobil[67] *reglementează reprivatizarea bunurilor culturale. Astfel, prin bunuri culturale mobile, în accepţiunea legii, se înţeleg* „bunurile cu valoare deosebită sau excepţional istorică, arheologică, documentară, etnografică, artistică, ştiinţifică şi tehnică, literară, cinematografică, numismatică, filatelică, heraldică, bibliofilă, cartografică şi epigrafică – reprezentînd mărturii materiale ale evoluţiei mediului natural şi ale relaţiilor omului cu acesta, ale potenţialului creator uman şi ale contribuţiei româneşti la civilizaţia universală. Ele alcătuiesc patrimoniul cultural mobil aflat în proprietatea publică sau privată a statului ori a unităţilor administrativ-teritoriale sau, după caz, în proprietatea privată a persoanelor fizice şi a persoanelor juridice de drept privat".

Bunurile culturale mobile care au fost preluate în orice mod de autorităţile statale trebuie revendicate prin acţiune judecătorească de la instituţiile care le-au preluat. Baza legală a acţiunii este art. 80 alin (2). Acţiunile pentru revendicare sînt scutite de taxele judiciare de timbru. Ca o garanţie a exercitării acestui drept, s-a prevăzut şi obligaţia instituţiilor deţinătoare de arhive privind bunurile culturale preluate de a permite accesul persoanelor interesate şi a reprezentanţilor acestora la documentele privind proveniența şi preluarea acestor bunuri. Altfel probaţiunea preluării ar întîmpina dificultăţi (ţinînd seama, de exemplu, de faptul că revendicarea se face de multe ori de către moştenitorii adevăratului proprietar, situaţie în care este posibil ca moştenitorii să nu cunoască exact ce bunuri culturale şi în ce condiţii au fost preluate).

Legea nu prevede nici un termen pentru introducerea acţiunii de revendicare; aceasta însemnînd aplicarea dreptului comun: imprescriptibilitatea acţiunii în

revendicare. În consecință, o cerere de retrocedare a unui bun cultural preluat în mod abuziv poate fi formulată oricînd. Înaintea preluării bunului cultural mobil clasat, proprietarul care a obținut retrocedarea este obligat să declare în scris că va respecta prevederile Legii privind protejarea patrimoniului cultural național mobil.

Situația este mai simplă în cazul bunurilor culturale care se află în custodia unei instituții publice. În acest caz, instituția deținătoare este obligată să le restituie persoanei care le-a depus în custodie, la cererea scrisă a acesteia, cu avizul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor.

Problema aurului preluat în mod abuziv este reglementată de Ordonanța de urgență nr. 190/2000 privind regimul metalelor prețioase[68] (art. 21-23). Aici s-au ivit probleme: prin Ordonanța de urgență nr. 295/2000[69] s-a dispus suspendarea Ordonanței de urgență nr. 190 de la data de 1 ianuarie 2001 pînă la adoptarea legii de aprobare sau de respingere de către Parlament.

Totuși, trecem în revistă prevederile privitoarea la reprivatizare. Persoanele fizice și juridice, ale căror obiecte din metale prețioase au fost preluate în mod abuziv, adică cu încălcarea reglementărilor în vigoare la data preluării, în perioada 1946-1990, pot solicita instanțelor de judecată retrocedarea acestora, în termen de un an de la intrarea în vigoare a ordonanței (acest termen fiind suspendat, el își va începe din nou curgerea dacă Parlamentul aprobă ordonanța). Competența teritorială a instanței este una derogatorie, cu scop de protecție: instanța de la domiciliul reclamantului – adică a celui deposedat. În cazul obiectelor din metale prețioase care nu mai există fizic, fiind topite sau valorificate, se vor acorda despăgubiri bănești. Despăgubirile se stabilesc în funcție de contravaloarea metalului prețios, în funcție de prețurile practicate de Banca Națională a României la data pronunțării hotărîrii judecătorești, și vor fi suportate de bugetul de stat, prin Ministerul Finanțelor.

Cadrul normativ privind metalele prețioase, chiar cu depășirea acestei stări de suspendare, nu dă o rezolvare completă a regimului „aurului" preluat de către stat.

11§. Acte normative speciale de retrocedare imobiliară

Actele normative de retrocedare speciale se referă numai la anumite categorii de persoane fizice sau juridice.[70]

În primul rînd, se impune constatarea că aceste retrocedări, din punctul de vedere al dreptului constituțional, s-au făcut prin ordonanțe – adică acte administrative, emanate de la Guvern, dar avînd forța juridică a legii. Ordonanțele au fost denumite acte organic executive și material legislative.[71] Nici o ordonanță nu va avea niciodată legitimitatea unei legi,[72] fiindcă nu emană de la organul reprezentativ suprem, Parlamentul, ales prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat.

Din punct de vedere politic, trebuie reținut un control al executivului asupra întregului proces al retrocedării (direct și prin diferite comisii de retrocedare, în cadrul cărora, chiar alcătuite pe baze paritare, se manifestă dominația executivului). De altfel,

caracterele generale reținute pentru întregul proces de reprivatizare își găsesc aplicarea și în aceste cazuri particulare. Chiar și astăzi sînt pe rolul instanțelor procese în care se contestă legitimitatea acestor retrocedări (exemplul cel mai elocvent fiind fostul sediu al Episcopiei Romano-catolice din Oradea, trecut în folosința statului român prin act de donație forțată și ilegală). Un alt aspect ține de activitatea diferitelor grupuri de presiune: ale comunității evreiești, Uniunii Democrate Maghiare din România, formațiune politică aflată la guvernare în perioada 1996-2000 etc. În lipsa intervenției factorilor de presiune, nici aceste acte de retrocedare timidă nu s-ar fi adoptat. Iar aplicarea acestor acte nici astfel nu este completă, desăvîrșită.

Prin Ordonanța de urgență nr. 21/1997 s-au retrocedat unele imobile (clădiri, împreună cu terenul aferent) confiscate sau naționalizate după anul 1940, care au aparținut comunității evreiești. Inițial beneficiarul a fost Federația Comunităților Evreiești din România (F.C.E.R.). Pentru administrarea bunurilor retrocedate a luat ființă o fundație, pentru desfășurarea de activități cu caracter nonprofit. Prin Ordonanța nr. 111/1998 s-a stabilit că beneficiarul retrocedărilor (adică proprietarul imobilelor reprivatizate) este însăși fundația înființată de către Federația Comunităților Evreiești din România și Organizația Mondială Evreiască pentru Restituirea Bunurilor.

Scopurile principale ale fundației au fost stabilite prin primul act normativ incident în cauză:

a) ajutorarea și protecția socială a membrilor comunității evreiești din România și a altor persoane aflate în nevoie;

b) păstrarea și afirmarea identității culturale a comunităților evreiești din România;

c) prezentarea istoriei vechi și contemporane a poporului evreu, cu accent pe istoria comunităților evreiești din România;

d) combaterea antisemitismului, rasismului, xenofobiei și intoleranței, dezvoltarea respectului pentru diversitate, democrație, libertate și justiție;

e) păstrarea și dezvoltarea legăturilor dintre cetățenii României și cetățenii altor state, în special cetățenii Statului Israel, originari din România.

Prin Ordonanța de urgență nr. 13/1998 s-au restituit unele imobile cuprinse în anexa ordonanței, care au aparținut comunităților (organizații sau culte religioase) cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România și au fost trecute după anul 1940 în patrimoniul statului român prin măsuri de constrîngere, confiscare, naționalizare sau manevre dolosive. Au fost vizate comunitatea germană, maghiară, comunitatea polonezilor, bulgarilor, sîrbilor, comunitatea turcă, elenă, fiind restituite doar cîteva imobile. La fel: Ordonanța nr.112/1998.

Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 83/1999 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România a fost un alt act normativ reparator cu caracter special.

Un alt act normativ de aplicabilitate specială este Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut

cultelor religioase din România. Numărul maxim al imobilelor reprivatizabile fiecărui centru eparhial sau centru de cult[73], prin ordonanța amintită, a fost fixat la 10. Pot fi retrocedate imobile care au aparținut cultelor religioase, și care au fost preluate în mod abuziv, cu sau fără titlu, de statul român, existente în natură la data intrării în vigoare a ordonanței, și deținute de statul român sau unitățile administrativ-teritoriale, altele decît lăcașele de cult, compuse din construcții și terenul aferent.

Mai sus am amintit un control excesiv al executivului asupra întregului proces de retrocedare. Comisia specială de retrocedare este compusă din reprezentanții executivului. Reprezentanții cultului religios solicitant nu sînt membrii acestei comisii. Un singur reprezentant al cultului religios poate avea statutul de invitat la lucrările comisiei de retrocedare, pentru a susține cererea. Totuși, s-a instituit și un control judecătoresc asupra deciziilor comisiei.

12§. Reglementarea regimului juridic al imobilelor preluate de la cultele religioase

O problemă importantă din punctul de vedere al comunității maghiare și-a găsit rezolvarea normativă în cursul anului 2002, în principal datorită Protocolului privind colaborarea între P.S.D. și U.D.M.R. Astfel a fost adoptată Legea nr. 501/2002, prin care formal s-a aprobat Ordonanța de urgență nr. 94/2002, în fapt procedîndu-se la o modificare a acesteia. Ordonanța s-a transformat astfel dintr-un act special de retrocedare într-un act general de reprivatizare.

Aplicarea acestui act normativ (procedura administrativă, oarecum similară celei mai sus analizate) este în curs, și pot fi anticipate multe probleme concrete în implementarea acestei legi.

Conform actului normativ, se retrocedează atît imobilele (construcții, împreună cu terenul aferent) preluate cu titlu, cît și cele preluate fără titlu. În cazul în care imobilele care fac obiectul cererilor de retrocedare sînt afectate unor activități de interes public din învățămînt și cercetare, sănătate sau sînt destinate funcționării unor așezăminte social-culturale, sedii ale partidelor politice legal înregistrate, misiuni diplomatice, oficii consulare, reprezentanțe ale organizațiilor internaționale interguvernamentale acreditate in România, solicitantul retrocedării poate opta pentru:

a) restituirea numai a nudei proprietăți, caz in care imobilul respectiv își va păstra afectațiunea pe o perioadă de pînă la 5 ani de la data deciziei de retrocedare. În această perioadă proprietarul este scutit de plata impozitului pe proprietate și, totodată, va fi beneficiarul unei chirii în cuantumul stabilit prin hotărîre a Guvernului. În acest interval plata cheltuielilor de întreținere aferente imobilului respectiv revine utilizatorilor;

b) acordarea de măsuri reparatorii prin echivalent, în condițiile Legii 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate în mod abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989.

Legea stabilește inclusiv retrocedarea unor bunuri mobile, destinate la data preluării funcționării cultului, dacă acestea au fost preluate împreună cu imobilul

respectiv şi dacă acestea mai există la data depunerii cererii de retrocedare. Mai sunt prevăzute măsuri de protecţie a chiriaşilor persoane fizice. Chiar în cazul imobilelor preluate fără titlu, dar care au destinaţie de şcoli, spitale, grădiniţe, centre de plasament, aziluri de bătrâni, se vor încheia contracte de închiriere, pe o durată de 5 ani de la data emiterii deciziei de retrocedare, între noii proprietari şi utilizatorii acestora. În această perioadă proprietarul este scutit de plata impozitului pe proprietate, iar cheltuielile de întreţinere aferente imobilului respectiv se vor suporta de utilizatori. Limitele maxime ale chiriei aferente acestor contracte se vor stabili prin hotărîre a Guvernului, pe categorii de utilizatori.

Aşteptările bisericilor tradiţionale maghiare sînt foarte mari. Între culte şi Uniunea Democrată Maghiară din România există un consens şi sprijin reciproc pentru redobîndirea proprietăţilor bisericeşti preluate în mod abuziv.

3.4. Privatizarea societăţilor economice de stat

Privatizarea societăţilor economice de stat nu este reprivatizare, *dar datorită atît importanţei sale deosebite, cît şi conexiunilor care există cu tematica cercetată, sînt necesare a fi reţinute cîteva idei.*

De ce e nevoie de privatizare? În doctrina economică, au fost sintetizate problemele societăţilor economice de stat:[74]

- eficienţă scăzută
- numărul prea mare al angajaţilor
- productivitate scăzută
- lipsa capacităţilor manageriale
- mai multe scopuri antagoniste
- intervenţie politică
- alocarea greşită a resurselor
- lipsa elasticităţii pieţei capitalurilor
- tehnică învechită
- activităţi străine de profit
- poluare
- furt, corupţie

Probleme similare apar şi în sectorul privat. Dar, s-a adăugat, dacă astfel de fenomene se produc la o întreprindere privată, aceasta, într-o piaţă concurenţială, intră pur şi simplu în faliment.[75] Monopolul de stat în multe sectoare agravează situaţia existentă.

În doctrina juridică, privatizarea a fost definită drept „trecerea capitalului de stat din proprietatea statului şi a unor bunuri privite în materialitatea lor, în special a mijloacelor de producţie, din proprietatea statului, a societăţilor comerciale cu capital de stat sau a altor unităţi economice de stat în proprietatea particulară a persoanelor fizice şi a persoanelor juridice de tip particular."[76]

Astfel, transmiterea dreptului de proprietate în procesul de privatizare are un component mobiliar şi unul imobiliar.

Problema privatizării este şi ea deosebit de complexă. Pierderile sectorului de stat şi ponderea încă mult prea ridicată a proprietăţii de stat, precum şi criza economică perpetuată constituie coordonatele economiei de piaţă limitată a României.

4. Concluzii

Una din principalele probleme nerezolvate legislativ este cea a despăgubirilor. Din cauza problemelor economice prin care trece România, despăgubirile reprezintă o problemă delicată, iar de la adoptarea cadrului normativ în viitorul apropiat va trece mult timp pînă cînd despăgubirile vor fi acordate în folosul persoanelor îndreptăţite (probabil în mod eşalonat).

Un alt aspect este aplicarea şi terminarea aplicării legilor de reprivatizare. Aproape în fiecare zi aflăm, din interpelări sau din presă, de probleme, abuzuri, procese legate de aplicarea acestor acte normative. Prin aducerea la bun sfîrşit a acestui proces, chiar dacă nu se elimină toate abuzurile regimului comunist (acestea fiind imposibil de eliminat), încetul cu încetul, se pun bazele unei viitoare dezvoltări. Proprietatea privată apare astfel ca un mijloc al propăşirii economice, desigur, susţinută de politici publice necesare pentru dezvoltarea agriculturii, ramură care necesită acest tip de intervenţionism (vezi exemplul Uniunii Europene). În privinţa terenurilor agricole, forestiere şi în privinţa aplicării Legii nr. 10/2001, situaţia comunităţii maghiare nu prezintă un specific: probleme similare există în toate zonele României, poate că gradul de sensibilitate a colectivităţii diferă. Importanţă specifică au însă retrocedările (viitoare) ale imobilelor bisericeşti, a căror preluare abuzivă a fost percepută ca un atac împotriva întregii comunităţi maghiare.

Pentru reprivatizare au acţionat diferite grupuri de presiune interne şi externe. Semnalăm cîteva aspecte internaţionale de presiune asupra României, în favoarea reprivatizării. Semnificativă este, în acest sens, Rezoluţia nr. 1123, adoptată în aprilie 1997 de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, care a „încurajat România să reglementeze problema restituirii bunurilor imobiliare confiscate sau naţionalizate". *Adunarea Parlamentară a solicitat* „ferm autorităţilor române să modifice legislaţia referitoare la restituirea proprietăţilor confiscate sau expropriate, în special Legea nr. 18/1991 şi Legea nr. 112/1995, pentru a prevedea restituirea acestor proprietăţi *in integrum* sau acordarea unei despăgubiri corecte în schimb."[77]

În octombrie 1998 Camera Reprezentanţilor din SUA a adoptat Rezoluţia nr. 562 cu privire la proprietăţile naţionalizate în mod abuziv de către fostele regimuri totalitare, solicitîndu-se restituirea imobilelor preluate în mod abuziv proprietarilor de drept, iar în cazurile cînd restituirea în natură nu este posibilă, acordarea de „compensaţii imediate, drepte şi efective." *Menţionăm aici că, după părerea noastră, nici compensaţiile prevăzute de Legea nr. 10/2001 în cazurile*

cînd restituirea în natură nu este legal sau material posibilă (bunuri sau servicii, acţiuni tranzacţionate pe piaţa de capital, titluri de valoare nominală folosite exclusiv în procesul de privatizare sau, în cazuri concret stabilite, despăgubiri băneşti) nu întrunesc condiţiile cuprinse în Rezoluţie.

La fel, Parlamentul European, în decembrie 1998, a adoptat Rezoluţia nr. A4-0428, cerînd modificarea Legilor 18 şi 112 şi găsirea unei soluţii definitive şi corecte „care să asigure restituirea integrală a proprietăţilor, sau, dacă acest lucru nu este posibil, plata unei compensaţii corespunzătoare." *Aceste acţiuni au contribuit şi ele la realizarea bazelor legislative ale reprivatizării.*

Am început prezentul studiu citînd din Codul civil. Codul civil leagă proprietatea de bucurie. În societăţile democratice proprietatea înseamnă într-adevăr sursă de bucurie şi bunăstare. În timpul totalitarismului şi în timpul tranziţiei, cel puţin pînă la finalizarea anevoiosului proces de reprivatizare, proprietatea este însă o sursă de incertitudine, probleme şi neîmpliniri. Astăzi însă datele se schimbă faţă de deceniul premergător. Sîntem de părere că se produc mutaţiile ideologice şi de conştiinţă atît de necesare, favorabile proprietăţii private, inclusiv la nivelul grupurilor care odată s-au opus reprivatizării sau au militat pentru o reprivatizare limitată. Interesantă este atitudinea iniţială şi actuală a Partidului Social Democrat (şi a precursorilor săi). Politicile actuale ale PSD sînt în favoarea reprivatizării.

Uniunea Democrată Maghiară a luat poziţie şi a acţionat în mod constant în favoarea reprivatizării. Reprivatizarea, aşa cum se afirmă în documentele Uniunii, nu este un scop în sine. Societatea democratică este bazată pe proprietatea privată: există o interconditionare între democraţie şi proprietate privată. ❑

NOTE:

1. Nu se poate nega faptul că şi în celelalte ţări fost-socialiste au existat probleme politice, financiare, sociale legate de diferitele măsuri şi procedee reparatorii. Tot astfel, nu există un model ideal de reprivatizare, care s-ar fi putut aplica în mod general. Problema României este însă specifică din mai multe alte privinţe.

2. Numai cîteva exemple. În Legea nr. 58/1991 privind privatizarea societăţilor comerciale, în prezent abrogată, art. 77 prevedea în mod expres că *„reparaţiile pentru bunurile preluate de stat în mod abuziv se vor reglementa printr-o lege specială"*. La fel, Legea nr. 147/1992 privind organizarea şi funcţionarea Curţii Constituţionale, în art. 26 alin (3) specifica: *„repararea daunelor suferite anterior intrării în vigoare a Constituţiei din 1991 se reglementează prin lege"* (formă înaintea modificării prin Legea nr. 138/1997). Astfel, prin legea de organizare şi funcţionare a Curţii Constituţionale, s-a limitat jurisdicţia Curţii asupra constituţionalităţii unor prevederi legale atacate pe cale de excepţie, existînd o portiţă pentru unica autoritate de jurisdicţie constituţională: invocarea viitoarelor legi de reparaţie. Ordonanţa de urgenţă nr. 88/1997 privind privatizarea societăţilor comerciale, în art. 43 prevedea că *„în termen de cel mult 60 de zile de la data publicării prezentei ordonanţe de urgenţă... va fi reglementată situaţia bunurilor cu destinaţie comercială care au intrat în patrimoniul statului prin legi şi prin alte acte normative de naţionalizare"*. Încă un termen nerespectat, din rîndul zecilor de termene încălcate. Articolul 25 din Legea nr. 112/1995 prevede că *„prin legi speciale se vor reglementa situaţiile juridice ale altor imobile decît cele care*

fac obiectul prezentei legi, trecute în proprietatea statului înainte de 22 decembrie 1989, indiferent de destinaţia lor iniţială, inclusiv ale celor demolate pentru cauze de utilitate publică". Iar art. 26 din Legea nr. 213/1998 dispune că *„în termen de 6 luni de la data intrării în vigoare a prezentei legi, Guvernul va elabora un proiect de lege privind restituirea în natură sau în echivalent a imobilelor preluate în mod abuziv de stat în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989."*

3. Eugen Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989. Comentată şi adontată*, All Beck, Bucureşti, 2001, p. 8.

4. A se vedea Legea nr. 33/1994 privind exproprierea pentru cauză de utilitate publică, publicat în M. Of. nr. 139 din 2 iunie 1994.

5. L. Pop: *Dreptul de proprietate şi dezmembrămîntele sale*, Lumina Lex, Bucureşti, 2001, p. 61.

6. C. Hamangiu, I. Rosetti Bălănescu, A. Băicoianu: *Tratat de drept civil*, vol. I., Edit. Naţională S. Ciornei, 1928, p. 918.

7. M. Of. nr. 448 din 21 noiembrie 1998.

8. Pentru detalii, a se vedea: L. Pop, *op. cit.*, 2001, p. 63-95.

9. M. Nicolae: *Publicitatea imobiliară şi noile cărţi funciare*, Edit. Press Mihaela s.r.l., Bucureşti, 2000, p. 25-33 şi p. 277-296.

10. A se vedea Decizia CC nr. 136/1998 cu privire la constituţionalitatea art. 6 al Legii privind proprietatea publică şi regimul juridic al acesteia, publicată în M. Of. nr. 448/1998.

11. I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, Bucureşti, 2001, p. 16.

12. În acest sens: I. Adam, *op. cit.*, p. 17.

13. M. Nicolae: Consideraţii asupra Legii nr. 213/1998 privind proprietatea publică şi regimul juridic al acesteia, in *Dreptul* nr. 6/1999, p. 11.

14. Monitorul Oficial nr. 17/1990. Acest decret-lege a fost abrogat prin Legea nr. 18/1991, cu excepţia articolelor 8-11. Pentru o scurtă analiză a prevederilor prezentului decret a se vedea şi: Vincze Mária: Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban, in *Hitel*, ianuarie-februarie 1994, nr. 1, p. 68.

15. Conform decretului-lege nr. 42/1990, art. 4 (abrogat prin Legea nr, 18/1991) a fost posibilă, prin hotărîrea adunărilor generale a cooperativelor agricole atribuirea de loturi în folosinţă.

16. Aprobat prin Decretul nr. 342/1977, Buletinul Oficial nr. 105/1977, modificat prin Decretul nr. 93/1983, Buletinul Oficial nr. 18/1983.

17. Şi întinderea terenului atribuit în folosinţă avea o limită de suprafaţă: maximum 15 ari.

18. F.A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 25.

19. *Ibidem*.

20. A se vedea: *Adevărul* nr. 3632, sîmbătă, 23 februarie-duminică, 24 februarie 2002, p. 7.

21. Liviu Pop: *Dreptul de proprietate şi dezmembrămîntele sale*, Lumina Lex, Bucureşti, 1996, p. 96. A se vedea şi: Liviu Pop: Aspecte privind reconstituirea şi constituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor aflate în patrimoniul cooperativelor agricole de producţie, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Jurisprudentia*, nr. 2/1992.

22. A existat şi o limită minimă: 0,5 ha pentru fiecare persoană îndreptăţită.

23. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae: *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, vol. I, Rosetti, Bucureşti, 2001, p. 29.

24. M.Of. nr. 299 din 4 noiembrie 1997.

25. M. Of. nr. 8 din 12 ianuarie 2000. Legea nr. 1 a fost substanţial modificată prin Ordonanţa de Urgenţă nr. 102/2001, publicată în M. Of. nr. 350 din 29 iunie 2001. În opinia lui Vasile Lupu, iniţiatorul Legii nr. 1, această ordonanţă a compromis Legea nr. 1.

26. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 31.

27. M. Of. nr. 102 din 4 martie 1998.

28. A se vedea art. 1 alin. (1) şi (2) din Legea nr. 112/1995.

29. Art. 4 din Legea nr. 112/1995.

30. C.S.J., secţiile unite, Decizia nr. VI din 20 noiembrie 2000, publicată în M. Of. nr. 84 din 19 februarie 2001. Curtea Supremă de Justiţie a luat în examinare un recurs în interesul legii. Conform art. 329 din C. proc. civ: *„(1) Procurorul general al Parchetului de pe lîngă Curtea Supremă de Justiţie, din oficiu sau la cererea ministrului justiţiei, are dreptul, pentru a asigura interpretarea şi aplicarea unitară a legii pe întreg teritoriul României, să ceară Curţii Supreme de Justiţie să se pronunţe asupra chestiunilor de drept care au fost soluţionate diferit de instanţele judecătoreşti. (2) Deciziile prin care se soluţionează sesizările se pronunţă de Secţiile Unite ale Curţii Supreme de Justiţie şi se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I. (3) Soluţiile se pronunţă în interesul legii şi nu au efect asupra hotărîrilor judecătoreşti examinate."* A se consulta şi textul art. 329 C. proc. civ. înaintea modificării sale prin Ordonanţa de urgenţă nr. 138/2000, în vigoare la data pronunţării deciziei de către C.S.J. Pentru analiza instituţiei a se vedea: I. Deleanu – *Tratat de procedură civilă,* Servo-Sat, Arad, 2001, vol. II, p. 189-198; I. Leş – *Tratat de drept procesual civil*, Allbeck, Bucureşti, 2001, p. 645-652.

31. Conform art. 2 din normele metodologice, de prevederile Legii nr. 112/1995 beneficiază cetăţenii români, atît cei care au domiciliul sau reşedinţa în ţară, cît şi cei care îşi au domiciliul sau reşedinţa în străinătate. Fostul proprietar sau moştenitorii acestuia trebuie să aibă cetăţenia română la data formulării cererii sau să facă dovada declanşării legale pentru obţinerea cetăţeniei române în termenul prevăzut de art. 14 din lege.

32. C.S.J., secţiile unite, Decizia nr. VI/2000.

33. Adică cu respectarea sistemului normativ comunist. Pentru detalii, a se vedea paragraful următor.

34. Art. 2 din Legea nr. 112/1995.

35. Art. 2 alin. (2) şi art. 13 din Legea nr. 112/1995.

36. Se pare, pe baza unor statistici realizate în 2001, că *„din cele circa 115.000 de asemenea imobile au fost vîndute altor persoane mai mult de 90.000".*

37. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989*, All Beck, Bucureşti, 2001, p. 32.

38. Conform art. 95 din Constituţia din 1991, în cazul săvîrşirii unor fapte grave prin care se încalcă prevederile Constituţiei, Preşedintele României poate fi suspendat din funcţie de Camera Deputaţilor şi Senat, în şedinţă comună, cu votul majorităţii deputaţilor şi senatorilor, după consultarea Curţii Constituţionale. Propunerea de suspendare de funcţie poate fi iniţiată de cel puţin o treime din numărul deputaţilor şi senatorilor. Iar în temeiul art. 144 lit. f) din Constituţie, Curtea Constituţională dă aviz consultativ pentru propunerea de suspendare a Preşedintelui României. Pentru detalii, a se vedea Avizul consultativ nr. 1 din 5 iulie 1994 privind propunerea de suspendare din funcţie a Preşedintelui României, M. Of, Partea a II-a, nr. 166 din 16 iulie 1994.

39. Dan Chirică: Regimul juridic al revendicării imobilelor preluate de stat fără titlu de la subdobînditorii care se prevalează de buna lor credinţă la data cumpărării, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* nr. 2/2001, p. 56. Studiul a fost publicat şi în revista *Dreptul*.

40. Cazul *Brumărescu contra României*, publicat în M. Of. nr. 414 din 31 august 2000, în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a dat o hotărîre în favoarea proprietăţii private. Existînd şi o hotărîre de retrocedare desfiinţată prin recursul în anulare promovat de Procurorul General, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a reţinut următoarele:

- încălcarea art. 1. din Protocolul adiţional nr. 1 la Convenţie (protecţia proprietăţii);
- negarea accesului în justiţie;

- încălcarea stabilităţii raporturilor juridice (posibilitatea Procurorului General, nelimitată în timp la acea dată, de a introduce recursul în anulare împotriva hotărîrilor judecătoreşti definitive şi irevocabile).

41. Aprobate prin Hotărîrea Guvernului nr. 20/1996 (M. Of. nr. 16 din 23 ianuarie 1996) şi modificate prin Hotărîrea Guvernului nr. 1/1997 (M. Of. nr. 16 din 4 februarie 1997, normele fiind republicate (M. Of. nr. 27 din 18 februarie 1997).

42. În alin. (6) în mod evident este vorba despre contestarea preluării cu titlu. Acest aspect a permis împiedicarea cumpărării de către chiriaş a locuinţei, şi prin intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001 era posibilă restituirea în natură. Spre exemplu, o situaţie concretă. Fostul proprietar nu era îndreptăţit la restituirea în natură a imobilului ocupat de mai multe familii de chiriaşi, care ar fi dorit să cumpere imobilul. Cu toate că imobilul a fost preluat cu titlu, proprietarul a contestat valabilitatea titlului, aceasta fiind notată şi în cartea funciară. Astfel, procesul prelungindu-se, prin intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001, fostului proprietar i s-a recunoscut dreptul pentru a obţine restituire în natură.

43. Analizele doctrinare cele mai importante ale prevederilor Legii nr. 10/2001 sînt: I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, Bucureşti, 2001; D. Chirică: Regimul juridic al revendicării imobilelor preluate de stat fără titlu de la subdobînditorii care se prevalează de buna lor credinţă la data cumpărării, in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* nr. 2/2001; E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989*, All Beck, Bucureşti, 2001; E. Chelaru: Măsurile reparatorii prevăzute de Legea nr. 10/2001, în *Dreptul* nr. 10/2001; F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae: *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv. Legea nr. 10/2001 comentată şi adnotată*, vol. I-II, Rosetti, Bucureşti, 2001 etc.

44. Romeo Popescu, Răzvan Dincă: Incidenţa Legii nr. 10/2001 asupra reglementării contractului de închiriere a locuinţei, *Dreptul* nr. 10/2001, p. 30.

45. În celelalte ţări fost-socialiste, s-a încercat o rezolvare mai rapidă a regimului juridic al imobilelor preluate în mod abuziv: Albania (1993), Bulgaria (1992, 1997), Cehia şi Slovacia (1990, 1991), Ungaria (1992) etc. Excepţie face Polonia, unde nu a fost reglementată nici pînă în prezent situaţia imobilelor preluate în mod abuziv. Pentru detalii, a se vedea: L. Pena: Sinteză a legislaţiei privind restituirea sau compensarea bunurilor naţionalizate, expropriate sau confiscate abuziv în fostele ţări comuniste europene, in *Buletin de informare legislativă* nr. 1/1998, Consiliul Legislativ; L. Pena: *Restitution of expropriated property in transition countries and in the Republic of Croatia*, Inzinierski biro d.d., Zagreb, 2000; F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae, *op. cit.*, p. 12-18.

46. Art. 1 alin. (1) din Legea nr. 10/2001.

47. Regimul juridic al terenurilor cu destinaţie agricolă şi forestieră a făcut obiectul de reglementare al Legilor. nr. 18/1991, 169/1997, 1/2000. Conform art. 8 alin. (1) din Legea nr. 10/2001, nu intră sub incidenţa Legii nr. 10 terenurile al căror regim juridic este reglementat prin Legea fondului funciar nr. 18/1991, republicată, şi prin Legea nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole şi celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 şi ale Legii nr. 169/1997.

48. I. Adam: *Legea nr. 10/2001. Regimul juridic aplicabil imobilelor preluate abuziv*, All Beck, Bucureşti, 2001, p. 6.

49. De altfel, autorul citat recunoaşte că *„prin această lege nu s-a reglementat regimul juridic al imobilelor ce au aparţinut cultelor religioase sau comunităţilor minorităţilor naţionale."* *Ibidem*, p. 7. Legea nr. 10/2001 dispune în acest sens: *„Regimul juridic al imobilelor care au aparţinut cultelor religioase sau comunităţilor minorităţilor naţionale, preluate de stat sau de alte persoane juridice, va fi reglementat prin acte normative speciale. Pînă la adoptarea acestor*

reglementări este interzisă înstrăinarea imobilelor în cauză sau schimbarea destinației acestora" (art. 8 alin. 2).

50. F. A. Baias, B. Dumitrache, M. Nicolae – *Regimul juridic..., op. cit.*, p. 195.

51. Trebuie reamintit faptul că despăgubirile acordate conform Legii nr. 112/1995 erau plafonate prin prevederile art. 13 alin. (2).

52. În privința imobilelor preluate fără titlu, și a regimului actelor de înstrăinare a acestora, a se vedea supra, capitolul 3.2.

53. În forma sa modificată prin Ordonanța de urgență nr. 109/2001 (M. Of. 260/2001).

54: D. Chirică: *Regimul juridic..., op. cit.*, p. 4.

55. L. Pop: *Drept civil român. Teoria generală a obligațiilor*, Lumina Lex, București, 1998, p. 66.

56. *Ibidem.*

57. M. Mureșan: *Drept civil. Contracte speciale*, Cordial Lex, Cluj-Napoca, 1999, p. 196.

58. De exemplu, o prorogare legală s-a efectuat prin Legea nr. 17/1994, care a prelungit contractele de închiriere încheiate înainte de 1989 și valabile în 1994 cu încă o perioadă de 5 ani. Prorogarea legală nu a operat în cazul contractelor încheiate de chiriași cu proprietari persoane particulare după 1 ianuarie 1990 (art. 5). În cazul acestor contracte, termenele contractuale trebuie respectate. O altă prorogare era prevăzută în Legea nr. 112/1995. În cazul imobilelor restituite conform acestui act normativ, contractele de închiriere s-au prelungit cu încă cinci ani de la data rămînerii definitive a hotărîrii de restituire a imobilului. Ordonanța de urgență nr. 40/1999 conține o altă prorogare.

59. CC, dec. nr. 30/1994 (M. Of. nr. 100/1994); CC, dec. nr. 42/1995 (M. Of. nr. 191/1995). Alte decizii în acest sens: *Jurisprudența CC 1992-1997*, p. 131-132.

60. Pentru o analiză completă a se vedea: R. Popescu, R. Dincă: Incidența Legii nr. 10/2001 asupra reglementării contractului de închiriere a locuinței, revista *Dreptul* nr. 12/2001, precum și operele acolo citate.

61. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001..., op. cit.*, p. 129.

62. În privința contractelor forțate, a se vedea: L. Pop, *op cit.*, p. 45.

63. Pentru detalii: R. Popescu, R. Dincă, *op. cit.*, p. 36-39.

64. R. Popescu, R. Dincă, *op.cit.*, p. 49.

65. *Ibidem.*

66. E. Chelaru: *Legea nr. 10/2001..., op. cit.*, p. 244.

67. M. Of. nr. 530 din 27 octombrie 2000.

68. M. Of. nr. 572 din 16 noiembrie 2000.

69. M. Of. nr. 707 din 30 decembrie 2000.

70. Includem în această categorie a actelor normative de retrocedare speciale:

- Ordonanța de urgență nr. 21/1997 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților evreiești din România (Monitorul Oficial nr. 97/1997); Legea nr. 140/1997 care aprobă și modifică Ordonanța de urgență nr. 21/1997 (Monitorul Oficial nr. 172/1997);
- Ordonanța nr. 111/1998 pentru modificarea Ordonanței de urgență nr. 21/1997 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților evreiești din România;
- Ordonanța de urgență nr. 13/1998 privind restituirea unor imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România;
- Ordonanța nr. 112/1998 privind restituirea unor imobile care au aparținut (organizații, culte religioase) minorităților naționale din România;
- Ordonanța de urgență nr. 83/1999 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparținut comunităților cetățenilor aparținînd minorităților naționale din România;

- Hotărîrea Guvernului nr. 1334/2000 pentru completarea anexei la Ordonanţa de urgenţă nr. 83/1999 privind restituirea unor imobile care au aparţinut comunităţilor cetăţenilor aparţinînd minorităţilor naţionale din România;

- Ordonanţa de urgenţă nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparţinut cultelor religioase din România;

- Ordonanţa de urgenţă nr. 101/2000 pentru modificarea şi completarea anexei la Ordonanţa de urgenţă nr. 21/1997 privind restituirea unor bunuri imobile care au aparţinut comunităţii evreieşti din România, respectiv a anexei la Ordonanţa de urgenţă nr. 83/1999. Într-o altă ordine de idei, pot fi reţinute şi prevederile Legii nr. 109/1996 privind organizarea şi funcţionarea cooperaţiei de consum (în prezent prevederile privitoare la cooperaţiile de credit-băncile populare sînt abrogate). Legea nr. 109, în articolul său 162 alineatele (2)-(3), a prevăzut că activele imobilizate şi mijloacele circulante, proprietate a organizaţiilor cooperaţiei de consum şi ale cooperaţiei de credit, care au fost trecute fără plată în proprietatea statului, vor fi restituite acestora. Procedura de restituire a fost următoarea: cererea de restituire trebuia depusă la instanţa judecătorească competentă în termen de un an de la intrarea în vigoare a legii. La fel, ar putea fi amintită şi Legea nr. 9/1998 cu modificările ulterioare, privind acordarea de compensaţi cetăţenilor români pentru bunurile trecute în proprietatea statului bulgar în urma aplicării Tratatului dintre România şi Bulgaria, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940. Ambele acte normative vizează atît bunuri mobile, cît şi imobile.

71. P. Pactet: *Institutions politiques. Droit constitutionnel*, Armand Colin, Paris, 1998, p. 560.

72. Cel puţin pînă la aprobarea în Parlament. Prin această aprobare, ordonanţa se transformă în lege. Ordonanţele de urgenţă trebuie supuse în mod obligatoriu aprobării Parlamentului; ordonanţele emise pe bază de abilitare parlamentară numai dacă legea de abilitare o cere. A se vedea: E. Veress: Consideraţii privind controlul constituţionalităţii ordonanţelor guvernamentale, *Fiat Justitia*, nr. 1-2/2001.

73. Prin centru de cult se înţelege instituţia, cu sediul în România, care coordonează toate unităţile locale ale unui cult religios. Prin centru eparhial se înţelege instituţia care are jurisdicţie asupra unui număr de unităţi locale de cult situate într-o anumită zonă geografică a ţării - art. 1 alin (3) din Ordonanţa de urgenţă nr. 94/2000.

74. Emanuel S. Savas: *Privatizáció. Hogyan vonuljon ki az állam a gazdaságból?*, Akadémiai, Budapest, 1993, p. 287-288.

75. *Ibidem*, p. 289.

76. Liviu Pop: *Dreptul de proprietate şi dezmembrămîntele sale*, Lumina Lex, Bucureşti, 1996, p. 85.

77. România, în 1993, la data aderării la Consiliul Europei, şi-a asumat obligaţii şi angajamente privind reglementarea problemei restituirii bunurilor imobiliare confiscate sau naţionalizate.

*

Emőd VERESS *(n. 1978), licenţiat în drept, doctorand, specializat în drept administrativ şi constituţional. În prezent, lucrează ca consilier juridic la UDMR, Departamentul pentru Administraţie Publică Locală. Publicaţiile sale includ cartea intitulată „Legea administraţiei publice locale. Comentată şi adnotată" (în limba maghiară, 2002), şi mai multe studii în domeniul dreptului public.*

Studiu de caz

Exodul romilor. O problemă cu adevărat pan-europeană

Edwin Bakker

Romii din Europa de Est

Romii constituie unul din puținele grupuri etnice sau naționale care s-au răspîndit în întreaga lume fără să-şi piardă identitatea specifică. Numărul exact al romilor este necunoscut. În multe state, datele referitoare la populație sînt manipulate. În plus, adeseori romii nu sînt înregistrați ca atare sau — din cauza unei discriminări larg răspîndite şi fățişe — preferă să nu fie etichetați drept romi. Ca urmare, estimările privind numărul romilor din întreaga lume variază de la doisprezece pînă la nu mai puțin de cincisprezece milioane de persoane.[1] Se crede că numărul romilor din Europa se situează undeva între şase şi doisprezece milioane.[2] Cea mai mare parte trăiesc în Europa de Est. Numărul lor se ridică la peste o jumătate de milion în România, Bulgaria, Ungaria şi Slovacia. Numărul lor relativ cel mai ridicat este înregistrat în fosta Republică Iugoslavă Macedonia, unde ei alcătuiesc doisprezece la sută din totalul populației. Alte state est-europene cu o populație romă semnificativă sînt Uniunea Serbia-Muntenegru, Federația Rusă şi Republica Cehă (vezi tabelul 1).

Numărul absolut şi relativ al romilor în statele est-europene în 1998*

State	Numărul absolut în mii	Procent din totalul populației
România	2.083	9,3
Bulgaria	733	8,9
Ungaria	572	5,6
Slovacia	502	9,3
Serbia & Muntenegru	421	4,0

*Sînt incluse doar statele în care romii reprezintă peste unu la sută din totalul populației sau în care numărul lor absolut depăşeşte 100.000 de persoane

Sursă: Minorities at Risk Project (www.bsos.umd.edu/cidcm/mar)

Federaţia Rusă	294	0,2
Republica Cehă	267	2,6
Macedonia	241	12,0

Situaţia socio-economică

Termenii folosiţi în rapoartele oficiale ale organizaţiilor internaţionale şi în literatura de specialitate pentru a descrie poziţia socio-economică a romilor din Europa de Est pendulează între „precară", „marginală", „mizeră" şi „dezastruoasă". Astfel de descrieri sînt totuşi arareori bazate pe informaţii statistice concrete. Datele statistice sigure sînt rare, în parte ca urmare a faptului menţionat mai devreme, acela că mulţi romi nu sînt înregistraţi ca membri ai acestui grup specific. Lipsa datelor socio-economice este însă deopotrivă rezultatul integrării limitate a romilor în economia oficială.[3] Setul de date al Minorities at Risk Project constituie una din cele mai sigure surse de informaţii referitoare la romii din Europa de Est.[4] Datele acestui proiect confirmă imaginea generală a poziţiei socio-economice marginale a romilor. Aceste date, care au fost adunate de-a lungul multor ani, arată că diferenţele dintre această minoritate şi grupurile dominante erau deja însemnate încă din perioada regimului comunist.[5] După căderea acestor regimuri, diferenţele s-au adîncit. Astăzi, Minorities at Risk Project vorbeşte de diferenţe „extreme" în aproape toate ţările în care a făcut cercetări — Republica Cehă, Slovacia, Ungaria, România, Croaţia, Serbia şi Muntenegru, Macedonia, Bulgaria şi Federaţia Rusă. Doar în Rusia poziţia romilor este întrucîtva mai puţin marginală. Aceste extreme sau mari diferenţe se găsesc în domeniul veniturilor, al proprietăţii funciare sau de alte tipuri, al accesului la ocupaţii calificate sau de înaltă calificare şi la poziţii în aparatul de stat, al accesului la învăţămîntul superior şi la activităţile comerciale. În ce priveşte condiţiile de sănătate, situaţia este aproape aceeaşi. În majoritatea ţărilor, aceste condiţii erau proaste înainte de căderea regimurilor comuniste, iar de atunci ele s-au înrăutăţit şi mai mult. Minorities at Risk Project nu a adunat informaţii referitoare la rata şomajului. Datele oficiale în această privinţă sînt puţine sau nesigure din cauze menţionate anterior. Rapoartele şi declaraţiile grupurilor susţinătoare precum European Roma Rights Center sau organizaţii internaţionale ale romilor precum Association of Gypsies/Romanies International au la dispoziţie doar indicatori generali pentru un număr limitat de ţări. Acelaşi lucru este valabil şi pentru rapoartele Departamentului de Stat al Statelor Unite şi pentru cele ale Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE) sau ale Uniunii Europene (UE). Cele mai uzitate descrieri ale nivelului şomajului în rîndul romilor din Europa de Est în aceste rapoarte sînt „foarte ridicat" şi „disproporţionat de ridicat". Procentajele menţionate se înscriu între treizeci la sută şi peste nouăzeci la sută.[6] Aceste cifre extreme şi situaţia economico-socială marginală în general sînt într-o anumită măsură parte a problemelor economice generale generate de tranziţia economică din Europa de Est. Totuşi, caracterul extrem al inegalităţii şi marginalităţii este deopotrivă rezultatul discriminării economice şi politice făţişe.

Discriminarea politică şi economică

Discriminarea economică a romilor din Europa de Est este larg răspîndită, este o concluzie ce poate fi găsită în rapoartele unor organizaţii precum Amnesty International, Human Rights Watch şi în cele ale Ministerelor Afacerilor Externe din ţările occidentale. De pildă, rapoartele cu privire la drepturile omului ale Departamentului de Stat ale Statelor Unite pentru majoritatea fostelor state comuniste vorbesc de discriminare în domeniile oportunităţii ocupării locurilor de muncă şi al locuinţelor. Minorities at Risk Project a observat forme grave de discriminare economică a romilor în Republica Cehă, Slovacia, Ungaria, Serbia şi Muntenegru, Macedonia, Bulgaria, România şi Federaţia Rusă. El descrie situaţia din anii '90 din aceste ţări ca una de „sărăcie gravă şi subreprezentare ca urmare a practicilor sociale predominante ale grupurilor dominante. Politicile publice oficiale care au ca ţintă grupul sînt neutre sau, în cazul în care sînt pozitive, sînt inadecvate pentru contrabalansarea practicilor active şi larg răspîndite ale discriminării. În Croaţia, romii sînt supuşi chiar excluderii oficiale sau represiunii repetate".[7] Pe lîngă discriminarea economică, sînt supuşi şi discriminării politice sau se confruntă cu diferite obstacole în calea dezvoltării lor politice. De pildă, un „prag de cinci la sută" le limitează liderilor romi oportunitatea de a intra în parlament. Mai gravă este refuzarea cetăţeniei şi a drepturilor cetăţeneşti pentu romi. În Republica Cehă şi Macedonia, de exemplu, multor membri ai comunităţii rome li s-a refuzat cetăţenia acestor noi state după dezmembrarea Cehoslovaciei şi a Iugoslaviei. Limitările politice există şi în ce priveşte votul, înfiinţarea de partide politice pe bază etnică, accesul la funcţii în aparatul de stat, mai cu seamă la cele înalte, şi implementarea procedurilor judiciare. Exemple de astfel de limitări pot fi găsite în toate statele est-europene. Totuşi, potrivit datelor de care dispune Minority at Risk Project, discriminarea politică a romilor este mai puţin gravă dacă o comparăm cu discriminarea economică. Referindu-se la Ungaria şi Macedonia postcomuniste, organizaţia vorbeşte de o „subreprezentare accentuată în deţinerea de posturi politice sau în participarea politică ca urmare a unei neglijări sau restricţii istorice". Totuşi, "politicile publice actuale (din aceste două state) sînt menite să îmbunătăţească statutul politic al grupului."[8] Această situaţie este cu mult mai rea în Republica Cehă, Croaţia şi Bulgaria. De la căderea regimurilor comuniste, discriminarea politică din aceste ţări a luat amploare. Politicile lor publice „restrîng substanţial participarea politică a grupului în comparaţie cu alte grupuri".[9]

Romii şi violenţa fizică

Discriminarea romilor şi violenţa împotriva lor nu este un fenomen nou. Sentimentele anti-rome datează încă de la venirea romilor în Europa. Ca şi evreii, romii şi-au format grupuri separate care au fost totdeauna socotite „străine" şi care au un statut "separat" faţă de societate în ansamblul ei. Modul nomad de viaţă al majorităţii grupurilor rome a fost socotit a fi o acoperire pentru activităţi

infracționale, autoritățile încercînd de aceea să le restrîngă libertatea de mișcare. Adeseori romii au fost alungați din sate și orașe de mulțimi furioase și xenofobe. O încercare de evacuare a romilor odată pentru totdeauna a fost lansată de Germania nazistă. În ochii național-socialiștilor, „Zigeuner" erau o rasă inferioară și erau socotiți „asociali".[10] Numărul romilor care au murit în holocaust este necunoscut, însă estimările se înscriu între cîteva sute de mii și peste un milion.[11]

Epoca comunistă a fost una de relativă pace și protecție a romilor din Europa de Est. Ei erau, totuși, supuși — uneori forțat — încercărilor de integrare în societate în ansamblul ei. În ciuda acestor încercări, poziția lor înapoiată deopotrivă cu prejudecățile și stereotipurile negative au persistat. Aceste imagini și credințe s-au dovedit a fi un sol fertil pentru reluarea violenței după 1989. În contextul nesiguranței politice și economice, atacurile împotriva romilor au devenit în curînd un fenomen familiar. În ultimii doisprezece ani, au fost uciși sau răniți cel puțin cîteva zeci de romi.[12] Nu există cifre exacte întrucît multe autorități, inclusiv poliția și aparatul judecătoresc, nu raportează aceste incidente ca avînd o motivație rasială sau nu le raportează deloc. Cele mai sigure cifre sînt cele provenite de la organizațiile neguvernamentale (ONG-uri) precum Amnesty International, Human Rights Watch și organizații guvernamentale internaționale precum Uniunea Europeană sau Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa. Rapoartele lor confirmă că romii se confruntă cu atacuri individuale sau colective peste tot în Europa de Est. Ele arată totodată că atacurile grupurilor de skinheads sau ale altor grupuri naționaliste sau chiar ale poliției rămîn adeseori nepedepsite. Potrivit ultimelor rapoarte anuale ale Human Rights Watch, acest lucru s-a întîmplat în Republica Cehă, Slovacia, Macedonia, Bulgaria și România.

Cu toate că violența împotriva romilor și lipsa protecției poliției și a aparatului judecătoresc constituie o realitate în toată Europa de Est, situația diferă de la o țară la alta și de la un an la altul. Datele de care dispune Minorities at Risk Project confirmă faptul că violența este larg răspîndită, însă arată și că situația de ansamblu este pe cale de îmbunătățire. În multe țări, nivelul violenței a scăzut după 1996. În Macedonia și în Federația Rusă, de pildă, nu au mai fost raportate acte de violență după 1995. Excepția la această tendință generală o constituie Republica Cehă și Slovacia unde atacuri sporadice asupra romilor au avut ca rezultat cîteva victime în fiecare an. Numărul victimelor violenței anti-rome este cel mai ridicat în Republica Cehă cu peste douăzeci de victime între 1990 și 1998.[13]

Factori de respingere și atracție

Romii din Europa de Est care solicită azil în Europa Occidentală sînt aproape întotdeauna trimiși înapoi pe loc sau în cîteva zile. Țările din care vin ei sînt socotite și etichetate oficial drept „țări sigure". Deși aceste state sînt sigure pentru majoritatea grupurilor și indivizilor, acest lucru este mai puțin adevărat pentru

romi. Ei trăiesc la marginea politică şi socio-economică a societăţii. În multe din aceste "ţări sigure" ei sînt supuşi unei violenţe cu substrat rasial împotriva căreia lor le lipseşte protecţia autorităţilor responsabile.

Este totuşi îndoielnic că romii trebuie să îşi teamă viaţa. Deşi aceste grupuri se confruntă cu discriminarea politică, ei nu sînt supuşi persecuţiei politice. Cele cîteva zeci de morţi şi de răniţi în decurs de doisprezece ani nu lasă să se întrevadă existenţa unor forme de violenţă masive şi sistematice. Natura sporadică şi nivelul relativ scăzut al violenţei împotriva romilor nu justifică etichetarea situaţiei ca foarte periculoasă sau nesigură în mod special. Totuşi, trebuie făcută distincţia dintre lipsa reală a siguranţei şi nesiguranţa percepută sau imaginată. Mulţi romi se pot simţi într-adevăr ameninţaţi chiar dacă nu au trecut niciodată prin experienţa violenţei anti-rome sau a brutalităţii poliţiei. Se pare totuşi că mulţi solicitanţi romi de azil nu îşi părăsesc ţara doar din cauza factorilor de respingere (push factors) precum nesiguranţa sau discriminarea, ci mai cu seamă din cauza unor factori de atracţie (pull factors) care se pot constitui într-o explicaţie mai bună a „exodului romilor".

Datorită situaţiei socio-economice marginale a romilor din Europa de Est şi a discriminării economice practicate împotriva acestor grupuri, se poate presupune că principala motivaţie sau cea secundară a multor solicitanţi romi de azil o reprezintă căutarea unor condiţii economice mai bune în Occident. În majoritatea cazurilor, diferenţele dintre condiţiile socio-economice din ţara de destinaţie şi cea de origine sînt extreme. Acest fapt este valabil pentru condiţiile de trai şi de lucru, pentru accesul la asistenţa medicală şi pentru oportunităţile din domeniul educaţiei şi al dezvoltării personale. Informaţiile din mass media şi poveştile despre bunăstarea socială şi serviciile gratuite la care solicitanţii de azil — adeseori în mod greşit — se cred îndreptăţiţi în Europa de Vest adaugă şi ele la atractivitatea economică a Occidentului.[14] Pe lîngă factorii economici, mai sînt şi alţi factori care îi atrag pe romi către Occident. Membrii acestor grupuri speră să găsească un loc unde nu este discriminare, intoleranţă şi prejudecăţi faţă de romi. Mai mult, ei speră să nu mai fie supuşi violenţelor verbale şi fizice şi să fie protejaţi de poliţie şi de aparatul judecătoresc.

Pe lîngă factorii de respingere şi atracţie, valul brusc şi mare de romi din Europa de Est sosiţi, printre altele, în Marea Britanie, Finlanda, Belgia şi Suedia se explică totodată prin factori ce nu aparţin nici unei din aceste două mari categorii generale. Aceşti factori pot fi etichetaţi drept o „profitare politică şi financiară de către o a treia parte". În cele patru cazuri menţionate mai sus, „exodul" se pare că a fost organizat; nu pentru a se găsi azil pentru grupurile de romi, ci din alte motive. Vice-prim minisistrul Slovaciei şi ministru pentru Problemele Minorităţilor, Pál Csáky, crede că anumite grupuri încearcă să se îmbogăţească prin organizarea de călătorii pentru solicitanţii de azil. El a numit anumiţi indivizi şi agenţii de

călătorie care nu numai că cumpără bilete de avion pentru soilcitanții de azil, ci le obțin documentele de călătorie și îi instruiesc ce să facă și să spună odată ajunși în Europa de Vest.[15] În cazul romilor din Slovacia care cer azil în Finlanda, acești intermediari le arată potențialilor solicitanți de azil ce mult au de cîștigat dintr-o călătorie la Helsinki.[16] Alte persoane implicate nu încearcă să profite financiar de pe urma solicitanților de azil romi, însă speră să căștige de pe urma lor din punct de vedere politic prin inițierea sau facilitarea de călătorii cu scopul obținerii azilului. Bela Bugar, vicepreședintele parlamentului slovac, bănuiește că în spatele exodului romilor din Slovacia către Finlanda se află anumite forțe politice. El crede că aceste forțe au ca scop diminuarea șanselor Slovaciei de a accede la Uniunea Europeană.[17]

Temeri în Europa de Vest și de Est

Atît în Vest cît și în Est, autoritățile sînt îngrijorate de valul de mii de romi din Europa de Est. Țările lor de origine se tem de imaginea proastă. Mai cu seamă Republica Cehă, Slovacia și Ungaria se tem că aceasta le va afecta șansele de a se număra în primul grup de noi membri ai Uniunii Europene. Din motive logistice, financiare și politice, țările de destinație nu se bucură nici ele de sosirea bruscă a mii de romi. Ele se tem totodată că numărul romilor care își vor căuta o viață mai bună în Vest va crește odată ce statele est-europene se vor integra în Uniunea Europeană. Ca urmare, ambele grupuri de state sînt motivate să lupte împotriva recentului flux al romilor.

O politică *ad hoc* de reîntoarcere nu va fi suficientă. Pentru a opri pe termen lung migrația internațională a romilor, trebuie înlăturați măcar o parte din factorii de respingere și de atracție. Dintre principalii trei factori de respingere — poziția socio-economică marginală, discriminarea și violența fizică — există lucruri care pot fi realizate pe termen scurt în ceea ce privește ultimii doi factori. Presiunea politică exercitată de Comisia Europeană și de guvernele vest-europene asupra țărilor est-europene candidate la UE poate convinge guvernele potențialilor noi membri ai UE să elaboreze politici menite să reducă discriminarea economică și politică precum și să înceteze violența și să îi urmărească penal pe cei care comit infracțiuni cu substrat rasial. Doar presiunea politică nu va fi îndeajuns. Este necesară sprijinirea organizațiilor și autorităților est-europene — atît din punct de vedere financiar cît și al expertizei — întrucît problemele socio-economice, discriminarea și violența anti-romă sînt adînc înrădăcinate în structura acestor societăți și nu pot fi rezolvate doar de societățile în cauză. Programele menite să îmbunătățească poziția romilor presupun timp. Mai mult, ele presupun participarea romilor înșiși. Totuși, chiar și atunci cînd autoritățile, ONG-urile și OGI-urile și organizațiile romilor colaborează și dispun de mijloacele financiare necesare, realizările vin doar treptat. Spirala negativă a lipsei de educație, a șomajului sau a locurilor de muncă prost plătite, a condițiilor de trai precare, a criminalității, a

excluderii sociale, a prejudecăților și a discriminărilor este greu de rupt. Progresul se va realiza încet, prin educație și instruire. *Empowerment*-ul grupurilor de romi este și el socotit necesar pentru îmbunătățirea poziției lor în societate. Prin instruire și pregătire organizarea și participarea politică a acestor grupuri poate și trebuie îmbunătățită pentru a pune la dispoziția romilor instrumentele pentru combaterea discriminării și pentru cîștigarea de acces egal la guvernare, educație, ocupare a locurilor de muncă, asistență medicală, locuințe și servicii publice. Acestea ar trebui să facă aceste grupuri mai capabile să își proiecteze propriul viitor care le-a fost totdeauna pînă în momentul de față proiectat de alții. Întrucît nu se pot aștepta rezultate imediate, este îndoielnic că măsurile mai sus menționate pot avea ca rezultat o descreștere a numărului solicitanților de azil în anii ce urmează. Diferențele în dezvoltarea economică din Europa de Est dintre romi și neromi se pot schimba doar pe termen lung. Mai mult, este probabil și ca diferențele în nivelul de dezvoltare dintre Europa de Vest și cea de Est să se schimbe doar treptat. Ca urmare, factorul econmomic de atracție va continua să joace un rol important. Același lucru este valabil pentur factorul „profitării politice și financiare de către o a treia parte".

Concluzie

Violența împotriva romilor și marginalizarea politică și economică a acestor grupuri există în toată Europa de Est, chiar dacă situația diferă de la o țară la alta. De aceea, nu constituie o surpriză faptul că mii de romi încearcă să fugă de nesiguranță, discriminare și condiții de trai mizere emigrînd în Europa de Vest. Faptul că aceste grupuri sînt atrase și de (presupusa) bogăție și lux din Occident nu este nici el în măsură să mire. Ceea ce surprinde totuși este că pînă acum nu se poate vorbi de un adevărat „exod" al zecilor de mii de romi.

Deși romii sosesc în Vest în grupuri relativ mici, autoritățile atît din Europa de Est cît și din cea de Vest privesc acest flux migraționist ca pe o problemă serioasă cu consecințe nedorite în lumina viitoarei extinderi a UE către Est. Reacțiile ambelor părți au puține șanse de reușită. Reintroducerea cerinței vizelor de către Londra sau Helsinki nu va rezolva problema și nu va opri fluxul romilor din Europa de Est. Această problemă cu adevărat pan-europeană nu se va rezolva nici prin ignorare, nici prin neglijarea chestiunii rome cum, de pildă, sînt înclinate autoritățile cehe și slovace să facă. Părțile implicate, inclusiv organizațiile internaționale, ONG-urile și reprezentanții romilor trebuie să elaboreze și să implementeze politici menite să reducă problemele cu care se confruntă grupurile de romi în țările lor de origine. Sînt importante în această privință mai cu seamă măsurile ce vizează îmbunătățirea muncii și a atitudinii poliției și a aparatului judecătoresc și îmbunătățirea acesului la educație și la locuri de muncă. Indiferent că aceste politici vor fi sau nu încununate de succes, diferențele socio-economice dintre romi și neromi vor continua să existe pentru mult timp. Acest lucru este valabil și în ce privește diferențele de dezvoltare dintre Est și Vest. De aceea, atractivitatea Europei de

Vest va continua să existe. Această atractivitate poate fi limitată pe termen scurt prin ridicarea de obstacole legale şi administrative. Totuşi, nici măcar construirea unui nou Zid al Berlinului nu îi va putea împiedica pe mulţi romi să emigreze către Vest. Statele vest-europene vor continua să se confrunte cu solicitanţii romi de azil.

Reflecţie

În vreme ce majoritatea autorităţilor percep „exodul romilor" ca pe o problemă, altele văd în el o oportunitate. Valul de romi care solicită azil contribuie la ridicarea „problemei romilor" în diferite foruri de nivel naţional şi internaţional. Atenţia acordată acestei chestiuni poate contribui la progresul procesului de îmbunătăţire a situaţiei grupului etnic cel mai discriminat, mai slab reprezentat şi mai marginalizat din Europa. Această atenţie şi ideea tot mai pregnantă că problema romilor este una cu adevărat pan-europeană rezervă multă speranţă pentru viitor atît pentru romi cît şi pentru neromi, atît pentru autorităţile din estul Europei cît şi pentru cele din vestul ei. Mai cu seamă cererile repetate ale lui Gunter Verheugen, comisarul UE pentru extindere, în virtutea cărora ţările candidate UE trebuie să adopte „strategii credibile" în tratarea "problemei spinoase şi neliniştitoare" a integrării populaţiilor rome în viaţa societăţii europene, sînt foarte încurajatoare.[18] Ţările candidate trebuie să opereze această integrare înainte de accederea lor în UE.

În ce priveşte un viitor mai bun pentru romi, nu numai factorii de decizie politică, ci şi intelectualii, mai ales cei de origine romă, au un rol de jucat. Deşi interesul în rîndul intelectualilor este în creştere, numărul publicaţiilor despre problemele romilor din Europa de Est este relativ mic în comparaţie cu numărul publicaţiilor despre problemele altor minorităţi. Mai mult, mare parte din cercetările actuale — din sfera antropologiei, sociologiei, lingvisticii, ştiinţelor politice, etc — se concentrează pe fenomene foarte particulare referitoare la romi şi identitatea romă. Este nevoie de mai multă cercetare multidisciplinară şi orientată spre aplicare în politici. Cercetarea geografică, cu tradiţia sa multidisciplinară şi orientare spre politici concrete, poate fi de importanţă specială în ce priveşte o mai bună înţelegere a "exodului romilor". Pe viitor cercetarea ar trebui să se concentreze asupra modalităţilor de îmbunătăţire a cooperării pan-europene în ce priveşte solicitanţii de azil romi şi asupra modalităţilor de diminuare a impulsului şi nevoii romilor de a-şi părăsi casa şi familia din Europa de Est.❑

Note:

1. RomNews Network Online, la adresa http://www.romnews.com

2. Project on Ethnic Relations, 1997, *The Roma in the twenty-first century: a policy*, la adresa http://www.websp.com/~ethnic/new/21st_c.htm

3. Bakker, E. (1999): 'The economic situation of Slovakia's minorities' în S. Trifunovska (ed.): *Minorities in Europe. Croatia, Estonia and Slovakia*, T.M.C. Asser Press, The Hague. pp. 189-207, p. 203.

4. Acest set conţine aproape o mie de date diferite despre 275 de grupuri. Între aceste grupului se numără romii din nouă state est-europene.

5. Gurr, T. R. (1993): *Minorities at Risk. A global view of ethnopolitical conflict*. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., p.342.

6. Vezi, de exemplu, Project on Ethnic Relations, 1996, *The media and the Roma in contemporary Europe: facts and fictions*, la adresa http://www.websp.com/~ethnic/new/rommedia.htm

7. Vezi setul de date al Minorities at Risk Project precum şi Ted Robert Gurr, *Peoples versus states. Minorities at risk in the new century*, Washington D.C.: United States Institute of Peace Press 2000, p. 110.

8. Idem, p. 114.

9. Idem.

10. Cîţiva aşa-zişi „romi puri" au fost consideraţi arieni şi au fost foarte mult studiaţi de savanţii rasiali germani).

11. Barany, Z. (1998): 'Memory and experience: anti-Roma prejudice in Eastern Europe.' *East European Studies Occasional Paper*: No. 50, la adresa
http://wwics.si.edu/PROGRAMS/REGION/ees/occasional/barany4.html

12. Vezi rapoartele întocmite de Documentation Center for Human Rights cu sediul în Praga, la adresa http://www.dchr.cz

13. Idem; *Roma Rights Center, Newsletter*, No.3, 1999, p.13.

14. Un purtător de cuvînt al celei mai mari organizaţii ale romilor din Republica Cehă a afirmat că emigranţii romi care s-au dus în Marea Britanie sau Canada „... cîştigă în şase luni mai mult decît ar cîştiga în Republica Cehă în toată viaţa". (RFE/RL, 18-8-1999, Roma leaving Czech Republic).

15. RFE/RL, 14-7-1999, Autorităţile slovace bănuiesc existenţa unui „complot" dedesubtul exodului romilor în Finlanda. În Suedia, ţară vecină Finlandei, oficialităţile cred că imigraţia în masă a romilor din ţările est-europene este un fenomen organizat. (RFE/RL, 5-6-2002, Suedia reprezintă noua destinaţie pentru romii din Slovacia şi Republica Cehă.)

16. RFE/RL, 7-12-1999, Slovacia vrea ca ţările UE să schimbe legile privitoare la azil.

17. RFE/RL, 14-7-1999, Autorităţile slovace bănuiesc existenţa unui „complot" dedesubtul exodului romilor în Finlanda.

18. RFE/RL, 5-9-2001, comisarul UE afirmă că ţările candidate au nevoie de strategii credibile de integrare a romilor.

Traducere de Doina Baci

*

Edwin BAKKER *(n. 1967), doctor în politologie, profesor la Universitatea din Nijmegen, Olanda, membru al Comitetului Helsinki din Olanda. Este specializat în prevenirea şi managementul conflictelor etnice de către organizaţiile transnaţionale în Europa Centrală şi de Est. A publicat numeroase articole, studii, capitole de cărţi de specialitate. Dintre cărţile publicate: The OSCE and The Netherlands As Chairman-in-Office, Netherlands Helsinki Committee (2003), The German minority and the Hungarian state (1998), The development of Slovakia's Hungarian population and its habitat (1998), Minority conflicts in Slovakia and Hungary (1997).*

Edwin Bakker, *The Roma Exodus. A truly pan-european issue*, publicat cu permisiunea autorului.

Dialog

Identitatea transilvană – o „națiune de voință?"

Între 9-14 iulie 2002 s-a desfășurat la Ilieni prima ediție a Universității de Vară Transsylvania, cu temele: Regionalism în Europa – regionalism în România; Transilvania – o economie în derivă?; Transilvania politică – politica Transilvaniei; Identitatea transilvană? – o „națiune de voință?". Au participat experți în domeniu, personalități ale vieții publice, studenți, jurnaliști, oameni politici. Universitatea de vară a fost sprijinită de Fundația Heinrich Böll din Germania, în cadrul programului Centrului Intercultural al Ligii Pro Europa. Din partea organizatorilor au participat: Smaranda Enache, copreședinta Ligii Pro Europa, Elek Szokoly, directorul Centrului Intercultural și Laura Ardelean, coordonatoarea de program a Centrului Intercultural. Dezbaterea a fost moderată de sociologul István Horváth.

Publicăm în cele ce urmează fragmente din dezbaterea celei de-a patra zi.

Horváth István: Așteptările mele se referă la primirea unui răspuns la întrebarea dacă această identitate transilvană ca identitate regională, are valențe politice suficient de bine conturate ca să constituie baza unei intreprinderi politice. Pe de altă parte, dacă spunem că această identitate transilvană se conturează într-o idee de tipul națiunii, bazată pe voința națiunii politice, atunci chiar aș dori să primesc un răspuns: dacă într-adevăr există un miez coerent, o ideologie, o filozofie clară a ceea ce ar putea să însemne transilvanismul în sens politic.

Alexandru Cistelecan: Vreau să vă spun că, de la bun început, am luat tema care ni s-a propus spre dezbatere ca pe o provocare metaforică. Tradusă într-o limbă sceptică (mai proprie pentru mine), tema conferinței sau a întîlnirii noastre de astăzi – „o națiune de voință" – înseamnă strict că ardelenii și-ar dori să existe. Sigur, ardeleni există. Problema este dacă au și identitate; dacă, dincolo de statistică, dincolo de analizele sociologice, îi mai marchează ceva; dacă au un buletin al lor,

o amprentă care să-i deosebească de ceilalți. Identitatea se manifestă întotdeauna în raport cu celălalt. Celălalt ne relevă nouă, de fapt, identitatea. Celălalt este hîrtia de turnesol a identității noastre; în bună măsură îi sîntem datori pentru identitatea noastră, chiar dacă nu m-aș duce atît de departe încît să spun că el e cel care ne-o induce. Această identitate se poate remarca prin elemente care sînt în plus față de ale altuia sau prin elemente care sînt în minus. Eu aș zice că, mai nou, identitatea ardeleană, dacă există – o să mă întorc, dacă mai am timp, la ea – e marcată de o dialectică a minusurilor, a *exiturilor*. Există o explicație a modernității care se bazează pe continue exituri. Exit Dumnezeu, exit religia, exit istoria. Mutînd această dialectică la scară ardeleană, și identitatea modernă ardeleană se manifestă printr-o serie de exituri: exit nemții, exit evreii, urmează, probabil, alte exituri. Asta înseamnă că vom merge spre o identitate foarte sărăcită, în fapt, ca actualitate, și pe nostalgii muzeale de reconstituire a unei identități mai bogate, mai complexe. Nu sîntem departe de acest moment destul de dramatic, aș zice, în care, pe o identitate sărăcită, se vor depune amintirile unei identități mai colorate.

Cum sînt ardelenii? Eu aș începe printr-o parabolă. Știți că cele mai bune parabole sînt bancurile. Așa că parabola mea e un banc.

Ion și Gheorghe se duc din Sopor în Ceanu Mare. Trebuie să treacă printr-o pădure. În mijlocul pădurii Ion pune mînă pe o creangă zdravănă și, fără nici o explicație, din senin, îi dă una în cap lui Gheorghe. Ăla nu pățește nimic, își scutură capul, se duc în Ceanu Mare, își fac treaba și a doua zi se întorc acasă. Cînd ajung în pădure, Gheorghe îl întreabă pe Ion: „Măi, povestea aia de ieri, știi tu, cînd mi-ai dat cu creanga în cap, a fost serioasă ori a fost o glumă?" „Serioasă, serioasă." „Așa, da. Că mie astfel de glume nu-mi plac."

Am spus bancul ăsta pentru că el, într-adevăr, reportează o imagine despre ardeleni. Și anume, ca oameni lipsiți de umor, ca oameni pierduți într-o seriozitate care e foarte vecină cu prostia. Ne place sau nu ne place, noi trecem de proștii nației; oameni serioși, gravi, dar destul de închiși la minte, lipsiți de receptivitate și deschidere, de suplețe. Lipsiți de această dimensiune spontană a intrării în dialectica progresului. Noi sîntem conservatori. Sîntem tradiționali. Nici măcar nu e nevoie să fim tradiționaliști, pentru că sîntem atît de anacronici încît sîntem de-a dreptul tradiționali. Ne păstrăm aici în satele noastre, în burgurile noastre, ale căror ziduri se tot distrug, dar noi rămînem acolo. Cei care nu plecăm. Oameni ai locului, cum ar veni. Dacă sîntem oameni ai locului, înseamnă că am avea o identitate proprie, cea pe care ne-o dă locul respectiv, spațiul respectiv. O avem sau nu o avem? Pentru că, privită mai îndeaproape, care ar putea fi această identitate transilvană? Ea e o identitate policromă de la bun început. O identitate policromă din punct de vedere etnic. Fiecare etnie intră, la rîndul ei, într-o difracție a identității. Difracție din punct de vedere confesional. Ungurii sînt de vreo 3-4 confesiuni, mai semnificative. Populațiile germanice și ele sînt de 2 confesiuni.

Înţelegînd şi Banatul aici. Românii, la rîndul lor, au şi ei o fractură confesională. O aveau, mai bine zis, întrucît acum e mai puţin gravă, întrucît una dintre confesiuni e cu totul minoritară, marginală. Iată, deci, cum se multiplică această serie de difracţii ale unei identităţi care ar putea să dea senzaţia de unitate spirituală. Unitate determinată de loc. Firește, e vorba aici de difracţii, de fracturi la nivel comunitar. Nici nu mai invoc elementele care ţin de individualitate. Or, dacă aceste diferenţe se multiplică în interiorul, să zicem, amprentei locului, la ce bază de construcţie – a unei „naţiuni de voinţă" – se va putea ajunge? Pentru că firele se tot despletesc şi construcţia va trebui începută cu firicelele acelea ultime care subzistă dintr-o identitate tot mai diluată sau mai contrastivă.

O provocare care ni s-a propus: dacă nu există o bază naturală a specificului ardelean, măcar să o construim. Să facem un construct. Un construct cultural. Un construct spiritual, mai mult decît cultural. Un construct politic. Îmi aduc aminte de o afirmaţie de a lui Fernand Braudel, marele istoric francez, care zicea că întotdeauna, cînd e vorba de o unitate, de ideea unei unităţi, cultura zice da. Economia, mai ales aceasta modernă, spune aproape da. Politicul zice, însă, nu, pentru că politicul are interese contrare unei convergenţe care să ducă spre o unitate, care să ducă spre o identitate. Cum se vor construi ardelenii politic cînd ei sînt hărţuiţi, de fapt, de interese politic nu doar divergente, ci adesea contrare?! Adesea atît de contrar instrumentate încît, deşi nu există o bază pentru contrarietate, pentru conflictualitate, această conflictualitate este indusă. Mai nou, de cînd există acest proiect al Europei unite, istoria se eufemizează. Luăm din ea ceea ce ne foloseşte pentru construcţia viitorului. Facem, din istorie, o investiţie cetăţenească. Şi la noi se pune problema unei eufemizări, unei domesticiri a istoriei. De pildă, să luăm din istoria noastră şi ceea ce foloseşte relaţiilor noastre de destindere, de colaborare cu Ungaria. Dar noi n-am ajuns la această viziune domestică, îmblînzită, castrată asupra istoriei. N-am ajuns, oricum, prin consens. Unii o luăm de bună deoarece credem într-o construcţie din viitor. Alţii, însă, ştiu bine că din conflictualitatea istorică, mult mai degrabă a trecutului decît a prezentului, se poate scoate un profit politic pentru prezent. Şi atunci această „naţiune de voinţă", care ar putea fi proiectată, care ar putea fi construită, trebuie să ţină seama de faptul că întotdeauna ipoteza constructivă este mult prea fragilă faţă de ipoteza destructivă. Ar fi o invenţie deosebită să ajungem la o naţiune transilvană, ultima naţiune care ar apare, probabil, în post-istorie, după ce le-a trecut tuturor naţiunilor ceasul, ca să zic aşa. Pentru o asemenea operă de voinţă, pentru o asemenea operă de îndîrjire, e nevoie de un proiect politic. Nu există. Deocamdată, micile noastre proiecte regionaliste, de un tip sau de altul, sînt nostalgii. Ele mizează pe o speranţă în mai binele economic, dar nu se revendică neapărat de la o identitate profundă care ea, această identitate, ar putea determina un construct de tip politic. Avem în depozit, avem în patrimoniu destule elemente care ar putea fi resimbolizate, reinvestite

într-un construct politic, fie şi emfatic spus naţiune (sau nu e emfatic?). Există oare un echilibru între ceea ce istoria – şi actualitatea – ne pot da ca identitate marcată local (şi care ar putea fi folosit în acest proiect) şi elementele care trag înspre altceva? Ne trag înspre unităţi mai mari, care vor lăsa transilvanismul ca o simplă culoare locală din prozele romantice? Eu unul fac profesie sceptică.

Wolfgang Wittstock: Sînt deputat din partea Forumului Democrat al Germanilor din România şi voi aborda tema pusă în discuţie – care, în paranteză fie spus, mi se pare destul de îndrăzneaţă – din punctul de vedere al FDGR. Am spus că mi se pare o temă îndrăzneaţă, dar, aş adăuga, şi foarte interesantă. Îndrăzneaţă, pentru că, atunci cînd am văzut această propunere, m-am gîndit că ar fi poate interesant să se efectueze un sondaj, o anchetă sociologică, cu următorul subiect: cîţi locuitori ai Transilvaniei îşi asumă o identitate transilvană, regională. Dacă se poate, defalcat pe etnii. Eu presupun că rezultatul va arăta cam în felul următor: maghiarii şi germanii îşi vor asuma într-un procent destul de mare o identitate ardeleană; la români, sînt mai sceptic. Mă gîndesc la aceste cartiere mari din oraşe cum ar fi Clujul, Sibiul, Braşovul, cu o populaţie care nu prea are legătură cu istoria Ardealului şi, probabil, acolo lipseşte şi această identitate regională.

În privinţa etnicilor germani din România, conştiinţa identităţii regionale este un lucru de la sine înţeles. Lucru demonstrat, de fapt, şi prin structura organizatorică a FDGR. Această structură ţine cont de identitatea regională a fiecărui grup, pentru că această comunitate germană nu este omogenă. Sînt mai multe grupuri de colonişti: saşii, şvabii din Banat, şvabii sătmăreni ş.a.m.d., care, fiecare, are o istorie separată şi o identitate proprie. Astfel, cînd ne-am constituit în anul 1990, ne-am constituit, de fapt, ca o federaţie, alcătuită din 5 forumuri regionale. Şi acest lucru reiese şi din statutul nostru, unde apare următorul articol, articolul 24: *„Organizaţiile de bază dintr-un teritoriu mai cuprinzător, care se consideră reciproc apropiate prin poziţia geografică, tradiţia istorică, apartenenţa religioasă comună, asemănarea realităţilor locale, înrudirea intereselor şi altele, se asociază în forumuri regionale (Transilvania = saşi, landleri; Nordul Transilvaniei = şvabi sătmăreni, „Zipseri"; Banat – şvabi bănăţeni, germani din Banatul montan; Bucovina = germani bucovineni; Bucureşti = germani din vechiul regat."* Acest statut a primit girul autorităţilor, a fost aprobat de Judecătoria din Sibiu, anul trecut (2001), deci este complet legal. Bineînţeles, această structură federativă, axată pe regiuni, are avantaje şi dezavantaje. Din păcate, nu avem în Forumul German o structură care să corespundă structurii administrativ-teritoriale a ţării. Deci, organizaţii locale, organizaţii judeţene şi organizaţia centrală. Avem organizaţia centrală, avem aceste organizaţii regionale şi apoi organizaţiile locale. Uneori avem probleme în găsirea unor parteneri de discuţie, din partea Forumului, de exemplu, la nivelul autorităţilor judeţene. Dar am încercat să găsim

şi pentru aceste probleme un compromis în statut în perioada în care am fost preşedintele acestei organizaţii.

Ceea ce am spus despre identitatea regională în cadrul Forumului German este, bineînţeles, valabil şi pentru saşii transilvăneni. Conştiinţa foarte puternică a identităţii regionale a acestei comunităţi, cu o istorie de peste 850 de ani, este reflectată de denumirea lor germană: *Siebenbürger Sachsen*, saşi ardeleni sau saşi transilvăneni. În timp ce pentru corespondentul în limba română al acestui termen specialiştii noştri saşi sînt împărţiţi în două grupuri. De exemplu, preşedintele nostru de onoare, domnul Paul Philippi, spune că este suficient să le spunem saşi. În germană există o problemă: „Sachsen" sîntem şi noi, şi saxonii din Saxonia, ca să nu mai vorbesc de cei din părţile mai nordice ale Germaniei (Niedersachsen) sau de anglo-saxonii din Britania (Angelsachsen). În limba română nu mai apare această problemă, pentru că se face diferenţa între saşi şi saxoni. Alţii sînt de părere că, totuşi, ar trebui să li se spună saşi ardeleni. De exemplu, acum doi ani a apărut la o editură din Bucureşti versiunea românească a „Istoriei saşilor ardeleni" de Ernst Wagner, iar cu acest prilej am avut o discuţie cu domnul Philippi pe marginea acestui titlu. Unii consideră că ar fi o tautologie să spui „saşi ardeleni". În schimb, în Germania, de multe ori am observat că pentru saşi se foloseşte termenul „Siebenbürger", deci numai „ardeleni", ignorîndu-se, bineînţeles, că în Ardeal există români, maghiari, romi şi saşi sau germani.

Această idee de identitate regională m-a preocupat încă din perioada comunistă. Am regăsit, de exemplu, printre hîrtiile mele, un articol intitulat *Regionalismus als Zukunftsperspektive* (Regionalismul ca perspectivă de viitor) pe care l-am decupat dintr-o revistă vest-germană în anul 1977, şi, tot aşa, mi-am amintit că acum 20 de ani, în anul 1982, am publicat un lung interviu cu un muzicolog pe care, probabil, unii dintre dumneavoastră îl cunosc, domnul László Ferenc din Cluj, care purta titlul *Ich würde gern ein echter Siebenbürger sein* (Mi-ar plăcea să fiu un transilvănean adevărat). De fapt, afirmaţia aceasta se explică în felul următor. Eu i-am spus cam aşa: „Dumneavoastră sînteţi un transilvănean adevărat, pentru că vorbiţi şi scrieţi în trei limbi: maghiară, română şi germană", iar el mi-a răspuns: „Aş vrea să fiu un transilvănean adevărat, pentru că aş vrea să cunosc cultura săsească sau germană şi cea română la fel de bine ca şi cultura maghiară". Mi s-a părut relevant acest răspuns.

Una din lecturile mele, care mi-a dat mult de gîndit în privinţa identităţii regionale, a fost o carte pe care am citit-o tot cu vreo 20 de ani în urmă. Se numea *Der Fragebogen* (Chestionarul), de Ernst von Salomon. Cartea este foarte interesantă şi acest autor este foarte interesant. După primul război mondial a făcut parte dintr-o organizaţie paramilitară care a luptat pentru ca unele părţi ale Germaniei, care trebuiau cedate, să rămînă în sînul Germaniei. De asemenea, a participat la un atentat, cam prin 1922-23, împotriva ministrului de externe de

atunci al Germaniei, Walter Rathenau, şi a fost închis vreo 5 ani. După al doilea război mondial, în zona de ocupație vestică a Germaniei, fiecare cetățean a primit un chestionar constînd din 131 de întrebări. Era acea acțiune de denazificare. Acest autor, Ernst von Salomon, a răspuns foarte detaliat la acest chestionar şi a rezultat o carte de vreo 800 de pagini, iar întrebarea nr. 16 se întitula „*Citizenship*" (Cetățenia). Interesant: Citizenship şi nu Nationality, cum scrie la ora actuală în paşapoartele noastre. Iar autorul a răspuns pe 8 pagini la această întrebare, iar prima sa propoziție este „Ich bin Preuße." (Sînt prusac.), şi acest capitol se încheie cu următoarea formulare: „*...und solange ich nicht zu sagen in der Lage bin, das meine Staatsangehörigkeit eine deutsche ist, zu bekennen: Ich bin ein Preuße, und ich will ein Preuße sein.*" („...şi atîta timp cît nu sînt în măsură să spun că cetățenia mea este una germană să mărturisesc: sînt prusac şi doresc să fiu prusac.") Mie mi-a dat de gîndit acest lucru şi atunci am început să reflectez mai mult asupra identității transilvane. Dar, în paranteză fie spus, şi saşii se deosebesc între ei, saşii din zona Braşovului, din Țara Bîrsei, se deosebesc de cei din zona Sibiului sau de cei din zona Mediaşului. Eu personal, fiind braşovean, de multe ori îmi fac gînduri şi asupra acestei identități a saşilor din zona Braşovului, din Țara Bîrsei, asupra unei identități bîrsene pe care încerc să o promovez şi să o cultiv.

În ce măsură există îndreptățirea de a vorbi despre o națiune de voință transilvană? Cred că nu putem răspunde la această întrebare fără a ne ocupa de istorie şi fără a face nişte constatări. Istoria Transilvaniei are unele particularități față de celelalte principate române. În principal, e vorba, după părerea mea – dar vreau să vă spun că nu sînt istoric, nici sociolog şi nici politolog, dar aceste lucruri m-au preocupat –, de rolul politic dominant pe care l-au jucat alte etnii decît cea română, în decursul istoriei, în Ardeal. Cred că trebuie să vorbim şi despre rolul simbolic al Transilvaniei în istoria fiecărei etnii care a trăit şi trăieşte pe aceste meleaguri. Românii consideră, pe drept, că Ardealul este leagănul etnogenezei poporului român. Pentru maghiari, Transilvania a asigurat continuitatea politică a națiunii maghiare în perioada în care statul maghiar devenise paşalîc turcesc. În privința saşilor, abia aici coloniştii germani, flamanzi, valoni – aceştia nici nu vorbeau o limbă germanică – au devenit o comunitate care s-a considerat popor şi a avut un statut de națiune politică, fiind una din cele trei stări din Dietă, alături de nobilimea maghiară şi stratul superior secuiesc. Unul din istoricii noştri, Thomas Nägler, nota: „*Transilvania a fost singura țară europeană în care Dieta era alcătuită potrivit unor criterii etnico-naționale.*" Pentru ca hotărîrea Dietei să fie valabilă erau necesare votul respectiv sigiliul fiecăreia din cele trei stări.

Un lucru foarte important: După bătălia de la Mohács, Transilvania a devenit principat autonom sub suzeranitate turcească. Era vorba de o autonomie destul de largă. De exemplu, Transilvania a fost una dintre puterile semnatare ale Păcii Vestfalice din 1648, care a pus capăt războiului de 30 de ani.

Românii, cea mai numeroasă etnie, cel puțin din secolul 18 încoace, în Ardeal, nu au avut un statut politic corespunzător și acest lucru trebuie notat. Dieta Transilvaniei din 1863 a încercat să repare această greșeală, dar era prea tîrziu. Cred că trebuie să vorbim în acest context și de Declarația de la Alba Iulia, care mie personal mi se pare rezultatul unei evoluții firești, o afirmare în noile condiții istorice a principiului federal care a guvernat istoria Transilvaniei secole de-a rîndul. Și mă refer aici la acel foarte cunoscut articol III prin care Adunarea Națională proclamă *„Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc."*

Într-una din alocuțiunile mele din Parlament am spus că ardelenii – și vorbesc aici în numele sașilor – au recepționat această declarație de la Alba Iulia ca un contract social. În baza lui, reprezentanții sașilor, adunați în ianuarie 1919 la Mediaș, au hotărît unirea *„poporului sas din Transilvania"* cu Regatul României. Din punctul nostru de vedere, al sașilor, conștiința colectivă a identității regionale transilvane e o realitate, care trebuie cultivată pe diverse planuri: cultural, al relațiilor interetnice, dar și în celelalte sectoare ale vieții social-politice. În plan politic: la alegerile din anul 2000, FDGR a devenit un factor de putere politică regională. Așa am interpretat eu rezultatele alegerilor. Pentru că se știe ce succes neașteptat, nescontat am avut la alegerile din Sibiu, din județul Sibiu. Țin minte că, la două zile după alegerile locale, a apărut această hartă în *Adevărul*, pe pagina 1, în care printre forțele politice care cîștigaseră alegerile într-unul sau mai multe județe era trecut, alături de PDSR, UDMR, PRM, CDR și PNL, și FDGR în județul Sibiu. Bineînțeles, erau niște rezultate parțiale care se bazau pe rezultatele din reședința de județ, Sibiu. Pe urmă s-au numărat voturile și în celelalte localități, și pînă la urmă nu mai eram pe locul întîi. Dar totuși, era un lucru interesant. La alegerile parlamentare din acel an, unde am avut candidaturi în 16 județe, dar numai pentru Camera Deputaților, pentru că numai acolo am putut să ne materializăm voturile, la Sibiu am ieșit pe locul 3, după PDSR și PRM, deci înaintea liberalilor, înaintea Partidului Democrat și a altor partide.

N-am cunoștință să fi fost sondaje de opinie care să dea un pronostic în privința succesului Forumului Democrat al Germanilor în alegeri. De fapt, acest succes a fost unul punctual. În Sibiu și în județul Sibiu. Pentru că în alte zone din țară situația a fost alta. Poate se știe, în 1998, cînd se apropia alegerea unui nou primar general la București, a fost modificată Legea alegerilor locale nr. 70/1991 și a fost introdus un prag electoral și la alegerile locale. Acest lucru a fost în defavoarea minorităților naționale și cel puțin al FDGR, pentru că în alegerile din 1992 și 1996 am avut cîte un consilier municipal în reședințele de județ din Banat (Reșița,

Timişoara, Arad) şi am avut şi cîte un consilier judeţean în aceste judeţe, iar în anul 2000, cînd a intervenit acel prag electoral, care este coeficientul electoral, deci cei care au obţinut un număr de voturi sub acel coeficient electoral nu au mai intrat în discuţie, nu au mai putut să-şi valorifice voturile, practic, noi am pierdut acei consilieri. Consecinţa a fost că am iniţiat, în cadrul grupului nostru parlamentar, un proiect de lege de modificare a legii alegerilor locale, în care am solicitat un fel de discriminare pozitivă, aşa cum există şi la alegerile pentru parlament pentru minorităţile naţionale, dar am eşuat. Guvernul a anunţat că va veni cu un cod electoral, care va cuprinde dispoziţii şi pentru alegerile parlamentare şi pentru alegerile locale, şi cînd va fi cazul vom încerca încă o dată această promovarea acestei idei. Ideea noastră era ca acolo unde obţinem cel puţin 20% din voturile necesare pentru un mandat de consilier local sau judeţean, minorităţile naţionale să obţină cîte un mandat în consiliile locale sau judeţene. Şi vom reveni cu această idee, dar n-am găsit prea multe voci favorabile în Parlament. Cred însă că ar fi un lucru important. Am argumentat cu germanii şi cu romii. Pentru germani ar fi important să avem un consilier, de exemplu, în Braşov, sau în Mediaş, sau în Sighişoara, în oraşe în care comunitatea germană a jucat un rol foarte mare în dezvoltarea acestor oraşe şi unde ar fi important să fie reprezentată în consiliile locale şi ar putea fi şi o punte către nişte comunităţi din Occident, din spaţiul germanofon. Ar putea contribui la naşterea unor parteneriate cu oraşe din Germania. În cazul romilor, prin materializarea propunerii noastre ar fi promovaţi liderii lor la nivel local, un prim pas necesar pentru integrarea lor în societate.

Conştiinţa germană sau conştiinţa săsească este o problemă despre care se pot spune foarte multe. Într-adevăr, punctul culminant al istoriei săseşti se află în evul mediu, cît timp arterele comerciale treceau prin Ardeal spre est, spre India, China. În momentul în care s-a descoperit America şi calea navigabilă la sud de Africa, practic, interesul pentru Ardeal a scăzut şi puterea economică a oraşelor săseşti s-a diminuat. Practic, din acel moment saşii au intrat în defensivă şi şi-au apărat drepturile, mult timp cu succes. Dar încă din secolul 18 se vorbeşte de *finis Saxoniae*, de sfîrşitul saşilor. Aflîndu-se în defensivă, ei au căutat aliaţi. În secolul 19, în perioada în care s-a format statul german, după succesele avute de Bismarck în războaiele cu Austria, cu Franţa etc., o parte din elita saşilor a descoperit această conştiinţă germană. De atunci, au existat întotdeauna, practic, două tabere: una care a mizat mai mult pe istoria proprie, pe identitatea proprie săsească şi cealaltă care a căutat acest sprijin în altă parte. Lucru care s-a accentuat în perioada interbelică cînd aşteptările de după 1918 erau foarte mari şi decepţiile pe măsură. În perioada nazismului au existat cei care au mizat pe cartea nazistă, dar au existat şi alte forţe, preoţi mai în vîrstă, burghezia care era tradiţionalistă. Supunerea oarbă faţă de Berlin a fost totală. În 1940 a luat fiinţă Grupul Etnic German, ca persoană juridică de drept public, printr-un decret-lege, semnat de Ion Antonescu.

Conducătorul Grupului Etnic German, Andreas Schmidt, a fost impus, respectiv numit de la Berlin, de autorități din Germania. A fost momentul în care, practic, democrația internă a comunității a dispărut. Cei care au condus din acel moment Grupul Etnic German, au dispărut după război, au plecat în Germania și de acolo au încercat să promoveze emigrația, iar cei care erau rezervați față de nazism au încercat să salveze ce se putea salva.

Într-un studiu pe care l-am citit cu cîțiva ani în urmă era vorba de o anchetă interesantă, realizată de un grup de sociologi de la Universitatea din Münster (Germania), axată pe această problemă a emigrării. Era vorba acolo de un model de push–pull, de atragere-împingere. Problema pusă în discuție a fost dacă sașii au fost împinși să plece din țară sau dacă au fost atrași din Germania. Acest sondaj s-a efectuat după 1990. Mai întîi, subiecții au fost întrebați în țară dacă vor să emigreze: da. De ce vor să emigreze? Pentru că totul este mizerabil în țară. Pe urmă, a doua oară, aceiași subiecți au fost întrebați în Germania, la două-trei luni după sosire. Cum se simt în Germania? Totul este minunat, grozav ș.a.m.d. Și a treia oară, au fost întrebați la 2-3 ani după ce au sosit în Germania. Și atunci erau deja mai rezervați. Colegii la serviciu nu sînt prea prietenoși, roșiile au alt gust decît în Ardeal. Concluzia era că au fost mai mult atrași decît împinși să plece.

Marius Cosmeanu: Aș începe cu un citat din cartea lui Leon Wieseltier, cei care-l cunosc poate că știu cît de savuros e, și de contrariant. *Împotriva identității* se cheamă cartea cu pricina, în care spune că „a = a. Aceasta ar vrea să spună și că a diferă de b, ceea ce s-ar putea să-l ofenseze pe b. Dar există, bineînțeles, o consolare, și anume că b = b. Însă, asta e și o formă de a spune că b diferă de a, ceea ce s-ar putea să-l ofenseze pe a." Și concluzionează că „identitatea e foarte socială dar nu e foarte sociabilă".

Identitatea este un termen foarte delicat și atractiv, în același timp, dar foarte greu de prins în conținut. Eu m-am gîndit să vă expun istoria construcției mele identitar-regionale, adică felul în care s-a dezvoltat în mine identitatea aceasta. Ea a început pe vremea cînd eu eram la începutul liceului, cînd eram în excursie în Făgăraș, la cabana Suru, unde m-am întîlnit cu o doamnă din Sibiu în jur de 70 de ani, care anual vizita Făgărașul și care vorbea germana, maghiara și româna perfect și care ne explica nouă că a fi ardelean înseamnă a vorbi cele trei limbi perfect. Apoi am aflat, ca student la Timișoara, că a fi bănățean mai înseamnă și să vorbești sîrbește și eventual și alte limbi. Parafrazîndu-l pe Steinhardt, aș putea spune că sînt ardelean 66%, adică vorbesc maghiara și româna, dar îmi lipsește limba germană pentru că așa s-a nimerit. Apoi a venit Revoluția din 1989, cînd, dacă țineți minte, era în Televiziune la București un ofițer foarte alarmat punînd steguțele pe harta României în orașele în care oamenii au ieșit în stradă și la un moment dat și-a dat seamă că majoritatea sînt în Transilvania și că toată afacerea este „o tentativă de a rupe Transilvania de trupul țării".

Apoi au urmat alegerile în care Transilvania a avut întotdeauna un comportament politic aparte. Şi pozitiv şi negativ, în special cu ultima ocazie. Întotdeauna a existat, pe lîngă campaniile transilvane ale diferitelor partide politice, în 1992, 1996, 1998, inclusiv în ultimele alegeri cînd s-a spus că PRM a cîştigat pe mîna Transilvaniei, iar asta a demonstrat faptul că există aici o identitate sau o cultură politică aparte. Molnár Gusztáv scria despre Transilvania, la un moment dat, că este o regiune premodernă. Eu cred că identitatea transilvană este una marginală şi una măcar schizoidă, adică dacă eşti ardelean eşti cel puțin, poți să fii cel puțin maghiar, german, român, reformat, unitarian ş.a.m.d. Statisticile arată scăderea alarmantă a numărului germanilor şi al maghiarilor; rezultatele de la ultimele recensăminte sînt concludente. Doream să-l întreb pe domnul Wittstock: ar exista identitate transilvană fără maghiari şi fără german? Faptul că germanii, practic, nu mai sînt prezenți în Transilvania ca pondere, ca putere, se simte şi în discursurile de la această întîlnire, căci prea puțin s-a vorbit despre germani şi despre rolul lor de pînă acum. Acuma nu mai sînt, nu mai au putere ca să influențeze treburile în această regiune.

Aş vrea să pun în discuție acest aspect al scăderii numărului maghiarilor. Există o tendință de dispariție comunitară pe diferite motive în Transilvania, şi recensămintele o arată. Pe lîngă politicile de asimilare şi de colonizare a Transilvaniei, pornite de comunişti sau, de fapt, după 1918, care sînt posibilitățile de a regla sau de a opri, de a stabiliza acest proces de disoluție etnică?

Gabriel Andreescu: Încep cu cîteva observații generale, pentru ca pe urmă să trec la cîteva impresii şi la comentariul lor.

Sînteți conştienți că orice comunitate umană poate fi caracterizată printr-un număr de indicatori; eventual acoperitori şi semnificativi. Diferite comunități umane sînt distinse prin valorile acestor indicatori. Şansa ca valorile indicatorilor unor comunități precum ale Ardealului, Munteniei şi Moldovei să fie identice este mult mai mică decît probabilitatea ca indicatorii să fie diferiți.

De ce am amintit acest lucru? Pentru a spune că între a identifica diferențe şi a extrage consecințe culturale şi politice din diferențe este o distanță mare. Acesta este contextul în care acționează antreprenorii culturali. Există o distanță considerabilă în raport între indicatorii de cultură şi civilizație de la oraş şi sat. Şi ce este cu asta? Care sînt concluziile din punct de vedere cultural şi politic relevante pentru comunitatea integratoare? Din această perspectivă ar fi de înțeles mişcarea care pune în discuție problema identității transilvane pentru a-i da o anumită dimensiune culturală şi politică. Liga Pro Europa şi revista Altera sînt o componentă semnificativă a acestei mişcări.

Intervenția domnului Gherman pe tema transilvană ar fi fost mult mai puțin evidentă şi ar fi avut un efect mai mic fără acest cadru de dezbatere a problematicii

regionale, inițiat cam la începutul anilor '90. Cred chiar că dezbaterea pe care a inițiat-o Gusztáv Molnár a atins, spre orizontul alegerilor din 2000, maximul ei de potențialitate. Dacă te uiți în urmă la ce s-a întîmplat între 1990 și 2000, vezi că problema identității regionale în legătură cu consecințele politice ale diferențelor inerente dintre regiuni a fost o istorie de oarecare succes. În sensul că a devenit o dezbatere națională; pentru că a creat cîțiva lideri de opinie în această materie, suficient pentru a depăși punctul acela critic necesar unei mișcări afirmate la nivel național.

Întrebarea ar fi ce s-a întîmplat după anul 2000 cu această temă a unei identități transilvane care să se regăsească în consecințe politice. În privința asta, aș veni cu trei impresii.

Prima impresie ține de un drum pe care l-am făcut recent la Sighetul Marmației, trecînd prin Tîrgu-Mureș. O poartă de intrare tradițională în ținutul Maramureșului. Am văzut cîteva zeci de sate maramureșene. Aveam o imagine, am mai fost acolo cu mulți ani în urmă. Imaginea din amintire îmi revenea din cînd în cînd prin fotografii, prin documentare. Ce am găsit în aproape toate satele pe care le-am intersectat? Multe clădiri noi, majoritatea cu arhitectura pe care o găsești și în București: case planturoase, pur și simplu urîte. Acolo unde nu erau urîte, reușeau oricum să acopere spațiul ogrăzilor, deci, practic, distrugeau spiritul spațiului maramureșean. Ce se întîmpla în vatra satului, se întîmpla cu biserica tradițională. Frumoasele siluete ale bisericilor maramureșene erau sau lăsate undeva în margine, se pierdeau undeva în margine, sau erau complet dominate de noua biserică.O biserică de beton. Ca în nici o altă parte, am văzut multă sticlă și piatră, care practic reconstruia întregul spațiu spiritual al satului. Ce am văzut în spațiul maramureșean nu era în nici un fel o afirmare a unei identități stilistice. Ci invazia lipsei de gust a Bucureștiului, ca să spun așa, a politicii naționale a Bisericii Ortodoxe. O imagine dezolantă, care într-un fel descrie competiția de forțe dintre patina locală și cea națională.

Aceasta a fost o primă amintire.

A doua e de cu totul altă natură: evoluția din ultimul timp a UDMR. Uninea reprezintă minoritatea maghiară, dar și un mod de a fi activ al spațiului politic transilvan în viața politică a Bucureștiului. Istoria implicării UDMR în viața politică este destul de sinuoasă. Oricum, după 1996 am văzut o schimbare, după părerea mea în sens pozitiv, care a dus la această aproape paradoxală coalizare a UDMR - executivă și pe urmă numai legislativă -, cu partidele aflate la putere, cu partidele românești. Este într-un fel o istorie de succes care, desigur, presupunea ca formațiunea maghiară să realizeze un anumit compromis cu formațiunile românești; să se anexeze la temele naționale reprezentînd interesele minoritare și, într-o anumită măsură, exprimînd civilizația regională de unde venea.

După anul 2000 ceva substanțial s-a schimbat. UDMR-ul rămăsese o prezență pro-democratică indiscutabilă în toată perioada 1990-2000. Nu numai că perioada

de opoziție a UDMR-ului a fost, prin natura sa, o legitimare a intereselor maghiare. Dar fusese, consecvent, și una de legitimare a valorilor democratice.

Or, din 2001, susținerea de către udemeriști a PSD pare să fi devenit totală. Ceea ce pînă la un punct este de înțeles în mecanismul unei alianțe, care presupune nu numai că primești, dar și că dai. UDMR a votat o succesiune de norme juridice din ce în ce mai amenințătoare. Încep cu acea faimoasă lege a secretului de stat și de serviciu; pe urmă atitudinea față de delictele de presă din care legea Pașcu este doar o componentă. Acum o inițiativă de creștere a numărului de membri necesari constituirii unui partid peste orice limită compatibilă cu dreptul de asociere politică. Ei bine, toată această succesiune de norme care pun o problemă de fond pentru democrația românească a fost susținută de către UDMR. Practic, maghiarii și formațiunea lor reprezentativă își pun umărul la o politică cu o logică autoritaristă. Ca orice logică autoritaristă, aceasta nu are în vedere distincții, nu promovează diferențele și cu atît mai puțin identitățile regionale. Societatea plătește global. Toți plătim, inclusiv maghiarii. Inclusiv ziariștii maghiari stau sub amenințarea delictelor de presă. Dacă pînă în 1990 minoritatea maghiară, și într-un fel civilizația regională pe care o reprezenta într-o măsură au reușit să impună vocea Transilvaniei la București, astăzi, în mod paradoxal, UDMR-ul a reușit să impună, din punctul meu de vedere, vocea Bucureștiului în Transilvania.

A treia situație pe care aș vrea să o amintesc iese din seria celor anterioare. Am ales-o tocmai întrucît arăta că trebuie să privim în multe feluri problemele identitare și modul în care identitatea se asociază cu politica. Mă refer la un recent, nefinalizat, război cultural. A fost trezit de o carte intitulată *Omul recent.* Cartea nu contează atît în sine, dar contează ca fenomen cultural, care a reușit să coalizeze și să separe comunitățile intelectuale. *Omul recent* este (1) o carte de ontologie, (2) de metodologie intelectuală și (3) de filosofie socială. Din punctul meu de vedere, care, desigur, poate fi contestat, *Omul recent* este o carte narcisiacă, de un diletantism superior, dar mai mult decît orice, din perspectiva unei comunități care discută problemele identitare ale Transilvaniei, o carte profund reacționară prin atitudinea sa homofobă, antiminoritară și peste toate, antiumanistă. Aceste observații au fost enunțate cu o minimă argumentare, posibilă la nivelul unor articole de revistă, în două numere ale revistei *Observatorul Cultural* din București. Au scris despre ea în termenii de mai sus circa 8-9 persoane. Împotriva s-a declanșat campania marii majorități a revistelor culturale din București, incluzînd *Cuvîntul, România literară, Revista 22*, dar și altele cum este și *Orizontul* din Timișoara.

Întrebarea pe care o propun acum este următoarea: cum tratează acest război cultural din București o revistă a identității transilvane precum *Provincia.* Deci expresia cea mai pregnantă a gîndirii transilvane, expresia ei cea mai elaborată? Cum anume logica regională se reflectă în interpretarea a ceea ce se întîmpla la București? *Provincia* s-a implicat prin două intervenții. Una aparține domnului Cistelecan, care prezintă

cele două atitudini de pe o poziție absolut neutră; care dorește să își asume o neutralitate deplină. Ca față de un război între UDMR și PRM. Ceva de genul: UDMR e rău pentru că face așa, PRM e rău pentru că face altminteri. Al doilea text este însă mult mai clar. Aparține unui tînăr pro-patapievician. Acesta a absorbit spiritul atitudinii intelectuale din *Omul recent*. Arată aceeași aroganță ofensivă a diletantului. Genul de aroganță pe care oamenii politici de la București l-au avut-o întotdeauna în materia problemelor transilvane. Vreau să spun prin asta că războiul cultural de la București are relevanță pentru atitudinea intelectuală de la Cluj și de la Tîrgu-Mureș. Îmbrățișarea atitudinii intelectuale aflată în ofensivă la București nu vine în întîmpinarea seriozității cu care un intelectual trebuie să-și trateze de aproape și în cunoștință de cauză problemele identitare.

Am vorbit, iată, despre trei impresii. De ce? Pentru a le sintetiza sub forma unui sentiment de ultimă oră. Anume, că astăzi, în anul 2002, ne aflăm mai puțin în fața unei *probleme transilvane* – această sintagmă a lui Gusztav Molnár, care, probabil, va rămîne în istorie –, cît a unor probleme de fond. Prin amenințările ei, puterea concentrată de la București domină și marginalizează rafinata, detaliata și nuanțata discuție privind identitatea transilvană *versus* celelalte identități.

Bakk Miklós: E greu să fii ultimul, pentru că s-au auzit aici cîteva concluzii foarte provocatoare cărora, deși n-am dorit, nu pot să nu le dau cumva și un răspuns în scurta mea intervenție pe care inițial am gîndit-o altfel.

Domnul Wittstock, cel care a luat primul cuvîntul, a citat din rezoluția de la Alba Iulia la care într-un fel s-a referit și Gusztáv Molnár, spunînd că identitatea politică ce se dorește a fi construită în Transilvania trebuie să se bazeze pe identități culturale existente. Această rezoluție de la Alba Iulia, dacă o așezăm într-un șir istoric, a fost ultimul act al unei evoluții politice central-europene din istoria Transilvaniei.

Ce a determinat această evoluție? Hotărîtor pentru evoluția politică și istorică a modernității a fost că modernitatea politică a introdus ideea contractului social, și anume, modernitatea care a fondat existența unităților politice statale pe un contract al tuturor cetățenilor din statul respectiv.

În Europa Centrală ideea federală – despre ideea federală vorbesc ca despre o tradiție central-europeană în perioada premergătoare modernității politice –, a configurat și un alt tip de contract social, un fel de contract între comunități. Rezoluția de la Alba Iulia a fost o ultimă încercare de a da un contur politic unui contract social între comunități. Această chestiune a eșuat și istoria României moderne din acest moment poate fi văzută ca o serie de încercări politice de a integra această societatea multietnică din Transilvania, a formelor istorice de convietuire dintre culturile transilvane, în modernitatea iacobină a contractului social între indivizi, model care, după cum spunem noi și după cum se știe, este,

de fapt, modelul statului național în sens occidental. Problema este – ceea ce discutăm și azi, după eșuarea acestor proiecte de după ultima încercare a federalismului de tip central-european –, cum să reconstruim această identitate politică de la datele identităților culturale? În perioada trecută a ultimilor 5-10 ani, de cînd transilvanismul cultural și politic a apărut în discursul public, am întîlnit o serie de evaluări privind șansele acestei reconstrucții.

Țin minte, era în '97, tot într-o întrunire organizată de Liga Pro Europa la Cluj în care s-a dezbătut acel număr din *Altera*, care era destinat problemei transilvane, Sorin Mitu – apreciatul istoric din Cluj – spunea la acea întîlnire că el nu vede nici o șansă în reconstrucția identității transilvane pentru că modernizarea socialistă a nivelat, a masificat complet societatea transilvană. Vedem exact aceleași blocuri, aceleași cartiere post-socialiste sau post-comuniste, pe care le vedem și la București; întîlnim exact aceleași mentalități cotidiene de acomodare cu existentul social, ceea ce se poate constata de la Iași pînă la Arad, deci nu există nici un fundal pe care am putea să ne bazăm în reconstrucția identității transilvane. Iată că această poziție este reiterată într-un plan mai complex și de domnul Andreescu – cel puțin eu așa am înțeles această intervenție – că nu există șanse de reconstrucție regională prin diferențele mobilizabile ale societăților locale sau regionale, datele inițiale ale unei astfel de reconstrucții fiind compromise.

Aș dori să vorbesc în intervenția mea despre două planuri ale șanselor reconstrucției, care, după mine, totuși, există. Pe de o parte, n-aș vrea să părăsesc – și acesta este primul plan, planul percepției vieții cotidiene, care a fost folosit în contraargumentările expuse – procesele vieții sociale existente și ale mentalului care le produce din Transilvania, procese care, totuși, sugerează că această regiune este diferită. Una este chestiunea economică, care a fost dezbătută zilele trecute. Eu nu doresc să dau un verdict în mult disputata problemă, dacă Transilvania produce mai mult sau mai puțin, atrage mai mulți investitori sau mai puțini, aș vrea însă să meditez puțin asupra dimensiunii culturale a investițiilor străine. Din păcate n-am adus acea statistică – dar ea există – care arată foarte clar că investițiile, și este vorba nu de marele capital, de societățile multinaționale, ci de investițiile mai mici, care sînt, de fapt, investiții pilot pentru marele capital în Transilvania, sînt de origine central-europeană, mai degrabă, prin mici investitori din Germania, Italia, Ungaria, în timp ce în restul României, în Vechiul Regat, se poate constata, în contrapondere, o infuzie sau o apariție masivă a micului capital sirian, turcesc ș.a.m.d. Este o diferență culturală care, totuși, dă de gîndit și, într-o perspectivă, înseamnă o posibilă dezvoltare strategică diferită a spațiului transilvan.

Ar fi o altă chestiune interesantă, care merită să fie investigată. Eu parțial am investigat-o, parțial am impresii nesistematizate în această problemă. Este vorba de orientarea cultural-politică a comunităților locale, cea ce se manifestă, printre altele, prin relațiile cu orașele înfrățite. Este destul de clar și aici, și verificabil

statistic că spațiul transilvan în privința parteneriatelor inter-orașe, inter-comune este clar orientat spre spațiul central-european și spre spațiul Europei occidentale. Această chestiune la ora actuală nu știu dacă are importanță în privința proceselor macro-politice, dar trebuie să știm că aceste relații sînt canale de asimilare a unor modele de dezvoltare comunitară. Începînd de la banala chestiune de organizare internă a primăriei pînă la modele ce privesc cooperarea dintre sectorul public și privat. Sînt o serie de modele occidentale care prin aceste canale sînt importate și asimilate. Este un domeniu al dezvoltării necercetat pînă acuma în România, dar care pe termen lung are o importanță deosebită.

Ultima chestiune pe care vreau să o ridic aici, ține de un alt plan. Ține mai mult de istorie, de permanența istoriei. Este vorba de – cum am discutat despre aceasta și în paginile revistei *Provincia* – de modelul consociațional, care în acele tipare istorice central-europene, după unii premoderne, a existat într-o instituționalizare foarte elaborată chiar pînă la epoca modernității. Eu cred că aceste modele consociaționale la nivelul și în substratul cotidian al convietuirii și-au prelungit valabilitatea. Ele s-au salvat în Lebenswelt-ul transilvan, în diferite forme private de a respecta alteritatea. Foarte interesant este faptul că sîntem tentați să credem că istoria ultimilor 150 de ani a șters tradiția competitivității naționale. Nu a șters-o. Tradiția competitivității naționale – pentru că și aceasta are o tradiție – practic, s-a mixat cu aceste forme de convietuire. S-ar putea da o serie de exemple, dar mai degrabă eu cred că este un domeniu de cercetare pentru sociologie. Ceea ce putem spune este că s-a păstrat o continuitate prin forme de convietuire și competiție cotidiană.

Aici mă opresc cu această analiză. Vreau să spun că specificul transilvan, în procese reale care generează procese identitare și au la bază un substrat mental sau identitar, există, dar sînt niște procese lente ale istoriei, care, pînă la urmă, își vor prezenta efectul și în politic. Pînă atunci noi ne punem problema construcției politice transilvane. Ieri s-au creionat cîteva modele plecînd de la paleta de partide sau sisteme de partide existente din România și, în mare grabă, s-a creionat și o coaliție foarte interesantă privind colaborarea sau coaliția a trei forțe politice care ar reprezenta transilvanismul. Este vorba despre mișcarea Liga Pro Transilvania, este vorba de reînnoirea PNȚCD-ului și este vorba despre proiectul transilvanist al Blocului Reformist, și această coaliție, care ar putea fi înjghebată pînă la alegerile locale, ar fi o primă apariție a unei forțe transilvane.

Ei bine, ieri s-a analizat foarte concret în planul fiecărei forțe politice în ce măsură este realizabilă această coaliție. Eu vreau să analizez posibilitatea unei asemenea coaliții din punctul de vedere al deconstrucției politice a celorlalte forțe. Vreau să analizez de exemplu traiectul posibil al UDMR în următorii doi-trei ani. Este foarte clar că UDMR a ajuns la un punct de cotitură; o cotitură care trebuie să aibă loc în următorii ani. Aici mă raliez și punctului de vedere critic expus de Gabriel Andreescu, dar eu în acest

eşec al UDMR văd epuizarea unei paradigme. Această paradigmă care s-a epuizat total pînă în zilele noastre eu aş numi-o „paradigma comunitară". Demersul politic pe baza acestei paradigme a avut, de la formarea UDMR şi pînă în aceste zile, două faze distincte. Prima fază a fost cea a elaborării ideologice şi a reprezentării acestei ideologii din punct de vedere politic al paradigmei comunitare. Este vorba de programele de autonomie despre care s-a vorbit ieri aici şi care au oferit o viziune pînă în '95 comunităţii maghiare asupra viitorului şi asupra demersului UDMR, care se bazează pe această imagine de viitor.

A doua perioadă a acestei paradigme comunitare a fost acţiunea politică nudă a UDMR pe baza legitimităţii dobîndite prin votul masiv al comunităţii maghiare de la alegere la alegere. Administrînd capitalul politic obţinut în baza acestei legitimităţi, UDMR a devenit unicul administrator al legăturii comunităţii maghiare cu guvernul central din Bucureşti şi din Budapesta, şi a devenit un fel de mijlocitor în triunghiul comunitatea maghiară – Bucureşti – Budapesta al intereselor comunitare. Şi această perioadă a acestei politici, reprezentată de Markó Béla şi Frunda György, pare să fie epuizată. La baza epuizării acestei paragidme stau două cauze. O dată este vorba despre sfera civilă maghiară din Transilvania, care s-a structurat destul de bine şi sînt semne că în următorii doi-trei ani aceasta va voi să-şi dobîndească o autonomie faţă de demersurile politice ale UDMR, iar a doua este presiunea asupra UDMR, constatîndu-se situaţia care se vede acum, după recensămînt. Este foarte clar că este o involuţie numerică a comunităţii maghiare şi problema strategică ce se pune este următoarea: ce se poate face ca această comunitatea maghiară să nu intre într-un proces de dezagregare şi emigrare cum s-a întîmplat la începutul anilor '90, dar şi mai înainte, cu comunitatea germană. Aceasta este o spaimă comunitară. Procesul demografic recent, constatat prin recensămînt impune o regîndire fundamentală a construcţiei instituţionale care deserveşte nevoile comunităţii maghiare. Această construcţie instituţională nu mai poate fi gîndită pe acea paradigmă comunitară despre care am vorbit, deci definind într-un fel centralist şi universalist care sînt nevoile valabile în tot arealul transilvan al comunităţii maghiare. Sînt cel puţin două zone geografice distincte cu populaţii masive maghiare, care au evoluţii din ce în ce mai diferite. Este vorba despre Secuime, care necesită o strategie instituţională, şi este vorba despre maghiarimea din Partium, deci din zona Oradea, Satu Mare, care iarăşi are nişte nevoi de dezvoltare instituţională, dar problemele ei se vor pune în termenii unei cooperări transfrontaliere. Acestea sînt cele două date care necesită o regîndire a strategiei UDMR, iar această regîndire, cred eu, este şi un bun început sau un termen de început în privinţa construcţiei unei idei transilvane.

Gabriel Andreescu: În legătură cu identitatea transilvană – care este în sine un subiect de dezbatere –, aş spune doar următorul lucru: pentru mulţi, identitatea transilvană înseamnă identitate central-europeană. Un spaţiu de civilizaţie în care

spiritul contractului are o demnitate pe care nu o regăseşti în alte părţi. Nu cunosc, din păcate, evaluări ai indicatorilor civilizaţiei „contractului". Cum arată în Transilvania spiritul contractului în raport cu ceea ce se întîmplă în Muntenia, de exemplu? Sau cum este calitatea spaţiului de afaceri la Cluj şi Tîrgu-Mureş comparativ cu Iaşi şi Vaslui? Singura experienţă pe care am avut-o, netă şi convingătoare, a fost experienţa de la Odorheiul Secuiesc. Acolo am descoperit o calitate a spaţiului de afaceri şi, respectiv, a contractului foarte înaltă probată ferm prin eficienţa economică. Teritoriul acela era, într-adevăr, rupt de autoritatea statului român în sensul că funcţiona bine.

M-am referit la UDMR ca „reprezentant al comunităţii maghiare" în sensul cel mai tehnic al cuvîntului: formaţiune care a preluat marea majoritate a voturilor maghiarilor la alegeri şi, ca atare, s-a legitimat pentru a-şi propune programul în Parlament. În nici un caz nu am vrut să spun că am echivala UDMR cu opţiunile comunităţii maghiare ca atare. Însă, aşa cum domnul Miklós Bakk a spus, cred că, în acest moment, problema reprezentativităţii se pune în noi termeni. Rezultatele ulitmului recensămînt au, după părerea mea, un oarecare dramatism. Trecem prin epoca în care maghiarii din Cluj au coborît sub 20%; în care Tîrgu-Mureşul a devenit majoritar românesc. Cred că asta pune o problemă a reprezentării comunităţii maghiare în perspectivă, a programelor ei. Chestiunea reprezentării este legată de programele pe care UDMR le oferă. În orice caz, aş întîmpina o mai nuanţată filosofie a descrierii propriei comunităţi, o adaptare – în sensul dumneavoastră, – o luare în evidenţă a ceea ce se întîmplă în Partium, în zona secuiască şi a componentei identitare teritoriale specifice în ansamblul problematicii comunităţii. Astfel de lucruri ar putea să devină elemente relevante în politica de reprezentare la nivel local. În schimb, mi s-ar părea extrem de dăunător ca la alegerile parlamentare, din cauza confruntărilor interne, comunitatea maghiară să nu poată să-şi trimită în Parlament un număr proporţional de membri; să coboare sub 5% şi, deci, să aibă doar un maghiar care să vorbească în numele comunităţii. Cred că trebuie multă raţiune politică din partea diferitelor tendinţe care se confruntă acum în UDMR ca să se evite o astfel de evoluţie. Deci, maximum de competiţie la nivel local, dar nu distrugerea acestei reprezentări comunitare în spaţiul politic general. Atît de importantă cît a fost şi cît va mai fi.

În ce sens UDMR a impus reguli de la Bucureşti? Din punctul meu de vedere, există, aş spune, o ierarhie a drepturilor, libertăţilor şi valorilor civice şi politice. Valorile civice şi politice generale, cele fundamentale, cum le numim noi, sînt o precondiţie pentru toate celelalte. Valorile identitare nu spun multe într-o lume în care domnesc reguli autoritariste. Să ne gîndim la ce însemna Regiunea Autonomă Maghiară în perioada comunistă. Ce relevanţă avea autonomia pentru demnitatea şi statutul maghiarilor din această regiune? Elementul totalitar comunist domina complet diferenţele sau problematica identitară. Asta este viziunea mea. Şi în sensul

acesta, politica UDMR de împingere a sistemului legislativ-politic românesc spre forme de democrație de fațadă mi se pare, de fapt, un joc făcut tendințelor autoritariste și centralizatoare de la București. În sensul acesta am spus că UDMR ajută la impunerea unor reguli făcute la București. Ele, de altfel, puteau să fie făcute și la Vaslui. Contează caracterul lor antidemocratic și, deci, împotrivirea la identitățile individuale și locale.

Szokoly Elek: Aș vrea să amintesc tuturor că subiectul identității regionale este foarte strict legat de un alt subiect pe care l-am dezbătut într-un atelier acum două zile, și anume: globalizarea. Mai precis influența globalizării asupra identității regionale. Cred că trebuie să punem și în acest context subiectul pentru că, știm foarte bine, globalizarea – cel puțin așa am stabilit în cadrul acelor dezbateri iar recent și domnul președinte Iliescu a subliniat acest lucru, deci nu avem motive să ne îndoim – vine, vine, trece peste noi, de vrem, de nu vrem, de ne place, de nu ne place, ca un tăvălug care ne calcă și care are ca efect, printre altele, și simplificarea, depersonalizarea, sărăcirea identităților specifice de pe tot globul pământesc. Este un proces inevitabil, cum toată dezvoltarea, de fapt, a umanității a dus, printre altele, și la o anumită simplificare, „sărăcire", standardizare, reducere a complexității formelor de organizare socială, reducere la un numitor comun a valorilor noastre fundamentale. Înseși normele noastre democratice sînt niște norme mult simplificate față de cele pe care le practicau strămoșii noștri și le mai practică și astăzi diferite popoare în ungherele mai umbrite ale Terrei. Oricum, consider că regionalismul este într-un fel o confruntare cu efectele negative ale globalizării, pentru că această tendință spre surprinderea identității, a specificităților locale și regionale, printre altele chiar și cele etnice, naționale și lingvistice este o reacție, este o compensare firească a acestui trend necesar dar reducționist. Dacă ne gîndim doar la exemplul Statelor Unite unde există încă din anii '60 un adevărat proces al renașterii vechilor identități, al căutării rădăcinilor identitare. Chiar s-a pomenit aici în zilele trecute de romanul *Rădăcinile* după care a fost turnat și serialul cu același titlu, în care populația de culoare afro-americană își căuta rădăcinile din Africa. Dar aceeași căutare avea loc și în Europa, unde diferiți cetățeni americani își descopereau strămoșii de diferite etnii, ceea ce este, totuși, un proces de redefinire a identității specifice. Cred că aceste procese obiective trebuie să le luăm în considerare alături de trendul opus al globalizării.

În legătură cu identitatea regională, identitatea transilvană. Scrisesem în volumul *Problema transilvană* că identitatea specifică nu trebuie căutată neapărat în elementele epidermice, cu mare vizibilitate superficială cum sînt jucătorii de table sau șeptic din cartierele impersonale de blocuri din marile aglomerații urbane socialiste. Există destule elemente de profunzime, care ca un curent subteran invizibil determină de fapt manifestările de suprafață. Și l-am citat pe Wallerstein care numește acest curent

fenomen geo-cultural, definit prin *„acele elemente ale structurii socio-istorice profunde, mai puțin vizibile, dar care sînt cele mai durabile și care recompun de fiecare dată sistemul de suprafață în funcție de structura de profunzime."* Una dintre notele caracteristice ale acestui fenomen geo-cultural ar putea fi tocmai cel subliniat de Gabriel Andreescu privind cultura contractualității. Fenomenul alienării din societatea modernă, a depersonalizării, a masificării, manifestări din păcate inevitabil asociate globalizării își găsește în mod firesc un eșapament în afirmarea identităților specifice, a unicităților în lumea naturilor globalizate. Energiile identitare, inclusiv cele de identitate regională, pot constitui astfel forțe mobilizatoare semnificative într-o lume dizolvată într-o uniformitate standardizată.

După 1989 toată lumea a descoperit că privatizarea este leacul unic pentru redresarea economică a societăților post-comuniste. Pare să fie o descoperire de bun simț care nu mai necesită explicații ontologice. Efectul mobilizator al conștiinței proprietății, propri naturii umane, este unanim recunoscut în cazul individului. În același timp este profund contestat același efect stimulativ în cazul comunităților locale sau regionale, preferîndu-se dizolvarea acestora într-o mare masă națională abstractă, aidoma celei comuniste colectiviste, respinse categoric cu puțină vreme în urmă. Acest paradox mentalitar, care nu este unic în perioada de tranziție, nu face decît să conteste pe plan comunitar ceea ce susține pe cel individual. Or, legile eficienței economice nu iartă pe termen lung o astfel de contradicție neproductivă, prețul fiind plătit de noi toți.

Al. Cistelecan: Întrebările „generale" se învîrt în jurul acestei identități transilvane, pe care, în mod substanțial, aș defini-o ca una dilematică. Mai mult decît dilematică, poate chiar dramatică. Eu cred că sînt două aspecte de fond în această identitate transilvană. Și anume, ea poate fi definită, în latura ei pozitivă, ca o simplă nostalgie și ca un proiect recesiv de recuperare a valorilor, pe care unii dintre noi se străduiesc acuma să le reactualizeze și să le reinvestească cu un potențial pozitiv în viitor. În constructul acesta „transilvan", inclusiv, să admitem, ca „națiune de voință". Partea negativă a acestei identități – dar care se manifestă azi mult mai impetuos – e ceea ce eu aș numi identitatea de resentiment sau ca resentiment. Ea a existat, desigur, dintotdeauna în cadrele României moderne; însă mai degrabă latent sau exotic. Acum există însă o formă incisivă de resentiment față de centralitate sau față de centralism. Astăzi, capitalul mai activ, în procesul acesta de definire identitară a ardelenilor, este chiar acesta – adică cel resentimentar. Toate procesele – și istorice, și identitare, și spirituale – sînt fluide. Au o dialectică, pînă la urmă, imprevizibilă. Dar în fiecare subzistă un fond. Au o perenitate dincolo de această fluiditate a lor. Identitatea este întotdeauna ceva ce doarme liniștit pînă este provocată. Identitatea răspunde la provocare. Din acest punct de vedere, este întotdeauna mai degrabă „reactivă", decît propriu-zis activă. Asta înseamnă că și

fondul acesta resentimentar din identitatea transilvană răspunde la o provocare, respectiv la o frustrare. El se manifestă ca o exasperare. Deocamdată proiecția politică, prezumată și aici, se bazează, cred eu, mai degrabă pe această turnură resentimentară a identității. Or, problema, cînd e vorba de o construcție într-adevăr temeinică, e implicarea celeilalte părți, a celei „pozitive", din structura acestei identități, să zicem duale, deocamdată. Problema e cel puțin aceea de a pozitiviza această frustrare, această exasperare. Care poate fi de durată, e adevărat, dar de puțină încredere ca material de construcție. În plus, în istorie durata de 50 de ani e un moment, durata de 30 de ani e o clipă. Cum să reactualizăm noi acele valori nostalgice, care au existat sau n-au existat, aceasta n-are nici o importanță. Sînt ele ficțiune sau sînt documentate istoric? În mintea noastră, în psihicul nostru, ele funcționează ca niște valori pe care le-am pierdut și față de care nutrim nostalgia reactualizării. Asta mi se pare mie schizoidia, ca să repet un termen de la Marius, din identitatea transilvană. Faptul că ea, acum, este mai mult negativă, e mai mult frustrată, e mai mult exasperată, dar are, totuși, nostalgia pozitivității ei. Or, această pozitivitate e toată în trecut.

Și acum mă întorc și la întrebarea care mi-a fost adresată direct: cînd va fi și la noi „castrată" istoria? Sigur, era o expresie mai apăsată pentru un fel de pozitivizare a istoriei. A istoriografiei, de fapt. Acest lucru se întîmplă în toată istoriile europene, care au trăit și ele din conflictualități foarte puternice, dar în care conflictualitatea, negativitatea istoriei nu mai este protagonistul manualului de istorie. Istoria care se studiază prin occident nu e mincinoasă, dar este ușor sedată. Marele potențial conflictual dintre Franța și Germania, de pildă, nu e evacuat din istorie, dar el nu mai este protagonistul acestei istorii care a căpătat o dimensiune formativă. Dușmăniile trecutului nu sînt folosite pentru a creea idiosincrasiile viitorului. Istoria vrea să formeze cetățeni pentru un viitor în care neamțul și francezul să lucreze împreună într-un proiect. Și s-ar părea că lucrează deja. Și noi sîntem, cu ungurii, într-o situație similară. Vrem să ajungem să lucrăm împreună într-un proiect. Nu numai într-un proiect ardelean local, campanilist, ci chiar într-un proiect central-european, mai de anvergură. Într-un proiect european, să zicem. Or, istoria noastră nu-i încă sedată. Bancul acela cu Ion, care a aflat ieri că ungurii i-au tăiat capul lui Mihai Viteazul și apoi se supără pe János, este încă activ în mentalitatea noastră, în felul în care ne valorificăm, ne „actualizăm" istoria. Însă cred că și proiectul european și interesele noastre de bunăvecinătate cu Ungaria și interesele de rezolvare a oricăror tensiuni în interiorul arealului românesc ne vor împinge spre această istorie mai blîndă, mai pozitivă, mai aptă pentru a fi suportul unui viitor de conlucrare. Nu înseamnă că istoricii vor minți, că vor trece cu vederea unele evenimente „neconvenabile" acestei conlucrări; vor putea însă arăta și că ungurii și românii au mai făcut și lucruri bune împreună. Nu doar că s-au căsăpit, de cîte ori au avut prilejul, unul pe celălalt. La urma urmei, oricît s-au dușmănit, nu ne-au lăsat moștenire o Transilvanie în care nu stă piatră pe piatră. E, totuși, o provincie

competitivă, cu oarece ştaif. Sînt destule fapte şi la acest capitol pozitiv. Mici şi mari. Amintesc doar atît: primele cărţi româneşti, primele tipărituri româneşti au fost „sponsorizate" fie de principi unguri, fie de bogătani saşi. E, totuşi, un lucru făcut împreună. Un lucru pozitiv. Mai sînt şi altele. Nu doar consecinţele unor conflicte sînt importante. Eu cred că istoria – pentru că ea lucrează în primul rînd asupra memoriei – e un factor important în relansarea unui proiect.

Bakk Miklós: Aş vrea să reflectez asupra a trei chestiuni. Una este cea a alegerilor locale, şi anume dacă există un clivaj urban – local. Eu cred că există în toată ţara şi dacă există specificitate transilvană, ea nu constă în faptul că acest clivaj nu există, ci că acest clivaj, eventual, arată puţin altfel. Deci, toate scorurile electorale care au avut loc în România şi care au reprodus acele diferenţe pe care le-am interpretat mai mulţi, chiar şi cu trimitere la Huntington, toate aceste diferenţe se manifestă cu o geometrie variabilă în decursul celor trei sau patru alegeri care au avut loc în România. Deci, s-au modificat proporţii, dar proporţia între proporţii este interesantă. Nu vreau să vorbesc despre cifrele globale. Două chestiuni în legătură cu acest subiect aş vrea să aveţi în vedere. Una a fost pomenită ieri, şi anume faptul că cel mai mare număr de votanţi care nu-şi găsesc reprezentant în Parlament se află în Transilvania de Sud. În judeţele Braşov, Sibiu şi Alba, aici numărul de voturi pierdute, acele voturi care n-au reprezentant în Parlament, ajunge pînă la 40%. Este între 30-40%. Acest spaţiu sud-transilvan din punct de vedere politico-electoral este în căutarea eroului pierdut. Cealaltă chestiune ţine de semnificaţia modului de alegere a primarilor din oraşe mari transilvane. N-am statistica la îndemînă, dar am făcut-o la vremea respectivă şi s-a văzut foarte clar că diferenţa între votul primarilor şi votul dat pe spectru politic pentru consiliul local în Transilvania este mai mare. Primarul iese puţin din tiparele consiliului local faţă de cel din Vechiul Regat. În Vechiul Regat se reproduce atît privind alegerea primarului, cît şi a consiliului local cam acelaşi logică de partid. În Transilvania se pot constata nişte diferenţe. Fenomenul acesta se datorează votului divizat – split-vote: un vot se dă la consilieri şi celălalt pentru primar – care în Transilvania este mai pregnant. Care este semnificaţia acestui fapt? Semnificaţia – aceasta este interpretarea mea – constă în nevoia de promovare a unei viziuni asupra comunităţii locale. Comunitatea locală îşi doreşte să aibă o viziune despre viitorul ei propriu de comunitate locală, iar aceasta este mai pregnantă în Transilvania. Unde vom ajunge noi, cu localitatea noastră peste 10 sau 30 de ani? Aceste viziuni nu pot fi reproduse numai de logica de partid, aici intervine şi logica personalităţilor, a primarului. Pentru că aceste viziuni diferite în competiţia primarilor apar. Competiţia primarilor şi abaterea acestei competiţii de la competiţia pur partinică reflectă acest lucru.

Cealaltă întrebare s-a referit la eşecul UDMR. Spunînd aşa, probabil m-am grăbit, este vorba mai degrabă de nişte probleme acumulate ale UDMR-ului. Una este a deficitului democratic pe care l-a semnalat domnul Andreescu şi care, într-

adevăr, există în prestația de după 2000. Cealaltă chestiune este legată chiar de problema aflată în discuție: reprezentarea interesului transilvan. Nu se face în modul adecvat și nu se face cu ponderea dorită. Iar a treia chestiune, legată de acest lucru, este relația din ce în ce mai paternalistă a Uniunii Democratice Maghiare față de societatea civilă maghiară. Toate acestea, luate împreună, pe de o parte sugerează că continuarea acestei politici îndreaptă Uniunea spre un eșec – în acest sens am vorbit de eșec –, iar interpretarea acestui posibil eșec am făcut-o în sensul epuizării unei paradigme.

În final, chestiunea ridicată de doamna Smaranda Enache: națiunea de voință. Eu prin națiunea de voință înțeleg – încerc să formulez cît se poate de simplu – voința convergentă a comunităților naționale, în sens cultural, de a crea un context sau un cadru politic transilvan comun. Și sînt două chestiuni definitorii în această problemă: sistemul instituțional sau Constituția Transilvaniei. Să existe un proiect comun și să se realizeze acest proiect și, în privința acestui proiect, nota definitorie o găsesc în acea contractualitate sau egalitate a acestor comunități naționale care să fie reglementate în termeni constituționali și în formă instituțională după modele care există, chiar și la ora actuală, în regiuni constituționale. Aceasta este pentru mine națiunea de voință. Voința convergentă, dacă se reușește să fie formulată într-un proiect politic, de a realiza acest cadru politic.

Horváth István: Aș dori să adaug cîteva elemente total disparate referitoare la întrebarea privind fundamentul sociologic al diferențelor transilvane. Doar cîteva, fără ca să comentez în detaliu.

Mă refer acuma, de exemplu, la recensămîntul din '92. În ceea ce privește căsătoriile mixte din România, acestea reprezintă 2% din total căsătoriilor. În Transilvania acestea reprezintă 7%.

24,7 dintre cei care s-au declarat români – care trăiesc în Transilvania – au avut un contact intim cu limba maghiară. Acest lucru înseamnă că bunica sau unul dintre părinți au vorbit în copilărie ungurește.

16,7% dintre români declară că știu atîta ungurește cu cît se poate purta o conversație formală, într-un registru limitat.

În ce privește cei proveniți din căsătoriile mixte, ei sînt într-o situație dihotomică. 2/3 dintre ei se declară români, 1/3 se declară maghiari.

În Iugoslavia a existat experimentul ca ei să fie înregistrați ca iugoslavi și, într-adevăr, identitatea de iugoslav pentru cei proveniți din căsătoriile mixte a funcționat. Aici nu avem încă ceva intermediar, ca cineva să se declare ceva intermediar și să iasă la iveală această categorie. Deși, după volumul căsătoriilor mixte, populația este semnificativ de mare și aceștia ar trebui să fie evidențiați pe undeva în mod sensibil. Pentru mine care am o identitate transilvană, aceasta îmi spune ceva. Faptul că acești oameni se declară fie români, fie maghiari. Deși populația de acest tip este numeroasă,

ea încă nu există. Ştim foarte bine ce rol politic a jucat Fundaţia Armonia, care îi grupa pe cei proveniţi din căsătoriile mixte...

În ceea privinţa altor diferenţe: în Transilvania sînt mai mulţi cei care se identifică ardeleni, şi între români şi între maghiari. Deci, comparativ între regiuni. Sînt mai mulţi care se identifică în termeni regionali în Transilvania printre români. Încă nu ştim ce înseamnă acest lucru. Acest lucru poate să însemne o sumedenie de lucruri. Poate să însemne o percepţie pozitivă a categoriei de „ardelean", faţă de cea de „moldovean" sau de cea de „oltean", şi atunci să fie o ierarhie percepută de ardeleni a categoriilor regionale şi să se simtă aşa mai bine. Sau poate să fie şi o reacţie a discursului naţionalist, care spune că românitatea adevărată s-a născut şi sălăşluieşte în Ardeal şi, practic, să se perceapă astfel: „sînt român mai bun decît ceilalţi români" fiind un ardelean. Nu ştim. Poate să aibă multiple semnificaţii.

Dar poate cel mai interesant lucru este percepţia justiţiei. Diferenţele între românii din Ardeal, în general, faţă de populaţia din Ardeal şi în ceea ce priveşte celelalte provincii. Un sondaj foarte interesant a relevat următorul lucru. Cei din Ardeal percep mai degrabă procesul justiţiei ca pe un proces care face lucrurile să meargă. Iau sub aspect procedural. Dincolo de Carpaţi tendinţa este mai degrabă – vorbim de tendinţe şi nu de valori absolute – ca justiţia să fie percepută ca actul de justiţie cu o finalitate morală. Deci, sensul mai modern al acestei percepţii a instituţiei şi a actului de justiţie este că nu-ţi serveşte ţie justiţia ca valoare morală ci face ca lucrurile să meargă cumva, ceea ce este, într-un sens, o percepţie mai modernă.

Iată cîteva elemente care nu clarifică situaţia, dar pot constitui adaosuri sociologice utile pentru reflecţie.

Molnár Gusztáv: În legătură cu *Omul recent* al lui Patapievici am impresia că este o carte „reacţionară" în sensul că autorul reacţionează la eşecul celei mai noi încercări de modernizare de tip occidental a României. Sigur, Patapievici este un reacţionar de salon, aşa cum au fost comunişti de salon în anii '30. Măcar Cioran şi Eliade au fost reacţionari, care au tras şi nişte concluzii practice, politice: au intrat în mişcarea legionară. Cînd au ajuns la concluzia că modernizarea României de tip occidental, burghez a eşuat – în anii '30 ei au ajuns la această concluzie – au produs nişte texte formidabil de interesante şi valoroase, care oarecum captivează pînă astăzi intelectualitatea, în special tinerii, cu toate problemele inerente acestui lucru. Fusese şi o primă generaţie a lui Eminescu, Iorga, care au reacţionat la eşecul primului val de modernizare. Dar această modernizare, chiar şi aşa, din eşec în eşec, totuşi, a evoluat încetul cu încetul şi acum, tot aşa, sîntem într-o perioadă de limită, o perioadă interesantă pentru tot spaţiul european, cînd paradigma tranziţiei de la dictatură la democraţie se epuizează, s-a epuizat chiar – politologii care se ocupă de această chestiune încep să tragă concluzia că paradigma tranziţiei nu mai merge, nu mai funcţionează. Se vede clar că s-au introdus nişte elemente ale democraţiei occidentale, ceea ce nu înseamnă

că aceste țări au trecut la modelul occidental propriu-zis, şi s-ar putea ca România să ajungă la o anumită fază de modernizare dar nu neapărat de tip occidental. Asta este problema iar *Provincia* sper că se va mai ocupa de *Omul recent*, dar în acest context.

În ce măsură e reală problema pusă de Gabriel Andreescu, după inițierea istoriei de succes atît a ideii de transilvanitate cît şi a UDMR-ului ca organizație politică – acum asistăm într-un fel la o victorie a centrului, în sensul că modelul bucureştean devine din ce în ce mai vizibil în toate domeniile. Dar asta ridică o întrebare esențială: în ce măsură există sau nu o soluție la nivel național la această problematică? Noi discutam ieri, şi încercăm şi pe mai departe să discutăm despre o posibilă soluție la nivel regional, care, desigur, va trebui să intre în cadrul mai larg, atît al țării, cît şi într-un cadru central-european şi general european. Dar, în contextul repetatelor eşecuri naționale, măcar aici, la nivel regional, eu văd o şansă. Putem încerca ceva, să creăm ceva. Nu neapărat numai reinventarea unor nostalgii. E nevoie de ceva nou, pentru că sînt sceptic, în mod absolut sceptic față de posibilitatea unei soluții la nivel național. Poate şi la nivel regional. Şi mă refer aici la incertitudinea dacă în Europa de Est şi Sud-Est se poate într-adevăr ajunge la adaptarea strictă a modelului occidental sau ne vom trezi în cadrele sociale, politice, culturale ale unui alt tip de model.

Horváth István: În ceea ce priveşte votul transilvan există o ipoteză alternativă, şi anume, rețeaua de localități. În Transilvania rețelele de localități au un centru urban şi zonele rurale sînt foarte bine structurate în jurul acestui centru. Cu cît în Transilvania distanța – e valabil pentru votul din '96, n-am făcut analiza pentru 2000 –, este mai mare de această rețea de localități care are un centru urban, cu atît votul era mai similar satelor din afara arcului Carpatic, unde nu avem o rețea de localități structurată în maniera în care este structurată în Transilvania: cu centru urban care să concentreze în jurul lui mai multe localități. Aceasta ar fi o ipoteză alternativă la votul diferit, şi anume, structurarea rețelelor de localități în altă manieră. Pentru că şi acolo nu neapărat în relația urban – rural era problemă, ci localitățile din Transilvania, care erau izolate de aceste rețele de localități, votau în mod diferit decît vota Transilvania în general. Aceasta ar fi o ipoteză alternativă, de exemplu, la schema lui Huntington sau la alte ipoteze.

Dacă înțeleg bine, dumneavoastră considerați că valențele politice ale identității transilvane încă nu sînt suficient de elocvente ca să putem să vorbim despre ele. Practic, există ceva particular dar acesta nu are încă valențe politice.

O regionalizare ar aduce un simț mai mare în ceea ce priveşte un sentiment mai pozitiv şi ar valoriza mai mult istoria locală. Credeți că aceasta ar fi o soluție? Dumneavoastră doriți ca influxiunea globalizării şi a culturii de masă de prost gust să nu pătrundă în anumite locuri, situri specifice, particulare. Credeți că, dacă s-ar porni o regionalizare, aceasta ar anima identitățile locale şi aceste valori ar fi mai bine păstrate?

Dumneavoastră spuneți că nu trebuie văzută regionalizarea în contextul globalizării, dar ca o realocare a autorității de la centru către periferii, ceea ce unii autori numesc feudalism post-modern. Existența a mai multor centre de autoritate, care nu mai au forma aceea tradițională, puternică, de autoritaritarism. Nu trebuie văzută ca o luptă cu un singur centru, ci ca o poziționare a unei regiuni între mai multe centre de autoritate și de resurse, probabil, în acest context.

Bakk Miklós: O dată, este problema interesului românilor pentru limba maghiară. Într-adevăr, acest lucru în Transilvania ar fi de dorit, pentru că a fost o tradiție care a dispărut. Vreau să vă spun că această chestiune din punctul de vedere al proiectului transilvan înseamnă instaurarea unei depline egalități a limbilor și culturilor, din punctul de vedere al regimului lingvistic instituțional, o instalare a unei egalități perfecte între limbile din această regiune. Pentru aceasta, există mai multe modele și ar fi de dorit ca aceste modele să fie discutate, care ar fi cele mai bune pentru Transilvania. Deși UDMR-ul a elaborat cîteva modele, totuși, percepția situației nu este chiar în regulă nici din partea Uniunii Democrate Maghiare. Acest lucru s-a văzut clar în disputa privind liceul Bolyai. Această dispută n-a fost dusă pe baza principiilor privind egalitatea culturilor, ci a fost mixată cu lupta între puterea centrală și drepturile unei comunități locale, fapt care a împins spre o pistă falsă această discuție.

Cealaltă chestiune la care aș vrea să reflectez este acea opțiune a UDMR în momentul decembrie 2000. Într-adevăr, la început s-a văzut ca o alternativă posibilă alianța PDSR cu PRM. Dacă aceasta era o posibilitate reală, oricum s-ar fi realizat. În momentul respectiv n-a fost, după părerea mea, o alternativă reală. Dincolo de acest aspect, contractul convenit între UDMR și PSD nu se respectă. Dacă s-ar respecta în termenii formali, acest deficit democratic despre care am vorbit cu Gabriel Andreescu nu ar exista.

Gabriel Andreescu: Trei chestiuni ar trebui să primească un răspuns. În legătură cu identitatea definită în raport cu ceilalți: este una dintre formulările cele mai tipice, afirmarea identității prin diferența față de ceilalți. Provine dintr-un dat antropologic; ființa umană percepe nu atît valorile absolute, cît diferențele. Un articol recent al lui Solomon Marcus, foarte interesant, se referă la problema localismului identității în raport cu globalizarea. Iată, situarea în raport cu un context.

A doua chestiune legată de nevoia noastră de a păstra autenticitatea. Localismul înseamnă autenticitate. Dacă există un motiv pentru care afirmarea provinciei, afirmarea regională are un sens, acesta ar fi chiar unul. Conștiință unui spațiu comun regional ar oferi și atitudinea și instrumentele mai ferme pentru a salva ceea ce trebuie salvat în privința localismului.

M-aș lega de intervenția dumneavoastră în legătură cu pasiunea actuală pentru cultura de tip american. Aici găsesc o stereotipie, poate două stereotipii, pe care

ar fi bine să le deconstruim. Nu cultura americană, sau rețeaua Mc'Donalds este marele cîştigător. Am impresia că ceea ce reprezintă noutatea culturală din ultimul timp este mai curînd subcultura manelelor. Pe de altă parte, eu cred că are loc realmente o folosire abuzivă cu consecințe negative a ideii de cultură americană. Cultura americană la ea acasă nu înseamnă în primul rînd Mc'Donalds. Cultura americană are la bază trei elemente pe care le simți pe viu, concret, cînd ajungi în Statele Unite. Este cultura muncii, a încrederii şi a justiției. Nici una dintre cele trei valori nu mi se pare a fi îmbrățişată de către România actuală.

Ultima chestiune, cea la care şi Miklós Bakk a vrut să răspună, la rîndul lui, prin cîteva cuvinte. Cred că protocolul stabilit între UDMR cu PSD în anul 2000 a fost un eveniment extrem de important pentru relațiile româno-maghiare. La fel de importantă precum intrarea UDMR la guvernare în 1996. Problema constă în stabilirea unui contract între cele două formațiuni, care are o bătaie istorică, nu numai conjuncturală. Din păcate, după opinia mea, protocolul a fost administrat foarte prost. Prost şi costisitor nu numai pentru UDMR ci şi pentru minoritatea maghiară. Nu se află nimic scris în protocol care să oblige UDMR-ul să achieseze norme juridice care fac astăzi pe mulți simpatizanți ai maghiarilor să spună: sînt ca noi, sînt gata să se vîndă pentru orice. De abia acum, PSD-ul ar putea să dea o lovitură UDMR-ului şi minorității maghiare pe care FSN-ul, şi respectiv PDSR-ul pînă în '96, n-au reuşit, deşi au dorit-o. Să delegitimeze însăşi pretenția reprezentanților maghiari de a vorbi în numele unor valori democratice.

Marius Cosmeanu: În legătură cu percepția pe care o au regățenii față de ardeleni şi această aură de superioritate pe care o percepem la ei aş începe cu un exemplu pe care l-am scris undeva, într-un articol din *Provincia*. Eram în armată undeva la Năvodari şi ne-a întrebat un coleg din Galați dacă noi primim salariul în forinți, iar un altul, cînd a trebuit să ne declarăm rudele din străinătate, şi-a notat „unchiul din Cluj". Acestea nu sînt bancuri. Şi noi avem o percepție puțin falsă sau percepem mai greu spațiul extracarpatic, dar percepția Transilvaniei este, în opinia mea, a intelectualilor din Bucureşti, inclusiv a domnului Patapievici, care ne acuză că sîntem şovini regionali. Cred că este un proces de durată, care a trecut prin toată istoria noastră.

Al doilea comentariu, legat de construcțiile de sticlă, inox, postmoderne. Cine a fost în Viena, ştie foarte bine că acesta este un oraş imperial şi se potriveşte foarte bine arhitectura imperială cu construcțiile postmoderne actuale. Viena este o avangardă din punctul acesta de vedere. Eu nu cred că este un impediment; să opreşti combinația aceasta sau să construieşti un oraş pe cercuri istorice – arhitectural vorbind – să ai un *downtown* mai vechi ş.a.m.d.

Tot ca subiect de reflecție v-aş propune să acceptăm faptul că Transilvania este o regiune cu mai multe centre. E Clujul capitala Transilvaniei, dar are

Timişoara, are Oradea, are Braşovul, are Sibiul, ceea ce în Vechiul Regat nu prea este. Fiecare regiune are un centru mare şi în rest e aşa o zonă rurală şi semiurbană, ceea ce iară dă o mentalitate de anumit tip.

Al. Cistelecan: Întrucît ați văzut, desigur, că eu sînt dintre ardeleano-sceptici, nu dintre ardeleano-optimişti, vreau să termin cu o propunere constructivă. Cu ceva care s-ar putea face, într-adevăr, şi ar fi în sensul transilvanismului de care am vorbit noi azi. Nu e ceva deosebit de însemnat, e drept, dar cred că ar putea fi semnificativ, măcar prin efectele de cunoaştere pe care le-ar aduce. Mi-aş dori, de pildă, ca în universitățile noastre, măcar în cele de umanioare, să se facă un multiculturalism care ne caracterizează pe noi; respectiv în secțiile de litere române să existe un curs, măcar opțional, care să arunce o privire asupra literaturii maghiare, germane, eventual altele. Similar s-ar putea proceda la artele plastice, la filozofie, la alte facultăți. La teologie, de ce nu?! Pentru că noi chiar am avut multiculturalism, chiar avem un patrimoniu multicultural. ❑

Antimasonismul românesc după 1989. Originile şi dezvoltarea actuală

Olivier Gillet

Problema antimasonismului în România, apărută după căderea regimului comunist nu poate fi abordată fără un studiu aprofundat al întregului context politic actual.[1] Mai mult, lipsa perspectivei, dar şi complexitatea situaţiei politice, îndeosebi renaşterea unor mişcări ideologice interbelice, nu permit, în situaţia actuală, stabilirea unor concluzii definitive. De la bun început trebuie să subliniem şi lipsa studiului ştiinţific privind istoria francmasoneriei în România, într-o vreme în care scrierile antimasonice abundă pe tot parcursul secolului XX.[2] Istoriografia românească a avut de suferit din pricina situaţiei politice pe care această ţară a cunoscut-o începînd cu anii treizeci, o dată cu ridicarea fascismului sub presiunea Gărzii de Fier, cu „dictatura regală" a lui Carol al II-lea în 1938 (1930-1940), cu Statul naţional legionar instaurat în 1940, cu dictatura militară a mareşalului Ion Antonescu în 1941 (1940-1944), cu intrarea trupelor de „eliberare" sovietice în 1944 şi, în fine, cu instaurarea Republicii populare în 1948.[3] Azi, în contextul „trenziţiei" democratice care a urmat Revoluţiei din decembrie 1989, încă nu se poate aborda cu adevărat o discuţie calmă, într-atît problema francmasoneriei rămîne un subiect arzător şi suscită în ţară cele mai vii pasiuni.[4]

Ne vom limita aici la a sublinia anumite aspecte preliminare, perioadele de puternic curent antimasonic românesc din decursul secolului al XX-lea, şi la a propune cîteva ipoteze privind cauzele succesului actual al acestui curent. Cu toate acestea, este limpede faptul că fenomenul masoneriei în contextul Europei răsăritene şi balcanice dominată de religia ortodoxă rămîne în continuare un vast domeniu de studiu ce aşteaptă să fie defrişat.

Majoritatea istoricilor fixează apariţia francmasoneriei în România la mijlocul secolului al XVIII-lea, perioadă în care un italian, Antonio Maria del Chiaro, ar fi fondat (în 1734) primele loji masonice din Moldova, la Galaţi, apoi la Iaşi, în epoca fanariotă, sub domnia lui Constantin Mavrocordat (1733-1735). Se ştie că

unele personalități politice române fuseseră inițiate în Franța și că ar fi jucat un rol important în timpul evenimentelor revoluționare din 1848 în principatele sud-danubiene.[5] După cum subliniază Horia Nestorescu Bălăceşti, trebuie să distingem totuşi masoneria propriu-zisă de numeroasele societăți secrete cu caracter politic, precum *cărvunarismul*, şi de asociațiile literare ce apărau idei asemănătoare.[6] Unii autori consideră fondarea lojii „Steaua Dunării" drept adevăratul punct de plecare al francmasoneiei din România.[7]

Francmasoneria românească a cunoscut o mare dezvoltare începînd cu anii 1860-70. Majoritatea lojilor erau în esență obediente față de Marele Orient (*le Grand Orient*) din Franța sau Italia. În 1879, o primă tentativă de a se crea un Mare Orient de România a eşuat, dar în 1880 s-a constituit Marea Lojă Națională de România care s-a impus ca unică obedință masonică națională. După primul război mondial cînd asistăm la închiderea a numeroase loji, în 1923, un Consiliu Suprem de România a fost înființat de către Marele Maestru al Lojii Naționale de România, Jean Pangal, care a devenit Suveran Comandor al acesteia. În 1925 a luat ființă Marele Orient de România. În 1930 s-a încheiat unirea Marii Loji Naționale de România cu Marea Lojă Simbolică Maghiară de Transilvania, regiune a Imperiului Austro-Ungar anexată în 1918 la România. În sfîrşit, în 1934, Marea Lojă Națională de România s-a scindat în două obediențe, cea a lui Jean Pangal şi cea a celebrului scriitor român Mihail Sadoveanu. O federație a acestei ultime tendințe cu Marele Orient de România a dat naştere Franc-Masoneriei Române Unite. În realitate, în centrul discuțiilor se afla mai ales chestiunea unei masonerii suverane independente în opoziție cu problema unei obediențe considerată drept „străină", Marele Orient.[8]

În secolul al XIX-lea a apărut deja (în 1867) cartea antimasonică a lui Henry Cortazzi, *La franc-maçonnerie et les maçons en Roumanie*[9]. Dar prima mare lucrare românească la care se face deseori referință şi azi e, fără nici o îndoială, cartea medicului N. C. Paulescu din 1913, *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahahul, Franc-Masoneria*.[10] În decembrie 1929, un grup de studenți naționaliști atacă sediile Marelui Orient de România din Bucureşti şi deschid calea unei campanii fără precedent. Din 1930 a început publicarea *Buletinului anti-iudeo-masonic*[11] la care au colaborat autori ce urmau să devină celebri, printre care şi Toma Petrescu. Articolele din acest buletin se refereau îndeosebi la opera iudeo-franc-masonică a Societății Națiunilor[12] şi la rolul antireligios şi antinațional al francmasoneriei.[13] Începînd cu aceşti ani, în care asistăm la apariția fascismului românesc o dată cu ridicarea Gărzii de Fier, denunțurile s-au succedat.[14] În 1932, deputatul V. Trifu a făcut un lung şi vehement expozeu la Camera Deputaților despre francmasonerie[15], iar patriarhul Miron Cristea s-a pronunțat împotriva acestei organizații. În acelaşi an, a apărut cartea lui Ion G. Savin, *Iconoclaşti şi apostați contimporani*[16]. În 1934, naționalistul A. C. Cuza a luat cuvîntul în Parlament în numele Ligii Apărării

Naţionale Creştine cerînd ca francmasoneria să fie declarată asociaţie secretă dăunătoare statului. În 1934, la Universitatea din Iaşi este denunţat „canibalismul" francmasonilor care monopolizează învăţămîntul superior.[17] În acelaşi an, o carte prezentată drept analiză obiectivă a francmasoneriei, destinată cercetătorilor, se înscrie cu totul pe linia antimasonică. E lucrarea lui C. Zasloţi, *franc-masoneria, originea, istoria, organizaţia, scopul, mijloacele, metoda, doctrina, activitatea... ei.*[18] Pentru anul 1936, îi vom menţiona pe Vasile Gheorghiu, *Despre Francmasonerie*[19], F. Becescu, *Franc-masoneria, crimă-spionaj-anarhie*[20] şi P. Vişan-Guvernu, *Francmasoneria (dictatura lojelor masonice)*[21].

În faţa acestui val de antimasonism şi a succesului mişcării legionare care a obţinut o victorie fără precedent la algerile din 1937, devenind de fapt a treia forţă politică a ţării, francmasoneria a trebuit să-şi înceteze activitatea. Circumstanţele dizolvării lojilor rămîn controversate.[22] În februarie 1937, înainte chiar ca regele Carol al II-lea să proclame, la propunerea primului ministru Tătărescu, un decret prin care masoneria era definitiv condamnată, şi înainte ca Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe române (în luna martie a aceluiaşi ani) să voteze o rezoluţie oficială de condamnare a organizaţiei[23], Jean Pangal a ordonat auto-dizolvarea lojilor masonice din ţară. În *Telegraful român*, periodicul Mitropoliei transilvane de la Sibiu din anii treizeci, vom găsi numeroase atacuri împotriva sectelor religioase, de fapt a bisericilor protestante şi neoprotestante, a comunismului, precum şi a iudaismului aliat cu conspiraţia „pancosmică" masonică.[24] Încă din 1932, *Telegraful român* definise francmasoneria ca o asociaţie secretă ce vizează fuziunea cu statul, distrugerea bisericii creştine, impunerea unei noi religii, ca asociaţie criminală talmudică ce ar avea trei duşmani fundamentali: naţionalismul, monarhia şi creştinismul.[25] În martie 1937, Biserica Orotodxă condamnă definitiv francmasoneria ca doctrină, organizare şi metodă de muncă ocultă, făcîndu-se vinovată pentru propaganda anticreştină, împotriva lui Dumnezeu cel revelat, pentru concepţia panteistă naturalistă, pentru promovarea unei morale laice în învăţămînt, pentru orientarea materialistă şi oportunistă, pentru superioritatea acordată evreilor în raport cu creştinii, pentru practicarea unui cult asemănător misterelor precreştine, pentru subversiune la adresa ordinii sociale şi a statului şi pentru că luptă împotriva „legilor naturale" voite de Dumnezeu. În consecinţă, Sfîntul Sinod a luat următoarele măsuri: acţiuni publice de demascare a scopurilor şi activităţilor nefaste ale francmasoneriei, îndemnarea intelectualilor români francmasoni de a părăsi lojile, izolarea francmasonilor prin „Fraternitatea ortodoxă română"[26], refuzul serviciului de înmormîntare pentru cei ce nu se căiau şi excludrerea francmasonilor din „corporaţiile" ecleziastice. Mai mult, preoţii trebuiau să arate poporului scopul francmasonilor, cerîndu-le să se apere de influnţa acestora şi să nu le acorde votul candidaţilor masoni. În fine, Sfîntul Sinod, corporaţiile ecleziastice şi asociaţiile religioase trebuiau să facă presiuni asupra guvernului român şi asupra corpurilor legiuitoare pentru a vota o lege privind dizolvarea definitivă a acestei organizaţii oculte.[27]

După 1937, antimasonismul românesc a cunoscut un succes din ce în ce mai mare. Amintim mai ales lucrarea lui G. Fărcăşanu, *Kabbala (Francmasoneria)*[28]. Punctul culminant a fost atins în timpul dictaturii militare a lui Antonescu (1940-1941), prin cele trei cărţi ale lui G. N. Dimitriu, *Iudaism, Comunism, Francmasonerie*[29], Ion Sachelarescu, *Francmasoneria sau sinagoga satanei în lumina Sfintei Scripturi şi în planul anticreştin şi antinaţional al evreimei văzută prin prisma ultimelor evenimente. A căzut masca*[30], denunţînd scopul anticreştin şi antinaţional al iudaismului aflat în legătură cu masonii comunişti din URSS şi infiltraţi în România, precum şi, în fine, lucrarea lui Toma Petrescu, al cărei titlu a rămas cel mai celebru şi a cunoscut patru ediţii succesive, *Conspiraţia lojilor, franc-masonerie şi creştinism*[31]. Aceasta din urmă include o listă de peste 1500 de masoni români. Ei au constituit obiectul unor urmăriri şi unii au fost chiar închişi în celebra închisoare de la Jilava. În luna iulie 1942 a fost organizată la Bucureşti o mare expoziţie antimasonică bazată îndeosebi pe documente şi obiecte confiscate.[32] Să mai menţionăm şi traducerea în limba română a cărţii lui Giovanni Preziosi, *Iudaism = Bolşevism, plutocraţie, masonerie*[33]. Ar fi inutil să mai insistăm asupra conţinutului acestor lucrări, în aşa măsură iraţionalul şi aspectul pur polemic domină în paginile lor şi oricum titlurile sînt suficient de elocvente în privinţa filiaţiei tradiţionale – cunoscută peste tot aiurea în Europa în acea epocă – care se stabilea între masonerie, Revoluţia franceză, emanciparea evreilor, socialism, Revoluţia bolşevică şi laiciziare.[34]

În 1944, după intrarea trupelor sovietice, lojile au fost redeschise. Comuniştii le-au lăsat să funcţioneze pînă în 1948, dată de la care a fost declarată incompatibilitatea dintre adeziunea la comunism şi adeziunea la masonerie, în conformitate cu deciziile Internaţionalei a III-a.[35] Perioada de tranziţie 1944-1948 a constituit – conform unor mărturii – epoca de infiltrare „progresistă" a mişcării masonice româneşti.[36] Cu toate acestea, din cauza măsurilor tot mai coercitive adoptate de comunişti, francmasoneria a fost obligată să-şi întrerupă din nou activitatea în 1948 „din raţiuni de închidere provizorie a lojilor pentru a permite membrilor lor să-şi îndeplinească obligaţiile în cadrul asociaţiilor muncitoreşti pentru lucrări de utilitate publică".[37] Acesta a fost motivul pentru care numeroşi francmasoni au plecat în Occident, încercînd să constituie o francmasonerie românească în exil, în Franţa. În România, cei rămaşi au avut de suportat soarta rezervată elitelor intelectuale şi opozanţilor: arestări, torturi, condamnări.[38]

Nu dispunem acum de informaţie precisă privind supravieţuirea masnoeriei în perioada comunistă. Vom nota că, în *Dicţionarul enciclopedic român* din 1962-64[39], termenul de „francmasonerie" nu-i menţionat. Este însă în *Dicţionarul limbii române moderne* din 1958,[40] definit ca „asociaţie internaţională secretă cu principii politice reacţionare şi un ritual ocult, în care membrii se susţin în mod reciproc", în *Dicţionarul explicativ al limbii române* din 1975,[41] ca o instituţie aflată în serviciul imperialismului,

iar în *Micul dicţionar enciclopedic* din 1986[42], ca o instituţie ocultă medievală cunoscută mai ales în Anglia în secolul al XVIII-lea. Constatăm, prin urmare faptul că, dacă menţiunea de „francmasonerie" a fost în cele din urmă încorporată, se face referire la o instituţie a trecutului capitalist şi burghez.

Literatura antimasonică interbelică este intersantă în măsura în care literatura actuală se inspiră din ea în mod direct. Această liteatură îşi extrăgea sursele în esenţă din cărţile publicate în Occident, mai ales binecunoscutele lucrări ale lui Barruel[43], Copin Albancelli[44] şi Léon de Poncins[45].

Astăzi, după căderea comunismului, tema antimasonismului cunoaşte un nou succes, mai ales în liteatura pe care o putem numi „ultranaţionalistă". Francmasoneria apare îndeosebi în săptămînalul *România Mare*[46], foaie de propagandă a Partidului România Mare (PRM)[47] şi în alt organ de presă cu o ideologie asemănătoare, *Europa*[48]. În paginile lor, masoneria e descrisă ca o organizaţie planetară ale cărei cercuri occidentale sunt legate de trusturile internaţionale şi de afaceri apropiate de mafia internaţională şi neofascistă care are drept scop ocult amestecul în treburile politice ale ţării pentru a servi expansionismul internaţionalismului european francmasonic. Această alianţă iudeo-financiară masonică secretă legată de revoluţionarii comunişti din 1917 încearcă – încă de la revoluţia din decembrie să se substituie ordinii soviale, să pervertească sensul conceptului de naţiune, să remodeleze după criterii proprii învăţământul şi să pună în final mîna pe puterea politică, ştiut fiind că masoneria deţine deja 10% din putere în ţările în care deja s-a instalat.[49]

Se constată, prin urmare, faptul că antimasonismul actual se înscrie în continuitatea argumentaţiei interbelice, reluînd ansamblul clişeelor din repertoriul antimasonic tradiţional. Totodată, vom sublinia următoarele două aspecte care arată în ce măsură argumentaţia antimasonică poate să varieze în funcţie de problemele politice contemporane.

Francmasoneria este acuzată de restaurarea unei puteri regale de drept divin în România şi asta prin mijlocirea Alianţei Civice, mişcare de opoziţie aflată la originea formării Convenţiei Democratice, reunind un ansamblu de partide, cele mai importante fiind Partidul Naţional Ţărănesc (PNŢCD)[50] şi Uniunea Democratică Maghiară din România (UDMR)[51]. Masoneria, care ar fi făcut jurămînt de credinţă regelui Mihai (1927-1930,1940-1947) – regele participînd cică, împreună cu sovieticii, la pregătirea Revoluţiei şi la evenimentele de la Timişoara[52] – devine prin urmare aliată cu trădătorii naţiunii. Problema monarhiei se pune azi cu atît mai multă acuitate cu cît regalitatea este deseori invocată drept singura alternativă la ceea ce opoziţia denumeşte „emanaţia", adică puterea aşa-zis „neo-comunistă"[53]. „Problema regală" se află de asemenea în centrul dezbaterii privind validitatea noii Constituţii a Republicii România, adoptată de Parlament în 1991 şi considerată ilegală de către opoziţia pro-monarhistă.[54] În vreme ce mareşalul

Ion Antonescu a devenit azi obiectul unei complete reabilitări, ca şef al statului român care a salvat România de la o intervenţie directă din partea Germaniei şi care a luptat împotriva sovieticilor pentru recucerirea Basarabiei,[55] regele Mihai de România e numit în mod peiorativ de către stat şi de mişcările naţionaliste „fostul rege Mihai de Hohenzollern Sigmaringen", tocmai pentru a sublinia originea lui străină.[56] Mai mult, regele e acuzat de colaborare cu sovieticii în anii 1944-1947 şi e socotit responsabil de asasinarea mareşalului Antonescu „pentru agenţii sovieto-iudaici".[57] Asimilarea regelui cu francmasoneria face parte dintr-o campanie de denigrare a ansamblului forţelor democratice, mai ales a Partidului Naţional-Ţărănesc care s-a declarat în mod limpede monarhist.[58] Fapt interesant, între cele două războaie mondiale, masoneria era adversara regalităţii, lucru care, în contextul epocii era evident normal, statul fiind o monarhie.

Presa antimasonică arată astfel că anumite personalităţi care s-au declarat pentru o restaurare a puterii regale au responsabilităţi importante în cadrul masoneriei române. Vom aminti cazul lui Alexandru Paleologu, ambasador al României la Paris, o scurtă vreme, imediat după Revoluţie, şi Mare Maestru al Marii Loji Naţionale a României la Paris, acuzat în plus de *România Mare* de trădare cu sovieticii, pe vremea cînd era diplomat al regelui Mihai, după război. În climatul de denunţare a foştilor „colaboratori", masoneria devine un pretext pentru o campanie de defăimare.[59]

La fel, „neomasoneria paneuropeană legată de neofascişti", mascînd cauzele evenimentelor care s-au desfăşurat la Tîrgu-Mureş în 1990, între unguri şi români, susţine mişcările teroriste maghiare din Transilvania.[60] Prin neofascişti trebuie să înţelegem ceea ce propaganda antimaghiară numeşte ca „iredentişti" unguri, nostalgici ai regimului lui Horthy care îşi văzu atribuită o parte a Transilvaniei prin arbitrajul de la Viena din 1940.[61] Participarea UDMR la Convenţie permite „naţionaliştilor" să arate alianţa „democraţilor" cu duşmanii românismului. E de înţeles miza acestei propagande în contextul actual al naţionalismelor din Est şi discuţia privind conceptele de stat unitar, apărat de români de frica unei revizuiri a frontierelor şi cel de stat federal propus de unguri pentru a obţine un statut al minorităţilor.[62]

Astfel încît găsim în săptămînalul *Naţiunea* al Uniunii *Vatra Românească*[63], mişcare aflată la originea PUNR[64], un articol cu un titlu elocvent, *Complotiştii de operetă*, conform căruia, în realitate, ar exista o „voinţă de a crea un imperiu pan-european în slujba papalităţii, a nostalgiei austro-ungare şi a ocultismului sionist, şi în care Ordinul de Malta, dependent de Vatican, ar constitui legătura dintre Budapesta şi francmasonerie, pentru a stabili în România o Restauraţie monarhică. Masoneria s-ar fi pliat astfel puterilor politice pentru a impune o nouă ordine în Europa".[65]

În fine, dacă esenţa argumentaţiei se bazează pe elemente politice, n-o putem epuiza fără a cita *Gazeta de Vest* ce apare la Timişoara, dovadă a renaşterii mişcării legionare fasciste interbelice. Această mişcare cu conotaţii mistice de glorificare

a Căpitanului Corneliu Zelea Codreanu îşi fundamentează ideologia în principal pe ortodoxie şi „românism", pe „destinul christic al lumii" şi pe „dimensiunea spirituală a sufletului românesc".[66] În articolul *Nevoia de echilibru*, directorul acestei reviste, Ovidiu Guleş, afirmă că în faţa reimplantării lojilor anticreştine în România (care produce un dezechilibru social în defavoarea Bisericii strămoşeşti), „forţele Bisericii Mîntuitorului trebuie să reacţioneze în faţa invaziei satanice a masoneriei antichristice şi antitrinitare".[67]

Fenomenul antimasonismului poate de asemenea să fie relevat în literaturia oficială, intelectuală, sau chiar aşa-zis „democrată". Exemplul cel mai marcant e în mod cert recenta carte a lui Radu Comănescu şi M. Dobrescu – primul volum publicat în 1991 la Bucureşti – *Francmasoneria, o nouă viziune asupra istoriei lumii civilizate*[68]. Lucrarea a fost reeditată în decembrie 1992, la editura „Timpul" (Tempus) din Bucureşti, sub titlul *Istoria francmasoneriei universale (926-1960) şi istoria francmasoneriei române (1734-1991)*[69]. Prima ediţie prezenta această carte ca avînd „informaţie obiectivă, nici pentru, nici contra", iar a doua este salutată de ziarele oficiale precum *Curierul Naţional*, *Tineretul Liber*, *Cotidianul* şi *Contrapunct* (al Uniunii Scriitorilor din România). Francmasoneria este, conform purei tradiţii antimasonice, la originea istoriei lumii din secolul al XVIII-lea, şi asta cu argumentaţia conform căreia, mai ales începînd cu anul 1870, s-ar fi constituit două masonerii în sînul francmasoneriei universale, una conservatoare şi cealaltă revoluţionară, jusitificînd astfel toate luptele politice într-o manieră dualã. Autorii merg pînă la afirmaţia că Teroarea a fost „momentul de la care masoneria europeană şi-a elaborat doctrina politică practică bazată pe manipularea maselor şi aplicarea dură a mijloacelor represive, doctrină ce va fi perfecţionată în cursul revoluţiilor şi a terorii comuniste".[70] De la bătălia de la Valmy şi de la Waterloo, trecînd prin anul masonic 1848 şi victoria republicii masonice americane în războiul de Secesiune, masoneria dobîndeşte o asemenea putere încît provoacă „războiul sfînt" al francmasoneriei pentru a combate imperiile autoritare şi al cărui punct de pornire l-a constituit atentatul masonic de la Saraievo organizat de masoneria sîrbă, *Narodna Odbrana*, zisă „Mîna Neagră"[71]. În timp ce masoneria revoluţionară organiza revoluţia bolşevică din 1917, iar evreii foloseau această organizaţie prin intermediul lojii *B'nai Birth* pentru a ajunge în fine să creeze statul Israel, masoneria occidentală va crea Societatea Naţiunilor, ONU, NATO şi Comunitatea Europeană, eurocomunismul, Liga Drepturilor Omului şi Amnesty International. Trei cuvinte explică extraordinara violenţă a secolului al XX-lea: naţionalismul, francmasoneria şi comunismul (naţionalismul şi comunismul fiind fie o reacţie, fie o derivaţie a masoneriei).[72] Singura ofensivă împotriva acestor forţe n-a fost în realitate decît fascismul după cum a arătat-o experienţa spaniolă şi germană. Comunismul este în realitate o „masonerie în oglindă", o masonerie care şi-a ucis tatăl condamnînd această organizaţie. Războiul rece a reprezentat lupta dintre aceste două masonerii, acordurile masonice de la Yalta şi Potsdam ducînd la vînzarea României

de către Occident. Stalin a organizat infiltrarea comunistă în Occident prin mijlocirea masoneriei revoluționare occidentale, Marele Orient de Franța. Menționînd evenimentele din China, din Coreea, din America Centrală precum și Revoluția din Cuba, autorii afirmă: „E drept că regimul masono-comunist cubanez constituie dovada cea mai elocventă a decadenței masoneriei «revoluționare» care a creat comunismul, care este naționalist și rămîne însetat de puterea politică".[73] În fine, vom aminti, între afirmațiile cele mai relevante, faptul că Nicolae Ceaușescu, *Conducătorul* (1965-1989), ar fi fost inițiat ca mason, probabil în 1966 și ar fi activat în Loja italiană P2.[74] Autorii acestei cărți au publicat articole privind francmasoneria în publicații oficiale „respectabile", precum „Contrapunct".[75]

Vom mai menționa periodicul cu apariție lunară de orientare democrat creștină, *Puncte Cardinale,* avînd o tendință mai degrabă național țărănească[76], partid al Convenției Democratice. Găsim în paginile sale o serie de articole consacrate spiritismului, ocultismului și francmasoneriei, bazate în esență pe lucrări antimasonice din perioada interbelică[77].

Prin urmare, putem constata faptul că antimasonismul nu constituie apanajul numai al extremei-drepte „naționaliste", ci se poate regăsi la nivele de ideologie politică diferite. Mai notăm faptul că situația politică actuală este cu atît mai complexă cu cît asistăm în România la un fenomen asemănător cu acela din celelalte țări din Est, și anume acela al alianței între ultranaționaliști și foștii comuniști, aflați acum la putere în România, nouă sinteză a post-comunismului denumit de Edgar Morin „total-naționalismul"[78]. Adulatorii regimului lui Ceaușescu sunt acum istoricii și ideologii dreptei naționaliste[79]. Susținerea acordată guvernanților de către PRM și PUNR stîrnește numeroase întrebări privind rolul de relee ale propagandei de Stat pe care îl au aceste mișcări.

Contextul actual din România post-comunistă poate să explice cu ușurință această recîștigare a terenului din partea antimasonismului, din cauza problemelor cu care se confruntă această țară, economice, sociale, politice și ale minorităților. Se știe în ce măsură un climat de criză economică gravă și chiar de criză „ideologică" poate da naștere unui asemenea tip de comportament.

Trebuie subliniată totodată importanța capitală pe care o are în ideologia românească teza privind continuitatea dacă-romană a poporului român. Neam dac al antichității, proto-românii au fost latinizați în timpul ocupației romane, în urma cuceririi Daciei de către împăratul Traian, în secolul al II-lea, latinizare ce coincide cu evanghelizarea „latină" a populațiilor autohtone. Această teză deterministă care arată destinul multisecular al poporului român „latin" legitimează Statul național unitar care s-a format după primul război mondial și se opune tezelor maghiare privind istoria Transilvaniei[80]. La baza naționalismului român, această teză ce legitimează România Mare interbelică a fost exploatată în „epoca de aur" a lui Ceaușescu pentru a face din România „o insulă de latinitate într-un ocean slav", în cadrul „izolaționismului" sau al

„autohtonismului" românesc[81]. Această teză exclude noțiunea de Stat multinațional și e reluată azi ca armă de apărare împotriva „antiromânismului", după modelul interbelic. În fața renașterii „românismului"[82] și a ortodoxiei triumfătoare garantă a integrității culturale, etnice, naționale și religioase[83], francmasoneria apare ca un element „străin" în ideologie. Orice organizație, Biserică, minoritate etnică și confesională dependentă de „Străinătate" se află nu numai în afara identității românești ortodoxe, dar poate chiar să amenințe unitatea Națiunii.Nu e de mirare faptul că argumentația interbelică împotriva sectelor, a minorităților „pe nedrept favorizate prin tratatele de la Versailles", și ateismul sau chiar laicitatea, a fost reluată pentru a contracara amenințările „de anarhie" provocate de aceste fenomene după prăbușirea comunismului.

În contextul construcției europene, pe de o parte, și al războiului din Iugoslavia (nostalgie a Imperiului austro-ungar), pe de altă parte, publicațiile „ultranaționaliste" denunțînd construcția unui „al patrulea Reich pan european " dezvoltă toate clișeele „cunoscute" care ar amenința integritatea națională, etnică și religioasă, română și ortodoxă, care a triumfat după două mii de ani de lupte necurmate[84]. O instituție „supranațională" precum francmasoneria, „hidra comunistă", apare în acest context ca o forță ocultă destabilizatoare și manipulatoare.

În contextul minorităților, nu este de mirare să vezi asimilată problema maghiară cu catolocismul și protestantismul, iar „casa europeană", instituție „totalitară și centralistă comunistă mascată"[85]. Românii trebuie decă să lupte împotriva complotului „antiromânesc" organizat de Convenția Democratică aliată cu terorismul maghiar și cu regele Mihai. Ideea vinderii sau a abandonării României de către Occident, prin tratatele internaționale de la Ialta și de la Postdam, la cheremul lui Stalin este larg răspîndită în literatură și întărește „psihoza" complotului internațional[86].

În același timp e de subliniat impactul pe care-l au asupra mentalităților unele „mistere" ale Revoluției, sursă pentru tot felul de speculații[87]. Obișnuiți cu manipulările, – această societate fiind marcată de rolul forțelor așa-zis „subterane", precum fosta „Securitate", rebotezată azi cu numele de *Serviciul Român de Informații (S.R.I.)* – românii au tendința de a desluși în evenimentele neexplicate din decembrie opera unor forțe oculte și asta în niște termeni ce frizează uneori obsesia. „Legendele", într-un context politic vag și instabil, pot să facă viața extrem de dură[88].

În acest context, se înțelege că masoneria poate suscita un tip de comportament „irațional", într-un mediu total perturbat, în care toate referințele ideologice au cedat locul unui vid copleșit deseori de căutarea de referințe forate din literatura și filosofiile interbelice. Nu e de mirare să vezi reapărînd autori din acea epocă și o pletoră de reeditări ale unor opere de dinainte de 1944.

În plus, istoriografia și publicațiile în general au suferit de pe urma înlăturării lor în raport cu cerecetările occidentale și au suferit o cenzură sistematică din partea regimului comunist[89]. Putem înțelege, în consecință, că fără un punct de

referință acest tip de curent poate găsi un teren favorabil. Starea bibliografiei unor lucrări contemporane este din acest punct de vedere elocventă[90]. Una dintre lucrările fundamentale ale autorilor actuali este cartea românului Gérard Serbanesco, *Histoire de la franc-maçonnerie universelle*[91], publicată în Franța în anii 60, în care autorul arată îndeosebi implicarea lojii „Steaua Dunării" cu ocazia Unirii Principatelor din 1859 prin domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)[92]. Această teză a stîrnit evident cele mai vii pasiuni în literatură.

În fine, un studiu al impactului propagandei comuniste în societatea contemporană ar rămîne de făcut pentru a cîntări în ce măsură aceasta joacă azi un rol important în mentalități. După cum afirma propaganda comunistă, „cosmopolitismul este o concepție reacționară care și-a propus instaurarea unei dominații mondiale a imperialismului capitalist". Astfel, națiunea trebuie să-și abandoneze specificitățile, economice, politice, culturale și religioase. Națiunea trebuie să renunțe la propriul trecut, la moravurile și tradițiile sale, pentru o iluzie, „cetățenia lumii"[93]. Cosmopolitismul a devenit „mijlocul de a justifica și de a masca politica de dominație și de aservire a popoarelor. Cu pretextul de a crea o cultură mondială, comună întregii umanități, cosmopolitismul, sub forma Statului mondial, a guvernului mondial, a federației europene, a cetățeniei lumii, propagă dominația regimului capitalist asupra tuturor intereselor naționale, a independenței și suveranității Statului popoarelor"[94]. Și prin urmare nu-i de mirare faptul că masoneria este acuzată că perverteşte sensul națiunii, că anihilează sensul veritabil al patriotismului.

Discursul antimasonic poate așadar să găsească un anumit ecou din pricina situației de criză politică și economică. Dar rămîne totuși extrem de dificilă măsurarea impactului său asupra mentalităților. Dacă domină caracterul irațional și dacă argumentația generală rămîne asemănătoare cu aceea din alte țări (adică filiația făcută între iudaism, comunism și francmasonerie), se poate desluși aici, totuși, o anume intenție coerentă în funcție de contextul politic actual românesc, precum problemele minorităților și ale monarhiei, cu scopul final de a justifica un regim autoritar și naționalist confruntat cu primejdiile ivite din instabilitatea națională și internațională din Balcani după 1989. Asimilarea dictatorului Ceaușescu în masonerie nu rezultă în realitate, în afara ignoranței și a caracterului irațional ale unei asemenea afirmații, decît din voința de a discredita această organizație și de a denigra forțele democratice, care cică astfel ar trăda interesele naționale prin participarea lor la „complotul" organizat împotriva Statului.

Nu s-ar putea opune în mod sistematic și maniheist forțele democratice și cele conservatoare. Nu numai că suntem în prezența unei situații asemănătoare cu restul blocului din Est, cu această alianță, tacită sau declarată deschis, dintre naționalism și post-comunism, dar nici presa așa-zis „democratică" nu face figură aparte. O societate care are tendința de a se întoarce către trecut căutîndu-și

izvoarele în ideologiile interbelice riscă în acelaşi timp să reînvie vechii demoni pe care sentimentul de frustrare zămislit în cei 40 de ani de totalitarism comunist poate azi mai mult ca oricînd să-i aşeze la loc de cinste.❑

Note:

1. Studiile pe această temă sunt din păcate inexistente. Se va vedea totuşi studiul recent al lui Simon Petermann: „Confuzia politică românească sau căile abrupte spre democraţie", în *Sfera Politicii, revistă lunară de ştiinţe politice editată de fundaţia «Societatea civilă»*, an.1, nr. 6, mai 1993, p. 6-7.

2. Se va vedea în primul rînd excelenta bibliografie din recenta lucrare a lui Horia Nestorescu Bălceşti, *Ordinul masonic român*, ed. „Şansa" SRL, Bucureşti, 1993, p. 607-623.Vom cita în principal: „Istoricul franc-masoneriei în România", cu o prefaţă de V. V. Daşkevici, în *Paza poliţienească, administrativă-socială*, an 10, nr. 2-4, Bucureşti, 1930; Ossian Lang, „Freemasonry in the Kingdom of Romania», în *Proceedings of the Grand Lodge of New York*, 1926; G. Pascu, „Die Geschichte der rumänischen Freimaurerei", în *Südostdeutsche Forschungen*, t. 4, 1939, nr. 2, p. 297-306; Gérard Serbanesco, *Histoire de la franc-maçonnerie universelle*, t. 3, *La franc-maçonnerie en Roumanie*, Ed. Demange, Paris, 1966, p. 303-429 (cu toate că e foarte utilă datorită bogăţiei informaţiilor pe care le conţine, se va folosi cu prudenţă); S. Haffner, *Geschichte der rumänische Freimaurerei*, Tel Aviv, 1966. Se vor consulta de asemenea notiţele privind România ale lui J.P., M.S., în *Dictinnaire universel de la franc-maçonnerie, Hommes illustres, pays, rites, symboles,* dir. Daniel Ligou, t. 2, Ed. De Navarre, Ed. Du Prisme, p. 1145-1156; Paul Naudon, *Histoire de la Franc-maçonnerie*, Presses Universitares de France, Office du Livre, S.A., Fribourg (Suisse), 1981, p. 142; a se vedea de asemenea Daniel Beresniak, *La Franc-maçonnerie en Europe de l'Est,* Ed. Du Rocher, Monaco, 1992, p. 101-121 şi Janos Frühling, Catherine SAS, „Passé et renaissance de la franc-maçonnerie dans les pays de l'Europe centrale et du Sud-Est", în *La frans-maçonnerie et l'Europe* (coll. *La pensée et les hommes*), Ed. De l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1992, p. 51-64; M. Schmieder, *La franc-maçonnerie: Histoire d'une grande fraternité*, J.-M. Collet, Bruxelles, 1992, p. 282-283. Se va vedea de asemenea broşura *Franc-masoneria, legendă şi adevăr. Marele Comandor Marcel Schapira se destăinuie...*, cu o introducere de Gabriel Iosif Chiuzbaian, Ed. „Continent XXI" a societăţii academice „Titu Maiorescu"; în sfîrşit, lucrarea următoare, cu prudenţă (vezi *infra*): Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Istoria Franc-masoneriei universale (926-1960) şi istoria franc-masoneriei române (1734-1991)*, vol. I-II, Ed. „Tempus" SRL, Bucureşti, p. 242-278.

3. Niciodată nu se va sublinia îndeajuns impactul ideologiilor totalitare asupra cercetării ştiinţifice în România în cursul ecstui secol, ideologii a căror cercetare întîmpină şi azi multe greutăţi în a se elibera după Revoluţie. Se va vedea cu titlu de exemplu bibliografia *Bibliografia istorică a României,* dir. Ion Crăciun, Ştefan Pascu, 6 vol., Ed. ARSR, Bucureşti, 1970-1980 ; vezi C. SPOREA, „Die sowjetische Umdeutung der rumänischen Geschichte", în *Saeculum*, t. 11, 1960, nr. 3, p. 220-246.

4. Se va menţiona, de pildă, ecoul în presa română al unei conferinţe susţinută de Jacques Orefice, Mare Maestru adjunct al Marelui Orient de Franţa, la 12 nov. 1992 la Cluj, pe tema : *La Franc-maçonnerie en Europe et en Roumanie*, vezi rezumatele din revista *Tribuna, săptămînal de cultură,* serie nouă, an. 4, nr. 49, 11-17 dec. 1992, Ioan Muşlea, *Franc-masoneria în România*, p. 11-12; Marcel Cuceau, „Visita unui înalt grad din masonerie. După 1948, în România au rămas numai trei (!) masoni", în *NU*, an. 3, nr. 93, 19-26 nov. 1992, p. 12.

5. Vezi excelentul articol al lui Dan Berindei, „Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes", în *Revue Roumaine d'Histoire*, t. 17, 1978, juil.-sept., nr. 3, p. 427-445.

6. Horia Nestorescu Bălceşti, *op. cit.*, Cu toate că această carte este concepută în realitate sub forma unui dicţionar de masoni români de la crearea Ordinului, introducerea sa cronologică constituie un excelent instrument de lucru, indispensabil pentru istoria francmasoneriei române.

7. Aceasta este opinia tuturor istoricilor români. Se va nota totuşi prudenţa autorilor occidentali în privinţa acestui subiect, precum în dicţionarul lui Daniel Ligou, *op. cit.*, şi Daniel Beresniak, *op. cit.*, considerînd ca punct de pornire crearea „societăţii filarmonice" de inspiraţie masonică la Bucureşti, în 1925. Se va nota faptul că, după exemplul restului Balcanilor şi al Turciei, francmasonii erau numiţi în secolul al XIX-lea „farmazoni", vezi Neagu Djuvara, *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes au début du XIX-e siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989, p. 316-317.

8. Se va vedea în principal Horia Nestorescu Bălceşti, *op. cit.*, p. 41-199-

9. Henry Cortazzi, *La franc-maçonnerie et les maçons en Roumanie*, Iaşi, Imprimerie d'A. Bermann, 1967.

10. N. C. Paulescu, „Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahahul, Franc-Masoneria", în *Dascălul, Fiziologie filozofică*, an. 2, nr. 6-12, Bucureşti, 1913.

11. Buletinul anti-iudeo-masonic, an. 1, ianuarie, 1930.

12. N. C. Paulescu, „Societatea Naţiunilor, e opera jidano-franc-Masoneriei", în *Buletinul anti-iudeo-masonic*, an. 1, ianuarie, 1930, p. 21-25.

13. Toma Petrescu, „Franc-masoneria contra religiei", în *Buletinul anti-iudeo-masonic*, an. 1, nr. 7-8, iul-aug. 1930, p. 276-282.

14. Pentru istoria ridicării fascismului românesc în anii treizeci, vezi Alain Colignon, „Les droites radicales en Roumanie, 1918-1941", în *Transition*, 1993, nr. 1, p. 143-144.

15. Interpelare asupra francmasoneriei, făcută în şedinţa adunării deputaţilor la 5 fevruarie 1932 de către Doctor V. Trifu, deputat de Storojinet (Extras din monitorul oficial, partea III, nr. 36 din 1932), Bucureşti.

16. Ion G. Savin, *Iconoclaşti şi apostaţi contimporani*, Ed. „cărţilor bisericeşti", Bucureşti, 1932.

17. „Canibalismul francmasonilor de la facultatea de litere din Iaşi", în *Extras din „Revista critică"*, Ed. „Goldnei", Iaşi, 1934. De notat că aceeaşi acuzaţie a fost făcută şi în legătură cu ocuparea de către evrei a universităţilor din România, în special din Basarabia. Vezi François DUPRAT, „Naissance, développement et échec d'un fascisme roumain", în *Revue d'Histoire du Nationalisme révolutionnaire*, Ed. ARS, nr. 2, mars 1989; vezi şi Sergiu Florescu, *Acţiunile subversive ale evreilor din România. Evreii se pregătesc de război*, Ed. „România creştină", Chişinău, 1935.

18. C. Zasloţi, *Franc-masoneria, originea, istoria, organizaţia, scopul, mijloacele, metoda, doctrina, activitatea... ei*, v. 1, Lugoj, 1934.

19. Vasile Gheorghiu, *Despre Francmasonerie*, 1936.

20. F. Becescu, *Franc-masoneria, crimă-spionaj-anarhie*, Ed. „Porunca Vremii", Bucureşti, 1936.

21. P. Vişan-Guvernu, *Francmasoneria (dictatura lojelor masonice)*, „Unirea", „Tipografie şi legătorie de cărţi", Caracal, 1936.

22. J.P., M.S., „Roumanie", în *Dictionnaire universel, op. cit.*, p. 1151-1152.

23. Studiu asupra francmasoneriei. Întocmit de mitropolit Nicolae al Ardealului (Votat de Sf. Sinod în şedinţa sa de la 11 martie 1937), (Biblioteca Institutului biblic, nr. 22), Bucureşti, 1937; „Sf. Noastră Biserică împotriva francmasoneriei", în *Telegraful român, organ naţional*

bisericesc, întemeiat în 1853 de mitropolitul Andreiu Şaguna, Sibiu (T.R.), an. 85, 21 mart 1937, nr. 12, p. 2; *Condamnarea francmasoneriei*, în *Ibid.*, an. 86, 9 ian. 1938, p. 1; vezi de asemenea pentru Biserica ortodoxă diferitele articole următoare: Ştefan Cioroianu, *Creştini sau masoni?*, în *Ibid.*, an. 80, 5 mart. 1932, nr. 19-20, p. 2; *Francmasoneria în parlamentul ţării*, în *Ibid.*, an. 80, 13 febr. 1932, nr. 13-14, p. 4; G.T. Marcu, *Francmasoneria în România – Pe marginea cărţii lui Toma Petrescu „conspiraţia lojilor"*, în *Ibid.*, an. 89, 6 iul. 1941, nr. 28, p. 2.

24. G.T. Marcu, *Francmasoneria în România op. cit.*. Nu putem cita toate articolele privind incompatibilitatea dintre „românism", caracterizat de legăturile dintre ortodoxie, românitate, naţiune, etnocraţie, şi, catolicism, bolşevism, secte, laicizare, iudaism etc.; vezi în special articolele celebrului teolog român Dumitru Stăniloae, „Pericolul sectelor", în *Ibid.*, an. 86, nr. 10, 6 mart. 1938, p. 1; „Ortodoxie şi Etnocraţie", în *Ibid.*, an. 86, nr. 21, 12 iun. 1938, p. 1; „Latinitate şi ortodoxie", în *Ibid.*, an 87, 22 ian. 1939, nr. 4, p. 1 şi (urm.), 29 ian. 1939, nr. 5, p. 1; „Creştinism şi naţionalism", în *Ibid.*, an. 88, 29 sept. 1940, nr. 40, p. 1-2 şi „Restaurarea românismului în destinul său istoric", în *Ibid.*, an. 88, 22 sept. 1940, nr. 39, p. 1 (Vezi toate articolele pe acest subiect în bibliografia lui, G. F. Anghelescu, „Bibliografia Pr. Acad. Prof. Dumitru Stăniloae", în *Studii Teologice, revista institutelor teologice din Patriarhia română (S.T.)*, ser. 2, an. 44, nr. 3-4, mai-aug. 1992, p. 144-172; „Principii de renaştere naţională" în *T.R.*, an. 87, nr. 3, 15 ian. 1939, p. 1; V. Iordăchescu, „Comunism şi creştinism", în *Ibid.*, an. 86, nr. 43, 23 oct. 1938, p. 1.2; „Necesitatea soluţionării problemei evreeşti", în *Ibid.*, an. 86, nr. 3, 16 ian. 1938, p. 1-2; G.T. Marcu, „Ortodoxie şi românism", în *Ibid.*, an. 87, 14 mai 1939, nr. 20, p. 1-2; „Legea de desfiinţare a sectelor", în *Ibid.*, an. 91, ian. 1943, p.2.

25. Francmasoneria în parlamentul ţării, în *Ibid.*, an 80, 13 feb. 1932, nr. 13-14, p. 4; vezi şi : D. Pajură, *Loja în plină acţiune*, în *Ibid.*, an 80, nr. 13-14, 1 feb. 1932, p.1-2.

26 Asociaţie religioasă ortodoxă avînd ca obiectiv lupta împotriva ateismului, a „non-creştinilor", a sectelor, a agenţilor străini, a duşmanilor poporului şi a „sufletului românesc ortodox". Emilian Popescu, „Frăţia Ortodoxă Română rediviva", în *Biserica Ortodoxă Română, Buletinul oficial al Patriarhiei române*, an 109, nr. 4-6, apr.-iun.1991, p.30-33

27. *„Studiu asupra francmasoneriei, op. cit."; „Sf. Noastră Biserică împotriva francmasoneriei, op. cit."; Condamnarea francmasoneriei, op. cit.;* vezi şi denunţurile de francmasonerie în diferitele conferinţe prezentate la Bucureşti în 1934 organizate de *Consiliul Central Bisericesc* : Teodor M. Popescu, „Misiunea creştină a Statului", în *Probleme actuale în Biserică şi Stat*, Ed. „Cărţilor Bisericeşti", 1935, p. 121, 122 şi 141; G. D. Mugur, „Misionarism", în *Ibid.*, p. 197.

28. Cotinel Fărcăşanu, *Kabbala, legi ovreeşti ascunse, concepţia religiilor sceleratei societăţi: Francmasoneria*, Ed. „Fântâna darurilor", Bucureşti.

29. G.N. Dimitriu, *Iudaism. Comunism. Francmasonerie*, Ed. Eminescu, 1940.

30. Ion Sachelarescu, *Francmasoneria sau sinagoga satanei în lumina Sfintei Scripturi şi în planul anticreştin şi antinaţional al evreimei văzută prin prisma ultimelor evenimente. A căzut masca*. Bucureşti, 1941.

31. Toma Petrescu, *Conspiraţia lojilor, francmasonerie şi creştinism*, Bucureşti, 1941.

32. *Expoziţia antimasonică*, Bucureşti, 1942.

33. G. Preziosi, *Iudaism = Bolşevism, plutocraţie, masonerie*, trad. de G. Lăpuşneanu, C. Ivanovici, Ed. „publicitatea românească".

34. Jacques Lemaire, „Les origines françaises de l'antimaçonnisme (1744-1797)", *Etudes sur le XVIII-e siècle, Vol. Hors sér. 2*, Ed. de l'Université de Bruxelles, 1985; José A. Ferrer Benimeli, „La franc-maçonnerie face aux dictatures. L'obsession antimaçonnique des totalitarismes", în *Maçonnerie, maçonneries*, edit. Par Jacques Marx, Ed. de l'Université de

Bruxelles, Bruxelles, 1990 (Conférences de la Chaire Théodore Verhagen 1983-1989) ; vezi şi Francis BALACE, „Petite bourgeoisie, frustrations sociales et antimaçonnisme", în *Lad'cité et classes sociales (1789-1945). En hommage ŕ John Bartier*, dir. André Miroir, Espace de Libertés, Ed. du Centre d'Action lad'que, Bruxelles, 1992, p. 235.

35. „Communisme ", în *Dictionnaire universel de la franc-maçonnerie op. cit.*, dir. Daniel Ligou, t. 1, p. 305-307.

36. În afara autorilor deja citaţi privind istoria franc-masoneriei în România, vezi în plus, lucrarea lui Guy Vinatrel, *Communisme et franc-maçonnerie,* Les Presses Continentales, Paris, 1961, p. 159-166.

37. Horia Nestorescu Bălceşti, *op. cit.*, p. 197.

38. Vezi Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1948),* vol. 1, *Trădarea intelectualilor*, Ed. „Transpres", Sibiu, 1992.

39. *Dicţionar enciclopedic român*, Ed. „Politică. Academia Republicii populare române" (ARPR-ARSR), 4 vol. 1962-1964.

40. *Dicţionarul limbii române moderne*, Ed. ARPR (Institutul de lingvistică din Bucureşti), 1958, p. 316.

41. *Dicţionarul explicativ al limbii române (DEX),* Ed. ARSR (Institutul de lingvistică din Bucureşti), Bucureşti, 1975, p. 350.

42. *Mic dicţionar enciclopedic*, ed. a III-a, Ed. „Ştiinţifică şi enciclopedică", Bucureşti, 1986, p. 681.

43. Abbé Barruel, *Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*, P. Fauche, Hamburg, 1797-1799, 5 vol.

44. Copin Albancelli, *La guerre occulte, les sociétés secrètes contre les nations*, Librairie académique, Perrin et Cie, Librairies-éditeurs, Paris, 1925.

45. Léon de Poncins, *La F.M., Puissance occulte,* Ed. Bossard, Paris, 1932 ; E. Malynski, Léon de Poncins, *La guerre occulte. Juifs et Franc-Maçons à la conquête du Monde*, Orléans, 1936.

46. *România Mare,* săptămînal absolut independent *(R.M.),* red. şef Corneliu Vadim Tudor, Bucureşti, 1990-.

47. Partidul „România Mare". Acest partid creat de Corneliu Vadim Tudor militează pentru restaurarea României în frontierele sale de la 1918 şi se singularizează printr-o propagandă „ultra-naţionalistă", „isterică", socotită azi printre cele mai agresive. Pentru nomenclatura partidelor, a personalităţilor politice şi a presei politice româneşti, se va consulta *Dicţionar personalităţi publice-politice, 1989-1992*, Editor „Holding Reporter", Bucureşti, 1993.

48. *Europa, săptămînal independent*, dir. Ion Neacşu, Bucureşti, 1990-.

49. Vezi în principal următoarele articole: Cristian Ben, „Ce este francmasoneria?", în *Europa*, an. 2, nr. 54, dec. 1991, p. 3; Constantin Burlacu, „Scrisoare deschisă d-lui Aurel Dragoş Munteanu, ambasadorul guvernului iudeo-masono-comunist de la Bucureşti în Statele Unite", în *R.M.*, nr. 99, an. 3, 29 mai 1992; Florin Ionuţ, „Rothschilzii, Marii maeştri ai masonilor (IV)", în *Europa, Est-Vest supliment Europa,* aug. 1991, p. 2; cele trei articole ale lui Florian Popa Micşan, „Paleologu şi francmasonii regalişti", în *R.M.*, nr. 49, an. 2, 17 mai 1991, p. 8; „Reţeaua francmasonică şi perdeaua de fum", în *ibid.*, nr. 77, 20 dec. 1991, p. 8; „ Petre Roman – francmason şi monarhist?", în *Europa Est-Vest, Europa supliment,* nov. 1991, p. 7 ; Florentin Oanca, „Naţionalismul şi forţele oculte", în *Europa*, an.2, nr. 52, nov. 1991, p. 3; Crişan Popescu, „30 de întrebări pentru un mason", în *R.M.*, an. 2, nr. 42, 29 mart. 1991, p. 8; Maria Negură, „Scufiţa Armatei roşii şi bunicuţa iudeo-masonică", în *R.M.*, an. 3, 1 mai 1992, p. 3.

50. Partidul naţional ţărănesc, creştin şi democrat.

51. Uniunea democratică a Maghiarilor din România.

52. Vezi mai ales articolele lui Florin Popa Micşan, „Paleologu şi francmasonii regalişti, op. cit." şi „Petre Roman – francmason şi monarhist? op. cit."

53. În afară de presa de opoziţie emanînd din partidele convenţiei democratice, vezi, în principal, culegerea de articole scrise cu ocazia vizitei regelui Mihai de România, în primăvara lui 1992: *Majestate, nu pleca*, prefaţat de Nicolae Stroescu-Stănişoară, Ed. Anastasia; de remarcat, de asemenea, problema legitimităţii regelui pusă în discuţie de detractorii lui, care au scos în evidenţă existenţa unui alt potenţial moştenitor, nepotul lui Carol al II-lea, Paul de România; Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Ed. „Humanitas", Bucureşti, 1992; Id., *Nimic fără Dumnezeu. Noi convorbiri cu Mihai I al României*, Ed. „Humanitas", Bucureşti, 1992 ; PAUL al României, *Carol al II-lea, Rege al României*, Ed. „Holding Reporter", Bucureşti, 1991.

54. Această constituţie este considerată drept anticonstituţională în măsura în care constituţia din 1923 a fost suprimată în 1948 prin lovitura de stat comunistă care a abolit monarhia şi în virtutea unor condiţii considerate drept „ilegale" atunci a a fost adoptată în 1991. Astfel că regele este considerat în continuare drept rege al României, în vreme ce Constituţia din 1991 (Parlamentul României, *Constituţia României*, ed. a II-a, Ed. Regia Autonomă „Monitorul Oficial", Bucureşti, 1991) proclamă Statul Român drept „republică". Vezi, pe acest subiect, teza lui Eleodor Focşeneanu, *Istoria constituţională a României (1859-1991)*, Ed. „Humanitas", Bucureşti, 1992.

55. Ar fi aproape imposibil să citâm aici toate lucrările apărute pe această temă după anul 1989 în România. Vom cita în principal lucrarea fostului căpitan de stat major al lui Antonescu, George Magherescu, *Adevărul despre mareşalul Ion Antonescu*, 3 vol., Ed. Păunescu, Bucureşti, 1991, şi culegerea alcătuită de Iosif Constantin Drăgan, *Antonescu, Mareşalul României şi războaiele de reîntregire* (Centrul european de cercetări istorice Veneţia), Venise, Ire éd., 1986, 2-e éd., 1990, 3-e éd., Ed. „Fundaţia Europeană Drăgan", Bucureşti, 1991; Gheorghe BUZATU, *Istorie interzisă. Mărturii şi documente cenzurate despre mareşalii României: Alexandru Averescu, Constantin Prezan, Ion Antonescu*, Ed. „Curierul Doljean", Craiova, 1990; Id., *România cu şi fără Antonescu. Documente, studii, relatări şi comentarii*, Ed. Moldova, Iaşi, 1991; *Ion Antonescu şi Garda de Fier. Pe marginea prăpastiei (21-23 ianuarie 1941)*, editor Serafim Diucu, Ed. „Rom-Edition", Tîrgu-Mureş, 1991 ; *Ion Antonescu. Citiţi, judecaţi, cutremuraţi-vă*, editori Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ed. „Tinerama", Bucureşti, 1991 ; Mareşal Ion Antonescu, *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor* (reedit. din 1919), 2 vol., Ed. „Moldova", Iaşi, 1991; *Mareşalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluţii ale Conducătorului Statului (septembrie 1940-august 1944)*, editori Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Ed. „Românul", Bucureşti, 1992; *Ion Antonescu. Un A.B.C. al anticomunismului românesc*, vol.I, editor Gheorghe Buzatu, Ed. „Moldova", Iaşi, 1992 (Românii în istoria universală, t.21).

56. Să notăm că există o opoziţie între mişcările favorabile unei reabilitări a mareşalului Antonescu (*România Mare*), şi noii Igionari favorabili monarhiei în tradiţia voievodală post-bizantină românească. Garda de Fier nu se pronunţă pentru un anumit rege, dar se opune cu îndîrjire lui Carol al II-lea, care s-a opus legionarilor, şi cu siguranţă lui Antonescu, vinovat de înăbuşirea mişcării din 1941 după tentativa de lovitură de stat plănuită de legionari. Vezi: I. S. Drăgoi, „Din istoria regalităţii", în *Gazeta de Vest* (G.V.), nr. 11/75, iul. 1992, p. 12, 28-29; ID., „Din istoria regalităţii. Pentru noi românii. Voievodul, Domnul, stăpînitorul sau regele este ales şi uns la lui Dumnezeu, tradiţie moştenită de la Bizanţ", în *Ibid.*, nr. 10/74, iun. 1992, p. 14-15.

57. Vezi de exemplu *R.M.*, an. 3, nr. 109, 7 aug. 1992, p. 10.

58. *Regele şi Patria*, red. Şerban Săndulescu.

9. Floria Popa Micşan, „Paleologu şi francmasonii regalişti, op. cit" . Vezi, de pildă în afară de afacerea Paleologu, acuzaţiile aduse de *România Mare* împotriva unor personalităţi precum politologul Silviu Brucan, şi fostul ministru al culturii Andrei Gabriel Pleşu.

60. Florin Popa Micşan, „Reţeaua francmasonică şi perdeaua de fum, op. cit. ».

61. Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena : Memorii, iulie-august 1940*, editor Valeriu Dinu, Ed. „enciclopedică", Bucureşti, 1991.

62. Béla Borsi-Kálmán, „Bref aperçu de l'histoire des frustrations des Roumains de Transylvanie", în *L'Europe centrale et ses minorités : vers une solution européenne ? publications de l'Institut universitaire des Hautes Etudes internationales*, dir. A. Liebich, A. Reszler, Geneva, Presses Universitaires de France, Paris, 1993, p. 135-144 ; Id., „L'histoire du différend hungaro-roumain du XVIII-e au XX-e siecle. Quelques points de repere", în *L'Europe du milieu. Actes du colloque organisé par le Groupe de Recherche sur l'Europe Centrale de l'Université de Nancy II, septembre 1989*, dir. M. Maslowski, Presses Universitaires de Nancy, 1991, p. 243-250. Vezi de asemenea *L'Europe du Centre: 50 années révolues ?*, dir. Nicolas Bardos-Feltoronyi, Michael Sutton, De Boeck-Wesmael, Bruxelles, Ed. Universitaires, Paris, 1991 ; *Nations, Etat et territoire en Europe de l'Est et en URSS*, Etudes coordonnées par Michel Roux, Collection „Pays de l'Est", l'Harmattan, Paris, 1992.

63. Valentin Borda, *Uniunea Naţională „Vatra Românească"*, Ed. „Petru Maior", Tîrgu-Mureş, 1992.

64. Partidul Unităţii Naţionale a Românilor. Acest partid este îndeosebi prezent în Transilvania (Cluj-Napoca) în regiunile care au cunoscut ocupaţia maghiară din 1940, unde se află o populaţie maghiară importantă, cifrele variind între 1.600.000 şi 2.000.000, conform surselor.

65. Ion Păun, „Complotiştii de operetă", în *Naţiunea, săptămînal al Uniunii „Vatra Românească"*, an. 3, nr. 39, (116), 25 sept.-1 oct. 1992, p. 5.

66. Despre renaşterea Gărzii de Fier (Mişcare legionară), în afară de publicaţia periodică lunară de la Timişoara, *G.V.*, sub direcţia lui Ovidiu Guleş, vezi în principal: Ovidiu Guleş, *Cum am cunoscut Legiunea Arhanghelul Mihail*, Ed. „Gordian", Timişoara, 1992; *Istoria Mişcării legionare, scrisă de un legionar*, ediţie românească a lucrării preotului Ştefan Palaghiţă, *Garda de Fier spre reînvierea României*, Ed. autorului, Buenos-Aires, 1951, edit. Alexandru V. Diţă, cu o prefaţă de Dan Zamfirescu, Ed. „Roza Vînturilor", Bucureşti, 1993 (Colecţia contribuţii la istoria completă şi adevărată a românilor); *Din luptele tineretului român 1919-1939 (Culegere de texte), Corneliu Zelea Codreanu 1899-1938*, ed. a 3-a, Ed. „Fundaţiei Buna Vestire", 1993 (Colecţia istorie şi adevăr); „Pentru cunoaşterea adevărului, declaraţia mişcării legionare 1990 (Istoria şi politică)", în *Ţara şi exilul*, an. 26, nr. 9-10, iul.-aug. 1990 ; de notat de asemenea numeroasele lucrări legionare apărute în Occident în timpul războiului rece, ca de pildă reeditarea cărţii lui Corneliu Z. Codreanu, *La Garde de Fer (Pentru Legionari)*, ed. „Prométhée", Paris, 1938, reeditată în colecţia „Omul Nou", Grenoble, 1972. Cu toate că legătura nu este foarte limpede declarată, trebuie să semnalăm existenţa unui partid politic de sorginte legionară, *Mişcarea pentru România*, fondat de Marian Munteanu, profesor şi fondator al Ligii Studenţilor din Universitatea Bucureşti; vezi bilunarul, *Mişcarea, Publicaţie a Noii Generaţii, – editată de Mişcarea Pentru România*, 1991-.

67. Ovidiu Guleş, „Nevoia de echilibru", în *G.V.*, nr. 16-80, dec. 1992, p. 30.

68. Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Franc-masoneria, o nouă viziune asupra istoriei lumii civilizate*, vol. 1, Bucureşti, 1991.

69. Id. *Istoria franc-masoneriei universale (926-1960) şi istoria franc-masoneriei române*, op. cit.

70. *Ibid.*, p. 26.

71. *Ibid.*, p. 40-45.

72. *Ibid.*

73. *Ibid.*, p. 100.

74. *Ibid.*, p. 144-145.

75. Id., „Franc-masoneria. Conferința de la Potsdam", în *Contrapunct,* Uniunea Scriitorilor din România, an. 3, nr. 29, (132), 18 sept – 1 oct. 1992, p. 7 și „Franc-masoneria, Cortina de fier0148, în *Ibid.*, an. 3, nr. 30, (133), 2-5 oct. 1992, p.7.

76. *Puncte Cardinale,* Periodic independent de orientare democrat creștină, 1991 - .

77. Ion G. Savin, „Creștinism și Francmasonerie", în *Puncte Cardinale*, an. 2, nr. 8-9, 20/ 21 aug.-sept. 1992, p. 12 (extras din cartea lui Ion G. Savin, *op. cit.*); Ion Mihălcescu, „Francmasoneria", în *Ibid.*, an. 3, nr. 2/26 feb. 1993, pp. 9-10 (extras din cartea sa, *Teologia luptătoare* (Biblioteca Teologica), Ed. Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1941, cap. 27, *Francmasoneria.*; „Europa la Răscruce", în *Ibid.*, an. 2, nr. 10-22, oct 1992, p. 16.

78. Edgar Morin, „Le surgissement du total-nationalisme", în *Le Monde*, 11 mars 1993. Dacă obiectul articolului lui Edgar Morin este situația iugoslavă, noțiunea de „total-naționalism", caracterizată prin menținerea aparatului de stat, militar și a naționalismului, poate fi aplicată și la alte țări din Est, precum Rusia, cu cazul Frontului Salvării Naționale, ce reunește conservatori comuniști și ultra-naționaliști ruși, dar și la România, cu toate că aici situația este extrem de neclară.

79. Vom cita de exemplu pe istoricul Mircea Mușat, istoric oficial al istoriografiei comuniste, azi principala referință a partidului „România Mare", vezi îndeosebi cartea lui, *1940, drama României Mari*, Ed. „Fundației România Mare", București, 1992. Vezi de asemenea o personalitate precum poetul și politicianul Adrian Păunescu.

80. A. Armbruster, *La romanité des Roumains, histoire d'une idée*, Ed. ARSR, Bucarest, 1977 (Bibliotheca Historica Romaniae, monographies, 28) ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul Geto-dac la statul român unitar*, București, 1983 ; Stelian Neagoe, *Istoria unirii Românilor, de la începuturi la Cuza Vodă,* Ed. „științifică și enciclopedică", București, 1986 ; *L'affirmation des Etats nationaux indépendants et unitaires du centre et du sud-est de l'Europe (1821-1923)*, dir. Viorica Moisuc, Ion Calafeteneanu (Bibliotheca Historica Romaniae, Etudes, nr. 62), Ed. ARSR, Bucarest, 1980; *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. „Academiei", București, 1968. Vezi și G.I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român,* ed a 2-a (prima ed., 1942), Ed. „Științifică și enciclopedică", București, 1988; Platon Chirnoagă, *Istoria Daciei și continuitatea daco-romană*, Ed. „Traian Popescu", Madrid, 1971; Nicolae Stoicescu, *„O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc"*, Ed. „Fundației Culturale Române", București, 1993; se va vedea teza maghiară actuală în noua traducere a celor trei volume coord. De Béla Köpeczi, *Erdély története*, din 1986, *Histoire de la Transylvanie,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992 ; vezi și R.W. Seton-Watson, *A history of the Roumanians : From roman times to the completion of unity*, Cambridge, England, The University Press, 1934.

81. Catherine Durandin, Despina Tomescu, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Guy Epaud, 1988; p. 139-154.

82. Vezi reeditarea cărții apărute în 1936, C. Rădulescu-Motru, *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, edit. G. A. Gazan, Ed. „Științifică", București, 1992 și reeditarea filosofului Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, edit. Marin Diaconu, Ed. „Fundației Culturale Române", Bucureşri, 1991 ; Nae IONESCU, *Roza vînturilor*, cap. *Fascism și francmasonerie,* reed., București, 1990, p. 378-382 ; Catherine Durandin, „Roumanité et orthodoxie : Un débat de l'entre-deux-guerres", în *Paper presented at the second international congress of romanian studies*, Avignon, 1983 ; vezi îndeosebi : G.T. Marcu, „Orthodoxie și românism", în *T.R.*, an. 87, nr. 20, 14 mai 1939, p. 1-2 ; Dumitru Stăniloae, „Rolul ortodoxiei în formarea și păstrarea ființei poporului român și a unității naționale", în *Ortodoxia, revista Patriarhiei române*, t. 30, 1978, p. 584-603.

83. Literatura privitoare la aportul Bisericii ortodoxe românela dezvoltarea națiunii române și referitoare la osmoza dintre continuitatea daco-romană și ortodoxia română este abundentă.

Vezi, printre cele mai recente lucrări : Nestor Vornicescu, *Desăvîrşirea unităţii noastre naţionale, fundament al unităţii bisericii străbune*, Ed. „Mitropoliei Olteniei", Craiova, 1988 ; Antonie Plămădeală, *Romanitate, continuitate, Unitate (pornind de la un izvor narativ din 1666)*, Sibiu, 1988; Constantin Voicu, *Biserica strămoşească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală şi naţională a poporului român* , Ed. „tipografiei eparhiei Sibiu", Sibiu, 1989 ; Nicolae Bălan, „Biserica şi Naşiunea", în *Ortodoxia românească*, Ed. „Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române", Bucureşti, 1992.

84. Vezi de exemplu : „Dosarul Antiromânismului", în *RM.*, an. 3, nr. 91, 3 apr. 1992, p. 10-11 şi 26 iul. 1991, p. 6.

85. Vezi de pildă publicaţii precum : Raoul Şorban, *Fantasma imperiului ungar şi Casa Europei: „ Maghiaromania" în doctrina ungarismului*, Ed. „Globus", Bucureşti, 1990 şi reeditarea conferinţelor susţinute de marele istoric român, Nicolae Iorga, *În lupta cu absurdul revizionism maghiar*, edit. De Mihai Ungheanu, Ed. „Globus", Bucureşti, 1991.

86. Vezi, în legătură cu acest subiect, cărţile lui Nicolae Baciu apărute în Occident în timpul războiului rece şi traduse azi în România: *Yalta şi crucificarea României*, prima ediţie, Ed. „Europa", Roma, 1983, ed. a 2-a „Fundaţia Europeană Drăgan", 1990; *L'Europe de l'Est trahie et vendue. Les erreurs tragiques de Churchill et Roosevelt : Les documents secrets accusent*, Ed. La Pensée universelle, Paris, 1984 ; *Agonia României (1944-1948) : Documentele secrete acuză*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990.

87. Vezi în principal cărţile scrise de Anneli Ute Gabanyi, *Die Unvollendete Revolution*, Piper, Munich, 1990 ; Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle. Roumanie, histoire d'une manipulation*, Ed. Albin Michel, Paris, 1990; Catherine Durandin, *Nicolae Ceauşescu. Vérités etmensonges d'un roi communiste*, cap. 1, *Autopsie d'un coup d'Etat*, Ed. Albin Michel, Paris, 1990, p. 9-24 ; Edward Behr, *Baise la main que tu n'oses mordre. Les Roumains et les Ceausescu : Enquęte sur une malédiction de l'histoire*, Robert Laffont, Paris, 1991; François Fejtő, *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, 2-e part. 2/6, *Roumanie: révolution, mensonge et télévision*. Ed. du Seuil, Paris, 1992, p. 313-327 ; vezi şi mărturia fostului prim-ministru Petre Roman, *Le devoir de liberté*, Ed. Payot, Paris, 1992, culegerea de mărturii ale unor politicieni în *Echipa de Sacrificiu. Din culisele guvernării postrevoluţionare. 5 ianuarie 1990-5 februarie 1991*, Ed. „România Azi", Bucureşti, 1992, şi *Dosare ale Revoluţiei*, editată de revista „Tribuna" de la Cluj-Napoca.

88. Vezi de exemplu succesul romanului lui Pavel Coruţ, care arată conspiraţia mondială organizată cu prilejul întîlnirii de la Malta dintre George Bush şi Mihail Gorbaciov, la 2-3 decembrie 1989, *Quinta spartă*, Ed. „Gemenii" SRL, Bucureşti, 1992.

89. Trebuie subliniat de pildă că în bibliotecile din România exista „Fondul secret Ceauşescu", în care eşuau majoritatea lucrărilor occidentale şi „subversive".

90. Vezi numărul mare de lucrări antimasonice care figurează în bibliografia cărţii lui Radu Comănescu, Emilian Dobrescu, *Franc-masoneria, o nouă viziune... op. cit.* ; vezi de asemenea seria „franc-maçonnerie" în magazinul *Zig-Zag*, constituind un dosar de informatie, dar viu criticat de un grup numit „Grupul de la Paris", care denunţă sursa de inspiraţie a dosarului, adică lucrarea lui Toma Petrescu, *op. cit.* : vezi „Totul despre francmasoneria românească. Din culisele istoriei. Strategii masonice pînă la primul răsboi mondial", în *Zig-Zag, magazin, revistă de actualitate şi reportaje săptămînal independent* (red. Ion Cristoiu), an. 1, nr. 9, 23-29 apilie 1990, p. 3 : „Totul despre francmasoneria românească. Din culisele istoriei. Activitatea febrilă a masoneriei în timpul primului război mondial pînă la formarea lojei „Marelui Orient", în *Ibid.*, an. 1, nr. 10, 3-10 mai 1990, p.3 ; „Originele şi organizarea masoneriei", în *Ibid.*, an.1, nr. 13, 4-10 iun. 1990, p. 8 ; „Cariera mea în masonerie" ; în *Ibid.*, an. 1, nr. 14, 12-17 iun. 1990, p. 8 ;

„Dizolvarea", în *Ibid.* , an. 1, nr. 15, 19-26 iun. 1990 ; vezi articolele „Francmasoneria în ţările din Est, istorie şi perspective", în *Ibid.*, an. 1, nr. 17, 3-4 iul. 1990, p. 9 ; nr. 18, 10-17 iul. 1990, p. 9 ; nr. 19, 17-23 iul 1990, p. 6 ; nr. 20, 24-30 iul. 1990, p. 10.

91. Gérard Serbanesco, *op. cit.*
92. *Ibid.*, p. 333-343.
93. Petru Rezuş, „Creştinismul şi dragostea de patrie", în *S.T.*, seria 2, an. 4, 1952, p. 109.
94. M. Chialda, „Creştinism şi patriotism", în *Ibid.*, seria 2, an. 5, 1953, nr. 1-2, p. 55.

Traducere de Cornelia Cistelecan

*

***Olivier GILLET**, doctor în istorie, specializat în istoria religiilor. Cercetător la Institutul de Studii Religioase şi ale Laicităţii de la Universitatea Liberă din Bruxelles. Cercetările lui se îndreaptă spre rolul bisericilor în Balcani în procesul de emancipare a popoarelor de sub stăpînirea otomană în secolul al XIX-lea, precum şi spre particularităţile ortodoxiei în ce priveşte raportul biserică - stat de la creerea statelor balcanice independente pînă în zilele noastre. Autor a numeroase articole, studii şi cărţi, dintre care: L'Eglise orthodoxe et l'Etat roumain, 1948-1989. Etude de l'idéologie de l'Eglise orthodoxe: entre traditions byzanines et national-communisme (1995); Religion et nationalisme. L'idéologie de l'Eglise orthodoxe roumaine sous le régime communiste (1997), Europe contre Europe? L'Union européenne au défi des indentités nationales et religieuses de l'Europe orientale (1999); Les Balkans. Religions et nationalisme (2001).*

Apărut în: *Problèmes d'histoire des religions*, editat de Alain Dierkens, Université libre de Bruxelles. Institut d'étude des religions et de la laïcité, nr. 4 / 1993. Publicat cu concursul Direction générale de l'enseignement supérieur et de la recherche scientifique de la Communauté française de Belgique şi publicat cu acordul Revistei Vatra.

Evreii în Principatele Române în secolul 19

Ioan Codruț Lucinescu

Spațiul românesc s-a îmbogățit încă din Evul Mediu cu comunități etnice ce au jucat un rol important de-a lungul istoriei naționale; una din aceasta a fost comunitatea iudaică. Existența evreilor în Țara Românească este menționată de timpuriu, în 1330 la Cetatea Albă, iar în secolul al 16-lea la București. În cea mai mare parte, aceştia sînt sefarzi, veniți din țările din jurul Mediteranei, fiind evaluați la circa 10.000 în anul 1810 pentru toată Țara Românească[1]. Clausewitz înaintează în 1824 cifra de şase mii numai pentru capitala București. Aveau aici o sinagogă mare, iar situația lor economică era destul de înfloritoare. Francezul de Giers notează în mod semnificativ: „Exista, la București, o mică populație evreiască. Era alcătuită, în primul rînd, din ceea ce numim evrei spanioli, care sînt foarte răspîndiți în răsărit şi care, în toate privințele, au o situație incomparabil mai bună decît evreii polonezi. Printre ei, se află persoane vrednice de tot respectul, cei mai mulți fiind bancheri"[2]. Tot de Giers afirmă că imigrarea lor, în Muntenia, era în acea perioadă îngrădită: „Se văd pe ici pe colo (la București) nişte maghernițe, dar mult mai arătoase şi mai curate decît cele de la Iaşi, deoarece, aici, nu sînt evrei, stabilirea lor în Valahia fiind, pe atunci, aproape neîngăduită. Acest element este înlocuit, la București, cu bulgari, sîrbi, unguri, greci, armeni, albanezi"[3].

Situația este cu totul alta în Moldova, unde – mai ales după pacea de la Adrianopol (1829), care introduce Țările Române în circuitul marelui comerț internațional – afluxul de evrei din Rusia şi din Galiția austriacă ia curînd dimensiunile unei adevărate migrații. Din cele cîteva date statistice[4] deținute despre Moldova, reiese faptul că populația evreiască creşte considerabil în doar trei decenii – 12.000 in 1803, 18.000 în 1820, 31.000 în 1831, 80.000 în 1838. În 1837, agentul francez Duclos afirma: „Evreii ....se îmbulzesc să vină în Moldova, unde domneşte o mare libertate individuală. Numărul celor sosiți de şase luni încoace este de 10.000". Imigrația era încurajată de consulii străini, care vedeau în aceasta un

prilej de a spori numărul protejaților lor, de la care percepeau adeseori taxe pentru a fi favorizați în raporturile cu autoritățile locale. Această situație favorizantă se datora realităților sociale și economice moldovenești: lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se opună ofensivei acestor întreprinzători versați, pasivitatea țăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi și, mai ales, ca stăpîni de cîrciumi la sate. De exemplu, dările provenind de la evrei erau arendate de către stat boierilor constituiți în societăți anume făcute pentru aceasta[5].

Activitatea economică a comunității evreiești moldovene nu începe însă cu marea migrație din anii 1830-1840, aceasta fiind mult anterioară. Viceconsulul Parrant, în scrisoarea lui către Talleyrand, din 11 iunie 1798, ține să-i atragă atenția cetățeanului ministru asupra piedicii pe care o reprezintă evreii pentru începutul unui comerț francez în Moldova: „În țara aceasta, mai există și altă clasă de indivizi, cea a evreilor, al căror număr este mare, dar care sînt mai disprețuiți decît alți supuși; uneori sînt totuși ocrotiți de cîrmuire, care ia mulți bani de la ei. Ca pretutindeni, oamenii de acest soi, bine distinct, alcătuiesc un grup al lor și se ocupă cu lucruri de pe urma cărora se cîștigă mult, și, în general, cu tot ce este pe potriva zgîrceniei lor.... Într-adevăr, evreii știu să-și procure, oriunde, cu multă sîrguință, mărfurile cele mai cerute, și fac aceasta cu o economie atît de sordidă, încît, oricînd, pot să le dea sub prețul curent. Este un lucru foarte important, de care trebuie să țină seama negustorii ce au de gînd să pună pe picioare, în provinciile acestea, un comerț ceva mai temeinic"[6].

Populația Moldovei crește considerabil, de la 1.267.000 locuitori în anul 1831, la 1.419.000 locuitori în anul 1837. Diferențe evidente observăm și între populațiile evreiești din cele două capitale ale Principatelor Române în 1838, conform datelor puse în circulație în acea vreme de Adolphe Joane, avocat și ziarist francez ce călătorește în Principate[7]; astfel, dacă în București trăiau circa 4.800 evrei dintr-un total de 106.000, în Iași situația este cu totul alta: din cei aproape 54.000 locuitori, 12800 erau evrei, avînd în cea mai mare parte ocupații productive și prin urmare un rol economic foarte important. Pe baza registrelor fiscale, constatăm un număr foarte important de negustori și meșteri evrei – 10.404, apropiat de cel al negustorilor și meșteșugarilor creștini – 11.100. Statisticile mai indică 139.723 țărani plătitori de biruri, 26861 contribuabili deținători de privilegii, 60.661 locuitori scutiți de impozite, 1.820 cîrciumari rurali scutiți de impozite[8].

Astfel, din cei aproximativ 250.000 contribuabili fireși în condițiile unei economii moderne, peste o treime nu plăteau impozite sau beneficiau de privilegii fiscale. Dacă avem în vedere că cei 60.661 de locuitori scutiți de impozite erau deținătorii celor mai importante averi din țară[9], se înțelege rolul pe care îl jucau contribuabilii evrei pentru finanțele statului moldovean. În sprijinul acestor afirmații vin și relatările lui Alecu Russo, care în descrierea pitorească pe care o

face capitalei Moldovei în 1840, susține imaginea unei comunități evreiești dinamice și active social și economic: „Convertirile (evreilor) au fost, se pare, mai frecvente în secolele precedente, cînd pot fi citate familii de evrei botezați intrate în rîndul boierilor; deși, după aceea, se sileau să-și ascundă obîrșia. Cazul cel mai celebru - și cel mai controversat – este cel al lui Vasile Alecsandri, al cărui bunic dinspre tată, la sfîrșitul veacului al 18-lea, a fost un evreu botezat.

Cu toată această relativă izolare a comunității evreiești, am văzut că, datorită puterii lor financiare, unele familii evreiești au urcat pînă la cel mai înalt nivel social. Acestea țin băncile cele mai puternice; au simțul economiei, al prudenței, al solidarității. Întrețin legături strînse cu centrele financiare din Occident. Sînt citați îndeosebi bancherul Mihai Daniel din Iași și fiul său Israel; la București, bancherii Solomon Halfon și Manoah Hillel: acesta se are bine cu domnitorul Alexandru Ghica și-și lasă averea Universității, pentru burse și premii"[10].

Prin urmare, România devine pentru sute de mii de evrei din Rusia sau Imperiul austriac un adevărat pămînt al făgăduinței. Deoarece în special în spațiul rusesc sînt supuși unor grave persecuții și repetate pogromuri, ei descoperă în Principatele Române un excelent loc pentru a-și exercita abilitățile negustorești sau a dezvolta diverse tipuri de afaceri, cu precădere legat de creditul atît de solicitat de boierimea românească, dornică să ajungă rapid la un standard de viață occidental. După 1866, perspectivele sînt de asemenea promițătoare, dezvoltarea economică accelerată avînd mare nevoie de asemenea persoane, mai ales că ponderea românilor în categoria întreprinzătorilor era foarte redusă. Statul român avea pe lîngă o toleranță sporită și un sistem economic flexibil ce permitea dezvoltarea afacerilor indiferent de naționalitatea celui care o inițiază.

În România, conform datelor oferite de recensămîntul din 1860, la o populație de 4.424.961 de locuitori, existau 135.000 evrei. În 1876, unii autori estimau populația țării la 5.042.000 de locuitori, din care 265.000 evrei. În același timp, presa românească estima numărul evreilor din țară la 400-500.000[11]. Numai în Moldova trăiau aproape 300000, în special în tîrguri și orase. În Iași de pildă, din cei 80.000 de locuitori, peste jumătate erau evrei. În linii generale, această comunitate evreiască făcea parte din clasa de mijloc românească, compusă în cea mai mare din elemente străine, incluzînd pe lîngă evrei, greci și slavi din sud. Această stare de fapt era rezultatul înapoierii în care se găsea spațiul românesc, aflat de sute de ani sub dominația Imperiului Otoman, el însuși primitiv și incapabil să țină pasul cu evoluția din Europa Occidentală.

Realitățile social-economice nu puteau fi schimbate prea rapid și de aceea, voci moderate, aparținînd în special conservatorilor, subliniau totuși rolul foarte important, modernizator pe care îl jucau evreii în comerț și finanțe; de altfel, aceste opinii nu făceau decît să exprime realitatea, viața economică fiind dominată de elementul străin.

În 1866 cînd Constituţia ce trebuia să legifereze noul regim monarhic-constituţional se află în atenţia opiniei publice, problema evreiască revine în forţă; în timpul dezbaterii în Constituantă a art. 7 privind naturalizarea evreilor, soseşte în Capitală Adolphe Cremieux, preşedintele „Alianţei israelite universale"[12]. Presiunile acestuia asupra guvernului român – deopotrivă ameninţări şi şantaj – determină reacţii ale bucureştenilor, care la 20 iunie devastează mai multe magazine evreieşti şi distrug noua sinagogă din Bucureşti, încă neterminată. Adunarea Constituantă, sub impresia acestei manifestări, votează art. 7 din Constituţie care stabilea că „numai străinii de rituri creştine pot obţine naturalizarea"[13]. Alianţa israelită intervine pe lîngă cabinetele europene, apărînd astfel „problema evreiască", care a generat vii polemici în ţară şi a făcut mult rău imaginii României în străinătate. În Memoriile sale, regele Carol întîi relatează acest eveniment cu totul neaşteptat din partea unei populaţii tolerante şi obişnuite de mult timp cu existenţa străinilor în număr mare: „Antisemiţii, la care s-au alăturat, fireşte, scandalagii de profesie şi toţi adversarii ordinii noi, se adunaseră în faţa Camerei şi, pe cînd înăuntru cîţiva deputaţi moldoveni protestau de la tribună contra egalităţii politice a evreilor, ceilalţi strigau pe la porţi. Prea tîrziu luă cuvîntul Ion Brătianu şi declară în numele guvernului că retrage articolul combătut; deputaţii au izbucnit, ce e drept, în aplauze furtunoase, dar mulţimea zgomotoasă de afară nu se mai potoli, ci porni ca un puhoi pe dealul Mitropoliei, în jos, prin oraş, pînă înaintea sinagogii. Această biserică, de curînd construită într-un stil frumos, fu dărîmată cu desăvîrşire"[14]. Domnitorul ia măsuri energice pentru calmarea spiritelor, dînd exemplu personal prin donarea a 6.000 de galbeni din caseta personală pentru reconstrucţia sinagogii.

Astfel, minoritatea evreiască este tratată ca „un corp străin" în interiorul societăţii româneşti. De altfel, în Moldova exista un puternic curent antievreiesc, concretizat şi prin acţiunile unui partid politic intitulat Fracţiunea liberală şi independentă, condus de profesorul Nicolae Ionescu, unul dintre redactorii gazetei Tribuna română şi care milita pentru diminuarea rolului economic al comunităţii iudaice, mergînd dacă este necesar pînă la formula expulzării[15]. În mod curent, membrii acestei grupări au fost numiţi liberali-fracţionişti. Este momentul de început al ideii potrivit căreia evreii nu trebuiau sa se bucure de drepturi politice, prin inserarea în Constituţie a unor articole speciale în acest sens. În martie 1867, guvernul liberal Kreţulescu, pentru menţinerea fragilei coaliţii din care făceau parte şi liberalii-fracţionişti, trimite prefecţilor, prin ministrul Afacerilor Interne Ion C.Brătianu, un ordin circular în care le cerea să ia măsurile prevăzute de legi împotriva celor fără bilete de legitimare, în special contra „vagabonzilor" veniţi din alte ţări[16]. Măsura s-a aplicat cu rigoare numai contra evreilor, lovind nu numai pe cei veniţi de curînd, fără paşapoarte, ci şi pe mulţi dintre micii burghezi aşezaţi mai demult sau chiar născuţi în ţară.

Împotriva aplicării ei s-au ridicat gazeta Independența română, care apărea la București în limbile germană și română, sub influența consulatului austriac și Gazeta de Iași, organ conservator. Guvernul Austriei, care avea mulți supuși printre cei expulzați, a protestat pe lîngă guvernul român; o parte a presei din Austria, Franța și Anglia a pornit o vie campanie împotriva expulzărilor ordonate de Brătianu, însuși Napoleon al treilea arătîndu-se nemulțumit[17].

Întrucît o parte din cei prigoniți erau arendași de moșii sau de cîrciumi și hanuri situate pe marile moșii din Moldova, mari proprietari funciari au alcătuit un memoriu, înaintat domnitorului la 12 mai 1867, în care protestau contra măsurilor luate și arătau că au fost declarați „vagabonzi" de către comisia specială a primăriei din Iași 90 de evrei, toți cu profesiuni precise, 8 dintre ei și proprietari de case; 37 fuseseră expulzați, iar restul dați în judecată. Măsurile administrative contra evreilor au fost însă și mai mult înăsprite printr-o nouă circulară din 7 iulie 1867, în care se ordona prefecților ca atît la orașe, cît și la sate, exercitarea comerțului cu băuturi alcoolice să nu se facă „de persoane care nu prezintă destule garanții de probitate și de moralitate..."[18]. În cîteva orașe moldovenești, Fracțiunea a provocat tulburări împotriva populației evreiești, dar fără urmări serioase. De altfel, interesele economice și rolul jucat de evrei în susținerea financiară a marilor proprietari au condus la calmarea spiritelor într-o bună măsură și la reluarea activităților lor obișnuite; de altfel, erau greu de înlocuit în lipsa unei burghezii românești puternice.

Războiul ruso-turc care va antrena rapid și România, va avea importante consecințe și pentru evreii din țara noastră, prin oficializarea dreptului acestora de a deveni cetățeni români. Dar drumul a fost anevoios și plin de obstacole politice și sociale nu numai interne, „chestiunea evreiască" căpătînd din nou largi ecouri internaționale.

Între 1iunie-1iulie 1878 se desfășoară Congresul de pace de la Berlin, care trebuie să reinstituie în Europa echilibrul rupt prin victoria Rusiei în războiul cu Imperiul Otoman. Deciziile politice sînt deosebit de importante, României recunoscîndui-se independența, însă condiționată de modificarea art. 7 privitor la drepturile evreilor. Țara trece printr-o perioadă dificilă, problema israelită încingînd spiritele în special în Moldova. De altfel, principala preocupare a guvernului Ion C.Brătianu este aceea de a crea condițiile sociale și politice pentru revizuirea Constituției. Proiectul de modificare a art .7 este supus dezbaterii Corpurilor legiuitoare în februarie 1879. De la început apar divergențe între poziția oamenilor politici români și cea a diplomațiilor occidentale, premierul I.C.Brătianu exprimînd părerea că, „ar fi a ne sinucide dacă am da astăzi împămîntenirea la toți israeliții în masă"[19]. După lungi discuții, Parlamentul se pronunță pentru revizuire și este dizolvat la 25 martie, în scopul organizării alegerilor parlamentare generale pentru Constituantă. La această ultimă ședință participă și domnitorul Carol, care

mulţumeşte pentru decizia înţeleaptă, ce „va face poate să dispară în străinătate neîncrederea ce mai există încă"[20].

După validarea alegerilor, dezbaterile propriu-zise încep în ziua de 22 mai 1879 într-o atmosferă tensionată, deoarece în timp ce opinia publică românească se manifesta împotriva revizuirii art. 7, Alianţa israelită universală acţiona energic pe lîngă cabinetele europene, stăruind să se impună României soluţionarea rapidă a problemei. Incapacitatea guvernului de a impune rezolvarea imediată a problemei duce la o gravă criză ministerială, Brătianu anunţîndu-şi la 4 iulie intenţia de a se retrage; dar în acelaşi timp ministrul român la Berlin, D.A. Sturdza, anunţă Bucureştiul că ministrul german von Radowitz i-a comunicat faptul că ţara noastră trebuie neapărat să se supună prevederilor Tratatului de la Berlin, altfel va suporta consecinţele. În faţa pericolului unor acţiuni concertate ale puterilor europene contra noastră, noul guvern Brătianu instalat la 11 iulie, vine cu propunerea naturalizării individuale a evreilor, prin lege specială pentru fiecare caz în parte[21].

În acest spirit este şi redactat textul modificat al art. 7 din Constituţie, votat de Adunarea Deputaţilor la 6 octombrie, de Senat la 11 octombrie şi promulgat de domnitor la 13 octombrie 1879. Se preciza: „Diferenţa de credinţe religioase şi confesiuni nu constituie în România o piedică spre a dobîndi drepturile civile şi politice şi a le exercita". Puteau dobîndi cetăţenia română – numai individual – toţi acei care adresau guvernului o cerere în acest sens şi în care arătau capitalul pe care îl posedă, profesiunea sau meseria ce exercită şi aveau un stagiu în ţară de cel puţin zece ani[22]. Erau scutiţi de aceste condiţii, străinii care înfiinţaseră întreprinderi industriale şi comerciale, aplicaseră invenţii utile, precum şi aceia care luaseră parte la războiul de independenţă. Imediat au primit cetăţenia aproape 1000 de evrei ce fuseseră înrolaţi în armata română[23]. Pînă la primul război mondial însă, numai o mică parte din sutele de mii de evrei din Regat vor obţine cetăţenia română; procesul integrării complete a comunităţii evreieşti în societatea românească se va termina abia odată cu Marea Unire, cînd vor obţine toţi, atît cei din Vechiul Regat cît şi aceia din Basarabia şi teritoriile aflate pînă atunci sub dominaţie austro-ungară, drepturi civile şi politice egale cu ale majorităţii.

Era un proces firesc, deoarece rolul evreilor în viaţa economică românească va creşte continuu pînă la sfîrşitul secolului al 19-lea şi după aceea; astfel, statisticile industriale[24] din 1901-1902 arătau că evreii reprezentau 1/3 din directorii întreprinderilor, mai mult de 50% din meseriaşi, 40% din comercianţi, aproape un sfert din bancheri şi marii acţionari etc. În general, prezenţa evreilor în economia românească depăşea procentul de 25%.

Însă aportul comunităţii evreieşti la modernizarea societăţii noastre este mult mai amplu decît cel strict economic; integrarea spirituală se afla deja într-un stadiu avansat, mai ales că mulţi evrei proveneau din familii cu o solidă bază intelectuală

și care urmăreau să se afirme în noua lor patrie prin profesiuni foarte necesare procesului de „europenizare" al României. Astfel, începînd cu a doua jumătate a secolului al 19-lea, se impun în viața științifică românească personalități precum: Barasch și Wertlheimer, importanți fizicieni și autori de enciclopedii științifice; L. Colman, cunoscut geograf; David Emanuel, remarcabil matematician; L. Negrescu, arhitect recunoscut; L. Edeleanu, foarte cunoscut chimist, exploratorul Iuliu Popper, inventatorul B.I. Rosen, ca să nu mai menționăm cei formați în științele social-umaniste (filologie, economie, artiști, oameni ai cărții)[25]. Catalogul *Contribuția evreilor la cultura și civilizația românească*[26], menționează pentru ultimele decenii ale secolului al 19-lea aproximativ 50 de specialiști remarcabili în științele exacte, teoretice și tehnice, cîteva zeci de medici, biologi și alții; cîteva zeci de profesori și specialiști în pedagogie, în jur de o sută de artiști în domeniile artei, literaturii, filosofiei, științelor umaniste. Și aceasta în numai cîteva decenii!

Din păcate, secolul 20 va reprezenta un moment extrem de dificil pentru evreii din întreaga Europă, de grave probleme nefiind scutită nici comunitatea din România Mare, ajunsă la impresionanta cifră de aproape 800000 membri după unirea tuturor provinciilor. Exterminarea comunității transilvănene începînd cu 4 aprilie 1944, deportările în masă ale evreilor basarabeni practicate de autoritățile române, foametea și alte lipsuri din timpul celui de-al doilea război mondial au redus dramatic numărul evreilor din România după 1945. Emigrările masive în noul stat Israel, înființat în 1948, au avut același rezultat cu cel înregistrat de emigrarea altei comunități foarte importante pentru societatea românească și anume cea germană: practic dispariția comunității evreiești ca factor social, cultural sau economic în România postbelică. Și odată cu aceasta s-a pierdut o parte semnificativă din diversitatea etnică și culturală care dădea o notă aparte societății și culturii românești moderne. ❑

Note:

1. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident.Țările Române la începutul epocii moderne*, Editura Humanitas, București, 1995, p.179.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p.180.
5. Ibidem.
6. Ibidem, p.181.
7. Mihail Oprițescu, *Economia în Principatele Române 1829-1866*, Editura Economică, București, 2001, p.100.
8. Ibidem, p.96.
9. Ibidem.
10. N.Djuvara, op. cit., p.182.
11. Ion Stanciu (coordonator), *The Jews in the Romanian history*, Editura Silex, București, 1997, p.117.

12. Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi 1866-1916*, Editura Silex, Bucureşti, 1994, p.13.
13. Ibidem.
14. Stelian Neagoe (coordonator), *Memoriile regelui Carol întîi al României*, vol.1, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994, p.72.
15. *Istoria Romîniei*, vol.4, Editura Academiei RPR, 1964, p.539.
16. Ibidem, p.542.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. I.Mamina, I.Bulei, op.cit., p.47.
20. Ibidem.
21. Ibidem,p.48.
22. Ibidem,p.48.
23. I.Stanciu, op.cit., p.113.
24. Ibidem, p.103.
25. Ibidem.
26. Ibidem.

*

Ioan Codruţ LUCINESCU *(n. 1972), istoric, specializat în istorie interbelică. Absolvent al Facultăţii de Istorie al Universităţii Bucureşti, doctorand în cadrul Academiei de Studii Economice din Bucureşti. Actualmente este cercetător ştiinţific în cadrul Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale al Academiei Române. A publicat numeroase articole şi studii, dintre care: România şi proiecte federale europene (1919-1939) apărut în 2002, Autoritarismul politic. Caracterele regimului politic antonescian 1940-1944, Pagini din viaţa politică românească 1919-1939. Este coautor la volumul Dicţionar de istorie politică a României (1853-2002).*

Recenzii

Ruleta

Gabriel Andreescu

Editura Polirom, Iaşi, 2001, 360 p.

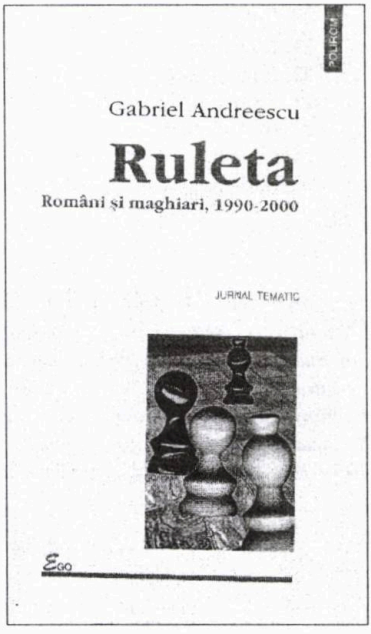

Morala rostirii şi pasiunea înţelegerii

Sîntem, cred, destul de numeroşi cei care susţinusem în anii '90 luptele lui Gabriel Andreescu, aidoma suporterului de fotbal dintr-un eseu de-al lui Esterházy Péter. Remarcabilul prozator maghiar spunea că a fi suporter şi a merge la meciuri este, într-un fel, o „fiinţare poetică", întrucît a cunoaşte şansele reale şi a face totuşi abstracţie în mod frenetic de ele pe durata meciurilor nu poate fi altceva decît o „stare poetică".

Mulţi dintre noi eram, în primii ani ai deceniului trecut, astfel de suporteri intelectuali ai lui Gabriel Andreescu. Nu acordasem şanse luptelor sale, dar eram conştienţi de enorma importanţă, în plan public şi moral, a acestor demersuri.

Jucătorul Andreescu însuşi este un atlet moral: un exemplu al „moralităţii rostirii", al unui ideal romantic, ce-şi găseşte o sursă internă în convingerea că adevărul propriu, ca o condiţie a existenţei democratice, trebuie rostit oricînd, în orice împrejurare. În mod paradoxal, această profunzime a convingerilor rostite în public îl apropie mult pe Gabriel Andreescu de László Tőkés, eroul revoluţiei de la Timişoara, de aceea personalitate pe care, de altfel, l-a criticat atît pentru stilul, cît şi pentru linia politică pe care episcopul încerca s-o impună UDMR-ului. E clar că acest paralelism, această consubstanţialitate a moralităţii (care îşi găseşte rădăcinile în confluenţa istorică dintre protestantism şi liberalismul european) dispare imediat cum ajungem la ideile concrete ale celor doi actori privind natura şi substanţa

politicului, dar apropierea idealurilor morale despre conduita publică merită, oricum, subliniată într-un mediu politic românesc în care acțiunile politice par a fi dominate, dacă nu totdeauna de interese (private) imediate, atunci de acel „fals realism politic" despre care Bibó István scria că, deşi poate fi motivat tactic, deci fiecare pas separat apelînd şi la valori, şirul paşilor în esență conduce la un rezultat contrar cu valorile asumate discursiv.

Recenta carte a lui Gabriel Andreescu, *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000* (Editura Polirom, 2001.) completează această imagine a moralității publice şi o îmbogăţeşte cu istoria unei pasiuni, volumul nefiind altceva decît sinteza parcursului acesteia în înțelegerea problemei minoritare din România.

Prima întrebare, pe care o pune chiar autorul (p. 83): cum ajunge un regățean să se dedice problemei minorităților? În oraşul său natal, Buzău, era o comunitate de bulgari („sîrbi") care „erau perfect integrați" precum şi o comunitate de țigani. Convieţuirea i-a oferit o imagine, incipientă, despre o alteritate neproblematizată care era însă departe de complexitatea realităților din Transilvania, unde „integrarea" nu este (numai) o problemă culturală şi sociologică locală, ci implică reformularea unui context politic format în urma unor conflicte de suveranitate care a modelat istoria şi conştiința comunităților. Mai mult, această complexitate se află în zona de contact dintre creştinismul occidental, caracterizat de tradiția construcției instituționale şi a creştinismului oriental marcat de transcendentalismul formelor.

Toată această complexitate ține, însă, de istorie, teren al concursului particularităților, în timp ce Gabriel Andreescu la începutul anilor '90 era atras de perspectiva universalistă a drepturilor omului. Este o perspectivă a modernității, față de care autorul nostru a avut un „respect mitologizant" de-a dreptul, ceea ce completa raționalismul lui de factură liberală cu un angajament pasional pentru drepturile omului. Nu este o contradicție, de fapt filozoful american Richard Rorty susținea că „drepturile omului cer pasiune şi curaj, nu rațiune şi teorie". Pasiunea, totuşi, poate direcționa rațiunea şi modul de înțelegere.

Ruleta este, astfel, cartea unei evoluții în care pasiunea impunea noi şi noi termene rațiunii în redefinirea problematicii minoritare. Vedem în această carte cum se ajunge de la doctrina clasică a drepturilor individuale ale omului la înțelegerea drepturilor colective, de la modelul clasic al democrației liberale la adaptarea acestuia la condițiile societăților fragmentate cultural. Motorul acestei evoluții intelectuale a fost interesul mereu reînnoit față de „problema maghiară" şi, în particular, față de chestiunea UDMR. Jurnalul lui Andreescu, de-a lungul a multor pagini, pare a fi o autoincitare în mai multe etape pentru înțelegerea „fenomenului UDMR".

Prima etapă, începutul anilor '90, poate fi denumită *perioada „cunoaşterii"*. Inițierea în problema minorităților a fost făcută cu brutalitate în martie 1990. Violențele de la Târgu-Mureş au clarificat însă cel puțin două lucruri pentru Andreescu: 1. naționalismul din România este o unealtă a elitelor postcomuniste în menținerea

poziţiilor; 2. „problema maghiară" are un fundal marcat de politicile asimilaţioniste din perioada interbelică, continuate cu mijloacele modernizării comuniste în anii '70-80. El se numără printre primii (şi mult timp puţinii) intelectuali bucureşteni care au realizat că naţional-comunismul, crescut de prin anii '60, doreşte să intre în scenă cu noi teme servind perpetuarea unor reţele de interese subterane ale comunismului. Această perioadă a fost cea care l-a legat autorul nostru de Liga Pro Europa şi de personalitatea care o conducea, Smaranda Enache.

În faţa imensului potenţial de conflict Andreescu, precum şi mulţi alţi, au atribuit sarcini şi responsabilităţi ieşite din comun societăţii civile (ceea ce aminteşte de modul de gîndire privind societatea civilă al anilor '80 din Polonia, Ungaria, Cehia). Sînt evocate două foruri de dezbatere, cu rol într-adevăr hotărîtor: Grupul pentru Dialog Social (GDS) şi Universitatea de Vară de la Bálványos. În privinţa GDS autorul *Ruletei* a sesizat foarte repede că declaraţiile prominoritare ale Grupului demonstrează, mai degrabă principii politice generale, decît o cunoaştere aprofundată a chestiunilor de rezolvat. Acest lucru a devenit clar mai ales începând din 1992-93, cînd UDMR şi-a orientat programul spre drepturile colective şi autonomie.

Cu această provocare, putem spune, începe etapa a doua, cea a *„luptei pentru concepte"*. Gabriel Andreescu a participat în mai 1994, împreună cu Renate Weber şi Valentin Stan, precum şi Smaranda Enache la consfătuirea de la Tuşnad-Băi, organizat de „grupul de cercetări strategice" din cadrul departamentului politic al prezidiului executiv UDMR (grup care n-a reuşit să se instituţionalizeze datorită unor condiţii interne ale Uniunii). Au fost discutate cele mai importante documente UDMR ale momentului: *Memorandumul* privind primirea României în Consiliul Europei şi *Proiectul de lege privind minorităţile naţionale şi comunităţile autonome*. Succesul consfătuirii, cum sesizează şi Andreescu, n-a constat în punerea în acord a unor interpretări conceptuale, ci în procesul de clarificări lansat de această dezbatere. Primul produs al acestei clarificări a fost studiul care a consacrat şi notorietatea lui Andreescu şi a colaboratorilor săi în literatura internaţională de specialitate şi care a fost publicat cu titlul *Concepţia UDMR privind drepturile minorităţilor naţionale*. Lucrarea a iniţiat o suită de cercetări teoretice care au condus, de la categoricul refuz iniţial, la acceptarea – în alte lucrări –, a drepturilor colective, inclusiv a legitimităţii cererii autonomiei teritoriale cu motivaţie etnopolitică. Dacă plecăm de la programul UDMR, această evoluţie a avut şi o notă paradoxală, întrucît corecţia poziţiei iniţiale a lui Andreescu în favoarea drepturilor colective a avut loc în paralel cu renunţarea UDMR-lui – ce-i drept, nu programatică ci discursivă – la autonomia teritorială ca soluţie etnopolitică (György Frunda, candidatul pentru funcţia supremă al UDMR susţinuse în campania electorală din 1996 că autonomia teritorială nu are „caracter etnic" ci este o soluţie „pentru toţi"). Totuşi, recunoaşterea legitimităţii unor concepte şi scopuri (referitoare la autonomie) nu a însemnat şi acceptarea lor politică. Rezultatul concret-conclusiv al acestor

elaborări s-a materializat într-un proiect de lege privind minorităților naționale, elaborat sub egida Centrului pentru Drepturile Omului. Proiectul viza, cum scrie Andreescu, „obținerea drepturilor concrete cerute de maghiari, dar printr-un sistem de măsuri speciale, nu prin sistemul autonomiilor" (p.141). Însă această propunere legislativă, deşi părea realistă la vremea respectivă, avea o „filozofie" discutabilă, denumită „sistemul măsurilor speciale". Acesta, în esență, nu este altceva, decît aplicarea normelor internaționale referitoare la minorități, completate, eventual, cu soluții în spiritul acțiunilor afirmative. Nu este însă clar dacă aceasta este răspunsul „esențialist" al Europei la problema minoritară. Un scurt catalog al soluțiilor reuşite din Europa Occidentală (Tirolul de sud, Catalonia, sistemul cvasi-federal al Belgiei etc.) arată că rezolvarea problemei a impus cam peste tot forme de autonomii rezultate din regîndirea structurii statale şi nu din măsuri care sînt extensii ale drepturilor omului. Aceste soluții transpuneau minoritățile în colectivități teritoriale ce reflectau evoluția statului european spre o nouă contractualite în care diferitele colectivități (teritoriale, culturale) devin părți, nu numai indivizii abstracți ai vechiului model al statului iacobin, în timp ce „măsurile speciale" nu reflectă altceva, decît adaptarea vechiului model la exigențele stabilității, aşa cum acestea au fost formulate, sub forma unor „tehnici", de Europa Occidentală şi impuse Europei Centrale şi de Est.

Această tensiune dintre „esența" şi „tehnica" europeană este cea care marchează a treia etapă în evoluția conceptuală a autorului. Am putea-o denumi chiar *perioada „provocării central-europeniste"* întrucît este marcată de participarea lui Andreescu la disputa lansată de Gusztáv Molnár privind „devoluția Transilvaniei" ca mod de punere în valoare (şi în slujba integrării europene) a unei moşteniri civilizatorii aparte. Răspunzînd la „chestiunea transilvană", Andreescu susține că România trebuie să se modernizeze ca întreg, nu este nevoie de o regîndire a structurii politico-teritoriale a statului pornind de la diferențele istorice ale Transilvaniei. În cadrul acestei dezbateri, care s-a desfăşurat în primul rînd în paginile revistei Provincia, Andreescu polemiza cu pozițiile transilvanismului politic, dar nu a considerat nici un moment nelegitim modul de punere a problemei. A făcut-o, din nou, condus de vocația sa democratică, caracterizată de pasiunea înțelegerii şi morala rostirii. ❑

Miklós Bakk

Fals tratat de convieţuire

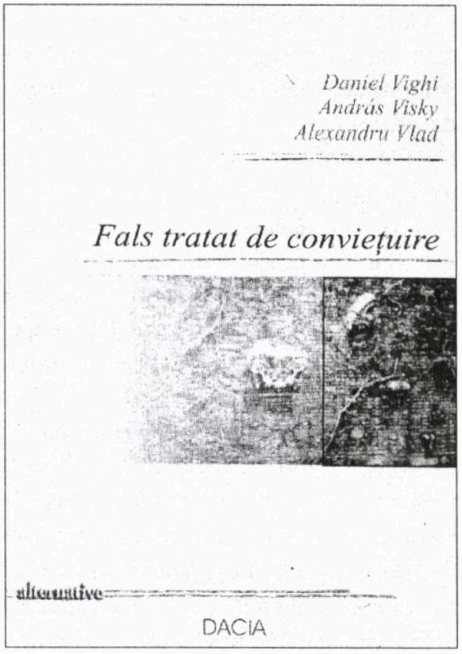

DANIEL VIGHI
ANDRÁS VISKY
ALEXANDRU VLAD
Cluj, Ed. Dacia, 2002, 336 p.

Secuimea este ţinutul despre care toată lumea ştie, sau cel puţin are impresia că ştie cîte ceva. În imaginarul colectiv secuiul – subiect de bancuri sau de povestiri cu tentă horor – este întotdeauna „altfel". De aceea, atît pentru cititorul neavizat cît şi pentru cel familiarizat cu relaţiile interetnice, pînă şi pentru secui „Fals tratat de convieţuire" este un experiment: „Experimentul îl face co-părtaş la o aventură care se doreşte în egală măsură un act artistic şi unul investigator, rezultat din conlucrarea dintre cîţiva prozatori de notorietate şi un sociolog ajuns între timp (vrînd-nevrînd) din coordonator de proiect un fel de co-autor la textul primilor trei"*.

Cartea este structurată în două părţi: „jurnalele" celor trei scriitori şi un malaxor de imagini – o reconstrucţie făcută cu multă inspiraţie din textele celor trei: naturaleţea unuia se alătură umorului celuilalt şi se completează cu pioşenia celui de-al treilea într-un tot unitar, după cîteva pagini devenind din ce în ce mai greu de deosebit cine ce a scris, demonstrînd, dacă mai era nevoie, că dincolo de convingeri religioase, de opţiuni politice, de apartenenţe etnice tot ce contează este talentul. Malaxorul recompune provincia dar oferă în acelaşi timp posibilitatea cititorului de a-şi crea propria „realitate", dat fiind faptul că „reconstrucţia ei poate fi plurală, conform propriului proiect imaginativ".

Cele trei povestiri fascinează prin naturalalul cu care ridică vălul de mister de pe imaginea Secuimii. În plin război mediatic scriitorul surprinde normalitatea: statui, soare, o localnică frumoasă, un afacerist neacceptat de comunitate, un şomer bucurîndu-se de o mică „afacere", un căruţaş, un tată mîndru de copiii săi, urmele comunismului. Români sau maghiari aceste personaje s-ar potrivi la fel de bine oriunde în Ardeal.

* Marius Lazăr, Avertisment în Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad — *Flas tratat de convieţuire*, editura Dacia, Cluj 2002, pagina 5.

„Ne-au vizitat de curînd nişte scriitori, români şi maghiari. La Bucureşti se duc minerii, la noi vin scriitorii: să nu fim cîrcotaşi, deosebirea e ca de la cer la pămînt. Au vizitat rezervaţia Har-Cov, bănuiesc că nu pe gratis, or fi primit un spor de periculozitate serios. (...)scriitorii români nu vor scrie decît de bine despre maghiarii de aici, iar acel scriitor maghiar solitar – care cică nici nu şi-ar fi băgat nasul pe aici – va scrie numai de bine despre români. Har-Cov: raiul pe pămînt!" — observa cu sinceritate un gînditor local. Cartea fiind mai degrabă „un obiect de lectură", nu avea însă să-i de-a dreptate. Secuimea văzută ca loc de convieţuire nu apare ca raiul pe pămînt ci o regiune vie, adevărată a noastră a tuturor.

Problema Secuimii este de fapt a unui teritoriu inexistent în prezent aşa cum „ca mitopoetică, problema Ardealului e o reprezentare a unui Ardeal inexistent în prezent. Ardealul inixistent în prezent este expresia corespunzătoare a sindromului Trianonului nedigerat. Ardealul mitic este tărîmul baladesc străbun situat în afara istoriei, Atlantida întrevăzută a cerului şi a norilor, a rîului şi a vegetaţiei, a străbunilor şi a eroilor fără biografie. Prezentarea lui începe cu sfîrşitul istoriei, cu terminusul, cînd timpul a încetat să mai existe. Ardealul mitic nu are decît prezent, iar Ardealul existent, doar trecut".

„Adevărul" despre Secuime nu a fost încă scris, dar intrînd în jocul propus de autorii cărţii, cititorul poate alege să-l scrie, să-l gîndească, să-l deconstruiască şi să-l reconstruiască folosind „Fals tratat de convieţuire" ca cel mai bun ghid..❑

Laura Ardelean

YEAR IX. 2003

altera 20-21

Contents

Editorial 3

EUROPEAN INTEGRATION AND THE STATUS OF MINORITIES

Gabriel Toggenburg
A Rough Orientation Through a Delicate Relationship: The European Union's Endeavours for (its) Minorities 5

The issue of minority protection inside the EU-system is characterised by contradictions but also by a considerable potential of development. The last twenty years clearly show that the interest of the EC-organs in this topic has been considerably growing. Maastricht gave birth to the concept of cultural diversity opening hereby new realms for minority-topics inside the EU. Still minority protection strictu sensu is reduced to the external sphere of the EU. It is only the Post-Amsterdam development that seems to foster the 'internalisation' of minority related topics. Besides the question how the law is developing it seems important to stress that minority question is also and mainly about the political willingness of using legal bases and possibilities which are already today at disposal. But, however, under the surface of daily policy the law is mushroom-like pathing its own way - time will show the outcome of this process.

George Schöpflin
The Hungarian Status Law: Political, Cultural and Sociological Contexts 38

Every state makes provision for the protection of both individual rights and for the reproduction of the collectivity — the cultural context within which the individual exercises those rights. Collective norms constitute a vital aspect of human agency, the capacity to act, precisely because these norms ensure that the individual is not culturally naked but is operating in a context in which action will be understood. The Status Law, by offering options for the cultural reproduction of all Hungarians, is a significant contribution towards that strategy and can take its place in other, similar attempts to regulate ethnicity within a civic and etatic framework. In effect, by separating citizenship from ethnic identity and constructing a clear definition of citizen of the Hungarian state and citizens of other states but ethnically Hungarian individuals, the Hungarian Status Law is enhancing and enriching the concept of citizenship. The critics of the law may well not understand their underlying, implicit assumptions, which are themselves ethnically coded, and, therefore, believe sincerely that they are articulating universalist presumptions.

Zoltán Kántor
The Status Law:
a National Policy or a New Approach of Minority Protection? 47

The author goes through the short, but hectic history of the law that has established itself in the consciousness of the public opinion as the Hungarian Status Law, and presents most various opinions from the equidistant standpoint of a political scientist. There have been many concerns – the author concludes – related to the Status Law and to its possible consequences. Among the sources of these problems may have been the position of the majority population, the accordance to EU provisions, the financial aspects or the law, the bias in those issuing the legitimations, the possible encouragement of emmigration, the hardening of the provisions on the regime of foreigners, the problems that should be regulated consequently by new laws, the tensions triggered within domestic politics and between the organisations abroad. According to the author, two serious problems could be raised concerning the Status Law. The first is that the project is focused mainly on the facilities granted within the territory of Hungary and not on the strengthening of the organisations and institutions abroad. Indeed, the law does not affect the present system of assistance for the Hungarians abroad, but it may be assumed that another distribution of resources would better contribute to their staying in their native land. The second problem is that there is no answer to the situation after Hungary's integration to EU, which was also the original main starting point for the Status Law.

Constantin Iordachi
Redefining the Boundaries of the Nation:
A Comparison between Hungary's "Status Law" and
Romania's Policy on Dual Citizenship in the Republic of Moldova 69

How new and unprecedented are the stipulations of the "Status Law?" While - in investigating the law - numerous analysts have pointed out its unique, innovative character, this paper argues that the Status Law can in fact be regarded as part of a more general revival of ethno-national policies of post-communist nation-states in Central and Eastern Europe. The 1989 dismantling of the communist system and the collapse of supranational authority - perceived by many scholars as the victory of national identity against Marxism, "the finest hour of East European nationalism" or the "Springtime of Nations" - has created an unprecedented opportunity for a radical reorganization of national and minority policies in Central and Eastern Europe. In order to integrate the "Status Law" into a wider analytical context, the current paper focuses on the post-1989 revival of contrasting and ultimately overlapping definitions of citizenship in Romania, Hungary, and the Republic of Moldova, and the resulting diplomatic tensions over issues of dual citizenship or symbolic national membership. The study takes as basis of reference Romania, a country which, through its geographical position, bridges citizenship litigation between Central Europe (represented by Hungary) and the former Soviet space (represented by Moldova). In exploring the original stipulations of the Status Law, the study thus employs a double comparative perspective: first, it contrasts the Law with Romania's legislation on dual

citizenship and its impact on the relationship between Romania and Moldova; second, it integrates the Law within the overall patterns of ideological conflicts between Romania and Hungary. Finally, the paper derives more general conclusion about the evolution of-and multiple challenges to-national membership in post-com munist East-Central Europe.

Károly Gruber

Positive Measures with a National Feature for the Protection of the Minorities across Borders in Europe 87

One of the most important problems of political theory and international law raised on the occasion of the diplomatic discussions on the Law on the Hungarians in the neighbouring countries was whether the assistance and facilities granted by the law can or cannot be considered discriminatory. Opponents to the law strived to highlight its unique, exceptional character as if there had never been a precedent to it. The author seeks to prove the opposite by drawing a comparison between the EU and the Council of Europe law, some of the national provisions of certain EU member states and the jurisprudence of neighbouring countries. As the author concludes, within the law sphere tackled here, the Law on the Hungarians in the neighbouring countries is not new either in Central Europe or in Western Europe. The basic principles of the law — free choice of identity, protection of national minorities culture and identity — are completely in line with the respective law texts of EU, that is with the provisions pertaining to national and cultural aspects. The future Europe should be a Europe of communities and within this context the Status Law is important since it contributes to maintaining the cultural and national diversity of the continent.

János Kis

The Status Law or Hungary at a Crossroad 101

The well-known liberal philosopher minutely and unsparingly anatomizes the national philosophy of those who initiated the Status Law and holds that the reference to the "unitary Hungarian nation" made in the Preamble to the Law redefines the concept of nation itself. This redefinition confers a political dimension upon the concept of nation which entails a public law relationship between the Hungarians living in the region and the territorial Hungarian state. Nevertheless, the liberal analyst's insight does not go beyond the scope of the theory of classical liberalism and, despite earlier attempts to this end, the critique of state nationalism which putatively imbues the law is made from the perspective of the philosophy of the national state and of the international status quo. The most important tasks, argues the author in the conclusion, can be briefly formulated. The status law must be fundamentally revised. According to EU law, any difference whatsoever on an ethnical basis is discriminatory and forbidden, except for the instances when it contributes to the protection of the culture and language of the respective group and to its maintaining its relationship with its mother country. Thus, the law provisions that do not comply to these ends must be eliminated.

Elek Szokoly
Beyond the Status Law 125

The (ethnic) redefinition of the nation by the Status Law is — as the author argues — completely in line with the liberal standpoint. This is a fact even though the redefinition is indirect, for its effects due to the redefinition are similar to those of a direct redefinition. At the same time, the Status Law has a discriminatory character. It is discriminatory outwardly as it distinguishes between "Hungarian" and "non-Hungarian" (this being the very aim of the project) and it is discriminatory inwardly as, due to this indirect redefinition of the concept of nation, it distinguishes between its own Hungarian citizens. It is high time to realize — the author argues — that the system of minority protection in force after the second world war has rather been a palliative aimed at appeasing the decision-makers consciousness which has led in the end, if we were to draw a line, to a slow abolition of minority existence throughout Europe. Thus, it is no wonder that the turn of the millenium has resurfaced all the contradiction and pending problems which the bi-polar system of the cold war had anasthetized for a while. As a matter of fact, in extreme circumstances when there was only the problem left, often the minority had disappeared. And while we are growing more and more sensitive to plant and animal species extinction, when it comes to ethnic, linguistic and cultural communities extinction, we will resort to stability and status quo. This is why the author deems legitimate and necessary for normative systems to be pushed beyond their limits through initiatives like the status law. It is unfortunate that, due to an erroneous political-philosophical starting point, to an unproper historic moment and to a hybrid legal couching, the project was to be nipped in the bud. This endangers the very future of the national-cultural philosophy contained by the law.

DOCUMENT

Act on Hungarians Living in Neighbouring Countries (Hungary's Status Law) 139

Report on Preferential Treatment of National Minorities by their kin-States (the Venice Commission's Report) 152

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Mihnea Berindei
The Transylvanian Issue in the Hungarian Policy of Soliman I 176

The Romanian historian, holding aloof from traditional hitoriography stereotypes, tackles courageously and objectively a subject prone to inflate patriotic gung-ho spirits in this part of Europe. "A preliminary question is prerequisite here: what did the Otomans understand at the time by the term 'Transilvania'? What was the territorial entity referred to by this term? The voivodship of Transilvania, a province of the Hungarian Kingdom, enjoyed an autonomous structure. The region, delimited in the South and East by the natural border of the Carpathians, consisted of seven counties, the Szeklar and Saxon counties and the "Romanian lands". But, since 1541, after the

Otoman province of Buda was founded — bglerbegilik de Budun —, the Otomans used the name of Transilvania (the Country of Ardeal, more precisely Erdel villayeti), to refer to a much wider region, that of the Eastern part of the Hungarian Kingdom."

Adrian Majuru

The Khazar Jews 182

An unwanted subject as it may seem, the history of "the thirteenth tribe" of the Mosaic Khazars has incited curiosity not only of historians but also of men of letters and of ethnologists. The presence within the Transilvanian territory of vestiges of a Mosaic Turk people even more diversifies our view on a past much too often deemed monolithical and justifies a profound historic research. The study here attempts such an approach in spite of the scarcity of sources.

ANALYSES

Emőd Veress

Reconstruction of Minority Communities Property Rights 193

The communist regime, built on the Marxist-Leninist ideology, according to which the abolition of all forms of exploitation may be achieved only through the abolition of private property on production means, turned the statist principle into an ultimate value. Thus, through different procedures specific to totalitarian systems (such as nationalization, cooperativization etc.) private property was abolished or severely curbed. After the changes occuring in December 1989 a reverse process — reprivatisation — should have been expected to emerge through the democratisation of the political system as a prerequisite of the rule of law, of the free and competitive market. The author seeks to answer the question regarding the stage of this process both from the point of view of the relevant law adopted and of its implementation into the Romanian political reality.

CASE STUDY

Edwin Bakker

The 'Roma Exodus'. A truly pan-European Issue 227

This article investigates the recent emigration of Roma from East Europe to West European countries, such as Belgium, Finland and Great Britain. It investigates why Roma emigration from East Europe has increased in recent years. The article also focuses on the reaction of authorities in both East and West to this so-called 'Exodus'. Both intend to stem the flow through various policies ranging from expulsion to Roma-programs aimed at improving the living conditions of members of this group in their home country. The short-term results of these policies are not very promising. There is, however, one positive aspect of the Roma 'Exodus'. The Roma emigration places the 'Roma problem' on the international political agenda. This has led to increasing attention to this truly cross-border and pan-European issue.

DIALOGUE

Transylvanian Identity – a „Nation of Will"? 236

Between 9-14th July 2002 the first edition of the Transsylvania Summer University was held at Ilieni organised by the Intercultural Centre of the Pro Europe League. The 50 participants — students and young political activists — could assist in discussions on themes such as: Regionalism in Europe — regionalism in Romania; Transylvania — a drifting economy? Political Transylvania — the policy of Transylvania; Transylvanian identity — a "nation of will"? the text in this issue consists of excerpts from the discussion held in the fourth day of the summer university. "To what degree is there an entitlement to talk of a nation of Transylvanian will?" one of the participants wonders. "I think we cannot answer this question without tackling history and without drawing certain conclusions. The history of Transylvania has some particulars when compared to the other Romanian principalities (...). I believe we must talk of Transylvania's symbolic role for the history of each ethnic group that lived and still lives in this land. The Romanians justly consider Transylvania to be the cradle of the Romanian people ethno-genesis. To Hungarians it is Transylvania that maintained the political continuation of the Hungarian nation during the period when the Hungarian state had been a Turkish pashalik, while to the Saxons, it was only here (in Transylvania) where German, Flemish and Walloon settlers became a community that considered itself a people and that enjoyed a status of political nation."

RESTITUTIO

Olivier Gillet
Romanian Anti-Masonic Movement after 1989.
Origins and Present Development 263

The problem of anti-masonic movement in Romania, which emerged after the collapse of the communist regime, cannot be tackled without a profound study of the whole present political background. Moreover, the lack of perspective, but also the intricacy of the political situation — especially the revival of between the war ideological trends — do not allow for drawing of permanent conclusions. The anti-masonic discourse may find a certain response because of the political and economical crisis situation, but it is still extremely difficult to assess its impact on mentalities. Although a certain irrational character prevails and the general arguments resemble those circulated in other countries (that is, the filiation made between Judaism, communism and freemasonry), a certain coherent intention can be discerned here depending on the present Romanian political background, mainly minority and monarchy issues, having as its ultimate goal the justification of an authoritarian and nationalist regime facing the dangers that emerged in the Balkans after 1989 from national and international instability.

FACES OF EUROPE

Ioan Codruț Lucinescu
The Jews in the 19th century Romanian Principalities 282

"The Romanian territory grew richer as early as the Medieval Age by ethnic communities that played an important part in national history; one of them was the Jewish community. The existence of Jews in Wallachia was first dated in 1330 at Cetatea Albã and in the 16th century in Bucharest", maintains the author and then reviews the crucial moments of the Jewish presence in the Romanian Principalities, all their ups and downs. "Unfortunately, the 20th century was to be an extremely difficult moment for the Jews throughout Europe and the community in Greater Romania, having reached the impressive number of almost 800.000 members after all Romanian provinces were united, was not spared of severe problems. The extermination of the Transylvanian community beginning with April 4th 1944, the mass deportation of Bessarabian Jews by the Romanian authorities, famine and other kinds of shortage during the second world war dramatically diminished the number of Jews in Romania after 1945. Massive immigration to the newly founded state of Israel (1948), led to the same outcome as the emmigration of another community important to Romanian society, the German one: the actual disapperance of the Jewish community as a social, cultural and economical factor in post-war Romania."

REVIEWS

Miklós Bakk
Gabriel Andreescu: Ruleta
(The roulette) 290

Laura Ardelean
Daniel Vighi, András Visky, Alexandru Vlad: Fals tratat de convieţuire
(Fals Treaty of Coexistence) 294

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fudamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitate	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poştă

cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poştale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoţionale la zi privind apariţiile noastre.

Cum comandaţi: Bifaţi pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicaţi, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Ţineţi cont de faptul că lista de titluri disponibile şi preţurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărţii de faţă • Pentru informaţii la zi privind titlurile disponibile şi preţul lor, sunaţi la tel. 0265/ 250182; 250183.

Cum transmiteţi comenzile: prin poştă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa
C. P. 1-154
4300 Târgu-Mureş – România
Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166
Email: office@proeuropa.ro
Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

_____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

• *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*

• *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*

• *Articolele nepublicate nu se restituie.*

• *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: *Elek Szokoly*

Grafica: *Mana Bucur*

Tehnoredactare: *Judit Andrea Kacsó, István Haller*

Tipărit la *S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș*

ISSN 1224-0338

110000

ANUL IX. 2003

altera 22/23

POLITICI DESCENTRALIZATOARE ŞI AUTONOMIA REGIONALĂ

Michal Illner
• REFORME DESCENTRALIZATOARE ÎN TREI ŢĂRI CANDIDATE CENTRAL-EST-EUROPENE REPUBLICA CEHĂ, UNGARIA ŞI POLONIA

Gyula Horváth
• STUDIU COMPARATIV PRIVIND POLITICILE REGIONALE ALE UNGARIEI, BULGARIEI ŞI ROMÂNIEI

Ovidiu Pecican
• ROMÂNIA. DILEME ŞI TENDINŢE

Andreas Gross
• EXPERIENŢE POZITIVE ALE REGIUNILOR AUTONOME CA SURSĂ DE INSPIRAŢIE PENTRU SOLUŢIONAREA CONFLICTELOR ÎN EUROPA

Paul Philippi
• OASPEŢI SAU CETĂŢENI CU DREPTURI DEPLINE?

Miklós Tomka
• RELIGIOZITATEA ÎN TRANSILVANIA ÎN PERSPECTIVĂ COMPARATIVĂ

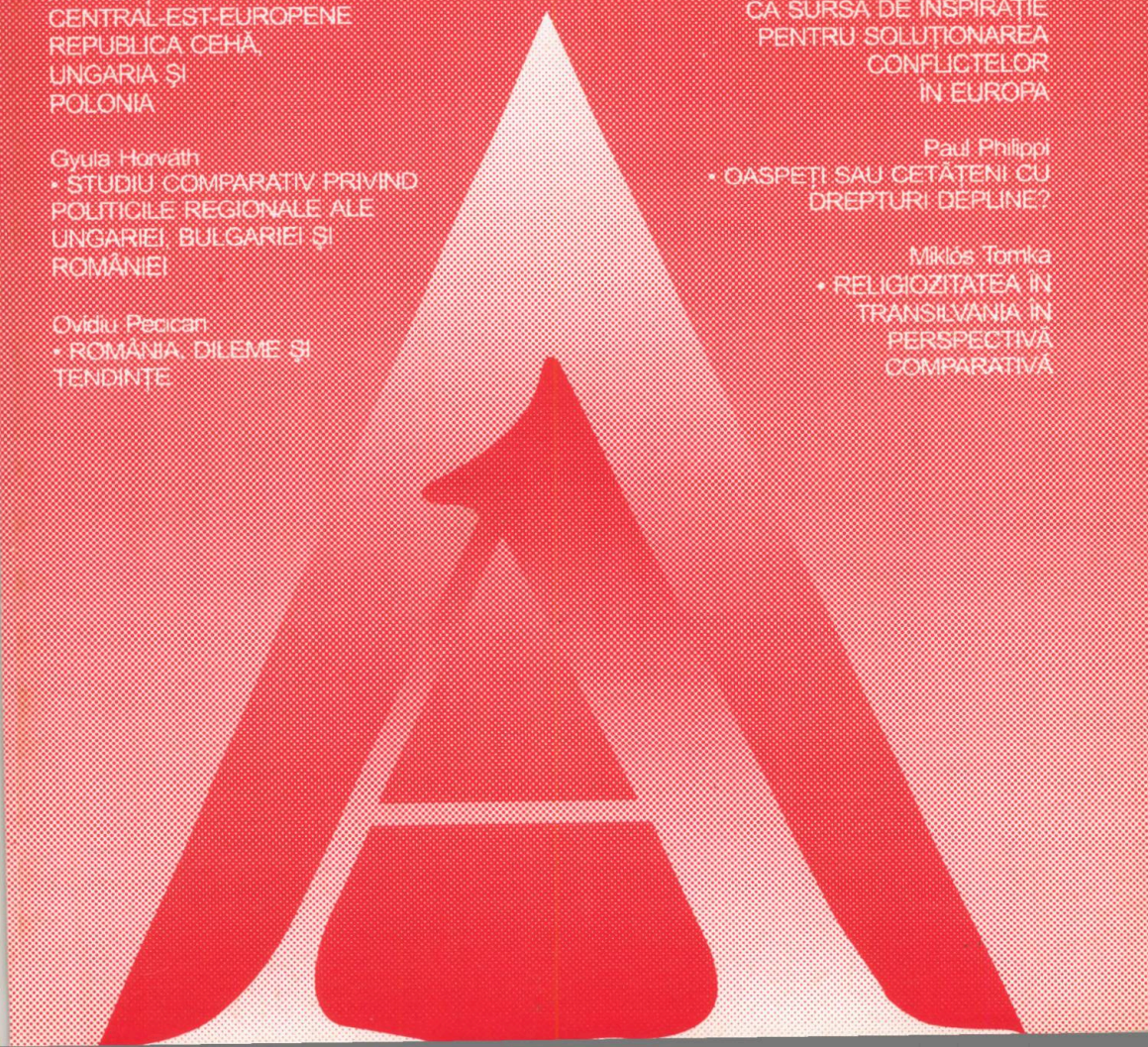

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino
Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar tehnic de redacție:

Judit-Andrea Kacsó

---

altera *este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.*

Abonamente

în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere (cheltuieli poștale incluse)
Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș
158270 (Lei); 1913576 (Euro)

Adresa redacției:

altera
Liga PRO EUROPA
540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154
Tel/fax: 40-(0)265-250182, 40-(0)265-250183
E-mail: office@proeuropa.ro
www.proeuropa.ro

ANUL IX. 2003

altera 22-23

Cuprins

Editorial 3

POLITICI DESCENTRALIZATOARE ŞI AUTONOMIA REGIONALĂ

Michal Illner
Reforme descentralizatoare în trei ţări candidate central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria şi Polonia 5

Gyula Horváth
Studiu comparativ privind politicile regionale ale Ungariei, Bulgariei şi României 36

Andreas Gross
Experienţe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspiraţie pentru soluţionarea conflictelor în Europa 47

DOCUMENT

Recomandarea 1609
Experienţe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspiraţie pentru soluţionarea conflictelor în Europa 106
Rezoluţia 1334
Experienţe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspiraţie pentru soluţionarea conflictelor în Europa 108

ALTERA PARS

Ovidiu Pecican
România. Dileme şi tendinţe 112

ANALIZĂ

Miklós Bakk, Andor Horváth, Levente Salat
UDMR în 2003 – căutarea de noi căi la punctele limită ale integrării 132

STUDIU DE CAZ

István Haller
Inscripționarea bilingvă a străzilor din Târgu-Mureş 150

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Paul Philippi
Oaspeți sau cetățeni cu drepturi depline?
Alternative pentru comunitățile germane din România 167

FEȚELE EUROPEI

Christoph Pan
Tirolul de Sud 173

DEZBATERE

Libertatea religioasă şi integrarea europeană 182

Documente ale Comitetului de Acțiune şi Răspîndire a Memorandumului despre situația Bisericii Române Unite 227

RESTITUTIO

Ambrus Miskolczy
Istoria românilor sub semnul Reformei 237

ECUMENICA

Miklós Tomka
Religiozitatea în Transilvania în perspectivă comparativă 252

RECENZII

Laura Ardelean
Irina Culic: Câştigătorii.
Elita politică şi democratizare în România. 1989-2000 272

English Summary 275

Editorial

Fidelă politicii sale editoriale de a conferi dezbaterilor publice un suport teoretic solid, **altera** continuă în acest număr dublu să furnizeze subiecte de reflecție autorilor de programe de guvernare și politici publice în chiar momentul în care subiecte repudiate încă – regionalizarea, autonomia, statul multietnic, dilemele identitare – covîrșesc prin impetuozitate superficială orice încercare de abordare rațională. În plin vacarm legat de respingerea cupidă în România a dialogului privind forma pe care statul o va îmbrăca dacă dorește să devină democratic și just, Europa Centrală și de Est se mișcă lent, dar palpabil, în direcția unei regîndiri fundamentale a structurii statului post-comunist, căruia libertatea de expresie, pluralismul politic și spiritul civic i-au purificat treptat trecutul totalitar. Obsesiv, în România regionalizarea, autonomia, statutul minorităților sînt prezentate opiniei publice și, din păcate, resimțite de aceeași opinie publică, drept o siluire a suveranității naționale de către oculta internațională. Deși statul se reclamă, prin constituție, tratate și mai nou prin aderarea la organismele euroatlantice, drept depozitar și protector al drepturilor și libertăților fundamentale, al demnității umane în ultimă instantă, prin vocile sale autorizate, președinte, prim-ministru, parlamentari reprimă sever orice dezbatere de forme de libertate cum ar fi, de pildă, autonomiile. Aruncarea în derizoriu și clandestinitate a temelor politice majore face ca, sistematic, România să fie ocolită de modernitate.

La polul opus, Cehia, Ungaria și Polonia au considerat reforma administrației la nivel subnațional drept o sarcină esențială în procesul reconstrucției sistemelor lor politice și administrative de după 1989. Contextul politic și intelectual remarcabil de liberal și deschis a permis încă la începutul anilor 1990 includerea reformei stucturii statului în primul pachet de schimbare a constituției. Deși fiecare din cele trei state a ales, cum e și firesc, stilul și ritmul propriu, a existat pe parcursul întregii perioade de tranziție de la totalitarism la libertate un grad ridicat de similitudine, rezultat, desigur, și din apropierea și armonizarea pe care li le-a conferit frățietatea de la Vișegrad. Studiile comparative de înaltă ținută științifică ai unor experți consacrați în literatura domeniului – Michal Illner sau Gyula Horváth – încearcă să ofere un sprijin analitic util decidenților preocupați sincer de reforma administrativă a societății românești.

Cursa pentru Europa se apropie de momentul adevărului. Dincolo de oratoria politică și politicianistă și de mimarea descentralizării și regionalizării aceasta implică asumarea unor obligații și valori, aplicarea în practica de zi cu zi a unor reforme autentice și profunde. Una dintre tarele

fundamentale şi permanente, aproape unanim recunoscute ale societăţii româneşti este lipsa capacităţii administrative în condiţiile unui stat de drept, democratic. Ceea ce în sistemele autoritare – de dreapta sau de stînga – părea să dea roade – odată ce nu era vorba decît de executarea orbească a directivelor venite de sus –, în cadrul unui sistem cît de cît democratic s-a dovedit a fi un eşec desăvîrşit. Teama viscerală a oricărei puteri de a pierde controlul deplin asupra supuşilor contribuabili, asupra unui electorat care ar putea eventual să se administreze (mult mai eficient) singur, devenind astfel „autonom", paralizează orice încercare de reformă administrativă profundă.

Publicarea studiului exhaustiv dedicat de parlamentarul elveţian Andreas Gross experienţelor pozitive ale regiunilor autonome coincide cu furtuna declanşată în opinia publică, dar întreţinută îndeosebi de o elită politică suficientă şi subintelectuală, privind autonomia Ţinutului Secuiesc. Ne vom abţine să acordăm calificative acestor demersuri politice minoritare, dar **altera** îşi propune ca prin publicarea studiului şi raportului Gross la Consiliul Europei să readucă în atenţia analiştilor grăbiţi chestiunea legitimităţii autonomiilor, ca instrument eficient de asigurare a dezvoltării armonioase şi a prevenirii conflictelor interetnice. Cu riscul repetiţiei didactice, Gross reaminteşte că structura statelor europene, rezultat al succesiunii conflagraţiilor continentale, nu coincide cu teritoriile locuite de naţiuni, mai precis, naţiunile transcend fruntariile de stat, fiecare naţiune europeană trăind dubla ipostază de majoritate şi minoritate. Aspiraţia spre unitate naţională, percepută ca un rezervor perpetuu de iredentism şi secesionism, a fost reprimată constant de statul naţional, ceea ce nu a făcut decît să accentueze tendinţele separatiste. Modelul lui Gross, propus Consiliului Europei şi statelor membre, inclusiv România, porneşte de la premisa că autonomia regională, oferă cadrul optim pentru realizarea, pe de o parte a aspiraţiilor identitare, iar pe de altă parte permite păstrarea *status quo*-ului la care statele europene continuă să ţină, în ciuda gradului avansat de integrare. Conform lui Gross, de vreme ce nu fiecare minoritate poate înfiinţa un stat propriu, statele europene trebuie să adopte prevederi constituţionale care să permită transferul de puteri de la nivelul central în beneficiul acestor minorităţi. Diviziunea puterilor, federalismul, regionalismul, sistemul devolutiv, asocierea liberă, organizarea teritorială asimetrică, statutele speciale sînt amplu tratate de autorul elveţian, spre beneficiul celor care doresc să aprofundeze această temă printr-o abordare sistematizată. Raportul Gross, devenit Recomandarea 1609, apoi Rezoluţia 1334 a Consiliului Europei, deschide o cale nouă de reflecţie asupra autonomiei regionale ca sursă de armonie interetnică şi va conduce, fără îndoială, pe termen mediu şi lung, la adoptarea de noi standarde europene în domeniu, chiar dacă, pentru moment, Convenţia Europeană, aseptică, evită subiectele generatoare de pasiuni şi umanism, mărginindu-se la cel mai mic divizor comun. Astăzi, într-adevăr, cea mai mare parte a crizelor politice din Europa se petrec în interiorul statelor, este în interesul stabilităţii şi securităţii continentale ca sursele de tensiune să dispară, mai mult, autonomiile conferă comunităţilor etnice, lingvistice şi religioase minoritare acea egalitate de şanse care constituie condiţia primordială a afirmării demnităţii umane. Majoritatea celorlalte studii publicate în acest număr dublu vin să ilustreze şi să sublinieze tocmai această filozofie.

Politici descentralizatoare şi autonomia regională

Reforme descentralizatoare în trei ţări candidate central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria şi Polonia

MICHAL ILLNER

Introducere[1]

Cele trei ţări central-est-europene – Republica Cehă, Ungaria şi Polonia – au considerat transformarea administraţiei subnaţionale drept o sarcină esenţială în procesul reconstrucţiei sistemelor lor politice şi administrative de după 1989. Se pot distinge în mare două etape ale procesului de reformă: (1) prima a avut loc la începutul anilor '90, cînd au fost puse bazele constituţionale ale sistemelor de administrare subnaţionale; (2) cea de a doua s-a desfăşurat în cea de a doua jumătate a anilor '90 şi începutul noului mileniu (în Ungaria încă din 1994), cînd reformele au cuprins şi palierul intermediar al administrării.

În studiul de faţă vom examina modul în care au fost abordate reformele descentralizatoare din ţările candidate menţionate. Ne vom concentra asupra cîtorva aspecte ale contextului lor politic şi intelectual, aşteptările pe care le-au generat, progresele lor, rezultatele înregistrate şi problemele cu care s-au confruntat. Nu vom aborda aici politicile regionale şi nici chestiunile legate de ele.

Pe cît posibil, vom aborda situaţia din cele trei ţări în mod sumar, cu toate că în realitate este vorba de trei reforme naţionale individuale, nu întru totul identice, şi există un anumit risc al unei generalizări exagerate. Acest lucru nu trebuie pierdut din vedere cînd menţionăm experienţa cehă pentru a ilustra dezvoltarea comună a celor trei ţări. Totuşi, această abordare generalizatoare este justificată rezonabil întrucît toate cele trei ţări, aparţinînd aceleiaşi subregiuni, împărtăşesc o moştenire istorică similară, precum şi o moştenire comună a trecutului lor comunist,[2] s-au confruntat cu sarcini de transformare similare după 1989 şi au candidat la „primul val" de ţări pentru aderarea la UE. Din motive de concizie şi cu o anumită libertate, mă voi referi uneori la cele trei ţări ca la „Europa Centrală

şi de Est", lucru vădit imprecis deoarece există mai multe ţări în această regiune care este oricum destul de vag definită. Studiul de faţă reflectă evoluţia pînă în anul 2001.

1. Cazul administrării multietajate

În reformele administrative de pretutindeni, căutarea unei structurări teritoriale verticale optime a constituit întotdeauna o problemă extrem de relevantă. Pe lîngă guvernarea naţională există şi instituţii care operează la nivele subnaţionale – în mod tipic un nivel (pot exista chiar mai multe) regional (intermediar) şi un nivel local. Necesitatea unei structuri astfel multietajate este sprijinită de trei grupuri de argumente, fiecare referindu-se la un aspect diferit al societăţii moderne şi al statului modern (*Taylor* 1993: 317-318).

În primul rînd, sistemele administraţiei publice trebuie să aibă o dimensiune teritorială verticală datorită faptului că ele au de a face cu societăţi, procese societale şi chestiuni care sunt *definite teritorial şi diferenţiate ierarhic*. De asemenea, actorii economici, politici şi sociali controlaţi de administraţia publică au spaţii de acţiune diferite. Administraţia publică, pentru a fi eficientă în relaţia cu astfel de actori şi în reglementarea acestor procese, trebuie să răspundă acestor contexte spaţiale diferite prin propria structură internă.

În al doilea rînd, administraţiile ca organizaţii birocratice trebuie să-şi deconcentreze anumite funcţii pe scară geografică pentru a ajunge la o eficienţă şi eficacitate mai mare, atît eficienţă administrativă internă cît şi eficienţa ofertei de servicii. Prin „deconcentrare" (se mai foloseşte uneori termenul „descentralizare administrativă") se înţelege procesul prin care funcţiile guvernării sunt împinse în jos în cadrul sistemului ierarhic al birocraţiei de stat, fără ca totuşi să se slăbească ierarhia verticală a sistemului: unităţile teritoriale deconcentrate rămîn subordonate pe verticală autorităţilor centrale.

În al treilea rînd, administraţiile centrale îşi *descentralizează* (devoluează) unele funcţii către administraţiile subnaţionale, în principal pentru a-şi sprijini propria legitimitate. Descentralizarea înseamnă devoluarea funcţiilor statului către administraţiile teritoriale autonome care pot acţiona, în cadrul sferei funcţiilor descentralizate, în nume propriu, fără a mai recurge la autorităţi mai înalte.

Se susţine că administrarea descentralizată promovează participarea cetăţenilor, este mai sensibilă la problemele cetăţenilor şi mai flexibilă în găsirea de soluţii acceptabile pentru aceştia; ea oferă posibilităţi de dezvoltare a unor elite noi şi previne dezvoltarea unei suprasarcini la nivel central; administrarea descentralizată reprezintă o contragreutate la statul central, ea deschide posibilitatea experimentării de structuri şi politici noi (*Baldersheim et al.* 1996:4), este mai eficace şi mai eficientă în asigurarea serviciilor pentru a veni în întîmpinarea nevoilor locale, creează un sentiment al locului ori al comunităţii, şi este un ele-

ment de „societate civilă" sau o punte de legătură între societatea civilă şi statul central etc.

De aceea atît ideea de *eficacitate* cît şi cea de *eficiență* precum şi ideea de *legitimitate* a guvernării sînt cele care vin în sprijinul acestei deconcentrări şi descentralizări teritoriale. Cele două interese sunt cuplate funcțional întrucît ele se consolidează reciproc, echilibrul lor real diferind totuşi în sistemele administrației publice. Desigur, nici descentralizarea nici deconcentrarea guvernării nu constituie o valoare absolută în administrația publică; ambele trebuie puse în cumpănă cu factori funcționali şi contextuali. Ceea ce trebuie obținut este echilibrul optim între interesele eficacității (plus eficienței) şi al legitimității mai degrabă decît valoarea maximă a unuia dintre ele.[3]

Numărul palierelor guvernamentale şi adminstrative care există în fiecare țară precum şi ce reprezintă ele concret diferă în funcție de mărimea țării, structurarea aşezărilor sale, forma constituțională, sistemul politic, tradiție şi alți factori. În studiul de față termenul „administrare municipală" sau „locală" este folosit pentru a denota administrarea operînd la cel mai de jos nivel al structurii administrativ teritoriale, adică în municipalitățile rurale şi urbane, în vreme ce pentru administrațiile dintre acestea şi statul central, adică în județe şi provincii (regiuni), am apelat la termenii de administrație „intermediară" şi „regională". În țările cu două astfel de paliere intermediare se face distincția între palierul „inferior" şi cel „superior" de administrare intermediară.[4]

2. Contextele reformelor

Înainte de a aborda reformele în sine, ne vom îndrepta atenția spre cîteva din contextele în care au avut loc acestea. Vor fi menționate trei seturi de factori contextuali: 1. geo-demografic – sistemele de structurare ale aşezărilor celor trei țări, 2. politic – eficacitatea politică a reformelor şi aşteptările pe care ele le generau, 3. istoric – moştenirile erei comuniste şi, într-o anumită măsură, şi ale trecutului mai îndepărtat. Aceşti factori nu au avut aceeaşi relevanță în timpul diferitelor etape ale procesului de reformă şi nici pentru cele trei țări în cauză.

2.1. Sistemele de structurare ale aşezărilor

Cîțiva parametri ai geografiei şi demografiei aşezărilor prezintă importanță pentru structurarea administrației publice: mărimea țării (atît în termeni demografici cît şi teritoriali), densitatea populației, numărul şi distribuția după mărime a aşezărilor, distribuția lor teritorială şi nivelul de urbanizare şi metropolizare precum şi mărimea şi distribuția teritorială a grupurilor etnice. Configurația acestor caracteristici constituie în fiecare caz individual o matrice obiectivă căreia sistemul de guvernare locală trebuie să îi facă față. Cele trei țări central-est-europene sunt similare în ce priveşte unele din aceste criterii, însă diferă în ce priveşte altele. (Cf. Tabelul 1.)

Tabelul 1. *Caracteristicile sistemelor de aşezări în Republica Cehă, Ungaria şi Polonia*

	Republica Cehă	Ungaria	Polonia
Populaţia (mil.)	10.3	10.1	38.7
Teritoriul (' 000 km2)	79	93	313
Densitatea populaţiei (persoane / km2)	131	109	124
Numărul aşezărilor (' 000)	16	3.1	42.7
Mărimea populaţiei în capitală (mil.)	1.2	1.9	1.7
Populaţia urbană (%)	77	69	62

Sursa: Lacina şi Vajdová 2000, Kowalczyk 2000, Temesi 2000, Horváth G. 2001, Biroul de evidenţă a populaţiei: World Population Data Sheet 2001

În ce priveşte mărimea, Republica Cehă şi Ungaria, fiecare cu o populaţie de aproximativ 10 milioane şi cu suprafeţe de 79 şi, respectiv, 93 de mii de kilometri pătraţi, sunt ţări mici în comparaţie cu Polonia, care are aproape 39 de milioane de locuitori şi o suprafaţă de trei sau patru ori mai mare. Teoretic, într-o ţară mai mare ar putea fi funcţionale mai multe paliere de guvernare şi ar putea exista mai multe unităţi teritoriale la fiecare nivel.

De departe cea mai dispersată reţea de aşezări este cea din Republica Cehă, cu reţeaua sa densă de sate şi oraşe de mărime mijlocie sau mică, mai mult sau mai puţin omogen distribuite pe întreg teritoriul ţării şi cu cea mai mare proporţie de populaţie urbană. Numărul de aşezări – indiferent de faptul că au sau nu statut de municipalităţi – se ridica la aproape 16 mii în 1991. O axă ideală orientată de la nord-vest spre sud-est împarte ţara în partea nordică, mai dens populată şi mai urbanizată, şi partea de sud, mai rurală şi mai puţin populată. Oraşul capitală Praga, cu cele 1,2 milioane locuitori, este un centru urban dominant – proporţia întîietăţii sale fiind de 3:1.[5] Densitatea populaţiei este de 131 de persoane pe km^2 (1997).

Structura aşezărilor Ungariei este organizată de-a lungul a două axe: 1. Budapesta cu aglomerarea sa urbană şi restul ţării, 2. axa nord-est/sud-vest. O mare parte a populaţiei Ungariei – în jur de 20% – este concentrată în capitala Budapesta (cu o populaţie de 1,9 milioane în 1997) şi 25% în aglomeraţia urbană a Budapestei. Restul populaţiei este dispersată, destul de inegal, într-o structură fragmentată de peste trei mii de aşezări, mai cu seamă sate şi oraşe mici şi mijlocii. Există doar cîteva oraşe mari şi nici unul nu se compară ca mărime şi importanţă

cu Budapesta; proporția întîietății Budapestei a atins valoarea extraordinară de 9:1. Densitatea populației este de 109 persoane pe kilometru pătrat (1998).

Populația Poloniei trăiește în aproape 43 de mii de așezări (1993). Sistemul de așezări diferă de cel al Republicii Cehe și al Ungariei, dat fiind caracterul policentric al rețelei urbane. Pe lîngă capitala Varșovia (1,7 milioane locuitori), există o serie de orașe mari, toate de aproximativ același rang, și cîteva aglomerări urbane. Spre deosebire de Budapesta și Praga, capitala nu se bucură de o poziție foarte dominantă în structura așezărilor; proporția întîietății sale fiind de 2:1. Distribuția regională a populației este relativ egală, cu excepția aglomerației urbane din Silezia Superioară care are o mare densitate a populației. Nivelul dezvoltării urbane are un gradient (adică scade treptat) de la sud-vest (cea mai mare cotă) la nord-est (cel mai mic nivel). Densitatea populației este de 124 de persoane/km^2 (1997).

În mod vădit, țările cu structura așezărilor dispersată sunt susceptibile fragmentării administrației locale, iar cele cu orașe capitale foarte dominante se confruntă cu sarcina dificilă a găsirii echilibrului potrivit între astfel de centre și restul țării în cadrul sistemelor de administrare subnațională (Republica Cehă și Ungaria au amândouă aceste probleme).

În nici una din aceste trei țări nu există grupuri etnice destul de mari și în același timp destul de compacte încît autonomia lor politic-administrativă să constituie o problemă în proiectarea structurilor administrativ-teritoriale. (Cf. Tabelul 2.) Sînt cîteva mici grupări teritoriale ale germanilor în vestul Poloniei, și ale ucrainienilor în partea de sud-est a țării, dar aceste minorități nu sunt numeroase și nu au revendicat autonomie administrativă. În Republica Cehă a fost revendicată la începutul anilor '90 autonomia pentru Moravia – partea de est a statului – de către grupările politice regionale morave, însă presiunile lor au slăbit de atunci. Totuși, moravii continuă să fie cea mai mare minoritate etnică.[6] Atît în Republica Cehă cît și în Ungaria există minorități rome deloc neglijabile, însă dispersate.

Tabel 2. *Cele mai numeroase trei minorități etnice în Republica Cehă, Ungaria și Polonia*

Republica Cehă (1991, 2001)	*Ungaria (1998)*	*Polonia (1997)*
1. Moravieni 13 % in 1991, 4.0 % in 2001	1. Germani 0.3%	1. Germani 1.3%
2. Slovaci 3 % in 1991, 2.0 % in 2001	2. Croați 0.1%	2. Ucrainieni 0.7%
3. Polonezi 0. 6 % in 1991, 0.5 % in 2001	3. Români 0.1%	3. Belaruși 0.5%

Sursa: Lacina și Vajdová 2000, Kowalczyk 2000, Temesi 2000
Předběžné výsledky 2001

2.2. Eficacitatea politică a reformelor

După cum am menționat deja, reformele de democratizare și descentralizare ale administrării teritoriale au fost o componentă esențială a transformărilor politice generale din Europa Centrală și de Est după 1989, iar prima lor etapă a urmat imediat după schimbarea de regim. Eficacitatea a fost un factor situațional important în implementarea măsurilor reformatoare: necesitatea construirii unui nou sistem de administrare teritorială era considerată o sarcină politică ce nu putea suferi amânare. O întîrziere ar fi avut un impact negativ asupra altor componente ale transformărilor.

Se intenționa ca reformele și alegerile locale democratice să faciliteze înlocuirea vechilor elite politice locale și regionale și astfel să submineze rămășițele puterii comuniste în provincie.[7] Totodată, reformele au avut o puternică semnificație simbolică întrucît ele erau o cale de legitimare a noii puteri și de a demonstra că lucrurile se îndepărtau tot mai mult de situația anterioară.

În vreme ce funcția generală pe care a îndeplinit-o reforma în transformarea politică a fost mai mult sau mai puțin aceeași în fiecare țară din Europa Centrală și de Est, contextele situaționale concrete au fost diferite în fiecare din ele. În Ungaria reforma a fost precedată de cîțva ani de discuții și muncă legislativă pregătitoare ce se desfășura din 1987, încă din vremea regimului comunist, și a fost sprijinită de aripa reformatoare a Partidului Comunist (*Péteri și Szabó* 1991, *Wollmann* 1995), precum și de încercări relativ curajoase de reformă făcute de regim. Reforma postcomunistă a administrării teritoriale a fost una continuă, negociată și relativ bine pregătită, implementată în cea mai mare parte prin consens. Ea a fost marcată de o componentă economică bine elaborată.

Situația era diferită în Polonia, unde reforma a fost cîmpul de bătălie dintre opoziție și autoritățile comuniste. Înființarea unei *„republici autoguvernate"* era unul din obiectivele programatice ale mișcării *„Solidaritatea"* în lupta sa împotriva regimului comunist în anii '80 (cf. *Benzler* 1994: 315-317). A fost o strategie a opoziției de erodare a regimului de jos în sus. Ideile referitoare la sistemul autoguvernării locale au fost dezvoltate în discuțiile intelectualilor în anii '80 și erau sprijinite de numeroase studii empirice. Democratizarea administrațiilor locale și alegerile locale libere s-au numărat printre problemele cheie ale negocierilor „Mesei rotunde" din 1988/89 dintre Solidaritatea și autoritățile comuniste.

Un caz încă și mai diferit a fost cel al Cehoslovaciei, unde au fost luate măsuri serioase de descentralizare abia după căderea regimului comunist în noiembrie 1989. Înainte de această dată, au avut loc discuții între experți și intelectuali, au fost desfășurate cercetări motivate critic asupra administrației locale și au fost aduse, fără tragere de inimă, niște ameliorări administrării teritoriale de către autoritățile comuniste, totuși nu au fost formulate și nici aplicate politici coerente de reformă. Cauza o constituia rigiditatea sistemului care, după ocuparea țării de

armatele Pactului de la Varşovia din 1968, a fost mult mai conservator decît regimurile din celelalte două țări. Nu a existat nici o perioadă de dezgheț după 1969 care să fi permis chestiunii descentralizării să fie deschisă. Dintre cele trei țări din Europa Centrală şi de Est, Cehoslovacia era cea mai puțin pregătită pentru reforma instituțională în 1989 (*Davey* 1995: 42) şi pregătirea acestei reforme (a primei sale etape) a trebuit comprimată în cele zece luni dintre căderea regimului comunist şi alegerile locale din noiembrie 1990.

Atmosfera politică din 1989 şi 1990, cînd au fost proiectate reformele şi a fost implementată prima lor etapă, era plină de planuri şi aşteptări euforice în ce priveşte democratizarea, reparația nedreptăților anterioare şi împlinirea diverselor idealuri şi ambiții sociale şi politice. Localismul şi regionalismul se numărau printre aceste curente influente. Rădăcinile lor erau diferite. Localismul era un ingredient în gîndirea unor grupuri din opoziția anticomunistă care concepuse viitoarea societate postcomunistă ca fiind compusă din diferite tipuri de unități autoguvernate care să aplice direct democrația, scăpînd astfel de birocratizare precum şi de capcanele politicii partidelor. Unele grupuri anticomuniste din Polonia, după lovitura de stat a lui Jaruzelski din 1980, speraseră că schimbarea regimului ar putea porni de la nivelul local întrucît procesul de sus în jos părea abandonat.

Localismul şi regionalismul erau totodată o reacție a populației şi a elitelor locale şi regionale față de centralismul aplicat de regimul comunist, şi mai cu seamă față de neglijarea de către acesta a structurilor tradiționale şi de eforturile sale de sistematizare a structurii aşezărilor prin aplicarea neabătută a sistemului centralizat (cum a fost cazul în Cehoslovacia în anii '70 şi începutul anilor '80). Multe mici comunități rurale şi-au pierdut statutul administrativ în această țară pe măsură ce le-au fost impuse de sus unificările,[8] care le-au învrăjbit locuitorii. Localismul, regionalismul şi alte forme de subliniere a dimensiunii teritoriale a organizării sociale au fost o reacție totodată la tendința regimului comunist de a aplica organizarea economică ca pe coloana vertebrală a vieții sociale.

Efectele localismului şi regionalismului au fost ambivalente. Ele au dat un imbold reformelor descentralizatoare, au întărit sentimentul de apartenență teritorială, au generat activism local şi regional şi s-au manifestat printr-o puternică dorință de autonomie şi autoguvernare locală şi regională. Însă uneori asemenea revendicări au depăşit orice dimensiuni realiste, ca atunci cînd au luat forma revendicării autarhiei regionale sau au cerut autonomia pentru entități teritoriale bizare. Ele au mai generat şi multe aşteptări nerealiste față de potențialele beneficii ale descentralizării şi au purtat în parte responsabilitatea pentru fragmentarea structurii teritoriale a administrării care a avut loc în Republicile Cehă şi Slovacă şi în Ungaria.

Atmosfera politică descrisă mai sus a caracterizat mai cu seamă etapele inițiale ale reformelor, al căror principal obiectiv era să transforme şi să ancoreze în loc sigur palierul local al administrației subnaționale. Un climat oarecum diferit –

nehotărît şi mai conflictual – a prevalat în ultimii ani cînd reformele au intrat în a doua lor fază – a revizuirii palierului intermediar al guvernării.

2.3. Moşteniri ale regimului comunist şi ale trecutului mai îndepărtat

Spre deosebire de reformele postbelice ale administraţiei publice din vestul şi nordul Europei al căror obiectiv era să revizuiască sistemele de administraţie subnaţională care erau fără îndoială democratice, dar care trebuiau eficientizate, reformele de după 1989 din Europa Centrală şi de Est s-au confruntat cu dubla sarcină a transformării sistemelor profund nedemocratice şi în mare măsură ineficiente în sisteme atît democratice cît şi eficiente. Moştenirile instituţionale şi culturale împovărătoare ale trecutului comunist complicau procesul de reformă. Pentru a sublinia greutatea acestei moşteniri instituţionale dificile şi amploarea sarcinilor cu care se confrunta reforma, vom aminti pe scurt trăsăturile şi logica sistemului de tip sovietic al administrării teritoriale care trebuia demontat de reforme.

Ca parte integrantă a sistemului puterii politice comuniste din Europa Centrală şi de Est, administraţiile teritoriale respectau două reguli doctrinare elementare ale acestui sistem: principiul „centralismului democratic" şi cel al „autorităţii omogene de stat". Cea dintîi obliga toate unităţile administraţiei inferioare, inclusiv organele alese, să accepte şi să implementeze – fără nici o critică – deciziile organelor superioare. Potrivit celui de-al doilea, nu putea apare, prin definiţie, nici o contradicţie între „adevăratele interese" ale statului şi subsistemele sale teritoriale deoarece se presupunea că acestea exprimau interesele clasei muncitoare definite de Partidul Comunist. Un singur organ politic şi administrativ – versiunea locală a „sovietului" – era făcut de aceea responsabil la nivel local pentru susţinerea atît a intereselor locale cît şi a celor centrale şi funcţiona atît ca organism reprezentativ cît şi executiv. Principalele trăsături ale sistemului pot fi descrise precum urmează:

- Nu era democratic. Puterea care lua în realitate deciziile referitoare la probleme locale cheie era deţinută de birocraţia Partidului Comunist.
- Sistemul era şi centralist. Orice autoguvernare teritorială autentică era exclusă.
- Administraţia teritorială nu avea bază economică şi financiară.
- Integrarea orizontală în cadrul şi între domeniile administrative era slabă. Relaţiile pe verticală predominau atît în politică cît şi în economie, unde perspectiva sectorială era de departe cu mult mai importantă decît cea teritorială.

Exista desigur, o diferenţă între modelul oficial al administrării subnaţionale şi faţa sa de zi cu zi, iar situaţia nu era nici ea identică în cele trei ţări. Nici sistemul nu a fost în totalitate unul static în timpul celor patruzeci de ani de regim comunist. În toate ţările au fost introduse mai multe măsuri reformatoare, menite să adapteze sistemul la climatul politic schimbător precum şi la necesităţile funcţionale în curs de apariţie. Unele din ele au introdus chiar elemente modeste

de descentralizare şi democratizare. Totuşi schimbările nu au fost de aşa natură încît să atingă fundamentele sistemului.

După 1989 moştenirea administraţiei subnaţionale de tip sovietic a avut o mai mare influenţă asupra culturii politice şi administrative care însoţea noile sisteme de administraţie locală şi regională decît asupra aspectului lor structural. Deşi au fost înfiinţate noi structuri insitituţionale prin reformele de după 1989, vechile relaţii neoficiale, modelele de comportament şi stereotipurile au supravieţuit adeseori şi au colonizat noul sistem. Mai era apoi şi publicul în general a cărui cultură politică, formată în timpul unor regimuri autoritariste opresive, se schimba doar încet în noul mediu democratic. Această moştenire a fost caracterizată (cf. *Rose şi al.* 1995) printr-o separare a sferei private şi a celei publice în gîndirea populară prin neîncredere în instituţii, în orice reprezentare politică şi în orice proceduri oficiale precum şi prin refuzul cetăţenilor de a se implica în chestiunile publice şi de a deţine funcţii publice.

Pe lîngă moştenirea comunistă, mai vechile tradiţii ale administraţiei publice au jucat şi ele parţial un rol în reformele de după 1989. Administraţia teritorială are o istorie destul de îndelungată în toate aceste trei ţări din Europa Centrală şi de Est, iar sistemele de dinaintea comunismului au furnizat oarecare inspiraţie reformatorilor. În teritoriile care au aparţinut fostei monarhii austro-ungare, administraţia teritorială modernă a fost fondată încă din anii 1860. Cu unele schimbări, elementele acestui sistem au fost menţinute în statele succesoare monarhiei, iar unele dintre acestea au servit şi de această dată ca punct de referinţă în timpul recentelor reforme publice. Urme ale acestei tradiţii pot fi recunoscute, de pildă, în sistemul ceh actual de administraţie locală – adoptarea unui model cu dublă funcţie de administraţie locală, a unui organ executiv colectiv (în locul unuia individual), şi totodată a unui primar relativ slab, ales indirect. Pe de altă parte, în cazul Ungariei s-a susţinut că noua structură abia dacă mai păstrează vreo caracteristică a vechilor tradiţii (*Horváth T.M.* 2000b: 46).

3. Reformele administrării municipale

Noile administraţii locale (municipale) democratice au fost înfiinţate în cele trei ţări încă din 1990, cînd a fost aprobată legislaţia necesară şi au avut loc primele alegeri locale. Codificarea reglementărilor de bază ale noului sistem şi crearea autoguvernărilor locale au reprezentat principalele realizări ale acestui prim an. În anii ce au urmat a fost elaborată mai multă legislaţie în domeniu. Totodată, reglementările iniţiale au fost ajustate prin amendamente ulterioare. În Republica Cehă şi în Polonia statutul autoadministrării teritoriale era ancorat în noile constituţii naţionale adoptate în 1992 (în vigoare din 1993) şi, respectiv, din 1997. În Ungaria acelaşi lucru a fost realizat prin amendamentele din 1990 şi 1994 la constituţia existentă. Alegerile locale au avut loc la intervalele regulate de patru

ani – în 1990, 1994 şi 1998. Mai jos vom caracteriza sumar sistemele de guvernare municipală ce au rezultat, pe măsura apariţiei lor în cele trei ţări – după cîteva peripeţii – în anii 1999-2001 (cf. *Horvath, T.M.* 2000a). Relativa similaritate între aceste trei sisteme naţionale justifică această abordare generalizatoare.

3.1. Vedere generală asupra reformelor

Administraţiile locale există în municipalităţile rurale (sate), municipalităţi rural-urbane (numai în Polonia), municipalităţi urbane (oraşe), sectoare de oraşe şi oraşe-capitală. Cu excepţia oraşelor-capitală, nu se face nici o distincţie oficială între diferitele tipuri de municipalitate în ce priveşte structura de bază şi competenţele autoadministrării lor. În 1999 erau 6.230 de municipalităţi în Republica Cehă, 3.131 în Ungaria şi 2.483 în Polonia (*Horváth, T.M.* 2000b: 47). Structura „neintegrată", fragmentată a administraţiei locale din Republica Cehă (unde aproape 80% din municipalităţi au o populaţie de sub 1.000 de locuitori) şi în Ungaria (cu o cotă de 55% a acestor municipalităţi mici), contrastează cu structura destul de unificată (integrată) din Polonia, unde nici o municipalitate nu are populaţia sub pragul de o mie.

Tabelul 3. *Distribuţia municipalităţilor în funcţie de mărime - Republica Cehă, Ungaria, Polonia*

Populaţia	Republica Cehă %		Ungaria %		Polonia %	
	Municip.	Popul.	Municip.	Popul.	Municip.	Popul.
0-999	79.4	17.1	54.8	7.8	-	-
1,000-4,999	16.4	19.8	36.6	23.8	23.0	5.8
5,000-9,999	2.0	8.6	4.2	9.2	43.4	19.8
10,000-49,999	1.8	21.4	3.7	22.4	29.5	35.5
50,000-99,999	0.3	12.1	0.4	7.0	2.3	9.7
100,000+	0.1	20.9	0.3	29.8	1.8	29.1
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Note:
1. Republica Cehă 2001, Ungaria 1997, Polonia 1996
2. Inexactităţi nesemnificative pot apărea în datele privind Polonia, datorită standardizării graniţelor interne
Surse: Oficiul de Statistică Ceh - Recensământ 2001, Temesi 2000, Kowalczyk 2000

Municipalitățile sînt entități juridice cu drept de proprietate, cu venituri proprii și buget independent. Ele execută atît funcții de autoguvernare cît și unele funcții ale administrației de stat. În ce privește autoguvernarea, domeniile lor de competență cuprind chestiuni de importanță locală și pot fi atribuite municipalităților doar prin legi parlamentare. În mod tipic, între sarcinile lor obligatorii se află dotările școlilor primare și nivelului preșcolar, asistența primară a sănătății, unele servicii sociale, cultura și recreerea, infrastructura locală (drumurile, iluminatul public, alimentarea cu apă, electricitate, gaz, rețeaua de canalizare, drumurile locale, transportul public local), întreținerea cimitirelor, prevenirea incendiilor, siguranța publică locală și planificarea dezvoltării (lista responsabilităților diferă întrucîtva de la o țară la alta). Pe lîngă responsabilitățile obligatorii comune tuturor municipalităților, administrațiile municipale își pot asuma și alte responsabilități opționale (lucru care se întîmplă mai cu seamă în rîndul municipalităților urbane). Ca unități ce se autoguvernează, municipalitățile nu sunt subordonate nici unui organ al administrației de stat. Aceste organe au autoritate doar în supravegherea legalității deciziilor municipalităților și în auditul conturilor lor. De asemenea, nu există nici o relație pe verticală între autoguvernările municipale și cele regionale.

Cea mai înaltă autoritate a autoguvernării municipale este un organ reprezentativ care este ales la fiecare patru ani de către cetățenii locali. Astfel de „parlamente locale" – numele lor real diferă de la țară la țară – sunt cele mai înalte organe de decizie ale administrației locale. Pe lîngă ele, există organe executive locale alese – fie colective (cum sunt consiliile municipale din Republica Cehă și Polonia) sau individuale (cum sunt primarii din municipalitățile din Ungaria). Aceste organe executive sunt alese fie direct de cetățenii locali (primarii din Ungaria) sau indirect de către organele reprezentative locale (consiliile cehe și poloneze). În Republica Cehă și în Polonia funcțiile executive le sunt conferite și primarilor, în Republica Cehă aleși de organele reprezentative locale, iar în Polonia numiți de acestea. În Polonia, totuși, în 2002 s-a luat decizia de a se trece la alegerea directă a primarilor de către cetățenii locali, consolidîndu-li-se astfel poziția.

Sarcinile de zi cu zi ale municipalităților sunt asumate de birouri administrative municipale, conduse de ofițeri administrativi superiori (titlurile lor oficiale sunt și ele specifice fiecărei țări) care sunt funcționari publici numiți. În municipalitățile mici, cum există în Republica Cehă, unde nu pot fi instituite birouri administrative, poate fi numit un singur administrator sau această responsabilitate este asumată de primarul însuși.

Pe lîngă autoguvernare, unele sarcini adminstrative de stat sunt îndeplinite și de nivelul municipal (și de cel intermediar). Există trei modalități în care este tratată această problemă. 1. Unele sarcini (precum, în Republica Cehă, administrarea impozitelor și a vămii, oficiile de muncă, administrarea bunăstării sociale, administrarea școlilor, protecția mediului, autoritatea sanitară, administrația veterinară și alte domenii) sunt îndeplinite de agenții specializate deconcentrate teritorial ale ramurilor individuale

ale guvernării centrale funcționînd independent de administrațiile locale (aceste oficii sunt uneori poreclite drept „deco"-uri). 2. Anumite sarcini administrative sunt delegate de către statul central municipalităților sau regiunilor autoguvernate, care le execută în numele lui prin organele proprii. Acest „model al dublei-funcții" al administrării locale este folosit în toate cele trei țări la nivel municipal: primarii și birourile administrative locale supravegheate de aceștia au dubla funcție de a fi în serviciul autoadministrației locale cît și unele responsabilități ale administrației de stat. Sfera responsabilităților transferate de stat administrațiilor locale diferă în funcție de mărime și de alți parametri ai municipalităților (de pildă, în Republica Cehă, 383 de municipalități selectate au fost însărcinate să îndeplinească și pentru regiunile învecinate un set lărgit de funcții delegate). În această țară, modelul dublei funcții a fost adoptat și pentru palierul intermediar (provincial). 3. Cea de a treia opțiune, preferată în Polonia și Ungaria la nivel provincial (voivodate și județe), este aceea de a institui birouri administrative ale statului central paralele cu organele autoguvernării și independente de acestea.

Spre deosebire de Ungaria, unde reforma financiară a fost implementată anterior schimbărilor structurale ale administrației locale, în celelalte două țări noile sisteme de *reglementare financiară* au urmat abia după ce au fost introduse aceste schimbări. Veniturile realizate din taxe de către administrația locală își au în mod tipic următoarele surse:

- impozitele – acelea care se varsă exclusiv în trezoreriile municipale (impozitul pe bunurile imobiliare în Republica Cehă; impozitul pe bunurile imobiliare, impozitul pe venitul realizat de pe urma bunurilor imobiliare, impozitul pe turism și alte taxe în Ungaria și în mod similar în Polonia) precum și impozitele împărțite cu statul central (impozitul pe venitul personal din salarii și impozitul pe venitul persoanelor juridice în Republica Cehă; impozitul pe venitul persoanei fizice și alte taxe în Ungaria; impozitul pe venitul persoanelor fizice și pe cel al persoanelor juridice în Polonia). În toate aceste trei țări impozitul pe venitul persoanelor fizice constituie de departe cea mai importantă sursă de impozitare.
- Surse locale independente – impozite locale, taxe și cotizații, încasări din proprietatea municipală, transferuri de la organizații înființate de municipalități, profituri din activități municipale, din împrumuturi și titluri municipale, donații etc.
- Subvenții și fonduri de la bugetul de stat – fonduri bloc ce sprijină serviciile sociale asigurate de municipalități și alte beneficii ale activității lor, fonduri specifice acoperind costuri de capital, subvenții compensatorii și subvenții pentru îndeplinirea sarcinilor delegate (transferate) etc.

Reglementările concrete cu privire la impozite și mărimea lor relativă sunt specifice fiecărei țări. Trebuie subliniate în mod special două tendințe ale sistemelor naționale de impozitare ale administrațiilor locale (*Horváth, T.M.* 2000b: 55). Prima este rolul tot mai mare al impozitelor în structura încasărilor din impozite în anii

'90; producerea venitului a avut astfel un rol mai mare în hotărîrea capacităţilor administraţiilor locale. Cea de a doua tendinţă este caracterul schimbător al implicării statului: sistemele fondurilor sunt introduse pentru a înlocui subvenţiile: administraţiile locale trebuie să îşi depună candidatura pentru obţinerea de fonduri potrivit unor condiţii prescrise. În afară de fondurile generale normative, au fost introduse fonduri speciale pentru obiective specifice.

Între cheltuielile administraţiei locale, învăţămîntul (în principal şcolile primare) a reprezentat în toate cazurile cea mai mare cheltuială. De pildă, în Polonia (date pentru 1997) ele reprezentau 38% din totalul cheltuielilor, urmate de construcţia de locuinţe şi de economia municipală cu 27%, cheltuielile de administraţie şi asistenţa socială cu 12% şi, respectiv, 11% (*Temesi* 2000: 238).

După cum am menţionat, prima etapă a reformelor administrării subnaţionale care au avut ca ţintă administraţia municipală, poate fi evaluată drept un succes. Sarcinile sale au fost în mare măsură îndeplinite – administraţia locală de tipul sovietelor a fost desfiinţată, au fost instituite şi ancorate prin legislaţia cuvenită sisteme de administrare locală democratice în municipalităţi, au fost recrutaţi noi politicieni locali. Au fost stabilite temeiurile economice ale administraţiei locale, a fost stimulat activismul local şi multe oraşe şi sate au trăit o dezvoltare încurajatoare. Dintre cele trei reforme, cea ungară a fost cea mai bine pregătită, cea mai cuprinzătoare şi totodată cea mai liberală. Ea a fost singura reformă care a introdus, de la începutul procesului de democratizare, autoadministrarea atît la nivelul local cît şi la cel regional.

În ciuda unei fluctuaţii, tendinţa cetăţenilor este de a avea încredere în noile autorităţi locale şi în cea mai mare parte sunt satisfăcuţi de acestea (*Illner* 1997).[9] În Republica Cehă cetăţenii care aveau încredere în administraţiile locale şi care erau mulţumiţi de activitatea acestora i-au depăşit constant în număr pe cei care erau neîncrezători şi nemulţumiţi. (Cf. Tabelele 4 şi 5).

Tabelul 4. *Încrederea în administraţia locală în Republica Cehă*

	% cetăţenilor	
	încrederea în administraţia locală	neîncrederea în administraţia locală
1993	48	43
1994	46	44
1995	57	25
1996	55	26
1997	48	31
1998	50	31

Notă: date la jumătatea anilor de mai sus
Sursa: Institutul de Cercetare a Opiniei Publice, Informaţii din sondaj

Administrațiile locale cehe se bucură de un nivel relativ înalt de încredere în comparație cu alte instituții politice (în ce privește guvernarea centrală, proporția celor care aveau încredere în ea față de cei ce nu aveau încredere era de 43% la 54%; pentru parlament proporția era de 27% la 54% în 1997 – date ale Institutului de Opinie Publică). De asemenea, datele referitoare la mulțumirea cetățenilor față de activitatea consiliilor locale erau pozitive. (Cf. Tabelul 5). Cetățenii erau mulțumiți și de activitatea oficiilor municipale: 48% erau mulțumiți în comparație cu cei 33% nemulțumiți la sfîrșitul lui 1996. În timp, proporția a fost mai mult sau mai puțin stabilă (Institutul pentru Cercetarea Opiniei Publice, Informare asupra cercetării nr. 9611).

Tabelul 5. *Mulțumirea cetățenilor cu privire la realizările consiliilor locale în Republica Cehă*

	% cetățenilor	
	mulțumiți de consiliile locale	numulțumiți de consiliile locale
1993	38	34
1994	34	23
1996	47	26
1998	43	18
1999	48	19
2000	49	19

Sursă: Institutul de Cercetare a Opiniei, Informații din sondaj

Cu excepția Poloniei, date recente cu privire la reprezentativitatea percepută a administrațiilor locale în cele trei țări sunt și ele moderat pozitive: din cei chestionați în cadrul unor sondaje de opinie de nivel național, 51% din Republica Cehă și 52% din Ungaria credeau că administrațiile locale reprezintă interesele a aproape tuturor cetățenilor din municipalitățile lor (în opoziție cu 35% și, respectiv, 42% care credeau că numai o minoritate de interese erau reprezentate). Polonezii au fost mai sceptici – cifrele respective au fost de 39% și 48% (citate din Swianiewicz 2001). (Cf. Tabelul 6.) Relativ pozitivă a fost și evaluarea cetățenilor asupra prezentului în comparație cu administrația locală de dinainte de 1989 în Ungaria. (Cf. Tabelul 7.) Nu există date în acest sens din celelalte două țări.

Tabelul 6. *Interesul reprezentat de către administrațiile locale - opinia cetățenilor în Republica Cehă, Ungaria și Polonia*

A cui interese sînt reprezentate	Republica Cehă	Ungaria	Polonia
		%	
- aproape a tuturor cetățenilor	8	12	12
- majoritatea cetățenilor	43	40	27
- o mică parte a cetățenilor	24	22	21
- numai a grupurilor mici	11	20	27
- nu știu	14	6	13
Total	100	100	100

Sursa: „Panstwo a interesy obywateli w Polsce, Czechach, na Wegrzech i na Litwie, Bulletin CBOS No. 81 / 2000, quoted after Swianiewicz 2000: 25

În vreme ce informația fragmentată de mai sus sugerează atitudini în general pozitive ale cetățenilor față de administrațiile locale reformate din toate cele trei țări, puținătatea unor cercetări comparatiste face imposibilă o analiză mai sistematică a celor trei țări. Datele din tabelul 6 sugerează că este foarte posibil ca polonezii să fie cei mai sceptici din cele trei națiuni. Poate – dar aceasta este doar o ipoteză – structura unificată a administrațiilor locale poloneze, în care autoritățile locale sunt mai distante față de cetățeni decît în celelalte două țări care au o structură fragmentată, a contribuit la această diferență.

Tabelul 7. *Evaluarea administrației locale prezente față de cel comunist de către cetățenii din Ungaria*

	1991	2000
	%	%
Mult mai rea	4	10
Mai rea	6	13
La fel	46	41
Mai bună	38	28
Mult mai bună	6	8
Total	100	100
Nu răspund	*10*	*15*

Sursa: adaptat după Swianiewicz 2000: 129

3.2. Probleme rămase în suspensie şi reflectarea lor în politici

Deşi în linii mari reuşită, reforma administraţiei municipale a lăsat cîteva probleme nerezolvate şi a creat altele cîteva noi. Dintr-o listă mai lungă de astfel de chestiuni, vom menţiona aici doar cîteva, pe care le considerăm relevante, unele dintre ele fiind comune tuturor celor trei ţări, iar altele specifice doar cîte uneia.

Un produs secundar neprevăzut al reformei a fost *fragmentarea administraţiei locale* – o problemă relevantă în Republica Cehă şi Ungaria, însă prea puţin resimţită în Polonia cu structura sa de administraţie locală unificată. (Cf. Tabelul 3.) Localismul de după 1989, împreună cu legislaţia liberală care dă posibilitatea unei separări uşoare între acele părţi ale municipalităţilor existente care au optat pentru independenţă administrativă, a contribuit în ambele ţări la o fragmentare spontană de anvergură a structurii administrativ-teritoriale existente. Multe municipalităţi care fuseseră unificate în primii ani de către administraţia comunistă s-au separat iarăşi în părţile lor originare. Anterioara unificare a fost respinsă ca un act de centralism. Criteriile raţionalităţilor economice şi organizaţionale au jucat arareori vreun rol în luarea deciziilor de separare. În perioada 1990-1993 numărul municipalităţilor a crescut cu jumătate în cazul ceh, şi aproape s-a dublat în cel ungar, pentru a se stabiliza în cele din urmă la 6.200 în cazul Republicii Cehe şi la 3.100 în cel al Ungariei. În ambele ţări, cea mai mare proporţie a municipalităţilor o reprezintă aşezările mici: procentajul municipalităţilor cu mai puţin de 1000 de locuitori este de aproximativ 80% în Republica Cehă (date pentru 1997) şi în jur de 55% în Ungaria (date din 1999). În Polonia nu există nici o municipalitate atît de mică. (Cf. Tabelul 3.)

Separarea a împlinit ambiţiile locale, a compensat nedreptăţile resimţite ca urmare a unificărilor forţate, a întărit sentimentul local şi a activat în multe cazuri iniţiative locale şi participarea civică. Uneori a adus şi avantaje economice pentru municipalităţile care s-au separat. În acelaşi timp însă, fragmentarea care a rezultat la nivelul administraţiei locale a cauzat probleme grave. Micile administraţii locale sînt în general prea mici pentru a funcţiona corespunzător ca unităţi politice, administrative şi economice. Ele nu pot mobiliza suficiente resurse personale, politice, economice şi organizaţionale, nu pot lansa proiecte de dezvoltare mai ambiţioase sau asigura suficiente servicii; de asemenea, ele sînt prea mici ca parteneri în negocierea cu birourile de stat (*Illner* 1997). În cadrul unei structuri fragmentate, cresc diferenţele intermunicipale în asigurarea serviciilor, iar echitatea este dificil de realizat (*Barlow* 1992).

Sînt dezbătute argumentele pro şi contra administraţiei locale fragmentate, dar opinia prevalentă între politicieni şi experţi este că o formă oarecare de unificare este inevitabilă. Întrucît o reformă deschisă, impusă din exterior ar fi imposibil de susţinut din punct de vedere politic, ambele ţări trebuie să tolereze existenţa prelungită a administraţiilor locale mici şi în acelaşi timp să găsească o cale de a

compensa dezavantajele situației. Problema o constituie găsirea echilibrului potrivit între aspectul participativ al administrației locale, care este în favoarea municipalităților mai mici, și cerințele eficacității economice și administrative precum și ale democrației reprezentative, care favorizează unitățile mai ample. Orice eforturi de unificare a structurii administrației locale pot fi doar treptate și trebuie pregătite cu grijă într-un chip democratic. O metodă fezabilă este de a ușura municipalitățile mici de sarcinile lor adminstrative și de a încredința aceste obligații unei rețele de orașe și metropole selectate care ar asigura apoi servicii administrative și pentru unitățile mai mici învecinate; cu alte cuvinte, să se introducă – cel puțin implicit – încă un nivel de administrație locală (*Hampl și Mueller* 1998). În același timp, trebuie sprijinită cooperarea intermunicipală care ar putea duce mai tîrziu la unificarea autentică a municipalităților mici.

Atît Republica Cehă cît și Ungaria se mișcă în această direcție. În Republica Cehă, 383 de orașe și metropole – 6% din numărul total al municipalităților – erau înzestrate cu o sferă extinsă de responsabilități transferate și erau însărcinate să le exercite în regiunile învecinate. Este în curs de pregătire o reformă care va diferenția și mai mult între municipalități în ce privește sfera responsabilităților lor: 194 de municipalități urbane au fost selectate din totalul menționat mai sus care vor fi înzestrate cu încă și mai multe responsabilități pe care să le exercite în teritoriile înconjurătoare. În Ungaria, municipalitățile, chiar și cele mici, sunt obligate să folosească serviciile notarilor publice – profesioniști calificați ai administrației publice.

Situația financiară dificilă a administrațiilor locale. Cota municipalităților împovărate de bugete dezechilibrate și datorii este în creștere. De pildă, în Republica Cehă 67% din municipalități aveau datorii în 2001 (sursa Ministerul de Finanțe al Republicii Cehe). Aceasta este rezultatul insuficientei discipline financiare a unor autorități locale, al lipsei lor de experiență în tratarea problemelor financiare, al calificării necorespunzătoare a personalului administrației locale și, nu în ultimul rînd, al slăbiciunii economice a multor municipalități ale căror responsabilități și datorii nu sunt cuplate cu resurse financiare adecvate. Lipsindule resurse suficiente pentru investiții capitale, municipalitățile au adeseori tendința de a lichida bunuri imobiliare municipale sau de a lua împrumuturi de la bănci, fără a fi capabile să le înapoieze. Este general cunoscut faptul că sarcinile cu care municipalitățile, mai cu seamă cele urbane, se confruntă în modernizarea infrastructurii publice neglijate nu se reflectă pe măsură în veniturile lor. Reacția la aceste evoluții ar trebui să fie (și deja a fost) înăsprirea prevederilor care reglementează finanțele locale, introducerea unor audituri mai severe și îmbunătățirea competenței oficialilor administrației locale.

Insuficienta delimitare și confuzia rezultată între ariile de competență proprii și cele transferate administrației locale. Cu toate că cele două domenii sînt distinse una de alta oficial prin legislație, autoritățile locale găsesc adesea dificil să tragă

o linie între ele în munca lor de zi cu zi. Încă şi mai puţin transparentă este diferenţa pentru cetăţenii obişnuiţi care aşteaptă ca problemele lor să fie rezolvate, indiferent de care dintre cele două faţete ale administraţiei locale este implicată. Aceasta constituie în mod clar o provocare pentru legiuitori.

Participarea scăzută a cetăţenilor la administraţia locală. Acceptarea iniţial favorabilă de către populaţie a noilor administraţii locale ca o ocazie de participare politică a fost limitată în timp. Dacă încrederea în administraţiile locale şi satisfacţia faţă de activitatea lor s-a menţinut (Cf. Tabelelor 4 şi 5) în schimb voinţa cetăţenilor de a participa activ la conducera municipalităţilor lor este în scădere. Scepticismul a cîştigat teren şi în ce priveşte relevanţa politicii locale, posibilitatea de a influenţa treburile locale şi chestiunea reprezentativităţii administraţiilor locale.[10] Participarea la alegerile locale a fost destul de mică în toate cele trei ţări – mai puţin de 50% în Ungaria şi Polonia, şi mai mare, însă aflată în scădere de-a lungul timpului, în Republica Cehă.

Tabelul 8. *Participarea la alegerile locale în Republica Cehă, Ungaria şi Polonia (în procente)*

	1990	1994	1998
Republica Cehă	74	62	58
Ungaria	40	43	46
Polonia	42	32	46

Sursă: adaptat după Swianiewicz 2000: 26

Îndepărtarea cetăţenilor de politică şi lipsa de voinţă de a participa la viaţa publică au fost în parte un sindrom moştenit de la regimurile anterioare. De asemenea, fenomenele negative care au uneori loc în politica locală actuală – luarea deciziilor fără transparenţă, clientelismul, corupţia, coabitarea dintre politică şi afaceri, politicianismul şi disputele meschine etc. – pot adînci îndepărtarea cetăţenilor. Ineficienţa multor administraţii locale, a celor prea mici pentru a asigura dezvoltarea locală, poate contribui la menţinerea unei astfel de atitudini. S-ar putea descoperi că, pe termen lung, succesul politic al administraţiilor locale din Europa Centrală şi de Est va fi determinat mai mult de abilitatea sa de asigura servicii populaţiei locale şi de a sprijini dezvoltarea locală decît de oportunitatea pe care o oferă cetăţenilor pentru a participa la viaţa politică.

Descentralizarea excesivă a fost menţionată uneori ca una din problemele reformei administraţiei locale, de pildă în Ungaria şi Republica Cehă. S-a observat într-adevăr că „reforma administraţiei locale a mers mai repede şi mai departe –

cu mult mai departe – în Ungaria decît în alte țări foste socialiste din Europa" (*Davey* 1995: 74). În rîndul unor politicieni și experți în administrație publică s-a vehiculat opinia potrivit căreia descentralizarea locală a mers prea departe în anii '90, provocînd probleme juridice, administrative, politice și economice, și că ar trebui, ca atare, restrînsă într-o oarecare măsură. Obiecții similare se pot auzi și în Republica Cehă. Aceasta poate fi adesea o expresie a îndreptățitei stînjeneli provocate de funcționarea imperfectă a municipalităților mici, în special în chestiuni financiare. (Cf. mai sus.) Diferitele măsuri în sprijinul cooperării administrațiilor locale și unificarea lor de jos în sus sînt căi legitime pentru a face față unor astfel de probleme și ele nu ar trebui discreditate ca „recentralizare". Totuși, vocile care subliniază „excesiva descentralizare" trebuie tratate cu prudență întrucît ele pot fi ușor manifestarea instinctelor centraliste împărtășite de mulți oficiali ai guvernării centrale și de politicieni de nivel național.

4. Reformele de la nivelul intermediar

În vreme ce, în ciuda problemelor mai sus menționate, acea parte a reformei care a tratat administrația municipală a fost relativ lipsită de asperități în toate cele trei țările, situația a fost diferită în ce privește guvernarea la nivelul intermediar (regional) – mai cu seamă în Republica Cehă și în Polonia. Puține au fost inovațiile introduse la acest nivel în prima etapă a reformei guvernării subnaționale din 1990-1993, deoarece se presupunea că aveau să urmeze schimbări mai substanțiale la puțin timp după aceea ca o a doua etapă a reformei teritoriale. Aceasta fost însă considerabil întîrziată, iar reformele la nivel intermediar au fost implementate doar destul de recent în aceste două țări.

4.1. Cauzele întîrzierii

Pot fi menționate mai multe cauze pentru care reformele administrării de nivel intermediar au fost problematice. Aici le vom menționa pe acelea care au jucat un rol important mai cu seamă în Republica Cehă; unele din ele ar putea fi relevante și pentru Ungaria și Polonia.

1. Avîntul inițial al reformei teritoriale s-a epuizat după ce cea mai mare parte a entuziasmului postrevoluționar cu privire la această reformă a fost folosit în reconstrucția administrației municipale în perioada 1990-1993. Atenția legiuitorilor a fost mai tîrziu complet captată de reforma economică și, în cazul Republicii Cehe, de construirea noului stat pe ruinele Cehoslovaciei care a încetat să existe în 1993. Mai mult, publicul nu a exercitat nici un fel de presiune asupra legiuitorilor să continue reforma regională care, în consecință, nu a figurat ca o chestiune importantă în campaniile electorale.

2. Reforma administrării de nivel regional a fost în mod just percepută de actorii politicii ca fiind mai relevantă în distribuirea puterii politice în țară decît

reforma locală. Ea a devenit de aceea mai disputată. Conflictele au dus în cele din urmă la o fundătură politică care a blocat progresul pe mai departe atît în Republica Cehă cît şi în Polonia.

3. Birocraţiile de nivel naţional au întîrziat uneori indirect sau chiar au paralizat reforma la nivel intermediar din cauza temerilor că vor fi nevoite să renunţe la unele din prerogativele lor. Într-adevăr, înfiinţarea regiunilor autoguvernate implica transferul unor competenţe şi puteri de decizie de la ministerele centrale către noile administraţii regionale.

4. Politicienii locali nu au arătat multă simpatie faţă de înfiinţarea noilor autorităţi regionale deoarece se temeau (nejustificat) că aceasta le-ar fi redus din propriile lor arii de competenţă şi resurse financiare. Astfel, de pildă, majoritatea primarilor oraşelor cehe (59%) nu au afirmat într-o cercetare din 1997 că absenţa administraţiilor alese de nivel intermediar ar fi o chestiune importantă (*Mayors* 1997).

5. În Republica Cehă înfiinţarea regiunilor şi a autorităţilor regionale nu era socotită o prioritate de către marele public şi, într-adevăr, sprijinul său a scăzut constant. Prevala opinia potrivit căreia, în vreme ce descentralizarea guvernării este de dorit în principiu, înfiinţarea autorităţilor regionale ar constitui un proiect exagerat de costisitor, ce ar consolida birocraţia de stat şi aşa supradimensionată şi ar creşte distanţa dintre cetăţeni şi serviciile administrative.[11]

6. Autorităţile de nivel intermediar de dinainte de 1990 reprezentau elementul cel mai discreditat al administraţiei teritoriale comuniste, iar resentimentele au blocat reconstrucţia lor după 1989.

7. Revizuirea administraţiei de nivel regional era din punct de vedere conceptual şi tehnic o sarcină mai copleşitoare decît fusese administraţia locală. Ea implica mai multă muncă legislativă şi atrăgea pe umerii Parlamentului exigenţe considerabile.

Prelungirea stării de provizorat în ce priveşte administraţia şi guvernarea de nivel regional era păgubitoare. Ea nu permitea finalizarea arhitecturii de ansamblu a reformei administraţiei publice şi perpetua existenţa multor lipsuri şi puncte vagi în legislaţie precum şi o anume nesiguranţă în relaţiile interguvernamentale. Ea lăsa descoperite chestiuni care ar fi fost administrate corespunzător la nivel regional. Ea a contribuit la proliferarea în gol a filialelor deconcentrate teritorial ale agenţiilor guvernării centrale („deco"-urile). Ea a creat tensiuni politice aţîţate de elitele regionale nemulţumite şi a atras critica organismelor europene după ce ţara şi-a depus candidatura pentru aderarea la UE.

4.2. Interludiul

Înainte să se pună în cele din urmă în mişcare cea de a doua etapă a reformei (în Republica Cehă în 1997; în Ungaria încă din 1994; în Polonia în 1997-1998, după ce avîntul iniţial a dat greş în 1993), situaţia administraţiei şi guvernării

intermediare putea fi caracterizată drept provizorie. Unele din fostele structuri de guvernare intermediară au fost desființate, altele au fost păstrate într-o formă mai mult sau mai puțin modificată și au fost create ad hoc unele structuri noi.

În *Republica Cehă*, consiliile alese de tipul sovietelor, care existaseră înainte în districte, au fost desființate în 1990. Au fost păstrate temporar 76 (apoi 77) de districte pînă la sfîrșitul lui 2002 ca unități teritoriale ale administrației de stat generale, fără nici o funcție de autoguvernare. Administrația de stat este făcută de birouri districtuale ale căror șefi sînt numiți de guvernarea centrală. Biroul districtual este un organism de apel al deciziilor administrative ale autorităților municipale, el supraveghind activitatea birourilor municipale în ce privește responsabilitățile lor transferate. Totodată, fostul palier intermediar superior de administrație subnațională – cele opt administrații provinciale („regionale") – a fost desființat cu totul în 1990 fără a fi înlocuit de nici o structură. Crearea noilor provincii ca unități de autoguvernare era preconizată încă din 1992 în Constituția Republicii Cehe, însă nu a fost pusă în aplicare pînă la sfîrșitul lui 1997. Pînă în toamna lui 2000, cînd au fost alese în cele din urmă noile administrații provinciale, autoguvernarea a existat exclusiv la nivel municipal.

În *Ungaria*, golul dintre prima și a doua etapă a reformei a fost scurt și nesemnficativ. Împărțirea tradițională a țării în 19 unități de nivel intermediar – județele – a fost păstrată după 1989. Administrațiile județene de tipul sovietelor au fost desființate și înlocuite de administrații democratice alese indirect. Au fost create opt regiuni administrative (inclusiv Budapesta) ca arii operaționale ale prefecților statului („comisari ai republicii") a căror responsabilitate era să supravegheze legalitatea activităților administrațiilor locale și să coordoneze activitățile „decor"-urilor. Aceste structuri au avut viață scurtă și au fost modificate la începutul anului 1994.

Polonia, unde perioada de tranziție dintre cele două etape ale reformei a fost aproape la fel de lungă ca în Republia Cehă, nu a avut nici o autoguvernare regională pînă la sfîrșitul lui 1998. După 1989 cele 49 de provincii („voivodate") existente au fost păstrate ca unități teritoriale de nivel superior ale administrației de stat naționale exclusiv, iar fostele consilii provinciale alese de tipul sovietelor au fost desființate. Pe lîngă provincii, mai existau 268 de județe („rejon"-uri) ca subdiviziuni administrative auxiliare. Pregătirile de reformare a administrației intermediare au progresat pînă în 1993, cînd au fost oprite din motive politice. Au urmat niște măsuri parțiale în 1994-1996, inclusiv un program pilot care lărgea aria de competență a marilor orașe. Reforma a fost pusă din nou în mișcare în 1997 și a fost încheiată în 1998-1999 prin implementarea descentralizării radicale la nivel regional.

4.3. Vedere de ansamblu asupra refomelor

Reformele nivelului regional din Polonia și ceva mai tîrziu și din Republica Cehă au pus capăt blocajului din a doua jumătate a anilor '90 și au umplut în cele

din urmă golul sistemic. Structura administrației intermediare care a rezultat va fi descrisă succint în paragrafele următoare.

Republica Cehă 1997-2001[12]

După cum am menționat, constituția cehă care a intrat în vigoare în 1993 cuprindea deja prevederi pentru înființarea autoguvernării provinciale – „unitățile autoguvernării teritoriale superioare", însă această cerință nu a fost implementată vreme de încă patru ani. S-a pus capăt lungului blocaj în 1997 și a fost nevoie de alți patru ani înainte ca noile guvernări provinciale să înceapă să funcționeze în 2001.

Pentru început, a fost adoptată o lege în 1990, în vigoare din 2000, care împărțea țara în paisprezece *provincii* („regiuni"), inclusiv Praga. Această lege trata doar aspectul geografic al noii structuri, lăsînd deoparte alte chestiuni semnificative (statutul provinciilor, organele lor, competența lor, alegerile organismelor reprezentative, finanțele etc.). Legislația suplimentară a fost aprobată în parlament doar în 2000, primele alegeri regionale au avut loc în toamna lui 2000, iar noile administrații provinciale au fost instalate la începutul lui ianuarie 2001.

Fig. 1. *Împărțirea teritorială în provincii (regiuni) și districte în Republica Cehă*

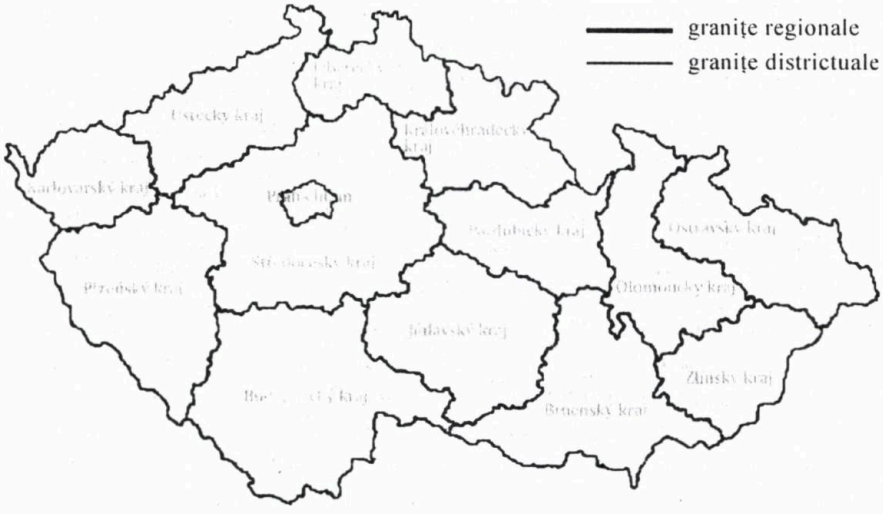

Ca unități de autoguvernare, provinciile sunt entități juridice ce acționează în nume propriu. Ele au propriile proprietăți și finanțe. Autoguvernarea este exercitată de adunări provinciale alese direct de cetățenii locali, organele lor executive sunt consilii regionale alese din membrii lor. Provincia este reprezentată de un președinte ales („hejtman") de adunare din rîndul propriilor membri. În același chip,

administrațiile municipale precum și autoguvernările provinciale își exercită atît propria competență (independentă), cît și funcțiile delegate lor de către stat. Responsabilitățile lor proprii cuprind dezvoltarea regională, planificarea teritorială, protecția mediului, transportul public regional, șoselele regionale precum și unele funcții în învățămînt, asistență socială și medicală. Responsabilitățile pot fi atribuite provinciei numai prin lege. Autoguvernările locale nu trebuie să încalce drepturile municipalităților și nu le sunt supraordonate.

Partea administrativă a activităților guvernării provinciale – atît în cadrul responsabilităților proprii cît și al celor delegate – se află în grija unui birou administrativ provincial condus de un funcționar administrativ superior (director), un funcționar public numit care răspunde în fața președintelui provincial. Supravegherea juridică a activităților administrațiilor provinciale constituie responsabilitatea Ministerului de Interne, iar litigiile sunt soluționate în justiție. Reglementările financiare ale administrației provinciale nu erau acoperite de această legislație și au fost amînate pentru o hotărîre ulterioară.

Districtele, un palier intermediar inferior al administrației de stat (dar nu și de autoguvernare) au fost menținute pentru o perioadă de tranziție de doi ani – pînă la sfîrșitul lui 2002 – cînd urmează să fie desființate, iar responsabilitățile lor împărțite cu ale provinciilor. Astfel, pînă la sfîrșitul lui 2002, administrația publică subnațională în Republica Cehă continuă să opereze la trei nivele – municipalități, districte și provincii; primul și ultimul din aceste paliere exercită atît autoguvernarea și administrația de stat deconcentrată, în timp ce cel de mijloc exercită doar funcții ale administrației de stat. Din 2003, vor exista doar două nivele, totuși cel inferior (municipal) va fi împărțit în două paliere de facto în ce privește paleta sarcinilor administrației de stat transferate pe care le vor exercita.

Ungaria 1994[13]

Palierul intermediar era deja unificat în Ungaria prin legislație nouă în 1994 și a rămas stabil de atunci. Nivelul regional de autoguvernare îl constituie județele, în număr de 19 plus capitala Budapesta. (Cf. Figura 2.) Autoguvernarea este exercitată de adunări județene alese direct de către cetățeni (aceasta a fost una din schimbările introduse după 1994) și conduse de președinții lor. Administrațiile județene au un rol subsidiar – ele asigură servicii cu caracter regional (în învățămînt, cultură, administrația bunăstării sociale, servicii comunitare, dezvoltare regională, protecția mediului etc.) – pe care nu au hotărît municipalitățile înseși să le asigure (este aplicat principiul subsidiarității). Autoguvernările județene nu au nici o putere de supraveghere a municipalităților și nu joacă nici un rol în distribuirea de fonduri de stat către acestea.

Pe lîngă municipalități și cele 19 județe, există de asemenea în jur de două duzini de *orașe mari care au drepturi de nivelul județelor*, dar care nu sunt parte

ale județelor pe ale căror teritorii se află. Un statut special echivalent cu cel al județului este menținut de capitala Budapesta.

În paralel cu autoguvernarea, există *birouri* separate *ale administrației de stat* în județ, ale căror șefi sunt numiți de Mininsterul de Interne. Ele au în grijă chestiunile administrative care rămîn în afara autorității autoguvernării municipale și județene (administrația taxelor, înregistrarea pământurilor etc.). Birourile sunt investite cu autoritate lărgită vizavi de administrația locală în ce privește controlul legalității și totodată le asigură asistență profesională. Birourile administrative regionale au luat locul fostei instituții controversate a „comisarilor Republicii" care aveau sarcina de a supraveghea activitățile administrațiilor județene.

O chestiune deschisă în Ungaria este posibilitatea de a se introduce regiunile ca locuri geometrice ale guvernării și adminstrației intermediare, chestiune pusă în discuție de presiunea UE pentru regionalizare asupra țărilor candidate.

Fig. 2. *Împărțirea teritorială în județe în Ungaria*

Polonia 1997-1999[14]

Palierul superior al administrării teritoriale a fost restructurat fundamental în 1998. Pînă atunci, exista un consens între comentatori potrivit căruia reforma poloneză a guvernării teritoriale fusese oprită la jumătatea drumului, fiind de aceea necesară continuarea sa (*Hesse* 1995: 254). De fapt, măsurile necesare reformei palierului intermediar erau deja în curs de pregătire înainte ca procesul de reformă să fie înghețat în 1993 din motive politice (vezi mai sus). Pe agendă se aflau două chestiuni principale, interdependente. Una era reforma provinciilor („voivodate")

înființate în 1975 de guvernarea comunistă și mai mult sau mai puțin neafectate de reformele din 1990. Cealaltă chestiune era un plan de reintroducere a districtelor („powiate") atît ca unități de autoguvernare cît și de administrație de stat.

Un pas înainte hotărîtor pentru descentralizare a fost făcut după alegerile parlamentare din 1997. Noua coaliție aflată la putere a considerat că reforma administrației publice reprezintă una din cele mai importante sarcini ale sale. În 1998 a fost votată în parlament o nouă structură a administrației teritoriale, iar din ianuarie 1999 a fost înființat un sistem cu două paliere, cu autoguvernare la ambele nivele.

Provinciile (voivodatele) – palierul superior – au fost restructurate fundamental: numărul lor a fost redus de la 49 la 16, au fost înzestrate cu o autoguvernare puternică aleasă în alegeri directe și și-au asumat anumite competențe ce li s-au transferat de la guvernarea centrală. Provinciile sunt entități juridice, ele pot promulga prevederi locale și dețin proprietăți proprii și resurse financiare proprii. Între responsabilitățile lor se numără politicile de dezvoltare, învățămîntul, asistența medicală, bunăstarea socială, cultura, protecția mediului, dezvoltarea teritorială, drumurile și transporturile publice, administrarea apei, siguranța publică și alte cîteva îndatoriri. Sfera activităților lor nu trebuie să încalce independența municipalităților și districtelor. De asemenea, provinciile nu au nici o putere de supraveghere asupra acestor paliere. Organele autoguvernării provinciale sînt adunarea condusă de un purtător de cuvînt („marszalek") și consiliul ca organism executiv. Administrația de stat este reprezentată de prefect („voivod"), numit de primul ministru. Principalele surse de venituri ale provinciilor sunt cotele din impozite, veniturile de pe propriile proprietăți și propriile instituții bugetare.

Fig. 3. *Împărțirea teritorială în provincii (voivodate) în Polonia*

Palierul „inferior" al guvernării intermediare este format din 373 de districte („powiate"), între care 65 de județe urbane – adică orașe cu sarcini de district. Statutul districtelor, structura organelor lor și responsabilitățile lor sunt similare cu ale provinciilor, deși, desigur, la scară mai mică. De asemenea, sursele lor de venit sînt similare, însă mai includ fonduri de stat și subvenții.

Dintre cele trei țări, reforma poloneză a reprezentat pasul cel mai radical spre descentralizarea palierului intermediar.

4.4. Chestiuni în suspensie

De la începutul lui 2001 administrațiile de nivel intermediar alese sunt la locul potrivit în toate cele trei țări și sarcina principală a celei de a doua etape a reformei administrației subnaționale este astfel îndeplinită. S-a pus în cele din urmă capăt situației de împotmolire la jumătatea drumului care predominase din 1990.

Primele experiențe în implementarea reformelor guvernării intermediare din Polonia și Republica Cehă, oricît de scurte, pun în evidență cîteva probleme care au complicat acest proces sau îl pot complica de acum încolo (relevanța problemelor individuale diferă de la o țară la alta, iar unele chestiuni pot fi specifice doar Republcii Cehe, pentru care am deținut date mai aprofundate):

Reglementări financiare pentru noile provincii (în Republica Cehă) rămase în suspensie. Reglementarea surselor de venit ale administrațiilor provinciale nu a mers în paralel cu celelalte elemente ale reformei și a fost amînată pentru mai tîrziu. Au fost luate doar decizii ad hoc provizorii pentru primul an de existență a noilor guvernări. Aceasta le-a limitat substanțial libertatea de cheltuială, a contribuit la nesiguranța referitoare la spațiul lor de acțiune și a făcut dificilă planificarea pe termen lung. O soluție sistemică este inevitabilă, ea le-ar garanta administrațiilor provinciale o cotă din impozitele statului și dreptul de a colecta taxe regionale.

Tergiversarea transferului unor competențe, însărcinări și proprietăți de la guvernarea centrală către noile provincii. Deși stipulate de legislație, transferurile au fost adesea amînate sau chiar puse la îndoială de organisme ale guvernării centrale și sunt inventate pretexte pentru a justifica restricția transferurilor. Procesul asumării responsabilităților de autoritățile provinciale este astfel complicat, iar funcționarea lor este periclitată.

Menținerea agențiilor teritoriale deconcentrate ale administrației de stat („deco"-urile). Deși birourile administrației de stat naționale au luat ființă la nivel provincial și ar fi cu totul rațional să fie incorporate în acesta majoritatea "deco"-urilor existente deocamdată separat, există rezistență din partea unor autorități ale statului central împotriva unei asemenea măsuri. Multe "deco"-uri tind să supraviețuiască în afara administrațiilor regionale, slăbindu-le astfel autoritatea și complicînd relațiile interguvernamentale.

Granițe provinciale controversate. Delimitarea teritorială a unităților de nivel intermediar este uneori contestate de administrații municipale secesioniste care doresc să aparțină de altă unitate. Aceasta este situația mai cu seamă acolo unde granițele regionale au fost trasate fără să se țină seama de identități regionale tradiționale, în cazul în care ele există. Este implicată o problemă mai generală: în nici una din aceste trei țări (poate cu excepția județelor ungurești) nu există regiuni socioculturale „organice" clar definite și cu rădăcini istorice, regiuni care să poată fi folosite ca bază teritorială general acceptabilă a regionalizării administrative și politice. Acolo unde există regiuni socioculturale, ele sunt fie prea mici (sau prea mari) sau reprezintă doar cazuri izolate bizare. Regionalizarea administrativă și politică nu s-a putut întemeia de aceea pe zone socioculturale predominante, trebuind să se folosească alte criterii.

Slaba legitimitate politică a noilor administrații provinciale. Aceasta reprezintă o problemă în Polonia și Republica Cehă. În Polonia sprijinul relativ mare al cetățenilor pentru reforma regională a scăzut vertiginos după introducerea ei. Din 1999, proporția celor convinși că reforma era benefică pentru viețile lor personale nu a atins niciodată nivelul de dinainte de reformă, iar numărul celor care vedeau mai multe avantaje era mai mic în sondaje decît numărul celor care considerau că predominau dezavantajele. Această prăpastie a tins să se adîncească în timp (*Swianiewicz* 2001: 197). În Republica Cehă o parte importantă a marelui public precum și unii actori politici influenți nu au manifestat prea mult entuziasm față de înființarea de noi administrații provinciale și le-au urmărit primii pași cu ochi critici (cf. mai sus). Va depinde foarte mult de performanța noilor autorități regionale din primii lor ani de existență dacă ele vor fi în cele din urmă acceptate de public ca instituții viabile și folositoare. Soarta lor politică poate depinde foarte mult de aceasta.

O încercare la care sunt supuse provinciile de către regiunile de coeziune ale UE. Numai în Polonia noile provincii întrunesc cu adevărat noile criterii UE și sunt capabile să funcționeze ca regiuni de coeziune de tip NUTS II. Județele din Ungaria și provinciile („regiunile") din Republica Cehă sunt prea mici pentru a se încadra în această categorie. În ambele țări au trebuit create ad hoc regiuni de tip NUTS II prin gruparea unităților existente. Se pune întrebarea în ce fel, în viitor, cînd ele vor deveni locuri geometrice ale planificării și politicilor regionale și ale utilizării Fondului Social European, aceste teritorii neguvernamentale și neadministrative oficial se vor raporta la și vor interacționa cu județele și provinciile. Nu poate fi exclusă posibilitatea unei competiții nedorite între ele...

Experiența noilor guvernări intermediare este încă destul de redusă în Republica Cehă și în Polonia. Lista de mai sus se poate de aceea schimba pe măsură ce se acumulează mai multă experiență: unele chestiuni vor dispare, în timp ce vor apare cu siguranță altele noi.

5. În încheiere

Cele trei reforme pe care le-am descris au în comun multe trăsături, dar totodată diferă în mai multe privințe. Moștenirea comună a unei structuri instituționale totalitariste a celor trei țări, efortul lor paralel de a scăpa de această povară și de a înființa o guvernare teritorială democratică precum și proximitatea lor socială și culturală și aspirația lor de a adera la UE sunt cauzele care explică aceste trăsături comune. Istoria și geografia diferite, inclusiv variantele diferite de comunism, circumstanțele diferite ale abandonării comunismului precum și elementele divergente ale sistemelor lor sociale și politice, dar și ale culturilor lor, sunt cele care explică diferențele dintre cele trei țări.

Oricare ar fi diferențele și problemele implicate de reforme, putem concluziona cu satisfacție că, după o lungă perioadă de căutare a celor mai bune soluții, de ezitare, de discuții între experți și politicieni și după multe amînări, există în cele din urmă structuri cuprinzătoare ale unei guvernări subnaționale multietajate democratice în toate cele trei țări din Europa Centrală și de Est. Aceste structuri încă mai au imperfecțiuni, nu sunt încă stabilizate complet și trebuie să facă dovada că pot îndeplini sarcina cotidiană a administrației publice. Fără îndoială, ele vor trebui perfecționate. Ele se vor confrunta totodată cu noi provocări generate de viitoarele schimbări economice și sociale și, nu mai puțin important, de apropiata aderare a celor trei țări la UE. Însă principala sarcină a revizuirii guvernării subnaționale de tipul sovietelor a fost îndeplinită.

Note:

1. Studiul de față este o versiune prescurtată și ușor modificată a studiului *Multilevel Government in Three East Central European Candidate Countries and its Reforms after 1989*, publicat în 2002 de European University Institute – Robert Schuman Centre for Advanced Studies in Badia Fiesolana, San Domenico (FI) ca Document de Lucru RSC No. 2002/7.

2. Unele similarități culturale între ținuturile cehe, Ungaria și Galicia, partea de sud-est a Poloniei, se pot regăsi din timpuri mai vechi. Pînă în 1919, aceste teritorii au aparținut de Imperiul Austro-Ungar, împărtășind instituții similare și elemente ale unui climat cultural similar.

3. Sînt cazuri în care descentralizarea este disfuncțională din punct de vedere democratic, ca atunci cînd guvernarea este descentralizată în unități teritoriale atît de mici încît nu pot funcționa eficient, cînd descentralizarea servește guvernării centrale pentru a pasa povara financiară către paliere inferioare, care nu-i pot totuși face față, sau cînd puterile sunt devoluate unor clici autoritariste sau în alt fel nedemocratice.

4. Elementele de verticalitate implicate în această terminologie se referă la ierarhia zonelor guvernării (teritoriile), nu neapărat la relațiile interguvernamentale: acolo unde există, autoguvernările de nivel intermediar din județe și provincii nu sunt supraordonate una față de cealaltă sau autoguvernărilor municipale (unii autori preferă, de aceea, să folosească termenul de „guvernare locală" și pentru aceste autorități intermediare).

5. O proporție a numărului de locuitori din cel mai mare oraș al țării și din al doilea oraș ca mărime. Proporția întîietății indică în ce măsură cel mai mare oraș domină sistemul de așezări al acelei țări.

6. În Republica Cehă, problema autonomiei regionale a fost ridicată după 1989 de către mișcările și partidele politice morave. În discuțiile referitoare la reforma guvernării de nivel

regional, aceste mişcări şi partide au cerut ca Moravia să devină o unitate administrativ-politică autonomă şi să primească statutul de „land". Acesta ar fi restaurat poziţia istorică a acestei regiuni. Asemenea aspiraţii nu s-au bucurat de simpatie din partea guvernării, care se temea că schisma ceho-slovacă ar putea fi repetată în cazul Moraviei. Avîntul iniţial relativ puternic al mişcării morave a slăbit în cea de a doua jumătate a anilor '90, iar în alegerile parlamentare ce au urmat partidele politice regionale respective nu au atins pragul de intrare în parlament. Totodată, procentajul populaţiei Republicii Cehe care opta pentru naţionalitatea moravă a scăzut de la 13% în 1991 la 4% în 2001.

7. Desfiinţarea palierului provincial de guvernare în Cehoslovacia în 1990 poate servi drept exemplu. Principalul său obiectiv a fost politic: să dezrădăcineze puternicele structuri comuniste din provincie. Din punctul de vedere al raţiunilor adminstrative, această măsură nu a fost justificată. Palierul regional al guvernării şi administraţiei lipsea ca nivelul potrivit pentru implementarea mai multor domenii ale administraţiei publice (de pildă, protecţia mediului, planificare regională, administraţia medicinii de specialitate, serviciile culturale şi educaţionale şi altele).

8. În Republica Cehă, toate aşezările au fost clasificate în 1971 în funcţie de centralitatea lor în cinci categorii şi s-a preconizat un anume nivel de dezvoltare pentru fiecare categorie. Construcţia de locuinţe şi dezvoltarea infrastructurii au fost reglementate pentru a se respecta clasificarea. În cazul celei mai puţin preferate categorii de aşezări, dezvoltarea a trebuit oprită aşteptîndu-se depopularea lor treptată.

9. Pentru a documenta atitudinea generală pozitivă faţă de guvernările locale, sunt prezentate date *survey* din ţări separate, mai cu seamă din Republica Cehă. Date *survey* comparative care să acopere toate cele trei ţări simultan sunt rareori disponibile.

10. Datele din cercetări cehe indică faptul că între 1992 şi 2001 proporţia cetăţenilor care considerau că este mai bine să nu se implice în treburile publice şi să îşi vadă de propriile treburi a crescut de la 29% la 42%, iar numărul celor de opinie contrară a scăzut de la 52% la 33%. În acelaşi interval, procentajul celor care considerau că nu au nici o influenţă asupra afacerilor locale a scăzut uşor de la 66% la 62%. Proporţia cetăţenilor pe care nu îi interesau deciziile consiliilor locale a crescut de la 33% la 50%. Datele provin din două cercetări reprezentative efectuate de Institutul de Sociologie, ASCR. Distanţa pe care oamenii o resimţeau faţă de administraţiile locale contrasta cu încrederea lor relativ mare în această instituţie şi cu nivelul destul de înalt de mulţumire faţă de activitatea ei.

11. În vreme ce 72% considerau în iunie 1997 că este preferabil să se descentralizeze luarea deciziilor ce privesc chestiunile regionale (9% erau de părerea opusă), 68% considerau înfiinţarea de noi autorităţi regionale (provinciale) prea costisitoare (13% de opinie contrară), iar 45% socoteau că acest nivel de guvernare nu este necesar (33% de opinie contrară). Opinia referitoare la eficienţa noilor regiuni în procesul de îmbunătăţire a funcţionării administraţiei de stat era împărţită jumătate la jumătate, în vreme ce o treime din cei chestionaţi nu aveau nici o opinie (date din sondajul efectuat în iunie 1997, Institutul de Cercetare a Opiniei Publice, Informarea asupra Cercetării 97-06).

12. Cf. Lacina şi Vajdova 2000.

13. Cf. Temesi 2000.

14. Cf. Kowalczyk 2000.

Bibliografie:

Barlow, M. 1992.: Government in Transition: Some Comments on the Czechoslovak Situation in the Context of Practices and Concepts in Western Democracies, In Dostal, P. et al. (eds.). *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia*. Amsterdam: University of Amsterdam, Charles University, Czech Academy of Sciences, p. 61-70.

Benzler, S. 1994.: Transformation als Dauerzustand? Die Entwicklung der territorialen Selbstverwaltung in Polen, In: Bullmann, U. (Hrsg.). *Die Politik der dritten Ebene.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. S. 310-330.

Bernard, N. 1999.:Decentralized Government and Subsidiarity, In: Kirchner, E.J: (ed.): *Decentralisation and Transition in the Visegrad. Poland, Hungary, The Czech Republic and Slovakia,* Houndmills, Macmillan Press Ltd., New York, St. Martin's Press Ltd., p. 34-52.

Davey, K. 1995: The Czech and the Slovak Republics, In: Coulson, A. (ed.). *Local Government in Eastern Europe.* Cheltenham: Edward Elgar, p. 41-56.

Davey, K. 1995.: Local Government in Hungary, In: Coulson, A. (ed.). *Local Government in Eastern Europe.* Cheltenham: Edward Elgar, p. 57-75.

Dostal, P., Illner, M., Kara, J., Barlow, M. (eds.): 1992. *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia: International Viewpoints.* Amsterdam: University of Amsterdam.

Elander, I. 1995. Between Centralism and Localism. On the Development of Local Self-Government in Post-Socialist Europe, studiu prezentat la conferința *Democratization and Decentralisation: Four Years of Local Transformation in Central and Eastern Europe*, Cracovia, august 2-6, 1995.

Hampl, M. and J. Mueller. 1998.: Jsou obce v České republice příliš malé? (Are Municipalities Too Small in the Czech Republic? – Sunt municipalitățile prea mici în Republica Cehă?). *Geografie* 103. No. 1, p. 1-12.

Hesse, J.J. 1995.: Public Sector Reform in Central and Eastern Europe., In: *Rebuilding the State: Public Sector Reform in Central and Eastern Europe.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Horváth, G. 2001. *Regional Policy and Development in East Central Europe*. Studiu prezentat Grupului de Reflecție pentru "Diversitatea și unitatea Uniunii Europene lărgite: Ce anume influențează procesul de tranziție și adaptare din Europa Centrală și de Est?", septembrie 2001, European University Institute, Florence.

Horváth, T. M. (ed.). 2000a. *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Horváth, T.M. 2000b: Directions and Differences of Local Change, In: Horváth, T. M. (ed.). *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 19-60.

Illner, M. 1997.: Territorial Decentralisation - A Stumbling Block of Democratic Reforms in East-Central Europe? *Polish Sociological Review* 1(117)'97, p. 23-45.

Illner, M. 1997. The Territorial Dimension of Public Administration Reforms in East Central Europe. *Sociological Texts.* Praga, Institute of Sociology.

Illner, M. 1998.: Local Democratization in the Czech Republic after 1989, In: Rueschemeyer, D. et al. (eds.). *Participation and Democracy East and West. Comparisons and Interpretations.* Armonk - London: M. E. Sharpe, p. 51 - 82.

Kirchner, E. J. (ed.). 1999. *Decentralisation and Transition in the Visegrad. Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia,* Houndmills, Macmillan Press Ltd., New York, St. Martin's Press Ltd.

Kowalczyk, A..: Local Government in Poland, In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Lacina, K. and Z. Vajdová.: Local Government in the Czech Republic, In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Mayors in Rural and Urban Municipalities in the Seventh Year of Self-Government. Cercetare făcută în 1997 de Institutul de Sociologie, Academia de Ştiinţe a Republicii Cehe în rîndul municipalităţilor cu (peste) două mii de locuitori.

Péteri, G. (ed.). 1991. *Events and Changes. The First Steps of Local Transition in East-Central Europe.* Budapest: Local Democracy and Innovation Foundation.

Péteri, G., Szabó, G. 1991.: Local Government in Hungary: Transition, Renewal and Prospects. In: Elander, I. and M. Gustafsson (eds.). *The Re-emergence of Local Self-Government in Central Europe: The First Experience.* Orebro: Hogskolan i Orebro, p. 67-84.

Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001 (The 2001 Census - Preliminary Results/Recensământul din 2001 – rezultate preliminare). Praha: Český statistický úřad.

Rose, L., Buchta, S., Gajduschek, G., Grochowski, M., and O. Hubacek. 1995.: Political Culture and Citizen Environment. In: Baldersheim, H., Illner, M., Offerdal, A., Rose, L., Swianiewicz, P. (eds.). 1995. *Local Democracy and the Process of Transformation in East-Central Europe.* Boulder-San Francisco-Oxford: Westview Press, Chapter 3.

Swianiewicz, P. (ed.) 2001. *Public Perception of Local Governments.* Budapest: Open Society Institute - Local Government and Public Service Reform Initiative.

Taylor, P.J. 1993. *Political Geography.* Harlow: Longman.

Temesi, I.: Local Government in Hungary, In: Horváth, T. M. (ed.). 2000, *Decentralization: Experiments and Reforms.* Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.

Von Breska,, E. and Martin Brusis (eds.). 1999. *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms of Regional Administration in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia.* Munich: Center for Applied Policy *Document de lucru,* May 1999.

Wollmann, H. 1995.: Variationen institutioneller Transformation in sozialistischen Landern: Die (Wieder-) Einfuhrung der kommunalen Selbstverwaltung in Ostdeutschland, Ungarn, Polen und Russland. In: Wollmann, H., Wiesenthal, H., Bonker, F. (Hrsg.) *Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Traducere de Doina Baci

*

***Michal ILLNER (n. 1934)**, sociolog, membru senior şi fost director al Institutului de Sociologie al Academiei de Ştiinţe al Republicii Cehe. Domeniile lui de cercetare includ: autoguvernarea şi administraţia teritorială, sociologia urbană, politici locale şi regionale. Este autorul a numeroase articole, studii cu privire la indicatori sociali, dezvoltarea locală şi regională, democraţia locală, descentralizarea teritorială şi tranziţia în Europa Centrală şi de Est. Este coautorul şi coeditorul volumelor* Local Democracy in Post-Communist Europe (2003), Central Europe in Transition: Towards EU membership (2001), Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe (1966).

Michal Illner, *Decentralization reforms in three East Central European candidate countries - The Czech Republic, Hungary and Poland*, articol scris pe baza referatului prezentat de autor la Reflection Group din septembrie 2001 şi preluat cu permisiunea autorului. Sursa articolului: The European University Institute's Working Paper No. 2002/7.

Studiu comparativ privind politicile regionale ale Ungariei, Bulgariei şi României

Gyula Horváth

Premize istorice

Dezvoltarea celor trei economii de plan – ale Bulgariei, României şi Ungariei – în decursul secolului 20., în ciuda apartenenţei timp de patru decenii la aceeaşi ideologie şi, parţial, aceleaşi alianţe, făcînd abstracţie de similitudinile formale izvorîte din structura de putere, a fost dominată în mod fundamental de *deosebiri*. Evoluţia istorică legase cele trei ţări de spaţii de forţă geopolitice diferite. Ungaria, aparţinînd zonei central-europene, a avut posibilitatea aderării mult mai devreme la curentul principal al transformărilor industriale europene. Bulgaria balcanică eliberată de sub dominaţia otomană la sfîrşitul secolului al XIX-lea s-a luptat decenii de-a rîndul pentru organizarea bazelor unei economii moderne. În aceeaşi perioadă, şi România, cu cinci milioane de locuitori, constituită din unirea a două principate, se afla la începuturile dezvoltării capitaliste, recensămîntul economic din 1886 consemnînd doar cca. 150 de uzine cu peste 25 de angajaţi (*Berend-Ránki* 1987).

Scopul strategic al politicii economice maghiare din perioada interbelică era crearea coeziunii interne a unei ţări reduse la o treime, restructurarea capacităţilor sale industriale. Economia celor două ţări balcanice era caracterizată în continuare de apăsătoarea pondere excesivă a agriculturii. În noul stat naţional al României diferenţele teritoriale erau deosebit de însemnate. Nivelul de urbanizare al Transilvaniei (densitatea reţelei urbane) şi cel al industrializării depăşea mult pe cel al regiunilor din Regat. Partea transilvană reprezenta 30% din populaţia noii Românii, în timp ce ponderea capacităţilor industriale reprezenta 40-50%.

În anii de după cel de-al doilea război mondial în toate trei ţările forţa de muncă ocupată în agricultură era în continuare dominantă: în Bulgaria de 80%, în Ungaria 51%, iar în România de 74%. Proporţia forţei de muncă ocupată în industrie

la începutul anilor '50 în Bulgaria era de 11%, în România de 14%, iar în Ungaria de 23%. Numărul redus al muncitorilor industriali (în Bulgaria 350 de mii, în România 800 de mii, în Ungaria 700 de mii) era caracterizat de o concentrare teritorială excesivă (*Enyedi* 1978.). În afara capitalelor nu existau decît în cîteva oraşe mai mari locuri mai numeroase de muncă în industrie.

Industrializarea forţată a economiei socialiste planificate din deceniile 1950-1960 – care constituise peste tot în Europa Central-Răsăriteană drept fundament pentru programe de modernizare, menite să consolideze structurile de putere – a dus la rezultate cel puţin îndoielnice. Indiscutabil, politica perioadei a facilitat în mod formal creşterea numărului şi extinderea teritorială a celor ocupaţi în industrie, a influenţat în mod drastic structura aşezărilor, a accelerat procesul de urbanizare, programele sociale şi culturale au ridicat într-o anumită măsură nivelul de civilizaţie a zonelor rurale. Indicatorii cantitativi ai dezvoltării s-au modificat în mod spectaculos în toate trei ţările. Între 1950 şi 1970, proporţia populaţiei urbane a crescut în Bulgaria de la 20% la 53%, în România de la 23% la 41%, iar în Ungaria de la 37% la 48%. Mîna de lucru ocupată în industrie a ajuns în Bulgaria la 1,1 milioane, în România la 2 milioane, iar în Ungaria la 1,7 milioane. Economia în ansamblu însă – datorită relaţiilor colective de proprietate şi a integrării economice închistate – rămăsese la un nivel scăzut. Modificările structurale ale economiei s-au asociat totodată cu reducerea diferenţelor teritoriale, egalizarea teritorială relativă însemnînd de fapt răspîndirea uniformă ale performanţelor de nivel scăzut. Dacă în cele trei ţări PNB pe cap de locuitor era în 1975 aproape egal, dezechilibrele teritoriale arătau în schimb diferenţe semnificative. Majoritatea unităţilor administrativ-teritoriale ale celor trei ţări rămîneau în urma valorii medii a PNB din ţările CAER. În Bulgaria din cele 28 de unităţi teritoriale 22, în România din cele 40 de judeţe 32, iar în Ungaria din 20 de judeţe 12 rămăseseră sub nivelul mediei est-europene (*Nemes Nagy* 1987).

Economia centralizată de comandă a îmbrăcat în cele trei ţări forme complet diferite, arătînd puţine asemănări în privinţa sistemului de organizare economică, a instrumentelor politicii economice şi a orientării relaţiilor europene. Ca urmare a reformelor de coordonare economică din 1968, Ungaria s-a îndreptat precaut, deşi nu fără ezitări, spre economia de piaţă, în timp ce Bulgaria – exceptînd cîteva rectificări mai puţin însemnate – a păstrat cu fermitate pînă la începutul anilor '90 elementele economiei de plan şi a omogenizării politice. România a continuat neclintit politica de industrializare stalinistă cu un nivel tehnic scăzut. Pînă la sfîrşitul anilor '60 procesul concentrat de industrializare a atins zonele mai dezvoltate şi cele 17 centre regionale, în anii '70 în schimb a luat un avînt puternic industrializarea zonelor agrare (printre care şi Secuimea).

„Dictatura blîndă" din Ungaria şi-a făcut simţit efectul şi în domeniul dezvoltării teritoriale şi ale aşezărilor. La începutul perioadei socialiste dezvoltarea teritorială urmărise o serie de obiective ideologice: asigurarea posibilităţilor identice de locuit

tuturor cetățenilor, echilibrarea nivelului de trai ale diferitelor straturi sociale, prezența clasei muncitoare în toate orașele. În fazele de mai tîrziu ale socialismului de stat aceste obiective au fost înlocuite cu soluții tehnocratice pragmatice. În timp ce declarațiile politice proslăveau exemplele sovietice, în politica concretă de dezvoltare teritorială, precum și în mai toate momentele planificării teritoriale ale guvernului puteau fi sesizate modelele europene, de la centrele inferioare ale serviciilor la circumscripțiile școlare și la restructurarea coordonării. În macrocoordonarea dezvoltării teritoriale au apărut pe lîngă instrumentele planificării economiei naționale și elementele reglementării normative (*Enyedi* 1989). În 1971 guvernul ungar a stabilit prin decret obiectivele de lungă durată ale politicii de dezvoltare teritorială, iar în 1985 parlamentul a adoptat o hotărîre privind dezvoltatarea teritorială.

Industrializarea forțată din România a fost însoțită de o politică fatală privind dezvoltarea așezărilor. Încă la începutul epocii Ceaușescu intraseră în vigoare măsuri stricte antirurale, ca spre sfîrșitul anilor '80 urbanizarea excesivă să-și atingă apogeul prin programul de raționalizare a satelor. Programul PCR dorea să înjumătățească numărul satelor prin crearea a 558 de orașe agro-industriale, centre de organizare teritorială pentru coordonarea agriculturii (*Hunya-Réti-Süle-Tóth,* 1990). Demolarea satelor și organizarea irațională a centrelor tradiționale ale orașelor a luat sfîrșit odată cu revoluția din 1989.

Putem observa diferențe și în privința intervențiilor în organizarea mezo-teritoriilor. Din punct de vedere formal, sistemul administrativ-teritorial al Ungariei nu s-a schimbat. Cele 20 de unități (19 județe și capitala) a rămas la baza împărțirii teritoriale și după cel de al doilea război mondial. Unitățile sistemului administrativ s-au modificat doar în sensul că, pe de o parte, în 1971 au fost desființate consiliile de plasă (*járás*), pe de altă parte, în sistemul de coordonare al așezărilor a avut loc o oarecare concentrare între 1950 și 1990, coordonarea celor 3200 de așezări fiind efectuată de 1700 de consilii comunale. După schimbarea de regim însă, fiecare așezare a devenit o autoadministrație independentă.

În celelalte două țări sistemul administrativ-teritorial s-a modificat în mai multe rînduri. Observația, că unitățile administrativ-teritoriale, asemenea majorității țărilor est-europene, nu au fost considerate drept cadre stabile ale organizării statale poate fi explicată prin faptul că sistemul administrativ de nivel *mezo* al noilor state naționale, create după primul război mondial – spre deosebire de Ungaria – nu a beneficiat de tradiții îndelungate. În Bulgaria, cele 13 unități teritoriale au fost înlocuite cu 28 de circumscripții (*okrug*), reorganizarea administrativă din 1987 a dus la înlocuirea județelor cu 9 unități teritoriale mai mari (*oblast*), ca în cele din urmă în 1999, la baza împărțirii administrativ-teritoriale să revină cele 28 de circumscripții mai vechi. Aceste unități teritoriale însă exercită funcții ale administrației de stat, funcționînd în esență ca unități desconcentrate ale guvernării centrale.

În România, pînă la cel de-al doilea război mondial, împărțirea administrativ-teritorială consta din 20 de regiuni și 60 de județe, în timp ce administrația comunistă organizase 17 regiuni și 177 de raioane. În 1968 regiunile au fost înlocuite cu 40 de județe, raioanele au fost desființate, iar cele 13 mii de sate au fost coordonate de 2700 de consilii comunale. Prin crearea județelor a fost desființată Regiunea Autonomă Maghiară, pe teritoriul Secuimii luînd ființă trei județe (Mureș, Harghita și Covasna). În 1981 o parte a județului Ilfov a fost anexat capitalei, iar județul Ialomița a fost împărțit în două (creîndu-se județul Călărași), numărul total al județelor ajungînd astfel la 41. Și asupra unităților teritoriale ale României, influența decisivă – deși funcționează consilii alese în cadrul județelor – o are administrația de stat prin sistemul prefecturilor. Doar în Ungaria nu a fost creat un sistem unitar al administrației de stat, județele constituind autoguvernări coordonate de către organe alese.

Elementul exclusiv al sistemului administrativ subnațional bulgar este constituit astăzi din cele 262 de comune (*obstina*). O comună cuprinde în medie 20 de așezări, iar populația acestor unități administrative este în medie de 31 de mii. Acesta este de zece ori mai mare decît populația unităților autoguvernărilor locale din Ungaria. Unități administrative de mari dimensiuni au luat ființă în Bulgaria încă în 1979. Sistemul teritorial al celor 291 de unități organizate atunci (*selishtna sistema*) a constituit baza strategiei de dezvoltare de lungă durată. În cele trei tipuri slab dezvoltate al sistemului teritorial, împărțit în cinci grupe de dezvoltare, trăia 44% din populația țării. Amintisem deja că și în România a avut loc o concentrare – ceva mai moderată ca în Bulgaria – a sistemului de conducere. Aceste forme ale coordonării așezărilor s-au păstrat în ambele țări și după schimbarea de regim.

În schimb în Ungaria au avut loc procese diferite față de celelalte două țări. Ca un prim pas al transformării sistemului puternic centralizat al administrației publice în 1971 au fost desființate consiliile de plasă, în cele 97 de plase funcționînd organe ale puterii de stat doar cu competențe limitate. În 1985 plasele au fost eliminate din sistemul administrativ-teritorial al Ungariei. După schimbarea de regim fiecare așezare a devenit o autoadministrație independentă, ceea ce a produs serioase probleme în organizarea și dezvoltarea teritorială a dirijării și a serviciilor infrastructurale. Din acest motiv, în 1994 au fost create 150 de mici unități zonale cu obiective statistice și de planificare. O microregiune este un ansamblu de așezări cu o anumită coerență teritorială, bazate pe relații economice și infrastructurale reale. Nu posedă funcții administrative, ci numai competențe exclusive de coordonare.

În *sistemul de planificare economică pe termen lung* a țărilor est-europene au apărut în mod limitat – în bună parte pe baza experiențelor sovietice de regionalizare – și anumite elemente regionale. Cadrele teritoriale ale planificării economiei naționale erau constituite din circumscripții de planificare economică. În ambele țări au fost create cîte 6 circumscripții. Din cauza sistemului politic

centralizat schimbări organice în direcția descentralizării nu s-au putut naşte. Circumscripțiile de planificare economică serviseră exclusiv obiectivelor planificării macroeconomice. În Bulgaria au jucat un rol însemnat în distribuirea resurselor centrale, în Ungaria nu au îndeplinit asemnea funcții, au jucat în schimb un rol important în modernizarea statisticii teritoriale şi în dezvoltarea cercetărilor regionale. Gîndirea politică regională cîştigase teren şi în cîteva subsisteme ale dirijării economice. Au fost lărgite resursele dezvoltării economice utilizabile în zona de competență a consiliilor județene, a fost creat un fond central de dezvoltare teritorială (cu sarcina de restructurare a zonele miniere, de sprijinire a strămutării uzinelor budapestane şi dezvoltarea unor centre industriale anume) şi au fost lansate programe experimentale pentru dezvoltarea zonelor rurale slab dezvoltate. În nici una dintre cele două țări nu au fost legate propriu-zis programe teritoriale de noile regiuni de planificare, în Bulgaria beneficiarul – de altfel slab finanțat – al politicii regionale de stat fusese sistemul localităților, iar în Ungaria județele, respectiv zonele slab dezvoltate din cadrul acestora.

Schimbările intervenite în structura localităților au fost în primul rînd de natură cantitativă. Proporția populației urbane a crescut la sfîrşitul anilor 90 la 69% în Bulgaria şi 63% în Ungaria. Capitalele aflate pe vîrful ierarhiei urbane au avut o pondere însemnată în toate trei țările, la Sofia trăind 14%, la Budapesta 18%, iar la Bucureşti 10% din populația țării. Rolul lor economic şi cultural însă este mult mai important decît ponderea populației. Elementele esențiale ale economiei moderne de piață sînt concentrate în capitală (tabelul 1.). Numeroase elemente ale politicilor de descentralizare pot fi asociate reducerii acestei concentrări teritoriale dezavantajoase de mai multe decenii.

Tabelul 1.

Ponderea capitalei în cîteva domenii de activitate, în procente

Activitatea	Sofia, 2000	Budapesta, 2001	Bucureşti, 2001
Producția industrială	15,9	17,6	17,0
Capital funcțional străin	49,9	56,5	46,7
Studenți	43,3	49,2	32,4
Ocupați în cercetare şi dezvoltare	72,7	55,8	39,0

Sursa: Calculele autorului pe baza datelor anuarelor statistice naționale.

În constituirea politicilor de dezvoltare descentralizată oraşele de dimensiuni mari şi mijlocii, aflate pe nivelul al doilea al ierarhiei, joacă un rol important (fig.1.). România posedă rețeaua cea mai extinsă a marilor oraşe. Sistemul oraşelor

mari se compune din şase oraşe de 300-350 de mii de locuitori, în afară de capitală (Braşov, Cluj, Timişoara, Constanţa, Craiova, Galaţi şi Iaşi), patru oraşe cu 200-300 de mii de locuitori (Oradea, Bacău, Brăila, Ploieşti) şi treisprezece oraşe cu 100-200 de mii de locuitori. Dintre aceştia din urmă, Aradul şi Piteştiul se apropie de 200 de mii de locuitori. Distribuţia teritorială ale marilor oraşe este uniformă, ceea ce constituie o trăsătură favorabilă din punctul de vedere al organizării spaţiului. Din punctul de vedere al regionalismului însă, numărul mare al marilor oraşe poate avea un efect negativ, dacă între diferitele centre se profilează o competiţie pentru funcţia de centru regional. În majoritatea marilor regiuni ale României există acest pericol. În regiunea nord-vestică de exemplu, competiţia dintre Cluj şi Oradea, în regiunea centrală, cea dintre Braşov, Sibiu şi Târgu-Mureş.

Situaţia oraşelor mari în celelalte două ţări este asemănătoare. Bulgaria posedă trei oraşe mari cu peste 200 de mii de locuitori (Plovdiv, Varna şi Burgas), iar populaţia a trei oraşe (Russe, Stara Zagora şi Plevna) se cifrează între 130 şi 170 de mii. În Ungaria un singur oraş depăşeşte 200 de mii de locuitori (Debrecen), iar trei centre regionale (Miskolc, Szeged şi Pécs) se situează între 160-170 de mii de locuitori. În categoria oraşelor de 100-130 de mii de locuitori se situează în Bulgaria două (Sliven şi Dobrici), iar în Ungaria trei oraşe (Győr, Nyíregyháza şi Székesfehérvár). Potenţialul economic şi instituţional al acestor oraşe de dimensiune medie este relativ puternic, ceea ce înseamnă că prin programe de dezvoltare inteligente pot îndeplini rolul de centre regionale.

Fig.1

Distribuţia teritorială a oraşelor cu peste 100 de mii de locuitori

a) Bulgaria

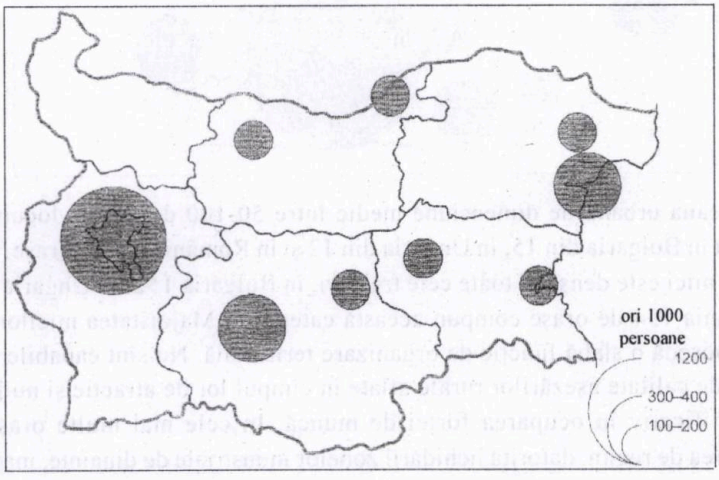

b) Ungaria

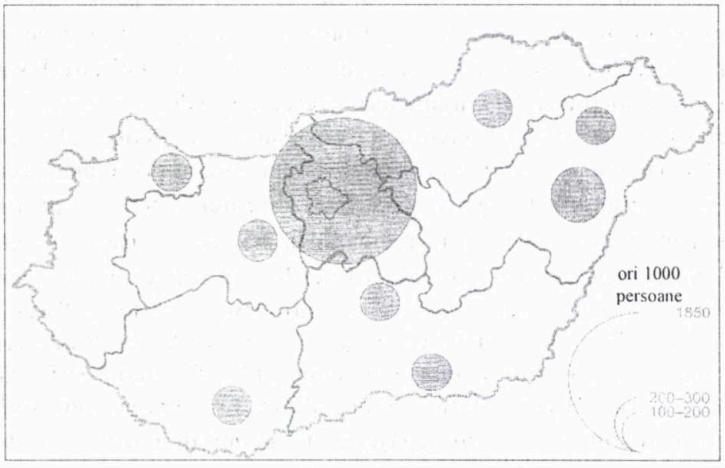

c) România

Reţeaua urbană de dimensiune medie între 50-100 de mii de locuitori este compusă în Bulgaria din 15, în Ungaria din 12 şi în România din 18 oraşe. Reţeaua oraşelor mici este densă în toate cele trei ţări, în Bulgaria 152, în Ungaria 160, iar în România 154 de oraşe compun această categorie. Majoritatea micilor aşezări urbane posedă o slabă funcţie de organizare teritorială. Nu sînt capabile să ofere servicii de calitate aşezărilor rurale aflate în cîmpul lor de atracţie şi nu joacă un rol semnificativ în ocuparea forţei de muncă. În cele mai multe oraşe, după schimbarea de regim, datorită lichidării zonelor industriale de dinainte, majoritatea

locurilor de muncă au încetat. Ratele cele mai înalte ale şomajului pot fi identificate tocmai în aceste zone.

Structura zonelor rurale este de asemenea foarte diversă. În Bulgaria şi în România aşezările rurale sînt numeroase (13,1 mii, respectiv 5,1 mii de sate), în Ungaria numărul acestora fiind substanţial mai scăzut (2,9 mii). Deşi în relaţie europeană proporţia aşezărilor mici este ridicată, acest tip de aşezare este mult mai caracteristică pentru Bulgaria şi România. În Bulgaria 83% dintre sate are sub o mie de locuitori, în România proprţia acestora este de 57%. În Ungaria proporţia aşezărilor mici este de 59%. În timp ce în Bulgaria şi România numărul satelor cu o populaţie de peste cinci mii de locuitori este foarte rar (pe la mijlocul anilor '90 erau doar 8, respectiv 6 astfel de aşezări), în Ungaria 38 de aşezări rurale depăşeau cinci mii de locuitori.

Rezumînd, să aruncăm o privire asupra distribuţiei unităţilor teritoriale ale celor trei ţări. Din *tabelul 2*. putem deduce, că deosebirile privind dimensiunile nivelelor teritoriale ale celor două ţări mai mici provin din diferenţele de structură ale aşezărilor şi din diferenţele privind sistemul autoadministrării acestora.

Tabelul 2.

Unităţi teritoriale statistice, 2001

Denumirea	Bulgaria		Ungaria		România	
	Numărul în mii	Media locuitorilor	Numărul în mii	Media locuitorilor	Numărul în mii	Media locuitorilor
NUTS 2	6	1380	7	1454	8	2801
NUTS 3	28	296	20	509	42	534
NUTS 4	262	31	150	68	2685	0,9
NUTS 5	5340	1,5	3135	3,2	13364	0,2

Sursa: Calculele autorului pe baza datelor din anuarele statistice.

Consecinţele regionale ale tranziţiei

Criza economică desfăşurată înainte şi după schimbarea de regim a declanşat în cele trei ţări procese asemănătoare, dar diferite prin consecinţe şi proporţii.

Deosebirile evidenţiate în relaţiile politice ale primilor ani ai democraţiei parlamentare însă s-au reflectat în mod inevitabil în ritmul reglemetărilor juridice ale economiei de piaţă şi în evoluţia performaţelor economice. Performanţele aproape similare cu cele cu trei decenii în urmă spre sfîrşitul anilor '90 s-au diferenţiat semnificativ, Ungaria depăşind crizele transformărilor, plasîndu-se pe un traseu ascendent, Bulgaria şi România aflîndu-se la începutul întroducerii unor măsuri de reformă economică decisive (*tabelul 3*.). Datorită diferenţelor existente în stadiul economiei şi a sistemului instituţiilor democratice, aderarea la Uniunea Europeană nu este posibilă decît la date diferite.

Transformarea radicală a structurii economiei a afectat în mod diferit regiuni diferite. Perdanții tranziției – asemenea altor state europene – au fost zonele industriei grele și extractive și – ca o caracteristică est-europeană – zonele compact agricole. Dezvoltarea economiei de piață a dus la accentuarea diferențelor regionale. Analizele efectuate în Ungaria la mijlocul anilor 1970 evidențiau între capitală, zona cea mai dezvoltată, și județele nord-estice cele mai puțin dezvoltate o diferență de 2 la 1. În 1999, între capitală, zona cea mai dezvoltată, și județul înapoiat nord-estic Szabolcs-Szatmár-Bereg, respectiv județul nordic Nógrád, loviți de criza industrială, diferența PIB-ului pe cap de locuitor a fost de 3,5 la 1. În cazul Bugariei nu avem la dispoziție date privind nivelul PIB pe județe, dar în privința producției brute între oblast-i de la mijlocul anilor '90, diferența era de asemenea de 3,5. Diferențele privind veniturile noilor județe sînt probabil mai mari. În mod interesant însă, în cazul regiunilor NUTS 2, măsura diferențelor a evoluat în mod diferit în cele două țări. În cazul PIB-ului pe cap de locuitor din regiunile Ungariei diferența dintre valorile extreme (regiunea de centru și cea de nord-est) este de 2,4 ori, pe cînd în Bulgaria, diferența dintre regiunea cea mai dezvoltată sud-estică și restul regiunilor nu atinge nici 15%. Nici pentru România nu sînt caracteristice diferențe regionale prea mari. Între capitală, zona cea mai dezvoltată, și cea mai puțin dezvoltata Moldovă de Nord, diferențele PIB pe cap de locuitor sînt de 1,6 ori. Analizînd datele regionale ale țărilor Uniunii Europene și ale celor asociate putem constata că regiunile bulgare sînt amplasate la coada ierarhiei, pe cînd în cazul regiunilor ungare NUTS 2 tabloul este mai complex, deoarece o regiune din centrul Ungariei se situează la peste 75% din media nivelului UE, iar una din zona de vest, în apropierea acesteia (tabelul 4.).

Tabelul 3.

Date macrostatistice mai importante, 1999

Indicator	Bulgaria	Ungaria	România
Populația, în mii	8.211	10.068	22.507
Suprafața, km²	110. 910	93.030	238.390
PIB pe cap de locuitor la paritate cu puterea de cumpărare, euro	4.749	10.705	5.500
Creșterea PIB față de anul precedent, %	2,4	4,5	- 7,3
Distribuția PIB pe ramurile mai importante, %			
Agricultură și silvicultură	17,3	5,5	17,6
Industrie	23,1	28,2	35,0
Construcții	3,7	4,6	5,7
Servicii	55,9	61,7	41,7
Exportul în % PIB	44,1	52,6	25,7

Importul în % PIB	51,9	55,0	34,2
Datorii în % PIB	79,8	55,9	17,9
Sporul natural la o mie de locuitori	- 4,8	- 4,8	- 1,4
Proporţia populaţiei active, %	49,2	53,5	63,6
Rata şomajului, %	16,0	5,3	6,3
Distribuţia ocupaţiilor pe ramurile mai importante, %			
Agricultură şi silvicultură	26,6	7,1	40,0
Industrie	25,1	27,4	25,4
Construcţii	4,0	6,6	4,0
Servicii	44,3	58,9	30,6
Lungimea căilor ferate la o mie de km	38,7	83	46,2
Lungimea autostrăzilor, km	324	448	113
Număr autorurisme la o mie de locuitori	232	224	109
Număr abonaţi telefon la o mie de loc.	397	358	183
Număr abonaţi Internet la o mie de loc.	3,2	13,6	0,6

Sursa: Bulgaria 2000. Hungary 2000. Romania 2000.

Macroregiunile – independent de performanţele lor – nu sînt în mod evident unităţi omogene. Unele zone ale regiunilor, datorită nivelului anterior de dezvoltare economică şi a intensităţii restructurărilor, au devenit în cursul tranziţiei cîştigători sau perdanţi. Una dintre premisele unei politici teritoriale eficiente constă în definirea exactă a zonelor defavorizate în urma tranziţiei. Putem considera drept un rezultat important al politicilor de dezvoltare teritorială a celor trei ţări faptul că lista zonelor problematice se află la dispoziţia decidenţilor.

Tabelul 4.

Nivelul de dezvoltare al regiunilor NUTS 2, 2001

PIB pe cap de locuitor (la paritate cu puterea de cumpărare) în media UE15, %	Numărul regiunilor			În % din populaţia ţării		
	Bulgaria	Ungaria	România	Bulgaria	Ungaria	România
peste 76	—	1	—	—	28,3	—
50-75	—	1	—	—	9,8	—
36-49	1	3	—	26,2	34,1	—
26-35	1	2	3	10,1	27,8	31,0
sub 25	4	—	5	63,7	—	69,0

Sursa: Calculele autorului pe baza *Területi Statisztikai Évkönyv, 2001*, p.400-408.

Zonele defavorizate au fost stabilite prin hotărîri guvernamentale. În Bulgaria 77 de autoadministraţii comunale intră în categoria zonelor slab dezvoltate iar 20 în cea a zonelor industriale în declin. Pot fi sprijinite şi cele 36 de autoadministraţii din zonele de frontieră. În Ungaria 89 de microregiuni intră în categoria celor defavorizate (din care 83 slab dezvoltate, iar 6 sînt propuse pentru restructurarea industriei). Guvernul

României a calificat drept problematice acele zone unde: a) structura economică este unilaterală, cel puțin 50% din forța de muncă fiind ocupată într-o singură activitate economică, b) au suferit pierderi însemnate de forță de muncă în urma restructurărilor în zonele miniere, c) și-au încetat activitatea 25% din întreprinderile care funcționaseră înainte, d) rata șomajului depășește cu 25% media pe țară, e) infrastructura și comunicațiile sînt nedezvoltate. Pe baza unora dintre aceste criterii au fost stabilite 24 de zone problematice în 12 județe.

Reglementările bulgare au clasificat zonele de dezvoltare în cinci categorii (dezvoltate, în curs de dezvoltare, în declin industrial, rurale nedezvoltate și de frontieră), iar cele ungare au stabilit patru grupe (înapoiate, în declin industrial, rurale și cu șomaj ridicat). Reglementările guvernamentale românești au trasat cel mai restrîns cercul zonelor subvenționate, deoarece în aceste zone trăiesc mai puțin de 10% din populația țării. În Bulgaria, în zonele problematice (în curs de dezvoltare și în declin industrial) trăiesc 17,5%, iar în Ungaria 33,5% din populația țării (tabelul 5.).

Tabelul 5.

Zonele subvenționate, 1999

Tipul zonei	Bulgaria		Ungaria		România	
	Populația în mii	Din pop. țării, %	Populația în mii	Din pop. țării, %	Populația în mii	Din pop. țării, %
Înapoiate	—	—	3017	29,7	811	3,6
Declin industrial	438	5,3	284	2,7	1264	5,7
Agricol defavorizat	—	—	1322	13,0	—	—
Zonă nedezvoltată	1008	12,2	—	—	—	—
Șomaj înalt	—	—	1742	17,1	—	—
Zone problematice *în total*	1446	17,5	3408*	33,5	2075	9,3
De frontieră	1622	19,6	—	—	—	—
Pol ascendent	2970	35,9	—	—	—	—
În curs de dezvoltare	800	9,7	—	—	—	—

**Notă*: O zonă favorizată poate fi inclusă în mai multe tipuri teritoriale. La calcularea populației subvenționate zonele au fost luate în considerație o singură dată.

Sursa: Geshev 2001, Horváth 1998, Ianoș 2000.

Există diferențe și în privința structurii teritoriale a zonelor slab dezvoltate. În Bulgaria distribuția regională a populației subvenționate este relativ uniformă, în Ungaria cele trei regiuni estice formează trei sferturi din populația subvenționată, iar în România cele mai extinse zone subvenționate se plasează în regiunile de dincolo de Carpați. Cele mai multe zone problematice se află în regiunea de nord-vest (în județele Bihor, Maramureș și Sălaj) (Fig. 2.).

Fig.2.

Populația zonelor subvenționate pe regiuni

a) În Bulgaria

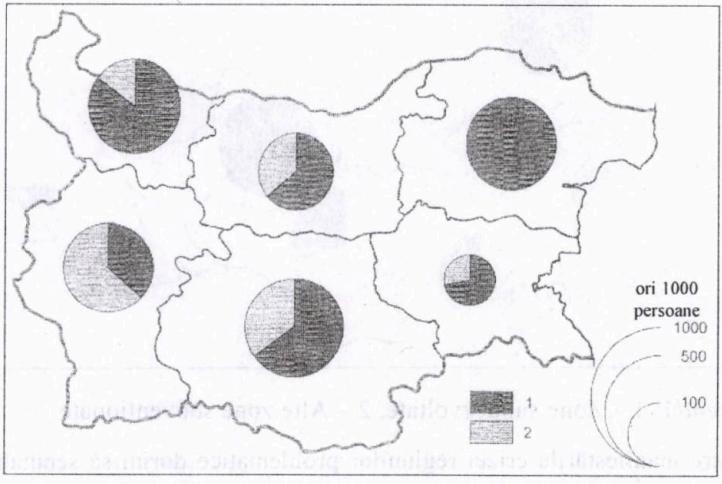

b) În Ungaria

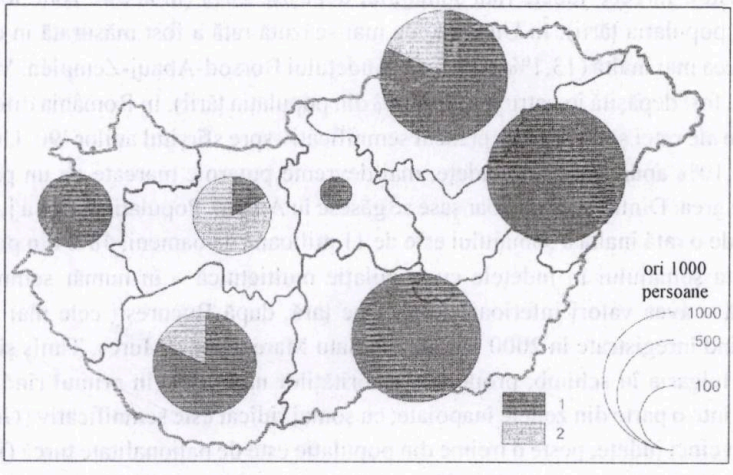

c) În România

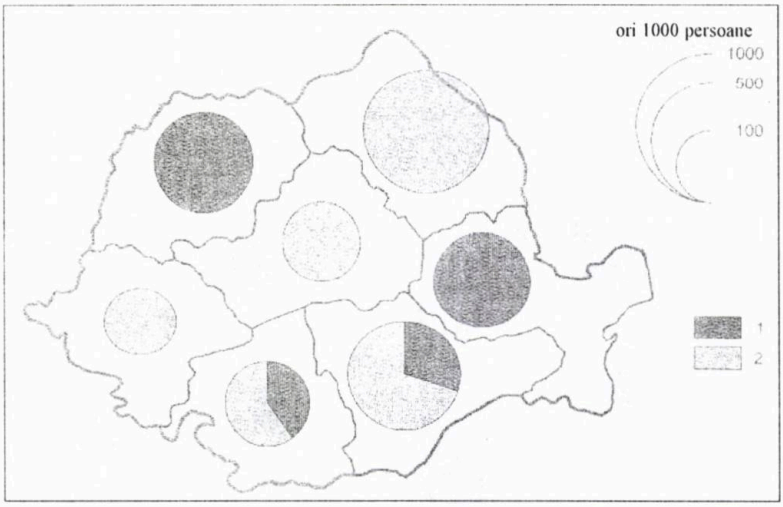

Legendă: 1 – Zone subdezvoltate, 2 – Alte zone subvenționate

Dintre manifestările crizei regiunilor problematice dorim să semnalăm doar şomajul ridicat. În 1999, rata pe țară a şomajului în Bulgaria era de 16,0%, în Ungaria de 5,3% iar în România de 6,4%. Valorile județene oscilau între 4,2% (Sofia) şi 29,7% (Târgovişte). În zece județe rata şomajului depăşise 20% (în aceste zone locuia un sfert din populația țării). În Ungaria cea mai scăzută rată a fost măsurată în capitală (3,5%), cea mai înaltă (13,1%) fiind cea a județului Borsod-Abaúj-Zemplén. Valoarea de 10% a fost depăşită în patru județe (19% din populația țării). În România diferențele regionale ale ratei şomajului au crescut semnificativ spre sfîrşitul anilor '90. Un şomaj de peste 10% apare în 22 de județe, mai devreme puternic marcate de un profil de industrie grea. Dintre acestea doar şase se găsesc în Ardeal. Populația totală a județelor afectate de o rată înaltă a şomajului este de 11 milioane de oameni, 48% din populația țării. Rata şomajului în județele cu populație multietnică – în număr semnificativ maghiară – avea valori inferioare mediei pe țară, după Bucureşti cele mai scăzute valori fiind înregistrate în 2000 în județele Satu Mare, Bihor, Mureş, Timiş şi Arad.

În Bulgaria în schimb, proporția minorităților naționale (în primul rînd a celei turceşti) într-o parte din zonele înapoiate, cu şomaj ridicat este semnificativ (*Ghiurova* 2002). În cinci județe, peste o treime din populație este de naționalitate turcă (județele Kargiali: 65,9%, Razgrad: 52,9%, Târgovişte: 40,3%, Silistra: 38,1%, Şumen: 37,1%).

Instituționalizarea politicilor regionale

Una dintre lipsurile caracteristice ale activității guvernelor democratice de după schimbarea de regim în Europa Central-Răsăriteană a fost faptul că au acordat prea

puțină atenție proceselor de restructurare teritorială vizibil dramatice ale economiei. Excepție a făcut doar Ungaria unde în cadrul structurilor guvernamentale de după alegerile democratice din 1990 a fost înființat un Minister al Mediului și al Dezvoltării Teritoriale și au fost elaborate programe pentru restructurarea zonelor cu industrie grea, lovite de o criză acută. O strategie regională coerentă, valabilă pentru întreaga țară, i-a lipsit și acestui prim guvern maghiar, după cum nici fondul anterior de dezvoltare teritorială nu a fost transformat în consonanță cu noile obiective de dezvoltare ci pur și simplu a fost sistat. Nici elita politică nu a înțeles esența dezvoltării teritoriale, nu puțini au fost cei care identificau în continuare această îndeletnicire cu o relicvă a mecanismelor economiei de plan.

Construcția sistemului obiectivelor, instrumentelor și instituțiilor politicii regionale a fost asumată de guvernul din 1994. Primul element al pachetului de politică regională a fost legea dezvoltării teritoriale din 1996. În ciuda a numeroase compromisuri, legea a reușit să cuprindă într-un mănunchi tradițiile mai multor decenii ale dezvoltării regionale maghiare cu reglementările structurale și de coeziune politică ale Uniunii Europene. Legea maghiară a constituit drept model pentru sistemul juridic al mai multor țări asociate din Europa Centrală și de Est (*Horváth* 1998). Au luat ființă consiliile de dezvoltare județene, regionale și naționale ca instituții ale dezvoltării teritoriale, a fost reorganizat fondul de dezvoltare teritorială. Legea dezvotării teritoriale a arătat o prudență excesivă referitoare la instituționalizarea regiunilor. La început nu fuseseră numite nici măcar regiunile statistice de dezvoltare, pentru coordonarea atribuțiilor de dezvoltare ale județelor fiind organizate asociații regionale voluntare. Înființarea obligatorie a celor șapte consilii regionale de dezvoltare a fost prevăzută prin modificările aduse legii în 1999, dar guvernul proaspăt instalat a încălcat grav – din motive politice – principiul parteneritului în funcționarea consiliilor regionale, radiind din rîndurile membrilor consiliilor pe reprezentanții teritoriali ai camerelor de comerț și industrie, reducînd numărul reprezentanților microregiunilor, iar prin creșterea numărului reprezentanților ministerelor consiliile au fost subordonate în mod univoc guvernului central. A fost lezat prin urmare și principiul descentralizării. Parlamentul ungar a doptat în 1998 o hotărîre despre Concepția Națională de Dezvoltare Teritorială, iar în 2001 a fost elaborat și capitolul privind prioritățile regionale ale Planului Național de Dezvoltare.

Programul celui de-al patrulea guvern ales în 2002 cuprinde printre altele restabilirea normelor Uniunii Europene în cadrul legislației privind dezvoltarea teritorială, instituționalizarea descentralizării, organizarea autoguvernărilor regionale și reforma finanțărilor regionale.

Adunarea Națională Bulgară a adoptat legea dezvoltării regionale în 1999. Legea bulgară și cea maghiară, atît în structura, cît și în conținutul său, conține multe similitudini. Inclusiv funcționarea instituțiilor regionale se bazează pe principii identice.

O diferență esențială însă este că în județele bulgare nu s-au constituit consilii de dezvoltare, iar sfera și dimensiunea resurselor regionale sînt mai modeste și mai limitate. Și constituirea regiunilor s-a dovedit a fi fost o sarcină mai ușoară, explicabilă poate prin faptul că în Bulgaria nu există o tradiție istorică îndelungată a autoguvernărilor teritoriale, respectiv că, paralel cu formarea noilor mezo-regiuni s-a desfășurat și o reformă teritorial-administrativă. Trebuie să menționăm că în ciuda acestui fapt, și în jurul constituirii regiunilor bulgare au existat temeri și incertitudini. Nu întîmplător, reglementarea privind regiunile subliniază că aceasta poate funcționa exclusiv pentru scopurile – și anume, dezvoltare teritorială – stabilite în cursul constituirii lor, respectiv numărul și limitele lor nu pot fi modificate în limita valabilității Planului Național de Dezvoltare, adică pînă în 2006 (*Geshev* 2001). Bulgaria este singura țară unde regiunile statistice au fost formate pe baza unor considerente dinainte definite. În ciuda tradițiilor de mai multe decenii ale regionalizării – funcționarea unor unități teritoriale ale administrației de stat de mari dimensiuni – unitățile regionale ale țării s-au constituit în urma a numeroase compromisuri. În procesul constituirii celor șase macroregiuni aplicate la pregătirea integrării europene au fost luate în considerație următoarele puncte de vedere: 1) Numărul regiunilor să fie relativ redus, să fie capabile datorită dimensiunilor și resurselor naturale, a capacităților social-economice să realizeze programe și proiecte de amploare; 2) Dimensiunea regiunilor, din punct de vedere al administrării, să nu fie exagerat de mare, numărul județelor care le compun să fie optimă, iar cooperarea lor să poată fi organizată; 3) Să se ia în considerare unitățile natural-geografice fundamentale și tradițiile istorice ale regiunilor; 4) Regiunea să posede o rețea urbană dezvoltată cu multiple poluri de dezvoltare; 5) Regiunile de planificare să cuprindă unități județene de administrație publică integrale.

În România, un stat național relativ tînăr, rezultatele comasării teritoriale de-a lungul a mai multe decenii a diferitelor părți de țară (Transilvania, Muntenia, Moldova) ne oferă suficiente învățăminte pentru a putea analiza dacă străduințele statului centralizat în întărirea coeziunii regionale a dus sau nu la reducerea diferențelor dintre provincii în crearea bunăstării și a bazei infrastructurale, cu influență decisivă asupra condițiilor de viață într-o țară multinațională.

Concluzia principală care reiese din starea actuală a structurilor social-economice teritoriale este că, politica economică bazată pe diferite ideologii, aplicată de la înființarea României independente a fost capabilă doar în mică măsură să modifice structura teritorială tradițională a țării, diferențele regionale în decursul secolului 20 – și ca urmare a unei industrializări forțate aplicate cu prețul unor mari sacrificii – s-au ameliorat din punct de vedere cantitativ, structura teritorială a zonelor dezvoltate și înapoiate a rămas însă aproape neschimbată. În Vechiul Regat doar Bucureștiul și cîteva mari orașe (Craiova, Ploiești, Constanța), cu împrejurimile lor demonstrează caracteristici structurale capabile de modernizare, Transilvania, care cu trei sferturi de veac în urmă aparținuse altui sistem eco-

nomic, a reuşit să-şi păstreze integral avantajele provenite din structura aşezărilor (o reţea densă de mici oraşe) şi din resursele sale umane mai calificate.

Organismele guvernamentale româneşti au formulat necesitatea elaborării unor politici regionale la mijlocul anilor '90. Deşi nu s-a conturat încă o politică regională consistentă, poate fi sesizată un interes mai accentuat din partea politicilor guvernamentale către o dezvoltare industrială descentralizată, rezolvarea complexă a problemelor sociale, constituirea parteneriatelor, dezvoltarea diversificată a zonelor agricole, crearea unor instituţii menite să amelioreze calitatea resurselor umane, răspîndirea întreprinderilor mici şi mijlocii. Obiectivele generale ale programelor guvernamentale nu pot fi considerate drept concepţii politice regionale complexe, sînt doar nişte idei generale, similare cu cele cu care ne puteam întîlni cu şapte-opt ani în urmă şi în documentele politice de guvernare ale celorlalte ţări central-est-europene aflate în tranziţie.

Situaţia României în privinţa elaborării unei concepţii asupra politicii de dezvoltare regională diferă faţă de celelalte ţări în tranziţie. În afară de Bulgaria şi Ungaria, au fost întocmite proiecte pentru elaborarea unui sistem instituţional al dezvoltării regionale în România. Cartea Verde elaborată sub coordonarea grupului consultativ danez RAMBOLL în cadrul programului Phare a cuprins pentru prima dată problemele dezvoltării regionale, situaţia structurii teritoriale a ţării într-un mănunchi, făcînd propuneri pentru elaborarea modelului românesc de dezvoltare teritorială. Acest document poate fi calificat drept o performanţă. Materialul informativ al documentului – lucrările şi publicaţiile care dezvăluie şi analizează diferenţele regionale ale ţării – oferă suficientă orientare pentru studierea problemelor structurii teritoriale a ţării şi este fundamentat metodologic. Trebuie evidenţiat în mod special utilizarea indexului de dezvoltare globală care face posibilă o analiză mai cuprinzătoare şi mai diferenţiată decît PIB-ul.

Cartea Verde cuprinde cele mai urgente probleme ale dezvoltării teritoriale româneşti în nouă puncte: ele se întind pe o scală largă, de la necesitatea creării instituţiilor fundamentale ale dezvoltării teritoriale, prin introducerea programării regionale, la organizarea pregătirii specialiştilor în domeniul dezvoltării regionale. În cazul unor economii de piaţă şi a unor democraţii burgheze cu un sistem instituţional articulat, propunerile sînt evidente şi pe deplin realizabile, dar în democraţia românească, care funcţionează pe baza vechilor structuri, aceste idei sînt greu de transpus în viaţă.

Din această cauză este important ca să fie elaborate toate acele reglementări care să asigure garanţiile necesare afirmării principiilor generale. Experienţa maghiară însă ne avertizează că pe lîngă legile menite să creeze sistemul mecanismelor şi instituţiilor dezvoltării teritoriale (ale fondurilor speciale de dezvoltare regională, ale cofinanţărilor, ale programării regionale, ale funcţionării consiliilor de dezvoltare regională, ale constituirii regiunilor de dezvoltare etc.) este nevoie de modificarea şi a altor legi

legate de dezvoltarea regională, avînd un efect asupra acelora, cum ar fi reglementările privind bugetul de stat, administrația locală sau sistemul subvențiilor. Deoarece legea dezvoltării teritoriale prevede în zadar stimularea cooperării dintre județele care fac parte din regiunea de dezvoltare, respectiv rolul decisiv al regiunilor în utilizarea resurselor descentralizate de dezvoltare, dacă legea administrației publice locale şi reglementarea subvențiilor de stat ridică obstacole în fața dezvoltării regionalismului.

Fireşte, o reglementare juridică complexă, menită să sprijine dezvoltarea regională UE-conformă, nu poate produce schimbări pozitive imediate nici în România. Trebuie luat în considerare că organele centrale se cramponează de competențele lor privind redistribuția şi coordonarea, iar administrațiile locale îşi apără autonomia în fața noilor regiuni de dezvoltare. Pentru realizarea cointeresării nivelelor de conducere tradiționale este nevoie de elaborarea diferitelor tehnici de dezvoltare teritorială, trebuie reglementate în mod univoc diviziunea muncii, competențele şi atribuțiunile diferitelor nivele.

Din anumite puncte de vedere, condițiile organizării regionale în România – datorită tradițiilor istorice, a particularităților rețelelor de oraşe – sînt mai favorabile decît în Ungaria.

• Împărțirea administrativ-teritorială a României a fost modificată de mai multe ori în decursul secolului 20, nefiind legată de tradiții multiseculare ca în Ungaria. Administrații publice regionale au funcționat deja în țară. În ciuda omogenizării forțate timp de mai multe deceni, în provinciile istorice ale țării (Oltenia,Muntenia, Moldova,Dobrogea,Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureş) pot fi depistate amprentele identității regionale peste care se poate construi prin politici regionale conştiente. Trebuie menționat însă că în cazul Ardealului trebuie procedat cu o atenție deosebită. Pe de o parte pentru că cca. un sfert din populația provinciei este de naționalitate maghiară (în cele trei județe ale Secuimii proporția este de 50-80%), pe de altă parte – datorită unei politici naționale nu lipsite de tensiuni – tendințele de dezvoltare autonomă a regiunilor din Transilvania au numeroşi adversari. Mai ales concepțiile de dezvoltare teritorială ale Secuimii sînt puternic criticate de către autorități.

• Politica regională din România trebuie să acorde o atenție deosebită dezvoltării zonelor locuite de minorități, la fel cum procedează şi politicile occidentale. Transilvania aparține regiunilor dezvoltate ale țării. Pe baza indexului de dezvoltare globală, din cele 16 județe, 4 sînt considerate deosebit de dezvoltate, 3 dezvoltate, 6 mediu dezvoltate, şi doar 3 județe sînt considerate ca fiind slab dezvoltate. Politica regională a României trebuie să urmărească deci nu numai dezvoltarea zonelor subdezvoltate ale țării, ci şi stimularea răspîndirii procedeelor inovative puse în slujba modernizării.

• Pentru realizarea unei dezvoltări teritoriale descentralizate România dispune de o rețea relativ favorabilă de mari oraşe. Acestea, atît în privința numărului

populației cît și a caracterului lor multifuncțional, pot fi luate în considerare ca centre reale de creștere economică. Funcțiile cultural-spirituale ale marilor orașe sînt puternice, avînd în multe locuri universități cu capacități de cercetare-dezvoltare de 2-5000 de persoane și un număr al studenților de 10-30 de mii.

• Sistemul administrativ-teritorial al țării se compune din multe unități (41 de județe), care datorită numărului de locuitori și a dimensiunii lor pot fi considerate unități NUTS 3.

În ciuda inexistenței unei politici regionale naționale, în mai multe zone ale României au demarat experimente de dezvoltare semnificative. În zonele montane putem să ne întîlnim cu programe de dezvoltare regională finanțate de Phare sau de alte instituții internaționale, numeroase orașe mari și-au formulat concepția de dezvoltare infrastructurală necesară cuplării la diviziunea internațională a muncii. Acestea sînt însă experimente izolate, pentru elaborarea programelor nu dispun nici de o concepție națională de dezvoltare teritorială, nici de strategii de dezvoltare pe ramuri economice. Deși fără acestea o dezvoltare teritorială eficientă nu poate fi imaginată. După cum nu poate exista dezvoltare teritorială complexă fără programe de dezvoltare economică. Există pericolul ca în România – datorită nivelului înapoiat al infrastructurii pe plan național – rolul decisiv în concepția dezvoltării teritoriale să-l joace modernizarea infrastructurii sociale, a transporturilor, a comunicației, neglijîndu-se restructurarea economiei, dezvoltarea necesară creșterii rentabilității teritoriului, crearea numărului locurilor de muncă. Tocmai în acest scop este deosebit de importantă coordonarea dintre diferetele ministere de ramură, elaborarea migăloasă a capitolelor regionale ale programelor de reconstrucție industrială.

Legea privind dezvoltarea teritorială adoptată în 1998 a însemnat un început promițător al schimbărilor în dezvoltarea regională a României. Semnificația acestei prime legi a dezvoltării teritoriale în istoria României constă în faptul că a deschis calea spre o dezvoltare descentralizată și afirmarea dreptății și echității sociale în deciziile politicii economice. Pentru realizarea acestor deziderate constituționale legea a prevăzut înființarea unor instituții și a stabilit tipurile teritoriale ale dezvoltării.

Există deci șansa, ca diferitele zone ale țării să-și formuleze concepțiile pentru realizarea cărora să obțină resurse, iar sprijinul extern să fie utilizat pentru completarea resurselor financiare ale organismelor interesate în dezvoltarea zonei respective. Poate fi demarat și în România un program de dezvoltare capabil să susțină din multiple puncte de vedere interesele comunităților locale și teritoriale, orientat spre îmbunătățirea condițiilor de trai și securitate existențială a sute de mii de oameni. Sau făcut primii pași spre un model în care inițiativele locale sînt luate în considerație, în care comunitățile teritoriale (întreprinzători, corporații, administrații locale, organizații sociale) aliate în coaliții de dezvoltare, sînt capabile să convingă decidenții de capacitățile competitive ale programelor lor. Creșterea

autonomiei unităților teritoriale vest-europene poate fi explicată doar parțial prin cauze istorice și naționale. Mai de grabă transformarea structurii economice, modificare factorilor care influențează dezvoltarea regională, avansul general al planificării teritoriale – în mod decisiv motive economice – sînt cele care au forțat descentralizarea. Dezvoltarea autonomiei regionale a avut efecte pozitive asupra revenirii zonelor înapoiate, asupra limitării puterii politice și economice excesive ale zonelor centrale, aflate adesea în postură „colonizatoare". Regionalismul este deci totodată o instituție importantă a democrației.

Sarcinile sînt similare și în România. Coalizarea actorilor dezvoltării teritoriale în regiunile mai mari ale țării este necesară pentru:

• accelerarea extinderii teritoriale ale activităților inovative conforme economiei de piață, dezvoltarea condițiilor de infrastructură și organizatorice necesare acesteia,

• amplificarea coeziunii interne a teritoriului, ca dezvoltarea pe termen lung să fie motivată de condițiile specifice ale regiunii, ca noile activități să se constituie într-un sistem economic interdependent,

• întărirea orientării externe a economiei regiunii, intensificarea aderării la diviziunea teritorială europeană a muncii pentru crearea condițiilor adaptării la regulile competiției regionale.

Pentru dezvoltarea complexă a factorilor ce influențează competiția de piață, pentru construcția unei structuri economice complexe și moderne, pentru organizarea pieței regionale este nevoie de unități teritoriale de dimensiuni mai mari decît actualele județe. Altfel este contrazisă una dintre principiile fundamentale ale științelor economice, cea a rentabilității dimensionale. Nu este întîmplător deci, că una dintre condițiile aderării la UE și a obținerii sprijinului financiar din fondurile structurale ale Uniunii este constituirea marilor regiuni asupra cărora pot fi elaborate concepții și programe de dezvoltare.

Dar să nu ne amăgim. Legea nu a creat decît cele mai elementare condiții ale unei dezvoltări de tip vest-european, sînt încă multe de făcut, ne stau în față atît conflicte de interes, cît și o muncă incomparabil mai consecventă și mai profesionistă decît pînă acum. Trebuie demonstrat că în ciuda rezistenței opuse decizia servește interesele țării, capacitatea de dezvoltare și de creere de resurse a unei alianțe regionale poate depăși orice subvenție negociată de la vreun minister. Dacă poate fi susținut cu rezultate, atunci există șanse de a deveni competitori și parteneri potențiali ai regiunilor Uniunii Europene.

Consiliul regional de dezvoltare a devenit și în România actorul cheie al noii politici regionale. Membrii ei sînt reprezentanții interesați în dezvoltarea regională: consiliile județene, economia în ansamblu, statul central. Sarcinile sînt multiple: de la dezvăluirea și evaluarea proceselor desfășurate în regiune, prin elaborarea și finanțarea programelor de dezvoltare pînă la supravegherea realizării obiectivelor

de dezvoltare. Trebuie să organizeze cooperarea dintre partenerii dezvoltării regionale, să faciliteze confruntarea intereselor acestora, să propună fondurilor şi investitorilor interni şi externi iniţiative competitive, să elaboreze obiective şi programe de dezvoltare, să pună în funcţiune sisteme informaţionale, să efectueze studii de impact, să desfăşoare atribuţiuni de marketing regional, să reprezinte interesele regiunii în Consiliul Naţional al Dezvoltării Regionale. Din această înşirare nicidecum completă reiese că este vorba de sarcini aproape necunoscute pînă acum în practica românească a politicilor de dezvoltare regională – şi, putem adăuga, central-est-europeană –, rezolvarea lor eficientă fiind greu de aşteptat din partea oricărei administraţii locale sau judeţene.

Consiliile regionale de dezvoltare sînt create nu împotriva administraţiilor judeţene ci în interesul mobilizării resurselor regionale ale acestora, însemnînd colaborarea constructivă a unor parteneri egali. Este evident însă, că reprezentanţii judeţelor membre în consilii îşi pot afirma interesele – ceea ce este o sursă de conflict previzibil – numai în posesia unor concepţii bine fondate, prin intermediul unor argumente suficient susţinute. Deciziile privind politicile de dezvoltare nu pot fi luate nici sub influenţa unor politici actuale, nici a unor interese teritoriale înguste, nici a unor idei nefondate şi ireale, chiar dacă ele apar sub forma unor subvenţii regionale sau de ramură. Deciziile privind politicile de dezvoltare şi acordarea subvenţiilor trebuie să fie puse în slujba unor obiective clare, programe anunţate public care să poată crea locuri de muncă competitive şi care să corespundă cerinţelor unei dezvoltări durabile, care să amplifice capacitatea de export al regiunii, să îmbunătăţească infrastructura dezvoltării economice, să contribuie la dezvoltarea relaţiilor economice ale regiunii.

Activitatea consiliului de dezvoltare regională trebuie să fie organizată, deciziile sale trebuie să fie pregătite la înalt nivel profesional, programele de dezvoltare au nevoie de management. Ceea ce presupune o organizare minuţioasă, fără compromisuri, a activităţii consiliului. Numai un organism bine înzestrat cu instrumente profesionale va fi capabil să rezolve acele sarcini, care în regiunile vest-europene sînt efectuate de cohorte de experţi.

Politicile regionale se confruntă în toate cele trei ţări cu o multitudine de probleme. Funcţionarea instituţiilor create în urma legilor de dezvoltare teritorială este caracterizată prin instabilitate. Insituţia centrală a politicii regionale se modifică de asemenea cu fiecare ciclu guvernamental. În Ungaria, coordonarea dezvoltării teritoriale a trecut pînă acum prin mîinile a trei autorităţi diferite, subordonarea ei la ministrul fără portofoliu al integrării europene este a patra variantă. În România funcţiunile Agenţiei Naţionale de Dezvoltare Regională desfiinţate în 2001 au fost preluate de Ministerul Dezvoltării şi Prognozei*. Incertitudinile sînt amplificate şi de alegerea centrelor agenţiilor regionale de dezvoltare. Atît în Ungaria cît şi în România se duce o luptă înverşunată între centrele potenţiale ale regiunilor şi celelalte centre judeţene

pentru acapararea acestor organisme de dezvoltare. În România, sediul agenției regionale, în loc de Iași afost stabilit la Piatra Neamț, în loc de Brașov sau Târgu-Mureș la Alba Iulia, în loc de Ploiești la Călărași, în loc de Galați sau Constanța la Brăila. Nu sînt constituite nici organele financiare de control.

Asupra acestor lipsuri se atrage atenția în mod sistematic și de către Comisia Europeană. Raporturile de țară ale statelor candidate conțin numeroase observații critice (Bulgaria 2000, Hungary 2000, Romania 2000). Rapoartele despre Bulgaria și România au subliniat în ultimii ani următoarele:

– Relația dintre unitățile administrativ-teritoriale și regiunile statistice este neclară;

– Coordonarea dintre portofolii este slabă, capacitățile necesare dezvoltării teritoriale sînt reduse;

– Atribuțiile și competențele nivelului regional nu sînt clare;

– Resursele bugetare ale dezvoltării teritoriale sînt deosebit de limitate, nu există linie bugetară regională independentă, nu au fost create condițiile cofinanțărilor multianuale;

– Serviciile informațiilor statistice regionale sînt sărăcăcioase.

Și politica regională ungară – deși mai dezvoltată atît din punct de vedere formal cît și în privința unor elemente de conținut – are multe de făcut, observațiile Comisiei Europene fiind următoarele:

– În funcționarea instituțiilor capabile de absorbție a fondurilor structurale, evoluțiile – în ciuda unei bune pregătiri – au fost minime;

– Consiliile de dezvoltare județene și regionale nu funcționează peste tot fără cusur, agențiile de dezvoltare cu 8-10 persoane constiuie o dezvoltare de capacitate semnificativă în coordonarea regională;

– Finanțarea dezvoltării teritoriale trebuie reconsiderată. Trebuie clarificată în domeniul finanțării diviziunea muncii dintre ministere, trebuie creat mecanismul coordonării diferitelor resurse de ramură. Datorită lipsei de coordonare, a slabelor resurse umane și financiare elaborarea planurilor de dezvoltare șchioapătă.

Experimentul din Secuime

Numeroase experiențe negative vest-europene stau mărturie, că soluțiile de dezvoltare nu pot fi copiate în mod mecanic nici în cadrul aceleiași țări. Fiecare regiune trebuie să-și găsească singur – firește, nu independent de cîmpurile de forță naționale și europene – direcțiile și alternativele cele mai favorabile dezvoltării propriei populații și a economiei naționale. Cheia acesteia constă în aprecierea științifică a situației date prin descrierea corectă a proceselor sociale, economice și structural-teritoriale, prin dezvăluirea relațiilor cauzale ale factorilor care îi influențează și comparația rezultatelor obținute în urma acestor analize cu cele ale unor teritorii cu condiții asemănătoare sau diferite.

Ţara Secuilor, formată din judeţele Harghita, Covasna şi Mureş cu o populaţie de 1,2 milioane de locuitori, este o regiune a României de nivel mediu de dezvoltare. Această periferie geografică şi economică a imperiului de început de secol XX. a ajuns în centrul geografic şi în preajma centrului puterii economice a statului naţional, această poziţie însă nu a însemnat şi o capacitate de dinamizare economică. Datorită unor cauze de strategie politică şi de dezvoltare economică, respectiv, ca urmare a tradiţiilor istorice, performanţele economice ale zonei în relaţia noilor forţe economice naţionale s-au modificat doar în sensul că, în sistemul economiei româneşti, indicatorii pot fi apreciaţi la valori medii.

Caracteristicile structurii economice create în urma industrializării forţate din anii '70, au evoluat într-un mod neobişnuit pentru dezvoltarea teritorială europeană. În timp ce proporţia mîinii de lucru ocupate în industrie în Secuime era caracteristică pentru indicatorii unei epoci industriale, proporţia celor ocupaţi în agricultură indica trăsături tipice pentru o zonă preponderent agricolă. Nivelul de ocupaţie în zona terţiară fiind deosebit de scăzută. Nivelul înapoiat al sectorului serviciilor constituie un obstacol determinant al relansării economice a regiunii.

Majoritatea parametrilor social-economici se situează la nivelul mediu al ţării. Asemenea mediei pe ţară, proporţia celor ocupaţi în agricultură este de 40%, celor în industrie de 28% iar în sectorul serviciilor de 32%. Indicatorii regiunii de dezvoltare Centru (din care fac parte, în afară de cele trei judeţe secuieşti, şi judeţele Braşov, Sibiu şi Alba) sînt mai favorabili, proporţia celor ocupaţi în agricultură la nivelul regiunii fiind doar de 28%. Atît nivelul de urbanizare cît şi nivelul de trai al populaţiei se situează la valori medii. Acelaşi tablou se conturează şi din analiza situaţiei structurii teritoriale a ţării. Fie că privim indicatorii dezvoltării complexe, fie nivelul PIB-ului pe cap de locuitor, judeţele din Ţara Secuilor se situează pe palierul mediu, respectiv în treimea superioară ale celor 41 de judeţe ale României. Pe baza datelor evaluate a producţiei interne la paritate cu puterea de cumpărare, faţă de media pe ţară de 6000 euro, judeţele Mureş şi Covasna depăşesc cu patru puncte, pe cînd judeţul Harghita rămîne în urmă cu patru puncte. Poziţii mai slabe pot fi depistate în unele elemente ale infrastructurii – înainte de toate în reţeaua de comunicaţie şi de drumuri –, respectiv în domeniul forţelor inovative ale dezvoltării (studii superioare, capacităţi de cercetare şi dezvoltare, potenţial de export, capital funcţional străin). Aceşti factori însă sînt semnificativi, condiţiile de accesibilitate influenţînd nefavorabil capacitatea de dezvoltare a zonei. Indicatori care desemnează locul Secuimii în spaţiul economic european, se diferenţiază în mod semnificativ faţă de valorile medii luate ca bază de comparaţie (fig.3.).

Fig. 3.

Poziția Țării Secuilor în Europa (EU15=100) și în România (România=100)

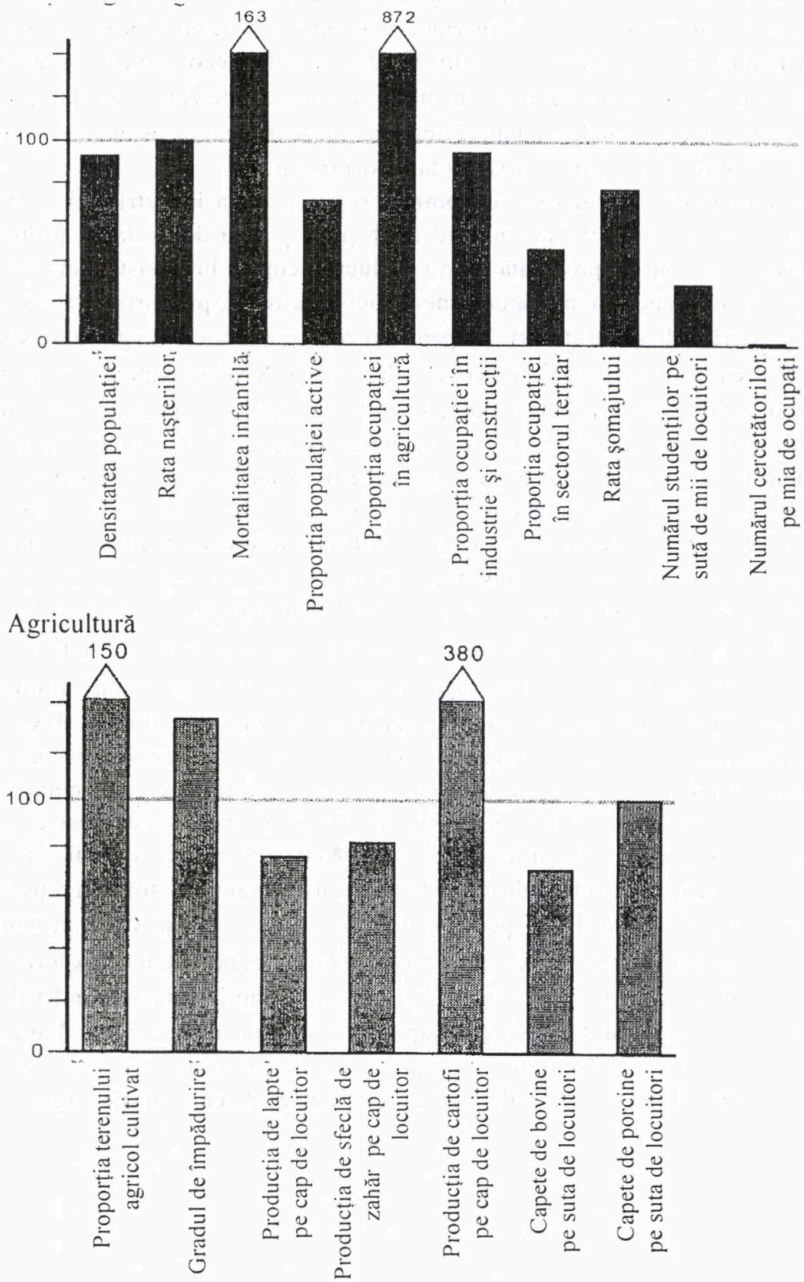

Infrastructura

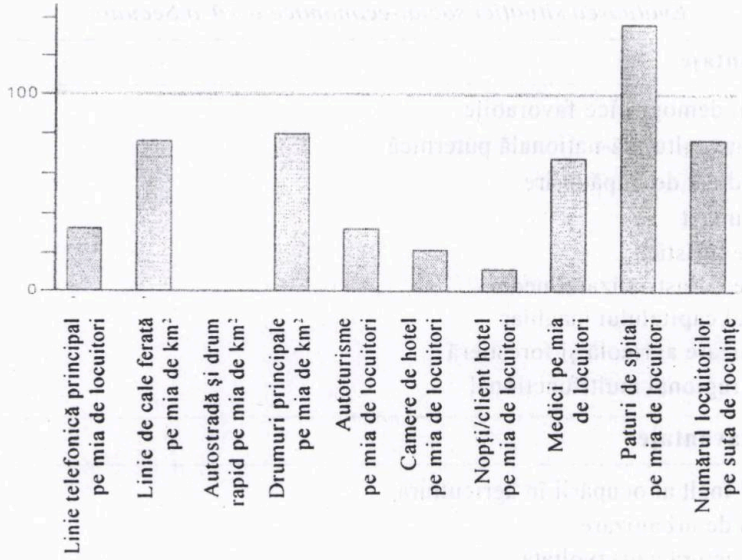

Secuimea în economia României

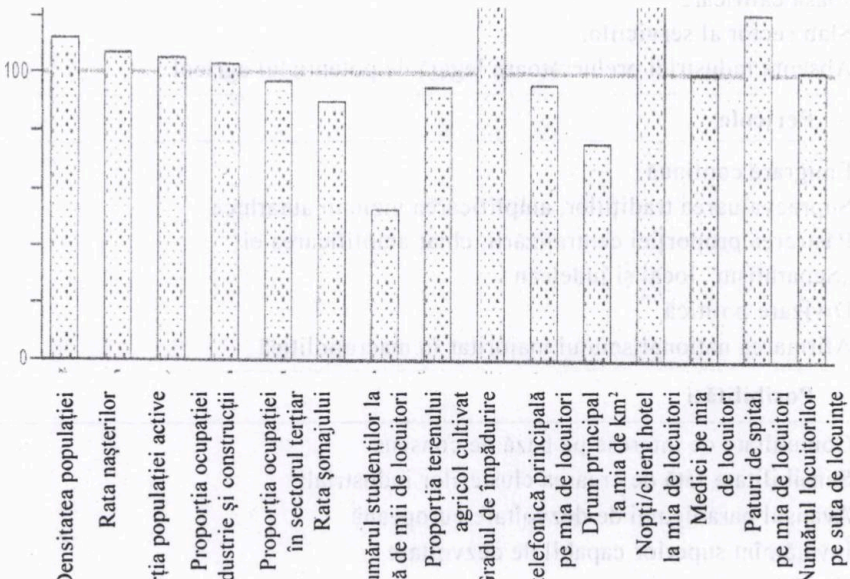

O analiză SWOT care însumează rezultatele cercetărilor situației date, ne oferă tabloul de mai jos (Tabelul 6.).

Tabelul 6.

Evaluarea situației social-economice a Țării Secuilor

Avantaje
Condiții demografice favorabile
Identitate culturală-națională puternică
Grad ridicat de împădurire
Mediu intact
Atracție turistică
Grad de industrializare medie
Interesul capitalului maghiar
Specializare agricolă și forestieră
Centru regional multifuncțional
Dezavantaje
Nivelul înalt al ocupării în agricultură
Nivelul de urbanizare
Infrastructură nedezvoltată
Accesibilitate dificilă
Joasă calificare
Slab sector al serviciilor
Absența industriei prelucrătoare legată de potențialul agricol
Pericole
Emigrare continuă
Supraevaluarea tradițiilor, amplificarea viziunii autarhice
Păstrarea proporției centralizării, chiar amplificarea ei
„Separatism" local și județean
Divizare politică
Afirmarea naționalismului majoritar în macropolitică
Posibilități
Comunitate de interese pe bază de consens
Sensibilitate față de crearea clusterilor industriali
Avansul paradigmei de dezvoltare europeană
Învățământ superior capabil de dezvoltare
Capacitate inovativă
Informare europeană

Un nou regionalism, afirmarea paradigmei dezvoltării teritoriale de jos în sus
Concepțiile ambițioase de dezvoltare ale unor orașe mici și medii

Una dintre posibilele soluții de evadare în cazul zonelor cu mari nevoi de modernizare este găsirea unor resurse suplimentare prin elaborarea unor strategii de dezvoltare posibile datorită unei strînse cooperări dintre actorii dezvoltării teritoriale, prin descoperirea și mobilizarea resurselor interne. Această strategie de construcție de jos în sus nu poate fi realizată exclusiv prin mijloacele tradiționale ale dezvoltării economice, ea necesită aplicarea unor tehnici occidentale de mare finațe, ceea ce la rîndul său necesită un nou tip de cunoaștere, o cunoaștere profundă a științei regionale a economiei, respectiv chiar și relațiile dintre actorii dezvoltării regionale trebuie să îmbrace o nouă formă.

O bine cunoscută teză a sociologiei spune că o societate, al cărui mod comportamental se schimbă puțin de la o generație la alta, poate fi considerată tradițională. Numeroasele exemple demonstrează că eficiența economică a unei societăți tradiționale este scăzută. Cel mai relevant element al unei societăți tradiționale constă în lentoareea sau lipsa schimbărilor structurale, dat fiind faptul că din punct de vedere intelectual comunitatea trăiește într-o lume închisă. O comunitate teritorială este modernă dacă este capabilă să-și coordoneze propria dezvoltare internă (endogenă).

Modernizarea cuprinde următoarele elemente:

• Un nivel de dezvoltare determinat cu o structură economică corespunzătoare condițiilor regiunii, în care sectorul terțiar arată o tendință ascendentă;

• Nivel de dezvoltare tehnică și tehnologică în industrie și agricultură;

• Structuri sociale flexibile și diferențiate, o mare diversitate a structurilor sociale pe straturi și roluri;

• Deschidere, în sensul că grupurile sociale conducătoare ale regiunii sînt capabile să confrunte consecințele și riscurile sociale ale inovării;

• Organizații capabile să se adapteze la mediul european;

• Un anumit nivel al dezvoltării infrastructurii, îndeosebi în domeniul pregătirii profesionale, a accesibilității și a informaticii;

• Instituții, norme, procedee, calități receptive ale conștiinței sociale capabile să asigure înfăptuirea și funcționarea eficientă a elementelor anterioare;

• Diminuarea formelor tradiționale ale organizării sociale, ceea ce firește, nu înseamnă anularea tradițiilor culturale ci duce la schimbarea mentalităților;

• Un mediu cultural care promovează nevoia unei noi cunoașteri, care poate conștientiza că modernizarea constituie o creștere a capacității de aplicare a cunoașterii confirmate în toate ramurile producției, că modernitatea este acel cadru social-cultural și psihologic care contribuie la aplicarea inovației în economie.

Prioritatea strategiei de dezvoltare a Țării Secuilor ar putea fi o dezvoltare a capacității și a dispoziției de înnoire și adaptare a societății regiunii, ca schimbările necesare realizării acestei înnoiri să poată fi corelate cu succes cu valorile autentice.

O altă chestiune strategică constă în alegerea zonelor implicate în elaborarea programelor. Este evident că, specificul sarcinilor de dezvoltare şi raza lor de acţiune teritorială pretinde unităţi teritoriale diferite. Sarcinile de modernizare regională pot fi concepute în spaţii subregionale şi locale. Practica Uniunii Europene a răspuns acestei dileme cu aşa zisul sistem NUTS. Sarcinile de anvergură e bine să fie rezolvate în sistemul NUTS 2, dezvoltările mai restrînse în NUTS 3, iar cele locale la nivel NUTS 4 sau 5. Aplicarea acestei experienţe de dezvoltare în cazul Secuimii ridică două probleme. Pe de o parte, dacă poate fi imaginată elaborarea şi realizarea strategiei de modernizare în cadrul împărţirii regionale actuale – regiunea centru – din România? Pe de altă parte, ce fel de împărţire interjudeţeană ar fi indicată pentru regiune?

Prima dilemă nu poate primi un răspuns hotărît şi univoc. Uniunea Europeană a delegat competenţele privind constituirea nivelului regional statelor naţionale. În statele membre actuale nivelul NUTS 2 reprezintă unităţi teritoriale în medie de cca. 1,6 milioane de locuitori, cu diferenţe destul de semnificative în jurul valorii medii. Nici dimensiunea unităţilor NUTS 2 constituite în ţările candidate din Europa Centrală şi de Est nu se deosebeşte semnificativ, numărul mediu al populaţie în unităţile *mezo* fiind în jur de 1,9 milioane. Valori ce depăşesc media pot fi observate în Polonia şi România. În prima, valoarea medie a populaţiei este de 2,3 milioane, iar în cea de a doua, de 2,8 milioane de locuitori. Pare să fie justificată deci dorinţa reconsiderării diviziunilor actuale a regiunilor din România. Considerăm posibil, ca în cadrul unei noi împărţiri ale regiunilor, Secuimea să fie incadrată ca regiune separată. Dimensiunea sa ar corespunde recomandărilor UE. În măsura în care România ar dori să ofere un exemplu în aplicarea practică a cerinţelor europene privind rolul minorităţilor naţionale în dezvoltarea teritorială, această soluţie ar trebui să beneficieze şi de susţinerea univocă a cercurilor politice înalte. Târgu-Mureşul multifuncţional ar putea îndeplini în mod plenar rolul de centru al regiunii.

Nici delimitarea celuilalt nivel teritorial nu este o sarcină uşoară. Nivelul NUTS 4 este important în primul rînd din punctul de vedere al pieţei muncii, fiind o unitate teritorială în cadrul căreia poate fi organizat în mod optimal ocupaţia categoriei corespunzătoare de vîrstă a populaţiei. Comunele din România nu corespund acestui obiectiv, dimensiunea lor fiind mult inferioară (în Secuime 12,3 mii locuitori) celei necesare, care conform normelor Uniunii ar trebui să se cifreze în jurul a o sută de mii de locuitori. Atunci cînd apare necesitatea aplicării acestei categorii nu este vorba de dorinţa reconstituirii scaunelor secuieşti tradiţionale ci de aplicarea experienţei europene.

Concluziile comparaţiei

Bulgaria şi Ungaria sînt două ţări europene de dimensiune medie-mică iar România aparţine categoriei statelor mai mari. Rădăcinile inegalităţilor lor

regionale se află în întîrzierile dezvoltării industriale şi în diferenţa de fază faţă de Europa Occidentală în privinţa urbanizării. Cele patru decenii de economie de plan nu au fost capabile să reducă nici rămînerile în urmă în domeniul productivităţii economiei, nici să reducă semnificativ cauzele diferenţelor teritoriale. Ca urmare a importantelor investiţii sociale ale perioadei socialiste, diferenţele economice şi sociale dintre regiuni s-au diminuat. La începutul anilor '80 ne-am putut da seama că acest proces nu poate asigura dezvoltarea durabilă. Această politică izvorîtă din principii ideologice similare a fost asociată cu practici diferite în ţările analizate. Pragmatismul dezvoltării teritoriale din Ungaria – graţie şi colaborării intense cu cercurile de specialitate din Europa de Vest – a putut aplica numeroase soluţii de dezvoltare neîngăduite în celelalte ţări ale Europei de Est. Succesul limitat ale acestora poate fi explicat prin sistemul politic care îngrădise reformele economice. Dezvoltarea teritorială din Ungaria de după schimbarea de regim putea să se sprijine într-o anumită măsură pe antecedentele ultimelor două decenii. Nu este întîmplător că încă de la începutul anilor '90, chiar înainte de semnarea parteneriatului cu UE, în Ungaria începuseră pregătiri profesionale intense în scopul creării unui sistem modern al politicilor regionale. Toate elementele sistemului de obiective, instrumental şi instituţional al dezvoltării teritoriale din Europa de Est au fost încetăţenite mai întîi în Ungaria. Bulgaria – care aplicase modelul sovietic al distribuţiei teritoriale al forţelor de producţie în perioada socialistă – acceptase mai tîrziu introducerea anumitor elemente ale politicii regionale europene moderne. Politica voluntaristă de industrializare a României, respectiv practica unei urbanizări forţate, legate de o politică socială naţionalistă, a dus la nivelarea teritorială a sărăciei şi a subdezvoltării. Un rol important în generarea schimbărilor, mai mare decît aspiraţiile interne ale politicii sociale şi economice, atît în Bulgaria cît şi în România, fusese jucat de către condiţiile stabilite de Comisia Europeană.

În pofida asemănărilor din schimbările intervenite în structura teritorială ale celor trei ţări, răspunsurilor diferite date provocărilor dezvoltării regionale şi diversităţii rezultatelor dezvoltării demonstrează că „blocul est-european" este cel puţin atît de eterogen ca şi Uniunea Europeană. Acest adevăr trebuie să fie luat în consideraţie şi de reformele politice structurale ale Uniunii Europene.

Strategia construcţiei de jos în sus nu poate fi realizată exclusiv prin mijloacele tradiţionale ale dezvoltării economice, ea necesită aplicarea unor tehnici occidentale complexe de mare finete, ceea ce la rîndul său necesită un nou tip de cunoaştere, o cunoaştere profundă a ştiinţei regionale a economiei, respectiv relaţiile dintre actorii dezvoltării regionale trebuie să îmbrace o nouă formă instituţională. Capacitatea aducătoare de venit al teritoriului nu poate fi amplificată decît prin modernizare, ceea ce necesită crearea unui consens larg între toţi actorii dezvoltării teritoriale. Afirmarea principiului economiei deschise reclamă o evaluare cuprinzătoare a tradiţiilor şi analiza efectelor lor sociale.❑

* Instituție desființată și ea între timp, atribuțiunile ei fiind transferate Ministerului Integrării Europene. (N. red.)

Bibliografie:

Benedek J. 2000: *A társadalom térbelisége és térszervezése*, Cluj, Ed. Risoprint.

Berend T.I.-Ránki Gy. 1987: *Európa gazdassága a 19. században, 1780-1914*. Budapesta. Ed. Gondolat.

Bernek Á. 2000: Bulgária. In: Probald F. (red.): *Európa regionális földrajza*, Budapesta, Ed. ELTE Eötvös.

Boev, J. 2002: Bulgaria: Decentralization and modernization of public administration. In: Péteri G. (Ed.): *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*. Budapesta, Open Society Institute, Local Government and Public Service Reform Initiative. p. 93-120.

Bulgaria 2000. Regular report from the Commission on Bulgaria's progress towards accession. Brussels, CEC, 8 November 2000.

Enyedi Gy. 1978: *Kelet-Közép-Európa gazdassági földrajza*. Budapesta, Ed. Közgazdassági és Jogi.

Enyedi Gy. : Településpolitikák Kelet-Közép-Európában, *Társadalmi Szemle*, 10. p.20-31.

Enyedi Gy. 1992: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány*, 6. p. 393-401.

Geografia na Balgaria. Fiziceska geografia, sotialno-ikonomiceska geografia. Sofia, Akademicino izdateltstvo Prof. Marin Drinov. 1997.

Geshev, G. 1997: *Initiatives for the launching of a co-operative spatial planning process*. Bonn, Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung.

Geshev, G. 1999: *Problemi na regionalnoto razvitie i regionalnata politika v Republika Balgaria*. Sofia, Geografski institut BAN, Jugozapaden universitet Neofit Rilski.

Geshev, G. 2001: The role of regions of South-Eastern space in the enlarging European Union. In: Gál Z. (Ed.): *Role of the Regions in the Enlarging European Union*. Pécs, Centre for Regional Studies, HAS. Discussion Papers, Special Issue. p. 81-100.

Geshev, G. 1997: *The Geografical Space - an Investment for the 21th Century*. Sofia, Institute of Geography, BAS.

Green Paper. Regional Development policy in Romania. Bucharest, Government and the European Commission. 1997.

Gruber K. 2000: Románia a régiók Európájában. Van-e esélye a devolúciónak, illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? – *Tér és Társadalom*. 1. p. 145-162.

Gyurova, E. 2002: Emerging multi-ethnic policies in Bulgaria: a central-local perspective. In: Bíró A-M.-Kovács P. (Eds.): *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest, Open Society Institute, Local Government and Public Service Reform Initiative. p. 97-133.

Hajdú-Moharos J. (red.): *Útkereső ország. Földrajzi tanulmányok Romániáról*. Vörösberény, Balaton Akadémia.

Horváth Gy. 1996: Transition and regionalism in East-Central Europe. Tübingen, Europäischen Zentrum für Föderalismus-Forschung. *Occasional Papers*, 7.

Horváth Gy. 1998: Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában. *Területi Stisztika*, 4. p. 295-318.

Horváth Gy. 2000: Decentralizáció és a régiók – kelet-közép-európai nézőpontból. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (red.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. p. 60-72.

Horváth R. – Veress E. 2003: Regionális politika és területfejlesztés Romániában. Cluj. *Manuscris.*

Hungary 2000. Regular report from the Commission on Hungary's progress towards accession. Brussels, CEC. 8 November 2000.

Hunya G. – Réti T.-R. – Süle A. – Tóth L. 1990: *Románia 1944-1990. Gazdasság- és politikatörténet.* Budapest, Atlantisz-Medvetánc.

Ianoş, I. 2000a: Less-favoured areas and regional development in Romania. In: Horváth Gy. (Ed.): *Regions and Cities in the Global World.* Pécs, Centre for Regional Studies, HAS. P. 176-191.

Ianoş I. 2000b: Romania. In: Bachtler, J.- Downes, R.- Gorzelak, G. (Eds.): *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe.* Aldershot, Ashgate. p. 167-176.

Ianoş I. - Pumain, D.- Racine, J.B. (Eds.) 2000: *Integrated Urban Systems and Sustainability of Urban Life*. Bucureşti, Ed. Tehnică.

Illés I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók.* Budapest-Pécs, Ed. Dialóg Campus.

Nemes Nagy J. 1987: *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Ed. Akadémiai.

Pascariu, S. 2000: Programrégiók és a határmenti területek fejlesztése Romániában. In: Horváth Gy. (red.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban.* Pécs, MTA Regionália Kutatások Központja. p. 60-71.

Romania. Regular report from the Commission on Romania's progress towards accession. Brussels, CEC, 8 November 2000.

Şandru, I. 1975: *România. Geografia economică.* Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică.

Sandu, D. 1999: *Spaţiul social al tranziţiei*. Polirom.

Somai J. (red.) 2001: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Cluj, Ed. Romániai Magyar Közgazdász Társaság.

Spiridonova, J.- Grigorov, N. 2000: Bulgaria. In: Bachtler, J. – Downes, R. – Gorzelak, G. (Eds.): *Transition, Cohesion and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate. p. 71-83.

Vincze M. 2000: *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Cluj. Ed. Universităţii.

Traducerea de Elek Szokoly

*

Gyula HORVÁTH *(n. 1951), doctor în economie,specialist în domeniul politicilor regionale europene, cooperare regională în Europa Centrală şi restructurare şi transformare regională în Europa Centrală şi de Est. Este director general al Centrului de Studii Regionale al Academiei Ungare de Ştiinţe din Pécs, profesor de Politici regionale comparative europene la Universitatea din Pécs, doctor honoris causa al Universităţii din Kaposvár, membru al* Academia Europaea *din Londra, membru al Academiei Ungare de Ştiinţe, preşedinte al Asociaţiei Ungare de Ştiinţe Regionale. Autor şi coeditor a 25 de volume şi aprox. 190 de articole de specialitate, dintre care:* Európai regionális politika *(1998),* Regionális támogatások az Európai Unióban *(2001).*

Horváth Gyula, *Magyarország és két később csatlakozó ország (Bulgária és Románia) regionális politikájának összehasonlítása*, publicat cu permisiunea autorului.

Experienţe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspiraţie pentru soluţionarea conflictelor în Europa

ANDREAS GROSS

Memorandum explicativ al raportorului[1]

I. Introducere

1. Adunarea este îngrijorată de valul de tensiuni violente din Europa, care este adesea un indiciu al antagonismelor nerezolvate din cadrul unui stat. Multă vreme, crizele politice şi-au avut originea în tensiunile dintre state, însă astăzi este mult mai mare probabilitatea ca motivele acestor tensiuni să se găsească înăuntrul statelor. De aceea, mai bine de jumătate din războaiele actuale sînt de natură civilă şi rezultat al conflictelor culturale. Pe baza acestei observaţii, a fost înaintată Adunării o moţiune de Rezoluţie (Doc 8425) cu privire la conflictele etnice în statele membre ale Consiliului Europei. Această moţiune reprezintă sursa iniţială a raportului de faţă.

2. Această escaladare a tensiunilor poate fi explicată în parte prin schimbările profunde pe care Europa le-a suferit după căderea vechiului sistem comunist în anii '90. În anii din urmă, au luat fiinţă peste douăzeci de noi state în Europa Centrală şi de Est.

3. Un stat este constituit în general din popoare (sau comunităţi) cu culturi diferite. Totuşi, nu fiecare comunitate culturală poate să înfiinţeze un stat pentru a-şi promova tradiţiile culturale şi, de aceea, fiecare stat trebuie să prevadă şi să implementeze reglementări constituţionale şi legislative flexibile, care să permită acestor diferenţe culturale să fie exprimate, şi în acelaşi timp trebuie să-şi protejeze unitatea.

4. În istoria recentă a Europei, statele au fost create în trei etape succesive, mai precis după fiecare război mondial şi după încetarea războiului rece. Aceste etape pivot au fost marcate fie de crearea de noi state, fie de înfiinţarea de regiuni autonome. Exemple în acest sens sînt autonomia acordată Insulelor Åland în 1921

sub egida Ligii Națiunilor; regiunii Alto-Adige/Tirolul de Sud în 1947 sub autoritatea ONU și Găgăuziei (Moldova) în 1990 sau crearea Republicii Autonome a Crimeii (Ucraina) în 1992.

5. Astăzi se pare că tensiunile din anumite state, confruntate vreme de mai mulți ani cu o criză politică, sînt soluționate prin preconizarea autonomiei. Așa par să stea lucrurile în Cipru sau Sri Lanka.

6. Consiliul Europei, care dorește să contribuie la găsirea de soluții pașnice pentru toate disputele, vrea să știe în ce măsură experiența pozitivă a regiunilor autonome poate constitui o sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor. Se poate observa că o serie de state și-au rezolvat problemele sau sînt pe cale să o facă prin instituirea de autonomii teritoriale sau culturale și că acestea din urmă oferă o gamă largă de principii, măsuri, idei și concepte pentru rezolvarea acestor probleme.

7. Obiectivul acestui raport este să stabilească criteriile care contribuie la succesul autonomiei pentru a pune la dispoziție liniile directoare pentru cei ce vor să își rezolve conflictele interne prin introducerea autoguvernării și pentru a-i ajuta pe aceștia să evite greșelile.

8. În lumina experienței pozitive cîștigate, va fi necesar să se determine factorii și condițiile care îi permit autonomiei să reușească, să stabilească aspectele istorice, geografice, politice, economice, etnice și culturale care trebuie luate în considerare pentru definirea unui model conceptual sau pentru recomandarea bunelor practici din care se vor putea inspira statele confruntate cu conflicte interne.

9. În secțiunea finală, vom studia aplicarea practică a acestei experiențe în regiunile de criză precum Kosovo (Serbia și Muntenegru), Cecenia (Rusia), Abhazia (Georgia) și Transnistria (Moldova).

II. Evoluția conceptului de autonomie

10. Conceptul de autonomie are, fără tăgadă, o conotație negativă, chiar amenințătoare. Pentru a se evita orice interpretare eronată, este important ca interpretarea dată de noi autonomiei să nu aibă nici o corespondență cu uzul acestui cuvînt în trecut de către regimurile autoritariste precum Imperiul Rus, URSS sau Iugoslavia. Definiția noastră corespunde felului în care termenul este folosit în democrații, adică în statele care respectă statul de drept, ce garantează drepturi și libertăți specifice cetățenilor lor. Democrația și exercitarea libertăților fundamentale sînt esențiale pentru succesul entităților autonome.

11. Autonomia este adeseori văzută ca o amenințare la adresa integrității teritoriale a unui stat și ca primul pas spre secesiune, ceea ce ar putea fi cazul în ceea ce privește Insulele Feroe. Totuși, ar fi greșit să o înțelegem astfel. Mai degrabă, ea trebuie considerată drept un compromis menit să asigure respectarea integrității teritoriale a unui stat care recunoaște diversitatea culturală a populației sale.

12. Evitînd recurgerea la violenţă, autonomia permite unui grup minoritar dintr-un stat să se bucure de drepturile sale prin păstrarea tradiţiilor sale culturale specifice, oferind în acelaşi timp statului garanţii cu privire la unitatea şi integritatea sa teritorială. Ea reprezintă o soluţie intermediară care face posibilă evitarea atît a asimilării forţate a grupurilor minoritare cît şi secesiunea unei părţi a teritoriului statului. Autonomia consolidează astfel integrarea minorităţilor în stat şi este un element constructiv pentru promovarea păcii.

13. Este necesar să subliniem potenţialul integrativ al autonomiei. Exemple recente de introducere a sa, precum Spania, Italia, Rusia (Republica Tatarstan), Azerbaidjan (Republica Autonomă Nakicevan) sau Moldova (statutul special al Găgăuziei), arată că, în calitate de sistem care garantează atît respectul pentru diversitatea culturală a minorităţilor cît şi păstrarea integrităţii teritoriale, autonomia poate reprezenta o soluţie constructivă pentru orice conflict real sau latent.

14. Mai mult, întrucît revendicările de autonomie devin din ce în ce mai frecvente şi au un impact mai mare asupra ordinii legale internaţionale, se impune examinarea mai amănunţită a acestei chestiuni.

15. Este totdeauna important să se tragă învăţăminte din experienţele negative. Totuşi, nu orice eşec în domeniul autonomiei trebuie atribuit sistemului ca atare, ci mai degrabă, pus pe seama condiţiilor în care a fost implementată autonomia. Soluţiile oferite de entităţile autonome nu au validitate şi aplicabilitate universale. Orice autonomie depinde de circumstanţele particulare în care a fost instituită şi trebuie adaptată trăsăturilor geografice, istorice şi culturale specifice teritoriului respectiv, precum şi caracteristicilor foarte diferite atît ale conflictelor cît şi ale zonelor în care ele au loc.

16. Autonomia ca măsură de soluţionare a conflictelor în secolul XX[2]

Regiunea autonomă	**Statul de origine sau echivalentul său**	**Prima/actuala legislaţie autonomă**
Insulele Åland	Finlanda	1920/1991
Alto-Adige	Italia	1946/1972
Coasta Atlanticului	Nicaragua	1987
Corsica	Franţa	1991
Danzig	Liga Naţiunilor	1922-1939
Memel (Klaipeda)	Lituania	1924-1939
Azerbaidjan	Iran	1945-46
Kurdistan	Irak	1970-74
Sudanul de Sud	Sudan	1972-1983
Mindanao	Filipine	1976-1995
Regiunile Tamil	Sri Lanka	1987
Găgăuzia	Moldova	1994

17. Autonomia teritorială nu este nicidecum un panaceu universal deoarece nu rezolvă toate problemele. Ea este un concept cu mare putere integratoare, însă nu trebuie subestimate problemele pe care le atrage după sine implementarea sa.

18. Autonomia este un concept care presupune dezvoltarea unor relații echilibrate în cadrul statului atît între majoritate și minoritate, cît și între minorități. În cazul în care pentru multă vreme în trecut majoritatea a disprețuit identitatea și drepturile minorităților sau a recurs la violență pentru a combate aspirațiile acestor minorități, acesta nu va face decît să îngreuneze inițierea unui dialog și preconizarea acordării autonomiei.

19. Pentru a se aplana tensiunile, guvernarea centrală trebuie să arate că înțelege minoritățile atunci cînd acestea au revendicări precise referitoare la dreptul lor la o mai mare autonomie în administrarea propriilor treburi. Acest lucru se aplică mai cu seamă cînd aceste aspirații aparțin unor minorități numeroase care trăiesc într-o regiune de mult timp. Totuși, în nici un caz înființarea autonomiei nu trebuie să dea cetățenilor impresia că administrația locală ține exclusiv de resortul lor.

20. Discriminarea pozitivă, în sensul suprareprezentării numerice a minorităților în organele guvernării centrale, este o modalitate de implicare mai largă a minorității/minorităților în administrarea treburilor naționale. De pildă, în sentința dată în cazul Young, James și Webster la 13 august 1981, Curtea Europeană a Drepturilor Omului recomanda discriminarea pozitivă cînd afirma că „democrația nu înseamnă pur și simplu că opinia majorității trebuie să aibă totdeauna cîștig de cauză: trebuie ajuns la un echilibru care să asigure tratamentul adecvat și just al minorităților și să evite orice abuz al unei poziții dominante". (§63) Un astfel de sistem funcționează pe bază de reciprocitate pentru minoritatea daneză din landul Schleswig-Holstein din nordul Germaniei și minoritatea germană care trăiește în regiunea de graniță a Danemarcei.

21. Conceptul de autonomie trebuie definit precis deoarece are mai multe înțelesuri în funcție de natura abordării sale: filosofice, politice, culturale sau juridice. Este de aceea necesar să se facă distincția între ele și să se clarifice prin analizarea relațiilor dintre ele a unor concepte precum federalismul, descentralizarea, regionalizarea și independența, aceasta din urmă fiind rezultatul secesiunii.

22. La nivelul dreptului internațional, conceptul de autonomie se referă la drepturile popoarelor la autodeterminare și la libertatea lor de a-și administra propriile treburi. În acest context, va fi necesar să examinăm aplicarea acestor principii internaționale în dreptul constituțional național.

23. Autonomia, care reprezintă dreptul unui popor de a se guverna prin legi proprii, permite să le fie acordate anumitor teritorii dreptul de a legifera și și să li se confere puteri speciale care să le permită să dea expresie caracteristicilor lor lingvistice, culturale și istorice specifice.

III. Conceptul de autonomie şi dreptul la autodeterminare

a) Diversitatea formelor de autonomie

24. Constituţiile majorităţii statelor membre ale Consiliului Europei recunosc principiul integrităţii teritoriale şi nu permit dreptul la secesiune unilaterală. Totuşi, anumite constituţii, cum ar fi cea a Canadei, cuprind prevederi care permit schimbări teritoriale ce pot afecta unitatea statului.

25. Totuşi, principiul indivizibilităţii statului nu trebuie confundat cu caracterul său unitar, acesta neintrînd de aceea în contradicţie cu autonomia, regionalismul şi federalismul. De pildă, Constituţia Spaniei afirmă că „Constituţia se bazează pe unitatea indisolubilă a Naţiunii Spaniole, patria comună şi indivizibilă a tuturor spaniolilor; ea recunoaşte şi garantează dreptul la autonomie al naţionalităţilor şi regiunilor din care este formată".

26. Curtea Constituţională a Italiei a declarat cu privire la statutul special al Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) că „faptul că minorităţile etnice care trăiesc în această regiune îşi pot alege propriul organism reprezentativ în condiţii de egalitate reală nu poate fi decît în interesul naţional şi, ca atare, al unităţii naţionale".

27. În Rusia, autodeterminarea popoarelor Federaţiei şi integritatea Federaţiei ca stat constituie principiile de bază ale ordinii legale.

28. În mod similar, în Moldova secţiunea 1.1 a legii organice din 1994 defineşte autonomia Găgăuziei ca „autonomie teritorială cu statut special (...) şi formează parte integrală a Republicii Moldova". Această secţiune afirmă că „în eventualitatea schimbării statutului de independenţă a Republicii Moldova, cetăţenii Găgăuziei vor avea dreptul de a-şi exercita autodeterminarea".

29. În mod asemănător, în martie 1995, Rada Verkohvna ucraineană a adoptat legea „cu privire la Republica Autonomă Crimeea", care defineşte statutul acesteia din urmă ca pe o entitate teritorial-administrativă autonomă din cadrul Ucrainei. Articolul 59 al acordului constituţional din 8 iunie 1995 afirmă că „Republica Autonomă Crimeea este o entitate administrativ-teritorială din cadrul Ucrainei, ale cărei puteri vor fi exercitate în limitele prescrise de către Constituţia şi legislaţia Ucrainei".

30. Termenul de autonomie este ambiguu deoarece el se poate referi la forme de organizare variind de la simpla descentralizare şi pînă la regionalism şi federalism, adică poate reprezenta atît o diviziune egală sau una inegală a puterii, cît şi doar a anumitor puteri. Există diferite forme de autonomie în Europa bazate pe sisteme politice diferite din care entităţile autonome sînt parte. Însă oricare ar fi forma sa, fiecare stat conţine anumite elemente de descentralizare.

31. Se poate spune că au existat două faze istorice în ce priveşte înfiinţarea autonomiei şi că există trei origini diferite de autonomie: organisme autonome înfiinţate de entităţile regionale cînd au fost create statele centrale (ca în cazul Elveţiei), cele înfiinţate pentru a pune capăt tensiunilor teritoriale şi cele în care diviziunea puterilor a fost iniţiată de autorităţile internaţionale, precum Liga Naţiunilor.

32. Diviziunea puterilor între statul central şi entitatea autonomă poate fi egală sau inegală. Toate autoritățile teritoriale de un anumit nivel de guvernare, precum cantoanele sau landurile dintr-un stat federal şi regiunile dintr-un stat regionalizat, pot beneficia de autonomie. Totuşi, este posibil ca numai o anumită parte a teritoriului să facă aceasta sub forma unui statut special cu caracteristici specifice. De pildă, Constituția daneză conferă asemenea statut Insulelor Feroe şi Groenlandei, în vreme ce Constituția italiană conferă drepturi specifice pentru cinci regiuni autonome cu trăsături lingvistice şi geografice speciale prin acordarea unui statut special. Articolul 116 al legii constituționale din 18 octombrie 2001 prevede că „forme şi condiții speciale de autonomie se garantează pentru Friuli-Venezia Giuliana, Sardinia, Sicilia, Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) şi Valle d'Aosta, în acord cu statutul special respectiv adoptat de legea constituțională".

b) Diversitatea cadrelor instituționale

În Europa există diferite forme statale care asigură o formă sau alta de autonomie.

33. În statele federale, entitățile federate au delegate multe funcții care le permit să se bucure, în virtutea unei diviziuni egale a puterii, de o autonomie considerabilă în administrarea treburilor lor şi să îşi facă auzită vocea de către organismele federale. În principiu, entitățile din componența unui stat federal sînt toate egale şi au puteri identice. Opțiunea federală este mai degrabă o reflectare a diverselor faze istorice ale formării unui stat (Elveția, Germania, Austria), şi a respectului pentru cele mai vechi entități istorice decît o grijă pentru protecția minorităților.

- Belgia, totuşi, reprezintă un caz aparte. În această țară, recenta decizie în favoarea federalismului a fost motivată de dorința de a asigura coexistența unor grupuri lingvistice şi culturale diferite. Regiunea trebuie să asigure autonomie politică, economică şi socială, iar comunitățile (francofonă şi flamandă) autonomia culturală.

34. Există şi state regionalizate cu regiuni autonome. Regionalizarea este în realitate o formă de descentralizare din cadrul unui stat, în care entitățile teritoriale se bucură de un anumit grad de autonomie în domenii specifice, fiind însă supervizate de un reprezentant al statului central. Acesta este cazul cu teritoriile insulare portugheze Azore şi Madeira, care au statute administrative şi politice elaborate de adunările legislative regionale şi aprobate de Adunarea Republicii.

35. Totuşi, în statele regionalizate există foarte adesea o diviziune inegală a puterilor. Spania şi Italia reprezintă bune ilustrări în acest sens.

- În Spania, bunăoară, în timpul procesului de restaurare a democrației după o dictatură a unui stat autoritarist unitar, mai presus de toate autonomia a fost concepută inițial pentru comunitățile istorice cu identități specifice precum bașcii, catalanii şi galițienii. Totuşi, constituția din 1978 a mers şi mai departe împărțind

țara în 17 comunități autonome. Ea definea puterile exclusive ale guvernului central, comunitățile putînd să își asume toate celelalte puteri. Fiecare comunitate își are astfel propriul statut de autonomie, care a fost adoptat în formă de lege organică de către parlamentul național ca autoritate supremă, are forța legală a unei constituții locale pentru comunitatea respectivă și hotărăște sfera puterilor instituțiilor și anvergura resurselor financiare ale fiecărei entități. Unii experți consideră că entităților regionale autonome din Spania s-au dezvoltat într-o asemenea manieră simetrică încît în momentul de față țara are structura unui stat federal.

- În Italia, aranjamentele pentru autonomie teritorială diferă de la o regiune la alta. De exemplu, Articolele 5 și 6 ale constituției înființează o legătură reală între regionalizare și situația legală a minorităților lingvistice. Articolul 5 prevede: „Republica, una și indivizibilă, recunoaște și promovează autonomia locală; ea va aplica un grad complet de descentralizare administrativă în cadrul serviciilor dependente de Stat și va ajusta principiile și metodele legislației sale cerințelor autonomiei și descentralizării", în vreme ce Articolul 6 afirmă că „Republica protejează minoritățile lingvistice prin prevederi speciale".

36. În fine, există, de asemenea, state care au traversat recent un proces de descentralizare prin delegarea puterilor, prin legislație, de la guvernarea centrală către entitățile subnaționale cu caracteristici culturale specifice. Această delegare a fost uneori însoțită de crearea regiunilor cu statut special și puteri extinse. În majoritatea covîrșitoare a cazurilor, acestea sînt regiuni insulare, precum Insulele Feroe care aparțin Danemarcei, Groenlanda în urma independenței Islandei de după cel de-al doilea război mondial, insula franceză Corsica care este recunoscută ca o entitate teritorială cu puteri speciale, și departamentele și teritoriile de peste mări ale Franței.

37. În ce privește Corsica, trebuie remarcat că guvernarea franceză a prezentat un proiect de statut pentru insulă la începutul lui aprilie 2003. Se intenționează să se supună acest text unui referendum populației insulei în 6 iulie 2003. Textul prevede înființarea unei singure autorități devoluate care ar înlocui actuala regiune și cele două departamente (Corse du Sud și Haute-Corse), însă ar păstra palierul local de guvernare prin formarea a două „consilii teritoriale", unul în nord și unul în sud. Acest nou statut mai stipulează ca adunarea locală corsicană să poată adapta legile și reglementările precum și uzul generalizat și predarea limbii corsicane. Totuși, acest proiect, al cărui obiectiv este să confere Corsicii mai multă autonomie printr-o mai amplă delegare de puteri, nu se compară cu statutul special acordat mai multor regiuni europene (mai cu seamă din Italia și Spania) care au puteri legislative mult mai largi; el nu merge nici atît de departe cît preconizau propunerile făcute de Lionel Jospin, fostul prim ministru, care a sugerat o diviziune a suveranității naționale.

38. Sistemul devolutiv, la care s-a recurs mai cu seamă în Regatul Unit al Marii Britanii, ține și el cont de diferitele comunități din componența țării prin recunoașterea existenței unor sisteme legislative separate în anumite zone – de exemplu, Țara Galilor,

Scoția şi Irlanda de Nord. În aceste zone ale Regatului Unit, există un mare grad de descentralizare cu o diviziune inegală a puterilor, rezultînd în înființarea de entități cu largi puteri autonome administrate de adunări regionale alese.

39. Unele regiuni insulare britanice, precum Guernsey, Jersey sau Insula Omului, au puteri autonome extrem de largi în administrarea treburilor lor. Acest proces a avut un asemenea succes încît anumite regiuni engleze, precum York sau Midlands, revendică acum aceleaşi drepturi. Acestea vor constitui subiectul unor referendumuri regionale care urmează a avea loc în vara lui 2003.

c) Definirea sferei autonomiei

40. Etimologic, cuvîntul autonomie este derivat din grecescul auto (sine) şi nomos (lege), astfel că la bază înseamnă dreptul de a se guverna şi de a se elabora propriile legi (adică, autoguvernare).

41. Potrivit lui Kjell-Åke Nordquist[3], „o autonomie este un teritoriu cu un grad mai mare de autoguvernare decît oricare alt teritoriu comparabil din cadrul unui Stat". Tradițiile culturale, diferențele religioase şi situările geografice specifice pot justifica acordarea de puteri specifice unui teritoriu anume.

42. Pentru Ruth Lapidoth[4], o specialistă de prim rang în autonomie, „Autonomia este un mijloc de împărțire a puterilor pentru a se păstra unitatea unui stat şi în acelaşi timp pentru a se respecta diversitatea populației sale".

43. Ea face distincția între trei tipuri de autonomie: autonomie teritorială-politică, autonomie administrativă şi autonomie personală sau culturală.

- „O autonomie teritorial-politică este o structură menită să garanteze unui grup care diferă de majoritatea populației statului, dar care constituie majoritatea într-o anumită regiune, un mijloc prin care să îşi poată exprima identitatea sa distinctă."

- Autonomia administrativă este apropiată de descentralizare. Totuşi, în vreme ce aceasta din urmă implică o delegare a puterilor, prima presupune un transfer al puterilor, care sînt exercitate de reprezentanți locali aleşi.

- Autonomia personală sau culturală este acordată membrilor unei comunități anume (etnice, lingvistice, religioase), indiferent de locul lor de rezidență. Acest model de autonomie, care asigură membrilor unei comunități etnice guvernarea prin instituții şi/sau legislație proprii, permite minorităților un grad semnificativ de autonomie şi coeziune, chiar şi atunci cînd minoritățile sînt dispersate din punct de vedere teritorial.

44. Profesorul german Heinrich Oberreuter înțelege conceptul de autonomie ca „posibilitatea autodeterminării libere în condițiile ordinii legale existente".

45. Potrivit lui Hurst Hannum şi R.B.Lilich, doi jurişti specializați în dreptul internațional, autonomia poate fi înțeleasă ca „un termen relativ de descriere a gradului de independență de care se bucură o entitate anume în cadrul unui stat suveran"[5].

46. „Autonomia teritorială" este înțeleasă ca o structură, de obicei din cadrul unui stat suveran, prin care locuitorii unei părți definite a teritoriului au o vastă autonomie administrativă. În formele ideale, autonomia teritorială ar necesita existența unui organism legislativ local ales, cu o anumită putere de a legifera în mod independent în unele domenii de importanță, precum și un executiv cu puterea de a implementa legislația elaborată de autoritatea locală în acele domenii, în vreme ce în alte domenii, executivul se supune legilor și ordinelor autorităților centrale."[6]

47. Aceste sensuri diferite ale autonomiei reflectă modurile diferite în care o minoritate culturală poate participa la administrarea treburilor din teritoriul în care ea trăiește. În practică, aceste forme diferite de autonomie sînt adesea întrepătruse.

48. Soluțiile bazate pe autonomie trebuie considerate drept „structuri substatale" de care beneficiază o anumită parte a populației. Ca urmare, se lasă la latitudinea legislativelor naționale să hotărască și să motiveze interpretarea, implementarea și administrarea autonomiei.

49. Statele și minoritățile ar trebui să recunoască faptul că, departe de a fi final și static, statutul de autonomie este un proces și poate fi totdeauna supus negocierii. Odată ce s-a înrădăcinat un climat de încredere, statul central va înțelege că acordarea de putere autonomă nu îi periclitează nici suveranitatea, nici existența celorlalte grupuri minoritare, și va fi mai dispus să îi confere entității autonome puteri mai largi.

d) Cadrul juridic al autonomiei

50. Pentru a asigura condiții corespunzătoare pentru permanența și stabilitatea sa, fiecare entitate autonomă trebuie să fie integrată într-un cadru juridic. Un statut de autonomie locală poate fi înființat de o constituție, de o lege, de un statut regional sau de un tratat internațional.

51. De exemplu, anumite entități autonome au fost instituite exclusiv prin legi constituționale (precum Insulele Feroe, Groenlanda sau provinciile spaniole), în vreme ce altele au fost înființate de acorduri internaționale, iar apoi consfințite în constituții (în cazul Insulelor Åland, Legea autonomiei a folosit pentru dezvoltarea și detalierea deciziei Ligii Națiunilor din 1921 care fusese acceptată anterior de Suedia și Finlanda). În mod similar, o lege constituțională italiană din 1948 ce acorda statut special pentru Trentino-Alto Adige a dezvoltat și a detaliat Acordul De Casperi-Gruber din 1946.

52. Anumite entități autonome, ca în cazul Spaniei, pot fi instituite prin statute regionale adoptate de parlamentul național sub forma unei legi organice încorporate apoi în constituție.

53. În ce privește baza legală a statutului de autonomie, se poate observa că atunci cînd autonomia este conferită unei părți semnificative a teritoriului, statutul

special este în mod normal asigurat printr-un text cu forță de lege constituțională. Așa se întîmplă neîndoios cu entitățile care intră în componența unui stat federal sau regionalizat, însă adeseori și în cazul regiunilor beneficiare de structuri speciale din cadrul statelor unitare. De exemplu, statutul Republicii Autonome a Crimeii se bazează pe o lege specială din 29 aprilie 1992, a cărei adoptare a impus revizuirea articolului 75 al constituției ucrainene. Întrucît temeiul legal al regiunilor autonome determină însăși structura statutului, este preferabil ca el să fie menționat în constituție.

e) Aspecte pozitive și negative ale autonomiei

54. Obiectivul raportului este să descrie și să analizeze cazurile diferitelor regiuni autonome prin examinarea modalității lor de funcționare la nivel politic și instituțional. Studiul Insulelor Åland, al Alto-Adige/Tirolului de Sud și al Insulelor Feroe va face posibilă identificarea factorilor istorici și politici și, ulterior, la elaborarea unei liste de factori de bază similari care apar în contextul foarte diferit al conflictelor din zilele noastre. Sri Lanka, unde procesul de negociere este tutelat de Norvegia, este un exemplu actual de relevanță a acestor considerații și a acestei experiențe istorice.

55. Studiul entităților autonome face posibilă elaborarea unei liste de factori propice reușitei de durată a regiunilor ce se autoguvernează. Fiecare revendicare de autonomie are loc într-un context istoric cu dimensiuni culturale, politice, democratice și geopolitice. Această dorință de autonomie se poate explica apelînd la tradiții culturale specifice, o limbă specifică, un sentiment de apartenență culturală la o țară învecinată sau structura specifică a teritoriului în cauză.

56. Există, de asemenea, și factori istorici cheie. Bunăoară, foarte des țara care a acceptat un acord de autonomie se afla ea însăși în proces de constituire, în vreme ce în alte cazuri se poate ca autonomia să fi fost sprijinită de un stat vecin și/sau de comunitatea internațională.

57. În ce privește criteriile geopolitice, se poate spune că în multe cazuri entitățile autonome nu posedă resurse naturale semnificative și nu sînt de importanță strategică majoră și că marile puteri nu sînt direct implicate în nici un conflict din ele.

58. În fine, reușita entității autonome depinde în mare măsură de respectul pentru drepturile omului și democrația din țara învecinată și de renunțarea la forță. Respectul pentru principiile „bunei guvernări" și acordarea puterilor autonome reprezintă condiții favorabile pentru asigurarea permanenței acordurilor de autonomie.

IV. Studii de caz

a) Insulele Åland

59. Insulele Åland sînt o zonă demilitarizată, neutră și autonomă a Finlandei. Populația lor este de 26.000, iar suprafața însumează 1.552 km^2. Capitala lor se numește Mariehamn. Ele sînt un arhipelag compus din peste 6.500 de insule situate între Stockholm și Turku.

60. Ålandezii sînt vorbitori de suedeză de cînd se ştiu şi sînt de aceea parte a moştenirii culturale suedeze. Deoarece acesta este un grup de insule, autonomia sa este considerată a fi teritorială, deşi ea s-ar încadra şi în noţiunea de autonomie culturală, fiind bazată pe cultura şi limba suedeză.

61. Åland a fost o foarte veche regiune a Suediei şi a avut o populaţie suedeză cu mult înainte ca Finlanda să fie încorporată în spaţiul suedez în secolul al treisprezecelea. Insulele, laolaltă cu Finlanda, au aparţinut Suediei pînă în 1809, dată la care Suedia, după ce a pierdut războiul cu Rusia, a fost silită să cedeze Finlanda, împreună cu Åland, învingătorului. Sub administraţia rusă, Finlanda a beneficiat de o formă specială de autonomie culturală.

62. Cînd Imperiul Rus a început să se destrame, însă înainte ca Finlanda să îşi declare independenţa în 1917, ålandezii au început să lupte pentru unirea cu Suedia, ţara mamă tradiţională. O cerere în favoarea reunirii a fost semnată de 96% din ålandezii rezidenţi cu vîrsta legală şi înaintată regelui Suediei. Totuşi, de curînd născutul stat al Finlandei, care fusese proclamat în respectul principiului autodeterminării naţionale, nu era pregătit să renunţe la o parte din teritoriul său.

63. După o dispută între Finlanda şi Suedia, chestiunea Insulelor Åland a căpătat o dimensiune internaţională şi, la iniţiativă britanică, a fost prezentată Ligii Naţiunilor de la Geneva. În 1921, Liga a hotărît că Insulele Åland ar trebui să aparţină Finlandei, dar să aibă autonomie care să le garanteze moştenirea şi limba suedeză. Zece state au garantat demilitarizarea şi conferirea unui statut de neutralitate insulelor. Cu alte cuvinte, autonomia lor are un sprijin internaţional şi a fost folosită ca un model de rezolvare a conflictelor minoritare în întreaga lume.

64. Insulele Åland au puteri legislative în domenii precum asistenţă socială şi medicală, mediu, comerţ şi industrie, cultură şi educaţie, transport, servicii poştale, forţele poliţieneşti, radio şi televiziune şi guvernarea locală, însă au relativ puţină autoritate în ce priveşte impozitarea, comparativ cu Groenlanda şi cu Insulele Feroe. Puterea legislativă este învestită în parlament *(Lagtinget)*, iar puterea executivă în *Landskapsstyrelsen*. Suzeranitatea finlandeză asupra insulelor este exercitată de către guvernator *(Landshövding)*.

65. Autonomia Insulelor Åland este consfinţită în Constituţia Finlandeză (Articolul 120) în concordanţă cu Legea Autonomiei Ålandeze, care a fost adoptată de parlamentul finlandez şi poate fi amendată sau revizuită doar printr-o decizie comună a parlamentului finlandez şi a parlamentului Insulelor Åland. Aceasta înseamnă că fiecare dintre cele două părţi se poate opune prin veto oricăror schimbări pe care nu le acceptă.

66. Autonomia Insulelor Åland a fost consolidată şi lărgită de-a lungul anilor. Legea a fost suplimentată cu cea din 1951, care definea puterile şi structurile operaţionale ale autonomiei. Legea adoptată în 1991 a consolidat autonomia prin lărgirea puterilor legislative ale provinciei, atribuind funcţiuni administrative mai

largi şi permiţînd insulelor să îşi asume responsabilităţi mai mari pe scena internaţională. Pentru a oferi mai multă protecţie identităţii culturale a locuitorilor, legea cuprinde prevederi mai detaliate referitoare la dreptul de domiciliu şi folosirea suedezei în învăţămînt. Acest drept de domiciliu[8] dă posibilitatea cetăţenilor să participe la alegerile provinciale şi municipale (inclusiv dreptul de a candida), de a se implica în activităţi comerciale şi de a achiziţiona bunuri imobiliare. Totdată, el scuteşte de serviciul militar.

67. Multe trăsături ale autonomiei Insulelor Åland sînt foarte interesante. Unul dintre cele mai neobişnuite aspecte îl reprezintă relaţia financiară dintre Finlanda şi insule, care plătesc către Helsinki toate taxele obişnuite, ca oricare altă regiune finlandeză, însă au dreptul la o rambursare echivalentă cu 0,45% din venitul total al statului, acest procentaj fiind echivalent cu proporţia insularilor din întregul populaţiei finlandeze. Aceasta este o relaţie neobişnuită întrucît ea leagă entitatea autonomă de dezvoltarea statului finlandez, iar cele 0,45% sînt calculate şi plătite anual, aceasta fiind o parte integrală din acordul de autonomie.

68. Proiectul autonomiei Insulelor Åland nu se bazează pe descentralizarea puterii, ci pe un acord de puteri împărţite cu ajutorul şi sub auspiciile unei instituţii internaţionale, Liga Naţiunilor.

b) Alto-Adige/Tirolul de Sud

69. Constituţia din 1947 definea Italia ca un stat regionalizat. Deşi chestiunea protecţiei minorităţilor ridică puţine probleme în această ţară, adunarea constitutivă a considerat că instituirea de instituţii regionale autonome ar putea contribui la rezolvarea unei probleme latente.

70. Sînt trei regiuni autonome în Italia: Trentino Alto-Adige, Valle d'Aosta şi Friuli-Venezia Giulia, care au minorităţi lingvistice[9].

71. Regiunea autonomă care prezintă interes aici este Trentino Alto-Adige, care se împarte în două provincii, Trento şi Bolzano (Alto-Adige sau Tirolul de Sud), aceasta din urmă fiind subiectul studiului nostru.

72. În ce priveşte contextul istoric, provincia Trento a fost luată de la Bavaria şi anexată Italiei în 1918, în vreme ce Bolzano a aparţinut Austriei şi a fost incorporată Italiei în 1919. Aceste anexări au fost confirmate de Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye din 1947, care garanta minorităţii germane autonomie teritorială şi conferea locuitorilor din Trento un grad ridicat de autonomie.

73. Trentino Alto-Adige are în componenţă trei grupuri lingvistice de mărimi diferite: italian (62% din populaţie), german (31%) şi ladin (3%).

74. Articolul 2 al statutului special pentru Trentino Alto-Adige din 1948, care a fost amendat în 1962, 1971 şi 1972, şi completat prin legea din 15 decembrie 1999 (Standarde de protecţia minorităţilor lingvistice istorice) afirmă că „în Regiune, va fi salvgardată egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor, indiferent de grupul lingvistic din care fac parte şi de caracteristicile lor etnice şi culturale".

75. Articolul 99 afirmă că „În Regiune limba germană este egală cu limba italiană, care este limba oficială a Statului". Articolul 100 proclamă că „cetățenii germanofoni din Provincia Bolzano își pot folosi propria limbă în relațiile cu instituțiile judiciare și cu organele și birourile administrației publice".

76. Este important de subliniat că aceste drepturi lingvistice acordate minorităților naționale de către guvernarea italiană sînt implementate la nivel provincial în conformitate cu rezoluțiile adoptate de consiliile municipale sau comunale. Aceste consilii joacă astfel un rol decisiv în implementarea efectivă a acestori drepturi.

77. 68% din locuitorii provinciei Bolzano vorbesc germana, 27% italiana, iar 4% ladina. Decretul Președintelui Republicii din 26 iulie 1976 pentru reprezentarea proporțională prevede că „posturile administrative publice sau semipublice se distribuie just între cele trei grupuri lingvistice". În cazul ladinilor, care reprezintă o minoritate în minoritate, articolul 32 al decretului nr. 574 al Președintelui Republicii din 15 iulie 1988 „autorizează folosirea ladinei în comunicarea orală sau scrisă cu autoritățile în provincia Bolzano".

78. În condițiile acestor prevederi speciale, reprezentarea grupurilor lingvistice italian și german în consiliul executiv și președinția consiliului legislativ al provinciei Bolzano trebuie să fie proporțională cu mărimea grupurilor din adunarea provincială. Guvernările locale pot folosi germana și italiana în dezbaterile din adunarea regională și consiliile provinciale precum și în elaborarea de legi și reglementări adoptate de aceste instituții. În paralel cu aceasta, posturile din departamentele guvernării naționale trebuie distribuite în provincia Bolzano printre funcționarii publici italofoni și germanofoni potrivit mărimii grupurilor lingvistice respective.

79. În ce privește învățămîntul, articolul 19 al Statutului Special afirmă că în provincia Bolzano germana și ladina se predau la grădiniță, clasele primare și gimnaziale.

80. Pe lîngă drepturile lingvistice, aceste două provincii dețin mult mai multă autonomie decît altele, amintind de autonomia de care se bucură regiunile cu statut special. Fiecare din provinciile din Trento și Bolzano are un consiliu provincial cu puteri lărgite, ai cărui membri sînt aleși de locuitori pentru o perioadă de patru ani.

81. Consiliul provincial și autoritățile locale sînt responsabile pentru toate domeniile de importanță pentru populație și pentru zona locală, mai cu seamă serviciile sociale, școli, limbă, planificarea folosirii pămîntului și a dezvoltării economice.

82. Totuși, trebuie amintit că nici o regiune italiană nu are nici o putere judiciară, acestea rămînînd domeniul exclusiv al autorităților statului.

83. Autonomia legislativă și administrativă a provinciilor și regiunii este susținută de garanții constituționale de alocare de resurse financiare substanțiale, derivate din distribuirea veniturilor realizate din colectarea taxelor naționale și taxelor locale, acestea din urmă aparținînd în întregime provinciilor și fiind adoptate direct de regiune.

84. Este important de remarcat că vorbitorii de germană şi ladină din provincia Bolzano pot apela la tribunalul administrativ în cazul în care autoritățile locale nu le respectă drepturile lingvistice.

85. Această autonomie a vorbitorilor de germană din Bolzano nu a fost cîştigată fără greutăți. Dimpotrivă, în anii '60 ea a dus la mişcări de protest violente care condamnau nerespectarea acordurilor internaționale şi cereau ca această provincie să fie reincorporată în Austria.

86. Este de netăgăduit că Italia sprijină autonomia grupurilor lingvistice dîndule posibilitatea păstrării şi dezvoltării identității lor etnice şi culturale, respectat fiind în acelaşi timp principiul bunei guvernări.

87. Studiul de față reliefează o serie de aspecte importante: aceasta este o regiune circumscrisă geografic, fiind situată la granița de sud-est a Elveției şi de sud-vest a Austriei, şi este compusă din mai multe minorități lingvistice care doresc să îşi afirme individualitatea culturală. Aceste minorități au un puternic sentiment de apartenență culturală la statul învecinat, cu toate că nu au pus niciodată la îndoială principiile unității şi integrității teritoriale.

c) O comparație a celor mai reuşite două cazuri istorice

88. Se pot discerne 25 de factori istorici, politici şi conceptuali care au contribuit la succesul celor două cazuri de autonomie. În vederea obținerii unui succes similar, aceste modele reuşite pot servi drept bază de reflecție asupra modului în care aceşti factori ar putea fi adaptați în scopul soluționării conflictelor actuale.

89. Experiența cîştigată în Insulele Åland şi Alto-Adige/Tirolul de Sud are în comun cîteva aspecte obiective:

a) ambele sînt uşor identificabile geografic, una ca o zonă insulară compusă dintr-un grup mare de insule, cealaltă ca o vale cu o serie de văi afluente;

b) o limbă;

c) un sentiment de apartenență culturală la o țară vecină care a jucat şi încă mai joacă rolul de „unchi bătrîn şi bun" şi de aliat;

d) proximitatea față de țara vecină față de care populația are un sentiment de apartenență şi cu care simte că are o moştenire culturală comună, ambele avînd de depăşit un obstacol natural, marea într-un caz (traversată rapid cu feribotul) şi un munte în celălalt (o scurtă călătorie cu trenul);

90. De asemenea, ambele au în comun o serie de elemente istorice:

a) statul care a fost silit să accepte autonomia se afla în plin proces de constituire după o criză istorică (Finlanda îşi căuta echilibrul după războiul de independență şi Revoluția Rusă; Italia traversa o renaştere după cel de-al doilea război mondial);

b) legitimitatea puterii politice din toate statele în cauză, iar din Finlanda şi Italia în mod special, nu putea fi pusă la îndoială;

c) ambele regiuni autonome au fost constituite de către, sau sub auspiciile unui organism internațional (Liga Națiunilor/Națiunile Unite) și au sprijin și recunoaștere internaționale;

d) ambele regiuni autonome sînt susținute de o țară vecină importantă (Suedia/Austria).

91. Ambele regiuni autonome au fost înființate de state cu următoarele lucruri în comun:

a) Finlanda și Italia, ca și Suedia și Austria, erau state care își asumaseră fără rezerve democrația și drepturile omului;

b) Nici unul din statele implicate nu era dispus să își apere interesele prin forță sau violență;

c) Toate cele patru state aveau experiență în sau își asumaseră buna guvernare;

d) Populațiile în cauză, atît ålandezii cît și sudtirolezii, aveau capacitatea de a-și administra treburile locale și de a respecta principiile bunei guvernări;

e) Populația din toate statele respective și din ambele regiuni autonome fusese foarte săracă sau dusese o viață grea;

92. În ce privește contextul strategic general, se pot identifica o serie de factori comuni:

a) în ambele cazuri, nu fusese direct implicată și nu avea interese proprii de urmărit nici una din marile puteri (cu posibila excepție a URSS-ului, pe cale de maturizare);

b) din punct de vedere geografic, ambele cazuri se aflau la marginea zonelor de conflict mondial de putere;

c) în ambele teritorii ce urmau să devină autonome, nu existau resurse naturale sau alte surse de bogăție.

93. Cele două regiuni autonome au în comun cîțiva factori pozitivi care au avut un impact important asupra reușitei lor:

a) împărțirea puterilor a fost definită clar și detaliat;

b) guvernarea centrală trebuie să consulte regiunile autonome în cazurile în care sînt implicate puterile lor (Insulele Åland au chiar mai multe drepturi în această privință decît Alto-Adige/Tirolul de Sud).

94. Cazul Insulelor Åland are o serie de trăsături remarcabile:

- toate părțile au căzut de acord anticipat să accepte dispozițiile Ligii Națiunilor;
- în nici o fază a conflictului nu a existat violență deschisă sau episoade violente (spre deosebire de cazul Alto-Adige/Tirolul de Sud);
- la începutul anilor '20, Finlanda dorea să arate că este o țară nordică modernă, civilizată, pregătită să se integreze într-o cultură politică și societate civilă specific scandinave.

95. Se pot reliefa o serie de trăsături distinctive ale structurii și evoluției regiunii autonome Åland ce se poate să fi fost cruciale pentru succesul său:

a) autonomia Insulelor Åland este protejată de Constituția Finlandei;

b) totuși, ea este dinamică în sensul în care ea rămîne mereu deschisă dezvoltării și reformei negociate;

c) resursele financiare ale regiunii autonome Åland nu sînt stabilite în termeni absoluți, ci ca un procentaj din bugetul finlandez, oferind astfel un alt factor dinamic care ajută insulele să se identifice într-o anumită măsură cu Finlanda;

d) guvernarea Insulelor Åland și populația lor trebuie consultată atunci cînd îi sînt afectate drepturile. Aceasta se întrunește într-o comisie comună cu autoritățile finlandeze constituită pentru dezbaterea chestiunilor de interes comun și pentru a evita neînțelegerile.

d) Sri Lanka

96. Sri Lanka a devenit independentă în 1948. Primele tensiuni au apărut în anii '70 și erau de origine etnică. Ele pot fi puse pe seama combinației unei serii de factori: o populație multietnică[10], religii diferite[11] și neliniști sociale cuplate cu un sentiment de discriminare. Aspectul din urmă, care este rezultatul tensiunilor dintre diferite clase sociale, este crucial și cu mult mai important decît tensiunile religioase.

97. Originea acestor tensiuni se afla în faptul că atît tamilii cît și hindușii aveau sentimentul că sînt prost tratați de celelalte comunități, mai cu seamă de singalezi. Ei considerau că erau o minoritate hărțuită și victime ale violenței și politicilor discriminatorii. Aveau nostalgia poziției privilegiate de care se bucuraseră în timpul administrației britanice.

98. Originea tulburărilor sociale consta într-o lege adoptată în 1956 care stipula că singaleza era singura limbă oficială. Decizia a fost urmată de mișcări violente de protest ale populației tamile. Această lege a fost amendată de două ori, în 1958 și 1978, tamila fiind și ea recunoscută ca limbă oficială.

99. Ocuparea posturilor din cadrul serviciilor civile este și ea un factor care a acutizat tensiunile dintre comunitățile tamilă și singaleză. Trebuie amintit aici că în timpul administrației britanice majoritatea covîrșitoare a posturilor era ocupată de tamili. Majoritatea singaleză mai bine educată a început să ocupe aceste posturi, conducînd astfel la tensiuni sociale.

100. Schimbările din politicile de admitere la universități erau percepute de comunitatea tamilă ca discriminatorii. Aceasta a dus la o înrăutățire a relațiilor dintre comunitățile etnice și s-a aflat la originea radicalizării comunității tamile. În ciuda modificării acestor criterii de admitere în anii '70 și '80, minoritatea tamilă a continuat pentru multă vreme să aibă resentimente și un sentiment de nedreptate.

101. Problema delegării puterilor s-a aflat și ea la baza tensiunilor. Guverne succesive au trebuit să ajungă la un compromis între poziția majorității singaleze, care era suspicioasă față de orice transfer de puteri, și aspirațiile minorității tamile,

care era în favoarea unui sistem federal care să confere puteri lărgite unei provincii tamile din nord-estul țării.

102. Începînd cu 1977, tensiunile s-au acutizat între comunitățile etnice în ciuda diferitelor măsuri menite să aplaneze situația. Un conflict etnic armat dintre Tigrii Eliberării ai Ealam-ului Tamil (LITE), așa-numiții „Tigrii tamili", și guvern a durat 19 ani și a dus la pierderea a peste 65.000 de vieți omenești.

103. Negocierile de pace au început în 1985, cînd președintele Sri Lankăi, Chandrika Kumaratunga, a solicitat Norvegiei să medieze un dialog între guvern și LITE în vederea găsirii unei soluții negociate. A fost aleasă Norvegia datorită îndelungatei sale tradiții de implicare în procesele de pace și a cooperării durabile dintre cele două țări.

104. Negocierile de pace au avut loc în diferite etape:

- februarie 2002: semnarea unui acord de încetare a focului între guvern și LITE.

- 16-18 septembrie 2002: negocieri în cursul cărora Tigrii Tamili au declarat că renunță la revendicarea independenței minorității tamile din regiunile aflate sub controlul lor din nordul și estul Sri Lankăi.

- 31 octombrie 2002: întîlniri în Tailanda avînd ca scop înființarea unui detașament special comun guvern-LITE care să promoveze reconstrucția, în special cu ajutor internațional, în zonele devastate de război.

- 31 octombrie – 3 noiembrie 2002: deschiderea în Tailanda a unei a doua runde de negocieri de pace. Ele au avut ca rezultat înființarea unei Subcomisii pentru Probleme Politice în ale cărei atribuții intră studierea condițiilor și sistemelor de organizare din zonele în care există rivalități etnice.

- 2-5 decembrie 2002: deschiderea la Oslo a unei a treia runde de negocieri cu privire la consolidarea acordului de încetare a focului, inițierea ajutoarelor umanitare, inițierea muncii de reintegrare și propunerea de soluții politice.

- 6 ianuarie 2003: deschiderea celei de a patra runde de negocieri pentru rezolvarea delicatei probleme a viitorului guvern.

105. Părțile implicate în conflict sînt conștiente că respectarea acordului de încetare a focului rămîne o condiție esențială pentru continuarea negocierilor. Ele cred că procesul de pace se va întinde pe următorii cîțiva ani și că prioritatea va fi restabilirea încrederii între diferitele comunități în același timp cu îmbunătățirea securității și condițiilor de trai ale populației în ansamblu. Urmează a fi stabilite treptat modalități de utilizare cu efect optim a resurselor disponibile și a fi selectate proiectele prioritare. Această definire a priorităților este cheia obținerii asistenței comunității internaționale (ajutorul estimat inițial la 70 de milioane USD).

106. Liderii LITE și-au schimbat semnificativ pozițiile în timpul negocierilor: dacă în septembrie 2002 ei cereau înființarea unei administrații interimare (cu conducere tamilă) în nord-est, în momentul de față ei spun că ar accepta statutul

de autonomie. O delegație LITE a vizitat Insulele Åland în aprilie 2003 pentru a învăța din experiența pozitivă cîștigată aici.

107. Pe 27 noiembrie 2001, liderul suprem al Tigrilor Tamili, Velupillai Prabhakaran, a declarat că „suntem pregătiți să luăm în considerare într-un mod favorabil un cadru politic care să ofere autonomie regională substanțială și autoguvernare în patria noastră pe baza dreptului nostru la autodeterminare internă". Totuși, el a adăugat că „dacă dreptul la autodeterminare al poporului nostru ne va fi refuzat și cererea noastră pentru autoguvernare regională va fi respinsă, nu vom avea altă alternativă decît secesiunea și formarea unui stat independent". A fost înființată o Subcomisie pentru Chestiuni Politice însărcinată cu studierea condițiilor și sistemelor de organizare în zonele în care există rivalități etnice. Menirea ei este să facă comentarii pe marginea unor subiecte ca modelele de guvernare, probleme ale tranziției post-conflict, coordonarea asistenței internaționale și procesul de reconciliere.

108. Mai exact, sarcina acestei subcomisii este studierea diferitelor modele de autonomie, principii de autodeterminare internă și structuri federale care permit soluționarea conflictelor etnice.

109. Discuțiile mai au ca temă împărțirea puterilor între centru și regiuni și în interiorul guvernării centrale, precum și aspectele juridice și finanțele publice și chestiunile referitoare la granițele teritoriale și protecția drepturilor omului.

110. Cele două părți au căzut, de asemenea, de acord să înființeze o misiune de monitorizare internațională care să investigheze orice încălcări ale termenilor și condițiilor păcii.

111. Problemele sînt departe de a fi rezolvate. Tensiunile etnice au revenit la suprafață în estul Sri Lankăi. Pentru calmarea situației, cele două părți implicate în conflict au decis să ia măsuri prompte de îmbunătățire a siguranței, cooperării interetnice și respectarea drepturilor omului. La întîlnirile de la Oslo din decembrie 2002, au fost identificate priorități suplimentare, cum ar fi repopularea și reîntoarcerea populației dislocate, mai cu seamă femei și copii. O subcomisie pentru Detensionare și Normalizare a fost înființată pentru a promova dialogul dintre diferitele comunități.

112. Sri Lanka constituie un exemplu interesant de context pentru instituirea autonomiei: ea este un stat cu trăsături specifice, fiind compus din mai multe comunități cu religii diferite, și, confruntat fiind cu cererea de independență a comunității tamile, guvernul a recurs la forțe armate. Negocierile de pace tutelate de Norvegia au permis părților să accepte acordarea statutului de autonomie. Este interesant de remarcat că modelele de autonomie aflate acum în discuție se inspiră din experiența pozitivă cîștigată în acest domeniu.

f) Insulele Feroe

113. Situate la 1400 de kilometri de Copenhaga, Insulele Feroe au statut de autonomie în cadrul Regatului Danemarcei. Feroezii se consideră un popor dis-

tinct întrucît au propria limbă şi instituţiile proprii, şi-au păstrat tradiţiile şi au un extrem de dezvoltat sentiment de unitate.

114. Dimensiunea istorică este cheia înţelegerii procesului care a dus la autonomie. În Evul Mediu, feroezii erau supuşi Coroanei Norvegiene. În secolul al XIV-lea, regele Danemarcei a devenit şi rege al Norvegiei. După războaiele napoleoniene, teritoriile din Oceanul Atlantic rămase sub Coroana Norvegiană (Insulele Feroe, Islanda şi Groenlanda) au rămas sub săpînire daneză.

115. Cînd Danemarca a devenit monarhie constituţională în 1849, fiecare din cele trei provincii atlantice a urmat o evoluţie diferită. Groenlanda a fost condusă ca o colonie pînă la încorporarea sa în Danemarca prin constituţia daneză revizuită în 1953. I s-a conferit autonomia în 1979. Islanda s-a desprins treptat de Danemarca şi a devenit o republică de sine stătătoare în 1944.

116. În timpul celui de-al doilea război mondial, Danemarca a fost ocupată de Germania, iar Insulele Feroe de Marea Britanie. Legăturile cu Danemarca au fost rupte. În condiţiile unei constituţii provizorii, puterile erau împărţite între guvernarea daneză centrală şi autorităţile autonome.

117. La sfîrşitul războiului, feroezii au dorit să-şi menţină autonomia, însă nu doreau independenţă totală, în vreme ce autorităţile daneze au cerut o soluţie compatibilă cu concepţia lor despre Danemarca ca stat unitar. În urma plebiscitului din 1946, noile negocieri au culminat cu adoptarea Legii Autoguvernării în 1948.

118. În preambul, această Lege se referă la recunoaşterea „poziţiei speciale a Insulelor Feroe în cadrul Regatului Danemarcei din punct de vedere naţional, istoric şi geografic".

119. Definiţia juridică a unui locuitor al Insulelor Feroe nu cuprinde nici o menţiune a criteriului etnic. Recunoaşterea naţionalităţii specifice a locuitorilor insulelor se reflectă în existenţa unui steag feroez şi a paşaportului feroez. Limba feroeză este recunoscută ca principala limbă vorbită în arhipelag, însă daneza poate fi folosită în toate treburile publice. În condiţiile Legii autoguvernării, responsabilitatea pentru toate problemele culturale, în mod special cele legate de promovarea limbii feroeze, a fost transferată insulelor sub titlul de chestiuni specifice.

120. Au fost făcute propuneri de împărţire a puterii. General vorbind, autorităţile feroeze au posibilitatea de a-şi exprima punctul de vedere în domenii aflate sub control danez. În plus, locuitorii insulelor aleg doi delegaţi pentru parlamentul danez. Mecanismul justiţiei este conform sistemului danez, iar deciziile ţinînd atît de dreptul civil în general cît şi de codul penal sînt luate de autorităţile daneze.

121. Printre funcţiile transferate Insulelor Feroe în 1948 se numărau responsabilitatea pentru comerţ şi industrie, agricultură, pescuit şi manufactură, precum şi planurile de folosinţă a terenurilor, administrarea apei şi administrarea resurselor marine.

122. Activităţile autorităţilor autonome sînt finanţate în principal din taxa pe venit, TVA, taxe indirecte şi un fond compact de la ministerul de finanţe danez.

Guvernarea Insulelor Feroe are puterea de a colecta taxe, inclusiv taxe de import. Insulele aparțin zonei monetare daneze, însă dețin bancnote proprii.

123. Orice dispute implicînd puterile autorităților autonome ale Insulelor Feroe şi ale autorităților naționale sînt remise unei comisii comune.

124. În condițiile Legii Autoguvernării, funcțiile autorităților feroeze sînt limitate datorită drepturilor şi obligațiilor internaționale. Totuşi, există un consilier special pentru afacerile feroeze pe lîngă ministerul de externe danez. Trebuie subliniat că, în respectul dorințelor poporului feroez, calitatea de membru a Danemarcei în Uniunea Europeană nu se extinde asupra Insulelor Feroe (sau, din 1986, asupra Groenlandei).

125. Sistemul autoguvernării locale din Insulele Feroe conține o serie de elemente specifice, cel mai de seamă fiind delimitarea geografică clară a acestui teritoriu insular cu limbă proprie. În lumina dorinței de autonomie exprimată de feroezi, guvernul danez a preferat să aplice principiul „bunei guvernări" decît să recurgă la forță. Delegarea puterilor, cuplată cu un transfer de fonduri substanțiale a permis acestei regiuni autonome să se autoguverneze.

126. Totuşi, lăsînd deoparte trăsăturile specifice ale acestei autonomii, anumite caracteristici ale sale ar putea servi drept sursă de inspirație pentru alte sisteme de autonomie în cazurile în care autoguvernarea se întrezăreşte ca o cale de soluționare a problemelor de naționalitate sau regionalism.

V. Clarificări conceptuale

a) Dreptul la autodeterminare internă şi externă

127. Dreptul la autodeterminare este recunoscut ca unul din principiile cheie ale dreptului internațional contemporan. Totuşi, acest concept conține o serie de ambiguități.

128. Respectarea principiului autodeterminării a devenit obligatorie în 1976 odată cu intrarea în vigoare a două convenții referitoare la drepturile omului din 1966 (Convenția Internațională cu privire la drepturile politice şi civile şi Convenția internațională cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale). Articolul 1 al ambelor texte declară că „Toate popoarele au dreptul la autodeterminare. În virtutea acestui drept, ele îşi hotărăsc în mod liber statutul politic şi îşi urmăresc în mod liber dezvoltarea economică, socială şi culturală".

129. Înțelegem termenul de „popoare" ca referindu-se la un grup de persoane care trăiesc în societate în acelaşi teritoriu şi care împărtăşesc legături culturale, tradiții şi instituții politice. Prin extensie, acest concept, atunci cînd se consideră că se referă la corpul unei națiuni, mai poate desemna şi toate persoanele care sînt supuse acelorași legi. Termenul de „națiune" desemnează un grup destul de mare de ființe omeneşti care trăiesc în acelaşi teritoriu şi împărtăşesc aceleaşi origini, istorie, cultură, tradiții şi, uneori, limbă şi care constituie o comunitate politică. Această comunitate este caracterizată de conştiința unității sale şi voința de a trăi

împreună. Acest concept diferă de cel de „comunitate" care se referă mai mult la un grup social ai cărui membrii dețin o cultură comună, vederi sau caracteristici comune. O comunitate poate fi dispersată în mai multe teritorii.

130. Recunoașterea dreptului la autodeterminare are consecințe pentru dreptul internațional și cel național[12]. Înainte de toate, aceasta presupune că în cazul subjugării unui popor de către un alt stat, acest popor are dreptul de a decide să devină independent. Această recunoaștere mai înseamnă că fiecare popor are dreptul să-și aleagă liber sistemul politic sau cel puțin să participe activ la viața politică a statului sau, într-adevăr, să aleagă statul de care dorește să aparțină. Trebuie subliniat că acest din urmă sens a fost recunoscut mai cu seamă după primul război mondial și se referea exclusiv la teritorii în care trăiau minorități.

131. Conceptul de autodeterminare are două aspecte: autodeterminarea internă, care se referă la dreptul popoarelor de a-și alege în mod liber propriul sistem politic, respectînd în același timp principiul integrității teritoriale, și de a participa la viața politică a statului; și autodeterminarea externă, care privește dreptul popoarelor de a-și alege în mod liber statutul internațional sau chiar de a opta pentru independență. Principiul autodeterminării se aplică în general oricărui grup sau individ dintr-un stat, însă constituțiile nu sînt foarte explicite în ce privește conținutul său, titularii săi potențiali și modalitățile de aplicare. Obiectivul autodeterminării interne poate fi acela de a asigura posibilitatea de schimbarea a granițelor teritoriale sau chiar de creare a unor noi entități în cadrul unui stat. În contextul acestui raport, suntem interesați doar de cazurile de autodeterminare internă.

132. Principiul autodeterminării externe este adesea recunoscut în cazurile popoarelor colonizate sau ale popoarelor supuse unei dominații străine. Opiniile sînt împărțite în ce privește întrebarea dacă minoritățile sau grupurile aparținînd unui stat suveran pot revendica acest drept la autodeterminare externă, care poate deveni dreptul la secesiune.

133. Dreptul internațional consideră că dreptul la autodeterminare trebuie să respecte integritatea teritorială a unui stat. Totuși, el acceptă toate modificările instituționale din cadrul unui stat, cu condiția ca ele să fie în conformitate cu dreptul constituțional național și să fie acceptate în mod liber de populația în cauză. Acesta a fost, de exemplu, cazul în 1946, cînd Italia s-a agajat prin Acordul Gruber-De Gasperi să acorde autonomie pentru regiunea Alto-Adige/Tirolul de Sud, care este compusă din două provincii – Trento și Bolzano – și să ia măsuri de promovare a identității lingvistice și culturale a minorității germanofone.

b) Autonomia ca sistem de soluționare a conflictelor

134. Majoritatea conflictelor actuale au rezultat din dihotomia dintre pluralitatea culturală și principiile indivizibilității statului și își au originea în tensiunile dintre stat și minoritățile ce își revendică dreptul de a-și păstra identitatea lor specifică.

135. O minoritate este un grup compus dintr-o parte substanțială a populației unui stat și care cere să i se permită să beneficieze fie de drepturi specifice pentru a-și promova cultura, religia sau limba, fie să recurgă la autodeterminare în cazul în care guvernarea centrală nu îi acordă aceste drepturi.

136. Nu fiecare minoritate sau comunitate culturală poate înființa un stat pentru a-și promova interesele și identitatea specifică, astfel că fiecare stat trebuie să asigure prevederi constituționale sau legale care să permită fie un transfer de puteri fie o diviziune a responsabilităților în beneficiul acestor minorități. Prin acordarea acestor drepturi specifice, majoritatea covîrșitoare a statelor Europei au reușit să reconcilieze principiile unității și integrității teritoriale cu nevoia de sprijinire a diversității culturale.

137. Deoarece orice politici represive față de minorități sînt condamnate la eșec, trebuie propuse noi abordări pentru rezolvarea unor astfel de conflicte. Drepturile minorităților au început să fie garantate după primul război mondial de către tratatele internaționale sau declarațiile făcute la intrarea în Liga Națiunilor. După cel de al doilea război mondial, tratatele au pus un accent mai mare pe protecția drepturilor omului, presupunîndu-se că drepturile minorităților ar fi garantate de aceste principii generale. În lumina reapariției conflictelor, Convenția internațională cu privire la drepturile civile și politice din 1996 a trebuit să asigure o definiție mai adecvată a drepturilor minorităților. Articolul 27 afirmă că „în acele state în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținînd acestor minorități nu le va fi refuzat dreptul ca, în comunitate cu ceilalți membrii ai grupului lor, să se bucure de propria cultură, să profeseze și practice propria religie, sau să își folosească propria limbă".

138. Luînd în considerare angajamentele de protecție a minorităților naționale cuprinse în convențiile și declarațiile Națiunilor Unite, precum și în documentele OSCE, și mai cu seamă în Documentul de la Copenhaga din 1990, Consiliul Europei și-a elaborat propria Convenție-cadru pentru protecția minorităților naționale[13]. În diverse articole, această Convenție face trimitere la principiul nediscriminării (art.4), la dreptul minorităților de a-și păstra cultura, religia, limba și tradițiile proprii (art.5) sau dreptul lor de a participa la viața publică (art.15). Trebuie subliniat că articolul 21 reliefează faptul că „nimic din prezenta Convenție nu trebuie interpretat ca presupunînd vreun drept de a (...) recurge la vreun act contrar principiilor fundamentale ale dreptului internațional și în special al egalității în suveranitate, al integrității teritoriale și independenței politice a statelor".

139. Cum poate autonomia asigura un răspuns la cererile acestor minorități și la apelurile lor la protecție? Cum pot minoritățile obține recunoașterea unei forme de autonomie adaptată nevoilor lor și, în același timp, respecta principiul integrității teritoriale? Ce tip de stat poate răspunde cel mai bine acestui obiectiv? Cum poate autonomia teritorială acordată minorităților fi făcută să promoveze integrarea în

locul izolării minorității față de comunitatea națională? Ce puteri ar trebui acordate acestei entități autonome?[14] Răspunsurile la aceste întrebări reprezintă cheia soluționării pașnice a oricărui conflict intrastatal.

140. Înființarea statutului de autonomie poate fi un răspuns la revendicările minorităților, respectînd în același timp principiile suveranității și integrității teritoriale a statului. Articolul 11 al protocolului adițional cu privire la drepturile minorităților al Convenției europene cu privire la drepturile omului propus de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei în Recomandarea 1201 (1993)[15] afirmă că „în regiunile în care ele sînt majoritare, persoanele aparținînd unei minorități naționale vor avea dreptul să dispună de autorități locale sau autonome corespunzătoare sau să aibă un statut special, pe măsura situației lor istorice și teritoriale și în conformitate cu legislația internă a statului."

VI. Analiză a funcționării entităților autonome

a) Sistemele politice și diviziunea puterilor

141. Conceptul de autonomie diferă în funcție de faptul că este propus sau aplicat într-un stat federal, regionalizat sau unitar. De regulă, sfera autonomiei, și mai cu seamă controlul sau limitarea puterilor, este definită prin constituție sau legislație, în funcție de țara în cauză. Pentru a se asigura condițiile corespunzătoare pentru stabilitatea și permanența sa, este preferabil ca atît statutul cît și principiile de bază ale autonomiei să fie menționate nu numai în dreptul comun, ci și în constituție.

142. Se face o distincție între diversele tipuri de puteri: puterile exclusive ale statului central, puterile concurente ale statului central și ale entităților teritoriale, puterile statului central de a adopta legislația cadru (corespunzătoare puterilor entităților de a trata chestiunile ce le sînt specifice), puterile paralele ale statului central și ale entităților, și puterile exclusive ale entităților. Sfera puterilor transferate diferă mult de la un sistem politic la altul, variind de la minimum pînă la aproape sută la sută. În cazurile în care entitățile autonome dețin puteri lărgite, ele pot participa la administrarea treburilor publice fără ca statul să aibă vreun drept de amestec în aceste puteri.

i) Federalismul

143. Federalismul este o structură constituțională în care statul este divizat în cîteva entități federate (precum cantoanele din Elveția sau landurile din Germania și Austria) cu o diviziune egală a puterilor. Pentru a se garanta o reprezentare egală, ramura legislativă a guvernării este divizată în două camere, prima reprezentînd entitățile federate, iar cea de a doua statul federal.

144. În Elveția, care este țara cea mai federalizată din Europa, entitățile federate au fost cele care au conceput și participat la crearea și definirea proiectului

statului central. Într-un astfel de sistem, puterile care nu sînt acordate de constituție statului federal rămîn ale entităților federate. Trebuie subliniat că orice transfer de puteri către autoritățile federale este supus aprobării atît a majorității populației cît și a acestor entități.

145. Germania și Rusia au un sistem în care puterile sînt separate în funcție de două liste, una pentru statul federal, iar una pentru entitățile federale. Acest principiu este aplicat rigid în Austria și Belgia, ceea ce înseamnă că este deseori necesar să se revizuiască listele cu domeniile respective stabilite în constituție.

146. Pentru Ruth Lapidoth[16], autonomia are multe similitudini cu federalismul, pe care îl definește ca pe o „formă de organizare politică care unește organizări politice separate în cadrul unui sistem politic atotcuprinzător astfel că acestea își păstrează toată integritatea politică fundamentală".

147. Totuși, diferențele persistă: pe cînd puterile federației și ale statelor federale își au baza legală în constituție, puterile entității autonome sînt adesea transferabile sau delegate de organul legislativ național. Uneori, ca în cazul Insulelor Åland, statutul de autonomie poate fi garantat de un tratat internațional, iar principiul separației puterilor poate fi protejat de constituție.

148. În fine, autonomia este implementată în general în regiuni caracterizate de o identitate culturală specifică, în vreme ce structura federală este arhitectura politică atotcuprinzătoare. Pot exista cazuri în care o entitate constituentă a federației revendică drepturi suplimentare care pot merge pînă la autonomie. Aceasta s-a întîmplat în Quebec, care a cerut statut special și puteri autonome suplimentare, dar s-a întîmplat și în Spania, unde au fost acordate puteri autonome suplimentare pentru trei comunități specifice (bașci, catalani și galițieni), aceste puteri fiind ulterior acordate tuturor comunităților din componența Spaniei.

ii. Regionalismul

149. Statul regionalizat împărtășește multe similitudini cu statul federal. El este un sistem în care organismele legislativ și executiv sînt constituite la nivelul statului central și al entităților individuale. Foarte adesea, există o diviziune inegală a puterilor.

iii. Descentralizarea în statele unitare

150. A fortiori, în statele unitare în care toate puterile aparțin în principiu statului central, însă este garantat un statut special anumitor entități, acestea din urmă au responsabilități doar în domeniile prevăzute de statutul lor. Pentru anumite state, autonomia reprezintă o formă de descentralizare prin delegarea puterilor pe care aceasta o atrage după sine.

151. Totuși, există diferențe majore între cele două sisteme: dacă descentralizarea presupune o delegare a puterilor, prin mijloace legislative, de la guvernarea centrală către autoritățile „independente" locale, autonomia implică

în schimb în anumite domenii un transfer real al puterilor – adică, o împărțire a responsabilităților.

152. În mod similar, descentralizarea poate fi revocată unilateral de către guvernarea centrală, în vreme ce decizia de retragere a statutului de autonomie presupune în principiu aprobarea atît a autorității centrale, cît și a celei autonome. În cazul descentralizării, sfera puterii delegate este o chestiune la latitudinea legislativului național, care poate impune condiții cu privire la exercitarea acelei puteri și supraveghea respectarea legii. În cazul autonomiei, imixtiunea autorității centrale este în principiu justificată doar în cazurile extreme (amenințare la adresa securității, exces de autoritate, etc).

iv. Sistemul devolutiv

153. Sistemul devolutiv, la care s-a apelat mai cu seamă în Marea Britanie, are ca rezultat un grad înalt de descentralizare ce duce la o nouă formă de stat regional.

v. Asocierea liberă

154. Statutul de liberă asociere se bazează pe un acord între două sau trei state care sînt adesea legate între ele prin legături coloniale, de pildă Insulele Cook și Niue, care sînt asociate cu Noua Zeelandă, sau mai multe insule asociate cu Statele Unite (Puerto Rico, Insulele Marshall, Insulele Paula). În general, statul asociat își menține autonomia bazată pe constituția proprie, însă poate alege să delege altui stat anumite domenii de responsabilitate, precum apărarea sau afacerile externe.

155. Sistemul asocierii libere este folosit mai ales în cazul teritoriilor mici sau al entităților care revendică mai multă autonomie, însă nu independența. Asocierea poate fi considerată o formă de autonomie cu puteri foarte mult lărgite.

vi. Organizarea teritorială asimetrică

156. Pentru rezolvarea conflictelor intrastatale cauzate de revendicările de autonomie ale anumitor teritorii, statul poate lua în considerare înființarea unei forme de organizare teritorială asimetrică care presupune acordarea de puteri lărgite sau statut special teritoriilor respective.

157. Organizarea teritorială asimetrică[17] implică implementarea unor tipuri de regionalizare și federalism care conferă diferite grade de autonomie autorităților locale și care, în același timp, adaptează obiectivul și gradul acestei autonomii în funcție de teritoriile în cauză și de revendicările lor. Unele teritorii au trăsături geografice specifice (insule, regiuni muntoase, regiuni de frontieră, etc.), în vreme ce altele sînt diferite prin cultură (limbi, religie), istorie (de exemplu, anexate de diferite state succesiv) sau economie (traversînd reconversia industrială, în sens

invers din punct de vedere economic). În consecință, în funcție de trăsăturile specifice ale fiecărui teritoriu, puterile acordate autorităților locale se vor referi la diferite domenii de activitate.

158. Acest sistem de organizare teritorială poate înființa doar un cadru general pentru autonomia regională la nivel național și ulterior să completeze detaliile unui statut special negociat de către fiecare entitate regională. Constituția sau legislația națională pot și ele asigura mai multe categorii de statut regional sau local special precum și atribuirea lor către entități potrivit trăsăturilor lor specifice.

vii. Înființarea statutului special

159. În anumite condiții, înființarea unor forme diferite de statut special poate fi o soluție la reapariția conflictelor etnice sau culturale în unele state europene. În acest sistem, autoritățile locale dețin o putere considerabilă de reglementare, care le permite să adapteze legislația națională sau chiar să facă derogări de la aceasta. În anumite cazuri, autorităților locale li se acordă chiar și putere legislativă oficială pentru a-și proteja interesele și a-și exprimara cultura, deși, spre deosebire de ceea ce se întîmplă într-un sistem federal adevărat, orice legislație adoptată rămîne subordonată legislației naționale.

160. Un asemenea statut special este acordat cîtorva regiuni insulare, precum Insulele Åland, Azorele, Madeira, departamentele și teritoriile franceze de peste mări, Insulele Feroe precum și regiunile autonome italiene.

b) Metode de împărțire a suveranității

161. Împărțirea suveranității între guvernarea centrală și entitățile autonome poate fi organizată în tot atîtea feluri cîte cazuri individuale sînt. Foarte adesea, puterile financiare (în sensul monedei naționale, al comerțului internațional, taxelor vamale, impozitelor, al controlului sectorului bancar) se află în mîinile guvernării centrale. Puterea unei autorități de a impune și/sau colecta taxe este adesea hotărîtă printr-un acord bilateral.

162. În domeniul securității, împărțirea puterilor diferă în funcție de faptul că este sau nu implicată securitatea externă, securitatea internă (în special lupta împotriva terorismului) sau menținerea ordinii publice. Securitatea externă constituie întotdeauna responsabilitatea guvernării centrale, în vreme ce menținerea ordinii publice, care este de resortul poliției, se află adesea sub controlul autorităților locale. Împărțirea puterilor și funcțiilor poate diferi și în funcție de teritoriul de interes.

163. În cele mai multe cazuri, relațiile externe, care includ puterea de a încheia și implementa tratate, deschiderea de misiuni diplomatice în străinătate și aderarea la organizații internaționale sînt responsabilitatea autorităților centrale. Totuși, anumite entități autonome au puterea, supusă aprobării guvernării centrale, de a adera la o organizație internațională sau de a ratifica un acord. De pildă, autoritățile Insulelor

Åland, care sînt membre ale Consiliului Nordic, sînt împuternicite să semneze acorduri, iar Groenlanda a avut posibilitatea să iasă din Comunitatea Europeană. De regulă, autoritățile centrale trebuie să consulte entitățile autonome înainte de încheierea oricărui tratat întrucît implementarea acestuia poate impune schimbări legislative în domenii în care puterile au fost transferate către aceste entități.

164. Foarte adesea, un studiu al cazurilor individuale relevă faptul că autoritățile autonome exercită puteri în domeniile administrației electorale autonome precum și în chestiuni culturale, lingvistice, educaționale (administrația școlilor), economice (planificare urbană și rurală, controlul resurselor naturale) și sociale (activități comunitare, democrație locală).

165. Principala lecție care poate fi învățată din aceste moduri diferite de împărțire a suveranității este aceea că o mai mare colaborare între diferitele nivele ale autorității foarte adesea face posibilă găsirea unei soluții la conflictele intrastatale și că este posibil să se reconcilieze principiile referitoare la respectarea identității culturale a minorităților cu principiile unității și integrității teritoriale a statului.

c) Soluționarea disputelor

166. Pentru evitarea oricărei dispute ulterioare, puterile exercitate de entitatea autonomă trebuie să fie clar definite la momentul înființării ei. Autoritățile entității trebuie să aibă dreptul de a recurge la acțiune judecătorească pentru a asigura respectarea exercițiului liber al puterilor lor și a principiilor autonomiei regionale consfințite de dreptul intern.

167. De regulă, acordurile de autonomie sînt destul de flexibile și permit autonomiei să fie adaptată ulterior. Dacă autonomia este constituită pentru o perioadă limitată, este necesar să se definească anticipat diferitele opțiuni avute în vedere la sfîrșitul acelei perioade. Dacă acordul de autonomie cuprinde o referință la o obligație de a adera la anumite reglementări, este recomandabil ca aceste reglementări să se întemeieze pe practici internaționale recunoscute.

168. Statutul de autonomie trebuie constituit într-o atmosferă generală de conciliere și înainte de a avea loc vreo deteriorare a relațiilor. Prin însăși natura sa, autonomia presupune un anumit grad de cooperare între autoritățile centrale și cele locale. Cînd acțiunile guvernării centrale în domenii în care deține responsabilitatea afectează în mod direct regiunea autonomă, este bine ca autoritățile locale să fie consultate cît de mult posibil. Unele domenii de activitate pot presupune participarea comună sau pot apare probleme de interpretare în ce privește atribuirea de funcții.

169. Trebuie stabilite reguli clare pentru rezolvarea oricărui conflict jurisdicțional între cele două autorități. În acest context, trebuie aflat dacă este necesar să se asigure un mecanism de soluționare a disputelor dintre guvern și autoritățile autonome și, dacă este cazul, să se definească componența și puterile unui astfel de organism. Trebuie el să fie un organism internațional, unul care

reprezintă atît autoritățile statului central cît și entitățile autonome sau un organism judecătoresc al statului central? Dacă organismul însărcinat cu soluționarea conflictelor nu are o structură permanentă, atît componența grupului format ad hoc precum și procedurile pe care le are de urmat trebuie stabilite dinainte. În statele care au o curte constituțională, acesteia îi revine de obicei responsabilitatea de a lua decizii în astfel de conflicte. În anumite state federale, este de responsabilitatea curții supreme să dispună în dispute juridice dintre statul central și entitățile federale.

170. Este totodată necesar să cumpănim chestiunea supravegherii activităților entității autonome de către guvernarea centrală. De regulă, această supraveghere are drept rol doar asigurarea respectării legii. Totuși, guvernarea centrală își poate reține anumite mijloace de supraveghere sau modalități de evaluare a eficienței. Măsurile fiscale, puterea de veto a autorității centrale, necesitatea aprobării legilor entității autonome sau puterea rezervată guvernului de a numi sau confirma numirea înalților oficiali ai autorităților autonome sînt măsuri care conferă guvernării centrale o influență considerabilă. Totuși, în cele mai multe cazuri legile adoptate de entitatea autonomă în exercițiul funcțiilor sale nu sînt supuse supravegherii guvernării centrale (exceptînd cazurile de exces de autoritate).

VII. Identificarea factorilor de bază în reușita autonomiei

a) Cadrul juridic și criteriile pentru succesul pe termen scurt și lung

171. Pentru evitarea dispersării membrilor unei minorități naționale și pentru a le da posibilitatea de a fi protejați efectiv, Recomandarea 43[18] a Congresului Autorităților Regionale și Locale ale Europei afirmă că, în cazul în care subdiviziunile administrative ale unui stat sînt deja fixate, este necesar "să se evite schimbarea granițelor geografice ale autorității respective în scopul schimbării componenței populației în detrimentul minorității"; „să se acorde autorităților în cauză puteri lărgite stabilite prin lege în toate domeniile care pot asigura o protecție efectivă a membrilor minorității și mai cu seamă în domeniile limbii, educației și culturii"; „să se asigure în cadrul sistemului de finanțare local resursele și/sau transferurile care să le permită acestor autorități să facă față responsabilităților specifice crescute rezultate din prezența membrilor unei minorități naționale"; „să se acorde autorităților locale puterea dea institui structuri de mediere și colaborare pentru promovarea armoniei dintre majoritate și minorități"; și „să instituie o garanție pentru a asigura un nivel corespunzător de reprezentare a membrilor minorităților în organismele alese ale autorităților teritoriale precum și în cadrul organismelor ce reprezintă aceste autorități la nivelul statului federal sau național".

172. Acestea sînt două aspecte în constituirea succesului, în funcție de raportarea în timp. Autonomia este socotită un succes pe termen lung dacă a fost instituită o vreme îndelungată și dacă structurile democratice care reprezintă

interesele entității autonome și statul central și-au găsit echilibrul. Autonomia este pozitivă pe termen scurt atunci cînd ea a fost instituită ca un mecanism pentru soluționarea pașnică a conflictelor politice într-o anumită regiune sau țară. Totuși, se poate întîmpla ca o experiență considerată pozitivă să ascundă tensiuni și probleme de bază.

173. În majoritatea cazurilor, autonomia a început să funcționeze pe o bază nesigură. Istoria demonstrează că este mai ușor ca acordarea autonomiei să fie considerată legitimă dacă teritoriul vizat este clar delimitat și dimensiunea sa culturală (identitate, religie, limbă) clar definită. În același timp, orice statut de autonomie trebuie să fie atît în beneficiul statului, cît și al populației din zona vizată. Condițiile politice și structurale, dimensiunea geografică, istorică și culturală, resursele disponibile, situația demografică și rolul comunității internaționale reprezintă factori cheie ce trebuie luați în considerare pentru a se asigura condițiile potrivite pentru reușita autonomiei.

b) Aspecte demografice și geopolitice

174. Cînd se instituie o entitate autonomă, trebuie luate în considerare o serie de aspecte pentru a se asigura condițiile de reușită. Condițiile geografice, de pildă, sînt adesea un factor cheie.

175. Distanța sau proximitatea regiunii autonome față de guvernarea centrală pot determina relațiile politice dintre cele două entități. De asemenea, este necesar să se definească limitele teritoriale ale entității autonome. Mai cu seamă, trebuie să se stabilească dacă autonomia teritorială se aplică tuturor locuitorilor regiunii în cauză sau dacă ea îi are în vedere doar pe membrii pentru care au fost instituite puterile. Tipul de autonomie ce poate fi garantat depinde și de compoziția demografică a regiunii autonome. Factori cheie îi constituie numărul și mărimea grupurilor etnice din componența populației regiunii, relațiile lor unele cu altele și cu guvernarea centrală, și relația dintre minoritatea/minoritățile pentru care se preconizează autonomia și populația „majoritară" a statului.

176. Orice propunere de schimbare a granițelor teritoriului unei entități autonome trebuie să se facă prin consultarea populațiilor în cauză, în conformitate cu articolul 5 al Cartei europene a autoguvernării locale. În cazul unui proces general de redefinire a granițelor teritoriale existente, acordul explicit al fiecărei regiuni poate fi înlocuit de consultarea tuturor regiunilor în cauză.

177. Într-un teritoriu în care membrii unei minorități reprezintă o parte substanțială a populației care este îndreptățită la o protecție specială, se impune examinarea posibilității de contopire a anumitor zone pentru a se unifica această populație. Totuși, în majoritatea cazurilor actuale din Europa, se dovedește dificilă crearea de granițe care să separe grupurile etnice. Toleranța lingvistică și culturală ce pot duce la autonomie culturală reprezintă foarte adesea singura soluție.

c) Aspecte politice și instituționale

178. Reușita entităților autonome depinde de anumite condiții politice, cum ar fi calitatea relațiilor dintre entitatea respectivă, stat și statele învecinate și prevederi clare care să reglementeze puterile autorităților centrale și aceste entități. Dacă reprezentanții guvernării centrale și entitatea autonomă împărtășesc aceleași aspirații, guvernarea centrală va fi înclinată să acorde puteri lărgite. Instituirea statutului de autonomie trebuie să aibă asentimentul populației care va beneficia de ea, chiar dacă se întîmplă uneori ca o populație să accepte statutul de autonomie fără tragere de inimă pentru ca ulterior să se bucure de el. Așa a fost în cazul populației din Insulele Åland.

179. În ce privește instituirea statutului de autonomie, este necesar să se elaboreze un program și să se hotărască dacă statutul se aplică în toate domeniile de activitate și pe întreg teritoriul și dacă el urmează să fie provizoriu sau permanent. În anumite condiții, este preferabil să se asigure o implementare treptată și un transfer gradual al puterilor.

180. Este necesar apoi să se stabilească dacă se dorește înființarea autonomiei teritoriale sau culturale sau a unei structuri mixte. Autonomia teritorial-politică poate constitui o soluție adecvată atunci cînd membrii unui grup etnic reprezintă o majoritate semnificativă într-o regiune. Totuși, atunci cînd minoritățile etnice sînt dispersate în teritoriu, se poate preconiza doar autonomia culturală. Cînd un grup este dominant într-o regiune dar în celelalte este dispersat, poate fi implementată o abordare mixtă care să combine autonomia politică și culturală.

181. În cazul în care o entitate căreia i s-a conferit autonomie teritorial-politică adoptă o constituție proprie, trebuie înființată o adunare constituantă. Mai mult, va fi necesar să se stabilească dacă această constituție necesită aprobarea unui organism de guvernare centrală sau organizarea unui referendum local. În ce privește puterea de a amenda structurarea autonomiei, sînt posibile mai multe opțiuni. Această putere poate fi rezervată exclusiv autorităților statului central, ea poate fi exercitată în comun de către acestea și de autoritățile regiunii autonome sau poate fi responsabilitatea exclusivă a unui organism internațional. În același timp, trebuie luată o hotărîre premergătoare cînd anumite legi adoptate de legislativul entității autonome sînt în divergență față de prevederile constituției sau ale legislației guvernării centrale. De asemenea, este necesar să se stabilească o procedură pentru prevenirea oricărei uzurpări a puterilor legislative ale entității autonome. În acest context, este în mod clar esențial înființarea unui organism comun de mediere compus din membri ai guvernării centrale și ai autorității autonome.

182. De asemenea, este necesar să se decidă ce instituții trebuie înființate pentru teritoriul sau grupul respectiv (de pildă, o adunare constitutivă sau un organism legislativ, executiv sau judecătoresc), componența lor, responsabilitățile lor și relațiile lor cu autoritățile guvernării centrale. În domeniile care intră în

jurisdicția lor, entitățile autonome trebuie să dețină puteri de decizie și administrative care să le permită să implementeze propriile politici.

183. În ceea ce privește puterile juridice, chestiunea preliminară care trebuie hotărîtă este dacă entitatea autonomă urmează să aibă propriul sistem juridic și, dacă da, ce sistem urmează să fie aplicat în diferite domenii ale dreptului (privat, penal și comercial). În practică, există trei posibilități: 1) guvernarea centrală își păstrează toate puterile de a cesiona contracte; 2) aceste puteri sînt delegate autorității autonome; sau 3) sînt înființate două sisteme juridice, unul revenind în sarcina autorității autonome, iar celălalt reglementînd funcțiile rezervate guvernării centrale. Trebuie create structuri care să poată trata orice dispută jurisdicțională dintre cele două sisteme. Reprezentantul oficial al guvernării centrale în entitatea autonomă poate fi numit direct de guvernarea centrală, însă această numire poate necesita acordul autorității autonome sau, în cazul în care el/ea este numit(ă) de aceasta din urmă, al guvernării centrale.

184. Același model poate fi avut în vedere în ce privește împărțirea puterilor legislative. În primul din cazuri, ar fi o chestiune de înființare a unui sistem care să presupună deținerea de către autoritățile entității autonome a propriei puteri legislative, cu excepția domeniilor care sînt responsabilitatea exclusivă a statului central. În același fel, se poate propune ca guvernarea centrală să exercite puterea legislativă la nivelul autorității autonome dar nu în domeniile care au fost delegate, caz în care va fi necesar să se hotărască dacă aceleași legi se aplică întregului teritoriu, sau dacă autoritățile guvernării centrale trebuie să adopte legi specifice pentru entitatea autonomă, luînd în considerare în mod corespunzător trăsăturile sale sociale și etnice distinctive. Danemarca, de exemplu, a adoptat un cod penal separat pentru Groenlanda. Cea de a treia opțiune intermediară este aceea de a recunoaște puterile legislative ale entității autonome în domenii specifice, în concordanță cu principiile generale definite de guvernarea centrală. Un asemena sistem care introduce o abordare diferențiată poate apărea atît ca legitim cît și ca nediscriminatoriu.

185. În ce privește modul de participare, entitățile autonome trebuie să fie implicate în deciziile statului referitoare la puterile și chestiunile de interes fundamental pentru ele precum și cele referitoare la sfera autonomiei regionale. Membrii unei minorități trebuie să fie reprezentați adecvat în organismele electorale locale precum și în organismele care reprezintă aceste entități la nivelul statului național sau federal. Implicarea entităților autonome în treburile statului poate avea loc prin reprezentarea corespunzătoare a regiunilor în organismele legislative sau administrative, ea poate fi rezultatul discuțiilor sau procedurilor de consultare dintre organismele statului și un organism care reprezintă entitățile autonome. În același timp, ele trebuie să aibă puteri corespunzătoare pentru a promova identitatea membrilor lor, mai cu seamă în ce privește limba, educația și cultura.

d) Aspecte sociale, economice și financiare

186. Resursele materiale și financiare care permit entității autonome să implementeze eficient aceste puteri adiționale trebuie luate în considerare în mod corespunzător în documentul de delegare. Pot fi avute în vedere mai multe opțiuni. Una dintre posibilități este ca regiunilor autonome să li se dea propriile lor resurse (care constau în principal în impozite și taxe), și ca ele să aibă posibilitatea de a fixa cotele taxelor și impozitelor locale. O altă posibilitate ar fi aceea ca regiunilor autonome care nu își colectează propriile taxe să li se transfere o proporție din taxele care au fost colectate de la populația locală. Acest lucru poate fi făcut dacă li se dă posibilitatea, în limitele impuse de constituție sau de lege, să adauge un procentaj la taxele colectate de alte autorități publice.

187. Totuși, este important să se sublinieze faptul că, Carta europeană a autoguvernării locale afirmă principiul predominanței autorității teritoriale asupra propriilor resurse transferate, mai ales cînd se pune problema exercitării propriilor sale funcții. Aceste resurse pot fi alocate pe baza unei decizii anterioare sau a unor negocieri periodice. În anumite situații, ar trebui să le fie acordate autorităților autonome resurse suplimentare fie potrivit unor acorduri specifice fie sub forma unor fonduri guvernamentale. În cazul din urmă, trebuie remarcat că autoritățile autonome au puteri discreționare mai mare.

188. În ce privește alocarea puterilor economice, pot fi avute în vedere mai multe abordări. În primul rînd, statul central își poate păstra toate puterile însă se consultă cu autoritățile autonome înainte de a adopta orice măsură care ar putea avea impact asupra situației locale. În al doilea rînd, statul central își poate menține prerogativele însă acordă autorităților autonome puterea inițiativei și a recomandării în ce privește regiunea. O a treia posibilitate ar fi aceea ca autoritățile autonome să dețină asupra regiunii puteri teritoriale limitate. În fine, autoritățile autonome pot avea dreptul de a lua măsuri specifice în ce privește dezvoltarea economică, în limitele politicilor generale definite de guvernarea centrală.

189. În domeniul problemelor sociale, de obicei sînt acordate puteri autorităților autonome în domeniile sănătății publice, asigurărilor sociale și asistenței publice. Totuși, este necesar ca în fiecare sector să se hotărască dacă structurile locale sînt complet autonome sau dacă ele trebuie să se conformeze principiilor generale trasate de guvernarea centrală.

c) Aspecte culturale

190. Cînd membrii unei minorități dintr-o entitate anume reprezintă o proporție substanțială din populație care justifică o protecție specifică, trebuie luate măsurile corespunzătoare pentru păstrarea identității lor.

191. În cazul autonomiei personale sau culturale, trebuie conferite puteri specifice în domeniul religiei, învățămîntului și limbii. De asemenea, se poate decide ca limba regională sau minoritară să fie folosită în organismele alese sau în

administrațiile lor. Această limbă poate fi recunoscută și ca limbă oficială sau ca a doua limbă oficială sau chiar ca limba națională a regiunii.

f) Respectarea drepturilor omului

192. Chestiunea drepturilor omului are de jucat un rol extrem de important în sistemul entităților autonome. Se impune definirea clară a organismului competent și a standardelor ce urmează a fi aplicate. Cînd este înființată o entitate autonomă, trebuie respectate principiile egalității și nediscriminării. Autonomia trebuie să garanteze drepturile grupurilor etnice, altele decît cel majoritar în regiune, precum și drepturile membrilor grupului majoritar în stat. Cînd sînt luate măsuri în favoarea unei minorități naționale prin care se garantează înființarea unei guvernări reprezentative și participarea efectivă a acelei minorități, este important să se ia anumite măsuri de protejare a „minorității din minoritate" astfel încît membrii populației majoritare sau ai altor minorități să nu se simtă amenințați de măsurile inițiate de entitatea autonomă. Acesta constituie un aspect cheie întrucît entitatea intrastatală va deține în multe cazuri puteri legislative exclusive în anumite domenii care ar putea afecta minoritățile care trăiesc în acel teritoriu.

VIII. Cîteva considerații asupra soluționării anumitor conflicte actuale prin introducerea conceptului de autonomie

193. În Europa de astăzi există mai multe regiuni care au fost sfîșiate de conflicte ani îndelungați, mai ales în Europa Centrală și de Est. Parțial, acest lucru poate fi explicat prin schimbările fundamentale după destrămarea Uniunii Sovietice și a Iugoslaviei.

194. De pildă, au fost reconstituite trei țări independente (Armenia, Azerbaidjan și Georgia) în sudul Caucazului. În aceste regiuni, conflictele au izbucnit în Nagorno-Karabah, Abhazia și Osetia de Sud, precum și în Federația Rusă (în Republica Cecenă, în nordul Caucazului), fosta Iugoslavie (Kosovo) și Moldova (Transnistria).

195. În ciuda eforturilor comunității internaționale, nu s-a găsit nici o soluție politică adecvată pentru nici unul din aceste conflicte, care constituie o amenințare la adresa stabilității întregii regiuni și un obstacol în calea cooperării și dezvoltării economice regionale. Conceptul de autonomie ar putea oferi inspirația pentru propunerea unor soluții acceptabile pentru toate părțile implicate.

a) Abhazia și Osetia de Sud (Georgia)

196. În Abhazia, conflictul armat dintre separatiștii abhazi și autoritățile georgiene a izbucnit în 1992. Un acord de încetare a focului semnat în mai 1994 a asigurat desfășurarea unei forțe de menținere a păcii a comunității Statelor Independente (CSI) în zona de conflict și a observatorilor neînarmați ai Națiunilor Unite (UNOMIG). Negocierile pentru o soluționare politică care au avut loc în

cadrul aşa-numitului „proces de pace de la Geneva patronat de ONU" par să fi ajuns într-o înfundătură în momentul de faţă. Originea conflictului constă în faptul că separatiştii consideră că Abhazia a fost ilegal incorporată în Georgia de către Stalin în 1931, iar acum ei doresc să îşi exercite dreptul la autodeterminare. Abhazia şi-a reafirmat recent voinţa de a deveni independentă, însă comunitatea internaţională nu a recunoscut această iniţiativă.

197. În mod asemănător, în mai 2002, aşa-numitul „parlament"al Osetiei de Sud a făcut apel la comunitatea internaţională să recunoască „independenţa statului creat de poporul Osetiei de Sud pe baza dreptului său la autodeterminare". Comunitatea internaţională a refuzat să recunoască acest fapt şi, ca atare, nu consideră Osetia de Sud drept un stat independent. În lumina acestor revendicări, mai cu seamă în ce priveşte exercitarea autodeterminării, trebuie amintit faptul că trebuie eliminată orice recurgere la forţă şi că acest drept este valabil pentru toate popoarele, nu numai pentru minorităţi. În plus, autodeterminarea nu este sinonimă cu secesiunea şi poate fi exercitată în cadrul unui stat prin statut de autonomie sau printr-o structură similară. În fine, secesiunea presupune acordul ambelor părţi şi trebuie ca, de partea separatistă, să reflecte voinţa întregii populaţii, nu numai a unui singur grup.

198. Pentru a reiniţia procesul de pace şi a stabiliza regiunea, autorităţile diferitelor părţi nu ar trebui să se concentreze asupra conceptului de suveranitate, ci mai degrabă să examineze în ce fel o diviziune a puterilor şi responsabilităţilor între Abhazia şi guvernarea centrală şi între Osetia de Sud şi guvernarea centrală ar putea veni în întîmpinarea nevoilor şi aşteptărilor populaţiilor respective.

b) Kosovo ca parte a Serbiei şi Muntenegrului

199. Chestiunea Kosovo este extrem de dificil de rezolvat, iar situarea provinciei Kosovo în inima Balcanilor nu face decît să o complice şi mai mult. Cele două regiuni Kosovo şi Voivodina s-au bucurat de o autonomie considerabilă pînă în septembrie 1990, cînd a fost adoptată noua constituţie a Republicii Serbia ducînd la abolirea aşa-numitului lor „statut de autonomie". Constituţia din 1974 a Federaţiei Iugoslave garanta un „mare grad de autonomie provinciilor socialiste autonome" Kosovo şi Voivodina. De pildă, aceste provincii îşi aveau propria adunare, un consiliu executiv, o curte constituţională şi o curte supremă, iar administraţia publică se afla sub supravegherea lor.

200. Adunarea Parlamentară a consiliului Europei a comentat acest conflict în mai multe ocazii. De pildă, în Recomandarea 1422 (1988), ea declara că „baza normalizării situaţiei din Kosovo trebuie să fie implementarea completă şi strictă a Rezoluţiei 1244 a Consiliului de Securitate a Naţiunilor Unite". Recomandînd garanţii internaţionale care să oprească orice încercare de revenire la status quo sau de secesiune prin Recomandarea 1384 (1988), consiliul afirma că statutul politic al provinciei Kosovo trebuia „bazat pe un înalt nivel de autonomie în cadrul federaţiei iugoslave (...) care să cuprindă a) cea mai înalt posibilă formă de autonomie pentru Kosovo în

domeniul legislativ şi executiv, judiciar, al ordinii publice, economiei, educaţiei şi culturii; b) respectarea drepturilor sîrbilor şi ale celorlalte minorităţi din Kosovo; şi c) participarea directă a reprezentanţilor provinciei Kosovo în cadrul instituţiilor federale".

201. Referitor la acest subiect, Comisia de la Veneţia a definit, în Doc. (076/1998 fry), domeniile cheie precum şi responsabilităţile executive şi legislative care trebuie să fie exercitate de organele competente în Kosovo. Aceste responsabilităţi includ organizarea instituţiilor şi procedurilor politice de guvernare (constituţia, parlamentul, sistemul juridic), autorităţile locale şi regionale, alegerile locale şi regionale, administraţia sectorului public (transporturi, resursele naturale), educaţia şi domeniul cultural (în mod special mass media şi relaţiile dintre comunităţile religioase) şi chestiunile financiare (taxele şi bugetul).

202. O cale de soluţionare a acestor tensiuni este acordarea statului de autonomie specială provinciei Kosovo. Acest statut, care ar trebui asigurat prin garanţii internaţionale, nu ar pune la îndoială integritatea teritorială şi suveranitatea Serbiei şi Muntenegrului şi ar încuraja respectarea drepturilor minorităţilor atît în Serbia cît şi în Kosovo. În lumina noii situaţii a Serbiei şi Muntenegrului, pare posibilă acordarea unui asemenea statut, mai cu seamă că există astăzi exemple numeroase de statut de autonomie specială care au putut stimula negocieri constructive.

c) Cecenia (Federaţia Rusă)

203. În ce priveşte Cecenia, actualul proiect de constituţie a Republicii Cecenia propune baze politice noi pentru soluţionarea conflictului ce durează de mai mulţi ani.

204. Comisia Europeană pentru Democraţie prin Lege, căreia i-a fost remisă această problemă pentru a se pronunţa asupra ei[19], a făcut o serie de observaţii pe marginea acestui proiect de constituţie care îmi pare destul de important pentru a fi inclus în prezentul raport.

205. Remarca generală a Comisiei este că acest text nu a fost elaborat pentru a veni în întîmpinarea nevoii concrete de soluţionare a situaţiei conflictuale. Mai precis, el nu ia suficient în considerare caracterul specific al unei părţi a populaţiei cecene şi nevoile pe care aceasta susţine că le are şi care se află la originea acestui conflict. În acelaşi timp, acest proiect de constituţie nu conţine prevederi ca entităţile federate să deţină puteri specifice în domeniile educaţiei şi culturii.

d) Transnistria (Moldova)

206. Chestiunea transnistreană constă mai cu seamă în statutul constituţional acordat acestei regiuni. Ce putem face pentru a înţelege această dispută şi ce soluţii putem propune pentru soluţionarea ei?

207. Din capul locului, disputa poate fi explicată făcînd apel la factori istorici, lingvistici şi geografici. În primul rînd, din punct de vedere istoric, populaţia încă mai are conştiinţa că Transnistria a făcut parte din imperiul rus cu mult înainte de anexarea Basarabiei de către Rusia. În al doilea rînd, populaţia Transnistriei este

pătrunsă de sentimentul că are o identitate diferită (o limbă specifică) şi respinge principiul de a fi guvernată de o putere centrală. Situaţia geografică este şi ea importantă întrucît mulţi consideră Nistrul ca pe o graniţă naturală. Primele discuţii referitoare la acordarea de puteri autonome acestei regiuni au început în 1990.

208. În iunie 1992, parlamentul moldovean a adoptat un document conţinînd "principiile de bază pentru o soluţionare politică a conflictului armat şi reinstaurarea păcii în districtele din estul Moldovei". Acest document prevedea, printre altele, elaborarea unei legi cu privire la un statut juridic special pentru aceste districte în conformitate cu cerinţele internaţionale şi cu aspectele istorice specifice ale formării regiunii transnistrene. În replică, autorităţile transnistrene au cerut, ca şi condiţie pentru acceptarea unei soluţionări politice a conflictului, să li se permită să examineze şi adopte un document care să hotărască statutul juridic al acestei regiuni.

209. La presiunea guvernelor şi a organizaţiilor internaţionale, parlamentul moldovean a examinat în ianuarie 1996 un nou proiect de lege ce definea „Transnistria ca o formaţiune teritorială cu structura unei republici autonome, care include localităţile situate pe malul stîng al Nistrului, şi deţine un statut special în conformitate cu constituţia Moldovei şi cu legea respectivă". În acest proiect de lege, Transnistria era descrisă ca fiind parte a Republicii Moldova.

210. Autorităţile transnistrene au respins acest proiect întrucît ele refuză să recunoască integritatea teritorială a Republicii Moldova. Ca atare, ele nu vor să fie guvernate pe baza unui statut special, care, în opinia lor, presupune impunerea de limite asupra puterilor lor de către guvernarea centrală. Ele vor mai degrabă ca Transnistria să fie recunoscută ca stat independent precum şi stabilirea de relaţii bilaterale pe baza unei înţelegeri reciproce. Pentru a fi mai precişi, ele vor să fie un stat independent în cadrul unei confederaţii. Autorităţile transnistrene au respins de aceea categoric toate propunerile care au fost făcute pentru a defini diferitele nivele de jurisdicţie. Aceste propuneri defineau puterile excepţionale ale guvernării centrale, puterile regiunilor cu statut special şi puterile comune. Un astfel de sistem de împărţire a puterilor precum cel folosit în Alto-Adige/Tirolul de Sud sau în Groenlanda, nu corespundea nivelului de autonomie avut în vedere de autorităţile transnistrene.

IX. Concluzii

211. În ce fel poate raportul de faţă contribui la soluţionarea acestor conflicte şi cum şi în ce condiţii ar putea fi aplicate în aceste cazuri criteriile propice succesului autonomiei?

212. Fără să dorească să pară prezumţios, acest raport prezintă cîteva propuneri care merită luate în considerare în profunzime. Înainte de toate, evaluarea lor trebuie să se întemeieze pe documentele de bază referitoare la acest subiect, precum Carta europeană a autoguvernării locale şi proiectul de Cartă europeană a autoguvernării regionale.

213. Acționînd în virtutea principiului subsidiarității, aceste texte juridice sugerează baze și garanții diferite, atît pentru state cît și pentru entitățile substatale, pentru dezvoltarea unei autonomii reale.

214. De pildă, articolele 4 și 6 ale proiectului Cartei europene a autoguvernării regionale definesc puterile care trebuie acordate regiunilor (sau entităților substatale), articolul 9 specifică structurile pentru participarea regiunilor la treburile statului, articolele 14 și 15 acoperă finanțele regionale, iar articolul 16 privește protecția granițelor teritoriale ale entităților substatale.

215. În mod sigur, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, Convenția-cadru pentru cooperarea transfrontalieră și Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare pot și ele servi drept bază și drept garanții pentru diversele părți implicate într-un conflict.

216. Bunăoară, se pare că s-ar putea ajunge la o soluție pentru problema Kosovo prin acordarea unei autonomii cu baze largi regiunii, autonomie care să fie susținută de acorduri de cooperare transfrontalieră cu comunitățile învecinate, vorbitoare de albaneză. În același timp, partea a III-a a Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare, care tratează promovarea folosirii limbii în educație, în contactul cu autoritățile judiciare, autoritățile administrative etc., oferă o cale de ajungere la un acord care ar putea stabili un echilibru al drepturilor lingvistice ale minorității sîrbe din Kosovo precum și ale minorităților din Voivodina.

217. Totuși, rămîn la convingerea că cele mai actuale conflicte pot fi soluționate prin acordarea unui statut special teritoriilor locuite de minorități culturale. În virtutea acestui statut, teritoriile pot fi guvernate de o legislație specială care ține seama de caracteristicile lor istorice, geografice, culturale și lingvistice distincte.

218. Acordarea statutului special este un mijloc, pe de o parte, de a nu se mai percepe diversitatea culturală dintr-un stat ca o amenințare la adresa statului în care ea există, iar, pe de altă parte, de a evita ca statul să fie perceput ca o amenințare de fiecare minoritate de pe teritoriul său. Existența acestor regiuni care se bucură de autonomie teritorială specială este compatibilă cu unitatea statului și contribuie la păstrarea integrității sale teritoriale.

219. După cum am văzut, istoria organizării statului din mai multe țări (Spania, Italia, Finlanda și Franța) arată că este posibil, uneori chiar indispensabil, să se asigure soluționări diferite care reflectă grade diferite de autonomie pentru regiunile cu un caracter cultural specific care aparțin aceluiași stat. Acest statut instituit pentru o parte anumită a teritoriului poate prelua forme preexistente de organizare teritorială a statului (federalism, regionalism, caracter unitar). Statutul special acordat trebuie să respecte integritatea și suveranitatea statului și, în principiu, ar trebui să aibă asigurată o garanție constituțională.

220. Pentru a se asigura succesul autonomiei, prima regulă este să se ia în considerare faptul că fiecare caz își are propriile trăsături specifice și să se adopte

o abordare voluntară şi conciliatoare. Nici un sistem de coexistenţă umană nu poate funcţiona fără ca diferitele părţi să intre într-un dialog constructiv cu intenţii paşnice. Dacă deja există o situaţie conflictuală, ce implică recurgerea la forţa armată, va fi mai dificil pentru autonomie să reziste încercării timpului.

221. Din diferite motive, statele şovăiesc adesea să acorde statutul de autonomie. Ele se tem că aceasta le va aduce prejudicii anumitor interese şi valori de stat şi va duce la secesiune. Ele se tem că autonomia acordată unei entităţi poate constitui o discriminare a celorlalţi locuitori sau poate provoca intervenţia unei ţări străine cu legături etnice sau de alt fel cu locuitorii regiunii care revendică autonomia.

222. Autonomia nu este un panaceu, însă mai mult decît orice alt sistem, acesta este unul bazat pe un compromis între diferitele părţi. Unul din marile sale avantaje este flexibilitatea sa: ea asigură un număr larg de posibilităţi, de la responsabilităţi minime pînă la garantarea de puteri lărgite – doar cu puţin dedesubtul independenţei. O serie de guverne au recurs la autonomie pentru a stabili un echilibru între principiile unităţii statului şi al pluralităţii culturale. În anumite cazuri, autonomia funcţionează rezonabil de bine, în vreme ce în altele nu răspunde speranţelor populaţiei de a trăi cu toţii în pace. În ce priveşte anumiţi factori care fac posibil succesul autonomiei, studiile actuale arată că aspectele politice şi constituţionale sînt cruciale, chiar dacă dimensiunea internaţională rămîne importantă, mai cu seamă în ce priveşte monitorizarea acordurilor.

223. Nu toate situaţiile în care predomină revendicările „separatiste" impun neapărat crearea unei entităţi autonome. Multe probleme se pot rezolva respectîndu-se reglementările generale referitoare la drepturile omului, precum eliminarea tuturor formelor de discriminare şi dreptul cetăţenilor de a participa la viaţa politică.

224. Recent, Declaraţia de la Helsinki[20] a recunoscut posibilitatea de a dezvolta concepte de bază şi principii comune pentru toate modelele de autonomie regională şi a propus crearea unui instrument juridic european (Articolul 11) care ar lua în considerare experienţa statelor membre. Un astfel de instrument juridic ar trebui "să respecte suveranitatea, identitatea şi libertatea statelor de a decide asupra propriei lor organizări interne" şi „să fie suficient de larg pentru a recunoaşte marea varietate de forme democratice de autoguvernare regională" şi în acelaşi timp „(să permită) statelor un grad de alegere pentru a lua în considerare caracteristicile specifice ale sistemului lor de autoguvernare regională". Consiliul Europei ar trebui să sprijijne crearea unui astfel de instrument juridic european care ar face posibilă recunoaşterea şi promovarea principiilor comune ale autonomiei regionale, luînd în acelaşi timp în seamă experienţa variată a statelor membre.

225. Crearea unui astfel de instrument juridic european, care ar încuraja promovarea principiilor comune ale autonomiei regionale, ar ajuta statele europene confruntate cu conflicte interne să găsească soluţii constituţionale care le-ar permite să îşi păstreze suveranitatea şi integritatea teritorială şi în acelaşi timp să respecte drepturile minorităţilor etnice.

Note:

1. Aş dori să mulţumesc autorităţilor şi experţilor de experienţa cărora am putut profita în cursul cercetărilor mele care au începute în decembrie 1999 şi care m-a purtat în Insulele Åland, Alto-Adige / Tirolul de Sud, Insulele Feroe, Copenhaga, la Cagliari (Sardinia), Insulele Azore şi Madeira (Portugalia), Madrid şi Barcelona. Îmi cer scuze anticipat pentru orice erori strecurate în sau omisiuni din acest document şi aş fi recunoscător pentru orice fel de sugestii.

2. Nordquist Kjell-Åke, *The Second Åland Islands Question*, Mariehamn 2002, Jansson Salminen (ed).

3. Autonomy as a Conflict-Solving Mechanism, în volumul Suksi Markku (ed.), *Autonomy, Applications and Implications*, Kluwer Law, Dordrecht, Olanda, 1998.

4. Ruth Lapidoth, *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*, United States Institute of Peace Press, 1997.

5. Hannum, Hurst and Lillich, R.B., *The concept of autonomy in International law*, 1980.

6. Local self-government, territorial integrity and protection of minorities, Lausanne 25-27 April 1996, Proceedings ale Comisiei Europene pentru Democraţie prin Lege, studiu de Asbjorn Eide, Director al Norwegian Institute of Human Rights, Oslo.

7. Doresc să îi mulţumesc lui Elisabeth Naucler pentru ajutorul pe care mi l-a acordat în scrierea acestui capitol şi pentru că mi-a dat volumul Jansson/Salminen (ed), *The Second Åland Islands Question, Autonomy or Independence?*, Mariehamn, 2002.

8. Potrivit secţiunii 7 a Legii Autonomiei, dreptul de domiciliere în insule este acordat la cerere oricărui cetăţean finlandez care s-a stabilit în provincie, a locuit fără întrerupere aici pentru cel puţin cinci ani şi stăpîneşte suficient de bine limba suedeză.

9. Există un grup de vorbitori de germană în provincia Bolzano, de vorbitori de franceză în Valle d'Aosta, şi unul de vorbitori de slovenă în partea de est a regiunii Friuli-Venezia Giulia precum şi un grup mic de vorbitori de ladină în provinciile Bolzano şi Trento.

10. Singalezii constituie 74% din populaţie, tamilii srilankezi 12%, tamilii indieni 5.5%, iar musulmanii 8%.

11. Budişti 70%, hinduşi 15.5 %, musulmani 7.5% şi creştini 7.7%.

12. Markku Suksi, *Mechanisms of Decision-Making in the Creation of States*, 1996.

13. Deschis pentru semnătură la 1 noiembrie 1995.

14. Congresul Autorităţilor Locale şi Regionale ale Europei: *Federalism, Regionalism, Local Autonomy and Minorities*. 1996

15. Recomandarea 1201 (1993) cu privire la un protocol adiţional referitor la drepturile minorităţilor al Convenţei Europene pentru drepturile omului, dezbatere a Adunării din 1 februarie 1993. Vezi Doc. 6742, raport al Comisiei pentru chestiuni juridice şi drepturile omului, raportor: Mr Worms, şi Doc. 6749, opinia Comisiei pentru Chestiuni Juridice, raportor: Mr de Puig.

16. *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*", United States Institute of Peace Press, 1997.

17. Vezi Jean-Marie Woehrling, *Droits locaux comme instrument de renforcement de l'autonomie territoriale et de gestion des spécificités sociales et culturelles propres à certains territoires*. CPLRE. CG/GT/CIV (5) 3

18. Congresul Autorităţilor Locale şi Regionale ale Europei, Recomandarea 43 (1998) cu privire la „autonomia teritorială şi minorităţile naţionale".

19. CDL-AD (2003) 2, Opinia asupra proiectului de constituţie a Republicii Cecene.

20. Declaraţie prezentată la cea de a 13-a sesiune a ConferinţeiMinisterelor Europene Responsabile pentru Guvernarea Locală şi Regional, întrunită la Helsinki în 27-28 iunie 2002.

Traducere de Doina Baci

Andreas GROSS *(n. 1952), absolvent al Facultății de Istorie a Universității din Zürich și al Facultății de Științe Politice a Universității din Lausanne. A lucrat ca lector la Facultatea de Drept a Universității din Lausanne și ca asistent universitar la Facultatea de sociologia muncii, a mediei și a culturii la Universitatea din Berna. Este fondator al Institutului* Direkte Demokratie *din Zürich, profesor universitar la universitățile din Marburg, Trier și Speyer. Este membru al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 1995 în Grupul Socialiștilor, membru al Comitetului de monitorizare a îndeplinirii obligațiilor asumate de statele membre ale Consiliului Europei, membru al Comisiei de Afaceri Politice, membru al Subcomisiei pentru relații cu statele nemembre și al Subcomsiei pentru întărirea instituțiilor democratice. Este autor al volumelor* Das Europa der Schweiz *(2003),* Eine andere Schweiz ist möglich *(în curs de publicare),* Die unvollendete Demokratie *(în curs de publicare).*

Andreas Gross, *Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe,* Doc. 9824 al Comitetului de Afaceri Politice al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei.

Document

Recomandarea 1609[1]
Experienţe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspiraţie pentru soluţionarea conflictelor în Europa

Consiliul Europei

1. Adunarea Parlamentară consideră că orice statut de autonomie trebuie să prevadă ca regiunea autonomă să dispună de un organ legislativ şi de un organ executiv alese în mod democratic la nivel local. Aceste organe trebuie să dispună de competenţe legislative corespunzătoare şi să asigure aplicarea lor pe teritoriul autonom, supunîndu-se în acelaşi timp legilor şi prerogativelor autorităţii centrale, aşa cum sînt definite în proiectul Cartei europene a autonomiei regionale elaborată de Congresul Puterilor Locale şi Regionale al Europei (CPLRE).

2. Adunarea estimează că crearea unei convenţii europene ar permite statelor ce se confruntă cu conflicte interne să găsească soluţii constituţionale sau legislative care să le permită să prezerve suveranitatea statului şi integritatea teritoriului, respectînd în acelaşi timp drepturile minorităţilor.

3. Această convenţie ar trebui în mod imperativ să prevadă ca exercitarea puterilor cuvenite de drept unor entităţi autonome să respecte dispoziţiile Convenţiei europene a Drepturilor Omului, îndeosebi principiile de egalitate, de non-discriminare şi de laicitate.

4. În acest context, propunerile conţinute în Declaraţia de la Helsinki privind autonomia regională (28 iunie 2002), care recunoaşte posibilitatea de a elabora concepte de bază şi principii comune tuturor modelelor de autonomie regională, merită să fie luate în considerare de către statele membre ale Consiliului Europei.

În consecinţă, Adunarea recomandă Comitetului de Miniştri să redacteze o convenţie (articolul 11 din Declaraţia de

la Helsinki) care să se inspire din principiile conținute în proiectul Cartei europene a autonomiei regionale, care ar ține seama de experiența statelor membre, permițînd în același timp recunoașterea și promovarea unor principii comune ale autonomiei regionale și culturale, în respectul Convenției europene a drepturilor omului și a principiilor sale de egalitate și non-discriminare.

Traducere de Cornelia Cistelecan

1. Discuția Adunării din 24 iunie 2003 (a 19-a ședință). Vezi Doc. 9824, raportul comisiei pe probleme politice, raportor: dl. Gross și Doc. 9837, avizul comisiei pe probleme juridice și de drepturi ale omului, raportor: dl. Jürgens.

Text adoptat de Adunare la 24 iunie 2003 (a 19-a ședință)

Rezoluția 1334[1]
Experiențe pozitive ale regiunilor autonome ca sursă de inspirație pentru soluționarea conflictelor în Europa

Consiliul Europei

1. Adunarea parlamentară rămîne preocupată de reapariția unor tensiuni mai mult sau mai puțin violente în Europa, care sînt deseori expresia unor antagonisme nerezolvate în cadrul unui stat. Astăzi, într-adevăr, cea mai mare parte a crizelor politice din Europa se produc în interioriul statelor.

2. Această recrudescență a tensiunilor se explică în parte prin modificările teritoriale și prin apariția noilor state, în urma celor două războaie mondiale și a prăbușirii fostului sistem comunist, în anii 1990.

3. Aceste tensiuni reflectă de asemenea necesara adaptare a conceptului de stat-națiune, care consideră suveranitatea națională și omogenitatea culturală ca primordiale. Astăzi, mai ales ca urmare a evoluției practicii democrației și a dreptului internațional, statele sînt confruntate cu noi exigențe.

4. Cea mai mare parte a conflictelor actuale rezultă foarte adesea din dihotomia dintre principiul indivizibilității statului și cel al identității; acestea au la origine tensiuni care opun statele unor grupuri minoritare ce-și revendică dreptul de prezervare a propriei identități.

5. Marea majoritate a statelor în Europa cuprind astăzi mai multe comunități posesoare ale unor identități diferite. Unele dintre acestea își revendică dreptul de a dispune de instituții și de o legislație proprii, care să le permită exprimarea acestor particularități culturale.

6. Fiecare stat trebuie să prevadă, pentru a preveni apariția unor tensiuni, dispoziții constituționale sau legislative suple, care să le permită să răspundă așteptărilor acestor populații. Atribuind puteri specifice acestor minorități, sub formă de transfer de puteri sau de

repartiții de competențe, un stat este uneori în măsură să concilieze principiul unității și integrității teritorial cu cel al diversității culturale.

7. Consiliul Europei care se angajează în favoarea păcii și a prevenirii violenței, elemente esențiale în promovarea drepturilor omului, democrației și a statului de drept, consideră că experiența pozitivă a regiunilor autonome poate să constituie o sursă de inspirație în vederea propunerii unor soluții care să vizeze rezolvarea unor conflicte politice interne.

8 Numeroase state din Europa au reușit să calmeze tensiunile interne, sau sînt pe cale să o facă, creînd autonomii teritoriale sau culturale; acestea din urmă oferind o gamă de principii și de măsuri concrete menite să rezolve aceste conflicte interne.

9. Indiscutabil, conceptul de autonomie ascunde o conotație negativă. Autonomia ar putea fi percepută ca o amenințare la adresa integrității statului și ca un prim pas spre secesiune, dar, foarte adesea, nu există decît puține elemente care să susțină acest punct de vedere.

10. Autonomia, așa cum este ea aplicată în statele de drept care garantează libertățile și drepturile fundamentale pentru cetățenii săi, trebuie să fie mai degrabă considerată ca un „aranjament sub-statal", permițînd unui grup minoritar în stat să se bucure de drepturile sale și să-și prezerve identitatea culturală, oferind în același timp statului garanții în materie de unitate, de suveranitate și de integritate teritorială.

11. Termenul de „autonomie teritorială" se referă la un dispozitiv pus în aplicare în general într-un stat suveran prin care locuitorii unei regiuni determinate beneficiază de puteri lărgite, adaptate situației lor geografice particulare, care le protejează și le promovează tradițiile culturale sau religioase specifice. Expresia „autonomie culturală" semnifică faptul că este acordată posibilitatea de exercitare a drepturilor lingvistice și culturale. Ea ar trebui, în cea mai mare parte a cazurilor, să fie însoțite de aplicarea principiului descentralizării.

12. În cea mai mare parte a statelor membre ale Consiliului Europei, constituțiile recuză dreptul la orice secesiune unilaterală. Cu toate acestea, principiul idivizibilității statului nu trebuie să fie confundată cu caracterul său unitar și este în consecință compatibil cu autonomia, regionalismul și federalismul.

13. Statutul de autonomie poate fi aplicat la diferite sisteme de organizarea politică. Poate fi vorba de o formă de descentralizare în statele unitare sau de o reală repartizare a puterilor în statele regionale sau federale, conform unei distribuiri simetrice sau asimetrice.

14. Instituirea autonomiilor a cunoscut două faze istorice, care corespund celor trei surse de autonomie: cea care a fost instaurată de entitățile regionale atunci cînd a fost creat statul central; cea care a fost instaurată în vederea combaterii unor tensiuni teritoriale; și cea care a fost creată sub oblăduirea comunității internaționale.

15. Autonomia nu reprezintă un panaceu, soluțiile pe care aceasta le

oferă nu sînt universal pertinente şi aplicabile. Totuşi, orice eşec al autonomiilor nu trebui să fie atribuit sistemului autonom ca atare, ci rezultă mai degrabă din condiţiile în care este aplicată. Orice statut de autonomie trebuie să se adapteze specificităţilor geografice, istorice şi culturale ale teritoriului avut în vedere precum şi caracteristicilor foarte diferite ale cazurilor şi zonelor de conflict.

16. Pentru a calma tensiunile interne, puterea centrală trebuie să dea dovadă de înţelegere atunci cînd unele grupuri minoritare – mai ales cînd sînt importante din punct de vedere numeric şi stabilite de mult timp într-o regiune – au revendicări precise privind drepturile lor referitoare la o mai mare autonomie în gestiunea afacerilor. Totuşi, în nici un caz instaurarea unei autonomii nu trebui să dea cetăţenilor impresia că administraţia locală este afacerea exclusivă a acestei minorităţi.

17. Un statut de autonomie reuşit presupune dezvoltarea unor relaţii echilibrate într-un stat între majoritate şi minoritate, dar şi între minorităţile însele. Orice statut de autonomie trebuie astfel să respecte principiile de egalitate şi nondiscriminare şi să se bazeze pe integritatea teritorială şi suveranitatea statelor.

18. Este foarte important ca avantajele crescînde de care entităţile beneficiază prin drepturile lor să nu pună în discuţie frontierele statelor recunoscute pe plan internaţional.

19. Orice interpretare, orice aplicare şi orice gestiune a autonomiei sînt supuse autorităţii statului, determinării şi motivării precise a legislatorului naţional precum şi a instituţiilor sale.

20. Foarte adesea, principiul discriminării pozitive, în sensul unei reprezentări favorabile a minorităţilor în organele puterii centrale, constituie un mijloc de asociere mai largă a minorităţii sau a minorităţilor la gestionarea chestiunilor naţionale.

21. Este extrem de important ca să fie preconizate măsuri de protecţie specifice referitoare la „minoritatea în cadrul minorităţii", astfel încît membrii componentei majoritare a statului sau alte minorităţi să nu se simtă ameninţate de puterile conferite entităţii autonome. În aceste entităţi autonome, Convenţia-cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale (STE nr. 157) trebuie de asemenea să se aplice, în beneficiul minorităţii în minoritate.

22. Adunarea invită guvernele statelor membre să se inspire din următorii parametrii atunci cînd aplică un statut de autonomie:

i. necesitînd prin însăşi natura sa o cooperare şi o coordonare între autorităţile centrale şi autorităţile autonome, un statut de autonomie trebuie să fie rezultatul unui acord negociat între diferitele părţi;

ii. autorităţile centrale şi autorităţile autonome trebuie să admită că un statut de autonomie corespunde unui proces dinamic şi că el este mereu negociabil;

iii. ar fi de dorit ca statutul şi principiile fondatoare ale autonomiei să fie înscrise în constituţie şi nu numai în lege, astfel încît unele amendamente să nu poată fi făcute decît în conformitate

cu constituția; în vederea prevenirii oricărui litigiu, statutul de autonomie trebuie să definească în manieră explicită repartiția puterilor între autoritățile centrale și autoritățile autonome;

iv. acordul de autonomie trebuie să garanteze o reprezentare adecvată și o participare efectivă a autorităților autonome în procesul de decizie și în gestiunea afacerilor publice;

v. statutul de autonomie trebui să stipuleze ca regiunea autonomă să dispună de un organ legislativ și de un organ executiv alese în mod democratic la nivel local;

vi. statutul de autonomie trebuie să prevadă resurse proprii și/sau transferuri care să permită autorităților autonome să aplice competențele adiționale atribuite de autoritățile centrale;

vii. pentru a preveni orice uzurpare a puterilor, trebuie stabilit un mecanism de reglementare a litigiilor în vederea rezolvării oricărui diferend între autoritățile centrale și autoritățile autonome;

viii. dacă tensiunile între autoritățile centrale și autoritățile autonome persistă, este preferabil ca procesul de negociere să fie tutelat de comunitatea internațională;

ix. devoluția puterilor către entitățile autonome trebuie să protejeze în mod imperativ drepturile minorităților care trăiesc în sînul acestora.

Traducere de Cornelia Cistelecan

1. Discuție în Adunare din 24 iunie 2003 (a 19-a ședință). Vezi Doc. 9824, raportul comisiei pe probleme politice, raportor: dl. Gross și Doc. 9837, avizul comisiei pe probleme juridice și de drepturi ale omului, raportor: dl. Jürgens.

Text adoptat de Adunare la 24 iunie 2003 (a 19-a ședință)

Altera Pars

România. Dileme şi tendinţe

Ovidiu Pecican

1. Sărăcie economică şi sărăcie socială în România de astăzi

În vremuri de război, sărăcia este o realitate aproape obligatorie. Şi cum în societăţile de odinioară războiul era o permanenţă, pauperitatea îl însoţea în forma ei clasică: a penuriei materiale. După pacea din Westphalia (1648) şi, mai apoi, după revoluţiile burgheze şi după finalul războaielor napoleoniene (1815), în Europa s-au configurat insule geografice şi temporale de pace. Pentru primele, pilduitor este exemplul Suediei, unde vikingii de odinioară au devenit unii dintre cei mai paşnici locuitori ai continentului pînă astăzi. Pentru celelalte, se pot menţiona epoca dintre 1866 şi 1914, anii interbelici (doar două decenii!) şi, în linii mari, era comunistă (caracterizată doar metaforic drept „război rece" şi întreruptă de intervenţiile armatei roşii din 1956 şi 1968). În toate aceste insule, separată de distrugerile materiale şi spirituale presupuse de orice campanie militară, sărăcia a devenit principalul duşman de anihilat şi, în orice caz, cel mai vizibil dintre vizitatorii hidoşi ai vieţii omeneşti. Pentru mulţi dintre locuitorii Lumii Vechi, capitalismul şi cursa lui au însemnat lichidarea sărăciei, cel puţin pentru segmente însemnate de populaţie. Pentru alţii, paradoxal, şi măcar pentru cîte o etapă, comunismul a condus la o reîmpărţire a controlului resurselor şi o redistribuire a valorilor, antrenînd într-o manieră diferită de cea tradiţională mulţimi noi de indivizi în circuitul producţiei şi consumului. O analiză pas cu pas ar arăta în ce măsură secolul al XX-lea a constituit etapa tatonării unor noi formule de lichidare – sau măcar restricţionare – a sărăciei şi dacă marile sale crize (de la războaiele mondiale la altele zonale ori locale, şi de la schimbările de regim politic pînă la intervenţiile „reglatoare" în alte ţări) au indus mai multă sărăcie decît o prosperitate subsecventă. Chestiunea ar merita o interogaţie serioasă, atît la nivelul global, cît şi la cel continental ori naţional.

Pentru a o putea aborda însă este nevoie de o bună înţelegere a noţiunii însăşi de sărăcie. La urma urmei, ce înseamnă să fii sărac? Să fii lipsit de resurse sau să

fii incapabil să le gestionezi judicios? Există economii prospere întemeiate pe un capital relativ precar de bogăţii materiale (Elveţia, Japonia), după cum există şi economii în picaj, deşi posedă o moştenire naturală considerabilă (România). Or, dacă lucrurile stau astfel, înseamnă că sărăcia nu este în nici un caz o chestiune de strictă economie, ea depăşind prin implicaţii domeniul oarecum restrictiv al acesteia. Devine evident acest fapt într-un moment în care discuţia despre resursele umane ca principală zestre a unei ţări, zone etc. devine tot mai sonoră. Este bine că s-a ajuns şi la această recunoaştere a valorii omului, după ce multă vreme etalonul a fost ba cantitatea de aur din depozitele statului, ba un etalon abstract, ba ridicarea preţului petrolului. Ea permite evidenţierea faptului că, mai devreme sau mai tîrziu, economia debuşează în social, şi că acesta, la rîndul lui, se comportă ca un recipient colector. Subliniată de umanismul care a marcat o limită între medieval şi modern, reiterată în documente solemne de revoluţia franceză de la 1789 („Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului") şi de constituţia americană, valoarea elementului uman se regăseşte, în sfîrşit, iată, şi în calculele privind bogăţia unei macrocomunităţi (ţară, continent).

Cu aceasta, semnalarea faptului că discuţia privitoare la sărăcie trebuie să-şi lărgească şi flexibilizeze baza, îmbogăţindu-şi datele, devine un fapt împlinit. Într-adevăr, explicarea noţiunii de sărăcie poate – aş zice chiar trebuie – să includă şi o dimensiune socială marcată. Într-o asemenea abordare, sărăcia poate fi definită ca *stagnare*, *imobilitate*, *lipsă a schimburilor* materiale, *dar şi a contactelor* la nivelul întregii societăţi şi pe unele dintre tronsoanele acesteia. Autoizolarea, înţepenirea în vechile reflexe sociale şi culturale, refuzul intrării în legătură cu alţi indivizi, alte comunităţi, cu diferite micro şi macrostructuri instituţionale pot prezerva într-o mai mare măsură o anume fizionomie identitară proprie la un moment dat. Costurile vor fi însă enorme, cîtă vreme această repliere va semnifica decuplare de la un anume traseu al dezvoltării, insularizare, segregare şi opacizare socială. În trecutul mai îndepărtat şi mai apropiat, românii au optat de multe ori, cel puţin în unele zone de locuire şi pe anumite segmente de timp, pentru această strategie care a fost identificată de Lucian Blaga cu „boicotarea istoriei" şi retragerea în subistorie. Atitudinile autarhice induc, în cele din urmă – atunci cînd acesta nu este încă din start ţelul principal urmărit – reproducerea stereotipă a comportamentelor sociale, rezultatul lor fiind stagnarea, inerţia, devitalizarea. Oricîte resurse materiale şi umane ar avea o asemenea societate, principala ei caracteristică va fi sărăcia.

Războiul din Irak – dar şi atîtea alte cazuri – a(u) arătat cu limpezime că sărăcia poate fi identificată şi cu un *monopol al resurselor, oricît de bine reprezentate, de către un grup social restrîns*, o elită conducătoare, o oligarhie. Nu altul a fost cazul ţării noastre în anii comunismului (1947-1989), cu o agravare în timpul dictaturii ceauşiste. Această agravare a avut însă, ca efect în planul imaginii, creşterea vizibilităţii caracterului oligarhic şi ştergerea oricărei iluzii cu privire la caracterul regimului, ca

şi referitor la izvorul sărăciei cvasigeneralizate. Rezultatul excluderii treptate de la actul de decizie şi de la distribuirea resurselor a tuturor celor care, deşi membri ai PCR sau artizani ai serviciilor secrete, nu făceau parte dintre rudele directe ori dintre acoliţii imediaţi ai perechii de la conducere, a fost folosirea – de către eşalonul doi al partidului şi de către ierarhia statului (birocraţi şi şefi ai armatei) şi a serviciilor secrete – a ocaziei marii răsturnări europene din finalul lui 1989 şi a răbufnirii populare începute la Timişoara (16 decembrie 1989) şi continuată la Bucureşti (21 decembrie 1989) pentru a schimba regimul. În actuala etapă se pune problema dacă abolirea ideologiei marxiste şi executarea cuplului dictatorial a modificat suficient caracterul regimului politic românesc pentru a sfărîma caracterul lui oligarhic şi a înlesni accesul la resurse al unei majorităţi al populaţiei. Cum reforma economică trenează de mai bine de un deceniu (restructurarea şi privatizarea industriei, modernizarea şi aducerea agriculturii la standarde europene, asanarea şi reformarea sistemului bancar, recondiţionarea, reorganizarea şi dezvoltarea transporturilor şi telecomunicaţiilor) iar monopolul resurselor materiale şi al relaţiilor economico-social-politice relevante îl deţine tot o oligarhie, de astă dată ceva mai largă, alcătuită din foşti membri de partid, din vîrfuri ale armatei şi serviciilor secrete de ieri şi de azi, se poate observa că regimul de tip oligarhic nu a fost înlăturat din România, în pofida anumitor restructurări şi adaptări la care modificarea contextului istoric l-au obligat. În aceste condiţii, lipsa de transparenţă se explică prin bariera existentă între membrii oligarhiei şi restul populaţiei, între beneficiarii şi „dispecerii" acestei formule, pe de o parte, şi păguboşii ei, pe de alta. Este vorba despre o barieră invizibilă, însă pregnantă, între bogaţi şi săraci, tot mai greu de trecut şi tot mai constrîngătoare, care creează o polaritate socială împinsă către extreme. Bogaţii sînt de-acum ultrabogaţi, iar săracii, tot mai mulţi şi din ce în ce mai săraci. Ocrotite de instituţii ale statului lipsite de independeţă şi instrumentalizate politic (procuratura a fost în repetate rînduri nominalizată printre acestea), relaţiile de la etajul superior al societăţii noastre iau, adeseori, forma complicităţii frauduloase, iar cele dintre cel superior şi celălalt, inferior, sînt condiţionate de schimbul permanent de resurse în afara regulilor jocului politic al democraţiei şi legalităţii. Am definit astfel corupţia, înţelegînd prin ea alocarea de resurse ori servicii dinspre „manageri" către populaţie nu în limitele negociate ale constituţionalităţii şi legislaţiei, ci condiţionîndu-le de transferuri de resurse către deţinătorii acestora. Datorită complicităţilor de pe palierul superior al societăţii orice tentativă neconcertată de a demantela sistemul ilicit astfel instaurat se dovedeşte şi se va dovedi ineficientă. Ea nu se poate înfăptui decît sub control internaţional şi prin permanenta acţiune de control a societăţii civile interne. Circumstanţa integrării României în NATO şi a perspectivei aderării ei la UE măresc şansele unei supravegheri internaţionale legitime şi eficiente. Tentativele repetate şi insistente ale guvernanţilor de a limita şi controla societatea civilă, denunţate nu numai de exponenţii români ai acesteia, ci şi de personalităţi ale vieţii internaţionale (George Soros în intervenţia recentă de la OSCE),

periclitează însă controlul cetăţenesc, mai slab astăzi decît ieri. La acestea se adaugă şi exodul semnificativ, şi deci îngrijorător, al unui segment de populaţie – mai ales tineri instruiţi şi ambiţioşi –, dornici să-şi încerce norocul pe cont propriu într-o societate unde regulile convieţuirii le acordă şanse suplimentare.

Oricît de frugală, analiza de mai sus demonstrează, cred, că România este săracă mai curînd datorită unei anumite tradiţii a lipsei legăturilor sociale şi datorită controlului oligarhic al societăţii. Din nefericire, asemenea fenomene de profundă rezonanţă afectează şi cercurile intelectuale, tocmai acele grupări care s-ar cuveni – în virtutea unei misiuni liber asumate – să contribuie în prima linie la asanarea şi schimbarea moravurilor din societatea noastră, sau măcar la exercitarea funcţiei critice, dar argumentate, a gîndirii libere şi creatoare, construind alternative, testîndu-le teoretic fiabilitatea. Astfel de grupuri – precum GDS – au devenit de mai mult timp nişte organisme relativ închise şi, în orice caz, mai curînd reactive la adresa iniţiativelor legislativelor şi executivelor existente. Altele, de tipul Societăţii Academice Române, pretind să ofere expertize riguroase, întemeiate pe fapte ştiinţific recoltate şi interpretate, dar rolul lor în dezbaterea civică a priorităţilor momentului este relativ redus şi, cîteodată, neconcludent. Alianţa Civică pare şi ea resemnată să organizeze mai curînd accesul muzeal la memoria recentă, odinioară obliterată ideologic, decît elaborarea de soluţii pe termen mediu şi lung. Răsună mai pregnant voci precum cele ale constelaţiei de ONG-uri răsărite de sub mantaua Fundaţiei pentru o Societate Deschisă, ale Ligii Pro Europa din Târgu-Mureş, ale APADOR-CH, ale altora. Personalităţi ale vieţii noastre publice care sînt semnificative tocmai prin faptul că elaborează analize şi emit puncte de vedere adeseori pertinente în calitatea lor de simpli membri ai societăţii şi, după caz, de experţi, rămîn cazuri izolate. Remarcînd cvasităcerea unor foste mari voci (de la Doina Cornea la Ana Blandiana), i-aş menţiona aici pe Gabriel Andreescu, Smaranda Enache, Cristian Pârvulescu, Renate Weber ş. a. Memorabilă în sine, bătălia pentru transparenţa CNSAS – deschisă de H.-R. Patapievici, Andrei Pleşu, Mircea Dinescu şi susţinută de Gabriel Liiceanu – rămîne întrucîtva tardivă şi stîngace, pe fundalul indiferenţei majorităţii şi a relei-voinţe a actorilor politici implicaţi în dispută. Lipsesc aproape total din zona dezbaterilor civice vocile autorizate ale economiştilor. Deşi pot fi uneori auziţi Ilie Şerbănescu, Daniel Dăianu, Mircea Coşea ş. a., practic nici unul dintre ei nu a izbutit, mi se pare, să se facă auzit în păturile largi de populaţie cu vreo analiză comprehensivă a stării de fapt şi cu nişte soluţii pentru o relansare viitoare, rezumîndu-se la diagnostice formulate esoteric, în limbaj specializat, sau la soluţii punctuale[1].

2. Stat şi guvernare. Modelul valah

La 24 ianuarie 1859, cînd, printr-un act de mare ingeniozitate politică, românii găseau modalitatea cea mai potrivită împrejurărilor – dificile – ale momentului pentru a se unifica, se puneau, cum se ştie, bazele statului român modern. Tot atunci, practic,

tocmai legat de aceste evoluții, se formula, pentru prima dată sistematic și imperativ, întrebarea despre cum să se organizeze acest stat. Istoricii români nu s-au învrednicit încă să elaboreze o sinteză privitoare la evoluția administrației românești de-a lungul timpului. Dacă ar fi făcut-o, ei nu s-ar fi putut împiedica să constate că, odată cu unificarea instituțiilor țării și mutarea capitalei la București, s-a putut înregistra o anumită preponderență a sudului în viața publică a țării.

Cînd spun aceasta, nu am în vedere veșnica – și, de altfel, contestabila – marotă a „balcanizării" vieții noastre politice. Întîi, pentru că nu asociez balcanismului doar valori peiorative, ci și elemente axiologice pozitive. Apoi, pentru că Moldova era la fel de expusă acestui curent orientalizant, după expediția lui Suleyman Kanuni împotriva lui Petru Rareș (1538). În fine, pentru că nici Ardealul nu a fost scutit de intrarea într-o logică a subalternului, chiar și atunci cînd unii dintre românii de aici au fost cooptați la vreuna dintre pîrghiile puterii (princiare sau imperiale). Cum turcii au ajuns pînă la Viena, înaintînd chiar și la sfîrșitul secolului al XVII-lea în inima Europei Centrale (1683), orice discuție prea tranșantă a diferențelor, la acest nivel, între Ardeal și Valahia ori Moldova s-ar dovedi exagerată.

Totuși, este un fapt că, deja pe vremea lui Matei Basarab, sudul actualei Românii începea să dea semne de întîietate geopolitică în raport cu statul de la răsărit de Carpați. Explicația ar putea consta tocmai în ceea ce a putut părea un dezavantaj într-o primă etapă: proximitatea față de Imperiul Otoman. Intrată mai curînd în orbita marii puteri de la Bosfor, Valahia[2] a avut un răgaz suplimentar pentru a învăța mecanismele noii subordonări și a le utiliza, eventual, atunci cînd se putea, în folos propriu. Trăind cu iluzia că Polonia este o putere zonală care ar avea capacitatea de a contracara avansul Islamului în Europa, Moldova a întîrziat întrucîtva în alinierea ei la noile realități; fapt de civilizație salutar, sub raport religios și cultural, dar inducător de inerție întrucîtva, din perspectiva logicii capacității de a exploata, prin adaptare selectivă și dibace, noua vasalitate. Adaug că este posibil ca trecerea inițiativei la statul din sudul Carpaților să se fi petrecut în vremea tumultoasei domnii a lui Mihai Viteazul, cînd acțiunea militară și diplomatică a domnitorului a modificat radical viziunea politică din spațiul românesc.

Procesul inițiat atunci și-a vădit roadele mai tîrziu, atît la 1821, cînd Eteria și-a găsit colaboratorul esențial în Oltenia, și la 1848, cînd sudul a avut, iarăși, meritul deciziei rapide și a acțiunii politice neezitante. Așa se face că alegerea Bucureștiului drept capitală a noului stat unificat român a survenit nu ca un accident istoric, ci mai curînd pentru a consimți o prioritate a sudului cît privește nașterea unui stil al acțiunii politice mai pragmatic și mai eficient. De altfel, pînă astăzi, sudul țării se remarcă tocmai prin acest tip de abordare cu merite subliniate tocmai de continuitatea și capacitatea lui istorică de a se impune.

Cum era și firesc însă, modelul sudic în sfera publică a adus cu sine, pretutindeni unde el a ajuns – adică și în Moldova, și în zonele intrate în componența statului

român la sfîrşitul anului 1918 (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul şi Partium) – toate caracteristicile sale, bune şi mai puţin bune. Dinamica lui putea apărea astfel în ochii criticilor săi moldoveni ca fiind nereflexivă, pripită sau chiar eronată, fiindcă neorganică (incriminarea liberalismului europenizant de la 1848 de către junimism şi, ulterior, de Nae Ionescu, s-a făcut de pe aceste poziţii), propunîndu-se, în schimb, un ruralism pasivist (sămănătorismul) sau un narodnicism adaptat la condiţiile locului (poporanismul, gherismul). Aceeaşi formulă li se înfăţişa ardelenilor ca superficială şi laxă, prea concesivă cu năravurile orientale (răbufnirile endemice ale PNR din Transilvania, ale lui Traian Vuia, reprezentant al socialiştilor români bănăţeni, ale PNŢ prin Iuliu Maniu ş.a.). Dubla sinteză a reacţiei moldo-ardeleneşti rămîne revista *Sămănătorul*, la începutul secolului al XX-lea, scoasă la Bucureşti de ardeleni dar cunoscîndu-şi momentul de glorie – reacţionară, de altfel, prin anticitadinism, paseism, elogiul idilic al satului ş.a. – odată cu direcţia moldoveanului Nicolae Iorga. Însă nu trebuie uitat că extremismul de dreapta şi-a găsit exponenţi vivace în Iaşiul universitar (LANC) şi în mediile preoţeşti din Ardeal (familia Moţa din Orăştie).

Trecută cu vederea pînă astăzi în cheia interpretativă din textul de faţă, mişcarea spiritului civic şi a ideilor în direcţia evocată a fost, totuşi, o realitate capabilă să explice cîte ceva din lucrurile pe care tocmai le trăim. Pentru a înţelege mai bine acest lucru, odată acceptată instalarea procesuală a unui soi de dominaţie (să nu-i spun supremaţie) a capitalei asupra provinciei (de fapt, mai exact, a provinciilor!) s-ar cuveni înţeles ce anume aducea ea, de fapt. Nu discut acum chestiunea modelului politic modern de inspiraţie franceză (unificarea cu strădania de a nivela diferenţele şi chiar specificităţile fundamentale, ici şi colo, cum a fost cazul aromânilor puşi să înveţe nu limba lor, ci pe a noastră). Nu voi aborda nici mijloacele prin care această decizie politică a fost urmărită în diferitele momente istorice survenite de la 1859 încoace (România carlist-brătienistă, România Mare, republica comunistă şi cea actuală). Ceea ce mă interesează aici este ce model mai profund de coexistenţă social-economică şi politică a impus sudul odată cu accederea lui în poziţia de lider al comunităţii provinciilor istorice româneşti.

Referindu-se expres la statalitatea sud-carpatină, căreia îi dedică o carte recent tradusă la noi (*Schimbarea socială într-o societate periferică*, Bucureşti, Corint, 2002), Daniel Chirot o încadrează într-un model teoretizat chiar de sine însuşi. „La vremea constituirii sale ca stat, Valahia a avut un sistem politico-economic pe care îl putem numi «comunitar-comercial». Principala sursă de venituri a statului provenea nu din surplusul prelevat de la satele libere, cu o proprietate comună asupra pămîntului, ci din controlul exercitat asupra drumurilor comerciale internaţionale. Ca urmare a deplasării rutelor comerciale şi a cuceririi otomane în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, Valahia s-a transformat într-o societate semicolonială. Sistemul politico-economic protocolonial era caracterizat printr-o formă aparte de «a doua iobăgie». Prin aceasta înţelegem că a avut loc o evoluţie către

un tip de societate în care surplusul este produs de o formă de muncă agrară servilă (ne-liberă), o parte semnificativă a sa fiind destinată comercializării în exterior, către o societate dominantă politic şi economic. Forţa de muncă servilă era controlată de o aristocraţie a cărei putere se baza pe stăpînirea pămînturilor. Satele libere, devălmaşe, au dispărut"[3].

După Daniel Chirot, statul comunitar-comercial este caracterizabil în şapte puncte. El are un aparat statal care impune un tribut populaţiei săteşti, dar el e relativ mic, iar aparatul interferează puţin cu viaţa obştilor rurale. Satele exercită o proprietate comună sau de tip tribal, sînt relativ autarhice şi închise faţă de exterior. Sursa esenţială de venituri este, pentru stat, impozitarea comerţului. Membrii aparatului său deţin monopolul comerţului şi al tributului, fiind, în consecinţă, nişte războinici redutabili. Diferenţierea socială este mai accentuată la etajele superioare ale ierarhiei statale, în timp ce la sate societatea este relativ nediferenţiată şi neimplicată în viaţa politică şi economică a statului. Ca o consecinţă a tuturor acestor trăsături, statul comercial pur este în acelaşi timp mai centralizat şi mai superficial decît statul feudal[4]. O trăsătură importantă a acestui tip de alcătuiri sociale ar fi aceea că în interiorul unui stat comercial pot coexista modele culturale şi economice variate, o parte a populaţiei nefiind constituită din agricultori, ci din nomazi sau vînători-culegători[5].

Nu rămîne, acum, decît să se observe continuităţile modelului valah extinse, de astă dată, odată cu guvernarea sudului peste întreaga ţară, şi asupra restului provinciilor. Întîi de toate, crevasa care separă marea majoritate a populaţiei de instituţiile care, împreună, formează statul. Provenind dintr-o tradiţie statală care avea la bază suprapunerea elitei sociale şi politice peste o mulţime de comunităţi locale ai căror membri erau în principal de extracţie rurală, statul are alte interese şi alte mobiluri decît mulţimea cetăţenilor pe care îi reprezintă. În principal, aceste mobiluri sînt: asigurarea perpetuării păturii conducătoare şi a prosperităţii acesteia, precum şi monopolul puterii legitime. În vederea atingerii ţelurilor în cauză, statul român actual practică o fiscalitate usturătoare (cum, de altfel, făceau şi C. Brâncoveanu, un bun român, şi fanarioţii care i-au urmat, ceea ce demonstrează că relevant este modelul, nu atît etnia ori poziţionarea politică a celui care îl perpetuează) şi emite legi protective în raport cu propriile interese mai degrabă decît cu cele ale întregii societăţi româneşti (rămîne notorie lentoarea şi parţialitatea cu care s-a rezolvat, ieri şi azi, problema crucială a proprietăţii asupra pămîntului în România, fundament al întregii evoluţii social-economice de la noi).

Alături de „tributalismul" statului nostru, cealaltă trăsătură fundamentalmente neschimbată încă este interesul faţă de comerţ şi relaţiile de schimb, ca şi monopolul asupra acestora. Într-adevăr, nu trebuie o acuitate deosebită pentru a observa că după 1989, marele domeniu a cărui dinamică aproape că înlocuieşte lentoarea, ezitările sau chiar stagnarea din celelalte zone de activitate (agricultură, industrie

etc.) este comerţul. La fel, singurul domeniu de activitate unde, de bine, de rău, relansarea s-a produs din 1990 încoace este recondiţionarea drumurilor, lărgirea lor, interesul pentru anumite trasee ale transporturilor. Prioritatea absolută în domeniul căilor de tranzit terestre este acordată, aparent, direcţiei Bucureşti – Curtici (Nădlac) şi, în general legăturilor capitalei cu vestul ţării. Nici direcţia nord-sud, importantă pentru traficul dinspre teritoriile fostului Imperiu Sovietic cu Balcanii, nu este neglijată. În schimb, dacă vrei să ajungi de la Timişoara la Cluj şi apoi la Iaşi, străbătînd, altfel spus, capitalele provinciale ale Banatului, Transilvaniei şi Moldovei, ai la dispoziţie un singur tren diurn şi unul nocturn ceea ce, pentru o putere care clamează sus şi tare unionismul şi caracterul unitar al statului, rămîne aparent inexplicabil şi uimitor. Adevărul este însă că, în împrejurările politice de astăzi, traseul spre vest a devenit mai important şi mai aducător de potenţiale profituri, ceea ce explică relativul dezinteres momentan faţă de celălalt traiect, nord-sud, legat în memoria colectivă mai curînd de dependenţa politică de Moscova. Racordarea politică la Europa, deziderat care poate motiva o asemenea opţiune, nu este, de fapt, decît rezultatul dorinţei statului român de a-şi asigura accesul la pieţele muncii şi de mărfuri occidentale, iar speranţele legate de rolul de intermediar al României între Răsărit şi Apus (strategie aducătoare de beneficii în vremea lui Ceauşescu, de la care se mai aşteaptă – van – ceva şi pe termen scurt), teoretizate şi în plan cultural, exprimă, de fapt, aceeaşi ideologie a privilegierii propriului interes al birocraţilor şi politicienilor care alcătuiesc statul. Am pomenit doar birocraţii şi clasa politică, dar se cuvenea să amintesc şi armata, aparatul de ordine şi clerul. Deşi una dintre primele reforme legate de modernizarea accelerată încercată de Cuza şi Kogălniceanu a fost secularizarea averilor mănăstireşti, biserica în România este departe de a fi străină de stat. Separaţia de facto între cele două entităţi este incompletă, ceea ce face ca Biserica Ortodoxă să rămînă, dintr-un anume punct de vedere, deocamdată, mai aproape de clasa conducătoare decît de cetăţeni (relevante în acest sens sînt atît pretenţia la titlul de „biserică naţională", discriminînd între locul ei şi al celorlalte biserici din România, în pofida egalităţii confesionale prevăzute de constituţie, cît şi discuţia din jurul proiectului „catedralei neamului", care egalează în grandomanie şi completează simbolic megaloproiectul ceauşist al Casei Poporului). Faptul măreşte şi mai mult distanţa între majoritatea populaţiei şi casta liderilor.

Primei şi celei de a doua iobăgii de odinioară îi corespunde astăzi – metaforic vorbind – o a treia. Ea se exprimă prin noul tip de subordonare a cetăţenilor pe care îl încearcă statul. Străduindu-se să îşi instaleze controlul asupra societăţii civile – oricum, relativ precară, deşi într-o continuă diversificare şi dezvoltare –, practicînd migraţia politică dintr-un partid într-altul într-un joc de simplă combinatorică ce exclude înnoirea de fond, membrii clasei politice operează permutări nesubstanţiale care permit unui fost premier dintr-un partid să se

regăsească peste un timp într-un partid opus ca doctrină primului. La fel, clientela şi chiar filiale întregi ale partidului „x" se transferă în partidul „y" fără nici o legătură cu doctrina, din pure interese demagogic-conjuncturale. Per ansamblu însă, la treisprezece ani de la decembrie 1989, aceiaşi oameni continuă să guverneze, revenind, aproape transparent, la formula partidului-stat.

Mai important decît aceste strategii ale prezervării şi transferului puterii în cadrul aceloraşi cercuri este jocul de putere instituit cu restul societăţii. În acest sens rămîne important de observat pretenţia – mai curînd neofeudală decît paternalist-comunistă – a statului de a asuma parte din datoriile intreprinderilor, ale cetăţenilor incapabili să-şi achite nota de plată curentă, programul „cornul şi laptele" (o miluire a copiilor în locul asigurării unor slujbe corespunzător remunerate părinţilor prin relansare economică). Astfel, statul „cumpără" diverse categorii de cetăţeni, instituind privilegii şi, desigur, relaţii vasalice şi clientelare care nu au nimic de a face cu democraţia, separaţia puterilor şi statul de drept. Controlul resurselor de către stat continuă astfel aproape nestingherit de vreun factor intern, instituţiile puse în slujba comunităţii propriu-zise fiind puţine şi slabe (avocatul poporului, instanţele de control a calităţii produselor, CNSAS). Jafurile făţişe la adresa simplilor cetăţeni, prin intermediul sau cu complicitatea unor organisme ale statului, au loc periodic (menţionez la acest capitol căderea repetată a mai multor fonduri de investiţii, cazul Bancorex, implicarea CEC-ului şi tăcerea, vinovată, a Băncii Naţionale în toate aceste epopei financiare păguboase sugerînd conexiuni neinocente între actori).

O altă chestiune de urmărit este aceea a coexistenţei, în interiorul statului comunitar-comercial, a mai multor tipuri de modele culturale şi economice. Dacă prin acestea înţelegem diferenţele tradiţionale dintre rural şi citadin, pe de o parte, şi dintre comunităţile de la munte, cele din zona subcarpatică împădurită şi cele de la şes, astăzi încă le mai regăsim urmele foarte marcate, într-un grad care transformă orice ieşire din marile metropole regionale într-o călătorie în trecut, făcînd din ascensiunea de la cîmpie la munte o adevărată descindere în istorie. Se cheamă, aşadar, că diversitatea modelelor funcţionează pe acest palier în continuare, deşi mediile moderne de comunicare (radio, televiziune, internet) au unificat, pe anumite dimensiuni, diversitatea civilizaţională moştenită. Nu la fel se pune problema în raport cu comunităţile etnoculturale existente în România. Faţă de acest tip de diversitate, odată cu agregarea statului naţional modern român, s-a început o politică mai mult sau mai puţin intransigentă, de asimilare ori respingere. Ea corespundea amintirii traumatizate a existenţei în cadrele unor state multietnice străine (Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic). În virtutea respingerii alterităţii etnice printr-o confundare a acesteia cu dominaţia străină, în cadrul unei concepţii naţionaliste etnice militante şi a unor strategii subsecvente, s-a considerat dezirabilă îngrădirea libertăţilor civice ale neromânilor. Evreilor li s-a refuzat naturalizarea, în timpul dictaturilor brune au fost supuşi pogromurilor, şicanelor şi chiar au fost deportaţi în Transnistria, iar în anii postbelici

li s-a acordat contra cost dreptul la emigrare în Israel. Tot aşa, germanii – saşi şi şvabi – au fost vînduţi Republicii Federale Germane, după ce anterior, în anii stalinismului, mulţi au fost deportaţi în Siberia sau în Bărăgan, ca prezumtivi foşti aliaţi ori chiar reprezentanţi ai nazismului. Maghiarii sînt trataţi ambiguu, atitudinea oficială oscilînd între momente de colaborare şi altele de suspiciune extremă. Cît despre romi, după ce generaţia paşoptistă i-a eliberat din robie, urmînd o conduită de avangardă din politica guvernelor europene, ei au fost, la rîndu-le, deportaţi în Transnistria de către guvernul român al mareşalului Ion Antonescu, fiind pînă astăzi discriminaţi rasial şi neavînd încă şanse egale cu ceilalţi cetăţeni ai României. Cîtă vreme ţările române au existat ca provincii ale unor imperii dominante, asemenea persecuţii, chiar dacă nu au lipsit cu totul, nu au avut caracterul de politică de stat concertată pe care l-au dobîndit ulterior. După 1859 şi, mai ales, după 1877 şi 1918, asemenea conduite şi fapte sînt de atribuit însă statului român chiar şi atunci cînd ele au fost rezultatul unor iniţiative restrînse şi locale. Ca deţinător legal al puterii, statul ar fi avut – şi are în continuare – obligaţia de a împiedica restrîngerile libertăţilor în vremuri de democraţie, de a opri şi pedepsi abuzurile, de a educa în spiritul toleranţei reciproce. Xenofobia şi intoleranţa antilevantină, antiarmenească şi antisemită din modernitatea timpurie (în Moldova încă din timpul lui Ştefan Rareş şi Ion vodă cel Cumplit, în Valahia cel puţin din secolul al XVII-lea, antisemitismul ardelenesc modern) au pregătit terenul pentru ceea ce avea să urmeze. Se poate astfel spune că modernitatea care a făurit statul naţional român, l-a şi cantonat pe acesta într-o continuitate în raport cu o anumită tradiţie statală, cea valahă.

Prin toate aceste trăsături, statul românesc din perioada postcomunistă rămîne nu doar reprezentativ pentru tradiţia din care provine – cea a statului comunitar-comercial, cu termenul lui D. Chirot –, ci şi pentru modelul sudic care îl alimentează. Nu cred că tot ce s-a întîmplat bun şi rău în istoria statului român modern şi contemporan se datorează acestui model şi oamenilor care îl aplică. Raportul dintre Bucureşti – ca exponent al statului de sorginte valahă – şi restul provinciilor româneşti a fost, fără îndoială complex, cu aporturi reciproce şi un dialog stăruitor, născut în forme plurale. Nu pot decît să sper că toate acestea vor face de aici înainte obiectul unor cît mai serioase analize şi cercetări. Dar mai cred că regîndirea formulei statale actuale şi a raportului dintre modelele istorice puse în joc de fiecare provincie, o renegociere a cooperărilor inter-zonale în cadrul României şi a acesteia cu Europa şi restul lumii, aplicarea decisă în viaţa administrativă şi politică a principiului subsidiarităţii ar putea ajuta la remodelarea cadrelor în care ne desfăşurăm viaţa toţi cetăţenii României, relansînd proiectul statal românesc printr-o reformă de substanţă.

3. Stăpînii României

Cine conduce cu adevărat în România de astăzi? Iată o întrebare la care s-au dat diferite răspunsuri. Ea poate fi însă abordată pornind la drum cu o reformulare.

Statul este cel care conduce această țară? În principiu, desigur, da. Însă numai în principiu, cîtă vreme asupra modelării politicii noastre interne un cuvînt greu de spus îl au funcționarii trimiși, la diverse intervale de timp, de către FMI ori Banca Mondială, să regleze conduita economico-socială a guvernelor. Pe lîngă asemenea intervenții reglatoare, vizibile, există însă și constrîngeri mai puțin vizibile – deși la fel de efective –, cum sunt: necesitatea de a apela la resurse energetice din exterior, strădania de a asigura securitatea statului prin inserarea într-un sistem de alianțe și participarea la securitatea continentală și globală ș.a. Toate acestea țin de evoluția din ce în ce mai subliniată a lumii către un sistem unic, marcat de multiple interdependențe, în care independența concepută tradițional – ca autonomie desăvîrșită în raport cu alte entități macrocomunitare – a devenit o iluzie sau o temă de propagandă. Din acest punct de vedere, se poate conchide, deci, că România este numai în parte și doar la prima vedere guvernată astăzi de executivele ei. În spatele deciziilor acestora, măcar pe anumite tronsoane, se află marea finanță internațională (FMI, Banca Mondială), NATO și, deocamdată doar în orizontul influențelor, UE.

Dar dacă în marile chestiuni ale politicii internaționale, ori în cele ale modelării macrostructurii economice ori ale reformării structurale a economiei și, implicit, a structurii ocupaționale a populației, peste umerii membrilor guvernelor românești veghează și un alt ochi, vigilent, oare în chestiunile politice executivele noastre decid singure și cu deplina responsabilitate personală? Aparent, da, cîtă vreme miniștrii sînt propuși de un premier desemnat de președintele ales democratic, depinzînd, în același timp, de sprijinul parlamentului rezultat de pe urma aceluiași tip de vot, liber și secret. De fapt, însă, dincolo de miniștri începe lungul șir al tehnocraților, birocraților, funcționarilor, a căror stabilitate și longevitate în funcții sînt garantate, în principiu, de o lege specială. Această infrastructură birocratică a statului nu a cedat nici în decembrie 1989, în pofida decapitării – neconcertate, mai curînd sporadice – a unora dintre vîrfurile sale. Datorită schimbării executivelor pe care o aduce fiecare nouă campanie electorală sau fiecare criză guvernamentală, ca și din cauza continuității practic neîntrerupte a carierelor celor care alcătuiesc coloana vertebrală a statului se poate spune, așadar, că România este astăzi mai curînd condusă de slujbașii mai mici și mai mari ai statului decît de efemerii șefi ai acestora cocoțați în vîrful ierarhiei oficiale.

Dar în cei treisprezece ani care despart momentul schimbării de putere din 1989 de ziua de azi s-au petrecut, totuși, fără îndoială, mutații semnificative în structura puterii și a exponenților săi. Înainte vreme, cei care conduceau erau exponenții dictaturii (Ceaușescu, rudele și apropiații săi), apoi executanții direcți ai ordinelor cuplului dictatorial – șefii aparatului de stat, ai partidului, ai armatei, ai miliției și ai serviciilor secrete – împreună cu subordonații acestora la nivelul județelor, municipiilor, ai localităților. Alibiul ideologic invocat de către dictatură și slujitorii ei era marxism-leninismul tivit cu ornamente naționaliste (dacă nu cumva

un naţionalism ornamentat cu formule cvasi-sacralizate – şi deci văduvite de sens – marxist-leniniste). Propria tradiţie de gîndire de stînga era, şi ea, evocată doar decorativ, prin intermediul cîtorva citate ori a pomenirii cîtorva nume, nebucurîndu-se de vreo analiză aprofundată ori de un loc efectiv în construcţia politică a vremii. Deşi primele două decade postbelice (1945-1965) au prilejuit o radicală trecere a puterii din mîinile clasei dominante interbelice în cele ale liderilor comunişti, însoţită de o transformare masivă a societăţii româneşti (dispariţia burgheziei şi moşierilor în temniţe, desfiinţarea şi deportarea „chiaburilor", deplasarea ţăranilor la oraş şi transformarea lor în muncitori), esenţial mi se pare faptul că formula statală tradiţională nu s-a modificat în plan intern decît la nivelul mecanismelor vizibile. În timp ce sub raportul suveranităţii şi independenţei România pierdea masiv, devenind un satelit al URSS, marea victorie a noilor lideri (dr. Petru Groza, Gh. Gheorghiu-Dej) a fost prezervarea pe plan intern a tipului de dominaţie anterioară. Chiar dacă ei au trebuit să guverneze sub o atentă supraveghere a serviciilor secrete sovietice şi, în unele etape, în strînsă colaborare cu acestea, paradoxal, conducătorii României comuniste au păstrat şi dus mai departe raportul moştenit dintre putere şi restul societăţii (oligarhia plus servitorii ei versus restul societăţii), tipul de relaţie (de subordonare obedientă) practicat de aceşti şefi ai ţării în raport cu Moscova fiind cel dintre intermediarii locali ai raportului dintre o colonie şi metropola sa. După ce fusese o semi-colonie a Imperiului Otoman (Daniel Chirot) şi a ajuns una a puterilor protectoare şi garante, „România" – ajunsă după 1848, 1859 şi 1877 semi-colonia Occidentului european s-a văzut, la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, arondată URSS-ului. Tratativele de la Malta, din toamna lui 1989, ca şi prăbuşirea colosului roşu răsăritean (1991) au readus acum ţara noastră în poziţia de semi-colonie occidentală. După ce, o vreme, parteneriatul Europei Occidentale cu SUA, ilustrat şi garantat de Alianţa Nord-Atlantică, a părut să configureze noua putere dominantă în raport cu care România s-a silit să-şi precizeze tot mai mult statutul, recentul război împotriva Irakului a evidenţiat limitele între care acest parteneriat funcţiona. Sub acest raport se poate spune că România – ca, de altfel, şi Bulgaria – a(u) avut de întîmpinat o nouă provocare: ralierea la poziţia rezervată a nucleului dur al Uniunii Europene, format de Franţa şi Germania, ori la cea, ofensivă, a SUA. Guvernanţii au optat fără echivoc în favoarea SUA – deci a intrării în război –, evidenţiind nu atît fineţe diplomatică, cît intuirea clară a celui mai puternic. În contextul discuţiei iniţiate aici, ceea ce interesează este că, procedînd astfel, guvernanţii se comportau conform unei îndelungi tradiţii coloniale, identificînd neechivoc în actuala putere dominantă terestră metropola proprie. Totodată, sancţionarea neechivocă, drastică şi puternic colorată emoţional a opţiunii româneşti (şi bulgare) de către preşedintele francez Jacques Chirac poate fi interpretată şi ca o afirmare transparentă a interesului UE în regiune, interes exprimat însă în termeni relativ aroganţi, specifici unei perspective de tip neocolonialist.

Prin limitarea independenței sale de facto de către acțiunea marilor instanțe ale vieții economice și politice internaționale, România continuă, deci, să se configureze ca o colonie a Occidentului. Cel puțin din 1996 încoace ea și-a evidențiat tot mai mult acest statut, pînă atunci ea oscilînd între rămînerea în poziția de colonie a URSS (pînă în 1991) și de insulă a perestroikăi în derivă (după căderea URSS pînă la alegerile care au propulsat în fruntea țării Convenția Democrată). Ceea ce se remarcă este că, după schimbarea de orientare de 180° operată în 1996, revenirea la guvernare a social-democraților promoscoviți în 2000 nu a schimbat datele problemei. Dimpotrivă, politica externă românească a înregistrat o continuitate nouă prooccidentală. Este interesant, astfel, de relevat că ex-ministrul culturii Andrei Pleșu din guvernul de stînga al lui Petre Roman (din 1991) a fost chemat să ocupe portofoliul externelor în guvernul Convenției Democrate. O translație similară, foarte lină, a înregistrat și cariera lui Mircea Geoană, ambasador român la Washington în anii președenției Constantinescu, dar chemat la cîrma externelor în 2000, de către Adrian Năstase. Inutil de adăugat că Ministerul de Externe a rămas, cu minuscule excepții, o fortăreață a castei diplomaților așa cum a fost ea modelată încă din vremea lui N. Ceaușescu. Toate aceste continuități de personal semnalează o continuitate de conduită, strategică, dincolo de jocul democratic al alegerilor, de opțiunile politice personale ori de imprevizibilul devenirii vieții de zi cu zi.

Diplomații exprimă pozițiile oficiale în politica externă a țării, ei nu conduc (și acest lucru este, cred, valabil și în cazul premierului Adrian Năstase, fost – și el – ministru de externe). Cum nici politicienii nu conduc realmente, rezumîndu-se să așeze accente și nuanțe cromatice în mesaje ce par să vină dintr-o zonă mai vag și mai confuz percepută, întrebarea inițială persistă: cine conduce, de fapt, România? Dacă, după cum am văzut, oamenii politici și diplomații se rezumă să intermedieze, în chestiunile fundamentale, între metropolă și populația din colonie, s-ar zice că metropola e cea care conduce. Numai că metropolele occidentale actuale – SUA și UE – sînt într-o concurență relativă pentru România; una nu tocmai acerbă, țara noastră fiind de o importanță cel puțin secundară față de alte arealuri. Deocamdată, aceasta permite un mic joc, un spațiu de libertate, în care oligarhia locală și organismele prin care ea controlează populația românească mai pot face, pe lîngă mișcările impuse, și unele piruete. Iar acestea țin de acapararea și gestionarea diverselor forme de putere (efectivă și simbolică).

Un alt tronson al puterii îl reprezintă armata. Din ceea ce era înainte vreme – o forță subordonată Pactului de la Varșovia, iar apoi una supusă conducătorului suprem, care a specializat-o în munci dificile, forțate sub prestația jurămîntului militar și, practic, gratuite – ea a rămas un corp ofițeresc și de subofițeri cu veleități profesioniste în curs de subordonare față de NATO. Apropiata ridicare de baze americane pe teritoriul României va consfinți această nouă stare de fapt care

confirmă încă o dată statutul colonial al ţării noastre. Noutatea, cîtă este, după jumătate de secol de satelizare prosovietică, o marchează revenirea în sfera magnetică a Occidentului euroatlantic.

De cu totul alt statut se bucură serviciile secrete. În timp ce forţele de menţinere a ordinii interne (poliţie, jandarmerie) tind, sub impactul necesităţii de a acumula *acquis communautaire*, să devină civile, serviciile secrete s-au înmulţit şi diversificat. În general se discută despre Serviciul Român de Informaţii, dar alături de acesta există un serviciu secret subordonat preşedintelui (SPP), unul al armatei, serviciul extern ş.a. Dintre toate, numai primul este chemat să dea seama în faţa parlamentului, ceea ce arată că, practic, controlul democratic asupra activităţii lor este cel puţin incomplet, dacă nu şi precar. Un control al puterii politice asupra acestora nu există – cu excepţia comisiei parlamentare însărcinate cu analiza activităţii SRI –, ceea ce nu înseamnă că anumiţi oameni politici n-ar putea fi implicaţi în controlarea activităţii lor. Faptul că aceste servicii nu au o activitate riguros verificată şi concertat pusă în slujba naţiunii s-a putut observa cu mai multe prilejuri în ultimii ani. O astfel de ocazie a fost aşa-numita afacere „Ţigareta II" cînd, în mod clar, unul dintre servicii şi-a văzut dejucate planurile de un alt serviciu similar, însă concurent. La fel, unele dintre scandalurile „Armagedon" se leagă, după toate aparenţele, de interesele unui anume serviciu secret de a scăpa de indezirabilii dintr-un alt serviciu, sau care deţineau poziţii-cheie în alt context instituţional. Nu în ultimul rînd, prestaţia ezitantă a serviciilor secrete în timpul ultimei mineriade (1999) ridică semne de întrebare cu privire la temeinicia cu care aceste organisme discrete înţeleg să servească democraţia şi cauza statului de drept în România, punîndu-se în slujba aleşilor legitimi.

După toate acestea, s-ar putea crede că acolo unde marile forţe internaţionale nu impun o linie de conduită, serviciile secrete sînt cele care o adoptă, în funcţie de propriile interese de castă. Este posibil ca, măcar în parte, lucrurile să stea aşa, cîtă vreme ele par să folosească, în bună măsură, reţelele de informatori, gazde, colaboratori interni şi externi stabilite încă din vremea activităţii Securităţii comuniste. Mai multe scandaluri publice (cazul căpitanului Soare, „Terasa Anda", litigiul de la vîrful CNSAS ş.a.) indică în mod clar că practicile de odinioară, ca şi opacitatea de atunci sînt încă de rigoare. Totuşi, lucrurile ar rămîne de neînţeles, în parte, dacă nu s-ar ţine seama de un specific al locului care, de fapt, este unul al întregului Răsărit. Acest specific face ca adeseori, membrii – nedivulgaţi opiniei publice – ai serviciilor secrete să fie, în acelaşi timp, deţinătorii unor poziţii politice importante, fiind, totodată, şi mari proprietari de averi, moşii ori afaceri prospere. În acest sens, edificatoare este reacţia ezitantă şi neconcludentă a parlamentarilor români la obligativitatea declarării averii personale, ca şi la restricţionarea implicării lor în afaceri. Luate sub presiune internaţională, asemenea măsuri sînt menite să stăvilească alarmanta corupţie a sistemului. Însăşi asocierea puterii

politice cu cea economică şi cu subordonarea serviciilor secrete de către membrii oligarhiei actuale în scopul prosperităţii personale şi a clientelei proprii transformă această caracteristică într-o manifestare recurentă a corupţiei, conferind fenomenului forţă de impact, un caracter tentacular şi profunzime pe verticala societăţii. Tot de aici provine şi atmosfera neofeudală, cu „baronii" locale şi „curţi" dintre cele mai diverse, unde „clanul" şi clientela sînt răsplătite nu pentru servicii în beneficiul public, ci pentru devotament şi obedienţă[6]. O altă asemănare des invocată a fost cea cu reţelele mafiote clasice. Ea se justifică prin cazurile – dovedite – de implicare a unor ofiţeri de poliţie şi înalţi magistraţi în diverse afaceri mafiote (de la traficul cu maşini furate ori de influenţă la eliberarea ilegală de paşapoarte).

În actuala dinamică a ţării, fiecare nouă zi accentuează diferenţele de bunăstare dintre masa tot mai mare a populaţiei, în curs de accelerată sărăcire, şi minoritatea oligarhică a statului şi a anturajului boşilor acestuia. Un efect paradoxal al situaţiei precise pe care o are România este că, deşi, pe de o parte, actuala clasă politică joacă rolul intermediarului între metropolă şi colonia acesteia, pe de altă parte, Occidentul (metropola) se loveşte, în intenţiile şi interesele sale, tocmai de acest intermediar care, prin maniera cinică şi brutală în care înţelege să-şi urmărească propriile scopuri, provoacă exodul resurselor umane din teritoriu, le aduce pe acestea într-un stadiu nefuncţional (sărăciei adăugîndu-i-se, mai de curînd, şi agravarea generală a sănătăţii populaţiei, ca urmare a politicii medicale nesăbuite), împiedicînd pregătirea României ca piaţă de mărfuri avantajoasă, ca piaţă a forţei de muncă ieftină şi calificată. În mod necesar, deci, următoarea perioadă va fi una în care metropola se va vedea nevoită, dincolo de orice interese legate de orientarea politică, să se descotorosească de actualul intermediar, pentru a promova altul, mai atent la nevoile sale care, la nivelul bazic al supravieţuirii decente şi al respectării exigenţelor democraţiei şi ale celor legate de statul de drept, sînt aceleaşi cu ale majorităţii populaţiei. Fiindcă reintroducerea României în circuitul internaţional înseamnă aducerea ei la un standard – politic şi economic – compatibil cu cel occidental; de unde monitorizările periodice şi necesitatea realizării *acquis*-ului *comunitar*.

Odată diagnosticată situaţia, o minimală etică şi o nu mai puţin minimală inteligenţă cer ca, în condiţiile date, să se caute o soluţie pentru cetăţenii României. Statutul de semi-colonie diagnosticat înseamnă, cum s-a putut înţelege, şi anumite avantaje, cîtă vreme locomotiva occidentală are tot interesul să compatibilizeze – pentru o mai bună exploatare şi pentru asigurarea securităţii în zonă – practicile vieţii publice şi nivelul de trai românesc cu cel apusean. O clasă managerială internă mai bine pregătită şi mai lucidă, interesată, totodată, în mod responsabil, de binele cetăţenilor în fruntea căreia se află, va trebui însă să formuleze o viziune coerentă asupra situaţiei actuale, a rolului propriu în acest context şi pachete alternative de soluţii menite să propulseze ţara înainte, în contextul dat. Deocamdată, însă, această clasă managerială lipseşte.

4. De la statutul semicolonial la parteneriat

Că România ar fi o semicolonie a Occidentului s-a mai spus, nu este un lucru nou. Interesant de remarcat că autorul acestei aserţiuni, Nicolae Fotino, vorbea în plin stalinism, exprimînd opinii agreate de oficialităţile momentului, despre „Regimul semicolonial al Dunării impus de imperialiştii anglo-francezi. Statutul definitiv al Dunării din anul 1921"[7]. Momentul era, desigur, propice condamnării prezenţei occidentale într-o zonă considerată ca fiind prin excelenţă rezervată dominaţiei URSS-ului. Prin urmare, accentul aici cădea tocmai pe reprobarea „imperialismului" statelor vestice în sfera geopolitică de dominaţie sovietică.

Cu totul altminteri se pune problema într-un context istoric cum este cel de azi, caracterizat de căderea sistemului comunist, de agregarea UE ca federaţie de state liber consimţită şi de exprimarea voinţei României de a intra în comunitatea europeană. Toate aceste fenomene sînt specifice unor evoluţii democratice, pe fondul unor modificări geopolitice de substanţă în defavoarea totalitarismelor. Deşi terminologia este, în ambele cazuri similară – mă refer la recursul la termenul de „semicolonie" –, între perspectiva lui Nicolae Fotino şi cea a lui Daniel Chirot survin deosebiri de semnificaţie importante.

Cea mai substanţială dintre acestea mi se pare a fi aceea că, într-unul dintre cazuri, statutul semicolonial se definea în raport cu o metropolă nu doar capitalistă, ci şi imperialistă. Astăzi, caracterul expansionist atît de specific imperialismului de odinioară nu se mai manifestă în Europa comunitară şi în statele candidate la accederea în federaţia europeană. Intrarea în UE se face în urma unei decizii politice luate democratic – şi nu impuse –, ratificată prin referendumuri naţionale. Nimic imperialist într-o asemenea procedură, fireşte. Pe de altă parte, în pregătirea extinderii, dezbaterile libere şi formele cele mai variate de formare a opiniei publice atrag şi ele atenţia asupra circumstanţei că decizia de a participa la agregarea unităţii continentale este rezultatul unei consultări democratice, fără nimic impus sau silit.

Efectul unei atare situaţii este acela că statutul semicolonial al României nu se mai afirmă în raport cu o metropolă imperialistă, ci cu una democrată. România o semicolonie a unei entităţi capitaliste democrate, paşnice şi chiar defensive? În linii mari, aşa ceva s-a mai văzut în istorie, s-ar zice. Nici coloniile africane şi asiatice ale Franţei interbelice, să zicem, nu depindeau de o metropolă autoritaristă, ci tot de un stat democrat. Numai că, totuşi, democraţia franceză dispunea de un aparat administrativ şi militar de tip imperialist, lucru care nu lasă îndoieli asupra caracterului legăturii dintre colonii şi centru.

Ceea ce se propune de astă dată este un alt tip de relaţie. El poate fi definit ca un parteneriat ce tinde să devină, după toate semnele, o integrare nepăgubitoare pentru specificităţile participanţilor, însă aducătoare de profituri reciproce în planul drepturilor omului şi a celor cetăţeneşti. Statutul asigurat indivizilor şi comunităţilor naţionale prin intrarea în UE se doreşte a fi unul egalitar sub raportul şanselor.

Printr-un soi de paradox, aducerea României în Comunitatea Europeană ar însemna, deci, atît întărirea legăturii de raliere la „metropolă" a acestei semicolonii, cît şi, în acelaşi timp, abolirea subordonării şi intrarea într-un raport de cooperare cu drepturi şi responsabilităţi în esenţă egale.

Prin acelaşi tip de paradox, guvernanţii şi membrii clasei politice româneşti care vor izbuti această joncţiune vor fi, în acelaşi timp, atît artizanii unei subordonări de tip semicolonial – şi ei sînt deja astfel, chiar în acest moment istoric –, cît şi cei care au negociat cu pricepere ieşirea din subordonare şi accesul la o nouă condiţie a cetăţenilor ţării lor, în totalitate. De conştientizarea acestei situaţii în mediile politice autohtone depinde asumarea programatică atît a „mizeriei" actualei condiţii de politician român, cît şi a gloriei potenţiale a acesteia. Ieşirea din cercul îngust al intereselor individuale, de clan sau de partid şi participarea lucidă şi competentă la marele joc al ameliorării condiţiei tuturor cetăţenilor României rămîne un traseu obligatoriu pentru cei care doresc afirmarea personală, participarea decisă la un proces de importanţă istorică şi chiar validarea unei cariere politice după regulile marilor jocuri.

5. Naţiunea la... feminin

„Ceea ce, în istorie, apare ca fiind etern, nu este decît produsul unui travaliu de eternizare datorat unor instituţii (interconectate) precum familia, biserica, statul, şcoala..." (Pierre Bourdieu, *Dominaţia masculină*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 2003, p. 10). Din acest punct de vedere, România are o situaţie ambiguă. Pe de o parte, ca zonă populată de familii patriliniare, ţara noastră este profund marcată de dominaţia masculinităţii şi de paternalism, arătîndu-se neîncrezătoare în rolul public al femeilor şi lipsindu-i o reală tradiţie democratică de durată. Pe de alta, biserica, statul şi şcoala au fost lipsite în trecut de puterea simbolică şi efectivă pe care au manifestat-o în alte societăţi europene, mai puternic dezvoltate (în Franţa, într-un fel, sau în Rusia, într-altul), ceea ce a determinat ca „travaliul de eternizare" practicat de ele să fie numai în parte înzestrat cu persuasiunea din alte părţi. Totuşi, ceea ce nu a făcut şcoala, biserica ori statul au izbutit, în bună măsură, familia şi instituţiile tradiţionale ale satului (organizarea sătenilor în cete, după criteriul vîrstei, diferitele tradiţii şi cutume referitoare la viaţa păstorilor şi agricultorilor etc.).

Atunci cînd, în fine, statul a apărut şi printre români, el a luat, prin forţa lucrurilor – şi, de altfel, în consonanţă şi cu alte exemple europene –, chipul societăţii pe care o conducea: a devenit prin excelenţă masculin, patriarhal, paternalist şi, pe cît i-a stat în putinţă, autoritar. Într-o societate de sate la originile cărora se afla un „moş" – patriarhul însuşi –, conduse de nişte moşi („bătrînii buni şi înţelepţi", aşadar nişte moşi, de astă dată, în sensul vîrstei înţelepciunii) şi alcătuite din familii mari, de tipul *zadrugăi* balcanice, sau, dimpotrivă, familii mici, mononucleare, însă întotdeauna agregate în jurul tatălui, conducătorul prin excelenţă nu putea fi decît un bărbat înzestrat cu toate atributele

parentale tradiţionale. Drept care, după cum atrag şi cronicarii atenţia, „... nici legile, nici tocmeala ţării pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece; şi ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat şi voie aşa mare şi vîrf. Deci cumu-i voia domnului, le caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba ţării, care obicei pînă astădzi trăieşte" (Grigore Ureche).

Statul a ajuns, astfel, să întrupeze, încă din evul mediu, pentru români, tatăl, tot aşa cum ţara a fost „moşia" (parcela de pămînt moştenită de la moşi-strămoşi). Deocamdată însă era un tată plăpînd, situat între mari imperii şi incapabil să cuprindă în ograda sa întreaga populaţie de aceeaşi limbă şi origine. De fapt, ideea că statul în evul mediu şi-ar fi putut măcar propune aşa ceva este, mi se pare, eronată. Într-o lume în care solidarităţile esenţiale erau cele la nivelul stărilor, în care boierii săreau în ajutorul boierilor, iar tîrgoveţii, indiferent de ocupaţia şi locul lor, ţineau negreşit de tagma tîrgoveţilor, solidarităţile de limbă şi origine se activau mai ales în ambianţa campaniilor militare împotriva invadatorilor străini şi doar între anumite limite. O altă solidaritate, cea în virtutea credinţei – „legii" – creştine, făcea apel la o altă coeziune socială, destul de vastă şi de vagă pentru a-i pune împreună, în unele momente istorice, pe ortodocşi cu catolicii, unindu-i împotriva păgînilor şi insuficient de apăsată pentru a-i determina pe creştinii locului să se opună în orice împrejurări şi cu orice preţ dominaţiei musulmane a turcilor. Abia modernitatea timpurie a adus modificarea acestei viziuni, eliberînd ţărănimea din şerbie în timpul reformelor fanariote, decantînd la nivelul conştiinţelor elitare convingerea unităţii de neam şi a romanităţii (Grigore Ureche, Simion Dascălul, Miron Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir), pregătind terenul pentru acţiunea Şcolii Ardelene şi conducînd, în cele din urmă, la developarea democrat-liberalilor paşoptişti. Totuşi, încă nici aceştia din urmă nu au adoptat integral faimoasa lozincă revoluţionară franceză ce proclama „libertate, egalitate, fraternitate", mulţumindu-se cu mai sumara „dreptate şi frăţie" din care lipsea formularea explicită a imperativului egalitar şi a idealului libertar. Aşa se face că statul român modern unit, întemeiat, peste un deceniu, tocmai de paşoptişti, nu a rezolvat, nici el, ca pe o prioritate şi în mod radical modernizator, chestiunea proprietăţii ţăranilor asupra pămîntului care, într-un fel, nici astăzi, după reforma lui Cuza din 1862, cea a lui Ferdinand I din 1921, reforma agrară din 1946 şi confiscarea socialistă a agriculturii (1947-1962), nu este rezolvată. Inutil de precizat că, în aceste condiţii, egalitarismul şi democratismul, ca şi problema libertăţii sociale reale, au rămas nişte deziderate la nivelul societăţii româneşti.

Astăzi trăim un (alt) paradox major (dar unul printre atîtea altele, nu mai puţin uluitoare): într-o ţară cu o demografie majoritar feminină şi în care femeile trăiesc în medie cam cu zece ani mai mult decît bărbaţii, statul rămîne o construcţie zdrobitor masculină, atît la nivelul modelului şi funcţionării sale, cît şi la acela al persoanelor alese să îl reprezinte. Lucrul se vede inclusiv la nivelul funcţiilor sale. Dintre liniile de

acțiune ale statului, cele „feminine" – sănătatea, educația, cultura – sînt cele mai vitregite, într-o criză endemică. Altele, virile – precum apărarea, internele –, se bucură într-o mai mare măsură de atenția politicienilor, concretizată în bugete mai generoase. Fără îndoială, acest lucru se configurează și pentru că statul este mai obișnuit să domine decît să gestioneze. Și din acest punct de vedere va fi necesară o întreagă regîndire a sa.

Deocamdată însă, în modernitate, odată cu unificarea (1859), cu dobîndirea independenței (1877) și cu amplificarea sa teritorial-demografică prin unirea voluntară cu România a mai multor provincii istorice (1918), statul nostru a devenit un tată autoritar, chiar și în vremurile de acalmie externă și internă (nu trebuie uitat că rocadele guvernărilor în vremea lui Carol I se făceau prin numirea de către rege a unui premier ce-și alcătuia guvernul). În imaginarul său politic, însă, aceasta nu însemna solitudine. Mireasa statului nostru – ca și a atîtor alte state ale secolului al XIX-lea european – a fost Națiunea. Cu ajutorul instrumentelor sale – biserica și școala –, statul a reușit să impună imaginea conform căreia națiunea este eternă și are o origine divină (nu vor învia cei morți, la judecata veșnică, grupați pe limbi și pe neamuri?). Mistica națiunii, propovăduită în biserică – gallicanismul o anunțase deja cu mult timp în urmă într-o formulă catolică, iar pravoslavia rusă oferise un model de urmat ortodoxiei aderente la statalitate încă de pe vremea Bizanțului – și predată în școli a reprezentat și continuă să reprezinte supa ideologică în care această tendință realizează cununia dintre stat și națiune. În această compoziție, națiunea este feminină, însumînd atributele miresei eterne, deși imaculate (Fecioara Maria), ale maternității generoase față de toți fiii ei (iarăși Maica Domnului), recognoscibilă după semnele exterioare ale limbii, datinilor și conștiinței comunității de familie. În lectura naționalismului românesc modern și contemporan, Națiunea are, așadar, nu doar un chip – anume, cel al englezoaicei Mary Grant, căsătorită cu C. A. Rosetti, pictată la 1848 de evreul vienez Daniel Rosenthal –, ci și o limbă și un port popular propriu. Ea este națiunea etnică prin excelență.

Și totuși: n-a fost întotdeauna așa. În vremurile premoderne, conștiința de clan, cea tribală, legătura dintre individ și mica lui patrie (cnezatul de vale, mica „țară" medievală, voievodatul ș.a.), apoi, în modernitatea timpurie, o anume conștiință de neam (dar atenție!, „neam" desemnează la origine spița genealogică, apartenența la o gintă, la un trib, cum încă se mai poate reconstitui ascultîndu-i, împreună cu H. H. Stahl, pe vrîncenii care evocă originea lor comună din „moașa" Vrîncioaia), relativ difuză și fără consecințe notabile în planul acțiunii politice, sînt *altceva* decît teologia modernă a națiunii, întemeiată pe presupoziția că între vorbitorii aceleiași limbi, membri ai aceleiași macrocomunități, există o solidaritate asumată conștient de fiecare dintre ei. De fapt, lucrurile stau altfel, după cum o demonstrează întreaga istorie antică și medievală, cînd nu putem vorbi despre națiuni decît folosind ghilimelele, și așa cum o arată vremurile mai recente, cînd construcțiile politice depășesc cu mult prin anvergură națiunile (în calitate de federații democratice de națiuni, precum UE, sau de state, precum SUA și CSI).

Rezultă de aici că mariajul dintre naţiunea etnică şi stat nu este normativ, că există şi alte feluri de naţiuni moderne (naţiunea civică), iar lucrurile evoluează cu o viteză mai mare decît suntem capabili să înregistrăm.

Note:

1. Acest prim segment din studiul de faţă a apărut în revista *Observator cultural*, nr. 171 din 3-9 iunie 2003. Ulterior, deşi am trimis şi alte două secţiuni aceleiaşi redacţii, ele nu au mai apărut. Cu toate acestea, fusesem asigurat de redactorul şef al publicaţiei, ca următoarea – cea despre modelul valah – stătea să apară. În pofida revenirilor mele epistolare, nu am primit nici o explicaţie cu privire la suspendarea apariţiilor respective. Explicaţia acestei atitudini îmi pare a fi furnizată de radicalitatea punctelor de vedere exprimate în text.

2. Denumirea slavonă a statului, *Vlaşkoi Zemlia*, este tradusă curent prin Ţara Românească. Cum însă *rumânia* indică, în modernitatea timpurie, instituţia şerbiei, este probabil că în evul mediu ţara se numea, în vorbirea curentă a locuitorilor ei, Valahia. Abia ulterior, cînd sensul peiorativ al „rumâniei" s-a estompat, devine plauzibil de crezut că statul sud-carpatin a început să fie numit Ţara Românească. Pornind de la aceste considerente, ca şi de la denominaţia folosită de Daniel Chirot, în prezentul text desemnez această entitate statală cu numele de Valahia.

3. Chirot, Daniel: *Schimbarea socială într-o societate periferică*, Bucureşti, Ed. Corint, 2002, p. 27-29.

4. Ibidem, p. 34-36.

5. Ibidem, p. 36.

6. Katherine Verdery pomeneşte în cap. 6 al cărţii *Socialismul. Ce a fost şi ce urmează*, Iaşi, Institutul European, 2003, p. 259-294 foloseşte referirea la feudalism ca pe o metaforă.

7. Florin Müller, *Politică şi istoriografie în România. 1948-1964*, Cluj, Ed. Nereamia Napocae, 2003, p. 156.

*

Ovidiu PECICAN *(n. 1959) istoric. Absolvent al Facultăţii de Istorie şi filozofie a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj. În anul 1998 obţine titlul de doctor în istorie la Universitatea Babeş-Bolyai. În perioada 1991-1994 este cercetător la Centrul de Studii Transilvane din Cluj. Începînd cu 1998 este cancelarul Facultăţii de Studii Europene din cadrul Universităţii Babeş-Bolyai. Director al Desire Press din 2001. A publicat numeroase studii, articole, cărţi, dintre care:* Europa – o idee în mers *(1997);* Troia, Veneţia, Roma. Studii de civilizaţie europeană *(1998);* Adevăratele încercări sînt de depistat la nivelul provocărilor spirituale *(1999),* România şi Comunitatea Europeană *(2000). Este co-redactor la Transition in Central and Eastern Europe. Din 1995 este membru al European Community Studies Association. A fost distins cu premiile Uniunii Studenţilor Europeni din România, al Universităţii Babeş-Bolyai şi al Editurii Nemira. Este membru al Uniunii Scriitorilor Români.*

Ovidiu Pecican, *România. Dileme şi tendinţe*, publicat cu permisiunea autorului.

Analiză

UDMR în 2003 – căutarea de noi căi la punctele limită ale integrării

Miklós Bakk
Andor Horváth
Levente Salat

Autorii celor ce urmează s-au prezentat publicului cu o lucrare comună pentru prima dată cu patru ani în urmă, în perioada premergătoare congresului al VI-lea al UDMR. Dacă în acel moment şi-au justificat gestul spunînd că uniunea se confruntă cu provocări care necesită reflexie şi discuţii de fond, autorii sînt convinşi că este cu atît mai justificat să invoce acelaşi argument acum, cu puţin timp înaintea reunirii celui de al VII-lea congres.

Sfîrşitul unei paradigme comunitare

În ajunul celui de al VII-lea congres al UDMR este surprinzător că practic nici nu s-a pus în discuţie publică dacă UDMR trebuie sau nu să-şi modifice programul, statutul, respectiv – în funcţie de acestea – strategia de pînă acum. În mod palpabil s-au conturat două poziţii: prima dintre ele – cea formulată de Béla Markó – consideră că UDMR nu trebuie să aducă modificări esenţiale programului său actual, acesta trebuie să fie supuş doar unor mici adăugiri şi rectificări, pe baza rezultatelor obţinute pînă acum; în schimb, cealaltă poziţie – care a apărut în mod marcant în retorica Blocului Reformist – susţine o reîntoarcere la bazele „autonomiei comunitare" proclamate la Braşov în 1993.

Nici una dintre aceste poziţii nu este cu adevărat întemeiată. Programul de pînă acum trebuie reformulat nu numai la nivelul detaliilor, ci în mod fundamental, deoarece s-au schimbat atît ambianţa politică internă şi externă a UDMR, cît şi relaţia acesteia faţă de societatea maghiară din Transilvania. În acelaşi timp, pentru reformularea structurii şi strategiei UDMR nu maisînt suficiente „bazele de la Braşov", pentru că acestea reprezintă posibilităţile de integrare şi de

mobilizare ale UDMR caracteristice pentru o perioadă anterioară. Putem spune cu alte cuvinte că este vorba de o „paradigmă comunitară" care şi-a epuizat resursele capabile de a reînnoi politica. Aceasta, fiindcă „modelul de autonomie" de la Braşov a) a fost un răspuns dat la acea extindere a pieţii politice care apăruse ca o provocare pentru UDMR, pe de o parte prin profesionalizarea politicii parlamentare, iar pe de altă parte datorită numărului mare de reprezentanţi aleşi în administraţiile locale în 1992 – în acelaşi timp însă b) construise UDMR-ul pe exigenţele de mobilizare ale unei mişcări menite să asigure identitatea. Din punct de vedere ideologic a fost un model comunitar – de tipul „statului în stat" – care c) a apărut cu exigenţa unei strategii autonomiste, fără însă să facă posibilă o disociere a alternativelor – între dimensiunea comunitară şi cea teritorială –, iar în ceea ce priveşte reprezentarea intereselor politice d) a disimulat consecinţele integrării – oricum necesare a – UDMR în sistemul politic românesc în calitate de partid politic. Însfîrşit: ca structură de putere, modelul a dat naştere unei organizaţii politice care e) a funcţionat ca o federaţie a organizaţiilor teritoriale şi a instituţionalizat funcţionarea platformelor politice, dispunînd însă şi de resursele centralizării (fapt devenit tot mai evident începînd din 1995).

Pentru a putea lua în considerare urmările posibile ale paradigmei de la Braşov care şi-a pierdut forţa integrativă, devenită goală şi din punct de vedere retoric, în primul rînd trebuie să trecem în revistă schimbările care s-au produs în situaţia României şi în cea a maghiarimii din Transilvania în cei aproape patru ani care au trecut de la ultimul congres al UDMR. Pentru că, atît schimbarea globală intervenită în situaţia politicii externe (criza din Kosovo, decizia adoptată la Helsinki în decembrie 1999, situaţia geostrategică de după 11 septembrie), cît şi transformarea cîmpului de forţe al politicii interne (colapsul dreptei după alegerile din 2000, noua autoconstrucţie a stîngii postcomuniste, ca rezultat al faptului că aceasta a putut să se folosească de procesul integrării europene în vederea propriei sale legitimări, proces pentru care a primit o agendă gata făcută de la Uniunea Europeană), au pus fără îndoială într-un context nou politica UDMR.

În analiza ce urmează vom trece în revistă alternativele strategice posibile, concentrîndu-ne în primul rînd asupra posibilităţilor interne ale UDMR şi asupra determinărilor sistemului politic românesc.

La punctele limită ale integrării – într-o nouă situaţie

Sistemul de relaţii, spaţiul de mişcare şi integrarea politico-socială a UDMR sînt influenţaţi de patru procese sau puncte de cotitură importante: A) invitarea României în NATO; B) statutul de membru al Uniunii Europene al Ungariei; C) dramatica scădere numerică a maghiarimii transilvane şi perspectivele sale demografice; D) consolidarea sferei civile în Transilvania, conturarea noului cadru civic al societăţii maghiare ardelene. Aceste patru importante circumstanţe,

respectiv procese trebuie analizate fiecare în parte, deoarece fiecare dintre ele pretinde o schimbare esențială în politica UDMR.

A) Invitația României în NATO în noiembrie trecut, prin faptul că a legat puternic țara de o structură occidentală, a determinat unele schimbări în viața politică internă care au influențat și spațiul de mișcare al UDMR. Aceste schimbări, deși nusînt măsurabile la nivelul cotidianului, deschid noi posibilități în fața UDMR datorită unei stabilități mărite a politicii externe. Surplusul de securitate cîștigat de România creează o atmosferă de politică internă mai propice pentru ca UDMR să poată invoca unele chestiuni de drept constituțional legate de statutul de comunitate a maghiarimii din Transilvania. Dintre aceste chestiuni fac parte îndeosebi regionalismul și autonomia teritorială, isteria politicii interne putînd fi stîrnită și menținută întotdeauna pentru a le respinge sau pentru a le elimina de pe ordinea zilei, politica internațională axată pe principiul stabilității (OSCE, Uniunea Europeană, Consiliul Europei) oferind și ea un sprijin discret acestor demersuri. În același timp, relația dintre Ungaria și România se transformă: temele „istorice" ale animozităților din perioada anterioarăsînt înlocuite de contradicții cu un caracter „mai globalizat", care nu se referă la trecut, ci la prezent și viitor.

B) Integrarea apropiată a Ungariei în UE vine în completarea acestui efect. Aici trebuie să ținem cont de cel puțin două consecințe de mare importanță pentru UDMR: 1. Granița UE dintre România și Ungaria are toate șansele să se transforme din frontieră de stat (clasică) în graniță regională-civilizațională. În timp ce noțiunea clasică a graniței înseamnă o fîșie în interiorul căreia numărul tranzacțiilor economice și culturale, și a contactelor umane scade rapid, în cazul granițelor civilizaționale sau regionale numărul tranzacțiilor scade încet în direcția graniței, iar apoi – în zona de frontieră – începe să crească. Toate acestea impun dezvoltarea unei dinamici regionale speciale în Partium, care nu înseamnă doar o dezvoltare mai rapidă, legată explicit de zona estică a Ungariei, ci transformă inclusiv relațiile româno-maghiare din zonă, potrivit unor noi tipologii culturale. 2. Această proximitate are un efect asupra întregii Transilvanii, deoarece Ungaria devine un vehicul de modele de modernizare – mai mult decît pînă acum – în această zonă de care relațiile sale economice o leagă și mai puternic. Acest lucru înseamnă o șansă pentru maghiarii din Transilvania, deoarece ei pot avea un rol mediator important în procesul de transmitere a modernizării. Acest rol tranzacțional însă poate să reformuleze în același timp condițiile și obiectivele competiției româno-maghiare.

Surplusul de securitate, precum și perspectiva integrațională generatoare de competiție, au lansat o resubiectivizare a relațiilor româno-maghiare. Această contradicție resubiectivizată aduce în prim plan conflictele cu rezonanță globală ale prezentului: disputa româno-maghiară pe marginea legii statutului a avut ca subiect și relația României și Ungariei față de Europa în lumina diferitelor concepții despre națiune ale celor două state – în timp ce numeroase conflicte noi, mai puțin

însemnate, ca de exemplu disputa despre „pălincă", prevestesc că viitorul va fi marcat în primul rînd de competiția pentru avantaje pe piață, competiție birocratizată în mare măsură de către UE.

C) Rezultatele recensămîntului din 2002, diminuarea semnificativă a numărului maghiarilor a scos programul comunitar al „rămînerii pe pămîntul natal" din perspectiva în care se afla – chiar dacă neexprimat – pînă acum. Deoarece rezultatele recensămîntului au arătat clar că deşi politica nu are un efect nemijlocit asupra proceselor demografice, la nivelul concepțiilor minoritare ale construcției sociale şi ale planificării instituțiilor ne aflăm oricum într-o cursă contra cronometru. În legătură cu aceasta, UDMR poartă o responsabilitate directă, dat fiind că şi-a adjudecat pozițiile decisive în lupta pentru distribuirea resurselor, iar prin aceasta a slăbit mecanismele interne de control ale societății minoritare. Însă gîndirea strategică referitoare la păstrarea ariei de aşezare a comunității, adică a granițelor etnice interne (aflată deja în curs de formare în cadrul bisericii reformate,[1] cu aspectele sale specifice) nu poate fi eficientă decît dacă nu mai priveşte maghiarimea din Transilvania ca o formulă socială unitară („societate etnică de masă"), ci mai de grabă ca o societate dezvoltată pe regiuni, puternic stratificată. În concordanță cu aceasta, UDMR va trebui fără îndoială să ia în considerare prevederea unor capitole separate în cadrul programului său pentru cel puțin trei componente ale societății – care se deosebesc atît la nivel regional cît şi din punct de vedere tipologic: Secuimea, Partiumul şi comunitățile din diasporă.

D) Dezvoltarea sferei civile maghiare din Transilvania se află şi ea la un punct limită al integrării: dependența sa unilaterală de UDMR, care caracterizase începutul anilor '90, este pe cale de dispariție, în timp ce formele sale proprii de organizare globală nu s-au format încă. Emanciparea sa a apărut ca rezultat a două procese cu direcție opusă.[2] La începutul anilor '90, UDMR, care funcționase ca o mişcare,[3] în calitatea ei de animatoare a societății civile absente, contribuise în scop mobilizator şi de autolegitimare la crearea primelor organizații civice. Aceasta a fost perioada organizării „de sus în jos", în care au luat ființă primele mari organizații civile, care-şi asumaseră o reprezentare cuprinzătoare, extinsă pe toată Transilvania, în conformitate cu programul de atunci al UDMR. Aceste organizații au şi fost nominalizate în programul UDMR, iar „modelul de la Braşov" a creat Consiliul Unional de Negociere în vederea integrării acestora. Pe la mijlocul anilor '90 însă a apărut un nou tip de organizare civilă, a celor care se organizaseră „de jos", asumîndu-şi interesele locale şi regionale.

Sistemul de sprijin financiar controlat de UDMR (prin sub-curatoriul din România al Fundației Illyés şi prin Fundația Communitas) este în acelaşi timp o sursă de noi tensiuni, deoarece, datorită acestuia, construcția socială a fost subordonată într-o măsură însemnată muncii politice de apărare a intereselor comunitare. Toate acestea slăbesc stabilitatea, mecanismele interne de control ale

societății minoritare, iar din punctul de vedere a dezvoltării pe termen lung a societății maghiare din Transilvania, reprezintă pericolul unei politici lipsite de feed-back social, de control din partea societății.[4] Astfel, societatea „rămîne construcția politică a elitelor"[5] și nu acea unitate organică compusă din reprezentare politică, reprezentanți ai autonomiilor locale, organizații civile, grupuri de experți culturali și o presă formatoare de opinie.

Din toate acestea rezultă că (1) UDMR trebuie să se confrunte cu realitatea că politica sa de susținere, prin care a ocupat sfera inițiativelor civice, deformează de fapt imaginea despre societatea pe care s-a angajat să o reprezinte, prin urmare (2) trebuie să creeze o altfel de relație cu sfera civilă – mai apropiată de formele de parteneriat cunoscute în societățile occidentale.

Dincolo de modelul de la Brașov – alternative strategice

Epuizarea paradigmei comunitare de la Brașov s-a produs în paralel cu acea inevitabilă centralizare internă, care a fost o premisă organizatorică necesară pentru ca UDMR să se integreze în sistemul partidelor din România. Acest lucru a impus derularea a două procese paralele la nivelul acțiunii politice directe, care se fortifică reciproc: 1. o transformare discursivă, în urma căreia UDMR a scos în evidență acele elemente ale programului său, care puteau fi legate de minimul de reformă ce se conturase în retorica partidelor politice românești; 2. o creștere continuă a potențialului de coalizare începînd din 1996. În ciuda tuturor tensiunilor – care au fost generate de faptul că funcționarea legitimativă a modelului de la Brașov a intrat în contradicție cu obligațiile integrării în sistemul partidelor –, această integrare a avut rezultate importante. Trebuie să scoatem în evidență două dintre ele: pe de o parte faptul că a contribuit la crearea și consolidarea încrederii față de elita maghiară din Transilvania (și în general față de maghiari), pe de altă parte faptul că a făcut posibilă punerea în practică a acelei părți din programul UDMR care a putut fi inclusă în minimul de reformă despre care am vorbit.

În același timp însă integrarea a avut prețul ei. Necesitatea stabilizării rezultatelor obținute datorită minimului de reformă a impus o favorizare a politicii aranjamentelor care, dat fiind caracterul clientelist al sistemului politic românesc, înseamnă că UDMR a trebuit să-și adapteze „politica de personal" la politica de structurare clientelară a partidului de guvernămînt (mecanismele acesteia se pot desluși spre exemplu din protocoalele de colaborare între UDMR și PSD la nivel județean). O altă consecință a acesteia este că obiective politice de valoare diferită au devenit obiectul colaborării tranzacționale, generalizată în cadrul politicii aranjamentelor. Astfel, obținerea unor obiective minoritare particulare (de exemplu retrocedarea unui imobil) a fost compensată prin votarea unor legi cu efect defavorabil asupra calității democrației.

Încă și mai gravă este cealaltă consecință: odată cu creșterea potențialului său de coalizare în cadrul sistemului politic românesc, UDMR a devenit – în pofida

tuturor intenţiilor sale declarate – participantă la reproducerea centralismului. De fapt, UDMR a votat această centralizare atunci cînd pragul electoral a fost ridicat la 5 %, precum şi în cazul restricţionării antidemocratice a legii electorale, deoarece aceste măsuri au servit obiectivul de a restrînge cît mai mult posibil cercul partenerilor virtuali. Prin aceasta, UDMR şi-a mărit şansele de a participa în continuare – împreună cu un număr mai redus de participanţi – la negocierile politice mai importante. Însă, făcînd aceasta, ea a contribuit la creşterea centralismului sistemului politic actual, limitînd într-o măsură semnificativă numărul alternativelor care ar putea fi formulate în vederea reformării sistemului, ceea ce, din punct de vedere strategic, este fără îndoială defavorabil maghiarilor din Transilvania, întru-cît problemele legate de statutul lor juridic comunitar, de statutul lor în dreptul public devin chestiuni „în afara sistemului".

Ca o consecinţă a epuizării „modelului de autonomie" de la Braşov, respectiv a tendinţei de reproducere a centralismului sistemului politic românesc, trebuie să luăm în considerare trei alternative care se exclud reciproc, ale unei strategii politice care să-şi asume cauza maghiarilor din România: I. o regîndire a modelului de autonomie şi punerea acestuia în practică într-un mod mai consecvent şi riguros; II. asumarea deschisă, programatică a consecinţelor integrării în sistemul politic românesc; III. respingerea tezei că sistemul politic românesc este o entitate imuabilă şi cîntărirea alternativelor posibile ale „evadării" din acest sistem.

Practica politică actuală a UDMR se caracterizează printr-un amestec continuu ale elementelor acestor trei alternative, care este imposibil de susţinut, chiar şi numai pentru că, avînd în vedere consecinţele, definirea obiectivelor comunitare care conduc în direcţii foarte diferite, impun strategii diferite din partea unor reprezentanţi comunitari, care se iau în serios şi care iau în serios şi cerinţele transparenţei.

I. În loc de drept public instanţe morale

Cei aproape zece ani care au trecut de la congresul de la Braşov confirmă faptul că autorii modelului de autonomie şi adepţii aplicării lui nu au ţinut cont de circumstanţele silnice ale sistemului politic românesc, dar nici de starea şi capacitatea societăţii minoritare maghiare din România. În cele ce urmează vom încerca să inventariem lucrurile de care am avea nevoie – pe baza experienţelor acumulate – pentru ca o structură instituţională minoritară, destul de nuanţată şi capabilă să echilibreze în mod satisfăcător funcţiile de control social, să poată asigura toate acele funcţii pe care concepţia de autonomie comunitară de la Braşov ar fi fost menită să le îndeplinească în viaţa maghiarilor din România.

Experimentul ideatic, menit să cîntărească şansele reabilitării modelului de la Braşov, trebuie să pornească, potrivit logicii situaţiei, de la premisa – care nu poate face, aici şi acum, obiectul criticii – că reprezentarea instituţională a autonomiei şi funcţionarea eficientă a acesteia depinde în mod exclusiv de voinţa

comunității și, ca atare, este independentă atît de capacitatea sistemului politic românesc, cît și de atitudinea actorilor relevanți ai cîmpului internațional de forțe. Această ipoteză, în limbajul științelor politice, nu înseamnă nici mai mult, nici mai puțin decît că maghiarimea din România se autodefinește ca o comunitate politică avînd legile ei proprii – cel puțin după cum susține unul dintre discursurile rivalizatoare ale elitei politice. Să acceptăm ca punct de plecare această premisă și să analizăm urmările care ar rezulta din aceasta. În literatura de specialitate a politologiei moderne apar numeroase accepțiuni ale noțiunii de comunitate politică, majoritatea lor însă este strîns legată de ideea de suveranitate: în primul rînd formațiunile statale, recunoscute de comunitatea internațională a statelor, sînt acelea pe care de obicei le numim comunități politice. Mai nou, în încercările de definire teoretică și de depășire practică a tensiunilor și contradicțiilor dintre principiul autodeterminării și cel al suveranității, pe care opinia publică internațională le-a reperat mai ales în relație cu statele multietnice care pășesc pe calea democratizării, au apărut și unele opinii, potrivit cărora în societățile puternic divizate din punct de vedere etnocultural trebuie să ținem cont de existența comunităților politice rivale. Într-un context asemănător,[6] noțiunea de comunitate politică presupune că comunitatea care aspiră la acest statut, 1. dispune de acele instituții centralizate de decizie și executive, care pot garanta funcționarea eficientă a definirii obiectivelor comunitare și a distribuirii resurselor; 2. în limita competenței sale dispune de monopolul autorității politice și a coerciției legitime; 3. este depozitarul identității politice și al loialității bazate pe sprijin periodic reînnoit. Cele trei funcții sînt denumite de obicei funcție instrumentală, coercitivă și de reprezentare identitară, iar în măsura în care comunitatea care aspiră la statutul respectiv este într-adevăr o comunitate politică cu valoare deplină, funcțională, atunci aceste funcții se susțin reciproc, reproducîndu-și continuu condițiile randamentului lor.

Dacă vrem, pe de o parte, să definim, iar pe de altă parte să continuăm reflexia asupra modelului de la Brașov al autoguvernării interne pornind de la acest sistem de criterii, putem constata următoarele:

1. În privința funcției instrumentale, modelul de la Brașov este în principiu suficient de echilibrat, deoarece conține organismele decizionale și executive competente în domeniul definirii obiectivelor și al distribuirii resurselor. Unele perturbări funcționale din ultimii ani au fost cauzate de faptul că rolul organismelor decizionale a pierdut treptat din valoare, a devenit difuz, iar în același timp tot mai multe competențe ale acestor organisme au fost preluate de cele executive (Prezidiul Executiv și Consiliul Operativ).

2. În ceea ce privește funcția coercitivă, aici se pot surprinde într-un mod mult mai explicit lipsurile modelului: nici Comisia Unională de Supraveghere a Regulamentului, nici Comisia Unională de Etică și Disciplină nu au putut să asigure, pe de o parte, adoptarea unor decizii independente de interesele de grup ale

conducerii de la vîrf a Uniunii, iar pe de altă parte, ambele organisme s-au dovedit incapabile de a impune aplicarea integrală şi eficientă a propriilor decizii. Pe baza acestor observaţii este justificată întrebarea dacă uniunea organizată după modelul de la Braşov a dispus sau nu de monopolul autorităţii politice şi a coerciţiei legitime în limitele propriei sale sfere de competenţă.

3. Din punct de vedere formal, acţionînd în spiritul modelului de la Braşov UDMR a satisfăcut, în principiu, aşteptările funcţiei de reprezentare identitară, deoarece randamentul său electoral a fost pînă acum constant. Însă tot mai mulţi analişti atrag atenţia asupra faptului că – în lipsa alternativei şi, implicit, a competiţiei – votul etnic nu poate fi considerat nici ca o măsură sigură a loialităţii, nici ca un sistem de feed-back care să reflecte cu fidelitate sprijinul de care dispune definirea obiectivelor.[7]

Lipsa totală a unor funcţii ale comunităţii politice cu valoare deplină, respectiv diminuarea treptată a altor funcţii, a condus la funcţionarea Uniunii din ce în ce mai mult ca un partid politic, legitimitatea căruia putea fi considerată suficient de fundamentată numai în contextul sistemului politic românesc.

Pe baza celor expuse mai sus, reabilitarea modelului de la Braşov ar necesita două corecţii esenţiale: pe de o parte ar fi nevoie de mecanisme prin care ar deveni posibilă împiedicarea confiscării legitimităţii, iar pe de altă parte ar trebui să se creeze posibilitatea satisfacerii eficiente a funcţiei coercitive.

Să le luăm pe rînd. Pentru a împiedica confiscarea legitimităţii, în primul rînd este indispensabil ca regulamentele care descriu competenţele organismelor să nu poată fi modificate după bunul plac al conducerii de vîrf a Uniunii. Ar fi nevoie, prin urmare, de o Constituţie a Maghiarilor din România. Iar acest lucru ar putea fi realizat prin convocarea Consiliului Naţional Constituant, care ar dispune de condiţiile propriei sale alegeri, iar ulterior şi-ar asuma atribuţiile Parlamentului Minorităţii Maghiare din România care, la rîndul ei, ar numi şi ar controla organismele executive. În acelaşi timp, ambiţia satisfacerii eficiente a funcţiei coercitive nu ar presupune altceva decît înlocuirea autorităţilor de drept public cu instanţe morale, dovedite întotdeauna suficiente în privinţa chestiunilor interne problematice ale comunităţii.[8]

Deşi ar putea părea o întrebare poetică, nu putem să nu ne întrebăm dacă, ţinînd cont de evenimentele ultimelor doisprezece ani, putem avea încredere că societatea minoritară maghiară din România dispune de resursele – în primul rînd de umane, dar nu în ultimul rînd morale – necesare celor de mai sus. În această privinţă trebuie să răspundem mai întîi la întrebarea: în ce măsură poate fi considerată maghiarimea din România drept o comunitate omogenă din punctul de vedere al percepţiei, în sensul exprimat de Bibó, adică să fie unitară „în alegerea şi asumarea corectă a sarcinilor pe baza percepţiei realităţii", respectiv dacă are exigenţa şi dispoziţia necesare „participării la întreprinderi comune".[9] În absenţa acestora, experienţa

caracteristică este cea a „destrămării formelor comunitare",[10] pe baza observației cotidiene a faptului că membrii comunității se integrează în funcție de interesele lor individuale în diferitele rețele și structuri locale, de vecinătate, profesionale și de altă natură, care nusînt deloc segregate din punct de vedere etnic.

Gravitatea situației este amplificată de faptul că, în acest moment, doar conducerea de vîrf a UDMR se află într-o poziție în care ar putea iniția convocarea unui Consiliu Național Constituant. În vederea convocării acestuia, conducerea ar putea proceda conform mai multor criterii: aplicînd principiul corporativ, pornind de la subsistemele funcționale ale societății minoritare – organisme reprezentative alese, poziții în administrația locală, societate civilă, mass-media minoritară, instituții culturale, de învățămînt și de cercetare, biserici –, sau pe baza principiului performanței, apelînd la anumite personalități pentru a îndeplini acest rol cu siguranță istoric, care, în decursul ultimului deceniu, au acumulat merite durabile în domeniul organizării comunitare. Faptul că nu o face, respectiv, dacă nu o face, poate fi interpretat și ca o dovadă că nu corespund intereselor ei.

II. Permanența cazualității

Integrarea *de facto* în sistemul politic românesc a fost deja asumată, în esență, de către UDMR, prin practica caracteristică trecutului recent a funcționării „ca partid": din anumite puncte de vedere, care a făcut posibilă obținerea unor rezultate spectaculoase, s-a integrat în sistemul de partide din România. Această integrare este rezultatul unui dublu proces la nivelul acțiunii politice directe: pe de o parte este vorba de o transformare – în primul rînd de politică practică, și numai în al doilea rînd discursivă –, în cursul căreia UDMR a promovat acele elemente ale programului său, care au putut fi legate de minimul de reformă conturat în retorica partidelor politice românești, iar pe de altă parte s-a produs o creștere continuă a potențialului de coalizare începînd din 1996.

Ca urmare a apropierii retorice de politica românească, o parte semnificativă a electoratului UDMR simte că organizația nu mai este prezentă în viața publică cu mesaje orientative destinate maghiarilor, ceea ce are, fără îndoială, un efect frustrant. În același timp, în ceea ce privește creșterea potențialului de coalizare, întrebarea esențială rămîne: care va fi obiectul și caracterul tranzacțiilor politice care au loc între UDMR și aliații săi, și ce relație va exista între obiectivele strategice promovate de UDMR și strategia descifrabilă din textura tranzacțiilor?

Datorită formării pînă în 2000 a potențialului de coalizare al UDMR (ca urmare a rolului asumat în cadrul guvernării în perioada 1996-2000 și a protocolului de colaborare încheiat cu PSD), mai mulți analiști au ridicat în ultimii doi ani posibilitatea creării în România a unei democrații consociative.[11] Potrivit acesteia, un consens guvernamental ar fi un model aducător de stabilitate și rezultate pozitive din punctul de vedere a evoluției situației maghiarilor din România, ceea ce ar

însemna pentru UDMR poziții în guvernele succesive şi drept de veto (eventual reciproc) cu privire la unele chestiuni referitoare la păstrarea şi reproducerea culturii minoritare, precum şi cîteva garanții politico-instituționale pentru acestea (prin asigurarea proporționalității în anumite domenii).

Modelul consociativ înseamnă guvernarea unui cartel de elită în societățile profund divizate în subculturi politice.[12] Obiectivul său este crearea unei democrații stabile în condițiile culturii politice segmentate. Elementele acesteia: marea coaliție care cuprinde cele mai multe segmente ale societății (1), afirmarea principiului proporționalității în sistemul electoral, în recrutarea funcționarilor publici şi în distribuirea banilor publici (2), forme de autonomie sectorială sau segmentară (3), respectiv dreptul la veto reciproc sau minoritar (4).[13]

În politologia actuală nu există consens asupra întrebării dacă modelul consociativ elaborat de Lijphart are doar un caracter normativ, sau şi o valoare empirică relevantă.[14] Această dispută teoretică foarte pasionantă şi cu bătaie lungă – ale cărei detalii nu le putem discuta aici – are două consecințe importante din punctul de vedere al maghiarimii din România. Prima decurge din convingerea timpurie a lui Lijphart, dar asumă neclintit pînă astăzi, că modelul consociativ are relevanță privind politica publică, ceea ce într-o formulare mai concretă ar însemna că liderii politici ai societăților divizate din punct de vedere cultural trebuie să fie încurajați în direcția inovației politice capabile să aplice spiritul modelului consociativ. Prin urmare, din punctul de vedere al maghiarilor din România, întrebarea principală nu este dacă în România există sau nu condițiile (considerate necesare teoretic) aplicării modelului, ci dacă există sau nu voința politică necesară creării acestora. Cealaltă consecință care trebuie luată în considerare, este legată de faptul că adversarii modelului consociativ atrag atenția – în cazul fiecăruia din cele trei concepte introduse de către Lijphart: democrație consociativă, consensuală şi cu divizarea puterii – asupra urmărilor acelor concesii din care rezultă o deviere de la modelul tradițional, westminsterian al democrației majoritare, respectiv că, în această deviere se manifestă o atitudine antiminoritară mai mult sau mai puțin deschisă.

În baza celor de mai sus, privind perspectivele strategiilor de construcție a societății minoritare, se impun următoarele întrebări: 1. Potențialul amplificat de coalizare al UDMR, respectiv participarea acesteia – aparent tot mai continuă şi mai susținută – la guvernare poate să ducă la crearea unui sistem consociativ în România? 2. Cum se raportează acest sistem la obiectivele conservării maghiarilor din Transilvania?

Pentru ca UDMR să poată reprezenta efectiv maghiarimea din Transilvania ca pe unul din „stîlpii" – definiți şi oficial ai – societății românești, trebuie îndeplinite cîteva condiții. Despre satisfacerea condițiilor instituționale (de tehnica guvernării) amintite – proporționalitate în distribuția funcționarilor şi a banilor

publici, dreptul de veto – putem deja să concludem că acestea, în momentul actual, nu fac parte din regulile colaborării, ci sînt obiectul şi rezultatul unor negocieri de la caz la caz. Cu alte cuvinte: potenţialul de coalizare al UDMR înseamnă practic posibilitatea ca UDMR, din cînd în cînd, în formă concretă şi cazuală, să poată pune în valoare acele principii care într-o structură statală consociativă funcţională sînt principii constitutive ale sistemului însuşi.

Toate acestea rezultă în parte din structura specifică – legislativ-structurală şi culturală – a sferei de putere din România. Condiţiile structurale defavorabile instituţionalizării consociativităţii se datorează în primul rînd faptului că regimul Iliescu a fixat condiţiile permeabilităţii între ramificaţiile puterii – contrar principiilor statului de drept – în prevederile ambigue ale constituţiei. Această chestiune a început să fie conştientizată doar în timpul reformei constituţionale aflată în curs de desfăşurare, în mare măsură datorită presiunilor UE. De altfel, ambiguităţile constituţiei se reproduc în întreaga structură a administraţiei publice locale,[15] împiedicînd independenţa corpului de funcţionari publici din administraţia locală, creînd posibilitatea ca şi administraţia locală pe specialităţi să fie întreţesută de clientelismul politic. Construirea clientelelor nu este însă doar o tradiţie culturală şi structurală a societăţii, ci şi un semn concret al rămînerii în urmă în privinţa creării clasei de mijloc: elita politică pare să încerce compensarea absenţei clasei de mijloc prin construirea rapidă a clientelelor.

Cu toate acestea, UDMR poartă şi ea o parte semnificativă din responsabilitatea pentru subminarea şanselor sistemului consociativ, deoarece potenţialul de coalizare al Uniunii exprimă o aliniere la „structura politică" întîrziată, susţinută de societatea românească rămasă în urmă în procesul de formare a clasei de mijloc, ceea ce perverteşte calea ce duce spre modelul consociativ. Datorită faptului că o separare completă şi efectivă a puterilor nu a avut loc în România nici pînă astăzi, UDMR nu se poate limita la urmărirea obiectivelor sale exclusiv la nivelul legislaţiei şi a deciziilor politice – în vederea punerii în aplicare a legilor, a demonstrării unor rezultate concrete este nevoită să se structureze şi pe procesul de clientelizare al partidelor guvernamentale româneşti.[16] Prin aceasta însă, ea însăşi susţine reproducerea unei „structuri de elită" în cadrul Uniunii, ceea ce face ca elita politică maghiară din România să fie asemănătoare „structurilor de elită" ale partidelor româneşti.

Prin urmare, datorită ambiguităţii îndelung susţinute, bazate pe permanenţa cazualităţii, prin care UDMR reproduce continuu, pe de o parte, iluzia colectivă a autonomiei interne la nivelul discursului politic, iar pe de altă parte se integrează în mod organic, la nivelul practicii politice, în structura politică românească, Uniunea încalcă de două ori logica consociativităţii: (1.) nu-şi asumă în mod deschis, cu o consecvenţă programatică tot ceea ce acest model ar putea oferi maghiarilor din România şi (2.) pierde ocazia de a profita de posibilităţile negocierii

politice, în cursul cărora ar putea cere socoteală conducerii politice româneşti, mergînd pînă la consecinţele ultime, pentru tot ceea ce presupune aplicarea consecventă a acestui model vizibil avantajos pentru România.

Adoptarea de către România a modelului consociativ nu are doar o importanţă conjuncturală pentru maghiarii din Transilvania. O integrare mai spectaculoasă şi mai efectivă a reprezentanţilor maghiarimii în sistemul politic românesc ar putea produce, pe termen mediu, un efect care ar amplifica încrederea, iar aceasta, pe termen lung, ar face posibilă o reformare – euroconformă, în esenţa ei – a structurii de stat şi a sistemului politic românesc, în aşa măsură încît ar putea duce chiar şi la instituţionalizarea în termenii dreptului public a ideii – deocamdată naive – a autonomiei interne, pe care elita politică românească o respinge deocamdată, invocînd tocmai „pericolul unguresc".[17]

III. Calea regională

În urma celor expuse trebuie să examinăm şi posibilitatea de integrare ca şi comunitate a maghiarimii din Transilvania, fără transformarea structurii constituţionale a statului român. În cadrul acestei chestiuni trebuie să clarificăm, de asemenea, (1) ce fel de schimbare de structură constituţională – de organizare teritorială, de modificare a sistemului administraţiei publice şi de exercitare a puterii guvernamentale – trebuie să fie cea prin care maghiarimea, în calitate de comunitate, ar putea „să-şi găsească patria" în România şi (2) prin ce mijloace politico-strategice poate fi obţinută această schimbare.

Pînă la ora actuală au luat naştere două concepţii referitoare la „integrarea de drept public", mai puţin elaborate în detaliu, însă puternic reprezentate ca direcţii strategice. Prima este concepţia triplei autonomii, formulată în prima jumătate a anilor nouăzeci şi legată în primul rînd de numele lui József Csapó, cealaltă fiind concepţia strategică cu privire la „devoluţia Transilvaniei", formulată de „grupul Provincia". Prima a fost asumată în primul rînd de opoziţia internă a UDMR, a doua a fost formulată în afara UDMR, însă ambelesînt prezente în programul UDMR: forma triplei autonomii în forma unor teze scurte, iar „devoluţia transilvană" înglobată în capitolul referitor la interesul regional al Transilvaniei.

Concepţia triplei autonomii se bazează în mod nemijlocit pe „modelul de la Braşov".[18] În spatele acestui model s-a conturat o idee strategică: structura UDMR, construită conform exigenţelor autonomiei interne, dirijează dezvoltarea instituţională internă spre autonomia comunitară. Eşecul eforturilor bazate pe această concepţie ideologică evidentă are astăzi concluzii ce pot fi formulate de la o distanţă corespunzătoare. Cele mai importante dintre acestea sînt: 1. Elaborarea ideii de autonomie bazată pe strategia construirii instituţiilor a fost împiedicată în mare măsură de faptul că ideea a fost repede subordonată acelei linii de ruptură internă care a opus politica de identitate consecinţelor politicii de partid. În urma

acesteia, elaborarea proiectelor de autonomie a fost şi ea subordonată priorităţilor de politică internă al UDMR. 2. Însă referirea continuă – cu caracter legitimativ – la autonomia internă, nu a făcut posibilă o disociere între dimensiunea comunitară şi cea teritorială în chestiunea autonomiei. Ca urmare, nu a mai avut loc reflecţia detaliată asupra întrebării: care dintre cele două forme principale de autonomie – cea bazată pe principiul teritorial sau pe principiul personal – ar fi mai potrivită pentru maghiarimea din Transilvania, ţinînd cont de datele teritorial-demografice, precum şi de diviziunea regională internă a comunităţii? 3. În sfîrşit, nu a mai fost ridicată problema noilor forme de convieţuire între români şi maghiari, între majoritate şi minoritate, pe care le-ar putea presupune autonomia, dat fiind faptul că, fără inventarierea acestor forme, nici nu poate fi imaginată natura mijloacelor de care ar putea dispune politica pusă în serviciul autonomiei.

Pe baza celor de mai sus se poate vedea clar, de ce a devenit imposibil de susţinut concepţia triplei autonomii: a) în spatele ei nu s-a aflat o voinţă unitară, la care să se fi aliniat întreaga elită politică a UDMR; 2) lipsa de elaborare a concepţiei, confuzia adaptării ei la structura constituţională românească şi la sistemul instituţional existent al administraţiei publice n-a făcut decît să crească neîncrederea faţă de ea,[19] în urma căreia c) nu a putut reuşi formarea în politica internă a unei alianţe în jurul proiectului, care să fi putut reformula propunerea ca parte componentă a reformei generale a structurii statului român. După toate acestea, concepţia autonomiei a fost retrogradată în postura unui ideal fără strategie.

Eşecul ar putea fi explicat sumar şi prin fermitatea aspiraţiilor româneşti pentru statul naţional. Dacă însă nu privim această fermitate doar ca numitorul comun al elitei politice româneşti centrat pe statul naţional, o mentalitate unitară, ci şi ca o structură de interese reproduse permanent de către sistemul românesc de partide, atunci „problema constituţională", atît de importantă pentru integrarea maghiarilor ca şi comunitate, poate fi formulată şi ca una dintre problemele reformei – politicii, la început, iar mai tîrziu a structurii de stat – introduse prin transformarea sistemului românesc de partide.

Strategia regională definită ca „devoluţie a Transilvaniei" se referă la o reformă a structurii statului mult mai radicală decît cea a concepţiei triplei autonomii, însă contraargumentele care pot fi invocate împotriva ei nusînt comparabile cu criticile formulate la adresa concepţiei de autonomie anterioare, deoarece obiectivul devoluţiei este însoţit, fără îndoială, şi de strategie – în cazul în care prin strategie înţelegem deducţia măsurilor politice, una din cealaltă, dincolo de caracterul lor raţional sau de oportunitatea lor. În acest sens, strategia regională transilvană doreşte să înlocuiască comunitatea de vederi şi de interese susţinute de sistemul actual al partidelor româneşti cu o comunitate teritorială a intereselor – o comunitatea de interese a locuitorilor Transilvăniei, sustenibilă prin argumente istorice şi economice, dar fără îndoială, o comunitate construită. Potrivit concepţiei

bazate pe viziunea istorică, caracterul economico-civilizațional diferit al Transilvaniei – care, de fapt, va cîştiga în importanță datorită dinamicii de modernizare regională ce se va desfăşura în anii următori de-a lungul graniței cu Uniunea Europeană – constituie o bază suficientă pentru crearea unei solidarități politice „transetnice", pe fundamentul căreia să poată lua ființă noi partide sau alianțe politice, formațiuni politice care să poată obține, prin transformarea sistemului actual de partide (iar apoi a sistemului politic), ca proiectul lor regional referitor la reforma structurii statului – crearea regiunii transilvane – să devină legitimă.

Prin urmare, primii paşi ai strategiei UDMR în această direcție ar trebui să reprezinte nu atît un „proiect constituțional" – proiectul autonomiei regionale –, cît mai degrabă să urmărească crearea condițiilor propice formării noii comunități de interese politice. Acest lucru se află însă în contradicție cu susținerea actualului sistem de partide, care reproduce permanent centralismul, la care UDMR participă şi ea prin compromisurile sale cu caracter tranzacțional şi prin învoielile ce urmăresc creşterea potențialului său de coalizare. În această ordine de idei, raționalismul politic al UDMR aminteşte de acel „fals realism", în termenii lui Bibó, în cadrul căruia fiecare pas făcut este justificabil din punct de vedere tactic, însă tocmai lanțul acestor paşi este cel care duce la eşec.

Crearea unei comunități de interese politice care să nu fie susținută de structurile elitei clienteliste nu poate fi bazată pe mijloacele de pînă acum ale politicii parlamentare şi ale politicii aranjamentelor. Din această cauză UDMR, dacă are ca obiectiv transformarea sistemului de partide, trebuie în mod categoric să devină un partid regional, care să-şi valorifice capitalul politic în primul rînd în sfera autonomiei locale, a dezvoltării regionale şi a cooperării transfrontaliere. În politica sa parlamentară trebuie să urmărească în primul rînd o cît mai mare deschidere a pieței politice, ceea ce ar impune decizii opuse măsurilor pe care le-a sprijinit pînă acum din considerente conjuncturale (cum ar fi ridicarea pragului electoral sau restricționarea legii partidelor). În acelaşi timp, Uniunea trebuie să se pregătească pentru confruntarea cu faptul că aceste măsuri ar contraveni intereselor directe de pînă acum ale elitei sale. O asemenea măsură ar fi, de exemplu, apropierea legii privind alegerile locale de cea din Europa de Vest, care ar face posibilă participarea organizațiilor civile la alegerile locale – iar aceasta, de exemplu în Secuime, ar putea duce la pierderea unor importante poziții politice.

Nu încape îndoială că din punctul de vedere al alianțelor intereselor şi elitelor actuale, asumarea unei asemenea strategii pare total contraproductivă. Iar formularea acestei necesități – una idealistă. Însă, precum în politică modestia nu este întotdeauna un semn al realismului, nici idealismul nu înseamnă întotdeauna obiective formulate cu lipsă de modestie şi imposibil de atins.[20]

În loc de sinteză

1. Politica UDMR a ajuns fără îndoială la un punct de cotitură, deoarece România însăşi se află într-o situaţie limită din punct de vedere al integrării. Contradicţia dintre Ungaria şi România – aparent dizolvată în perspectiva integrării, în realitate doar retematizată –, statutul de membră NATO al României precum şi ambiguitatea dezvoltării sistemului de partide din România, prevestesc crearea unui nou cîmp de forţe în politica internă.

2. În anii ce urmează, cea mai mare provocare pentru UDMR este probabil nu numai adaptarea pur şi simplu la condiţiile cîmpului de forţe politic, ci şi influenţarea acestora, conform propriilor sale obiective. Pentru aceasta însă, în loc de clişee goale trebuie să se bazeze pe principii noi şi pe sarcini subordonate acestora.

3. Ca o instituţie politică ce îndeplineşte o sarcină de reprezentare publică, dacă doreşte să corespundă aşteptărilor maghiarimii din România, UDMR trebuie să aleagă în primul rînd între diferite strategii şi forme de organizare, şi nu între persoane.

4. UDMR nu de faptul că diferite grupări din elita sa conducătoare gîndesc în mod diferit este dezavantajată – ci dacă nu sînt clarificate obiectivele şi mijloacele cu privire la proiectarea şi executarea programului său politic, dacă nu dispune de o strategie elaborată în mod coerent şi susţinută cu consecvenţă. Într-o organizaţie care funcţionează în mod democratic, nu oamenii se exclud reciproc, ci doar opţiunile politice (greşite).

5. O strategie a UDMR vizînd schimbarea sistemului politic trebuie să reînnoiască înainte de toate eforturile creării statutului de drept public al maghiarimii din Transilvania, abandonate la mijlocul anilor '90. Opţiunile strategice enumerate mai sus, cu toate că se exclud reciproc din punctul de vedere al logicii, pot servi în egală măsură, chiar dacă într-o ordine cronologică diferită, reforma sistemului constituţional. Atît proiectele anterioare de autonomie, cît şi cele referitoare la regionalismul ardelean pot fi invocate ca puncte de plecare – imaginaţia strategică ar trebui să se concentreze în vederea creării condiţiilor şi forţelor necesare atingerii obiectivului. În cursul regîndirii direcţiilor strategice trebuie luate ca o evidenţă faptul că integrarea ca şi comunitate a maghiarimii din Transilvania nu se poate realiza fără transformarea structurii constituţionale a statului român. Pe termen mediu, o asumare mai principială a sistemului consociativ este cea care ne poate apropia de acest obiectiv.

6. Lucrarea noastră a încercat să definească locul UDMR şi opţiunile sale viitoare exclusiv în condiţiile vieţii politice din România. Bineînţeles, un studiu cuprinzător al strategiilor trebuie să fie extinsă şi asupra modului în care se instituţionalizează relaţia dintre maghiarii din România şi statul ungar. În această privinţă va trebui clarificat în primul rînd dacă „societatea minoritară poate fi percepută şi instituţionalizată ca grup, din punct de vedere juridic, prin intermediul

membrilor săi individuali" (Nándor Bárdi). O altă întrebare fundamentală este: ce şanse are maghiarimea din Transilvania pentru a se autodefini în cadrul naţiunii maghiare unitare în sens cultural, ca un centru regional de sine stătător?❑

Note:

1. Afirmaţia lui Béla Kató, rostită cu ocazia lansării la Sfântu Gheorghe a Almanahului Maghiar din România 2002, la 20 dec. 2002.

2. Vezi Pillich László: *Polgári önszerveződésünk mai állapota* [Starea actuală a autoorganizării noastre civice], *Krónika*, 30 nov.-1 dec. 2002.

3. Diferenţa dintre noţiunile UDMR-partid şi UDMR-mişcare a fost introdusă de Sándor Szilágyi N. – vezi Szilágyi N. Sándor: *Mi lesz veled, RMDSZ?* [UDMR, încotro?] In: *Korunk*, 1991/2.

4. Vezi Bárdi, Nándor: Javaslat a határon túli magyar támogatási intézményrendszer átalakítására. [Propunere pentru transformarea sistemului instituţional de sprijinire a maghiarilor de dincolo de fontiere]. Manuscris, Cluj, 12 dec. 2002.

5. *Ibid.*

6. MacIver, Don (ed.): *The Politics of Multinational States* [Politica statelor multinaţionale], London, MacMillan Press, 1994, p. 4.

7. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalomtörténete. Problémakatalógus* [Fapt şi realitate. Politica privind maghiarii a guvernelor de la Budapesta şi istoria socială a maghiarilor de peste hotare. Catalog de probleme], 2003, manuscris.

8. Procesul intentat UDMR-ului de László Tőkés prin care preşedintele de onoare a organizaţiei dorea să obţină respectarea deciziilor anterioare ale conducerii de la vîrf şi a statutului prin intermediul jutiţiei române constituie o dovadă relevantă în acest sens.

9. Bibó István: *Válogatott tanulmányok* [Studii alese], Budapest, Gondolat, vol. II., p. 615.

10. *Op. cit.*, p. 616.

11. Această întrebare a fost formulată pentru prima dată în presa română de Gabriel Andreescu şi Dan Pavel. Mai tîrziu a avut loc o discuţie de nivel mai profesional referitoare la această temă în paginile publicaţiei *Provincia.* Vezi Molnár Gusztáv: *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben* [Şansele democraţiei consociative în Transilvania], Provincia, oct. 2000; Bakk Miklós: *Az eredettől a kezdetig* [De la origine la început], Provincia, nov. 2000; Gabriel Andreescu: *Rămânerea la guvern a UDMR ar însemna prima fază a democraţiei consenzuale în România?* Provincia, nov. 2000; Szász Alpár Zoltán: *A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások* [Modelele democraţiei în Romania – şanse şi realităţi], Provincia, martie 2001; Kántor Zoltán: *A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek* [Consociaţia în Transilvania. Procese şi modele], Provincia, apr. 2001; Gabriel Andreescu: *Înţelegerea între Partidul Social-Democrat şi UDMR,* Provincia, febr. 2002.

12. În interpretările apărute în presa română s-a folosit mai mult noţiunea de „democraţie consensuală": potrivit literaturii de specialitate, aceasta înseamnă acea funcţionare a instituţiilor democraţiei care se opune funcţionării bazate pe principiul majorităţii. Noţiunea a apărut în articolele lui Dan Pavel şi Alina Mungiu-Pippidi, însă „democraţia consensuală" nu se ocupă de structura societăţii aflate în spatele acestui model.

13. Lijphart, Arend: *Democraţia în societăţile plurale*, Polirom, Iaşi, 2002, p.42

14. Această dilemă a fost expusă în modul cel mai tranşant de către Zoltán Alpár Szász în cadrul disputei profesionale citată mai sus, care au avut loc în opinia publică românească. Un

ecou recent al disputei: Bogaards, Matthijs: *The Uneasy Relationship Between Empirical and Normative Types in Consotiational Theory* [Relaţia dificilă între tipul empiric şi tipul normativ în teoria consociaţiei] in: *Journal of Theoretical Politics*, 2000/10, pp. 395-423 – o critică metodică –, respectiv răspunsul dat la acest articol: Lijphart, Arend: *Definitions, Evidence, and Policy. A Response to Matthijs Bogaards' Critique* [Definiţii, evidenţă şi politică. Un răspuns la critica lui Matthijs Bogaards] in: *Journal of Theoretical Politics*, 2000/10, pp. 425-431.

15. Legea nr. 215 a administraţiei publice locale, de exemplu, subordonează în mod formal direcţiile locale de specialitate consiliului local, în realitate însă acestea sunt subordonate primarului, fără o distribuţie univocă a competenţelor. Vezi: Veress Emőd: *Végrehajtás-döntéshozás viszonya a helyi közigazgatásban. Miért beteg Romániában a helyi közigazgatás?* [Relaţia între executiv şi decizional în administraţia publică locală. De ce este bolnavă administraţia locală în România?] in: *Magyar Kisebbség*, 2002/3.

16. „Protocoalele" colaborării între UDMR şi PSD pot fi analizate şi din acest punct de vedere, pot fi interesante mai ales legăturile între acordurile locale încheiate în cursul celui de al doilea an de guvernare şi modelul de colaborare la nivel central.

17. Dovezi grăitoare ar putea constitui conţinutul, receptarea şi ecoul declaraţiilor pe marginea regionalizării apropiate a Românici ale ministrului administraţiei publice, Octav Cosmâncă, şi primului ministru Adrian Năstase, pe de o parte, şi cea a preşedintelui Ion Iliescu, pe de altă parte – declaraţii rostite la Cluj la 20 ianuarie 2003.

18. Trebuie să menţionăm că istoria concepţiilor de autonomie începe cu mult înaintea congresului de la Braşov.

19. Soarta proiectului de lege referitor la minorităţi şi înaintat de UDMR, precum şi disputele pe care le-a provocat, demonstrează în mod clar acest lucru.

20. „Politica să fie realistă; politica să fie idealistă – două principii care sunt adevărate dacă se completează, şi false, dacă sunt aplicate separat", scrie Johann Kaspar Bluntschlĭ, politician şi scriitor elveţian.

*

Miklós BAKK *(n. 1952) politolog, lector universitar la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj. Absolvent al Universităţii Tehnice din Timişoara. În perioada 1991-1999 este redactor la săptămînalul A Hét. Din 1996 este membru în colegiul redacţional al revistei Magyar Kisebbség. Din 1999 este colaborator principal al cotidianului Krónika. Studii:* Despre concepţia APADOR privind drepturile minorităţilor naţionale *(1994)*, A németországi szorb népcsoport jogai *[Drepturile comunităţii sorbilor din Germania] (1996)*, Bibó, avagy a válság önismerete. Utószó. *[Bibo sau autocunoaşterea crizei. Postfaţă.] (1997)*, Factors and Mechanisms of the Regionalization in Central Eastern Europe *(1998)*, Az RMDSZ mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után *[UDMR-ul, ca încercare a autodefinirii maghiarilor din România după 1989](1999)*, România şi Europa Centrală – două compromisuri *(2000)*.

Andor HORVÁTH *(n. 1944), doctor în filozofie, conferenţiar universitar la Catedra de Literatură Maghiară a Facultăţii de Litere din cadrul Universităţii Babeş-Bolyai (Cluj), redactor-şef adjunct al revistei Korunk. Este autorul volumelor:* Dávid parittyája [Praştia lui David], *eseuri, 1979;* Nyomunkban a hírözön [În faţa torentului informaţional], *publicistică, 1981*, Montaigne köpenye [Pelerina lui Montaigne]. *eseuri, 1986 şi coautor al volumului* Határjegyek [Semne de hotar], *publicistică, 2000. Traduceri:* Korszellem és önismeret [Spiritul epocii şi cunoaşterea de sine], *1988, antologia eseului românesc interbelic (selectarea textelor, traducerea,*

note, postfață.), Andrei Pleşu, Tescani napló [Jurnalul de la Tescani], *2000, Andrei Pleşu,* A madarak nyelve [Limba păsărilor] *2000,* Antologia memorialisticii române interbelice *(sub tipar). A publicat numeroase articole, studii, eseuri în reviste de specialitate în limbile maghiară şi română.*

***Levente SALAT** (n. 1957), doctor în filosofie şi conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii Babeş-Bolyai, membru fondator şi preşedinte executiv al Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. În perioada 1990-1994 este redactor, apoi redactor-şef adjunct la revista Korunk. Între 1990-1999 a fost coordonatorul filialei din Cluj a Fundaţiei Soros. Publicaţii mai importante:* Filippika az idő ellen *[Filipică împotriva timpului] (eseuri, studii, 1996);* Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai *[Etnopolitica – de la conflict la echitate. Bazele normative ale existenţei minoritare autentice] (2001);* Multiculturalismul liberal *(2001). Împreună că Lucian Nastasă a fost redactorul antologiei* Relaţii interetnice în România postcomunistă *publicat în 2001 în limbile română şi engleză.*

Bakk Miklós, Horváth Andor, Salat Levente, *Az RMDSZ 2003-ban – Útkeresés integrációs határpontokon*, preluat cu permisiunea autorilor.

Studiu de caz

Inscripționarea bilingvă a străzilor din Târgu-Mureș

István Haller

Tîrgu-Mureșul, un oraș pînă nu demult bilingv

Municipiul Târgu-Mureș (Marosvásárhely), menționat prima dată în secolul al XIII-lea ca Novum Forum Siculorum (Noul Oraș al Secuilor), avea, pînă în anii '80, o populație care în proporție de 2/3 era format din maghiari. În această perioadă toate inscripțiile privind denumirile străzilor, magazinelor, a instituțiilor publice erau bilingve.

Politica naționalist-comunistă a regimului ceaușist nu putea accepta însă această situație din reședința județului Mureș (anterior al Regiunii Autonome Maghiare). Au fost elaborate proiecte pentru modificarea forțată a componenței etnice a locuitorilor urbei – descoperite ulterior cu ocazia devastării sediului PCR în decembrie '89 – care astfel, pînă la recensămîntul din 1992, a ajuns aproape la o situație de echilibru, ușor încă în favoarea comunității maghiare (care reprezenta 51,38% din populație, față de 46,13% de români), echilibru păstrat, dar pentru prima oară în istoria orașului inversat în favoarea populației române (50,35% români și 46,68% maghiari) la recensămîntul din 2002, în primul rînd datorită exodului populației maghiare, datorat în mare măsură și consecințelor evenimentelor din martie 1990.

Politica națională a PCR, continuată și desăvîrșită de forțele naționaliste la începutul anilor '90, urmărise firește și eliminarea totală a bilingvismului tradițional. Prima dată noile străzi sau cele ale căror nume au fost schimbate, au fost inscripționate exclusiv în limba română. La sfîrșitul anilor 1980 s-a început înlocuirea treptată a inscripțiilor bilingve, fără a putea fi definitivat pînă în decembrie 1989. În cursul evenimentelor din martie 1990, inscripțiile bilingve din zona centrală a orașului (exclusiv partea în limba maghiară) au fost mîzgălite cu vopsea sau rupte. Pînă la primele alegeri locale libere, conducerea numită a

orașului, a reușit să schimbe aproape în totalitate inscripțiile bilingve cu cele monolingve românești.

Apariția problemei privind inscripționarea bilingvă în Târgu-Mureș

România a ratificat, în 1995, prin Legea nr. 33, **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**[1]. La vremea respectivă (și nu numai) i s-a atribuit o deosebită semnificație faptului că România a fost primul stat care a semnat această convenție[2], la 1 februarie 1995. Totuși, aplicarea sa în practică întîrzia. Ministrul de Externe al României din acei ani, Theodor Meleșcanu, afirmase că — deși ratificase documentul — Convenția-cadru nu „intră în vigoare" pînă cînd nu va fi ratificat și de alte 11 state membre ale Consiliului Europei, omițînd faptul că în conformitate cu prevederile constituționale[3], ea a devenea parte a legislației interne a României (care, în caz de neconcordanțe cu alte legi interne, se bucură de prioritate), indiferent de comportamentul altor state[4].

Această convenție, la art. 11, pct. 3, prevede: *„în ariile locuite în mod tradițional de un număr substanțial de persoane aparținînd unei minorități naționale, Părțile vor depune eforturi, în cadrul sistemului lor legal, inclusiv, atunci cînd este cazul, în cadrul acordurilor încheiate cu alte state, și ținînd seama de condițiile lor specifice, pentru expunerea denumirilor locale tradiționale, a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară, acolo unde există o cerere suficientă pentru astfel de indicații"*.

În această situație, în care era în vigoare o lege a administrației publice locale cu prevederi contrare unui tratat internațional ratificat de România, primarul municipiului Tîrgu-Mureș, Fodor Imre, a fost atenționat prin **adresa nr. 3075 din 20 august 1996** de prefectul de atunci al județului Mureș, Gavril Țîru: *„întrucît din informațiile pe care le deținem rezultă intenția dv. de a proceda la inscripționarea bilingvă a denumirilor de străzi, vă atenționăm că asemenea fapte sînt contrare legii și ca atare vom proceda conform art. 12 și 111 din Legea nr. 69/1991"*[5]. Articolele menționate prevăd posibilitatea ca prefectul să atace, în fața instanței de contencios administrativ, actele autorităților administrației publice locale, în cazul în care consideră că acestea sînt ilegale. Modul în care au fost colectate informații privind intențiile primarului Fodor Imre nu au fost precizate. Este, totuși, caracteristică procedura prin care reprezentantul local al guvernului profera amenințări la adresa unor „intenții" neexprimate.

După instalarea noului guvern[6], la 26 mai 1997 s-a emis **Ordonanța de urgență pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr. 69/1991, republicată**[7], care, pentru a aduce legislația internă a României în concordanță cu prevederile Convenției-cadru, a modificat art. 58. al. 2 al Legii administrației publice locale, în sensul în care în unitățile teritorial-administrative în care o minoritate atinge procentul de 20% din populație, *„autoritățile*

administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii localităților, a instituțiilor publice și a unităților proprii, precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba minorității respective".

La 13 iunie 1997, primarul municipiului Târgu-Mureș a emis **Dispoziția nr. 202**, prin care a dispus *„schimbarea indicatoarelor de intrare și ieșire din municipiul Tg. Mureș prin modificarea inscripționării denumirii localității în limbile română și maghiară".* Pentru a evita orice discuție inutilă, Primăria a trimis un anunț presei locale arătînd că: *„în baza articolului 58 aliniatul 2 din Legea nr. 69/1991 privind administrația locală, modificată prin Ordonanța Guvernamentală nr. 22 din 26 mai 1997, în municipiul Tîrgu-Mureș s-au afișat inscripții bilingve de denumire a localității. Rugăm toți locuitori orașului să le considere drept simbol al dezvoltării democrației și al stimei reciproce ale comunităților municipiului".*

Prefectul de atunci al județului Mureș, Dorin Florea, prin **adresa nr. 2267 din 27 iunie 1997**, afirmă: *„vă atenționăm că demersul dvs. este prematur și ilegal întrucît nu ați respectat procedurile stabilite prin actele normative mai sus indicate procedînd la implantarea tablelor inscripționate bilingv, fără a exista în prealabil Hotărîrea Consiliului local de modificare a denumirii localității".* Actele normative la care se face referire sînt: art. 20 lit. g, art. 28 alin. 2 și art. 99 alin. 2 din Legea nr. 69/1991. Ele nu au nimic în comun cu procedura de inscripționare bilingvă a denumirii unei localități, avînd conținut total diferit față de esența problemei: art. 20 lit. g: consiliul local *„administrează domeniul public și privat al comunei ori al orașului și exercită drepturile prevăzute de lege cu privire la regiile autonome pe care le-a înființat"*, art. 28 alin 2: *„hotărîrile privind administrarea domeniului public și privat al comunei sau al orașului, organizarea și dezvoltarea urbanistică a localităților și amenajarea teritoriului și asocierea cu alte consilii, instituții publice sau agenți economici din țară și din străinătate se adoptă cu votul a cel puțin două treimi din numărul consilierilor în funcție"*, art. 99 alin. 2: *„nici o cheltuială bugetară nu poate fi aprobată fără existența surselor de finanțare".* Argumentația conform căreia afișarea în limba maghiară a denumirii localității ar fi o schimbare a denumirii a fost folosită și de primarul Clujului, Gheorghe Funar. Se ignoră, cu bună știință, că aceste denumiri există de secole, ele nu trebuie inventate. Prefectura Județului Mureș a sesizat și Guvernul României (prin **adresa nr. 2582 din 11 iulie 1997**), considerînd că intepretarea care permite emiterea unei dispoziții de primar pentru schimbarea indicatoarelor cu denumirea bilingvă a denumirii municipiului *„nu este corectă".*

Într-un prim răspuns, dat de secretarul de stat Grigore Lăpușanu, șeful Departamentului pentru Administrația Publică Locală, prin **scrisoarea nr. 19a/ 3438 din 17 iulie 1997**, se afirmă:

„Realizara practică a prevederilor [...] reclamă existența imperativă a unor condiții, astfel:

- existența unei minorități naționale cu o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor localității [...];
- competența autorității administrației publice locale în domeniul atribuirii și schimbării denumirii, precum și în domeniul administrării bugetului local, care potrivit dispozițiilor art. 20, alin. 2, lit. e și m aparține consiliului local;
- traducerea denumirii respective de către un traducător atestat;
- inscripționarea bilingvă să privească strict denumiri de localități, instituții publice și unități înființate de autoritățile administrației publice locale și care se află sub autoritatea acestora — neextinzîndu-se asupra altor obiective (străzi, etc...);
- *respectarea altor condiții impuse de normele tehnice, în domeniu, în vigoare."*

Argumentația ridicolă privind traducerea denumirii localităților capătă noi dimensiuni. Deși Convenția-cadru prevede utilizarea denumirilor tradiționale, secretarul de stat consideră că denumirile existente în limba română (în marea lor majoritate rezultate din traducerea celor maghiare după 1920) trebuie traduse în limba maghiară, și nu de oricine, ci de traducători atestați.

„Directiva" prin care se interzice inscripționarea bilingvă a *„altor obiective"* omite că Ordonanța de urgență 22/1997 prevede la art. 58 alin. 2 și *„afișarea anunțurilor de interes public"*. Restricția contravine prevederilor legale.

La data de 18 iulie 1997, Prefectura Județului Mureș a înștiințat, prin **circulara nr. 2680 din 18 iulie 1997**, toate primăriile din județul Mureș privind *„existența imperativă"* a acestor condiții.

Primăria municipiul Târgu-Mureș, la data de 19 iulie 1997, prin **adresa 9862 din 19 iulie 1997**, adresată Secretriatului General al Guvernului, și-a exprimat punctul de vedere conform căreia pentru asigurarea prevederilor legale nu este nevoie de hotărîrea consiliilor locale, ele intră în sarcina directă a primarilor. Anunță totodată că *„la data de 18 iulie 1997, vineri, în jurul orei 16, au fost vopsite cele trei perechi de tăblițe bilingve existente ale municipiului Tîrgu-Mureș. Vopsirea tăbliților s-a făcut în culorile tricolorului românesc, numai pe porțiunea inscripției în limba maghiară"*.

Răspunsul, prin **adresa nr. 15/4539 din 24 iulie 1997**, oferit de Remus Opriș, ministru delegat pe lîngă primul ministru, afirmă: *„dispoziția imperativă a articolului 58 alin. 2 din Legea 69 — modificată, nu conferă nici o atribuție, în acest sens, consiliului local, iar primarul, ca autoritate executivă a administrației publice locale, are obligația de a aplica prevederile prezentului articol"*. Prin urmare, primăria *„are obligația [...] să ia act de existența unei minorități naționale cu o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor localității și «asigură inscripționarea denumirii localităților, a instituțiilor publice și a unităților proprii, precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba minorității respective»"*.

De această dată nu s-a mai omis să se citeze complet prevederea legală, incluzînd și anunțurile de interes public. Această adresă a soluționat, în conformitate

cu prevederile legale, disputele privind inscripţiile bilingve, iar Prefectura, prin **adresa nr. 2822 din 31 iulie 1997**, trimisă Primăriei municipiului Târgu-Mureş şi-a revocat circulara nr. 2680, arătînd că prin adresa guvernului *„s-au clarificat toate problemele legate de aplicarea acestei ordonanţe"*(sic!).

Au existat însă grupuri de interese care nu puteau accepta aplicarea în practică, şi nu doar afirmarea declarativă, a Convenţiei-cadru. Prin urmare, denumirea maghiară a oraşului era periodic vopsit, cînd cu vopsea roşie, cînd în roşu-galben-albastru.

Poliţia municipiului Târgu-Mureş, la data de 2 octombrie 1997, a reuşit să identifice trei persoane care vopsiseră inscripţionările bilingve: Pop Adrian Dumitru, Pop Dumitru Petru (în momentul respectiv consilier la Consiliul local al municipiului Tîrgu-Mureş din partea PUNR, actualmente senator PRM), Moisoiu Adrian (profesor universitar, în momentul respectiv preşedintele filialei Mureş al Partidului România Mare, actualmente deputat). Ei au fost amendaţi cu cîte 200.000 lei. Pentru populaţia maghiară a municipiului Tîrgu-Mureş a reprezentat o uşurare faptul că persoane politice importante, între care şi un profesor universitar, trebuiau să meargă personal cu bidineaua ca să vopsească tablele indicatoare, ceea ce dovedea că nu există o susţinere activă din partea populaţiei româneşti a unor astfel de acţiuni. În dorinţa de a opri fenomenul, poliţia a decis să trimită patrule de poliţie, însoţite de militari din trupele de jandarmi *„în zonele unde sînt amplasate inscripţii bilingve"*[8].

În mod normal, lucrurile ar fi trebuit să se soluţioneze în conformitate cu prevederile Convenţiei-cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale. Un grup de parlamentari însă, opunîndu-se acestei normalităţi, a cerut stabilirea neconstituţionalităţii Ordonanţei de urgenţă 22/1997. Prin **Decizia Curţii Constituţionale nr. 83/1998**[9], ordonaţa a fost considerată neconstituţională, nu datorită conţinutului, ci a caracterului de urgenţă, considerînd că o lege organică nu poate fi modificată prin astfel de ordonanţe. În mod interesant, conform Bibliotecii de acte normative a Ministerului Justiţiei[10], Ordonanţa de urgenţă 22/1997 este încă în vigoare...

Au urmat noi alegeri, în urma cărora prefectul de Mureş a devenit primar de Târgu-Mureş. Unul dintre primele acţiuni ale noului primar (revanşă pentru că a fost obligat să-şi revoce circulara nr. 2680/1997) a fost schimbarea tablelor indicatoare bilingve (cu inscripţii de dimensiune identică) de la intrarea în oraş cu altele pe care, pe lîngă inscripţia Târgu-Mureş, cu caractere negre pe fond alb, era scris, cu caractere mai mici (albe pe fond albastru): Marosvásárhely/Neumarkt. Aceste indicatoare sînt afişate în continuare, chiar dacă au devenit ilegale prin Normele de aplicare a dispoziţiilor privitoare la dreptul cetăţenilor aparţinînd unei minorităţi naţionale de a folosi limba maternă în administraţia publică locală[11], care prevăd că atît inscripţionarea în limba română cît şi cea în limbile minoritare trebuie să fie de culoare neagră pe fond alb şi de dimensiuni egale.

Monitorizarea respectării Convenției-cadru și schimbarea legislației

Întrucît la data de 1 februarie 1998 **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**, prin ratificarea a 12 state, a devenit instrument de lucru al Consiliului Europei, a început și monitorizarea respectării acestui tratat internațional. Concomitent, cu aproape trei ani după ratificare, Guvernul României s-a gîndit și la implementarea prevederilor acestui tratat în textul Legii administrației publice locale.

Referitor la respectarea prevederii privind inscripționarea bilingvă a denumirii străzilor și a altor indicații topografice conform art. 11 pct. 3 al Convenției-cadru, **Raportul României**, trimis Consiliului Europei în 1999 (de Ministerul de Externe al României, fără consultarea reprezentanților minorităților naționale din România, a Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale, a Consiliului Minorităților Naționale) specifică: *„un proiect de lege se află în fața Parlamentului. Aceasta prevede utilizarea indicațiilor topografice în ariile unde persoanele aparținînd minorităților naționale reprezintă 20% din populație"*.

Comitetul Consultativ al Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, prin **Avizul privind România**, adoptat în aprilie 2001, *„salută faptul că legea administrației publice locale ... va autoriza, inter alia, afișarea bilingvă a numelor străzilor din localitățile unde o minoritate reprezintă mai mult de 20% din populație"*.

În **Comentariile** Guvernului României referitor la Avizul privind România, înaintate Consiliului Europei la 28 august 2001, cu patru luni după adoptarea de către Parlamentul României a noii Legi a administrației publice locale, nu există nici o referire la o eventuală greșeală de interpretare a acestei legi de către Comitetul Consultativ al Convenției-cadru.

În acest timp, Consiliul local al Municipiului Târgu-Mureș, pe baza Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, a adoptat **Hotărîrea nr. 39/2001 din 22 februarie 2001**, care, legat de confecționarea unor noi table indicatoare, prevede: *„se aprobă în principiu inscripționarea bilingvă a tablelor indicatoare și de orientare pentru străzi"*. În articolul 2 al hotărîrii se specifică: *aplicarea hotărîrii se suspendă pînă la promulgarea noii legi privind administrația publică locală.*

Prefectul de atunci, Ioan Togănel, prin **Cererea de chemare în judecată din 29 martie 2001**, a atacat în contencios administrativ Hotărîrea 39/2001, considerînd că aceasta contravine Constituției României, art. 13, *„conform căreia «În România limba oficială este limba română», iar tablele indicative nu pot fi inscripționate în mai multe limbi"*. **Încheierea nr. 616** din 25 mai 2001 în dosarul nr. 2693/2001 al Tribunalului Mureș, Secția comercială și de contencios administrativ, *„constată renunțarea la judecarea acțiunii în contencios administrativ formulată de Ioan Togănel — prefect al județului Mureș"*. Renunțarea a fost de la sine înțeleasă după promulgarea Legii administrației publice locale, care consacrase utilizarea limbii minorităților naționale în administrație, astfel argumentația conform căreia nu pot fi folosite în mod oficial alte limbi decît cea română și-a pierdut valabilitatea.

Hotărîrea consiliului local al municipiului Târgu-Mureş nr. 39/2001 a devenit deci aplicabilă după renunţarea prefectului Ioan Togănel de a-l mai considera a fi neconstituţional, respectiv după promulgarea **Legii administraţiei publice locale nr. 215/2001**[12], care, la art. 90 alin. 4, obligă autorităţile administraţiei publice locale să asigure, în localităţile în care cetăţenii aparţinînd unei minorităţi naţionale au o pondere de peste 20%, şi *„afişarea anunţurilor de interes public"* în limba acestor minorităţi.

Faptul că denumirea unei străzi este de interes public pare să fie evident, dar reiese şi din legislaţie. În conformitate cu art. 38, lit. u al Legii administraţiei publice locale, Consiliul local *„atribuie sau schimbă, în condiţiile legii, denumiri de străzi, de pieţe şi de obiective de interes public local"*. **Legea nr. 544 din 12 octombrie 2001 privind liberul acces la informatiile de interes public**[13] defineşte informaţia de interes public ca fiind *„orice informatie care priveşte activităţile sau rezultă din activităţile unei autorităţi publice sau institutii publice, indiferent de suportul ori de forma sau modul de exprimare a informaţiei"* (art. 2 lit. b). Interesul public privind denumirea străzilor este accentuat şi prin adoptarea unei ordonanţe guvernamentale speciale în acest domeniu, **Ordonanţa nr. 63 privind atribuirea sau schimbarea de denumiri** din 29 august 2002[14], care, la art. 3, prevede crearea comisiilor de atribuire a denumirilor la nivel judeţean.

Toate impedimentele fiind înlăturate, s-a încheiat **Contractul de asociere privind amplasarea şi exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureş**, la 30 ianuarie 2002, între Primăria municipiului Târgu-Mureş şi S.C. Blue Star Design SRL în care executantul *„se obligă să respecte în totalitate inscripţionările primite ... conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001"* (pct. IV.1.3.).

Respectarea cadrului legal de către autorităţi

În luna martie a anului 2002 au apărut noile table indicatoare cu denumiri de străzi în zona centrală a municipiului Târgu-Mureş. Spre surpriza consilierilor locali şi ai cetăţenilor urbei, ele erau în contradicţie cu cele prevăzute de lege, hotărîrea consiliului local, contractului încheiat de primărie, fiind traduse doar cuvintele „stradă", „piaţă", „bulevard", nu şi denumirea propriu-zisă ale acestora.

În cursul acestei luni, aproximativ 300 de cetăţeni din Târgu-Mureş au adresat sesizări primarului municipiului Târgu-Mureş, Dorin Florea, solicitînd respectarea legislaţiei prin inscripţionarea bilingvă a denumirii străzilor. În răspunsul său, primarul Dorin Florea afirma următoarele:

- în **Legea administraţiei publice locale** nu există *„nici o referire la inscripţionarea bilingvă a denumirilor de străzi"*;
- **Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureş nr. 39/2001** *„a fost numai o hotărîre* ***de principiu*** *ce urma să fie materializată într-o hotărîre efectivă după apariţia unor acte normative"*.

Referirea la Legea administrației publice locale, invocat de primarul Dorin Florea, a cenzurat menționarea afișării denumirilor instituțiilor și a informațiilor de interes public: *„autoritățile administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii localităților"*. Textul legii însă continuă: *„și a instituțiilor publice de sub autoritatea lor, precum și afișarea anunțurilor de interes public"*. Astfel de omisiuni devin, prin luările de poziție ulterioare ale primarului municipiului Târgu-Mureș, un obicei curent.

Este evitat cu bună știință să se menționeze că prin promulgarea noii legi privind administrația publică locală, dar și prin semnarea contractului de realizare a tablelor indicatoare, principiul inscripționării bilingve trebuia să se transforme în practică.

Răspunsul nu menționează de ce nu este respectată **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale** și **Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș**.

La data de 17 aprilie 2002 Liga PRO EUROPA a adresat o scrisoare către prefectul județului Mureș, Ovidiu Natea, cerînd impunerea respectării prevederilor legale privind inscripționările bilingve în județul Mureș. Întrucît nu a primit răspuns în termenul legal de 30 de zile, la data de 3 iunie Liga PRO EUROPA a revenit cu o nouă scrisoare. În răspunsul din 24 iunie 2002 cu nr. 9077, se afirmă: *„prefectura s-a preocupat și are în vedere aplicarea dispozițiilor legale în vigoare, fără interpretări și fără a adăuga la lege, așa cum au fost aprobate și nu putem da curs unor interpretări cum ar fi cele susținute de dvs. de extindere a aplicării acestora și altor categorii de instituții decît cele expres prevăzute de actele normative respective"*.

În această interpretare, inscripționarea bilingvă a denumirii străzilor ar fi o „interpretare incorectă" a legislației României. Răspunsul nu oferă explicație de ce nu se respectă prevederile Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, hotărîrea consiliului local, contractul încheiat între Primăria Târgu-Mureș și S.C. Blue Star Design SRL.

La data de 1 iulie 2002 Liga PRO EUROPA a adresat o scrisoare Ministerului Administrației Publice, ministrului Octav Cozmâncă, în care s-a cerut respectarea prevederilor Hotărîrii Consiliului local al municipiului Târgu-Mureș nr. 39/2001.

În răspunsul nr. 3592/RPP/562/Dc din 18 iulie 2002, Ilie Ștefan, secretar de stat în cadrul Ministerului consideră că *„neaplicarea în totalitate a prevederilor Hotărîrii nr. 39/2001 a Consiliului local Tîrgu-Mureș, se datorează unor prevederi care depășesc cadrul legal ..., cum ar fi de exemplu amplasarea de indicatoare bilingve pentru străzi"*.

„Depășirea cadrului legal" este o noțiune inexistentă în domeniul dreptului. O faptă sau un act ori este contrar legii (ilegal), ori nu. Acest răspuns este similar acuzațiilor formulate împotriva primarului din 1997 al municipiului Tîrgu-Mureș, Fodor Imre, conform cărora acțiunile lui pentru promovarea bilingvismului ar fi fost „cu un pas în fața legii". Și nu oferă nici o explicație, de ce ar fi depășirea cadrului legal, din moment ce respectă prevederile unui tratat internațional ratificat de România.

În urma refuzului primarului Dorin Florea de a soluționa cererile lor, mai mulți cetățeni din municipiul Târgu-Mureș au inițiat acțiuni în contencios administrativ la Tribunalul Mureș solicitînd obligarea primarului Dorin Florea de a inscripționa bilingv străzile din oraș în conformitate cu reglementările în vigoare. Din partea pîrîtului au apărut următoare argumente noi privind nerespectarea prevederilor legale:

• **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**

- este un act normativ anterior Legii administrației publice locale, de aplicabilitate generală, astfel *„nu poate să primeze unui act normativ adoptat ulterior, cu caracter special"*;

(Conform acestui argument, Curtea Constituțională ar trebui să decidă în favoarea nerespectării Constituției României, ea fiind anterioară multor legi și avînd aplicabilitate generală.)

- *„în materia dreptului administrativ convențiile internaționale constituie izvoare de drept doar în măsura în care sînt de aplicabilitate directă și nemijlocită"*;

(Articolele 11 și 20 ale Contituției României și nici alte legi nu prevăd aceste excepții. Oricum, Legea administrației publice locale, prin prevederile privind inscripționarea bilingvă a afișelor ce conțin informații de interes public, acordă o aplicabilitate directă prevederilor Convenției-cadru.)

• **Legea administrației publice locale**

- **Hotărîrea Guvernului nr. 1206/2001**, la art. 18, lit. g consideră contravenție *„inscripționarea altor denumiri decît cele prevăzute în anexele nr. 1/1-1/23 precum și inscripționarea acestora în altă formă decît cea prevăzută în anexa nr. 2"*;

(H.G. 1206/2001[15] are numai două articole. Se face referire nu la hotărîrea guvernului, ci la Normele de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică local, cuprinse în Legea administrației publice locale nr. 215/2001, aprobate prin hotărîre. Pîrîtul nu face nici o referire la art. 4 alin. 2 al acestor norme, care prevăd: *„în unitățile administrativ-teritoriale în care cetățenii aparținînd unei minorități naționale au o pondere de peste 20% din numărul locuitorilor autoritățile administrației publice locale vor asigura inscripționarea denumirii instituțiilor publice de sub autoritatea lor, precum și afișarea anunțurilor de interes public și în limba maternă a cetățenilor aparținînd minorității respective, în condițiile legii"*. Dar se face trimitere la anexe care nu au nici o legătură cu problema în cauză, ocupîndu-se exclusiv de inscripționarea bilingvă a denumirii localităților și nu a anunțurilor de interes public sau instituțiilor publice, avînd titlul: Inscripționarea denumirii unor localități în limba maternă a cetățenilor aparținînd minorităților. Nu poate fi neglijat nici aspectul că primarul municipiului Tîrgu-Mureș, Dorin Florea a expus inscripționări bilingve ale denumirii localității

— care „veghează" și acum la intrările în oraș — care nu respectă aceste prevederi. Anexele la nome sînt invocate, prin urmare, într-un domeniu în care nu au aplicabilitate, exact de persoana care nu le acordă nici o atenție.)

- *„instanța a adăugat la lege"*, întrucît denumirile de străzi nu sînt informații de utilitate publică, *„anunțurile de interes public se referă la problemele de ordin economic și social de importanță pentru toți locuitorii municipiului"*.

(Conform formei actuale a inscripțiilor — Piața Revoluției Tér, str. Călărașilor utca —, informația de utilitate publică este că *strada* este *utca* și *piața* este *tér*, nu însăși denumirea acestor străzi și piețe. „Definiția" primarului – limitarea axiomatică a anunțurilor de interes public la cele de mai sus – nu apare în nici o lege sau altă normă juridică. Este pură invenție.)

• Hotărîrea Consiliului local municipal Tîrgu-Mureș nr. 39/2001

- în cursul discuției dintre consilierii locali, proiectul *„a suferit o modificare de redactare, hotărîrea adoptată nemaifăcînd nici o referire la achiziționarea tablelor indicatoare bi- și trilingve"*;

(Hotărîrea are două articole. Cea din urmă însărcinează executivul cu aducerea la îndeplinire a hotărîrii. Prima prevede:

„Se aprobă în principiu inscripționarea bilingvă a tablelor indicatoare și de orientare pentru străzi, avînd forma și dimensiunile stabilite prin anexele 1, 2 și 2a.

Prezenta hotărîre se va aplica după promulgarea noii legi privind administrația publică locală."

Anexa 1 este o tablă indicatoare cu textul: *„str. Tineretului Ifjuság utca"*, Anexa 2 prezintă un indicator cu textul *„strada Revoluției Forradalom utca"*, iar Anexa 2b un stîlp cu patru indicatori, avînd textele: *„strada Revoluției Forradalom utca"*, *„strada Călărașilor Lovasság utca"*, *„Piața Trandafirilor Rózsák Tere"*, *„Piața Petőfi Tér"*.)

- alte hotărîri ale Consiliului local (Hotărîrea nr. 151/2001 respectiv Hotărîrea nr. 181/2001) nu menționează inscripționarea bilingvă a denumirilor;

(Hotărîrea Consiliului local municipal 151/2001 din 21 iunie 2001 prevede asocierea cu firma S.C. Blue Star Design SRL. Avînd acest caracter, nu are nici o prevedere privind textul indicatoarelor. Hotărîrea Consiliului local municipal 181/2001 din 30 august 2001 aprobă Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Târgu-Mureș, contract care prevede respectarea Hotărîrii 39/2001. Anexele la hotărîre prevăd doar dimensiunile tablelor indicatoare, nu și textele lor. Prin urmare, nu se poate considera că hotărîri ulterioare ar fi schimbat hotărîrea inițială privind inscripționarea bilingvă ci pur și simplu s-au referit la alte aspecte ale acestora.)

- Hotărîrea 39/2001 a fost atacată de prefect, prin urmare este revocată;

(Cum s-a arătat anterior, prefectul județului Mureș și-a retras acțiunea, datorită faptului că Legea administrației publice locale consacră utilizarea limbii minorităților naționale în administrație.)

- Hotărîrea 39/2001 a devenit caducă prin apariţia Legii administraţiei publice locale;

(Nici în ipoteza în care denumirea străzilor nu ar reprezenta interes public, hotărîrea nu a devenit caducă, întrucît nu conţine prevederi interzise de lege. Dacă legea nu prevede şi nu interzice inscripţionarea bilingvă a străzilor, consiliile locale au puterea conferită de lege de a lua astfel de decizii. Astfel unele consilii locale, unde o minoritate nu atinge procentul de 20%, s-a putut lua hotărîrea inscripţionării denumirii localităţii în limba minorităţii respective.)

- instanţa nu trebuie să ţină cont de hotărîrea votată la presiunea „unei anumite părţi" a Consiliul local.

(Acest argument exprimat verbal în faţa instanţei de reprezentantul legal al primarului municipiului Tîrgu-Mureş a dorit să „reamintească" judecătoarei că în situaţia în care reprezentanţii UDMR sînt în majoritate în consiliu, hotărîrile votate de această majoritate nu pot constitui, din principiu, baza legală a unei sentinţe.)

• **Contractul de asociere privind amplasarea şi exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Târgu-Mureş**

- trebuie ţinut cont de forma proiectului contractului şi de contractul semnat de părţi.

(Ca şi cel anterior, acest argument a fost exprimat verbal cu ocazia prezentării concluziilor, arătînd din nou că forma finală a contractului a apărut în urma voinţei „unei anumite părţi" a consiliului. Primăria nici măcar nu a depus la dosar copia contractului, ci doar copia proiectului de contract.)

• alte argumente:

- *„condiţia esenţială a unei acţiuni în contencios administrativ constă în existenţa unui act administrativ de autoritate"*;

(Legea contenciosului administrativ nr. 29/1990[16] prevede: *„Orice persoană fizică sau juridică, dacă se consideră vătămată în drepturile sale, recunoscute de lege, printr-un act administrativ sau prin* ***refuzul nejustificat al unei autorităţi administrative de a-i rezolva cererea referitoare la un drept recunoscut de lege****, se poate adresa instanţei judecătoreşti competente, pentru anularea actului, recunoaşterea dreptului pretins şi repararea pagubei ce i-a fost cauzată"* — art. 1, s.n.)

- plîngerea în contencios administrativ nu invocă nici un drept recunoscut de lege;

(Dreptul este prevăzut de Legea administraţiei publice locale. Acest fapt este relevat şi de normele de aplicare, intitulate Norme de aplicare a dispoziţiilor *privitoare la dreptul cetăţenilor aparţinînd unei minorităţi naţionale* de a folosi limba maternă în administraţia publică locală, cuprinse în Legea administraţiei publice locale nr. 215/2001 — s.n.)

- acţiunea nu urmăreşte un folos personal;

(Folosul este interpretat strict din punct de vedere material. A se bucura de un drept garantat de legislaţie nu se consideră a fi cu folos.)

- Hotărîrea nr. 151/2001 şi Hotărîrea 181/2001 fiind *„acte administrative de gestiune"*, sînt exceptate de la controlul legalității de către instanțele judecătoreşti;

(Hotărîrile respective nici nu au fost atacate de petenți.)

- *„atribuirea sau schimbarea denumirilor de străzi este de stricta competență a consiliilor locale"*;

(Nu s-a cerut nici atribuirea de noi denumiri, nici schimbarea denumirilor, ci inscripționarea celor existente în limba maghiară. Această falsă argumentație aminteşte de una similară, făcută de primarul Clujului, care spunea că nu inscripționează denumirea maghiară a oraşului pentru că nu s-a respectat procedura de modificare a denumirii oraşului.)

- primarul nu trebuia să emită nici o dispoziție privind modul de inscripționare a tablelor indicatoare;

(Contractul de asociere privind amplasarea şi exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Târgu-Mureş prevede: S.C. Blue Star Design SRL *„se obligă să inscripționeze stîlpii stradali ... şi să respecte în totalitate inscripționările primite ... de la Primăria municipiului Tg. Mureş conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001"*. Deşi s-a cerut pîrîtului să prezinte documentele transmise de primărie către firmă, existența acestora a fost negată. Este evident că fără astfel de documente, firma din Arad nu avea cum să inscripționeze denumirile de străzi din Târgu-Mureş.)

- acțiunea trebuia îndreptată împotriva Consiliului local şi nu împotriva primarului;

(Pasarea responsabilității Consiliului local, care a votat o hotărîre favorabilă inscripționării bilingve, este o atitudine tipică. Legea administrației publice locale, la art. 68 privind atribuțiile primarului, menționează:

„a) asigură respectarea drepturilor şi libertăților fundamentale ale cetățenilor, a prevederilor Constituției, precum şi punerea în aplicare a legilor, a decretelor Preşedintelui României, a hotărârilor şi ordonanțelor Guvernului; dispune măsurile necesare şi acordă sprijin pentru aplicarea ordinelor şi instrucțiunilor cu caracter normativ ale miniştrilor şi ale celorlalți conducători ai autorităților administrației publice centrale, precum şi a hotărârilor consiliului județean;

b) asigură aducerea la îndeplinire a hotărârilor consiliului local". Hotărîrea Guvernului nr. 1206/2001, la art. 2, prevede: *„Prefecții, preşedinții consiliilor județene şi primarii vor aduce la îndeplinire dispozițiile prezentei hotărîri"*. Normele de aplicare a dispozițiilor privitoare la dreptul cetățenilor aparținînd unei minorități naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală, cuprinse în Legea administrației publice locale nr. 215/2001, la art. 18, prevăd sancțiuni pentru primari în situația nerespectării lor. Prin urmare, primarul este direct răspunzător pentru îndeplinirea Hotărîrii nr. 39/2001 şi a Legii administrației publice locale cu privire la utilizarea limbii materne a minorităților.)

- primarul *„nu se poate substitui legislativului, fiind abilitat doar cu aducerea la îndeplinire a legilor"*.

(Exact acest lucru s-a solcitiat prin acțiunea în contencios administrativ.)

În dosarul 4904/2002 al Tribunalului Mureș, în ciuda tuturor argumentelor arătate de cei trei petenți, s-a dat sentința nr. 2886 pronunțată la 4 octombrie 2002, în care se resping plîngerile în contencios administrativ. Motivația soluției date:

• prevederile **Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale** *„nu sînt executorii direct în ordinea juridică internă"*;

• *„nici un act normativ intern nu prevede obligativitatea autorităților administrației publice locale de a expune denumirile străzilor și în limba minoritară iar indicațiile topografice și inscripționarea de străzi nu fac parte, nicidecum, din sfera »anunțurilor de interes public«"*;

• **Hotărîrea Consiliului local municipal Târgu-Mureș nr. 39/2001** *„a devenit caducă"*, fără să explice din ce motiv, sugerînd că ceea ce nu se prevede prin **Legea administrației publice locale**, nu poate fi reglementat de consiliile locale (conform principiului „ce nu e prevăzut de lege, este ilegal");

• referitor la obligațiile contractuale, soluția afirmă că *„niciunde în cuprinsul contractului nu se face referire la HCL 39/2001"*, contrar prevederilor **Contractului de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș**, încheiat la 30 ianuarie 2002 între Primăria municipiului Târgu-Mureș și S.C. Blue Star Design SRL, depus în mai multe exemplare la dosar de petenți, contract care, la pct. IV.1.3. prevede că executantul *„se obligă să respecte în totalitate inscripționările primite ... conform Hotărîrii Consiliului local municipal nr. 39/2001"*. Acest contract a fost aprobat prin **Hotărîrea Consiliului local municipal Târgu-Mureș nr. 181 din 30 august 2001**.

Soluția a fost atacată prin recurs de petenți la Curtea de Apel Târgu-Mureș. În dosarul 10/2003, la 11 februarie 2003 recursul a fost respins. Motivarea respingerii a fost comunicată părților numai după mai multe insistențe în noiembrie 2003.

Decizia nr. 93/R din 11 februarie 2003 conține o serie de erori formale, citînd incorect și parțial textul recursului. Nu menționează nici cererea recurenților de a-l audia, ca martor, pe reprezentantul firmei S.C. Blue Star Design SRL pentru a clarifica dacă există sau nu o dispoziție de primar privind inscripționarea denumirii străzilor (cererea a fost refuzată de instanță).

Motivarea respingerii recursului este următoarea:

- hotărîrile consiliului local nr. 39/2001 și 181/2001 *„sînt acte administrative de gestiune și nu de autoritate"*;

(Conform Legii contenciosului administrativ, actele administrative de gestiune nu pot fi atacate prin contencios administrativ. În această interpretare este interesant cum prefectul județului Mureș putea totuși să atace Hotărîrea 39/2001. Dar și mai interesant este că din nou se abate atenția de la fondul problemei, și anume că, nu hotărîrile consiliului local au fost atacate, ci refuzul primarului municipiului Târgu-Mureș de a le respecta.)

- *„primarul nu este competent să emită o dispoziție ci doar să asigure aducerea la îndeplinire a hotărîrilor Consiliului local"*;

(Exact acest lucru a fost cerut de petenți și a fost respins de către instanțe.)

- *„se observă discrepanța între conținutul art. IV.1.3. din contractul de asociere și celelalte 3 anexe aflate la filele 52, 53 și 54 din dosarul de fond, unde nu sînt menționate denumirea și în limba minorităților naționale, conturîndu-se probleme legate de executarea contractului de asociere, care însă nu pot fi soluționate, pe calea unei plîngeri în contencios administrativ"*;

(Însfîrșit se recunoaște faptul că prin contractul încheiat între Primărie și S.C. Blue Star SRL se ridică problema inscripționării bilingve. Anexele conțin și lista străzilor care urmau să primească table indicatoare noi. Această listă nu este bilingvă, întrucît anexele care conțin modelele tablelor arată clar cum trebuie să se afișeze denumirile în limba română și maghiară. Astfel nu există nici o contradicție reală, ci doar una fictivă, dintre diferitele hotărîri de consiliu local și anexe.)

- *„în plîngerea formulată, reclamanții precizează că se consideră vătămați în drepturile lor de «actul normativ emis de primarul municipiului Tg. Mureș», fără însă a face dovada existenței lor"*;

(Într-adevăr, reclamanții au pornit de la ipoteza că primarul municipiului Târgu-Mureș respectă prevederile contractuale, care obligau Primăria să dea o astfel de dipoziție, conform art, IV.2.1 și IV.2.2 al Contractului de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în Municipiul Tîrgu-Mureș. Prin memoriul adresat Tribunalului Mureș din data de 11 iunie 2002 problema a fost soluționată, întrucît s-a arătat: *„În situația în care nu există o dispoziție a domnului primar prin care drepturile prevăzute de Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, Legea administrației publice locale, Hotărîrea consiliului municipiului Tîrgu-Mureș nr. 39/2001 — întărit prin Contractul de asociere privind amplasarea și exploatarea de stîlpi stradali în municipiului Tîrgu-Mureș — au fost lezate, acest lucru nu înseamnă că acțiunea mea este fără fond, ci că* ***fondul acțiunii mele este refuzul domnului Dorin Florea de a dispine respectarea actelor normative menționate***". Acest lucru a fost subliniat și în concluziile scrise și în recurs, totuși nu a fost receptat de judecători. Deși la instanța de recurs s-au cerut probe pentru a clarifica dacă a existat sau nu o dispoziție de primar, această probă a fost refuzată de instanță.)

- *„hotărîrea de principiu HCL 39/2001 trebuia urmată de o hotărîre care să permită efectiv inscripționarea în limba minorităților naționale"*;

(Condiția aplicabilității Hotărîrii 39/2001 nu era o nouă hotărîre, ci apariția noii legi a administrației publice. Oricum Consiliul local a emis Hotărîrea 181/2001, care, prin contractul conținut în anexă, s-a referit în mod clar la respectarea hotărîrii anterioare.)

- *„nu este vorba despre nerespectarea sau ignorarea tratatelor internaționale în domeniul drepturilor omului ci de o interpretarea corectă, prin coroborare a dispozițiilor legale și a aplicării acestora în practică"*.

(Cum poate fi interpretată „corect" Convenția-cadru care prevede *„expunerea denumirilor locale tradiționale, a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului, deopotrivă în limba minoritară"*? Cum poate fi coroborat un tratat internațional cu dispozițiile legale, cînd Constituția României acordă prioritate tratatelor internaționale?)

Decizia nu clarifică punctul de vedere al instanței referitor la caracterul de informație de utilitate publică a denumirii străzilor.

În dosarul 7453/2002 al Tribunalului Mureș, cu un singur petent, s-a dat o sentință contrară. Aceasta, cu nr. 155 din 17 ianuarie 2003, a admis acțiunea, obligînd pîrîtul *„să dispună inscripționarea bilingvă a denumirilor străzilor și a altor indicații topografice, conform normelor juridice în vigoare"*.

Motivele care au dus la această soluție:

• prin adoptarea Legii administrației publice locale, **Hotărîrea 39/2001** *„a devenit aplicabilă, executorie și obligatorie, transformîndu-se dintr-o hotărîre de principiu într-una efectivă"*;

• hotărîrea *„nu a fost anulată de vreun organ competent, nu contravine Legii nr. 215/2001 și își produce efectele"*;

• primarul este obligat să *„emită acte în vederea realizării competențelor sale"*, chiar *„neavînd nevoie să fie solicitat pentru a-și exercita atribuțiile"*;

• **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale**, în mod indiscutabil, *„a devenit o normă de drept intern din moment ce a fost ratificată prin lege"*;

• **Legea administrației publice locale** nu definește noțiunea de anunț de interes public, dar *„indicarea denumirii unei străzi este o înștiințare scrisă, prin care se aduce la cunoștință numele unui lucru, este o informație care privește pe toți"*;

• *„drepturile invocate sînt drepturi subiective civile garantate prin lege persoanei din unitatea administrativ teritorială în cauză"*.

Soluția a fost atacată prin recurs de pîrît la Curtea de Apel Târgu-Mureș. În dosarul 478/2003, în data de 2 iunie 2003 recursul a fost admis, dîndu-se cîștig de cauză primarului Dorin Florea. Motivele admiterii recursului nu au fost comunicate petentului decît în noiembrie 2003.

Și această decizie, cu nr. 490/R/2003, conține erori formale, omițînd să prezinte motivele arătate de Tribunal pentru soluționarea cazului, făcînd însă referiri la soluția dată în celălalt dosar, nr 2886/2002.

Motivarea deciziei:

- hotărîrile 39/2001 și 181/2001, ca și contractul sînt acte de gestiune, prin urmare nu pot fi atacate în contencios administrativ;

(Nici nu au fost atacate de petent.)

- primarul nu este competent *„să emită o dispoziție în sensul solicitat"*;

(Așa cum s-a mai arătat, primarul este competent, mai mult, are obligația de a implementa hotărîrile Consiliului local, de a executa contractele, de a pune în aplicare prevederile legale.

Se poate observa că această decizie nu face referire nici la Legea administrației publice (pentru a clarifica dacă denumirea străzilor este sau nu informație de utilitate publică, nici la Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale.

Concluzii

Atît autoritățile administrației publice, cît și autoritățile judecătorești consideră că prevederile **Legii administrației publice locale nr. 215/2001** nu includ expunerea denumirilor străzilor și a altor indicații topografice destinate publicului în limba minorităților, ele nefiind considerate „de interes public". În mod constant, dar inconsecvent, se caută argumente dintre cele mai variate împotriva inscripționării bilingve a denumirilor de străzi. Ba afirmînd că Hotărîrea 39/2001 a Consiliului local al municipiului Tîrgu-Mureș nu poate fi atacată în contencios administrativ (ceea ce nici nu s-a întîmplat), ba că ea a devenit caducă datorită faptului că a fost atacată în contencios administrativ de Prefect (omițînd că plîngerea a fost retrasă). Ba se susține ideea că respectiva hotărîre trebuia întărită de o altă hotărîre a Consiliului local (ceea ce s-a și întîmplat prin Hotărîrea 181/2001), ba că punerea ei în practică depindea de adoptarea noii Legi a administrației publice locale (intrată în vigoare în 2001). În unele situații primarul este considerat responsabil cu inscripționarea (în situația în care ar inscripționa ceva bilingv contrar prevederilor legale), în altele responsabilitatea se transferă consiliului local (cînd se susține că primarul nu poate da o dispoziție în acest sens). În susținerea acestora, legile sînt citate în mod eronat sau trunchiat, instanțele ignoră faptele exprimate în plîngeri, memorii, concluzii, se intepretează în mod savamolnic Constituția României, se susține ideea — periculoasă într-un stat de drept — conform căruia ce nu este permis în mod expres de lege, este interzis.

Cert este că în conformitate cu poziția exprimată de aceste autorități, prevederile art. 11 pct. 3 al **Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale** contravin legislației interne, ca atare hotărîrile consiliilor locale prin care s-ar încerca implementarea lor nu pot fi aplicate în practică, iar contractele încheiate în numele acestor hotărîri nu trebuie respectate.

Întrucît toți cei patru petenți au sesizat Curtea Europeană a Drepturilor Omului (invocînd încălcarea dreptului la un proces echitabil în prisma interzicerii discriminării), soluția finală a cazului va fi dată (din nou) de această instituție internațională.

Note:

1. Atît legea de ratificare, cît și Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a fost publicată în Monitorul Oficial al României nr. 82/1995.

2. Cu acest statut de „prim-stat-semnatar" se mai pot mîndri Austria, Cipru, Danemarca, Elveţia, Finlanda, Islanda, Irlanda, Italia, Liechtenstein, Litvania, Norvegia, Polonia, Portugalia, Regatul Unit, Olanda, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Ungaria. România a fost însă primul stat care a şi ratificat tratatul, în mai 1995. În acelaşi an îl mai ratificaseră încă Slovacia, Spania şi Ungaria.

3. *Art. 11 - Dreptul internaţional şi dreptul intern*

(1) Statul român se obligă să îndeplinească întocmai şi cu bună-credinţă obligaţiile ce-i revin din tratatele la care este parte.

(2) Tratatele ratificate de parlament, potrivit legii, fac parte din dreptul intern.

Art. 20 - Tratatele internaţionale privind drepturile omului

(1) Dispoziţiile constituţionale privind drepturile şi libertăţile cetăţenilor vor fi interpretate şi aplicate în corcondanţă cu Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, cu pactele şi celelalte tratate la care România este parte.

(2) Dacă există neconcordanţe între pactele şi tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte, şi legile interne, au prioritate reglementările internaţionale.

4. În urma ratificării de 12 state, Convenţia-cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale a intrat în vigoare, la nivelul Consiliului Europei, la 1 februarie 1998.

5. Legea nr. 69 din 26 noiembrie 1991, Legea administraţiei publice locale, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 238 din 28 noiembrie 1991.

6. Cunoscut sub numele de „guvernul Ciorbea".

7. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 105 din 29 mai 1997.

8. Adresa Poliţiei Municipiului Tîrgu-Mureş nr. 100.045 din 15 octombrie 1997, trimisă Primriei Municipiului Tîrgu-Mureş.

9. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 211 din 8 iunie 1998.

10. La adresa: http://domino.kappa.ro/mj/superlex.nsf.

11. Publicate în Monitorul Oficial al României nr. 781 din 7 decembrie 2001.

12. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 204 din 23 aprilie 2001.

13. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 663 din 23 octombrie 2001.

14. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 646 din 30 august 2002, aprobată de Parlamentul României prin Legea nr. 48 din 21 ianuarie 2003, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 69 din 3 februarie 2003.

15. Publicată în Monitorul Oficial al României nr. 781 din 7 decembrie 2001.

16. Publicat în Monitorul Oficial nr. 122 din data de 8 noiembrie 1990.

*

István HALLER *(n. 1962), a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter şi redactor la mai multe reviste (Erdélyi Figyelő, Gazeta de Mureş, etc.). Din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, din 2001 expert pe probleme de discriminare rasială în cadrul proiectului Consiliului Europei "Non-Discrimination Review". A publicat studii şi articole în reviste din România, Ungaria şi Germania.*

Oaspeți sau cetățeni cu drepturi depline? Alternative pentru comunitățile germane din România*

Paul Philippi

Ați pus punctul pe „i" cu această întrebare pe care, deşi mi-ați adresat-o mie v-ați pus-o şi vouă, întrebare la care ar trebui să răspundem *voi* cu existența voastră şi *noi* cu existența noastră, şi anume: sîntem *hier Gebliebene* (doar rămaşi aici) sau *hier Lebende* (care vrem să trăim aici)? Cum să ne percepem?

Întrebarea, în inocența ei, este aproape perfidă, căci pentru generația mai în vîrstă – şi „mai în vîrstă" în acest caz înseamnă toți cei peste 32 de ani! – sînt valabile ambele variante: ei (noi) au (am) rămas după 1990 aici, şi acum trăiesc (trăim) aici. Şi totuşi, fiecare dintre noi auzind acel „sau" între cele două posibilități (*„hier Gebliebene" sau „hier Lebende"?*), fiecare dintre noi simte că este o diferență hotărîtoare între a privi existența noastră într-un fel sau altul. Şi este un merit al organizatorilor acestor zile, al şvabilor din Banat, de fi pus – prin formularea temei – degetul pe rană.

Fiindcă ați invitat un sas ardelean să scoată castanele din foc, permiteți-i acestui „oaspete" al vostru să deschidă sacul istoriei (cum ne stă bine nouă, saşilor!) şi să scoată din acest sac un exemplu scurt (dar după părerea noastră, potrivit): Cînd strămoşii noştri, ai saşilor, au venit acum aproape 900 de ani în Transilvania, în contractele prin care regii le acordau drepturi şi obligații, erau numiți *hospites*. *Hospites* înseamnă în latină, cred că o ştim cu toții, „oaspeți". Şi adesea cuvîntul a fost tradus în acest mod. Dar un oaspete, ştim şi acest lucru, vine şi pleacă. Şi cînd au trecut mai bine de 400 de ani de la colonizare, politicienii unguri din dietă, cam pe la 1590, au început să întrebe: „Ce căutați voi orăşeni, țărani, meşteşugari în viața noastră politică? Că peste tot în lume doar nobilii au un cuvînt

* Discurs rostit cu ocazia celei de-a şasea ediții a „Zilelor şvabilor bănățeni" (Banater Heimattage) la sfîrşitul lunii mai la Timişoara.

de spus. În afara de aceasta voi sînteți oaspeți, doar oaspeți, nu cetățeni cu drepturi depline, autohtoni ca noi, care aparținem țării, pe care deci numai noi sîntem chemați s-o reprezentăm pe plan politic. Doar noi sîntem națiunea de stat. Voi sînteți oaspeții noștri. Și nu aveți putere de decizie în acest stat."

Oare nu vi se pare cunoscut acest ton? Eu însumi am luat bătaie la vîrsta de 12 ani, cînd așteptam niște prieteni la o trecere de cale ferată: „Ce cauți aici, măi sasule?" „Ăsta-i pămînt românesc!" Iar despre pîinea românească, pe care chipurile o mîncăm și noi, am mai auzit în anii aceștia cu toții. Sub cuvîntul de ordine al statului național și astăzi există politiceni și jurnaliști care nu ne privesc pe noi, minoritarii, ca membri ai națiunii de stat, ci ca nou veniți, chiar ca pe niște străini, care datorează dreptul de cetățenie doar ospitalității acelora care se consideră a fi națiune de stat.

Atunci, în 1591, reprezentantul sașilor în dieta din Transilvania, Albert Huet, a luat cuvîntul răspunzînd acestor atacuri într-un discurs politic de principiu, devenit celebru: „Într-adevăr – le-a spus nobililor (nemeși) maghiari – „noi sîntem *sutores* și *sartores*, cizmari și croitori. În această calitate, Domnul fie lăudat, putem trăi din munca noastră, așa cum ne-a povățuit Sfîntul Apostol Pavel, el însuși un *textor acceptissimus*, un țesător recunoscut. Astfel plătim statului impozite grase și de aceea ne numim mai bine *‚varga'* și *‚szabó'* decît *‚fosztó'* și *‚kóborló'* (mai bine cizmar și croitor decît jecmănitor și pribeag – vizîndu-i direct pe nobilii care făceau doar politică în dietă, fără să muncească și fără să plătească impozite). Prin prestația noastră în timpuri de război și pace nu mai sîntem de mult *advenae ac peregrini* (niște nou veniți) ci *cives confirmati*, cetățeni dovediți, de același rang cu voi care vă credeți autohtoni."

Asta se întîmpla atunci. Sîntem oare noi, cei de astăzi, într-un stat național democratic – România – străinii veniți cîndva și rămași aici, deci obiecte ale ospitalității poporului majoritar sau ne percepem pe noi înșine ca aparținînd acestei țări, cu drepturi egale și, firește, co-responsabili față de viitorul acestei țări? Ne percepem – referindu-ne din nou la Sfîntul Apostol Pavel – ca pe niște *oaspeți și străini* sau ca *cetățeni și compatrioți* în acest Banat? Este o chestiune hotărîtoare.

Este vorba de *autoaprecierea* noastră. Depinde aceasta de atmosfera pe care ne-o pregătește poporul majoritar (noi făcîndu-ne obiecte pasive ale evaluării altora) – sau ne privim ca pe niște subiecte politice, care oferă conlocuitorilor noștri, fără agresivitate dar cu claritate, autopercepția noastră? Așa cum a făcut-o deja vechiul dumneavoastră cîntec bănățean, atunci, ce-i drept, cu un anumit substrat agresiv, sau cel puțin belicos (asupra căruia trebuie să revenim): „Sînt cetățean aici, nu oaspetele tău, maghiarule!"?

Cel ce cîntă astfel, dragi prieteni, acela spune despre sine: și noi sîntem națiune de stat. Nu spune: „și noi aparținem națiunii de stat", în sensul că noi ca indivizi să ne uităm descendența sau chiar să o negăm, pentru a fi recunoscuți ca aparținînd pe de-a întregul statului – atunci de către populația majoritară maghiară, astăzi de

către români –, şi nici în sensul că doar noi să ne identificăm cu doleanţele ţării în care trăim, ci aşteptăm şi cerem ca statul în care trăim, să se identifice şi cu noi, recunoscînd şi afirmînd că şvabii bănăţeni, germanii din Banatul montan, şvabii sătmăreni, saşii ardeleni – toţi aceştia, cu personalitatea lor proprie de comunitate germană sînt parte constitutivă a statului – România.

Permiţîndu-mi să spun aceste lucruri, nu încerc doar un prim răspuns la întrebare (*„hier Gebliebene" sau „hier Lebende"?*), ci definesc totodată un ţel, în conformitate cu care, după părerea mea ar trebui să trăim aici. Noi cei mai în vîrstă am rămas de bună seamă aici, cînd majoritatea dintre noi au plecat, dar am rămas pentru a trăi aici cu copiii noştri, în aşa fel încît să avem un viitor. Pentru a cîştiga un viitor. Aici! Şi este foarte important să nu ne definim din prisma celor care au plecat – şi pentru care noi cîteodată sîntem doar „rămaşi în urmă" – ci, din prisma viitorului spre care tindem aici.

*

Pentru a justifica acest prim răspuns, este necesar să fac cîteva precizări:

Se poate ca unii dintre noi, germani bănăţeni şi ardeleni, să fie doar rămaşi aici după 1989 – şi să trăiască aici doar resemnaţi că împreună cu copiii lor mîine vor fi asimilaţi de poporul majoritar. Ar putea fi şi aşa. Pot exista astfel de cazuri. Noi, reprezentanţii Forumului German, nu vom ataca sau condamna astfel de decizii personale, dar cu siguranţă, vom regreta o astfel de hotărîre. Şi celor care au decis să rămînă şi care poate nu au dorit să se asimileze poporului majoritar, dar nu s-au opus ci doar s-au resemnat, trebuie să le arătăm poziţia noastră. Noi sîntem convinşi că putem aduce servicii europene, atît nouă cît şi întregului stat, în această ţară, care este şi a noastră, în vederea unui viitor în care vom putea trăi ca o comunitate germană, contribuind prin valorile noastre culturale, sociale şi economice în folosul întregii societăţi.

Dorim să fim o comunitate de limbă germană în România, contribuind cu valorile noastre culturale, sociale şi economice la întreaga societate.

În acest context, noi trăim aici nu doar prin simpla noastră existenţă ca indivizi şi comunitate care încă nu a plecat, ci trăim aici cu un scop constructiv, bine definit. Caracterul constructiv al scopului nostru priveşte atît germanii din România cît şi România ca întreg. Noi nu ne-am resemnat doar să trăim aici, ci dorim ca prin existenţa noastră să participăm la formarea României. Iar pentru viaţa noastră acest lucru înseamnă nu numai păstrarea şi continuarea comunităţii germane ci înseamnă şi participarea la o convieţuire corespunzătoare cu, şi printre celelalte comunităţi culturale şi lingvistice din acest stat.

*

Şi dacă noi privim acest lucru împreună, aceasta înseamnă şi o provocare pentru noi. Trebuie să redefinim împreună rolul nostru în societatea civilă

românească. Este evident că sîntem prea puțini pentru a juca un rol important. Important este nu atît mărimea rolului, ci modul în care conviețuim și gîndim în această țară. Cînd spunem „este și țara noastră" și „sîntem parte integrantă a acestei țări", atunci noi vom încerca să gîndim pentru această țară cum să-și definească cel mai eficient poziția sa în contextul european.

Poate că Bucureștiul nu se așteaptă să fim preocupați de soarta țării, pentru că în evoluția istorică a statului național român nu era tradițională nici participarea minorităților și nici contribuția tradițiilor politice bănățene și ardelene la formarea conștiinței naționale. Imaginea statului-național este impregnată de o caracteristică profund monoetnică. Termenul de „patriotism constituțional" a pătruns doar în puține cercuri intelectuale și nu a fost transpus corect în contextul românesc sau în cel sud-est-central-european. Da, se poate spune că o imagine deformată etnic-națională a istoriei stă în calea dezvoltării unui patriotism care să-i unească pe toți cetățenii țării, și nu doar pe cei „cu sînge de roman" (pentru a aminti doar o expresie simbolică). Dar ideea patriotismului constituțional care îi reunește pe toți cetățenii țării dincolo de caracterul lor etnic, există. Porțile unei asemenea conviețuiri s-au deschis și în țara noastră, trebuie doar să pășim înăuntru.

Între 1918 și 1945 s-au risipit șansele creării unui alianțe patriotice ale tuturor grupurilor etnice din România Mare, tînără de atunci (care încă în 1939 fusese compusă în proporție de 30% de minorități etnice). Între 1945 și 1989 părea că în comunism a dispărut definitiv posibilitatea creării unei Românii a tuturor etniilor. Aceasta a fost cauza principală a emigrației masive a conaționalilor noștri germani din Banat și Transilvania. Cei mai mulți dintre noi nu au mai văzut un viitor și o viață cu sens pentru comunitățile germane în România pentru că doctrina de stat al lui Ceaușescu îmbina foarte periculos, primitiv, etno-naționalismul romantic al XIX-lea (căruia ne-am închinat și noi, germanii în felul nostru) cu centralismul nivelator a unei unificări controlate de comuniști. Am ajuns la momentul redefinirii imaginii de sine a statului român. Cu toate că clișeele patetice preconcepute își fac încă simțită prezența la suprafață, exemple de gîndire mai raționale pătrund din țările vestice și aduc pluralismul față de care România, prin președintele lui, s-a angajat în data de 22 decembrie 1989.

Aceasta înseamnă că trăim într-o țară în a cărei situație politică are loc o dezvoltare spirituală. Întrebarea nu este dacă această dezvoltare va continua sau nu. Întrebarea constă în faptul dacă vom contribui sau nu la aceasta.

*

Participarea sau neparticiparea la această dezvoltare nu depinde de ponderea demografică ci de potențialul spiritual și de angajamentul asumat. Cu siguranță și numărul persoanelor active are un rol important, dar nu este hotărîtor. Hotărîtor este dacă comunitatea germană care locuiește pe aceste meleaguri, prin experiența sa a contribuit la autopercepția politică post-decembristă a statului român cu ceva

care, față de dialogul dintre majoritatea română şi minoritatea maghiară, activă din punct de vedere politic, poate constitui o viziune alternativă; o viziune care ar putea fi considerată ca o poziție de mediere şi spre alte comunități minoritare cît şi spre mințile deschise ale majorității românești.

Nu vrem să exagerăm, dar nici nu dorim să ne subapreciem. Vorbim despre participarea noastră la gîndire şi la exprimare, pentru ca statul național de tip vechi, definit doar din perspectiva etniei majoritare, să se transforme într-un stat al tuturor cetățenilor şi comunităților cetățeneşti. În baza principiilor subsidiarității avem modele de oferit. În primul rînd, avem cea mai veche şi mai pregnantă experiență de minoritate politică în această țară. Nici un alt grup etnic nu a demonstrat loialitatea sa de grup minoritar față de majoritate atît de îndelungat şi atît de consecvent. În al doilea rînd sîntem de încredere din trei puncte de vedere: 1) numărul mic – nici o majoritate sau minoritate în acest sens nu trebuie să ne considere un pericol; 2) un renume relativ bun – sîntem priviți de către concetățenii noştri ca oameni de încredere şi capabili; 3) lipsa oricărei pretenții teritoriale sau imixtiunea din partea unei aşa-zise țări-mame. În al treilea rînd, dincolo de numărul mic de persoane, ne putem baza pe resurse spirituale care vin din spațiul nostru lingvistic mai mare, un spațiu cu care sîntem în dialog permanent tocmai datorită păstrării identității noastre germane. Prin acest dialog putem participa, dacă dorim, la o discuție mai largă a conceptelor politice. Sarcina noastră, a acelora care trăim aici, constă, în mod evident, în receptarea şi implementarea acestor concepte astfel încît ele să constituie răspunsuri la întrebările cu care se confruntă țara.

Nu sînt sigur că vom avea puterea pentru a ne asuma o astfel de co-responsabilitate pentru dezvoltarea europeană a realităților noastre româneşti. Dar sînt sigur că în acest sens contribuția noastră la România de azi ar avea şanse de reuşită, şi măcar încercarea de a participa la realizarea acestor deziderate face parte din scopurile noastre, prin care doream să justific afirmația că nu sîntem doar rămaşi aici, ci dorim să trăim aici, cu o viziune de viitor, gata să acționăm în consecință.

Desigur, primul deziderat al reprezentanței noastre politice, Forumul Democrat German, este să luptăm pentru drepturile care ne permit nouă, ca şi comunitate germană din România, să ne dezvoltăm în deplină libertate. Şi ca să ne putem dezvolta în libertate trebuie să fim reprezentați în mod corespunzător atît la Bucureşti, Berlin cît şi la Viena (poate şi la Berna, Luxemburg şi la Bruxelles). Dar această reprezentare la partenerii noştri interni şi externi are sens pe termen lung doar dacă noi, cei care trăim aici, putem arăta generației tinere o imagine convingătoare şi atrăgătoare a comunității germane. Viața noastră socială, culturală şi spirituală ca şi comunitate germană, va trebui să poată surclasa atracția alternativelor vestice sau mioritice (care cu siguranță există) care să nu poată să-i atragă pe tinerii noştri în altă direcție. Pentru că trăim aici cu adevărat nu trebui să fim percepuți de către generația viitoare ca sfîrşitul unui model, ci am putea fi un model în care să merite să-ți investeşti propriul viitor.

Cu toții ne bucurăm de defilările portului popular, de dansurile populare și de posibilitatea ca tinerii să se cunoască și să se unească în acest cadru pentru munca și bucuria comună. Tocmai aici la Timișoara se poate observa, începînd cu 1991, că dansul popular este mult mai mult decît dansul popular în sine. Și chiar trebuie să fie mai mult! Tinerii noștri purtători ai portului popular ar trebui să înțeleagă practic dansînd, că această comunitate a germanilor din Banat, în cadrul căreia trăiesc, vrea să fie mai mult decît un element folcloric demn de apreciat. Folclor de ieri. Dimensiunea profundă, provocarea spirituală, politică ce rezidă în *a fi germani trăitori aici în Banatul românesc*, trebuie să capete un profil în viața noastră comunitară, pentru ca viitorul, pe care vrem să îl cîștigăm ca germani „hier Lebende" – aici trăitori – să fie mai vizibil – ca o șansă, ca o sarcină meritorie, dar și ca o problemă la a cărei rezolvare tinerii și bătrînii își pot măsura forțele (și prin discuții) împreună.

Scopul pentru secolul XXI al globalizării trebuie reformulat. Conviețuirea va trebui să ne preocupe mult mai profund în viitor decît am făcut-o în cei 13 ani de la Revoluție. În definirea acestei viziuni, precum am menționat anterior, ne pot fi de folosi legăturile noastre cu spațiile lingvistice germane și nu în ultimul rînd, legătura cu concetățenii noștri care au emigrat. Cu toate că, în privința schimbărilor care ne așteaptă în viitoarea Românie europeană, tocmai concetățenii noștri plecați vor avea mai mult de învățat decît noi. Legăturile cu spațiul lingvistic german ne poate ajuta să ne regăsim venind din folclorul de ieri în realitatea de mîine ca o comunitate germană unită, care se ajută atît spre bucuria lor cît și spre folosul întregului stat. Acest proces de tranziție de la ieri spre mîine, pe de o parte, și de la Europa de Vest la sud-estul românesc european, pe de altă parte, va trebui să-l parcurgem și noi înșine, așa cum au făcut și strămoșii noștri. Va trebui să facem acest lucru în contextul unor condiții și modalități noi. Locul patosului lor luptător, trebuie să fie preluat de munca de convingere și strîngerea rîndurilor. Această provocare ne poate încuraja și ne poate asigura că, pentru noi germanii din România merită efortul de a rămîne și de a trăi împreună aici.

Traducere de László Kacsó

*

Paul PHILIPPI *(n. 1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care:* Kirchengemeinde als Lebensform *(1959),* Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde *(1960),* Christozentrische Diakonie *(1963),* Als Lasarus leben *(1983),* Diaconica über die soziale Dimension kirchlicher Verantwortung *(1984), editor al seriei Siebenbürgisches Archiv și Studia Transylvanica.*

Paul Philippi, *Gäste oder Vollbürger?*, publicat cu permisiunea autorului.

Tirolul de Sud

Christoph Pan

Tirolul de Sud, numit oficial *„Provincia Autonomă Bolzano/Sudtirol"*, este o parte a fostului Imperiu Austriac ce a intrat în componența Italiei în 1919 după primul război mondial. Astăzi Tirolul de Sud este una din cele peste 100 de provincii ale Italiei care se învecinează cu Austria. Populația sa se ridică la aproximativ o jumătate de milion (0,7% din totalul populației Italiei), din care două treimi (64%) le reprezintă vorbitorii nativi de germană, un sfert (25%) sînt vorbitori nativi de italiană, 4% sînt vorbitori nativi de ladină[1], iar 7% alții (imigranți).

Evoluția demografică a populației din Tirolul de Sud[2]

Recensământ	Grupuri lingvistice						Totalul populației	
	italian		german		ladin			
1910	7.339	2,9%	223.913	89,0%	9.429	3,8%	251.451	100,0
1921	27.048	10,6%	193.271	75,9%	9.910	3,9%	254.735	101,3
1961	128.271	34,3%	232.717	62,2%	12.594	3,4%	373.963	148,7
1971	137.759	33,3%	260.351	62,9%	15.456	3,7%	414.041	164,7
1981	123.695	28,7%	279.544	64,9%	17.736	4,1%	430.568	171,2
1991	116.914	26,5%	287.503	65,3%	18.434	4,2%	440.505	175,0
2001	113.494	24,6%	296.461	64,4%	18.736	4,1%	460.635	183,2

Autonomia actuală a Tirolului de Sud datează oficial din 10 noiembrie 1971, cînd i s-au pus bazele prin Legea constituțională nr.1. În acest (al doilea) Statut de Autonomie au fost transferate o serie de puteri autonome către Provincia Tirolului de Sud; aceste puteri sunt reglementate juridic de către un parlament local special (Consiliul Provinicial) şi exercitate de un organ executiv special (Guvernul Provincial) cu o structură administrativă corespunzătoare.

Autonomia Tirolului de Sud se bazează pe un acord încheiat între Italia şi Austria la Paris în 1946. O primă autonomie pentru Tirolul de Sud a fost instituită

de Italia în 1948, dar era insuficientă şi, ca atare, în anii 1960-61 a dus la o dispută între Austria şi Italia în cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite.

Adunarea Generală a Naţiunilor Unite a cerut Italiei să soluţioneze problema Tirolului de Sud cu Austria în mod paşnic[3] – însă la acea dată nu s-a înregistrat nici un succes demn de remarcat. Cînd, în 1961, o serie de activişti sud-tirolezi au scos în evidenţă angajamentele Italiei faţă de ONU atacînd o serie de probleme concrete, ONU şi-a reconfirmat Rezoluţia anterioară.[4] Italia a reacţionat prin constituirea Comisiei celor Nouăsprezece în care erau reprezentate toate părţile implicate în dispută (1961-64). Această Comisie a elaborat propuneri care, în cursul negocierilor bilaterale la nivel de experţi şi de miniştri de externe, au fost transformate într-o serie de măsuri concrete numite "Pachetul" şi apoi implementate pas cu pas. Acest proces de implementare a început în 1971 şi a durat pînă în 1992. În acel moment Austria a declarat oficial în cadrul Naţiunilor Unite că socoteşte rezolvată disputa Tirolului de Sud.

Funcţionalitatea şi experienţele autonomiei sud-tiroleze

După mai bine de treizeci de ani de dezvoltare şi consolidare a autonomiei Tirolului de Sud se poate spune foarte bine că revendicările de protecţie a minorităţilor germană şi ladină au fost satisfăcute în cea mai mare parte. Protecţia identităţii lor culturale şi lingvistice a fost asigurată prin diferite măsuri:

– Limba germană este recunoscută ca *limbă oficială* egală cu limba italiană; de asemenea, ladina este recunoscută ca atare în regiunea autonomă de habitat ladin, adică în 8 din totalul de 116 municipalităţi, ceea ce înseamnă că în Tirolul de Sud există simultan trei limbi oficiale, una naţională (italiana), una regională (germana) şi una locală (ladina).

– Există un *sistem proporţional* care garantează persoanelor aparţinînd acestor trei grupuri o distribuire justă a posturilor administrative şi a fondurilor pentru locuinţele sociale în funcţie de mărimea fiecărui grup.

Comisia de Miniştri a Consiliului Europei a adoptat *inter alia* următoarele concluzii cu privire la implementarea Convenţiei-cadru de către Italia:[5]

Italia a făcut eforturi dintre cele mai lăudabile în multe domenii, inclusiv învăţămîntul, mass media şi participarea efectivă a minorităţilor germanofonă, ladină, francofonă şi slovenă ce locuiesc în regiunile ce se bucură de autonomie specială. Seria de măsuri luate în favoarea minorităţii germanofone din Trentino-Alto Adige (Tirolul de Sud) au condus la un nivel meritoriu de protecţie a acestei minorităţi, iar sistemul de alocare a posturilor publice strict în funcţie de mărimea comunităţilor italofonă, germanofonă şi ladină din provincia Bolzano (Tirolul de Sud) a contribuit la a se face mai efectivă participarea acestor grupuri.

– Păstrarea identităţii grupurilor lingvistice se fundamentează decisiv pe un *sistem de învăţămînt* ce cuprinde trei variante diferite ce garantează fiecăruia din

cele trei grupuri lingvistice *predarea în limba sa maternă* şi însuşirea celei de-a doua limbi respective:

– toate trei grupurile lingvistice au la dispoziţie *grădiniţe în limba maternă;*

– mulţumită unui acord referitor la titlurile academice încheiat între Austria şi Italia în 1955, persoanele aparţinînd grupului germanofon îşi pot completa *studiile la universităţi* din Austria *în limba lor maternă.*

– Există posibilitatea receptării *programelor TV şi radio* germane din ţările germanofone învecinate. Mai mult, există un program public de radio şi TV local în limba germană. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre ladină, chiar dacă într-o măsură mai redusă.

– În plus, există o reţea extrem de bogată şi activă de peste 1.000 de asociaţii şi organizaţii culturale, care este remarcabil de strînsă în ce priveşte cele 320 de mii de persoane care formează grupurile german şi ladin – aproximativ de mărimea unui cartier din orice metropolă (!).

– Datorită posibilităţilor oferite de a Doua Autonomie, Tirolul de Sud are o economie înfloritoare bazată în principal pe trei piloni care se sprijină şi se completează reciproc:

1. agricultura cu aproximativ 12% din populaţia activă;
2. producţia (industria, comerţul şi meşteşugurile) cu aproximativ 27% din populaţia activă;
3. serviciile cu aproximativ 61% din populaţia activă.

În vreme ce şomajul constituie una din cele mai grave probleme în întreaga Europă, el nu mai există în Tirolul de Sud unde s-a realizat ocuparea completă a forţei de muncă încă de acum 15 ani ca urmare a unor politici de dezvoltare vizionare bazate pe instrumentul autonomiei. Venitul pe cap de locuitor este semnificativ mai mare decît media respectivă a Italiei, atingînd 9.200 euro în 2001.[6]

Există, desigur, încă probleme care nu au fost rezolvate sau care urmează a fi rezolvate cum ar fi chestiunea toponomiei sau acele probleme care sunt relevante în mod special ca urmare a reformelor naţionale italiene. Totuşi, cazul Tirolului de Sud demonstrează că *autonomia* poate fi un instrument util pentru protecţia minorităţilor şi, ca atare, pentru prevenirea şi soluţionarea conflictelor.

Cîteva aspecte importante ale autonomiei Tirolului de Sud

Tirolul de Sud dispune de un vast tezaur de experienţă practică ce poate fi folosit în soluţionarea unor cazuri asemănătoare. Asemenea aspecte importante cu o posibilă pretenţie de validitate universală sunt, de pildă, următoarele:

1. O particularitate a autonomiei Tirolului de Sud, care este în general puţin cunoscută, dar de importanţă nepreţuită şi cu pretenţie de valabilitate universală este *metoda*: implementarea fiecărei măsuri din Pachet (cu totul 137!), adică implementarea autonomiei, s-a bazat pe *procedura consensului* între Republica

Italiană şi reprezentanţii tuturor grupurilor lingvistice din Tirolul de Sud, între Comisia celor Doisprezece şi Comisia celor Şase. Procedura are caracter exemplar deoarece împiedică ca un proces pe termen lung de protejare a minorităţilor să fie nimicit la ultima verigă din lanţ, cea a implementării propriu-zise, printr-un vot unilateral covârşitor al populaţiei majoritare. Această procedură poate fi cronofagă (în cazul Tirolului de Sud ea a durat din 1971 pînă în 1992, adică 22 de ani!), dar este de neînlocuit.

2. Un alt aspect priveşte maniera în care a fost aplicat în serviciile publice *sistemul proporţional*.

În timpul perioadei fasciste a Italiei, serviciile publice cuprinzînd de pildă căile ferate, spitalele sau şcolile, au devenit aproape în mod excepţional, adică cu o cotă de peste 90%, un domeniu al italienilor cu toate că ponderea lor din totalul populaţiei era de numai aproximativ o treime. Revizuirea acestui dezechilibru problematic printr-un sistem de proporţionalitate era preconizată să se realizeze într-o perioadă de tranziţie de 30 de ani, adică perioada unei generaţii, pentru a se evita cazurile de nedreptate flagrantă. Nu au fost permise în acest context demiterile, astfel că numai posturile vacante din motive „naturale" (pensionare) puteau fi ocupate suprapoporţional de persoanele germanofone şi ladine pentru a creşte cota lor respectivă.

Această procedură înceată şi prudentă a fost în principal consecinţa a două lucruri bine înţelese: În primul rînd, vechii nedreptăţi nu trebuia să i se răspundă cu o nouă nedreptate. În al doilea rînd, la acea dată, pregătirea profesională a persoanelor vorbitoare de germană şi ladină era în mare parte necorespunzătoare şi trebuia de aceea perfecţionată pentru a le permite acestora să acceadă la posturi ce presupuneau o înaltă calificare.

Realizarea sistemului de proporţionalitate etnică a fost, de jure, planificată pentru anul 2002. În realitate, el a fost aproape realizat în 1995, adică cu aproape zece ani mai devreme. Această problemă poate fi deci socotită ca aproape soluţionată.

3. O altă particularitate sud-tiroleză se poate regăsi în faptul că autonomia sa conţine *o combinaţie de elemente de autonomie teritorială, culturală şi locală* care îi conferă flexibilitatea necesară pentru a corespunde nevoilor speciale ale celor trei grupuri lingvistice.

Înainte de toate, autonomia Tirolului de Sud este o *autonomie teritorială* întrucît ea este legată de o zonă geografică definită (cea a Provinciei Bolzano). Mai mult, competenţele în domeniile educaţiei (şcolile) şi culturii sunt supravegheate separat pe secţii de către diferitele grupuri lingvistice – în spiritul *autonomiei culturale*. În fine, există o *autonomie locală* în ce priveşte cele 8 municipalităţi cu majoritate ladină:[7] Spre deosebire de celelalte 108 municipalităţi din Tirolul de Sud , ele sunt trilingve, adică limba ladină este în zona respectivă egală cu celelalte două limbi oficiale, italiana şi germana.

Amestecul celor trei elemente ale autonomiei a permis fiecăruia dintre cele trei grupuri lingvistice să creeze un sistem şcolar propriu ce corespunde nevoilor lor specifice. În plus, el a permis ca o a treia limbă să devină limbă oficială cu toate că este vorbită de numai 4% din populaţie, chiar dacă într-o măsură redusă, ceea ce este foarte important pentru păstrarea şi dezvoltarea acestei limbi, deoarece atunci cînd o limbă mică este folosită doar în sfera privată ca aşa-numită limbă de bucătărie, şansele ei de supravieţuire se diminuează considerabil. Nu este acelaşi lucru dacă această limbă mică devine o limbă a administraţiei, deoarece administraţia trebuie să reacţioneze la toate fenomenele dezvoltării moderne, chiar dacă uneori cu o întîrziere considerabilă. De aceea, o limbă administrativă este obligată să-şi continue dezvoltarea pentru a reacţiona lingvistic la dezvoltarea modernă. Aceasta creşte şansele de supravieţuire ale unei limbi. Este remarcabil că acest lucru a fost posibil în cazul ladinei fără să se creeze probleme pentru cele două grupuri lingvistice mai mari care nu au opus, în consecinţă, nici o rezistenţă.[8]

4. O altă particularitate ce trebuie subliniată în contextul dat este bilingvismului instituţional din Tirolul de Sud, toate instituţiile fiind obligate să fie bilingve – în zona ladină chiar trilingve – în ce priveşte contactele orale sau scrise cu cetăţenii. Ca urmare, persoanele aparţinînd grupului lingvistic italian sau german – şi în zona lor, ladinii – îşi pot folosi limba maternă în contactul cu autorităţile publice.

Din punct de vedere teoretic, aceasta ar putea însemna că numai angajaţii serviciilor publice din Tirolul de Sud, adică 15% din totalul populaţiei active (în 1991, numărul total al persoanelor active se ridica la 201.400, din care 32.000 erau angajate în sectorul serviciilor publice) sau 7% din totalul populaţiei trebuie să fie bilingvă pentru a permite restului populaţiei să rămână monolingvă.

Practica arată totuşi că doar bilingvismul instituţional nu este suficient pentru coexistenţa mai multor grupuri lingvistice, ci el trebuie completat de bilingvismul individual ca obiectiv mai înalt care merită eforturi. Bilingvismul individual înseamnă că fiecare individ ar trebui să stăpînească cea de a doua limbă în măsura necesară contactelor sale private şi profesionale. Mai ales în economia privată a Tirolului de Sud, bilingvismul a devenit o necesitate indispensabilă, nu atît de jure, cît de facto. Aceasta înseamnă totodată protecţia angajaţilor locali în faţa potenţialilor competitori străini – în respectul principiului de egalitate al Uniunii Europene.

5. Un aspect a cărui importanţă nu poate fi îndeajuns subliniată este *rezultatul pozitiv* al Tirolului de Sud *în lupta cu şomajul*. Faptul de a se fi ajuns la o ocupare completă a forţei de muncă cu numai 2% şomeri într-o perioadă în care şomajul devine una din cele mai mari probleme ale Uniunii Europene, constituie un succes remarcabil al autonomiei Tirolului de Sud. Înainte de toate există trei cauze:

Prima este rămînerea în urmă a dezvoltării industriei în Tirolul de Sud. Acest fost neajuns s-a prefăcut mai tîrziu în avantaj, întrucît tocmai sectorul industrial este acela în al cărui specific este substituirea mîinii de lucru de către maşini. Reversul

este că progresul tehnic devine primul factor de reducere a locurilor de muncă în producția industrială. Sectorul industrial nereprezentînd o cotă mare din economia Tirolului de Sud, acest fenomen nu a luat aceeași amploare ca în țările superindustrializate.

A doua: chiar dacă puterile și competențele Tirolului de Sud nu includ instrumente clasice ale politicilor economice precum politicile de credit și finanțare, politicile fiscale, monetare, etc., a fost totuși posibil în cadrul posibilităților modeste ale autonomiei Tirolului de Sud să se urmeze politici de dezvoltare economico-socială, orientate totdată spre crearea de locuri de muncă. Au fost în principal trei instrumente care au putut fi folosite în direcționarea economică și socială, adică *planificarea mediului înconjurător, promovarea economică* și *politicile bugetare* care au asigurat împreună măsurile de sprijin în sfera politicilor structurale, educaționale, culturale și sociale, un veritabil echipament, chiar dacă format din expediente[9] de impulsionare o politică de dezvoltare, sensibilă față de mediu și în același timp eficientă pentru ocuparea forței de muncă.[10] Succesul nu a întîrziat să apară.

În fine, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în jur de 90% din venitul realizat din taxele colectate în Tirolul de Sud intră în componența propriului său buget. De aceea, resursele disponibile sunt considerabile, aproximativ duble față de cele ale puternic industrializatei Lombardii. Însă numai disponibilitatea fondurilor în sine nu poate eradica șomajul. A fost necesar să se combine toți cei trei factorii menționați pentru a se ajunge la ocuparea completă a forței de muncă și la menținerea acestei stări, întrucît șomajul este un pericol mortal pentru o minoritate slabă din punct de vedere economic.

6. În fine, fenomenul rolurilor duble sau multiple ale grupurilor lingvistice din Tirolul de Sud, rezultate din autonomia sa, reprezintă o particularitate remarcabilă.[11] Toată lumea a trebuit – și încă mai trebuie – să învețe cum să facă față modelelor de comportament contradictorii ale acestor roluri: o minoritate, de pildă, nu își poate permite să fie *generoasă* cu drepturile sale la protecție, ci trebuie să fie extrem de *atentă* cu moștenirea sa culturală. Pe de altă parte, majoritatea trebuie – și își poate permite – să fie *generoasă* fără să-și pericliteze propria identitate culturală. Rolul de majoritate presupune totdeauna de aceea generozitate față de minoritatea locală, o generozitate pe care minoritatea nu și-o poate permite fără să renunțe la propria identitate. Ba primul, ba al doilea model este necesar, fiecare la timpul potrivit, la locul potrivit, în situația potrivită. În interesul autonomiei Tirolului de Sud este esențial pentru toate părțile implicate să facă diferența mai atent între respectivele modele de comportament al rolului specific.

7. Poate părea surprinzător că și *grupul lingvistic italian* din Tirolul de Sud trebuie luat în considerare în cadrul problemelor de protecție a minorităților. Surprinzător deoarece italienii aparțin națiunii care dă numele Italiei, ceea ce înseamnă că aparțin majorității naționale care nu are nevoie de protecție de tipul

celei aplicate minorităților. Însă ca minoritate locală în Tirolul de Sud, ei devin o așa-numită *minoritate în minoritate* și pot cere ca autonomia Tirolului de Sud să nu le prejudicieze niciodată drepturile și libertățile omului universal recunoscute.[12]

Considerații finale și perspective

Dezvoltarea de după 1945 a Tirolului de Sud trebuie văzută în lumina ideii călăuzitoare de *protecție a minorităților prin autonomie*. Anumite aspecte particulare ale autonomiei Tirolului de Sud prezintă cu adevărat interes interregional sau chiar internațional. În jur de 103 milioane din totalul de 757 de milioane de europeni ce trăiesc între Atlantic și Urali sunt persoane ce aparțin minorităților. Aceasta înseamnă că unul din șapte europeni aparține uneia din cele 337 de minorități etnice sau naționale din Europa. Autonomia Tirolului de Sud are de aceea o importanță politică pentru întreaga Europă.

Din acest punct de vedere, Tirolul de Sud este în mod obișnuit numit un *model*. Însă termenul de *model* este exagerat și nepotrivit situației reale deoarece Tirolul de Sud nu poate și nici nu dorește să fie *un model de perfecțiune*, ci este doar unul din puținele cazuri rezolvate pozitiv. Tirolul de Sud se aseamnă,de aceea, mai mult cu un atelier ce are *un tezaur de experiențe* ce ar trebui evaluat științific. Numai anumite particularități ale autonomiei Tirolului de Sud pot fi considerate un model, altele mai puțin sau deloc. Însă chiar și o astfel de evaluare realistă demonstrează importanța politică pentru Europa a experiențelor pe termen lung ale Tirolului de Sud întrucît ele ar putea fi folosite în accelerarea și facilitarea rezolvării unor cazuri similare.❑

Note:

1. Ladina este o limbă reto-romană.

2. *Autonome Provinz Bozen*, Landesinstitut fur Statistik: Statistisches Jahrbuch fur Sudtirol 2002, p.108.

3. Rezoluția 1497 (XV) a ONU, a 909-a sesiune plenară, 31 octombrie 1960: "Adunarea Generală...

i) Îndeamnă cele două părți implicate să reia negocierile în vederea găsirii unei soluții pentru toate diferendele legate de implementarea acordului de la Paris din 5 septembrie 1946;

ii) Recomandă ca, în cazul în care negocierile...nu vor avea rezultate satisfăcătoare într-o perioadă rezonabilă de timp, ambele părți să acorde atenția cuvenită posibilității de a căuta o soluție pentru diferendul lor prin oricare din mijloacele prevăzute de Carta Națiunilor Unite...

iii) De asemenea, recomandă ca țările în cauză să se abțină de la orice acțiune care ar putea umbri relațiile lor prietenești."

4. Rezoluția 1661 (XVI) a ONU, a 1067-a sesiune plenară, 28 noiembrie 1961: "Adunarea Generală...

- reamintind Rezoluția sa 1497 (XV) din 31 octombrie 1960,
- luînd notă cu satisfacție de negocierile ce au loc între cele două părți interesate,
- luînd notă totodată de faptul că disputa rămâne deocamdată nesoluționată,

- face apel pentru continurea eforturilor de către cele două părți pentru a găsi o soluție în acord cu paragrafele 1, 2 și 3 ale rezoluției menționate mai sus."

5. Consiliul Europei, Comisia de Miniștri, Rezoluția cu privire la implementarea de către Italia a Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale, adoptată de Comisia de Miniștri la 3 iulie 2002 (ResCMN(2002)10).

6. În 2001, el se ridica la 23.912 euro/familie, unde familia = 2,6 persoane = 9.197 euro/per capita (cfr. Handels-, Industrie-, Handwerks- und Landwirtschaftskammer Bozen: Sudtirols Wirtschaft, Struktur und Besonderheiten. www.hk-cciaa.bz.it/servizi/wifo/pubblicazioni/economia.atesina...htm, and Autonome Provinz Bozen, Landesinstitut fur Statistik: Statistisches Jahrbuch for Sudtirol 2002, p.101.

7. Abtei/Badia, Kurfar/Corvara, Enneberg/Mareo, St.Christina in Groden/S.Crestina-Gherdeina, St.Martin in Thurn/S.Martin de Tor, St.Ulrich/Urtijei, Wengen/La Val, Wolkenstein in Groden/Selva.

8. Nu se poate spune același lucru de exemplu în cazul suedezilor din Finlanda. Proporția lor din totalul populației de 6% este asemănătoare cu cea a ladinilor din Tirolul de Sud, însă totuși suedeza este cea de a doua limbă oficială a Finlandei și o mulțime de finlandezi preferă să-și însușească o a doua limbă cu o răspîndire mai mare, cum este engleza. Rezistența rezultată din astfel de motive poate deveni periculoasă pentru ideea de protecție a minorităților și ar fi mai bine să fie evitată.

9. În rîndul acestora se numără măsuri structurale cum ar fi de pildă construcția de drumuri sau dezvoltarea infrastructurii în tot ținutul, pînă la așezările cele mai izolate din munți, promovarea selectivă a învățămîntului profesional sau crearea de proprietate privată în rîndul claselor mijlocii sau de jos prin politici corespunzătoare de locuințe etc. Pentru mai multe detalii, vezi Autonome Provinz Bozen-Sudtirol: *Landesentwicklungs Programm I u. II 1980-1981-1982*. Publicație specială anexată documentului de informare a parlamentului provincial și guvernului provincial, Bolzano 1980; de asemenea, Autonome Provinz Bozen-Sudtirol (Ed.): *Sudtirol Leitbild 2000. Landesentwicklungs- und Raumordnungsplan*, Bolzano 1995.

10. Primul program de dezvoltare a provinciei 1980-82 a inițiat o schimbare de direcție de la creșterea cantitativă la una calitativă. Aceasta reprezenta un criteriu complet nou. Un pachet de măsuri în sfera planificării mediului și contrucțiilor trebuia să pună stavilă supraîncălzirii creșterii economice, iar politicile de promovare a noii direcții economice a proviniciei trebuia să inițieze schimbarea curentului de la expansiunea cantitativă din anii șaptezeci la o fază mai pronunțat calitativă a consolidării (pentru detalii vezi Christoph Pan: Sozialer Wandel in Sudtirol 1960-1985. *Schriftenreife des Sudtiroler Wirtschafts- und Sozialinstitut* vol.74, Bolzano 1985, p.56 și următoarele).

11. Rolurile duble există în cazurile în care germanii sunt în același timp o minoritate națională în Italia și o majoritate de două treimi în Tirolul de Sud autonom, în vreme ce italienii aparținînd pe de o parte națiunii care dă numele Italiei și ca atare majorității naționale, formează pe de altă parte în cadrul Provinciei Bolzano autonome (Tirolul de Sud) o minoritate locală de aproximativ 25%. Astfel de roluri multiple pot fi individualizate de pildă prin orașul Bolzano: el are o majoritate italiană de 73% și este capitala provinciei autonome cu o majoritate germană de 64% din cadrul Republicii Italiene care are o majoritate italiană de 94%.

12. Cfr. Felix Ermacora, Christoph Pan et alii: Autonomy Rights of Ethnic Groups in Europe. Discussion Document for a Special Convention, în: *Protection of Ethnic Groups in Europe*, Ethnos volume 46, Vienna 1994, p.167 (Art.6). De asemenea, Declarația ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice, 18 decembrie 1992, art.8 para.2: „Exercitarea drepturilor expuse în prezenta Declarație nu trebuie

să prejudicieze beneficierea de către toate persoanele de drepturile şi libertăţile omului recunoscute universal." De asemenea, Consiliul Europei, Recomandarea 1201 pe marginea unui protocol adiţional cu privire la drepturile minorităţilor către ECHR, 1 februarie 1993, art.13: „Exercitarea drepturilor şi libertăţilor cuprinse în acest protocol se aplică integral persoanelor aparţinînd majorităţii din ansamblul statului, dar care constituie o minoritate într-una sau mai multe din regiunile sale."

Traducere de Doina Baci

*

Christoph PAN *(n. 1938) este director al South Tyrolean Institute of Ethnic Groups din Bolzano şi profesor de sociologie politică la Universitatea Innsbruck, Austria. Are ca principale arii de interes ştiinţific cercetarea democraţiei, prevenirea conflictelor şi problemele privind minorităţile. A publicat numeroase studii, articole cu privire la conflictele regionale, în special din punct de vedere etnic. A cooperat cu mai multe organizaţii internaţionale, desfăşurînd activităţi în diferite state europene în calitate de expert în problematica minorităţilor. A participat la misiuni de monitorizare în mai multe ţări est-europene. A fost distins cu premiul Pro Minoritate al Republicii Ungare în 1995.*

Christoph Pan, *South Tyrol*, studiu prezentat la Universitatea de Vară de la Tuşnad, la 21 iulie 2003 şi preluat cu permisiunea autorului.

Dezbatere

Libertatea religioasă şi integrarea europeană

La data de 26 iunie 2003 a avut loc la Cluj Forumul Centrului Intercultural al Ligii PRO EUROPA întitulat „Libertatea religioasă şi integrarea euroepeană". Au fost invitaţi reprezentanţii cultelor religioase, autorităţilor publice, partidelor politice democratice, societăţii civile, presei. Au participat printre alţii Ana Bulai, sociolog, reprezentantă în România a companiei AB Research Group; Alexandru Vlad, scriitor şi traducător, redactor la revista Vatra din Tg-Mureş; Ovidiu Pecican, istoric şi scriitor, conferenţiar la Facultatea de Studii Europene al Universitatea Babeş-Bolyai, secretar de redacţie al ediţiei române al revistei Provincia; Dan Sorin Şandor, lector la Catedra de Administraţie Publică a UBB; Szép Gyula, vicepreşedinte executiv al UDMR cu probleme de cultură şi culte; Fehér Attila, secretar eparhial al Bisericii Evanghelice-Luterane; Cornel Vereş, pastor la Biserica Baptistă din Cluj, preşedintele comunităţii baptiste; Adina Ştefan, redactor la Radio „Vocea Speranţei" din Cluj; Ştefan Tomoioagă, reprezentant al Bisericii Adventiste; Kovács Gyula, reprezentant al Eparhiei Reformate din Ardeal, preot şi consilier în probleme ecumenice; Mircea Marţian, preot greco-catolic, consilier eparhial al Episcopiei Greco-Catolic de Cluj-Gherla pentru imagine şi relaţii cu mass-media; Ion Paţiu, purtător de cuvînt al Comitetului de Acţiune şi Răspîndire al Memorandumului; Ion Mureşan, editorialist la Evenimentul Zilei; Doina Cornea; Ana Luduşan, preşedinta LADO, filiala Cluj; Ulrich Bürger, directorul Centrului Cultural German din Cluj, istoric; Radu Preda, conferenţiar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a UBB Cluj şi alţii.

Lucrările Forumului au fost moderate de Smaranda Enache, copreşedintă a Ligii Pro Europa. Din partea organizatorilor au mai participat Szokoly Elek, directorul Centrului Intercultural şi Laura Ardelean, coordonatoarea de program a Centrului Intercultural.

I. Relaţia bisericii cu statul. Rolul cultelor religioase în procesul integrării în Uniunea Europeană

Smaranda Enache: Aş vrea să vă împărtăşesc faptul că ideea acestei mese rotunde o avem de mai mult timp. Pentru că ne numim, Liga Pro Europa, sîntem interesaţi de progresele şi de drumul României pe calea integrării europene, în ultimii 13 ani am promovat în mod constant această integrare europeană şi am încercat să desfăşurăm o campanie de sensibilizare pentru respectarea criteriilor politice ale integrării europene, criterii care ţin de democraţie, pluralism, drepturile omului, drepturile minorităţilor şi o administraţie transparentă. În acest context ne preocupă evident şi problema libertăţii religioase şi problema armonizării cît mai rapide a politicilor publice, problema relaţiei între stat şi biserică, aşa cum se prezintă în România şi cum se prezintă în statele membre ale Uniunii Europene. Tema nu este numai una românească, dezbaterea despre relaţia stat-biserică este prezentă în toate statele membre ale Uniunii Europene. După cum vom afla din prima prezentare există diverse modele legate de tradiţiile statelor europene în privinţa acestei relaţii. Nu putem spune că există vreun standard unitar pe care România ar trebui să-l adopte. Dimpotrivă, în domeniul acesta există o multitudine de situaţii. Dar toate aceste situaţii au o trăsătură comună şi acestei trăsături comune va trebui să i se adecveze şi România înainte de 2007, şi după 2007 cu atât mai mult. Şi anume, această trăsătură comună este că relaţia stat-biserică este un transparentă indiferent de tipul ei, în care transferul de fonduri, diversele modalităţi de sprijin financiar, logistic pe care statul îi acordă bisericilor este transaprent. În contrast am putea spune că încă în România există o faţă ascunsă a acestei finanţări din bani publici pentru diversele culte. Îl invit pe domnul Sorin Dan Şandor, lector la Universitatea Babeş-Bolyai, să ne prezinte prima expunere: „Relaţia bisericii cu statul".

Dan Sorin Şandor: Trebuie să precizez pentru început că în acest material am folosit perspectiva specifică domeniului în care activez, deci reflectă punctul de vedere al administraţiei publice, şi trebuie să recunosc, nu posed nişte cunoştinţe religioase deosebite. În primul rînd această relaţie dintre stat şi biserică are un istoric destul de lung. Probabil, mi-am permis să emit o ipoteză: în Biblie găsim prima idee de separaţie între Stat şi Biserică. Avem: „Daţi dar Cezarului ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu ce este a lui Dumnezeu". Nu trebuie să uităm că şi persecuţia suferită de creştini în timpul Imperiului Roman se datora în mare măsură faptului că negau divinitatea împăraţilor. Pe parcursul istoriei am putea spune că au fost două etape mari în relaţia stat-biserică: o perioadă în care biserica a încercat să-şi impună primordialitatea în faţa statului privit ca putere atemporală. Ulterior statul a reuşit să devină principalul actor în această relaţie ajungîndu-se pînă la faptul că monarhul impunea religia credincioşilor. În perioada reformei s-a văzut cel mai clar, avem inclusiv la Dieta de la Ausburg din 1555 la care s-a adoptat principiul conform căruia populaţia unui stat trebuie să urmeze religia conducătorului. Ulterior, începînd

din secolul 18 lucrurile se pun mai de grabă la ceea ce începea să fie un nucleu de societate civilă. Pe de o parte în Franța exista influența în principal a libercugetătorilor care contestă religia şi contestă în acelaşi timp şi statul ca fiind prea legat de Biserică. Şi ca rezultat avem în timpul revoluției franceze declarația drepturilor omului care dincolo de faptul că impune libertatea religioasă, ea pune de asemenea bazele unei separări cît mai complete între stat şi biserică.

Pe de altă parte în SUA avem o reacție asemănătoare, dar provenită din altă sursă. Populația celor 13 colonii era mult mai diversificată din punct de vedere religios şi de aceea în 1791 formularea primului amendament la Constituția SUA prevede, pe de o parte, interzicerea stabilirii unei religii oficiale, poate ca şi reacție la anglicanismul care era religie de stat în Imperiul Britanic şi, pe de altă parte, încerca să stabilească un zid de separație între stat şi biserică. Ulterior jurisprudența americană a mers pînă acolo încît să ceară ca statul să nu facă absolut nimic pentru religie. Inclusiv mergîndu-se pînă la faptul că – acesta este un caz relativ recent în statul Georgia – o organizație de apărare a drepturilor omului a cerut conducerilor comitetelor şcolare să nu mai numească vacanța de Crăciun, ci să fie de iarnă, pentru că conceptul de Crăciun este specific doar religiilor creştine şi nu ar respecta diversitatea religioasă din SUA. Ca să ajungem la o încheiere a acestei etape istorice în cele din urmă avem cîteva trăsături care guvernează această relație dintre stat şi biserică, deci:

• libertatea religioasă este recunoscută în toate țările democratice;

• de asemenea, există un grad de autonomie a bisericii care merge pînă la autonomie totală sau în cele care există biserici naționale, pînă la un anumit grad, dar oricum este destul de mare. Există posibilitatea unor servicii religioase facilitate sau finanțate de stat în aşezăminte publice, pot exista ajutoare financiare directe sau sub forma unor reduceri de taxe. Există participare şi/sau reprezentare în şcoli şi mass-media, şi mai există un sprijin, bazat însă pe egalitate de tratament între biserici în domeniul cultural şi social, cum ar fi în cazul monumentelor istorice sau al protecției sociale.

Care este cazul României? Din punct de vedere istoric este clar că în România biserica a fost subordonată autorității statului în mult mai mare măsură decît erau în aceeaşi epocă alte biserici din Europa. După 1948 am trăit o perioadă în care religia era tolerată, statul comunist era ateu 100%, poate mai mult decît atît, deşi totuşi intervenea în treburile bisericii. Pe de o parte există cazul desființării Bisericii Române Unite, pe de altă parte, vorbim despre faptul că patriarhul Bisericii Ortodoxe era numit cu acordul statului, de faptul că existau preoți care erau membri ai Marii Adunări Naționale. Cum se regăseşte acest principiu al separării între stat şi biserică în Constituția României? Spre deosebire de Franța, care din 1905 prevedea că statul francez este laic şi separarea stat-biserică este totală, în România probabil că asta este una dintre puținele părți din Constituția franceză care nu a

fost nici măcar introdusă în discuţie ca propunere. La fel, avem de-a face cu recunoaşterea libertăţii de gîndire, libertatea credinţei religioase, libertatea de conştiinţă. Avem un drept al cultelor religioase de a se organiza conform statutelor proprii, şi aveun un paragraf 5 din articolul 129, care prevede autonomia faţă de stat, dar cultele se bucură de sprijinul acestuia. Inclusiv prin înlesnirea serviciilor religioase în armată, în spitale, în penitenciare şi în orfelinate. Discuţiile au fost destul de aprige la acest capitol, printre propuneri aş aminti o propunere de interzicere a prozelitismului religios, asta este o prevedere care se întîlneşte numai în Constituţia Greciei, şi în aceleaşi condiţii, în sensul că ideea de bază este că se dorea protejarea Bisericii Ortodoxe care în Grecia este recunoscută în Constituţie ca biserică dominantă. De asemenea, multe propuneri erau legate de obligativitatea învăţămîntului religios în şcoli. Să încercăm să vedem cum se desfăşoară astfel de activităţi înlesnite de stat. Pe de o parte, este armata unde ar merita remarcat faptul că această activitate nu s-a desfăşurat pe baza unei legi ci a început printr-un protocol între Ministerul Apărării şi Patriarhia Română Ortodoxă, iar obiectivele asistenţei religioase în armată ar fi transmiterea elementelor de credinţă proprii cultului căruia aparţin militarii, cultivarea sentimentelor patriotice şi contribuţia la combaterea manifestărilor antisociale.

În învăţămînt, religia este prezentă în România în mult mai mare măsură decît în alte ţări europene. Dacă ne uităm la clasele I-VIII, am putea să ne dăm seama cum din aria curiculară „Om şi societate" religia are un număr de 8 ore în aceşti ani de şcoală, geografia sau istoria, discipline pentru capacitate, au prevăzute între 6 şi 10 ore pe totalul celor 8 ani de şcoală generală. În învăţămîntul superior există facultăţi de teologie la mai multe universităţi de stat din ţară. Pot să dau exemplul universităţii noastre unde avem teologie ortodoxă, catolică, reformată. Există planuri şi pentru o a cincea facultate de teologie, una neoprotestantă, şi aici se pregătesc preoţi, dar şi în domeniul asistenţei sociale, comunicare. Ne-am pune întrebarea, care este scopul învăţămîntului religios? Ce urmăreşte statul român? Am spus să vedem dacă există un scop. În principiu nu s-a declarat nicăieri dacă am avea sau nu un scop acolo. În parte s-ar putea să fie vorba despre dobândirea unei culturi generale în domeniu. Să aflăm ce este religia. În practică s-ar putea să fie vorba mai degrabă de a forma copiii ca buni creştini. Dar se mai poate întîmpla să fie un fel de evanghelizare a copiilor, ceea ce rămîne de văzut este care ar trebui să fie obiectivele introducerii religiei în diferite instituţii.

Un alt aspect important este cel al susţinerii financiare. Statul român acordă o sumă destul de mare pentru astfel de activităţi. Încă din 2001 aveam circa 860 de miliarde la bugetul secretariatului de stat pentru culte. Aceasta a scăzut doar pentru faptul că un număr de angajaţi neclericali au trecut în îngrijirea bugetelor locale. Practic în bugetul propus pe 2003 erau 643 de miliarde pentru salarizarea personalului clerical, 147 miliarde pentru susţinerea cultelor şi 31 de miliarde

pentru susținerea așezămintelor BOR din afara granițelor. Ceea ce este o sumă destul de mare și mai trebuie spus că, prin Legea 125 din martie 2002 există posibilitatea ca statul să aloce bani inclusiv pentru construcția de noi biserici. Pînă la apariția respectivei legi se puteau acorda bani doar pentru restaurarea bisericilor care erau considerate monumente istorice.

Care este tratamentul aplicat de către stat religiilor? Toate statele europene, nu doar cel român, caută să aibă parteneri instituționali. Și aici discută doar cu bisericile care sînt recunoscute. În România problema e că dincolo de cele 14 culte care erau recunoscute de pe vremea comunismului, plus greco-catolicii care au redevenit oficiali pe baza unui decret-lege din 1990, celelalte culte nu reușesc să fie recunoscute ca parteneri instituționali, care le-ar da posibilitatea să pătrundă și în școli, în armată, să beneficieze de salarii pentru personalul clerical sau neclerical, eventual chiar pentru construcția de biserici. Practic, o modalitate prin care se refuză acest lucru ar fi legat de art. 13 din decretul 177 din 1948 care stipulează că recunoașterea cultelor oficiale se face pe baza decretului prezidiului Marii Adunări Naționale, și neavînd respectivul organism, pînă o să apară o nouă lege a cultelor, nu s-ar putea înregistra nici un nou cult. Acum, în ultimele săptămîni, s-ar putea înregistra o nouă abordare. Poate ați citit și-n ziare că Martorii lui Iehova au obținut o decizie judecătorească prin care sînt recunoscuți ca și cult oficial. Trebuie văzut în ce măsură respectiva sentință va rămîne definitivă.

O altă problemă ar putea fi: în ce măsură bisericile încearcă să acționeze asupra statului, să impună anumite politici care să fie respectate la nivelul statului? Aici ar fi două probleme: în primul rînd, cum ne hotărîm să definim această relație? Pe plan mondial există trei situații: avem o biserică oficială, am putea avea o biserică dominantă sau declarăm că toate cultele sînt egale între ele. Și noi la ora actuală ar trebui să fim în cea de-a treia situație, nu există un cult care să fie, oficial vorbind, mai presus decît celelalte. O posibilitate ar fi fost dacă se adopta legea cultelor în prima variantă elaborată în 1999, cînd Biserica Otodoxă era declarată biserică națională, indicînd clar un statut de biserică dominantă. Dar la presiuni externe respectiva variantă nu a fost adoptată. Legat de politicile publice pe care încearcă să le impună bisericile au existat probleme legate de dezincriminarea homosexualității sau legalizarea prostituției la care bisericile s-au opus destul de vehement, au mai existat și mai există unele legate de avorturi, multe lucruri legate de morală creștină. De asemenea, mai există propuneri legate de reprezentarea din oficiu ai reprezentanților cultelor religioase în Parlament.

Un alt punct de vedere ar fi, în ce măsură statul care finanțează anumite activități ale bisericilor ar putea să privească asistența religioasă ca un serviciu public – în general partea aceasta este singura excepție a asistenței –, statul finanțînd servicii publice pentru cetățenii săi. În ce măsură statul ar putea impune anumite condiții în acordarea acestui serviciu care este măcar în parte finanțat de el. Știm

că există şi contribuţii pentru biserică. Cei care nu plătesc respectiva contribuţie ar trebui sau n-ar trebui să beneficieze de serviciile religioase? Aceasta ar trebui sau n-ar trebui să fie taxate? Se ştie că există o practică destul de des încetăţenită a plăţii, în general neînregistrată în documente, a serviciilor religioase. Ca şi concluzie, România ar trebui să-şi definească cît mai clar care este atitudinea sa faţă de biserică. Deci ce dorim să facem în această relaţie. Care este poziţia statului faţă de biserică: ce acordă bisericii şi pe ce criterii. Acest aspect al criteriilor este deosebit de important. De exemplu, învăţămîntul religios în şcoli: cine trebuie să-l asigure? Dacă lăsăm ca biserica să stabilească cine să facă respectivele ore de religie sau formăm proprii noştri profesori. În armată: cum asigurăm soldaţilor de diferite confesiuni serviciile religioase? La fel în spitale: dacă deschidem capele pentru un cult anume sau o capelă care să fie folosită în comun pentru toţi reprezentanţii cultelor ş.a.m.d. Şi în general, dacă statul încearcă într-un fel sau altul să influenţeze credinţa pe care şi-o alege fiecare cetăţean. În principiu, acest lucru nu trebuie să se întîmple. Deci statul trebuie să lase alegerea credinţei pe seama cetăţeanului. Şi dacă face altfel, greşeşte profund.

Smaranda Enache: Mulţumim foarte mult pentru această introducere şi mulţumim mult şi pentru detaliile pe care Dumneavoastră, ca autor al acestui studiu, le-aţi omis, considerînd că sînt detalii care ar putea să plictisească auditoriul. Dar privind la pagina a doua din prezentarea dumneavoastră vedem în ultimul paragraf o referire la statutul de religie oficială a diverselor religii în diverse state ale lumii şi putem să tragem repede concluzia că sînt relativ puţine state europene, membre ale UE, în care să există o religie oficială. Şi cred că dacă am analiza mai detaliat ce înseamnă religie oficială luterană, de exemplu în Danemarca, probabil că am ajunge destul de uşor la conlcuzia că aceasta nu oferă un statut privilegiat Bisericii Lutherane. Este doar o constatare numerică tradiţională şi istorică. Deci există state membre ale UE care au o biserică tradiţională considerată ca oficială sau naţională, dar acest lucru nu induce o diferenţiere între statutele bisericilor.

Cred că, faptul că am început această discuţie cu o prezentare din perspectivă administrativă ne introduce direct în miezul problemei. Sîntem în jurul acestei mese atît reprezentanţi ai cultelor cît şi reprezentanţi ai societăţii civile seculare sau laice, şi fără îndoială că avem un scop comun: statul să funcţioneze bine. Am vrea să vă invităm să vă spuneţi opinia despre relaţia dezirabilă într-un stat modern între autorităţi şi biserici, şi relaţia, aşa cum se prezintă ea, în România, respectiv care ar fi recomandările pe care le-am putea eventual face. Deci relaţia stat-biserică, cum se prezintă ea astăzi în România? Serviciile pe care biserica le oferă, accesul egal al diverselor biserici la oferirea acestor servicii?

Ovidiu Pecican: În numai cîteva cuvinte vreau să îmi precizez punctul de vedere pentru că am avut prilejul de-a lungul ultimelor ani să mă refer în mai multe ocazii la această problematică, atît în presă cît şi în cadrul unor întruniri

cum e cea de astăzi. Şi de fiecare dată am reluat o idee care pe cît e de elementară, pe atît de greu pare să-şi facă loc în societatea noastră. Statul nostru care se doreşte astăzi cel puţin, slavă Domnului, un stat de drept şi un stat democratic, ar trebui cred să se întemeieze pe respectarea acestui principiu: al separării puterilor pe de o parte, pe de altă parte ar trebui să fie un stat care arbitrează şi nu să devine un actor în jocul acesta al relaţiilor între biserici. De asta m-aş şi feri să vorbesc despre biserică pur şi simplu cu „B" mare, decît într-un sens foarte metaforic. Aş vorbi mai mult despre biserici. Cred că dacă dorim o democraţie, avem nevoie de o societate şi un stat în cadrul căruia să se exprime în deplină egalitate de şanse bisericile cel puţin. Numărul enoriaşilor unei biserici, a credincioşilor afiliaţi unei asemenea biserici să nu conteze în primul rînd, să nu avem de-a face cu situaţii aşa cum sînt cele pe care le relevă ultimul recensămînt în care observăm o majoritate zdrobitoare – şi nu ştiu cît e de reală situaţia asta – de cetăţeni ortodocşi (menţionez că eu sînt ortodox) şi că oricum asta nu ar trebui să fie în primul rînd relevant, atunci cînd vorbim de probleme de credinţă, de conştiinţă. Au existat aceste cazuri pe care le-aţi menţionat în cadrul prezentării: congresul acela al martorilor lui Iehova să zicem, sau alte şi alte ocazii, tot acest contencios greco-catolic în care observăm că cetăţenii aceleiaşi ţări, egali din punct de vedere constituţional, ajung în situaţii intolerabile totuşi. Sîntem cu toţii fraţi, îmi cer iertare pentru că repet cuvintele Mîntuitorului în forma în care o fac, dar asta este, ar trebui să redescoperim această formulă şi cu ajutorul experienţei modernităţii, a statului modern şi cu ajutorul, dacă vreţi, al erudiţiei şi cu ajutorul bunului simţ în ultimă instanţă. Cred că este esenţial să amendăm, voi jurnaliştii şi noi în general cetăţenii care avem o opinie, excesele atunci cînd ele apar. Mi se pare că este o abatere de la Constituţie, de la litera şi spiritul ei, să doreşti să fii numit tu şi numai tu biserică naţională. Oare ce înseamnă asta? Şi oare ce relevanţă mai are această expresie? Ce relevanţă mai are această terminologie care cramponează totul într-o modernitate a naţionalismului? Aşadar post 1789, post revoluţia burgheză din SUA sau Franţa? Fără îndoială aparţinem unui loc, aparţinem unei comunităţi, mai multor comunităţi chiar (sîntem şi cetăţeni şi etnii şi aparţinem şi unei biserici anume), dar dincolo de toate astea într-un plan juridic şi administrativ ar trebui ca lucrurile să se clarifice, vocile noastre să fie mai sonore şi pînă la urmă aceste voci să se audă şi în interiorul bisericilor la care aparţinem: laici sau mai puţin laici, deci slujitori ai bisericii. În acest sens aş menţiona că am avut prilejul în acest an să fiu invitatul IPS Arhiepiscopul de Alba Iulia la un colocviu despre – m-a surprins plăcut invitaţia – globalizare. Iată Biserica Ortodoxă nu s-a repezit să condamne globalizarea, tendinţele de acest gen şi a preferat să discute efectiv. Eu m-am numărat deci printre invitaţi, opiniile mele, în nota pe care o sesizaţi, nu au stîrnit o respingere de plano, s-a putut dialoga, şi asta este un semn bun. Cel puţin să ne ascultăm fiecare pe ceilalţi, oricît de diverse ar fi opiniile noastre şi să iniţiem discuţii. La

fel, am avut un prilej similar de exprimare a unui tip de opinii atunci cînd organizaţia Kolping România împreună cu Caritas şi cu alte organizaţii creştine de ajutorare a persoanelor cu nevoi sociale şi a copiilor cu SIDA s-au adunat la Şumuleu Ciuc şi acolo s-a discutat cum am putea stabili o comunicare dincolo de apartenenţa la o biserică anume, aşadar într-o notă pe care o numesc ecumenică, şi am constat şi acolo cu bucurie că ceva totuşi se întîmplă la nivelul societăţii civile seculare dar şi religioase. Oamenii încep să se adune, să schimbe opinii şi acesta este un bun semnal. E important să discutăm substanţial, şi mi se pare că deja prin intervenţia dumneavoastră discuţia a evoluat în acest fel. Cred, totuşi, că societatea civilă are un rol fundamental în a remodela aceste relaţii, în a atrage atenţia pînă şi statului că el asumă poveri prea mari, care nu le poate duce în mod evident, nici măcar nu-i putem pretinde asta, uneori se împăunează cu orgoliu cu aceste poveri, dar, eu zic că ar trebui să le lase şi pe seama cetăţenilor, să fim mai mobili, mai flexibili.

Ana Bulai: În urmă cu aproximativ un an Facultatea de Teologie Ortodoxă a organizat tot la Cluj un seminar pe această temă: relaţia stat-biserică, la care prezenţa bisericii majoritare în România a fost de asemenea majoritară, şi acolo s-au spus o mulţime de puncte de vedere care într-un fel justifică poziţia pe care o are în prezent Biserica Ortodoxă Română în relaţia sa cu statul. Trebuie să spun că din punct de vedere profesional, deontologic nu ar trebui să-mi exprim o opinie pentru că sînt sociolog şi ar trebui să am un gen de neutralitate axiologică, însă vreau să remarc două lucruri: în lucrarea pe care colegul meu a prezentat-o atît de bine, faptul că BOR ca biserică majoritară – şi dînsul a trecut cu un gen de eleganţă peste acest tip de informaţie – a avut în perioada comunistă o relaţie privilegiată în raport cu alte culte, cu autoritatea statală, relaţie privilegiată pentru care a făcut o serie de compromisuri, însă în urma căreia încă menţine o serie de practici. Una dintre aceste practici fiind accesul privilegiat şi nu foarte transparent la o serie de fonduri pe care le obţinea de la bugetul statului. Să nu uităm că un buget de peste 500 de miliarde de lei înseamnă contribuţia la bugetul statului a două judeţe bogate, deci este o proporţie care avantajează în mod evident, palpabil acest cult majoritar – BOR. Sîntem absolut de acord ca şi concluzie, că rolul societăţii civile este acela de mediator, de negociator între instituţiile statului şi bisericile nu doar minoritare, pentru că bisericile minoritare au practicile necesare unei integrări europene pe criterii europene bine stabilite, au această istorie a obţinerii de fonduri, a obţinerii de adepţi, a negocierii cu societatea laică, rolul societăţii civile de negociator ar trebui să fie pregnant între statul român şi BOR, între aceste două instituţii nu se mai înterpune nimic, sînt relaţii directe cum am văzut în cazul BOR şi MAN, relaţii deloc transparente şi care ar trebui să fie puse sub lupa societăţii civile.

Cornel Vereş: Subiectul este nu numai foarte important ci şi foarte complex, şi apreciez lucrul pe care organizatorii l-au făcut. Sigur, că ar fi fost necesare cîteva referiri şi la o perspectivă teologică în definirea bisericii, pentru că biserica

este o instituție ceresc-pământească. Persoanele care aparțin bisericii sînt și cetățenii unei țări, dar aparțin și unei împărății cerești, și din această perspectivă problema este mult mai complexă. Dar vreau să revin la cele pământești fiind parte a unei țări, a unui pămînt anume. Din perspectiva bisericii baptiste pe care o reprezint, unul din punctele de căpătîi pe care Biserica Baptistă le-a avut încă de la înființarea ei în 1611, a fost separarea bisericii de stat. Este un lucru la care ținem de peste 400 de ani și pentru care militäm pe toate căile posibile. În acest sens, Biserica Baptistă este singura din cîte știm, singurul cult din cele 15 care nu a acceptat finanțare de la stat. Noi ne auto-finanțăm și am respins orice ajutor financiar din partea statului. Mergem pe principiul Bibliei, că cel care propovăduiește Evanghelia, trebuie să trăiască din Evanghelie și este responsabilitatea comunităților locale să-și susțină proiectele, lucrările și slujitorii duhovnicești din biserici. Sigur că biserica, din acest punct de vedere, a contestat proiectul cultelor care a fost și prima afirmație a BOR ca biserică națională. În acest sens am făcut demersurile către Secretariatul de Stat American și către celelalte foruri, și pînă la urmă acest proiect s-a oprit. A avea o biserică națională, oficială le-ar dezavantaja din start pe toate celelalte biserici. Și așa, la ora actuală, dacă la nivel declarativ toate sînt egale, în practică lucrurile nu stau deloc așa. Noi întîmpinăm unele probleme și obstacole în obținerea autorizațiilor de construcție pentru lăcașurile de cult. Nouă ni se cer liste, și apoi după ce am pornit, vin tot felul de controale, și nu odată s-a întîmplat ca lucrarea să fie oprită. În schimb, sînt convins că peste 90% dintre construcțiile care au fost făcute de Biserica Ortodoxă au fost fără autorizații, n-a venit nimeni să le controleze. Se contruia aici în Cluj o biserică, a venit un control de la pompieri și a zis: „Opriți-vă că nu aveți loc de fumat!" „Domnilor, dar în practica noastră noi nu fumăm. Noi spunem că această practică nu ne aparține." „Nu?" Și s-au oprit lucrările pînă s-au obținut de undeva aprobări în acest sens. Deci în mod clar sînt unele obstrucții pentru bisericile minoritare, lucru care nu se întîlnește la biserica majoritară. Ori dacă s-ar declara oficială, cred că privilegiile care și așa sînt în favoarea sa ar fi mult mai mari. De aceea ne declarăm împotrivă. Sîntem toți cetățeni ai împărăției cerești, trebuie să ne privim egali. Faptul că sînt 86% ortodocși și 0,61% baptiști și alte minorități religioase este un fapt lipsit de relevanță. Trebuie să ne privim cu respect unul pe celălalt. În ceea ce privește reprezentarea în Parlament este o problemă ce ar trebui să fie promovată. Am discutat recent cu un deputat din Cluj și mi-a spus așa: că sînt minorități etnice de mai puțin de 1000 de oameni, dar fiecare minoritate este reprezentată în Parlament și mă bucur că au o voce acolo. Or minorități religioase de peste 100.000 de oameni nu au aproape nici o voce și nu-i ascultă nimeni. Din punct de vedere al practicii sînt multe cazuri de discriminare între biserica majorităților și bisericile minoritare. Nu odată ni s-a întîmplat ca oameni care mergeau pentru obținerea unor drepturi la instituții ale statului să li se ceară să

aducă hîrtii prin care să demonstreze că sîntem recunoscuţi ş.a.m.d. Foarte mulţi credeau că Biserica Baptistă a apărut după '90, deşi prima biserică s-a înfiinţat în România în 1856 fiind unul dintre cele 14 culte recunoscute. Cu toate acestea nici acum nu ni se recunoaşte acest drept şi sînt în mentalitatea unora tot felul de metehme numai cum să pună piedici în obţinerea unor drepturi.

Ştefan Tomoioagă: Biserica Adventistă militează pentru dreptul la exprimare şi la exprimarea religiozităţii. Biserica Adventistă cere, strigă dacă vreţi, această libertate pe care în realitate noi nu o avem. Spunem că o avem, dar nu o avem. De ce? Atîta timp cît trebuie să mergem la tribunal şi să cerem posibilitatea ca elevii adventişti să poată susţine examenul de capacitate într-o altă zi decît sîmbăta, aşa cum a fost cazul. Apoi, avem aici în Cluj foarte mulţi, peste 100 de studenţi adventişti care îşi desfăşoară activitatea la diferite instituţii de învăţămînt superior şi care au din ce în ce mai multe probleme în ceea ce priveşte examenele. Chiar s-a întîmplat ca examenele de licenţă să fie programate sîmbăta. Cu toate că se ştia că lucrul acest îi va determina pe unii tineri să nu participe la un examen de licenţă după 4-5 ani de şcoală. Este important să gîndim în mod european, independent de integrarea în UE. Atîta timp cît eu ca minoritar sînt privit într-un anumit fel de majoritate, în zadar am fi poftiţi să intrăm în UE dacă noi nu am gîndi ca nişte europeni. Încă nu am ajuns în acel punct în care să ne înţelegem şi să ne respectăm reciproc, să acceptăm că eu gîndesc într-un fel şi tu gîndeşti altfel. Este alegerea ta şi este alegerea mea în definitiv.

Mircea Marţian: Raportul dintre biserică şi stat dintr-o perspectivă greco-catolică. Aceasta este tema primei părţi de discuţii în acest frumos forum în care ne-am întîlnit. O paranteză şi un început sub aspectul acesta al definirii relaţiilor care există în România este exact participarea de aici. Am participat şi noi la alte asemenea seminarii şi sesiuni ştiinţifice şi proporţia era întotdeauna alta. Atunci cînd era implicat vreun reprezentant al statului. Ei bine atunci nu mai încăpeai de reprezentanţii bisericii majoritare, de reprezentanţi ai bisericiilor tradiţionale. Sigur lipseau acei reprezentanţi de opinie ai societăţii civile, iar o societate care nu ascultă şi nu are o societate civilă puternică nu este o societate cu adevărat liberă. Pentru că la acest aspect teoretic, ca şi la partea libertăţii religioase, noi stăm destul de bine. Adică sînt reglementări care ar crea un cadru în care toţi să aibă o libertate şi o egalitate de şanse. Dar în plan practic lucrurile nu stau chiar aşa. La fel este şi în această relaţie biserică-stat. Declarativ toate bune şi frumoase, puteţi să mergeţi la orice instituţie a unei biserici majoritare din România, este o relaţie după modelul italian, de colaborare, sîntem prieteni, colaborăm totul este perfect. Dar în plan practic eu calific această relaţie, de facto, ca fiind o relaţie mai mult după modelul englez, o relaţiei în care biserica majoritară este într-o coaliţie aproape totală cu instituţiile statului. Şi de aici toate relele. Aşa este şi cu Constituţia, cu art. 129, cu România aceasta care semnează tratate internaţionale,

este prezentă peste tot, dă concerte de imagine, organizează la comandă cu invitați speciali din străinătate astfel de simpozioane pe tema: „integrarea europeană și drepturile omului cu aplicații la drepturile și libertățile religioase", dar totul seamănă cu acel fariseism condamnat de Christos în care totul este frumos pe dinafară dar dacă pătrunzi puțin pe dinăuntru în realitatea faptelor lucrurile nu stau chiar așa. Ca să concretizăm, ați spus să reliefăm cîteva linii, cîteva nemulțumiri. Odată ar fi aceasta că trebuie să existe o relație după model italian, eu cred că aceasta este modelul care se potrivește României. Acesta este punctul de vedere al Bisericii Greco-Catolice.

Ca să fac o prezentare de ansamblu în relația stat și biserică, sînt o sumedenie de neajunsuri. Sînt și elemente pozitive pe care am putea să le spunem, există oarecum o echitate sub aspectul recunoașterii studiilor efectuate în străinătate, a diferitelor numiri pe care le face un cult. Aici lucrurile nu cred că sînt extrem de grave. Chiar ieri m-am întîlnit cu un coleg misionar din Grecia și ce mi-a spus dînsul despre relația stat-biserică din Grecia, m-a îngrozit. Adică privit din perspectiva aceasta există niște plusuri pe care trebuie să le punem în valoare. Pot să fac trimitere și la ce se întîmplă în Rusia, de exemplu, cu biserica catolică unde pur și simplu sînt expulzați preoți catolici. Lucrurile sînt extrem degrave. Deci sub aspectul acesta al vizelor, al recunoașterii studiilor, retribuirea personalului de cult, există oarecum o echitate cu această rezervă pe care ați subliniat-o pentru că în România nu se face nimic transparent. Totul se face pe sub masă, totul se patrece în această atmosferă a copruției generalizate, a prieteniei, se rezolvă toate prin telefoane și atunci nu există controlul societății civile asupra fondurilor. Un prim sector pe care îl considerăm noi ca fiind cel mai important și care afectează relațiile dintre biserică și statul român este cel patrimonial. Iată că autoritatea statală are o responsabilitate în contextul în care a executat aceste naționalizări forțate, aici cred că a afectat toate cultele din România și, bineînțeles, cu acest „avantaj" al Bisericii Greco-Catolice care a fost dizolvată în mod samavolnic. Deci aici este un prim pas în care există un conflict între Biserica Greco-Catolică și statul român. Sigur că, sub aspectul specific bisericii noastre, pur și simplu, statul se spală pe mîini deși este semnatarul unui tratat sau mai multor tratate europene sau euro-atlantice. Noi sîntem aruncați în acest război penibil și umilitor care nu face bine mesajului creștin în contextul în care există acest parteneriat puternic între Biserica Ortodoxă și statul român. Este împotriva oricărui principiu elementar de drept pentru că statul român se spală pe mîini de responsabilitatea, de problema pe care el a creat-o. Astfel sîntem aruncat în ghearele unui dialog care este benefic, are elemente pozitive, am început să ne cunoaștem, dar este interminabil și din păcate, nu i se văd roadele. Ori aici este un conflict clar între Biserica Greco-Catolică și statul român. Noi considerăm că statul este principalul vinovat, el trebuie să se implice. Culmea e că nu respectă nici acel Decret 126.

Parcă-l văd pe preşedintele Iliescu semnînd acel Decret 126 în decembrie 89, în care la ultimul articol spune că în cazul în care lucrurile nu se rezolvă statul intervine şi rezolvă această problemă într-o parte sau alta pentru ca toţi credincioşii indiferent de număr sau de apartenenţă religioasă să fie puşi în drepturile lor.

Aici sînt o mulţime de abuzuri, hotărîri judecătoreşti care nu se respectă, memorii la care nu se răspunde. Adică să nu credeţi că Biserica Greco-Catolică stă în nişte catacombe, ea încearcă să lupte cu statul, încearcă să convingă statul că este pe o cale greşită, dar din păcate este ignorată aşa cum este ignorată şi societatea civilă. Mă duc la al doilea punct aflat în divergenţă între stat şi Biserica Greco-Catolică: legea cultelor. Şi aici vă relatez o chestiune trăită de un coleg de la Biserica Greco-Catolică de la Cluj. S-a discutat un proiect de lege în cadrul cultelor, cînd a ajuns să fie aprobat a apărut un alt proiect pe masa de lucru a Parlamentului. După acea a fost oprit după intervenţia tuturor cultelor şi a societăţii civile din România. Deci, vă daţi seama, care este relaţia dintre biserică şi stat în momentul în care tu discuţi aşa cum ne-am întîlnit noi acum un proiect de lege iar la Parlament apare un alt proiect, cel de dinainte pe care nu l-a discutat nimeni. Pentru că statul român chiar dacă spune că se conduce după legi proprii, deci respectă dreptul canonic al fiecărei biserici sui iuris al cultului respectiv, totuşi intervine, mai ales sub aspectul acesta al proprietăţii, pentru a-şi justifica mîrşăvia săvîrşită în 1948 şi în continuare. Deci şi aici el intervine în aspectul proprietăţii, ori dacă în dreptul canonic proprietarul este episcopul patriarhal, adică el este administratorul bunurilor bisericii nu poate statul să intervină cu această împărţire a bunurilor după numărul de credincioşi. Este un drept la care Guvernul României, statul român rămîne corigent. Mergem la o altă problemă: cum tratează statul român ordinele religioase şi bisericile din România. Pur şi simplu, avem o listă cu zeci de memorii la care statul român nu răspunde Bisericii Greco-Catolice în România. Deci este un tratament al bisericii majoritare, se dă telefon la patriarhie să se afle care este poziţia Ministerului Cultelor. Este o realitate pe care am trăit-o cu acea ocazie a istoricei vizite, a întîlnirii de la Palatul Ministerului Culturii şi Cultelor, în care au dost adunaţi ierarhii Bisericii Greco-Catolice şi Bisericii Ortodoxe într-o întrunire de imagine, pur şi simplu. Întrebat alaltăieri domnul director general Ştefan Ioniţă despre situaţia legii de retrocedare a bunurilor bisericeşti care interesează toate cultele din România, inclusiv biserica majoritară, răspunsul a fost sec şi dureros: „staţi liniştiţi, la nimeni nu s-a aprobat nimic pînă acuma". Nu asta era problema, nu trăim pentru principiul „să moară şi capra vecinului", fiecare are dreptul să existe în România, chiar dacă Guvernul României nu face nimic pentru ca credincioşii greco-catolici să-şi trăiască propria credinţă într-un mod demn. Un alt aspect ar fi că această egalitate a cultelor în România, e pe cale să se extindă în România doar sub aspectul principiului proporţionalităţii. Sîntem egali doar atîţia cîţi sîntem. Asta este principiul pe care noi îl respingem. Pentru că aici

apare libertatea personală a individului care are dreptul să-şi manifeste, să creadă şi să se hrănească într-o confesiune pe care el o alege, în mod liber. Ca o concluzie, există plusuri şi minusuri, dar cred că sînt mai multe aspecte negative în relaţia dintre biserică şi statul român.

Kovács Gyula: Biserica Reformată este una dintre cele mai mari din ţară, ea are în momentul de faţă cca. 700.000 de credincioşi. Dintre problemele relaţiei stat-biserică aş vrea să menţionez în primul rînd problemele materiale. Retroceedarea bunurilor bisericeşti confiscate care este într-o legătură foarte strînsă cu învăţămîntul confesional, o specificitate a Bisericii Reformate, ca şi a altor biserici occidentale. Biserica Reformată a avut un sistem de învăţămînt confesional foarte bine dezvoltat şi de foarte bun nivel. Multe personalităţi din ţară, din cultura maghiară au frecventat fie Colegiul Reformat din Cluj care a avut un renume foarte bun, fie celelalte colegii renumite de la Aiud, Târgu-Mureş sau alte oraşe.

Noi am început să facem ceva după schimbarea de regim din '89 dar am avut foarte multe greutăţi. Cu toate acestea am reuşti să organizăm şase licee de teologie – care sînt şi licee de cultură generală însă în spiritul teologiei reformate –, care au aceleaşi drepturi ca şi celelalte licee de stat. Dar am avut foarte multe greutăţi în recunoaşterea acestor licee şi în funcţionarea lor. Chiar şi în ultimul an s-a ridicat problema numărului de şcolarizare care în fine acuma a fost rezolvat, dar poate va mai reveni în anii următori. Înainte vreme Biserica Reformată a avut şi şcoli elementare, dar ar fi foarte greu să se revină la acel sistem, chiar dacă retrocedarea bunurilor ţinteşte mai mult aceste clădiri care au fost şcoli. Peste 500 de clădiri în Eparhia Reformată de Ardeal au fost şcoli. Retrocedarea lor ar ajuta într-un fel sau altul biserica Reformată chiar dacă nu ar redeveni şcoli. Chiar reprezentanţii statului fac tot ce este posibil ca să împiedice acest proces. Clujul este un caz aparte. Aici în strada Kogălniceanu este Colegiul vechi reformat care prin hotărîre judecătorească a fost retrocedat, dar ani de-a rîndul nu a putut fi ocupat deoarece liceul care se află în cealaltă clădire şi primarul au împiedicat aplicarea hotărîrii judecătoreşti. De asemenea, la retrocedarea unor clădiri şi a unor bunuri legea prevede că primăriile trebuie să elibereze un certificat din care să rezulte situaţia actuală sau de folosinţă a acestor clădiri, certificat refuzat sistematic de către primarii în cauză.

Ana Bulai: Eu vreau să prezint un studiu pe care l-am făcut într-un program finanţat de Uniunea Europeană şi Fundaţia pentru o Societate Deschisă. Programul viza identificarea actorilor importanţi pe harta integrării în Uniunea Europeană. Unul dintre actorii pe care noi le-am considerat foarte important sînt cultele din România şi am încercat în studiul pe care l-am făcut, să identificăm barierele, dar şi oprotunităţile unui mesaj către acest tip de actor social în problema integrării europene. Studiul a fost unul strict calitativ, s-a rezumat la interviuri şi focus grupuri, adunări de grup în care să se discute despre problematica aderării şi a

integrării în Uniunea Europeană cu reprezentanţi ai tuturor cultelor din România. Din păcate s-a reuşit doar selectarea informaţiilor şi participarea preoţilor şi a reprezentanţilor ortodocşi, catolici şi în mică măsură, doar în două cazuri, a preoţilor reformaţi, deşi invitaţia, ca şi în cazul acesta, a fost lansată către toate confesiunile. Studiul atrage atenţia asupra diferenţelor majore în care problematica integrării în Uniunea Europeană este privită de principalele culte din punct de vedere numeric din România. Este o diferenţă marcantă care se manifestă în modul în care este privită problematica integrării de către Biserica Ortodoxă Română şi felul în care aceeaşi problematică este văzută de Biserica Catolică şi Biserica Reformată. Principala dramă a Bisericii Ortodoxe Române în comparaţie cu celelalte două culte este că Biserica Ortodoxă Română, prin reprezentanţii pe care noi i-am avut, stă sub ameninţarea periferizării. Dacă Biserica Ortodoxă Română în situaţia actuală este o biserică majoritară, cu un cuvînt greu de spus în relaţia sa cu statul, şi numeric în societate, integrarea în Uniunea Europeană pune în pericol acest statut majoritar şi influenţă pe care o poate avea la nivelul statului şi această influenţă pe care Biserica Ortodoxă Română presează în continuare să o aibă asupra statului. În context european fiind un cult puţin reprezentat numeric. De aceea ca şi actor în procesul integrării în Uniunea Europeană, analiza făcută în cadrul cercetării noastre arată că permisivitatea atît la nivelul mesajului cît şi al comportamentului a Bisericii Ortodoxe Române este redusă.

O altă caracteristică pe care studiul a scos-o în relief este această disimulare, această discrepanţă între discursul oficial pe care în special Biserica Ortodoxă Română îl performează şi manifestările practice, comportamentul efectiv de care dă dovadă. Sigur că la nivelul public, în media apare foarte clar şi explicită dorinţa de a susţine decizie statului, de a susţine întreg procesul de integrare, comportamentul însă şi la nivelul discuţiei private blocajele şi barierele sînt multiple. Sigur că există o serie de problematici deja cunoscute şi discutate aici legate de drepturile omului, de manifestările actuale periferice: prostituţie, homosexualitate, de alte probleme ale minorităţilor sociale, însă blocajul şi întreg discursul ăstă disimulant vine dintr-o practică mult mai profundă. Problema proprietăţii, cum s-a spus şi mai înainte, face o diferenţă foarte clară între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Catolică pentru că, dacă negocierea Bisericii Catolice cu statul în procesul aderării se reduce la problema proprietăţii, Biserica Ortodoxă Română negociază cu statul în problema aderării în încercarea de a-şi impune statutul de biserică majoritară. De altminteri fiecare dintre cultele din România pentru a semna un acord are un proces de negociere cu statul. Sigur că reacţia statului este total diferenţiată de la un cult la altul. În studiul pe care l-am efectuat am observat că fiecare din cultele care au intrat în analiză au ca mecanism de discurs o referire foarte clară la o perioadă considerată de referinţă în care situează momentul optim al relaţiei pe care au avut-o cu societatea. Biserica Ortodoxă

Română accentua momentul în care avea o influență politică în spațiul românesc fundamentală perioada dinainte de 1900, moment considerat de apogeu. Biserica Catolică își pune problema perioada dintre cele două războaie mondiale pînă la marele moment de desproprietărire, fiecare dintre culte își crează un apogeu al relației cu societatea și cu statul în astfel de moment discuțiile între culte fiind de cele mai multe ori paralele.

Am observat la nivelul discursului în analiza de conținut pe care am efectuat-o pe interviurile luate reprezentanților celor trei culte importante, mai ales din punct de vedere numeric, faptul că între aderare și integrare există o separare clară la nivel conceptual. Dacă în problema integrării acordul este general pentru că toate cultele consideră că România face parte cultural, spiritual din Europa tradițională, la nivelul problematicii aderării părerile sunt împărțite pentru că diferențele de agendă sunt mari, în sensul în care (și aici o să mă refer din nou, pentru că este prioritar, la acest studiu au participat reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe) agenda Bisericii Ortodoxe diferă foarte mult de agenda Uniunii Europene. Pe de o parte ca mod de abordare – dacă Biserica Ortodoxă Română ca și celelalte culte au o agendă spirituală, morală predominant, Uniunea Europeană este văzută ca avînd o agendă predominant politică și economică care depersonalizează într-un astfel de proces. Această reactivitate pe care am întîlnit-o în special la biserica Ortodoxă Română (nu au participat reprezentanții cei mai de seamă, persoane purtătoare de imagine, ci o seamă de prelați care și-au exprimat părerile personale și au vorbit în cazul în care au dorit în numele confesiunii din care fac parte). Repet, diferența de agendă între felul în care Biserica Ortodoxă Română gîndește viitorul ei în societatea românească, felul în care Uniunea Europeană propune o societate românească începînd cu 2007 constituie un factor mare de blocaj și de lipsă de permisivitate. Se consideră că integrarea într-o Europă a indivizilor, a mercantilismului, a toleranței maxime ar afecta Biserica Ortodoxă Română datorită unui prozelitism de care ea deja se consideră afectată, datorită unei diferențe de finanțare pe care o vede ca pe un pericol într-o situație a aderării. Chiar au fost multe voci care au spus că și în prezent Biserica Ortodoxă Română primește de la stat mai puțini bani decît primesc celelalte culte din afara statului și că din acest punct de vedere Biserica Ortodoxă Română este mai săracă decît celelalte culte. Iar un alt semn de întrebare, un alt motiv de teamă este legat de faptul că acțiunile politice care pot fi impuse României de un proces al aderării vor scoate Biserica Ortodoxă Română din rolul ei tradițional de principal sfătuitor al aparatului decizional politic. Sigur că la multele dintre acuzele care au fost aduse de către membri celorlalte confesiuni Bisericii Ortodoxe, aceasta a răspuns prin deschiderea culturală a ortodoxiei în istorie și capacitatea de sinteză culturală a ortodoxiei care se consideră a fi un mecanism prin care Biserica Ortodoxă Română este favorabilă unui proces de integrare și chiar îl poate susține în mod activ. Pe

de altă parte trebuie să spunem, că această deschidere culturală a ortodoxiei foarte clar afirmată se bate cap în cap cu modul în care Biserica Ortodoxă Română se manifestă în relaţia cu celelalte culte, cu lipsa de toleranţă pe care o menifestă în această relaţie, cu lipsa de transparenţă pe care o manifestă în această relaţie. Felul în care îşi autopercepe rolul ca principală instituţie a păstrării sănătăţii mintale, sănătăţii culturale, sănătăţii morale a poporului român vine să creeze un gen de frustrare în cazul unui proces al integrării datorită faptului că acest rol se va minimiza foarte clar într-o Europă unificată, într-o Europă a diferenţelor culturale, într-o Europă în care indivizii, interesele individuale şi libertăţile individuale sînt puse înaintea intereselor instituţionale. Sigur că studiul a mai scos în evidenţă diverse alte problematici care sînt prezentate aici. Ceea ce am vrută să subliniez o să subliniez printr-un citat dintr-un interviu care ne-a fost acordat: *„Problema în cazul integrării europene nu este neapărat acest spirit concurenţial pe care Europa ni-l solicită ci înrobirea pe care o provoacă această concurenţă. Nimeni nu contrazice concurenţa pentru că aduce doar progresul, dar înrobirea faţă de acest spirit comercial este foarte periculoasă. Eu văd cum societăţile comerciale sînt în stare să nu ia în seamă pericolul de sănătate publică pe care îl presupun fumatul, alimentele infestate cu tot felul de substanţe chimice şi chiar problema carburanţilor. În societatea modernă toate aceste sînt tolerate, acceptate pentru că aduc bani şi crează un profit. Eu cred că Biserica Ortodoxă Română trebuie să vină şi să diabolizeze economia de piaţă şi spiritul concurenţial şi să atragă atenţia asupra exigenţelor în privinţa realizării unei comuniuni şi a unei comuniuni de interese."* Acesta este un interviu pe care l-am primit de la unul din reprezentanţii Bisericii Ortodoxe. Repet, concluzia studiului se referă la gradul de toleranţă redus la nivel comportamental pe care această instituţie îl are în privinţa procesului integrării şi ca o concluzie şi mai generală studiul scoate în relief nevoia de societate civilă în medierea relaţiei între stat şi Biserica Ortodoxă Română în crearea ideii de mediere a relaţiei, pentru că deocamdată nu se simte nevoia unei astfel de medieri în atragerea atenţiei faţă de problemele care există în acest sistem puţin transparent. Pe de altă parte, rolul societăţii civile este acela de a aduce un sens de informaţie faţă de procesul de integrare în Uniunea Europeană, informaţie care este puternic diferenţiată între culte datorită diferenţelor de relaţii cu Europa pe care cultele religioase, cultele din România o au. Dacă Biserica Reformată, Biserica Catolică, bisericile neoprotestante au o relaţie tradiţională cu Europa, Biserica Ortodoxă Română nu are această experienţă tradiţională şi informaţiile pe care le deţine sînt de cele mai multe ori pur individuale şi distorsionate.

Smaranda Enache: Vă mulţumim pe această intervenţie şi aş vrea să ne aplecăm asupra celor spuse. Mi se pare un lucru extrem de interesant cel pe care l-aţi semnalat şi acesta este mesajul societăţii civile, cred că într-o Europă unită proporţiile şi statutele se schimbă, deci Biserica Ortodoxă Română este astăzi o

biserică majoritară în România. Într-o Europă unită ea devine o biserică minoritară. Şi cred că de capacitatea Bisericii Ortodoxe Române de a crea relaţii stabile şi generoase cu minorităţile religioase din România va depinde modul cum aceste minorităţi devenite majorităţi în Uniunea Europeană vor trata Biserica Ortodoxă.

Alexandru Vlad: Seamănă mai degrabă cu cea a Bisericii Ortodoxe greceşti decît cu altele şi ne-ar fi interesat foarte mult dacă există un studiu comparativ. Ei sînt în Uniunea Europeană, şi ştiu că au probleme, nu au putut să-şi şteargă de pe buletin apartenenţa religioasă. Sînt şi la Sfîntul Munte tot felul de mişcări. Deci cum au rezolvat grecii, ei cum s-au integrat? Dacă există un astfel de material şi dacă da, unde pot să văd un studiu comparativ. Ei au intrat în Europa şi au relaţii europene solide, dar cum a reacţionat ortodoxia grecească? Tot în defensivă? Întărindu-se chiar? Că oarecum, cred că avem de învăţat aruncînd o privire şi acolo.

Ana Bulai: Pot să vă spun despre un articol pe care l-am citit ca urmare a unei analize făcute pe situaţia Bisericii Ortodoxe din Grecia în care accentul se punea pe „comercializarea" ortodoxiei în Grecia şi transformarea ortodoxiei. Toleranţa care vine dinspre partea europeană este că Grecia şi-a transformat această ortodoxie majoritară într-un element în plus, într-un context turistic şi este acceptată ca una dintre particularităţile tipice greceşti. Acuma nu ştiu în ce măsură poate fi comparat pentru că şi diferenţele culturale sînt semnificative şi felul în care susţinerea ortodoxiei în Grecia la nivelul populaţiei este mult diferită de ce se întîmplă în România. Ca sociolog vă pot spune că Biserica Ortodoxă Română prin instituţiile tradiţionale cu cotă mare de încredere nu atît datorită implicării religioase a populaţiei, pentru că nici jumătate nu sînt practicanţi în cazul ortodoxilor, cît datorită calităţii de tradiţională, morală în care se investeşte încredere tocmai datorită periferizării în viaţa socială. Încrederea nu este o încredere propriu-zisă, e o formă de moralitate declarativă pentru foarte mulţi fără a fi o formă de investiţie foarte clară într-o instituţie de cult, într-o biserică ortodoxă.

Ion Paţiu: S-au spus o mulţime de lucruri pe care le consider substanţiale şi suficient de multe ca să ne putem da o orientare. Concluzia cu care s-a încheiat atît de bine închegatul şi documentatul referat al domnului Sorin Dan Şandor a fost idea că statul ar trebui să lase pe cetăţenii lui să-şi aleagă în mod liber credinţa în care vor să trăiască. Temei pentru o asemenea atitudine există încă de la începutul Noului Testament unde scrie că nu există iudeu, elin, roman ş.a.m.d., toţi sîntem egali. Deci ar exista un suport religios-filosofic pentru acest lucru. De asemenea din punct de vedere civic constituţional. Constituţia, legea fundamentală, nu facedeosebiri între categorii de cetăţeni cu drepturi mai multe decît ceilalţi. Întrebarea este dacă statul nostru actual român de azi face sau nu face acest lucru. Permite oamenilor în mod liber să-şi aleagă o anumită credinţă? În mod teoretic absolut sigur permite şi chiar, să zicem, laudă o asemenea atitudine. Din punct de vedere practic lucrurile nu se întîmplă aşa şi nu-i părerea numai a mea, toţi care au

vorbit pînă acuma au spus atîtea şi atîtea alte fapte adeveresc, nu toţi credincioşii, nu toţi cetăţenii din ţara asta se bucură de acelaşi tratament. Atîta vreme cît faţă de unii dintre cetăţeni există un anumit tratament favorabil, protector, ceilalţi se pot simţi pe drept mai puţin favorizaţi sau mai puţin îndreptăţiţi. Ce se întîmplă, părintele Marţian a spus că statul nu cunoaşte bine cultele. Din întîmplare eu sînt de părere şi cred că le cunoaşte foarte bine, şi cred că s-a aliat cu aceea care pot să-l ajute mai mult în menţinerea în continuare a puterii actuale. Şi cine poate să fie asta decît biserica majoritară, prin numărul predominant pe care îl are. Notez că după părerea mea adjectivul de „predominant", de „naţională" şi altele care ar veni să sublinieze o anumită diferenţă între culte, consider că sînt periculoase. De ce nu poate să facă actuala putere un alt demers? Pentru că structural, ideologic are o altă formaţie. Are o formaţiei, după părerea mea, retrogradă, depăşită şi de neunire, de neaderare în mod sincer la valorile Uniunii Europene. Ea mai are anumite lucruri din trecut peste care nu poate să treacă şi dacă trebuie să treacă trece numai împinsă de la spate, trece numai cu forţa. Ori acesta este un lucru dăunător integrării noastre. Interesul imediat al puterii este menţinerea în continuare a puterii. Biserica Ortodoxă prin privilegiile care le primeşte de la statul român, prin fel şi fel de înlesniri este aliata lui, să zicem, firească. Firească pînă la un punct şi colaborarea merge foarte bine. Eu regret acest lucru pentru că pe termen lung interesele atît a statului, cît şi a Bisericii Ortodoxe sînt altele, şi de aceea cred că concluziile care le vom trage la acest mic forum ar fi importante să se audă şi mai sus şi să se încerce anumite restructurări a concepţiei, a metodelor şi a modului în care este privită această situaţie. Mie îmi pare rău că trebuie să spun, şi nu vreau să fie interpretat ca o jignire, nici cea mai mică intenţie de a face acest lucru faţă de Biserica Ortodoxă, da prea mulţi prelaţi, prea mulţi preoţi sînt implicaţi în politica actualei puteri şi o sprijină. Am asistat aici în vecini, la Ciucea, la nişte alegeri, unde din doi preoţi unul este viceprimar PSD şi unul este consilier PSD. Deci prea apropiate legături ca să nu fie în detrimetrul celorlalţi, care poate nu au asemenea privilegii, nu au asemenea acces la beneficiile care momentan poate să le dea puterea actuală. Şi aş mai vra să spun un lucru. Ar trebui să încercăm şi ce facem azi pe această linie, să încercăm să deschidem ochii lumii să vadă care este realitatea, care sînt adevăratele interese pe termen lung, al nostru în general, şi dacă nu spun ceva aparent dăunător, să fim monitorizaţi, ţara noastră să fie monitorizată de cum duce la îndeplinire aceste lucruri, de cum traduce în viaţă ceea ce în afară se declară cu atîta uşurinţă şi cu atîta entuziasm. Deci să se vadă în viaţa celorlalte culte că sînt într-adevăr egale cu Biserica Ortodoxă şi interesel lor, drepturile lor sînt respectate.

Smaranda Enache: Aş face doar o simplă paranteză pentru a avea o imagine luminoasă în faţa noastră. Am petrecut doi ani şi jumătate într-o ţară în care peste 96% din populaţie era luterană – Finlanda – şi doar o proporţie de 1%, mai puţin

de 1% erau ortodocşi. Cu prilejul zilei naţionale a Finlandei, preşedinta Finlandei se ducea întîi la slujba ortodoxă a minorităţii ortodoxe de sub 1% şi pe urmă se ducea la Catedrala luterană pentru slujba respectivă. Deci şi gesturile vorbesc uneori despre relaţie.

Doinea Cornea: S-a vorbit foarte mult, aproape toată lumea a subliniat relaţiile oculte care există între statul actual şi Biserica Ortodoxă. Nu sînt relaţii transparente nici din punct de vedere financiar, nici din antrenarea bisericii în anumite manifestări politice sau cu substrat politic şi relaţia vicioasă, defectuoasă a Bisericii Ortodoxe majoritare faţă de alte culte. În primul rînd faţă de biserica Greco-Catolică. M-am gîndit de unde ar putea veni aceste relaţii vicioase? Nu am studiat foarte mult relaţia bisericilor cu statul de-a lungul secolelor, dar cred că există o cauză profundă. Ar fi foarte interesant de făcut un studiu asupra acestei teme, pentru că nu răsare nimic aşa spontan. Aşa cît ţin minte din ce mi se povestea cînd eram copil şi ce am intuit eu însămi, cred că în perioada interbelică, deşi Biserica Ortodoxă a jucat un rol important şi în Consiliul de Coroană – dar era un rol de înţelept, de sfătuitor –, cred că aceleaşi relaţii erau şi pe vremea domnitorului Carol I, dar ceea ce am tăit după instalarea comunismului Biserica Ortodoxă a trăit o adevărată dramă. Ca toate instituţiile democratice care existau înainte şi Biserica Ortodoxă a fost decapitată. Au murit şi episcopi ortodocşi care nu au acceptat să supună Biserica statului comunist în perioada, să zicem '46, '47, '48. Personal cunosc un caz aici în Cluj. Rectorul Teologiei Ortodoxe, părintele Munteanu care nu a vrut să facă un catehism aşa cum îi comandau. Şi a fost întemniţat şi a murit în închisoare. După instalarea comunismului aici în anii '50, Biserica Ortodoxă adevărată a murit. Instituţia care a apărut a fost o unealtă a statului comunist. Ceea ce trăim astăzi şi intoleranţa Bisericii Ortodoxe faţă de anumite probleme fie de interes european, fie de interes al celorlalte culte, un fel de egoism şi intoleranţă se datorează acestei drame pe care a suferit-o însăşi Biserica Ortodoxă, privată de elementele cele mai curate care şi-au dat viaţa pentru această instituţie. Ca să supravieţuiască. Dar nu a supravieţuit. Asta e unul din aspectele pe care vreau să le subliniez. În concluzie, din motive fie de frustrare, fie psihologice, Biserica Ortodoxă a devenit oarecum în condiţii de libertate a cincea putere în stat, pentru că există interese comune care leagă cele două instituţii. Pe de o parte, statul cu cele trei puteri ale sale care nu sînt separate şi Biserica Ortodoxă care e protejată. Nu cunosc exact această relaţie pentru că nu este dată în vileag. Ştiu doar atît că în campaniile electorale preoţii ortodocşi spuneau sătenilor cu cine să voteze. E intolerabil. Astăzi biserica din sentimente de frustrare sau de putere a devenit a cincea putere în stat. Nedreaptă. Scopul ar trebui să fie tocmai educarea noastră, convingerea noastră de a reveni la – eu le zic – virtuţile creştine. Cum să practicăm credinţa, cum să ajungem la ea? Speranţa, iubirea, curajul, simţul dreptăţii. Şi m-aş mai lega de un lucru în legătură cu statul: statul are o obligaţie

de a proteja monumentele. Îmi aduc aminte de un monument foarte important pentru noi în Transilvania, unde noi nu aveam voie să construim biserici de piatră. A fost dărîmat acest monument din Valea Izei. Prima biserică de piatră pe care Imperiul Austro-Ungar l-a îngăduit românilor să-l ridice. Această biserică nu aparţine numai greco-catolicilor. Vă aparţine şi dumneavoastră, este a neamului. După cum şi martirii noştri, episcopii noştri, episcopii care au murit în închisori sînt şi ai dumneavoastră, ai neamului, şi sînt ceea ce ne salvează demnitatea. Aşa cum eu preţuiesc oamenii, ortodocşi, preoţi, episcopi care au murit în închisori şi spun că nu sînt numai ai ortodocşilor, sînt şi ai mei, pentru că au reprezentat demnitatea neamului. Iată ar fi o cale de împăcare, de convieţuire. Să ne respectăm trecutul, meritele din trecut. Şi să ne ajutăm să ne croim împreună calea spre viitor. Dar nu prin intoleranţă.

Radu Preda: Mă bucur foarte mult să am ocazia să reprezint aici incriminata şi să încerc să joc un rol destul de incomod de a o apăra în ideea în care această incriminată ar poseda o personalitate juridică şi una fizică de aşa manieră încît să poţi pune degetul pe păcatele ei şi eventual să o ajuţi să se vindece. Ori ceea ce a fost citat aici deseori într-un registru emoţional şi ştiinţific, acoperă cam toate care se pot pune pe seama unei instituţii de la negativ pînă la catrastrofal. Acest corp, această instituţie este o realitate socială cu capilarităţi mult mai vaste care e bine să le luăm în seamă aşa cum sînt ele pentru a nu fi ispitiţi să vorbim despre o fantomă.

Aş începe aşadar prin a răsturna puţin logica enunţată şi în debutul studiului colegei Bulai, dar şi în comentariul preşedintei de forum şi anume, că odată cu integrarea europeană, Biserica Ortodoxă Română s-ar teme de o periferizare, pentru că ar înceta să mai fie o biserică majoritară şi ar deveni una minoritară. Biserică minoritară şi majoritară sînt două realităţi care ele însele pot explica foarte bine tensiunea de altminteri pozitivă a acestei discuţii, însă nu văd unde am putea să identificăm această frică de periferie atîta vreme cît statutul de biserică majoritară, numeric vorbind, matematic vorbind, nu se pierde prin înglobarea într-o structură politică unde ţările în sine îşi păstrează, oricît am vrea, ori dimpotrivă, tocmai pentru că vrem, îşi păstrează fizionomia. Pericolul ar veni din momentul în care, să zicem, începînd cu 2007 ortodocşii ar fugi din biserici de le-ar sări scîntei din călcîi, atunci într-adevăr am avea o problemă care priveşte însă mai puţin Europa, cît pastoraţia unei biserici care fiind mare, are şi tentaţiile majorităţii, adică o misiune mai slabă, se culcă pe o ureche, pentru că sondajele sînt bune ş.a.m.d. Aşadar eu nu aş vedea sub termenii aceştia prezenţa Bisericii Ortodoxe în Europa de mîine. Ca fiind o problemă a periferiei care s-ar datora pierderii statutului de biserică majoritară. Ea rămîne majoritară pînă în momentul în care în mod efectiv datele sociologiei sau de altă natură ar demonstra contrariul. Altă problemă însă se pune mult mai realist. Care va fi dialogul acestei majorităţi cu majorităţile noi cu care se va confrunta în Europa unificată de mîine. Şi aici vreau să vă aduc în

atenție două realități. Pe de o parte, Biserica Ortodoxă în general în Europa nu este o *rara avis*. Și pentru a vă da un exemplu cantitativ, numai în Germania Biserica Ortodoxă reprezintă a treia mare confesiune creștină după cea evanghelică și cea catolică cu peste 1.000.000 de credincioși. Și unde din cele 16 biserici ortodoxe recunoscute, opt au deja statutul de părți ale dreptului public. Adică sînt recunoscute de către statul german ca parteneri de dialog social. Mai puneți la aceasta o capacitate foarte intensă a comunității ortodoxe de toate limbile și toate jurisdicțiile canonice care acoperă de la Atlantic și pînă la Praga mai toate orașele mari ale Europei și aveți o hartă a prezenței ortodoxe în Europa care pune problema ortodoxiei și a integrării europene în cu totul altă lumină.

O a doua observației pe care aș vrea să o fac este acea că Biserica Ortodoxă, în ceea ce privește relațiile ei cu alte tipuri de majorități confesionale, nu datează de ieri de azi. Din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Române – și ați pomenit de perioada interbelică – noi sîntem membri de peste 30 de ani în Conferința Europeană a Bisericilor, care este o asociație la nivel european cu 120 de membri, și care de peste trei decenii nu face altceva decît să militeze într-o manieră specifică bisericilor pentru unitatea spirituală a continentului. Iată așadar un rol pe care nici o sociologie de pînă acum – dovadă că informațiile sînt parțiale și asta este vina noastră, pentru că nu știm să ne prezentăm bruma de bunătate, elementele pozitive – nu l-a remarcat. E o chestiune de lobby pe care va trebui să o învățăm cît mai repede cu putință dacă nu vrem să fim cu adevărat la periferia informației, că cine nu este în fluxul informațional, care va să zică, cu o vorbă a lui Caragiale, nu există. Așadar, aș vrea să reținaceste două elemente. Prezența Bisericii Ortodoxe Române nu este exotică, pe de altă parte prezența noastră în Conferința Europeană a Bisericilor este o realitate care se traduce printr-un dialog intens cu celelalte biserici majoritare, în speță cu cea catolică și cea evanghelică.

Acuma cît privește relația cu statul. Aici eu sînt de părere că într-adevăr sînt elemente cu adevărat oculte, dar nu din datele propriu-zise se poate deduce dimensiunea ocultă a acestor relații, ci mai degrabă dintr-o anumită mentalitate a clasei noastre politice care înțelege să-și aservească cam tot ceea ce mișcă din punct de vedere propagandistic. Eu personal am și scris împotriva fariseismului de partid și de stat în ceea ce privește prezența oamenilor politici la slujbe. Sînt oripilat, ca ortodox și creștin în primul rînd, de această paradă care reprezintă luarea numelui lui Dumnezeu în deșert, de aceea și vă rog să rețineți acest detaliu, în cuprinsul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului care cuprinde județele Cluj și Bistrița-Năsăud, din porunca expresă a arhiepiscopului Bartolomeu Anania nici un om politic nu are voie să vorbească la hramuri. O singură dată, și pentru că ați făcut apologia regimului fără prihană a domnului Contantinescu, o singură frază la Nicula, în calitate de președinte, cînd a citit decretul de numire a arhiepiscopului vicar Vasile Fluieraș, dar doar atunci, pentru că era de față și oricum cineva trebuia

să citească decretul. Şi a fost cel mai simplu să citească chiar autorul decretului. Dar în rest, oricine vine de pildă la Nicula, nu ia cuvîntul. Asta spre stupoarea şi spre uimirea oamenilor politici care sînt obişnuiţi în alte eparhii şi cu prilejuri similare să ia cuvîntul. O să vedeţi anul viitor la Putna cum se vor întrece în a-l lăuda pe Ştefan cel Mare oamenii politici. Aşadar şi pe noi ne oripilează această demagogie. Dar, pe de altă parte eu am în vedere faptul care şi aici a reieşit foarte limpede, că există o mentalitate a minoritarului pe care, iertaţi-mă, trebuie să o identificăm ca atare şi pe care trebuie să o tratăm cu înţelegerea de rigoare. De aceea multe dintre acuzele pe care le aud la adresa Bisericii Ortodoxe Române, nu pentru că aş apăra-o în bloc, ar fi o fantomă dacă aş apăra-o în bloc, pentru că este un corp social mult mai vast decît un simplu nume, cînd aud astfel de acuzaţii iau seama şi de existenţa unui fond emoţional care poate fi decriptat printre altele prin această existenţă a minorităţilor care au o mentalitate diversă. Eu însumi am trăit ani de zile în Occident într-o minoritate ortodoxă într-o majoritate catolică şi protestantă şi înţeleg o parte din resorturile acestea mentale. Dar faptul că minoritatea aşteaptă ca majoritatea să facă primul pas, şi faptul că acuză majoritatea de relaţii oculte cu statul, mi se pare nedrept. Pentru că, iertaţi-mă, dacă luaţi datele concrete ale problemei veţi vedea că majoritatea cîştigurilor pe care şi le-a adjudecat majoritate au fost şi în favoarea minorităţilor. Fie că este vorba de salarizarea clerului, fie că este vorba de introducerea religiei în şcoală, fie că este vorba de asistenţa în armată sau penitenciare, tot ceea ce a negociat pentru sine Biserica Ortodoxă Română, a negociat în aşa manieră încît de beneficiile acestei negocieri s-au bucurat şi se bucură, slavă Domnului, şi cultele minoritare. Unde relaţia Bisricii Ortodoxe cu statul pare ocultă este, bineînţeles, tot la nivel simbolic. Cum am spus, prezenţa politicienilor, prezenţa în presă, la 1 Decembrie la Alba-Iulia ş.a.m.d. Dar la nivel financiar veţi vedea că nu este chiar aşa. Şi pentru a vă da un exemplu foarte evident, Arhiepiscopia Clujului în anul care s-a încheiat a depus mai multe proiecte la organizaţiile statului care sînt abilitate să sprijine astfel de proiecte şi dintr-un total de o anumită sumă a primit nici măcar 1%. Şi ca răspuns la acest mod de abordare a problemelor noastre printre care unele de urgenţă socială, fiind şi o policlinică aici în Cluj care tratează 5.000 de pacienţi pe an, avem şi o şcoală pentru copiii cu abandon şcolar, avem şi un azil pentru bătrîni la Mociu, pentru sprijinirea acestor proiecte sociale, iar nu pentru înfrumuseţarea Catedralei – că asta o facem din fonduri proprii –, aşadar pentru aceste proiecte s-a primit nici măcar 1%. Şi atitudinea noastră a fost, cum n-o să vă vină să credeţi, foarte neortodoxă în viziunea respectivă, în sensul că am trimis banii înapoi arătînd că există şi o faţă demnă a ortodoxiei şi nu doar cea care spune săru' mîna conaşului şi speră că şi pe viitor conaşu va catadicsi să-i mai dea cîte ceva din pungă. Aşadar, eu zic că apelul meu în încheiere, pentru a nu fi mai lung decît e cazul, ar fi la nuanţă. Dar a fi biserică majoritară nu este tot timpul un avantaj, este şi o cruce. Şi

asta au cunoscut-o toate religiile majoritare. E de ajuns să mă gîndesc la bisericile catolică şi evanghelică în timpul celui de-al treilea Reich, este suficient să mă gîndesc la biserica catolică din Croaţia în timpul lui Tito, e suficient să mă gîndesc la biserica poloneză catolică pe parcursul succesivelor separări şi împărţiri ale Poloniei între puterile europene. Aşadar peste tot pisica moartă pute, nu numai în curte la ortodocşi.

Smaranda Enache: Mulţumim.

Ulrich Bürger: Am de fapt trei întrebări. Prima este că anul trecut la Nicula au fost 500 de ani de aniversare a mănăstirii şi acolo partidul de guvernămînt a răspîndit icoane. Asta s-a făcut cu aprobarea Patriarhiei sau patriarhul a protestat?

Radu Preda: Noi am făcut un comunicat de presă la epoca acea şi am trimis inclusiv preşedintele filialei judeţene a PSD un protest din acest punct de vedere arătînd că un hram nu poate fi subminat fără acordul celui ce organizează şi transformat într-o manifestare electorală. Din acest punct de vedere PSD-ul, ca şi orice alt partid de pînă acuma, a arătat o gravă lipsă de sensibilitate faţă de momentele de masă, înţelegîndu-le doar ca modalităţi de manifestare politică. Şi asta nu numai PSD-ul a făcut-o. Şi PUNR şi CD, adică eu acuma n-am nici un fel de opţiune fixă, dar vreau să spun că acest mod de a trata un moment masiv numeric, vorbind de unul cauzat de o pricină religioasă, de a-l transforma într-o tribună electorală, ispitei acesteia nu mai rezistă nici un partid oricît de democrat ar fi or creştin declarat ar fi.

Ulrich Bürger: După 21-22 decembrie Patriarhul i-a condamnat pe cei care au făcut tulburări la Timişoara. Eu nu înţeleg de ce oameni care au susţinut regimul lui Ceauşescu, mai sînt în funcţie la biserică.

Radu Preda: Este o neînţelegere care se întîlneşte cu neînţelegerea mea, dar asta e altă problemă. Aş vrea însă, pentru echilibrul informaţiei Dumneavoastră şi a celor care participă la această masă rotundă să aduc un element. Există un foarte bogat – şi noi avem aici la porţile Levantului o înclinaţie narcotico-mitică de aşa manieră încît Călinescu identifica, nu întîmplător, onirismul ca fiind filonul literaturii române – o tendinţă mitizantă. Unul dintre miturile regimului comunist în ceea ce priveşte Biserica Ortodoxă Română a fost că Patriarhul ar fi trimis o telegramă expresă lui Ceauşescu prin care şi-ar fi reafirmat vechea lui adeziune la Partidul Comunist şi la politica acestuia, şi ar fi condamnat, în consecinţă, pe cei care la Timişoara sau la Bucureşti îşi manifestau dezacordul. Aş vrea să vă precizez, nu pentru a-l disculpa pe Prea Fericitul, ci pentru a avea o imagine corectă, aşa cum şi doamna Cornea, cu noblеţea care o caracterizează, a ştiut să precizeze că au existat şi martiri ortodocşi, aş vrea ca în virtutea acestui drept al dumneavoastră la corecta informare să precizez faptul că acea telegramă nu era nimic altceva decît obişnuitele telegrame pe care toţi liderii religioşi le trimiteau la sfîrşit de decembrie pentru a fi publicate în ziarele de mare tiraj cu ocazia încheierii anului

şi, mă rog, cu ocazia Anului Nou. Aşadar telegrama patriarhului respectiv nu exista în forma pe care noi tot o pomenim de fapt, că de citat nu am văzut-o citată de nimeni, aşa cum nu am văzut citate de nimeni declaraţia Sinodului din februarie '90 cînd şi-a asumat vina de a fi colaborat de o manieră tacită, directă sau indirectă, cu regimul comunist. Şi mi se par totuşi nişte gesturi bune. Adică măcar odată în viaţă Sinodul a fost lucid. Măcar pentru acest moment de luciditate e bine să-l încurajăm, să-i readucem aminte măcar ca să-şi dea seama că trebuie să fie în continuare atît de lucid. Eu cred că societatea civilă nu trebuie să aibă rolul unei muşte ţeţe, iertaţi-mi acuma comparaţia, metafora dar luaţi-o ca atare, care să împungă elefantul mereu, să-l enerveze şi să se mire că suportă consecinţele unei mişcări neelegante şi necoreografice, ci să aibă şi rolul acelei păsări foarte frumoase, nu ştiu cum se cheamă, cu un cioc lung care scoate resturile din gura crocodilului, astfel încît umanizează monstrul. Eu zic, că din acest punct de vedere e bine să ajutăm instituţiile mamut şi să le virusăm nu numai atacîndu-le permanent, ci să le şi încurajăm în momentele lor de normalitate dacă vreţi. De aceea îmi pare foarte rău să găsesc permanent această referinţă la scrisoarea patriarhului, dar nu o văd niciunde citată pentru că pur şi simplu nu există, iar pe de altă parte, acel document din februarie '90 al Sinodului, singurul document de o demnitate fără cusur iarăşi nu este luat în seamă, şi atunci normal că imaginile şi miturile noastre balcanice conturează mai departe imaginea şi provoacă. Şi un corp eclezial are nişte legi ale răspunsului mai compelexe decît un corp social mai restrîns.

Ulrich Bürger: A treia întrebare este următoarea. Nu ştiu dacă Biserica Ortodoxă, şi eu respect biserica ca o instituţie în stat care are un cuvînt de spus, dacă Biserica Ortodoxă cîteodată a cerut de la stat predarea arhivelor fostei Securităţi. Şi de ce nu a cerut, dacă nu a cerut?

Radu Preda: Acuma şi eu personal am pus problema asta în revista eparhială şi în alte studii şi mi-am dat seama că nu poţi să ceri din partea, de pildă, a unor episcopi care sînt de o manieră evidentă implicaţi în structura, cel puţin demagogică a vechiului regim, să-şi ceară ei înşişi ghilotina livrată la poartă. Nu văd logica.

Doamnă Cornea şi iubiţi participanţi, există o tendinţă tot pur românească – scuzaţi-mă că cad în astfel de platitutidini, dar platitudinile ascund de multe ori mult adevăr – angelizantă. Pe cît de evident este noroiul social în care trăim, pe atît sîntem de angelizanţi. Şi de aceea nu găsim calea de mijloc. Ori calea de mijloc în politică se cheamă realism. Ori aceşti oameni sînt realişti pentru că sînt oameni de putere care nu ar face nimic, ar schimba inclusiv Biblia, ca să rămînă încă un mandat în scaun, la o adică şi-ar face operaţie de înfrumuseţare ca să nu arate de 75 de ani, ca să-şi dea demisia în faţa Papei. Astfel de oameni există şi în ortodoxie şi, vă rog să-i acceptaţi ca atare. Problema îi alta însă. Nu că nu avem atît de mulţi angelici cît ar trebui să fie, pentru că nu avem nici în altă parte. Problema este una de sistem. În momentul în care într-o ţară preşedintele României,

el însuşi, nu-şi retrage propria candidatură cînd se ştie foarte clar ce a făcut, cînd corpul diplomatic – şi doamna Enache este martoră – este în proporţie de peste jumătate virusat de o mentalitate cadristă şi care nu face nici un serviciu acestei ţări, în condiţiile în care noi am ajuns la un pact social iar un proces al comunismului s-a făcut, iertaţi-mă, doar dintr-o perspectivă partinică, pentru că dacă *Memorialul durerii* şi toate celelalte s-ar fi promovat pe piaţa mentală românească scutite de etichete confesionalizante şi partinice, eu cred că un proces real al comunismului ar fi avut loc. Ori aşa, procesul comunismului a devenit problema societăţii civile care este o minoritate şi a devenit problema PNŢ-ului. Şi aici, iertaţi-mă, biserica clar majoritară nu a contribuit cu nimic şi nu a avut oamenii ei să contribuie la un proces al comunismului. Dar trebuie să luăm lucrurile aşa cum sînt. Eu nu apăr, eu doar descriu. Şi acest fapt trebuie să-l avem permanent în vedere cînd acuzăm. De aceea confesionalizarea şi politizarea procesului comunismului au fost cei doi viruşi care – că-mi daţi sau nu dreptate – au compomis ireparabil acest proiect. Aşa încît circul cu nu-i dosarul, ia dosarul de după aceea e o consecinţă malignă a începutului acesta de proces. Îmi pare foarte rău, dar eu sufăr la fel de mult ca şi dumnevoastră, şi la o adică aş zice ca toţi cei care au fost colaboratori în biserică să se ducă la mănăstire. Problema e că s-ar umple mănăstirile. Nu, da dincolo de glumă, problema asta este una de sistem. De aceea, haideţi să vedem colaborarea bisericii cu statul, cu regimul, în context social românesc complet. Să vdem şi să-i luăm şi pe cei de la greco-catolici, să vedem episcopii dubli, cei care au făcut jocul puterii, i-au spionat pe adevăraţii martiri, care i-au turnat la poliţie. Haideţi să vedem de o manieră echilibrată.

Smaranda Enache: Discuţia este foarte bogată. Eu mă găsesc în situaţia realmente dificilă de a putea trage concluzii. Nu putem să pierdem din vedere chestiunea pe care ni le-am fixat ca temă: relaţia stat-biserică. Trebuie să ne gîndim la 2007. Analiza scoasă din context este riscantă, iar noi analizăm o situaţie românească aşa cum este ea. Nu putem să o analizăm în afara procesului de integrare europeană în care ne găsim, şi foarte mulţi din liderii de opinie a acestei ţări susţin că integrarea va fi posibilă în 2007. Dacă privim relaţia dintre stat şi biserică cum se prezintă ea astăzi – spun biserică la singular, permiteţi-mi totuşi, pentru că nu este vorba de relaţiile dintre biserici încă, ci este vorba mai degrabă de relaţie între stat şi Biserica Ortodoxă Română – aceasta ridică nişte semne de întrebare. Ea nu pare să semene cu standardele de transparenţă, de responsabilitate, de echidistanţă şi neutralitate din celelalte state. Nu vorbim de legitimitatea bisericii pe care cu toţii o înţelegem, nu vorbim de egalitatea între biserici pe care de asemenea o înţelegem, ci vorbim de fenomene care fie sînt induse de persoane, fie că sînt induse de instituţii, dar în momentul de faţă, în forma în care se manifestă constituie obstacole ale integrării. În situaţia în care mai mult de 70% din români doresc integrarea europeană trebuie să abordăm şi această problemă a relaţiei stat-

biserică pentru a ne putea pregăti şi din acest punct de vedere pentru integrarea europeană. Deci plecăm de la premisa că toţi din jurul acestei mese vrem integrarea europeană. Trebuie să vedem ce trebuie să se schimbe pentru a fi calificaţi.

Alexandru Vlad: Se face că trăiesc într-un sat o parte din zilele mele şi văd comunitatea locală relativ închisă, solidară în cele ale vieţii şi morţii, ce probleme are. Şi cum spunea antevorbitorul meu că trebuie să vorbim cu realism, că există o mentalitate a minoritarului, mi-ar place să existe şi una a majoritarului care să se considere gazdă. Şi ca orice gazdă să fie darnică şi politicoasă, cum ştim că a fost românul dintotdeauna. Deci, am înţeles că vizita Papei Ioan Paul al II-lea a fost negociată cu mult realism de Biserică. N-am citit asta în presă, mi-ar fi plăcut să văd asta în presă, să existe destulă străvezime. Am citit în memoriile unui purtător de cuvînt care nu-mi vine să cred că crează legende. Cu acelaşi realism cu care biserica şi-a negociat un punct care o interesa şi statul la rîndul lui poate să negocieze cu biserica. Propunerea mea este ca în fiecare sat, în această mică comunitate rurală, să se termine războiul rece. Preotul care este majoritar acolo, indiferent care este el, să ştie că ceilalţi sînt amicii şi tovarăşii lui cu care pot face planuri, cînd vine un belgian cu bani, cu idei, ei împreună trebuie să facă acest lucru. Asta nu se întîmplă aproape în niciun sat. Preotul este terorizat că gestul lui normal de bunăvoinţă va fi rău privit la centru sau mai sus. El promite în faţa oamenilor, zice şi pe urmă se ascunde. Deci, statul ar putea să comunice că este în interesul lui, ca în comunităţi să existe pace şi linişte. Să comunice odată cu banii pe care-i dă, că acest război trebuie să se termine, iar ceilalţi sînt colegii pentru viaţa socială a comunităţii, că nu-i vorba de o vînătoare de enoriaşi. Vorbesc de satele în care nu există conflicte pentru lăcaşurile de cult. Acelea sînt altceva, dar în fiecare sat există această mentalitate pe care statul o poate corecta chiar cu banii pe care-i dă. Poate trimiţînd nişte inspectori, oricum spunînd preotului că este în interesul lui, al statului că în aceste mici comunităţi să existe o schimbare benefică de mentalitate. Statul dă banii, pune şi-o condiţie.

Ioan Mureşan: După părerea mea problema relaţiei bisericii cu statul comunist s-a dezbătut şi s-a răsdezbătut cu arhivele Securităţii. Dacă e bine sau nu cu înţeparea mamutului, care s-a înţepat foarte bine în Germania şi n-a crăpat nici ţînţarul şi nici mamutul, şi în Bulgaria s-a făcut mai mult. Marius Oprea, care a fost cu cîteva zile în urmă aici, ne spunea că este mai uşor de obţinut dosarul Pacepa din Germania, de la STASI i-au trimis tot, ba mai mult fără să plătească 100 de file, numai restul, pe cînd la noi nu se poate obţine nimica, dar asta nu este problema bisericii. Eu cred că problema integrării noastre în Europa în ceea ce priveşte instituţiile bisericeşti şi instituţia bisericească majoritară, Biserica Ortodoxă, ţine de un reper fundamental al civilizaţiei europene şi anume, de raportul cu proprietatea. Or, aici cred eu că biserica majoritară nu are tocmai o relaţie bine armonizată cu legislaţia europeană şi nici cu legislaţia ţării chiar, cu legislaţia

României. În momentul în care Biserica Ortodoxă Română vrea să-şi impună dreptul canonic peste legislaţia ţării, în care dreptul canonic să aibă prioritate faţă de legislaţia ţării, nu mai poate să fie o ţară europeană. Deci cînd e vorba de biserici, ele au alte cadre juridice de retrocedare, şi ele nu pot fi retrocedate pentru că se invocă dialogul care este purtat în termeni de drept canonic. Ori în orice ţară europeană legislaţia acelei ţări primează asupra tuturor drepturilor particulare. La noi nu. Sigur că şi asta poate fi nuanţată, că bisericile aparţin comunităţii, că comunitatea nici măcar acolo unde erau două lăcaşuri de rugăciune, nu a fost dată una celor care aveau acte de proprietate pe ea. Cunosc cazuri în care o biserică care era pe cale să fie retrocedată a fost înconjurată cu zid şi a fost demolată. Relaţia cu proprietatea cred că este una la care comunitatea ţine foarte mult. Nu sînt peste tot la fel lucrurile. De exemplu în Banat, lucrurile s-au rezolvat la modul cel mai european, cel mai civilizat, cel mai elegant; pe cînd în zona noastră a Clujului, a Maramureşului, tensiunile sînt foarte mari. În rest Biserica Ortodoxă poate să facă toate bunele declaraţii, dar este o chestiune care se vede cu ochiul liber: raportul defectuos cu proprietatea.

Ulrich Bürger: Eu pot să-mi exprim dorinţele dintr-o altă perspectivă. Eu sînt deja cetăţeanul unui stat care este membru în Uniunea Europeană. Eu aştept de la ţările care vor să intre în Uniunea Europeană să-şi trateze trecutul aşa cum trebuie, să scoată adevărul la lumină. Şi oricine este la putere, nu contează pentru mine atîta vreme cît trecutul este tratat în mod cinstit. Cei care doresc să devină membri UE trebuie să accepte anumite proceduri, şi pentru mine contează foarte mult dacă oamenii sînt cinstiţi cu trecutul de dinainte de '89. Am şi o altă întrebare către reprezentanţii bisericilor aflaţi aici: a fost întotdeauna o problemă mai ales pentru Rusia şi pentru România cînd vin străinii să-şi cumpere pămînt. Şi mulţi oameni au spus că nu se poate vinde pămîntul nostru sfînt către străini. Dar în Uniunea Europeană există o piaţă imobiliară liberă. Şi aş vrea să ştiu dacă reprezentanţii cultelor acceptă toate condiţiile Uniunii Europene. Şi în Uniunii Europene s-a discutat acest aspect pentru că foarte mulţi germani îşi cumpără pămînt în Silezia.

Radu Preda: Vroiam numai să repunctez, aşa cu insistenţă şi cu fraternitate, faptul că serenitatea de care vorbea şi domnul Mureşan şi pledoaria pentru valorile şi virtuţile comune la care făcea referiri doamna Cornea nu sînt atît de îndepărtate cît ni se par, dar în acelaşi timp presupun elaborarea unor tehnici, dacă vreţi, de o manieră foarte prozaică pe care trebuie să ni le însuşim. Iar o caracteristică generală a societăţii noastre româneşti – şi profit de ocazie că mă aflu la o manifestare organizată de societatea civilă – este lipsa culturii dialogului. Această cultură a dialogului ori neputinţă comunicaţională, se cam vede în toate. De la lipsa unei deontologii jurinalistice care în conflictul ortodox – greco-catolic de multe ori am sesizat acest lucru, asta fără să acuz sau să judec pe nimeni, că s-a cerut în mod

predominant părerea doar a unei părți. Aşa cum într-un *talk-show* la televiziune părțile nu sînt egal moderate, aşa cum într-o coaliției de guvernămînt miniştrii preferă să dialogheze între ei prin intermediul presei, iar nu în interior. Fie că luăm exemple majore, fie minore, acelaşi deficit comunicațional îl identificăm pe toată scala realităților sociale româneşti de astăzi. Iar la nivel eclezial acest lucru mi se pare cu atît mai grav cu cît, dacă a existat ceva bun în perioada pre-'89 pentru cultele din România a fost existența acelor conferințe interconfesionale cu caracter teologic care aveau două părți evident distincte: o parte ideologică, de aplauze şi de citate din Ceauşescu şi o parte evident clar teoleogică, unde se discutau teme ca: Sfînta Scriptură ca bază pentru toate confesiunile, „Sfintele Taine", „Ecumenismul" ş.a.m.d. Ori după '89, ceea ce constat ca teolog şi om al bisericii, este absența unui forum permanent de dialog al cultelor între ele. Singura formă de dialog între culte care a existat pînă acuma au fost acele mese rotunde cu capete de obicei pătrate, iertați-mă, de la Secretariatul de Stat pentru Culte în marginea proiectului de altminteri avortat al Legii cultelor. Şi care nu a reuşit decît să pună în evidență şi mai mult unghiurile, colțurile, asperitățile, neajungîndu-se nici pe departe la un numitor comun în cea ce priveşte lobbyul comun al bisericilor pentru o lege a voluntariatului. Cultele nu au reuşit în atîta vreme să-şi impună în punct comun pentru o Lege a sponsorizării şi a mecenatului care să asigure, de pildă, inițiativelor culturale şi sociale ale bisericilor şi cultelor un sprijin legal astfel încît să nu fim acuzați unii de alții ori că noi primim bani într-o manieră ocultă de la stat, ori că Dumneavoastră ori mai ştiu eu cine primeşte bani de la americani, olandezi, norvegieni. În al treilea rînd nu s-a format un front comun de aşa manieră încît problemele grave ale societății – pentru că problema prostituției, a traficului de droguri nu este numai problema bisericii majoritare, sau problema copiilor străzii cu atît mai puțin – aşa încît pe scurt, ceea ce mi-aş dori ar fi ca cel puțin unul dintre impulsurile care să se desprindă, să pornească de la această întîlnire de la Cluj, mi-aş dori să fie acest apel către culte de a permanentiza un forum de dialog permanent. Pentru că fără acest forum de dialog vorbim împreună şi ne înțelegem separat, şi reiterăm de o manieră vinovată în plină libertate, reiterăm şi chiar prelungim suspiciuni care, iertați-mă, de multe ori sînt exagerări ale mentalului colectiv, dar prea puțin au bază în realitate. Şi de aceea pentru a reveni, pentru a fi cu atît mai apropiați de Dumnezeu, trebuie să fim cu atît mai apropiați de oameni. Ori oamenii au alte preocupări decît certurile noastre. De aceea insist asupra acestui mod de dialog prin care inclusiv bisericile pot să arate societății româneşti că se poate dialoga fără riscul de a pierde identitatea, ca şi fără riscul de a jigni sau leza pe cineva.

Smaranda Enache: Mulțumesc. Avînd în vedere că Dumneavoastră veți pleca iar eu am, dimpreună cu alți colegi din socitetatea civilă, o experiență durearoasă de-a lungul a 13 ani de organizări de seminarii în care am avut de multe ori invitați care au sosit tîrziu şi au plecat devreme şi nu au ascultat, de fapt, mesajul acestei

întîlniri, eu nu vă voi transmite mesajul întîlnirii pentru că nu am fost mandatată, dar vă voi transmite mesajul a ceva ce este o parte din societatea civilă românească pe care doamna Bulai o invita să participe la o mediere între biserică şi stat, între Biserica Ortodoxă Română şi stat, o mediere pe care nici Biserica Ortodoxă Română, nici statul nu o simt necesară, drept care noi nu mediem neaveniţi, să zicem, dintr-un exces de zel într-o zonă în care nu am fost invitaţi. Dar pentru ca lucrurile să fie limpezi sentimentul nostru este că lucrurile se vor îndrepta. Dar pînă în 2007 cînd lucrurile se vor îndrepta se mai pot întîmpla cîteva ravagii. Deci problema amînării unei abordări serioase, neascunse în spatele politeţii a restituirii bunurilor Bisericii Greco-Catolice de către statul român nu trebuie amînată pînă în 2007, pentru că prelungirea acestei agonii a Bisericii Greco-Catolice ar putea să ne facă pe noi toţi, indiferent de religia noastră, dacă sîntem cetăţeni oneşti, să avem sentimentul că am participat împreună la prelungirea acelui gest pe care regimul comunist l-a declanşat de nimicire a acestei biserici, care şi-a permis să aibă o altă loialitate externă.

Noi credem că baza statului trebuie să fie Constituţia. Ea este votată şi respectată de noi toţi. Separarea puterilor în stat face ca ea să fie funcţională într-un stat de drept. Situaţia în care există vizibil, deci la nivel al evidenţei, o relaţie ne-neutră între stat şi biserica majoritară numeric ne îngrijorează. Noi nu atribuim bisericii majoritare vina principală al acestei relaţii distorsionate, noi considerăm că statul este în primul rînd de vină pentru lipsa sa de imparţialitate, pentru nerespectarea Constituţiei şi a angajamentelor sale internaţionale. Deci criticismul nostru nu se adresează Bisericii Ortodoxe Române sau altor biserici decît într-o a doua fază. Primul nostru interlocutor este statul căruia îi cerem neutralitate. În acelaşi timp cerem o sinceritate şi o consideraţie şi din partea BOR care nu poate să rămînă în această postură de a ne considera pe toţi ignoranţi şi pînă la urmă proşti. Pentru că ni se servesc pînă la urmă nişte stereotipuri pe care orice om care s-a pregătit în acest domeniu le poate respinge cu uşurinţă. Unul dintre aceste stereotipuri este că BOR nu are un program de misionariat, de expansiune. Ceea ce noi remarcăm este că în Transilvania există o deosebită înflorire a fenomenului monahal ortodox, inclusiv în zone locuite în proporţie de 80-90% de maghiari. Există un *pattern* care poate fi descris astfel: cineva merge într-o pădure, creapă un buştean, în acel buştean se vede o cruce. În urma comunicării acestui fenomen apar cîţiva oameni, se pun bazele unui schit, pe parcurs de doi ani au loc nişte donaţii misterioase şi în următorii doi ani se ridică o enormă aşezare monahală! Acest lucru se petrece, şi societatea civilă are datoria morală să analizeze acest fenomen în cifre şi bani. Există legea liberului acces la informaţii publice care ne permite acum să abordăm această chestiune şi să cerem statului toate cifrele legate de acest fenomen. În cazul în care fenomenul este natural şi această deosebită expansiune a fenomenului monahal în Transilvania este natural, este un fenomen

cerut de enoriaşi, atunci sîntem gata să susţinem această naturaleţe în faţa tuturor acelor care ar privi cu suspiciune fenomenul. În cazul în care nu este, trebuie oprit înainte de anul 2007.

Pe de altă parte, există problema religiei în şcoli. Nu voi invoca toate situaţiile mărunte, care nu sînt de loc mărunte pentru destinele individuale, în care unii tineri, copii sînt mai mult sau mai puţin obligaţi să participe la orele unui cult sau altuia căruia nu-i aparţin şi cărora li se refuză dorinţa lor de a nu participa la nici o oră religioasă pentru că, cu toată consideraţia pentru reprezentanţii cultelor, noi respectăm la fel de mult şi pe cei care sînt atei. Trebuie să ştiţi că în societate există şi atei, există şi agnostici, există tot felul de oameni. Chiar dacă le spunem: săracii de ei, ei există şi sînt legitimi. Dar marea noastră problemă este atunci cînd într-o instituţie şcolară întreprindem o vizită şi remarcăm existenţa unui laborator de educaţie religioasă care este puramente ortodox, care nu ţine cont de faptul că în şcoala respectivă predarea se petrece în două sau trei limbi, copiii aparţin de cinci-şase confesiuni. Reprezentarea egală şi neutră a confesiunilor în acest laborator este inexistentă şi avem deja o listă a acestui fenomen. Asemenea lucruri sînt probate, existente, nenumărate. Sîntem convinşi că, pe de altă parte, statul român şi Biserica Ortodoxă Română cunosc activitatea societăţii civile şi sînt în clar cu faptul că societatea civilă română este gata să facă propunerea pe care domnul doctor a menţionat-o, de monitorizare a României din punctul de vedere al respectării principiilor neutralităţii, egalităţii cultelor înainte de 2007. Pentru că acest 2007 ar putea să devină prin diverse întîmplări 2010 sau nu ştiu cît şi nu putem să prelungim această situaţia fără a crea în societatea românească noi inegalităţi. Sîntem convinşi, noi cei puţini, organizatorii acestui dialog, că nu se poate schimba situaţia printr-o relaţie de confruntare. Vă dau perfectă dreptate. E nevoie de mai multe forumuri, e nevoie de sinceritate, dar este nevoie odată pentru totdeauna, pentru numele lui Dumnezeu, ca şi statul român şi Biserica Ortodoxă Română să nu privească toată societatea română ca o adunare de persoane arierate mintal care nu pot vedea dincolo de cuvinte.

Trăim în epoca internetului, putem face calcule, investigaţii, există o legislaţie care ne permite. Dorim ca Biserica Ortodoxă Română ca şi toate celelalte să se dezvolte pe măsura dorinţei enoriaşilor săi. Nu dorim ca acei credincioşi din România care sînt aparţinătorii altor culte să contribuie peste voinţa lor personală din taxele şi impozitele lor pentru creşterea unui cult căruia nu-i aparţin. Din acest punct de vedere critica care într-un fel, mai mult sau mai puţin voalată o auzim în legătură cu necesitatea de a echilibra ajutoarele care vin din America, din Australia pentru neoprotestanţi, pentru protestanţi, pentru catolici, de o politică mai favorabilă financiar Bisericii Ortodoxe Române, nu se justifică. Pentru că noi vorbim de două tipuri de bani. Odată avem banii publici care sînt din taxele şi impozitele tuturor românilor şi care trebuie administraţi absolut transparent nu

numai în această relație ci în toate relațiile și pe urmă mai vorbim de surse private. Deci nimeni nu se referă la sursele private ale Bisericii Ortodoxe Române care există și ele, și australiene și americane și germane, pentru că sînt mulți ortodocși care trăiesc în afara frontierelor și contribuie. Pot să contribuie în proporția în care doresc. Pot să-mi imaginez chiar și o contribuție mai mare a catolicilor pentru ortodocși dacă ne gîndim la un fond de solidaritate pentru o perioadă delimitată și în mod transaparent. Deci problema acum este în acești termeni: dorim un stat neutru, finanțe transparente, echidistanță, pentru că numai acestea pot constitui solul pe care crește libertatea religioasă. Ori libertatea religioasă este una dintre libertățile fundamentale pe care este construită Europa. Și care trebuie să privească din punctul nostru de vedere și creștinii și noncreștinii în egală măsură. Acesta este punctul meu de vedere, care sper că dincolo de severitatea termenilor l-ați luat ca unul empatic. Numai pentru că ne interesează prestigiul, prestanța Bisericii Ortodoxe Române în fața națiunii române, în Europei și în fața propriilor credincioși îi dăm atîta atenție. Altminteri am neglija și am lăsa Biserica să se compromită dacă așa dorește. Dar este biserica majorității românilor și nu ne este indiferent cum performează ea în țară, în lume și în Europa Unită.

II. Situația bisericilor din România și criteriile de integrare. Cazul Bisericii Române Unite

Smaranda Enache: Permiteți-mi să nu detaliez conținutul Memorandumului pe care îl aveți fiecare dintre dumneavoastră în dosarul conferinței și pe care probabil îl cunoașteți foarte bine. De altfel, el a fost publicat și în numărul 19 al revistei noastre Altera. Aș vrea doar să fac două-trei remarci legate de acest Memorandum din punctul de vedere al societății civile. Mi-aș aminti cu plăcere – și cu neplăcere totodată – de faptul că societatea civilă, doamna Doinea Cornea, alți cîțiva dintre cei de aici am participant la București la Grupul pentru Dialog Social pentru a lansa dezbaterea publică asupra conținutului Memorandumului și a revendicărilor care sînt înscrise în acest document, în speranța că societatea intelectuală română va reacționa pozitiv la conținutul acestuia, că vom avea o solidarizare în jurul lui și o sprijinire prin instituții ale societății civile.

Sînt nevoită să menționez că majoritatea dintre membri importanți ai GDS-ului nu au participat la acea discuție. Pe de altă parte, aș vrea să vă spun că, deși am fi dorit, conținutul Memorandumului și al discuțiilor noastre nu a fost găzduit de Revista 22. Cum în jurul acestei mese ni s-a atras atenția să nu fim suspicioși, aș vrea să nu luați aceste remarci ca atare. Vreau doar să observ că un document – după opinia noastră care avem un birou pentru drepturile omului – elaborat cu mult profesionalism, cît de greu găsește drumul către susținerea publică. De aceea vă invit să participați la această discuție și pe marginea conținutului Memorandumului dar și despre modul cum am putea face din acest Memorandum un instrument pentru

a atinge scopurile unei societăţi democratice. Memorandumul este poate cel mai complet document pe care Biserica Greco-Catolică l-a elaborat în ultimii 13 ani şi el, într-un fel, a contrazis faptul că protestele, intervenţiile în justiţie au avut un caracter rapsodic. Memorandumul este, din punct de vedere al drepturilor omului, un material substanţial. El a fost trimis la importante instituţii europene şi, aşa cum mi-am permis să menţionez într-o discuţie în afara seminarului, susţinerea sa la instituţiile europene ca a unui document privind încălcarea dreptului la proprietate, respectiv a Bisericii Greco-Catolice din România însăşi se loveşte de dificultatea că ea este percepută ca un fragment al puternicei Biserici Catolice universale. Şi de aici provine o oarecare inhibiţie. E mult mai uşor să atragem atenţia, empatia, chiar acţiunea instituţiilor internaţionale, a grupurilor internaţionale de drepturile omului asupra unor biserici mici sau culte neoprotestante sau oricărui alt cult care sînt restrînse numeric, decît asupra acestei situaţii. Cred că lucrul cel mai important este ca să încercăm să transmitem instituţiilor internaţionale şi instituţiilor româneşti faptul că este vorba de două probleme distincte de drepturi fundamentale. Pe de o parte, dreptul la proprietate care în noua Constituie va fi înscris ca atare şi va constituio bază pentru toate revendicările şi reparaţiile ulterioare. Pe de altă parte, problema protecţiei minorităţilor, care este o problemă de importanţă europeană şi de la care nici un stat democratic nu-şi poate permite să facă rabat. Este vorba de o biserică minoritară a cărei protecţie ca minoritate religioasă nu se realizează. Vă invit să participaţi la această discuţie legate de statutul Bisericii Greco-Catolice, cu recomandarea ca societatea civilă să încerce să aibă o atitudine mai vizibilă, mai profesionistă, pentru că relaţia stat-biserică este una dintre cele mai vulnerabile în procesul de integrare europeană fiind totodată una dintre cele mai imperfecte în momentul de faţă.

Ana Luduşan: În urmă cu un an am asistat – cum amintise mai de vreme reprezentantul Bisericii Greco-Catolice – la o conferinţă pe tema libertăţii religioase iniţiată de Biserica Ortodoxă. S-au spus foarte multe lucruri bune şi acolo, în fond a fost acceptată ideea că libertatea religioasă trebui respectată şi de instituţiile statului şi trebuie asumată de toţi cetăţenii. Sînt ortodoxă şi vorbesc de pe o poziţie în care nu sînt foarte mîndră de atitudinea bisericii din care fac parte. În primul rînd ca mesaj. Biserica Ortodoxă dacă vrea să rămînă ca o biserică cu aderenţi şi ca o biserică care contează în viitor, trebuie să-şi reformuleze mesajul. Mesajul naţionalist de acum nu va rezista multă vreme. În primul rînd că oamenii se europenizează şi se globalizează mai uşor decît am crede noi. Să ne gîndim doar la faptul că acum zece ani foarte mulţi dintre noi nu credeam că o să intre în casele noastre internetul şi comunicarea prin internet şi acuma devine aproape un fapt cotidian. Aşa vine valul peste noi, vrem nu vrem trebuie să ne adaptăm unei lumi care se mişcă. Deci Biserica Ortodoxă trebuie în primul rînd să-şi reformuleze mesajul către comunitatea căruia se adresează. Mesajul naţionalist va rezista o

vreme, dar nu multă vreme. Apoi eu ca sociolog aş face o diferenţă între instituţia bisericii ca instituţie formală şi între stat ca instituţie formală, respectiv între statul subteran şi biserica subterană. Adică există un stat şi o biserică reglementată de anumite legi şi anumite reguli, şi există o acţiune a statului şi a bisericii subterane, aşa cum există o economie subterană într-un stat care funcţionează prost. Toată poveste asta a statului subteran şi a bisericii subterane, ca şi a economiei subterane, este o problemă a nefuncţionării statului. A unui stat slab, aşa cum ne atrage atenţia şi Gabriel Andreescu în studiul care se află în mapă, că statul român este un stat foarte slab. Eu aş spune că este slab pentru că vrea să fie slab.

Aş mai atrage atenţia asupra unui pericol care vine tot dinspre Biserica Ortodoxă, deci biserica din care fac parte: pericolul etnocraţiei, a teocraţiei. Adică Biserica Ortodoxă tinde să confişte spaţiul politic ceea ce este din punctul de vedere al Constituţiei ilegal, din punctul de vedere al normelor europene cu atît mai periculos şi mai prost pentru România pentru că ajungem pe terenul acela în care încălcăm reglementările europene de aderare. Soluţia pentru această problemă a instituţiilor paralele – a statului subteran, Biserica Ortodoxă subterană şi, mă rog, chiar economia românească subterană – ar fi aceea în care clasa politică, fie cea care există acuma, fie un nou partid, şi-ar asuma un program, o misiune în care funcţionarea statului să fie în coordonatele unui stat realmente de drept. Adică legea să fie respectată. În cazul acesta nici Biserica Ortodoxă, nici statul nu poate spune că, mă rog, Biserica Greco-Catolică are dreptul la retrocedarea proprietăţii, la fostele biserici care i-au fost confiscate, dar nu le dăm înapoi. Din punct de vedere legal dăm proprietatea înapoi, din punctul de vedere al acţiunii concrete, a acţiunii politice, a acţiunii sociale, nu dăm. Pur şi simplu nu aplicăm legea. Această disconcordanţă între norma legală şi acţiunea socială e doar o problemă de asumare politică. Eu nu văd ca actuala guvernare şi partidele care guvernează acum să rezolve această problemă. În 2004 se pune o problemă majoră: dacă noi vrem să schimbăm ceva din aceste lucruri, pentru că riscăm să ajungem în 2007 nepregătiţi, să nu facem faţă la criteriile de aderare, şi putem ca pînă în 2004 să mişcăm ceva în acest mecanism foarte nefuncţional. Din punctul meu de vedere problema principală şi foarte vizibilă a Bisericii Ortodoxe şi a statului român este că nu respectă legile de retrocedare ale proprietăţii. Atunci cînd îmi respect proprietatea, îmi respect cetăţeanul, îmi respect chiar instituţiile. Proprietatea dă conţinut atît cetăţeanului care are respectiva proprietate cît şi instituţiei. Şi cetăţeanul şi instituţia au dreptul la resurse, pot funcţiona. Pot avea anumite strategii de supravieţuire. În cazul în care îi iei resursele, îi iei proprietatea, degeaba îi garantez libertatea de religie, de confesiune, aceasta nu funcţionează dacă nu are şi resurse ca să funcţioneze. Nu are biserică, nu are o şcoală pentru preoţi, ş. a. m. d. Instituţia nu funcţionează dacă nu are resurse. Deci retrocedarea proprietăţilor şi a bunurilor bisericeşti este o condiţie esenţială a libertăţii de conştiinţă. Şi un drept fundamental care a fost prins şi în legea fundamentală şi în

legi organice. Eu cred că putem face un lucru. România negociază acum la capitolele de aderare pentru Uniunea Europeană. Trebuie să vedem la capitolele de aderare unde se află libertatea religioasă, unde se află problema proprietăţii. Proprietatea bisericilor şi proprietatea cetăţeanului. Eu mă duc mai departe cu proprietatea, pentru că noi lucrăm de cinci ani pe probleme de restituirea proprietăţii şi ştiu că aşa cum se încalcă legile de retrocedare spre biserici, aşa se încalcă şi spre cetăţean. Legile proprietăţii sînt foarte foarte prost puse în aplicare. Nu vom avea un stat de drept pînă nu va fi respectată proprietatea şi nu ştim fiecare ce avem. Deci trebuie insistat în cadrul negocierilor cu Uniunea Europeană asupra acelor capitole unde se regăseşte problema proprietăţii şi trebuie influenţat parlamentarul european să vadă ce face statul român în problema proprietăţii. Fie spre cetăţeni, fie spre biserici.

Smaranda Enache: Da, într-adevăr, problema libertăţii religioase a fost despărţită de problema proprietăţii. S-a spus că toată lumea, în conformitate cu legea fundamentală, cu Constituţia, dar şi cu alte legi, beneficiază de drepturile şi libertăţile fundamentale. Opinia noastră a fost atunci cînd am lansat Memorandumul că în lipsa proprietăţii nu există libertate religioasă. Şi această conexiune încercăm în permanenţă să o transmitem la Comisia Europeană. La Comisia Europeană se lucrează acum din nou la un raport de ţară. Raportul de ţară privind România va ieşi, probabil, în luna octombrie sau noiembrie. Noi vom încerca să trimitem o asemenea interpretare în legătură cu criteriile politice. Criteriile politice au fost considerate satisfăcute în 1999 cînd România a început negocierile de aderare şi de atunci în fiecare raport scrie că România le îndeplineşte. Odată a scris „încă", altădată n-a mai scris „încă" România îndeplineşte criteriile politice pentru că un criteriu al proprietăţii nu există, cu atît mai mult că aici este vorba de o retrocedare. Acum juridic noi nu putem demonstra că anumite lucruri aparţin Bisericii Greco-Catolice, tocmai pentru că proprietarul a fost schimbat. Deci trebuie făcută o retrocedare. Dar legînd proprietatea de libertatea religioasă există şanse.

Ana Bulai: Din punctul meu de vedere, ca un gen de concluzie a ceea ce s-a discutat aici, eu văd situaţia în următorul fel. Orice cult minoritar din România, fie că este greco-catolică, fie că este de alt tip, se află într-o relaţie de minoritate nu doar religioasă, în raport cu cultul majoritar, cu Biserica Ortodoxă Română, este într-o relaţie de minoritate de agendă socială. S-a spus aici de repetate rînduri şi este un exemplu ilistrativ pentru această stare, cultele minoritare impun în agenda publică probleme ca proprietate, toleranţă, protecţia minorităţilor, libertate religioasă, teme care să spunem foarte simplu nu se alfă pe agenda socială sau sînt privite negativ de majoritatea populaţiei care este încă, şi poate şi datorită bisericii majoritare, destul de naţionalistă, xenofobă, paternalistă etc. Ori această stare de minoritate în raport cu principalele sisteme face din orice cult religios minoritar şi din orice cult minoritar un luptător de tip Don Qijote la prima vedere. Asta pentru că s-a pus întrebarea: care ar fi mecanismele de impunere a unui Memorandum în opinia publică? Astfel

de mecanisme trebuie să se adreseze nu doar unuia politic, nu doar unui palier confesional sau unui palier cultural-simbolic, ci tuturor în acelaşi timp prin impunerea în agenda publică a temelor de interes european. Dorinţa societăţii române de aderare la Uniunea Europeană, acele procente senzaţionale vin din lipsă de informaţie, vin dintr-un mit al bunăstării pe care l-am îngurcitat foarte repede într-o goană de mituri salvatoare şi discuţiile publice legate de valorile europene, legate de problemele aderării, de schimbările de mentalitate la nivelul fiecărui cetăţean în acest context sînt foarte reduse şi de cele mai multe ori inaccesibile ca tip de discurs pentru majoritatea populaţiei. Eu cred că schimbările fundamentale la nivelul cetăţeanului, indiferent de apartenenţa religioasă se vor produce atunci cînd aceste valori devin valori individuale şi nu valori ale agendei politice impuse acum sau peste trei ani sau peste zece ani sau cînd vor fi. De aceea cred că rolul societăţii civile este deopotrivă unul de a atrage atenţia într-un sens negativ asupra abaterilor care se fac faţă de aceste imperative europene atît în cazul cultelor cît şi în alte cazuri, şi pe de altă parte, de a construi discursuri de nivel public, de a construi discursuri accesibile, manifestări care să aducă în agendă valorile europene, valori care ar putea să ducă la schimbarea de mentalitate şi implicit la îmbunătăţirea situaţiei în care se află minorităţile religioase în România.

Ovidiu Pecican: În legătură cu acest raport care va fi redactat poate n-ar fi inutil să se specifice o situaţie existentă pe care o putem constata şi care a reieşit şi din discuţiile noastre de pînă acuma. La noi biserica se confundă cu statul, biserica se confundă cu naţiunea, statul asumă o identitate naţională chiar şi dincolo de marginile între care acest lucru se petrece în restul Europei şi în toate aceste identificări, autoidentificări sau, dacă vreţi, chiar reflexe, că uneori nici nu sînt meditate, descoperim de fapt nişte semne ale premodernităţii, ale refuzului acestor instituţii de a se contemporaneiza. Dincolo de faptul că instituţiile sînt sisteme mai mult sau mai puţin funcţionale, îndărătul lor sînt oameni. Şi cred că aici putem descoperi un mecanism specific celor care, ca şi Julien Sorel odinioară în faimosul roman a lui Stendhal, îşi punea problema cum să-şi promoveze persoana în societatea timpului, îmbrăcînd uniforma neagră de preot sau îmbrăcînd uniforma cea roşie de dragon? Cred că tot aşa se întîmplă cu oamenii, oameni ca şi noi, cu bune şi cu rele, în momentul în care îmbracă o uniformă, uniforma statului, uniforma bisericii dominante – a tot revenit obsesiv biserică majoritară, biserică minoritară, asta deja este o optică contaminată de optica statului. Noi înşine intrăm în această constrîngătoare şi oarecum umilitoare situaţie dacă ne considerăm minoritari. Eu aş vrea, totuşi, fără a fi Ludovic al XIV-lea să pot să spun că statul sînt şi eu. Adică că statul se referă şi la mine. Mi se pare că în acest moment statul se rezumă la un sistem de reprezentare a unei oligarhii reduse a cărui principală preocupare este de a-şi prezerva legile pe care le are. Nicidecum de a fi în slujba cetăţenilor. Dacă această situaţie este dublată şi de un suport la nivelul bisericii, am încurcat-o. Va fi teocraţie cum aţi spus, şi este deja,

şi atunci nu ar trebui să ne mirăm că pot apărea şi reacţii de tip anarhic în raport cu un asemenea *establishment*. Nu sînt pentru reacţii de tip anarhic, sînt pentru o ieşire din orice fel de anomie printr-o organizare treptată la nivelul societăţii civile şi în acest sens cred că este semnificativ că avem după 13 ani un Memorandum, un alt Memorandum. Am avut şi după 12 ani, unul cu regionalizarea, şi vai, lumea s-a scandalizat că suprimăm dreptul sfînt la titlul de memorandişti al altora. Iată că mai vine cineva cu încă un Memorandum şi n-am mai auzit un scandal similar ceea ce este deja un semn de normalizare, cred eu, un lucru bun. Documentul este, după cum spunea distinsa noastră gazdă, comprehensiv, este bogat, este abordabil din multiple perspective. De pildă, s-ar putea oricînd discuta pe marginea lui cu o echipă de arhitecţi. Ce se întîmplă cu aceste situri care dispar uşor, pentru că iată nu mai sînt la fel de moderne, interesante, de înalte, somptuoase ca şi celelalte care se construiesc în preajma lor. La fel ar fi de meditat, dacă vreţi, chiar cu nişte istorici, ce facem totuşi cu trecutul ăsta. Cu trecutul materializat în cărămizi puse unele peste altele, nişte clădiri. Nu? Şi bisericile sînt nişte exemple de arhitectură şi de artă din alt punct de vedere. Le dărîmăm? Le recondiţionăm? Şi aici este o întreagă filosofie în subiacent pe care eu personal am putut-o constata şocat la vremea respectivă în Italia. Oameni care plăteau averi ca să recondiţioneze un pălăţel mic şi relativ anonim, dar făcut de Paladio cu secole în urmă. Şi preferau să aducă specialişti din Suedia ca să scoată carii din lemn în loc să înlocuiască acel lemn cu totul. Discuţia a avut loc şi în legătură cu coloana lui Brîncuşi pe care au vrut să o recondiţioneze într-o manieră neconsacrată, au fost acuzaţi chiar că vor să înlocuiască originalul cu un un fals. Lucru grav. Aşadar, uneori lucrurile se fac şi pentru că nu se ştiu sau se fac printr-o alunecare uşoară dinspre legal spre ilegal, dinspre permis spre nelegitim dar aici, subliniez şi eu ca şi toţi ceilalţi care au vorbit pînă acum, noi, vocea noastră, societatea civilă, slabă sau tare cum se va auzi ea, avem datoria să spunem pe cît posibil răspicat, să tăiem firul în patru şi să arătăm ce e de realizat şi ce nu. Documentul e important, cred şi pentru că emană de la o elită intelectuală care se face simţită ca prezenţă în viaţa publică. Şi acolo găsim de la critici literari, cum e prietenul Cistelecan, pînă la ingineri, la oameni de suflet care luptă pentru o cauză absolut legitimată, de adeziunea de inimă a enoriaşilor la această biserică. Nici eu nu sînt un membru al acestei biserici, dar am toată simpatia pentru lupta oricui care vrea să apere nişte valori şi să relanseze chiar un anumit tip de acţiune civică, fiindcă despre asta este vorba. Eu aş vedea îndărătul Memorandumului şi un mare act de conştiinţă şi, dacă vreţi, o chemare a restului societăţii la toată această relansare a discuţiei pînă cînd vom avea acest reflex pe care-l are şi diplomaţia română, deci îl are statul însăşi, care altminteri se comportă destul de autoritar. Poate tocmai de acea este un stat slab. Dacă ar fi mai puternic, mai sigur pe el, ar fi mai flexibil, ar găsi soluţii, alternative etc. Dar pînă cînd vom avea acest reflex de a reacţiona, mereu reacţionăm. Deocamdată în acest Memorandum o să avem de-a face cu un

recensământ în teren, cu o reacție ofensată și cu o reacție de justificare a justiției. De abia aștept, nu vreau să fiu nici prea pesimist, sper să trăim atîta cît să rezolvăm problema retrocedării și să vedem inițiative nu reactive ci active. Propuneri. Propuneri de îmbunătățire a vieții noastre publice. Că mă gîndesc că dincolo de toate aceste frămîntări, iată statul e vinovat că nu le curmă măcar acolo unde ar putea. Dincolo de ele avem de-a face cu o situație care, pe alocuri este disperată. Avem de-a face cu o resurecție a analfabetismului, avem de-a face cu un tineret care nu-și găsește locul în societatea noastră și aleargă deseori în Occident sau aleargă spre nicăieri, aleargă spre delincvență. Sînt toate aceste situații cu care avem de a sta la masă. Deci Memorandumul cred că este un punct de plecare. Nu cred că este un punct de sosire. De aici încolo vor urma lucruri importante. Și e foarte bine că discutăm nu doar între greco-catolici și nu doar în cadrul unui dialog între ortodocși și greco-catolici, ci să discutăm mult mai mulți despre o problemă care este a noastră a tuturor.

Smaranda Enache: Întrebarea mea despre ce am putea să întreprindem vine și din considerentul că după 2007 transferurile netransaprente de fonduri și practicile actuale de relații financiare oculte între stat și biserică nu vor mai putea avea loc. Și sentimentul nostru este că pînă atunci, în schimb, va avea loc o revărsare întreită, ca să zic așa, de fonduri, canalizări masive pentru a satisface o așteptare, și electorală, și mai puțin electorală, care nu va mai putea fi posibilă dacă 2007 rămîne într-adevăr anul aderării noastre. Deci se va face o fidelizare pe termen lung a unor clienți politici printre care s-ar putea să figureze și Biserica Ortodoxă Română. Și pînă atunci s-ar putea ca inclusiv problema retrocedării să fie ținută sub control pentru ca exact ca în cazul amintit al persoanelor care sînt îndreptățite să primească reparații în urma confiscărilor regimului comunist, eventual să sucombe din cauza vîrstei sau să-și piardă speranța sau să nu mai aibă voturile necesare să plătească avocați. În acest sens mi-aș permite să adresez o întrebare în legătură cu căile din justiție. După cum ați menționat există deja demersuri la Curtea Europeană a Drepturilor Omului și dacă ați putea să ne spuneți ceva mai mult în această privință.

Mircea Marțian: Vreau să vă mulțumesc tuturor pentru că iată, o biserică minoritară incită atenția societății civile. Știu că nu o faceți pentru mulțumirea cuiva. Sînteți societate civilă care vegheați ca legea să fie aplicată în mod unitar în România, indiferent de număr, de apartenență religioasă sau de naționalitate, etnie. Trecînd peste această introducere vreau să vă spun că în contextul actual chiar dacă în 1998 s-a început această rezolvare a diferendelor patrimoniale prin comisia mixtă creată, acceptată de biserica noastră – sigur, unii spun, și poate chiar că este legat de presiunea venirii Sfîntului Părinte în România –, considerăm că am dat girul acestui dialog care are și elemente pozitive, chiar dacă nu roade. Ținînd cont de situația aceasta, tocmai această lipsă de dialog a născut conflicte interconfesionale care nu sînt benefice imaginii României, integrarea României în

Uniunea Europeană este pusă sub semnul întrebării tocmai pentru că dialogul nu a rezolvat problemele. Aceste lucru este încercat să fie demonstrat şi explicat părţii ortodoxe de fiecare dată cînd ne întîlnim. Vreau să vă spun în două vorbe cam cum a evoluat acest dialog. Am să apelez la cîntecelul cu „zece negri mititei" în care ştiţi, unul şi-a pierdut ghiozdanul şi au mai rămas nouă. Şi uite aşa cererile noastre care au pornit de la situaţia actuală, au fost nişte cereri extrem de relaxate. Am cerut doar anumite biserici simbol şi acolo unde este o singură biserică, slujirea alternativă. Ei bine, din toate acestea s-au rezolvat foarte puţine. De fiecare dată venind cu aceeaşi soluţie: „Uite în asta nu se poate, dar în altele nouă rezolvăm." La următoarea şedinţă: „Din aceste nouă am discutat cu vreo două nu se poate, dar în astea şase rezolvăm". Şi uite aşa am ajuns în eparhia noastră cu un singur rod – şi datorită presiunilor statului, prima oară cînd au făcut-o –, ne-au retrocedat o biserică închisă dar, printr-un concurs de împrejurări, ei numind încă un preot în parohie. Un fapt reprobabil şi extrem de grav.

Regret că colegul nostru, reprezentant al BOR, nu a rămas cu noi, pentru că sînt cîteva elemente de spus, şi nu am vrut să pară că este un atac împotriva unei biserici. Este o realitate. În acest context în care nu sînt semne reale de succes, biserica noastră a hotărît să rămînă în acest dialog pentru că dialogul este cel care crează, îmbogăţeşte anumite valori locale. Lucrurile n-au mers bine. De fapt, avem sentinţe şi nu le putem excuta tocmai datorită grupurilor de presiune, şi atunci preferăm acest dialog. Dacă eşuează, Consiliul Ierarhilor a hotărît să accepte acest apel normal şi perfect utilizat în toată lumea normală civilizată şi anume, calea în instanţă. Ei bine şi aici observaţi ce se întîmplă, nu numai în cazul cu proprietatea: una se cîştigă, două nu. Nu există un mesaj clar din partea instanţei. Dacă instanţele din România ar fi fost libere cu adevărat ar fi dat un mesaj în două-trei-patru procese. Şi eu cred că comisia ar fi reuşit să rezolve problemele punct cu punct mult mai simplu. Din păcate această nerespectare a separaţiei puterilor în stat a dus la conflicte care se accentuează. În acest sens se încearcă evitarea unui conflict deschis cu toată lumea.

Gîndiţi-vă că sîntem o minoritate, chiar dacă nu este o chestiune de compromis. Rămînem o biserică tradiţională pe care o iubim, pe care o stimăm şi a cărei linie o păstrăm. Să nu o priviţi ca pe o laşitate, Dumnezeu fereşte! Eu cred că aplicăm un principiu biblic: Christos şi biserica ne învaţă că trebuie să fim isteţi ca şarpele şi blînzi ca porumbeii. Cînd una, cînd alta, rămîne de văzut. Sigur că în acest context există pe rol şapte procese la Curtea Europeană; să vedem ce putem face în aceste procese împreună cu reprezentanţii societăţii civile, împreună Biserica şi laicatul greco-catolic şi nu numai laicatul greco-catolic ci şi ortodox, oameni aici de faţă care au alte confesiuni şi susţin acest demers. Salut acest principiu al convieţuirii paşnice pe care acest Memorandum îl exprimă fundamental şi se vede din fiecare document. Această este calea: atacăm punct cu punct, să vedem cum

reuşim împreună să creăm un lobby ca cel puţin unul din aceste cazuri să fie soluţionat ferm. În special cel de la Biserica Vicarială din Bucureşti pentru că este prima biserică a greco-catolicilor de acolo după foarte multă luptă de-a lungul istoriei, căci foarte greu au reuşit românii de acolo să aibă şi ei o biserică în capitală. Este cel mai vechi dintre procese. Noi nu dorim – asta este linia bisericii – să se repete nedreptatea din 1948. Dar dorim să se ştie că Biserica Greco-Catolică există şi că are nişte drepturi şi credincioşi. Ei să poată să celebreze pe întreg teritoriul României propriile convingeri de credinţă pentru că avem peste 350 de locuri unde credincioşii sînt umiliţi şi obligaţi să celebreze sfintele taine în locuri improvizate. Este un lucru extrem de grav şi eu cred că aici se pune problema încălcării libertăţii religioase. Este o libertate formală pe care am cîştigat-o.

Aş vrea să văd cine are curajul să meargă la acei bătrîni cu răni pe mîini de la atîta muncă care află că nu se mai poate să tragă clopotul după atîta timp, nu mai pot să-şi cunune fata pentru care au muncit o viaţă în biserica pe care au îngrijit-o înainte şi în timpul comunismului. Este o durere, însă nu văd cine poate să-i privească pe aceştia în ochi şi să le spună că suferiţi de un „complex al minoritarului". Este extrem de dureros. Eu fac pastoraţie şi ştiu ce înseamnă asta. Calea este aceasta de a acţiona punct cu punct acolo unde dialogul eşuează. Nu vrem să părem nişte oameni cu care nu se poate discuta. Există această încercare de a muta conflictul real patrimonial într-un conflict interconfesional şi naţional. Se încearcă tot felul de strategii abile prin care zic să facem comisii, să ne cunoaştem mai bine, numai să nu discutăm problema propriu-zisă. Deci ne luptăm cu cineva versat şi puternic ca şi – nu eu am folosit această analogie – un „elefant".

Ana Luduşan: Sînt absolut consternată de această situaţie pentru că ea dovedeşte cît de slab funcţionează statul şi cît de subteran. Şi sînt consternată şi de Biserica Ortodoxă. Eu în primul rînd n-aş putea discuta în termeni de minoritari şi majoritari cînd e vorba de credinţă. Aici nu mai există minoritari şi majoritari decît numai şi numai la nivel statistic. Numărul de credicnioşi nu dă nici verticalitatea, nici consistenţa bisericii. Pot fi trei oameni, trei credincioşi care pot constitui o biserică foarte foarte importantă. Deci nu se potriveşte deloc să discutăm aici despre biserică majoritară şi minoritară. Discursul şi mentalitatea există. Faptul că reprezentantul Bisericii Ortodoxe a folosit acea metaforă cu elefantul arată că ei se cred un elefant, societatea civilă este o muscă care-i deranjează şi celelalte biserici sînt alţi ţînţari care vor să dialogheze cu ei. Deci stăm foarte prost. Cum se poate debloca această situaţie? În primul rînd cred că reprezentanţii bisericilor care au mai puţini credincioşi, alte confesiuni decît cea ortodoxă, ar trebui să cîştige conştiinţa libertăţii religioase, că ei sînt la fel de importanţi ca şi ortodocşii şi drepturile lor sînt la fel de importante. Şi ele pot fi atacate pe două planuri: în justiţie pe cale administrativă pînă la Strasbourg şi în strategiile Bisericii de a forma o conştiinţă a enoriaşilor de oameni liberi, de a practica credinţa pe care şi-au ales-o.

Smaranda Enache: Eu cred că v-aţi raliat la ceea ce a spus şi Ovidiu Pecican, şi anume că, nu putem să gîndim în termeni de majoritate şi minoritate ci să gîndim în termeni de biserici, comunităţi care sînt egale din punct de vedere juridic, convenţia cadru pentru protecţia minorităţilor etnice, lingvistice şi religioase din Europa fiind un instrument de protecţie şi pentru minorităţile religioase. Deci din punctul de vedere al Curţii Europene, Biserica Greco-Catolică este o biserică minoritară şi dacă noi vrem să aibă instrumente eficiente în aş reclama drepturile care nu-i sînt respectate, trebuie să recurgă inclusiv la convenţiile privind protecţia drepturilor minorităţilor. România a semnat Convenţia-cadru şi este obligată să o implementeze. Scurt.

Doinea Cornea: Restituirea lăcaşurilor de cult, eu spun, este o obligaţie cetăţenească. Am impresia că biserica este şi ea vinovată, pentru că participă alături de cei care au maltratat-o la propria ei maltratare. Am impresia că se lasă sedusă de bucăţica de zahăr care i se arată: „dacă eşti cuminte şi nu vei spune nimic şi nu te vei adresa justiţiei atunci o să-ţi meargă bine". Este cea mai oribilă atitudine pe care un cetăţean o poate avea. Un cetăţean trebuie să lupte pentru drepturile sale, şi nu numai pentru ale sale ci pentru drepturile întregii societăţi.

Nu vreau să mă lungesc, este mesajul meu pentru această biserică şi eu cred că dacă pînă acum 13 ani, nu a reuşit să reintre mai bine în drepturi, are şi ea o vină. Dacă era hotărîtă şi nu se lăsa ademenită de bucăţica de zahăr nenorocită: „să tăceţi din gură, să nu audă Occidentul". Eu ştiu asta de pe vremea lui Ceauşescu. Este tactica comuniştilor. Mie ce-mi spuneau la anchetă Securitatea: „Orice, fă aici ce vrei numai să nu audă Occidentul". „Ah – mi-am zis – asta vă doare, asta trebuie să fac. Vă mulţumesc – îmi ziceam mie – că îmi arătaţi calea". Asta era calea şi asta e calea bisericii. Asta nu înseamnă că va exclude dialogul, faceţi opere de binefacere, colaboraţi cu biserica soră, cu atît mai mult o să vă respecte cetăţenii cu cît o să vadă că sînteţi dîrji şi hotărîţi să luptaţi pentru un drept. Vor simţi că luptaţi şi pentru dreptul lui la proprietate pe care nu şi-o capătă: casa sau vila sau, ştiu eu, ce i-a fost confiscat. Şi combat iarăşi un argument: de ce unde s-au restituit bisericile, imaginea Bisericii Greco-Catolice nu s-a deteriorat, dimpotrivă, şi nici credincioşii greco-catolici şi ortodocşi nu s-au luat de păr. E pace tocmai unde s-a respectat proprietatea. Şi o sugestie în legătură cu acest raport pe care vreţi să-l faceţi. Eu zic să stăruie asupra dreptului bisericii, asupra dreptului de a informa forurile europene, să vadă de ce se tot tergiversează aceste procese inadmisibil de mult. Şi a doua sugestie este că eu cred că ar fi bine ca organizaţiile neguvernamentale reprezentate aici să semneze în calitate de organizaţii acest raport, ca să fim mai mulţi.

Ioan Mureşan: Mie nu mi se pare viciată legătura cu dumnezeirea. Mie mi se pare viciată, ca mentalitate, raportul ăsta între majoritar-minoritar. Statistic ele există, bineînţeles. Dar relaţia cu legea este viciată, căci majoritarul are mai multe drepturi

în fața legii, iar minoritarul mai puține. Exact cum, știu eu, este cazul Funar. El are procese pentru miliarde, nu ia nici o pedeapsă, și cel care a furat un borcan de castraveți cornișon, ia doi ani de zile. Deci relația aceasta este viciată, nu cu dumnezeirea, ci raportul față de lege a minoritarilor. Acestea sînt noțiuni statistice, sînt reale. Deci aici este viciat, și aici – cum spunea Ovidiu Pecican – mentalitatea este bolnavă. M-am ocupat de problema asta a relației greco-catolici–ortodocși din '90 încoace. Am făcut anchete pentru revista Tribuna, am stat de vorbă cu PS Lucian, cu PS Iustinian Maramureșanul și ce este ciudat, cînd li se pune problema clar în față, toți vin cu metafore. Iustinian Maramureșeanul îmi spunea: „ce pastor sînt eu dacă-mi alung oile?" Cînd a fost problema Mănăstirii Nicula am publicat Memorandumul, a dat un răspuns „Nu putem să judecăm fenomenele Maicii Domnului". Ce tribunal e ăla care judecă fenomenele Maicii Domnului? Eu am spus: „Nu e vorba de nici un fenomen al Maicii Domnului. E vorba de un pămînt. Acolo este o biserică, care e făcută din lemn, din piatră, sînt niște icoane acolo. Nu pentru fenomenele Maicii Domnului. Astea le discutăm mai încolo, eventual dacă vreți să ținem un colocviu pe teme teologice, discutăm și fenomenele astea, cine are sau nu dreptate în legătură cu ele. E vorba de măsura în care te supui legilor statului. Ori majoritarii își impun dreptul în fața statului și biserica vine cu această chestie că nu putem să judecăm fenomenele Maicii Domnului, nu putem să ne alungăm oile din staul. Această evadare într-un discurs paralel sau într-un discurs convenabil este cel care perverteşte dialogul. Eu cred că problema retrocedării nu se va rezolva pînă în momentul în care ierarhii nu vor dori acest lucru. Eu știu că dacă preotul merge cu misiunea de la episcop să le spună: „Uite dragi enoriași, dragi credincioși, avem două biserici. Sînt și ceilalți acolo, haide să le dăm lor una ca să fie pace în sat." Sătenii vor fi de acord. Ce spune popa, aia fac. Ori cîtă vreme popa le transmite mesaje contrare, venite de la ierarhi, se va ajunge la aceste tensiuni interconfesionale. Prin '91-'92, de exemplu, în Maramureș, în satul Sărăsău de lîngă Sighetul Marmației s-au despărțit pînă și cireada satului. Au fost vaci „greco-catolice" și vaci „ortodoxe". L-am întrebat pe Iustinian Maramureșanul dacă știe de situație. A spus că da, știe, sînt într-adevăr două cirezi, dar dau la fel de puțin lapte. Cu astfel de răspunsuri nu am lămurit mare lucru.

Vă spun, cînd se va schimba mentalitatea ierarhilor, cînd ei vor voi, atunci bisericile noastre se vor retroceda, pentru că este foarte ușor să se retrocedeze. Nu trebuie atîtea procese, dacă biserica vrea. Altfel le poate tergiversa ani întregi și fără să se întîmple absolut nimica, făcînd tot felul de presiuni prin stat asupra justiției, pentru că este această mentalitate care ne ține departe de normalitate. Deci, majoritar și minoritar trebuie priviți nu favorizați și defavorizați, ci normali și egali. Și majoritarul și minoritarul trebuie să fie egal în fața legii. Deci cînd vor voi, o vor face. Pînă atunci schimbarea mentalității ierarhilor este principala problemă a retrocedărilor.

Alexandru Vlad: Eu cred că momentul vorbelor începe să treacă. Pînă în 2007 mai sînt patru ani. Avem patru ani în faţă, avem 13 ani în spate. Aceşti 13 ani ne-au arătat cum se duce dialogul, la ce duce el, manierismele şi motivaţiile fiecăruia din părţi. Noi am avut un exemplu aici în care un vorbitor, foarte simpatic de altfel, a haşurat terenul 360 de grade şi orice am fi spus, ne situam în terenul lui. Ori aşa nu se poate dialoga. Dialogul întotdeuna încetează acolo unde începe monologul. Nu ştim care sînt strategiile Bisericii Greco-Catolice pînă în 2007, dar dacă nu le are, cred că e momentul să şi le facă aproape la modul militar. Trebuie să-şi facă un inventar a bisericilor care sînt cazuri juridice clare sau cele mai clare, cu cele mai multe şanse, şi să pornească bob cu bob, cîte două, cîte trei la Curtea de la Strasbourg sau altundeva, şi în vremea aceasta dialogul cu Biserica Ortodoxă, care trebuie să recunoaştem se consideră beneficiara sau moştenitoarea subconştientului colectiv, el poate să aibă loc ca şi pînă acum. Nu? Dar o strategie foarte clară cu ajutorul unor avocaţi, cu ajutorul legilor, profitat de orice pentru obţinerea acelor biserici care sînt cazurile cele mai clare. Ştiu că există biserici în care actele n-au suferit nici un fel de modificare, adică actele au rămas în arhive şi edificiul nu a fost trecut ortodocşilor. Au rămas cazuri juridice relativ simple. O strategie pentru obţinerea acestor lăcaşuri, pentru că am observat cu toţii, că acolo unde există lăcaşuri pentru ambele culte societatea este calmă. Vă dau un exemplu: satul Floreşti, sat bogat, care beneficiază de bani mai mulţi, de un primar mai priceput, au construit lăcaşurile care le-au lipsit. Şi n-au avut niciodată probleme. Nu în fiecare loc se poate. Dar este momentul unei astfel de strategii. Nu trebuie să încercăm să mai convingem pe cineva care este atît de elastic în argumente, atît de metaforic. Au rămas puţini ani, mulţi au trecut. Trebuie să tragem învăţătura din aceşti 13 ani, că sînt importante mişcările care se fac practic pe tabla de şah. Şi cred că e momentul să înceapă. Nu trebuie să contenească dialogul, nu trebuie să devină mai dur, nu trebuie să fie mai ultimativ, dar aceşti paşi concreţi pînă în 2007 trebuiesc făcuţi. Trei anul ăsta, patru anul viitor, cinci în anul următor. Şi cuceriţi în fiecare lună, în fiecare an un punct.

Ovidiu Pecican: Eu propun ceva foarte simplu şi care ne stă în putinţă. Ce poate în acest context să facă societatea civilă? Să numească o comisie, dar nu care să înmormînteze problema cum se întîmplă în parlament, ci una care să fie alcătuită, pe de o parte, din personalităţi ale societăţii civile – o avem pe doamna Cornea de pildă, printre noi, dar mai sînt şi alţii. Pe de altă parte, din experţi jurişti. Şi să fie interconfesională, să fie mai multă lume decît doar ortodocşi, doar greco-catolici. Şi din cînd în cînd această comisie să notifice public ce a constatat. Ce a constatat în legătură cu semnalările Memorandumului, ce a constatat în legătură cu dialogul, ce a constatat cu ce face statul. Ba chiar, dacă vrea să aibă şi iniţiative în acest dialog sau în relaţia cu statul. Cred că ar fi extrem de util şi se poate face nu cu prea mare efort.

Mircea Marţian: Vreau să spun că în privinţa acestor acţiuni punctuale de care ziceaţi ca strategie, avem un caz grăitor la cum funcţionează justiţia în România. Într-adevăr, este chiar Nicula. Un caz în eparhia noastră, un caz foarte simplu din punct de vedere juridic. Este un bun al episcopiei. A fost un bun al episcopiei greco-catolice, administrat de către Ordinul Sfîntului Vasile cel Mare. Egumenul de acolo a fost arestat şi a murit martir în închisoarea de la Gherla, iar alţi călugări au fost alungaţi. S-a încălcat tot ce se putea încălca acolo. Ei bine, acest proces este tergiversat de un an de zile. Nu s-a întîmplat nimic. Este la prima instanţă, în timp ce există o ordonanţa prezidenţială care nu se poate executa în România. Nu ştiu dacă toată lumea a înţeles gravitatea situaţiei de la Nicula. Vreau să precizez un singur lucru. Ortodocşii au început acolo nişte lucrări prin care vor să facă dispărută vechea biserică. S-a făcut o plîngere. S-a hotărît de către o instanţă superioară din Cluj sistarea lucrărilor. O altă instanţă de grad inferior dă un fel de aprobare ca să se facă consolidări şi aşa mai departe. Se ignoră total hotărîrea justiţiei şi se face la Nicula ce se vrea. Aici îi pericolul: cu hîrtia în mînă, cu justiţia solicitată lucrurile merg aşa. Deci unde se poate omul adresa într-o asemenea situaţie?

Deci lucrurile acestea sînt frumoase într-un stat care funcţionează, adică are o justiţie independentă. Sigur că în spatele acelui Comitet de Rectitorire există preşedintele, primul ministru şi o grămadă de elite puternice ale lumii. Dar asta este realitatea. S-a zis mai înainte că luptăm ca Don Quijote. Ei, cred că luptăm ca Sancho Panza de multe ori. Din păcate ne raportăm cu realism la o situaţie reală. Situaţia este destul de dramatică. Avem aici circa zece memorii. Pur şi simplu nu se răspunde la memoriile noastre. Este un lucru elementar. Statul nu vrea să rezolve problema. Statul s-a spălat pe mîini. Dacă un institut de presă cere poziţia Ministerului Culturii şi al Cultelor, acesta se serveşte de Constituţia României după care zice: „Domnule, e dreptul canonic al fiecărei biserici şi noi nu ne putem amesteca." Deci ei s-au spălat, pur şi simplu, pe mîini. Este o situaţie penibilă. Mie îmi pare rău că Biserica Ortodoxă nu realizează penibilul situaţiei şi cît de mult rău ne facem noi, dacă sîntem cu adevărat credincioşi. Pentru că Sfîntul Părinte a afirmat de nenumărate ori că „cel mai mare rău al bisericii este această ruptură şi fricţiune între creştini". Aceasta este răul numărul unu. Nu păcatul, nu lumea, nu diavolul, nu, ci noi între noi din momentul în care nu avem o comuniune autentică. Într-adevăr, dacă lucrurile ar fi rezolvate prin prizma acestei convertiri, convertirea „elefantului", lucrurile ar fi bune.

Alexandru Vlad: Tocmai de aceea am zis, din moment ce interlocutorul nu se poate convinge şi dialogul acesta a devenit un dialog al surzilor, nimeni nu-i mai rău decît cel care nu vrea să audă. Cred că puţinul care a mai rămas pînă la intrarea noastră în comunitatea europeană trebuie folosită punctual pentru obţinerea acelor lăcaşuri care sînt cazuri juridice, care se pot exploata în patru ani. Trebuie făcută o strategie aproape militară. Dincolo de faptul că dialogul trebuie continuat

cu ce lucru bun poate veni din acest dialog. Dar 13 ani ne-au învăţat că punctele cucerite sînt cele care devin oaze de împăcare şi linişte, chiar şi în comunităţile acelea. Deci mai trebuiesc cîştigate cîte puncte se pot cîştiga în aceşti patru ani.

Şi atunci nu mai discutăm despre „elefanţi", nu mai discutăm despre memorii la care nu se răspunde. Pentru că mi-a spus cineva cînd am întrebat: de ce nu aţi pus problema în Parlament? Mi-a spus: dacă am fi pus-o, am fi avut şi mai multe voturi împotrivă şi ar fi ieşit un document şi mai împotriva Bisericii Greco-Catolice decît această ordonanţă scoasă de o comisie. Aceasta este calitatea Parlamentului. Eu nu cred că se va îmbunătăţi, ca urmare nu de acolo putem aştepta soluţii. Dacă 13 ani au fost acordaţi dialogului, eu cred că patru ani se pot acorda şi unor mişcări concrete, juridice, un pic mai agresive.

Smaranda Enache: Dacă îmi permiteţi, aş vrea să încerc să trec în revistă cîteva dintre strategiile pe care dumneavoastră le-aţi recomandat şi de care noi am vrea să ţinem cont. Fără îndoială, cu toţii am văzut integrarea europeană a României şi ca unul dintre instrumentele cele mai puternice de democratizare a ţării. Noi, în calitate de societate civilă ştim că pînă la integrarea europeană se mai pot face reforme. După aceea poate să intervină o situaţie oarecum de particularizare a unor ţări. Cazului Greciei i se mai poate adăuga şi cazul României. Excepţia grecească poate fi întărită de excepţia românească. Deci trebuie să fim realişti. Lucrurile trebuie făcute în această fază. Şi există două lucruri importante. Toate materialele privitoare la nerespectarea drepturilor de proprietate, drepturilor omului, drepturilor minorităţilor religioase trebuie documentate profesionist, cu sînge rece, fără nici un fel de pasiune, ci pe baza faptelor. Acestea trebuie constituite într-un inventar şi trebuie depuse la acele instituţii interne, în primul rînd, şi în al doilea rînd internaţionale, care pot schimba ceva. Eu nu aş împărtăşi scepticismul unora dintre noi. Iată că într-o situaţie cum a fost construcţia Dracula Park care încălca patrimoniul naţional al saşilor, rezervaţia naturală şi aşa mai departe, o coaliţie de organizaţii neguvernamentale, de instituţii şi personalităţi a putut să oprească un proiect. Deci putem face acest lucru, dar trebuie să ne coalizăm, trebuie să formăm o coaliţie pentru sprijinirea acestui Memorandum.

Va trebui să facem sinteza punctelor de vedere, îngrijorările care s-au exprimat în jurul acestei mese în legătură cu relaţia dintre stat şi biserică, lipsa de echidistanţă a statului, lipsa de transparenţă a statului, ocultarea unor relaţii, favorizarea unei sau unor biserici în defavoarea altora, utilizarea fondurilor publice în mod netransparent.

Cred că există o conjunctură favorabilă. În zilele trecute am citit cu toţii că în cadrul Consiliului Europei s-a făcut propunerea ca în fiecare fost stat comunist, membru al Consiliului Europei, să existe o comisie naţională de prelucrare a trecutului comunist, şi noi considerăm problema Bisericii Greco-Catolice ca o parte integrantă a procesului comunismului.

Cred că este, dacă-mi permiteți, o recomandare din partea societății civile. Această operațiune de a face pledoarie unor drepturi, nu poate să se facă în condițiile unor intermitențe. Ea trebuie să fie o preocupare continuă a unui birou specializat din cadrul comunității care o dorește. E bine să nu uităm cum lucrează comunitatea maghiară sau comunitatea germană. Au juriști care sînt pregătiți pentru a elabora materialele la standardele instituțiilor europene pentru a putea desfășura această muncă la nivel european și cu eficiență. Eu sînt convinsă că vom avea eficiență. Există multă atenție față de România acum pentru că, într-un fel, s-a terminat o perioadă de oarecare entuziasm pentru acest Guvern, iar unele libertăți fundamentale: libertatea de asociere, libertatea de expresie a jurnaliștilor, libertatea de asociere politică, au fost afectate în ultimul an. Iar libertatea religioasă, iată, este sub presiune și ea.

Există o oportunitate de a cere ca lucrurile să fie accelerate ca să ne mișcăm într-o direcție bună. Eram convinși că trebuie să facem ceva, dar discuțiile ne-au ajutat să vedem mult mai clar ce putem să facem. Am dori ca această campanie de susținere a Memorandumului să se deschidă. Există un site deja la adresa Bisericii Române-Unite, dar cred că și o participare a societății civile separat, privind problema nu din punct de vedere confesional, ci al libertăților civice fundamentale, poate să aibă eficiență.❑

La un an de la lansarea „Memorandumului către Statul Român al credincioşilor greco-catolici din România şi din întreaga lume" reprezentanţii Comitetului de Acţiune şi Răspîndire a Memorandumului revin cu o serie de documente care atestă situaţia îngrijorătoare în care continuă să se afle Biserica Greco-Catolică.

Redacţia revistei Altera consideră utilă publicarea acestora în continuarea dezbaterii de faţă.

Declaraţie de presă

Semnatarii "Memorandumului către Statul Român al credincioşilor greco-catolici din România şi din întreaga lume", constatăm faptul că reprezentanţii Statului Român nu sunt interesaţi de apărarea drepturilor minorităţii greco-catolice din România, în ce priveşte posibilitatea exprimării libere, nestânjenite a propriei credinţe şi a practicării ei într-un mod demn pe întreg teritoriul României.

Am constatat de asemenea faptul că, reprezentanţii statului nu numai că nu au elaborat un cadrul legislativ echitabil, coerent şi nediscriminator în ce priveşte restituirea bunurilor bisericeşti confiscate de Statul Român ateu ci, prin aprobarea Normelor Metodologice de Aplicare a Ordonanţei de urgenţă nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/2002, a confirmat şi întărit modul discriminatoriu în care este tratată Biserica Greco-Catolică în România. În plus, tratează diferenţiat drepturile acestei minorităţi căruia nu-i garantează egalitatea de şanse în faţa legii şi încearcă să ignore obligaţia ce-i revine de a repara abuzul săvârşit împotriva Bisericii Greco-Catolice din România între anii 1945-1989.

În faţa acestei situaţii, ne vedem constrânşi să din nou apelăm la diferite Foruri Internaţionale, care s-au dovedit doritoare să ne ajute.Ţinând cont de obiectivele strategice ale României, afirmăm încă o dată faptul că, credincioşii greco-catolici doresc şi sprijină din toată inima integrarea României în structurile europene şi euro-atlantice. Suntem convinşi de faptul că, rezolvarea problemei drepturilor Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice, ar reprezenta un pas înainte spre atingerea acestui deziderat comun al tuturor românilor.

Asigurăm, prin intermediul Domniilor-Voastre, pe toţi cetăţenii ţării noastre că vom rămâne uniţi în rugăciune pentru binele comun al întregii naţiuni române.

În numele Comitetului de Acţiune şi Răspândire a Memorandumului:

Dr. Ioan Paţiu

Purtător de cuvânt

Discriminarea religioasă în România

În urmă cu un an, la data de 24 septembrie 2002, noi, credincioşii greco-catolici din România şi din întreaga lume, am lansat către Statul Român, un „MEMORANDUM", prin care am cerut încetarea discriminării religioase la care este supusă Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, de către Statul Român prin exponenţii săi. Cu uimire şi regret constatăm că situaţia nu s-a schimbat ci a devenit mai explicită, intervenţia discriminatorie a Statului fiind evidentă.

Ne referim la ultimele cazuri ce se înregistrează în judeţele *Maramureş* (în localităţile *Bogdan Vodă* sau *Şieu* – unde greco-catolicii sunt împiedicaţi, cu implicarea directă a autorităţilor locale sau centrale, să-şi recupereze fostele biserici deşi acestea nu sunt folosite de majoritatea ortodoxă) şi *Satu Mare* (la *Certeze* şi la *Săpânţa* – localităţi unde greco-catolicii sunt împiedicaţi, cu concursul autorităţilor locale sau centrale, să-şi construiască noi biserici).

Un exemplu grăitor de tratare discriminatorie este cazul greco-catolicilor din *Şieu* care au fost evacuaţi, în mod brutal de trupe speciale ale Jandarmeriei, din biserica ce le-a aparţinut înainte de anul 1948 şi care nu este folosită de comunitatea ortodoxă pentru celebrări liturgice de circa 4 ani. Acest lucru se întâmplă în timp ce, în acelaş judeţ, la *Bogdan Vodă*, greco-catolicii au o Sentinţă definitivă, executorie şi irevocabilă emisă de Curtea Supremă de Justiţie, dar autorităţile nu au intervenit pentru a se respecta legea, iar sentinţa nu a fost aplicată nici până în prezent.

Intervenţia Statului pentru a impiedica Biserica Greco-Catolică să-şi recupereze proprietăţile este demonstrată şi de intervenţiile făcute de acesta, prin intermediul Ministerului Culturii şi al Cultelor, intervenţii în urma cărora, unele dintre bisericile greco-catolice nu se restituie pentru că au fost transformate in „muzee" prin decizii ale acestui Minister (de ex. *Iclod, Băiţa, Bogdan Vodă* sau *Şieu*)

Împiedicarea practicării cultului, ameninţările, agresiunea asupra minoritarilor greco-catolici se ţin lanţ în România fapt ce determină o timorare în aş exprima propriile convingeri de credinţă în mod liber. În acelaşi timp retrocedarea bunurilor este practic blocată. Autorităţile din România, nu numai că nu au elaborat un cadru legislativ echitabil, coerent şi nediscriminator în ce priveşte "restituirea bunurilor bisericeşti confiscate, în mod abuziv, în perioada comunistă", ci, prin aprobarea Normelor Metodologice de Aplicare a Ordonanţei de Urgenţă nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/2002, au confirmat şi întărit modul discriminatoriu în care este tratată şi în prezent, Biserica Greco-Catolică în România. Prin aceast cadru legislativ nou creat, Biserica Greco-Catolică din România este explicit exceptată, în mod abuziv, de la restituirea lăcaşurilor de cult fără să se pomenească de vreo despăgubire în echivalent.

Fără să asculte durerea noastră, Statul Român ignoră suferința acestei biserici, tratându-ne cu aroganță și ironie. Acest lucru se poate demonstra prin faptul că autoritățile nici măcar nu au răspuns sesizărilor noastre, iar Domnul Ministru al Culturii și al Cultelor insistă în a convinge opinia publică că este vorba doar de mici conflicte locale. În plus despăgubirile promise de același ministru, pentru construcția de noi biserici greco-catolice din fonduri alocate de Stat nu s-au concretizat în nici un fel și nu sunt semne că vreodată se vor concretiza.

Datorită acestei reacții de neînțeles a Statului Român, am hotărât să apelăm la ajutorul forurilor internaționale, inclusiv la Dumneavoastră.

Prin urmare cu deosebit respect Vă rugăm:

– ca rapoartele dumneavoastră despre România să privească și această problemă a libertății religioase și a retrocedării bunurilor bisericești confiscate abuziv;

– să interveniți astfel încât să se înceteze discriminarea catolicilor de rit oriental în România, să fie respectate și în această țară, drepturile omului (în primul rând cel al proprietății și al libertății religioase) așa cum prevăd Tratatele și Convențiile internaționale, la care România este, sau dorește, să devină parte*;

– să monitorizați atent România pe aceste probleme sesizate mai sus până la aplicarea lor *„de facto"*;

Având toată speranța și încrederea în eforturile Dvs, Vă multumim și Vă asigurăm de toată considerația noastră,

În numele Comitetului semnează:
Dr. Ioan Pațiu
Purtător de cuvânt

Amintim că prin Amendamentul nr. 9 formulat de Adunarea Generală a Consiliului Europei, odată cu primirea României în acest organism se stipulează, în mod explicit, faptul că "Guvernul României trebuie să restituie bunurile bisericești", fapt care nu s-a realizat încă. Acest lucru lovește cel mai puternic în Biserica Greco-Catolică din România, singura biserică scoasă în afara legii de comuniștii instalați la putere în România, cu concursul trupelor sovietice.

Raport pentru anul 2002[1]

Este de remarcat faptul că ierarhia greco-catolică a contionuat să solicite circa 160 de biserici, iar în aprox. 227 de localităţi ar dori să fie utilizată biserica greco-catolică în alternanţă cu fraţii ortodocşi, pentru ca problemele celebrării liturgice să fie în această etapă rezolvate pentru toţi credincioşii.

Şi în acest an, roadele dialogului au rămas puţine şi nesemnificative, bisericile catedrale, bisericile protopopiale şi alte biserici symbol, rămânând în continuare în proprietatea unor comunităţi parohiale ortodoxe.

Situaţia pare de nerezolvat în absenţa intervenţiei Statului Român, pornind de la cererile concrete ale ierarhilor greco-catolici, înaintate atât ierarhiei ortodoxe cât şi Ministerului Culturii şi al Cultelor. Din păcate o nouă formă de discriminare a caracterizat acest an: guvernul nu numai că nu a încercat să rezolve problema BRU, dar nici măcar nu răspunde memoriilor înaintate de diferitele entităţi ale acestei biserici *sui iuris*, ignorând problemele acestei minorităţi religioase.

Privind la situaţia comparativă a patrimoniului recuperat, din Eparhia de Cluj-Gherla, înregistrată la sfârşitul anului 2002 în raport cu momentul 1948, , se poate observa faptul că, în fapt nu s-au înregistrat schimbări concrete faţă de sfârşitul anului 2001, procentul de bunuri confiscate care au fost recuperate rămâne tot foarte mic, sau chiar 0 %, pentru unele categorii de bunuri cum ar fi: mănăstirile, bibliotecile, arhivele parohiale, protopopiale sau eparhiale, sumele de bani care au fost confiscate în momentul dizolvării...)[2]

În fapt am constatat că sub aspectul recuperării patrimoniului, de-a lungul anului 2002 nu s-a înregistrat nici o shimbare majoră faţă de sfârşitul anului 2001.

Astfel:

– mai sunt imobile retrocedate doar pe hârtie, prin Hotărârea de Guvern nr. 466/ 1992; acestea sunt în continuare folosite de terţi beneficiari - de exemplu: Academia de Teologie Greco-Catolică din Cluj continuă să fie Academia de muzică Gheorghe Dima, iar Liceul George Coşbuc din Cluj refuză să respecte hotărârea de guvern prin care acest imobil se retrocedează fostului proprietar,...)

– mai sunt sentinţe definitive şi executorii care nu au fost executate

– pe tot parcursul anului 2001 Statul a ignorat problemele greco-catolicilor din România şi nu a răspuns la nici unul dintre memoriile pe probleme patrimoniale care au fost adresate atât de către ierarhie, cât şi de către laicat

– Aparent problema ştergerii "urmelor" Bisericii Române Unite (BRU) prin distrugerea, concertată sau nu, a unor vechi Lăcaşuri de Cult este "înghetată" în prezent. Continuă însă demolarea Bisericii Greco-Catolice din Loc. Urca (jud.

Cluj), sub masca unei autorizații de "consolidare". De asemenea continuă lucrările de la Mănăstirea Nicula, împotriva unei Hotărâri Judecătoreşti care a oprit lucrările până la clarificarea proprietății

– Dialogul este în continuare steril, în absența unui cadru legal ce prevede o egalitate de şanse pentru toți credincioşii din România, şi a unui cadru legal care repară nedreptățile săvârşite împotriva BRU

– Autoritățile din România, nu au elaborat un cadru legislativ echitabil, coerent şi nediscriminator în ce priveşte "restituirea bunurilor bisericeşti confiscate, în mod abuziv, în perioada comunistă", ci, prin actualele Norme Metodologice de Aplicare a Ordonanței de Urgență nr. 94/2000, modificată prin Legea nr. 501/ 2002, au confirmat şi întărit modul discriminatoriu în care este tratată în prezent, Biserica Greco-Catolică în România. Prin aceast cadru legislativ nou creat, Biserica Greco-Catolică din România este exceptată, în mod abuziv, de la restituirea Lăcaşurilor de cult de care a fost deposedată prin abuz de putere, fără să fie prevăzute despăgubiri pentru acestea

– Bisericile continuă să fie lăsate în posesia Bisericii Ortodoxe, chiar dacă sunt închise şi nefolosite, iar starea lor se înrăutățeşte de la o zi la alta

Situația locurilor în care credincioşii creco-catolici îşi înalță rugăciunile

Situația este înbunătățită în special de eforturi interne: există în prezent circa 200 de noi lăcaşuri de cult nou construite

La sfârşitul anului 2002 mai există pe teritoriul întregii Provincii Mitropolitane, peste 300 de localități, unde credincioşii greco-catolici sunt nevoiți să săvârşească Sfintele Taine în locuri improvizate (capele improvizate în cazul cel mai fericit, dar şi garaje, săli de mese, centrale termice...). Numai în Eparhia de Cluj-Gherla sunt în jur de 100 de astfel de locuri. În Eparhia de Maramureş 65, iar în Eparhia de Oradea 97 .

Dacă alte biserici aşteaptă recuperarea imobilelor confiscate pentru a putea „să se implice mai mult sub aspect social" (a se vedea Legea 501/2002): BRU are nevoie de o astfel de lege, pentru a putea exista[3].

Privind la rezultatele prezentate mai sus se poate afirma că: Persecuția continuă: BRU este în continuare discriminată în România

Problema este considerată de autorități ca fiind neimportantă. În plus reprezentanții autorităților de stat nu răspund, aşa cum prevede legea, la diferitele memorii adresate lor, de către diferitele comunități de credincioşi (a se vedea de exemplu reacția la Memorandumul Laicatului Greco-Catolic din septembrie 2002) sau chiar memoriilor înaintate de către ierarhia greco-catolică.

Mai mult decât atât, Statul Român post-revoluționar, un a acordat nici în acest an fonduri compensatorii BRU, pentru diferitele bunuri de care a deposedat-o.

Sumele de bani care au fost acordate au fost doar în cadrul programului guvernamental de sprijinire a cultelor din România, în funcție de numărul de credincioși.

În acest fel din punct de vedere al Statului român Ierarhia greco-catolică un mai poate hirotonii noi preoți, care să fie salarizați cu contribuția Statului.

pr. Mircea Marțian

Consilier Eparhial pe probleme de mass-media

Note:

1. Despre situația Bisericii Române Unite, Greco-Catolice (BRU), sub aspectul libertății religioase și al modului cum decurge procesul de recuperare al patrimoniului confiscat abuziv de Statul Român, între anii 1945-1948

2. Datele prezentate în anexă sunt cele din Eparhia de Cluj-Gherla, dar situația este aproximativ la fel și în cazul celorlalte eparhii greco-catolice.

3. BRU este singura biserică căreia i-au fost confiscate toate lăcașurile de cult

Raport pentru anul 2003[1]

Până la data prezentului document au fost înregistrate mai multe plângeri:

Ileanda, jud. Sălaj - Pe lângă faptul că, credincioşii greco-catolici nu pot celebra în fosta lor biserică, prigoana continuă sub un alt mod: refuzul de a îngropa credincioşii greco-catolici în cimitirul nou din localitate. Cazul sesizat: înmormântare cu tensiuni a unui credincios greco-catolic în data de 18.03.2003 (Refuzul a fost pentru a doua oară).

Lăpusul Românesc, jud. Maramureş - Miting organizat de credincioşii ortodocşi conduşi de parohul lor cu ameninţări la adresa minorităţii greco-catolice pentru faptul că aceştia au câştigat în instanţă vechea biserică din piatră . Mitingul s-a desfăşurat la 30 martie 2003 încercându-se influienţarea instanţelor de judecată şi sperierea greco-catolicilor din localitate.

Lupşa, jud. Alba - Preoteasa împreună cu preotul ortodox din localitate fac mari presiuni asupra credincioşilor greco-catolici; le-a încuiat cimitirul iar de "Sf. Constantin şi Elena " a drăcuit pe preotul greco-catolic aflat în genunchi la poarta încuiată a cimitirului, acolo unde se află mormântul unei mari personalităţi unite, preotul greco-catolic, doctor de Roma, Coriolan Sabău. Totul s-a întâmplat sub privirile unor copii care au aflat de la aceştia cine este de fapt preotul greco-catolic: a venit Diavolul!!!? (aprilie, mai 2003 după reînfiinţarea Parohiei greco-catolice din localitate) În plus Biserica greco-catolică este închisă în timp ce credincioşii greco-catolici de aici se roagă în spaţii improvizate.

Sănduleşti, jud. Cluj - Şeful de post al comunei a ameninţat pe credincioşii greco-catolici că, dacă mai merg la slujba religioasă în fosta biserică greco-catolică, riscă să se aleagă cu dosare penale. Preotul continuă să se roage în această biserică dar este cercetat penal pentru acest lucru. Biserica greco-catolică de aici era închisă şi nefolosită, căci ortodocşii ţi-au construit biserică.

Măgina, jud. Alba - Cimitirul ortodox din localitate este închis pentru restul credincioşilor, inclusiv pentru cei greco-catolici (Ev. zilei, 06.08.2003, p. 6).

Leşu Ilvei, jud. Bistriţa Năsăud - Greco-catolicii au fost ignoraţi cu ocazia manifestărilor organizate de către autorităţile locale, manifestări prilejuite de împlinirea a 400 de ani de atestare documentară a localităţii (1603) şi 150 de ani de la sfinţirea vechii biserici greco-catolice din localitate de către Episcopul greco-catolic, Ioan Alexi, primul episcop în scaunul Eparhiei de Gherla, actualmente Cluj-Gherla . Acest abuz a fost realizat cu prilejul sfinţirii unui monument al eroilor români căzuţi în războaie, la 30.08.2003, de către primarul localităţii Nicolae Lupşan, în colaborare cu preoţii ortodocşi din localitate.

Certeze, jud. Satu-Mare - Prefectul judeţului, Gheorghe Ciocan, curator în Comitetul Parohial Ortodox Certeze, a dat dispoziţie să fie arestat preotul greco-

catolic Pop Romulus împreună cu doi curatori, încercând astfel să împiedice construirea unei biserici greco-catolice în această localitate. Au fost eliberați apoi seara. Această intimidare se făcea cu trupe speciale mascate pentru ai convinge pe greco-catolici să renunțe la ideea preluării unui teren ce l-au recâștigat în instanță, teren pe care doresc să ridice o nouă biserică greco-catolică căci cea confiscată în anul 1948 este în folosința ortodocșilor. (România Liberă din 12 și 13.08.2003...)

Săpânța, jud. Satu-Mare - Greco-catolicii sunt împiedicați să-și construiască o biserică pe propriul teren. Oponenții sunt un grup de ortodocși grupați în jurul Consilierului local Mihai Șteț care sau opus cu violență aprobării viitoarei construcții de către Consiliul Local din Localitate.
Mai mult preotul greco-catolic a fost amendat cu zece milioane de lei pentru că a construit deja o capelă din lemn pe acest teren. Acolo greco-catolicii se roagă dar au o mare vină: sunt prea în centru satului! (România Liberă 27.09.2003)

Urca, jud. Cluj - Biserica greco-catolică din localitate a fost demolată sub masca unei autorizații de consolidare în pofida credincioșilor din localitate care au cerut retrocedarea Bisericii și construirea noii biserici pe un alt amplasament. Preotul ortodox se bucură de un puternic sprijin politic. (Data: sfârșitul lunii august începutul lunii septembrie a. c.).

Ungheni, jud. Mureș - După ce lucrările la noua biserică ortodoxă, ce se construiește de jur împrejurul celei greco-catolice, au fost oprite mai bine de 1 an, au reînceput aceste lucrări astfel încât, sub privirile autorităților această frumoasă biserică greco-catolică va fi cea de-a 13 biserică demolată, dezmembrată, arsă... după evenimentele din anul 1989.

Gârbău, jud. Cluj - La 21 septembrie 2003 s-a încercat împiedicarea înmormântării unui credincios greco-catolic (Ioan Mezei) în cimitirul proprietate comunală, fost în proprietatea Bisericii Române Unite. Accesul în cimitir a fost blocat de către preotul ortodox Ioan Bodea care a legat porțile de acces cu lacăt și lanțuri.

Șieu, jud. Maramureș - Biserica greco-catolică din localitatea Șieu, monument istoric din sec. XVIII, a fost preluată de greco-catolici, duminică 21 septembrie, la 13 ani de la recâștigarea libertății formale.

Deși biserica a fost scoasă de circa 4 ani din uzul liturgic a comunității ortodoxe, orice încercare de retrocedare a acestei biserici prin dialog a eșuat. Mai mult majoritatea ortodoxă a fost ajutată de greco-catolici să-și construiască o biserică în această localitate cu condiția ca vechea biserică să le fie retrocedată în momentul încheierii lucrărilor de edificare la noua biserică ortodoxă.

O primă surpriză neplăcută pentru greco-catolici a fost înființarea unui nou post de preot ortodox, imediat după terminarea bisericii ortodoxe din localitate. Astfel, ortodocșii au căutat argumente pentru a nu-și mai onora promisiunea de a retroceda biserica veche. Exasperați de această situație credincioșii greco-catolici și-au preluat în posesie fosta lor biserică. Ei au acționat în calitate de foști

proprietari tabulari. Dar între timp biserica a fost întăbulată pe ortodocşi, în baza unor decrete de legi considerate în prezent neconstituţionale.

Mai mult, Ministerul Culturii şi al Cultelor (MCC) în loc să intervină pentru retrocedarea amiabilă a bisericii vechi, a hotărât ca acest spaţiu să fie folosit doar ca muzeu în vederea conservării!?. Acest lucru se întâmplă în timp ce orice specialist spune că cel mai bine se conservă un imobil dacă este folosit...

În acest context Primăria Şieu împreună cu preotul ortodox Magdău Vasile au cerut evacuarea greco-catolicilor, bazându-se pe noua situaţie înregistrată la Cartea Funciară! şi pe ordinul MCC (Ev. zilei, 27.09.2003,p.11).

După o singură somaţie, fără să se propună calea dialogului, în noaptea de 29 spre 30 septembrie a.c., preotul Magdău Vasile în fruntea unei grupe de jandarmi din cadrul trupelor speciale (circa 10 mascaţi şi 6 nemascaţi) şi aproximativ 20 de poliţişti din zonă, i-au evacuat pe greco-catolici prin violenţă aruncând diferite obiecte de cult greco-catolice pe jos în faţa bisericii. Se pare că unul dintre greco-catolici a fost bătut în interiorul bisericii de către jandarmi, fiind internat de urgenţă la spitalul din Borşa unde a stat în inconştienţă peste şaptezeci de ore.

Evenimentul a fost filmat de Ioana Sas, ce a fost agresată de unul dintre mascaţi. De asemenea pentru această îndrăzneală, i-a fost confiscată camera video pentru un timp...tot acest ultim episod s-a petrecut pe proprietatea familiei Sas situată vis-a vis de biserică! (A se vedea Glasul Maramureşului, 30.09. 2003 şi România Liberă din 01.10.2003...).

Bogdan Vodă, jud. Maramureş - Biserica de lemn, construită în anul 1722, cu hramul "Sf. Nicolae" (monument istoric), a fost câştigată în instanţă de către parohia greco-catolică din localitate, dar sentinţa, deşi irevocabilă, nu a putut fi executată, datorită opoziţiei unui grup de localnici. În loc să intervină pentru respectarea unitară a legii, Guvernul României, prin Ministerul Culturii şi Cultelor, a declarat ulterior biserica muzeu, pentru a împiedica retrocedarea, iar Ministerul de Interne nu a mai intervenit pentru respectarea deciziei celui mai înalt for judecătoresc din ţară.

În luna septembrie a anului 2002 a mai eşuat o tentativă de aplicare a Sentinţei Curţii Supreme de Justiţie.

Din păcate nici în anul 2003 nu s-a reuşit punerea în execuţie a acestei sentinţe: Statul de drept mai are de aşteptat în România.

Nicula, jud. Cluj - Episcopia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, de Cluj-Gherla, ţinând cont de intenţia ortodocşilor de a distruge sau a aduce mari modificări vechilor clădiri existente în cadrul Complexului Monahal de la Nicula, a înaintat o acţiune în justiţie prin care se demonstrează faptul că preluarea mănăstirii de către noua " Mănăstire ortodoxă Nicula" a fost abuzivă, fără nici un titlu şi cu încălcarea Legii nr. 358/1948, a Legii Cărţii Funciare (art. 17 şi 34), a Constituţiei României din 1948, a Legii 304/1947, a Tratatului de Pace dintre

România şi Puterile Aliate, dar şi a Cartei Universale a Drepturilor Omului. După o strămutare la Bacău a urmat mai bine de un an de tergiversări, instanța refuzând să judece acest caz. Apoi printr-o încheiere, Tribunalul Bacău a scos Statul Român din proces considerând că nu are calitate procesuală activă.

De atunci greco-catolicii încearcă să anuleze această încheiere absurdă, Statul fiind cel care, în mod abuziv, a confiscat toate bunurile sit-ului istoric de la Nicula, arestându-l pe starețul de atunci, Leon Man, care a primit spre administrare mănăstirea de la Cardinalul de pie memorie Iuliu Hossu, episcopul greco-catolic de Cluj-Gherla din acea perioadă.

După cum decurge procesul (a trecut aproape 2 ani) este evident că judecătorii de la Bacău nu vor să judece pe fond acest proces.

Acest lucru se întâmplă în timp ce o ordonanță prezidențială emisă de Curtea de Apel Cluj opreşte lucrările la noul centru, dar nu poate fi executată. Astfel lucrările continuă, ortodocşii ignorând această hotărâre ce obligă la oprirea lucrărilor până la clarificarea proprietății.

Mai mult la 25 aprilie a anului trecut Guvernul a alocat printr-o Hotărâre, şantierului de la Nicula, 2 miliarde de lei, pentru continuarea lucrărilor, ignorând hotărârea instanței, făcându-se părtaş, o dată în plus, lipsei de legalitate.

Pr. Mircea Marțian
Consilier Eparhial pe probleme de mass-media

Notă

1. Despre situația Bisericii Române Unite, Greco-Catolice (BRU), sub aspectul libertății religioase şi modului cum decurge procesul de recuperare al patrimoniului confiscat abuziv de Statul Român, între anii 1945-1948

Istoria românilor sub semnul Reformei

Ambrus Miskolczy

Reforma a fost marea revoluție a secolului al XVI-lea, o mișcare care a cuprins întreaga Europă. Obiectivul declarat fiind reîntoarcerea la izvoare, la formele arhaice ale creştinismului. Pentru Reformă, unica mărturie a expresiei divine este Biblia. Fusese respinsă astfel „tradiția sacră", de a cărei forme se cramponase atît ortodoxia greco-orientală cît şi catolicismul roman. În timp ce aceştia din urmă consideraseră că preotul este intermediarul dintre enoriaşi şi divinitate, Reforma se pronunțase pentru o preoție universală, considerînd că pastorul este dascăl. Reforma respinsese posibilitatea dobîndirii mîntuirii divine prin fapte merituoase, susținînd față de această religiozitate aritmetică mîntuirea prin credință. Condiția fundamentală a misionariatului fiind traducerea Bibiliei în limbile naționale. Această mare revoluție culturală îşi arătase efectul şi asupra istoriei româneşti.

Reforma, contrareforma şi naşterea cărții româneşti

Românii din Transilvania au pătruns relativ repede în curentul Reformei mai ales datorită faptului că saşii, avînd strînse legături cu Germania şi devenind adepții lui Luther după părăsirea bisericii catolice, căutaseră să-i cucerească şi pe români, în speranța cîştigării creştinismul oriental pentru reformă.

În 1544 apare la Sibiu primul catehism în limba română, apoi diaconul muntean Coresi, înzestrat cu spirit întreprinzător, pune bazele unei tipografii şi editează o serie întreagă de cărți în limba română începînd cu un catehism, continuînd cu cărți bisericeşti şi de rugăciuni şi terminînd cu cele patru evanghelii.

Tipăriturile româneşti ale lui Coresi evitaseră confruntarea cu creştinismul oriental în timp ce popularizau perceptele Reformei. Este caracteristic faptul că pînă şi prefața la catehismul din 1660 susținea că lucrarea a fost tradusă în româneşte din limba sîrbă. Prin referire la acest inexistent catehism sîrbesc, respectiv la limba slavonă bisericească, încercau să creeze impresia autenticității în fața cititorului român asupra căruia putea să aibă un efect de înstrăinare dacă afla că textul fusese transpus din

limba maghiară. Pe lîngă aceasta, catehismul fusese dedicat mitropolitului Valahiei care, cu siguranță că nu putea accepta ceea ce se petrecea în Ardeal: traducerea celor zece porunci, a lui Tatăl nostru „ca să priceapă fiecare om care e creştin român, precum a zis sfîntul apostol Pavel către corintieni: « În sfînta besearecă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limba striină »"[1]

În anii 1570 se încheie perioada tipăriturilor româneşti de la Braşov. Între timp apăruseră şi preoții români adepți ai noii credințe, îşi aleseseră şi episcopul – pe numele său maghiar – György Szentgyörgyi, care se bucurase de întregul sprijin al principelui Ioan Sigismund al Ardealului. Începuse să se contureze un fel de biserică reformată românească.

Neutralitatea protectoare a puterii otomane, interesată în slăbirea puterii papale, a priit expansiunii reformei în Transilvania. Nobilimea şi burghezia s-a străduit să pună mîna pe bunurile catolice cu tot elanul autoafirmării propriilor interese. Dezbaterile teologice constituiseră un deliciu atît pentru Ioan Sigismund cît şi pentru populație în general. Mai toate orientările Reformei reuşiseră să prindă rădăcină. Saşii rămăseseră fideli orientării lutherane. Majoritatea nobilimii şi burgheziei maghiare aderase la orientarea reformată calvină. În timp ce şi orientarea antitrinitariană unitariană, ce se bucura de susținerea principelui, a reuşit să se fortifice într-un mod unic în Europa. Uneori politica religioasă a principelui fusese copleşit de exces de zel şi intoleranță, în acelaşi timp elita nobilimii şi burgheziei ardelene devenise conştientă de rolul existențial al toleranței religioase. Aşa a devenit Transilvania patria libertății religioase, în care principele încerca totuşi să-şi impună hegemonia propriei religii. În final, în anii 1560-1570 egalitatea şi libertatea celor patru religii – catolice, reformate, lutherane şi unitariene – au fost recunoscute prin lege. Creştinismul oriental rămăsese în centrul atenției prozelitismului. Dar acesta, beneficiind de sprijinul mitropoliților din Moldova şi Valahia, a rezistat cu succes. Creştinismul oriental românesc se cramponase deocamdată de limba liturgică slavonă, deşi nici enoriaşii, nici preoții nu o înțelegeau, vorbele străine însă aveau o putere magică, în timp ce pentru observatorul străin totul părea doar o bolboroseală lipsită de sens. Dieta transilvană vroia chiar să-i constrîngă pe creştinii orientali să participe la o dezbatere deschisă cu episcopul român de credință reformată asupra Bibliei, dar dezbaterea nu a mai avut loc. Nu este de mirare că provocarea la dezbatere a rămas fără răspuns, odată ce edictul lăsa să se înțeleagă că vor fi destituiți din preoție „cei care nu ar cădea de acord cu adevărul care s-a copt oricum." Dezbaterea eşuată fusese în schimb urmată de hotărîri drastice prin care preoții români ce orbecăiau în „bezna papistaşă" şi „nu vroiau să slujească în biserică şi să laude Domnul în limba proprie valahă pe înțelesul comunității, ci în cea străină sîrbească"[2], ar fi trebuit să se supună neîntîrziat episcopului reformat György. (Prin limba sîrbească înțelegîndu-se limba slavonă bisericească de origine bulgară medievală.)

Între timp dieta luase noi hotărîri. Încă în 1566 a fost decretat ca „cuvîntul Domnului să fie răspîndit în voie, mai ales în rîndul valahilor ale căror păstori orbi fiind, pe orbi îi îndrumă, ducîndu-se pe ei înşişi ca şi pe sărmana lor comunitate în mare primejdie".[3] Reformaţii se consideraseră singurii capabili de mîntuire, la fel ca oricare altă confesiune care ţintise puterea. (Se autodefiniseră ortodocşi, adică drept credincioşi, ca şi cei de religie greco-orientală.) Dar faptul că, decretul de mai sus, urmărea să emancipeze ţăranul român, să se adreseze omului individual, nu turmei, şi să-i mîntuiască sufletul, a însemnat o evoluţie calitativ nouă. Această mîntuire a sufletelor ar fi putut avea şi consecinţe politice, dat fiind faptul că în anii 1550 au fost adoptate mai multe decrete dietale conform cărora românul nu avea dreptul să fie reclamant împotriva ungurului sau sasului, ori în cadrul unui proces juridic împotriva unui ţăran ungur era nevoie de şapte martori „creştini", împotriva românului ajungeau trei martori „creştini" sau şapte martori români. Răspîndirea reformei în rîndurile românilor ar fi putut pune capăt tocmai acestei discriminări. Din punct de vedere lingvistic zeloşii nobili maghiari nu intenţionaseră să-i ademenească pe enoriaşii români. În fervoarea misionarismului a fost îmbrăţişată tocmai limba română. Moşieri maghiari înstăriţi tipăriseră pe propria lor cheltuială cărţi româneşti. Această misiune religioasă fusese stimulată nu numai de puterea de iluminare a actului de credinţă sau de intenţia de a mîntui sufletele, ci şi dorinţa ca deosebirile sociale să fie depăşite prin comunitatea de credinţă, identitatea credinţei şi a obiceiurilor apărînd ca o condiţie a supravieţuirii.

Ultimul produs tipografic românesc semnificativ al secolului XVI., Palia de la Orăştie editată în 1582, cuprinzînd primele două cărţi ale lui Moise, este traducerea cuvînt cu cuvînt a Bibliei maghiare al lui Gáspár Heltai. Tipărirea afost sprijinită şi de căpitanul suprem al ţării Ferenc Geszti de la Deva, ceea ce reflectă îmbinarea dintre străduaniile misionariatului religios cu cele umanitare. În prefaţa acestei lucrări întîlnim pentru prima dată termenul de *român* faţă de forma folosită pînă atunci de *rumân.* Ceea ce putea fi o referire la originea romană, acceptată de opinia publică a epocii. Savanţii umanişti o răspîndeau prin întreaga Europă. Bonfini – măcar în interesul accentuării legendei Corvinilor – subliniază în mod repetat romanitatea românilor care: „Chiar şi în barbaria în care s-au afundat răzbate latinitatea limbii, mare grijă i-au purtat să nu o piardă de tot, parcă mai de grabă s-au bătut pentru întregimea limbii decît pentru propria lor viaţă."[4] Această fidelitate lingvistică este expresia acelui entuziasm sub semnul căruia savantul umanist căutase şi descoperise relicvele antichităţii. În acelaşi timp, figura imaginară Philodacus, adept al puterii centralizate, a cărţuliei publicate în 1584 „Despre administrarea Ardealului", scrisă de savantul cancelar transilvan Farkas Kovacsóczy susţinea că „valahii noştrii se laudă peste tot că sunt romani". Mai adăugase că în limba română sînt mai multe cuvinte latine decît în italiană. La care Eubolus, ceealaltă figură imaginară, care susţinea că ţara trebuie administrată de consiliul principatului, recurgea la argumente de genul: „da, dar s-au corcit în descreieraţi şi nemernici". Căzuseră de

acord că nu e indicat să li se spună acest lucru în față, pentru că sînt răzbunători, Philodacus încercase însă să le găsească scuze prin apelul la „soarta lor vitregă". Din această stare psihologică, românilor li s-au oferit două posibilități de ieșire. Reforma și/sau cultul romanității, ridicat la rang de mit politic. Următoarele două secole vor ilustra tocmai aceste alternative.

Deocamdată părea că nici în atmosfera reformei, nici în cea a contrareformei conturate între timp, nu exista o cerere puternică pentru mitul politic roman=român. Reformații români erau ocupați cu revoluția vieții religioase. Ortodoxia a trebuit să bată în retragere, vroia să-și trăiască viața ferită de influențele din afară, Roma însemnînd pentru ea sursa răului. Contrareforma, reforma de înnoire a religiei catolice, zelul religios, recuperarea enoriașilor pierduți în interesul asigurării hegemoniei și unității pierdute a bisericii, atragerea ortodocșilor se contura încet după puternicele frămîntări care avuseseră loc.

Arhiespicopul de Strigoniu (Esztergom), Nicolaus Olahus (1493-1568), unul dintre liderii contrareformei din Ungaria era pe jumătate de origine română. Știa probabil și românește, deși corespondase cu soră-sa în limba maghiară. Tatăl său era de os domnesc care se refugiase din fața rivalului său la curtea lui Matei, care vroia chiar să-l ajute să ocupe tronul. „Dar tatăl meu – scria în amintile sale Nicolaus Olahus – văzînd schimbarea lucrurilor, ce treburi primejdioase sînt în stare să săvîrșească acolo pentru domnie, mai bine s-a însurat în Ardeal cu Huszár Borbála alegînd viața privată, decît să ajungă la putere expunîndu-se la mii de primejdii și să fie ucis ca și predecesorii lui."[5] Nicolaus Olahus fusese un nobil maghiar *Hungarus* care nu și-a renegat niciodată originea română, ba mai mult, se pare că inspirase personal textele diplomelor regale care îi acordaseră titlul nobiliar, apoi cel de baron, care îi subliniaseră în mod special strămoșii romani și domnitori români, respectiv înrudirea cu Ioan de Hunedoara. În marea sa lucrare „Ungaria și Atila" scria despre români ca despre descendenți ai romanilor, evitînd repetarea – aptă și pentru jigniri a – dualității trecutului glorios și a prezentului mizer: „Aici locuiesc patru națiuni diferite: maghiarii, secuii, sașii, valahii. Printre ei sașii sînt mai puțini apți pentru război. Maghiarii și secuii vorbesc aceeași limbă. [...] Sașii au fost trimiși de Carol cel Mare [...]. Tradiția spune despre valahi că sînt coloniștii romanilor. Dovada constă în faptul că au multe cuvinte comune cu limba romanilor, și multe monezi ai acelui popor se găsesc în locurile acestea".[6]

Nu este întîmplător că Nicolaus Olahus a corespondat cu Erasm sub semnul idealurilor umaniste universaliste și creștine. Arhiepiscopul de Strigoniu, în ciuda diferențelor dogmatice, îi considerase creștini și pe ortodocși. Despre originea hunică și dragostea de libertate a secuilor a scris adevărate ode, chiar dacă și tatăl său a avut probleme cu ei cînd aceștia au refuzat să plătească darea boilor (ököradó, „*qinqegesima pecorum*") și a fost nevoit să-i constrîngă cu armele. Spiritul său armonios și discernămîntul l-au ferit de construirea unei istorii pătrunse de ură și răzbunarea suferințelor.

Între timp cedase şi zelul îndreptat spre biserica răsăriteană a reformei întrucît, prin întronarea catolicului Ştefan Báthory în 1571, acesta a decretat îndată libertatea propovăduirii şi practicării religiei. Ştefan Báthory a reprezentat varianta blîndă a contrareformei care nu periclita pacea religioasă. Recunoscuse biserica orientală drept religie creştină, iar dieta a decretat dreptul de a-şi alege episcopi „ca preoţii valahi de religie creştină care vor să-şi aleagă episcop dintre dînşii, să-l poată alege liber."[7] Astfel a luat fiinţă episcopia ortodoxă de la Alba Iulia. Iar puterea domnească sprijinea deja tipărirea cărţilor în limba slavonă. Apoi avangarda contrareformei, ordinul iezuiţilor, s-a stabilit şi în Transilvania.

Puterile catolice se angajaseră într-o nouă mare campanie creştină de înlăturare a puterii otomane şi în 1593 a izbucnit un război de cincisprezece ani care a răscolit şi lumea românească.

Încercările şi cuceririle veacului al XVII-lea

Actorul principal român al războiului de cincisprezece ani a fost domnitorul muntean Mihai Viteazul. Atît popii greci, cît şi elementele militare sîrbeşti – inclusiv Balcanii în fierbere – îl considerase drept liderul lor. În 1594 a fost ridicat drapelul de luptă. În timp ce Mihai se războia cu turcii, boierii săi au încheiat un pact cu principele transilvan Sigismund Báthory care recunoscuse în numele său şi al lui Rudolf de Habsburg că Ardealul este o provincie vasală a coroanei ungare. Acum însă, îl făcuse vasal cu sprijinul boierilor pe Mihai. Aceştia, în dorinţa transpunerii sistemului de stări în Muntenia, subordonaseră finanţele domnitorului către dieta transilvană, cu condiţia participării şi a reprezentanţilor sfatului domnesc. Încercaseră astfel să-şi asigure o imunitate juridică asemănătoare cu cea a nobililor maghiari. Totodată, prin acest pact, autoritatea mitropolitului Munteniei a fost extinsă şi asupra Ardealului, un deziderat mai vechi, consemnat pentru prima oară printr-un tratat între state. Sfînta Ligă creştină condusă de Habsburgi nu a reuşit însă să obţină un succes decisiv pe cîmpul operaţional principal din Ungaria. Mai mult, Transilvania ieşise chiar din război. Tronul a fost ocupat de cardinalul Andrei Báthory cu sprijinul Poloniei neutre faţă de turci. Ardealul şi Valahia au încheiat un nou tratat. Mihai îl recunoscuse pe principele Ardealului drept suveran, iar acesta a recunoscut dreptul veşnic al familiei lui Mihai la tronul Munteniei. Domnitorul român căzuse totuşi între două focuri, întru-cît nici turcii nu aveau încredere în el, iar Andrei Báthory l-a somat să se retragă. Între timp şi Mihai se pregătea de luptă cu sprijinul Habsburgilor. În toamna lui 1599 a intrat în mod neaşteptat în Ardeal, l-a învins la Şelimbăr pe fostul său suveran şi a intrat cu pompă în Alba Iulia. Ideea unităţii statale nu este decît un mit istoriografic. Deşi uneori se considerase, în stil muntenesc, stăpînul autoritar al Ardealului, căuta să stăpînească provincia prin funcţionarea sistemului instituţional al stărilor.

Baza militară a lui Mihai consta în primul rînd din acei secui decăzuţi în stare de iobăgie care fuseseră eliberaţi deja de Sigismund Báthory pentru a participa la

bătăliile antiotomane din Muntenia, ca apoi să-i lase de izbelişte, iar acum îşi reprimiseră libertatea din mîna viteazului voievod român. Este de notat că Mihai nici nu a încercat să-i elibereze şi pe români. Pe vremea lui *jus valachicum* şi a lumii cnezilor şi a voievozilor de odinioară nu s-a constituit un spirit al libertăţii publice care să fi putut mobiliza masele. Singura îngăduinţă „socială" făcută de Mihai faţă de populaţia românească a fost obţinerea la presiunile sale de la dietă a dreptului la păscut a animalelor mari. Aceasta fiind o problemă importantă, întrucît, mai ales pe Pămîntul Regesc, saşii căutaseră să limiteze activitatea de creştere a animalelor de către români, îndeosebi păscutul oilor, la hotarele satelor. Întrucît românii aveau puţine animale de tracţiune, dieta l-a cam tras pe sfoară pe Mihai, nevrînd să-şi facă duşmani din saşi, astfel privilegiul acordat nu a putut avea decît valoare simbolică. Domnitorul român fusese sprijinit o vreme şi de către împărat şi nobilimea catolică regalistă. Dar fusese cu atît mai intolerant faţă de reformaţi. Împăratul îi dăduse mînă liberă: „Eu împăratul rog domnia ta să nu laşi multe credinţe acolo decît trei: grecii [ortodocşii], francii [catolicii] şi lutheranii, pe calvini şi pe unitarieni să-i prigoneşti, să le iei bisericile şi le dai cui vei dori."[8] Nu a încercat să convingă dieta ca religia ortodoxă să fie declarată religie receptă, însă îşi susţinuse în aşa măsură propria biserică încît aceasta ajunsese să încurce ţelele intereselor contrareformei catolice. În acelaşi timp frecventase şi biserica catolică, ceea ce nu era nicidecum pe placul ortodocşilor, ca în final părţile asociate să cadă de acord doar asupra jefuirii unitarienilor. Astfel pacea religioasă dintre ortodocşii greco-răsăriteni şi romano-catolici nu s-a dovedit a fi fost lipsită de fricţiuni. Este caracteristic faptul că, în timp ce Sigismund Báthory le permisese celor dintîi să-şi construiască la Alba Iulia o mănăstire servind drept sediu episcopal, episcopului catolic, care importase spiritul contrareformei din exterior, nu-i mai convenea ca „schizmaticii să-şi cînte izbînzile" tocmai vis-à-vis de catedrala catolică.[9] Politica imperială era deranjată mai ales de faptul că Mihai se comporta ca un domnitor, se şi denumea astfel, deşi la început se prezentase ca *locumtenens* (locţiitor) imperial. Între timp ocupase şi Moldova care pactizase cu turcii, dar tocmai Muntenia începuse să-l părăsească datorită ameninţării presiunilor turceşti. Poziţia sa fusese zdruncinată în Ardeal din cauza greutăţilor economice. Pentru întreţinerea oştilor era nevoit să stoarcă noi şi noi sume de la dietă. Ofiţerii trebuiau să fie răsplătiţi cu fel şi fel de demnităţi militare. Aceştia procedaseră firesc cu brutalitatea balcanică cunoscută. Astfel că, în cele din urmă căzuse victimă propriei dominaţii militare şi presiuni fiscale. Nobilimea s-a răsculat, iar aliatul său ocazional, comandantul armatei imperiale Basta la ucis în 1601, ca pe urmă şi el să fie nevoit să părăsească Ardealul. Rezultatul a fost – după formularea cronicarului moldovean Miron Costin – multă vărsare de sînge printre creştini[10], şi reculul solidarităţii creştine şi aşa destul de parţiale. Atunci începuse să fie denumit Ardealul de contemporani Ţara zînelor, unde nimic nu mai e sigur, nici

ceea ce se vede cu ochii, ca şi cum totul ar fi sub stăpînirea acestor primejdioase fiinţe: zînele.

În urma marilor distrugeri provocate de războaiele şi catastrofele meteorologice ale secolului al XVII-lea sîntem martorii unei pauperizări de masă. Secolul al XVII-lea este epoca descreşterii economice în întreaga Europă, a cărei consecinţă va fi izbucnirea războiului de treizeci de ani în 1618, în cursul căruia Imperiul Habsburgic catolic a suspendat relativa independenţă a provinciei de coroană, Cehia, a nimicit nobilimea cehă, în timp ce a trebuit să ducă o luptă aprigă împotriva Suediei protestante.

Transilvania a fost caracterizată în decursul veacului XVII. de împletirea sporadică a unei politici reformiste, ce urmărea ieşirea din criză, cu o rigoare conservatoare şi rutină inteligentă, a unei politici externe ferme cu un aventurism de rău augur. Răspunsul dat crizei era diferit din partea fiecărui strat social. Iobagii români, păturile nevoiaşe în general, erau siliţi să-şi schimbe mereu domiciliul fie din cauza mizeriei, fie în speranţa unei vieţi mai bune. Era modul în care încercau să scape de poverile fiscale şi de teroarea moşierească. Această „pribegie" lua uneori proporţii de masă. Nici lanţul Carpaţilor nu le putea sta în cale. Distrugerile războiului îi afectase mai ales pe înstăriţii satelor, cei care avea mai mult de pierdut. În primul rînd pe saşi şi pe maghiari, ale căror număr scăzuse în felul acesta din totalul populaţiei, în timp ce cel al românilor crescuse, crescîndu-li-se astfel şi importanţa. Războaiele de la cumpăna veacurilor şi molimele care le-au urmat decimaseră populaţia satelor maghiare din centrul Ardealului, de pe Cîmpie şi valea Someşului. La începutul secolului al XVII-lea cade primul val semnificativ al colonizării românilor în Secuime. La 1614 populaţia românească a Ţării Secuilor era deja de 5%.

În scopul vindecării rănilor produse de război şi a asigurării ordinii economice, nobilimea moşierească şi puterea promisese pe de o parte scutiri de impozite celor care se stabileau, pe de altă parte încercaseră să pună capăt pribegiilor prin măsuri drastice. În acelaşi timp căutaseră să eternizeze starea de supunere a iobagilor vechi, să anuleze dreptul de mutare liberă a acestora. Dacă după 1514 era prescrisă ca pedeapsă o singură zi de robotă, în secolul XVII. puteau fi executate şi două-trei-patru zile. Moşiile nobiliare funcţionaseră ca nişte uzine complexe ce încorsetaseră gospodăriile ţărăneşti, oferind totuşi o anumită stabilitate economică. Moşierii îşi asiguraseră dreptul de desfacere a vinului şi ţuicii în cea mai mare parte a anului, au încercat să-şi asigure şi monopolul măcinatului, respectiv, ca o evoluţie nouă, şi-au extins suprafeţele pămînturilor moşiereşti aflate în administrare proprie. Creşterea numărului gospodăriilor de tip fermă este legată de productivitatea deosebit de scăzută. Moşierul nu putea asigura aprovizionarea proprie şi a personalului casei, precum şi a celui militar şi gospodăresc decît prin însuşirea mijloacelor de producţie şi administrarea proprie a producţiei. O astfel

de evoluție a marilor proprietăți funcciare nu a fost un specific transilvan, ea era prezentă în întreaga Europă la răsărit de Elba. Este cunoscută sub denumirea de a doua iobăgie, dar ar putea fi numită şi a doua servitute întru-cît elementele libere şi semi-libere ale țărănimii, printre care şi foştii iobagi, fuseseră aruncate într-o stare asemănătoare cu vechea robie. În Ardeal însă, fiind un spațiu mărginaş, acest proces a fost şi mai crunt şi apăsător, şi datorită faptului că potențialul de export al agriculturii ardelene era mult mai limitat. Occidentul era departe, iar la marginea lumii economice otomane cele două voievodate româneşti vecine se luptau cu griji asemănătoare.

Transilvania însă a putut profita din evoluția conjuncturală a marilor puteri. Imperiul Habsburgic căzuse între două focuri, de la sud şi răsărit ameninţarea înnoită a Imperiului Otoman, de la nord pretenţiile hegemonice şi afirmarea intereselor protestante. În secolul al XVII-lea Transilvania a fost garantul libertăților religioase în Ungaria. A reuşit să impună prin acte militare dure libertatea religioasă a protestanților şi totodată respectarea constituționalității regimului stărilor, în timp ce cîte o personalitate mai însemnată îşi pusese în gînd chiar şi reunificarea țării.

Într-o astfel de situație integrarea lumii româneşti a devenit pentru puterea principatului o chestiune serioasă ce-şi aştepta soluția. Cu atît mai mult cu cît prestația lui Mihai Viteazul a provocat reacții vehemente. Dieta a interzis ca – aşa zişii – valahi, tărani, secui de rînd să poarte armă. Au fost adoptate hotărîri speciale pentru expulzarea „popilor valahi instigatori şi incendiatori".

Ştefan Bocskai, primul mare principe reformat, nobil moşier bihorean, trasase noua orientare în urma unor amare experienţe. Jucase un important rol în intrarea Transilvaniei în războiul de cincisprezece ani. La început luptase alături de Mihai Viteazul. El a fost cel care comandase oştirile care împreună cu cele ale lui Mihai dăduseră o lovitură puternică trupelor turceşti la Giurgiu. Apoi s-a pus în fruntea răscoalei provocate de politica imperială. Cînd în 1605 l-a numit pe Spiridon episcop al românilor din întregul Ardeal şi Părți, în diploma emisă a ținut să sublinieze că Ardealul stă în multitudinea popoarelor sale şi „noi sîntem chemați prin voință divină să păstrăm şi să întărim prin puterea noastră legile şi obiceiurile acestor popoare".[11] Gabriel Báthory în spiritul curentului tolerant al catolicismului asigurase scutirea de impozite a preoților români. Aceasta era politica continuată de cel mai mare principe transilvan al secolului, Gabriel Bethlen. El încercase deja să tatoneze la patriarhul Constantinopulului posibilitatea convertirii românilor la reformă, iar după ce s-a războit de trei ori – cu un succes mai mare sa mai mic – cu împăratul german, se jucase chiar şi cu ideea să supună cele două voievodate româneşti creînd un fel de Dacie, neavînd destulă putere să restabilească unitatea Ungariei, şi după cum afirmase: „ acelea sînt țările mai fericite unde există cele mai puține diferențe religioase în vigoare." Patriarhul – care mai tîrziu fusese

acuzat de adoptarea tezelor calvine şi fusese chiar otrăvit – nu acorda şanse reformei printre români, subliniind în răspunsul său „legătura de sînge şi atracţie, deşi secretă, dar cu atît mai strînsă, existentă între românii din Ardeal şi cei din Muntenia şi Moldova." Şi mai sublinia că domnitorii principatelor române „nu vor accepta niciodată reforma, şi chiar dacă nu i se vor opune cu armele, dar vor crea fel şi fel de obstacole prin instigare tainică."[12]

Odată cu domnia lui Gheorghe Rákóczi a început perioada măsurilor dure. În această perioadă – îndeosebi la mijlocul veacului – se născuseră acele legi care decretaseră naţiunea română şi biserica ortodoxă drept tolerate. Istoricii maghiari caută în general scuze, sau trec pur şi simplu peste aceste – putem spune – legi ale valahilor – ca şi cum ar dori să echilibreze exagerările colegilor români – cu cîteva excepţii. László Makkai, exprimînd parţial şi opinia istoricilor români, era de părere în 1948 că: „Antipatia excesivă a nobilimii faţă de români era adresată boierilor imperialişti [cortegiului muntenesc al lui Mihai, cuceritorului Ardealului], deşi lovise în ţăranul român ardelean, care fusese obiectivat în final în faimosul articol IX., respingător de egoist, al codului legislativ al Transilvaniei mijlocului de secol XVII.: «deşi naţiunea valahă fusese admisă propter bonum publicum în această patrie; neluînd în seamă starea sa inferioară, unii dintre fraţii noştri nobili fuseseră împiedecaţi ca la sărbătorile lor să nu fie voie să se lucreze. S-a dispus deci împotriva celora care să nu prescrie naţiunii maghiare şi ca urmare nimeni să nu fie tulburat din motivele de mai sus.»"[13]

În 1948, cînd idealul epocii era egalitatea în drepturi, aprecierea de mai sus este explicabilă. Dar unde poate fi aşezat şirul de legi care urmăreau reglementarea situaţiei românilor în desişul interdependenţelor istorice ale epocii?

În acest sens trebuie să observăm că prima lege a *Approbate*lor interzicea – ca semn al conservării ordinii sociale – reformarea celor patru religii recepte care provocase atîta dezbinare internă, înşirînd îndelung procedura şi subliniind că „Aici nu înţelegem pe valahi şi cei aparţinînd sectei greceşti care suferă pro tempore, usque beneplacitum principum et regnicolarum". Deci pînă cînd e „pe placul principelui şi a locuitorilor ţării", prin locuitori înţelegîndu-i pe membri, respectiv reprezentanţii naţiunilor regimului de stări.

Legea mai sus citată, întitulată „Despre valahi", vroia să rezolve în felul său conflictul conform căruia iobagii români nu vroiau să lucreze în sărbătorile ortodoxe, temîndu-se că sfîntul, în ziua cîruia ar lucra, s-ar putea răzbuna. Conflictul avea totuşi şi remedii. Unii au acceptat să lucreze în ideea că sfîntul respectiv va lovi roadele moşierului. Uneori moşierii sau înţeles cu popii ca aceştia să anunţe sărbătoare, căci în felul acesta iobagii vor muncii pentru ei, în schimbul unor cantităţi de ţuică. Aceste legi s-au născut pentru rezolvarea unor conflicte locale şi se potriveau cu strategii – adesea altele de la un sat la altul – diferite. Se pare că a avut loc o luptă crîncenă pentru puterea locală. Din această cauză dieta a decis

ca „popii valahi să nu afurisească", adică să nu poată amenința pe nimeni cu excomunicarea, căci au existat cazuri în care popii au interzis unora să intre în biserică şi au refuzat înmormîntarea.[14] Miza luptei pentru putere era în primul rînd însuşirea plusprodusului. Dieta din 1626 de exemplu interzisese majorarea taxei bisericeşti, iar apoi au vrut să limiteze cutuma conform căruia iobagii puteau fi ridicați la rang de preot contra unei sume de bani. A fost interzisă cununarea celor care îşi răpeau nevestele. A fost interzis amestecul episcopilor şi preoților în litigiile dintre moşieri şi iobagi, li s-a interzis să judece şi să pedepsească.

Legea VIII. „Despre preoții valahi" a *Approbate*lor reglementa situația bisericii şi a religiei: „Deşi națiunea valahă din țară nu a fost enumerată printre stări, şi nici religia lor nu a fost cuprinsă printre religiile recepte; ca atare *propter regni emolumentum* (de dragul interesului țării) pînă cînd vor fi tolerați, stările bisericeşti valahe trebuie să se conformeze: Episcopul – care să fie considerat competent în mod egal de către popii valahi – să fie cerut de la principe; care dacă este considerat corespunzător de principe, să i dea confirmarea, pentru loialitatea față de principe şi în beneficiul țării, în conformitate cu condițiile şi modalitățile privind alte lucruri necesare."

Această lege consacrase în mod tacit subordonarea de către autoritatea princiară a capului bisericii ortodoxe episcopului reformat, care la rîndul său stabilise nişte condiții dure. Printre altele interzisese manifestările religiozității populare şi impusese folosirea limbii române în biserică. Cu cît succes şi cu ce urmări, vom vedea în continuare. Deocamdată să facem un bilanț al activității de legiferare.

Dietele încercaseră să reglementeze problemele locale specifice, datorate şi crizei secolului, prin legi simplificatoare, cu caracter global. Declararea „națiunii valahe" în întregul său, şi a religiei sale drept tolerate constituia un instrument de putere pentru stăpînirea indivizilor şi a comunității, întru-cît comunitatea română cu obicieiurile sale, cu religia sa, parțial cu modul său de trai, îşi trăia viața în mod independent, constituind un fel de ordine teocratică neoficială, întru-cît puterea bisericească îndeplinea atribuții destinate în lumea occidentală autorităților laice. Prin aceste legi încercaseră să reglementeze această viață considerată ca fiind în afara societății – dacă prin societate înțelegem o societate a stărilor medievale –, şi totodată integrînd-o într-un fel. Astfel, adevărul este că, tolerarea nu a însemnat persecutare, religia tolerată era în acelaşi timp o religie sprijinită de autoritatea principelui, şi nu era persecutată ca de exemplu cea a sîmbătiştilor maghiari numiți „jidoviți". Pe termen lung însă legile valahe însemnau o povară, întru-cît individul era tratat ca membru a unei comunități, comunitatea fiind stigmatizată (tolerată, nu receptă) ca fiind de rang secund. Marginalizarea a devenit cu timpul o practică şi o tradiție, astfel pe Pămînturile Săseşti românii pînă la 1781 nu puteau obține dreptul de cetățenie, iar liderii județelor nu puteau fi aleşi decît din rîndul confesiunilor recepte.

Caracterul ambiguu al integrării era ilustrat şi prin faptul că românul stabilit pe un pământ iobăgesc creştin plătea zeciuială bisericii catolice. Iar dacă acest obicei în mare parte dispăruse la nivelul judeţelor odată cu reforma, pe Pământurile Săseşti rămăsese o practică generalizată. Aici ţăranul ortodox plătea zeciuiala bisericească preotului sas lutheran. La nivelul judeţelor, ţăranul maghiar sau sas nu se bucura de vreun privilegiu pentru că era maghiar sau sas. Nici ei nu aveau voie să se îmbrace ca nobilii. În schimb religia lor îi lega de lumea stărilor. Acest lucru însă nu atenua conflictele sociale. Să ne gîndim la Secuime unde, între secuii decăzuţi în stare de iobăgie şi cei care cîştigaseră privilegii nobiliare erau confruntări deosebit de sîngeroase. Umbla chiar o vorbă prin cercurile moşiereşti care zicea că „iobagul maghiar e tovarăş de ceartă, iobagul valah e bidon de untură" – dacă se lasă. Tocmai de aceea a fost limitat dreptul de port-armă a ţăranilor şi „valahilor". În acelaşi timp, relaţia stăpîn-iobag a fost impregnat de un patriarhalism supranaţional. Iobagul avansat la rang de administrator sau cel devenit servitor se putea simţi membru deplin al familiei, îndeplinindu-şi obligaţiile pentru o viaţă întreagă cu loialitate.

Instrumentul cel mai eficace al integrării a fost înnobilarea în masă. Principii transilvani au reconfirmat în mod repetat privilegiile boierilor români din Ţara Făgăraşului. În a doua parte a secolului s-a întărit mica nobilime românească din zona Chioarului. Din rîndurile acestei mici nobilimi s-au ridicat acei cîţiva intelectuali români care au urcat pe scara ierarhică a slujbaşilor principatului. În felul acesta s-a realizat şi în lumea românească acea mobilitate socială care fusese caracterizată de Antal Verancsics acum un veac în felul următor: „Pentru obţinerea unui titlu nobiliar nici o meserie, nici o ocupaţie nu este mai prielnică decît milităria şi literatura."[15]

Ca urmare a integrării bisericeşti s-au născut şi literaţii români. Provocările reformei transilvane au contribuit şi la înnoirea ortodoxiei. După ce în 1640 fusese editat şi în limba română Catehismul de la Heidelberg, mitropolitul Varlaam al Moldovei îşi exprimase într-o cărticică în limba română răspunsurile la învăţăturile „plini de otravă" ale Catehismului. Clericul moldovean devenise astfel primul scriitor român.[16] Peste un deceniu a apărut şi o replică transilvană la această sciere polemică, fără ca numele autorului să fie menţionat. O operă durabilă a fost Noul Testament editat în 1648 la Alba Iulia. Prefeţele scrise la unele cărţi sfinte îmbinau tezele teologice ale ortodoxiei şi reformei. Episcopul român, în prefaţa adresată principelui subliniase – pentru prima dată în gîndirea politică românească – responsabilitatea domnitorilor şi a nobililor faţă de supuşi.

Contrareforma răspunsese în mod eficient la provocările reformei în cursul secolului XVII. Figura conducătoare a acesteia a fost arhiepiscopul de Strigoniu de origine bihoreană, Péter Pázmány, care a înnoit literatura polemică religioasă maghiară şi, aflîndu-se în fruntea ordinului iezuit, a reorganizat şi sistemul de învăţămînt teologic. La teologia de la Nagyszombat pătrunseseră şi români. Dar

după ce mişcarea reformistă cucerise pătura micii nobilimi româneşti care cochetase mai devreme cu uniunea bisericească, în condiţiile politice date contrareforma nu avea încă o bază de mase. Gabriel Ivul, care editase la Viena lucrarea în limba latină dedicată regelui Sfîntul Ladislau, era originar din Caransebeş. Tot de la Caransebeş era şi George Buitul, cel care tradusese catehismul în limba română.

Epoca de aur a culturii transilvane şi a celor două voievodate româneşti se plasează în deceniul patru şi cinci al secolului XVII. Baza ei o constituie liniştea şi colaborarea politică. Principii ardeleni şi voievozii români corespondau în limba maghiară. Buna vecinătate fusese firească întreţesută şi de ameninţări reciproce. Domnitorul Munteniei Matei Basarab ajunsese la putere datorită sprijinului lui Gheorghe Rákoczi, care în acelaşi timp sprijinea boierimea împotriva domnitorului, în interesul afirmării propriei sale influenţe, boierime ce vroia să impună, în limita posibilităţilor, modelul ardelean al libertăţilor regimului de stări. Domnitorul moldovean Vasile Lupu, în mirajul dorinţei sale de putere de sorginte bizantină, rîvnise şi la tronul Ardealului, vroind să exploateze faptul că – aşa cum subliniase şi în epistola trimisă sultanului – mai mult de o treime din populaţia ţării vecine este românească. Împotriva sa principele transilvan îl sprijinise pe Matei Basarab care în schimb se jucase şi cu gîndul – după cum scrisese – că „sîrbii şi valahii de-acum se bucură de-a dreptul că ar putea reveni la sînul sfintei coroane maghiare cum fuseseră odinioară."[17] În anii 1650, în schimb, Gheorghe Rákoczi al II-lea îşi luase titlul de suveran al Moldovei şi Munteniei. În 1657 principele transilvan atentase la tronul Poloniei, ceea ce s-a soldat cu o catastrofă pentru el şi pentru ţară. Ardealul ajunsese din nou la sapă de lemn, una dintre cele mai importante părţi ale sale, Oradea şi împrejurimile, fusese înghiţită de Imperiul Otoman. Elanul reformei româneşti fusese stăvilit pentru vreo două decenii.

Episcopul Sava Brancovici, care ieşise în evidenţă şi în luptele împotriva turcilor, încercase să pună în valoare fidelitatea faţă de tradiţiile ortodoxe, obstrucţionase editarea cărţilor româneşti, ascunzînd tiparniţele. Politica sa fusese sprijinită nu numai de către voievozii români ci şi de ţarul Rusiei. Însă după ce se implicase şi în hăţisurile politicii interne transilvane, sinodul bisericesc îl destituie în 1680, principele îl aruncă în temniţă, ba chiar fusese biciuit în public. După acest episod editarea cărţilor româneşti ia un nou avînt. Ion Zoba este un autor care iese din anonimat prin editarea unei cărţulii moralizatoare la Alba Iulia, precum şi a unei culegeri a sfintelor predici româneşti sub titlul „Sicriul de aur". Anna Bornemissza, nevasta principelui Mihály Apafi, sprijinise şi administrase chiar şcoala românească de la Făgăraş. În acelaşi timp, majoritatea nobilimii se temea de înmulţirea numărului popilor. Dieta din 1678 a interzis înnobilarea preoţilor, în schimb a recunoscut înnobilările mai vechi.

Ultimul sfert al secolului al XVII-lea reprezintă o nouă relansare a spiritualităţii româneşti. Necesitatea folosirii limbii materne a cîştigat cu încetul teren şi în ortodoxia

românească, în aşa măsură, încît a fost tradusă Biblia – apărută în 1688 la Bucureşti – şi în Muntenia. Oricît de neavenită să fi fost în principatele române Noul Testament de la Alba Iulia, el a fost cel care a stat la baza editării Bibliei de la Bucureşti.

Bilanţul reformei în memoria istorică a românilor nu este univoc. Valenţele sale culturale sînt apreciate, din punct de vedere social însă este condamnată, deoarece românii care adoptaseră noua credinţă, după ce nu fuseseră urmaţi de mase, s-au izolat, şi cu excepţia a cîtorva sate, s-au asimilat şi lingvistic majorităţii maghiare care constituia comunitatea reformată. Din acest motiv, unul dintre cele mai prestigioase personalităţi ai lumii româneşti, Gheorghe Barițiu, în 1879, în prefaţa la noua ediţie a textelor polemice reformate româneşti împotriva lui Varlaam – afirmase cu o amară pasiune revanşardă, că jumătate din populaţia maghiară a Ardealului este de origine românească. Expansiunea reformată fusese curmată de Imperiul Habsburgic. În anii 1680-1690 turcii fuseseră izgoniţi de pe teritoriul Ungariei, cu excepţia Banatului. Habsburgii obţinuseră Ardealul în baza dreptului la coroana ungară, dar faţă de tradiţia de dinainte de 1526, fusese tratat ca principat autonom al coroanei, recunoscîndu-i-se constituţia proprie.

Contrareforma deschisese o nouă epocă în viaţa românimii. Autoritatea vieneză şi ordinul iezuit organizaseră unirea ortodoxiei greco-orientale cu Roma mai întîi în Ungaria, şi constituirea eparhiilor greco-catolice. După îndelungate tratative, în 1699 aderase şi episcopul român din Ardeal împreună cu eparhii săi, confirmînd uniunea bisericească prin semnarea Diplomei Leopoldiene, reînnoită în 1701 cu promisiuni şi mai hotărîte. Masa enoriaşilor nu aveau cum să afle mare lucru despre această uniune. Preoţii preferau s-o ţină în secret, iar Roma era mulţumită că i s-a recunoscut autoritatea şi cîteva dogme. Iezuiţii, împreună cu discipolii lor români pare să fi învăţat din experienţa reformei şi s-au ferit să se atingă de aspectele exterioare şi obiceiurile vieţii bisericeşti. Ritualul oriental fiind sfînt şi intangibil. Iar aşa-zisele superstiţii şi credinţe populare reglementau de fapt viaţa în întregul său îmbrăcînd forme ritualice. Iată un exemplu despre impactul acestora: cînd cu ocazia înmormîntărilor se trecea o găină deasupra răposatului, atunci prin această practică se căuta asigurarea plecării nestînjenite a sufletului, găina fiind chemată să purifice drumul de pe lumea de apoi. Interzicerea acesui ritual ar fi creat pericolul ca sufletul să se reîntoarcă ca vampir şi să facă rău oamenilor şi animalelor. Conducerea bisericii reformate încercase să înterzică aceste practici prin acele „conditio", ca în cursul secolului al XVIII-lea în mai multe locuri nobili reformaţi să se coalizeze cu ortodocşii români. Deşi în mod paradoxal uniunea a fost pregătită oarecum tocmai de către reformă, mare parte a preoţimii române fiind forţată să se adapteze la cerinţele autorităţilor, contrareforma oferea o perspectivă mai încurajatoare, promiţînd privelegii mult mai mari, pentru că în timp ce domnitorii reformaţi dăduseră privilegii individuale, diplomele unioniste promiteau preoţimii greco-catolice în ansamblu o situaţie similară cu cea a preoţilor religiilor recepte.

Reacţia ortodoxă la contrareformă – în ciuda discreţiei impuse – nu s-a lăsat aşteptată. Iar nemulţumirile s-au transformat în luptă armată îndată ce Francisc Rákoczi ridicase drapelul de luptă în 1703 în Ungaria de Nord, fiind primul om de stat maghiar care adresase „naţiunii valahe" o chemare la luptă. I s-au alăturat mai ales elementele micii nobilimi, unii ca Grigore Pintea sau Balica dîndu-şi chiar viaţa. Memoria lor a supravieţuit în folclorul românesc ca a unor haiduci care îi ajutau pe săraci. Francisc Rákoczi, care fusese ales şi principe al Transilvaniei, angajase mai mulţi români ca diplomaţi în zona dificilă a Orientului, la Moscova sau Constantinopol. Această toleranţă fusese sugerată principelui catolic profund religios – care fusese nevoit să plece în exil în 1711, după opt ani de luptă –, de necesitatea situaţiei, o judecată politică înţeleaptă şi o tradiţie multiseculară. După aceasta, contrareforma a putut să treacă din nou la ofensivă. Faptul că în zona Haţegului, în unele locuri, reformaţii şi ortodocşii puteau folosi împreună aceeaşi biserică – întorcînd în timpul slujbei reformate icoanele, care pentru ei reprezentau nişte exterioriţăţi ce falsificau esenţa credinţei –, rămăsese mai de grabă o curiozitate a istoriei.

După 1711 românitatea Ungariei şi Ardealului păşise în lumea barocului şi a luminilor.

Traducerea de Elek Szokoly

Note:

1. *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* Red. Ion Gheţie. Bucureşti, 1982. p.101.
2. Cf. Juhász Ferenc: *A reformáció az erdélyi románok között* [Reforma printre românii ardeleni], Budapest, 1940, p.79.
3. Cf. Makkai László: *Magyar-román közös múlt* [Trecutul comun româno-maghiar], Budapest, 1989. p.99.
4. Antonio Bonfini: *A magyarok története tizedekben* [Istoria maghiarilor în zeciuieli], Budapest, 1995. p.713.
5. Cf. Ioan Lupaş: *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, Craiova, 1934, p.6.
6. Makkai László (red.) – Cs. Szabó László (colabor.): *Erdély öröksége* [Moştenirea Transilvaniei], vol.I. – Tündérország [Ţara Zînelor]. Budapest, 1993, p.2.
7. Citat de Juhász: Op.cit. p.93.
8. Ştefan Andreescu: *Restitutio Daciae*. Vol.III., Bucureşti, 1997, p.251.
9. Citat de Juhász: Op.cit. p.128.
10. Miron Costin: *Opere*, Bucureşti, 1958, p.30.
11. Citat de Augustin Bunea: *Vechile episcopii româneşci*. Blaş, 1902, p.73.
12. Citat de Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi mozgalmak története és mai állapota*. [Istoria mişcărilor naţionale româneşti şi starea lor actuală], Budapest, 1896. p.505.
13. Makkai: *Magyar-román közös múlt*, p.105.
14. Jancsó: Op.cit. p.567.
15. Makkai–Cs.Szabó: *Erdély öröksége*, vol.I., p.14.
16. Eugen Ionesco: *Littérature roumaine*, Paris, 1998, p.14.
17. Citat de Makkai: *Magyar-román közös múlt*, p.122.

Ambrus MISKOLCZY *(n. 1947), doctor în istorie, absolvent al Facultății de Filozofie-Istorie a Universității Eötvös Lóránd din Budapesta, secția istorie-franceză. Este șeful catedrei de Limba și Literatura Română a aceleiași universități. Autor a numeroase lucrări, printre care:* A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe, 1780-1860 *[Rolul intermediar al negustorimii levantine românești din Brașov între Răsărit și Apus, 1780-1860]*; A legendák varázsa: Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán *[Farmecul legendelor: miturile est-europene ale lui Jules Michelet și dialogul maghiaro-român la mijlocul secolului al 19.]*; „A Führer olvas": tallózás Hitler könytárában *[„Führerul citește": spicuiri din biblioteca lui Hitler]*; A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben : az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai *[Emanciparea evreilor în 1849 în Ungaria: legea maghiară a emancipării evreilor din 1849 și documentele sale necunoscute]*; Henri H. Stahl - a kelet-európai népélet egy román szociológus-történész kutatója *[Henri H.Stahl – un sociolog-istoric român cercetător al vieții populare din Europa Răsăriteană]*; Erdély története *[Istoria Transilvaniei – (capitolele referitoare la perioada 1830-1849)]*; Eszmék és téveszmék: Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről *[Idei și erori: eseuri critice despre cărțile care tratează probleme discutabile ale trecutului și prezentului românesc]. A fost distins cu premiul Academiei și premiul Ránky.*

Ambrus Miskolczy, *Román történelem a reformáció jegyében*, preluat cu permisiunea autorului.

Religiozitatea în Transilvania în perspectivă comparativă

Miklós Tomka

În ultimele decenii au apărut numeroase studii despre datele referitoare la religia din România, respectiv din Transilvania. A demarat şi publicarea datelor statistice referitoare la religie în perspectivă comparativ-istorică bazată pe rezultatele recensămîntului din 1992. Sînt însă puține scrierile care îndrăznesc să abordeze situația şi evoluția religiozității. Şi pînă şi în cele mai cunoscute lucrări de specialitate pot fi întîlnite erori de dimensiune, de exemplu în legătură cu proporția non-credincioşilor sau a ateilor. Am întîlnit o singură lucrare în limba engleză şi una în limba maghiară care a acordat atenția cuvenită religiozității deosebit de intense din România. Ultima pronunțase şi chestiunea cea mai esențială, şi anume că, cea mai religioasă țară din Europa, alături de Polonia, este România, care aproape că nu a fost afectată de procesul antireligios rezultat din combinarea modernizării cu discriminarea statului-partid. Nu pentru că nu a existat politică de discriminare, ci pentru că a reuşit să reziste.

O astfel de aserțiune este însă atît de generală încît nici nu poate fi demonstrată. Trebuie deci detaliat pentru a vedea ce se ascunde în spatele său. O importantă cercetare comparativă internațională din 1991 şi 1992, Studiul sistemului de valori europene (European Value Study, în continuare EVS), face posibilă compararea datelor privind religia României şi a celorlalte țări la nivelul sondajelor de opinii. Cercetarea a adunat date reprezentative din 43 de țări ale lumii, incluzînd 29 de țări şi regiuni (cum ar fi provinciile răsăritene ale Germaniei sau Irlanda de Nord) europene. Polonia se află pe locul întîi în Europa la mai toți indicatorii care măsoară religiozitatea. (În relație mondială însă este devansat de mai multe țări, ca de exemplu de Nigeria, Brazilia sau Africa de Sud.) Iar locul doi al României este contestat doar ocazional de Irlanda sau/şi Irlanda de Nord. (În relație internațională România este întrecută în general de țări ca SUA, India şi unele țări latino-americane.) În „topul religiozității" a celor 43 de state Polonia ocupă în final locul 3-5., România se află pe locurile 10-12, iar Ungaria cu locul său 26-27 se plasează în partea inferioară a tronsonului mediu.[8]

Scopul lucrării noastre nu este o analiză detaliată a acestei cercetări, deşi aceasta nu s-a petrecut nici în limba maghiară, nici în cea română sau în alte limbi. Informaţiile provenite din aceasta le considerăm doar ca prime aproximări. (Se află însă în pregătire un studiu mai amplu despre religiozitatea din România.) Merită totuşi să trecem în revistă şi la acest nivel natura datelor în cauză. Întru-cît prezentarea cuprinzătoare a datelor a 43 de ţări depăşesc cadrele existente, ne vom limita doar la prezentarea a cîtorva probleme. În cazul datelor internaţionale date publicităţii, pentru noi poziţia comparativă relativă a ţărilor una faţă de ceealaltă este într-adevăr importantă. Eventualele lipsuri metodice au mai mică importanţă atunci cînd – presupunînd întrebări identice, deci lipsuri identice – comparăm situaţia unor ţări diferite. În cele ce urmează vom compara datele poloneze, româneşti şi maghiare, indicînd atît valorile procentuale cît şi poziţia în clasamentul celor 43 de ţări (tabelul 1.).

Tabelul 1. *Unele indicatoare ale religiozităţii în Polonia, România şi Ungaria pe baza procentelor respondenţilor şi a locului ocupat în clasamentul celor 43 de ţări. (Sursa: înregistrările EVS 1991. şi 1996. Date nepublicate[9]).*

	Populaţia adultă în %			Locul ocupat în clasamentul internaţional		
	PL	RO	H	PL	RO	H
Se declară religios	95	75	57	1	10	27
Crede în:						
- Dumnezeu	97	94	65	5	10	23
- viaţa de după moarte	78	58	26	5	17	33
- suflet	86	76	...	8	16	...
- diavol	51	42	19	5	13	25
- iad	54	43	16	4	10	27
- rai	80	58	27	7	14	31
- păcat	91	77	39	2	8	33
- înviere	83	50	27	3	15	27
Dumnezeu este foarte important în viaţa sa	87	67	40	4	13	22
Religia este o sursă de linişte şi putere	90	76	49	2	12	21
Se roagă din cînd în cînd	89	86	58	3	5	23
Are încredere puternică în biserica (în care a fost botezat)	84	72	56	3	10	20

Concluziile unei lucrări recent finalizate care şi-a propus să dezvăluie situaţia religioasă actuală a zece foste ţări socialiste (Lituania, Germania de Est, Polonia, Cehia, Slovacia, Ukraina, Ungaria, România, Slovenia şi Croaţia) au fost aproximativ identice.[10] Cercetarea s-a desfăşurat în acele ţări cenral-est-europene în care bisericile occidentale sînt reprezentate în mod semnificativ. Cercetarea nu a fost preocupată de problemele specifice ale ortodoxiei. Din motive tehnice (pentru ca intervievaţii catolici şi protestanţi să reprezinte mărime interpretabile) în locul întregii Românii, lucrarea a studiat un eşantion reprezentativ din Transilvania. Această cercetare denumită „*Aufbruch*" („La Drum") a confirmat rezultatele anterioare. Mai mult, descoperise că religiozitatea reprezentată de societate şi exprimată parţial prin obiceiuri, dar totodată ţinînd ferm la prezenţa socială (bisericească) a acesteia – nu mai puţin ca o formă posibilă a vieţii culturale a societăţii – în România, mai exact în Transilvania, este mai puternică decît în Polonia.[11]

Există totuşi cîteva probleme legate de rezultatele astfel conturate. Înainte de toate: atît românii, cît şi maghiarii din Ardeal sînt surprinşi de aceste date şi le acceptă cu îndoieli. Locuitorii României, şi în cadrul acesteia a Transilvaniei nu se consideră, şi nu-şi consideră nici anturajul deosebit de religios. Dincolo de aceasta ne putem întreba de asemenea dacă religiozitatea română şi maghiară, cea tradiţională şi cea modernă, cea ortodoxă, catolică sau protestantă sînt sau nu de acelaşi tip? Traducîndu-l în limbajul metodicii cercetării trebuie clarificat dacă este sau nu suficient să utilizăm aceleaşi instrumente de măsură şi într-un caz şi în celălalt. Nu este oare o chestiune mai importantă existenţa eventualelor deosebiri tipologice decît raportarea la rigid criteriu unic?

Eşantionul de 1000 de persoane al „*Aufbruch*"-ului ardelean a fost prea mic pentru a putea trage nişte concluzii într-adevăr relevante privitor la religiozitatea unui grup nu neapărat majoritar cum ar fi catolicii, protestanţii, maghiarii etc. Soluţia a fost asigurată de o nouă cercetare comparativă internaţională mai extinsă („*Aufbruch 2*"), care doar cu cîteva luni de la colectarea datelor întregii populaţii a Ardealului repetase colectarea de date „*Aufbruch*" pe un eşantion de 949 de subiecţi reprezentînd populaţia maghiară adultă a Transilvaniei. Astfel a devenit posibilă comparaţia dintre datele maghiarilor din Ungaria, a maghiarilor din Transilvania[12] şi a românilor din Transilvania. Obiectivul nostru prim era prezentarea celor mai importante date ale acestor trei grupuri[13] (şi nu a celorlate ţări) şi a corelaţiei lor.[14] În general ne referim mai întîi la datele din Ungaria. Din punctul de vedere al studiului de faţă desigur cel mai important punct de observaţie nu este Ungaria, ea reprezentînd doar o unitate comparativă la care ne putem raporta în cele ce urmează. În acest context merită să interpretăm observaţiile referitoare la maghiarii şi românii din Transilvania. După o analiză a datelor faptice vom încerca să ne confruntăm cu întrebarea dacă diferenţele sînt doar cantitative sau mai de grabă calitative, izvorînd din tipuri diferite de religiozitate.

Religia din obiecte şi cea de toate zilele

Peisajul cultural european tradiţional fusese dominat de imaginea bisericii. Dincolo de aceasta, religia prezenta nemumărate semne vizibile în cadrul peisajului: cimitirele, în zonele catolice capelele, drumul crucii, crucile de pe marginea drumurilor, statuile şi icoanele Sfintei Maria şi a sfinţilor, stîlpi ai făgăduinţei etc. În Ungaria, ca şi pretutindeni într-o lume în curs de modernizare, impresia vizuală s-a schimbat în ultimele decenii. Înălţimea caselor a depăşit pe cea a bisericilor. O parte a patrimoniului sacral a fost distrus. În schimb au apărut obiectele tehnice, tablele localităţilor şi cele de circulaţie, fabricile, stîlpii de înaltă tensiune. În România această schimbare cel mult a început. În Ardeal peisajul rănîne în continuare purtătorul tradiţiei naţionale şi religioase.

Nu de mult încă, religia era prezentă în mod decisiv şi palpabil, asemenea mediului mai larg, şi în cadrul locuinţei: sub forma Bibliei şi a cărţilor de rugăciune, a icoanelor şi a citatelor, a crucifixurilor şi a rozariilor. Toate aceste obiecte erau simultan mijloacele practicării unei religii nedespărţite de cotidian, fortificatorii comunităţilor culturale, respectiv marcatorii şi elementele decorative ale spaţiului vital. Lichidarea forţată a tradiţiilor rurale în Ungaria, politica anticlericală şi transmutarea culturală dictată de statul-partid la modul mai general, sînt toate împreună responsabile pentru faptul că obiectele religioase s-au rărit în casele oamenilor. Două treimi din populaţia adultă îşi aduce aminte că în copilărie aveau în casă un crucufix sau o icoană. Mai puţin de jumătate ale aceloraşi oameni ţin astăzi în locuinţă un crucifix sau un tablou cu temă religioasă. În Transilvania nu se poate evidenţia vreo schimbare. Proporţia celor care-şi aminteau din copilărie obiectele religioase este aproximativ identică cu a celor care păstrează şi astăzi obiecte cu caracter religios. Desigur toate acestea nu sînt independente de confesiune. Diferenţele confesionale în Ardeal sînt mai puternice.

> În Ardeal în locuinţele catolicilor sînt mai frecvent (89%) obiecte religioase, în casele protestanţilor mai rar (23%), decît la coreligionarii lor din Ungaria (68, respectiv 30%). Cel mai frecvent însă în locuinţele ortodocşilor vom găsi cruci, icoane (92%) şi Biblii (84%).

Comportamentul altora poate fi considerat ca un factor asemănător de mediu. Transmiterea religiozităţii a fost din vremuri imemorabile treaba familiilor. Modelele şi practicile însuşite în copilărie ne însoţesc întreaga viaţă. Or, trăirile copilăriei s-au schimbat profund în Ungaria ultimelor decenii. Marea majoritate a celor mai în vîrstă îşi aduce aminte că în copilărie mama, tatăl şi el însuşi mergeau regulat la biserică. În grupurile de vîrstă mai tinere sînt din ce în ce mai puţini acei care pot vorbi despre vreo amintire religioasă primită de-acasă. (Fig.1.).

Fig.1. *Proporția acelor mame, tați și intervievați care – după amintirea celor întrebați, cînd aceștia din urmă erau copii de 11-12 ani – mergeau la biserică cel puțin odată pe lună. (În grupele de vărstă ale populației din Ungaria, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni, în procente. Sursa: Aufbruch)*

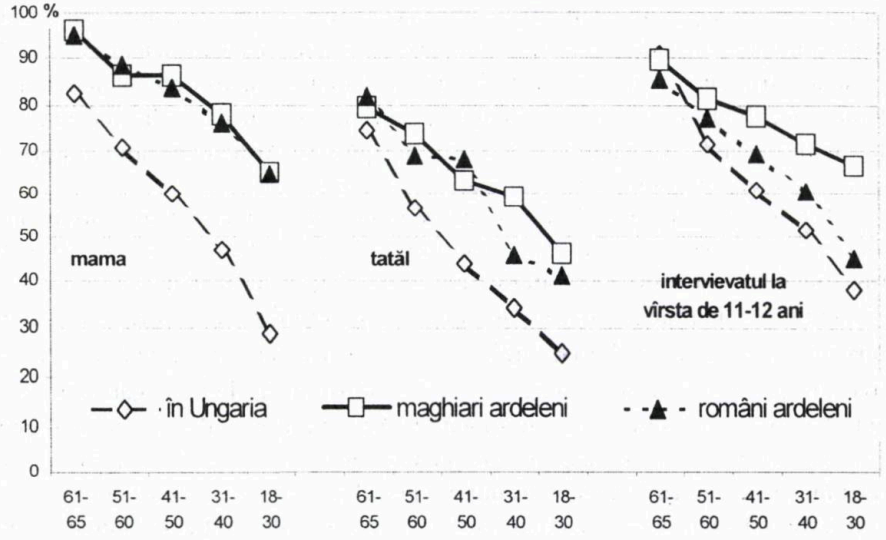

Scăderea este valabilă în cea mai mare parte a Europei. Nu este însă indiferentă proporția. În grupele de vîrstă cele mai înaintate amintirile religioase ale populației Ungariei, ale maghiarilor ardeleni și ale românilor ardeleni diferă puțin. Odată cu scăderea vîrstei foarfeca se deschide, diferența crește. Frecvența mediului religios al copilului din Ungaria scade la o treime a celui anterior, în Ardeal scade la jumătate. Practica religioasă în cazul celor două mari grupuri etnice din Transilvania va rămîne ceva mai generală la maghiari decît la români.

Vom ajunge la rezultate similare dacă vom cerceta după amintirile adulților de astăzi dacă au discutat în familie despre religie, biserică în copilăria lor, și dacă da, cu ce frecvență. De la maghiarii și românii din Transilvania cu vîrsta de peste 40 de ani răspuns complet nagativ a fost primit de la 2-3%, de la românii în vîrstă de 18-40 de ani era de 5%, de la maghiarii ardeleni de 6%. În Ungaria 7% a celor mai în vîrstă de 60 de ani, 9% a celor cu vîrsta între 40-60 de ani, dar 22% a celor între 18-40 de ani își amintesc că în copilărie – cînd aveau 11-12 ani – în familie nu s-a discutat niciodată despre religie. Atmosfera religioasă a mediului și a culturii a scăzut peste tot, în Ungaria însă calitativ mai drastic decît în Ardeal.

Credință, practică religioasă, autointerpretare religioasă

Cînd la începutul secolului trecut faimosul teolog protestant Karl Barth a făcut o paralelă, din punct de vedere conceptual, între „religie" şi „credință", s-a produs o mare confuzie. În interpretarea sa, prima însemna în mare corespondența cu cutuma religioasă, cea din urmă, relația personală cu divinitatea. De atunci epigonii lui Barth numesc în mod ironic „religios" religiozitatea exterioară lipsită de conținut iar convingerea personală, dacă aceasta este religioasă, „credință". În dezbaterile actuale paralela se face deobicei între corespondența cu tradiția şi religiozitatea personală. Aceste distincții pot fi efectuate fără cusur la nivel conceptual. În practică însă, greu vom putea depista credință în afara unei expresii vizibile îmbrăcînd forme sociale sau un angajament personal fără utilizarea tradițiilor. Iar motivele corespondenței, identificabile şi din exterior, cu aşteptările religioase este de asemenea dificil de stabilit. În realitate, de cele mai multe ori motivația interioară, individuală şi cea exterioară, socială apar amestecate. Disciplinele sociale empirice nu pot cerceta decît o realitate vizibilă, măsurabilă.

Credința religioasă este diversă. Credința poate fi acceptarea a ceva sau credința (încrederea) în Cineva. În spatele credinței într-un conținut concret şi a încrederii în Cineva stă de fapt fundamentul şi modalitatea interpretării lumii. Această poziție personală nu poate fi identificată decît prin elementele şi manifestările sale. Elementele observabile sînt astfel de „puncte de triangulație" pe baza cărora poate fi schițată viziunea, opinia individului. Manifestările individuale nu epuizează integralitatea raportului cu realitatea, a concepției despre lume, le semnalează doar. Sînt totuşi singurele din care putem să tragem nişte concluzii.

Rezultatele prezentei cercetări pot fi sintetizate astfel: *în domeniul credinței şi a concepției despre lume Transilvania şi-a păstrat pînă în ziua de astăzi (încă?) acel firesc, acea prezență şi unitate a culturii religioase care în Ungaria a dispărut de mult.*

> Proporția celor care se declară atei reprezintă 5% din maghiarii ardeleni, 3% din românii ardeleni, în schimb 27% din populația Ungariei. În Ardeal şi diferența dintre grupele de vîrstă este mică. Proporția necredincioşilor din populația maghiară din Ardeal trecuți de 40 de ani este de 4%, la cei sub 40 de ani este de 6%. La românii de peste 40 de ani este de 2%, la cei mai tineri de 40 de ani este de 4%. Proporția celor care nu cred în Dumnezeu în Ungaria este de 5% la cei trecuți de 60 de ani, 25% la cei cu vîrsta cuprinsă între 40 şi 60 de ani şi 35% la categoria mai tînără de 40 de ani. Trei sferturi (75%) din populația Ungariei şi 84% dintre maghiarii ardeleni cred într-un Dumnezeu care se îngrijeşte personal de fiecare om.
>
> Tendințele sînt asemănătoare în cazul credinței în Cristos. Peste o treime (32%, iar la cei cu vîrsta între 18-40 de ani, 38%) din populația Ungariei cuprinsă între vîrsta de 18-65 de ani şi o zecime (10%) a ardelenilor susțin că Cristos nu a fost decît un om deosebit sau poate că nici nu a existat. Aproape jumătate (44%) din populația

Ungariei, trei sferturi (74%) dintre maghiarii ardeleni şi peste patru cincimi (82%) dintre românii ardeleni îl consideră pe Cristos ca fiind o persoană divină.

Practica religioasă, asemenea credinţei religioase, aparţine de asemenea încrengăturilor culturale ale tradiţiilor şi a obiceiurilor. În Transilvania aceasta reprezintă însăşi practica socială care, datorită repetării ei de-a lungul a multor generaţii, a devenit un fapt şi o normă socială. Cercul cel mai general al practicii religioase este dat de sacralizarea sub forma unei liturgii comunitare a momentelor nodale ale vieţii. În Transilvania botezul, cununia şi înmormîntarea religioasă aparţin şi astăzi de obiceiurile şi regulile aproape neschimbate ale convieţuirii sociale. În Ungaria, o astfel de normă generală funcţionează eventual pe plan local, nu şi naţional. Aici ritualul religios este refuzat de o cincime din populaţie, mai ales de generaţia tînără, atît în practică cît şi sub forma unei aşteptări sociale, şi încă zece la sută lasă decizia la latitudinea celor în cauză.

O cincime (21%, dar a celor între 18-40 de ani, 27%) din populaţia adultă a Ungariei nu consideră botezul ca un lucru important, mai bine de un sfert (29%, dar în cazul celor între 18-40 de ani, 35%) nu consideră necesară cununia religioasă, ba mai mult, o şesime (17%, iar a celor între 18-40 de ani 18%) nu consideră necesară nici înmormîntarea religioasă. În Ardeal nu există nici un sfert dintre aceştia care ar considera ritualurile religioase ca inutile. Inversînd, asta înseamnă că în Ardeal majoritatea zdrobitoare a societăţii (92-94%) consideră în orice situaţie şi fără rezerve că botezul, cununia şi înmormîntarea religioasă sînt lucruri importante care nu pot fi lăsate la voia întîmplării sau pe seama deciziei rudelor. În Ardeal această opinie nu depinde de vîrstă sau de apartenenţă generaţională, ci este o normă socială generală.

În răstimpul dintre marile ocazii ale vieţii modalitatea cea mai importantă de exprimare şi păstrare a religiozităţii este slujba religioasă şi rugăciunea individuală. Mersul regulat la biserică în Ardeal este o practică generalizată, în Ungaria un comportament minoritar. Proporţia tinerilor care merg regulat la biserică în Ungaria scade în mod constant. Există o deosebire şi în Ardeal între obiceiurile celor născuţi înaite de război şi a celor născuţi după, dar în grupul de vîrstă a celor de 60 de ani şi în grupurile mai tinere, proporţia celor care merg la biserică este relativ stabilă (Fig.2). Pot fi evidenţiate corelaţii similare şi pe baza datelor practicii religioase individuale, a rugăciunii.

Nu se roagă niciodată (sau cel mult odată pe an) 29% dintre maghiarii din Ungaria, faţă de 5% a maghiarilor ardeleni şi 2% a românilor ardeleni. Sau invers: cei care se roagă cel puţin odată pe săptămînă reprezintă în Ungaria 38%, în rîndurile maghirilor ardeleni 70%, iar în rîndurile românilor ardeleni 74%. Mai departe: diferenţa care se reliefează între tinerii şi vîrstnicii care se roagă în mod regulat este mult mai mică (15%) în Ardeal decît în Ungaria (28%).

Fig.2. *Proporția celor care frecventează biserica cel puțin odată pe lună, de mai multe ori pe an, mai rar sau niciodată, în cadrul diferitelor grupe de vîrstă, din populația Ungariei, a maghiarilor ardeleni și a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

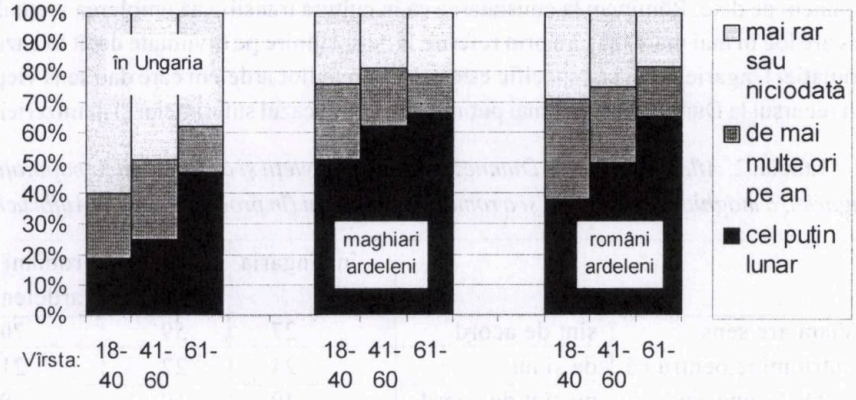

În domeniul privat al rugăciunii și al mersului la biserică ambele elemente ale tabloului anterior se repetă. Pe de o parte *practicarea religiei în Ardeal este mult mai generalizată față de Ungaria.* Pe de altă parte, proporția celor care își practică religia în Ungaria scade în mod dramatic odată cu scăderea vîrstei, în timp ce *diferențele generaționale în Ardeal sînt mai mici.* Ceea ce amplifică în continuare trendurile evidențiate anterior. Pe baza modificărilor demografice poate fi aproximată o scădere continuă a religiozității în Ungaria. Ar fi nevoie de noi factori pentru ca procesul de reducere a religiozității să poată fi oprit sau întors. (Existența unor astfel de factori nu este exclusă, ca de exemplu schimbul generațional sau de mediu produs în urma schimbării de regim.) În schimb în Ardeal există puține fapte demografice pe baza cărora să se poată prevedea pe termen scurt o reducere a religiozității. (Deși poate să aibă un astfel de efect apropierea de Europa, și la modul mai general, urbanizarea și mobilitatea socială.) Însfîrșit, rolul diferit al grupelor de vîrstă în cele două țări ne conduce la concluzia că deosebirile generaționale ale concepției despre lume sînt mai puțin tensionate în Transilvania decît în Ungaria. În Transilvania nu există nici un semn care să conducă la sciziunea dintre generații în privința *Weltanschauung*-ului.

O caracteristică importantă atît a credinței cît și a practicii religioase este dacă *religiozitatea are vreo semnificație în cotidian*. Cercetarea noastră abordase în două feluri această chestiune. Pe de o parte încerca să afle dacă oamenii dau sens vieții, și în cadrul ei, problemelor lor sprijinindu-se pe religie. Apoi adresase și întrebarea directă, dacă după propria lor apreciere, credința lor religioasă le influențează sau nu munca, legăturile umane, orientarea politică.

În Ungaria sînt de unu şi jumătate de ori mai mulţi cei care resping, decît cei care acceptă că *sensul vieţii şi a suferinţelor lor* se află în Dumnezeu. Marea majoritate a maghiarilor ardeleni caută să dea sens vieţii, şi ocazional nenorocirilor acesteia, cu ajutorul credinţei în Dumnezeu (tabelul 2.). Scepticii pot spune desigur că toate acestea nu sînt decît strategii de tratare a problemelor. Pentru elucidarea acestei chestiuni nu dispunem de date. Rămînem la constatarea că în cultura transilvană umplerea vieţii de sens are loc în mai mare măsură prin referire la, şi sprijinire pe divinitate decît în cazul populaţiei Ungariei. (Un caz specific este cel al românilor ardeleni care dau sens vieţii prin recursul la Dumnezeu, mult mai puţin în schimb în cazul suferinţelor şi al mizeriei.)

Tabelul 2. *Aflarea sau nu în Dumnezeu a sensului vieţii şi a suferinţei la populaţia Ungariei, a maghiarilor ardeleni şi a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

		în Ungaria	maghiari ardeleni	români ardeleni
„Viaţa are sens pentru mine pentru că există Dumnezeu"	sînt de acord	27	59	70
	da şi nu	24	22	21
	nu sînt de acord	49	19	9
	total	100	100	100
„Suferinţa şi mizeria are sens numai dacă omul crede în Dumnezeu"	sînt de acord	31	53	37
	da şi nu	21	25	30
	nu sînt de acord	48	22	33
	total	100	100	100

E greu de decis dacă influenţa religiei asupra vieţii cotidiene a enoriaşilor este mai puternică în condiţii foarte religioase sau dimpotrivă, lipsite de religiozitate. Acolo unde toată lumea face parte dintr-o cultură comportamentală religioasă, religiozitatea este mai puţin capabilă să diferenţieze, iar efectul său devine mai puţin conştientizat decît într-un mediu scindat din punct de vedere al concepţiei despre lume. În acelaşi timp, lumea secularizată reduce poate şi în cazul credincioşilor rolul de formator comportamental al religiei. Rezultatele reflectă în orice caz opinia că, în Transilvania mult mai mult decît în Ungaria, credincioşii cred că religiozitatea lor influenţează atît munca cît şi relaţiile lor personale, ba chiar şi orientarea lor politică.

> Conform datelor de faţă credincioşii din Ungaria afirmă doar cu o frecvenţă pe jumătate (16%) faţă de maghiarii ardeleni (33%) şi doar pe un sfert faţă de românii ardeleni (76%) că religiozitatea lor influenţează activitatea profesională. Cursul descendent „români–maghiari ardeleni–Ungaria" al influenţei religiozităţii asupra relaţiilor interumane (88% – 42% – 30%) este asemănător cu cel al influenţei asupra orientării politice (24% – 16% –15%).

Cel puţin aici trebuie să semnalăm că datele noastre nu fac distincţie între fapte şi opinia despre fapte. Este posibil ca cercetarea de faţă să nu fi surprins

decît credinţe individuale şi publice. Dar acest lucru nu diminuează valoarea informaţiilor. Credinţele însele sînt fapte culturale. Este cert că în aceste chestiuni se gîndeşte altfel aici decît acolo. *Societatea maghiară din Ungaria, societatea maghiară din Transilvania şi cea română din Transilvania acordă o semnificaţie diferită religiei şi credinţei în propria sa viaţă.*

Diferenţele culturale şi de *Weltanschauung* sînt relevate şi de numărul celor care se declară credincioşi, respectiv non-credincioşi. Este de-a dreptul surprizător că cele trei populaţii declară în proporţie aproape identică (55-59%), indepent oarecum şi de vîrstă, că ei sînt religioşi „în felul lor". Poate că acest lucru înseamnă altceva în cele trei medii.

Pe lîngă grosul celor trei comunităţi, ceea ce diferă este proporţia pe de o parte a celor care sînt religioşi conform învăţăturilor bisericii, pe de altă parte a celor non-religioşi. Religiozitatea bisericească este cea mai răspîndită printre maghiarii ardeleni (29%), este ceva mai rară la românii ardeleni (24%) şi cea mai rară la populaţia Ungariei (17%). Totuşi diferenţa decesivă nu de aici provine ci de la cei declaraţi non-religioşi. În cadrul cercetării, această diferenţă putea fi semnalată cu una dintre următoarele două răspunsuri. Varianta mai blîndă era: „Nu sînt religios, nu am nici o legătură cu religia." Varianta mai tare suna astfel: „Hotărît că nu sînt religios, religia o consider o autoamăgire." Cu una dintre răspunsurile de mai sus a fost de acord o cincime (19%) din populaţia Ungariei între 18 şi 65 de ani, dar numai o mică parte (4%) a maghiarilor ardeleni de aceeaşi vîrstă şi o şi mai mică parte (3%) a românilor ardeleni.

Fig.3. *Proporţia religiozităţii bisericeşti şi a non-religiozităţii exprese din cadrul diferitelor grupe de vîrstă a populaţiei ungare, a maghiarilor ardeleni şi a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

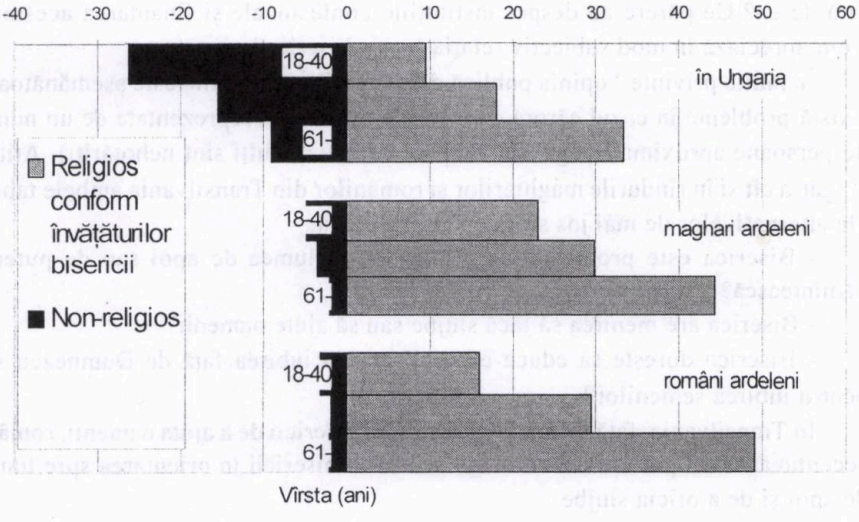

Cele spuse pînă acum pot fi sumarizate astfel: O grupă de dimensiuni respectabile a societății ungare este caracterizată prin non-religiozitate. Non-religiozitatea este substanțial mai frecventă în rîndurile adulților tineri decît în cele ale vîrstnicilor. (Aici nu ne ocupăm cu acele date care sugerează în 25-30 de ani o revigorare mai accentuată a religiozității.) În cadrul populației mai tinere de 40 de ani proporția non-religiozității exprese este de trei ori mai mare decît cea a religiozității bisericești. *Religiozitatea bisericească scade și în Transilvania odată cu scăderea vîrstei, dar față de ea aproape că nu există o non-religiozitate puternică.* Balanța înclină în mod constant și decisiv în favoarea religiozității bisericești (Fig.3). Împărțirea actuală pe vîrste indică, cel puțin în Ungaria, permanentizarea divizării pe baza concepției despre lume și, în cadrul acestuia, a unei grupe de mărime semnificativă de non-religioși declarați. Față de aceasta în Transilvania nu există semne directe pe baza datelor obținute recent care să prevestească o evoluție similară ca în Ungaria. (Totuși evoluții care nu se bazează pe datele statistice pot arăta în direcția aceea.)

Relația cu biserica

În Europa putem întîlni adesea sloganul: „Isus da, biserica nu!" Criza generală legată de relația cu instituțiile a atins și biserica. Mulți gîndesc că religiozitatea lor nu are nevoie de alții sau de instituții intermediare și ordonatoare. Din punctul de vedere al bisericii chiar și o parte a credincioșilor au devenit „externi". A fi în afară nu este identic cu critica. Cea mai importantă consecință socială a acestei atitudini este că sentințele unor astfel de oameni nu sînt formulate în cunoștința posibilităților interne ci doar în baza așteptărilor din afară. Opiniile despre tradițiile religioase și biserică exprimă în orice caz multe.

Cînd comparăm sitația din Ungaria cu cea din Transilvania dorim să abordăm trei problematici. Cum văd oamenii biserica și în funcție de asta, ce așteptări au față de ea? Ce părere au despre instituțiile confesionale și finanțarea acestora? Cum apreciază în mod subiectiv relația lor cu biserica?

În multe privințe[15] opinia publică din Ungaria și România este asemănătoare. Există probleme în cazul cărora concepțiile opuse sînt reprezentate de un număr de persoane aproximativ egal (în timp ce eventual mulți sînt nehotărîți). Atît în Ungaria cît și în rîndurile maghiarilor și românilor din Transilvania ambele tabere ale alternativelor de mai jos sînt de mărime egală:

- Biserica este procupată de mîntuirea pe lumea de apoi sau de puterea pămîntească?
- Biserica are menirea să facă slujbe sau să ajute oamenii?
- Biserica dorește să educe oamenii pentru iubirea față de Dumnezeu sau pentru iubirea semenilor?

În Transilvania, față de prioritatea rolului bisericii de a ajuta oamenii, românii accentuează mai puternic decît maghiarii rolul bisericii în orientarea spre lumea de apoi și de a oficia slujbe.

Într-o altă grupă a întrebărilor, în ciuda numărului ridicat al non-răspunsurilor, opinia publică înclină în mod hotărît într-o singură direcţie, în toate cele trei comunităţi. Preponderent în gîndirea publică este că:

- Biserica este aliata naturală a săracilor şi a celor fără de putere (43%. Opinia contrară, conform căruia Biserica este aliata firească a celor bogaţi şi puternici: 13%.);
- Biserica respectă orice convingere sinceră (53%. Opinia contrară, că nu respectă convingerile diferite de a sa: 20%);
- Biserica este o instituţie eternă (67%. Opinia contrară: este doar o relicvă a trecutului: 12%).

Într-o a treia grupă de întrebări opinia ardelenilor se deosebeşte de cea a respondenţilor din Ungaria. Numărul celor care susţin că biserica oferă un sprijin sufletesc, ne învaţă adevărul şi poate să ne spună cum să fiim fericiţi în această viaţă este mai mare în Transilvania decît în Ungaria. De asemenea că biserica este săracă şi mai de grabă este comunitatea enoriaşilor decît organizaţia preoţilor şi episcopilor (Tabelul 3.).

Tabelul 3. *Proporţia acordului cu opiniile legate de biserică în cadrul populaţie din Ungaria, a maghiarilor ardeleni şi a românilor ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

Biserica...	în Ungaria	maghiari ardeleni	români ardeleni
1. ...oferă sprijin sufletesc la multă lume	64	76	80
...ţine multă lume în robie sufletească	12	8	6
Nu ştiu să decid, şi-şi	24	16	14
2. ...poate să ne spună cum să fim fericiţi în această viaţă	28	39	47
...nu poate să ne spună	37	33	22
Nu ştiu să decid, şi-şi	35	28	31
3. ...este săracă (în Ungaria, resp. în Transilvania)	29	41	36
...este bogată (în Ungaria, resp. în Transilvania)	25	20	14
Nu ştiu să decid, şi-şi	46	39	50
4. ...este comunitatea enoriaşilor	55	62	47
...este o organizaţie aflată sub dominaţia preoţilor şi episcopilor	16	17	14
Nu ştiu să decid, şi-şi	29	21	39
5. ... învaţă pe oameni adevărul	64	81	82
...induce în eroare oamenii cu false învăţături	10	6	4
Nu ştiu să decid, şi-şi	26	13	14

Opiniile despre biserică sînt pozitive atît în Ungaria cît şi în Ardeal. În interiorul simpatiei majoritare în Transilvania biserica este considerată de mai multă lume un sprijin sufletesc şi ajutor în căutarea fericirii decît în Ungaria. Printre maghiarii din Transilvania este deosebit de răspîndită credinţa în rolul comunitar al bisericii şi de intermediar al adevărului, respectiv convingerea că biserica este săracă. Românii din Transilvania îi atribuie bisericii un mai mare rol pentru lumea de apoi decît pentru lumea terestră, decît cei din Ungaria sau maghiarii ardeleni.

Rămîne desigur întrebarea, în ce măsură putem să acordăm importanţă stereotipurilor generale existente în opinia publică. Merită să fie analizate şi opinii şi aşteptări mai concrete. Oare în ce probleme consideră lumea că biserica este competentă şi în ce chestiuni aşteaptă o luare publică de poziţie din partea sa? Jumătate din populaţia adultă din Ungaria şi două treimi dintre ardeleni consideră că biserica catolică este capabilă să ofere soluţii pentru problemele morale ale omului, pentru problemele vieţii de familie şi problemele sensului vieţii.

> În Ungaria o cincime dintre oameni consideră că biserica catolică este în stare să ofere soluţii şi pentru problemele sociale actuale ale ţării (19%), şi pentru restabilirea ordinii publice (17%). Şi în aceste chestiuni maghiarii ardeleni privesc cu încredere în număr şi mai mare spre biserica catolică decît în Ungaria (proporţia este de 22% şi 26%), iar printre românii ardeleni şi mai mulţi (36% şi 31%).

Experienţa internaţională arată că aştepteptările în privinţa luărilor publice de poziţie ale bisericii depăşesc numărul acelora care presupun că biserica este capabilă să ofere soluţii.[16] Acest lucru este adevărat şi în Ungaria şi în Transilvania. Însă concepţia răspîndită în rîndurile etnicilor români şi maghiari diferă şi în această chestiune. În problema avortului şi a relaţiilor extraconjugale populaţia Ungariei consideră corectă în proporţia relativ cea mai scăzută (44% şi 41%) luarea de poziţie a bisericii catolice, fiind depăşit de opinia maghiarilor ardeleni (53% şi 51%) şi de cea a românilor ardeleni (67% şi 65%) privind intervenţia bisericii. În privinţa luării de poziţie în problemele de interes public ordinea se schimbă. Ceva mai mult de jumătate din societatea ungară consideră corectă intervenţia bisericii catolice în problema şomajului, a conflictelor sociale în creştere sau în cea a situaţiei ţiganilor, ceva mai mult decît o treime este de acord ca biserica să-şi facă auzită vocea şi în privinţa politicii guvernamentale sau a stilului şi conţinutului mijloacelor mass-media. În mare, proporţiile sînt similare şi la românii ardeleni. Printre maghiarii ardeleni este mai puternică aşteptarea ca biserica catolică să-şi facă auzită vocea în chestiuni de interes public. În trei probleme mai puţin politice peste două treimi dintre maghiarii din Ardeal (70%, 71% şi 68%) consideră că exprimarea poziţiei bisericii catolice este binevenită, iar în două chestiuni mai legate de politică jumătate (43% şi 52%) îşi exprimă acordul. *Pentru maghiarii din Ardeal, bisericile sînt considerate ca fiind printre cele mai importante instituţii sociale ale existenţei minoritare.* În această ordine de idei, rolul

şi locul bisericii pentru maghiarii ardeleni sînt diferite atît faţă de maghiarii din Ungaria cît şi faţă de românii ardeleni.

Grădiniţele, şcolile, căminele confesionale sînt nu numai completări importante ale sistemului social şi educaţional de stat dar totodată şi cărămizile unei societăţi civile venite de jos. Numărul lor este considerat prea mic de jumătate-două treimi a societăţii ungare, de două treimi a românilor şi de peste trei sferturi a maghiarilor ardeleni. În Ardeal vom întîlni doar în mod excepţional (1-3% din cazuri) opinii după care instituţiile bisericeşti ar fi prea numeroase. În Ungaria un număr considerabil de persoane consideră că şcolile (15%), grădiniţele (9%) şi căminele (5%) bisericeşti sînt prea numeroase.

Caracterul bisericesc al Transilvaniei este mult mai pronunţat decît al Ungariei. Acest lucru se reflectă şi în gradul sentimentului de apropiere între oameni şi biserică.

> 65% dintre românii ardeleni, 44% dintre maghiarii ardeleni şi 24% dintre maghiarii din Ungaria vorbesc despre relaţiile strînse pe care le au cu biserica. Diferenţa se amplifică dacă luăm în calcul orice fel de relaţie (strînsă sau slabă) cu biserica. Peste nouă zecimi (91% dintre maghiari, 95% dintre români) dintre ardeleni întreţine vreun fel de relaţie cu biserica sa. Lipsa oricărei legături sau extraconfesionalitatea este aici o raritate. În Ungaria doar puţin peste jumătate din populaţie întreţine vreun fel de legătură cu biserica. Peste o treime (38%) dintre respondenţi declară că nu aparţine niciunei biserici. Iar o proporţie semnificativă a sociezăţii (7%) susţine că deşi se consideră ca făcînd parte dintr-o biserică, nu întreţine nici o legătură cu aceasta.

Fig.4. *Proporţia celor care au sentimentul că întreţin relaţii strînse cu biserica, a celor care întreţin relaţii slabe, a celor care nu întreţin niciun fel de relaţii şi a celor care nu aparţin niciunei biserici în cadrul diferitelor grupe de vîrstă a populaţiei din Ungaria, a maghiarilor ardeleni şi a românior ardeleni (în procente. Sursa: Aufbruch)*

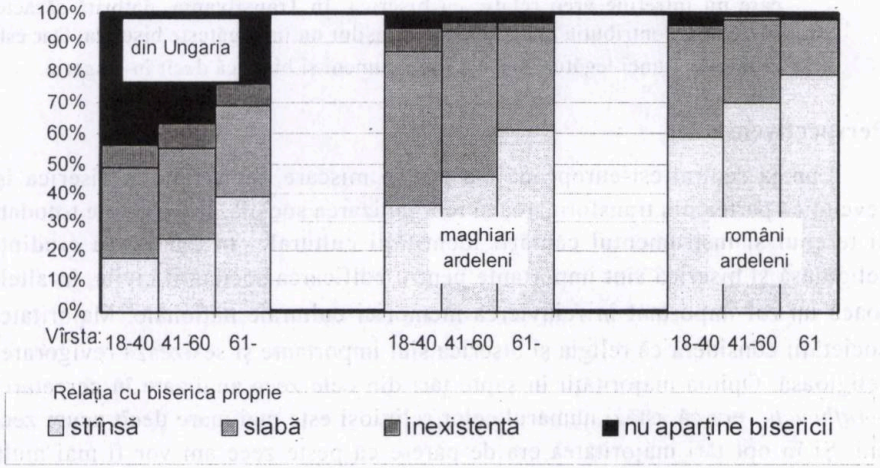

În Ungaria proporţia celor care nu sînt apropiaţi de biserică este mai ridicată în rîndurile tineretului decît în cele ale generaţiei mai vîrstnice. În timp ce în Ardeal într-o măsură mai mare sau mai mică aproape toată lumea se află în relaţie cu biserica şi aproximativ jumătate din societate – atît română cît şi maghiară – poate fi considerată ca aparţinînd bisericii, în Ungaria nici un sfert din societate nu este caracterizată printr-o relaţie strînsă cu biserica şi este şi mai semnificativă proporţia celor care nu întreţin niciun fel de relaţie cu biserica. Diferenţele de vîrstă prezumează în Ardeal o oarecare scădere a legăturilor cu biserica, în Ungaria o creştere în continuare a proporţiei celor extraconfesionali fig.4.).

Rămîne deschisă întrebarea, cît valorează „sentimentul" legăturilor faţă de biserică? Cuantificarea acestuia nu este într-adevăr posibilă. O informaţie suplimentară însă poate caracteriza situaţia. Aproape jumătate (47%) din populaţia Ungariei afirmă că dincolo de donaţii ocazionale sau de duminică, el sau cineva din familie, a plătit în anul anterior taxă bisericească sau contribuţie la susţinerea bisericii. Proporţia plătitorilor de taxă bisericească în Ardeal este dublă (la maghiari 89%, la români 76%). „Dacă pentru funcţionarea bisericii ar fi necesară", şi mai mulţi ar fi dispuşi să plătească în mod regulat taxa bisericească: maghiarii din Ungaria 54%, maghiarii ardeleni 92% şi românii ardeleni 85%.

> Dispoziţia de a plăti depinde, logic şi faptic, de gradul de apropiere faţă de biserică. În Ungaria, la fel ca printre maghiarii ardeleni, 85% a celor aflaţi în relaţii strînse cu biserica declară că au plătit taxa în anul precedent, iar nouă zecimi (90%) este gata să plătească taxa bisericească dacă este foarte necesară. (Proporţia celor aflaţi în relaţii strînse cu bisrica în Ungaria este fireşte mult mai redusă.) Dintre maghiarii din Transilvania, trei sferturi (75%) dintre mebri care nu se află în relaţie cu biserica, chiar şi majoritatea (56%) celor care nu sînt membri vreunei biserici sînt dispuşi ca în caz de nevoie să plătească taxă bisericească. În Ungaria această dispoziţie este mai rară (33% şi 24%) la populaţia care nu întreţine vreo relaţie cu biserica. În Transilvania, datorită sărăciei societăţii, contribuţia materială a enoriaşilor nu îmbogăţeşte biserica. Dar este o dovadă a unei legături mai vii între oameni şi biserică decît în Ungaria.

Perspectivele

Lumea central-est-europeană s-a pus în mişcare, iar religia şi biserica îşi revendică partea din transformarea şi reorganizarea socială. Religia este totodată şi terenul şi instrumentul căutării identităţii culturale. În unele ţări credinţa religioasă şi biserica sînt importante pentru edificarea societăţii civile, în altele joacă un rol important în reînvierea memoriei culturale naţionale. Majoritatea societăţii consideră că religia şi biserica sînt importante şi sesizează revigorarea religioasă. Opinia majorităţii în şapte ţări din cele zece analizate în cercetarea *„Aufbruch"* era că astăzi numărul celor religioşi este mai mare decît acum zece ani. Şi în opt ţări majoritatea era de părere că peste zece ani vor fi mai mulţi

religioşi decît astăzi. Excepţie a făcut RDG-ul de odinioară şi Polonia (respectiv în privinţa deceniului trecut, Cehia). În cazul regiunilor estice ale Germaniei, pe lîngă multe alte explicaţii, printre cauzele formării opiniei publice se poate număra comparaţia est-vest, oripilarea occidentală faţă de non-religiozitatea est-germană, „colonizarea" occidentală şi pierderea autonomiei interne şi a continuităţii culturale a societăţii. În cazul Poloniei prima interpretare a pornit de la ideea că acolo unde religiozitatea atinge un nivel atît de înalt şi este atît de generalizată, acolo nu există drum „în sus", şi orice conflict mărunt va fi interpretat în mod automat ca scădere.[17] Este interesant însă că alături de religiozitatea românească aproape de nivelul celei poloneze, atît majoritatea maghiarilor ardeleni cît şi cea a românilor erdeleni susţin atît în privinţa deceniului trecut cît şi în cel viitor revigorarea religiozităţii, într-o proporţie de-abia mai mică decît în Ungaria. Să fi crescut vizibilitatea religiozităţii? Sau pot participa la cultura religioasă şi cei cărora mai devreme le era închisă calea aceasta? Sau apariţia în public a bisericii şi a religiei crede multă lume că şi numărul adepţilor este în creştere? Sau ceea ce părea mai nainte de la sine înţeles, acum a devenit problematic? Răspunsul urmează să fie dat de cercetările ulterioare. Cu una dintre diferenţele fundamentale ale schimbărilor religioase din Ungaria şi Transilvania e bine să ne ocupăm acum: Ungaria se află după nişte transformări modernizatoare de amploare, în România aceste transformări de-abia acum se accelerează.

În interiorul ştiinţelor sociale opiniile sînt împărţite referitor la cauzele decăderii religiozităţii vest-europene. Sînt invocate de obicei modernizarea, împletirea statului cu biserica, lipsa pluralismului ideologic.[18] Este evident că rolul şi locul religiei şi a bisericii într-o societate mobilă şi pluralistă sînt diferite decît într-un sistem tradiţional. Structura fundamentală a unei societăţi tradiţionale este asigurată de starea naturală, lipsită de nevoia demonstraţiei, a ordinii, a culturii, şi în interiorul acesteia, a religiei. Cînd începe separarea şi competiţia diferitelor domenii (ale politicii, ale economiei, ale tehnicii, ale ştiinţei, ale timpului liber şi distracţiei etc.) ale vieţii şi fiecare domeniu trebuie să-şi dovedească la nivel individual şi social raţiunea şi utilitatea, atunci această „structură a plauzibilităţii" se destramă. Nu face excepţie de la competiţia pentru timpul şi moralitatea omului, şi de la nevoia demonstrării propriei importanţe, nici religia. Această situaţie, faţă de cea anterioară este una radical nouă. Criza religiei poate fi explicată în multe ţări ale Europei prin faptul că nu a fost observată la timp necesitatea schimbării.[19]

În Ungaria, trecerea de la societatea tradiţională la cea modernă în mare a avut loc. În Transilvania procesul se află în desfăşurare. Dacă o ţară doreşte sau nu să facă acest pas nu reprezintă o alegere liberă. Ea este determinată de împrejurări, de integrarea în diviziunea internaţională a muncii, de mobilitatea în creştere, de comunicaţiile de masă, de turism, de procesul unificării Europei etc. Libertatea constă doar din alegerea ori a adaptării societăţii sau a bisericii la noile

condiții, ori se preface ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Transformările se petrec oricum și în acest al doilea caz, dar cu „costuri sociale" mai înalte.

În ciuda tuturor opiniilor contrare deceniul din urmă demonstrează tot mai clar că religia și biserica își au locul și rolul în societatea modernă la fel ca în epocile și formele sociale anterioare. Noile roluri însă, noile forme ale religiozității, noile tipuri de relații ale bisericii cu alte instituții ale societății trebuie experimentate și învățate. Cracterul puternic al religiozității transilvane constituie un punct de plecare solid în pregătirea pentru noua perioadă. Totodată, această forță poate fi ușor distrusă – exemplul Olandei și al Spaniei este revelator în acest sens – dacă biserica nu este atentă la cerințele izvorîte din schimbările sociale.

În Europa Central-Răsăriteană doi alți factori au jucat un rol în transformările religioase: modul autoritar al schimbărilor social-economice și prigoana religioasă. În numeroase foste țări socialiste puterea politică a transformat cu succes, deși împotriva voinței majorității populației, structurile sociale și economice. Prețul modernizării a urcat vertiginos. Printre consecințele acestuia putem enumera distrugerea ordinii interioare de autoreglare a societății, distrugerea rețelei comunitare, distrugerea sistemului de valori[22] și, în strînsă corelație[23] cu aceasta, pierdere religiozității. În anii comunismului nu a existat o modalitate de manifestare publică a culturii creștine la dimensiuni sociale.

Mesajul Ardealului este că și în epoca noastră este posibilă o religiozitate vie, păstrătoare de tradiții, care lucrează pentru societate, deschisă spre secolul 21. Transilvania a păstrat multe lucruri din cultura creștină maghiară care în Ungaria a fost mistuit de uitare.

Văzute din cealaltă parte, relația nu este mai puțin fertilă. Revigorarea și relansarea religiozității din Ungaria dovedește că bisericile și comunitățile religioase s-au trezit la conștiința posibilităților și atribuțiilor oferite în condițiile modernității. În viața religioasă din Ungaria tot mai mulți calcă de pe drumul religiozității izvorîte din obiceiuri, pe cel sprijinit pe decizie proprie capabil de a explica sensurile proprii. Religiozitatea din Ungaria este o religiozitate capabilă să-și păstreze locul și să obțină un rol independent în condițiile unei competiții pluraliste. Din acest unghi, Ungaria se află față de Transilvania în avantaj (plătit scump).

Însfîrșit, faptul că în Ungaria a avut loc o pierdere semnificativă a religiozității în ultimele decenii se datorează nu atît modernizării cît incapacității bisericilor de a oferi răspunsuri adecvate. Poate că și tradiționalismul bisericilor este răspunzător pentru aceasta. Dar este posibil ca în esență vina să nu le aprțină lor ci mai de grabă sistemului autoritar care a reușit să blocheze activitatea independentă a bisericilor. Din punctul de vedere al viitorului Transilvaniei este important că procesele hotărîtoare ale modernizării sociale nu se desfășoară în condițiile unui sistem autoritar. Acest aspect lasă deschis, și din punctul de vedere al religiei, mai multe posibilități.

Cu alte cuvinte: pentru creştinismul european, şi în cadrul acestuia pentru cel maghiar, credinţa nezdruncinată a Transilvaniei poate fi pilduitoare, chiar dacă din punctul de vedere al religiei Ungaria a depăşit cele mai importante transformări şi în prezent trăieşte momentele construcţiei mai calme. Transilvania în schimb acum se va confrunta cu multitudinea unor probleme cu care Europa Occidentală şi Ungaria s-au confruntat cu decenii în urmă. În Transilvania (ca şi în Polonia de altfel) societatea rurală, relaţiile de rudenie şi vecinătate, rolul decisiv al tradiţiei, transmiterea din tată în fiu a concepţiei despre lume abia acum începe să se destrame mai tare. Întrebarea este dacă maghiarii din Ardeal vor fi capabili să construiască un astfel de organism social civic cu ajutorul căruia să-şi poată păstra autonomia şi să-şi reprezente interesele. De asemenea, dacă va reuşi să recupereze rămînerile în urmă acumulate în ultimele decenii în domeniul şcolarizării. Întrebarea este dacă maghiarii ardeleni vor fi capabili să-şi asigure în continuare, ca şi pînă acum, condiţiile dezvoltării personalităţii independente şi mature? Şi desigur rămîne întrebarea, cum va putea colabora religia şi biserica în acest domeniu? Răspunsul urmează să fie dat de societatea şi bisericile Transilvaniei.❑

Note:

1. Ágoston, Ferencz: *Der Dienst der Versöhnung als Aufgabe der Pastoral in Rumänien.* Dettelbach, Verlag Röll 1992.; András Imre: A romániai katolikus egyház. *Szolgálat* 88. 1990 Crăciun p.105-112.; *Kirche und Glaube in Rumänien.* München, Kirche in Not / Ostpriesterhilfe 1990.; Cuciuc, Constantin: *Atlasul religiilor şi al monumentelor istorice şi religioase din România.* Bucuresti, Editura Gursis 1996; Leb, Ioan-Vasile: Die Rumänische Orthodoxe Kirche heute. *Ost-West Informationsdienst* 202. 1999. p.58-69.; L´Église en Roumanie. *Pro Mundi Vita: Dossiers*. Nov.-Dec. 1978.; Podskalsky, Gerhard: Kirche und Staat in Rumänien. *Stimmen der Zeit* 1970.3. p.198-207.; Pope, Earl A: Church-State relations in Romania. In: *The Church in a Changing Society. Conflict, Reconciliation or Adjustement? Proceedings of the CIHEC-Conference in Uppsala*. Uppsala, Almqvist & Wikset 1978, p.291/297.; Ramet, Sabrina P: *Nihil Obstat. Religion, Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia.* Durham-London, Duke University Press 1998.; Stirescu, Daniel: Rumänische Barrieren. *Wort und Wahrheit* 1967.5. p.329-349.; Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944-1989.* Budapest, Magyarságkutató Intézet 1990.; Verdery, Katherine: *Transylvanian Villagers*. Los Angeles-London, University of California Press 1983.

2. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Budapest-Csikszereda, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó 1998.

3. Roman, Viorel - Hofbauer, Hannes: *Transsilvanien - Siebenbürgen*. Wien, Promedia 1996.

4. Barrett, David B. (Red.): *World Christian Encyclopedia*. Nairobi-Oxford-New York, Oxford University Press 1982. p.584.; Clévenot, Michel (Red.): *L´état des religions dans le monde*. Paris, La Découverte - Le Cerf, 1987. Proporţia non-credincioşilor şi ateilor este apreciată de ambele surse la 16%.

5. Beeson, Trevor: *Discretion and Valour.* London, Fount Paperbacks - Philadelphia, Fortress Press 1982.

6. Virt László: Katolikus kisebbség Erdélyben. Budapest - Luzern, *Egyházfórum* 1991. p.98.

7. Inglehart, Ronald: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press 1997. Referitor la European Value Study Cf.: Tomka Miklós: Európa változó (?) értékrendje. *Mérleg* 1995.3. p.333-343.; Halman, Loek: *The European Values Study: A Third Wave*. WORC, Tilburg University, Tilburg 2001.

8. Basanez, Miguel - Inglehart, Ronald - Moreno, Alejandro: *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor, Univ. of Michigan (manuscris) 1996.

9. În cele ce urmează vă vom oferi date originale, nepublicate încă, utilizînd bazele de date publice ale celor trei cercetări amintite.

10. Tomka, Miklós - Zulehner, Paul M: *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas. (Religion nach dem Kommunismus I.)* Ostfildern, Schwabenverlag 1999., respectiv Tomka, Miklós - Zulehner, Paul M: *Religion im gesellschaftlichen kontext Ost(Mittel)Europas. (Religion nach dem Kommunismus I.)* Ostfildern, Schwabenverlag 2000.

11. Tomka - Zulehner: *Religion in den Reformländern*, op. cit. p.216-223.

12. Datele referitoare la populaţia maghiară din Ardeal provin din datele comasate ale părţii maghiare a *„Aufbruch"* şi ale noilor date ale *„Aufbruch 2"*.

13. Baza constatărilor din cele ce urmează sînt constituite din eşantioanele reprezentative ale populaţiilor între 18-65 de ani care cuprind 1063 de intervievaţi în Ungaria, 1053 de intervievaţi maghiari şi 742 de intervievaţi români în Transilvania. Trebuie observat totuşi că împărţirea pe vîrste ale celor trei grupe de populaţie diferă întrucîtva. Cea mai îmbătrînită este cea din Ungaria, maghiarii din Ardeal ocupă un loc mediu, cel mai puţin îmbătrinită este cea românească. Structura diferită a vîrstelor este valabilă şi între limitele de vărstă dintre 18-65 de ani. Întru-cît sondajul-*„Aufbruch"* a fost adresat adulţilor de 65 de ani şi mai tineri, comparaţia celor trei grupe trebuie limitată la această categorie de vîrstă. Dat fiind faptul că atît numărul participanţilor din eşantioanele complete pe grupe de populaţie cît şi a celor din grupele de vîrstă fiind considerabil, nu am mai semnalat separat în fiecare caz numărul celor intervievaţi.

14. Nu este uşor de justificat că în cele de mai jos nu ne ocupăm de diferenţele confesionale. Acest lucru însă ar fi pretins un studiu separat. Compoziţia confesională a eşantionului maghiar din Ardeal este următoarea: 42,7% romano-catolici, 0,9% greco-catolici, 44,8% reformaţi, 1,8% evanghelic, 0,3% „protestanţi" (sic!), 2,7% unitarieni, 0,6% ortodocşi şi 1,9% aparţine vreunei biserici mici, 3,7% nu aparţine niciunei biserici, 0,5% non-răspuns.

15. Întrebările de faţă se refereau la biserica despre care intervievaţii puteau avea cele mai multe cunoştinţe. Introducerea întrebării suna astfel: „Gîndiţi-Vă la biserica căruia îi aparţine sau îi aparţinuse mama Dvs., sau la cea în care aţi fost botezat." Iar ordinea aleatorie a întrebărilor a împiedicat sugerarea sau stimularea vreunui răspuns anume.

16. Zulehner, Paul M. - Denz, Hermann: *Wie Europa lebt und glaubt I-II*. Düsseldorf-Wien, Patmos 1993., respectiv: Tomka - Zulehner op.cit.

17. Tomka - Zulehner op.cit. p. 55-58.

18. Casanova, José: *Public Religions in the Modern World*. Chicago-London, University of Chicago Press 1994.

19. Ebertz, Michael N: *Kirche im Gegenwind*. Freiburg, Herder 1997.; Gabriel, Karl: *Christentum zwischen Tradition und Postmoderne*. Freiburg, Herder 1992.; Gannon, Thomas (Red.): *World Catholicism in Transition*. New York, Macmillan 1988.; Kaufmann, Franz-Xaver - Zingerle, Arnold (Red.): *Vatikanum II. und Modernisierung*. Paderborn, Schöningh 1996.

20. În Olanda bisericile adoptaseră politica izolării ceea ce părea să le asigure pînă în anii 1960 succesul. Olanda făcuse parte dintre cele mai religioase ţări ale Europei. Apoi presiunea lumii moderne s-a dovedit mai puternică şi modelul olandez s-a prăbuşit. Astăzi Olanda este una dintre ţările cele mai puţin religioase. Cf. Dobbelaere, Karel: Secularization, Pillarization, Reli-

gious Involvement, and Religious Change in the Low Countries. In: Gannon, Thomas op.cit. p. 80-115.

21. Casanova, José op.cit. p. 75-91.

22. În cadrul diferitelor abordări cf.: Hankiss Elemér: *Diagnózisok.* Budapest, Magvető 1982., respectiv: Kopp Mária - Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Alapítvány 1992.

23. Tomka Miklós: Secularization or anomy? *Social Compass* 1991.1. p.93-102.

Traducerea de Elek Szokoly

*

***Miklós TOMKA** (n. 1941), doctor în sociologie, doctor honoris causa al Universității din Viena (2001), șef de catedră, director și prodecan al Institutului de Sociologie al Facultății de Științe și Litere a Universității Catolice Pázmány Péter din Ungaria. Domenii de cercetare: studiul comparativ al schimbărilor sociale din Europa Centrală și de Est, sociologia religiei și a bisericii, cercetarea comunicației. Este autorul a mai multor cărți, articole, studii. Membru al consiliului de conducere al Societății Internaționale de Sociologia Religiilor, co-director al revistei internaționale de teologie CONCILIUM, președintele Societății pentru Cercetarea Religiozității în Europa de Est și consilier științific al Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung al Universității din Drezda. A fost distins cu premiul Nyíri Tamás (1999), Pro Ecclesia Hungariae (2001), Horváth Mihály (2001).*

Miklós Tomka, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Deficitul democratic şi rolul elitei politice româneşti

IRINA CULIC

Cluj, Ed. Limes, 2002, 224 p.

Există un anume gen de studii – concretizate sau nu în volume independente – care atunci cînd sînt date publicității stîrnesc reacții puternice şi amplu mediatizate. Scandalul pe care acest gen de abordări ştiințifice îl declanşează are totuşi în subsidiar efectul pozitiv al aducerii în dezbaterea publică a temei cercetate şi îndeamnă la reflexie pe cei care nu se mulțumesc de a „împrumuta" judecăți de valoare.

Cartea Irinei Culic, *Cîştigătorii. Elita politică şi democratizare în România 1989-2000* apărută la Editura Limes în 2002 are toate ingredientele necesare unei astfel de dezbateri. Dacă Irina Culic ar fi fost o persoană publică, sau dacă fragmente din cartea sa ar fi văzut lumina tiparului în coloanele editorialelor unor cotidiene de mare tiraj probabil că ar fi suscitat polemici şi dezbateri de cele mai colorate. În absența unei astfel de publicități – de fapt în absența oricui tip de publicitate – cartea rămîne o descoperire plăcută a oricărei persoane interesate de angrenajul greoi al originalei democrații românești.

Relevanța studiului de față este dată – aşa cum mărturisea autoarea – *de abordarea teoretică riguroasă şi de cadrul conceptual comprehensiv utilizat de teoriile democratice actuale şi problematica consolidării democrației şi instituționalizării practicilor democratice, şi de metodologia specifică folosită, analiza politică instituțională (bazată pe cadre normative şi legale care definesc noile instituții democratice din România, dar şi practicile informale rutinizate) şi analiza sociologică (folosind date de anchetă, dar şi analiza structurală bazată pe date de rețea sau pe date de tip atribut[1]). Noutatea studiului precum şi importanța lui este dat de perspectiva particulară din care a fost abordat studiul tranziției politice şi al instituționalizării practicilor democratice în România.*[2]

Studiul se concentrează, în fapt, pe elita politică românească, considerată drept actor principal în procesul de tranziție şi de consolidare democratică atîta timp cît deciziile ce afectează societatea nu sînt rezultatul participării maselor, ci interacțiuni

ale elitelor, atîta timp cît nu indivizii sînt actorii principali ci ocupanții pozițiilor cheie în instituții majore ale societății și, atîta timp, cît politicile publice, în general, reflectă interesele marilor organizații și instituții care structurează societatea și nu preferința majorității.

Utilizînd cadrul conceptual generat de studiile lui Linz și Stepan, autoarea reușește să definească regimul Ceuașescu ca fiind unul de tip sultanist caracterizat prin: fuzionarea spațiului public cu cel privat pentru conducător; nu există decît pretenții și afirmații pentru o ideologie, adesea purtînd numele conducătorului; mobilizarea maselor ia forma ceremoniilor sau a grupurilor para-statale asociate conducătorului și nu în ultimul rînd caracterizat de conducerea personală fără constrîngeri.

România constituie o excepție în rîndul statelor vecine atît datorită violenței ce a însoțit schimbul de regim cît și a modului în care s-a realizat tranziția și modul în care s-a (sau nu s-a) consolidat democrația. O variabilă importantă în evaluarea modului de consolidare a democrației îl reprezintă statalitatea, respectiv relația stat-națiune-democratizare. România fiind un stat multietnic această variabilă a suferit modificări de-a lungul timpului legat și de modul de raportare la minoritățile naționale: *Lipsa de consens asupra instituțiilor care să acomodeze minoritățile naționale, în special minoritatea cea mai numeroasă, maghiarii, a continuat de-a lungul următorilor zece ani, constituind unul dintre clivajele care au structurat sistemul de partide politice din România.*[3] Conflictul între politicile statului națiune și politicile democratice nu sînt doar apanajul statului român. Politicile democratice de consolidare a statului favorizează un tip de cetățenie bazat pe drepturi individuale egale pentru toți. Una din modalitățile de conciliere a acestui conflict este federalismul, un alt tip ar fi cel al „democrației consociaționiste". Analizînd însă Legea fundamentală precum și luările de poziție ale principalelor partide de pe scena politică românească între 1990 și 1992 se constată că, clasa politică conducătoare a condiționat permanent acordarea de drepturi minorităților în general și minorității maghiare în special prin dovedirea loialității respectivei minorități față de stat, loialitate care cel mai adesea este pusă la îndoială.

În ceea ce privește integrarea elitei – fapt ce contribuie decisiv la consolidarea unui nou regim democratic – autoarea analizează atît unitatea cît și legimitatea elitei românești în perioadele 1990-1992, 1996-2000. Teoriile clasice ale elitelor surprind unitatea acestora prin formula celor trei C: *„conștiință (în sensul de conștiință de sine ca grup coeziv), coerență (elita nu reprezintă o colecție de indivizi izolați, ci în general este constituită din persoane care aparțin aceleiași clase sociale, au trecut prin aceleași instanțe de socializare, împărtășesc aceleași valori, loialități, interese, aparțin acelorași rețele sociale), conspirație (în sensul de voință și intenții comune, de unitate acțională)*[4] utilizînd analiza poziționlă,

precum şi o riguroasă analiză a evenimentelor politice ale perioadei şi modul de raportare la ele, autoarea descoperă clivaje care divizează elita politică românească. Principalele linii de diviziune au fost: experienţa comunistă, momentul revoluţiei, procesul de instituţionalizare a puterii. Pentru a ne face o idee mai amplă autoarea aduce în comparaţie exemplul Ungariei. În Ungaria tipul de fragmentare a fost însă diferit, clivajele de aici s-au constituit la nivelul societăţii „apropiindu-se astfel într-o măsură de formele de reprezentare instituţionalizată pluralistă ce caracterizează democraţiile consolidate[5]".

Legitimitatea politică atestă modul valid de preluare a puterii, a celor îndreptăţiţi să o exercite şi limitele de exercitare. Legitimitatea politică cuprinde şi credinţa celor implicaţi în relaţia de putere, conducători şi subordonaţi deopotrivă, că aceasta este legitimă. Legitimitatea este o calitate atribuită de către populaţie. În perioada 1990-2000, analizînd atît modul de constituire a puterii dar şi a sprijinului popular pentru sistem, autoarea ne semnalează o serie de întrebări referitoare la îndeplinirea cerinţelor legitimităţii (alegătorii nu sînt consultaţi la alcătuirea listelor, candidaţii pot să nici nu locuiască în circumscripţia în care au fost propuşi, redistribuirea mandatelor pentru voturile neutilizate se poate face chiar prin tragere la sorţi, de-a lungul celor trei legislaturi 10-15% dintre parlamentari şi-au părăsit partidele pe listele cărora au fost aleşi). În ceea ce priveşte legitimitatea prin performanţă, analiza autoarei pe 24 de sondaje de opinie reliefează faptul că în permanenţă populaţia a fost nemulţumită de prestaţia guvernului şi considera că „ţara merge într-o direcţie greşită", în condiţiile în care nu exista nici un sprijin popular mare pentru democraţie.

Studiul Irinei Culic face permanent diferenţa între un guvern ales democratic şi un regim democratic consolidat şi instituţionalizat concluzionînd pe baza datelor puse la dispoziţie cu generozitate cititorilor că *democraţia românească, în ciuda progreselor realizate, nu pare să se îndrepte ferm către o democraţie reprezentativă. În acest sens, România mai are de urmat un drum lung şi anevoios.*[6] ❑

Laura Ardelean

Note:

1. Irina Culic, Cîştigătorii, Editura Limes 2002, pag. 13
2. Idem, pag. 14
3. Idem, pag. 205
4. Idem, pag. 118
5. Idem, pag. 134
6. Idem, pag. 208

YEAR IX. 2003

altera 22-23

Contents

Editorial 3

DESCENTRALIZATION POLITICS AND REGIONAL AUTONOMY

Michal Illner

Decentralization Reforms in Three East Central European Candidate Countries – The Czech Republic, Hungary and Poland 5

The comparative study of the renown Czech political scientist sets off from the presupposition that the three countries, belonging to the same sub-region, share similar historical legacies as well as common legacies of the communist past, they have faced similar transformation tasks after 1989 and have applied as the "first wave" countries for EU membership. Their different geographies and histories, including the different national brands of communism, different circumstances of exiting from communism, and also the divergent elements of their political and social systems as well as of their cultures, account for the differences between the three countries, their comparative analyse being, therefore, extremely useful to other countries that are undergoing a similar democratization process. The author concludes that the main job of overhauling the soviet-type subnational government has been done and in all these three countries there are now in place comprehensive structures of a multilevel subnational government, which will have to be perfected

Gyula Horváth

A Comparative Study on the Regional Policies of Hungary, Bulgaria and Romania 36

This comparative analysis of three countries that have just left the planned economy and that belonged to the same ideology for four decades and, partially, to the same alliance, but among which differences prevail, can provide a deeper insight on the differences between their regional policies during the transition period. This very technical study of the prestigious Hungarian expert avoids any possible politicized interpretations since it has been drawn up only from the pragmatic perspective of the accession to the EU. The case study on the Szeklar Land brings forward the rich diversity of the possible regional policies for the territory concerned. In his conclusion, the author stresses that, despite their resemblance in the changes made to the territorial structure of the three countries, their different responses given to the challenges posed by the regional development and their diversity in the results of the

development show that the "East-European bloc" is at least as heterogeneous as the EU. This truth must be considered within the structural political reforms of the EU.

Andreas Gross
Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source of Inspiration for Conflict Resolution in Europe 47

The report here by the Swiss MP Andreas Gross, presented to the Council of Europe and resulting in Recommendation 1690 and Resolution 1334, is the outcome of several years of minute research carried out in "delicate" or "hot" regions of the world and turns out to be a genuine scientific study. Besides the analyse of the developments, forms, legal framework etc. of the concept of autonomy, the author puts forward a rich variety of case studies and reaches the conclusion that, acting upon the principle of subsidiarity, regional autonomies, including those comprising of the territories inhabited by minorities, even if not a panacea, are positive models for domestic conflict resolution. "The creation of such a European legal instrument, which would encourage the promotion of the common principles of regional autonomy, would help European states confronted with internal conflicts to find constitutional solutions that would enable them to preserve their sovereignty and territorial integrity while respecting the rights of ethnic minorities."

DOCUMENT

Recommendation 1609
Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source of Inspiration for Conflict Resolution in Europe 106
Resolution 1334
Positive Experiences of Autonomous Regions as a Source of Inspiration for Conflict Resolution in Europe 108

ALTERA PARS

Ovidiu Pecican
Romania. Dilemmas and Trends 112

Setting off by analysing the deep causes of the poverty in Romania, the author finds out – beyond the appearances of democracy – a series of historical continuities that turn out to be not economical, but social. "Autarchy attitudes – the author claims – end up by causing stereotypical replication of the social behaviours, their outcome being stagnation, inertia, withering." "As the economical reform has been lagging for more than a decade (...) and the monopoly over material resources and over economical, social and politically relevant relationships is held by an oligarchy (...) consisting of former party members, of high ranking army and intelligence service personnel, it can be noted that the oligarchy type of regime has not been overthrown in Romania, despite some restructuring and adaptations it had to undergo due to the changes in the historical context." Therefore, it is no wonder there is an "invisible, but clear barrier

between the rich and the poor, which is more and more restricting and difficult to cross and which generates an extreme social polarisation." Romania is poor rather because of a certain tradition of lack in social bonds and because of the oligarchy control over society. All these phenomena are closely related to the southern model, the "Walachian model", which is considered in an analysis by Daniel Chirot quoted here as a political economical system of the proto-colonial "community-trade" type that was extended over the other provinces too, when the south began governing the whole country. The author's analysis comes round inevitably with relevant conclusions regarding the real "masters of Romania".

ANALYSES

Miklós Bakk, Andor Horváth, Levente Salat
DAHR in 2003 – searching for new ways
at the limits of integration 132

Shortly before the 6th congress of this representative organisation of the Hungarians in Transylvania - the DAHR, the three renown political scientists of the Hungarian community seek to make a survey of the period now ending and to find the possible ways out from a paradigm that has exhausted its resources. Within the strategic alternatives, the position of the official leadership that considers there is no need for essential changes in the platform clashes with that of the Reforming Bloc that demands a returning to the bases of the "community autonomy". According to the authors, neither of the opinions is grounded. Considering the situation the DAHR leadership has to take into account, the authors think that the relationship system, the scope of social-political integration of the DAHR are influenced by four important processes: Romania's invitation to join NATO, Hungary's EU membership status, the dramatic decrease of the Transylvanian Hungarian community and its grim demographic prospects, and the shaping of a new civic framework of the Transylvanian Hungarian society. DAHR's integration into the system of the Romanian political parties has had positive effects (it has contributed to generating and strengthening confidence in the Hungarian elite and it has rendered it possible to implement that specific part of the DAHR platform that could be included into the minimum reform), but it has had also its costs (it has brought about a favouring of backstage politics and, while some minority goals have been achieved, they have been unduly made up for by voting laws that have a detrimental effect on the quality of democracy). Thus, a rethinking of the strategies of the Hungarian community becomes compulsory, a rethinking whose conceptual thesaurus should include both the consociative and the regional model of European integration.

CASE STUDY

István Haller
Bilingual Inscription of the Streets in Târgu-Mureş 150

In 1995 Romania ratified the Framework Convention for the National Minorities Protection, and in 2001 the Law on the Local Public Administration was promulgated, and both of them provide for bilingual inscriptions. The original and symptomatic way these

provisions were implemented results from the ordeal of the street name inscriptions in Tîrgu-Mureş, a bilingual city, ordeal analysed with legal acrimony by the author of the case study here, a legal case that is seeking, like many others, its resolution before the European Court of Human Rights. Despite all domestic and international law provisions, the nationalist-communist policy of the Ceauşescu regime of total elimination of the traditional bilingualism is, unfortunately, still pursued by the state authorities, including the Romanian judiciary, that resort to most perfidious means to protract the implementation of the law. The progress of the whole matter tells its own story.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Guests or Citizens with Full Rights? 167

The renown Saxon historian, president of honour of the Democrat Forum of the Germans, strives to answer this challenging question facing the Banat Swabian community by attempting a foray both into the older history of the Saxons in Transylvania and into the recent history of the German community in Romania on the whole. After its unprecedented exodus in the last decades, this community is now justly trying to answer the dilemmatical question: what has become of us, a remnant of a population that hasn't left yet or a community that has stayed because it wants to live its life here? A dramatic, existential question, that deserves an optimistic answer.

FACES OF EUROPE

Christoph Pan

South Tyrol 173

The renown specialist in minority rights, an excellent expert in South Tyrol autonomy and at the same time an actor in its achievement, having first reviewed the history of the achievement of this autonomy – a paragon in the field of European after war public policies – then proceeds to analysing the characteristic aspects of this autonomy. "South Tyrol's development after 1945 – stresses the author in his concluding remarks – is to be seen under the guiding idea of minority protection through autonomy. Some particular aspects of the South Tyrolean autonomy are really of interregional or even international interest. About 103 million out of the total of 757 million Europeans between the Atlantic and the Urals are persons belonging to minorities. That means that one out of seven Europeans belongs to one out of 337 ethnic or national minorities in Europe. South Tyrol's autonomy has therefore a political importance even for the whole Europe."

DEBATE

Religious Freedom and European Integration 182

On the 26th of June 2003 the Forum of the Pro Europe League's Intercultural Center was held at Cluj, its theme being "Religious Freedom and European Integration". There were invited representatives of the religious cults, of public authorities, of democratic political parties, of civil society and of the media. The themes debated by the participants were "the relationship between church and state. The part of the religious

cults in the process of Romania's accession to the European Union", and "the situation of the churches in Romania and accession criteria. The case of the Romanian Greek-Catholic Church". The text here is an edited and abridged version of the debate.

Documents of the Committee of Action for the Completion and Spreading of the Memorandum for the Romanian Greek-Catholic Church Unite with Rome 227

RESTITUTIO

Ambrus Miskolczy

The History of the Romanians in the Reformation 237

Reformation, this "great revolution of the 16th century" as the author labels it, took place exactly in the period when Transylvania was an independent principality and its influence on the culture of all the Transylvanian national communities, including the Romanian one, was decisive. A hectic historic period, full of contradictions and drama, but also of spectacular developments, is mirrored in this study in its whole complexity, with all its positive and negative effects on the Romanian population in Transylvania. As it ignores the Romanian national myths connected to this period and it makes use of a critical tone while listing the omissions by Hungarian historians of some of the excessively politicized historical events, the study gains in objectivity, coming close to a Transylvanian convergence outlook.

ECUMENICA

Miklós Tomka

Religiosity in Transylvania 252

"Many studies have been brought out during the last decades dealing with the data on religion in Romania, and in Transylvania, respectively. The publication of the statistical data on religion from a comparative-historical perspective has also been started, setting off from the results of the 1992 census. There are few writings that dare deal with the present situation and the evolution of religiosity and, even in the most renown works in the field, one can encounter serious errors like, for instance, those regarding the proportion of the atheists", states the author at the beginning of his study. The study here breaks new ground both by its richness of data and the objectiveness of their interpretations, providing thus an excellent incentive for a deep research and academic debate. Its reference to comparative data on the Hungarian and Polish situation in the field is meant to make even clearer our view on the European region we live in.

REVIEWS

Laura Ardelean

Irina Culic: Câştigătorii.
Elita politică şi democratizare în România. 1989-2000
(Irina Culic: The winners. Political elite and democratization in Romania. 1989-2000) 272

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvment in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very begining of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera *is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

• *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*

• *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*

• *Articolele nepublicate nu se restituie.*

• *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: *Elek Szokoly*

Grafica: *Mana Bucur*

Tehnoredactare: *Judit Andrea Kacsó, István Haller*

Tipărit la *S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș*

ISSN 1224-0338